- 3 -

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sırâtımüstakīm

Mecmuası

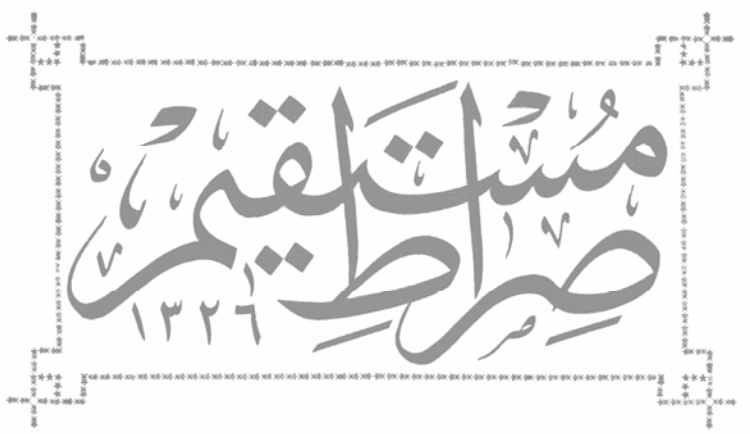

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 3

Sayı 53 - 78

09 Eylül 1909 – 03 Mart 1910

Proje Yürütücüsü
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR
BELEDİYESİ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul
Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr/kultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 3
Kültür Yayınları Dizisi No. 218/3

ISBN
978-605-84842-3-8 (3. c.)
978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan
Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürütücüsü ve Editör
M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Yayına Hazırlayan
İskender TÜRE

Çeviri Yazı Kurulu
Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN (Çeviri Yazı Kurul Yönetmen ve Danışmanı)
İskender TÜRE - Dr. Nurgül KARAYAZI - Fatma Nur YÜRÜK
Emine KAVAL - Kübrâ POLAT - Nefise SALİŞ

Kapak Tasarım
Ahmet YILMAZ

Baskı
Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

Aralık 2014 - Bağcılar / İstanbul

SIRÂTIMÜSTAKİM
Cilt 3

İÇİNDEKİLER

53. Sayı

24 Şa'bân 1327 - **09 Eylül 1909** - 27 Ağustos 1325

[Kur'ân Bütün İlimlerin Üssü'l-Esâsıdır],
Manastırlı İsmail Hakkı 1
Vahdet ve Hâkimiyet,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 3
Kütüb-i Kelâmiyyenin İhtiyâcât-ı Asra Göre Islâh ve Te'lîfi, Beyne'l-Müslimîn Mezâhib-i Muhtelifenin Tevhîdi, Medreselerde Tedrîsâtın Islâhı,
Mûsâ Kâzım (Neşir: H. Eşref Edib) 5
Münâcât, *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî 6
İlm-i Beşer, *Şiir*,
Kafkasyalı Hüseyin Câvid 7
Debre Kongresinden Bir Yaprak 3,
İlhâmi 7
Terâcim-i Ahvâl, Yâd-ı Mâzî,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 10
Mübâhesât: Resm-i Mushaf,
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi, Müderris, Bolvadin 11
Lisân Mes'elesi İçin Rusya'daki Din Kardeşlerimiz Ne Diyor? Lisân Mes'elesi ve Süleyman Nazif Beyler
N.Y., Bahçesaray (*Tercüman*) 12
Âlem-i İslâm, Rusya Müslümanları,
Kazanlı Ayaz 14
Dârü'l-Hilâfet: Âdâb-ı Umûmiyyeye Riâyet,
Sırâtımüstakīm 15

54. Sayı

01 Ramazan 1327 - **16 Eylül 1909** - 03 Eylül 1325

[Beyânnâme-i Meşîhat-penâhî],
Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Sâhib 16
Cinsiyet ve Diyânet-i İslâmiyye,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 18
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 20

Kütüb-i Kelâmiyyenin İhtiyâcât-ı Asra Göre Islâh ve Te'lîfi, Beyne'l-Müslimîn Mezâhib-i Muhtelifenin Tevhîdi, Medreselerde Tedrîsâtın Islâhı,
Mûsâ Kâzım (Neşir: H. Eşref Edib) 21
Kabristân, *Şiir,*
Ferid 22
Dîn-i Mübîn ve Ordu,
Vicdânî 23
Medreseler Kongresi,
Tunalı Hilmi 24
Tasfiye-i Lisân,
İbrahim Alâaddin 27
Âlem-i İslâm: İspanya İhtilâfı,
A[elif]. Y. 27
[Çin Müslümanları-Takdim],
Sırâtımüstakīm 29
Çin Müslümanları: Kırgızlar (Kazaklar),
Sibiryalı Veliyullah Enverî 30
Tesettüre Riâyet,
[İstanbul Vilâyeti] 30

55. Sayı

7 Ramazan 1327 - **23 Eylül 1909** - 10 Eylül 1325

Taassup,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 31
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 35
Lisân Mes'elesi, Edîb-i Muhterem Süleyman Nazif Beyefendi'ye,
Ahmed Naim 36
Dinin Fevâid-i Medeniyyesi,
Cemâleddin Afgānî (Terc. Trabzon Meb'ûsu Hatîbzâde Emin) 38
Şerîate Hizmet: Mecelle Cem'iyeti,
Mardinîzâde Ebû'l-Ulâ 39
Ali Murtazâ Efendi Mes'elesi,
Mardinîzâde Ebû'l-Ulâ 41
Âlem-i İslâm, Çin Müslümanları: Kırgızlar (Kazaklar),
Sibiryalı Veliyullah Enverî 43
Rusya Müslümanları: Tatarlar,
Kazanlı Ayaz 44

56. Sayı

15 Ramazan 1327 - **30 Eylül 1909** - 17 Eylül 1325

Hilâfet-i İslâmiyye,
Hakkı (Dârülfünûn-ı Osmânî İlâhiyât ve Edebiyât Şubeleri Müdürü) 46
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 48
Gece Dersleri 2: Kuvvet Hazırlamak,
Mûsâ Kâzım (Neşir: H. Eşref Edib) 49

Necm-i Emel, *Şiir,*
Ferid 50
Mukallidliği de Yapamıyoruz,
Mehmed Âkif 51
Zeyd ve Zeyneb Mes'elesi,
Şerefeddin 51
Mübâhesât: Sükkân-ı Semâ ve Yerdekilerin Göktekilerle Âtiyen Muhâbere ve Muvâsala İhtimâli,
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi, Müderris, Bolvadin 53
Âlem-i İslâm, Çin Müslümanları: Kırgızlar (Kazaklar),
Sibiryalı Veliyullah Enverî 55
Rusya Müslümanları,
Kazanlı Ayaz 56
İranlılar,
Nâci 58
Osmanlı Donanmasının Takviyesi İçin,
[Siroz Askerî Kulübü'nden] 59

57. Sayı

22 Ramazan 1327 - **7 Ekim 1909** - 24 Eylül 1325

Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 61
Hanotaux ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münâkaşası,
[Muhammed Abduh] (Terc. Mehmed Âkif) 62
Hanotaux'nun Makālesi,
[Muhammed Abduh] [Terc. Mehmed Âkif] 62
Tefelsüf, *Şiir,*
Şerefeddin 63
Dînin Fevâid-i Medeniyyesi,
Cemâleddin Afgānî (Terc. Trabzon Meb'ûsu Hatîbzâde Emîn) 64
Zeyd ve Zeyneb Mes'elesi,
Şerefeddin 65
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 66
Mübâhesât: İctihâda Dâir,
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi, Müderris, Bolvadin 68
Dârülfünûn'da Tedrîsât,
Sibiryalı Âlimcan el-İdrîsî 70
Elvâh-ı İntibâh: Mühim Bir Mübâhase,
Sırâtımüstakīm 71
Âlem-i İslâm, Çin Müslümanları: Kırgızlar (Kazaklar),
Sibiryalı Veliyullah Enverî 72
Rusya'da İslâmiyet Âlemi,
Troytskili Ahmed Tâceddin 73
Girid'de İslâmların Hâli,
[Kurye Doryan gazetesi*]* 75
Berâ-yı Tahsîl Avrupa'ya Gönderilen Talebenin Âdâb-ı Şer'iyyeye Riâyeti Lüzûmu,
Sırâtımüstakīm 75

58. Sayı

29 Ramazan 1327 - **14 Ekim 1909** - 01 Teşrînievvel 1325

[Îd-i Fıtr], *Şiir*,
[Mehmed Âkif] 76
İslâm Beyninde Te'âruf ve Tehâbb,
Ferid 76
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 78
Kıt'a-ı Na'tiyye, *Şiir*,
Ferid 79
İnhitâtât-ı İctimâ'iyye,
M. Ali Münir 79
İlm-i Fıkıh Tarihinden Bir Parça: İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 81
Hanotaux ile Merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un Münâkaşası,
Hanotaux'nun Makālesi,
[Muhammed Abduh] [Terc. Mehmed Âkif] 83
Dînin Fevâid-i Medeniyyesi,
[Cemâleddin Afgânî] (Terc. Trabzon Meb'ûsu Hatîb-zâde Emîn) 84
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 85
Güneş Gazetesi ve Filibe Ahâlî-i İslâmiyyesi,
Sırâtımüstakīm 89
Muhâbere-i Aleniyye: Adana'dan İdârehânemize Telgraf Keşîde Eden
İhvân-ı Dîne,
Sırâtımüstakīm 90

59. Sayı

6 Şevval 1327 - **21 Ekim 1909** - 08 Teşrînievvel 1325

İ'tizâr,
Sırâtımüstakīm 91
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 91
Gece Dersleri 2: Kuvvet Hazırlamak,
Mûsâ Kâzım (Neşir: H. Eşref Edib) 93
Hanotaux ile Merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un Münâkaşası,
Hanotaux'nun Makālesinden mâba'd,
[Muhammed Abduh] [Terc. Mehmed Âkif] 96
Zeyd ve Zeyneb Mes'elesi,
Şerefeddin 97
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 99
Mübâhesât: Sükkân-ı Semâ,
Kudüslü Ali Rıza en-Neşâşibî 99
Sükkân-ı Semâ,
Üsküblü Hâfız Ferid, Selânik 100

Âlem-i İslâm, Novoye Vremya ve Âlem-i İslâm,
Troytskili Ahmed Tâceddin 101
Buhârâ'da Tahsîl,
Sibiryalı Âlimcan el-İdrîsî 104

60. Sayı

13 Şevval 1327 - **28 Ekim 1909** - 15 Teşrînievvel 1325

İnhitâtât-ı İctimâiyye,
M. Ali Münir, Beyrut 106
Bir Levha-i Sefâlet Yahud Kûfeli Çocuklar,
Ferid 107
Top Sesleri, *Şiir*,
İbrahim Alâaddin 109
Hanotaux ile Merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un Münâkaşası,
Hanotaux'nun Makālesi,
[Muhammed Abduh] (Terc. Mehmed Âkif) 109
Zeyd ve Zeyneb Mes'elesi,
Şerefeddin 110
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 111
Felsefe-i Hayâtiyye İsbât-ı Vâcib,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza) 115
İslâmiyet'e Doğru,
A. Hamdi 117
Âlem-i İslâm, [Buhârâ Emîrinin Yeni Sarayı],
Vakit 118
[*Sırâtımüstakīm*] 118
[Türkistan'dan Rusya'ya Meyve İhrâcı],
Beyânü'l-Hak 118
[*Sırâtımüstakīm*] 118
[Yarkent'e Haholların İskânı],
Vakit 119
[*Sırâtımüstakīm*] 119
[Medine Kazanlı Talebesi Cem'iyeti],
Medine Kazanlı Talebesi Cem'iyeti (Vakit) 119
[*Sırâtımüstakīm*] 119

61. Sayı

20 Şevval 1327 - **04 Kasım 1909** - 22 Teşrînievvel 1325

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un Mösyö Hanotaux'ya Cevâbı 1,
[Muhammed Abduh] (Terc. Mehmed Âkif) 121
Kardeşim Âkif Bey,
Ferid 123
Cenâb-ı Hak,
Lamartine (Terc. Ferid) 123

[Ferid Bey'e Teşekkür],
Sırâtımüstakīm 125
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 125
Hutbeler Nasıl Olmalı,
Ali Şeyhü'l-Arab (Arpacılar Câmi'i Hatîb Vekîli) 126
Hutbe 1,
Ali Şeyhü'l-Arab 126
Edebiyât-ı Hâzıra 1,
Midhat Cemâl 126
Mektep ve Bu Sâyede Din-i İslâm'ın İntişârı,
Abdülebed Süreyyâ, Beyrut 127
Sırâtımüstakīm 128
Felsefe-i Hayâtiyye Yahud İsbât-ı Vâcib: Zevi'l-Hayâtın Tekâmül ve Tenâsülü,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza) 129
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 130
Âlem-i İslâm: Rusya Müslümanları ve Rus Maârif Nezareti,
Troytskili Ahmed Tâceddin 133
Dârü'l-Hilâfe: Câmi Derslerinin İntizâm ve Tevessü'ü,
Sırâtımüstakīm 134
[Rusya'daki Turgay Vilayeti'den Haber],
Vakit 135
Sırâtımüstakīm 135

62. Sayı

27 Şevval 1327 - **11 Kasım 1909** - 29 Teşrînievvel 1325

Şeyh Muhammed Abduh'un Hanotaux'ya Cevâbı 2,
[Muhammed Abduh] (Terc. Mehmed Âkif) 136
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 138
[Kazanski Telgraf gazetesinde yayınlanan "Salîb'in Hilâl'e galebe edeceği
zaman artık hulûl etti" başlıklı yazı üzerine],
Sırâtımüstakīm 139
Hutbe 2,
Ali Şeyhü'l-Arab 141
Doktora Hakkında,
İbrahim Alâaddin 142
Felsefe-i Hayâtiyye Yahud İsbât-ı Vâcib: Alâim-i Hayâtiyye,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza) 142
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 144
Âlem-i İslâm: Rusya Müslümanları ve Rus Maârif Nezareti,
Troytskili Ahmed Tâceddin 146
Ulemâ-yı İslâm Böyle Olmalı,
S.[sad] A.[ayın] İbrahimov, Bâkü (Sadâ) 147

Rusya'daki İslâmların Terakkıyât-ı Dîniyye ve Milliyyeye Hizmetleri,
Permli Züfer Kāsımî..... 147
Çin'deki Müslümanların Hayâtı,
Abdürreşid İbrahim Efendi, Pekin..... 149
Afganistan'a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zâbitân,
Sırâtımüstakīm 150
Devlet-i Osmâniyye ve Hind Müslümanları,
Emîr Ali er-Rehavî el-Hüseynî 150

63. Sayı

04 Zilka'de 1327 - **18 Kasım 1909** - 05 Teşrînisânî 1325

Meclis-i Umûmî-i Millî'nin Bu Seneki Resm-i Küşâdında Kırâat Olunan
Nutk-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-Penâhî
[Sultan Mehmed Reşad], ... 151
Şeyh Muhammed Abduh'un Hanotaux'ya Cevâbı 3,
[Muhammed Abduh] (Terc. Mehmed Âkif)..... 152
İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça: İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit..... 155
[Kitâbe-i Seng-i Mezar], *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî..... 157
Yıldız, *Şiir*,
İbrahim Alâaddin..... 157
İslâmiyet ve Meşhur Bir Alman Şâiri,
Ferid 157
Hutbe 3,
Ali Şeyhü'l-Arab..... 158
İslâm'da Tese'ülün Mezmûmiyeti, Netâic-i Müellimesi,
Kırımlı Yakup Kemâl..... 159
Felsefe-i Hayâtiyye Yahud İsbât-ı Vâcib: Zevi'l-hayâtta Hâdisât-ı Nesebiyye,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza)..... 161
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 162
Doktora Hakkında,
Sındırgılı Ahmed Süreyyâ (Mekteb-i Hukūk müntehî sınıfından)..... 165

64. Sayı

11 Zilka'de 1327 - **25 Kasım 1909** - 12 Teşrînisânî 1325

Hanotaux ve İslâm,
[Muhammed Abduh] (Terc. Mehmed Âkif)..... 167
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 169
İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça: İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit..... 169
Son Feryâd, *Şiir,*
Osman Fahri, ... 171
Fransızca Bir Risâleden: 1909 Senesinde Japonya'nın Kuvâsı,
(Terc. Ferid) 172

Hutbelere Dâir,
Ahmed Câvid (Sâbık Karahisâr-ı Şarkî Mutasarrıfı) 173
Kırım'da Münteşir *Tercümân* Cerîdesi Sâhibi İsmail Gasprinski Bey'e,
Muhyiddin bin Hacı Emin, İstanbul 174
Felsefe-i Hayâtiyye Yahud İsbât-ı Vâcib: İdrâkî Olan Teâmülât-ı Sevk-i Tabîa,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza) 175
Âlem-i İslâm, Zavallı Buhârâ!..,
Troytskili Ahmed Tâceddin 176
Çin'deki Müslümanların Hayatı,
Abdürreşid İbrahim 179
Hindistan İdâresinde Tensîkât ve Hind Müslümanları Hakkında Müsâedât,
Sırâtımüstakīm 181
Filibe Müslümanlarının Mitingi,
Sırâtımüstakīm 181

65. Sayı

19 Zilka'de 1327 - **02 Aralık 1909** - 19 Teşrînisânî 1325

İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça: İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 182
İnhitâtât-ı İctimâiyye,
M. Ali Münir 184
[Bir Kıt'a], *Şiir,*
Tâhirü'l-Mevlevî 185
Safahât-ı Hayâttan: Âhiret Yolu, *Şiir*,
Mehmed Âkif 185
Fransızca Bir Risâleden: Japonya'nın 1909'daki Kuvâsı,
(Terc. Ferid) 186
Islâhât-ı Medâris Hakkında Bir Mütâlaa,
Gürünlü Hilmi (Bâyezîd Dersiâmlarından) 188
Âlem-i İslâm, Rus Maârif Nezâretinin Beyânâtı Münâsebetiyle Ta'lîm-i Umûmîye Dâir,
Troytskili Ahmed Tâceddin 192
Çin'deki Müslümanların Hayatı,
Abdürreşid İbrahim, (Kazan: Beyânü'l-Hak) 194
Sanâyi'-i İslâmiyye Sergisi,
Sırâtımüstakīm 196
Şâyân-ı İbret ve Takdîr Bir Eser-i İnsâniyyet,
Sırâtımüstakīm 196
Afganistan ve İngiltere,
Sırâtımüstakīm 196
Sofya'da İslâm Kongresi,
Sırâtımüstakīm 196

66. Sayı

26 Zilka'de 1327 - **09 Aralık 1909** - 26 Teşrînisanî 1325

İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça: İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 197

Sırâtımüstakīm Risâle-i Muhteremesine,
Ali Şeyhü'l-Arab 198
Hutbe 4,
Ali Şeyhü'l-Arab 199
Hutbe 5,
Ali Şeyhü'l-Arab 199
Letâiften: Ressam Haklı!, *Şiir*,
Mehmed Âkif 199
Tûfân-ı Nûh, Felsefe-i Müsbete Sahîfelerinden,
Müderriszâde Köprülülü Bâhirü's-Sakafî 200
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 201
Âlem-i İslâm, Çin Müslümanları,
Abdürreşid İbrahim, Singapur (Kazan: Beyânü'l-Hak) 204
Tashîh-i Efkâr, Orenburg'ta Münteşir *Din ve Maîşet* Mecellesine,
Troytskili Ahmed Tâceddin 206
Buhârâ'da Şerîat Nâmına İrtikâb Olunan Cinâyât,
M. S[sad]. Buhârî 208
[*Vakit* ve *Beyânü'l-Hak*'taki Rusya Haberleri Üzerine],
Sırâtımüstakīm 209
Kırgızlarda Medrese Binâ Etmek,
Bigmuhammed Taşmuhammeden (Vakit) 210
[*Vakit*'in Haberi Üzerine],
Sırâtımüstakīm 210
Avrupa'da Müslümanlık,
[*Şâmil Bey Vezîrzâde, Avusturya Kaspi Gazetesi'nden]* 210

67. Sayı

03 Zilhicce 1327 - **16 Aralık 1909** - 03 Kânûnievvel 1325

İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça: İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 212
İnhitâtât-ı İctimâiyye,
M. Ali Münir 213
Safahât-ı Hayâttan: Bebek Yahud Hakk-ı Karâr, *Şiir*,
Mehmed Âkif 214
Fransızca Bir Risâleden: Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsı,
(Terc. Ferid) 215
Hutbe 6,
Ali Şeyhü'l-Arab 217
İşret ve Müskirâtın Vücûda Te'sîri,
Beylerbeyli İbrahim *(Sâbık Etfâl Hastahânesi Ser-tabîbi)* 217
Felsefe-i Hayâtiyyeden: Ef'âl-i İrâdiyye,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza) 218
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 220
Mübâhesât: Sükkân-ı Semâ,
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi, Müderris, Bolvadin 221

Âlem-i İslâm, Rus Maârif Nezâretinin Beyânâtı Münâsebetiyle
Ta'lîm-i Umûmîye Dâir,
Troytskili Ahmed Tâceddin 223
Hindistan Mektupları,
Abdürreşid İbrahim (Kazan: Beyânü'l-Hak) 225

68. Sayı

10 Zilhicce 1327 - **23 Aralık 1909** - 10 Kânûnievvel 1325

[Bayram Tebriği] *Şiir,*
[Mehmed Âkif] 227
Hanotaux ve İslâm,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 227
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 228
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 230
İnhitâtât-ı İctimâiyye,
M. Ali Münir 232
Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsı,
(Terc. Ferid) 233
İşret ve Müskirâtın Vücûda Te'sîri,
Beylerbeyli İbrahim *(Sâbık Etfâl Hastahânesi Ser-tabîbi)* 234
Felsefe-i Hayâtiyye'den: Ef'âl-i İrâdiyye,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza) 236
Mübâhesât: Sükkân-ı Semâ,
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi, Müderris, Bolvadin 237
Bin Bir Hadîs-i Şerîf,
Kudüslü Ali Rıza En-Neşâşibî 239
Âlem-i İslâm: Teârüf-i Ehl-i İslâm,
(Tasvîr-i Efkâr) 239
Hindistan Müslümanları Hey'et-i Türkiyyesi,
Sırâtımüstakīm 241

69. Sayı

17 Zilhicce 1327 - **30 Aralık 1909** - 17 Kânûnievvel 1325

İslâm ve Hanotaux,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 242
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 243
Fransızca Bir Risâleden: Japonların 1909 Senesindeki Kuvâsı,
(Terc. Ferid) 245
Hutbe 7,
Ali Şeyhü'l-Arab 247
Mübâhesât: Hutbelere Dâir,
Hâfız eş-Şeyh Mehmed el-Celvetî (Koca Mustafa Paşa Câmi'-i Şerîfi Hatîb Vekîli) 248

Âlem-i İslâm, Hindistan Mektupları,
Abdürreşid İbrahim, Bombay 248
Buhârâ'dan Mektup 250
[Buhârâ'da Mektepler],
Sırâtımüstakīm 251
Vatan Gazetesi Sâhibinin Müdâfaası,
Muhammed İnşâullah, Lahor (*Vatan* Gazetesi Sâhibi) 252
Paris'ten Mektup, Paris 6 Kânûnievvel 1325,
[Bir Hukuk Talebesi] 253
Londra'dan: Londra'da Müslümanlar,
Halil Hâlid (Sabah) 255
Sırâtımüstakīm 256
Taşkent'te Müslüman Cem'iyet-i Hayriyyesi,
(Bakü: Sadâ) 256

70. Sayı

24 Zilhicce 1327 - **6 Ocak 1910** - 24 Kânûnievvel 1325

İslâm ve Hanotaux,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 257
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 258
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 260
Rubâ'î, *Şiir*,
Veled Çelebi 261
Anglosaksonlar'da Fikr-i Hükûmet, Ta'lîm ve Terbiye,
Ferid 261
Hutbe 8,
Ali Şeyhü'l-Arab 263
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 264
Âlem-i İslâm, Tashih,
Sırâtımüstakīm 265
Elvâh-ı İntibâh: Rusya'da Mekâtib-i İbtidâiyyede Lisân-ı Umûmî,
Sırâtımüstakīm 266
Rusya'da Türkçe,
[Osmanischer Lloyd] 266
Sırâtımüstakīm 266
Rusya Müslümanları Hayâtından: Sansörle Mükâleme,
Lâ [Lâedri] 267
Matbûât-ı Cedîde: *Işık*,
Sırâtımüstakīm 270
Işık'tan Bir Sahîfe: Bayrak,
[Işık] 270
İlm-i Hukūk ve Mukāyese-i Kavânîn Mecmû'ası,
Sırâtımüstakīm 270

Evrâk-ı Vâride: *Sırâtımüstakīm* Gazetesi'ne,
Hüsnü Hilmi (Gümülcine'de Kayalı Medresesinde Hâfız) 271

71. Sayı

01 Muharrem 1328 - **13 Ocak 1910** - 31 Kânûnievvel 1325

Bir Musâhabe,
Ferid 272
Hanotaux ve İslâm,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 276
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 278
Hutbe 9,
Ali Şeyhü'l-Arab 279
Mübâhesât: Hutbelere Dâir,
Ahmed Câvid 279
Hutbeler,
M. S[sad]. 280
Konferans,
Ispartalı Hakkı Efendi 280
Âlem-i İslâm, Ahvâl-i Umûmiyye-i İslâmiyye ve İstikbâl-i İslâm,
Troytskili Ahmed Tâceddin 282
Kont Olsoviev'in İfâdâtı,
[Osmanischer Lloyd] 286

72. Sayı

08 Muharrem 1328 - **20 Ocak 1910** - 07 Kânûnisânî 1325

Târîh-i İslâmiyyet,
Manastırlı İsmail Hakkı 287
Lâf Ne Kadar Çok da, İş Ne Kadar Az!
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 289
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 291
Zebh-i İsmail, *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî 292
Donanma İçin,
Sâlih İhsan (Mekteb-i Bahriyye Muallimlerinden Binbaşı) 293
Encümen-i Tercüme Teşkîlinin Makām-ı Hilâfet'e Lüzûm
ve Ehemmiyet-i Şer'iyyesi,
Kırımlı Yakup Kemal 294
Lisân-ı Ecnebî Tahsîlinde Mahzûr-ı Şer'î Yoktur,
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi, Müderris, Bolvadin 296
Adâlet-i Mutlaka Yoktur,
Midhat Cemâl 297

Âlem-i İslâm, Mekke-i Mükerreme,
Üsküplü Hâfız Ferid.....299
Sûret-i Nutuk,
[Mekke Vâli Vekîli Emin Bey] 299
Âsâr-ı Nefîse-i İslâmiyye,
Sırâtımüstakīm 299
Elvâh-ı İntibâh,
[Balkan] 299
Rusya Müslümanları,
[Osmanischer Lloyd] 300
Anadolu Müslümanları,
[Tanin] 300
Hindistan Mektupları,
Abdürreşid İbrahim 300

73. Sayı

15 Muharrem 1328 - **27 Ocak 1910** - 14 Kânûnisânî 1325

Târîh-i İslâmiyyet Nâmıyla Neşrolunan Risâle-i Müfteriyânenin
Cerh ve İntikādına Dâir 2,
Manastırlı İsmail Hakkı 302
Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsîri,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 304
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 305
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit.....306
Nazm-ı Eş'âr Hakkında Victor Hugo'nun Bir Mütâlâası,
[Victor Hugo] [Terc. Ferid] 308
Ma'hûd *Târîh-i İslâmiyyet*'e Dâir,
Ödemişli M. Refik, Selânik 308
Konferans: Lisân-ı Osmânî Tedrîsâtı Hakkında,
Ispartalı Hakkı Efendi 309
Mübâhesât: Taşralarda Hutbe ve Hatibler,
Edremitli Balcızâde Hâfız Mehmed Tâhir.....311
Felsefe-i Hayâtiyyeden: Tenessül bi-Nefsihi Faraziyesi,
(Terc. Ankaralı Ali Rıza).....311
Bin Bir Hadîs-i Şerîf,
*Manastırlı Mehmed Kâzım bin Derviş (Görice Cedîd Redif
Taburu Yüzbaşılarından)* 312
Âlem-i İslâm, Ahvâl-i Umûmiyye-i İslâmiyye ve İstikbâl-i İslâm,
Troytskili Ahmed Tâceddin.....313
Elvâh-ı İntibâh: Hindistan'da Hürriyet-i Matbûât!
Abdürrreşid İbrahim, Aden.....315
Buhârâ'da Sünnîlerle Şiîler,
Sırâtımüstakīm 316

74. Sayı

22 Muharrem 1328 - **03 Şubat 1910** - 21 Kânûnisânî 1325

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir 3, *Manastırlı İsmail Hakkı* 317
Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsîri, *Muhammed Abduh* (Terc. Mehmed Âkif) 319
İctihâda Dâir, *Kazanlı Halim Sâbit* 321
Menâkıb-ı Seniyye, *Bereket-zâde İsmail Hakkı* 322
Lamartine'den: Hazân, *Lamartine* (Terc. Halil Edib) 323
Milova'dan: Çiçek, *Şiir*, *Milova* (Terc. Halil Edib) 323
Konferans, *Ispartalı Hakkı Efendi* 324
Mübâhesât: Hutbelere Dâir, *Mehmed Remzi (Belgrad'da Bayraklı Câmi'-i Şerîf İmam ve Hatîbi)* 325
Ma'hûd *Târîh-i İslâmiyyet*'e Dâir, *M. Nûri Dücânî (Mekteb-i Tıbbiyye'den)* 325
Âlem-i İslâm, Ahvâl-i Umûmiyye-i İslâmiyye ve İstikbâl-i İslâm 3, *Troytskili Ahmed Tâceddin* 325
Buhârâ'da Sünnîler, Şîîler 1, *Nûr Alizâde Gıyâseddin Hüsnü* 329
Matbû'ât-ı Cedîde: Dîn-i İslâm ve Ulûm u Fünûn *Sırâtımüstakīm* 330

75. Sayı

30 Muharrem 1328 - **10 Şubat 1910** - 28 Kânûnısânî 1325

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir 4, *Manastırlı İsmail Hakkı* 332
Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsîri, *Muhammed Abduh* (Terc. Mehmed Âkif) 334
Târîh-i İslâmiyyet'e Dâir: Musâhabe, *Ferid* 336
Mektup, *Vâsıf (Müntesibîn-i Fenden)* 339
Müctehidler Yetiştirelim, *el-Mağribî* (Terc. A[ayın]. F. Salâh) 342
"Ceyşü'l-Usre" Nasıl Techîz Edildi? *Tâhirü'l-Mevlevî* 344

76. Sayı

07 Safer 1328 - **17 Şubat 1910** - 04 Şubat 1325

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye
Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir [5],
Manastırlı İsmail Hakkı 347
Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsîri,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 350
İstikbâl İslâmlarındır... İslâmiyet'indir,
Hasan Fehmi (Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî'ye Mensûb) 351
Dinsizlik de Bir Maraz-ı Rûhîdir,
Giridî D. S[sad]. K[kef]., Makrıköy 353
Tebyîn-i Hakîkat,
Umûm Tıbbiye-i Askeriyye Talebeleri 354
Âlem-i İslâm, Edhem Ruhi Bey'in Tevkif ve Tahliyesi,
[Sırâtımüstakīm] 354
Âlem-i İslâma Bir Tebşîr, Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül,
(Yeni Gazete) 355
Buhârâ Vak'a-i Elîmesi,
(Buhârâ Muhâbiri) 359

77. Sayı

14 Safer 1328 - **24 Şubat 1910** - 11 Şubat 1325

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 6,
Manastırlı İsmail Hakkı 363
Asr Sûre-i Celîlesi'nin Tefsîri,
Muhammed Abduh (Terc. Mehmed Âkif) 366
Menâkıb-ı Seniyye,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 368
İctihâda Dâir,
Kazanlı Halim Sâbit 369
Lamartine'den: Mevt,
Lamartine (Terc. Halil Edib) 371
Evrâk-ı Vâride,
İbrahim Alâaddin (Mekâtib-i Âliyye Müdâvimîni Nâmına) 372
Açık Mektup,
Ahmed Câvid 372
Matbû'ât-ı Cedîde: Ma'neviyât-ı Askeriyye Dersleri,
Sırâtımüstakīm 372
Âlem-i İslâm, Ahvâl-i Umûmiyye-i İslâmiyye ve İstikbâl-i İslâm 4, Afganistan,
Troytskili Ahmed Tâceddin 374
Şuûn-ı İslâmiyye,
[Sırâtımüstakīm] 377
Tekzîb,
[Sırâtımüstakīm] 380
Matbûât-ı İslâmiyye,
[Sırâtımüstakīm] 380

Âlem-i İslâm'da,
(Kırım: *Tercüman*) 382

78. Sayı

21 Safer 1328 - **03 Mart 1910** - 18 Şubat 1325

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 7,
Manastırlı İsmail Hakkı 383
Hâşiye,
İ.H. 385
Açık Mektup (Ebüzziyâ Tevfik Efendi'ye),
Mehmed Âkif 387
Açık Mektup (Ebüzziyâ Tevfik Efendi'ye),
Nazmi (Rüsûmât Müdîriyet-i Umûmiyyesi'ne Mensup) 388
Ma'hûd *Târîh-i İslâmiyyet*'in En Mühim Noktası Hakkında Bir İki Söz,
Ferid 388
İctihâda Dâir,
Kazanlı İbni Sâbir Halim Sâbit 390
Victor Hugo'dan: Etfâl,
Victor Hugo [Terc. Halil Edib] 392
Açık Mektup (Musul Meb'ûs-ı Muhteremi Fâzıl Efendi'ye),
Es-Seyyid Hüseyin bin Ali Abdülkadir, Es-Seyyid Ahmed bin Yahyâ el-Kebsî, Yemen (San'a Meb'ûsları) 392
Evrâk-ı Vâride: *Sırâtımüstakīm* Risâle-i Muhtereme-i Dîniyyesine,
[Muhtelif Okullardan Öğrenciler] 393
Âlem-i İslâm, Fas,
[Sırâtımüstakīm] 394
Âlem-i İslâm, Tunus,
[Sırâtımüstakīm] 395
Devr-i Âlem,
Abdürreşid İbrahim, Kazan (Beyânü'l-Hak) 396
Arnavutluk'ta Hurûf Mes'elesi ve Hurûf-ı Arabiyye'nin Hükûmetçe Kabulü,
(Kosova Gazetesi) 397
Rusya İslâmları,
[Osmanischer Lloyd] 398
Petersburg'ta Câmi İnşâsı,
[Osmanischer Lloyd] 398
Tabolsky Ahâlî-i Müslimesinin Hâline Bir Nazar,
Tomsk'da Muallim Ahmed Toktabayef, Kazan (Beyânü'l-Hak) 399
Neşr-i İslâm,
(*Novye Vremya)* 399
Hamiyyet-i Dindârâne,
[Sırâtımüstakīm] 400
Tebşîr,
[Sırâtımüstakīm] 400

YAZAR İNDEKSİ 401

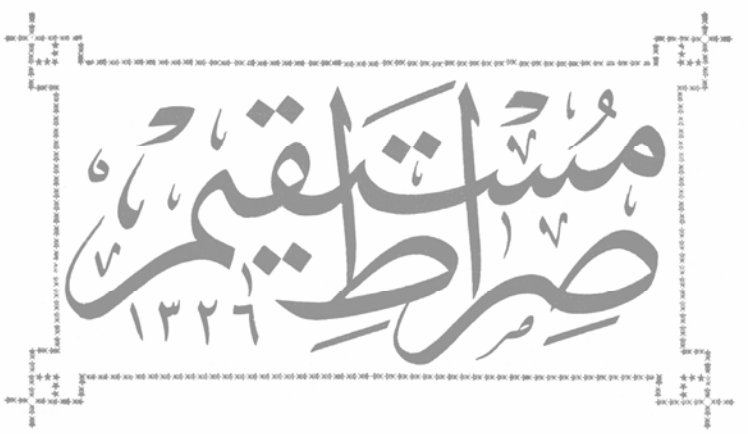

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 3

Sayı 53 - 78

09 Eylül 1909 – 03 Mart 1910

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

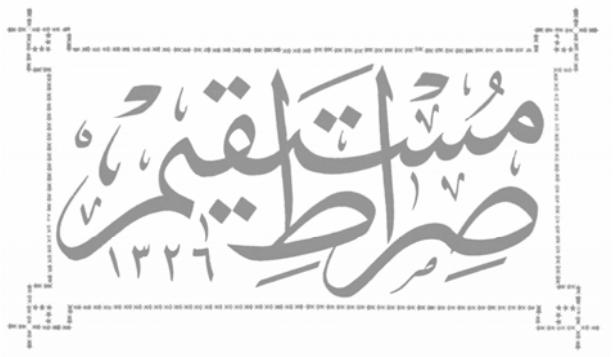

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Defa Neşrolunur.

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	Kuruş
Her Taraf İçin	80	40	"

9 Eylül 1909 24 Şa'bân 327 Perşembe 27 Ağustos 325 **Üçüncü Cild - Aded: 53**

Bismillâhirrahmânirrahîm

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِى اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ...*

(Dîn-i mübîn-i İslâm'ın müstağnî-i bürhân, kâfil-i mes'ûdiyyet-i insan olması – dîn ü millet hakkında bî-nihâye hidemât-ı azîmesi sebk eden Devlet-i Osmâniyye'ye ahîren istibdâd yüzünden za'f u halel gelmesi – Tanzîmât-ı Hayriyye ve Kānûn-ı Esâsî i'lânıyla şekl-i meşrûtiyyete ircâı sâyesinde matlûb olan iâde-i satvetin mesâî-i fevkâladeye menût bulunması)

(سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِى اَنْفُسِهِمْ) Habîb-i Ekremim! Ben Allâhu azîmüşşân bil-cümle münkirîne, yani vahdâniyet-i ilâhiyyemi kabûlde giriftâr-ı hayret, dîn-i mübîn-i İslâm'ın kudsiyetinde, risâlet-i seniyye-i Muhammediyye'nin hakīkatinde dûçâr-ı iştibâh u gaflet olan kesâna enfüs ü âfâk-ı âlemde pertev-nisâr-ı ibret olan âyât-ı sübhâniyyemi karîben irâe ve izhâr buyuracağım. El-hâsıl bütün zerrât-ı kâinâtta revnak-nişân hikmet ü kudret, bî-nihâye şevâhid-i sâtıa-i rubûbiyyet ve delâil-i bâhire-i nübüvvet ü risâleti yakın zamanda efrâd-ı beşere alenen müşâhede ettireceğim.

(حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ) Ol mertebe ibrâz-ı hakāyık buyuracağım ki mündericât-ı Kur'âniyye'nin hakīkati, risâlet-i Ahmediyye'nin kat'iyyeti tamâmen nümâyân olacak, vâdî-i dalâlette pûyân olmaya inâd ve istikbârdan gayrı sebeb kalmayacaktır.

Bi-inâyetillâhi Te'âlâ her ân ve zaman bu va'd-i celîl-i Rabbâniyyenin âsâr-ı hârikası re'yü'l-ayn müşâhede kılınmakta, hakāyık-ı dîniyyemiz te'yîd olunmaktadır. Bin üç yüz bu kadar sene mukaddem Furkān-ı Kerîm'de enfüs ü âfâka, serâir-i hilkat-i eşyâ ve ahvâle dâir şeref-vürûd eden ihbârât-ı ilâhiyye meşiyet-i Rabbâniyye iktizâsına göre keşfiyât ve tedkīkāt-ı fenniyye ilerledikçe birer birer tahakkuk etmektedir.

Bugün ortada ne kadar fünûn ve sanâyi' varsa temeddün-i sahîh-i beşerî her neye mütevakkıf bulunursa cümlesinin üssül-esâsı, mikyâs u mebnâsı Kitâbullâh'ta mastûr ve ehâdîs-i şerîfe-i Nebeviyye'de meşrûh ve mezkûr olduğu meydân-ı alâniyyete çıkmış, vuzûh-ı tâm ihrâz etmiş olmakla artık misâl zikrine, şâhid ikāmesine ihtiyâç kalmamıştır.

Ulûm u maârif mazhar-ı terakkiyyât oldukça hakāyık-ı İslâmiyye, kudsiyet-i şerîat-i Muhammediyye yâr ü ağyâra karşı kat kat vuzûh ve teâlî etmekte olduğunu çeşm-i iftihâr ve mübâhâtle görmekte ve bi-hamdillâh karîrül-ayn olmaktayız. İşte bu füyûzât-ı hârika va'd buyurulan âyât-ı âfâkıyye ve enfüsiyye cümlesinden olup mu'cizât-ı Muhammediyyede dâhildir. (اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ) Rabb-i zülcelâlin ilm-i şühûdîsi cemî'-i hakāyıka vâsi' olması size kâfi değil midir? Elbet kâfidir. Dergâh-ı ilâhîden başka istinâdgâh yoktur, hiçbir va'd-i Rabbânîsi tehallüf etmez, meşiyet-i ilâhiyyesine karşı durulmaz, ahkâm-ı dîn-i mübîni muhâfaza edenler, sâlik-i râh-ı istikāmet olanlar her zaman mazhar-ı himâye olurlar. (Bu âyet-i celîlenin diğer tefsîri de vardır.)

Ma'lûm olduğu üzere bu âyet Hâ-mîm Secde sûre-i şerîfesinin hâtimesidir. Bütün Hâ-mîm sûre-i celîlesi ise ibtidâyı İslâm'da şeref-nüzûl etmiştir. Halbuki o sırada ashâb-ı güzîn hazerâtı ezâ ve cefâdan hâlî **[2]** kalmaz, vezâif-i dîniyyelerini alenen icrâ edemezlerdi. Hatta bundan dolayı vatan-ı azîzlerini terke mecbur olarak Habeş diyârına, Medîne-i Münevvere civârına hicrete me'zûn oldular. Ancak Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn bu nevi' mevâîd-i sübhâniyyesiyle kalplerini

* Huzûr-ı hazret-i pâdişâhîde okunmuş bir dersin aynıdır. [Fussilet 41/ 53.]

tatmîn ve selâmet-i âkıbetlerini te'mîn buyurmuş idi. Bu sâyede onlar zerre kadar fütûr getirmediler. A'dâ-yı dîne serfürû etmediler. Sabr u sebâtlarına binâen az müddet zarfında âsâr-ı nusret ü muzafferiyet görüldü. Kıblegâh-ı İslâm olan Mekke-i Mükerreme fetholundu. Satvet-i İslâmiyye'ye karşı bütün mücrimler zebûn, asnâm-ı bâtıle ser-nigûn oldu.

İşte bu havârık-ı celîleyi müşâhede eden erbâb-ı basâir bu terakkī ve teâlî mahzâ eser-i inâyet-i ilâhiyye olduğunu anlayarak kemâl-i şevk ü hâhişle dîn-i hakkı fevc fevc kabûle başladılar. [1](إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ...) ilh... sûre-i celîlesi de bu ahvâl-i hârikayı tasvîr etmektedir.

Tevârîh-i ümemde nazîri görülmeyen bu inâyet-i hârika ile daha Asr-ı Saâdet-i Muhammedî'de bil-cümle aktâr-ı Hicâziyye ve kıtaât-ı Yemâniyye ehl-i İslâm himâyesine geçti. Ve beynel-müslimîn ittihâd-ı tâm husûle gelerek her türlü muzafferiyet te'mîn olundu. Müteâkıben Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtı bu kuvveti hüsn-i istimâl ile bî-nihâye fütûhât-ı azîme kazandılar. Ve bütün aktâr-ı cihâna hükm-fermâ oldular. Kur'ân-ı Kerîm ve Furkân-ı Hakîm bu tebşirât-ı selâmetgâyâtı âyet-i uhrâda tamâmen muhtevîdir. Esteîzü billâh:

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِى ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا...*

Allâme Zemahşerî bu ma'nâ-yı şerîfi tercîhle makām-ı tefsîrde şöyle diyorlar:

"سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفِى اَنْفُسِهِمْ"[2] يعنى ما يسر الله لرسوله صلعم وللخلفاء من بعده ونصار دينه فى آفاق الدنيا وبلاد المشرق والمغرب عموما وفى باحثه العرب خصوصًا.

من الفتوح التى لم يتيسر لاحد من خلفاء الارض قبلهم من الاظهار على الجبابرة والاكاسرة واجرائه على ايديهم امورا خارجة عن المعهود خارقة للعادات ونشر دعوة الاسلام فى اقطار المعمورة وبسط دولته فى اقاصيها

والاستقراء يطلعك فى التواريخ والكتب المدونة فى مشاهد اهله وايامهم على عجائب لا ترى وقفه من وقائعهم الا علما من اعلام الله وآية من آيات الله يقوى معها اليقين ويزدادبها الايمان ويتبين ان دين الاسلام هودين الحق الذى لا يحيد عنه الا مكابر حسه مغالط نفسه.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'mizin de bî-nihâye hidemât-ı haseneye muvaffak, en parlak füyûzât-ı azîmeye mazhar olageldiği ma'lûm-ı cihân, şeref-efzâ-yı şevket ü şândır. Azîz ve mukaddes Devlet-i Aliyye'mizin feth-i Kostantaniyye vesâire gibi havârık-ı azîmeden ma'dûd bî-nihâye muzafferiyyâtı ve bidâyet-i zuhûrundan edvâr-ı tekemmül ve i'tilâsına kadar her asrın îcâbâtına göre şer' ü akla mutâbık tedâbîr ve icrââtı ve bütün efrâd-ı milletin dîn ü devlet uğruna fedâkârâne hizmeti sahâif-i kâinâtta müntekış hakāyık-ı bâhireden olup vâreste-i iştibâhtır. Ancak sonraları ahkâm-ı şer'iyye tamâmen mer'î tutulmayarak hezârân eseflerle telakkīye şâyân yolsuzluklara meydan bırakılarak tedennî ve inhitâta kaptırılmış, hele son otuz sene zarfında harekât-ı istibdâdkârâne, icrâât-ı hod-serâneye revâc-ı tâm verilerek ibâdullâha envâ'-ı mezâlim revâ görülmüş, vehmiyât-ı bâtılaya mütâbaatle memâlik-i İslâmiyye'nin nısfına karîb kıtaât-ı ma'mûresi a'dâ-yı dîn ellerine geçirilmiştir. Bâkī kalan kısmı da âsâr-ı umrân ve medeniyetten hâlî harâbe-zâra tahvîl edilmiştir. Devlet-i Osmâniyye'yi ve dolayısıyla bütün âlem-i İslâmiyyet'i varta-i azîmeye düşüren, bî-nihâye netâyic-i vahîme husûle getiren esbâb-ı kaviyye seyyiât-ı istibdâdiyye olduğu bu defa tamâmen anlaşılmıştır. Çünkü cülûs-i mes'ûd-i hazret-i pâdişâhiyle ihrâz-ı metânet ve iktisâb-ı ciddiyyet eden meşrûtiyet-i idârenin te'sîrât-ı hasenesi dâhilen ve hâricen görülmekte, kâffe-i enzâr-ı âlemde hukūk u haysiyyetimiz takdîr ve tebcîl olunmaktadır. Binâenaleyh bugün sûret-i katiyyede taayyün eden hakāyıka nazaran hüküm verilmektedir ki: Eğer mukaddemâ i'lân olunan Kānûn-ı Esâsî ilgā olunmayarak o zamandan itibâren mer'iyyü'l-ahkâm tutulsaydı, idâre-i hükûmet usûl-i meşrûtiyyetle temşiyet edilseydi giriftâr olduğu felâket ve musîbetlerden devlet ve milletimiz tamâmen masûn kalacak idi... Bünyâd-ı hakkı nakz u hedmle zikrolunan ahvâl-i fecîaya sebebiyyet verenler ilelebet sezâ-vâr-ı la'net oldukları şüphesizdir.

Kaldı ki hayli zamandan beri ahkâm-ı şer'iyyeye riâyet olunmadığını söyledik. Ma'atteessüf bu kaziye-i ma'dûlenin sâdık olmasında iştibâh yoktur. Delâil-i sıdkından biri de a-lel-ekser ifrât ve tefrît üzere hareket olunmaktır. Meselâ nâsın bir kısmı büsbütün dünyâya meyl ile tekâlîf-i şer'iyyede mübâlâtsız bulunuyorlar. Birtakımları da ibâdete hasr-ı evkātla yalnız selâmet-i nefislerini düşünürler... Ma'mûriyet-i bilâd ve irşâd-ı ibâda sarf-ı mesâîden geri duruyorlar.

Hâlbuki bir hadîs-i şerîfde [3](الناس ينفع من الناس خير) diğer bir hadîs-i şerîfde de [**](خيركم من لم يترك اخرته لدنياه ولا دنياه لآخرته ولم يكن كلا على الناس) buyurulmuştur. Zâten dîn-i İslâm'ın sâir dînlerden fark-ı azîmi ahkâm-ı uhreviyye ile berâber ahkâm-ı mühimme-i dünyeviyyeyi de hâvî olarak kâfil-i saâdet-i dâreyn olmasıdır.

Edyân-ı sâire dahi esâsen te'mîn-i saâdet-i beşeriyye için meydana gelmiş ise de bilhassa saâdet-i uhreviyye ve meskenet-i insâniyyeden bâhis olup mezraa-i âhiret olan hayât-ı dünyeviyye hakkında pek az mebâhisi muhtevî bulunmuşlardır. Binâen-alâ-zâlik edyân-ı sâire müntesibânı muktezâ-yı dînlerinde tesâmuh etmedikçe terakkıyât-ı dünyeviyyeye nâil olamadıkları hâlde müslümanlar **[3]** bil-akis ahkâm-ı dîniyyeye riâyette kusûr ettikçe tedennî ediyorlar, felâh ve saâdetten uzaklaşıyorlar.

---

[1] Nasr, 1-3.

[*] Ma'nâ-yı şerîfi *Risâle-i Hamîdiyye* tercümesinde mufassalan mezkûrdur. [Nûr, 24/55.]

[2] Fussilet, 41/ 53.

[3] Beyhakī, *Şuabu'l-îmân,* Bombay 2003, c. 10, s. 115, bab: 53, hadis no: 7252)

[**] Sizin en hayırlı ve eşrefiniz olanlar dünyası için âhiretini terk etmediği gibi âhiret için umûr-ı dünyayı ihlâl ile nâsa bâr olmayanlar, belki her ikisi için bi-kaderi'l-imkân sarf-ı mesâî edenlerinizdir.

Frenklerin esâsını bizden alıp da bu kadar ile[ri] götürdükleri fünûn ve sanâyi' sâyesinde ihtirâ' eyledikleri âlât-ı harbiyye ve ticâriyye ile azîm bir kuvvet sâhibi olarak âlem-i İslâmiyyet'e karşı tegallübleri müslümanların ise mücerred dîn-i İslâm'ın en ziyâde emrettiği hikmetlerden gafletle saâdet-i dâreyni müstelzim ulûm-i nâfia ve sanâyi-i müfîdeden bîgâne kalmalarından nâşî pek ziyâde şâyân-ı esef bir za'fa giriftâr olmaları tahammül olunacak ahvâlden değildir.

Evâilde geçen müslümanlar dîn-i mübîni cihât-ı câmiasıyla telâkkī ve tefehhüm ettiklerinden hem dünyalarını imâr ederek şimdiye kadar medâr-ı iftihârımız olan bunca terakkıyât ve ihtirââta nâil, hem de âhiretlerine ihtimâm-ı tâm eyleyerek ahlâk-ı hasane ve zühd ü takvâlarıyla aksâ-yı merâtib-i insâniyyeye vâsıl olmuşlardır.

Birçok asırlar bütün âleme bâis-i gıbta ve nümûne-i imtisâl olan bu ümmet-i celîle vâ-esefâ ki hâl-i hâzırda emr-i dünyâlarınca pek muvaffakıyetsiz, pek zaîf, pek düşkün bir halde bulunuyorlar. Buna sebep nedir? Hiç şüphe yok ki içimizde okuyup yazanların gāyet azlığı ile berâber hükûmetin bezl-i himmette, ulemânın ibrâz-ı nasâyihte kusûr etmeleridir. Cehâlet içinde kalan insan hayvan gibi tabîata bend olur kalır.

İnşâallah bundan böyle köylülere varınca ta'mîm-i mâarif ve ıslâh-ı akāid esbâbı düşünülür. Ve [1](الحكمة ضالة المؤمن اينما وجدها اخذها) düstûr-ı celîli esrârına vâkıf bi-hakkın nâsih ve mürşid-i enâm olacak vaazlar tertîbiyle tenvîr-i efkâr ve tahsîn-i ahlâka hizmet olunur da milletimiz bu hâl-i atâlet ve sefâletten kurtarılır. Bu sâyede bütün memâlikimiz de hürriyet ve meşrûtiyetin semerât-ı bâhiresini müşâhede ile cümlemiz karîrü'l-ayn oluruz.

Manastırlı İsmail Hakkı

VAHDET VE HÂKİMİYET

المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضهم بعضًا[2]

Gāyet mühim iki şey vardır ki insanları ona bir defasında zarûret sevk ederse diğer defasında din irşâd eder; bundan başka terbiyenin, tahsîlin de bu husûsta yardımı olur. Bu iki emr-i hatîrin her biri diğerini ister, istishâb eder, daha doğrusu istilzâm eder. Ümmetlerin feyzi, azameti, i'tilâsı ancak o iki şeyle kāim olabilir ki biri efrâd-ı milleti cem' eden vahdete meyl, diğeri mevki-i vakārından düşmez bir hâkimiyete olan şevktir.

Cenâb-ı Hak bir tâifenin bekā-yı mevcûdiyyetini murâd ederse efrâdının fıtratına bu iki sıfat-ı celîleyi tevdî' eylemek sûretiyle onu bir hilkat-i kâmile şeklinde meydana getirir. Artık o tâifenin hayâtı bu sıfatlardan hâiz olduğu nasîb nisbetinde imtidâd ederek mukadder olan gāyeti bulur.

Dest-i gālibiyyetini başka milletlere doğru uzatarak kendi bünyesini besleyecek, kendi binâ-yı mevcûdiyyetini te'yîd edecek mevâddı onlardan almayan millet mutlaka günün birinde başka milletler tarafından kemirilecek, yutulacak, dünyâ yüzünden kaldırılacaktır. Ümmetler arasındaki tagallüb hayât-ı şahsiyyedeki tagazzî gibidir. Beden gıdâsını ihmâl ettiği gibi neşv ü nemâ tevakkuf eder, sonra za'f başlayarak iş nihâyet helâke müncer olur. Bir ümmet evvelâ kendi mevcûdiyetini muhâfaza etmek, sonra da neşv ü nemâsına lâzım olan mevâddı almak için yanındakilere el uzatmak ancak o ümmetin hey'et-i umûmiyyesi muhtaç oldukları şeyi istihsâl husûsunda müttefik oldukları sûrette kābil olabilir. Bir ümmette vahdete meyl gördün mü, o ümmeti hızânetü'l-gayb-ı ilâhîde meknûn olan hâkimiyyet-i ulyâ gibi, akvâm-ı müteferrikaya saltanat gibi mazhariyetlerle hemen tebşîr et.

Bütün akvâmın târîhini tedkīk etsek, bütün tavâifin kemâlindeki, zevâlindeki ahvâlini araştırsak cem'iyât-ı beşeriyye hakkında cârî olan kānûn-ı ilâhîyi şu sûretle buluruz ki: Her kavmin mevcûdiyetten nasîbi vahdetten olan nasîbiyle, şevket ü azametten olan hissesi de hâkimiyete olan meyliyle mütenâsiptir. Hiçbir kavim yoktur ki elinde bulunan az bir şeyle miskînâne kanâat etmesin, ilerisine tâlip olsun, vatanın kapısında elleri bağlı oturmasın, fenâlık maksadıyla girip çıkanlara sâde gözleriyle bakmayarak mukābeleye şitâb eylesin de sonra şân ve şevketinden cüdâ düşsün, mevki-i bülendinden aşağı insin.

Zâten Cenâb-ı Hak bir kabîleyi ancak tefrika, nifâk, şikāk hastalıklarına tutulduktan sonra mahv eder. Onların cezâsını medîd bir zillet, şedîd bir azâb daha sonra da ebedî bir izmihlâl sûretinde tertîb eder.

Vifâk âhâdın birbirine yaklaşmasından, birbiriyle kaynaşmasından ibârettir ki, bunu hâsıl edecek kuvvet efrâd-ı ümmetten her birinin ümmetin menfaatini, mazarratını hissetmesi, her tabakada bulunan eşhâsın milletin mecd ü şerefini iyice duyarak bundan en lezîz bir şeyden aldığı zevki alması, kezâlik o mecd ü şerefin fıkdânı hâlinde en büyük bir musîbete giriftâr olmuş kadar kederlenmesidir. İşte bu duygu sâyesindedir ki her ferd bütün efrâd-ı ümmetin ahvâlini düşünür, zamanının bir kısmını milletin şerefine, hâkimiyetine âid esbâb araştırmakla, milletin mevcûdiyeti tehdîd eden avârıza karşı müdâfaa hazırlamakla geçirir, hem de umûmun menfaatine âit olan husûsâttaki ihtimâmı kendi şahsına âit ihtimâmâtından dûn olmaz. Sonra bu ihtimâm muhayyelenin içinde mahsûr akīm bir hayâlden ibâret kalmayarak bir azim, bir amel husûlüne bâdî olur ki o sâyede herkes kendi hâcât-ı maîşetini istihsâl için nasıl bezl-i mechûd ediyorsa, milletin menâfiine de o sûretle çalışır. Hattâ efrâd-ı milletin menâfiini kendi menâfi'-i husûsiyyesine takdîm etmeye başlar. İhtiyâtlı bir âile reisi nasıl mesâîsini bir günlük hâcât-ı beytiyyesine **[4]** kasretmez de yaşayacağı müddetçe ma'rûz kalacağı ihtiyâcâtı düşünür, hattâ kendi öldükten sonra evlâdını, ahfâdını geçindirecek bir servet bırakmak için çabalarsa, efrâdı arasında vahdet, vifâk hükümrân olan böyle bir ümmetin ukalâsı da himmetlerini, düşüncelerini milletin yalnız hâl-i hâzırını ıslâha hasretmezler, evet onlar istikbâli bir ân nazardan dûr tutmazlar, kuvâ-yı mevcûde-i milleti aslâ kâfi görmeyerek yeniden kuvvetler

[1] İbn Mâce, *Sünen,* "Zühd", 15.
[2] Buhârî, *Sahîh,* Mezâlim, 5; Müslim, *Sahîh,* Bi'r ve's-sıla, 17.

îcâdına, yeni yeni hazâin-i servet istihrâcına çalışırlar da milletin hayât-ı âtiyyesini te'mîn ederler.

Ümmetlerin ilk devre-i hayâtı beş asırdan aşağı değildir. Bu devreyi diğer birtakım edvâr ta'kîb eder. Devre-i ûlâ nisbetle en kısa devredir ki tufûliyyet çağıdır. Devr-i kemâl bundan sonra gelen devredir. Basîret sâhibi ümmetlerin ukalâsı tarafından bu devirlerde izhâr olunan himmetler, fedâkârlıklar ne himmettir, ne fedâkârlıktır!

Bir ümmetin efrâdında duygu şu söylediğimiz mertebeye yükselirse o ümmetin gerek avâmında, gerek havâssında âlî himmetler, büyük seciyyeler görürsünüz. Hepsinde bir ikdâm, hepsinde bir azim, hepsinde hâkimiyyete, şevkete cândan bir meyil meşhûd olur. Böyle âlî bir taleb uğrunda himmetler, azimler birleşerek sellerin tepelere hücûmunu andırır bir tarzda, etrâfındaki akvâma savlet edip onları gālibiyetleri altına alır, hem varmak istedikleri gāyeti bulmadıkça bu harekete sükûn gelmez. Bir kere de ilk galebeyi ihrâz etti mi artık ikinci üçüncü hücûmlar öyle uzun uzadıya düşünmeye, taşınmaya muhtâc olmaksızın, tabîatiyle husûle gelir. İ'mâl-i fikir ancak mühimmât-ı zaferi tedârike münhasır kalır.

Bu iki emr-i mühim, vifâk ile galebe, diyânet-i İslâmiyyenin erkânından iki muhkem esâs, iki büyük rükün, iki mütehattim farzdır ki o dîne mütemessik olanlar için terki emr-i ilâhîye muhâlefeti, binâenaleyh dünyâda zilleti, ukbâda azâbı mûcib olur. Cenâb-ı Peygamber [1](ان المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضًا. ان المؤمن ينزل من المؤمن منزلة أحد اعضائه اذا مس احدها ألم تأثر له الآخر.) buyurduğu gibi tefrikayı nehy için de [2](لاتقاطعوا ولا تدابروا ولاتحاسدوا وكونوا عباد الله اخوانًا) tavsiyesinde bulunmuştur. Kezâlik cemâatten ayrılanı hüsrân ile, helâk ile tehdîd etmiş, bunlar hakkında sürüden ayrılan koyun…meselini îrâd eylemiştir. Zâten Cenâb-ı Peygamberin bu gibi evâmir-i kat'iyyesinden evvel birçok evâmir-i ilâhiyye meydanda duruyor ki cümlesi habl-i ilâhîye i'tisâm ile, tefrikadan, nifâktan ictinâb ile emr ediyor. Cenâb-ı Hak efrâdı birbirine düşman olan bir kavmi sâye-i İslâm'da birbirine kardeş ettiğinden dolayı imtinânda bulunuyor. Kitâb-ı ilâhî mü'minler kardeştir, diyor. Islâh-ı zâtü'l-beyn ile emr ediyor, hattâ ıslâhın vücûbunda o kadar ileriye varıyor ki bâgîyi öldürmeyi bile emr ediyor.

وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتِى تَبْغِى حَتّٰى تَفِىءَ اِلٰى اَمْرِ اللّٰهِ...[3]

Mü'minlerin müttefik olduğu noktadan kimsenin ayrılmaması, vahdetin muhâfaza edilmesi için (وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ)[4] buyuruyor. Kur'ân sebîl-i mü'minînden inhirâf edenleri ikāb-ı elîm ile tehdîd ediyor:

وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا[5]

Zâten birr vü takvâ üzerine teâvün Kur'ân-ı Mübîn'in evâmir-i sarîhasından değil midir? Pekâlâ, kelime-i Hakk'ı i'zâz, meş'ale-i milleti i'lâ kadar teâvüne şâyân birr vü takvâ mutasavver midir? Nebiy-yi sâdık sallallâhu aleyhi ve sellem Allah'ın eli cemâat iledir, demiyor mu? Efrâd-ı müslimîn arasında hakîkī bir ictimâ', sahîh bir ülfet hâsıl olduktan sonra böyle bir cemâati te'yîd için kudret-i ilâhiyyenin muîn olması kâfi mi değil?

İttifâkın, ittihâdın şerîat-i İslâmiyyedeki mevkii o kadar yüksektir ki ümmetin bir emr üzerinde icmâı hükm-i ilâhîyi kâşif tanılmış, icmâ ile sâbit olan ahkâmın bütün efrâd-ı müslimîn tarafından kabûl edilmesi şerîatin evâmir-i kat'iyyesinden bulunmuş, bunu tanımamak dinden, îmândan hurûc addolunmuştur.

Cenâb-ı Peygamber'in ittifâka ne derecelerde hürmet etmekte olduğu [6](لو دعيت الى حلف الفضول لفعلت) hadîsiyle sâbittir. Anlamalı ki Hılfü'l-Fudûl câhiliyye yeminlerinden olduğu halde, bir emr-i hayr üzerinde ittifâkı müstelzim bulunmasına hürmeten, koca bir Peygamber: Beni de çağırmış olsalardı icâbet ederdim, buyuruyor.

İşte müslümanlar arasında ittifâkın vücûbunu gösterir delâili kısaca icmâl ettik. Hem bu ittifâk yalnız müslümanlara münhasır kalmayacak, zimmîleri de dâiresine alacaktır. Zîrâ dînin havsalası zimmîleri himâyeden mahrûm bırakacak kadar dar değildir.

İ'lâ-yı kelimetullâha, tevsî'-i mülke, ta'mîm-i nüfûz ve şevkete gelince Kur'ân-ı Kerîm'in âyâtından hiçbiri yoktur ki müslümanları alenen bu maksadı istihsâle sevk etmesin, bu farîzayı îfâdan tekâsülü nehy eylemesin.

Pekâlâ biz aramızdaki bu tefrikayı, bu hilâfı, mezâlime karşı bu miskînâne, bu zelîlâne inkıyâdı görüp dururken ferâiz-i dîniyyemizi edâ ediyoruz diyebilecek miyiz? Böyle bir iddia nasıl kābil olabilir ki ahkâm-ı dîniyyenin en başlıcalarını icrâ etmek velâyet-i şer'iyyenin kuvvetine vâbestedir? Eğer vifâk, hâkimiyete meyl bizzât farz olmasa bile acaba diğer birtakım ferâizin bunlar olmaksızın tahakkuku kābil olamamak haysiyetiyle bil-vâsıta farz olmaz mı? Nasıl olmaz ki yukarıda söylediğimiz vechile bu iki emr-i hatîr şerîatin medâr-ı istinâdı olan iki azîm rükündür. Bugün biz üç yüz milyona bâliğ olan adedimizle bu iki rüknü kolayca te'yîd edebilirken, hiç oralara yanaşmaz, bil-akis hedmine çalışırsak ferdâ-yı mahşerde Allah'a karşı hangi yüzle i'tizâr edeceğiz? Hangi özrü bulup söyleyeceğiz?

Kendi kendimize kalır da sadâ-yı vicdânımızı dinleyecek olursak **[5]** bugünkü bulunduğumuz hâl-i sefîle karşı kalbimizi irzâ edebilmek bizim için kābil olur mu?

Şevketimizi târumâr eden, bizi bu hâle getiren musîbetlerin kâffesi ancak Allah'ın, Peygamber'in bizi nehy etmiş olduğu tefrikaya, nifâka düştükten sonra başımıza geldi. Lisânımızdan düşmeyen, kulûbumuzu ıtmi'nân içinde bırakan Kelimetullâh'ın bizden taleb etmekte olduğu hukûku edâ etmiş olaydık acaba ecnebîler için böyle memleketlerimizi parça parça etmek, seyf-i gālibiyyetlerini gözümüzün önünde parıl parıl parlatmak kābil olur muydu?

---

[1] Buhârî, *Sahih,* Mezâlim, 5; Müslim, *Sahih,* Bi'r ve's-sıla, 17.
[2] Müslim, *Sahih,* Bi'r ve's-sıla, 7; İbn Mâce, *Sünen*, Duâ, 5.
[3] Hucurât, 49/9.
[4] Âli İmrân, 3/105.
[5] Nisâ, 4/115.
[6] (لَوْ دُعِيتُ إِلَى كُرَاعٍ لَأَجَبْتُ) Şeklinde bk. Buhârî, *Sahîh,* Nikâh, 73.

Şerîatin beyân eylediği hakîkatlere karşı ebnâ-yı müslimînin yakīni vardır. Lâkin sâhib-i yakīn için ferâiz-i ilâhiyyeyi îfâ etmek de bir deyn değil midir?

اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوا اَنْ يَقُولُوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ. وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ [1]

Şüphe yoktur ki her mü'min Allah'ın yanında sâdık çıkmasını ister, kâzib çıkmasını istemez. Pekâlâ, böyle bir imtihân-ı ilâhî neticesinde sâdıkı kâzibden ayıracak sıdk ameldeki sıdktan başka ne olabilir? Hiç hakīkī bir müslüman zillet, muhakkariyet içinde geçecek, velev bin senelik, bir hayâta tâlib olur mu ki başkaca hayât-ı fâniyyeyi istihfâf etmek kendisi için delil-i imândır? Biz müslümanlar o kadar şân u şevketten sonra nasıl râzı olabiliriz ki zillet içinde, meskenet içinde yuvarlanalım da mezhebimizi tanımayan, şerîatımızı muhterem tutmayan, hukūkumuza, uhûdumuza riâyet etmeyen birtakım yabancılar gelsinler, memleketimizde, mülkümüzde bildikleri gibi tasarruf etsinler; vatanımızı elimizden alarak başka ellere tevdî' eylesinler? Hayır! Hayır!

Dîn-i ilâhîye nusret edenlerin mansûr olacağını te'yîd eden [2](اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ) va'd-i ezelîsine bel bağlamış hâlis müslümanlar malını, canını fedâ etmek husûsunda hiç geri durmazlar. Nasıl dursunlar ki Hak öyle istiyor. Allah öyle emr ediyor, zarûret böyle îcâb ediyor, başka türlü kurtulmak imkânı yok…

Basîretleri nûr-ı Hudâ'dan nasîbe-dâr olanlar bilirler ki dîn-i ilâhîye nusret, şerîat-i beyzâyı i'lâ ancak vifâk ile, mü'minler arasındaki erbâb-ı ihlâsa teâvün ile kābil olabilecek, râyât-ı İslâm'ın yerlerde süründüğünü, memleketimizin parça parça edilerek, elimizde kalan kısmını gasb için de ecnebîler arasında kur'a atıldığını görmek, sonra da bu kadar zillete, bu kadar felâkete karşı hiçbir harekette bulunmamak, vahdet-i kelimeye çalışmamak bize lâyık mıdır, acaba bu meskenetimizle, bu vazîfesizliğimizle beraber hâlâ müslüman olduğumuzu iddia edebilecek miyiz?

Vahdete meyletmek, ihrâz-ı hâkimiyyete, havza-i İslâm'ı himâyete bin can ile uğraşmak bütün müslümanların kalbinde yer tutmuş sıfât-ı kâminedendir, lâkin evvelki makālelerimizde söylediğimiz birtakım esbâbın haylûleti vicdânlardan gelen sadâ-yı hakkı dinlemeye mâni' oluyor.

Binâenaleyh müslümanların hâli sehivdir, isyân değildir; zelledir, dalâl değildir.

Öyle görüyorum ki ulemâ-yı âmilîn kalksalar da birbirlerinden haberdâr olmayan müslümanlar arasında muârefe husûlüne çalışsalar, bir kıt'adaki efrâdın sadâsını diğer kıt'adaki efrâda ismâ' etmeye hasr-ı fikr etseler, az zaman zarfında âmâl-i milleti cem' ve tevhîd etmek kābil olurdu. Hele elde Beyt-i Harâm gibi bütün kıtaât-ı arzdan kopup gelen müslümanların toplandığı bir yer olduktan sonra bu maksada vusûl o kadar zor değildir. Cenâb-ı Hak her sene Hicaz arzında her aşîretten, her cinsten, her kabîleden birçok ebnâ-yı milleti cem' ediyor. Artık dünyanın her tarafından gelmiş ihvân-ı din arasında söylenecek sözlerin ne büyük tesiri olmak îcâb edeceği teemmüle muhtaç değildir.

Hele bu mahşer-i müslimînde toplanan halkın bir kısmı diğer kısmının yabancı ellerin istibdâdı, tahakkümü altında nasıl inlediğini duyacak, anlayacak olursa âlem-i İslâm'daki intibâh kābiliyet-i mücerrede hâlinden çıkarak bir fiil, bir hareket şeklini alır.

Mısır Müftüsü Merhûm

Şeyh Muhammed Abduh

Mütercimi: Mehmed Âkif

[1] Ankebût, 29/2,3.
[2] Muhammed, 47/7.

KÜTÜB-İ KELÂMİYYENİN İHTİYÂCÂT-I ASRA GÖRE ISLÂH VE TE'LÎFİ

.....

BEYNE'L-MÜSLİMÎN MEZÂHİB-İ MUHTELİFENİN TEVHÎDİ

.....

MEDRESELERDE TEDRÎSÂTIN ISLÂHI

Mukarriri — Muharriri
Mûsâ Kâzım –mâba'd– H. Eşref Edîb

Ben size Şii ulemâsından biriyle ettiğimiz bir mübâheseyi hikâye edeyim, size de bu emniyet gelir. Hem gāyet mutaassıb bir Şii idi; fakat âlim, ciddî bir zât. Dedim ki:

– Nedir sizin asıl mahall-i nizâınız, hilâfınız? Nerede şüphe edersiniz?

– Asl-ı hilâfet mes'elesinde!...dedi.

– Onda nizâ' edecek bir şey yok. Bana kalırsa nizâ' denmez.

– Yok, dedi, gāyet mühimdir. Bu, bitirmiştir İslâm'ı, mahv etmiştir, dini alt üst eylemiştir… Peygamber'den sonra halîfe Ali olmalıydı…

Dedim ki:

– "Hilâfet Peygamber'den sonra Ali'ye aittir" sözü bir da'vâdır, delil ister. Buna deliliniz nedir?

O birçok şeyler saydı, döktü. Ama hepsi vâhî, dinledim, dinledim, nihâyetinde dedim ki:

– Bu sözlerin hiçbirisi delil değil. Bunlar hep zan ifâde eder. Sen ortaya bir da'vâ koydun ki metâlib-i **[6]** yakīniyyedendir. Mesâil-i i'tikādiyyeden bir şey zannî şeylerle isbât olunamaz. Haydi bir mes'ele-i fer'iyye olsun da zannî delîller ile isbât olunabilsin. Yine uymuyor.

Sonra başka şeylere saptı; söyledi, söyledi. Fakat hep vâhî şeyler. Nihâyet dedim ki:

– Hazret-i Peygamber'den hilâfete dâir, yani kendisinden sonra kimin halîfe olacağına dâir kavlen hiçbir şey sudûr etmemiştir. Bu, kat'îdir. Delilim: Eğer Hazret-i Peygamber'in kendisinden sonra makām-ı hilâfete kim geleceğine dâir kendisinden bir kavl-i sarîh şeref-sudûr etseydi bu mes'elede ashâb-ı kirâm ihtilâf etmezlerdi. Çünkü ashâb-ı kirâmın Hazret-i Peygamber'e derece-i itâati herkesçe ma'lûm. Hattâ Hazret-i Peygamber'in irtihâl-i dâr-ı bekā buyurdukları gün ensâr ile muhâcirîn hilâfet mes'elesini müzâkere

ettikleri sırada beynlerinde ihtilâf zuhûr etti. Nihâyet bunun üzerine ensâr-ı kirâm: Bir emir bizden bir emir sizden olsun, dediler. Sıddîk çıkıp da [1](الائمة من قريش) hadîsini okuyunca ensâr durdular:

– Mâdem ki Peygamber böyle buyurmuş, bizim bundan sonra nizâımız yok, kendiniz intihâb ediniz!...dediler….

Görülüyor ki kendisinden sonra kimin halîfe olacağına dâir sarâhat-i kavliyye şöyle dursun, imâ-ı kavlî bile yoktu. Demek ki Hazret-i Peygamber bu mes'eleye dâir hiçbir şey söylemedi. Hasta olunca Sıddîk'ı imâmete geçirmişti. Bundan istidlâl ettiler: İmâmete bunu lâyık gördü ki geçirdi, dediler. Fakat Hazret-i Ali hakkında böyle bir şey de olmadı.

Hülâsa bu mes'ele hakkında Hazret-i Peygamber'in kendisinden hiçbir hadîs şeref-sudûr etmemiş olduğundan evvel emirde ashâb-ı kirâm makām-ı hilâfete kimin ta'yîn olunacağı hakkında ihtilâfa düştüler. Nihâyet bi'l-ictihâd Sıddîk'a karar verdiler. Sonra Hazret-i Sıddîk Ömer'i veliahd yaptı. Hazret-i Ömer'in vefâtından sonra bir şûrâ yapıldı, şûrâ da Osman'ı intihâb etti. Sonra Hazret-i Ali makām-ı hilâfete geldi. Şimdi bunun esâs-ı dîne taalluku ne? "Din mahv olmuş…" Bu, nasıl lâkırdı?

Sonra Sıddîk hilâfete gelmiş, ne yapmış? Meslek-i Resûl'ü tebdîl mi etmiş? Siz de bilirsiniz ki meslek-i Resûl'ü harfiyen tatbik ve muhâfaza etmiştir. Sonra Ömer de öyle yapmış. Bütün fütûhât-ı İslâmiyyeyi yapan Hazret-i Ömer'di. Hattâ sizi İslâm eden o idi. Bu kadar fütûhât olmuş, Hazret-i Ömer zamanında nice bilâd fethedilmiş ve yüz milyona karîb nüfûs havza-i İslâm'a girmiş. Bununla beraber ibtidâyı zamanda hâl ne ise nihâyette de o idi. Ekseriyâ yalın ayak gezerdi ki ayakkabıları eskimesin de beytülmâl mutazarrır olmasın. Şu hâlde "Din mahv oldu"nun ma'nâsı ne?

Böyle söyleyince münâzırımız durdu. Bir şey demedi. Sonra ilâve ettim:

– İşte bu zevât-ı kirâm meslek-i Nebî'yi harfiyyen tatbîk ettiklerinden biz onları takdîs ederiz. Zerre kadar insâfı olan bir müslüman da öyle yapmak lâzım gelir. Ukūl-i selîme erbâbı bunun hilâfını reddeder.

– Hazret-i Ali pek âlim idi, pek fâzıl idi, esrâr-ı Kur'ân'a vâkıf idi.

– Doğru. Ona şüphe yok.

– Öyle ise niçin halife o olmamış?

– Sen mes'eleyi değiştiriyorsun: Ali daha fâzıl, daha âlim olduğu için lâyık olan o olmalıydı, demek istiyorsunuz. O halde sizce din esâsından bozulmamış. Evlâ olan şey terk edilmiş, demek oluyor. Bundan "Din esâsından sarsıldı" demek olur mu?

Bunu söyleyince:

– Birâder, dedi, sen lâf söyletmiyorsun. Hazret-i Ali esrâr-ı Kur'ân'a daha ziyâde vâkıf olduğu için ilk halîfe o olsaydı nice hizmetler yapacaktı. Yani İslâm pek çok teâlî edecekti. Maksadım budur.

Dedim:

– Sen da'vânı değiştirdin. Bir kere bu olmadı. Maahâzâ sonra kendisi de halîfe oldu. Onların bilmediği bir şey varsa neye meydana çıkarmadı? Bakılırsa, sizin da'vânıza göre, Ali halîfe olunca âlem bütün bütün başkalaşmalı idi…

İşte bu yolda daha birçok şeyler söyledik. Onun üzerine bu zât dâire-i insâfa gelerek:

– Doğrusu, bu siyâsî bir mes'eledir, aramıza tefrika koymak için vaktiyle kurulmuş bir plandır, dedi.

İşte görülüyor ki onlar munsıf âdemlerdir. Görüşürsek, müdâvele-i efkâr edersek tabii birleşeceğiz. Milel-i gayr-ı müslimeye karşı bile izhâr-ı husûmet câiz değildir. Nerede kaldı kendi din kardeşimize karşı câiz olsun. Bu hâl pek muzırdır. Buna artık nihâyet vermeli. Efkâr-ı muzırrayı kaldırmalı, te'lîf-i beyne çalışmalı. Biz bugün hristiyanlarla bile te'lif-i beyne, ittihâda mecbûruz. İttihâd, ittihâd, daima ittihâd. Bizim için bugün başka çâre yok. Herkesle ittihâd. İhtiyâcât-ı zamaniyyeyi takdîr etmeli, anlamalı da ona göre herkes kendi vazîfesiyle meşgul olmalı.

El-hâsıl birçok nokta-i nazardan ilm-i kelâm kitaplarımızı ıslâh ve ikmâl etmeliyiz. Bilhâssa asr-ı hâzırdaki felâsifenin mezâhibini okumalı, öğrenmeli. Müdâfaa etmeli… Fakat her türlü müdâfaamızı [2](وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ) hükm-i celîline tevfîk etmeliyiz. Yani edeb dâiresinde mübâhase, münâzara etmeli. İhtilâfları kaldırmalı. Çünkü Hazret-i Peygamber de böyle yapardı.

–mâba'di var–

[7] **MÜNÂCÂT**

Dilden bu güneh jengini dûr eyle ilâhî
Mir'ât-i tecellâ-yı Gafûr eyle ilâhî

Mahv etmeye ol jengi nedâmetle sirişkim
Her katresini lücce-i nûr eyle ilâhî

Benden alarak gaflet ü teşvîş-i sütûru
Vâkıf-şude-i ilm-i sudûr eyle ilâhî

Hicrin ile mâtem-gededir hâne-i kalbim
Vaslın ile bir dâr-ı sürûr eyle ilâhî

Öldür burada ölmeden evvel beni yâ Rab
Agâh-ı ma'ânî-i nüşûr eyle ilâhî

Mîkāt-ı takarrübde edip rûhu Kelîm'in
Sînâ-yı dili nûr ile Tûr eyle ilâhî

Zâhir olarak anda senâ-berk-i Ene'llah
Rü'yetle beni ehl-i huzûr eyle ilâhî

Mahv eyleyerek hestî-i mevhûmumu bende
Zâtınla sıfâtınla zuhûr eyle ilâhî

Benlik olarak senliğe müstağrak u nâ-bûd
Bir zerreyi müstehlek-i hûr eyle ilâhî

Tâhir kulunu kesret-i cürmüyle beraber
Mir'ât-i tecellâ-yı Gafûr eyle ilâhî

Tâhirü'l-Mevlevî

[1] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 12307.

[2] Nahl, 16/125.

İLM-İ BEŞER

"Bir mektup münâsebetiyle"

Birâderime:

"Kesb-i irfân için, fazîlet için
Çalış, uğraş" diyorsun işte benim
En büyük, en sevimli âmâlim
Gāye-i maksadım budur. Lâkin
Ne için gizlemek gerek; yetişir...
Ne kadar pür-ümîd ü bî-ârâm
Gece gündüz çalışsam, uğraşsam
Yine en son netîce hiçliktir.

"Aramak, bulmak, ictihâd etmek,
Ârif olmak" diyordun işte bu bir
Rûh-perver, sevimli hülyâdır
Ki inanmak abes... Nasıl, ne demek
İsterim anlıyor musun? Meselâ
Şimdi yerden semâya doğru derin,
Pek derin bir fezâ tasavvur edin;
Yükselip bir beyaz kanatlı hümâ

– Tîz-pervâz bir ferişte gibi –
Şöyle dalsın onun derinliğine;
Ne olur? Şüphe yok ki şehperine
Bir rehâvet olur da müstevlî
Yorulur, sonra çırpınır, bayılır,
Söner evvelki i'tilâ hevesi
Uçamaz artık; işte son nefesi...
Gāfil insan da hep o fikre esir;

* *

Beşeriyyet; zavallı pek ma'sûm!
Dâimâ bir serâba aldanarak
Koşuyor sanki bir deniz bulacak.
(Bilmek, öğrenmek) öyle bir uçurum
Ki onun intihâsı yok, dibi yok.
Bilirim, söyleyen de var pek çok

Neme lâzım o bir hayâlettir.
İlm ü irfân nedir, ben anlamadım
Çünkü hep cehle doğrudur her adım.
Beşeriyyet kemâli buldu denir;
İşte bürhân, bugün de bir kānûn
Keşf olunmuş; fakat biter mi zünûn?!.

Bir hakīkat bugün müsellem iken
Onu mutlak yarınki hikmetler
Zehr-handiyle örseler, tepeler;
İki gün sonra aynı hikmetten,
Daha çok şüpheler, tereddüdler
Duyar insan: Bu işte ilm-i beşer...

Kafkasyalı Hüseyin Câvid

DEBRE KONGRESİNDEN BİR YAPRAK

– 3 –

Maârif-i İbtidâiyye'nin Keyfiyet-i Ta'mîmi Hakkında Bazı Mütâlaâtı Hâvî Olup Debre Kongresi Hey'et-i Muhteremesine -Vaktin **[8]** *Darlığına Mebnî- Okunamayan ve Binâenaleyh Protokolüne İdhâl Olunamayan Hâfız Ali Efendi'nin Bir Lâyiha-i Mufassalası:*

Zalâm-ı cehl ü dalâlin ziyâdesiyle hüküm sürdüğü memâlik-i Osmâniyye'nin bazı muhtelif mevâkiinde ahlâk ve akāidin son derecede muhtel olmasından evkāt-ı hamseyi ikāme eylemedikleri şöyle dursun Cuma ve ıydeyn namazlarını bile îfâ ettikleri yoktur. Hâlbuki bir hükûmetin bekāsı hüsn-i ahlâk ve akīde ile te'mîn edileceği kat'iyyen cây-i inkâr değildir.

Bazı cihât köylerinde mâh-ı sıyâm-ı mübâreğin ismini işitmemiş birçok kişiye tesâdüf olunacağı gibi şehr-i sıyâmda gündüzün alenî olarak idâre-i akdâh-ı îş ü nûş ettikleri ve sebb-i ashâb-ı güzîn ve şetm-i müctehidîn gibi hezeyânât isti'mâliyle kulûb-i muvahhidîni ra'şedâr edecek gılâz-ı elfâz sarf eyledikleri meşhûrdur.

Millet-i necîbe-i İslâmiyyenin edyân-ı sâire üzerine tefevvuk ve i'tilâsı ancak hüsn-i ahlâk ve safvet-i akāid ile olup birçok yerlerde ahlâk ve akāidin teessür-bahş-ı kulûb-i ehl-i imân olacak derecede halel-pezîr olması müessesât-ı dîniyyeden olan mesâcid ve medârisin indirâsından neş'et eylediği şüphesizdir. Vaktiyle erbâb-ı hayrattan her köyde câmilere vakf u teberru edilmiş olup arâzî veya mürebbihât ta'bîr olunan para var idiyse de muahharan akīdenin ve hüsn-i ahlâkın fesâdı sebebiyle eyâdî-i zabt u tasarrufa geçirilmesi ve mürebbihâttan ibâret bulunan re'sü'l-mâlların dahi istihlâk ve imhâ edilmesi üzerine bugünkü günde mesâcidin en çoğu ahır veyahud büsbütün hâk ile yeksân olmuştur ki bunu yazarken kalem bile hayâ eder.

Maârifin bi-hakkın ta'mîmi ve terbiye-i etfâlin matlûb derecede semere-bahş-ı feyz ü teâlî olması için kurâ muallimlerinin maâşâtı şehrî üç yüzden aşağı olmamasıyla beraber memâlik-i mahrûse-i Osmâniyyenin nikāt-ı muhtelifesinde bulunan umûm anâsırın nesak-ı vâhid üzerine ta'lîm ve terbiyeleri ve emzice-i gûnâgûnunun lâyıkıyla ısındırılması, aralarındaki tezâd ve münâferetin hemen büsbütün izâle edilebilmesi –tensib buyurulduğu takdirde– beş sene sonra terbiye-i vâhide üzerine umûm köylerde muktedir muallim yetiştirecek olan muhtelit Dârü'l-Feyz-i Osmânîlerin bir ân evvel umûm merâkizde te'sîs ve küşâdına mütevakkıf olduğu ednâ mülâhaza ile teslim olunur zann-ı kavîsindeyim.

Cetvel

Umûm memâlik-i Osmâniyyede Kurâ Aded 68909	Vilâyet, Livâ, Kazâ Merkezleri Aded 653
Nevâhî Merkezleri Aded 1181	Umûm Merâkiz Aded 1834

Lâ-ekal üç köyde bir olarak açılacak mekâtib-i ibtidâiyye miktârı
Aded 22969

Yalnız merâkizde olarak açılacak leylî Dârü'l-Feyz-i Osmânîlerin miktârı
Aded 1834

Her bir köyde birer mektep açılacağı takdirde
Mektep Aded 68909

Her köyde veyahud üç köyde bir açılacak mekâtibin muallimlerine şehrî (300) er kuruş maaş verileceği takdirde
Köy Aded 68909

Köy adedi kadar muallimlere de ihtiyaç bulunacağından

68909	Aded-i muallimîn
300	Beherinin şehrî maaşları
20672700	
12	Seneliği
413454	
206727	
248072400	Umûm kurâ mekâtib-i ibtidâiyyesinin senevî mesârifâtı

Üç köyde bir açıldığına göre

Sülüs-i kurâ aded 22969	Aded-i muallimîn de aynı miktarda olacağından
22969	
300	Şehrî maaşları
6890700	
12	Senevî maaşları
137814	
68907	
82688400	Sülüs-i kurâda açılacak mekâtib-i ibtidâiyyenin mesârif-i seneviyyesi

---

Hâl-i hâzırda yalnız merâkizde Dârü'l-Feyz-i Osmânîler açıldığı takdirde

Merâkiz Aded 1831	Müdürlerin adedi de aynı miktarda olacağından
1831	
800	Müdürlerin şehrî maaşları
1464800	
12	
2929600	
14648	
17577600	Müdürlerin senevî maâşât yekûnu

Her leylî mektepte (600) er kuruş maaşlı ikişer muallimin vücûdu elzem olduğuna göre

[9] 1831	
1200	İki muallimin şehrîsi
3662	
1831	
2197200	
12	
43944	
21972	
26366400	Umûm muallimlerin senevî maâşâtı yekûnu

Her Dârü'l-Feyz-i Osmânî'de şehrî (150) şer kuruş maaşlı iki hademenin lâzım olduğu

1831	
300	Her iki hademenin şehrîsi
549300	
12	
10986	
5493	
6591600	Hademelerin senevî maâşâtı yekûnu.

Her köyden lâ-ekal on talebe alınacak olur ise beher leylî Dârü'l-Feyz-i Osmânî'de

Merâkiz / Aded-i kurâ
68909 / 1831 = 32 Karye
32 x 10 = 320 talebe

Beher talebenin yevmiye me'kûlât mesârifi (60) paradan ziyâde olamayacağına ve senede müddet-i tahsil de (250) günden ibâret bulunacağına nazaran aded-i mekâtip

1831	
320	Beher mektebde 320 talebe bulunacağına nazaran
3662	
5493	
585920	Umum leylî talebenin mikdarı
250	
292960	
117184	
146480000	Yevmiye yekûnu
1,5	Beher yevmiye 1,5 kuruş olduğundan
73240	
14648	
219720000,0	Senevî me'kûlât mesarifi

Fakat yevmiyelerinin velîler tarafından veyahud iâne sûretiyle verilebileceğinden

219720000	
109860000	
109860000	

Fezleke-i Muhâsebât

Umûm Kurâ Mekâtib Mesârifâtı	Sülüs-i Kurâ Mekâtibi Mesârifâtı
248072400	82688400

Merâkize açılacak Dârü'l-Feyz-i Osmânîlerin mesârifâtı

Müdürlerin Maâşâtı	17577600
Muallimlerin Maâşâtı	26366400
Hademe Maâşâtı	06591600
Me'kûlât Mesârifi	109860000
	160395600

Cetvelde ber-tafsîl arz olunduğu üzere umûm kurâda mekâtib-i ibtidâiyye te'sîs olunduğu takdirde senevî (248071400) ve sülüs-i kurâda teşkîl olunduğu hâlde 82688400 ve leylî mekteplerde dahi 160395600 kuruş gideceği anlaşılır.

Maârifin siyâk-ı vâhid üzerine bir sûret-i mükemmelede intişâr edebilmesi ancak her köyde mektep küşâdıyla olabileceğine nazaran

Umûm kurâ mesârifi	248071400
Leylî mekâtib mesârifi	160395600
Fark	87675800

Umûm kurâ mekâtibi mesârifi	248071400
Sülüs-i kurâ mekâtibi mesârifi	82688400
Fark	165383000

Leylî mekâtib mesârifi	160395600
Sülüs-i kurâ mekâtibi mesârifi	82688400
Fark	77707200

Görülüyor ki en ziyâde mesârif her köyde birer mektep açılması husûsundadır.

Üç köyden birinde te'sîs-i mekâtib ise hiçbir vakit te'mîn-i mekāsıd edemez. Zirâ civâr köyleri etfâli yazın gidemediği hâlde berf ü bârânın kesretle nüzûl edip kat'an geçit vermediği eyyâm-ı şitâiyyede bi't-tab hânesinden çıkamayacağından o gibi mekâtib hiçbir vakit te'mîn-i mekāsıd edemez.

En ziyâde te'mîn-i maksad edecek mekâtib ise beş sene sonra umûm köylere muktedir ve siyâk-ı vâhid üzerine muallim yetiştirecek ve âtiyen Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye için gāyet âlî ve kıymet-dâr birçok menâfi' ve fevâ'id-i **[10]** mühimme-i siyâsiyyenin tevlîdine hâdim olacak olan leylî mekteplerinin inşâ ve küşâdıdır.

Arnavutluk'ta Kürdistan'da Arabistan'da velhâsıl memâlik-i Osmâniyye'nin muhtâc-ı tenvîr olan her kazâ[sın]da vücûdu vücûb derecesinde bulunan birer leylî Dârü'l-Feyz-i Osmânî'nin teşkîl ve ihdâsıyla eyâdî-i istihlâke geçirilmiş olan vâridât meydana ihrâc ve harâbe-zâra dönmüş bulunan mesâcidin yeniden ihyâsına himmet buyurulacak olur ise mekâtib-i leylî-i mezkûreden muallim yetiştirilinceye kadar öteki berikinin eyadî-i istifâdesine geçmiş olan vâridât-ı kureviyye hükûmet ma'rifetiyle istirdâdla beraber o vâridât yine o köylere muallim ve imam olacak zevât lâyıkıyla idare edebilecek bir raddeye getirilmiş olacağından küşâd ve ihyâ olunacak müessesât-ı ilmiyye ve dîniyye ba'dehu vâridât-ı mahalliyye ile idare olunmuş olacağı cihetle hazîne-i hükûmet para vermek mecbûriyetinden de nev'amâ kurtulmuş olur.

* * *

Te'sîs ve Küşâd Buyurulacak Mekâtibe Talebenin Şerâ'it-i İntihâbıyla Usûl-i Tedrîsât ve Mektebin Maddî ve Ma'nevî Fevâid ve Menâfii

Şerâit-i İntihâb:

İbzâl buyurulacak mesâinin boşa gitmemesi için mektebe alınacak şâkirdin sinni on'dan efzûn olmamağla beraber terbiyeli, zeki, fatin olmasına bakılması.

İkmâl-i tahsilden sonra o köye ta'yîn ve tavzîf olunacak efendi hidemât-ı askeriyyeden ma'füv tutulmak üzere ve sa'y ü iktidârı olduğu müddetçe köyde muallimlik etmesi.

Herhangi köyde olur ise olsun –hazine para vermek külfetinden kurtulması için– muallim efendinin maaşı hadd-i lâyıkına iblâğ edilmesi üzerine asıl vazîfeye bir gûne sekte ve halel îrâs edemeyen imâmet ve hitâbet vazîfesinin de deruhte ettirilmesi.

Üssü'l-esâs-ı İslâm olan akāid-i hakkanın ta'lîmi, sebeb-i yegâne-i inkırâz-ı her-mülk ü millet olan fesâd-ı ahlâktan tebrîd ve teb'îdi için Cuma günleri ba'des-salât her köyde nezâket-i zamâneye göre muallim olacak imam ve hatip efendilerin ahâlîye yarım saat vaaz ve nasîhat etmek üzere ahâlînin de li-ecli'l-istimâ mecbur tutulması.

(Köylerde ayrı imam ve hatip bulunur ise daha a'lâ)

Usûl-i Tedrîsât:

Açılacak umûm Dârü'l-Feyz-i Osmânîlerde tedrîsâtın bir siyâk üzere olması ve fakat lisân-ı Osmânî'yi anlamayan Arnavut, Arab, Kürt ve akvâm-ı sâire etfâli için ümerâ hem tahsilin bir kat daha teshîli zımnında bir tarafı Türkçe diğer tarafı lisân-ı millî üzerine yazılmış gāyet açık ve sevimli hikâyeler ile mümtelî kitaplardan tertip ettirilmesi.

Menâfii:

Vatan, izâm-ı rüfât demek olan âbâ ve ecdâd ile değil, evlâd ve ahfâd ile kāim olabileceği mülâhazasına mebnî sinn-i tahsîlde bulunan etfâl-i müslimînin velîleri cânib-i celîl-i hükûmetten icbâr ve tazyîk buyurulduğu takdirde beş sene zarfında be-hesâb-ı vasatî mektebe alınıp siyâk-ı vâhid üzerine tedrîs ve terbiye olunacak.

585920 Dârü'l-Feyz-i Osmânî talebesinden hiç şüphe yok ki her karyeye isabet edecek sekiz, dokuz veyahud nihâyet on talebe miyânında ikisi hüsn-i terbiye ve ahlâk nokta-i nazarınca diğerlerine tefevvuk ve i'tilâ etmiş olacaktır. İşte o sâyede muvakkaten küşâd edilmiş olan Dârü'l-Feyz-i Osmânîler beş sene sonra seddedilerek yetiştirilen muallim-

ler kurâya yerleştirileceği ve maaşları köy vâridât-ı mukannene-i müstahsalesinden verileceği cihetle hazine dahi para vermek külfetinden büsbütün rehâ-yâb olmuş olur.

Ol hâlde şu sûretle köylere yetiştirilecek muallimler vâsıtasıyla hem lisân-ı Osmânî kemâl-i sühûletle ta'ammüm ve intişâr ve hem de hükûmet-i celîle-i Osmâniyyenin bekāsını ez-her cihet te'mîn edecek olan hüsn-i ahlâk ve safvet-i akāid ef'ide-i evlâd u ahfâdda bi-hakkın rasânet-gîr-i istikrâr olmuş olur ki bu mes'elenin maddî ve ma'nevî olan fevâid-i lâ-tuhsâsı elbette müstağnî-i arz-ı îzâhtır.

Hülâsa:

Hâl-i hâzırdaki kurâ mekâtibinden bir istifâde edilemediği gibi bundan sonra da ma'lûmâtı noksan, usûl-i tedrîs ve terbiyeden bî-haber yüz elli kuruş maaşla ta'yîn olunacak muallimlerden bir fâide görülemeyeceği hasbe'l-vazîfe esnâyı teftîşâttaki tecârib-i adîde-i âcizânemle müsbettir.

Evet yüz elli, iki yüz kuruş maaşlı bir muallimden istifâde edilemeyeceği meydandadır. Fakat bünyân ve te'sîs buyurulacak şu Dârü'l-Feyz-i Osmânîlere gidecek mesârif, fevkalâde bir şey görülüyorsa da bir ayakları çukurda demek olan ve sinleri geçkin bulunan adamların terbiyesi için her kazâda teşkîl olunan devâir-i adliye memûrînine beleğanmâ-belâğ maaş tahsîs ve i'tâ olunduğuna bakılırsa ilel-ebet selâmet ve teâlî-i vatanı te'mîn ve ahlâk-ı İslâmiyye ve Osmâniyyeyi bir tarz-ı vâhid-i dâimde ve ekmelde ta'mîmine hizmet edeceği nazar-ı teemmül ve ibrete alınacak olur ise muvakkaten beş sene müddetle senevî gidecek 80,000 liranın çokluğuna da bakılmaması îcâb eder. Husûsiyle Dârü'l-Feyz-i Osmânîlerin küşâdı hâlinde vilâyât Dârü'l-Muallimînine, merâkiz rüşdiyelerine de hâcet kalmayacağı ve o gibi mekâtibin mesârifi de Dârü'l-Feyz-i Osmânîlere hasr ü tahsîs olunacağı için mesârif pek ziyâde tenezzül eder ki o vakit Dârü'l-Feyz-i Osmânîler senevî 700,000 lira ile veyahud düşünülecek başka bir çâreden dolayı ihtimâl ki yarım milyon lira ile idare olunabilir. İşte ümîd olunan büyük ve mukaddes böyle bir hizmet için bu para **[11]** hiç mesâbesindedir. Her ferd kendi re'yinde hürdür. Ben fikr-i kâsırânemce nesak-ı vâhid üzerine terbiye-i umûmiyyeye hizmet olunamadığı takdirde maârif bizde birçok sene daha lâyıkıyla intişâr edemez. Maârif intişâr edemeyince memleketimizde muhtaç olduğumuz âsâr-ı umrân ve terakkī de görülemeyecektir.

Hükûmet-i Osmâniyye'nin bekāsı hüsn-i ahlâk ve hulûs-i akīdeye ve bu da maârifin nesak-ı vâhid üzerine ta'ammüm ve intişârına vâbestedir.

İlhâmi

TERÂCİM-İ AHVÂL

YÂD-I MÂZÎ

Alman karyesini gezdikten sonra bir gün de kalktık, Cebel-i Carmel'in yukarısına çıktık. Bu dağın eteğinde geceleri sefâine reh-nümâ olur bir fener kulesi vardır. Zirve-i cebelden berr ü bahri temâşâya koyulduk. Bulunduğumuz nokta bize kuvve-i fâtıranın âsâr-ı berceste-i hüsn ü kemâlini irâe ediyor idi. Emvâc-ı bahr birbiri ardınca azamet ve iclâl ile sâhile hücum edip kayalara çarptıktan sonra yığın yığın peydâ olan kar gibi bembeyaz köpükleriyle tekrar geri süzülerek deryâya doğru gözden nihân oluyor. Saatlerce mesâfeden uzayıp gelen ovalar sanki cebelin atabe-i fehâmetine yüzler sürüyor. Bâd-ı sabânın cilve-gâhı bulunan şu buk'a-i şevk-efzâda bâsıra-gâh dereleri tepeleri seyr ede ede reng-i dil-ârâm-ı kebûd ile mülevven ufka kadar gitmesiyle rûhda nâ-mütenâhî bir neşe doğuruyor; gâh semt-i bahre tahvîl-i nigâh edip, sath-ı mâî üzerinde hafîf bir ihtizâz ile peydâ olan kabarcıkların ziyâ-yı şemsten parıltısı ile beyaz sırma işlenmiş bir havâyî atlası andıran deryâdan, enginlere doğru uzayarak her nedense gönül bir hüzn ü rikkate gark oluyor.

Tepenin üstünde her tarafa hâkim yüksek bir noktada İlyâs aleyhisselâmın vilâdet-gâhı denilen bir mahal var, orasını ziyâret ettik. Buraya Latinler tarafından cesîm ü refî' bir manastır inşâ edilmiş. Bu manastıra bir ahd-i kadîm mûcebince misâfir kabul olunur. Ve âyendegân ve revendegâna iki üç gün kadar it'âm-ı taâm edilir. Manastırın büyük bir kilisesi ve kilisenin etrâfında rehâbînin beytûtetleri için dâire ve hücreler var. Misâfirler için derûn-ı kilisedeki yüksek cenahlarda ayrıca medhallerden girilir mahsûs mahaller olup misâfirîn oralarda kurulu karyolalarda yatarlar ve kendilerine akşam sabah taze balık vesâireden ibâret bir iki kap yemek çıkarılır.

Akkâ'da iken uzun bir müddet tutulduğum sıtma hastalığından ifâkatımı müteâkıb etibbânın tavsiyesi üzerine tebdîl-i hava için bu manastıra gidip birkaç gece burada ve bir hafta da şimdi zikredeceğim makām-ı Hızır aleyhisselâmda kalmıştım. Manastırda bulunduğum esnâda ara sıra (erganûn) çalınır idi. Erganûn bana başka bir hava ile terennüm ediyor, başka güfteler ile tekellüm eyliyor idi. Ekānîm-i Selâse yerine bana ondan bir âvâze-i vahdet geliyor, "vahdehu lâ şerîke leh" gülbangi ile feryâd ediyor idi. Aceze-i mahlûkāta has olan tevâlüdün "bedî'u's-semâvâti ve'l-arz"a isnâdı celâ'il-i âsâr-ı rubûbiyyeti görmemekten ibâret olduğuna dâir erganûnun dahi ayrıca gûş-ı hûşuma nefh eylediği ma'nâ hâlâ kalbimde tanîn-endâz oluyor.

* * *

İlyas aleyhisselâmın vilâdet-gâhını ve onun alt tarafında nebiyy-i müşârun-ileyhin medresesini ziyâret ettikten sonra cebelden indik ve dâmen-i kûhda vâki' makām-ı Hızır'a gidip burasının da ziyâretiyle teberrük eyledik. Bu makām-ı mübârek kayadan oyulmuş geniş bir gārdır. Yanında züvvârın beytûtetleri için odalarla bir mutfağı var. Herkes mefrûşât ve me'kûlâtını birlikte getirir, taâmını kendi pişirir. Burası herkese küşâdedir. Derûn-ı makāmda beytûtet eder hademe-i makām yoktur. Civâr-ı makāmda kayalığın bağrında oyulmuş ve dağdan inen bârân ile dolar bir sarnıç vardır. Üstündeki oyuktan gündüzleri kızgın güneşte bakraç ile çekilip dışarıya çıkarılınca in'itâf-ı şuâ-ı şems ile parıl parıl parlayan buz gibi suyu harâretten yanan yüreklere taze hayat verir. Vâdî-i edebiyât-ı Osmâniyyeye her ilk adım atan şüb-

bân-ı ümmetde Telemak mütercim-i şehîrinin Kalipso cezîre-i muhayyelesi hakkındaki tavsîfi nasıl nâ-kābil-i zevâl bir te'sîr-i latîf husûle getirir ise bu makām-ı kerîm ile kayanın bağrında oyulmuş o sarnıcın manzarası da bende hayâl-i letâfeti nâ-pezîr-i zevâl bir neşe hâsıl eylemiş olmağla her yâda geldikçe aynı mahzûziyet ile gönlüm teheyyüc eder. Ekser mevâsimde makām-ı şerîf züvvârdan hâlî değildir. Biz bulunduğumuz zaman bir Yahudi âilesi var idi. Bunlar geceleyin tek tek veya cümleten gār-ı şerîfe girip taabbüd ediyorlardı. Derûn-ı gārda geceleri bir kandil yanar, kandilin neşrettiği sönük bir ziyâya gārın karanlığı hücum ediyormuş gibi mahûf bir hâl peydâ olduğundan insana havf u dehşet müstevlî olur. Bir gece bir velvele işittik, sebebini sorduk, dediler ki âile-i mezkûre dokuz on yaşlarında bir kız çocuklarını teberrük için gāra sokmak istiyorlarmış, bîçâre çocuk gece vakti gārın mehâbetinden ürkerek feryâd ve bükâ ile dışarı fırlamak istedikçe ebeveyni kendisini içeriye itiyorlarmış. Bu hâlden pek müteessir olduk.

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ [1]

Bu temâşâ ve ziyâretlerden sonra yine Hayfa'dan keruseye binip Akkâ'ya avdet eyledik…

[12] Biz mahbesden derûn-ı kal'aya çıktıktan sonra Kıbrıs ve Rodos'taki yârân ve Dersaâdet'teki akrabâ ve ehillât ile bizzât ve bi'l-vâsıta muhâberâta başladık işte o vakit idi ki Kemâl Bey'in Lefkoşa'ya gidecek iken menfâsı Magosa'ya tahvîl edilerek orada mahbûs olduğunu ve Midhat Efendi'yle Tevfîk Bey haklarında evvelce kale-bendlik muâmelesi edilmiş olduğu hâlde ahîren hapse ilkā edilmiş olduklarını ananesiyle anladık. Bir müddet sonra dahi Tevfîk Bey'le Midhat Efendi'nin bulundukları tengnâ-yı ıztırâbın tahammül-sûz şedâ'idiyle hasta ve bî-tâb düştüklerini müte'essifâne istihbâr eyledik.

Bu aralık bir zâttan bir mektup aldım, diğer bir zâtın bizim aleyhimizde makāmâta hitâben bir arzuhâl müsveddesini muhtevî idi. Sâhib-i mektup bana yazmış idi ki melfûf müsveddeye siz ma'lûmât aldıktan sonra Kemâl Bey'e de ma'lûmât verin, ben de öyle yaptım. Kemâl Bey'den şu cevap geldi:

"Birâder

Mektubunu aldım melfûfâtını da okudum …..ı severim fakat yaygaracıdır. O dediği ….. bazı kere kavlen hıyâneti irtikâb edecek gibi görünür. Fakat etmez. Kavlime deliller: 1- Hani arzuhâlin sûreti, 2- …..ın size (Nûrî Beyle râkımü'l-hurûftan ibârettir) olan mektupları Cemâziye'l-âhire 14 tarihli idi ben bir mektûbunu aldım ki Cemâziye'l-âhire 28 tarihlidir. Arzuhâlin ne sûreti var, ne bahsi, 3- Edemez de… Bir sır vardır ki Nûrî'ye, şimdi kendine bi-gayr-i hakkın dargın olan zâtın konağından inerken söylemiştim ….. de o işi biraz bilir. Yazsa arzuhâlinde onu yazacak. Yazmış olsa bugün en mukbillerden bir büyük zâtın azl ü tardı lâzım gelirdi…"

[1] Bakara, 2/286.

Kemâl merhûmun o müdâfaa eylediği zât hakkındaki mülâhazâtı sonraları pek değişmiş olduğunu ahîren Ebüzziyâ Matbaası'nda tab u neşr olunan mektupları meâlinden anladım. – bakıyyesi var –

Bereket-zâde İsmail Hakkı

MÜBÂHESÂT:

Resm-i Mushaf

–mâba'd–

Lâkin resm-i kadîm üzere yazılıp mevâzi'-i iltibâsı inde'l-müteahhirîn* müstahsen görülen nikāt ve harekât ve meddât ve şeddât ile ref'-i iltibâs edilerek zabt mümkün olduğuna mebnî mütekâsilîn ve câhilînin cehl ü tekâsüllerine mümâşât ve mürâ'ât için resm-i Kur'ânî'de eslâfın ittihâz ettiği âdet-i kadîme-i meşrû'ayı terk nâ-be-câ görülmektedir.

Çünkü inde'l-muhaddisîn hadis-i mevkûf ve hasen olmak üzere kabul olunan "Tahkīk Allâhu Teâlâ ibâdının gönüllerine nazar edip zât-ı pâki için Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizi ihtiyâr ve onu cümle enâma risâlet ile ba's eyledi. Sonra ibâdının kulûbuna tekrâr nazar edip kendi için ol zât-ı kerîmin ashâbını ihtiyâr edip onları dîninin ensârı ve nebîsinin vüzerâsı kıldı. İmdi işbu cemâat-ı İslâmiyyenin hasen gördükleri şey ind-i ilâhîde hasendir. Ve mü'minûn-ı müşârun-ileyhimin kabîh gördükleri şey nezd-i Hak'ta kabîhdir" meâlindeki hadîs[ten] müstenbat "âdet muhakkemdir yani hükm-i şer'îyi isbât için örf ve âdet hakem kılınır" kāide-i külliyye-i fıkhiyyesi mûcebince mushaf-ı Osmânî resm ü hattında eslâfımız bulunan sahâbe-i kirâmın icmâ'iyle mer'î âdet-i seniyyelerini üss-i mîzân ve rehber-i resm-i Kur'ân ittihâz etmek biz meâşir-i ahlâf üzerine vâcibdir. Nasıl Mushaf-ı Osmânî resm ü hattına mütâba'at vâcib olmaz ki resm ü hat beyne'l-e'imme telakkī bi'l-kabûl olunup medâr-ı kırâât kendi üzere olan üç erkândan** birisidir.

S. Sâbıkan işâret olunduğu vech üzere Mushaf-ı Osmânî sadr-ı evvelde icmâ-i sahâbe ile tertîb ve tersîm olunmuş idi. Şu hâlde İzz bin Abdisselâm'ın (bazı mevâkı'de iltibâs havfına mebnî bu zamanda mushafı mersûm-ı evvel üzere yaz-

* İnde'l-müteahhirîn kaydı eimme-i Hanefiyyeden sudûr eden asıl rivâyetten ihtirâzdır. Çünkü müşârun-ileyhim hazerâtından asıl rivâyette mushafta ta'şîr (on âyet müntehâsında bir alâmet vaz' etmek) ve fakat (i'râb) ve aded-i âyâtı zikr ve alâmât-ı vakfı kitâbet gibi ziyâdeler kâffeten mekrûh olup Emîrü'l-Mü'minîn Hazret-i Osman bin Affân radıyallahu anh hazretlerinin mushafı tıbakınca nazm-ı kelimât-ı Kur'âniyyeyi her vechile savn u hıfz etmek için mesâhifi zikrolunan ilâvelerden tecrîd ve lâyık görülmüş idi. Fakat müteahhirîn ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagyîri münker değildir. Kāide-i fıkhiyyesine mebnî mushafta bu ziyâdâtın cümlesini zamanları ve zamânımızca müstahsen görmüşlerdir. *Dürer Şerh-i Gurer* ve *Hidâye* ve *Hindiyye* gibi nice kütüb-i mu'teberede böylece mestûrdur.

** 1- Sened, 2- Resm, 3- Arabiyyet.

mak câiz değildir) kelâmı icmâ-i mezkûre mukābil ve mu'ârızdır. Müşârun-ileyhden sudûru müsteb'addir.

C. Kütüb-i tevârih ve ehâdîste beyân olunduğu üzere Hazret-i Osmân-ı Zinnûreyn cânib-i hilâfet-penâhîlerinden memûr kılınan birtakım ashâb-ı kirâm vazîfe-i mezkûreyi îfâ ve diğerleri sükût etmekle Mushaf-ı Osmânî tertîb ve tersîminde mün'akıd olan icmâ, icmâ-i sükûtîdir. İcmâ-i sükûtîde ise ilm-i usûlde tastîr olunduğuna binâen müşârun-ileyh İzz bin Abdisselâm'ın metbûu bulunan İmâm Şâfiî hazretleri sâir eimmeye muhâlefet edip icmâ ve hüccet değildir, demiştir. Binâenaleyh müşârun-ileyhin sâlifü'z-zikr kavli taklîd ettiği imâmının usûlüne muvâfık olmağla hark-ı icmâ addolunmamıştır.

S. Mâdem ki icmâ-i sükûtî eimme-i selâseye göre icmâ-i mu'teber ve hüccet olup İmâm-ı Şâfiî nezdinde hüccet-i mu'tebere değildir. Mushaf-ı Osmânî resm ü hattına mütâbaatin vücûbuna dâir sâbıkan *İtkān*'da nakl olunan eimme-i erbaanın ittifâkı haberi sahîh olmamak lâzım gelmez mi?

C. Hayır lâzım gelmez. Zîrâ mütâbaat-i mezbûre husûsunda İmâm Şâfiî'nin delili icmâ olmayıp Kitap ve Sünnet'ten bir şey olmak ihtimâli kavîdir.

Meselâ mushaflarımızdaki [1](سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرٰى) masâhif-i Osmâniyyede (سُبْحَنَ الَّذِى اَسْرٰى) resmi üzeredir. Hâ'nın üstüne **[13]** bir medde tersîm edildikde ke'l-evvel (سُبْحَنَ) okunup kat'â iltibâs kalmaz. Ve sûre-i Ra'd da mushaflarımızda [2](وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ) yazılıp masâhif-i Osmâniyyede (وَسَيَعْلَمُ الكفرُ) resmi üzere yazılmıştır. Fâ'nın üzerine bir teşdîd ve bir medde vaz'ıyla mushaflarımız tıpkınca (وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ) okunur aslâ galat ihtimâli yoktur. Lehü'l-hamd zamanımızda hamele-i Kur'ân ve erbâb-ı iktidârın daha kesretle tahakkukuna ve ber-vech-i sâlif mevâki-i iştibâhı müzeyyel-i iltibâs olan turuk-ı sâbıka ile savâb üzere zabt ve kırâ'atinin imkânına mebnî İzz bin Abdisselâm'ın fetvâsı bu zamanda hükm-fermâ olmadığı âşikârdır. Mümkün olduğu kadar menhec-i kavîm-i eslâfa ittibâ vâcibdir. İşbu vücûba nice âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe nâtıktır. Ve'l-ilmu indallahi'l-alîmu'l-hakîm.[3]

"Bolvadin" Müderris
Yûnus-zâde: Ahmed Vehbi

Lisân Mes'elesi İçin Rusya'daki
Din Kardeşlerimiz Ne Diyor?

LİSÂN MES'ELESİ VE SÜLEYMAN NAZİF BEYLER

Türk lisânının; daha doğrusu Osmanlı şîvesinin sâdeleştirilmesi hakkında bir müddetten beri İstanbul matbûâtında bahis açılmıştır. *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin muharrirlerinden Süleyman Nazif Bey ve *Servet-i Fünûn* muharrirlerinden Ali Nusret Beyefendiler birer makāle yazıp lisân husûsundaki hissiyât-ı muhâfaza-kârânelerini, her mes'elede olduğu gibi "ecille-i üdebâ" ve "edebiyât-ı âliyye" lisânına mahsûs birtakım Arabî ve Fârisî "elfâzın mezcinden hâsıl olan" terkiblere boğdular…

Ali Nusret Beyefendi diyor:

"Lisânımızda letâfet ve ihtişâmı ancak kelimât-ı Arabiyye ve Fârisiyye ile onların mezcinden mütehassıl terâkîb-i mütenevvia te'mîn eder".

"Birtakım kulûb-i kāsiye erbâbı dün şâkird, bugün artık üstâd olan medâr-ı iftihâr-ı millet âbâ-i edebin nezâket ve zarâfet-i lisânını hissetmek istemeyerek gûyâ "Türklük" nâmına iltizâm ettikleri girîve-i bâtıl-ı terakki-şikenânede sebât edeceklermiş! Emin olsunlar ki her türlü menâbi'-i elfâz ve etvâr-ı beyâna mürâcaatle sevgili lisânlarının hüsn ü ânını te'mîn ve böylece kuvvet ü celâdetini de tarsîn etmek isteyen uşşâk-ı edebe onların seng-i ta'rîzi aslâ pâ-bend-i himmet olmayacaktır."

İşte bu (ecille-i üdebâ) birtakım ma'nâsız elfâzlarla, ancak "söz"den, lâftan ibâret delilsiz, isbâtsız bu gibi da'vâlar ediyorlar…

Biraz iyice düşünülürse bu hastalık Osmanlılarda umûmî olduğuna karar verilir: Meselâ iş başında bulunan en büyük me'mûrdan biri hissiyyât-ı şâirânesine kapılarak meşhûr Rus muharrirlerinden (Vodovozof)a "bizim matbûât kānûnumuz İngiltere matbûât kānûnundan daha serbest, daha iyidir" diyor. "Ne için?" diye sorulduğu vakit "Benim bir İngiliz dostum var idi o söyledi" cevâbını veriyor:

Herkes: "Bize kānûn-ı esâsî lâzımdır… Yaşasın kānûn-ı esâsî!" diye gece gündüz bağırır… Şüphesiz lâzımdır. Lâkin "yüz türlü kānûn-ı esâsî olabilir! Size nasıl kānûn-ı esâsî lâzımdır?" diye sorulsa yüzüne bakar… Suâli bile anlamaz. "Ne tuhaf adamsın be! Şimdiye kadar kānûn-ı esâsî ne olduğunu da mı bilmiyorsun!" suâliyle cevap verir…

Dârülfünûn profesörlerinden biri "Osmanlılar Ruslar'dan daha müterakkīdirler" diyor.

"Ne için efendim?" suâline şâirâne bir vaziyet alıp, "Öyle yâ!" cevâbını veriyor.

Ali Nusret Beyefendi "Lisânımızda letâfet ü ihtişâmı ancak kelimât-ı Arabiyye ve Farisiyye ile onların mezcinden mütehassıl terâkîb-i mütenevvia te'mîn eder" diyor.

Ne için "edîb-i muktedir" beyefendi? diye sorsak…

"Çünkü Fârisî lisânından Fars şâiri söylediği

هركه با بولاد بازو پنجه كرد
ساعد سيمين خودرا رنجه كرد[4]

beyti "bir levha-i nefîse-i hakīkattir." Türk avâmı arasında darb-ı mesel olan "ısıramadığın eli öp" sözlerinin ise "edeben ahlâken lâfzen nezâhet ü letâfetten zerre kadar nasîbi

[1] İsrâ, 17/1.
[2] Ra'd, 13/42.
[3] Mülk, 67/26'da geçen ibareye telmih ile "En doğrusunu Allah bilir" anlamında.
[4] "Her kim demir kollu birisiyle pençeleşirse, kendisinin gümüş gibi nârin bileğini incitmiş olur." Sa'dî, *Gülistan*.

yoktur" gibi mevzû'-ı bahse hiçbir münâsebeti olmayan şeyler söyler.

İşte bu "ecille-i üdebâ" beyefendilerin psikolojileri bellidir. Bunlar bütün ömürlerini elfâz-gûlukla geçirerek "terâkîb-i mutantana-i Arabiyye ve Fârisiyye" içinde boğulup kalmışlar… Bütün mahâretlerini burada sarf etmişler…

Şimdi tabii değil mi ki o "kelimât-ı bedîa ve nezîhe" nâmını verdikleri elfâzın "ostracism kāidesine mahkûm edilmesi" bunlar için hayat yahud memât mes'elesidir.

Bunlar kendileri diyorlar: "Kelimât ve terâkîb-i Arabiyeyi kavlimizden alırsanız avâmın zincir-i cehline bağlanıp girdâb-ı izmihlâline doğru sürükleneceğiz"….

Bu sözler mübâlağalı olsa da ma'nâsız değildir…

Mübâlağa diyoruz… Çünkü zannetmiyoruz ki bu havâsların avâmdan farkı yalnız elfâz ve terâkîb-i Arabiyye bilmekten ibâret olsun…

Burada artık kendilerine de bühtân söylüyorlar!

Bilmem size nasıl kāri'! Benim için bunların psikolojisi gün gibi âşikârdır. Çünkü hayâtımın kısm-ı a'zamını bunlara benzer diğerlerinin **[14]** arasında geçirdim… Rus Gimnaziya ve Dârülfünûn arkadaşlarımın ekseri kendileri Türk olsalar da: "Türkçe merâm anlatmak mümkün değildir. Onun için her vakit Rus ıstılâhâtı isti'mâl ediyoruz. Mevzû-ı bahs biraz ciddî olursa tamamen Rusça konuşuyoruz" diyorlardı.

Hattâ Dârülfünûn arkadaşlarımdan birisi mübâhase esnâsında diyordu: "Mekteplerimizde lisân-ı tedris Türkçe olsun diyorsunuz… Amma nasıl olabilir yâhû! Türkçe coğrafya, cebir, hendese olabilir mi… Bir de ne ihtiyaç var… Rusça muntazam, binlerle fen kitapları var… Lisânı güzel, ıstılâhâtı muayyen… Rusça okursak daha güzel olmaz mı?" diyordu.

Müstantiklik eden şu efendiye şimdiye kadar anlatamadım ki Rus lisânı her ne kadar zengin ve ıstılâhâtı muayyen ise de millî mektepler teşkîl edip Türkçe okumalı, okutmalıyız. Çünkü ecnebî lisânı öğrenmek ve o lisânın vâsıtasıyla ilm ü fen okumak pek az adama müyesser olabilir… Sen, ben yapabiliriz… Ahâlîmiz yine câhil kalır!..

İhtimâl ki Ali Nusret Beyefendilere de anlatamayacağız!..

Her ne kadar ötekilerle bunlar birer başka âlemin adamları olsalar da psikolojik nokta-i nazarlarından aralarında irtibât yok değildir… Bunlar da zannediyorlar ki fesâhât ve belâgat yalnız –Osmanlıların bile yüzde 99'u anlayamadığı– "Arabî ve Fârisî elfâzın mezcinden hâsıl olan edebiyyât-ı âliyye" lisânında olabilir…

Onlar orasını düşünmeyecekler ki "Arabî ve Fârisî'nin letâfet ve nezâheti ile ârâyiş-pezîr-i cemâl olan lisân-ı latîfleri" tahsîl-i ulûm ve fünûna muhtaç milletin vaktini israf ediyor… Mektebe ilm ü fen öğrenmeğe giden çocuklar birtakım elfâz ve terâkîb-i ecnebiyyenin altından çıkamıyorlar… Ulûm u fünûndan mahrum kalıyorlar… Neticede; olsa olsa rûhsuz cansız iki ayaklı elfâz torbası oluyorlar…

Onlar anlayamazlar ki Türkiye'yi teşkîl eden milel-i muhtelifenin ve bütün dünyaya dağılmış Türk kavimlerinin rûhlarına tesir etmek -elfâz-ı galîza ile değil-, sâde bir lisân vâsıtasıyla âlî fikirler, âlî maksadlar telkîn etmekle mümkündür…

Kendi lisânlarının "hüsn-i cemâline âşık olan işbu ecille-i üdebâ" mes'elenin siyâsî ve ictimâî cihetlerini düşünemezler ki…

Ali Nusret Bey diyor:

"Süleyman Nazif Bey Efendi gibi en büyük mahrûmiyet ve esefimizi yegâneliği teşkîl eden ve her sabâh *Tasvîr-i Efkâr*'ın sahâif-i dil-pesendinde bize, bir ziyâfet-i edebiyye ikrâm eyleyen münşî-i fâzılın lisân-ı muallâsı avâmın derece-i idrâkinden bâlâ-terîn imiş;…Kabahat Süleyman Nazif Bey'in mi?..."

Doğru diyorsunuz! Kabahat ne Süleyman Nazif Bey'indir; ne sizin. Kabahat şimdiye kadar Dersaâdet havâssı sâyesinde zulmette kalmış milyonlar teşkîl eden Anadolu Türklerinindir ki sizler gibi havâssa demiyor:

"Kendi kendinize 'edîb-i muktedir' 'ecille-i üdebâ' nâmını verin… Daha tantanalı nâmlar bulun… Biribirinize 'ziyâfet-i edebiyye' edin, şimdi kullandığınız lisânla değil tamam Arapça, Fârisîce, İngilizce, Almanca yazın… Ancak içi boş 'edebiyyât-ı âliyye'nizden bizi halâs edin!... Gündelik gazetelerin, hayât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyemizi aksetmesi lâzım gelen matbûâtın başından çekilin!... Yahud lütfen bizim anladığımız lisânla yazın… Şimdi bize ziyâfet-i edebiyye değil, birçok mühim ictimâî ve siyâsî mes'eleler halletmek lâzımdır… Hem bizim iştirâkimizle lâzımdır. Yoksa kendi başınıza bir şey yapamazsınız da mahv u nâ-bûd oluruz."

İnsâf edelim! Şimdi ki siz "avâm-ı kem-fehmi" yani Osmanlı kavminin 100'de 99'unu kelimât-ı Arabiyye ve Fârisiyyeden istitlâ'-i meâle gayr-ı muktedir olduklarından "ziyâfet-i edebiyyenize" ve elfâz-ı şâirânenize kurbân ediyorsunuz, efrâd-ı milletten bahsetmeye sizin ne hakkınız var? Sizin nenize lâzımdır? Osmanlıların efrâdı dereke-i cehilde sürünüyor mu sürünmüyor mu!. "Efrâdı yeni idareye alıştırmak ve yeni idareyi efrâd-ı millete sevdirmek" lâzımdır mı, değil mi… ki bunlardan bahsediyorsunuz?!

İş lâfa geldikte:

"Vezâif-i insâniyyeti mektep sıralarında ta'lîm etmek zamanlarını geçirmiş olan vatandaşları bile âzâ-yı meflûce, belki anâsır-ı muzırra gibi bırakmamak cem'iyetin zimmet-i hamiyyet ve intibâhına müterettib vezâifin ehemmidir."

Efrâdın rûh u tıynetindeki temâyülât-ı muzırra bir ihtimâm-ı hakîmâne ile ıslâh olunmazsa, bu yüzden tevellüd edecek mehâlik-i azîme her vicdânı bi-hakkın korkutabilir" diyorsunuz.

Diğer taraftan da "efrâd-ı milletin canı çıksın biz yazdıklarımızı anlamazsa anlamasın kendi zevkimizde olacağız.." "Ziyâfet-i edebiyye vereceğiz" diyorsunuz.

Burada bir "teâruz" hissetmiyorsunuz değil mi?!

Yazık! Çok yazık!!

"*Tercüman* - Bahçesaray" **N.Y.**

ÂLEM-İ İSLÂM

RUSYA MÜSLÜMANLARI

–geçen nüshadan mâba'd–

Tatarlar:

Umûr-ı İlmiyye. – Bunlarda "medrese", "mektep" diye iki ayrı ayrı kısım mevcuddur.

Medreselerin programları, tertîbâtı Buhâra'dan alınmış olduğundan **[15]** bunların tedrîsâtı da Buhâra tedrîsâtına benziyordu; ders kitapları hemen ekseriyyetle Buhâra ders kitaplarının aynı idi.

Bunlar her ne kadar rûhânî medreseler olsa da bunlarda tahsil görenler müderris, imam, müezzin olsalar da; medreselerde ulûm-i İslâmiyye yok derecesinde az idi. Buradan çıkanlar hakāyık-ı İslâmiyyeyi bilmek şöyle dursun; İslâmiyyet'in en ma'rûf esaslarını, tarihini bile bilmezler idi. Kendilerini gāyet âlim saymakla, en ufak, en ehemmiyetsiz mes'eleler hakkında günlerce münâzara etmekle beraber tefsîr ve hadîsten hiç behreleri yok idi. Bunlar ekser ömürlerini eski Yunan felsefesi ile, eski mantık ile uğraşmaya hasr ediyorlar ve elfâz kavgalarına gāyet ehemmiyet veriyorlardı.

Bunun için bunlar en ufak mes'elelerde büyük nizâ'lar çıkararak mes'eleleri dağlar kadar büyültürler ve mes'elenin hakîkatini anlamadan, düşünmeden saatlerce söylerler, uzun uzadıya risâleler yazıyorlar idi. Bunlar muhitlerini kendilerine mahsûs bir nazarla gördüklerinden söylediklerini ne ahâlîye anlatabilirler, ne de ahâlî bunları anlayabilirdi. Bunun için câmilerde bunlar vaazlar söyledikleri zaman tabii ahâlî mış mış!.. uyurlar, rüyâlar görüyorlardı.

İşte bu medreselerin programları ve tertîbâtı ahâlînin ihtiyâcına kâfî olmadığından, buradan çıkanlar vazîfelerini îfâdan âciz olduklarından bunların bu hâlde kalması mümkün değil idi; yâ dersler tebdîl ve usûl-i tedrîs ıslâh edilecek, yahud büsbütün münkariz olacaktı. Bu, pek tabii bir şey idi.

Islâh için ise evvelâ Arap lisânının sarfını Fârisîce okutmak usûlünü bırakmak ve Arap lisânını bellemek için nahivden her kitabın dibâcesini okumak usûlünü değiştirmek, hayât-ı ictimâ'iyyemiz nokta-i nazarından muhtaç olduğumuz dersleri, meselâ hesap, coğrafya, târih gibi fenleri ilâve etmek lâzım idi. Fakat eski imamlar, eski müderrislerimiz o derslere, o kitaplara alıştıklarından ve kendilerinin anlayamadığı bilgisizliğin bir ilim olduğuna büyük itikādları olduğundan tabii bu teşebbüsâta karşı durdular, o derece ki ıslâh tarafdarlarını tekfîre kadar cesâret ettiler.

Lâkin medreselerin ıslâhâta ihtiyâcı bedîhî bir şey olduğundan, ve kurûn-ı vustâ felsefesi ve usûl-i tedrîsi ile yirminci asır müsâdeme-i hayâtiyyesinde mağlûbiyetten başka bir şey yapılamadığından eski kafadaki imamların ve müderrislerin bağırmalarına ehemmiyyet verilmeyerek ıslâhâta başlandı. Yavaş yavaş yeni muallimler celb olunarak, yeni fenler tahsiline, yeni tertîbât icrâsına ibtidâr olundu. Az zaman sonra yeni programlı medreseler meydana geldi. Ve eski medreselerin ıslâh edilmeyenleri rağbetten düştü. Nihâyet medrese mes'elesine hitam vermek ve medreseleri tamâmen ıslâh etmek için 1906 senesinde bütün Kazan medreselerinin üç binden ziyâde talebeleri grev yaptılar. Ve medreseleri ıslâh hakkında kendilerinin istediklerini ültimatom tarzında müderrislere takdim ettiler.

Bunların istedikleri ıslâhâtın en başlıcaları: Medreselerde fünûn-ı cedîdenin tahsili, medreselerin ahvâl-i dâhiliyyesinde hıfz-ı sıhhat kāidelerine riâyet edilmesi ve medreselerin büyük sınıf talebelerin intihâb ettiği zevât tarafından idare olunması gibi maddeler idi.

Talebenin mütâlebâtını kabul etmek bir taraftan eski kafalı müderrisler için güç olmakla beraber, diğer taraftan da medreselerin ıslâhı ve yeni muallimler celbi için lâzım gelen para da yoktu. Bunun için bu mütâlebât kabul olunamadı ve yeni programlar tatbik olunamadı.

Bunun üzerine talebenin ekserisi eski medreseleri bırakıp ıslâh edilen medreselere, Rus mekteplerine, İstanbul mekteplerine gitmeye mecbur oldular. Ve bu hareketin neticesi olarak pek çok medreseler talebesiz kaldılar.

Şimdiki hâlde medrese mes'elesi tamâmen halledilmemişse de, ekser medreseler ıslâhâtı kabûl ettiler ve yavaş yavaş yeni muallimler celb edip, yeni fenler okutmaya, talebenin hayatını değiştirmeye başladılar.

Lâkin şimdi mes'ele daha büyük bir mânia uğradı, ki parasızlık. Hükûmet medreselerimiz, mekteplerimiz için para vermediğinden tabii bu mesârif de ahâlîmizin cebinden îfâ edilecek, ahâlîmizin fedâkârlığı ile yapılacak idi. Lâkin ahâlîden medrese ıslâhı gibi medenî işlere para toplamaya hükûmet mâni olduğundan, bundan başka ıslâh tarafdârı müderrislerimizi ta'kīb ederek onları sürgünlere yolladığından tabii bu hareketimiz itmâm edilemedi, medreselerimizin tamâmiyle ıslâhına muvaffakiyet hâsıl olamadı.

Mekteplere gelince: Onların hâli ise evvelleri daha fenâ idi. Her köyde, her mahallede mektep binâları olsa da ve mahalle çocukları üçer, dörder sene mektebe devam etseler de bunların aldıkları ma'lûmât hiç derecesinde idi. Bunların yazanları, okuyabilenleri yüzde on nisbetinden hiçbir vakit ziyâde değil idi.

Bunun da sebebi mekteplerimizde usûl-i ta'lîmin fenâlığı idi. Mekteplerimiz imam efendilerin nezâretinde olsa da, imam efendiler her gün bir veya iki defa mektebe gelseler de, ta'lîm ve idare işleri oradaki muallimlere havâle edilmiş idi. Muallimler için ise muayyen maaş yoktu, çocukların her hafta getirdikleri beşer, onar para ile yaşamaya mecbur idiler; bunun için tabii sağlam terbiye görmüş muallimler o mekteplere gidemiyorlardı. Yine iş köyün içinde her nasılsa biraz okumak belleyen amel-mânde, sakat bir adama kalırdı. Meselâ muhârebede eli, ayağı kopmuş bir asker, bir nefer biraz okuma bildiği için o mektebe muallim olurdu. Veyahud bir âmâ, ki hiçbir iş yapamıyor, çocukların terbiyesi ona verilirdi. İşte bu gibiler çocukları terbiye ve ta'lîm ederdi.

[16] Fakat böyle muallimlerin ma'lûmâtları Avrupa'nın ibtidâî mekteplerini ikmâl eden çocuklardan da az olduğundan, ve usûl-i terbiye hakkında ma'lûmâtları da "dövmek"ten öteye geçemediğinden; tabii bunlar çocukları ne kadar dövseler de bunlara ma'lûmât veremezler, bunların efkârını tenvîr edemezlerdi.

Bundan başka usûl-i ta'lîmin usûl-i savtî olmaması ve çocukların "ايجك" usûlü ile okutturulması mes'eleyi daha fenâlaştırdı.

Meselâ çocuklar mektebe gelince ilk başladığı ders sûre-i Fâtiha'nın birinci sözü olan "el-hamd" idi. Ama bu "el-hamd"i okumak için evvelâ şu sözdeki hurûfâtı güzelce bellemeye lüzûm olsa da, çocuk hurûfâtın resimlerini hiç bilmese de … ezber "elif, be, te, se…" diye okuyabiliyorsa, artık o biliyor diye hükmolunup "el-hamd" sözüne başlanırdı. Ve bu da şu tarzda okunurdu: ep sin e lem yese kin, el hay sin hâ, elhâ mîm yese kin, elhâm; dâl tırdı (el-hamd).

Ve çocuk şu ma'nâsız sözleri ezberlemeye mecbur tutulur ve şu usûlde devam edilirdi.

Tabii çocuk ne kadar zeki olsa da, ne kadar çalışsa da ancak iki üç senede, o da gāyet güçlükle biraz okumaya alışırdı. Hele biraz gabî ise veya az çalışırsa üç dört senede bile bir şey yapamazdı.

Bunun için bu usûlün de değiştirilmesi ve mekteplerin esâsından ıslâh edilmesi hayat mes'elesi idi. Nihâyet bu da oldu. Bu usûl terk edilerek usûl-i savtıyye kabul olundu. Çocuklar gāyet kolaylıkla bir ayda okumaya, yazmaya başladılar. Mektepler o kaba, câhil sofuların elinden alındı; terbiye gören, usûl-i ta'lîm bilen muallimlere verildi. Maaş ta'yîn olundu, muallimler fakr u ihtiyaç sefâletinden kurtarıldı.

Şimdiki hâlde bütün Tatarların mektepleri ıslâh edilmiştir, desem yalan olmayacaktır, zannederim.

Maamâfîh bunların hepsinde usûl-i savtiyye kabul edilmekle beraber bütün mektepler aynı seviyede değildir. Muallimlerin terbiye ve bilgilerine göre tabii mektepler de derece derecedir. Bazı mekteplerde usûl-i ta'lîm ıslâh edilmiş olmakla beraber güzel ta'lîm görmüş muallim olamadığından mektebin idaresi ıslâh edilememiş ve lâzım gelen fenlerin tahsiline henüz başlanamamıştır. Fakat bunlar pek azdır. Yakında inşâallah bunlara da muallimler yetişecek, bunlar da matlûb dereceye gelecektir. Ekseriyetle mektepler çok müterakkīdir, mükemmel muallimler sâyesinde târih, coğrafya, hesaptan güzel güzel dersler verilir ve bu sâyede mektepler günden güne terakkī ve tekemmül âsârı gösterir.

Fakat boyunduruk altında terakkī mümkün mü? Hükûmet yine karşımıza çıktı. Bu hareket-i medeniyyemizi şiddet ve tazyikle karşıladı. Mektepleri ıslâh için muallimlere ihtiyaç olduğundan tabii dârü'l-muallimîn açmak lâzım idi. Lâkin Rus hükûmeti önümüze çıktı, hattâ kendi mesârifimizle dârü'l-muallimîn açmaya ruhsat vermedi. Ve ruhsatsız açtığımız dârü'l-muallimînleri polislerle kapattı. Ve muallimlerimize muallimlik şehâdetnâmelerinden başka polis dâiresinden "bu efendi müstebid fikirlidir" diye yerli tasdîk-nâme olmayınca okutmaya ruhsat vermeyeceğini i'lân etti. Hem de bu emir yavaş yavaş tatbik edilmeye başladığından orada burada mektepler kapanmaya, muallimler hapse atılmaya, sürgüne yollanmaya başladı. Bunun üzerine mektep mes'elesi şimdi dehşetli bir müsâdeme-i siyâsiyye devresine girdi.

–sonu var– **Kazanlı Ayaz**

Dârü'l-hilâfet:

ÂDÂB-I UMÛMİYYEYE RİÂYET

Bir memleketin zâbıtası âsâyiş-i mahallînin muhâfazasıyla mukayyed olduğu kadar âdâb-ı umûmiyyenin vikāyesiyle de mükellef olduğu cihetle el-yevm mer'iyyü'l-icrâ nizâmnâme-i mahsûsunda münderic mevâdda istinâden me'mûrîn-i zâbıtaya i'tâ edilen evâmir-i kat'iyye Üsküdar mıntıkası dâhilinde mütemekkin ahâlîce de ma'lûm olmak üzere ber-vech-i âtî i'lân edilir:

1- Bazı kadınların şeâir-i mübeccele-i İslâmiyyet'e ve terbiye-i müslime-i Osmâniyyeye külliyyen mugāyir evzâ-i ser-bâzâne ile gezdikleri ve muhtelif erkekler ile mele-i nâsda ihtilât eyledikleri görülmektedir. Etvâr-ı hâriciyyeyi edeb-i memleketle tevfîk edemeyenlere elindeki nizâmnâmenin sekseninci maddesinin bahş ettiği salâhiyetle zâbıta tarafından evvelâ ihtâr-ı keyfiyyet edilecektir. Birinci ihtârı ısgā etmeyenler zâbıtaca kayd ve tescîl olunacak. Üçüncü ihtârda ise edeb ve diyâneti pâ-mâl-i nisyân edenler her kim olursa olsun evâmir ve tenbîhât-ı hükûmete adem-i riâyetlerinden nâşî haklarında tâkībât-ı kānûniyye tatbik edileceği gibi ibreten li's-sâirîn gazeteler ile de i'lân-ı keyfiyyet olunacaktır.

2- Kadıköy mesîrelerinde erkek ve kadının bir arada gezmesi bazı mehâzîri dâî olduğu ve hilâf-ı terbiyet ahvâle imkân-ı zuhûr bıraktığı görüldüğünden ba'de-mâ Kuşdili mesîresi erkeklere, Yoğurtçu Çayırı kadınlara tahsîs olunmuştur. Polis memûrîni bu karârın icrâsına nezâret edecek ve dinlemeyenler hakkında aynı muâmele-i kānûniyye tatbik olunacaktır.

3- Üsküdar Mutasarrıflığı mukarrerât-ı ânifeyi nâmûsperverân halkın te'mîn-i istirâhatiyle haysiyet-i zâtiyyenin taarruzundan vikāyesi esâsına tatbik ettiğinden bil-umum ahâlîce bi-tamâmihâ riâyet edileceğini kaviyyen ümîd eyler.

Ahmed Sâkî Bey Matba'ası Müdîr-i Mes'ûlü: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Dîn, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Defa Neşrolunur.

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	Kuruş
Her Taraf İçin	80	40	"

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

16 Eylül 1909 1 Ramazânü'l-mübarek 327 Perşembe 3 Eylül 325 **Üçüncü Cild - Aded: 54**

عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ)[3] الآية نعم قدتمت حجة الله بخلقه العقول فينا وارساله الانبياء الهادين الينا فان ضللنا بعد ذلك كنا من الظالمين ومن هنا يعلم السر فى اتفاق الائمة على ان اصلاح العالم ليس بواجب على الله وتقريرهم ان نصب الامام واجب على الامة ولما كانت المطالب الاجتماعية مما لايكلف بها الواحد المعين بل الجماعات كما دلت عليه الصدور بعض الآيات القرآنية كقاوله تعالى (يا ايها الناس – يا ايها الذين آمنوا) الآية فلا تصح الامامة التى هى من اهمهما الا بالبيعة الشرعية العامة وبيعة الناس لرئيس حكومتهم بالطوع والرضا مشورط صحتها بتمسك ذلك الرئيس بحبل الله المتين واتباع شرائعه وقوانين عباده المرعية مما يدل على ان كل احد من المسلمين مكلف بمراقبة ما يأتيه ومسؤل عن حكومته يجب عليه ان يشرأب الى استطلاع اعمال رجالها ويراقبهم حتى اذا رأى معروفاً قد غفلوا عنه ذكرهم به او منكراً كاستعمال نفوذهم خلاف الشرائع الربانية ومنافع العباد نهى عنه وفق وصفه تعالى فى قوله (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)[4] الآية وحديث نبيه الكريم صلى الله عليه وسلم (كلكم راع وكلكم مسؤل عن رعيته)[5] الحديث كان الخليفة بعد رسول الله عليه الصلاة والسلام هو الصديق الاكبر باجماع الامة وبعده باتفاقها على العمل بوصية الصديق هو الفاروق الاعظم و احال الفاروق امر نصب الخليفة على الشورى فوقع اختيار اهل الشورى على ذى النورين عثمان رضى الله عنهم وبعد شهادته اتفقق جمهور الصحابة فى المدينة على استخلاف على كرم الله وجهه فبايعوه وقد امتدت الفتوح الاسلامية فى زمن هؤلاء الاربعة الموسومين لطهارة سيرتهم بالخلفاء الراشدين الى مشارق الارض ومغاربها ولكن **[18]**

[3] Bakara, 2/18.
[4] Âl-i İmrân, 3/110.
[5] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cum'a, 10.

هذا هو البلاغ المبين الذى بلغ من قبل المشيخة الاسلامية الى حضرات النواب والقضاة والعلماء الراسخين والمشايخ العارفين*

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد رب العالمين والصلاة والسلام على خير خلقه محمد وآله وصحبه اجمين وبعد فلما قضت ارادة الله تعالى فى الازل ان تصلح الارض للعمران استخلف فى مابطها الانسان القادر على تدبير اموره الشخصية الاجتماعية بعقله الذى وهبه اياه كمادل عليه قر له تعالى (وَهُوَ الَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ)[1] الآية وجعل ما تحتويه ارضه التى تقله وسماؤه التى تظله خاضعاً لمنافعه كما قال جل من قائل (وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ)[2] الآية وجعله مكلفاً لانه ذو عقل وارادة هما قوتنا فعالتان يقدر بهما ان يتعمل القوى الطبيعية لقضاء حاجاته وتحسين اعماله فى حياته الدنيا ولكن اعماله مرتبطة باعمال غيره لا يستطيع ان يأتى بنظمها مالم تتحد الآمال وتتبادل المنافع فقد علم الله تعالى ان الانسان العوبة لهوى نفسه الامارة لا يتخلص من اشراكها التى نصبته له بالسهل وان العقل الابتدائى قاصر ان استنباط الشرائع الكافلة لسعادة البشر فارسل بفضله انبيائه يوضحون له احكام المصالح العامة وقواعدها التى يعجز العقل الابتدائ وحده عن استنباطها ويعلمونه ان السعادة كل السعادة فى الايمان واتباع طريق العقل وقد تمت حجةالله البالغة وظهرت حكمة التكليف فالحائدون بعد ذلك عن المنهاج المستقيم الذى اضائه لهم الهادى الامين مطرودون من رحمته ومبعدون عن دائرة الهدى كما وصفهم تعالى بقوله (صُمٌّ بُكْمٌ

* Makām-ı celîl-i meşîhat-ı İslâmiyyeden tastîr buyurulup 51'inci nüshamızda Türkçesi münderic bulunan beyannâmenin nüsha-i Arabiyyesi sûretidir.

[1] En'âm, 6/165.
[2] Câsiye, 45/13.

ان يلبو افيجيبوها بقولهم سمعنا واطعنا ولما كانت الدولة العثمانية التى بنت قوانينها على اساس الشرع الرصين وركبت قوى حكومتها من سياسة التوفيق بين الحكمة الشرعية والعقلية لا يتطرق الى اصلها الزلزال بسهولة حافظت حتى فى ازمنة الجهل المطبق على شكلها بفضل رجال من اهل العلم والتقوى راقبوها ولم يطأ طؤا من خشية الله رؤسهم لسلطان الجبابرة الظالمين فهى وان كانت فى كل زمن معرضة للاضمحلال الذى نبهنا الله تعالى لاجتناب اسبابه بقوله (اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ)[5] الآية ستبقى مدى الدهور مضمونة بالاستقامة التى هى جزء من الضمان الالهى حسب قوله تعالى (وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا)[6] الآية كان لعمر الحق عهد الاستبداد المنصرمة ايامه السود قد شوه وجهى الدولة الاصلى والفرعى مدة ثلث قرن حتى افل من كل افاقها العدل وانحل ما ابرمه الشرع واختل النظام وشاع الظلم والجبر والفوضى وتنفرت قلوب الرعايا من الحكومة ونجم الشقاق والنفاق بين العناصر المختلفة واستحالت الاوداء الاجانب اعداءً يعلمون للايقاع بها ويضيقون عليها يريدون بذلك تمزيقها وكادت العثمانية جامعتنا تتهور بسرعة فى حفرة اضمحلالها هنالك هبت من مكامن حفظ الرحمن فئة هم الفرقة الناجية حزب الله الغالبون استقتلوا فى سبيل الحرية وقوفاً فى وجوه الجبابرة المعاندين يكبرون ويجاهدون وفى ايديهم رآية (اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ)[7] الآية فانقذوا بما اتوه من السعى المحمود ذكره للمملكة من الخطر لمحدق الذى كان يهددها والوطن من الخراب الملم وفكوا اغلال الحيف من ايد الامة وكسروا قيود الاسبتعباد وسلاسلها من ارجلها وسروا فؤادها ببشارة قوله تعالى (اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا)[8] الآية مثبتين باعمالهم هذه التى سيحمدها التاريخ وتغنى بنشائدها الاحفاد صدق حديث المخبر الصادق (لا تجتمع امتى على الضلالة)[9] شكر الله سعيهم والحمدلله على دين الاسلام ولم يكن عفوالامة العثمانية المتبعة لحكم قوله تعالى (عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ)[10] وقول نبيه الكريم (العفو زكوة الظفر) عن طواغى الاستبداد اول الصحف السود ليثبطهم فى مواقفهم بل جرأهم على ابداء ما انطووا عليه من فطرة السيئة كلما وجدوا فرصةً تساعد هم حتى تمكنوا بما بثوه من الدسائس وزينوه من الحيل ان يورطوا المملكة فى ورطة هى والعياذ بالله اعظم من كل الورطات الغابرة فكانوا مصداقاً لقوله تعالى (يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ)[11] الآية ولكن ابطال الحرية اولياء الله المقسمين بكتاب الله المبين على نصر شريعته واحياء سنن سيد رسله والمحافظة على قوانين عباده ثاروا كالاسود من مرابضهم يستصحبون فى زحفهم الشرعى الفيلقين المنصرين الثانى والثالث مذججين بسلاح الجهاد ومقدمين امام صدقهم امراء الحماسة يأمون مقر الخلافة بسرعة محيرة حتى قهروا بسيوف بسالتهم جماعة الفئة الباغية مقاوميهم وردوا كيدهم فى نحورهم وحفظوا بيضة الاسلام من ان تعبث بها ايدى الآثمين فاستحقوا الاغراض المتصادمة واختلاط الاقوام العربية بالطوائف الاعجمية بعدهم بدل الطوع والرضا فى امر البيعة بالكره والجبر فلم تنتخب رؤساء الحكومة على النحو الذى امرت به الشريعة المطهرة الا الشواذ منهم حتى ظهرت سلاطين آل عثمان فلما ظهرت شجرة آل عثمان التى يصدق عليها قوله تعالى (اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى السَّمَاءِ)[1] وجعلت هذه تحمى فى وارف ظلها عرش السلطنة والخلافة اقنفى سلاطينها فى حكومتهم خطوات الخلفاء الراشدين ومشواعلى آثار هم يهدمون صروح الظلم ويحيون ما انطمس من معالم الدين وكانوا والحق وضاح يستحبون الرضا فلم يكرهوا الناس على بيعتهم وقدار سلوا الى البلاد قضاة من العلماء ففرقوا بين القضاء والتنفيذ ورعوا معاهد العلم حتى نبغ فيها عدد كبير من الاعلام وسعوا باشاراتهم قضية الفتاوى لفصل المصالح حسب ما تقتضيه الاحوال العصرية مطبقين بذلك قوى الحكومة الثلاثة على حكمتى الشرع والعقل ليكون حملة القدرة التشريعية ناسامن اهل العلم والتقوى المالكين لمراقبة الحكومة التى هى نتيجةهذا التألف المشروع الطبيعية واحالوا التنفيذ والاجرا على الوزرا والامراء وحل الخصومات وفصلها بالحكم والفضاء على القضاة والنواب الفضلاء والمراقبة والافتاء على المفتين من فطاحل العلماء المظهرين لقابلية الاستقلال فى شعب الاجتهاد فقويت حكومتهم واستحكمت عراها حتى انقادت لها طوعاً عناصر الامة العثمانية المختلفة كافة هذا ما كانت عليه الحكومةالعثمانية فى عصورها الغابرة ولكن الدهر قلب فان وضع دولتنا الجغرافى وسعة بلادها وظهور المفسدين من الطوائف الجلالية واطماع الدول المجاورة كلها اسباب ولدت فى سنى حكومتنا الاخيرة محاربات دامية واختلافات داخلية شاع من جرائها الفقر وعم الوهن فوق ما اورثت الامراض الوبائية المتعاقبة من فتور العزم حتى انطمست معاهد العلم شيئاً فشيئاً وانطفى سراجة الوهاج وشاع مكانه الجهل الاسود والضلال المبين وكادت دولتنا تنقرض المرة بعد الاخرى لا سمح الله تبين مما قد مناه من وجوب نصب الامام شرعاً على الامة وكون الخطاب الربانى عاماً لكل الناس وكون الامر بالمعروف والنهى عن المنكر مكلفاً بما كل احد من المسلمين ان الامة هى الحاكمة وان صنوفها المؤلفة لها متضامنة بالتسلسل بحيث يجب على كل صنف منها ان يرقب غيره من الصنوف واذا تكاسل صنف عن اداء وظيفته الخاصة به قومت الصنوف الاخر المعوج لانها هى المكلفة مما هو نتيجة الارتباط المتسلسل الشرعية ولذلك قال الشارع (لا طاعة للمخلوق عند معصية الخالق)[2] وقال (انما الطاعة فى المعروف)[3] الحديث ومما يؤيد وجوب ذلك التضامن امره تعالى العام فى قوله (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً)[4] الآية وعليه فاذا ابدينا اقل غفلة عن الائتمار بامره هذا اختل نظام الادارة وانحلت روابطها ولا يستنبطن احد مما اوردناه ان لكل صنف من الناس ان يتداخل فى مصالح الحكومة فذلك غير صحيح بل الواجب ان تكون الحكومة الدستورية التى تراقب اعمالها من قبل جماعة مصطفاه من عموم الامة مصونة من كل يد تمتد للمداخلة فيها اذا امرت الناس وجب عليهم

[1] İbrâhim, 14/24.
[2] Tirmizî, *Sünen*, Ebvâbü'l-Cihâd, 29.
[3] Müslim, *Sahîh*, Kitâbü'l-İmâre, 8.
[4] Enfâl, 8/25.
[5] Ra'd, 13/11.
[6] Cin, 72/16.
[7] Muhammed, 47/7.
[8] Fetih, 48/1.
[9] İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbü'l-Fiten, 8.
[10] Mâide, 5/95.
[11] Ra'd, 13/33.

كما يأمرهم به الدين وقد نطق الكتاب بنجاة الصلحاء من النصارى وشهد بمودتهم للمسلمين وهو قوله تعالى (وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً)[4] الآية وصرحت الكتب الفقهية بلزوم صيانة دينهم وانفسهم واموالهم من التعرض افبعد هذا يضطهدهم المضطهدون كلاً فان فى ذلك خزياً فى الدنيا ونكالا فى الآخرة قال الله تعالى (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ)[5] الآية وقال سيد الرسل المبعوث لاتمام مكارم الاخلاق (تخلقوا باخلاق الله)[6] الحديث ومن اخلاق الله تعالى العدل والاحسان على خلقه كافة بدون استثناء فلا يجوز بعد ذلك معاملة المسلمين لوطنييهم من الامم السائرة بالفظاظة والغلظة لان فى ذلك مخالفةً صريحةً لرضاء الله وسنة رسول الكريم والمخالفون داخلون فى زمرة الخاسرين الذين قال الله تعالى فى حقهم (اِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ)[7] الآية فنحن ننبه المسلمين على ان عقاب مثل اولئك المخالفين المعتدين مقرر عند الحكومة ونوصى الناس بحسن المعاشرة فيما بينهم واجتناب ما يلقيه اليهم الاسرار اولو الغايات الفاسدة من دواعى التفرقة والخلاف.

Şeyhülislâm Ketebehü'l-fakīr Pîrî-zâde
Mehmed Sâhib
Afâ-anhümâ

CİNSİYET VE DİYÂNET-İ İSLÂMİYYE

Dünyada mevcûd ümmetlerin efrâdını tedkīk etsek, her birinin âmâline muttali' olsak, görürüz ki kısm-ı a'zamında bir taassub-ı cinsî mevcûddur. Asabiyyet-i cinsiyye gözeten adam mensûb olduğu cemâ'atin mefâhiriyle mubâhî olacağı gibi kavmine isâbet edecek zarardan müte'essir olarak def'i için mukāteleyi bile göze aldırır. Hem bu gayretin nereden geldiğini hiç düşünmeksizin göze aldırır. Hattâ tâlibân-ı hakīkatten birçoğu ta'assub-ı cinsînin insanda tabii olan umûr-ı vicdâniyye sırasında bulunduğunu zannetmektedir. Lâkin bu zan doğru değildir. Çünkü biz bir ufak çocuğu alsak da daha sinn-i temyîze vâsıl olmadan başka bir ümmetin efrâdı arasına bıraksak, reşîd oluncaya kadar orada büyütsek kendisinin doğduğu yeri, mensûb olduğu milleti hiç ona söylemesek görürüz ki tab'ında cinsiyyet-i asliyyesine karşı hiçbir meyl görülmez. Gerek vatan-ı aslîsi, gerek bu sonraki mahal nazarında müsâvî olur. Hattâ sonradan gelerek yetişmiş olduğu yer kendisine daha hoş görünür. Hâlbuki taassub-ı cinsî bir meyl-i tabii olsaydı değişmezdi.

İşte bu sebepten dolayı asabiyyet-i cinsiyye tabii olduğuna câhib olamayız. Bu bir hasîse-i fıtriyye değil, nüfûsa zarûretlerin resmetmiş olduğu melekât-ı ârıza cümlesindendir. Nerde ki insanın birçok hâcâtı bulunur ve efrâdında bir terbiye-i kâmilenin fıkdânı sebebiyle menfa'at-i husûsiyyesini tercîh etmek meyli yüz gösterirse hırs u tamaina müsâ'-

بذلك ان يسموا بمؤسيسى الدولة ثانية كما استحقت الفئة الباغية ان تلقى جزاءها حتى صح فيهم قوله تعالى بقوله (اِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُوا اَوْ يُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيهِمْ **[19]** وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ)[1] الآية وحينئذ اجتمعت اساطين الامة الذين اصطفتهم عنها نواباً يترجحون عن امالها وقرت آراؤهم الحرة على ان يطلبوا الى المشيخة الاسلامية تذكيرهم بما ينطق به الشرع فى مثل هذه الاحوال لقمع الفساد السارى فى جسم الدولة فجمع شيخ الاسلام السالف علماء العاصمة الاعلام واصدر باتفاق اصواتهم فتوى شرعية خلع بها السلطان السباق واستخلف مكانه بالبيعة الصحيحة العامة جلالة السلطان الحاضر محمد خان الخامس ايده الله تعالى فكانت البيعة المقبولة الشرعية التى قضت الازمان الغابره ان تكون نسياً منسياً قد وجدت بذلك مكانها.

الحمدلله الذى هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لو لا ان هدانا الله اما سيئات العهد السابق التى يعجز القلم عن احصائها فهى معلومة لكل احد نستغنى عن تفصيلها نحمد الله تعالى على زوالها وما عهد الدستور الجديد وهو عهد المحاسن والارتقاء ذلك لانه احيارکنا من اركان الشرع المبين كان الطاغون المتسيطرون قد هدموه وهذا حسن انتداء لنا فيه خير قال ولا يخفى ان حصول الراحة والسعادة فى الملك لا يتيسر ان الا باتباع الرعايا للقوانين المرعية هنالك تماماً والقوانين المرعية اذا لم توزع الحقوق والوظائف بين سكنة المملكة على التساوى المطلق لا تضمن الراحة والسعادة المطلوبتين ولكن القوانين العدليه والادارية فى دولتنا العثمانية مبنية والحمدلله على اساس الشرع الرصين فالمساواة المطلوبة بين الرعية مكفولة اذاً به لا يعدل عنها لاختلاف الدين كيف والاخبار المأثورة تسطع كنور الهدى مصرحة بذلك فى كتبنا الدينية كقوله صلى الله عليه وسلم (لهم مالنا وعليهم ما علينا)[2] الحديث وكل وظيفة فى نظر الشرع مقابل حق فلا يجوز ان يحمل احد وظيفةً ويحرم من حقه لان ذلك ظلم محض يجب ان ينزه الله تعالى عنه وهل يتصور ان ينطق دين الله بحكم فيه اقل حيف الم تذكر كتب السيران فخر الرسل صلوات الله عليه قد استشار كثيراً ممن لم يكونوا مسلمين حتى ولا داخلين فى ذمة المسلمين واستعان بهم فى حروبه وغزواته وقد نص الله تعالى فى كتابه المبين بقوله (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ)[3] الآية على وجوب مراقبة الحكومة من قبل منتخبى الامة كما قدمناه ولما كانت الطوائف غير المسلمة بعض عناصر الدولة كان اشتراكهم فى هذه المراقبة موافتاً لصالح المملكة وعليه فان مجلس المبعوثين اليوم اصح مثال لمقتضى الشرع والمشروطية اوضح تمثال للخلافة الكبرى الاسلامية لقد حصحص لعمرى الحق ووضح الصبح لذى عينين فما على الحكومة بعد اليوم الا ان توزع الحقوق بالمساواة بين الرعايا وتقلد الوظئف كل من رأت فيه اهلية منهم ولا على الرعايا الا ان يحسنوا معاشرة وطنييهم من سائر الطوائف ويراعوا حقوقهم من كل وجه

[1] Mâide, 5/33.
[2] *Eşbâhun Nezâ'ir*'den alındığı belirtiliyor. SM., sayı 12, sayfa 192.
[3] Âl-i İmrân, 3/104.
[4] Mâide, 5/82.
[5] Ahzab, 33/21.
[6] Fahreddin Râzi, *Mefâtihü'l-Gayb,* Beyrut, h. 1420, c. 11, s. 230.
[7] Mâide, 5/33.

id zaman gördüğü gibi başkalarına ta'arruza başlar. Bundan dolayı insanların bir kısmı diğer kısmının te'addîsine ma'rûz kaldığı için beşeriyet birçok asırlar bunun şedâ'idini çektikten sonra nihâyet neseb denilen râbıtaya sarılmakta muztar kaldılar. Ve bugünkü ecnâsı meydana getirdiler; tâ ki her kabîle râbıta-i cinsiyyetiyle birleşen efrâdının kuvveti sâyesinde kendi menâfi'ini, kendi hukūkunu, diğer kabîlenin te'addîsinden muhâfaza etsin. **[20]** Lâkin insanın bütün etvârında mu'tâd olduğu vechile bu husûsta da hadd-i zarûreti tecâvüz ettiler, bir dereceye geldiler ki her kabîle diğer kabîlenin nüfûzu altına girmeyi kat'iyyen istemez oldu. Şunun için ki zîr-i hükmüne gireceği o kabîle ya hükmünde âdil olmayacak, yahut âdil olsa bile onun ahkâmına inkıyâd etmek kendisi için zillet olacak.

Asabiyyetin bu nev'ine karşı olan zarûret zâ'il olursa insan buna da alışır, yani evvelce o zarûrete nasıl tâbi ise şimdi de o zarûretten öylece vâreste kalır. Hele bu zarûret huzûr-ı azametinde kuvvetlerin, kudretlerin mahkûm-ı inkıyâd olduğu mebde'ü'l-külle, kahhâr-ı mutlaka istinâd sâyesinde külliyyen mu'attal kalır.

Sonra o kuvve-i fevka'l-hayâlin tenfîz-i ahkâmına me'mûr olan zât bütün efrâd-ı milletin o ahkâm-ı celîleye karşı mu-tâva'atını te'mîn eder.

Şimdi nüfûs böyle bir hâkim-i mutlakın vücûdunu yakînen bildiği gibi artık asabiyyet-i cinsiyyeden müstağnî kalarak hukūkunun himâyesi, gavâ'ilinin müdâfa'ası için bu saltanat-ı mukaddesenin sâhibine kemâl-i itmi'nân ile arz-ı teslîmiyyet eder. Bu sâyede artık lüzûmu kalmayan asabiyyet-i cinsiyyenin nüfûzdaki eseri de külliyyen mahvolur.

İşte sâkin oldukları iklimlerin bu kadar tenevvü'iyle berâber müslümanların cinsiyyete kat'iyyen i'tibâr etmemeleri, asabiy-yet-i dîniyyeden başka ne kadar asabiyyet var ise hiçbirini tanımamaları bu hikmete mebnîdir. Zîrâ dîn-i İslâm ile mütedeyyin olan bir adam i'tikādında rüsûh bulduğu gibi cinsiyyet, kavmiyyet gibi şeylerden sarf-ı nazar ederek, râbıta-i husûsiyyeyi bir tarafa bırakarak bütün efrâd-ı milleti cem' eden alâka-i umûmiyyeye hasr-ı nazar eder ki o alâka alâka-i dîniyyeden ibârettir, çünkü dîn-i İslâm'ın usûl-i esâsiyyesi yalnız halkı hakka da'vet etmekten, nüfûsun cihet-i rûhâniyyesi üzerine icrâ-yı hükûmet eylemekten ibâret olmayıp bunların cümlesini kâfil olduktan başka, insanlar arasındaki mu'âmelâta hudûd vaz' etmiş, küllî cüz'î bütün hukūku beyân etmiş, ahkâm-ı şer'iyyeyi tenfîzi deruhde eden kuvve-i hâkimenin dâ'ire-i salâhiyyetini tahdîd eylemiştir. Bir halde ki umûr-ı ibâdı eline alan zâtın o ahkâma karşı inkıyâdı herkesten ziyâde olmak îcâb ettiği gibi velâyet-i umûra ne verâsetle ne kavmi, kabîlesi arasındaki imtiyâz ile; ne kuvvet-i bedeniyye ile, ne servet-i mâliyye ile nâ'il olamayıp ancak ahkâm-ı şerîatin tahdîd eylediği dâ'irenin hâricine kat'iyyen çıkmamak ve o ahkâmı bi-hakkın tenfîze muktedir olmak, sonra ümmetin rızâsını istihsâl eylemek sâyesinde nâ'il olabilir. O halde müslümanlar üzerinde hâkim olan kuvvet hakîkatte onların bir cinsini diğerinden kat'iyyen ayırmayan ilâhî şerîat-i mukaddeseleriyle ârâ-yı ümmetin ictimâ'ıdır. Veliyyü'l-emrin efrâd-ı sâ'ire-i milletten bir imtiyâzı varsa o da ahkâm-ı şerîati muhâfazaya; îcâbında müdâfa'aya hepsinden daha harîs, daha gayûr olmasıdır.

Hasebin, nesebin insana bahşedebileceği mefâhirin, imtiyâzâtın hiçbiri için hukūku vikāye cânı, mâlı, ırzı, himâye husûsunda şer'an te'sîri yoktur. Belki râbıta-i hakîkiyye-i şerîatten başka ne kadar râbıta varsa şâri'in lisanıyla tezyîf olunmuş, o gibi râbıtalara o gibi asabiyyetlere dayayanlar mezmûm olmuştur. Cenâb-ı Peygamber "Asabiyyete da'vet edenler, asabiyyet için mukātelede bulunanlar, asabiyyet uğrunda ölenler bizden değildir" buyuruyor. Bu husûstaki âyât-ı kerîme, ehâdîs-i Nebeviyye pek çoktur. Lâkin [1](اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ) âyet-i kerîmesi cümlesinin fevkındedir. İşte bundan dolayıdır ki birçok zamanlar akvâm-ı muhtelife-i müslimîn arasında veliyyü'l-emr olanların ne kavmi, kabîlesi arasında bir şeref ve imtiyâzı olur ne de mülkü babasından dedesinden tevârüs ederdi, evet bunları arş-ı hükûmete ancak şerîate karşı olan inkıyâdlarıyla ahkâmını muhâfazaya gösterdikleri himmetleri yükseltirdi.

Reis-i hükûmet ahkâm-ı ilâhiyyeye ne kadar imtisâl eder, menâfi'-i şahsiyyeden ne kadar tecerrüd eylerse o nisbette mutâ' olup meyl-i ihtişâm, refâhiyyet-i ma'îşet gibi şeylerde nefsini diğerlerine tercîh eder, bu sûretle metbû' tâbilerden fazla bir nasîb alacak olursa o müttehid olan ecnâsın her biri kendi asabiyyetine dönerek araya bir ihtilâf düşer, reisin saltanatı tezelzüle uğrar.

Müslümanların bidâyet-i zuhûrundan şimdiye kadar gördüğümüz seyri hâli bundan ibârettir: Râbıta-i kavmiyyeye, asabiyyet-i cinsiyyeye aslâ ehemmiyyet vermezler yalnız câmi'a-i dîniyyeye bakarlar. İşte bundan dolayıdır ki Arab Türkün saltanatından müteneffir değildir; Acem Arab'ın hükûmetini kabulden çekinmez; Hindli Afganlı'nın tâbi'iyyetine münkād olur; hiçbirisinde eser-i işmi'zâz görülmez. Bir müslüman riyâset-i hükûmetteki zâtın şerîate sâlik olduğunu gördükten sonra hükûmet hangi şekle girerse girsin, hangi kavme geçerse geçsin, bunu kerîh görmez. Evet reis-i hükûmet tuttuğu meslekte ahkâm-ı şer'iyyeden udûl eder, kendi hakkı olmayan birtakım metâlibe el uzatırsa o zaman kalpler hurûşa gelir, öyle bir reise muhabbetten rûhlar isyân eder de o reis hâkim olduğu kavmin vatandaşı bile olsa nazarlarda bir ecnebiyyeden daha fenâ görünür.

Edyân-ı sâ'ire erbâbı miyânında müslümanların şu hasîse-i mümtâzeleri vardır ki: Bir buk'a-i İslâmiyyenin hükûmet-i İslâmiyyeden ayrıldığını işitir işitmez cinsiyyete, kavmiyyete bakmaksızın son derecede müte'essir olurlar. Hangi cinsten olur ise olsun bir cemâ'at-i İslâmiyyenin arasında ufak bir reis-i hükûmet evâmir-i ilâhiyyeye ri'âyet eder, halkı o evâmirin hudûdu dâhilinde idârede bulunur, o evâmire karşı kendi de aynıyla zîr-i hükmündeki efrâd gibi mutî' olur, beyhûde birtakım debdebelerle, ihtişâmlarla temeyyüz sevdâsından uzak durur ise böyle bir hâkim için memleketini tevsî' etmek, şân u şevketin gāyesine varmak kābil olur hem bir husûsta ne öyle büyük büyük masraflara, ne de düvel-i mu'azzamanın müzâheretine ne de tarafdâ-

[1] Hucurât, 49/13.

rân-ı medeniyyetin, avene-i hürriyyetin müdâhelesine arz-ı ihtiyâc etmez. Hulefâ-yı râşidînin mesleğini ta'kīb etmek, diyânet-i İslâmiyye'nin **[21]** usûl-i evveliyyesine ric'at eylemek şartıyla bunların hepsinden müstağnî olur.

Kendi hâkimlerinin mezâlimine, adâlet-i şer'iyyeye muhâlif mu'âmelâtına tahammül edemeyerek bir ecnebî tâbi'iyyetine dehâlet eden birkaç müslüman görünceye kadar dehrin saçları ağardı, zamanın rengi uçtu: Bununla berâber bu milletçiler daha ilk hatveyi atar atmaz nedâmete başladılar ki bunların hâli aynıyla kendini öldürmek isteyip de sonra acıyı duyar duymaz pişmân olanlara benzer. Memâlik-i İslâmiyye'nin musâb olduğu taksimler, tefrikalar ancak velâyet-i umûrda bulunanların diyânet-i İslâmiyye'nin esâsı olan usûl-i kavîmeden inhirâf etmeleri, eslâfın mesleğini bırakmaları netîcesidir. Başka bir şey değildir. Eğer bunlar kavâ'id-i şer'iyyeye rücû' eder, selef-i sâlihin isrini ta'kīb eylerse az zaman zarfında eski şevketlerini, devr-i râşidîndeki izzetlerini istirdâda muvaffak olurlar.

وفقنا الله للسداد وهدانا طريق الرشاد[1]

Mısır Müftüsü Merhûm

Şeyh Muhammed Abduh

Mütercimi: Mehmed Âkif

MENÂKIB-I SENİYYE

– mâba'd –

Sühûlet-i lafz, sıhhat-i sebk, vuzû'-ı ma'nâ, rikkat-i teşbîh ve tecennüb-i haşv ve tenâsüb-i ma'ânî ve mâba'de adem-i ta'alluk keyfiyyâtını müştemil olmak i'tibâriyle bu beyitte "berâ'at-i matla" ve ta'bîr-i diğer ile "hüsn-i ibtidâ'" var. Kasîdeyi inşâddan nâzım hazretlerinin maksadı Sultânü'l-enbiyâ Efendimizin yegâne irtikā buyurdukları makāmı kemâlât-ı aliyyelerini zikr ü beyân etmek olduğuna dahi beyitte telmîh edilmiş olduğundan bu cihetle beyitte "berâ'at-i istihlâl" de var. Bu beyit gûyâ kasîdenin sûret-i îcâzda yazılmış bir metn-i i'câz-nümâsı ve ebyât-ı sâ'irenin tafsîl-i mezâyâ ve îzâh-ı habâyâsı için keşîde-i silk-i nazm edilmiş bir şerh-i hakā'ik-edâsıdır.

Resûl-i Müctebâ aleyhi efdalü't-tehâyâ Efendimiz'in cemî'-i enbiyâ ve mürselîn salâvâtullâhi aleyhîm ecma'în hazerâtı üzerine tereffu'una delâlet eden edilleden biri [2](كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) âyet-i kerîmesidir, çünkü Ümmet-i Ahmediyye'nin bakıyye-i ümemden hayriyyet ve efdaliyyeti Zât-ı nübüvvet-penâh Efendimize iktidâ ve ittibâ' ile olduğundan onların hayr-ı ümem olmaları Resûl-i zî-şânlarının efdal ü ekmel-i rusül olmasını istilzâm eder.

Kadr-i vâlâ-yı Muhammedî'nin bâlâ-terîn bulunduğunu nâtık edilleden biri de İmâm-ı Tirmizî'nin tahrîc eylediği şu hadîs-i şerîftir: [3](انا سيد ولد آدم يوم القيامة ولا فخر وبيدى لواء الحمد ولا فخر وما من بنى آدم فمن سواه الا تحت لوائى)

Beyne'l-enbiyâ tafdîlin cevâzını ifâde eden mü'eddâ-yı beyt zikrolunan âyet ve hadîs gibi nice edille-i sarîhaya müstenid olmağla âmme-i ulemânın re'yine muvâfıktır. [4](لاَ.. نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه..) kavl-i kerîmindeki adem-i tefrîk, sıfat-ı risâlet i'tibâriyle rusül-i kirâm arasında fark ve tefâvüt bulunmadığını müş'ir olup beyân olunan tefâvüt ve tefâzül ise ancak bazı tekrîmât-ı seniyye-i mahsûsa i'tibâriyle olduğundan müfâd-ı beyt bu kavl-i kerîme de muhâlif değildir.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(كيف) istifhâm-ı inkârîdir ve (ترقى)nin fâ'ilinden hal olmak üzere mansûbdur. (ترقى) fi'l-i muzâri. (رقى) dördüncü bâbdan gelirse bu yukarıya çıkmak ma'nâsına, üçüncü bâbdan gelirse sıfât-ı kemâlden ekmeline intikāl ma'nâsınadır. Burada hissî ve ma'nevî ale'l-ıtlâk i'tilâ murâddır. Ve (رقياً) (كرقيك) takdîrinde olarak mef'ûl-i mutlakdır. (انبياء) nebînin cem'i ve (ترقى)nin fâ'ilidir. Mısrâ'-ı sânî karînesiyle burada enbiyâdan rusüle dahi şâmil-i ma'nâ murâddır. Birinci (سماء) Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz için, ikincisi bakıyye-i rusül ve enbiyâ' aleyhimü's-selâm hazerâtı için isti'âre edilmiş ve müste'ârün minhe mülâ'im olan irtikānın zikriyle isti'âre terşîh olunmuştur. (ماطاولتها) cümlesinde (ما) nâfiye ve cümle münâdânın sıfatıdır. (طاولت) bâb-ı mübâlağadan ise de burada asl-ı fi'l murâddır. Ve (ماارتفعت عليها) demektir.

* * *

لَمْ يُساوُوكَ فى عُلاكَ وَقَدْ حَالَ سَنٰى مِنْكَ دُونَهُمْ وسَناهُ

Ya Resûlallâh! Senin izz ü şerefinde rusül ve enbiyâ sana müsâvî olmadılar, çünkü sana muhtas olan nûr u ziyâ ve izz ü alâ onların seninle hem-inân olmalarına mâni oldu. Sen me'âric-i fazîlette mütefâvit bulunan rusül-i izâm üzerine da'vet-i âmme, hücec ü berâhîn-i vefîre, mu'cizât-ı müstemirre ve te'âkub-ı dühûr ile te'âkub eden âyât ve alâ'im ile ve kābil-i hasr u ihâta olmayan fezâ'il-i ilmiyye ve ameliyye ile terfî' buyuruldun. Ey risâlet-me'âb! Sen dârü't-ta'lîm-i ilâhîde feyz-i hâss ile perverişyâb-ı kemâl olmuş bir server-i kâ'inâtsın.

* * *

Zamm ile (علاء) şeref ma'nâsına ism-i müfreddir. A'lânın mü'ennesi olan 'ulyâya cem' olması da sahîhdir. Sîn'in fethâ ve elif'in kasrıyla (سنى) ziyâ' ma'nâsına ve sîn'in fethi ve elif'in meddiyle (سناء) rif'at ma'nâsınadır. Evvelkisi (حال) ye fâ'il ve ikincisi ona ma'tûfdur. (حال) men' ma'nâsınadır. Ve cümle-i hâliyye olarak mâkabline ta'lîl menzilesindedir. (دون) fi'l-asl bir mevki'in diğerinden münhat olduğunu ifâdeye mevzû' iken ba'dehu bir şeyin diğer şeyden fazîlet ve şerefçe dûn olduğu ma'nâsı için isti'âre olunmuştur. Ve daha sonra inhitât mülâhaza olunmaksızın bir haddin diğer

[1] "Allah bizi doğrulukta başarıya erdirsin, doğru yola eriştirsin."

[2] Âl-i İmrân, 3/110.

[3] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü Tefsîri'l-Kur'ân, Min Sûreti Benî İsrâ'îl.

[4] Bakara, 2/285.

hadde tecâvüzünde ve bir hükmün diğer hükme tehattîsinde dahi ittisâ'en isti'mâl olunmağla edât-ı istisnâ mecrâsına cârî olmuştur.

* * *

اِنَّمَا مَثَّلُوْا صِفاتِكَ لِلنّاسِ كَماٰ مَثَّلَ الْنُجُومَ الْماٰءُ

Senin evsâfını nâsa ancak su yıldızları temsîl ettiği gibi [**22**] temsîl ettiler. Şemâ'il-i aliyyeni pîrâye-i zebân u hâme eden vâsıfûnun zikr ü hikâye ettikleri evsâf ancak suda görünen eşkâl ve suver-i kevâkibe benzer ki suyun gösterdiği ayn-ı nücûm olmayıp mesâfe-i ba'îdeden aks eden şekil ve sûretleri olduğu gibi onların zikr ü hikâye eyledikleri evsâf dahi senin hakîkat-i sıfâtın değil, belki havâss ü asfiyâ-yı ümmetine aks etmiş olan sûretleridir. Senin hakîkat-i zâtın gibi hakîkat-i evsâfını da yalnız Cenâb-ı Hallâk-ı Alîm bilir.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(انما مثللو) nun zamîri siyâk-ı kelâm delâletiyle vâsıfûna râci'-dir. Temsîl ile murâd tasvîrdir. (كما مثل) de (ما) masdariyyedir. Ve cümle masdar-ı mahzûfa sıfat olarak (مثل تمثيل الماء النجوم تمثيلاً) takdîrindedir. (النجوم) mef'ûl, (الماء) fâ'ildir.

–bakıyyesi var– **Bereket-zâde: İsmail Hakkı**

Hâmiş - Menâkıb-ı seniyyenin geçenki tertîbinde bir iki satır atlanmış (خبن) illetine dâ'ir misâlde (بعد الاسقاط) terkîbinden (كف) illetinin misâlindeki (بعد الاسقاط) terkîbine geçilmiş ve ara yerde kef'in ta'rîfi ile misâli bırakılarak ikinci illetin şekil ve sûreti birinci illetin şekil ve sûretinde gösterilmek gibi büyük bir uglûta husûle getirilmiş binâenaleyh ibârenin aslı ber-vech-i âtî zikrolunur:

"Meselâ fâ'ilâtün cüz'ünden elif'i ve müstef'ilün cüz'ünden sîn'i ıskât etmek gibi ki ba'de'l-ıskât evvelkisi fa'lâtün olur. Ve ikincisi mütefa'lün kaldıktan sonra mefâ'ilün cüz'üne nakl edilir. Kâf'ın fethi ve fâ'nın teşdîdiyle keffe: Yedinci harf-i sâkini ıskât etmektir, meselâ fâ'ilâtün cüz'ünden nûn'-u ıskât etmek gibi ki ba'de'l-ıskât tâ'nın zammıyla fâ'ilât kalır, fakat müteharrik üzerine vakf olunmadığından bahr-i hafîfin altıncı cüz'ünden yedinci harfi ıskât edilmez."

İ.H.

KÜTÜB-İ KELÂMİYYENİN İHTİYÂCÂT-I ASRA GÖRE ISLÂH VE TE'LÎFİ

.....

BEYNE'L-MÜSLİMÎN MEZÂHİB-İ MUHTELİFENİN TEVHÎDİ

.....

MEDRESELERDE TEDRÎSÂTIN ISLÂHI

Mukarriri Muharriri
Mûsâ Kâzım –mâba'd– H. Eşref Edîb

Şimdi medârisimizin ıslâhı cihetine gelince, o düşünülmektedir. Elverir ki siz ıslâhın lüzûmunu takdîr edesiniz. (Talebe:– Bedîhî bir hakîkat. Islâhına gayret olunmasını ricâ ederiz) Siz muhâlefetde bulunursanız biz de bir şey yapmayacağız. Siz bunu takdîr edin. Biz bu ıslâhâtı yapacağız. Her şeyden evvel bu ıslâhâtı yapmağa mecbûruz.

Bugün, zannederim ki ulûm-ı cedîdeden medârise hiç olmazsa beş altı ders koymalı. Şimdiye kadar ta'kîb ettiğimiz usûlden birçoklarını ta'dîl etmeli. Meselâ: Hâşiye, hâşiye üzerine ta'lîkāt… Bir kere onları kaldırmalı. Metinleri güzelce okumalı. Fakat lûgat ve edebiyatla berâber okumalı.

O hâşiyeler, ta'lîkātlar nedir? Bilmediğimiz bir lisanın kavâ'idi hakkında yazılmış tenkîdât. Evvelâ bir kere lisanı bilmeli.

– İyi ama biz Arapça okumuyoruz, belki Arabî lisan üzere yazılmış bir takım fünûn okuyoruz– deniyor. Bu ne demek? Biz Kitab'ımızı Kitâbullâh'ımızı bilmeyeceğiz mi? Dünyada hiçbir kavim yoktur ki kitabını bilmesin. Tevrât'ı Yahudiler bilir, çünkü kendi lisanlarıyla yazılmış. Kur'ân-ı Kerîm bizim lisanımız üzere nâzil olmamıştır. O halde tercüme edelim. Bildiğimiz bir lisan var ya, o lisana tercüme edelim. Tercüme için ne lâzım? Arapça'yı iyi bilmek, eğer Arapça iyi bilinmezse iyi tercüme de olmaz. Binâenaleyh ulemânın Arapça bilmesi zarûrî.

Şu halde "Biz Arapça okumuyoruz, Arapça yazılmış fenleri okuruz" sözü söz mü? Edebiyatını okuyacağız, kavâ'idini mütûndan belleyeceğiz. Îcâb ederse bazı şerhler okuruz. Hattâ bana kalırsa talebe kendi kendine şerhleri mütâla'a etmeli. Zâten eskiden öyle idi. Bilmem nasıl olmuş da metin bırakılmış şerh okunmağa başlamış.

Ne tuhaf hale gelmiş: Evvelâ bir şerh, sonra bir hâşiye, bir hâşiye daha. Sonra bir ta'lîkāt, bir ta'lîkāt daha… Böyle bir kitabı ancak beş altı senede okuyabiliriz sonra:

– Bu kitaptan ne anladın, ne gibi mesâ'il öğrendin? diye sorsan, hiçbir şey yok. Bundan mâ'adâ Arapça, bir beytin bir mısrâ'ını anlamak şânından değil. Çünkü bütün zaman münâkaşâtla geçti. Isâm şöyle dedi, Abdülgafûr böyle dedi, yok bilmem kim burada (قافهم) demiş. Vech-i tefehhüm ne imiş? Hep demiş demiş. Hep kāle, kīle. Pek a'lâ, fakat biz ne okuyacağız? Arapça tenkîdâtı mı? Evvelâ edebiyatını bilmeyiz. Henüz kavâ'idini öğrenmeğe çalışıyoruz. Şimdi Abdülgafûr'un, Isâm'ın sırası mı?

Yâhû! Bunlar nedir? İnsân düşünmek lâzım gelmez mi? Biri bir metin yazmış. Kavâ'idi hülâsa etmiş. Tahsîl-i lisan için kolaylık yapmış. Sonra biri çıkmış o metni tenkîd etmiş. Edebilir. Sonra biri daha çıkmış o tenkîdi tenkîd etmiş. Pek a'lâ, bu da bir mübâhasedir, varsınlar kavâ'id mütehassısları uğraşsınlar. Tabii bu tenkîdât o kavâ'idin felsefesi demektir. Bunlarla iştigāl edecek e'imme de bulunabilir. Fakat henüz lisan öğrenmeğe başlayan bir adamın kavâ'id felsefesiyle, Isâm, Abdülgafûr kavgasıyla vakit geçirmesi doğrusu hiç akla sığmaz bir şey. Bu, çok garîbdir.

Yok, i'tirâzınız varsa söyleyin. Biz metin okuyacaktık. Ne belleyecektik? Kavâ'id. Neye ait? Arapça'ya. Peki okuyalım. Bu lâzım. Fakat sonra o kavâ'id üzerine bir kitap yazılmış. Vâkı'â bir şerh, ama o da tenkîdden ibâret. Çünkü i'tirâzlar, cevâblar, kīleler dolu. Sonra onun üzerine hâşiyeler var. Bunlar da fülân şöyle dedi, **[23]** fakat ben haklıyım, o değil,

o anlamamış, doğrusu benim dediğimdir… Tenkîdin tenkîdi, tenkîdin tenkîdinin tenkîdi. Felsefenin felsefesi, felsefenin felsefesinin felsefesi…

Vâkı'â bu, pek boş değil. Lâkin bu ne vakit olur? Bir kere lisan bilinmeli. Sonra bunlar mütâla'a kitabı olmalı. Usûl-i tenkîdi, daha doğrusu usûl-i intikādı öğrenmek için birtakım felsefe düşünmüşler; bunları tertîb etmişler. Maksadı bilmeli de ona göre tahsîlde bulunmalı. Her şeyin sırası var, zamânı var, fakat ma'atteessüf biz bu sırayı, bu zamânı bilmiyoruz.

İşte onun için Arapça bilmiyoruz. Bir beyit gelir, şaşıp kalırız. Ne Abdülgafûr'dan imdâd var, ne Isâm'dan, haydi kāmûsa mürâcaat. Lügatleri halledelim. Onun da araması için birçok zaman gā'ib ediyoruz. Ne ise bulduk. Fakat uymuyor. Tuhaf şey. Çünkü o lügati lâyıkıyla anlamak için edebiyât lâzım.

Hülâsa bu dersleri ıslâh etmeli. Metinlerle berâber lügat ve edebiyat okunmalı. Sonra lâyıkıyla fıkıh okumuyoruz. Zîrâ vakit bulamıyoruz. Tefsîr, hadîs… Onlara hiç ehemmiyet bile veremiyoruz. Bu nasıl tahsîl? Böyle şey olmaz.

Bütün talebe bir yere gelmelisiniz, bunları düşünmelisiniz. İşte bu ihtiyâcı size söylüyorum. Siz de düşünmeli. Bu hâle nihâyet vermeli. Çâreler taharrî etmeli. Meselâ Mısır'da güzel program yapmışlar, onu getirmeli. Nasıl yapmışlar, o programı görmeli. Düşünmeli, ihtiyâcât-ı hâzıraya göre bir program tertîb etmeli. Bir kere bu Arapça cihetini te'mîn etmeli, sonra da fünûn cihetini son derece nazar-ı dikkate almalı.

– İyi ama biz nasıl geçineceğiz?

O ciheti biz düşüneceğiz. Orası size âit değil. Emîn olunuz sizin hâsılâtınız pek çoktur. Fakat ötekinin, berikinin elinde kalmış. Talebenin muhassasât-ı vakfiyyesi kendilerine tamâmiyle terk olunsa beş bin talebe varsa zannederim üçer lira düşer. Bundan, başka milletin de size karşı fedâkârlık göstereceği muhakkaktır. Elverir ki siz bir mevcûdiyyet gösteresiniz. Yoksa istikbâl emîndir. Yalnız size âit şey, bu ihtiyâcı bilerek bunu def'e çalışmaktır.

Sonra bir ecnebî lisan lâzımdır. Bu husûsta ta'assub göstermemelidir. Başka çâre yoktur. Hem bunda bir be'is de yok. Çünkü ma'lûm ya –aklımız var! Düşünürüz– diyânete mahsûs ve münhasır bir lisan olmaz.

Meselâ Arapça altı bin senelik bir lisandır, dîn-i İslâm ise bin küsûr senelik bir dindir. Öyle değil mi ya? Bir de ezcümle Girid'de müslümanlar var, hiç Türkçe bilmezler, Arapça da bilmezler. Bunların lisanı Rumcadır. Şimdi bunlar müslüman değil mi? Bunlara müslüman demeyecek miyiz? Sonra biz Türkçe konuşuyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu bir lisan değil bu. "Konuşmayalım," olur mu? Sonra Arap Yahudileri Arapça konuşuyorlar. Fakat dinleri İslâm mı? Hayır.

Şu halde farz edelim bizim dinimize mahsûs olan lisan Arapça'dır. Peki, ne demek isteniyor? Mâdem diyânet-i İslâmiyyeye mahsûs lisan Arapça'dır, hasbe'd-diyâne başka lisan tekellüm etmeyeceğiz mi? "Etmeyeceğiz" deniyorsa o halde biz âsim olduk. Bunu hangi akıl, hangi mantık kabul eder? Hangi âyet, hangi hadîs bunu söyler?

İşte Türkçe ne ise Fransızca da İngilizce de odur. O da Arapça'nın gayrı bir lisandır. Türkçe câiz oluyor da İngilizce neden câiz olmasın. Kezâlik camide Türkçe lisanla ders okunuyor. Günâh oluyor mu? Hayır. Peki Fransızca söylesek ne olur? Arapça'ya nisbetle Türkçe ne ise Fransızca da odur. Fransızca başka bir şey mi?

Şu halde neden medresede ecnebî bir lisan tahsîl edilmesin? Türkler müslüman olmuşlar, Türkçe iyi olmuş, denirse içinde müslüman olmayan da çok. İşte Çin bütün Türk'tür. Halbuki ekserisi müşriktir.

Demek ki lisan mes'elesini dine karıştırmamalı. Din başka, lisan başka. Bunları tefrîk etmeli. Çünkü hem ayıptır, hem de gülünç oluruz. Burada ta'assub, izhâr-ı cehâletten başka bir şey değildir.

– Son –

KABRİSTÂN

Hâriciyye mümeyyizlerinden edîb-i muhterem Ferîd Beyefendi tarafından ihdâ buyurulmuştur.

Ey mebde'-i vücûdun ser-hadd-i intihâsı,
Ey sâfilîne Hakk'ın dünyâda son nidâsı;

Ey çehre-i şu'ûnun çîn-i cebîn-i hüznü,
Ey kâ'inât-ı hüznün sûzişli bir bükâsı!

Fikrimce varsa sensin mihnet-serây-ı dehrin
Âzâde-i gavâ'il bir cây-ı dil-küşâsı.

Bir meclis-i kazâsın, hükmünle mün'akıddir
Bu ceng-i bî-me'âlin sulh-i ebed-nümâsı.

Ey neşvenin, gumûmun me'vâ-yı vâpesîni,
Ey cûşiş ü sükûnun âgûş-ı ilticâsı.

Bahs-i hakīkatindir mebhût eden cihânı
Ey mebde ü me'âdın meydân-ı iltikāsı.

Dalgın nazarlarından cûşân olan me'âlin
Mensiyyet-i ademdir mir'ât-i in'ikâsı.

Fecrinde müncelîdir bir lem'a-i şebâbın
Son sâ'atinde cûşân elvân-ı intıfâsı.

[24] *Leylinde mündemicdir bir ye's-i zî-sükûnun*
Ulviyyet-i vakārı, ciddiyyet-i edâsı.

Bîdâr olan kulûbu eyler huzû'a da'vet
Fevkındeki tuyûrun elhân-ı can-fezâsı.

Şeb-zinde-dâr-ı derdin âhıyla yek-edâdır
Bûmun kulûba vahşet ilkā eden sadâsı.

Bir gird-bâd-ı haşyet teşkîl eder önümde
Ervâh-ı âfilînin tekbîr-i i'tilâsı.

Bir başka hâl vermiş bu mahşer-i sükûna
Bâlâ-yı âsumandan mâhın sönük ziyâsı.

Dîvân-ı Kibriyâ'nın te'sîr-i dehşetinden
Eyler sücûdu îmâ ahcârın inhinâsı.

Pîrâmeninde dâ'ir bir mûsikār-ı hüznün
Muhrik terânesinden aks eyleyen nevâsı.

Binlerle hânumânın eczâ-yı târumârı
Her kabza-i türâbı, her zerre-i hevâsı.

Binlerle nâzenînin cism-i latîfi olmuş
Cevfindeki hevâmın en müntehab gıdâsı.

Bin vak'a-i ciger-sûz eylerdi aklı tâlân
Bir kabza-i türâbın söylense mâcerâsı.

Sensin muhîti derdim ey mehbit-i ma'âlî
Hakk'ın muhât olaydı âfâk-ı kibriyâsı!

Ferid

DÎN-İ MÜBÎN VE ORDU

Viyana, 18 Ağustos 325

Târîh-i beşer sûret-i umûmiyyede tedkîk edilecek olursa görülür ki: İnsanlar târîh-i hilkatten bugüne kadar dâima bir hâlık-ı kâ'inâta i'tikād hissini duymuş ve her zaman bir peygamberin zuhûru, bir dinin vücûdu milletler arasında iyiliği, inzibâtı tesisine hayli hizmet etmiştir.

Edyân-ı kadîme te'essüsünden sonra bir müddet çığırından tamâmen çıkmış olduğu halde insanlar, inanmak ihtiyâcı dolayısıyla o kavâ'idi muhâfaza etmek mecbûriyetini hissetmişlerdir:

Dinin en mühim te'sîrâtı harb ordularında görülür. Devr-i celâdetimizde birbirinin kanına susamış olan Avrupalıları ehl-i salîb orduları tahtında toplayan dindir. Bugün hemen umûm Avrupa'da sosyalizme karşı mukābele etmek, orduda inzibâtın muhâfazasına gayret etmek için dinden istifâde ediliyor. Ordunun terbiye-i fikriyye ve ma'neviyyesine âit olan Alman âsârını okuyunca insan hayret eder. En mühim sahîfeleri dine aittir. Orduda çelik gibi bir inzibâtın tesisi için zâbitânın mu'tekıd olmaları lâzım geldiğini, efrâdın hissiyyât-ı dîniyyesi üzerine te'sîs-i inzibâta çalışmalarını hemen daima tavsiye ederler. Fransa bugün papaslarla alenî mücâdele yaptığı ve muvaffak olduğu halde Fransız milletinin ekseriyyeti dindardır.

Avusturya'da dinin tesiri en şedîddir. Luther'in darbelerine uğradığı halde Katoliklik burada hükümdârdan ameleye, köylüye kadar kuvvetli bir nâfizdir. İmparator, hânedân-ı krâlî herkesden ziyâde dindâr görünmeğe çalışır. Artık seksenini bulan o koca imparatorun geçenlerde Viyana'da Stephan Kilisesi'ndeki büyük âyinde elinde mum olduğu halde iki saat sokaklarda dolaştığını bütün o cenerallerin, o medenî Avusturya'nın en büyük adamlarının önlerinde papaslar olduğu halde sokak sokak gezdiklerini insan görmeli ki dinin buralardaki te'sîrâtını anlasın. Büyüklerin dine olan bu merbûtiyyeti âdetâ mecbûrîdir. Çünkü millet dindardır, asker dindardır. Asker, zâbitân her pazar mutlaka kiliseye gider iki haftada bir asker kiliseye resmen götürülür, din mes'elesinde Avusturya zâbitânıyla görüşünüz, en itikadsızları bile "Ne yapalım; ordunun inzibâtı için din esastır" derler.

Avrupa ulûm-ı tabî'iyyede, fünûn u sanâyi'de bizden fersah fersah ileride olduğu halde bir dinin te'sîrâtından istifâde etmeğe mecbûr olursa, biz hakîkaten insanlığın hülâsası, askerliğin rûhu olan mukaddes dinimize bütün kalbimizle, bütün mevcûdiyyetimizle niçin sarılmamalıyız?

Birkaç def'alar bu zemînde yazdığım gibi yine tekrar ederim ki: Orduda inzibâtı te'mîn edecek; muzafferiyyetin rûhu olan ma'neviyâtı takviye eyleyecek ancak dindir. Vakt-i harbde düşmanın tahrîb-dâneleri ötede beride yerleri sarsarak tarrâka-endâz olduğu, her dakikada sağda solda arkadaşların öldüğü, hayât ile memât arasında artık kıl kadar bir mesâfe kaldığı o müdhiş âvânda nefere ölümü istihfâf ettirecek, emirleri dinletecek, hâsılı umûm orduda inzibâtı muhâfaza edecek ancak dindir. Hazarda sözlerimizin neferin rûhuna te'sîr etmesini te'mîn edecek, maksad-ı mel'ûnânelerini ta'kîb etmekten hâlî kalmayacak olan havenenin orduya sokulmasını men eyleyecek yine o dîn-i mübîndir.

Bâ-husûs dîn-i mübîn-i İslâm askerlik nokta-i nazarından o kadar mühim, o derece kıymetdâr evâmir-i ilâhiyyeyi hâvîdir ki eğer bunlardan hakkıyla istifâde edilirse Târık'ın orduları, Barbaros'un gemicileri her zaman meydana gelir. Şanlı Osmanlı bayrağı her zaman nesîm-i zaferle temevvüc eder.

Fakat orduda ma'neviyyâtı takviye etmek, inzibâtı bütün şiddetiyle tesis eylemek için yalnız dinin büyüklüğünden bahseylemek, yalnız sûret-i umûmiyyede mu'tekid olmak değil, ahkâm-ı dîniyyeyi tamâmen tatbîk etmek ve ettirmek lâzımdır. Köylülerin kasabalıların, herhangi bir zâbit hakkında mütâla'asını **[25]** şöyle bir dinleyiniz, zâbitin fezâ'ilinden bahsederken evvelâ şöyle başlar: "Allah için tam müslüman, beş vakit namazında; ağzına bir katre rakı bile koymuyor…" O zâbit câhil bile olsa hattâ daha büyük kusurları bulunsa ahkâm-ı dîniyyenin göze görünen şu bir iki kısmını tatbîk etmesi onun bütün kusurlarını öder, orduda inzibâtın te'mîni için milletin ve o milletin evlâdları olan neferlerin kalbinde bu hiss-i takdîri uyandırmak ne kadar lâzım olduğunu hiçbir vakit unutmamak lâzımdır. Beş on bin zâbit yirmi beş milyonluk bir milletin içinde ufak pek ufak bir çekirdek teşkîl eder. Eğer o milletin kütle-i azîmesi ile tabii, metîn bir irtibât te'mîn etmezse o çekirdek hiçtir. Fakat bir kere o irtibât bir sûret-i fenniyyede te'essüs etti mi artık o kuvvetin karşısına çıkacak cihânda hiçbir kuvvet yoktur.

Hâlbuki itiraf etmeliyiz ki en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar hepimiz bu husûsta pek kusurlar ediyoruz. Bu kusurlar hâşâ i'tikādsızlıktan değil, fakat dikkatsizlikten yapılıyor. İşretin ma'a't-te'essüf günden güne gittikçe ta'ammüm ettiği görülüyor. Şunu unutmamalıyız ki nefere taşıtılacak 25 dirhemlik bir rakı şişesi, yahut neferin karşısında içilecek birkaç kadeh bira ordunun inzibâtı nokta-i nazarından vâki' olan bir senelik mesâ'îmizi imhâya kâfîdir. Mâdem ki hepimiz bütün rûhumuzla dinimizi seviyoruz. O hal-

de niçin ordunun inzibâtı nâmına büyük rahneler açan ufak tefek kusurlardan vazgeçmeyelim? Avrupa'da din şaraba müsâ'ade ettiği halde ispirto aleyhinde cem'iyetler teşekkül ederse biz müslüman zâbitler niçin orduda bütün şiddetle müskirât aleyhdârı olmayalım? Cumaları niçin neferlerimizle berâber camilerimize giderek huzûr-ı Rabbânîde secde-i huşûa kapanmayalım? Kalbimizde olan i'tikād-ı metîni, ahkâm-ı dîniyyeyi böyle tatbîke bir başlarsak emîn olalım ki o zaman efrâd bizi büsbütün başka türlü dinler, kalbinde bize karşı büsbütün başka türlü bir merbûtiyyet hisseder ve bir kere bu merbûtiyyet-i ebediyye ve fenniyye te'essüs etti mi, artık ne havenenin iğfâlâtı, ne düşman mermiyyâtının dehşeti, ne açlık, ne susuzluk, hiçbir şey o merbûtiyye-i kaviyyeyi, o inzibât-ı metîni ihlâl edemez.

Ordumuzda bu derece metîn bir inzibât te'essüs edince artık ne Girid Mes'elesi kalır, ne de Şark Mes'elesi. Osmanlılık bütün ulviyetiyle yükselir, biz de cihânda lâyık olduğumuz pâye-i ulvîyi istihsâl etmiş oluruz. Bütün bu parlak istikbâl için bizim yalnız bir gayretimiz, kalbimizde bütün kudsiyyetiyle yerleşmiş olan dîn-i mübînimizin ahkâmına hiss-i ri'âyetimiz kâfîdir.

Tanîn **Vicdânî**

MEDRESELER KONGRESİ!..

(Osmanlı Müslüman Ulemâsına Bir Da'vet:)

> Pek düşmüşüzdür!.. Biz, kongre fikrine yapışırsak, pek çabuk kalkarız (Onuncu Hutbe)..

Fazîletliler!..

Fazîletiniz, umarım ki memleketin, bir bakıma, en büyükleri olan sizlere büyük bir "selâmet kaynağı" göstermek cür'etinde bulunan şu küçücük müslümanı küstahlıkla ithâm etmez.. Hattâ, zannımca, şurada bir küstahlığım varsa, o da: Şu ilk sözümdür; çünkü: İslâm'da her müslüman söz hakkına, ses hakkına mâliktir!.. Bunu bildiğim, hele pek derin olarak bildiğinizi daha iyi bildiğim halde, hakkımı kullanışımı küstahlık gibi göreceğinizi kuruntu edişimdir ki, asıl küstahlık olur…

Sözün kısası: Cür'etim, demektir ki, hakkımdır..

Bir hakkın, kullanılmasıyla, isâbet edeceği noktada nâs için bir fâ'ide var mıdır, yok mudur? Varsa, ona ulaşmak mümkün müdür, değil midir? Mümkünse, yol nedir?..

Bunları araştırmak, araştırıp bulduktan sonra bir karar vermek, o kararı icrâ etmek, yahut etmemek.. Bunlar da sizin hakkınızdır; daha doğrusu: Vazîfenizdir!.. Nitekim: Şu da'vetim, esâsen, bir hakkı isti'mâl değil, bir vazîfeyi îfâ sevkıyledir; çünkü: Mes'ele, umûma aittir!..

Hoş.. Hele İslâm'da, bir mes'ele, umûm, efrâda değil de, ferde ait olsa, yine bir vazîfe hissettirir.. Öyle ise, şöyle diyelim: Mes'ele, hayra aittir!..

Nerede hayır orada İslâm!..

Böyle olunca, iddi'âma göre, sözlerimde bir hayır var olduğundan, beni dinlemeye mecbûrsunuz..

Lâkin… İnsan, her işi -dinlemekle görmüş olamaz- işine göre işlemekle görebilir.

Farkındayım: Sözlerim, gittikçe, küstahça oluyor.. Oldukça sert ma'nâlı düşüyor.. Sizlere, siz "müderris"lere ders verircesine bir cereyân alıyor!..

Ne çâre.. Bütün bunlar, hâlin, hâlimizin, hâlinizin en nezâketli birer tercümânıdır!.. Siz, onlardan, artık, ne anlayabilirseniz anlayınız.. Yalnız, müsâade buyurunuz da, şu 6 nokta ile bütün söylediklerimi, söyleyeceklerimi açıkça hülâsa etmiş olayım:

1- Selâmet pek uzakta; yani:

2- Tehlikeler pek yakında; çünkü:

3- Pek ağır olarak... Sanki hiç kımıldanmaz derecede **[26]** bir ağırlıkla ilerliyoruz.. Çünkü: Öyle çalışıyoruz.. Hele çalış-mayı hiç bilmiyoruz..

4- Çalışmayı bilmek az vakit ile, az yorgunluk ile çok iş görmektir.. En kestirme en kısa yollardan gitmeyi bilmek dâima kârlıdır.. Halbuki devrimiz yani görünüşümüz yenileşmiş ise de, iç yüzümüz: Düşünüşümüz, işleyişimiz pek.. pek ağır yenileşmektedir. Bu, her ne kadar tabii ise de, hâl, zaman, bu ağırlığa mütehammil değildir:

5- Her birinin ardında ya tehlike, yahut selâmet bulunan işlerimiz o kadar çoktur ki bunları tasnîf ile her birine mensûb olan her Osmanlı sınıfı, zümresi el birliğiyle işlemek temelini atmazsa -bilelim- galebe selâmette değil, tehlikelerde kalacaktır.. Yani:

6- Pek düşmüşüzdür!.. Biz, kongre fikrine yapışırsak, pek çabuk kalkarız!...

* * *

Kongre!.. Bütün Osmanlıların selâmetini, dirilmesini, sonu hayırlı hareketlere gelebilmesini bu kelimede, kongrede, kongre usûlünce istişârelerde, öyle istişârelerin netîcelerinde, kararlarında, onlara göre olacak tertîbâtta, teşkîlâtta, onların icrâsında buluyoruz..

Evet.. Her sınıf, her takım Osmanlı için selâmetler.. Onlara bizi ulaştıracak çalışmalar.. Çalışmamızı semereli kılacak "çalışmayı bilme"ler.. Bütün bunları edinmek çâreleri "kongre" usûlündedir!.. Nitekim: Bunca yıldan beri fedâkârlıklarla, bunca kurbânlar vermekle âkıbet Mebuslar Meclisi'ni açtırışımız hep selâmete ermek ümidiyle değil midir!..

Ne hâcet.. Kimi hükûmet, Mebuslar Meclisi'ne "kongre" adını vermiştir..

Mebuslar Meclisi bugün dince, akılca kabul olunmuştur: Lüzûmlu, fâ'ideli teşkîlâttan, usûllerden biridir..

Mebuslar Meclisi.. Bunun bizce adı ne kadar yeni olsa, dinimizce de esâsı o kadardan daha eskidir.. Müslümanlıkla bir yaştadır.. Kongremiz de böyledir.. Aralarındaki fark: Mebuslar Meclisi, devlet millet işlerinin, "kongre" ise bir millette, yahut milletler arasında san'atları, meslekleri, derdleri, düşünceleri bir olanların kendi aralarında yalnız kendi işlerinin ilerlemesi, doğruca görülebilmesi için yollar, tertipler bulunmak üzere yapılıyor..

* * *

Mu'tekıdiz ki: Hangi devlette mebuslar meclisi varsa, orada "ahâlî – hükûmet işleri" sağlamca oluyor..

Müsâ'adenizle ilâve edeyim:

Nerede kongreler ta'ammüm etmiş ise, orada "her iş" kendine mahsûs bir kongreden geçtikçe, yolunda gider oluyor!.. Hattâ –fazîletlilerim– hangi hey'etin ne kadar işi "mebuslar meclisinden" geçebilir olursa, o hey'et o derece sağlam oluyor!..

Hattâ –fazîletli efendilerim:– Hangi halkın ne kadar işi doğrudan doğruya kendi re'yine de konulabilirse, o halk o mertebe selâmete mazhar oluyor!..* Lâkin bu tertîbât insanların hey'et hey'et birtakım isti'dâdı, mükemmeliyyeti, semeresi olarak hükûmetlerince resmen kabul edilmiş netîcelerdir. Bizim gibi bir halkın böyle netîcelere nâ'il olması, şimdilik muhâldir.. Bir de bir hey'ette görülecek işler o kadar çoktur ki, bugün bir çok işleri halkın da re'yine konulan hangi bir hey'etin bile kongre usûlünce husûsî, gayr-i resmî istişârelerden âzâde kalamadığı; bâ-husûs –bu nokta ber-taraf– en çok kongreler kuran hey'etlerin bu kabil hey'etlerden olduğu göze çarpmaktadır.. Zîrâ: Onlar istişârenin zevkini almışlar, o zevk onların tâ, rûhlarına işlemiştir!..

Kimi ülkede görülür ki: Resmî bir istişâre meclisinin resmî bir kararı hükûmete yardım edilmek, yahut kabul ettirilememiş bir hak tanıtılmak üzere, ahâlîce devir devir kurulan bir kongreden geçmeye başlar; matlûb netîce husûle gelir.. Yine görülür ki: Ahâlînin birtakım işleri, mes'eleleri, kongre usûlünce, kendi istişâresinden geçe geçe âkıbet hükûmet o işlere, mes'elelere ehemiyyet, yani bir nihâyet vermek mecbûriyyetinde bulunur.. Verir.. Terakkîden terakkîye geçilir!..

Bunlar o demektir ki: Hükûmet, ahâlî.. Resmîler, gayr-i resmîler nerede -mebuslar meclisi, kongre, konferans, sâ'ire gibi adlar altında- istişâre tarîkıyle birbirlerine gerek yardım, gerek mukāvemet ediyorlarsa, oraya her yerdekinden daha az aldatıcı bir selâmet, kanatlarını geriyor.. Saâdet gölgelikleri serpiyor!...

* * *

Dünya işlerine, sözde, aklım erdi ereli, düşünür, taşınırım da, kendime sorarım:

İstişâre zevkini.. Tanış görüş tadını halkımıza nasıl verebiliriz.. Nasıl tattırabiliriz?..

Bu su'âle cevâb olarak da, gözüm önüne her zaman şu vâsıtalar gelir:

Kışlalar.. Mektepler, medreseler!..

Oh! Bu mübârek yerler, sanki istişâre için tabî'atıyla kuruluvermiş, kapanmaz meclislerdir.. Sanki kurulma, kapanma ihtiyâcını hiç bilmez kongrelerdir!..

Heyhât!..

Yeniçerilik battı. Nizâm askeri çıktı. Ordumuz şöyle böyle yenilikler edindi… Ancak, hepimiz, her sınıfımız gibi, o da **[27]** vartalar geçirdi... Gözlediğim esâsı alamadı… Almak devrine belki henüz girebildi…

Ya medreseler?

Medreselerimiz ne hâldedir?.. Bir çoğunun vakıfları batmış, yutulup gidiyor mu? Böyle ise, bu maddî hâlin netîcesi olarak, acaba aşağılamaktan ibâret bir ma'nevî hâle mübtelâ mıdırlar?.. Medreseler, medreseliler, müderrisler sıhhiyyâtça, tedrîsâtça, programca, usûlce ıslâhâta -sâlim bir yeniliğe- muhtaç mıdırlar?.. Geçmişte bunca büyük müslüman, medreslerden yetişmiş… Hâlâ yetişiyor mu?.. "Yetişsin yetişmesin… Ne be'is var!.." Böyle diyebilir miyiz?.. Osmanlıları, evvelce, bir zaman, Osmanlı eden ulemâ idi, asker idi… Öyle mi?.. Fakat, sonraları, berbâd etmiş olan da askerdi –yeniçerilerdi– ulemâ idi… Doğru mu?.. Âkıbet –söyledik– yeniçeriler, yeniçeri ocakları battı… Sıra ulemâmızın, medreselerimizin mi?.. Yeniçerilerin adı, askerliği değişti: Yerlerine Nizâm askeri geldi.. Yeni usûl askerlikler geldi!.. Ya ulemâmızın, medreselilerimizin, medreselerimizin yerlerine ne gelecek, kim gelecek? Mektepler mi mektepliler mi?.. Herhâlde kim gelirse gelsin: Onların yerini tutabilir mi?.. Ulemâmızın halk üzerindeki te'sîri ne idi, nasıldı, ne kadardı!.. Bugün ne kadardır, nasıldır, nedir? Bu gidişle ne, nasıl, ne kadar olacak? Ne, nasıl, ne kadar olursa olsun diyebilir miyiz?.. Dersek, bundan medreselerimize, medreselilerimize, ulemâmıza hâlimizin, istikbâlimizin hiç de bağlı olmadığı ma'nâsı çıkmaz mı?.. Gerek umûmî olan hâlimizin istikbâlimizin, gerek medreselerimizin, medreselilerimizin, bütün ulemâmızın hâllerinin, istikbâllerinin bağlı bulunduğu "zaman"ın gidişine, isteyişine göre ne gibi teşebbüslerimiz var?. Hele medreselerimizde ne gibi teşebbüsler, niyetler beslenmektedir?.. Bu yandan hiçbir ümîd parlayıp da hâlâ mı gözlerimizi kamaştırmayacak? Bundan vazgeçtik… Medreselerimiz.. Hâlâ mı hâllerine bir çekidüzen vermeyeceklerdir…

Hâlimizde ne var ki?!!!..

İşte -efendilerim- bütün bu gibi su'âllerin hepsi bir yana atılsa da yalnız şu: "Hâlimizde ne var…" su'âli üzerine istişâreye baştan başa, fakat sınıf sınıf olarak derdleşmeye girişsek –elbette inkâr edemezsiniz- yüreğe su serpecek hiçbir şey.. Sâdece yeni bir meşrûtiyyet kazanmış olmaktan, siyâsetçiliklerle oyalanmaktan başka hiçbir şey bulamayız… Yani: Hâlâ tehlikelerden kurtulmanın en doğru yolunu tutmamış bulunuyoruz…

-Acâyib?!!

Evet.. Nice yıldan beri belki ne kadar az lâzımsa o kadar çok tekrâr ettiğim bir söz vardır:

(Bugünden ziyâde yarından korkuyorum)!..

Meşrûtiyetten beri de, bunamışçasına, şöylece söyleniyorum:

Her Osmanlı –dikkat: Her Osmanlı– vazîfesinin hiç olmazsa, yüzde biri nisbetinde, hattâ gerek doğrudan doğruya, gerek dolayısıyla, "devlet-hilâfet selâmeti" için en azdan, beş on yıl fâsılasız çalışır olmazsa -inanalım- tehlikelerden kurtulamayız… Tehlikeler, yani: görülecek işlerimiz, ayıklanacak çürüklüklerimiz o kadar çoktur!..

Herkes kendi vazîfesini bilir, bildiği kadar yerine getirir olsaydı, bu dünya cennet kesilirdi… Bunun içindir ki her Osmanlıdan vazîfesini yüzde bir nisbetinde olsun, yerine ge-

* Referandum.

tirmek himmetini istiyoruz. Ancak bu derecelik bir himmeti bile "her Osmanlıdan" bekleyemeyeceğimiz için, işe, hâle aklı erenlerimizin âdetâ vazîfelerini yüzde yüz olarak îfâya koyulmaları, koyulmuş bulunmaları lâzım geliyor!..

Bu derdimi… Böyle, başlıcasına, bir inan getirmiş olan şu gönlümü, işte -fazîletliler- en önce size açıyorum.. Çünkü benim -elbette hepimizin olduğu gibi- ümîdlerim, hep size bakmıştır… Hâlâ öyledir..

Siz birer âlim.. Ben, bir câhil!... Böyle olmakla berâber i'tikādımda yanılmayabilirim, değil mi efendilerim?... İmdi "devlet-hilâfet selâmeti" hâtırıyçün, tenezzül saymayıp şu – ya eğri, ya doğru olması pek muhtemel olan– i'tikādım üzerine biraz düşünü verseniz...

Nereden nereye gittik?!....

Elbette!.. Bahsi kaybedercesine, sözlerimin çapraz gidişi de meymenetsiz olan i'tikādımın.. Kara haber müjdecisi gibi olan i'tikādımın, rûhuma kadar kök salmış olduğuna delîl değil midir?..

Bu bence böyle olabilir de sizce, bütün âlemce olmayabilir.. Hattâ, iddi'âlarım inceden inceye elendikten, muhâkeme edildikten sonra bile! Hattâ, şunu da sözlerime ilâve ettikten sonra bile:

Umûmî selâmet mes'elesine ta'alluku olsun, olmasın.. Medreselerimizin selâmeti mes'elesi sarp, çetrefil, ehemmiyyetli bir iş midir, değil midir?..

Medreselerimizin selâmeti, ıslâhı demektir: Medreselerimizin ıslâhı, sarp, çetrefil, ehemmiyyetli bir iştir; nitekim -elbette inkâr buyurulmaz- ne zamandan beri her hamiyyetli yüreği (medreselerimizin ıslâhı) gibi bir derd de üzmektedir.

Bir derd ile üzülmenin sonu yine derdli olup kalmak olunca, o derdin, ya dermânı bulunmaz derdlerden olduğuna, yahut dermânını arayanların "aramayı bilme" kudretinden mahrûm olduklarına hükmedilmek zarûrîdir..

Hayır.. Burada, ne odur, ne de budur.. Esâsen derdin dermânını arayanlar yoktur.. Varsa bile yok derecesindedir..

Açıkçası: Biz halka istişâre tadını verecek olan en **[28]** keskin vâsıtalardan biri: Medreselerimiz iken, medreselilerimiz iken, onlarda, kendileriyçün bile istişâre kokusu kalmamıştır.. Şu yeni istişâre devrinden beri olsun istişâreye meyil niyeti hâlâ yoktur!.. Demektir ki biz halktan önce medreselilerimiz istişâre tadını almaya muhtaçtırlar..

Bu, bir çığlıktır ki -fazîletlilerim- sizi ferd ferd, her birinizi yerinizden hoplatmalı. Evvelâ "kendi kendine istişâre" demek olan düşünmelerden düşüncelerden başlanarak top top istişâre akıntısına dönmeli.. Bu akıntının menbai bir "umûmî kongre" olmalı…. Yani: Her sancak, yahut her vilâyet kendi medreseleri kongresini yapmalı… Bunlar birleşe birleşe şimdiden itibâren her yıl bir "Osmanlı Medreseleri Kongresi" kurulmalı… Bu sâyede: Var yok derecesindeki (medreselerin ıslâhı) fikri, kanâ'ati yayılmalı… Medreseler, medreseliler birbirlerini tanımalı… Ona göre kararlar vermeli…

Burada işâret etmek istediğimiz cihet: İşe küçükten, küçük mikyâstan başlanması lüzûmudur… Yoksa birdenbire büyük bir kongre kurulmaya kalkışılırsa bütün sözlerimiz havaya üflemekten ibâret kalır…

* * *

Uzak yakın mâzîlerimizdeki!.. O şanlı yahut lekeli devirlerimizdeki seleflerini hâtırlatırcasına olan hareketleriyle, ulemâmız, medreselilerimiz, kendilerine şerefler, bizlere mefharetler yağdırmadılar, yüzümüzü ağırtmadılar değil.. Ancak şu gönül ister ki, meselâ, unsurlar ittihâdı, Osmanlılık birliği gibi selâmet mes'elelerinin hallini ulemâmız, medreselilerimiz, yalnız… Yalnız onlar, "Bu işi biz.. Yalnız biz göreceğiz" dercesine koşsunlar, koşuşsunlar…

Bilirsiniz ki -efendilerim!- bütün bu ara sıra işâret ettiğimiz mes'elelerin halline, sâniye fevt etmeksizin ta'bîriyle ta'yîn edebileceğimiz bir sür'atle uğraşmazsanız, medreselerimiz bugünkünü arattıracak bir yokluk arz eder olacaklardır!... Bu sizin ma'nevî menfa'atinize uygun olmadığı gibi – müsâ'ade buyurunuz açıkça söyleyeyim- maddî, şahsî menfa'atlerinize de hiç uyamaz.

Bugün "devlet-hilâfet selâmeti"ni medreselerden de bekler olmasaydım, yahut medrese düşmanı olsaydım, şu cür'etli sözleri söylemeyi değil â.. Bir medreseliyi düşünmeyi bile aklıma getirmezdim..

Ma'lûm â?… Çökmesi istenen eskiyen bir binâ ta'mîr edilmez!..

Bugün -fazîletliler!- aranızda hâlin, zamânın îcâbâtını medreselerin ıslâhını, hepimizin selâmetini, felâhını hakkıyla derk edebilmiş olanlarınızın sükûtları, hareketsizlikleri.. Hattâ, i'tikādımızca, şu kongre fikrini, usûlünü –elbette hayırlı, feyizli gördüğü takdirde ta'mîme, tatbîke, icrâya bir inhimâk ile şitâb etmeyişleri: "Medreselerin çökmesi matlûb" tefsîrine dayanır dersek acaba pek ileriye varmış olur muyuz?..

Ne olursak olalım… İşte son sözümüz:

"Kimi zengine, eşrâfa, ulemâya târihten bir büyük ders: Meşrûtiyyet, insanlığın birliğe doğru ilk adımıdır. Bu adımı yediyüz yıl önce ilk atan İngilizlerde önayak hemen dâima zâde-gândı. Bu sâyede lordluk hâlâ yaşıyor, hem de hâkim!.. Fransa'da ise çoktan ölmüştür. Çünkü halka meşrûtiyyete zıt gitmiştir..

Kezâ: Fen, hürriyyet ilerledikçe gerileyen papalık fenne; hürriyyete bürünmek; hattâ her halkın dilini kabul etmiş olduğu için yayılan Protestanlıktan ibret alarak, Yunanca'yı Latince'yi bırakırcasına bir yol tutmak ile kendini birkaç asırdan beri yaşatabilmektedir.

Vâkı'a bizde zâde-gânlık, ruhbânlık yoktur.. Fakat resmî bir zencîr gibi yoktur.. Herhâlde, fa'tebirû!..."

(Ahâlî Hâkimliği)

Her hâlde söz, olduğu gibice değil, tatbîk edilmek istenilene göre tatbîk edilir..

Me'mûldür ki : Tenezzül sayılmaz da, hemen feryâdımız mûcebince, kongreler akd edilmek da'vetleri yağdırılır..

Cümleye hayırlar, hayırlı muvaffakiyyetler!..

Tunalı Hilmî

TASFİYE-İ LİSÂN

Her hâli mudhik bir fâci'a olan devr-i sâbıkta intişâr eden resâ'ilin de ekser münderecâtı biraz tedkîk ile görülür ki ağlanacak bir komedi idi. Eski ve yeni edebiyatın bî- pâyân dedikoduları, hüsn-i nisbî ve mutlak bahisleri, hattâ bir kâfiye uğrundaki mübâhesât zavallı Osmanlı kāri'lerini ne kadar işgāl etmiştir. Ekseriyyetle boş ve müşevveş bir tarzda ihmâl yahut bir müşâteme-i edebiyye (!) ile ikmâl edilen bu mevsimsiz ve lüzûmsuz mübâhesâtın belki tabî'at-ı matbû'âttaki cidâl-cûluğa bir i'tiyâd istihzârından başka fâ'idesi olmamıştır.

Esası değilse de tarz-ı cereyânı i'tibâriyle o bahislerden farkı olmayan bir ukde bugünlerde yine eydî-i matbû'âtın asabîleşen parmaklarında büsbütün düğümleniyor: Lisan mes'elesi; bundan bi-hakkın bahse selâhiyyet o kadar şerâ'iti istilzâm eder ki ta'dâd edilse mubâhis mahcûb ve mütehayyir çekilmeğe mecbûrdur. Fakat mâdem ki insanlara veleh veren âsâr ve âbidât telâhuk-ı efkâr ve ef'âl ile vücûdpezîr olmuştur, bir âbidenin en hakīr hacer- pâresini vaz' etmek kabîlinden bu mühim mebhasta hüsn-i niyyetle yazılan birkaç satır müfîd olmasa da sâhibinin bâ'is-i hacâleti addedilmez zannederim.

Lisan mes'elesini uyandıranlardan bir kısmı demek istiyorlar ki: "Ey Osmanlıların aristokrat edibleri! Arap ve Acem'in tumturaklı elfâzını bir iki Türkçe kelime ile bağlayarak vücûda getirdiğiniz sözler kurûn-i vüstânın muharrerât-ı dîniyyesi gibi bir kısm-ı mahdûda münhasır kalıyor. **[29]** Umûmun terbiye-i fikriyyesine hâdim olmak lâzım gelen gazetelerinizi, kitaplarınızı halk anlamıyor. Bu gidişle cehilden ve binâenaleyh za'f-ı siyâsîden kurtulamayacaksınız."

Sonra bu fikre mu'ârız olan kısım da müdâfa'a etmek istiyorlar ki: "Bir def'a şâir ve edîb mutlaka herkesçe anlaşılmak lüzûmuyla mukayyed olamaz, maamâfîh mümkün mertebe sâde ve Türkçe kelimelerle kitap ve gazete yazılmasına bir şey denemez. Lâkin asırlardan beri asl-ı Türkçe'den pek uzaklaşan lisanımız; Arabî ve Fârisî'den tecrîd edilirse pek üryân ve sefîl kalır, bu mümkün değildir."

Düşünülürse birinci kısım mubâhisler ifrât-perver ikinciler muhâfazakârdır. Her birisini ayrı ayrı dinlediği hâlde hak veren bir mütefekkir muhâliflerin efkârını mezc ederse bir tarîk-ı i'tidâl bulur zannederim: Ben diyorum ki lisanımız devr-i sâbıkın bize bıraktığı enkāz-ı hükûmete pek benzer; teşkîlâtı hâl-i ibtidâ'îde değil fakat müşevveş ve gayr-ı muntazamdır. Nasıl o hükûmeti bugün bir tensîk ve tasfiyye ile idâre etmek istiyorsak lisanımızı da öyle tensîk ve tasfiyyeye tâbi tutalım. Çünkü me'mûrîn-i hâzıramızın hepsini istihdâm etmemek nasıl adîmü'l-imkân ise lisanımızın behemehâl muhtâcı olduğumuz me'mûrları demek olan Arabî ve Fârisî kelimeleri de büsbütün tard etmek o derece imkânsızdır. Farz edelim Arabî ve Fârisî kelimeleri tamâmıyla kadro hâricinde bıraktık. Tabii Türkçemiz o vakit birçok yeni kelimelere muhtâc olacak ve tonguçlar daha bilmem neler gibi birçok kelimeler yeniden öğrenilecek. Evvelâ ifâde-i merâma adem-i kifâyesi tabii olan bu lisan-ı bedâveti sonraları muhtelif hâlât-ı hissiyyenin, ıstılâhât vesâ'irenin tercümânı etmek için çalışılacak hülâsâ beş-altı asır evvelki hâle ric'at lâzım gelecek ki munsıfâne düşünülürse bu ifrât-perver fikrin musîb ve mümkün olamayacağı teslîm edilir.

Lâkin yine farz edelim ki lisanımızı tasfiye etmedik ve bu husûsta muhâfazakâr bulunduk. O halde yine edebiyatımızın kısm-ı küllîsini bilhassa tevaggul etmeyen mekâtib-i âliyye me'zûnları bile anlayamayacak, gazetelerimizi, kitaplarımızı halk okuyamayacak ve bu teşevvüş devam edip gidecek.

Lisanımızın usret-i ta'ammümünü îcâb eden sebeblerden birisi de imlâmızın yek-nesak olmamasıdır. Bir tâlib birinci derecede kırâ'at husûsunda dûçâr-ı müşkilât olur, okuduğunu anlamamak ikinci derecede kalır.

Şimdi ma'ârifimizi umûma teşmîl etmek için evvelen: İmlâyı düzeltmek lâzım ki geçenlerde buna me'mûr olan esâtize-i edebin netîce-i ictihâdlarından büyük fevâ'id husûlü kaviyyen me'mûldür. Sâniyen: Gazeteleri, kitapları bâ-husûs umûma hitâb eden yevmî gazetelerle umûmî kitapları mümkün mertebe sâde ve girift terâkîbden âzâde yazmak îcâb eder ki otuz, kırk senelik sîmâ-yı matbû'âta bakılsa bu lüzûmun kendi kendine takdîr edildiği ve edilmekte olduğu görülür. Sâlisen: Arabî ve Fârisî'den aldığımız kelimeleri tahdîd ve bunların ma'nâlarıyla sûret-i isti'mâllerini tesbît eylemek üzere bir lisan tensîk ve tasfiye komisyonunun teşekkülü iktizâ eyler ki bu komisyon bi't-tab' erbâb-ı ihtisâstan müntehab bir akademiden başka bir şey olamaz.

İşte ba'demâ memâlik-i Osmâniyye'nin teşne-i ma'ârif olan her köşesine serpiştirilecek küçük mekteplerde bu sâyede Türkçemiz hayli suhûletle ta'lîm edilebilir ve maksada mu'tedil bir tarîk ile vusûl mümkün olur.

İbrahim Alâaddin

ÂLEM-İ İSLÂM

İSPANYA İHTİLÂFI

İstanbul gündelik gazetelerini okuyanlar, Madrid ve Barcelona'dan çekilmiş muhârebe ve ihtilâl telgraf-nâmelerini, pek de ne olduklarına dikkat etmeden şöyle bir süzüp geçiyorlar:

"Madrid – Melilla'dan istihbâr olunduğuna nazaran İspanya askeri düşmanı püskürtmüştür, askerlerimizin zâyi'âtı ciddî olmakla berâber, düşmanın hasârâtı fevkalâde azîmdir."

"Barcelona – Hükûmet aleyhine isyân etmiş olan anarşistler manastırlara ta'arruz etmeye ictisâr ile râhib ve râhibelere tecâvüz fezâhatini irtikâb eylemiş ve hattâ jandarmalar aleyhine silâh bile isti'mâl eylemişlerdir. Maa-mâfîh satvet-i hükûmete mukābeleden âciz kalarak târumâr edilmişlerdir."

İlh…

İstanbul gazeteleri yazdıkları haberlerde ekseriyâ maksad gözetmezler, yazdıklarının kāri'leri tarafından anlaşılıp anlaşılmamasına ise aslâ ehemmiyyet vermezler.

Yanılmış olmaktan korkmaksızın iddiâ edebilirim ki gazetelerden hiçbirisi şimdiye kadar şu "püskürtülen düşmanın" kim olduğunu, İspanyolların nerede ve ne için kavga ettiklerini, Barcelona'da ve ale'l-umûm Katalonya'da nasıl ve ne sebeble bir isyan çıkmış olduğunu kāri'lerine anlatmamıştır!.. Hâlbuki o "püskürtülen düşman" vatanlarını hiçbir hakka müstenid olmaksızın ta'arruz eden İspanya hükûmetine karşı müdâfa'aya çalışan Mağrib-i Aksâ Arapları, din kardeşlerimiz müslümanlardır; Barcelona "anarşistleri" ise papasların cehâlet ve ta'assub boyunduruğundan kurtulmaya çalışan ve sırf papaslar ile asil-zâde ve sermâye-dârlar yed-i inhisârındaki hükûmetten haklarını davâya girişen, terakkī ve adâlet arayıcı ahâlîden başka bir şey değildir.

Gündelik gazeteler vazîfelerini tamâmen îfâ etmiyorlarsa, belki siz, haftalık mecmû'alar, azıcık vazîfe-nizden hârice çıkarak olsa bile onların eksiklerini tamamlamak istersiniz. Bu ihtimâle binâen, İspanya'yı **[30]** iyi bilen bir muharririn, İspanya vekāyi'-i ahîresine dâ'ir, bura gazetelerinden birisine yazdığı mektubunun bazı bendlerini tercüme edip, takdîm eyliyorum. Benim zannettiğim gibi siz de fâ'ideli bulursanız *Sırâtımüstakīm'e* yazarsınız.

* * *

İşte o mektuptan tercümeler: "İspanya'nın birçok ihtilâller, dâhilî muhârebeler ile kazanılmış bir meşrûtiyeti var. Hem de bu meşrûtiyet gāyet mükemmeldir: İspanyollara bi'l-cümle ma'rûf hürriyetleri te'mîn ediyor, meclis-i millî intihâbları için her bir İspanyola hakk-ı intihâb bile veriyor; hâsılı hür, müsâvât-perver, menâfi'-i âmmeyi hukūk-ı âmmeyi gözetir bir meşrûtiyet… Lâkin bu ancak yazıda böyledir; işe gelince hükûmet istediği gibi hareket eder, durur, dilediklerini meclise intihâb ettirir, dilemediklerini meclis civârına bile yaklaştırmaz. Hükûmet zenginler ile rûhânîler elindedir. Binâenaleyh meclis-i millîye de ancak zenginler ve rûhânîler, yahut onların adamları girer. Sermâye-dârlar, asil-zâdeler ve rûhânîler, yek-diğerleriyle gāyet dost ve müttefiktirler; hoşlarına gitmeyen, zu'mlarınca "muzır" olan adamları derhal "ateist" (dinsiz), "Protestan" (Râfızî) yahut "anarşist" (başsız) diye bi'l-ithâm hapsederler, nefyederler, mahvederler. İnsan İspanya'dan gelen haberlere bakarsa orada "anarşist"ten geçilmez sanır halbuki ekserîsi menâbi'-i resmiyyeden sızan o haberlerde "anarşist" denilen adamlar, ya cumhûriyyet tarafdârı, yahut sâdece hürriyyet-perverlerdir. Hükûmet bunları intihâbâta aslâ sokmaz. İşte İspanya'nın fi'ilî meşrûtiyyeti!

İspanya'da me'mûr pek çok, ve gāyet beceriksizdir; İngiltere'de bir kâtibin gördüğü işi, İspanya'da otuz kişilik bir kalem göremiyor. İspanya'da kalem efendilerine yeğenler derler, zîrâ bunların hepsi, evliyâ-yı umûrun yetiştirilmek üzere yerleştirilmiş yeğenlerdir. – İspanya'da askerlik de alabildiğine berbâddır: Kānûna göre, İspanyolların cümlesi hizmet-i askeriyye ile mükelleftir; fakat fi'ilen ancak fukarâ çocukları bu mükellefiyyeti îfâ ederler; zenginler şöyle böyle yolunu bulup, kan vergisinden kendilerini mu'âf tuttururlar. Zâbitler kâmilen zenginlerden, asil-zâdelerdendir. İspanya ordusunda zâbit gāyet çoktur, öyle alaylar vardır ki zâbitleri neferlerinden daha fazla gelir! İspanya ordusu vakt-i sulhde seksen bin kadardır. İşte şu ufak orduda on müşîr, beş yüz ceneral var! İspanya'nın bahriyyesi hiçtir; Küba muhârebesinden bir şey kurtaramadı, bununla berâber bir bahriyye müşîri ile altı ferîk on beş livâ ve 758 bahriyye zâbitine mâliktir. Bunların hepsi aylık alıyor. Hem de büyük rütbelilerin ma'âşları pek dolgundur. Ordu ve bahriyyeyi dahi kalemlerdeki "yeğenler" doldurur; rütbe ve nişânlar iltimâs ile alınır. Kübâ muhârebesinde neferler cidden cesâret gösterdikleri halde "yeğenler"in cehâleti, korkaklığı, beceriksizliği harbin kayb olmasına çok hizmet etmiştir. Gerçi zâbitler arasında dahi isti'dâdlı, çalışkan, cesûr, nâmuslu ve memleketini sevenler vardır, bunlar Kübâ muhârebesinden sonra, ordunun nekāyısını meydana çıkararak ıslâhını istemişlerdi. Hükûmet, derhâl bunların ağızlarını kapattı, ıslâhât ile uğraşacağına, müstaid ve müstakillü't-tab' zâbitleri tard ve ihrâc ile vakit geçirdi. Hükûmet işine gelmeyen zâbitleri, "dinsiz", "Râfızî" ve "başsız" diye i'lân ediveriyordu. On iki yıllık "tensîkāt"ın netâ'ici şimdi "Melilla" civârında vâzıhan görünüyor.

Lâkin İspanya'yı asıl emen, kemiren, bitiren rûhânîlerdir. Büyük küçük papaslar, râhib ve râhibeler. Bunlar gāyet müretteb, gāyet muntazam kara, kır, boz bir ordudur. Rûhânîler, asıl kadınlar vâsıtasıyla ahâlîyi, hükûmeti, her şeyi ellerine almışlardır. Şimdi İspanya'da istediklerini yaptırabiliyorlar. Rûhânîlerin en müdhiş silâhları "dinsiz" ve "Râfızî"lik ithâmıdır. Zâten hükûmete bu silâhı veren de onlardır. Rûhânîlerin ahâlîyi tazyîki nihâyet çekilmez bir dereceye geldiğini, son Barcelona vakāyi'i anlatıyor: Gāyet mütedeyyin, mu'tekid, muta'assıb olan Barcelona ve Saragossa sükânı manastırları tahrîb ve ihrâk ediyorlar, râhib ve râhibelere ezâ ve cefâ ediyorlar.

Gelelim zenginlere ve ale'l-husûs sermâyedâr sendikalarına: Sendikalar, İspanya'da arâzîyi, demiryolları, ticâreti, maden işini, kısası bütün menâbi'-i serveti ellerine geçirmişlerdir. Sendikalar hükûmete ve rûhânîlere istinâd ederler. Ve bu desteklerle kavî ahâlîyi alabildiklerine soyarlar. Sermâyedâr, rûhânî ve hükûmet, bunlar İspanya'ya hükmeden, İspanya'yı yiyen, mahveyleyen triumviradır. Kavânîn hep bunlar fâ'idesine tanzîm olunur. Sendikalara ziyân gelecek diye İspanyol köylüsüne, pek çok isti'mâl ettiği tütünü serbestçe ektirmezler!.. Eğer ahâlî tazyîke tahammül edemeyerek emâre-i kıyâm gösterirse, derhâl hükûmet askerleriyle, rûhânîler va'd ve tehdîdleriyle koşar, gelir, yetişirler, zavallı köylüye göz açtırmazlar.

Şimdiki Katalonya isyânı, İspanyol Arap muhârebesinden ateş aldı. Lâkin memleketin ahvâli o isyânı hazırlamıştı. Zâten İspanya Arap muhârebesi, daha doğrusu İspanya hükûmetinin tamâmen haksız Araplara taarruzu da, o ahvâl-i gayr-ı ma'kūlenin tabii bir netîcesidir, papaslara dayanmış sendikaların nâ-meşrû' menâfi' istihsâliyçin hırs u tama'ıdır.

Bakınız, muhârebe nasıl hazırlandı: Mağrib-i Aksâ saltanat-ı İslâmiyyesinin şimâl sâhilinde, nasılsa İspanyollar eline geçmiş bir iki parça arâzî var. İspanyolların işbu müstemlekelerinden kürek mahkûmlarını göndermekten başka istifâde ettikleri yoktu; isti'mâr etmezlerdi. Ancak birkaç sene

evvel, Fransız sermâyesi mu'âvenetiyle teşekkül etmiş bir sendika meydana çıkarak "Melilla"dan pek uzak değilse de İspanyolların aslâ hükümleri câri olmayan "Rif" arâzîsinde maden kazdırmak **[31]** arzusuna düşer. O aralık "Rif"te Marakeş sultânı aleyhine kıyâm etmiş bir Arap türedisi bulunuyordu. Sendika bu türedi ile bir mu'âhede akd eder. Lâkin sultâna âsî olan bu Arap, esâsen öyle mu'âhedeler akdine vesâ'ireye dâ'ir hâ'iz-i hukūk değildi, bir eşkiyâ çetesi reisinden, kuttâ'-ı tarîkler ser-gerdesinden ibâretti. Sendika Arab'ın ne olduğunu, kim idiğini pek a'lâ bilirse de, bilmezlikten gelip, işine elverdiği için, onu makām-ı saltanata müdde'î sıfatıyla tanıyarak hemen mu'âhede-i ma'hûdeyi akde müsâra'at eylemişti. Sendikanın asıl maksadı belki de hiç maden bulunmayan dağlar etrâfına adamlar göndererek maden diye göz boyayarak, borsalarda oynamak, para kazanmaktan ibârettir. Bu Rif madenleri sendikasına İspanya mütemevvillerinin birçoğu girerler, hükûmet ve rûhâniyyûn kuvvetü'z-zahr olur. Sendika Melilla'dan maden ocaklarına kadar demir yol yaptırmaya girişir. "Rif"te sâkin Araplar, hiç haberleri olmaksızın, müsâ'adeleri alınmaksızın, arâzîlerine edilen bu tecâvüzden, gāyet tabii ve meşrû' olarak, müte'essir olurlar: İ'tirâz ederler, i'tirâzlarına aldıran olmayınca demiryolunu bozmaya kalkışırlar, mukābelede bulunan birkaç İspanyolu da öbür dünyaya gönderirler.

Bunun üzerine sendika feryâda başlar; hükûmetten "menâfi'-i milliyye-i mukaddesenin müdâfa'ası" zımnında mu'âvenet taleb eder; hükûmet de hemen asker gönderir; böylece İspanya Arap muhârebesi ibtidâ etmiş olur. Harbin birinci devrinde, İspanyollar iyice tepelenirler. Lâkin hükûmeti ellerinde tutan zenginler ile rûhânîlerin menâfi'i, maden sendikasına merbût olduğundan askeri arttırıp, Arapları mutlaka mağlûb etmeye karar verilir; redîfler toplanır, birçok âile reisleri çoluk çocuklarından, çift çubuklarından kaldırılıp Afrika'ya sevk edilecek olur.

Bu esnâlarda rûhânîler harbe bir nevi "ehl-i salîb seferi" süsünü vererek halkın hissiyyât-ı dînîyyesini tehyîc eyleyerek sendikaya mu'âvenet-i lâzımede bulunmak isterler. Rûhânîler idâresindeki bir gazete, bugünlerde, "İspanya hâmîsi Hazret-i Îsâ" ser-levhalı bir baş makale neşrederek Rif'teki kavgayı "hilâl ile salîb arasında zuhûr etmiş bir cihâd-ı mukaddes" olarak bi't-tasvîr, sözüne şöyle nihâyet verir: "İspanya'nın sâhib-i hakīkīsine mürâcaat edelim, eski zamanlarda sarıklıları çiğneyen atlarımıza o yol gösterirdi, müslüman göğüslerine saplanan mızraklarımızı o tevcîh ederdi. Şimdi de kurûn-ı vustâda olduğu gibi aşk ve şevk ile bağıralım: "Ya hazret-i Îsâ, İspanya hâmîsi, senden meded!.."

Lâkin İspanya ahâlîsi, bâ-husûs Katalonyalılar, sendikanın madrabazlığı ile "cihâd-ı mukaddes" arasındaki râbıtayı bir türlü arayıp bulamıyorlar, binâenaleyh Hazret-i Îsâ'dan istimdâd ile Araplar üzerine saldıracaklarına "Bize bu harbin lüzûmu yok!" diye bağırarak hükûmetin, sendikaların ve ehl-i salîb seferi tertîbiyle uğraşan papasların aleyhlerine kalkıyorlar…

* * *

Bu makālede derince düşünülmeye değerli bir hayli noktalar var. Onların her biri üzerinde tevakkuf ile tefekküre dalsak, iş uzuna gider. Ancak *Sırâtımüstakīm*'e yakından ta'alluklu birisini alıp, azıcık düşünelim: Rûhânîler, zenginler, büyükler tarafını bi'l-iltizâm fukāra-yı ahâlîyi, din ile teşvîk ederek, harbe, ölüme sürüyorlar; ahâlî, pek dinli, gāyet îmânlı, İspanya ahâlîsi ise, din düşmanları, müslüman aleyhine harbe gitmek istemiyor, din pîşvâlarına karşı çeviriliyor, manastırları, kiliseleri yakıyor, papasları, râhib ve râhibeleri dövüyor, sövüyor, hattâ öldürüyor..

Acaba bunun sebebi ne? Halk indinde papasların foyası meydana çıkmış olmaktan mı ibâret? Gerçi ahâlînin bir kısmı "salîb nâmına hilâle i'lân edilen cihâd-ı mukaddesten" murâd sendikanın muvaffakiyyeti ile sermâyedârların, hükûmet adamlarının, rûhânîlerin hisse senedleri, fâiz ve temettu'una o güzel, sıcak, sarı altınlara kavuşmak istemleri olduğunu biliyor ve bunun şimdi Katalonya'da görülen papaslar aleyhindeki harekete şüphesiz büyük bir te'sîri vardır; lâkin zannımca sebeb yalnız bu değil; bir büyük sebeb de, Katolik rûhânîlerinin asırlardan beri İspanya'ya ettiği zararlardan terâküm etmiş kîn ve adâvet olsa gerek.

Hakîkat, İspanya o papaslar elinden neler çekmedi, neler! Rûhânîler avâmı koyun sürüsü gibi, istediği tarafa sevk ettikten başka kırpmakla derisini yüzmekle kanâ'atlenmiyor, kesiyor, parçalıyor, yakıp kavuruyor, öbür dünyada vücûdunu söyleyip âlemi ürküttüğü cehennemden burada numûneler gösteriyorlardı. Sürü dâima hükmü altında kalsın için, bu "çobanlar" sürü efrâdını dâima "ilim" ağacından uzak bulunduruyor, "terakkī"den men eyliyor, hâsılı "cehl" ve "zulmet" çukurlarında otlatıyorlardı. İspanya'nın bir zamanlar dünyanın en büyük devleti iken, şimdi bu kadar aşağı düşmesi en ziyâde "ta'assub, körü körüne itâ'at ve cehâlet seyyi'esiyle"dir ki[*] bunları da ihdâs eden, idâme eyleyen rûhânîler olmuştur. İşte şimdi Katalonyalılar, rûhânîlerine ta'arruzla bilerek yahut bilmeyerek bütün bu mâzînin intikāmını almak istiyorlar, sanırım.

A[elif]**. Y**

[32] Çin hudûdunda ikāmet eden ve berâ-yı seyâhat ahîren Dârü'l-hilâfeye gelen İslâm ulemâ ve muharrirlerinden Sibiryalı Veliyullâh Enverî Efendi hazretleri kāri'lerimizden bulunmak hasebiyle idârehânemizi teşrîf ve *Felsefe-i İslâmiyye*, *Tezkire-i Mestûre* nâmlarındaki iki mu'teber eserlerini risâle nâmına ihdâ buyurdular. Coğrafyaya dâ'ir de

[*] Fikri aynen "Buckle"dan isti'âre ettim. Buckle 19. Asr-ı milâdîde yetişmiş hükemâ-yı müverrihînin e'âzımındandır. En mühim eseri "İngiltere Târih-i Medeniyyeti"dir. Bunun ancak beş cildinin medhalini yazabilmiş ve on beş cild olacak metnini yazmaya vakit bulamadan, kesret-i sa'y u iştigāl netîcesi olarak, genç yaşında ölüp gitmiştir. Medhalin birinci cildi "Buckle"ı asrın en büyük müverrihleri sırasına idhâle kâfî gelmişti. Medhalin İspanya faslına müte'allik kısmı, Osmanlılar için bilhassa fâ'ideli görülmekle Ankara Mebusu Mahir Sa'îd Bey tarafından Türkçe'ye tercüme olunmuştur. Cidden nâfi' ve mühim bir eser olduğundan okunmasını kāri'lere şiddetle tavsiye ederim.

bir eser yazmışlardır. Âlem-i İslâm ve esbâb-ı intibâhı hakkında uzun uzadıya görüşüldü. Buraya gelmezden mukaddem Çin'e giderek ora müslümanları hakkında tedkîkât ve tetebbu'âtta bulunduklarını söylediler. Ve hayli tafsîlât da verdiler. Bu ma'lûmât –zâten bütün dünyadaki müslümanların ahvâl ve hayâtını, ma'îşet ve âdâtını ve bütün şu'ûn-ı mühimme-i İslâmiyyeyi ihtivâ için açtığımız– "Âlem-i İslâm" kısm-ı mahsûsuna ta'alluku olduğundan müşâhedât ve tedkîkât-ı vâkı'alarından bizi dahi müstefîd eylemelerini ricâ ettik. Lütfen kabul ile âtîdeki makāleyi ithâf buyurdukları gibi, ba'demâ ora ahvâline dâ'ir pey-der-pey i'tâ-yı ma'lûmât dahi va'd eylediler. Cenâb-ı Hak böyle te'âlî-i İslâmiyet gayret-perverlerini mes'ud ve müzdâd buyursun.

ÇİN MÜSLÜMANLARI

Kırgızlar (Kazaklar):

Bazı husûsî işlerimin sevkıyle ben bizzât Çin memleketinde vâki' garbî Mongolya'da sâkin Kazak akvâmından göçer konar "Kırgız" tâ'ifesi içinde "Abak Giray" kabâ'ili arasında bulundum.

("Kırgız"lar kendilerini "Kazak" diye tanıyorlar, Kırgız demeyi aslâ kabul etmiyorlar. Ben ise bu makālemde "Kırgız" ta'bîrini kullanışım, galat-ı meşhûra ittibâ'endir.)

Bu kabâ'ilin kabîlece inkısâmından, mahall-i ikāmetlerinden, ve ahlâk ve âdâtlarından biraz ma'lûmât vermeyi münâsib görüyorum.

"Abak Giray" kabâ'ili "Uysun" kabîle-i kebîresinden münşe'ab 12 kabîleye münkasem olup, büyükleri "Cantakay" ve "Caduk" kabîleleridir. Cemî-i kabâ'il 30,000 hayme mikdârında olup bunların 7000'i "Cantakay", 2000'i "Caduk" bâkīsi de diğer kabîlelerdir. Cemî-i kabâ'il tahmînen 120.000 nüfûs mikdârındadır. Bu kabâ'ilin tekessür-i nüfûsda olan terakkīsi hârikulâdedir. Meselâ "Cantakay" kabîlesi reisi Çin usûlünce rütbesine ambu (kaymakam) ta'bîr ederler. İsmi ise Mamay Mirzâ bin Yurtbay Mirzâ (52 yaşında) bin Kögen bin Mahmûd bin Bazarkul bin İsantay bin Say Muhammed bin Suyimay bin "Cantakay" bin Beyçura bin Bagananı bin Baylav bin Aldabirgen (Allah vermiş), bin Abak Giray'dır.

Demek ki -Mamay Mirza'dan Abak Giray'a kadar geçen- 14 batında bir zâtın nesli bâlâda söylediğimiz 120.000 nüfûsa erişmiştir. "Cantakay" evlâdı ise 9 batında 28,000 nüfûsa bâliğ olmuştur. Bu ise muhayyirü'l-ukūl bir tekessürdür.

Bu tâ'ifenin eski babaları Asya kıt'asında "Aral" Gölü ile "Cayık" (Ural) ve "Sîrderyâ" nehirleri civârında yaşamışlardır. O civârda göçüp konup otlaklarda hayvanlar besleyerek Ural Dağı civârında olan "Başkırd"lara (Bu tâ'ife târihlerde "Başcurd" ve "Sakālibe" nâmıyla zikredilmektedir) ve ba'zen Ruslara hücûm ile yağmacılık edip gāh gālip olarak hayvanlar ve esirler getirmişler ve gāh mağlûb olarak maktûl düşmüşler, pek çok esirler de bırakmışlardır. Bu sebebden Kırgızlar arasında pek çok küçük kabîleler vardır ki bugüne kadar onlar eski kavmiyyetleri nâmında tanılarak dahîl (sonradan dâhil olmuş) oldukları halde geçinirler. Hem de Başkırdlar içinde Kırgızlar olduğunu ve onları Başkırdlar hâlâ "Kazak" diye tanıdıkları ma'lûmdur.

Kırgızların muhill-i âsâyiş hâllerini Ruslar görüp onları ciddî sûrette takibe başladıkları zaman Kırgızlar gayr-ı meskûn sahrâda göçe kona Çin hudûduna savuşmuşlardır. Kırgızların "Kenye Sarı" nâm reisleri Rusya târihinde pek ma'lûmdur.

Bu tâ'ife içinde elli sene mukaddem İslâmiyet pek za'îf iken şimdiki halde muhkem yerleşmiş ve pek derin damarlar salmıştır. Elli sene mukaddem namaz kılan adamla "fare avlıyor" diye eğlendikleri halde, hayvanın boğaz kanını kavurup yedikleri halde şimdi hayvanın başını dişiyle pişirmeyi büyük günâh addediyorlar. Ta'dîl-i erkân ile olmasa da ekseriyyetle namaz kılıyorlar, hayvanlarından her sene zekât veriyorlar; zekât vermeyeni ta'yîb ve takbîh ediyorlar, zekâtı ise ekser ehl-i ilm addettikleri mollalara veriyorlar. Lâkin Kırgızlar arasında olan mollalar da Kırgızlardan ileri değildirler. Zâten o mübârek zâtların da hizmeti Kırgızların koyununu kestirip yemek ve sadaka toplamaktan ileri gidemiyor. O gibi mollalardan Kırgızlar hiçbir hidemât-ı milliyye göremiyorlar. Zâten o mollalar kendileri de hissiyyât-ı milliyye ve muktezıyât-ı zamâniyyeden bî-behredirler.

Kırgızlar fevkalâde mihmân-perverdirler. Eğer bir haymeye iki misâfir gelse bir koyun yahut bir keçi kesmek âdetleridir. Misâfire "Hudâ-yı mihmân" ta'bîr ederler.

– mâba'di var – **Sibiryalı: Veliyullah Enverî**

TESETTÜRE RİÂYET

İstanbul vilâyetinden:

Şeâir-i celîle-i İslâmiyye ve âdât-ı müstahsene-i dîniyyeden olan kā'ide-i tesettüre bazı nisvân-ı İslâmiyye tarafından hakkıyla ri'âyet olunmadığı görülüp işitilmekte olduğuna ve şer'-i şerîf ahkâmına mugāyir bulunan bu gibi mübâlâtsızlıkların husûsiyle mütekarribü'l-hulûl olan şehr-i Ramazân-ı mağfiret-nişânda vukū'u aslâ tecvîz olunamayacağına binâen muhadderât-ı İslâmiyyenin kāide-i tesettür ve mahfûziyyete i'tinâ ile çarşı ve pazarda açık saçık geşt ü güzârdan ittikā eylemeleri lâzım geleceği ve aks-i halde velîleri hakkında ta'kîbât-ı kānûniyye icrâsı mukarrer bulunduğu Dâhiliyye Nezâret-i celîlesinden iş'âr olunmasıyla bu bâbda ma'lûmât-ı lâzımede bulunmak üzere cihet-i zâbıtaya teblîgât îfâ kılınmış olduğunun i'lânına ibtidâr edildi.

Ahmed Sâkî Bey Matba'ası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

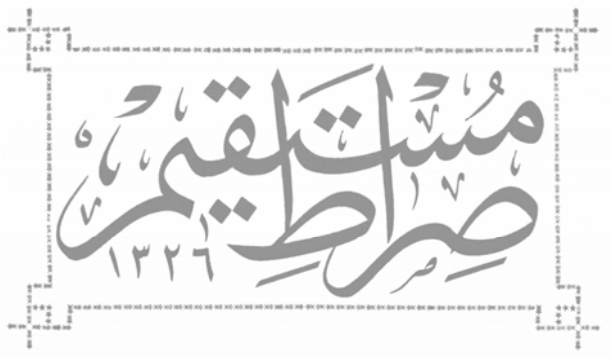

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Defa Neşrolunur.

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	Kuruş
Her Taraf İçin	80	40	"

23 Eylül 1909 7 Ramazânü'l-mübarek 327 Perşembe 10 Eylül 325 **Üçüncü Cild - Aded: 55**

TAASSUP

Her tarafta, bilhâssa bilâd-ı şarkta umûm halkın vird-i zebânı olan, bütün mahfillerde, cem'iyyetlerde nâsın ağzından düşmeyen bu kelimenin isti'mâlindeki mebzûliyyet o dereceye varmıştır ki bugün nâtıka yoksullarının medâr-ı kelâmı, hep bu kelimeden ibâret kalmıştır. Hiçbir ibâre geçmiyor ki bütün zemîn-i mebâhisi zabt eden bu kelime ile başlamasın, yâhûd bununla bitmesin.

Taassup lafzının medlûlü her belânın illet-i gāiyyesi, her musîbetin sebeb-i aslîsi addolunuyor. Asabiyyetle ittisâf edenlerle fevz ü felâh arasına gerilmiş en kesîf bir perde olduğu tevehhüm edilen bu lafız îrâd olununca ezhâna nekāisten, rezâilden ibâret bir medlûl tebâdür ediyor. Hele hak ile bâtılı temyîz iktidârını hâiz olmadıkları halde Frenk kisvesine bürünerek garblıları körü körüne taklîd seyyiesiyle, en nâ-hemvâr mesâlike sapanlara gelince: Onlar bu nevzuhûr bid'ati sermâye-i makāl etmek husûsunda en ileri gidenlerdir.

Bakarsın ki herifler taassubun fenâlıklarını sayarken başlarını sallarlar, kaşlarını çatarlar; bıyık, sakal altından istihzâlar ederler. Sağa, sola ta'n ü tezyîf okları yağdırırlar; kadrini tenzîl etmek istedikleri adamın ismine fanatik lafz-ı efrencîsini terdîf ederler. Her kimde olursa olsun kendi meşreblerine muhâlefet görürlerse onu mutaassıb sayarak kaşlarıyla, gözleriyle birbirine gamz ederler; böylelerine rast geldikleri yerde işmi'zâz gösterirler; konuşmaktan istikbâr ederler; arkalarını dönerler; zavallının hâline teessüfler ederler. İyi ama bu lafızdan ne gibi bir ma'nâ çıkarıyorlar ki bütün şenâatin menbaı, bütün nekāisin masdarı zannında bulunuyorlar! Acaba kelimenin hakîkat-i meâline azıcık olsun vukūfları var mıdır?

Taassup, asabiyyet sâhibi olmak ma'nâsınadır. Asabiyyet masâdır-ı nesebiyyedendir, asabeye mensûb olmak demektir. Asabe ise bir adamın mensûb olduğu kavmidir ki onun kuvvet-i zâtiyyesini te'yîd eden, şahsını zulüm ve taaddîden himâyede bulunan hep odur. O hâlde taassup rûh-ı insânîye âid bir sıfattır ki insanın kendisine münâsebeti olanları himâye etmesi, hukūklarını müdâfaaya kalkışması hep bu sıfatla ittisâfdan neş'et eder. Taassubun nevileri, dereceleri nüfûs-ı beşeriyyenin muttasıf olduğu ma'lûmâta, maârife göre tahallüf eyler.

İşte Cenâb-ı Hak kabâil-i beşeri, binâ-i ümemi hep bu sıfat üzerine te'sîs buyurmuştur. Her ümmetin râbıta-i esâsiyyesi bu sıfattır; daha doğrusu bu sıfat, anâsır-ı muhtelifeden müteşekkil olduğu hâlde bir rûh tarafından idâre edilmekte olan beden gibi, müteferrik ümmetleri ism-i vâhid altında cem' ederek takdîr-i ilâhî ile cümlesini bir vücud şeklinde perveriş-yâb-ı kemâl eden bir hayât-ı umûmîdir ki o sâyede bütün ümmet, her tavr u şânı, bütün saâdet ü hirmânı kendisine âit ve eşhâs-ı sâireden tamâmiyle müstakil bir şahıs makāmına kāim olur. İşte bu sûretle hâsıl olan ittihâddır ki muhtelif ümmetler, müteferrik kabîleler arasında meydan alan müsâbakalara yol açar, iki mütekābil ümmetten her birini diğerine karşı feyz-i refâhiyyet, si'a-i maîşet gibi esbâb-ı saâdetin kesretiyle; me'ser-i izz ü satvet, uluvv-i makām u menzilet, ilkā-yı hürmet ü mehâbet gibi delâil-i azametin mebzûliyyetiyle **[34]** mübâhâte sevk eder. Hâlbuki ümmetler arasında tahaddüs eden dâiye-i rekābet eşhâs arasında da olduğu vech ile beşerin bütün levâzım-ı hayâtiyyede gāye-i kusvâ-yı kemâle doğru müsâ'ade-i imkân nisbetinde irtikāsına en büyük sâ'iktir.

Taassup bir rûh-ı küllîdir ki hübût-gâhı hey'et-i ümmettir; efrâd-ı ümmetteki ervâh ise o rûh-ı umûmînin havâs ve müdrikâtı kabîlindendir. Binâenaleyh bu havâssın birine hâriçten nâ-muvâfık bir hâdise isâbet edecek olursa derhâl bundan rûh-ı küllî münfail olarak o hâdisenin def'i için hu-

rûşa gelir. Bu nazardan taassup hamiyyet-i vataniyyenin yegâne müheyyici, nusret-i cinsiyyenin âdetâ bir körüğü mesâbesindedir. Efrâd-ı ümmeti ümmetin zararını, sû-i âkıbetini mûcib olacak birtakım denâetler, cinâyetler irtikâbından meneden kuvvet ancak taassuptur. Her ümmette ahlâk-ı fâzılanın rüsûhu, tabâyiin istikāmeti o ümmetteki taassup ile efrâdı arasındaki ittihâd nisbetindedir. Çünkü her ferd bir beden-i zî-hayâtı teşkîl eden âzâ cümlesinden bir uzv-ı selîm menzilesinde bulunur. Baş rif'atine mağrûr olarak ayaktan istiğnâ gösteremediği gibi ayak da aşağıda bulunduğuna bakarak vücuddaki mertebesinin süfliyyetine hükmetmez; cümlesi birden hızf u bekā-yı beden için vazîfe-i husûsiyyesini îfâ eder.

Za'f-ı taassup sebebiyle efrâd arasındaki râbıta gevşediği zaman ümmetin a'sâbına rehâvet gelir; i'tisâm olunacak urveler infisâm eder; o tannân olan evtârın artık sesi çıkmamaya başlar, binâ-yı beden nasıl zevâle yüz tutarsa, bünyân-ı ümmet de o sûretle izmihlâle düşer. Artık rûh-ı küllî mahvolur. Âhâdı kalsa bile hey'et-i ümmet tefessüd eder. Bu hâldeki ümmet de müteşettit birtakım eczâdan başka bir şey değildir ki bu da ya tabîatin lâ-yetegayyer olan kānûnu iktizâsınca diğer birtakım ebdâna temessül sûretiyle hayât-ı bâkıyyesini muhâfaza eder, yâhûd ikinci bir rûh nefh olununcaya kadar kabza-i mevtte esîr olarak kalır.

Hâlık'ın bu âlem-i hilkat üzerindeki değişmez, ebedî kānûnu o sûrettedir ki: Bir kavmin asabiyyeti zaifleştiği zaman Cenâb-ı Hak onu gaflet içinde bırakır, efrâd birbirinden bîhaber bulunur. Bu hâl-i keşmekeşi ise aradaki revâbıtın inhilâli ta'kîb eder, ümmetin beynine tefrika düşer, ecnebîlerin, yabancı unsurların müdâhalesi için gāyet geniş bir meydan açılır. Artık böyle bir kavim için düştüğü mezleka-i memâttan doğrulup kalkmak kābil değildir; meğer ki kudret-i fâtıra tarafından rûh-ı taassup ifâza olunsun da neş'e-i sâniye sûretinde tekrâr ihyâ edilmiş olsun.

Evet, taassubun da evsâf-ı sâire gibi bir hadd-i i'tidâli, bir de ifrât ve tefrît dereceleri vardır. Asabiyyette i'tidâl şu meziyyetlerini ta'dâd eylediğimiz kemâldir. Tefrîte gelince: Bundan tevellüd edecek mesâibi de gösterdik. İfrât ise ashâbını zulm ve taaddîye sevk edeceği için gāyetle mezmûmdur. İfrât ile mutaassıb olanlar kendi kavmini haklı olsun, haksız olsun daima müdâfaada bulunurlar. Mensûb oldukları cemâati her türlü müsâedâta istihkāk husûsunda münferid görerek bîgânelere başı boş hayvânât nazarıyla bakarlar. Onların da berikiler gibi hukūk-ı meşrûaları olacağını hâtırlarına bile getirmezler. Bu sûretle şâh-râh-ı adlden çıkarlar ki o zaman taassuptan beklenen menfaat mazarrata inkılâb eder, ümmetin şerefi gider; daha doğrusu erkân-ı mecd ü rif'ati rahne-dâr olur. Çünkü cem'iyyet-i beşeriyyenin mâ-bihi'l-istinâdı adldir. Ümmetlerin hayâtı adl ile kāimdir. Kānûn-ı adâlete arz-ı inkıyâd etmeyen hiçbir kuvvet yoktur ki nihâyet mahvolmasın. Zâten ifrât-ı taassup [1](ليس منا من دعا إلى عصبية) hadîs-i şerîfiyle Hazret-i Şâri' sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz tarafından nehy buyurulmuştur.

Taassuptan murâd olan ma'nâ râbıta-i nesebiyyeden mün-bais nusret-i cinsiyye olduğu hâlde ehl-i örf bu ma'nâyı daha ziyâde tevsî' ederek râbıta-i diyânetle birleşen eşhâsın birbirine muâvenetlerine, müzâheretlerine ıtlâk etmeğe başladılar. Zâten Frenk mukallidlerinin ileri gidenleri taassubun yalnız bu nev'ini levme şâyân buluyorlar. Lâkin zannetmeyiz ki onların bu mesleği aklın kabûl edeceği bir meslek olsun. Zîrâ başka başka eşhâsı, ayrı ayrı kabîleleri ittihâda sevk ederek bu sûretle gavâili def'e, fezâili celbe muktedir bir kuvvet îcâd eden karâbetin ister menşei dîn olsun, ister neseb olsun, te'sîri tahallüf etmez.

Bâ-husûs akvâm-ı muhtelife-i beşerde iki cins râbıtanın mevcûdiyyeti takdîr-i Sübhânî iktizâsındandır ki bu âlemde insâniyyetin medâr-ı mefhareti olacak birçok me'ser-i celîle hep o iki râbıta sâyesinde zuhûra gelmiştir. Neseb ve cinsiyyet cihetiyle karâbeti olanların yek-diğerini müdâfaa etmeleri, levâzım-ı maîşeti ihzâr husûsunda birbirine müzâhir olmalarıyla karâbet-i dîniyye, râbıta-i mezhebiyye ile müttehid olanların bu türlü muâmelâtı arasında akıl için zerre kadar fark yoktur. Dinde müşterek, usûl-i akāidde müttefik olan adamların asabiyyeti i'tidâlini muhâfaza eder de mu'âmelâtta taaddîye meydan vermez ve kendilerine dînen muhâlif olanlara karşı nakz-ı ahd, adem-i hürmet, inkâr-ı hukūk gibi tecâvüzâta müncer olmazsa bu nev'-i taassup fezâil-i beşeriyyenin en büyüğü, en faydalısıdır! Daha doğrusu böyle mu'tedil bir taassup en mukaddes, en ulvî bir râbıtadır ki lâyıkıyla tahkîm edilirse urve-i vüskāsına i'tisâm edenleri evc-i siyâdete, zirve-i mecd ü şerefe is'âd eder. Hele bu habl-i metîne temessük edenler saltanat-ı şerîate kemâliyle inkıyâd etmiş, şevket-i dîniyye aradaki cinsiyyet ve kavmiyyet gayretini İslâmiyet'te olduğu gibi büsbütün mahvetmek derecesinde rüsûh bulmuş ise taassubun te'sîri bir kat daha müzdâd olur.

Taassup dînî râbıtaların en mukaddesidir, tarzındaki sözümüzden dolayı muâheze edilmeyiz zannederim. Çünkü asabiyyetin bu nev'ini nasıl âhâd-ı muhtelife arasındaki ihtilâfâtı mahvederek cümlesini aynı makāsıda, aynı âmâle hâdim ediyorsa, yine o sûretle kabîleler, cemâatler arasındaki zıddıyyet ve münâfereti kaldırarak, hattâ menşe', lisan, âdât itibâriyle **[35]** mütehâlif olan belki de suver ve eşkâl cihetinden birbirinin zıdd-ı kâmili bulunan ecnâs-ı müteferrika beynindeki esbâb-ı mübâadeti ber-taraf ederek umûmunun temâyülât ve temenniyyâtını bir maksada ircâ eder ki o da idâme-i mecd ü şereften ve bir ism-i câmi' tahtında te'yîd-i nâmdan ibârettir. Tarihin şehâdetiyle sâbit olan bu emr-i celîl taassub-i dîninin sâye-i şevketinde husûle gelmiştir ki işte râbıta-i cinsiyyenin zerre kadar te'sîri yoktur.

Asr-ı hâzırda türeyen dinsizlerden birtakımı taassub-i dînînin mefâsidi nâmıyla birçok hezeyânlar serd ediyorlar. Bunların zu'munca erbâb-ı diyâneti kemâlât-ı medeniyyeye doğru terakkīden alıkoyan, nazar-ı basîretlerini nûr-ı ma'rifete karşı perde-dâr ederek kendilerini zalâm-ı cehâlette dolaştıran, kezâlik dinlerine muhâlefette bulunanlara karşı bunları zulüm ve i'tisâfa sevk eden sebeb ihvân-ı dinlerini mezâlime hedef olmaktan sıyânet için gösterdikleri hamiy-

[1] "Soyca üstün olduğu iddiası ile hareket eden bizden değildir." Müslim, *Sünen,* İmâre, 53, 65.

yet ile dinlerine ârız olan esbâb-ı fütûru izâle için izhâr eyledikleri müzâheretten başka bir şey değil imiş. Binâenaleyh meydandaki fenâlıkların kalkması, işlerin düzelmesi için asabiyyet-i dîniyyeyi hiçbir eseri kalmayacak sûrette mahvetmekten, ukūlü akāidin nüfûzundan tahlîs eylemekten başka çâre yok imiş!

Şimdi herifler şu hakîmâne mütâlaâtı yürüttükten sonra fazla olarak müslümanlar hakkında bir alay erâcîf tasnî' ediyorlar; bîçârelerin sâika-i taassupla yapmış oldukları fenâlıkları sayıp sayıp bitiremiyorlar.

Kezebe'l-harrâsûn. Din en evvelki muallim, en mükemmel üstâz olduğu gibi nüfûsu iktisâb-ı ulûma, tevsî'-i maârife sevk husûsunda en sâhib-i tevfîk bir hâdîdir. Rûhu ahlâk-ı fâzıla ile, secâyâ-yı kerîme ile mütehallık etmek, şâh-râh-ı adl ü savâbdan ayırmak, kendisindeki hâsse-i şefkat ü merhameti tenbîh ve tehyîc eylemek için din en şefîk bir mürebbî en basîretli bir müeddibdir. Husûsiyle dîn-i İslâm, tabîatlerinde kökleşmiş gılzet ve huşûnet i'tibâriyle, vahşetin müntehâsında bulunan bir ümmeti pek az bir zaman içinde mirkāt-ı hikmet ve medeniyyetin en yüksek pâyesine yükseltmiştir ki o ümmet de ümmet-i Arabiyyedir.

Taassub-ı cinsîye ârız olan ifrât bazan taassub-ı dînîye de girer ki bu yüzden birtakım mezâlim zuhûr eder. Hattâ bir din ile mütedeyyin olanların diyâneten kendilerine muhâlefette bulunanları mahvetmeğe, dünyâdan vücudlarını kaldırmağa kıyâmlarını bile intâc eyler. Ez-cümle akvâm-ı garbiyyenin ehl-i salîb nâmıyla ma'rûf muhârebât-ı müdhişede fütûhât hırsıyla, yâhûd dîne da'vet maksadıyla olmayarak mahzâ müslümanları mahv için bilâd-ı şarkiyyeye hücûm etmeleri, İspanyollar'ın da Endülüs müslimîni hakkında gûnâgûn mezâlimi revâ görmeleri gibi ki daha evvel de buna benzer birçok vakalar hâdis olmuş hattâ Hristiyanlığın iktisâb-ı şevket ettiği ilk zamanlarda Mesîhîler Yahûdîleri Kudüs'te toplayarak ihrâk etmişlerdi. Şu kadar vardır ki bu gibi ârızalar usûl-i dîne muhâlif olarak zuhûra geldiği için pek az müddet devâm edebilmiş, sonra erbâb-ı din de dinin kavânîn-i sulh ve kavâid-i adl ü merhamet üzerine müesses olan usûl-i esâsiyyesine avdet eylemiştir.

Müslümanlara gelince: Bunlardan da kurûn-i sâlifede taassubu pek ileri götüren bazı tavâif zuhûr etmemiş değildir. Ancak bu ifrât onlara hiçbir vakit dînen kendilerine muhâlif olan akvâmın ihlâkını kasdettirecek dereceye varmamıştır. Müslümanların cezîretü'l-Arap hudûdunu tecâvüz ettikten sonra böyle bir harekette bulunduklarına dâir târîh-i müslimînde bir haber yoktur. Biz iddi'â-yı vâki'imize en kuvvetli bir delîl olmak üzere bilâd-ı müslimînde birçok milel-i muhtelifenin mevcûdiyyetini zikrederiz ki o zamanlar satvetin, şevketin müntehâsında bulunan müslümanlar tarafından memleketleri istîlâ edildiği sırada kendileri zaafın, inhitâtın kemâlinde iken âdât u akā'id-i kadîmelerini muhâfaza etmiş, hâlâ da etmektedirler. Evet; müslümanlar fütûhâta, tevsî'-i memâlike harîs idiler; terakkī-i satvet ve ikbâllerine hâil olmak isteyen akvâma karşı şedîd idiler. Bununla berâber edyân-ı sâirenin hürmetini muhâfaza ve hakk-ı zimmete ri'âyet ederler, kendilerine arz-ı inkıyâd eden milel-i muhtelifenin hukūkunu mer'î tutarlar ve onları hârice karşı müdâfaada bulunurlardı. Zâten onların tâbiiyyetlerini kabûl edenlerin menfaati kendi menfaatleri, mazarratı da aynıyla kendi mazarratları hükmünde bulunması akā'id-i râsihalarından idi. Zimmîlere karşı olan muâmelelerinde ise [1](يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ...) emr-i ilâhîsinden hârice çıkmamışlardır; meğer ki tabîat-i beşer için külliyyen kurtulmak kābil olmayan bâzı müstesneyât zuhûra gelmiş olsun.

Müslümanlar bidâyet-i neş'etlerinden bugüne kadar edyân-ı sâire ashâbını müstahak oldukları yüksek makāmlardan, büyük mansıblardan hiçbir vakit mahrûm etmemişlerdir. Hükûmât-ı İslâmiyyenin her birinde, hem de devre-i feyz ü kemâlinde edyân-ı muhtelife ashâbından pek çoğu menâsıb-ı âliyyeye çıkarılmıştır. Hâlâ da öyledir. Zannederiz ki akvâm-ı garbiyye adl ü müsâvâtın bu derecesine bugün bile varamamıştır. (Yazık o kavme ki müslümanlar taassupları sebebiyle edyân-ı sâire ashâbını haklarından mahrûm bırakıyor zann-ı câhilânesinde bulunur!)

Hükûmât-ı İslâmiyye mebâdî-i zuhûrlarındaki şevketle, o kadar fütûhât ile te'yîd-i mülk ü saltanata gösterdikleri o kadar azm ü himmetle berâber muhâliflerine dinlerini cebren kabûl ettirmek mesleğini kat'iyyen iltizâm etmemişlerdir. Yalnız bir kere İslâm'a da'vet ederler, kabûl olunmazsa harâc makāmında bir resm alırlardı ki bu resm kütüb-i fıkhda musarrah birtakım şürût-ı âdile dâ'iresinde tarh olunurdu. Görülüyor ki müslümanların bu hâli Nasrâniyet'i kabûl etmiş olan Roma ve Yunanlıların bidâyet-i şevketlerindeki hâlinin büsbütün hilâfınadır. Çünkü berikiler hiçbir memlekete girmezlerdi ki ahâlîsine dîn-i aslîlerini bıraktırarak kendi nasrâniyyetlerini cebren kabûl ettirmesinler. Nitekim Mısır'da, Suriye'de hattâ bizzât memâlik-i efrenciyyede hep bu usûle ri'âyet etmişlerdi.

[**36**] Vâkı'â sevk-i kelâm ile sadedden biraz uzaklaşır gibi olduk; maamâfîh bu sözlerde de erbâb-ı basîret için şâyân-ı i'tibâr cihetler vardır. Haydi sadede rücû' edelim: Hiç aklından zoru olmayan bir adam için mu'tedil bir taassub-ı dînîyi nakīse addetmek kābil olabilir mi? Hiç taassub-ı dînî ile taassub-ı cinsî arasında evvelkisinin te'mîn edeceği fevâidin daha kudsî, daha pâk, daha şâmil olmasından başka bir fark bulunabilir mi? Zannetmeyiz ki iddiâmızın sıhhatinde şüpheye düşecek bir âkıl bulunsun. Öyle ise bu heriflere ne oluyor ki bilmedikleri, anlamadıkları mesâilde böyle birçok hezeyânlar ediyorlar? Acaba yalnız hubb-i vatan nâmını verdikleri taassub-ı cinsî ile izhâr-ı mübâhât ederek onu eşref-i fezâ'il-i i'tikād eylemek husûsunda hangi ma'kul esâsa istinâd ediyorlar? Acaba mu'tedil bir taassub-ı dînîyi nazar-ı hakāretle görmek, onu mümkün olduğu kadar uzak durmak îcâb eden bir nakīse sûretinde tanımak için hangi kāide-i ictimâ'iyyeye i'timâd ediyorlar? Evet; müslümanlar arasındaki revâbıtın en kuvvetlisi din olduğunu, bütün kuvve-i İslâmiyyenin ise asabiyyet-i i'tikādiyyeden başka bir sûretle te'eyyüd etmeyeceğini yakînen anlamış olan garblılar

[1] Nisâ, 4/135.

memâlik-i İslâmiyyeyi teshîre son derecede harîs oldukları için olanca himmetlerini müslümanların ezhânına bu gibi efkâr-ı sahîfeyi yerleştirmek cihetine hasr ettiler. Bünyân-ı milleti esâsından rahne-dâr ederek ümmeti tefrikaya düşürmek için bu râbıta-i mukaddeseyi kırıp atmak teşebbüs-i mecnûnânesini onların nazarında bir tavr-ı hikmet sûretinde göstermeğe başladılar. Çünkü bizce ve bütün ukalâ-yı âlemce ma'lûm olduğu üzere müslümanların din ve i'tikād hâricinde olarak cinsiyyet gibi bir râbıta tanımadıkları onlarca da yakînen anlaşıldı. Bâ-husûs birtakım müfsidler memâlik-i İslâmiyyeye sokuldu. Bir âlây sebük-magzân-ı müslimîn ise taklîd-i câhilâne beliyyesiyle bunlara peyrev oldu. Müslümanları, asabiyyet-i dîniyyeden tenfîr husûsunda heriflere muâvenette bulundu. Hâlbuki bir taraftan mahvına çalışarak muvaffak oldukları asabiyyet-i dîniyyenin yerine cehl ü denâetlerinden dolayı o kadar pâyelendirdikleri râbıta-i cinsiyyeyi olsun ikāme etmediler. Bunlar aynıyla kendisine bir başka barınacak mahal tedârik etmeden oturduğu evi yıkıp açıkta, müessirât-ı tabîatin taht-ı tehdîdinde kalan serseмlere benzerler. İşte İngilizler'in Hindistan'da ittihâz ettikleri siyâset böyledir. Çünkü İngilizler oradaki müslümanların fikirlerinden, ellerinden alındığı pek de eski olmayan, saltanat ve istiklâlin hayâl-i istirdâdı geçmekte olduğunu, bâ-husûs cevher-i magsûb hürriyyetlerini tekrar ele geçirmek için dinlerinin de bir taraftan kendilerini kıyâma teşvîk ettiğini anladılar. Tabâyi'-i mileli tedkīk ettikleri sırada ise hayât-ı İslâmiyyenin râbıta-i dîniyye sâyesinde kāim olabileceğini efkâr-ı müslimînde i'tikād-ı Muhammedî ve asabiyyet-i milliyye hâkim oldukça bunların hukūk-ı sâbıkalarını taleb iddi'âsıyla kıyâm etmeyeceklerine katiyyen emniyyet câiz olamayacağını iyice öğrendiler.

Bunun üzerine bilâd-ı Hind'de bençeriyye nâmıyla tanılan (dehriyyûn) ve müslümanlar kıyâfetinde göründükleri hâlde sîneleri fesâd ile, nifâk ile meşhûn olan bir tâifeyi yakalayarak akāid-i müslimîni bozmak, taassub-ı dinî revâbıtını kırmak için bu mel'ûnları kendilerine muîn ittihâz ettiler. Bu sûretle müslümanların şu'le-i hamiyyetlerini söndürmek, gayret-i dîniyyelerini mahkûm-ı memât etmek, cem'iyyetlerini dağıtmak, aralarına tefrika düşürmek istediler. Hattâ bu mülhidler İngiltere hükûmetinin müzâheretiyle Aliyek[Aligarh]'te de bir büyük mekteb açtılar, Hindliler içinde efkâr-ı bâtılalarının neşri için bir de gazete tesis ettiler ki bu sâyede akāid-i İslâmiyyedeki zaaf taammüm edecek, müslümanlar arasındaki revâbıt alabildiğine gevşeyecek, artık İngilizler de müslümanları nüfûz ve kudretleri altında zebûn etmek husûsunda hiç sıkıntı çekmeyecek, zîr-i tâbiiyyetlerinde bulunan akvâm-ı sâire gibi bunların da itâatlerinden emîn olacak idi. Hele İngiltere ricâl-i hükûmeti tarafından sûrî bâzı iltifâtlar görmeleri, o cümleden olarak bâzı vezâif-i hasîsede kullanılmaları bu gāfil dinsizleri büsbütün aldatmış idi. (Yazıklar olsun o nâmerde ki milletini bir lokma ekmek yoluna, hukūkunu bir ıyş-i zelîlâne uğruna fedâ eder!)

İşte bu tarz-ı siyâset şarktaki metâlib-i harîsânelerine muvaffakıyyet için garblılar tarafından mürâcaat edilen bir nev'-i hâsdır ki Avrupa devletleri bunu bi't-tecrübe kabûl ederek semerât-ı nâfıasını iktitâf eylediler. Şarklıları bununla avlamağa başladılar. Bu devletlerden birçoğu memâlik-i Osmâniyye'ye, Mısır'a vesâir bilâd-ı İslâmiyye'ye tuzaklar kurdular. Ricâl-i hükûmetten, ulûm u medeniyyet-i cedîde müntesiblerinden pek çoklarını sayd ederek onları yine kendi memleketlerindeki maksadlarını istihsâle âlet yaptılar. Maamâfîh biz hiçbir vakit ziyy-i İslâm kıyâfetinde görünen bu dehriyyûnun, bu zındıkların böyle birtakım hevesât-ı bâtılaya, âmâl-i rezîleye esîr olmalarına taaccüb etmeyiz. Biz asıl birtakım hâlis müslümanların hâline taaccüb etmekteyiz ki akīdelerinde dâim, îmânlarında sâbit oldukları hâlde taassub-ı dînîyi alabildiğine zemmediyorlar: Mutaassıbları gafletle, huşûnetle, medeniyyet-i hâzıraya karşı bîgânelikle müttehem tutuyorlar. Heyhât, bilmiyorlar ki böylelikle esâs-ı milliyyeti sarsmış, hâl-i ümmeti ifsâd etmiş, yegâne me'vâlarını kendi elleriyle, birtakım erbâb-ı bağy ü fesâdın elleriyle yıkmış oluyorlar. Taassub-ı mu'tedilin mahvını istiyorlar öyle mi? Vâ-esefâ ki bunun mahvı bütün milletin mahvıyla ecânibin ellerine düşmesi demektir. Hem bir kere o ellere geçecek olursa artık zemîn ü âsumân durdukça esâretten kurtulamaz.

Vallâhi biz bu ikinci fırkanın hâlinde o kadar taaccüb etmiyoruz. Taaccübe vücûh ile şâyân bir şey var ise o da şarklılar arasında bu gibi efkâr-ı sahîfeyi neşre çalışan garblıların hâlidir ki bunlar taassub-ı dînîyi kadh etmekten, mutaassıbları vahşetle, huşûnetle ittihâm eylemekten hiç utanmıyorlar. Hâlbuki taassubun bu nev'inde Frenkler kadar ileri gitmiş, [**37**] dâ'iyye-i asabiyyetle kıyâm mes'elesinde Frenkler kadar harîs bir kavim yoktur. Ne hâcet, zâten neşr-i dîne me'mûr olan misyonerleri himâye ederek vazîfelerine âid husûsâtta lüzûmu kadar muâvenette bulunmak hükûmetlerin kavânîn-i esâsiyyesi cümlesindendir.

Bi'l-farz bunların din ve mezhebdaşlarından birine cem'iyyet-i beşeriyyenin hiçbir zaman âzâde olamadığı, nâ-muvâfık hâdisâttan biri isâbet edecek olsa bütün memâlik-i mütemeddine-i garbın âfâkı derhâl her taraftan yükselen feryâdların, enînlerin, şikâyetlerin telakī-gâh-ı emvâcı olur. Hepsi birden "Kalkınız ne duruyorsunuz? Gāyet müdhiş bir felâket meydan aldı, pek ciddî bir hâdise zuhûra geldi, toplanınız, hem-dest-i vifâk olunuz, tâ ki şu musîbeti def edelim. Bir daha zuhûr etmemesi esbâbını düşünelim. Yoksa dîn-i Mesîhî mahvoluyor!.." yaygarasını âsumâna çıkarırlar.

İşte o zaman bütün akvâm-ı garb aralarında ihtilâf-ı cinsiyyet gibi, buğz u adâvet gibi, muhâsemât-ı siyâsiyye gibi birçok esbâb-ı tefrika bulunmakta, her devlet lâyıkıyla ahz-ı intikām için rakībi bulunan devletin felâketini dört gözle beklemekte iken bir de bakarsın ki derhâl ittifâk etmişler, bütün kuvâ-yı harbiyye ve siyâsiyyelerini dindaşlarının himâyesi cihetine tevcîh ediyorlar; isterse müdâfaasına azmettikleri adam dünyânın öbür ucunda olsun isterse kendileriyle onun arasında cinsen hiçbir râbıta mevcûd olmasın.

Lâkin beri tarafta fesâd ve fitne tûfânları feyezân etse de rûy-ı zemîni kaplasa, onlara dînen muhâlif olan ümmetlerin kanları seyl-i belâ gibi akıp gitse, heriflerin bedeninden bir kıl bile ürpermez. Hattâ işten gûyâ haberleri bile olmaz. Fıt-

rat-ı beşerde merkûz olan şefkat ve merhamet hissinden külliyyen zühûl ederler. Varsın o muhrib seyl-i belâ sürükleyip götürmekte olduğu enkāz-ı mesâib ile berâber tabîatiyle gidip dayanacağı gāyeti bulsun diyerek kendi hâline bırakırlar. Gûyâ bunların nazarında dîn-i Mesîhî'den hâric olanlar başıboş bir sürü behâim menzilesindedir de kendi zu'mlarınca hâmîsi, müzâhiri bulundukları insâniyyete mensûb değildir. Hem bu hâl onların mütedeyyinlerine hâsdır, zannetmeyin; dehrîleri Allah'a, peygambere, kütüb-i semâviyyeye kat'iyyen inanmayanları da taassub-ı dînî mes'elesinde mütedeyyinleriyle müsâbaka ederler. Asabiyyetlerini te'yîd için hiçbir işten geri durmazlar. Bâri hakkı tanısalar da oraya gelince dursalar ne a'lâ! Lâkin heyhât ki onu pek çok tecâvüz ederler!

Evet; Frenklerin asabiyyet-i dîniyyeye temessük husûsundaki hâlleri cidden garibdir. Meselâ içlerinden Gladstone gibi biri çıkar; hürriyyet-i fikriyyenin müntehâsına varan kavmi tarafından hizbü'l-ahrâr riyâsetine geçirilir de sonra herifin ağzından bir kelime çıkmaz ki içinde Râhib Saint Pierre'in rûhu duyulmasın; daha doğrusu onun rûhu rûh-ı râhibin nüsha-i sâniyesi olduğu istidlâl edilmesin! (Gladstone'un hutbelerini okuyunuz.)

Ey ümmet-i merhûme! Bu sizin hayâtınızdır, muhâfaza edin. Bu sizin kanınızdır, heder etmeyin, bu sizin rûhunuzdur, elden kaçırmayın, bu sizin saâdetinizdir, mevtten başka bir bahâya vermeyin. Böyle revâbıt-ı dîniyyeniz meydanda dururken birtakım türrehâta aldanmayın, hak varken ârâyiş-i bâtıla kapılmayın. Bâsıra-i im'ândan perde-i vehmi kaldırın, urve-i vüskâ-yı dîne i'tisâm edin ki Türk'ü Arap'la, Acem'i Hindli'yle, Mısrî'yi Mağribî'le birleştiren, hem de içlerinden biri kendisinden iklîmlerce uzaktaki dindaşına isâbet eden musîbetten müteellim olacak sûrette birleştiren, bu kadar muhtelif ecnâs arasında râbıta-i nesebiyye makāmına kāim olan bundan başka bir şey değildir.

Cenâb-ı Hak tarafından size ihsân olunan râbıta-i dîn esbâb-ı ittihâdın en metînidir ki şevket ve izzetiniz, saltanat ve siyâdetiniz hep onunla kāimdir. Geliniz bu râbıtayı fütûra mahkûm etmeyin. Fakat diğer taraftan kānûn-ı kavîm-i adâlete inkıyâd lüzûmunu da unutmayın. Zîrâ kevnin esâsı, âlemin rûhu'l-bekāsı adldir. Hükm-i adle hürmet etmeyen kavim için felâh mutasavver değildir. Allah'tan korkun. Edyân-ı sâire erbâbının hukūkunu muhâfazaya dâir olan evâmirine hakkıyla riâyet edin. Kendi dininizden olmayan ebnâ-yı vatanınızla, komşularınızla hüsn-i muâşerette bulunun. Memleketinizin menâfiine âit husûsâtta onlarla i'tilâfa çalışın. Çünkü sizin menâfiiniz onlarınkiyle, onların menâfii de sizinkiyle kā'imdir. Asabiyyeti zulm ü adâvete, başkalarının hukūkuna taarruza vesîle ittihâz etmekten sakının. Zîrâ dininiz sizi bundan nehyediyor, böyle nâ-revâ bir harekete karşı şiddetli tehdîdâtta bulunuyor. Bir de asabiyyeti yalnız birbirinize meyl ve muhabbete kasr etmeyin. Mecd ü rif'atte, saltanat u şevkette tahsîl-i ulûmda, iktisâb-ı fezâilde, ihrâz-ı kemâlât-ı insâniyyede ümem-i sâire ile müsâbaka için bu kudretten istimdâd edin. Âmâl ve efkârınızın bir noktaya in'itâfı, aradaki tefrikanın zevâli için asabiyyete tevessül eyleyin. Her biriniz din kardeşinin eline yapışarak hazîz-i mezelletten şâhika-i mecd ü kemâle i'lâya gayret etsin. Ve teâvenû...[1]

Mısır Müftüsü Merhûm
Şeyh Muhammed Abduh
Mütercimi: Mehmed Âkif

MENÂKIB-I SENİYYE

انت مصباح كل فضل فما تصدر الا عن ضوئك الاضواء

[**38**] Sen her fazîletin misbâhısın, bu sebeb iledir ki bütün ziyâlar ancak senin ziyândan sudûr eder. Sen bir sirâc-ı münîrsin ki bütün envâr senden muktebestir. Kemâlât ve fezâil hep senin fazîlet ve kemâlinden zuhûra gelmiştir. Ey ferd-i kâmil! Sen evvelîn ve âhirîne masdar-ı envâr olarak halk olundun.

* * *

Server-i Enâm aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin âlem-i şühûdu teşrîfleri cemî-i enbiyâdan muahhar ise de nûr-ı nübüvveti onlara ve belki cemî-i mahlûkāta mukaddemdir. Mervîdir ki Câbir radiyallâhu anh hazretleri: Yâ Resûlallah, Cenâb-ı Hakk'ın kable'l-eşyâ halk ettiği ilk şeyi bana haber ver, dedi. Cenâb-ı Resûl-i muhterem buyurdu ki: Yâ Câbir, Bârî Teâlâ ve Tekaddes hazretleri kable'l-eşyâ kendi nûrundan senin peygamberinin nûrunu yarattı, bu nûr meşiyyet-i ilâhiyyenin taalluk eylediği yerde kudret-i Rabbâniyye ile deverân eyledi, o zaman ise ne levh, ne kalem, ne cennet, ne nâr, ne mülk, ne arz, ne şems, ne kamer, ne cin, ne ins var idi. İmdi Cenâb-ı Hak mahlukātın halk ve îcâdını murad buyurdukta o nûru dört cüz'e ayırıp evvelki cüz'den semâvâtı, ikincisinden arzını, üçüncüsünden cennet ve nârı yarattı ve ba'dehu dördüncü cüz'ü dört cüz'e taksîm ile bunun birinci cüz'ünden mü'minlerin nûr-ı basarlarını ikincisinden nûr-ı kulûbunu ya'nî ma'rifet-i billâhı, üçüncüsünden onların nûrânîsi olan tevhîdi ya'nî Lâ İlâhe İllallâh Muhammedün Resûlullah'ı halk etti... İlâ âhiri'l-hadîs.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(فما تصدر) da (فاء) sebebiye, (ماء) nâfiye, (تصدر) kelimesi (تبرز) ma'nâsına fi'l-i muzâri', (الاضواء) fâ'il. Nâzım hazretleri emr-i ma'kūlü mahsûs ile tasvîr kabîlinden olarak Resûl-i Ekrem Efendimizi misbâha teşbih etmiş. Teşbihin tarafeyn-i mezkûr ve edât-ı teşbîhe mahzûf olmağla beyitte teşbîh-i belîğ var.

لك ذات العلوم من عالم الغيب ومنها لآدم الاسماء

Âlem-i gaybden sana zât-ı ulûm ihsân olunmuş ve o ulûmdan Âdem'e esmâ vâsıl olmuştur. Yâ Habîballah! Cenâb-ı Ebu'l-Beşer'e yalnız esmâ ve eşyâ teblîğ olunduğu

[1] Mâide, 5/2'de geçen ibareye telmih ile "iyilikte yardımlaşın" anlamında.

hâlde zât-ı risâletine esmâ ve müsemmeyât bildirilmiştir. Yâhûd Hazret-i Âdem'e esmâ-i müsemmeyât bildirildiği hâlde zât-ı nübüvvet-penâhın künh ü hakā'ik-i eşyâya muttali' kılındın demektir. Evvelki ma'nâ: [1](وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ) kavl-i kerîmi ile Cenâb-ı Âdem'e yalnız ta'lîm-i esmâ edildi ma'nâsı murâd olmasına ve ikinci ma'nâ: Bu âyet-i kerîmeden Hazret-i Âdem'e ta'lîm-i esmâ ve müsemmeyât edildiği maksûd olduğuna göredir.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(لك) câr maa'l-mecrûr mukaddem haber, (ذات العلوم) mu'-ahhar mübtedâ. (ذات) fi'l-asl ma'nâsına olan (ذو) nun müennesi olarak sıfattır ve lâzımü'l-izâfedir. İmraetün zâtü'z-zevc gibi ki kocalı bir kadın demektir. Sonra bir şey'in nefs ü hakîkati ma'-nâsında da isti'mâl olundu, nitekim burada bu ma'nâda müs-ta'meldir. (علوم) ile müsemmeyât veya hakāik murâddır. (من عالم الغيب) hâldir. Lâm'ın fethiyle (عالم) fi'l-asl mâ ya'lemu bi-hi'ş-şey' ma'nâsına idi yanî ol şeyin ismi idi ki onunla ale'l-ıtlâk diğer şey bilinir ola. Sonra hasren Sâni'-teâlâ Hazretlerini ma'-rifete delîl olan masnûât ve mükevvenâtta isti'mâli gālib oldu ve binâenaleyh her cins masnû' ile mecmû-ı masnûât arasın-daki kadr-i müşterekte isti'mâl olunarak âlem-i eflâk ve âlem-i anâsır ve âlem-i nebât ve âlem-i hayvân ve âlem-i şühûd ve âlem-i gayb gibi her bir cins-i masnûa ayrı ayrı (عالم) ıtlâk edilir olduğu gibi "âlem cemî-i eczâsıyla muhdestir" kavlimizde olduğu üzere mecmû-ı masnûâta da (عالم) ıtlâk edilir oldu. İşte (عالم) lafzının cemilendirilmesi ecnâsı i'tibâriyledir. (غيب) ism-i fâ'il ma'nâsına masdardır ve (عالم غيب) müşâhededen gāib olan â-lem demektir. Bir şey'in âlem-i gaybdan olması bize nisbet iledir; Cenâb-ı Allâmu'l-guyûb celle şânühu Hazretlerine nisbet ile her şey âlem-i şühûddandır. (عالم) lafzını lâmın kesriyle de okumak câizdir, bu takdîrce ma'nâ: [Füyûz-ı allâmu'l-guyûbdan nefs-i ulûm sana mahsûstur] demek olur, fakat lafz-ı mezkûr nâzım hazretlerinden lâmın fethiyle rivâyet edilmiştir. (فيها) câr maa'l-mecrûr mukaddem haber ve zamîr ulûma râcidir. (الاسماء) muahhar mübtedâ' (لادم) mukadder olan (واصلة) kelimesine müteallik-tir. Esmâ ismin cem'îdir, burada isim ile: Bir ma'nâya delâlet eden şey murâddır ve harf ve fiile şâmildir.

لم نزل فى ضمائر الكون تختار لك الامهات والاباء

Sen daha zamâir-i kevnde (eslâb ve erhâmda) iken se-nin için dem dem âbâ ve ümmehât ihtiyâr ve intihâb olu-nuyor idi zât-ı şerîfin pâk ve münevver olduğu gibi efrâd-ı neseb-i şerîfin de pâk ve münevver idi. Ümmü'l-beşer Haz-ret-i Havvâ'dan vâlide-i muhteremen Cenâb-ı Âmine'ye dek ümmehâtın ve Cenâb-ı Safiyyullah'dan vâlid-i mâcidin Hazret-i Abdullah'a kadar âbâd-ı [âbâ-i] kirâmın sana lâyık sûrette intihâb ve ihtiyâr edilmişler idi ve nûr-ı nübüvvetin âbâd [âbâ] u ecdâd-ı kirâmından biri birine intikāl ile tâ Ce-nâb-ı Âdem'den Hazret-i Abdullah'a kadar cümlesinin mü-bârek cephelerinde lemeân ediyor idi.

* * *

[1] Bakara 2/31.

Resûl-i Ekrem Efendimiz'in nûru Âdem aleyhi's-selâmın cephesinde lemeân eder idi, sonra o nûr oğlu Şît aleyhi's-selâma intikāl eyledi. Hazret-i Âdem'in vefâtı takarrüb et-tikte bu nûru ancak nisâ-i mutahhereye vaz' etmesini Şît'e vasiyet etti, Şît aleyhi's-selâm da evlâdına bunu vasiyet eyledi. Bu vasiyet Şît'in evlâd ve ahlâfı arasında ma'mûlün bih olup bu sûretle o nûr Cenâb-ı Abdülmuttalib'e ve ba'-dehu oğlu Abdullah Hazretlerine kadar vâsıl oldu ve ehâ-dîs-i nebeviyyede vârid olduğu üzere Cenâb-ı Hak neseb-i şerîf-i Muhammedî'yi câhiliyyet sifâh ve zinâsından tâhir ve pâk kıldı. Ehâdîs-i nebeviyyede musarrah olduğu gibi nâzım hazretlerinin kelâmından da Resûl-i zî-şân Efendimiz'in âbâ ve ecdâd-ı kirâmı içinde tâ Âdem ve Havvâ aleyhimü's-se-lâma kadar hiçbir kâfir-i billâh bulunmadığı nümâyân olu-yor, zîrâ kâfir-i billâh necistir, ona ne muhtâr ne kerîm ne tâhir denir. Ebeveyn-i mükerremeyn hazerâtı silsile-i muhtâ-rîn içinde zât-ı nübüvvet-penâh Efendimiz'e en karîb bulun-duklarından bu beyit müşârün ileyhimânın ehl-i cennetten olduklarında [**39**] sarîhdir. Cenâb-ı Hak kitâb-ı azîzinde Â-zer İbrâhîm'in pederi olduğunu zikir buyurmuştur, hâlbuki Âzer kâfir-i billâh idi, demek ki neseb-i şerîf-i Muhammedî içinde kâfir-i billâh var idi diye nâzım hazretlerine i'tirâz vâ-rid olmaz, çünkü iki sınıf ehl-i kitâb Âzer İbrâhîm aleyhisse-lâmın hakîkaten pederi olmayıp amcası olduğuna ittifâk et-mişlerdir, fakat Arap amcaya da peder ıtlâk eylediğinden bu cihet ile Âzer Kur'ân-ı Kerîm'de İbrâhîm'in pederidir diye zi-kir buyurulmuştur.

* * *

(فى ضمائر الكون) hâldir. (كون) vücûd ma'nâsınadır ve za-mâir-i kevn: Vücûdun mestûrât-ı hafiyyesi demektir ki bu-rada eslâb ve erhâm murâddır. (تختار) muzâri'-i mechûl ve (لم تنزل) in haberidir.

(امهات) nâib-i fâil ve ümmün cem'idir. Ümm: Bizzât ve-yahud peder veya mâder cihetinden bi'l-vâsıta vâlide olana denir. (آباء) ebin cem'idir. Eb: Bizzât veyahud peder veya mâder cihetinden bi'l-vâsıta vâlid olana ıtlâk olunur.

–bakıyyesi var– **Bereket-zâde: İsmail Hakkı**

LİSÂN MES'ELESİ

-Edîb-i Muhterem Süleyman Nazif Beyefendi'ye-

"Tasvîr-i Efkâr"ın 3 Eylül 1325 târîhli nüshasında mün-deric âtîdeki istîzâh-ı edîbânelerini okudum:

Muallim-i Muhterem Zihni Efendi Hazretleriyle
Babanzâde Naim Beyefendi'ye

Ma'lûm-ı fâzılâneleridir ki Osmanlı Türkleri Arapça'yı iki sûret ve maksadla te'allüm ederler: Ya o lisânı gavâmız ve edebiyyâtıyla teallüm veya kelimâtın usûl ve müştakkātıyla mahall-i vaz' u isti'mâlini teyakkun etmek. Şıkk-ı evvelin us-ret-âlûd ve muhtâc-ı ezmine-i nâ-mahdûd olduğu ma'lûm-dur. Fakat tahsîl-i i'dâdîyi ikmâl etmiş veya etmek üzere bu-

lunmuş sâhib-i sa'y ü ferâset bir gencin tarz-ı sânîde lisân-ı Arab'ı taallüm için üç aylık bir müddetin kifâyet edip etmeyeceği lutfen îzâh buyurulursa ümmetin vâsıta-i idrâk ü ifhâmı olan lisana hizmet edilmiş olur.

Süleyman Nazif

Evvelâ mâye-i fahr ü mübâhât-ı ümmet olan üstâd-ı kâmilimiz Zihni Efendi Hazretleriyle birlikte nâm-ı âcizânemin zikri sûretiyle ibrâz buyurulan teveccüh-i azîme adem-i istihkâkımı [1](این الثری واین الثریا) mısdâkını müeyyed olarak alenen beyân ile mahzâ böyle bir mes'ele-i mühimmede zât-ı âlîlerine muhâtab olmak haysiyyet[iy]le su'âlinizi cevapsız bırakmamak gayretine düşerek bu bâbdaki mütâla'âtımı arza cür'et edeceğim.

Sâniyen meşâgıl-i kesîre-i resmiyyenin bâr-ı sıklet-bahşâsı altında sahâ'if-i matbû'âtın kāri'lerine ithâf eylediği şu'ûn-ı demâdem-i nevk ve bu miyânda bunca münâkaşâta bâ'is olan lisân mes'elesinin bîgânesi kaldığım için ta'kībine vakit bulamadığım bir bahs-i medîd arasında temeyyüz-i hak ve bâtıla esas ittihâz edilecek gibi hissettiğim bu istiftâ hakkında yürüteceğim mütâla'âtın kāsır ve hakîkate gayr-ı mukārin olsa bile her hâlde bîtarafâne olacağına i'timâd buyurulmasını ricâ ederim.

Osmanlı Türkleri Arapça'yı ya o lisânı gavâmız ve edebiyyâtıyla taallüm veya kelimâtın usûl ve müştakkātıyla mahall-i vaz' u isti'mâlini teyakkun etmek maksadıyla tahsîl ederler buyuruyorsunuz. Şıkk-ı evvel hakkındaki fikrimiz müttehid ise de şıkk-ı sânî hakkında nokta-i nazarımız biraz ayrılır. Zîrâ fikr ü tecrübe-i âcizâneme göre Arabî'yi Türkçe'ye yardımı olur diye şöylece -tâbîri câiz ise- üstün körü öğrenenler hiçbir vakitte Arab'ın anladığı tarzda kelimâtın usûl ve müştakkātıyla mahall-i vaz' u isti'mâlini teyakkun derecesinde lisân-ı Arab'ı tahsîle muvaffak olamazlar. Zîrâ bir lisânın usûlünü, müştakkātını, bunlardan her birinin mahall-i vaz' u isti'mâlini bilmek o lisânı gavâmızıyla bilmek demektir.

O hâlde mes'ele bendenizin nazarımda lisân-ı Arabî'yi elsine-i sâire gibi müstakıl bir lisân olarak tahsil etmek yanî kavâid-i lisân-ı Arab'ı kavm-i Arab o kavâidden ne maksad takîb ediyorsa o maksadı aynen gözetmek ile Arabî'nin Türkçe inşâ ve kitâbeti takviyeye medârı olur hülyâ-yı kadîmiyle basmakalıp birkaç şey bellemek şıklarına münhasır kalır.

Şıkk-ı evvele göre tahsîl-i Arabî bir Osmanlı Türk'e bir lisân hem de pek mühim, hem de müfîd bir lisân kazandıracağı için ma'kuldür, hattâ vâcibü'l-icrâdır.

Şıkk-ı sânîye göre tahsîlden ise -i'tirâf ederim ki- hiçbir şey anlayamam. Zîrâ hiçbir lisan diğer bir lisanın hizmetkârı olmak üzere tahsîl edilemez. Bir lisan diğer lisandan kelimât ve ıstılâhât ve hattâ bâzı terâkîb istiâre edebilir. Fakat bunların mahall-i vaz' u isti'mâlini değiştirmedikçe yabancılık damgasını üzerlerinden silemez.

Türkçe'de müsta'mel kelimât-ı Arabiyye'nin ma'ânî-i sahîhasını birer birer kāmûs tercümesine mürâcaatle tedkîk edelim. Bunların yüzde seksenini vaz'-ı aslîsinden çıkmış, ma'nâsı tagayyür etmiş buluruz. Bir derecede ki ekser kelimâtı Arabî'den muktebes bir cümleyi aynı elfâz-ı Arabiyye ile Arabî'ye tercüme ve nakl etsek nâ-şinîde, ma'nâsız bir ibâre vücûda gelir.

Biz öteden beri kavâid-i Arabiyyeyi tahsîl programımıza idhâl etmiş olduğumuz için çocuklarımız lisanlarını o sâyede güzel öğreniyor, güzel yazıyor zehâbına düşüyoruz. Gençlerimiz Arabî kuvvetiyle Osmanlıca'yı belliyor zannediyoruz. Hâlbuki bendenizce emir büsbütün ber-akistir. En fasîh, en ıstılâh-perdâz kâtibimiz eğer sarf ve nahvi gevşek ise Arabî bir ibârenin meâlini istihrâcdan âcizdir. Biraz sarf ile nahiv görmüş ise yine kelimâtın Arabî'deki kuvvetine, mevâzi-i isti'mâline vâkıf olmadığı için o kelimelerin ancak Türkçe'deki sûret-i isti'mâllerine göre hayâl meyâl bir ma'nâ sezer.

[40] Demek ki şimdiye kadar Arabî'yi tahsîl için tutulan usûl-i sakīm ile Arabî kuvvetiyle Türkçe öğrenmek şöyle dursun, Türkçe'nin Arabî'den istiâre ettiği kelimât sâyesinde ve o kuvvetle Arabî bir ibâre anlaşılabiliyormuş.

Nefsimde vâkı' olan bir tecrübe bu dâvâmın en sarîh bürhânıdır. Vaktiyle Mekteb-i Sultânî'de Avrupa liselerini taklîden Fransızca'ya yardımı olur diye Latince tedrîs ediliyordu. Bizim medrese usûlüne müşâbih bir usûl-i sakīm ile dört sene devâm eden bir tahsîlden sonra bugün o lisandan ne bir kelime biliyor, ne bir kāidesini tahattur ediyorum. Maamâfîh o zamanlar Horatius, Cicero gibi Latin e'âzım-ı üdebâsının âsârından müntahab parçaları tercüme ediyorduk. Bu tercümelerden aliyyü'l-a'lâ derecede imtihân da verdim. Lâkin o tercümeler nasıl yapılıyordu? Her kelime mukābili olan Fransızcası ile birlikte bir tertîb-i mahsûs ile hâfızaya nakşedilir ve bilmeyene mütercim okuduğunu anlıyor fikri verilirdi.

İşte ekserî Fransızca mukābilleri olan kelimâtın menşe'i müştakkun minhi olan kelimeleri biz Fransızca'daki mukābilleriyle derece-i müşâbehetleri sâyesinde beller idik. Maamâfîh bu kadar emekten sonra Fransızca müktesebât-ı lisâniyyemize bir habbe ilâvesine Horatiusların Vergiliuslerin zerre kadar mu'âvenetleri dokunmadı. Neden? Çünkü biz Latince'yi Latince öğreneceğiz diye okumuyorduk. Fransızcayı takviye eder hülyâ-yı bî-hâsılı ile tahsîl ediyorduk. Ve Fransızca öğrenmek için Latince'den isti'âne edecek yerde Latince imtihânını savmak için Fransızca'nın feyz-i himmetine ilticâ ediyor idik.

Osmanlıca ile Arabî lisanları da aynıyla bu vaz'dadır. Eğer biz Arabî'yi lisân-ı dînîdir, lisân-ı ekmel-i ilmîdir, eslâfımızın hazîne-i muhallefât-ı kalemiyyesini açar bir miftâh-ı ma'rifet ü hünerdir diye öğrenirsek mühim bir lisan öğrenilir, derece-i nihâyede müstefîd oluruz. Yok eğer Türkçemizi takviyeye hâdimdir diye okursak emeklerimiz -yetmiş yıllık tecârib ile sâbit olduğu üzere- hebâ olur gider.

Bir Osmanlı Türk yüzde sekseninin mahâll-i vaz' u isti'mâli değişerek lisânına geçen kelimât-ı Arabiyye'nin ma'ânî ve sûret-i isti'mâllerini ne *Kāmûs*'tan öğrenir ne de âsâr-ı

[1] "Yeryüzü nerede Süreyya yıldızı nerede!" anlamında Arapça atasözü

Arabiyye'den. Çünkü âsâr-ı Arabiyye'yi anlayamadığı gibi *Kāmûs*'tan lügat aramasını da bilmez. Bilse de isti'mâli epeyce tahsîle tefekkür ve teemmüle mütevakkıf olan o kitabı karıştırmağa üşenir. Ona kelimât-ı Arabiyye'nin maânîsiyle mevâki-i isti'mâlini belleten şey cevâhir ile müştakkāta olan vukūfu değil yine Osmanlıcadaki mevâki'-i isti'mâlini mükerreren işitmesidir. Şurası muhakkaktır ki Osmanlıcada müsta'mel bilcümle kelimâtı câmi' gāyet mükemmel bir lügat kitâbı ile on beş yirmi sahifesi Arabî ve Fârsî kavâ'idinden Türkçede müsta'mel olanlarına mahsus bir kavâid kitâbı bu iki lisânın Türkçe'ye edeceği mu'âvenetten tamâmen muğnî kılar.*

İstîzâhın kısm-ı mütebâkîsinde** "şıkk-ı evvelin usret-âlûd ve muhtâc-ı ezmine-i nâ-mahdûd olduğu ma'lûmdur. Fakat tahsîl-i idâdîyi ikmâl etmiş veya etmek üzere bulunmuş sâhib-i sa'y ü ferâset bir gencin tarz-ı sânîde lisân-ı Arab'ı taallüm için üç aylık bir müddetin kifâyet edip etmeyeceği" suâl buyuruluyor ki burada da fikr-i âlîlerine iştirâk etmekte ma'zûrum. Vâkıâ lisân-ı Arabî'yi gavâmız ve edebiyâtıyla taallüm ma'rûf olan usûl-i sekāmet-meşmûl ile usret-âlûd ve muhtâc-ı ezmine-i nâ-mahdûddur. Fakat sırf kendimize râci' bir seyyi'eyi lisâna yükletmek büyük haksızlıktır. Zîrâ ekser kelimâtı bizce me'nûs olan bir lisan ne kadar vâsi', ne kadar güç olursa olsun yine bize bir ecnebî lisanı kadar müşkilü't-tahsîl değildir.

Franzsızca'yı az zaman içinde öğrenmek neden kābil olsun da Arabî olmasın. Şüphesiz Frenklerin elsine-i ecnebiyye hakkında tatbîk ettikleri "tahsîl-i tabii" usûlünü biz de Arabî'ye tatbîk edersek daha çabuk öğreniriz. İş Maârif Nezâreti'nin bu lisanın lisan olarak lüzûm-ı tahsîline kāil olmasında, "tahsîl-i tabii" usûlünü tatbîk edecek muallimler yetiştirmesindedir.

Tahsîl-i i'dâdî[yi] ikmâl etmiş veya etmek üzere bulunmuş sâhib-i sa'y ü ferâset bir gencin lisân-ı Arab'ı kelimâtın usûl ve müştakkātıyla mahâll-i vaz' u isti'mâlini teyakkun ederek taallüm etmesi bahse gelince kalemim irkiliyor. Mekâtib-i resmiyyemizde bu zavallı lisan nâmına edilen beyhûde fedâkârlıklarla gençlerimizin isti'dâdına edilen tahammülfersâ işkenceler birer birer gözümün önüne geliyor da tâ ciğer-gâhımdan bir âh-ı ye's ü hasret kopuyor. Zavallı gençlerimiz tahsîl-i idâdîyi ikmâl edinceye kadar Arabî nâmına ne öğreniyorlar ki üç ayda kelimât-ı Arabiyye'nin usûlünü, müştakkātını, bunların mevâki'-i isti'mâlini öğrenmek gibi bir isr daha göstersinler? Böyle bir genç -eğer var ise- nazarımda asırlarda bir yetişen, nâmına âbideler dikilecek e'âzım-ı ümmettendir. Yok eğer maksad kelimât-ı Arabiyye'nin Türkçe'deki kuvvetiyle mevâki'-i isti'mâlini bilmek ise o genç zâten o derece tahsîli iktisâb edinceye kadar meleke ve tekerrür-i isti'mâl sâyesinde bunu elde etmiş olacaktır. Zâten hâsıl olmuş bir matlab için yeniden üç ay fedâ etmesine mahalli yoktur. O derecedeki sermâyeleriyle maiyyet-i edîbânelerinde himâyet-i matbûâtı yazılarıyla tezyîn eden, inşâdaki behreleriyle muallimlerini geçen gençlerin el-yevm mevcûd olması bunun en kavî bürhânıdır.

İstîzâh-ı âlîlerine cevâbım şimdilik bu kadardır. Mütâlaâtımın züyûfunu **[41]** hâlisinden ayıracak fikr-i nakkād-ı edebiyâneleridir. Efkârımın hatâ olan cihetleri sırf şahsıma râci'dir. Savâb olanları ise milletin muhassala-i efkârından muktebes olduğu için bendenize bir meziyyet-i zâide bahşetmez.

Ahmed Naim

DİNİN FEVÂİD-İ MEDENİYYESİ

Din, ukūl-i insana başlıca üç akîde telkîn ve nüfûs-ı beşeri diğer üç hasletle tezyîn eder ki, bunlardan her biri mevcûdiyet-i milliyyenin de'â'imi, hey'et-i ictimâ'iyyenin kavâimi, ve medeniyyetin de esâs-ı muhkemidir.

Bunlardan her biri cemî-i şu'ûb ve kabâ'ili müntehâ-yı kemâle doğru ilerlemeğe sevk ve tarîk-i saâdette tefevvuka teşvik eder.

Bunlardan her biri, nüfûs-ı beşeri îkā-i şer ü şikāktan, îcâd-ı ihtilâf u nifâktan mâni birer kuvvettir.

Birinci akîde: İnsânın "melik-i arzî" eşref-i mahlûkāt olduğuna inanması.

İkinci akîde: Her din sâhibi kendi milletinin eşref-i ümem olduğuna muhâliflerinin bir tarîk-ı bâtıla sülûk ile dûçâr-ı dalâl olduklarına kāni' olması.

Üçüncü akîde: İnsânın, daha vâsi daha âlî diğer bir âleme urûc, ve mekârih ve metâ'ibiyle dârü'l-ahzân beytü'l-âlâm ıtlâkına şâyân olan tengnâ-yı fenâdan müddeti tükenmez, saâdeti bitmez, elem ve kederden hâlî bir füshat-fezâyı bekāya intikāli husûsunda lâzım gelen fezâil ve kemâlâtı tehyi'e ve ihzâr için, bu âlem-i hayâta geldiğine kāil bulunmasıdır.

Bu akāid-i selâsenin hey'et-i ictimâiyye ve medeniyyet-i sahîha üzerinden olan te'sîrât-ı celîle ve fevâid-i cemîlesinde gaflet edilmemelidir.

Envâ ü efrâd-ı insân arasında revâbıt ve müsâlemetin, hüsn-i muâşeretin ıslâh ve idâmesi ile cins-i beşerin bekā-yı saâdeti te'mîn, ve himem-i ümemi kemâlât-ı akliyye ve fezâ'il-i nefsiyye merâtibinde tekâmüle imâle ve tergīb eden şu üç akîdedir.

Bu akā'id-i selâseden her birinin kendine mahsûs bazı levâzımı vardır.

* * *

Birinci akîdenin levâzımı: İnsânın eşref-i mahlûkāt "melik-i arzî" olduğuna inanmak behemehâl hısâl-i behîmiyye-

---

* Maamâfîh bu iğnâ hiçbir vakit de lisân-ı Arabî'den istiğnâyı müstelzim değildir. Zîrâ fikr ü i'tikādıma göre tahsil görmüş olmak dâ'iyesinde bulunan bir Türk ve hattâ bir müslüman lisân-ı Arabî ile müterakkī akvâm-ı ecnebiyyeden birinin lisânına vâkıf değilse vatanına matlûb olduğu derecede hâdim olamaz.

** Da'vânın işte her lahza tesâdüf edilecek berâhîninden biri daha; "mütebâkī" kelimesini "bâkī" ma'nâsında kullanıp duruyoruz. Fakat selîka-i Arabiyye bundan ibâ eder, diye buna yanlış da diyemiyoruz. Bu da pek tabiidir. Çünkü Türkçe'nin mâl-i meşrû ve helâli olmuştur. Türkler bunda istedikleri gibi tasarruf ederler.

den tevakkī ve sıfât-ı hayvâniyyeden ictinâb etmesini istilzâm eder.

Şüphe yok ki, bu i'tikād her kimde ne kadar kuvvetli olursa hayvan sıfatını iktisâbdan o derece nefret eder.

Ve şüphe yoktur ki, bu nefret ne mertebe şiddetli olursa rûh-ı beşer o nisbette âlem-i aklîye takarrüb eder.

Akl-ı beşer kesb-i ulviyyet ettikçe hukūk-ı medeniyye usûlüyle îfâ ve huzûz-ı şahsiyye yoluyla istîfâ edilir ki bu vechile kat'-ı merâtib eden zevât medeniyet-i kâmile levâzımını istihzâr eder ve kendi derecesine vâsıl olan ihvân-ı vicdânıyla beyne'l-insân kavâid-i vedd u muhabbeti ihyâ ve usûl-i hak u adâleti neşre muvaffak ve muktedir olurlar.

Zâten saâdet-i insâniyyenin nihâyet-i dünyeviyyesi, hükemâ ve ukalânın aksâ-yı mesâîsi de bu noktadır.

Bu akīdedir ki, insânı ahvâl-i hayâtiyye ve mu'âşeret-i nev'iyyede hayvânât-ı vahşiyye ve sibâ-i dâriyyeden fark ve temyîz eder. Bunlar ve emsâli vuhûş u behâ'im, haşerât u sevâ'im, düşmanlarının mazarratını müdâfaa husûsunda bir usûl-i ma'kul ittihâzıyla hıfz-ı hayâta muktedir olamadıklarından daima havf u dehşet ve feza' ü vahşet hâlinde tek ü tenhâ imrâr-ı hayât ederler.

Bu akīdedir ki, ebnâ-yı beşeri yekdiğerini bel' ve iftirâsa bâ'is olan tenâfür ve tekātu'u zecr ü izâle eyler.

Bu hâller ale'l-ekser yabânî canavarlar, yırtıcı hayvanlar arasında vukūa gelir.

İşte bu akīdedir ki, sâhibini hasâ'is-i sıfât ile mahlûk olan hayvanâta müşâkeletten men' ediyor.

Bu akīde fikri teşhîz ile harekâtını ıslâh, aklı terbiye ile kuvvetini ta'dîl, nefsi tehzîb ile evsâh-ı rezâ'ilden tathîr ediyor.

İster iseniz, bu akīdeyi inkâr edenlerin, insânı da sâir hayvânât gibi zannedenlerin, ahvâline nazar-ı ibret ve ayn-ı basîretle bir bakınız, neler görürsünüz: Denâ'etlerin, sefâletlerin, fücûrun, şürûrun, envâ'ını ve son derekâtını.

Elbette hayvâniyyet menzilesine sukūt etmekle ukūlün harekât-ı fikriyyesine tevakkuf ârız olacağı bir emr-i tabiidir.

* * *

İkinci akīdenin levâzımı: Bir kavmin mensûb olduğu ümmet eşref-i ümem olduğu ve muhâliflerinin bâtıl bir tarîke sâlik bulundukları i'tikādında bulunması, efrâdını evsâf-ı fâzıla ve mefâhir-i milliyyede ümem-i sâire ile mecd ü te'âlî müsâbakalarına da'vet ve aklı, nefsi, ma'âşı, me'âdı, her türlü mezâyâ-yı ictimâiyye aksâmında diğer akvâma tekaddüm ve tegallüb için ittifâk ve ittihâda tergīb eder.

Bu akīde erbâbı muhill-i izz ü şeref olan harekât-ı redî'eden kendileri ihtirâz ettikleri gibi âhar taraftan ne nefisleri ve ne de ebnâ-i milleti üzerinde zulm u taaddî vukūuna kat'iyyen râzı olamazlar. Bu zilleti milliyetlerine yakıştıramazlar.

Onlar başka akvâmda gördükleri ma'âlî ve mefâhirin daha a'lâ ve daha ekmelini kendi milletlerinde göremezlerse dilhûn olurlar. Ve şân-ı insandan ma'dûd olan her gûnâ ulüvv ü saâdeti her kavimden ziyâde kendi milletine lâyık görürler.

Bu i'tikādda bulunan kimse milletini dehrin nevâ'ib ve mesâ'ibi altında zelîl **[42]** ve makhûr, ve meziyyât-ı terakkī ve temeddünden mehcûr, bir hâl-i felâkette görür ise artık hamiyyet damarları durmaz. Kalbine sükûnet gelmez. Bir lahza rahatta istikrâr edemez. Bütün hayâtını vücûd-ı millete ârız olan o felâketin tedâvîsine hasr eder. Çâre-sâz olamazsa ye'sinden ölür gider.

İşte bu akīde bütün milletlerin müntehâ-yı temeddüne vusûlü için en sâdık nâsırı, taleb-i ulûm ve tevsî'-i fünûn ile ibdâ-i sanâyiin de en müessir mürevvicidir. Bir âmir-i mücbir, bir velî-i âdil; bir müstebid-i kāhirden ziyâde milleti menâzil-i âliyye ve makāmât-ı refîaya îsâle kādirdir.

Kalbinde bu i'tikād mefkūd olan bir kavmin hayâtını te'emmül ediniz. Etvâr ve ef'âlinde fütûr, himem ve mesâ'îsinde kusur, kuvvetlerinin zaafa tebeddül, memleketlerinin fakr u meskenete makar olduğunu görecek ve zillet ve sefâlet uçurumlarından yuvarlanmakta olduklarına acıyacaksınız.

Hele cehlin tasallut ve tahakkümü ile kendilerini milel-i sâ'ire derûnunda [dûnunda?] tutanların vay hâline.

Merhûm Şeyh Cemâleddin Afgānî

Mısır Müftüsü Merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un Üstâdı

Mütercimi Trabzon Meb'ûsu Hatîb-zâde Emin

ŞERÎATE HİZMET: MECELLE CEM'İYETİ

Sırâtımüstakīm'de ictihâda dâir neşrolunan makāleleri ta'kīb edenler lüzûm-ı teşkîli Meclis-i Meb'ûsânca karâr-gîr olan Mecelle Cem'iyyeti'nin ehemmiyyetini takdîr ederler.

Meclisimizin bu tasavvuru asırlardan beri âlem-i İslâm'ı te'âlîden terakkīden mahrûm bırakan bir dâ-i udâlin teşhîs edilmiş olduğunu gösterir. Şerîat-i mübeccelemizin saâdet-i dâreynimizi tamâmiyle tekeffül etmiş olduğuna kāni' ve mutmain bulunduğumuzdan muâmelâtımızın kâffesini hükm-i şer'îye rabt etmek netîce-i mes'adet-bahşâsını te'mîn edecek olan bu teşebbüsü âlem-i îmân azîm meserretle karşılayacaktır.

Artık bugün inkâr olunmaz hakīkatlerdendir ki şer'-i şerîfe ensâl-i müteahhirenin cedîr-i takdîr bir hizmeti sebk etmemiştir. Bil-akis şân u şeref-i müebbedini ihlâle yeltenmek için ne yapılmak lâzım gelirse câhil dostlar hemen hepsini icrâdan çekinmemişlerdir. Son vak'a-i müessifede ba'zı safdillerin harekât-ı fesâdiyyeye iştirâki bu kabilden değil midir?

Şerîate hizmet-i ümniyyesi bir niyet-i mübecceledir bunu takdîr etmeyecek sâhib-i îmân tasavvur olunamaz. Fakat hizmetin yolunu bilmek lâzımdır. Bâzı münâfıkların mü'minler arasına tefrika düşürmek maksad-ı mel'ûnânesiyle mütecâsir oldukları birtakım nifâk-cû ve fesâd-âmîz neşriyâta rabt-ı kalb eylemekle bu hizmet îfâ olunamaz. Zîrâ düşünmeliyiz ki mu'ayyen ve meşrû' bir netice teemmül edilmeksizin vukū' bulacak teşebbüsler her zaman haybete mahkûmdur.

Bir kere istenilen şey, te'emmül edilen gāye ma'lûm olmalı ve ona göre o neticeyi i'dâd ve te'mîn edecek esbâb, mukaddimât tehyi'e edilmelidir. Gāye şerîate hizmet olunca

bu hizmetin ne sûretle îfâ olunacağı düşünülmelidir. Bugün i'tikādımızca şerîatimize hizmet ezmine-i ahîrede hudûs-yâfte olarak bir hükm-i şer'îye rabt edilmeksizin pek çok din kardeşlerimiz tarafından yapılagelmekte olan ve âmillerince daima ihtiyâc ve zarûretinden bahsolunan ef'âl ve mu'âmelâtın imkân varsa velev ki bir kavl-i za'îfe mübtenî bulunsun hükm-i şer'îye rabt olunmasını, olmadığı takdîrde hakîkat-i hâlin bütün din kardeşlerimize i'lân edilmesini te'mîn edecek esbâbı tehyi'e ile olur. Zîrâ halkın ef'âlinden bir kısmı hâric ez-şerîat kalacağına o ef'âlin velev ki kavl-i zaîf ile olsun şerîatte dâhil sûretiyle yapılmasındaki fevâidi takdîr etmeyecek bir muhibb-i şerîat tasavvur olunamaz. İşte teşkîl olunacak Mecelle Cem'iyyeti'nin mesâîsinden biz böyle nâfi' semereler bekliyoruz.

Şüphe yoktur ki bu vazîfe-i mühimmeyi deruhde edecek zevâtın her sûretle vüsûk ve i'timâda şâyân sâlih, müttakī, vera' zevât-ı muhteremeden olmasına be-gāyet i'tinâ olunacaktır. Hattâ bu bâbda yalnız memâlik-i mahrûse-i Osmaniyye'de bulunan fukahâ-i izâm ile iktifâ olunmayarak İslâmların tavattun eyledikleri kıtaât ve memâlikin kâffesinde iştihâr eden güzîde fukahânın dahi da'vet edileceğini ümîd ediyoruz. Böyle bir hey'et-i âliyye el birliğiyle geceli ve gündüzlü çalışarak beşeriyyetin ihtiyâcât-ı hakīkıyyesinin kâffesini ilâ-mâşâallâhu teâlâ te'mîne kâfil ve kâfî olan şer'-i mübînimizin kavâid mecellesini ve ruhas ve azâim hakkındaki nukut-ı nazarını tedkīk eder ise bu mesâ'î şüphesiz bütün insânlar için bir esâs-ı saâdet ihzâr edecektir.

Zîrâ şerîatimiz ma'kūle "zerreten mâ-münâfî" olmadığı gibi bil-akis kazâyâ-yı akliyyenin isâbeti hakkında kulûbu tatmîn edecek bir mâhiyyet-i celîleyi hâ'izdir. Ukūl-i beşer mütefâvit olduğundan her ma'kūl görülen şeyin vehleten isâbeti iddiâ olunamaz. Şerîate muvâfakati isâbeti hakkında emniyet-bahş olur. Bu kabil hizmetlerdir ki şerîatimizin mâzîde olduğu gibi müstakbel için de akvâm-ı fâzılanın hukūk-ı medeniyyesine bir menba'-ı füyûzât olduğu saâdetini bize gösterir. Bâ-husûs böyle bir cem'iyyetin bâb-ı meşîhatte in'ikādı âlem-i İslâm için de pek nâfidir. Makām-ı hilâfete olan merbûtiyet-i ma'neviyye bir kat daha kesb-i takviyyet eder. Fukahâ-i müşârün ileyhimin Arapçaya vukūfları tabii olacağından muhâlefet-i elsine gibi mahâzîr mutasavver değildir. Şunu da unutmamalıyız ki şedâid-i istibdâd halktaki hiss-i istiftânın tecelliyyâtına mâni' olmuş ve Sultân Abdülazîz Hân merhûmun hal'i hakkındaki fetvâ-yı şerîfin îrâs eylediği dehşetle halka fetvâ kelimesini telaffuz [**43**] ettiremeyecek derecelerde hâkān-ı mahlû' Abdülhamid cânibinden irâe-i şiddeti istilzâm eylemiş ve son batın işte böyle bir şiddet içinde perveriş-yâb olmuştur. Binâ-berîn batn-ı ahîr mahsûlleri muhîtlerinde fetvâya dâir bir şey işitmeye işitmeye en mühim bir unsur-ı saâdet ve selâmetten mahrûm bulunuyorlar.

Yevmen fe yevmen ef'ide-i nâsta münkarız olmak istidâdını irâe etmekte olan hiss-i istiftâyı uyandıracak teşebbüsâtın zamanı hulûl etmiş i'tikādındayız. Lillâhi'l-hamd ve'l-minneh bugün sevgili vatanımız alâik-i istibdâddan tamâmiyle tecerrüd ve tetahhur etmiştir. Bugün memlekette hâkimiyyet-i milliyye bütün ma'nâsıyla mütecellîdir. Müstebid ve mürtecilere son darbe-i tenkîl dahi indirilmiştir. Halkımızın seviye-i ahlâkı ise nevmîd olacak derecede değildir. Herkeste ef'âl ve harekâtını şerîate tatbîk husûsunda bir arzû-yı fıtrî vardır. Hemen her hafta bu vâdîde alagelmekte olduğumuz suâl varakaları bu hakīkati bize lâ-yetezelzel bir kanâat-i vicdâniyye ile teslîm ettiriyor. Zavallı halkın fetvâ-hâne-i âlîye mürâcaatle müşkillerini halle imkân bulunduğunu kendilerine gösterecek bir delilden mahrûmiyyetleri vâzıhan anlaşılıyor. Şu varakalar miyânında herkesçe ma'lûm zannolunan mesâil hakkında suâli tazammun edenleri vardır. Bu ahvâl şüphesiz devr-i meş'ûm-ı istibdâdın halka fetvâ tarîkını unutturmak husûsundaki mesâî-i mütevâliyye-i leîmânesinin netâic-i müessifesidir. İnsan bunları düşünüyor da hâdise-i ahîrede bizi tekrar pençe-i istibdâda atmak teşebbüs-i laînânesinde bulunanların ne derece azîm olursa olsun haybetleriyle teşeffî-i sadr edemiyor. Mütesellî olamıyor.

Ba'zıları istiftâ cevaplarının teehhürü ihtimâlinden endîşe-nâk oluyorlar fakat bu teehhürün esbâbı nakil taharrîsine me'mûr zevâtın mahdûdiyyeti olsa gerektir. Maamâfîh bu bâbda biz endîşeye mahal göremiyoruz. Zîrâ tahsîsât-ı ilmiyyenin taksîminde rütbeden ziyâde hizmet gözetilerek şu vazîfe-i mebrûreye hasr-ı vücûd eden zevât-ı muhtereme terfîh ve adedleri teksîr olunursa bu mahzûr tabîatiyle bertaraf olur. Bir de her şehr-i kamerî ibtidâsında geçen bir ay zarfında verilen fetvâlardan müteşekkil bir risâle neşri pek çok fevâ'id te'mîn eder.

Zîrâ halk o risâlede fetvâları görerek kendi şübühâtına mümâsil olanlarda işkâlini halleder ve kendisinde de istiftâ için arzu uyanır. Şu sûretle mu'âmelât-ı nâsın ahkâm-ı şer'iyye dâiresinde cereyânı gāye-i mes'ûdesi de bi't-tedrîc vusûl bulur. Şâyân-ı teşekkürdür ki Meclis-i Meb'ûsân'ımız bu gāyeye doğru iki mühim hatve atmıştır. Birincisi: Beyân ettiğimiz vech üzere Mecelle Cem'iyyeti'nin vâsi' bir mikyâsta ihyası emrindeki teşebbüs-i nâfiidir. İkincisi: Muhterem mebuslarımızın ahkâm-ı şer'iyyeye hizmete dâir olan azimlerinin bu sene vaz'ına muvaffak oldukları kānunlardaki tecelliyâtıdır. İşte bu gibi müfîd ve semere-bahş mesâî ile iftihâr etmeli. Ve cümleten el birliğiyle çalışarak o gāye-i mes'ûdeye takarrüb eylemeliyiz.

Tefrîk-i vezâif nizâmnâmesinin şekl-i hâzırındaki sakāmetin izâlesi de bu husûsta atılacak hutuvât-ı mühimmedendir. Gönül ister ki teşekkül edecek Mecelle Cem'iyyeti istihlâf eyleyeceği cem'iyyet-i sâbıkanın bir eser-i mebrûru olan tefrîk-i vezâ'if lâyihası ahkâmını ihyâ ederek devr-i meş'ûm-ı istibdâdın bu bâbdaki takyîdâtını istîsâle muvaffak olsun.

Bugün pek çoklarınca muammâ gibi telakkī edilen tefrîk-i vezâ'if hakkındaki tezkire-i sâmiyye-i ma'lûme ile buna esâs olması iktizâ eden lâyiha-i mezkûreyi aynen naklederek devr-i sâbıkın şer'-i şerîfe karşı revâ gördüğü ihânetin derecesini göstermek isterim:

Mecelle Cem'iyyeti'nin tefrîk-i vezâif hakkındaki lâyihası sûreti:

"Deâvî-i şer'iyye mesâil-i şer'iyyeye tevfîkan fasl u hasm olunan dâvâlardır. Deâvî-i şer'iyyenin envâını ta'yîn mesâil-i şer'iyyenin envâını ta'yîn ile hâsıl olur. Muhâkeme lüzûmu der-kâr olan mesâil-i şer'iyye başlıca münâkehât ve ukūbât ve mu'âmelât kısımlarına münkasem olmağla aksâm-ı selâse-i mezkûrenin envâ'ı ber-vech-i âtî beyân olunur:

Münâkehâta müteallik mesâil-i şer'iyye iki nevi' olup nev'-i evveli nikâha ve nev-i sânîsi talâka dâir olan mesâil-i şer'iyyedir ki nikâh ve talâka müteallik bil-cümle deâvî işbu mesâile tevfîkan fasl u hasm olunur ve ukūbâta müteallik mesâil-i şer'iyyeden mehâkim-i şer'iyyece lüzûmu olan kısâs ve diyete dâir mesâil olup beyne'n-nâs bunlara müteallik tekevvün eden deâvî dahi mesâil-i mezkûreye tevfîkan fasl u hasm olunur. Muâmelâta müteallik mesâil-i şer'iyyenin envâ-ı kesîresi olup bunun ekserîsi Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'de zikr ü beyân olunmuş olmağla *Mecelle*'de olmayan mesâil-i şer'iyyeye tevfîkan fasl u hasm olunacak olan deâvî-i şer'iyyenin envâı ber-vech-i âtî tafsîl ü beyân olunur. Şöyle ki gāib ü mefkūd ve vakf u vasiyyet ve mîrâsa müteallik tahaddüs eden deâvî umûr-ı mezkûreye dâir kütüb-i fıkhiyyede mastûr olan mesâile tevfîkan fasl olunur. Nitekim Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hâvî olduğu mesâil-i şer'iyyeye müteallik beyne'n-nâs tekevvün eden deâvî-i şer'iyye dahi zikrolunan mesâ'ile tevfîkan fasl u hasm olunur.

Deâvî-i nizâmiyye nizâm-ı mahsûsuna tevfîkan fasl u hasm olunan dâvâlardır ki bunun envâ-ı meşhûresi ber-vech-i âtî beyân olunur:

Ticâret ve cezâ kānûnnâme-i hümâyûnlarına tevfîkan fasl u rü'yet olunan dâvâlar ile güzeşte ve zarar u ziyân ve iltizâmâta ve kontorato nizâmnâmesinin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin kitâb-ı icâresiyle hükmü münfesih olmayan mevâddına müteallik beyne'l-halk tekevvün eden dâvâlar hep deâvî-i nizâmiyyedir.

Velhâsıl deâvî-i şer'iyye Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ile sâir kütüb-i fıkhiyyede mastûr olan mesâile tevfîkan fasl u hasm olunan ve deâvî-i nizâmiyye ancak nizâm-ı mahsûsuna tevfîkan fasl u rü'yet olunan deâvîden ibâret olmağla deâvî-i şer'iyye ve nizâmiyyenin bu vechile tefrîki ve bu bâbda mehâkimce lâzım gelen ıslâhâtın icrâsı tezekkür olunmakla ol vechile îfâ-yı muktezâsı bâbında" Muhammed Nûrî, Ahmed Hâlid, Es-seyyid Ahmed Hilmî, Seyfeddin, Ahmed Cevdet, Abdüssettâr, Ömer Hilmî, **[44]** 22 Rebîülevvel Sene 1298 târihli olan bu lâyiha tûl müddet mehcûr bırakıldıktan sonra 24 Cemâziye'l-âhir Sene 305 târîhinde şekl-i garîb-i âtîyi iktisâ eylemiştir.

Tezkire-i sâmiyye sûretidir:

"Mehâkim-i şer'iyye ve nizâmiyye vezâ'ifinin tefrîk olunmamasından mütehaddis müşkilât gittikçe tezâyüd etmekte olduğundan vezâ'if-i mezkûrenin tefrîk ve ta'yîni lâzımeden görünmesine mebnî şer'an fasl u hasmı îcâb eden deâvîden talâk, nikâh, nafaka, hıdâne, hürriyyet, rıkkıyyet, kısas, diyet, erş, gurre, hükûmet-i adl, kusâme, gāib, mefkūd, vasiyyet, mîrâs da'vâlarının mehâkim-i şer'iyyede ve ticâret ve cezâ ve bilâ-devr-i güzeşte ve nizâmen lâzım gelen zarar u ziyân ve iltizâm bedelâtıyla kontorato dâvâlarının dahi mehâkim-i nizâmiyyede fasl u rü'yeti ve bunlardan mâadâsının tarafeyn râzı oldukları hâlde Mahkeme-i Şer'iyye'de ve olmadıkları sûrette Mahkeme-i Nizâmiyye'de rü'yet ü fasl edilmesi husûsuna meclis-i mahsûs-i vükelâ karârıyla bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müte'allik buyurularak ilh."

Bu tezkire 26 Zilhicce 1305 târîhinde Mecelle Cem'iyyeti'ne havâle olunmuş ve 19 Safer 1306 târîhinde Meclis-i Tedkīkāt-ı Şer'iyye'ye gönderilip meclisçe bunun tervîcine imkân ve lüzûm görülmemekle berâber istibdâdın kavâid-i esâsiyyesinden olan idâre-i maslahat cihetine gidilerek ihtiyâr-ı sükût edilmiştir.

Devr-i meş'ûmun bu kabîl maglatalarına bu devr-i güzîn-i meşrûtiyyette olsun bir nihâyet verilmelidir. Tezkirenin tazammun eylediği takyîdât Kānûn-ı Esâsî'nin sarâhat-i mahsûsesi vechile dînî İslâm olan Osmanlı Hükûmeti şahsiyyet-i ma'neviyyesine şeyn-âverdir.

Maamâfîh bizim şu sıralarda en ziyâde dikkat edeceğimiz şey bu kabîl teşebbüsât-ı nâfiayı habt-ı aşvâya çevirmemek husûsundaki teyakkuz ve basîretimiz olacaktır. Bu da ittihâd ile ve her türlü tefrikadan mücânebetle olabilir yoksa birbirimizin hüsn-i niyyetinden nâ-hak yere şüphelenir isek hem bir şeye muvaffak olmaz ve hem de evâmir-i subhâniyyeye ve vesâyâ-yı peygamberîye muhâlif harekette bulunmuş oluruz. Ahlâfımız da en müsâid zamanlarda elimize geçen en mühim fırsatları asırlardan beri ma'lûlü bulunduğumuz dâ-i tefrikaya fedâ etmiş olmaklığımızdan dolayı bizi bilmem ne nâm ile yâd ederler. İşte buralarını düşünmeli ve daima bilmeliyiz ki Cenâb-ı Hak hüsn-i niyyetle çalışanların muînidir.

Mardinî-zâde: Ebu'l-Ulâ

ALİ MURTAZA EFENDİ MES'ELESİ

–mâba'd–*

Ne iktidâr ne kuvvetle men ediyorsunuz beni hem bu riyâsete âiddir. Doğrudan doğruya (devâm, devâm sadâları) (söz kesilmez sadâları) evvelki günkü hissiyyâtınızla şimdiki hissiyyâtınız arasında küllî fark görüyorum söyletmeyiniz başka sözleri… Nuzzâr yalnız bir senede neş'et edenler miyânından istediklerini tercîh edebilirler. Yirmi zât bir sınıfta onlardan birini tercîh edebilir. Fakat sinîn-i adîde ve mütenevvi'ada neş'et edenlerden sonrakini evvelkine tercîh etmek salâhiyetini hiçbir zaman hâ'iz olamaz. Çünkü her biri mektepten birer şehâdetnâme ile çıkıyorlar. Ba'zı zevât ki efendi hazretleri mu'allimlik sıfatıyla mührü bulunuyor.

Mektebden bâ-şehâdetnâme neş'et etmişler. Nazar-ı kānunda hakîkatte o ulûm ve fünûnun programı dâhilinde bulunan ulûmun kâffesinin âlimi olmak üzere o zât tanılır. Vâkı'â ukūl beyninde tefâvüt vardır. Bir sınıftan neş'et etmiş

* Haleb Meb'ûsu Mustafa Efendi'nin Meclis-i Meb'ûsân'daki ifâdâtından mâba'ddir.

eşhâs miyânında tefâvüt olur. Lâkin bunların müktesebât-ı tahsîliyyesi âdetâ bir derecede addolunmuştur. Aklen, hikmeten, kânunen böyledir. Teşkîl-i Mehâkim Kânunu'nun elli beşinci maddesini ta'kîb eden madde bu ma'rûzâtımı te'yîd ediyor. Ya'nî mektepten çıkanların hakk-ı hâkimiyyete lâyık olduğunu tasdîk ediyor. Küçük, büyük demiyor orada. Eğer böyle olmamış olsa idi, nuzzâr da istediklerini tercîh ederek ta'yîn etmiş olsalardı evvelkilerle kendileri için bir sebeb, rüchân, bir meslek ta'yînine muktedir olmasalardı ve mektepten hurûc etmek, şehâdetnâme ihrâz etmenin ne faydasi kalırdı bilmem. Biz Ali Murtazâ Efendi'nin Mahmûd Es'ad Efendi Hazretlerinin hemşîre-zâdesi olduğu rivâyet ve mesmûâta istinâden söylüyoruz ve hattâ demin de söylediğim gibi birçok zaman da devlet-hânelerinde kaldığını berâber bulunduğunu söylediler, eğer bu yanlış ise bunu bilmem. Fakat bugün mektebin 14'üncü 15'inci 16'ncı 17'nci 18'inci 19'uncu senelerinde neş'et etmiş olan kırk kadar ashâb-ı hukûkun hukûkunu pây-mâl ederek ve bunlar da sinîn-i vefîreden beri adliyyeye müntesib olur. Mehâkimde zabıt kâtibi gibi bilmem ne gibi hizmetlerde müstahdem olduğu hâlde Ali Murtazâ Efendi'nin 20'nci sene talebesinden, me'zûnlarından olduğu hâlde tercîhen ta'yîni zannederim ne akıl kabûl eder ne de kānûn kabûl eder ne de mantık kabûl eder. Teşkîl-i Mehâkim Kānûnu'nun 46'ıncı maddesinde İntihâb Encümeni'nin sekiz zâttan mürekkeb olması lüzûmu beyân olunuyor. Şu kadar ki ekseriyetin kifâyetine dâ'ir bir işâret ve salâhiyyet yoktur. Bu sekiz zât tamâmen mevcûd olmadıkça intihâb salâhiyyetini hâiz olmadığı katiyyen beyân olunuyor. Mahkeme a'zâları da Adliyye Nezâreti rü'esâ-yı me'mûrîninden üç reis olacak sonra Mahkeme-i İstînâf veya Temyîz'den de üç azâ alınacak bunun topu sekize bâliğ oluyor. Bunların mecmû'u ictimâ etmedikçe bir karâr veremez. Ali Murtazâ Efendi'nin tayînine dâir teşekkül eden encümende yalnız altı kişi bulunmuştur. Encümen aded-i kānûnîsinden noksân olduğu hâlde teşekkül etmiş bu altı zât kimdir. Birisi Vekil Efendi Hazretleridir ki zâten onun riyâseti **[45]** altında ictimâ ediyor. İkincisi müsteşar olmadığı için müsteşara resmen vekâleti olmayan mektupçu efendidir. Müsteşar ile mektupçu arasında vazîfeten iştirâk yoktur.

Adliyye Nezâreti nizâm-nâme-i dâhilîsinde tamâmen tasrîh olunduğu üzere müsteşarın vazîfesi ayrı mektupçunun vazîfesi ayrıdır. Bir mektupçu müsteşara vekâlet etmek için resmî vekâleti hâ'iz olması lâzım gelir. Ve bu mektupçu müsteşarın vekâletini resmen hâ'iz değil iken müsteşar makāmında olmak üzere encümende bulunmuştur. Üçüncüsü Mahkeme-i Temyîz re'îs-i evveli doğru. İstînâf-ı hukūk reisi doğru. Mahkeme-i Temyîz'den İbrâhîm Bey var o da doğru, Kâzım Bey bulundu. Kâzım Bey de Murtazâ Efendi'nin kayınpederinin birâderi imiş ne olursa olsun, ister birâderi olsun ister olmasın Murtazâ Efendi'nin ta'yîne karâr veren encümen aded-i kānûnîden iki tane noksân olmak üzere teşekkül etmiş kānun bunu kat'iyyen tecvîz etmiyor. Aded-i kānûnîden noksân iki zâtın gaybûbetiyle ne olabilir. Sıfat-ı resmiyyeyi hâ'iz olmayan encümenin mukarrerâtı nazar-ı kānûnda "ke'en lem yekün" hükmündedir.

Nitekim: Biz nısfımızdan bir ziyâde bulunmaz isek müzâkereye giremeyiz. Aded-i kānûnîmiz ekseriyyeti teşkîl etmese de bir karar versek ahvâl-i fevkalâdede bulunmadığımız hâlde nasıl olur bizim mukarrerâtımız makbûl olur mu? Aynı onun gibidir o da. Biz ki kuvâ-yı mecmûa-i milletiz burada bundan sonra zannederim artık hatıra gönüle bakmayacağız bundan sonra her zaman bir haksızlık vukū' bulduğunu istemez isek tahkīk edeceğiz. Bendenizin fikrimce bir haksızlığı îfâ etmek nasıl cürüm ise o haksızlığın men'ine muktedir olduğu hâlde ona sükût etmek de ayn-ı cürümdür. (İştirâk ederiz sadâları) Hakkın adem-i taharrîsi dâ'imâ haksızlara cür'et-bahş olur. Haksızlar çoğaldıkça hakkın muhâfazası mümkün olamayacak dereceye gelir. Nitekim biz hukūkumuzu zamân-ı sâbıkta aramaya aramaya haksızlık o kadar kuvvet buldu o kadar tekessür etti bir dereceye geldi ki hakkımızı aramağa mecâlimiz kalmadı. Me'mûrînin terakkīsine dâ'ir olan nizâmnâmenin 12'nci maddesinde şöyle yazıyor "Nuzzâr ve vülâtın peder, evlâd, kayın birâder, dâmâd, amca, enişte, dayı, yeğenin me'mûr oldukları nezâret ve vilâyet dâhilinde me'mûriyyete ta'yîn ettirmesi memnûdur" Hak yerini bulmak ve Murtazâ Efendi de eski yerine geçip sırası geldiği vakit o da terfî ettirilmek üzere şu mu'âmelenin feshi lüzûmunda ârâya mürâcaat olunmasını teklif ediyorum."

2- Mebus Vehbi Efendi de şunu söylemiştir:

"Arz edeceğim şu ki Ali Murtazâ Efendi ile bu memûriyete başka tâlibler bulundu mu, bulunmadı mı? Eğer başka tâlib bulunmadı ise tayînî doğrudur. Eğer başka tâlib bulundu ise onlarla berâber niçin imtihâna konulmadı". Bu sûrette ma'delete muvâfık görmüyorum".

3- Gümülcine Mebusu Mustafa Ârif Bey'in bu bâbdaki mütâlaası bi'l-münâsebe nüsah-ı sâbıkada aynen naklolunmuş idi.

4- Mebus Abdullâh Efendi de âtîdeki mütâla'âtı vekîl-i müşârün ileyhe ismâ' eylemiştir. "Mevzû'-ı bahs olan mes'ele mesâil-i ictimâ'iyyeden bir mes'eledir. Bugün meydanda hâkimiyet-i milliyye mevcûd olduğu için hukūk-ı muallimiyyet ve müteallimiyyet ortadan kaldırılmıştır. Bugün şu kürsüde da'vet ettiğim zât rahle-i tedrîsinde bulunduğum zâttır, mu'allimimdir fakat haksızlığı görür görmez kendisinin rahle-i tedrîsinde bulunduğumu unutarak kendisini kürsî-i hitâbete da'vet ediyorum. Bugün buraya da'vet olunan nâzırlar burada yalnız bir mukaddime serd ederek bırakıp gitmeleri lâzım gelirse ricâ ederim istîzâh etmeyelim. İşte bugün verilen îzâhât külliyyen hilâf-ı hakīkattir. Sizi te'mîn ederim ki böyledir şimdi isbât edeceğim:

Buyurdular ki Ali Murtazâ Efendi mahkemede müstahdem bulunuyor. Kendisinden sekiz on sene evvel çıkmış Adliyye Nezâreti'ne intisâb etmiş efendiler idâre kısmında bulunmuş. Ben bilirim ki bir adam Mahkeme-i Ticâret'te çalışa çalışa teverrüm etmiştir derecesi de a'lâdır. İhtimâl ki burada bulunan rüfekā-yı kirâmdan kendisinin iktidârını bilenler vardır. Teverrüm derecesine gelmiştir. Ali Murtazâ Efendi'den başka diğer mehâkim kısmında bir kimse yoktur. Sözü hilâf-ı hakīkattir. Me'mûriyeti rüfekā-yı kirâmın nazarında küçültmek için buyuruyorlar ki müdde'î-i umûmîlik kitâbet

derecesindedir. Müdde'î-i umûmîlik kitâbet derecesinde bir me'mûriyyet midir? Ricâ ederim Allah aşkına söyleyin benim için daha ziyâde söz söylemeğe mahal yoktur. Rüfekâyı kirâmın vicdânına havâle ederim."

5- Vekîl-i müşârün ileyh kendileri için mûcib-i şeref gördükleri işbu müzâkerede Trablus Şâm Mebusu Fuad Bey tarafından dahi şu sözleri işitmiştir:

"Efendim bu mes'eleye bir iki nokta-i nazardan bakılabilir bir nokta-i nazara göre Murtazâ Efendi isminde bir zât Der-saâdet Bidâyet Müdde'î-i Umûmî Mu'âvinliği'ne ta'yîni pek ziyâde ehemmiyyeti hâ'iz olmayan bir me'mûrîne ta'yîn edilmiş ve kendisi de ehliyyet-i lâzımeyi hâ'iz olduğu cihetle bu intihâbında kat'iyyen menâfi'-i umûmiyyeye muzır hiçbir mahzûr vârid değildir. Binâenaleyh şâyân-ı istîzâh bile değildir. – mâba'di var –

Mardinî-zâde: Ebu'l-Ulâ

[46] **ÂLEM-İ İSLÂM**

ÇİN MÜSLÜMANLARI

–mâba'd–

Kırgızlar (Kazaklar):

Kırgızlar mevtâya pek ziyâde hürmet ederler. Eğer zengin bir Kırgız vefat ederse alelacele hemen etraftan Kırgızlar toplanır, meyyitin evlâd ve akrabâsına tesliyyet-âmîz sözler söylerler, merhûmun ahvâl ve etvârını senâ ederler.

Fidye diye ıskāt-ı salât u savm için bâzı zenginler yüzlerle hayvan veriyorlar. Elbet bundan haberdâr olan molla efendiler de süratle toplanarak hayvanları taksîm ederler. Salât-ı cenâzede imâmet için mollalardan birini nasb ederler, o zât imam olarak namaz edâ olunur. Fakat imam olan o zât fidyeden nasîbe-dâr olamaz. O zâta ayrıca bir ikrâmiyye verilir. Meselâ meyyit zengin ise deve, at, sığır, koyun, keçi gibi şeyler verilir.

Kırgızlar'da eskiden kalma bir âdet var: Fidye alan mollayı "ıskāt-hôr" diye kerîh görüyorlar; hattâ eski zamanlarda o mollanın cenâze namazına iştirâkine müsâade etmiyorlarmış. "Iskātı aldınız, burada artık işiniz kalmadı. Haydi gidiniz" derlermiş. Yalnız fidye almayan zâtı alıkoyarak onu imâmete geçirirlermiş.

Kırgızlar'da hâlâ mektep medrese gibi şey yoktur. Bâzıları evlâdını talîm için evlerinde molla (yani hâce, muallim) saklayıp gāyet sathî sûrette ta'lîm ile iştigāl ederlerse de o mollaların da kuvve-i ilmiyyesi pek zayıf olduğundan çocuklar da bir şey öğrenemezler. Kırgızlar ise ekseriyyetle ma'rifetsiz olduklarından mollaların hâlini, ma'lûmâtını bilmiyorlar. "Minüm moldam biyik olgan molla" (Benim mollam büyük molladır) diye tefâhür ediyorlar.

Bu hâl üzere sahrâvî bir kavim içinde maârifin meydan alması mutasavver değildir. Buralarda ta'mîm-i maârif için ibtidâ'î, rüşdî bir mektep açmalıdır. Bunun için ahvâl-i zaman ve mekân da gāyet müsâittir. Çin me'mûrları hâlâ afyon çekerek uyukluyorlar. Bu gibi işlere aslâ karışmıyorlar. Böyle bir mektebin Çin içerisinde olan Kırgız akvâmından başka Rusya'da olan akvâm-ı İslâmiyye'ye de büyük bir hüsn-i tesîri olacaktır. Bu mektep için öyle büyük masârife de ihtiyaç yoktur. Bir müdür, iki muallim bu işi güzel güzel görebilirler. Binâ masrafını ora ahâlîsi verecektir. Zâten yapılacak binâ sâde ve pek ucuz olacaktır. Bir iki sene sonra Kırgızlar mektebin faydasını görünce maddî muâvenetlerde de bulunacakları şüphesizdir. Şu kadar ki gönderilecek zatlar iş bilir, sâhib-i dirâyet zatlar olmalı, hem de hâce kıyâfetinde bulunmalıdır. Bu ise pek cüz'î bir masrafla olabilir. Ama faydası pek büyük olacaktır. Bunun siyâsî menfaatini ise söylemeye hâcet yoktur.

Bu son zamanlara kadar Kırgızlar mescid inşâsını ve karyeler tesisini bilmezlerdi. Lâkin bu son senelerde bâzı mescidler yapmağa başladılar. Ve mescid civârında hâneler de görülüyor. Maamâfîh mescid civârında beytûtet etmeleri kışa mahsus olup ilkbaharda yine göçüp haymeleriyle otlaklarda geziyorlar. Mescid de metrûk kalıyor.

Mektep ise hâlâ âdet hükmüne girememiştir. Fi'l-asl Kırgızlar arasında İslâmiyyet Tatarlar vâsıtasıyla intişâr etmiştir.

Bunun başlıca sebebi Kırgız lisânıyla Tatar lisânı arasında olan münâsebettir. Kırgızlar lisanı Türk lisânının bir şîvesi olup Tatar şîvesiyle mukārenet olduğu içindir. Kırgızlar hiçbir hükûmetin tâbiiyyetine boyun eğmedikleri zamanlarda Tatarlar ticâret vâsıtasıyla Kırgızlar içine sokulabilmişlerdir. Tüccârlar arasında tabii talebeler de girip İslâmiyyet ta'lîmi ile meşgul olmuşlardır. Zâten o vakit de Kırgızlar kendilerini müslüman tanımışlar, lâkin İslâmiyyetin künhü neden ibâret olduğunu bilmemişlerdir.

Bu sebebtendir ki Rusya misyonerleri Kırgızlar'ın İslâmiyyeti için Tatarlar'a kızıyorlar, diyorlar ki: "Kırgızlar müslüman değildirler, şâmânîdirler. Onların müslümanız, İslâmiyet'i kabûl eylemişiz, demeleri İslâmiyet'ten değildir. Onlara evvelâ Tatarlar karışmışlar, onlar İslâmiyet'i Tatarlar'dan âdet olarak kabûl eylemişlerdir. Yoksa din olarak değil."

Eğer bu sözleri âdî bir misyoner söylese bir şey diyemezdik. Lâkin bunları Rusya misyonerlerinden ve edîblerinden büyük büyük eserler sâhibi "Çirivanski" gibi bir zât söylemiştir. Hem de ne vakit söylemiş? Rusya'da hürriyyet-i dîniyye i'lânının ilk senesi, yani 1905'te Kırgızlar vükelâsı Petersburg şehrine gelip kendilerine mahsûs bir mahkeme-i dîniyye tesisini istedikleri zamanda. Ne kadar mantıksız sözdür bu! O sene o zâta mahkeme-i rûhâniyyeleri ıslâhı husûsunda lâyiha tertîb etmek sipariş edildiğini anlatıp Kırgız vükelâsı mezbûra mürâcaat kıldıkları vakitte söylemişti.

Kırgızlar zâten İslâmiyet'i Aral Gölü ve Sîrderyâ Nehri civârında oldukları zaman kabûl eylemişlerdir. Ama İslâmiyet'i kabulleri yalnız "Bizdar de pusurmanmız" (Bizler de müslümanız) demekten ibâret olup İslâmiyet neden ibâret idüğünü bilmemişler, yalnız eski âdetleri üzere yaşamışlardır.

Bu kavmin içinde İslâmiyet hicretin 12'inci asrı geçtikten sonra intişâr eylemiştir. Şu zamandan i'tibâren Kırgızlar içine Tatar ulemâsı, talebesi sokularak ta'lîm-i dîne başlamışlardır.

Kırgızlar içine molla sıfatıyla ibtidâ Tatarlar girdiğinden, Kırgızlar bir Tatar görürlerse "mollaga" (molla ağa) diye hitâb ederler. Hattâ **[47]** elifbâyı bilmeyen bir Tatar olsa da Kırgızlar ona yine "mollaga" derler. Bu hitâb Tatarlar hakkında âdet hükmüne girmiştir.

Kırgızlar Tatarlar'la karâbet-i cinsiyye dâvâsı ediyorlar. Bu ise her iki kavmin aslı Özbek olduğundandır. Kırgızlar'ın aslı Özbek olduğunda şüphe yoktur. Kırgızlar'da bir söz var: "Özbek öz ağam Sart sadağam" (Özbek öz kardeşim ama Sart benim sadakam için verilsin.)

Kızgızlar Türkistanlı şehir ahâlîsini, umûmen Tâcikler'i "Sart" diye tabîr ediyorlar; Özbekleri kardeş tanıyorlar. Ama Türkistanlar'ı ecnebî tanıyorlar. Hâlâ Türkistan taraflarında olan Özbekler'in bir kısmı zürrâ' olsa da bir kısmı hayvan beslemekle taayyüş ederek aşîret hâlinde yaşıyorlar.

Özbeklerle Kırgızlar arasında büyük münâsebetlerden biri, her iki kavimde kadın ve kızların gayr-ı mestûre olmalarıdır.

Özbek Türkleri hâlis eski Çağatay Türkleri evlâdındandır. Bu takdirde Kırgızlar'ın da fi'l-asl evlâd-ı Çağatay'dan oldukları zâhir olup hâlis Türk oğlu Türktürler. Bu takdirde Kırgızlar Osmanlı Türkleri'nin eski kardeşidirler. Lâkin ma'atteessüf bu kardeşlik unutulmuş, arada olan karâbet-i cinsiyye râbıtası kat' edilmiştir.

Kırgızların lisânı Türk lisânının kabacasıdır. Lâkin Kırgız lisânı kaba olmakla beraber Tatar lisânına nazaran zengindir. Kırgızlar'da Tatar lisânında olmayan sözler çoktur.

Kırgızlar sözde gāyet usta bir kavimdir. Bunun başlıca sebebi, Kırgızların lâkırdıya gāyetle meraklı olmalarıdır. Kırgızlar umûmiyyetle lâkırdı meftûnudurlar. İki Kırgız bir araya gelse lâkırdısını bir dakika fevt etmez.

Kırgızlar bâdiyelik bir kavim olduklarından musâhabeleri, mükâlemeleri umûmî derece olup haymelerinde oldukları müddette oraya Kırgızlar cem' olurlar; musâhabeleri, mükâlemeleri gāyet dikkatle dinliyorlar.

Eğer bir kabîleye bir eve hâriçten bir ev gelirse Kırgızlar oraya toplanırlar, o zâttan gördüğünü, işittiğini, bildiğini sorarlar. Biri sorduğu zaman diğerleri dinlerler.

Kırgızlar kuvve-i nutkiyye sâhibi olanları "çiçek" ta'bîr ederler. Çiçek sanatı onlarda pek muteber olup Kırgızlar arasında çiçeklere itibâr pek büyüktür. Asırlarca mukaddem geçmiş çiçeklerin tarihlerini, terceme-i hâllerini Kırgızlar ekseriyyetle şifâhî olarak söylüyorlar, biliyorlar.

Kırgızların lisânına karışmış pek çok münharif kelimât-ı Arabiyye vardır. Meselâ: miken (mekân), ta'cîm (ta'zîm), ilet (gaflet), mükâmâl (mükemmel), âlâm-ı taprık (âlem-i teferruk), vâkıb (vâkıf), kede (kāide) vesâire gibi.

Eğer Kırgızlar'ın sahrâvî olması ve âlem-i medeniyyetten uzak bulunmaları nazar-ı mülâhazaya alınca bu kavmin eski zamanlarda medenî bir kavme yakın mahallerde bulundukları ma'lûm olur. Özbekler'in bakıyyesi Taşkend şehri civârında oluyorlar. Demek ki Kırgızlar da o mahallere yakın bulunmuşlar da lisanlarını münharif olarak kelimât-ı Arabîye oradan karıştırmışlar. Başka vechile karışmağa bir sebeb yoktur. Kırgız lisânına karışmış kelimât-ı Arabiyyeyi Tatar talebelerinin tesîrine halletmek [hamletmek] olamaz. Zîrâ bu kelimât Tatar lisânında müstamel değildir. Bununla beraber Kırgızlar içine düşmüş mollaların ekseri lisân-ı Arabî'ye vâkıf değildirler. Onlar sahrâvî büyük bir kavmin lisânına tesir eder derecede kuvveti hâiz olmamışlardır. Hâlâ biz görüyoruz ki Kırgız içine düşmüş bir Tatar talebesi bir sene geçer geçmez şu derece Kırgızlaşıyor ki tekellümünde Kırgız'dan bir farkı olamaz. –mâba'di var–

Sibiryalı: Veliyullah Enverî

* * *

RUSYA MÜSLÜMANLARI

–mâba'd–

Tatarlar:

Mektep ve medreselerin ıslâhı için ders kitaplarının da değişmesi lâzım geldiğinden tabii bu teceddüdât-ı medeniyyenin edebiyâtımıza da büyük tesiri oldu.

Mekteplerde çocukları kolayca okutmak ve yazdırabilmek için usûl-i ta'lîm ve terbiyeye muvâfık olarak tertîb edilmiş elifbâ ve kırâat kitapları lâzım olduğundan ilk adım elifbâlardan başladı. İki üç sene zarfında üç dört usûlde elifbâlar zuhûr ettiği gibi kırâat, ilm-i hâl, hesâb, coğrafya kitapları da vaktinde yetişti. Elifbâlarda usûl-i savtî kabûl edildiği gibi, ilm-i hâl kitaplarında da usûl-i tedrîcî ihtiyâr olunup Tatarca herkesin anlayabileceği lisanda birkaç ilm-i hâl meydana konuldu. Kırâat için de Tatar dilinde güzel güzel eserler neşredildi.

Islâh mekteblerimize münhasır olmayıp medreselerimize de dokunduğundan, tabii medrese dersleri için de kitaplar hazırlanmaya başladı. Evvelâ sarf-ı Arabî'yi Fârsîce ta'lîm etmek usûlü kaldırıldı, Tatarca sarf kitapları meydana getirildi ve sırasıyla nahv-i Arabî için de **[48]** ders kitapları yazıldığı gibi, mantıka ve akāide âid eserler de kendi lisânımızda zuhûr etmeye başladı.

Vâkıa bu kitaplar en son usûl-i terbiyeye tamâmiyle muvâfık olarak yazılmış diye iddiâ edilemez. Fakat evvelki kurûn-ı vustâ usûllerine nisbeten bin derece iyi idi. Bunun için mümkün mertebe umûr-ı ıslâhı kolaylaştırdı. Maamâfîh şimdi bunlar da kâfî gelmiyor; günden güne yeni eserler, yeni kırâatler neşrolunuyor, yeni usûller tatbîk olunuyor. Şimdiki halde bu hareket daha tamam olmamıştır. Tamam olması için de daha hayli bir zaman devam edeceği anlaşılıyor.

Mektep terbiyesi gören çocuklara mektep hâricinde ma'lûmatlarını genişletmek için fennî, ilmî, edebî kitaplara da ihtiyaç hissedildi.

Yavaş yavaş fennî risâleler ve hayâtımızı musavvir hikâyeler görülmeye başladı. Risâlelerimiz tenvîr-i efkâra hayli hizmet ettiler. Hey'et, tabakātü'l-arz, hayvânât, nebâtât gibi fenleri gāyet sâde ve açık yazarak kārîlerin âlem hakkında ve yaşadıkları muhît hakkında bir fikr-i fennî hâsıl etmelerine çok yardım ettiler.

Bu küçük risâleler, kitaplarla ahâlîmizin kafasına sokulan doğru fikirler kārîlerimizde bir hareket husûle getirdi. Kendimizin, muhîtin ne olduğunu ve medeniyetçe ne de-

recede olduğumuzu göstermek ve ıslâha hangi cihetten başlamak lâzım geldiğini tayin etmek îcâb etti. Binâenaleyh ahvâl-i iktisâdiyye, ictimâiyye ve medeniyyemizi tenkid ve takdîr eder eserler meydana geldi.

Bunun üzerine mes'ele genişledi. Daha vâsi' mikyâsta çalışmak lâzım geldi. Bu mes'eleleri ufak ufak risâleler halle kifâyet etmedi, büyük gazeteler ve risâle-i mevkūteler neşrine ihtiyaç hâsıl oldu. Ve bunları meydana getirmek için teşebbüslerde de bulunuldu.

Fakat Rus hükûmetinin o vakitteki siyâseti bizi mutlaka Ruslaştırmak idi. Kendi dilimizde kitaplar, risâleler, gazeteler neşretmek ise o fikir için bir sedd-i mâni idi. Bunun için bu neşriyâtı men husûsunda ne yapmak, ne kadar mâniler çıkarmak lâzım geldiyse yapmaktan, çıkarmaktan geri kalmadı. Kazan'da dört beş adam tarafından gazete neşrine izin istenildi. Hiçbirine sebeb beyân edilmeyerek reddolundu.

O vakitler Rusya'da sansür var idi. Ve İslâm kitaplarına mahsus sansür de tâ Petersburg'da idi; o zaman bir risâle neşretmek için Petersburg'a mürâcaata mecbûr edilir ve aylarla, yıllarla elendikten sonra kitabın en güzel yerleri kırmızı mürekkeble çizilerek bütün kıymet-i edebiyye ve fenniyyesi bozulmuş olduğu hâlde ruhsat verilirdi.

Rus hükûmet-i müstebiddesinin medeniyet aleyhindeki bu hareketi her ne kadar haksız olsa da ve ahâlîmizin kalbini ne kadar cerîha-dâr etse de; o hükûmet-i müstebidde ile açıktan açığa müsâdeme yapmaya ve kendimizin şu hukūk-ı medeniyyemizi muhâfaza için çekişmeye kuvvetimiz olmadığından tabii sükût etmeye ve fırsat beklemeğe mecbûr idik.

Gazeteler neşrine ruhsat verilmemekle, kitaplar için büyük mâniler çıkarılmakla berâber biz yine me'yûs olmayarak ellerimizden kalemlerimizi bırakmadık. Hükûmetin ta'kîb ettiği siyâset hakkında sükût etmeye mecbûr olduğumuzdan bütün kuvvetimizi kendi ahvâlimizi tenkide çevirdik. Bu sâyede on on iki sene zarfında birçok eserler vücud buldu, fikirler oldukça parladı ve yükseldi. Bu teâlî-i efkâr sâyesinde hayât-ı medeniyye ve siyâsiyye hakkında yeni fikirler doğmaya, intişâr etmeye ve şu fikirlerin etrâfında ufak ufak fırkalar toplanmaya başladı. Tatar milletinin istikbâli hakkında yalnız mekteplerde, medreselerde değil, çayhânelerde, mağazalarda bile muhâkemeler edilmeye başladı. Düşünceler genişledi. Muhâkemenin dâiresi büyüdü. Mes'eleler çoğaldı.

Kurûn-ı vustâ fikriyle dolan kafalar ahvâlimizin ıslâhı tarîkını mâzîden özlemeye ve mes'elenin hallini mâzîden beklemeye başladılar. Bunların fikrince iktisâdî ve siyâsî hukūktan mahrûmiyyetimizin sebebi eski hâl-i atâleti bırakıp ıslâh ve faâliyet tarîkına sülûk etmek ve onların sözlerine iltifât etmeyerek mektepler, medreseleri ıslâha kalkışmak imiş. Bunun için bunlar ahâlîye nasîhatlerde bulunarak eski bırakılan yollara avdet ettirmeğe çalıştılar. Tarih ise mâzîye doğru hareket edemediğinden tabii bu sözler tesirsiz kaldı. Efkâr-ı münevvere erbâbı ahvâlimizin fenâlığının sebeblerini ahâlîmizin cehâleti ve mektep, medreselerimizin azlığı, edebiyâtımızın fakirliği olduğunu söyleyerek komşu akvâmdan ibret alarak ahâlîyi çalışmaya da'vet ettiler.

Bu iki fırka arasında münâzaa uzadı. Ahâlîmiz de bu iki fırkaya ayrıldı. Müsâdeme genişledi. "Eskilerle yeniler münâzaası" bütün Tatar hayatını doldurdu. Yenilerin eskilere galebe çalmağa başladığı sıralarda idi. Rus-Japon muhârebesi ve Rusya İhtilâli zuhûr etti, bu mes'eleyi halletti. Eskiler mağlûb oldular. Yeniler büyük bir fırka olarak meydana atıldılar. Vaziyetler değişti. Evvelâ hücûm edenler şimdi kendilerini muhâfazaya mecbûr kaldılar. Bütün hayâtımız sarsıldı. Birçok mes'eleler ortaya konarak kat'î sûrette cevaplar sorulmaya başladı. –sonu var–

Kazanlı Ayaz

Ahmed Sâkî Bey Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

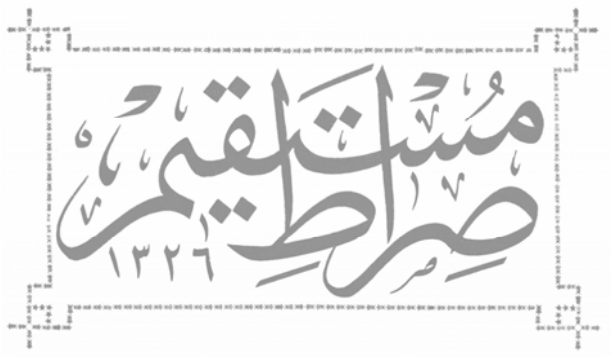

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Dîn, Felsefe, Ulûm, Hukûk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Defa Neşrolunur.

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	Kuruş
Her Taraf İçin	80	40	"

30 Eylül 1909 15 Ramazânü'l-mübarek 327 Perşembe 17 Eylül 325 **Üçüncü Cild - Aded: 56**

HİLÂFET-İ İSLÂMİYYE

Hilâfet-i İslâmiyye, siyâdet-i dîniyye ve saltanat-ı dünyeviyyedir, hükûmât-ı mütemeddinenin efdali ve menâsıb-ı dîniyyenin ecellidir, adl ü takvâ ile müesses ve kavânîn-i dîniyye ü zevâbıt-ı şer'iyye ile mukayyeddir; halîfe şerâyi'-i ilâhiyye ve kavânîn-i mer'iyye dâiresinde âmir ve mutasarrıftır, hâl-i sulhte nâsın âmiri ve hâl-i harpte kumandanıdır.

Halîfe ikāmesi bil-icmâ' ümmet üzerine vâcibdir. Ancak bazı havâric ile ehl-i i'tizâlden "el-Asam" tegallübden ihtirâzen "ümmet dîn-i kavîme ittibâ ederek kitap ve sünnet ile amel ederse halîfe ikāmesi vâcib olmaz" demişlerdir.

Halîfe ahkâm-ı şer'iyyeyi tenfîz ve ikāme ve dîn-i mübîni himâye ve mesâlih-i ibâdı tedbîr ve düşman ile muhârebe etmek gibi vezâif-i mukaddese ile muvazzaf olduğundan halîfede evvelâ ilim ve kifâyet ve selâmet-i havâs bulunmak şarttır.

Câhil tenfîz-i ahkâma kādir olamaz, âciz dîn-i mübîni himâye edemez. Cihaddan korkar, ahkâm-ı şer'iyyeyi muattal kılar ve mesâlih-i ibâdı yüz üstü bırakır. Tenfîz-i ahkâma kādir olmayan ve dîn-i mübîni himâye etmeyen ve lede'l-îcâb muhârebeden korkan ve ahkâm-ı şer'iyyenin ta'tîline ve mesâlih-i ibâdın yüz üstü bırakılmasına sebeb olan câhil ve âciz siyâdet-i dîniyye ve saltanat-ı dünyevîyeye aslâ ehil olamaz.

Sâniyen: [1](اِعْدِلُوا...) nazm-ı celîli mûcebince bi'l-umûm ahkâmda adâlet şart olduğundan mansıb-ı celîl-i dînî olan imâmet-i kübrâda adlin şart-ı a'zam olması bi-tarîkı'l-ûlâ sâbit olur. Zâlim halîfe olamaz. Zâlim lisân-ı şerîatte mel'ûndur, Cenâb-ı Hak hükûmet-i zâlimeye aslâ nusret etmez, hükûmet-i zâlime pây-dâr olmaz, kahr-ı ilâhîye müstahak olur.

Mârrü'l-beyân ilm ü adl ve kifâyet ve selâmet-i havâs şartlarında ümmet aslâ ihtilâf etmemiştir. Bu şurût-ı erbaa müttefekun aleyhdir. Yalnız Kureşî olmak şartı muhtelefün fîhdir.

İbni Haldun'nun beyânı üzere bidâyet-i İslâm'da Kureşî olmak def'-i tenâzu' için şart kılınmış idi. Kureyş'in akvâm-ı sâire üzerine izz ü şerefi var idi. Kureyşîler nâsı asâ-yı asabiyyet-i gālibe ile sevk ü idâreye kādir idiler. Eğer Kureşî'den mâ-adâsında emr-i hilâfet takarrür etmiş olsa idi, Kureşîler'in muhâlefeti der-kâr idi. Bu cihetle cemâat-i İslâmiyye tefrikaya dûçâr ve asâ-yı müslimîn münşak olacak idi. Bu ise [2](اَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ) nazm-ı celîline muhâlif idi. Sonraları Kureyş'te asabiyyet-i gālibe kalmadı.

Ümmeti himâye için asabiyyet-i gālibe sahibi olmak Kureşî olmağa mahsus değildir. Bundan dolayı bu şarta lüzûm yoktur. İrtihâl-i Nebî'yi müteâkıb beyne'l-ashâb halîfe intihâbında üç re'y hâsıl olmuş idi.

Birinci re'ye göre: Siyâset-i dünyâ ve hirâset-i dîne kādir olan zât halîfe intihâb olunmağa sâlih idi. Bu re'y ekser ensâr-ı kirâmın muhtârı idi. Bunların namzedi "Sa'd bin Ubâde" idi. Bilâhare âmme-i mûtezile ve ekser havâric bu re'yi kabûl etmişlerdir. Bu re'y [3](اسمعوا و اطيعوا وان ولى عليكم عبد حبشى) hadîs-i şerîfine muvâfık idi.

İkinci re'ye göre: Siyâset-i dünyâ ve hirâset-i dîne kādir olan **[50]** zâtın Kureşî olması şart idi. Bu re'y ekser muhâcirîn-i kirâmın muhtârı idi. Bunların namzedi "Ebûbekir es-Sıddîk" idi. Bilâhare âmme-i ehl-i sünnet bu re'yi kabûl et-

[1] Mâide, 5/8.

[2] Şûrâ, 42/13.

[3] Buhârî, *Sahîh*, Ezân, 54, (ولى) kelimesi yerine (استعمل) ile.

mişlerdir. Bu re'ye kā'il olanlar [1](الائمة من قريش) hadîs-i şerîfiyle ihticâc ediyorlardı.

Üçüncü re'ye göre: Hilâfette karâbet ehak idi. Bu re'y ekser Benî Hâşim ile onlara tâbi olanların muhtârı idi. Bunların namzedi "Ali bin Ebî Tâlib" idi. Bu re'ye kāil olanlar [2](اما ترضى ان تكون منى منزلة هارون من موسى) hadîs-i şerîfiyle ihticâc ediyorlar idi. İmâm Müslim'in rivâyeti üzere Hazret-i Ali bin Ebî Tâlib, Hazret-i Ebûbekir es-Sıddîk'a [3](وكنا نحن نرى لنا حقًا لقرابتنا من رسول الله صل الله عليه وسلم) demiş idi. Âmme-i Şîa re'y-i sâlisi kabul etmişlerdir.

Bu üç namzetten Ebûbekir es-Sıddîk ekseriyeti ihrâz ederek icmâ-i ümmetle halîfe intihâb olundu. Sa'd bin Ubâde'den mâadâ kâffe-i nâs birinci halîfe-i müslimîne bîat ettiler.

Ümmet tarafından halîfe ikāme etmede dört sûret vardır:

Sûret-i ûlâ: Şûrâ-yı âmme ile intihâb tarîkidir ki umûr ve mesâlih-i ümmeti hall u fasl u akd eden zevâtın intihâbıyla hilâfet mün'akid olur. Hazret-i Ebûbekir ile Hazret-i Ali'nin hilâfetleri gibi. Ehl-i hall u akd "meclis-i umûmî-i millet" âzâsıdır. Nitekim vak'a-i hal' münâsebetiyle taraf-ı şer'-i enverden verilen fetvâda tasrîh olunmuştur. Fetvâlara şer-i müevvel ıtlâk olunur.

Ehl-i hall u akdin kâffesinin bîat etmesi şart değildir. Belki "veli'l-ekseri hükmü'l-küll" kāide-i fıkhiyesince ekseriyet kâfîdir. Şeyhayn hazerâtına bile bîat etmeyen var idi. Sa'd bin Ubâde ölünceye kadar ne Ebûbekir'e ve ne Ömer'e bîat etmemiş idi. Hazret-i Ali'ye de bazı ashâb bîat etmemişler idi.

Sûret-i sâniye: Şûrâ-yı hâssa ile intihâb tarîkıdır ki halîfe-i sâbıkın ihtiyâr ettiği bir kısm-ı mahsûsun intihâbıyla hilâfet mün'akid olur. Hazret-i Osman'ın hilâfeti gibi. Halîfe-i sâbık Ömerü'l-Fârûk'un intihâb ettiği ashâb-ı sitte-i şûrâdan Osman ile Ali ekseriyyeti ihrâz etmişler idi. Müverrih-i şehîr İbni Cevzî'nin beyânına göre ashâb-ı şûrâdan hakem ta'yîn olunan Abdurrahmân bin Avf Ebûbekir namzedden birini tercîh için ehl-i hall u akde mürâcaat etti. Bu kere Hazret-i Zinnûreyn ekseriyeti ihrâz ettiğinden Abdurrahmân bin Avf emr-i hilâfeti Hazret-i Osman'a tevdî etti.

Sûret-i sâlise: Vesâyet veya velâyet-i ahd tarîkidir ki halîfe-i sâbıkın şerâit-i hilâfeti hâiz olanlardan birini veliahd ta'yîn edip ümmetin mazhar-ı kabûlü olmasıyla hilâfet mün'akid olur. Hazret-i Ömer'in hilâfeti gibi. Halîfe-i sâbık Ebûbekir es-Sıddîk Hazret-i Ömer'i veliahd ta'yîn ettiği zaman bazı ashâb veliahdın fazz u galîz olduğu der-miyân etmişler ise de Hazret-i Halîfe onları iknâ etmiş ve intihâb ettiği veliahdı ümmet tarafından mazhar-ı kabûl olmuş idi.

Asr-ı evvelde hilâfet-i celîle-i İslâmiyye ancak suver-i selâse-i mezkûreden biriyle mün'akid olur idi. Halîfe icmâ-i ümmetle makām-ı hilâfeti ihrâz eder idi.

Sûret-i râbi'a: Tagallüb tarîkıdır. Şöyle ki: Müslimîn için bir imam bulunmayıp beynlerinde ihtilâf cârî olur ve içlerinden hiçbirine râzı olmazlar ise dirâyet ve asabiyyeti ile siyâset-i ümmete kādir olacağını aklı kesen bir zâtın hilâfeti taleb etmesi câiz olur. Artık tav'an ve kerhen nâs ona itâat eder ve ahvâl sükûnet bulur ve nidâsına icâbet olunursa böyle bir zâtın hilâfeti sahîh olur. Bu tarîke "hakk-ı seyf tarîkı" de denir. Hakk-ı seyf tarîki asr-ı evvelden sonra bizzarûre ulemâ-i ümmet tarafından kabûl olunmuştur.

Hulefâ-i Râşidîn zamânında hilâfet irsî değil idi. Halîfe bilâ-hasr u ta'yîn ümmet tarafından bi'l-istişâre intihâb olunur idi. Hattâ Hazret-i Ömer ashâb-ı şûrâya oğlu Abdullah'ı intihâb etmemelerini tenbîh etmiş idi. Hazret-i Ali emr-i hilâfeti tamâmıyla ümmete tevdî ederek oğlu sıbtü'n-nebî Hazret-i Hasan hakkında [4](لاامركم ولاانهاكم انتم البصر) demiş idi. En evvel hilâfeti irsî kılan Muâviye bin Ebî Süfyân'dır. Muâviye ahd-i nübüvvetin uzaklaştığını nazar-ı itibâra alarak beyne'l-müslimîn bir fitne zuhûrundan korktuğundan hâl-i hayâtında ehil ve müstehak gördüğü oğlu Yezîd'i veliahd ta'yîn etmiş idi. Kerbelâ fâciasıyla surre fecîasına ve muhâsara-i Ka'be hâilesine bakılınca Muâviye korktuğuna uğramış ise de yine hilâfetin Benî Ümeyye hânedânında istikrârına sebeb olmuştur. Emevîler'den yalnız Ömer bin Abdülazîz Hulefâ-i Râşidîn tarîkıne ittibâ etmeyi kasd ederek meşâhîr-i tâbiînden ve fukahâ-i seb'adan Kāsım bin Muhammed bin Ebîbekr es-Sıddîk'ı veliahd ta'yîn etmek istemiş idi. Fakat âmmenin tagallübü ile ona muvaffak olamadı. İrtihâlinden sonra Emevîler yine tarîk-i Muâviye'ye rücû' ettiler. Âl-i Abbâs da tarîk-i Muâviye'yi iltizâm ettiler. Ancak el-Me'mûn bin Hârûni'r-Reşîd Ömer bin Abdilazîz gibi Hulefâ-i Râşidîn tarîkıne ittibâ etmeği kasd ederek Âl-i Ali'den Ali er-Rızâ bin Mûsâ el-Kâzım'ı veliahd ta'yîn etmiş idi. Bu hal Benî Abbâs'a pek güç gelerek Bağdat'ta Me'mûn'un bîatini nakz ile amcası İbrahim ibnü'l-Mehdî'ye bîat ettiler. Bu sırada Me'mûn Horasan'da ikāmet ediyor idi. Bağdat'taki ahvâl Me'mûn'un sem'ine vâsıl oldu. Artık Horasan'da ikāmet edemeyip Bağdat'a âzim oldu. Yolda füc'eten Ali er-Rızâ vefât etti. Me'mûn Bağdat'a bilâ-mukāvemet dâhil oldu. Ve biraz sonra şiâr-ı Aleviyyîn olan yeşilleri çıkarıp şiâr-ı Abbâsiyyîn olan siyâhları giydi. Me'mûn'dan sonra hiçbir kimse diğer hânedândan veliahd ta'yini mes'elesini ortaya koymadı. Âl-i Osman da Âl-i Abbâs'a ittibâ ettiler. Böylece hilâfet irsî olarak kaldı.

Hilâfet-i İslâmiyye saltanat-ı dîniyye ve dünyeviyye olduğu halde ilcâât-ı **[51]** asriyye ile bâzen saltanat-ı dünyeviyyeden infikâk ederek yalnız saltanat-ı dîniyyeye münhasır kalmış idi. Hulefâ-i Râşidîn zamânında hilâfet saltanat-ı dîniyye ve dünyeviyyeyi câmi' idi. Emevîler zamânında da hükûmet hilâfetten ayrılmamış idi. Yalnız Mervân zamanında ve oğlu Abdülmelik bin Mervân'ın bidâyet-i ahdinde hükûmet-i İslâmiyye dûçâr-ı tefrika olmuş idi. Mekke'deki İbnü'z-Zübeyr esbak ve efdal olması itibâriyle halîfe tanındığından Mervân ile Abdülmelik'e halîfe nâmı verilmemiş idi. İbnü'z-Zübeyr'in şehâdeti üzerine Abdülmelik hilâfeti ihrâz

[1] Ebû Dâvûd, *Sünen,* 2/240; 3/ 595.
[2] Buhârî, *Sahîh,* Fezâil-i Ashâb, 10.
[3] Müslim, *Sahîh,* Cihâd ve's-siyer, 16.

[4] "Size ne emrederiz ne de istediğinizi yapmanızı yasaklarız. Karar sizindir!"

etmiştir. Irak'taki Abbâsiyye Devleti bidâyette hilâfet ve hükûmeti cem' etmiş idi. Bilâhare hükûmet Âl-i Büveyh ile Âl-i Selçuk'a intikāl etti. Benî Abbâs'a da yalnız saltanat-ı dîniyye kaldı.

Âl-i Selçuk'un Bağdat'tan kalkması üzerine be-tekrâr Abbâsîler saltanat-ı dünyeviyyeye sâhib olmuşlar ise de bu da çok sürmedi. 656 târîhinde Cengiz'in hafîdi Hûlâgû'nun tîğ-i gadriyle hilâfet-i Abbâsiyye münkarız oldu. Üç sene hilâfet-i İslâmiyye münhal kaldı. 659 tarihinde Mısır'da yeniden hilâfet-i Abbâsiyye teessüs etti. Fakat Mısır Abbâsîleri'nde hükümet yok idi. Hükümet Memâlîk-i Bahriyye ve Memâlîk-i Çerâkise elinde idi.

923 târihinde hilâfet-i İslâmiyye Benî Abbâs'tan Benî Os-man'a intikal etti. Benî Osman hilâfet ve hükûmeti cem' etmişlerdi. Âl-i Osman'ın birinci halîfesi bulunan Sultan Selim hilâfet-i İslâmiyyeyi dest-i kifâyetine aldığı zaman kendisine karşı duracak bir hükümdar yok idi. Dirâyet ve asabiyyeti ümmeti himâyeye bâliğan mâ-belağ kâfî idi.

Sâniyen: Hâtime-i hulefâ-i Abbâsiyye olan Mütevekkil Alellah Selîm-i Evvel'in kifâyetini takdîr ederek hilâfeti vasiyyet etti. Bu vasiyyet ve terk-i hilâfet ehl-i hall ü akd tarafından kabul edildi. Ulemâ-i Ezher ile ulemâ-i Rûm'dan mürekkeb bir meclis-i umûmî Sultan Selim'i halîfe intihâb ederek seyf-i şehâmeti teslim ettiler. İşte cülûsu müteâkıb icrâ edilen taklîd-i seyf âyîni bundan neş'et etmiştir.

Sâlisen: Sultan Selim kıble-gâh-ı mü'minîn olan Haremeyn-i Muhteremeyn'i himâye etti. Çerâkise'nin "Mâlikü'l-Haremeyn" ünvânına bedel teeddüben "Hâdimü'l-Haremeyn" ünvânıyla iktifâ etti. İlâ yevminâ hâzâ Haremeyn selâtîn-i Osmâniyye tarafından himâye edilmiştir. Yalnız karn-ı âşirde yedi sene kadar Zeydiye imâmları tarafından ve karn-ı ahîrde yine yedi sene kadar Vehhâbîler tarafından zabtedildiğinden o zamanlar Haremeyn-i Muhteremeyn himâye edilememiştir.

Râbian: Sultan Selim Han emânet-i mübârekeyi hıfzetti. El-hâsıl safder-i devrân Sultan Selim Han hakk-ı seyf ve vesâyet ve himâye-i Haremeyn ve muhâfaza-i emânât-ı mübâreke ile hilâfet-i İslâmiyeye ehakk oldu. Ve ehl-i hall ü akdin intihâbıyla makām-ı celîl-i hilâfeti ihrâz etti. El-yevm pâdişâhımız Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri milletimizin intihâbıyla tercümân-ı âmâl olarak ictimâ eden ve bâfetvâ-yı şer'î ehl-i hall u akd olduğu sâbit olan" meclis-i umûmî-i millet" tarafından bi'l-intihâb kürsî-i hilâfete iclâs edilmekle bi'l-umûm müslümanların halîfesi ve bi'l-umûm Osmanlılar'ın pâdişâhıdır.

Tavâif-i mülûk-i İslâmiyye'ye gelince onlara yalnız emîr, melik, sultan, hükümdâr, pâdişâh denir. Fakat halîfe ıtlâk olunmaz. Halîfe bir olur. Emîr, sultan, melik, hükümdâr, pâdişâh müteaddid olabilir.

Dârülfünûn-ı Osmânî İlâhiyât
ve Edebiyât Şubeleri Müdürü:
Hakkı

MENÂKIB-I SENİYYE

ما مضت فترة من الرسل الا بشرت قومها بك الانبياء

Rusül-i kirâmdan hâlî hiçbir fetret geçmedi ki o fetretten sonra gelen resûller kendi kavimlerine seni tebşîr etmesinler. Her fetret ki onda senin zikir ve yâdın ferâmûş edildi, onu müteâkıb ba's olunan rusül-i fihâm tarafından senin bi'setin, risâlet-i bâhiren, mecd ü şerefin kendi kavimlerine tebşîr olunur ve bu sûretle na't ü vasfın dem-be-dem tecdîd edilir idi. Peygamberân-ı izâm aleyhimü's-salâtü ve's-selâm hazerâtının bu tavsîf ve tebşîrleri de yâ Habîballâh! Senin kemâl-i şeref ve rif'atine başkaca delîl-i vâzıhdır.

Beyân-ı i'râb ve lügāt: (فترة) fâildir. Fetret: Bir resûlün vefâtıyla onu müteâkıb gelen diğer bir resûlün bi'seti arasındaki zamâna ıtlâk olunur. (من الرسل) mahzûfa müteallık olarak (فترة) lafzının sıfatıdır ve (خاليه من الرسل) takdîrindedir. Zarûret-i vezn için (رسل) burada sînin sükûnuyla kırâat olunur. Fetret mefhûmunda rusülden hâlî olmak kaydı muteber iken nâzım hazretlerinin onu bu vechile ayrıca tavsîf etmesi ya mahall-i isti'mâlini ta'yîn etmiş olmasına sarf edilir veyahud fetreti o kayddan tecrîd ederek mutlak zaman ma'nâsında isti'mâl eylemiş olduğuna hamlolunur. (بشرت) tef'îl bâbından mâzî ve tahtında müstetir zamîr fetrete râcîdir. (قومها) mukaddem mef'ûl ve zamîrin mercii muahhar fâil olan (الانبياء) dır. Burada enbiyâ ile murâd rusül-i kirâmdır.

تتباهى بك العصور وتسمو بك علياء بعدها علياء

A'sâr ve dühûr seninle tebâhî eder. Ve mâ-ba'dinde daha âlî merâtib bulunan mertebe-i aliyye seninle ulüvv ü rif'at bulur. Bir halde durmayıp peyderpey terakkī etmekte olan medâric-i sâmiyye seninle i'tilâ eder. Yâ Habîballah! Sen daha âlem-i aslâb ve erhâmda iken devr-i Âdem'den bu âlem-i şühûdda zuhûruna kadar güzâr etmiş olan a'sâr ile zuhûrundan bi'setine **[52]** ve ondan âlem-i cemâle intikāline ve ahd-i sahâbeden şimdiye dek geçmiş ve bundan böyle dahi âhirü'z-zamâna kadar geçecek olan a'sârdan her birinde gerek âbâ ve ecdâdın zımnındaki vücûdun ve gerek senin bizzat vücûdun cihetiyle ve gerek kemâlât-ı nebeviyyenden istimdâd hasebiyle kendine hâs bir meziyyet bulunduğundan her asır ve zaman bu meziyet-i mahsûsası ile diğer a'sâr ve ezmân üzerine iftihâr eyler ve senin her asırda mâkablinden bâlâ ve mâ-ba'di ondan erfa' ve a'lâ merâtibin olup bu merâtib ilâ mâ-lâ-nihâye tezâyüd ve i'tilâ eder.

* * *

hadîs-i şerîfinin şerh ve îzâhında Kutb-i Rabbânî Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî kuddise sırrahu Hazretleri şöyle demiştir: "Bu gayn: Gayn-ı envârdır, gayn-ı ağyar değildir. Çünkü zât-ı risâlet-meâb Efendimiz merâtib-i aliyyede dâimü't-terakkī olduğundan kalb-i şerîfleri üzerine envâr-ı ulûm ve maârif tevâlî ettikçe bulunduğu mertebeden daha âlî mertebeye irtikā edip mâkablindeki mertebenin ondan dûn olduğunu müşâhede buyurmalarıyla tevâzuen

(انه لغيان على قلبى فاستغفرالله)[1]

[1] Müslim, *Sahîh,* Zikr, 12.

ve kemâlinin tezâyüdünü taleben o mertebe-i dûna telebbüs ve mukārenetinden nâşî Cenâb-ı Hakk'a istiğfâr eder idi."

Fetha ile (غين) örtmek ve kaplamak ma'nâsınadır. Hadîs-i şerîfin ma'nâ-yı zâhiri itibâriyle meâli: Resûl-i Ekrem Efendimizin kalb-i enverleri müdâm istiğrâk üzere iken hasbe'l-beşeriyye ahyânen umûr-ı deyniyye ile iştigāl buyurulmasından kinâye olarak mestûr kalmasına mebnî Cenâb-ı Hakk'a istiğfâr ettiklerini müş'irdir.

Zât-ı nübüvvet-penâh Efendimizin biri birine fâik bulunan merâtib-i aliyye ile tereffü' ve i'tilâ ettiği zihne mütebâdir iken nâzım hazretlerinin bilâkis o merâtib-i aliyyenin zât-ı risâlet-penâh Efendimizle ulüvv ü rif'at bulunduğunu beyân etmesi, çünkü zât-ı nübüvvetleri âlem-i emirde hiçbir mahlûk için müyesser olmayan ekmel-i kemâl üzere halk edilmiş ve mahzâ merâtib-i aliyye-i Hazret-i Ahmed-i Muhtâr ile şeref-yâb olmak için âlem-i şühûda o merâtibde müterakkī olarak gelmiş olduğundan merâtib-i aliyye zât-ı Muhammedî ile teşerrüf edip yoksa hilkaten ekmel olan zât-ı Ahmedî merâtib-i aliyye ile teşerrüf eylemediği içindir.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt: (تتباهى) fi'l-i muzâri ve masdarı olan tebâhî tefâhür ma'nâsınadır. (العصور) fâil ve asrın cem'idir. Asr ile burada zaman ve dehr murâddır. (تسمو) ulüvv ma'nâsına olan sümüvvden muzâri'. (علياء) a'lânın müennesi ve (مرتبة علياء) takdîrinde olarak (تسمو) nun fâ'ilidir. (علياء بعدها) cümle-i ismiyye ve birinci ulyânın sıfatıdır. –bakıyyesi var–

Bereket-zâde: İsmail Hakkı

Gece dersleri:

- 2 -

KUVVET HAZIRLAMAK

Mukarriri: Mûsâ Kâzım
Muharriri: Eşref Edîb

Şerîatin dünyâya müteallık ahkâm-ı asliyyesinden birisi de kuvvet hazırlamaktır. Bu da, esteîzü billâh [1](وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) âyetinden müstenbattır. "Kudretiniz yettiği kadar a'dâ için a'dâya karşı kuvvet hazırlayın!" Bu âyette a'dâya karşı kudretimiz yettiği kadar i'dâd-ı kuvvetle emrolunuyoruz. Bilirsiniz ki emirler vücûb içindir. Şu halde bu âyet-i celîle mantûkunca düşmana kuvvet hazırlamak bütün müslümanlara farzdır.

Kuvvet, zamana göre değişir. Her zamanda aynı kuvvet olmaz. Çünkü bu âlem âlem-i terakkīdir; daima terakkī, daima tahavvül etmektedir. Böyle tahavvül hâsıl oldukça lâzım gelen kuvvetler de terakkī eder.

Asr-ı Nebî'de kuvvet: Ok, yay, kılıç, feres idi, nihâyet en büyük kuvvet de gürz idi. Hele fil de olursa artık en mükemmel kuvvet de hazırlanmış olurdu. Çünkü o zaman herkesin isti'mâl ettiği kuvvet bunlardan ibâret idi.

Sonra bunlar değişe değişe, terakkī ede ede şu hâle geldi. Bugün kuvvet: Top, tüfek, Krup topları, dumansız barutlar, mükemmel mavzerler… Topların da envâı var: Maksim topları, sahrâ topları, cebel topları, seri âteşli toplar… Sonra zırhlılar, şimendiferler ki bunlar da pek mühim kuvvetlerdir. Zîrâ bunlar olmasa asker bir yere sevk olunamaz. Yaya gidilirse bir aylık, iki aylık memleketler var; oralardan asker getirinceye kadar hâriçten düşman memleketi istîlâ eder.

Demek ki bugün bizim a'dâmızda, hasımlarımızda ne gibi kuvvetler varsa aynı kuvvetlerin bizde de bulunması lâzımdır. O kuvvetleri i'dâd etmemiz farzdır, vâcib-i mutlaktır. Vâcib-i mutlakın mukaddimesi de vâcib olduğundan şu kuvvetleri ihzâr için ne kadar mukaddimât varsa onları da istihzâr vâcibdir.

Bu kuvvetleri ihzâr için ne gibi vesâit lâzım? Düşünelim. Evvel be-evvel maârif… Maârifsiz bunlar meydâna gelemez.

Çünkü câhil bir kavim hiçbir kuvvet i'dâd edemez. Öyle ise şu asırda şu kuvvetleri ihzâr edecek ulûm ve fünûn neden ibâret ise onları tahsîl, şer'an farzdır, vâcibdir.

Şu kadar ki bütün ümmete vâcib değildir, farz-ı kifâyedir. İçimizden bir kısmımız şu kuvvetlerin mütevakkıfun aleyhi olan vesâili tahsîl etmelidir. Bu, behemehâl lâzımdır. Bunun için öteden beri mektepler açılmış **[53]** bilhâssa Merkez-i hilâfette birçok mektepler küşâd edilmiş idi. Maksad gûyâ bu kuvvetleri istihzâra vesîle olmak idi.

Hâlbuki olmadı. Milletin terakkīsini hükûmet arzu etmiyordu, çünkü biliyordu ki millet terakkī ve teâlî ederse Avrupa devletlerinin tâkip ettiği usûlü bunlar da tâkip ederler. O usûl ise usûl-i meşverettir. Meşveret gelince istibdâd hükmünü yürütemez, bit-tabi' gider. İstibdâd gidince bütün o debdebe ve dârâta da hâtime çekilir. Nâmuslu, hamiyyetli zâtlar mes'ûd; zâlim, menfaat-perest alçaklar da menkûb olur.

Hükûmet bunu düşündü. İşine gelmediği için milletin, memleketin terakkīsine çalışmadı. Geriletmek ne kadar mümkünse onu îfâda kusûr etmedi. Avrupalılar "bunların mektepleri yok" demesinler diye yalandan mektepler açtı, ki aslı yoktu. Avrupa'ya karşı bir nümâyişten ibâretti. Dâhilen hiç iş yok. Zâten bizim işimiz, gücümüz gûyâ Avrupa'yı aldatmak ve bu sûretle biraz daha müstebidâne yaşamak idi.

Halbuki aldatamazdık. Bereket versin, rekābet vardı da o sâyede şimdiye kadar bâkī kalabildik. Hükûmet zannediyor idi ki Avrupa bizi adam yerine koyuyor. Zîrâ işte bizim Mekteb-i Hukūk, Mekteb-i Mülkiye, Harbiye vesâire gibi birçok mekâtib-i âliyemiz ve her yerde idâdiyye, rüşdiyye, ibtidâiyye mekteplerimiz mevcut. Milel-i mütemeddinede ne varsa bizde de o var. Şu halde biz milel-i mütemeddine idâdına dâhil olduk. Binâenaleyh işimiz yolunda. Dâhilde ne yaparsak yaparız…

Halbuki Avrupa bilirdi ki bunlar hep yalandı. Hep göz boyamadan ibârettir. Filvâki bunlar göz boyamadan ibâret idi. Zîrâ mektepler açmaktan maksad-ı aslî, şu kuvvetleri istihzâra vesîle olacak ma'lûmâta mâlik olmak idi. Mektepler açılalı yetmiş sene olmuş, ulûm ve maârifden hiçbir netîce hâsıl olmamış. Yalnız mahdûd bir sûrette biraz tenvîr-i efkâra hizmet edebilmiş. Yoksa maddeten hiçbir netice yok. Ulûmun gayesi, birtakım sanâyi istihsâlidir. Yani iktisâb edi-

[1] Enfâl, 8/60.

len ma'lûmâtı sanâyie tatbik etmektir. Hâlbuki bizde henüz hiçbir fen, hiçbir sanata tatbik edilemedi. Edilseydi elbette bizim de mâmûlât-ı dâhiliyyemiz biraz terakkī eder idi. Hâlbuki terakkī şöyle dursun mâmûlât-ı dâhiliyyemizden hiçbir şeyimiz yok gibidir. Nitekim bir gazete bir resim yapmıştı, ma'mûlât-ı dâhiliyyemizi gösteriyordu: Bir küp yapmış içine de bir çıplak adam sokmuş. Demek istiyor ki mâmûlât-ı dâhiliyyemiz bundan ibâret. Başka hiçbir şey yok. Yetmiş seneden beri gûyâ maârif başlamış, fakat maksad-ı aslî hâlâ hâsıl olmamış… Bunun sebebi… Çünkü ciddî değil. Yalan, aslı yok.

Fakat bundan sonra öyle olmayacak. Ulûm ve maârif tahsîl olunacak, sonra onlar sanâyie tatbîk edilecektir. Çünkü öyle yapmazsak baş edemeyiz. Kazandığımız parayı Avrupa'ya verelim; âlât u edevât, me'kûlât, melbûsât alalım… Bu olmaz. Buna para yetişmez. Memleket fakir olur, parasız kalır. Yaşamak kābil olmaz. Ama bunları kendimiz yaparsak o vakit yaşayabiliriz.

Demek ki ulûm ve maârif olamayınca kuvvet ve hattâ esbâb-ı maîşet de olamaz. Hâlbuki bunları istihsâl vâciptir. Binâenaleyh tahsîl-i ulûm, tahsîl-i maârif de vâciptir.

İşte bu noktayı mülâhaza ederek mektepleri zinhâr takbîh etmemeli. Takbîh değil, bütün ahâlîyi mektepler küşâdına teşvîk eylemeli. Cehilden -mazarrattan başka- hiçbir şey hâsıl olmuyor, bizim çektiğimiz felâketler, hakaretler hep cehil yüzündendir.

Şu zamanda a'dâya karşı ihzârı lâzım olan kuvvetlerden biri de ve belki birincisi de paradır. Nitekim Napolyo'nun "Muhârebe için üç şey lâzımdır: "Birinci para, ikinci para, üçüncü yine para" dediği meşhurdur ki pek doğrudur. Çünkü parasız muhârebe değil yaşamak bile imkân hâricindedir. Para mâ-bihi'l-hayâttır, bâis-i necâttır. Binâenaleyh para kazanmak sâhib-i servet olmak da vâciptir, farzdır. Çünkü en büyük kuvvet para ve servettir.

Servet ne ile olur? Şüphe yok ki yine maârif ile. Demek ki maârif olmayınca servet olmaz. Hakīkaten de olmaz. Çünkü işte toprak var, kuvve-i inbâtiyye var, yer altında maâdin lâ yüad velâ yuhsâ… Şimdi bu topraktan istifâdenin yollarını bilemezsek ne fayda? Nuh zamânından kalma bir saban, yine devr-i Âdem'den yâdigâr bir düven. Şimdi insâf ederek söylemeli, bunlarla Avrupa'ya karşı rekabet olur mu? Düşünmeli: En münbit arâzi bizde olduğu halde zahîreye olan ihtiyâcımızı kendi mahsûlât-ı dâhiliyyemiz ile def edemiyoruz. Daima Avrupa'nın unlarına arz-ı ihtiyâc ediyoruz. Eğer Odessa'dan un gelmese aç kalacağız.

Bunun sebebi?... Bir kere fenn-i ziraatten bî-haberiz. Sonra vesâit-i nakliyemiz yok. Binâenaleyh kendimizi idâre edecek kadar mahsül çıkaramayız. Vaktiyle bu memleketler dünyânın anbarı idi. Sonraları ma'lûmâtsızlık yüzünden, cehil yüzünden bu hallere geldi. Yazık değil mi?

Sonra bizdeki maâdin hakīkaten hiçbir memlekette yok. Bazı ecânib geliyor, bir imtiyâz alıyor. Orada işletiyor, madenleri alıp Avrupa'ya götürüyor. Milyonlar kazanır. Bize de ufak bir resm veriyor.

Sebebi? Çünkü işletmesini bilmiyoruz. Ona dâir ilmimiz, mârifetimiz yok.

Şimdi ilim ve mârifetimiz olsa o milyonlar burada kalsa daha iyi olmaz mıydı?

İşte görülüyor ki servet ve sâmân yine ilim ile olur.

–mâba'di var–

[54] NECM-İ EMEL

1
Necm-i emel-pîrâ mısın?
Bir âlem-i hülyâ mısın?
Gönlümdeki sevdâ mısın?
Cennette bir rüyâ mısın?

2
Ecrâma baksam hey'etin;
Ezhâra baksam nükhetin;
Arz u semâda cilve-ger,
Râz-ı güzîn-i hilkatin.

3
Gökler meâlindir senin;
Yerler zılâlindir senin;
Arz u semânın hüsnü hep;
Bir başka hâlindir senin.

4
Bir şûle-i tâbendesin,
Vech-i felekte handesin,
İster zemîn, ister semâ,
Her nerde olsan bendesin!

5
Çeşmindeki hüsn-i nihân
Bir levne etmiş iktirân;
Kim reşk ile taklîd eder
Baktım o rengi âsumân.

6
Dillerdeki meknûz olur,
Şebler içinde rûz olur.
Geh mâye-i ârâm-ı cân,
Geh ye's-i sâman-sûz olur.

7
Ey mâye-i cân u tenim,
Yerler iken yurdum benim,
Sevdâ-yı çeşminle senin
Oldu semâlar meskenim.

8
Çeşminde hâlet başkadır,
Te'sîr ü kuvvet başkadır,
Kānûn-ı hilkat mutarrid,
Ammâ bu fıtrat başkadır.

9
Vâdîde çağlar cûyibâr;
Sahrâda ağlar rûzigâr;
Sevdâ-yı çeşminden midir
Böyle anâsır târumâr?

10
Sensin enîs-i gurbetim,
Rûhum hayâtım lezzetim,
Senden ibârettir benim
Dünyâya meylim, rağbetim.

11
Sen olmasan dünyâ nedir?
Bu kubbe-i mînâ nedir?
Deryâ nedir, sahrâ nedir?
Bu sâha-i gabrâ nedir?

12
Bir câmid-i serdî-nümâ,
Bir vahşet-i samt-intimâ,
Bir tûde-i hâk-i siyeh,
Bir zulmet-i bî-intihâ.

13
Sen âlemin vicdânısın,
Hissin de son imkânısın!
Fıtratta hüsn-i mutlaksın
Pîrâye-i ünvânısın.

14
Senden bu deryâ bî-karâr;
Senden bu vâdî neşve-bâr;
Senden şafakta hâverin
Rûyunda meyl-i ihmirâr.

15
Senden bu sisler, jâleler,
Senden semenler, lâleler;
Senden bu sûz-ı sîneler,
Senden bu âh u nâleler...

Ferid

MUKALLİDLİĞİ DE YAPAMIYORUZ!..

Şâyân-ı dikkattir ki altı yüz bu kadar seneden beri mevcûdiyet-i milliyyesini bütün cihâna karşı müdâfaa eden Osmanlılar'ın târîh-i siyâseti devir devir, fasıl fasıl rengîn hamâset sahîfeleriyle pîrâye-dâr iken târîh-i edebiyâtında o gözleri kamaştıran ve zihinleri durduran mâzî-i mefâhirden sönük bir lem'a, nâçiz bir hâtıra olsun yok!

Şarka, garba hâkim olduğumuz edvâr-ı şevketimizde bile lisânımız, istiklâlini temîn edebilmek şöyle dursun, bir mevcûdiyyet, lâkin kayd-ı taklidden âzâde bir mevcûdiyet gösterememiş. Evet, biz daima mukallid, hem fenâ mukallid olmuşuz. O zamanlar bütün ulûm, bütün fünûn şarkta olduğu için Osmanlılar arasında yetişen erbâb-ı ilm ü edeb Arap, Acem lisanlarını hakkıyla öğrenirler, bu lisanlarda yazılmış bütün âsârı okurlarmış.

Her kavim için kendisinden meziyetli gördüğü diğer bir kavmi taklid etmek pek tabiidir. Osmanlılar bu husûsta bir istisnâ teşkîl edemeyeceği için biz de taklide başlamışız. Lâkin garbın şi'r-i kadîmi ki garbın edebiyyât-ı hakîkıyye mesleğine tamâmıyla muvâfıktır, eski şâirlerimizin nazar-ı iltifâtını bile celb edememiş.

Ma'lûmdur ki "Câhiliyye" nâmı verilen o devr-i kadîmde eş'âr-ı Arap elvâh-ı tabîat tasvîrlerinden, âlem-i bedâvet sergüzeştlerinden, hamâset, şecâat menkıbelerinden ibâret olup hikmete nâdiren tercümân olur. Hâlbuki lisân-ı mübîn-i Kuran, Arab'ın cihân-ı edebinde gayet azîm bir inkılâp husûle getirdiği için zuhûr-ı İslâm'dan sonra yetişen şâirler seleflerinin mesleğini kâfî görmeyerek hikmetle hamâseti karıştırmış, lisân-ı bülend-i şi'r ile i'lâya başlamışlar. Ma'atteessüf biz bunları da beğenmemişiz.

Daha sonraları Endülüs'ün o feyizli toprağında yetişen şâirler hissiyyât-ı garâm ve şevki musavver gayet rakîk, gayet nezîh şiirler meydâna getirmişler. Fakat nedense bizim şâirlerimiz o yolda hissî eserleri de iyi bulmamışlar. Onlar ancak İran şâirlerini muktedâ ittihâz etmişler.

Şurası ağrebdir ki edebiyâtlarının en zengin olduğu devirlerde Arap'ı taklîde özenmeyen eslâfımız sonraları yani Arap edebiyâtı İran edebiyatının seyyie-i temâsıyla mazmunculuk vâdîsine girdiği, tâbîr-i sahîhî ile münkarız olduğu bir zamanda kalkarak Araplar'ı taklid etmişler. Evet edebiyât nüktecilik, mazmûnculuk vâdîsine dökküldüğü gibi mahvolmuş demektir.

İnsâf edilsin, matbû, gayr-ı matbû yüzlerle, belki binlerle sayılan dîvânlarımızı birer birer nazar-ı tedkîkden geçirsek bulabileceğimiz hakîkî, hamâsî, hikemî, ahlâkî, hissî şiirler bir müntehabât mecmûası meydâna getirebilir mi? Harâbât'ı okuyan bir Osmanlı edîbi için sıkılmamak, müteessir olmamak kābil midir? Ziyâ Paşa merhûmun Arap'tan, Acem'den bulduğu **[55]** bedâyiin yanında bizim Osmanlı şâirlerinin sözleri ne kadar sönük durur!

İmrü'l-Kays'ın, Nâbiğa'nın, Antere'nin, Cerîr'in, Mütenebbî'nin, Ebû Temmâm'ın, Buhturî'nin, İbn Fârız'ın, Ebü'l-Bekā Sâlih'in, Zü'l-Vezâreteyn'nin, Tihâmî'nin, İbn Züreyk'in karşısına çıkaracak hangi şâirimiz var?

Gazeliyyâtımızın hâli ma'lûm, kasâidimiz ya birtakım küçük ekâbire dalkavukluk etmekten, ya fahriyye ünvânı altında kendi menâfiini dinletmekten ibâret. Vâkıâ Araplar da hem kendilerini, hem de başkalarını medhetmemiş değiller. Lâkin öyle medîhalara cânlar fedâ!.. Onlar memdûhlarını bizim gibi insânın hâricine çıkarmamışlar. İnsân-ı kâmil nasıl olmak lâzım gelirse o sûrette göstermişler. Fahriyyeleri ise bütün tarîk-i maâlîde ilerlemek için ne gibi şedâide göğüs gerdiklerini tasvîr eder. Mütenebbî'nin kasîdeleri insana ahlâk dersi verir. En hissiz yüreklerde maâlîye meyl uyandırır. En yüreksiz mahlûklara hayâtı istihkār edecek kadar celâdet bahş eder.

İran üdebâsından kimleri muktedâ addetmişiz? Onlardan da meselâ Senâî gibi ilâhî bir şâir dururken Enverî'nin yalanlarını meşk ittihâz eylemişiz. Sâdîler'in meslek-i hikmetini hiç taklîde heves etmemişiz. En muktedir şâirlerimiz birtakım muammâcı sembolistleri üstâd tanımış.

Hele edebiyâtın ahlâk ile münâsebeti olmak lâzım geleceğini, bir hey'et-i ictimâiyyeyi tehzîb edecek en başlı vâsıta olacağını hâtırımıza bile getirmemişiz. Avâmın ağıza almaktan istihyâ edeceği üryân bir yığın rezâili havâss-ı üdebâmız mazmunlarla, cinâslarla telleyip pullayıp âsâr-ı edebiyye nâmı altında büyük büyük mahâfilde inşâd etmekten hiç çekinmemiştir.

Hülâsa bizim böyle taklîd yolunda meydana getirdiğimiz âsâr-ı edebiyyemiz insanı ya miskîn yapar, ya ahlâksız.

İşte vaktiyle Şark'tan nasıl istifâde edememiş, zarar görmüşsek bugün de Garp edebiyâtından öylece mutazarrır oluyoruz. Bir iki edîb-i güzînimizin âsârı istisnâ edilirse Garb'ın bedâyi-i edebi nâmına aldığımız şeyler hiç işimize yarayacak mâhiyyette değildir. Biz bugün hey'et-i ictimâiyyemizin gözünü açacak, hissiyyâtını yükseltecek, hamiyyetini galeyâna getirecek, ahlâkını tehzîb edecek, hülâsa bize her ma'nâsıyla ders-i edeb verecek bir edebiyâta muhtâcız…

Mehmed Âkif

ZEYD VE ZEYNEB MES'ELESİ

Fransa meşâhîr-i muharrirîninden Voltaire hukūk-ı beşeriyyeyi kendisinde temsîl eylemek i'tiyâdında bulunan Papalığa karşı adâvetine binâen yazmış olduğu yazılarda enbiyâ-i kirâma dahi isnâdâtta bulunur ve nevâkıs-ı gûnâgûnu zevât-ı mukaddeselerine isnâddan tehâşî eylemez idi.

Nebiyy-i Efham Efendimiz hazretleri hakkında bir gûnâ isnâda imkân olmadığını i'tirâf ile berâber ıttırâden onun hakkında dahi asl ü hakīkati olmayan bazı şeyler yazacağını yine bu yazılarının birinde söylemiş ve bilâhare sûret-i cereyân-ı mes'ele ile aslâ münâsebeti olmayan *Muhammed* yâhûd *Taassup* nâmındaki küçük bir eserini neşr eylemiştir ki bazı mekâtîb-i husûsiyyesinde bunu sırf Papa'nın kendi hakkındaki vermiş olduğu hükm-i tel'îni ref' için yazmış olduğunu söylemiştir.

Voltaire Papa'ya karşı olan seyyiesini diğer bir seyyie ile izâleye muvaffak olduysa da vicdânen duyduğu azâba mağlûb olarak Peygamberimizin nâm-ı celîlini kemâl-i hürmetle yâd edip zât-ı mübâreklerini takdîs ve buna mecbur olduğunu da alenen itirâf eylemiştir. Bu eser bizce hâiz-i ehemmiyyet değilse de [1](قد قيل ما قيل ان صدقا و ان كذبًا) mesel-i Arabî-since söylenmiş bir söz olduğundan reddi elzem ve husûsiyle birkaç defalar Paris'te sahne-i temâşâya konulmak teşebbüsâtında bulunmuş olmağla bu lüzûm daha ziyâde ehem olmuştur.

A'dâ-i dîn tarafından vukūa gelen hücumlara bir sedd-i sedîd-i makāmat olan ve beyza-i beyzâ-i İslâmiyye'yi sıyânet için bir melek-i müekkel bulunan fakîdü'l-İslâm ve'l-müslimîn Şeyh Muhammed Abduh rahmetullahi teâlâ hazretlerinin bu bâpta tahrîr buyurmuş oldukları risâle-i müfîdeyi görünce artık müsterîh olmuş idiysem de Avrupalılar ile vukūa gelen temâsımızdan dolayı bu hakīkatin bizce de bilinmesi zamânı geldiğinden risâle-i mezkûreyi asıl ittihâz ederek Voltaire'in mezkûr eserinde mevzû olan "Zeyd ve Zeyneb" mes'elesini izâh ile pek nâçîz bir hizmet emelindeyim. Ve mina'llâhi't-tevfîk.

* * *

Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh):

Ashâb-ı kirâm içerisinde sarâhaten Kur'ân-ı Kerîm'de yalnız Hazret-i Zeyd (radıyallâhu anh)'in ism-i şerîfi zikrolunmuştur.

Kendileri kabîle-i Tay'dan olup dayı-zâdeleri olan Benî Sa'l nezdinde sâkin olmakta iken bir kabîle muhârebesinde esir edilip Arabistan'ın kadîmen en büyük dâd ü sited mahalli olan Sûk-ı Ukâz'a getirilmişti ki bu vakit henüz sekiz yaşını itmâm etmemişler idi.

Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Hadîce (radiyallâhu anhâ) birâder-zâdesi olan Hakîm bin Hüzzâm'a nesl-i nesîl-i Arab'-dan olmak üzere bir köle iştirâ etmesini tavsiye eylemiş ve mûmâileyh dahi Sûk-ı Ukâz'da Cenâb-ı Zeyd (radıyallâhu anh)'i görüp halası nâmına almış idi.

Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hazret-i Hadîce (radiyallâhu anhâ) vâlidemizi tezevvüc buyurdukları vakit Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'i beyt-i semâ-peyvest-i müşârün ileyhâda görüp istihsân buyurmalarıyla istîhâb eylemişler ve Hazret-i Hadîce (radiyallâhu anhâ) dahi velâ-i atâkanın kendisine âit kalmasını şart etmişler ise de şart-ı vâkı'dan Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) ibâ buyurmalarıyla bilâ-şart Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'i Efendimize hibeten i'tâ eylemişlerdir.

[56] İşte Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh) bu sûretle gulâm-ı hâne-zâd-ı Peygamberî olmuştur. Ammü'n-nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem) Ebû Tâlib'in develeriyle Şâm'a esnâ-yı seferinde kendi yerlerinden geçerken Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh) ile kendi amcası arasında şu yolda bir muhâvere cereyân eylemiştir:

– Ey çocuk! Sen kimsin? – Mekkeliyim.
– Yerli misin? – Hayır.
– Köle misin, hür mü? – Köle.
– Kimin kölesisin? – Muhammed bin Abdillah bin Abdilmuttalib'in.
– Arab mısın? – Evet.
– Hangi kabîledensin? – Kelb kabîlesinden.
– Hangi Kelb Kabîlesinden? – Benî Abdûd'dan.
– Kimin oğlusun? – Hârise bin Şerâhîl'in.
– Nerede esir oldun? – Dayılarımda.
– Dayıların kim? – Benî Sa'l.
– Vâlidenin ismi? – Sa'dî.

Bunun üzerine kendi birâder-zâdesi olduğunda aslâ şüphesi kalmayan amcası pederini dahi çağırmış ve bu dahi def'aten oğlunu tanımakla efendisinin kendisine ne sûretle muâmele ettiğini istifsâr ve mekârim-i ahlâk-ı nebeviyyeyi Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'den istihbâr etmeleriyle âzâdı için peder ve amca ve sâir birâderleri Mekke-i Mükerreme'ye bi'l-vürûd huzûr-ı nebevîde pederi gayet ta'zîmkârâne olarak oğlunun ıtkını taleb etmiş ve fidye dahi verebileceğini söylemiş ise de Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'i tahyîr edeceğini ve eğer kendisi isterse bilâ-fidye âzâd buyuracağını beyân ve bunun üzerine Zeyd (radiyallâhu anh) huzûra da'vet olunur:

– Yâ Zeyd! Bunları biliyor musun?

– Evet. Pederim, amcam, birâderlerimdir.

– İşte bunlar bildiklerindir. Eğer ister isen bunlar ile git ve eğer beni istersen ben de bildiğin adamım.

Kelâm-ı Nebevîsi ityân olunmağla Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh):

– Yâ Rasûlallâh (sallallâhu aleyhi ve sellem) benim pederim ve amcam sensin, ben sana aslâ bir kimseyi tercîh etmem, sûretiyle mukābelede bulunup ibrâz-ı sıdk u rızâ ve izhâr-ı muhabbet ü velâ eylemiş ve buna karşı peder ve amcasının:

– Köleliği mi ihtiyâr ediyorsun, yollu ta'rîz ve ta'yîblerine aslâ atf-ı ehemmiyyet eylemeyip Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem)'den bir an bile ayrılmayacağını söylemesiyle Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bunların huzûrunda zât-ı mübâreklerine tevârüs etmek üzere Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'i ıtk u âzâd buyurmuş ve onlar dahi müsterîhen avdet eylemişlerdir.

Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'in hîn-i gıyâbında pederi şu yolda tahazzün ve tahannün eyler imiş:

بكيت على زيد ولم ادر ما فعل
احى يرجى ام اتى دو نه الاجل
فوالله ما ادرى وان كنت سائلاً
اغالك سهل الارض ام غالك الجبل
فياليت شعرى هل لك الدهر رجعة
وحسبى من الدنيا رجوعك لى علل
تذكر نيه الشمس عند طلوعها

[1] "Söylenen söylendi, ister doğru ister yalan olsun" anlamındadır.

ويعرض ذكراه اذا قارب الطفل
وان هبت الارواح هيجن ذكره
فيا طول ما حزنى عليه ويا وجل
ساعمل نص العيس فى الارض جاهداً
ولا اسأم التطواف او تسأم الابل
حياتى او تأتى على منيتى
وكل امرا قان وان غره الامل
ساوصى به قيساً وعمراً كلاهما
واوصى به زيداً ثم من بعده جبل

Tercümesi:

Oğlum Zeyd'e ağladım, ağladım; artık tâb ü tüvânım kalmadı! Ne yaptığını ve ona ne olduğunu bilmiyorum. Bilmiyorum ve sorsam dahi haber alamam.

Ey oğlum! Seni ovalar mı aldı?!.. Dağlar mı kaptı?!.. Bilmiyorum.

Bilsem, âh bilsem! Dünyâ gözüyle seni bir daha görecek miyim? Bu ümîd-i rücûundur ki beni avutuyor... –mâba'di var–

Şerefeddin

MÜBÂHESÂT:

Sükkân-ı Semâ ve Yerdekilerin Göktekilerle Âtiyen Muhâbere ve Muvâsala İhtimâli

Sırâtımüstakīm'in elli birinci nüshasında münderic zîri Üsküblü Hâfız Ferîd imzâlı makālede sûre-i Şûrâ'daki [1](وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ) âyet-i kerîmesinin fıkra-i ûlâsı keşfiyyât-ı ahîre vechile küre-i arz gibi bazı ecrâm-ı semâviyyenin hayvânât ile meskûn bulunduğunu ve fıkra-i ahîresi dahi ehl-i semâ ile ehl-i arz arasında dünyâda âtiyyen bir vâsıta-i muvâsalat **[57]** veya muhâbere keşfedileceği ve bu vâsıta ile zemîn ü âsumân sükkânının hakīkaten veya hükmen ictimâ edecekleri sarâhati muhtevî olduğu beyânıyla ecille-i müfessirînden Beyzâvî hazretlerinin bu babdaki tevcîhâtı redd ü cerh olunmaktadır.

Mütâlaât-ı mesrûde mûcib-i kanâat görülemediğinden teşrîh-i mes'eleye medâr olmak üzere izâhât-ı âtiyyenin i'tâsına müsâraat olunur:

Mahlûka mahsûs ilmin sebeb-i âdîleri üçtür. Birinci: Havâss-ı selîme. İkinci: Haber-i sâdık. Üçüncü: Akıldır. Halli sadedinde bulunduğumuz mes'ele mahsûsâttan olmadığı cihetle sebeb-i evvel ile keşfi mümkün değildir. Sebeb-i sâlis ile faslı mutasavver olmadığı âşikârdır. Çünkü akıl, idrâkinde his, bedâhet, tecrübe gibi vesâilden istimdâd eder. Mele-i âlâya taalluk eden mebhas ise bu turukdan hiçbirinin cevelân-gâhı değildir. Evet! Akıl, rû-yı zemînde mevcûd envâ'i hayvânın âsumânda da tahakkukunu istib'âd ederek tecvîz eder. Bu cevâz Hak Sübhânehu ve Te'âlâ'nın [2](وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ) kavl-i şerîfi müşîr olduğu gibi. Allah celle celâlühû hazretlerinin şümûl-i ilmi ve ihâta-i kudretine nazaran ecrâm-ı süfliyyede ibdâ olunan hayvânâtın ecrâm-ı ulviyyede mevcûdiyetini, akıl, müstehil addetmeyip imkânına kāil olur ise de hayvânât-ı mez-bûrenin bil-fiil semâvâtta mebsûsiyyetine hâkim olamayacağı celîdir. Bahsimiz ise vukūda olup imkânda değildir. İmkâna bakılırsa, mütekellimûn, umûr-ı mütemâsile ahkâmda teşârük ettikleri ecilden bu âleme mümâsil âlem-i âharın vücûdunu tecvîz ettiler. [3](اَوَلَيْسَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ) kelâm-ı mecîdinde cevâz-ı mezkûra işâret vardır. Şu halde bu âlemden başka on sekiz bin âlemin sübûtunu tecvîz eden aklın ecrâm-ı ulviyyede tesvîg ettiği hayvânât, efrâd-ı mukaddereden olup efrâd-ı muhakkakadan değildir. Binâen-alâ-zâlik keşf-i mes'ele için sebeb-i sânîden başkasına gidilemez. Sebeb-i sânî ise haber-i sâdıktır. O da iki nevi' olup birinci nevi' bulunan haber-i mütevâtirde, muhbiriyye, mümkün, velev tecrübe ve hads tarîkleri ile müşâhed olması şart kılındığına nazaran "mâ nahnü fîh"imiz olan mes'elenin sâlifen işâret olunduğu vech üzere mahsûsât ve meşhûdâttan olmadığı cihetle halli haber-i sâdıkın birinci nevi' ile de müteyesser olmayıp hall-i mes'ele için haber-i sâdıkın ikinci nevi taayyün etmiştir. O da mûcize ile müeyyed Resûlullah'ın haberidir.

Tirmizî'de mastûr [4](أَطَّتِ السَّمَاءُ، وَحُقَّ لَهَا أَنْ تَئِطَّ مَا فِيهَا مَوْضِعُ أَرْبَعِ أَصَابِعَ إِلَّا وَمَلَكٌ وَاضِعٌ جَبْهَتَهُ سَاجِدًا...) hadîs-i şerîfi ve daha ahbâr-ı âhâd ise de mecmû'u hadd-i şöhrete bâliğ olan sâir ehâdîs-i şerîfe ve [5](اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ...) ve [6](وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ), [7](وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ) kavl-i celîlleri gibi âyât-ı kerîme ise ecrâm-ı ulviyyede mebsûs, melâike olduğunu tasrîh etmekte-dir.

Gerçi sûre-i Şûrâ'da [8](وَمِنْ اٰيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ) âyet-i kerîmesinin zâhiri rû-yı zemîn gibi âsumânda hayvânın mebsûs olduğunu îhâm ediyor ise de karâin-i şer'iyye-i meşrûha âyet-i mezbûredeki (دَابَّةٍ) lafzı ma'nâ-yı lugavîsinden sarf etmiştir. Zîrâ "hakīkat hissen ya aklen müteazzir yahud âdeten ya şer'an mehcûr olur ise ma'nâ-yı mecâzîye sayrûret olunur" diye ilm-i usûl-i fıkıhta mastûrdur. Bu sebeptendir ki âyet-i mezkûre tefsîrinde Beyzâvî hazretleri birinci tevcîhinde (دَابَّةٍ) lafzının ma'nâ-yı vaz'îsi "zemînde meşy eden hayvan" iken ber-vech-i sâlif ehâdîs-i nebeviyye ve âyât-ı Kur'âniyye'den mütehassıl karîne-i şer'iyye ile burada ma'nâ-yı hakīkī-i mezbûr mehcûr olmağla müsebbibin ismini sebebe ıtlâk kabîlinden ma'nâ-yı mecâzîsi olan "hayy" ma'nâsına sayrûret edip lafz-ı dâbbeyi

[1] Şûrâ, 42/29.

[2] Nahl, 16/8.
[3] Yâsîn, 36/81.
[4] Tirmizi, *Sünen,* Ebvâbü'z-Zühd, 9.
[5] Gāfir, 40/7.
[6] Hâkka, 69/17.
[7] Zümer, 39/75.
[8] Şûrâ, 42/29.

"hayy" ile tefsîr etmiştir. Sûre-i Nûr'da [1](وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِى عَلٰى بَطْنِهِ) âyet-i celîlesinde dâbbe lafzı ma'nâ-yı lugavîsi üzere müsta'mel olmaktan "mâ nahnü fîh"imiz olan âyet-i mezkûrede de ma'nâ-yı hakîkîsi üzere ibkâ olunması lâzım gelmeyeceği evzahdır. Zîrâ âyât-ı Kur'âniyye nakl-i lügat için inzâl olunmayıp belki beyân-ı ahkâm için tenzîl olunmuştur.

Sâhib-i makālenin zannettiği gibi müşârün ileyh Beyzâvî zamānında ilm-i hey'et nazariyyesince ecrâm-ı ulviyyenin hay-vânât ile meskûn olmadığı karîne-i mânia addedilmemiştir. Belki ber-vech-i bâlâ remz olunduğu gibi karîne-i şer'iyye karîne-i mânia itibâr edilmiştir.

Nasıl nazariyyât-ı hey'iyye karîne-i mânia addedilebilir ki nazariyât-ı mezkûre akıl ile müktesebdir. Halbuki bu mes'elede aklın hüküm-fermâ olmayacağı atfen işâret olunmuştur. İlm-i usûl-i fıkhın mevzû-ı âhirinde "mecâzın sıhhatinin şartı hissen ya aklen ya âdeten ya şer'en ma'nâ-yı hakīkīyi irâd eden mânia bir karînenin vücûdudur" diye karîne-i mâniayı bir nemat-ı meşrûh-i hissiyye, akliyye, âdiyye, şer'iyyeye taksîm ve tevsî' etmişler iken hayfâ ki sâhib-i makāle feyfâ-yi fasîh-i karînede kendini bir hufre-i dayyıkaya ilkā etmiştir.

Beyzâvî hazretlerinin birinci tevcîhini teşrîh ve te'yîde gelince: Hayât debîbe sebeb olup bu alâka ile mecâz-ı mürsel-i teba'î tarîkiyle debîb ismi hayâta, dâbbe ismi "hayy" ma'nâsına ıtlâk olunup "hayy"dan lafz-ı dâbbe ile tâbîr olunmuştur.

Hayât, "kuvve-i his ve hareke-i irâdiyye ve kuvve-i tagziyyeyi muktezî kuvveden ibârettir" kavlini ihtiyâr eden İbni Sînâ ve etbâına göre debîbe sebeb-i baîd olursa da işbu mezheb müşârün ileyh Beyzâvî tarafından *Tavâli'ü'l-Envâr*'ında mecrûh olduğu gibi *Telhîsü'l-Muhassal*'da İmâm Râzî tarafından ve *Mevâkıf*'da Kādî Adud cânibinden redd ü cerh edilmiştir.

Müşârün ileyhim hazerâtı muhtârlarınca, hayât, nefs, kuv-ve-i his ve hareke-i irâdiyye ve kuvve-i tagziyyeden ibâret olmağla debîbin sebeb-i karîbi olup sebeb-i baîdi değildir. Maa-hâzâ İbni Sînâ mezhebi müsellem olsa bile müsebbib olan debîb ismini sebeb-i baîd olan hayâta ıtlâkın adem-i sıhhati müsellem değildir. Zîrâ ıtlâk-ı mezbûrda sebebin karîb olması şart kılınmamıştır. Binâen-alâ-**[58]**zâlik sâhib-i makālenin bu makamda sebebiyyet, müsebbibiyyet alâkası epeyce bahs götürür demesi vârid değildir.

Dâbbe hayy ma'nâsına haml olununca rû-yı zemîndeki hayvânâta ve âsumânda bulunan melâikeye şâmil olup sâir ehâdîs-i nebeviyye ve âyât-ı Kur'âniyye gibi işbu âyet-i kerîmeden de ecrâm-ı ulviyyede mevcut melâike olduğu münfehim olmağla delâ'il-i şer'iyye beyninde kat'â şâibe-i tenâfî tevehhüm olunmayıp cânib-i İlâhî'den Resûl-i Zîşân'ına vahy-i celî veya vahy-i hafî tarîkleriyle bildirildiği müncelî olur.

Meâl-i âyet-i mezbûre: Ecrâm-ı ulviyye ve süfliyye-i mahlûka ve her ikisinde Hak Sübhânehu ve Te'âlâ hazretlerinin inşâ ve ibdâ buyurduğu bütün ashâb-ı hayât, sanâyi-i acîbeyi ve bedâyi-i garîbeyi muntavî ve muhtevî olmaları sebebiyle sâni-i kādir-i hakîm olan Allâh Teâlâ'nın vücûd ve vahdet ve kudret ve hikmetine delâlet eden âyât-ı sâtıa ve berâhîn-i kātıasındandır, demekten ibârettir. Allâhu a'lem.

* * *

Gelelim âyet-i mezkûrenin fıkra-i ahîresi bulunan [2](وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ) kavl-i şerîfi zikrolunan âyât-ı âfâkiyye ve enfüsiyyeyi ta'akkul ve tefekkür etmeyip inadında musırrîn olan münkirîn ve müşrikîn haklarında Allâh Te'âlâ'dan tehdîd-i azîm ve va'îd-i elîmi ve âyât-ı mezkûre ile mu'teberîn olan ehl-i îmân ve erbâb-ı îkān için tebşîr-i vefîr ve ihsân-ı kesîri i'lâm ve inbâ ediyor.

Zîrâ her ne kadar cümle-i münîfe-i mezkûre zâhirinden sükkân-ı semâ ile sükkân-ı arz arasında âtiyyen bir vâsıta-i muvâsalet veya muhâbere keşfedileceği ve bu vâsıta ile zemîn ve âsumân sükkânının hakīkaten veya hükmen ictimâ edecekleri tevehhüm olunuyor ise de vech-i mezkûr üzere ictimâ, dünyâda aklen mümkün, âdeten muhâldir. Âdetâ muhâl olan şeylerin hark-ı âdet tarîkiyle vukūu dünyâda enbiyâya ve evliyâya mahsûstur. Umûm-ı nâsda mutasavver değildir.

Bu sûretle cümle-i mezkûreyi zâhir ma'nâsından sarf eder karîne-i âdiyye bulunduğu gibi zamîr-i ukalâ ile (عَلٰى جَمْعِهِمْ) buyurulup (عَلٰى جَمْعِهِا) buyurulmaması bu cem'den murâd sükkân-ı zemîn ve âsumânı dünyâda cem' olmayıp mutlaka cezâya müstahhıkkîn olan ukalâyı haşr u hesâb u cezâ için cem' olduğuna delâlet eder.

İmdi fıkra-i mezkûre meâli "Cenâb-ı Sâni'-i muhtâr ve kādir-i mutlak olan Hak Teâlâ hazretleri meşiyyet-i seniyyesi taalluk edeceği vakitte arz ve semâda ibdâ ve ibrâz buyurduğu ins ü cin ve melâikeyi ba'sdan sonra muhâsebe ve hayır ve şer amelleri mukābelesinde sevâb ve ikāb ile mükâfât ve mücâzât etmek için neş'et-i uhrâda cem' etmeğe kādirdir" demekten ibârettir. Allâhu a'lem.

Âyet-i mezkûrede müşârün ileyh Beyzâvî'nin ikinci tevcîhini tahlîl ve teşyîd ber-vech-i zîr bast ü beyân olunur:

Dâbbe lafzı ma'nâ-yı hakīkīsi üzere ibkā olunarak (فِيهِمَا) lafzında yâ taglîb veya mecâz-ı aklî irtikâb olunmuştur. Zîrâ semâ ile arza râci' (فِيهِمَا) zamîr-i tesniyyesini zâhiri üzere ibkādan sarf eden karîne ya sâlifü'z-zikr sükkân-ı semavât, melâike olduğuna delâlet eden delâil-i şer'iyye yahud sûre-i Bakara'da (اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ...) mâba'dinde (وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ) âyet-i kerîmesinin[3] fıkra-i ahîresinde yalnız arza râci' müfred müennes zamîri ityân buyurulmasıdır.

Taglîbin beyânı: Dâbbe her ne kadar zemînde mevcûd olup âsumânda mevcûd değil ise de sûre-i Enbiyâ'da [4](اِنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا) kavl-i celîli mantûkunca aslı hilkatleri yekdiğerine mültezik şey'-i vâhid iken ahîren beynleri sâni' ve fâtır olan Yezdân'ın yed-i kudreti ile fetk ü

[1] Nûr, 24/45.

[2] Şûrâ 42/29

[3] Bakara 2/164.

[4] Enbiyâ 21/30.

fasl olunmağla şey'eyn-i mütecâvireyn olan semâ ile arzdan birine muhtas dâbbeyi her ikisine nisbet sahîh olur. Zîrâ şey'eyn-i mütecâvireyn şey'-i vâhid hükmünde olmağla birine mahsûs bir madde veya hâli mecmûuna nisbet câiz olur. Bu ecilden hayvân kendinde mebsûs olmayan semâya dâbbeyi ihtivâ eden arzı taglîb tarîkiyle dâbbe her ikisinde fi'l-cümle mevcuttur demek sâdık olur. Ve bu taglîb ism-i küllü cüz'üne ıtlâk kabîlinden mecâz-ı mürsel olup nüktesi rû-yı zemînde mevcûd hayvânın tahakkukunda arzın medhali olduğu gibi semânın da medhali olduğuna işârettir. Zîrâ rû-yı zemînde bulunan mevcûdâta, arz, üm, semâ, eb, derecesinde olup süflü, ulüvve rabt eden Hallâk-ı cihân hazretleri bu ikisinin mücâvereti sebeb-i âdîsiyle mevcûdât-ı süfliyyeyi peydâ edip bu minvâl üzere sünnet-i kadîmesi cârî olmuştur.

Lü'lü ve mercânın ancak bahr-i milhden hurûc ettiği meşhûd iken [1](يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ) kavl-i şerîfinde (مِنْهُمَا) zamîr-i tesniyyesinin bir tevcîhe göre bahr-i milh ve bahr-i azbdan ibâret mâ-kablindeki "el-bahreyn"e rücûu taglîb-i mezkûr kabîlindendir. Zîrâ bu iki deryâ mütecâvireyn olup şey'-i vâhid hükmünde oldularsa lü'lü ve mercân her ikisinden hurûc eder denilmek sâig olur. Nitekim lü'lü ve mercân bahr-i mâlihden hurûc eder denilir. Mezbûr deryânın cemi' cevânibinden hurûc etmiş iken meselâ sen fülân beldeden hurûc ettim dersin halbuki sen belde-i mezbûrun mahallelerinden bir mahallesinden belki hânelerinden bir hânesinden hurûc etmiş idin.

Mecâz-ı aklînin beyânı: Bir şeyin mâ-hüve lehi mezkûrun cüz'ü ise de mezkûrun küllüne nisbet câiz olur. Meselâ Benî Temîm'de şâir Mecîd yâhûd Bahâdır yiğit vardır denilir. Halbuki zikrolunan şâir yahud bahâdır, onların kabâilinin bir kabîlesindedir. Misâl-i mezkûrda Benî Temîm'den bir kabîlede şâir yâhûd Bahâdır vardır denilecek iken Benî Temîm'de şâir ya Bahâdır vardır denilmek bir şeyi mâ-hüve lehi olan cüz'e isnâd edilecek iken mâ-hüve lehin gayrı külle isnâd etmek olmağla mecâz-ı aklî olduğu gibi **[59]** "mâ nahnü fîh"imizde dâbbe yalnız arzda mebsûs iken arz ve semâda mebsûsdur denilmek ber-minvâl-i mebsût mecâz-ı aklî olur, nüktesi taglîbde beyân edildiği gibidir.

Gerek taglîb, gerek mecâz-ı aklî ulûm-ı Arabiyyede müsellem kavâid-i Arabiyyedendir. Kavâid-i Arabiyye ise lügat-ı Arab'a tâbidir. Lügat-ı Arab'a itibârdan kat-ı nazarla nefsinde sâbit, ulûm-ı hakîkiyyeden değildir. Fakat lügat-ı Arab tavassutuyla kavâid-i Arabiyyenin nefsinde sübûtu vardır. Bu ecilden lügat-ı Arab'a mutâbakatıyla sıdk, adem-i mutâbakatıyla kizb ile muttasıf olur.

Şimdiye kadar bast olunan takrîrât-ı âcizâneden müşârün ileyh Beyzâvî'nin tevcîh-i sânîsi kavâid-i Arabiyye'den taglîb veya mecâz-ı aklîye tevâfuk ettiği ve bunların lügat-ı Arab'a muvâfık olduğu tahakkuk etmekle sâhib-i makālenin teveh-hümât-ı vâhibeye kapılarak tevcîh-i sânî-i mezkûru kaziyye-i akla mugāyirdir diye redd ü nakzı kānûn-ı münâzara ve âdâb-dan hurûcdur.

Makāle-i âcizânede ibtidâsından intihâsına kadar serd olunan fıkarâttan Kur'ân-ı Hakîm'in keşfiyyât-ı sâdıkayı müntavî olup keşfiyyât-ı kâzibeyi muhtevî olmadığı müstefâd olur.

Bolvadin'den Müderris

Yûnus-zâde Ahmed Vehbi

[1] Rahmân 55/22.

ÂLEM-İ İSLÂM

ÇİN MÜSLÜMANLARI

Kırgızlar (Kazaklar):

Çin Kırgızları iki vilâyete tâbidir:

1- Mârrü'z-zikr Abak Girây kabâili Altay vilâyetine tâbi olup umûm kabâilin reisi zâdegândan "töre" tabîr ettikleri evlâd-ı Cengîz Han'dan "Çingiskhan" Sultan'dır. Töre mansıbı bu zâta tevârüsen gelmiştir. Bu zâtın levâzımını Çin me'mûrları "küng" ta'bîr ederler. ("Vis körül" demektir). Bu zâtın babaları vâsıtasıyla pederinden kalmış rütbesi mansıbı Çin İmparatoru tarafından verilmiş kızıl kören (vişne rengi) taş olup ol taş Çin kalpağı üzerine koyulup bir de tâvus kuyruğundan bir tüy ile tezyîn edilmiştir.

Bu zât bu kalpağı giydiği vakit vilâyetin vâlîsi bu zâta secde ederek ta'zîm kılmaktadır. Çin me'mûrları: – Biz bu zâta secde etmiyoruz, belki biz onun başındaki şânı büyük taşa secde ederiz, derler.

Çin me'mûrları Kırgızlar husûsunda olan emirleri o zât vâsıtasıyla icrâ ediyorlar. Kırgızlara doğrudan doğruya karışmıyorlar.

2- İkinci vilâyet: Tarbugatay Vilâyeti olup o vilâyete tâbi Kırgızlar Altay Vilâyeti Kırgızlarından pek çoktur. O vilâyet Kırgızlarının umûm-ı reisi dahi evlâd-ı Cengîz'den "Mamir Bek" töre sultandır. (Evlâd-ı Cengîz Han'ı "Sultan" nâmıyla yâd etmek o tarafta çoktan âdet olmuştur.)

Tarbugatay Vilâyeti Kırgızları'na müşârün ileyh "Mamir Bek" töre reislik etmektedir. Ve maa-hazâ Kırgızlar kendileri arasında tanılmış kabîle reislerinin nüfûzu daha ziyâdedir. Evlâd-ı Cengîz'den olan reisler nüfûzlarını kabîle reisleri vâsıtasıyla icrâ eylemektedirler. Çin'in iki vilâyetinde olarak Kırgızlar'ın adedi tahmînen bir milyona bâliğ olmaktadır.

Hâzırda Kazak nâmını taşıyan umum Kırgızlar'ın nüfûsu altı milyon hesap edilmekte olup Çin tebeasında olanlardan başkası Rusya taht-ı hükûmetindedirler. Hâzırda Rusya ve Çin hükûmetleri bunlardan asker almıyorlar. Yalnız bunlar hükûmete vergi teklîfâtıyla mükelleftirler.

Bunların usûl-i taayyüşü hayvan beslemek olup, besledikleri hayvanlar da koyun, sığır (inek), at, deve hayvanlarıdır.

Zengin Kırgızlarda koyun çok olduğu gibi at da pek çok oluyor. Bir, iki bin ata mâlik olan Kırgızlar nâdir değildir. Lâ-kin Kırgızlar'ın atı ufak yapıda olup, büyük atlar nâdir bulunmamaktadır. Kırgız atları katırdan biraz büyüktür. Kırgız atı binmek için pek elverişlidir, Kırgız atının ekseri yüz verset yürüdüğü halde yorulmaz. Kış esnâsında tahte's-sıfr 25-30 derece soğuklarda, sahrâlarda geçinir, ayağıyla kar altından yiyecek çıkarır.

Kırgızlar hayvân beslemekle berâber ziraatle de meşgul oluyorlar. Ekseriyâ onlar hubûbâttan "darı" dedikleri şeyi yetiştirirler. Darı, onların başlıca gıdalarıdır. Bundan onlar sütle mahlût yemek yapıyorlar. Bu yemeğin adına, "köce" ta'bîr ederler. Onların başlıca gıdâsı et, süt, darı köcesidir. Yemeklerinde başka tekellüfât yoktur. Bazen çay için "bavırsak" dedikleri şey yapsalar da bunu yalnız misâfir geldiği vakit yapıyorlar. Bu ise buğday ununu hamur yaparak, kesip ufaklayarak yağ içinde kaynatıp pişirmekten ibârettir.

Kırgızlar arasında çay isti'mâli de pek meydan almıştır. Kırgızlar çaya şol kadar alışmışlardır ki çay içmediği sabâh Kırgız'ın başı ağırır.

Süt nev'inden olan yemekleri: Katık (yoğurt), kurut (peynir), biye (kısrağın büyüğü) sütü, yani "kımız"dır.

Bahar iptidâsında Kırgızlar dünyâyı unuturlar. Kımızdan tenâvül ettikten sonra Kırgız'da kaygı kalmaz. Kırgızlar mükeyyifâttan enfiyeyi pek çok isti'mâl ederler. Enfiyeye "nasıbay" tabîr ederler.

Türk kavminde olan dil-şâdlık Kırgız'da fevkalâde ziyâdedir. Kırgız **[60]** nâdir mükedder oluyor. O, her vakit kendi kısmetine râzı. Aç olsun tok olsun sahrâda sâlim ve sâf havâda hür yürümekle müftehirdirler. Kırgızlar bedâveti terke hâlâ râzı değildirler. Maa-hazâ bir iki seneden beri Ruslar Kırgızlar arâzîsine Rus muhâciri getirip muhâcir karyeleri tesis etmeğe başlamışlardır. Kırgızlar Rusya tebealığını muhârebesiz kabûl eyledikleri vakit onların arâzîsi Kırgızların mülkü tanılmak, ta'lîmât-ı dîniyye için Rusya hükûmeti Kırgızistan'a muktedir İslâm ulemâları göndermek, onlardan soldat (asker) almamak, örf ve âdetlerine dokunmamak gibi şartlarla Rus tebealığını kabul eylemişlerdi.

Lâkin Ruslar o vaadleri, o taahhüdleri çoktan unutmuşlardır. Bir nice senelerden beri Kırgızlar arasına mahsus misyonerler tayîn edildi, Kırgızları Ruslaştırmağa çalışıyorlar. Kırgızlar içine girip talîm ile meşgul olmak Tatarlara yasak olmuştu. Duma kānûn-ı esâsîsi i'lân edildikten sonra gerçi bu husûslar biraz iyileşti ise de Kırgızlar arâzisinin müsâderesi hâlâ devâm ediyor. Bu husûsta Kırgızlar hükûmete mürâcaat ettiler. Protesto ettiler, ama hiç kâr etmedi. Hükûmet kānûn mûcebince Kırgız yerleri mîrî olup fakat Kırgızlara muvakkat fâidelenmek için verilmiş olup hazîne kendine arâzi lüzûm gördükte almaya ve istediği kimseye vermeye haklıdır, diyerek müsâderesinde devâm ediyor. Bu sebebden nâşî birçok yerde Rusya Kırgızları'nın hâli gayet endîşelidir.

Bu vakte kadar medeniyyetin lüzûmunu, bedâvetin zamânımızla münâsebetsizliğini Kırgızlara anlatmak mümkün olmadı. Bazıları medeniyyetin lüzûmunu bilip karye tesisiyle ziraate girişmek teşebbüsünde bulunsalar da, bunlar ekall-i kalîl olduğundan, hâlâ bedâveti medeniyyete tercîh ile sahrâ-nişîn yaşamaktan vazgeçmek istemiyorlar. Eskiden mu'tâd olmayan bir maîşetin mesâfe-i vâsiada deverân eden büyük bir kavme kabul ettirilmesi çok müşkül mes'eledir. Hâlâ hükûmet Kırgızlar'a her nüfûs ve zükûra 15 disatina (bir disatina 21600 murabba'-ı zirâ' mesâhadır) yer vermeye ve ol yerde usûl-i medeniyye ile çalışmak şartıyla muvâfakat gösteriyor.

Ama Kırgızlar hâlâ bu hâlin ehemmiyyetini düşünmek istemiyorlar. Kırgızlar bu taassub-ı örfiyyelerinde devâm ederlerse vakit gelirse iş işten geçer. Kırgız sahrâlarının münbit yerlerini Rus muhâcirleri alır. Kırgızlar ise gayr-ı münbit, susuz mahallere çekilmeğe mecbur olacaklar, o halde tabii hayvânlar eksilecek, Kırgızlar fakr u zarûrete dûçâr olacaklar. Bu ise Kırgızlar için hayât ve memât mes'elesidir.

Mâdem ki hükûmet verdiği vadinde durmuyor, mâdem ki o hükûmet yaptığı mukāvelesini bozuyor; bu takdîrde Kırgızlar münbit yerleri kendileri iştigāl ederek karyeleri binâ edip medeniyete başlamalıdırlar. Öz maîşetleri için pek yabânî olmayan ziraatle meşgul olmalıdırlar.

Eğer Kırgızlar münbit yerlerini kendileri zabtederek karyeler binâ edip ziraate giriştiklerini hükûmet ve Rus muhâcirleri görürlerse o vakit muhâceret mes'elesi de yavaş yavaş kendi kendine hallolunacaktır. Çünkü Kırgızistan gerçi pek vâsi' ise de üçte ikisi susuz, gayr-ı münbit sahrâ ve çöl kumdan ibârettir. Eğer beş milyon insan birden medeniyete başlarsa Kırgızistan'da medenî yaşamak için müstaid münbit arâzi kifâyet edemeyecektir. Bu takdîrde hicret mes'elesi de kendi kendiliğinden halledilecektir.

Fi'l-hakīka Rusya hükûmetinin bu teklîfi Kırgızları medenî yaşatmak için yapılmış bir tedbîr olmayıp Kırgızların tabîatini pek iyi bildiğinden Kırgız arâzisini müsâdere yolundaki hareketin mes'ûliyyetini Kırgızların kendilerine yüklenmek fikrinden nâşîdir. –mâba'di var–

V. Enverî

RUSYA MÜSLÜMANLARI

Rusya idâresinin idâre-i meşrûtaya değiştirilmesi ve bütün Rusya ahâlîsinin kānûn-ı medenîleri olan hürriyet-i şahsiyye, hürriyet-i ictimâ ve hürriyet-i matbûâtın hiçbir vechile sıkıştırılmaması hakkındaki 1905 senesinde 17'nci Teşrînisânî "manifest"i (hatt-ı çârî) bütün Tatarların ahvâl-i siyâsiyyelerini değiştirmiş ve onlara da Rusya'nın köleleri değil, Rusya'nın diğer ahâlîsiyle haklarında müsâvî olduğunu bildirmiş idi.

Bu manifest her ne kadar tatbîk edilmemişse de, hürriyet-i şahsiyye i'lân edildiği günde bütün Rusya'nın sokakları insan kanıyla boyanmışsa da bizim Tatarlar'ın hayâtına da bu manifestin büyük tesîri olduğu inkâr olunamaz.

Bütün Rusya ahâlîsi gibi biz de "hukūk, kuvvetle mahfûzdur" "hukūk verilmez, alınır" kāidelerini hâtırdan çıkardığımızdan, şu hukūklarımızı muhâfaza için büyük büyük kuvvetler tesisine lüzûm olduğunu ve büyük kuvvetlere istinâd edemezsek Rusya'nın istibdâdcılarına mağlûb olarak bütün hukūkumuzu gāib edeceğimizi düşünmemiş idik ve düşünenlerimiz olduysa bile bu fikri umûm-ı ahâlîye kabûl ettirememiş idik. Daha doğrusu Rusya'nın bütün iktisâdî, ictimâi hayâtı karmakarışık gittiği vakitte bunları düşünmeğe vakit bulamamış ve istibdâdcıların memleketten firâr ettikleri vakit bunların bir daha hükûmet başına geçeceklerini hâtıra bile getirmemiştik, bütün Rusya'da ihtilâlin galebe çalması

ve bu ihtilâlcilerin iktisâdî ve ictimâi millî mes'eleler hakkında fikirlerinin gayet geniş olması da hukūk-ı milliyyeleri muhâfaza edileceği hakkında bütün ahâlîmize büyük bir kanâat vermiş idi. Bunun için i'lân-ı hürriyet "manifest"in bağışladığı hukūklar sâyesinde biz kendi **[61]** hareketimizi derinletmeğe başladık ve bu vakte kadar hukūk-ı medeniyyenin ne olduğunu bilmeyen ahâlîmize fikrimizi anlatmağa başladık.

Rusya ihtilâlinin sebebleri Türkiye ihtilâlinin sebeplerinden başka olduğu gibi, Rusya ihtilâlinin aldığı renk, gittiği yol da bambaşkadır. Türkiye'de asker idâre-i meşrûtiyyeti birtakım cühelânın tasallutundan muhâfaza için kılıçlar, toplar, isti'mâline mecbur olduğu halde Rusya'da asker ve husûsiyle zâbıtân ve bütün me'mûrların tagallübünden kendi hukūklarını muhâfaza için ahâlî kılıç, tüfek, bomba kullanmağa mecbur olmuş ve iki sene devam eden şu hukūk nizâmından ahâlî ile me'mûrlar ve asker arasında pek çok kanlı vakalar olmuş idi.

Bundan başka bu nizâlar istibdâdcılar ile ihtilâlcilerin kavgaları yalnız bir fikir, bir meslek nizâı olmayıp, menfaat kavgası idi.

Rusya'nın en çok ahâlisi ziraatçi olduğu için tabii yer mes'elesi bu memleketin hayat mes'elesidir. Rusya'nın doksan milyonlu ziraat ahâlîsinin arâzisi yüz otuz bin zâdegân sınıfının arâzisinden eksik olduğundan tabii bu haksızlık ne tarîk ile olursa olsun halledilmeli ve ziraatçi ahâlîye yer verilmeli idi. Lâkin zâdegân sınıfının menfaatini muhâfaza eden hükûmet bu mes'elede zâdegânın gönlünü kırmamak için manifestte (hatt-ı çârîde) yer hakkında bir söz söylememişti, bunun sâyesinde pek kesîr olan ziraatçi Rusya köylüsünü ihtilâlin kucağına atmış ve bütün Rusya'da yer nizâlarına (ağrâr mes'elelerine) yol açmış idi.

Bizim Tatarlar da kendilerine hayât-ı iktisâdîlerinde muhitleri olan Ruslara tâbi olduğundan tabii bizim ziraatçi ahâlîmiz için bu mes'ele de gayet ehemmiyyetli idi. Bunun için bizim de arâzi sâhibi zâdegânlarımızla ziraatçi ahâlîmizi "menfaat" ayrı, ayrı iki fırkaya, iki mesleğe ayırması tabii idi.

Bundan başka ahâlîmizin amele kısmı, mağazalar hademeleri, ticârethâneler kâtipleri kendilerinin arkadaşları olan Rus ameleleriyle berâber hareket etmeleri ve onların gittiği yol ile maaşlarının çoğalmasına gayret etmeleri de tabii idi. Bunun için bu vakte kadar kendisinin hukūk-ı milliyesini muhâfazada berâber çalışan ahâlîmiz ile zenginlerimiz menfaat nizâında burjuvazi (ashâb-ı emvâl) kısmı ile amele kısmına ayrılmaya mecbur idi. Şu esbâb-ı mûcibeden dolayı efkâr-ı umûmiyyemizin tercümânı olan matbûâtımız da iki kısma ayrılması tabii değil mi idi? Böyle olacağı şüphesiz ve pek tabii idi.

* * *

Yukarıda söylediğim gibi bizim Rusya Tatarları'nın gazete, cerîde neşretmesine ruhsat vermezlerdi. Koca bir milletin yalnız Kırım'da neşredilen bir *Tercüman* gazetesi vardıysa da, Volga Nehri Tatarları umûmiyyetle Kırım şîvesini anlamadığından ahâlîmizin en az bir kısmı bu gazeteyi okuyabilir idi. 1905 senesinde Tiflis'te *Şarkî Rus* nâmında Mehmed Ağa Şahtahtinski* tarafından daha bir gazete neşredilmeye başlamışsa da bu gazetenin de lisânı Âzerî Türk şîvesinde olduğundan bu da tabii bizim ahâlîmiz arasında taammüm edememiş idi.

Bunun için i'lân-ı hürriyetten sonra bizim en birinci düşüncemiz tabii Kazan şîvesinde gazete neşrine başlamak idi. Lâkin yukarıda söylediğim sebeplerlerden dolayı erbâb-ı kalemimiz de iki mesleğe, iki fikre ayrıldığından bir gazete tarafında toplanmaları mümkün değil idi. Bundan başka eskiler de hürriyet-i matbûâttan istifâde ederek kendilerinin eskiliklerini neşretmeğe çalışacaklar ve kendilerine mahsûs gazete yapacaklardı. Tabii olarak birkaç gazete meydana gelecek ve birkaç meslek tâkip edilecek ve gazeteler arasında meslek nizâları meydan alacaktı.

Bizim Rusya Tatarları kendilerinin ahvâl-i rûhiyeleriyle Osmanlı Türklerinden, husûsen İstanbul ahâlîsinden bambaşkadır. Biz hepimiz de idyal (ideal, yanî gāye-i hayâl) ile yaşıyor ve idyal dâiresine toplanıyoruz. Tâkip ettiğimiz idyal için büyük fedâkârlıklar da ediyoruz. Her şeyden mahrûm bile kalsak mesleğimizi muhâfaza ediyoruz. Biz de Osmanlı Türkleri gibi elbise değiştirircesine meslek değiştirmek hiç yoktur. Osmanlı Türklerinde taammüm eden mesleksizlik bizde yoktur. Bundan başka biz her şey hakkında açık, ma'lûm fikirler beslemeği seviyoruz. Ve dumanlı, anlaşılmaz sözleri, ibâreleri sevmediğimiz gibi bütün hayat mes'eleleri hakkında da açık fikirli olmayanları sevmiyoruz. Biz bir kitap hakkında bir tenkīd yazsak, bir âdetimiz hakkında bir söz söylesek, bir fikr-i felsefî hakkında konuşsak… Hep açık, sarîh konuşmayı tercîh ediyoruz.

Bir fikir hakkında, bir kitap hakkında biz sizin gibi hiç ma'nâyı hâiz olmayan cümleler uydurmayı ve sonradan "güzel, çok güzel" medihleriyle bu ma'nâsız cümleleri medh ü senâ eylemeği hiç kabul etmiyoruz. Bizim dimâğımızda gayet büyük bir tahlil kuvvesi olduğundan biz her fikri tahlîle başlıyoruz. Ve tahlîlden sonra büyük tenkitlere girişiyoruz. Bütün gazetelerimiz, bütün edebiyâtımız benim davâlarımın büyük delîlleridir. Sizin otuz, kırk sene devâm eden edebiyâtınız gayet az bir istisnâ ile Madam Katrini, Madam Vazel Mari, Mösyö Jorj'un muhabbetleri, fecâyileri ile uğraşarak millî edebiyâtınıza âid utanacak derecede az kitaplar meydâna getirdiğiniz halde ve bu kitapların da çoğunu on, on beş sene sonra (eğer Osmanlı Türkleri fikren şimdiki hallerinden geçebilirlerse) peynir ve zeytin devşirmekden başka bir şeye yaramadığı halde biz on, on iki sene zarfında kıymet-i edebiyyesi ve kıymet-i milliyyesi cihetinden servet-i milliyye nâmına kesb-i istihkāk eden edebiyât meydana getirdik. Bu ciddiyetimiz, mesleğe olan bu büyük muhabbetimiz **[62]** tabii gazetelere de tesîr edecek idi. Bunun için gazeteye biz başka bir nazarla bakıyor ve gazeteyi de mutlaka bir meslek mürevvic-i efkârı diye tanıyorduk. Her gazetenin ma'lûm ve muayyen bir meslek gazetesi olması ve şu gazetenin kendisini kabul ettiği meslek-i felsefîden ayrılmaması için ciddî ser-muharrirler lâzım olduğundan bizde

* Bu zât şimdi İstanbul'dadır. İkinci Duma'nın mebusu idi.

Osmanlılardaki gibi patenteli patentesiz her hafiyye tabii gazete neşrine başlamayacak ve başlasa bile hiç parasız kalacak idi. Bizde gazeteler ma'lûm bir fırkanın mürevvic-i efkârı idi. Gazete idâreleri ma'lûm bir parti kulübü idi. Gazete muharrirleri ma'lûm partiler fedâileri idi. Bunun için bu gazetelerin gidişleri ile tanışmak için Rusya Tatarları arasındaki fırkalarla tanışmaya lüzûm görüyorum. – sonu var –

Kazanlı Ayaz

İRANLILAR

Âzerbaycan Türkleriyle Farslar beyninde kadîmî bir münâferet vardır. Farslar, Türkler'e kaba ahmak gibi ünvânlar vererek ehemmiyet vermezken hânedân-ı hükûmet bil-akis Âzerbaycan vilâyetinin bu bir buçuk milyon çalışkan gayûr uzvunu, sabûr, mütehammil, mütevâzı unsurunu daima elde tutmak için birçok hîlelere mürâcaat eder.

Türkler eskiden beri hânedân-ı hükûmete muhib ve şâha sâdık tanındığından İran şâhları bu, bir avuç halkı İran'ın sâir on bir vilâyetine tercîh eder ve bunları hoşnûd bırakmak için pâdişâh tanılıncaya kadar veliahdlik zamanlarını Âzerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'de geçirmeğe kadar hulûslarda bulunurlardı.

Tebriz hudûda yakın olmak hasebiyle İran'ın ekser vilâyetlerinden ticâretçe daha işlek ve birçok noktadan hâiz-i ehemmiyyet addolunur.

İstibdâd İran'da kemâl-i faâliyyetle icrâ-yı hükm ederken buna en ziyâde Âzerbaycan kıt'ası ma'rûz olurdu ve bîçâre Âzerbaycanlılardan senede yüz binlercesi terk-i dâr u diyâra mecbur olurlardı.

Otuz seneden beridir ki Âzerbaycanlıların Hindistan, Rusya ve memâlik-i Osmaniyye'ye olan hicretleri hayret-efzâ bir sûrette tezâyüd ediyor. Ve mezâlimin altında bî-tâb kalan zavallı köylüler akın akın komşu hükûmetlere muhâcerete mecbur oluyorlardı.

Yalnız Âzerbaycan'ın hedef olduğu mezâlim şundan anlaşılır ki, İstanbul'da beş bin İranlı tasavvur olunursa umûmiyyetle Âzerbaycanlı olup sâir on bir vilâyetten belki elli kişi bulmak mümkün değildir.

İranlıları yekdiğerine rabt eden kuvvet muhabbet-i vataniyyeden ziyâde revâbıt-ı mezhebiyye olduğundan ve İran'da mezheb dolapları pek ziyâde revâc bulduğundan her gün bir türedi zuhûr eylese bir yeni mezheb icâd eder ve İranlıların beyninde nifâk ve adâvetin tezâyüdüne sebeb olurdu.*

Şu mezheb dolapları hükûmetin işine pek ziyâde yaradığından bundan istifâde ile münevverü'l-efkâr ve hukûku talebe muktedir İranlıları Bâbîlikle ithâm ederek idâma muvaffak olur ve bu mezâhib-i muhtelife bir vatan evlâdını yekdiğerinden tenfîre sebeb olurdu.

Mollâ belâları, mezheb davâları İran'ı öyle bir hâle getirmişti ki değil bir Fars'ın Türk'e, belki bir şehrin iki muhtelif mahallelisi yekdiğerine ayrı birer unsur gibi yekdiğerinden nefret eder ve dâim mücâdeleye müheyyâ bulunurlardı. Rûhânîlerin ve hükûmet takımının menâfiini muhâfaza eden bit-tabi' cehâlet olduğundan ahâlîyi câhil bırakmak için şâyân-ı hayret garîbeler, tasavvur olunmaz hîlelerle halk okumaktan, ilimden tenfîr edilir, erbâb-ı ilm ü ma'rifet köşe bucaklarda can verircesine şiddetlere ma'rûz bulunurlardı.

Avâmı iğfâl için mollâ kıyâfetliler, "çok okuyanların ileride vâdî-i dalâlete sapacaklarını ve (ne'ûzu billâh) Bâbî olacaklarını ve her kim evlâdını çok okutursa ettiği bir fenâlıktan dolayı indallah mes'ûl ve muâteb tutulacağını" ve sâireyi söyler, bîçâre ahâlîyi, zavallı köylüyü soymak için dînî vâsıta-i şeytanet ederek Bâbîliği, nefret ettiği şeyi gözüne sokarlardı.

İşte İran şu hâl-i perîşânîde yuvarlanıp dururken hâtır u hayâle gelmeyen aksâ-yı şark muhârebesi açılmış ve Rusya'nın tepelenmesi ile herc ü merc-i dâhilîsi İran'da meşrûtiyet talebine sebep olmuş idi.

Rusya hükûmetinin dûçâr olduğu bu zaaftan İranlılar'ın istifâde **[63]** edecekleri umûr-ı tabîiyyeden idi. Zîrâ ma'lûmdur ki İran şâhları daima Rusya hükûmetinin taht-ı hi'mâyesinde yaşamış ve öteden beri âdetâ onların mahmîsi addolunuyorlardı.

İran prensleri Rusya hükûmetinin tasdîk ve tasvîbi olmadıkça veliahd olamaz, ve bu mes'ele şâhları Rus hükûmetine pek çok râbıtalarla rabt ederdi.

Hattâ şâh-ı mahlû Muhammed Ali veliahd olmaya salâhiyyetdâr değilken** veliahd olması mahzâ Rusya hükûmetinin tasvip ve icbârı sâyesindedir.

---

* Bâbî mezhebi gibi; bu mezhebin mûcidi Nâsırüddîn zamânında türemiş mollâ kıyâfetli Mîrzâ Ali Muhammed nâmında bir okumuş idi. Hîn-i zuhûrunda (انا مدينة العلم و علی بابها) "Ben ilim şehriyim ve Ali oranın kapısıdır" hadîsinin masdarı olan Ali kendisi olduğunu beyân ve hallâlü'l-müşkilât olduğunu i'lân eylerdi. İştirâk-i ıyâl ü emvâl gibi birçok şeyleri güyâ tecvîz ettiğinden pek az zamanda mezhebi revâc bulmuş ve binlerce avene etrâfına toplanmış idi.

Küfrünü iddi'â eden vaktin ulemâsı fetvâlar vererek i'dâmına hükmettiler. Salb olunduktan sonra kurşuna dizilmesi için atılan kurşunlardan biri ipe isâbetle ipin kopması ahâlî beyninde kerâmâta hamlolunmuşken yine i'dâm edilmiştir.

İran'ın şu inhitâtı bu yâdigârın sâyesinde olmuştur denilse hatâ olamaz. Nerde bir gözü açık İranlı görülmüşse Bâbî denilerek ithâm olunmuş ve hürriyet uğrunda zavallı İranlılar can verirken vatandaşları tarafından tel'în ü tahkirle yâd olunmağa sebeb olmuştur.

Ali Muhammed'in halefi olan Mîrzâ Hüseyin Bahâ git gide "Allah" olduğunu iddi'âya kadar terakki etmiştir.

Bahâ'nın halefi ve oğlu olan Abbâs kullarını Akkâ'dan idâre ve vücûd-ı ilâhîleri(?) Akkâ'yı makarr-ı ulûhiyet(?) ittihâz ediyor.

Şu zamanda parasıyla kul olanların hâline şu bayat mısrâ muvâfık değil midir?

Bilemem eyleyecek girye midir, hande midir?

** Veliahd olmak için bir prensin vâlidesinin de şehzâde olması îcâb eder.

Yetmiş, seksen sene akdem İran'da İngiltere politikası Rusya politikasına galib iken-Kafkasya'nın Ruslar'a teslîmiyle netîcelenen-Rusya ve İran muhârebesinde İran'ı himâye edeceğini İngiltere hükûmeti vaad etmişken sözünde durmaması ile mütezelzil olan İngiltere siyâseti Afganistan mes'elesinin zuhûruyla büsbütün mahvolmuş ve yerine bir Rus politikası kāim olmuştu.

İşte Rusya nüfûzu bu zamandan itibâren başlayarak git gide öyle bir hâle gelmiş idi ki bâlâda arz olunduğu vechile velîahdler tasdîk olunduktan başka İran sadr-ı a'zamları dahi birer Rus me'mûru addolunurcasına himâye olunurlardı.

Rusya dâhilî ihtilâlini fırsat addeden İran gençleri i'lân-ı meşrûtiyyet ederken İngiltere dahi kaybettiği nüfûzunu kazanmak için bunları himâye ediyordu.

Meşrûtiyetin, rûhâniyyûnun sa'y ü gayret ve hubb-i hürriyetleri sâyesinde alındığına zâhib olanlar varsa da bu, bir fikr-i bâtıldan başka bir şey değildir.

İran'ı yüzlerce sene keyflerine esîr eden, ahâlîyi mahv u tahrîb için -hükûmetle birleşerek- binlerce şeytân-pesendâne fikirler ihdâs eden rûhâniyyûnun meşrûtiyet talebine kıyâmı pek garîb olurdu, bu kıyâm asıl hürriyet-perverlerin eser-i zekâ ve mahâreti idi.

Bir taraftan, milletin bunların mezâliminden bıkarak müheyyâ-yı isyân bulunması diğer taraftan ahrârın bunlarla hükûmet arasına nifâk sokması bunları işe karıştırmış ve iş işten geçtikten sonra bunların rücûu muhâl hükmünü almış idi.

Hürriyyet i'lân olunurken rûhâniyyûndan pek çoğu meydana atılmış ve bu uğurda fedâ-yı câna müheyyâ bulunduklarını i'lân ediyorlardı.

Bu, cidden meşrûtiyyet-perver olduklarından neş'et etmeyip belki bu yeni modayı tervicle diğer hem-mesleklerine takaddüm etmek dâiyesinden neş'et ediyordu.

İranlılar umûmiyyetle denilecek derecede Şîî-mezheb olduklarından bunlarda müctehidler vardır.

Kaçarlar'ın İran'ı istîlâsında bunların mezâliminden kaçan müctehidler Necef'te kûşe-güzîn-i uzlet olmuşken yine halka-i tedrîslerinde yüz binlerce talebe mevcuttur.

Bir tâlibe senelerce tahsîl ettikten, zekâ ve dirâyet, fazl u irfânını diğerlerine tasdîk ettirdikten ve ictihâda liyâkati umum ulemâ tarafından teslîm olunduktan sonra müctehid i'lân olunur.

İranlılar umûmiyyetle bu müctehidleri taklîd ederek ahkâm-ı dîniyyelerini bunların ictihâd ve re'yleri üzerine icrâ eder ve bunlar umûmiyetle ahâlî tarafından muktedâ-bih tanılır.[*]

İran'da ulemâ umûmiyyetle denilecek derecede bunların halka-i tedrîsinde yetişir. Ve bunlar tarafından ruhsatnâme alarak İran'ın etrafına dağılır ve icrâ-yı vazîfe eder.

İran'da hocaların nüfûzu pek çoksa da fakat söz yalnız Necef'te bulunan müctehidlerindir.

Bâzen bunlar miyânında cidden erbâb-ı fazl ü kemâlden ahvâl-i zamâna vâkıf, nâdirü'l-emsâl zevâtın yetişmesi dahi vâkidir.[**]

Nâci

Siroz Askerî Kulübü'nden:

OSMANLI DONANMASININ TAKVİYESİ İÇİN

Muazzez ve muhterem kardeşler

İkbâl-i vatanın nigeh-bân-ı muhlisi bulunan Osmanlı ordusunun refîk-i hâs ve lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olan Osmanlı donanmasının şân-ı millet, ihtiyâc-ı memlekete lâyık derece-i tekemmüle îsâlini arzû etmeyen hiçbir Osmanlı tasavvur olunamaz. Târîh-i millîmizin sahâif-i şân u iclâlini tezyîn eden nice hâdisât-ı ulviyye vardır ki bunların hep Osmanlı ordusuyla hem-dest-i vifâk olarak hareketi netîcesi istihsâl olunmuştur. Câdû-yı istibdâdın meşrûtiyyetimize bî-rahmâne bir sûrette kasdettiği dem-i felâkette bile irâe-i satvete mecbur olan fedâkâr ordumuza en buhrânlı zamanda dest-i refâkat ve muâvenetini uzatan muhterem donanmamızın her halde sâha-i terakkī ve tekâmülde hatve-endâz-ı teâlî olmasına çalışmak istikbâl-i vatan nâmına temennî ve intizâr olunacak en birinci farîza olsa gerektir. Hele bahrî bir devlet olması **[64]** lâzım gelen memleketimiz için kuvve-i bahriyyenin lüzûm ve ehemmiyyeti hakkında uzun söze ne hâcet? Bugün siyâsiyyât âlemini tedvîr eden düvel-i muazzama içinde en nâfiz kuvvetin hangisinde olduğu ma'lûm. Şevket-i berrîsiyle bi-hakkın iftihâr etmesi lâzım gelen Almanya'nın bile muhâfaza-i mevki edebilmesi için donanmasının takviyyesi esbâbına nasıl bir tehâlükle şitâbân olduğunu nazar-ı ibretten dûr tutulmamak lâzımdır. Nerde kaldı ki vaziyet-i siyâsiyyesi îcâbınca ülkesine enzâr-ı ihtirâsât merkûz kalmış olan bîçâre memleketimizin istinâd-gâh-ı kavîmi donanması olmasın? Hayfâ ki kuvve-i bahriyyemizin hâl-i hâzırı ümîdimizin ye'se inkılâbını mûcib olacak derece-i tedennîde bulunduğu inkâr kabul etmez acı hakîkatlerdendir. Evet! Bugün eldeki donanma ile vatanın müftekır bulunduğu himâye ma'atteessüf aslâ kābil değildir. Uzak sâhillerde hattâ yakın körfezlerde mevcûdiyet-i milliyyemizi temîn eden kuvvetin muvâzene-i siyâset-i âlemden başka bir kuvvet olduğu [olmadığı] kābil-i inkâr mıdır? Bu muvâzenenin bekāmızın te'yîdine ilâ-ebed kâfil olacağından bizi kim temîn edebilir? Fakat azim-perver olan bir millete böyle endîşeler fütûr ver-

[*] Ehl-i sünnetin İmam-ı a'zâm ve eimme-i sâireyi tanıdıkları gibi.

[**] Nâsırüddîn zamânında yetişen Mîrzâ Hüseyin Şîrâzî gibi. Bu zât-ı muhteremin zamânında Nâsırüddîn Şâh umum İran'ın senevî duhân inhisârını gayet az bir meblağ mukābilinde mukāvele etmiş ve milletin bu yüzden dûçâr olacağı müdhiş ziyan, Mirzâ-yı muhteremin duhânın harâm olduğunu i'lân etmesine sebeb olmuş idi. Bu i'lân o derecede te'sîr-i serî' husûle getirdi ki sarayda şâhın haremleri bile bütün (nargile)leri kırdılar.
Umum millet tarafından izhâr olunan bu itâ'at, rejinin feshi ve şâhın ulemâya olan mağlûbiyet-i kat'iyyesiyle neticelendi.

mekten ziyâde terakkī etmek için tâziyâne-i teşvîk olmalıdır. Emîniz ki istibdâdı yıkan yirminci asr-ı medeniyyette kansız ihtilâl yapmak sûretiyle teceddüd gösteren kâ'inâta nümûne-i fazîlet olan münevverü'l-efkâr vatan evlâdları bu derde de dermân bulacaklardır. Zîrâ kuvve-i bahriyyenin tezyîd ve ıslâhını yalnız hükûmetten taleb ve intizâr etmek (kuvve-i mâliyyemizin zafiyeti hasebiyle) bir temennî-i muhâlden ibârettir. Şu halde yine iâne-i milliyye ile bu ümniyenin husûlüne çalışmaklığı dûş-ı hamiyyete almasını iktizâ ediyor. Böyle bir emr-i hayra tevessülü ilk evvel teklîf etmek sûretiyle izhâr-ı hamiyyet etmiş olan Yanya Askerî Kulübü âzâsı kardeşlerimize borçlu olduğumuz teşekkürât-ı samîmâneyi takdîm ettikten sonra tezyîd-i kuvâ-yı bahriyye hakkında kulübümüzce tezekkür edilip daha muvâfık addettiğimiz mütâlaâtın enzâr ve ârâ-yı umûmiyyeye vaz'ına karâr verdik. Mütâlaâtımız fî 12 Ağustos 1325 târîhli Yanya Askerî Kulübü'nün matbû karârnâmesindeki teklîften pek farklı olmayıp yapılacak iânenin yüzde hesâbıyla maaşât üzerine tarh u tevzîi esâsına müsteniddir. Ancak bu iânenin ihtiyârî olmakla berâber şekl-i resmiyyete idhâliyle tekāüdiyye misillü mâhiyye maaş tevzî olundukça herkesten kat' u tevkīf olunması ciheti müreccahan tasavvur ve kabul edilmiştir. Ma'lûm olduğu üzere ihtiyârî terk olunan iâneler ekseriya akīm kalıp derece-i tesîri ilk zamanlara münhasır kaldığı görülmüştür. Arzûmuz yapılan fedâkârlığın semere-dâr olduğunu görebilmektir. Vâkı'â i'âne ihtiyârî olursa da böyle hayât-ı siyâsîmiz ve istikbâl-i millîmize âid olan mesâ'il-i ciddiyyede fedâkârlığın pek ciddî ve muzâaf olması iktizâ eder. Meselâ: Her zâbit ve her me'mûr maaşından yüzde bir kuruşunu i'âne-i bahriyye nâmıyla hazîne-i devlete terk etse ve bunun birkaç seneye münhasır ve mahdûd bir zaman için kat' u tevkīfine muvâfakat gösterse ve şu sûret umum ordular zâbitânınca ve bütün me'mûrîn-i devletçe kabul edilse iâne vermiş olan ashâb-ı hamiyyete aslâ bâr olmaksızın maksad ve mukaddese pek büyük menfaat temîn etmiş olurlar. Şu tarz iânenin en mühim fâidesi dahi hükûmetçe peyderpey cem' olunacak bu paranın yekûnu bir kat'iyyet-i riyâziyye sûretinde tahkīk ettirilerek ona göre sipâriş icrâsına kemâl-i emniyyetle karar verilebileceği kaziyyesidir. Bu usûl zâbitân kardeşlerimizce kabul edildikten sonra me'mûrîn-i mülkiyyenin de ufak bir tergīb ile bu emr-i hayre iştirâk edecekleri umûr-ı tabî'yyeden olup daha sonra ahâlînin de bu himmete teşrîki eshel-i umûrdan olacağı bedîhîdir. Herhâlde iliklerimize varıncaya kadar hakları olan şu millete borçlu olduğumuz bu fedâkârlık hadd-i zâtında pek değersiz göründüğü halde netîcesi itibâriyle hakīkaten pek mühim olduğundan bu husûsta tereddüd gösterecek ihvânımızdan hiçbir ferdin mevcûd olduğunu tasavvur edemeyiz. İşte teklîf ve karârımız bundan ibâret olup umum kulüblerce muvâfakat hâsıl olursa Siroz ümerâ ve zâbitânı maaşlarının yüzde birini iâne-i bahriyye için hazîne-i devlete terk etmek üzere Teşrîn-i evvel evâsıtında kulüb-i askerî vâsıtasıyla Harbiye Nezâreti'ne arz ederek mürâcaat ve istirhâmâtta bulunacaktır. Ve Siroz'da bulunan me'mûrîn-i Mülkiyye vesâireyi de maaşlarından şu sûretle yüzde bir miktar iâne-i bahriyye nâmıyla terk edeceklerine dâir vilâyet ve sadârete mürâcaat etmek için teşvîk ve tergīb edecektir. Diğer taraftan redîf zâbitânı berây-ı muâyene karaya çıktıkça zâbitân ve me'mûrînin iâne-i bahriyye için maaşlarından bir kısmını terk etmekte olduklarından ve kuvve-i bahriyyenin derece-i lüzûmundan bahisle ahâlînin de kendi rızâlarıyla tahsîlât icrâ edildikçe maârif hissesi gibi bir mikdâr-ı münâsib akçenin iâne-i bahriyye nâmına tefrîkini hükûmetten taleb eylemeleri için teşvîkat ve tahrîkâtta bulunacağız. El-hâsıl bu emr-i hayre bütün Osmanlıların iştirâk etmelerine zâbitânın delâlet etmelerini daha müfîd ve musîb gördük. Bilumûm kulüblerce muvâfakat hâsıl olursa me'mûrîn-i hükûmetin ve ahâlî-i mahalliyyenin şimdiden tergīb ve teşvîkiyle berâber yüzde kaç terk etmeğe karar verildiğinin emr-i iş'ârını ve kaç sene için devâm edeceğinin ve bu bâbdaki mütâlaalarının mufassalan sür'at-i mümkine ile der-miyânını hissiyyât-ı kalbiyyemizin kabûlü istirhâmına terdîfen arz u istirhâm eyleriz hamiyyet-perver kardeşler.

25 fî Ağustos 325

–54'üncü dersin sonu–

Ahmed Sâkî Bey Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

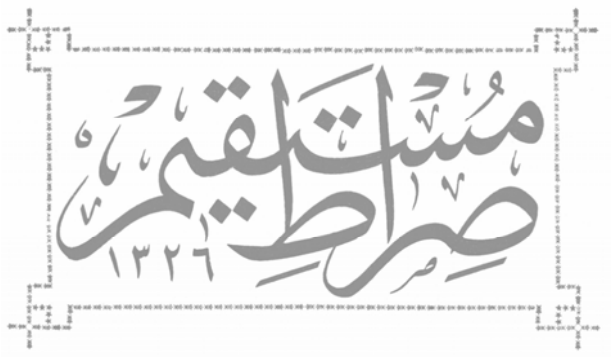

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Defa Neşrolunur.

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	Kuruş
Her Taraf İçin	80	40	"

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

Dersa'âdet'te posta ile gönderilirse vilâyât bedeli ahz olunur.

7 Ekim 1909 22 Ramazânülmübârek 327 Perşembe 24 Eylül 325 **Üçüncü Cild - Aded: 57**

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

وبدا للوجود منك كريم من كريم آباؤه كرماء

Âlem-i vücûda senden bir kerîm zuhûr etti ki o kerîm âbâsı küremâ olan diğer bir kerîmden zuhûra gelmiştir. Sen âlem-i hestîde öyle bir kerîm olarak zuhûr ettin ki peder ve mâderin kerîm ve ecdâd ve ceddâtın kerîmdir.

* * *

Ebeveyn-i muhteremeyn hazerâtının ehl-i nâr olmadıkları bu beytin müfâdından dahi celiyyen nümâyândır.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(بدا) zuhûr etti ma'nâsına fi'l-i mâzî (للوجود) kavliyle bu âlem murâddır. (منك) lafzında (من) tecrîdiyyedir ve bu beyitte sanâi'-i bedîiyyeden tecrîd vardır. Tecrîd: Bir şeyin bir sıfatta kemâline mebnî o şeyden o sıfatta kendine mümâsil diğer bir şey intizâ' etmektir. Zât-ı nübüvvet-penâh Efendimizin sıfat-ı keremdeki kemâline mebnî nâzım hazretleri o kerîm-i zî-kemâlden diğer bir kerîm intizâ' ederek âlem-i hestîyesinden bir diğer kerîm zuhûr etti diyor ki o kerîm ile Peygamber Efendimizin bin-nefs zât-ı aliyyeleri murâddır. İkinci kerîm ile ebeveyn-i muhteremeyn ve (ابائه) ile kerîm-i sânînin ecdâd ve ceddâtı maksûddur. Evvelki (كريم) fâ'il ve ikinci (كريم) evvelki kerîmin ve (آباؤه كرماء) cümle-i ismiyyesi ikinci kerîmin sıfatlarıdır. Ve (آباؤه) deki zamir ikinci kerîme râcidir.

نسب تحسب العلا بحلاه قلدتها نجومها الجوزاء

Neseb-i tâb-nâk-i Muhammedî bir neseb-i celîldir ki tecellî ettiği mehâsin ve kemâlâta atf-ı nigâh edince gûyâ Cevzâ o nesebin merâtib-i aliyyesine, efrâd-ı ma'âlî-nihâdına kendi yıldızlarını gerdanlık etmiş sanırsın.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(نسب) mübtedâ-i mahzûfun haberidir. Ve tenvîni ta'zîm içindir, (هذا نسب عظيم) takdîrindedir. Neseb: Müteferrikān-ı karâbeti cem' eden amûd-ı karâbete ıtlâk olunur. (تحسب) sînin fetha ve kesresiyle zannedersin ma'nâsına muzâri' ve (نسب) lafzının sıfatıdır. (العلا) a'lânın müennesi olan ulyânın cem'i ve (تحسب) nin birinci mef'ûlüdür. (بحلاه) da (باء) sebebiyyedir. Ve (تحسب) ye müteallikdir. Hânın zamm ve kesriyle (حلا) hilyenin cem'îdir. Hilye zîb ü ziynete denir, burada neseb-i nebevînin hâiz olduğu mehâsin ve kemâlât murâddır. (قلدتها) taklîdden mâzî ve (تحسب) nin ikinci mef'ûlüdür. (هاء) zamîri alâya râcidir. Taklîd bir adamın boynuna kılâde yani gerdanlık takmak ma'nâsınadır. (نجومها) nez-i hâfıd üzerine mansûb olarak (بنجومها) takdîrindedir. Ve zamîr cevzâya râcidir. (الجوزاء) lafzı (قلدت) fi-ilinin fâilidir. (جوزاء) hamrâ vezninde burûc-ı felekiyyeden bir burcun ismidir ki seksen beş yıldızdan mürekkebdir ve bunlardan iki tanesi biri küçük ve diğeri ondan büyük olarak o yıldızların en parlaklarıdır. Nâzım hazretleri: Neseb-i tâb-nâk-i Muhammedî'nin efrâd-ı maâlî-nihâdı mehâsin ve kemâlât ile mütehallî olduklarından nâşî gûyâ manzûme-i cevzâ kendini teşkîl eden yıldızları onlara gerdânlık etmiş olduğunu parlak bir tasvîr ile beyân etmiştir.

* * *

حبذا عقد سودد وفخار انت فيه اليتيمة العصماء **[66]**

Ne güzel ol kılâde-i siyâdet ve iftihâr ki sen onda nazîr-i nâ-yâb bir dürr-i mâsum ve mahfûzsun.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(حبذا) sîga-i medh ve mukaddem haberdir. Aynın kesriyle (عقد) gerdanlık ma'nâsınadır ve mu'ahhar mübtedâdır. Sîn'in zammıyla (سودد) siyâdet ve fâ'nın fethiyle (فخار) iftihâr ma'nâla-

rınadır. (انت) mübtedâ, (اليتيمة) haber, (فيه) mübtedâdan hâl (العصماء) haberin sıfatıdır. Bu cümle (عقدك) in sıfatı veya ondan hâldir. Yetîm ferd ü yegâne ve nazîri nâ-yâb olan şeylere denir. (عصماء) a'samın müennesidir ve burada onunla masûn ve mahfûz ma'nâsı murâddır.

* * *

ومحيا كالشمس منك مضئ اسفرت عنه ليلة غراء

Ve senin âfitâb gibi âlemi izâe eden tal'atın dahi ne güzeldir ki ondan leyle-i garrâ aydınladı. Nûr-ı tal'atın zuhûr etmekle o leyle-i garrâ o leyle-i celîlü'l-kadr müstağrak-ı envâr-ı ma'nevî oldu.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(محيا) vech ma'nâsınadır ve (عقد سودد) üzerine ma'tûftur. (كالشمس) lafzı (مضئ) kelimesine ve (منك) de harf-i cer (محيا) ya müteallikdir. (مضئ] mahyânın sıfatıdır. (اسفرت) ef'âl bâbında mâzî olup aydınladı demekdir, (عنه) ona müte'alliktir. (ليلة) fâ'il ve (غراء) onun sıfatı ve fi'l maa fâ ile (محيا) nın sıfat ba'de's-sıfatıdır, beyzâ ma'nâsına olan (غراء) lafzını burada mecâzen celîlü'l-kadr ma'nâsına hamletmek siyâk-ı kelâma mülâ'im düşer.

–bakiyyesi var– **Bereket-zâde İsmail Hakkı**

HANOTAUX İLE ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN MÜNÂKAŞASI

Fransa Hâriciyye nâzırlarından Hanotaux'nun, vaktiyle müslümanlar hakkında yazarak Paris'te çıkan *Le Journal* gazetesiyle neşrettiği, bir makâlesi *el-Mü'eyyed* tarafından o zaman Arapça'ya tercüme edilmiş.

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh akşam sabah Kâhire'den vapurla Aynu Şems'teki evine gider gelirken gazeteleri gözden geçirmek i'tiyâdında olduğundan Hanotaux'nun makâlesini okumuş, müteessir olmuş. Evine gelir gelmez reddiyyesini yazmaya başlayarak birinci makalesini akşam yemeğini müte'âkib bitirmiş, ertesi günü çıkan *el-Mü'eyyed*'e yetiştirmiş.

Biz evvelâ Hanotaux'nun makâlesini olduğu gibi yazacağız. Merhûmun makâlesini sonraya bırakacağız. Çünkü Hanotaux'nun ne söylemiş olduğu bilinmezse tabii üstâdın söylediği sözler hangi itirâzlara cevaptır, ne dereceye kadar doğrudur, anlaşılamaz.

Şunu da söylemeliyiz ki aslını bulmak pek zor olacağı için Hanotaux'nun makâlesini Arapçasından tercüme ediyoruz.

Mehmed Âkif

HANOTAUX'NUN MAKÂLESİ

Biz bugün İslâm ve mes'ele-i İslâmiyye karşısında bulunuyoruz.

Asya evlâdı olan müslümanlar Bizans medeniyetin bekâyâsını hâmil bulundukları hâlde Afrika kıtasının şimâlini yetişilmez bir süratle geçerek Avrupa'ya dayandılar. Lâkin burada bir medeniyyet buldular ki aslı Asya'ya müntehî idi; daha doğrusu Bizans medeniyyetine münâsebeti berâberlerinde götürmekte oldukları bekâyâdan daha ziyâde idi ki o medeniyyet de medeniyyet-i Âriyye-i Nasrâniyye idi. Bunun için müslümanlar vâsıl oldukları noktada durmaya, asırlardan beri ikâmet ettikleri Afrika'ya dönmeye mecbûr oldular. Bununla berâber hilâlin iki ucu muttasıl ilerleyerek bir taraftan İstanbul'a, diğer taraftan mağrîb-i aksâdaki Fas'a kadar dayanıyordu.

Afrika'nın mülk-i İslâm'a makar olan bu parçasında Fransa hükûmeti karşı çıktı. Vâlidesi tarafından İspanya'ya nisbeti olan Saint Lui (Dokuzuncu Lui) Mısır'da, Tunus'ta ateş kanalı alevledi. Sonra on dördüncü Lui Afrika'daki ahâli-i İslâmiyyeyi tehdîd husûsunda ona halef oldu. Birinci Napolyon da aynı mesleği ta'kîb etti. Nihâyet Fransızlar on dokuzuncu asırda arzûlarına muvaffak oldular ki Cezâir yetmiş, Tunus da yirmi seneden beri ellerinde bulunuyor.

Bugün kuvvetlerimizin talîaları tâ sahrâ-yı kebîrin kum yığınlarına kadar vâsıl oluyor, ki bir taraftan bizim bu ilerlememiz, diğer taraftan onların gafleti hakîkaten müdhiştir. Çünkü onlar yavaş yavaş çölün içine çekildikçe zannediyorlardı ki gayet emîn bir mevkide bulunuyorlar. Hâlbuki Avrupalılar kendilerini dört taraftan ihâta etmişlerdi. Senegal tarafından gelen kabâil yerlilere Avrupalıların o havâlîyi zabt ederek oradan Bakil, Bamakva, Sigo Sigoro'ya doğru ilerlediklerini, diğer taraflardan da, Tanyagara'ya, Şat Gölü'ne kadar vardıklarını, hattâ o mukaddes Timbuktu şehrinin de senelerden beri ellerine geçtiğini haber veriyordu. Sonra Afrika-yı vustâyı bir baştan öbür başa kadar dolaşan kendi adamları da bu haberleri te'kîd ettikten başka Sanga ve Tagavendere cihetlerine de tanzîm-i bilâd için nehirleri geçen üç renkli bayrak hâmillerinin ayak bastığını vapurlarının da Kongo, Şari nehirlerini yardığını söylüyorlardı. Bu sözleri işiten yerliler evlerinin eşiğinde otururak "Kadermiş, ne yapalım" demekten başka bir şey yapmıyorlardı. Bugün Fransa her yerde **[67]** İslâm ile temasta, daha doğrusu İslâm'ın tâ göbeğinde bulunuyor. Çünkü müslümanlardan birçok arâzi almış, birçok kabâili satvetine münkâd etmiş de karşılarına eski reisleri makâmına kâim olarak çıkmıştır. Bugün müslümanların şuûnu üzerine tasarruf eyliyor, vergilerini cibâyet ediyor, gençlerini hizmet-i askeriyyeye alarak harb ve darbde kullanıyor. Kartacalılar, Romalılar, Araplar gibi hükûmât-ı sâbıka ve akvâm-ı münkarızanın bırakmış olduğu âsâr-ı medeniyyete yegâne vâris, Afrika'nın ortasında tesis olunan bu hükûmet-i vâsiadır.

Nüfûsunun adedi kırk milyona bâliğ olan, nefsinden başka rehber, mürşid tanımayan, hükûmeti dest-i tasarrufuna almak için birbiriyle uğraşan saltanat aileleriyle, riyâseti verâset tarîkıyle ihrâza çalışan rüesâ gâilelerinden büsbütün masûn olan bir cemâat adetçe kendisine müsâvî olmaya çalışan diğer bir cemâatin zimâm-ı idâresini eline almıştır ki o da bu vâsi' arâzide, bu mechûl kıtaâtta yayılmış olan ve bizim muhterem tanıdığımız akâid ve âdâttan başka birtakım akâid ve âdâta bağlı olan cemâat-i İslâmiyyedir. Beri-

kiler sâmiyyü'l-asl olup âriyyü'l-asl olan bu cemâat-i cumhûriyye-i nasrâniyye ona şimdi medeniyyetin rûhunu getiriyor.

Müslümanlar yalnız içimizde olduğu zaman değil, hâriçte bulunduğu takdirde de bizimle temasta bulunmaktadır: İşte Merakeş'te, Trablus-ı Garb'ta, Mısır'da, Hindistan'da hep müslümanlarla temastayız. Müslümanlar Asya'da mevcut ve günden güne mütezâyiddirler. Hattâ Beyt-i Makdis de onların elindedir. Mehd-i insâniyyet olan bu kıtada bayrakları temevvüc ediyor. Adetleri bu arz-ı kadîmin kıtaâtında milyonlarla sayılıyor. Bunlardan bir şube de Çin taraflarına giderek öyle müdhiş bir sûrette intişâr etti ki bazılarının kavlince mevcûd yirmi milyon müslüman yüz milyona bâliğ oldu. Bu da pek istiğrâb olunacak bir şey değildir. Zirâ dünya üzerinde hiçbir yer yoktur ki Müslümanlık oraya girsin de intişâr etmesin. Halkın fevc fevc girdiği, kendisine bütün edyândan ziyâde inhimâk gösterdiği yegâne din Müslümanlık'tır. Bakarsınız ki Afrika içindeki murâbıtlar beyâz libaslara bürünerek, çırçıplak dolaşan putperestlere kavâid-i hayâtı, mebâdî-i sülûku öğretiyorlar. Afrika'da böyle olduğu gibi Asya'da da ırk-ı asfar arasında Müslümanlık intişâr edip duruyor. Sonra bu din Avrupa'da yani İstanbul'da öyle bir sûrette yerleşmiştir ki o sâyede şark denizlerine hâkim olan garb hükûmetlerini iki fırkaya ayıran bu dinin öyle müstahkem bir mevkiden kökünü kazımağa akvâm-ı nasrâniyye bir türlü muvaffak olamamıştır.

Yıldız Köşkü'nde hocalar, dervişler, görürsünüz ki sûf libâslara bürünmüş, başlarına koca koca sarıklar sarmış oldukları hâlde düvel-i ecnebiyye sefîrlerinin yanı başındaki sandalyelere kurulurlar. Onlar bu vaziyetleriyle âdetâ bin bir gece hikâyesindeki eşhâsı hâtıra getirirler. Oturdukları yerden hiç kımıldanmayarak yalnız ellerindeki tesbih tanelerini çekerler ve bu sûretle arz-ı matlab nöbetini beklerler.

İster İstanbul'da, ister Merakeş'te olsun; ister Asya'da, ister Afrika'da bulunsun bedevî, medenî ne kadar müslüman varsa hepsi namaz vakti gelince abdest alır, yâhût toprakla teyemmüm eder, yüzünü Kâbe'ye doğru çevirir. Bu husûsta geniş esvâb giyenler, İstanbulin ile gezenler, başlarında fes yâhût sarık bulunduranlar, kuşaklarında bıçak yatağan taşıyanlar, Berlin'de fünûn, Paris'te ulûm öğrenenler arasında aslâ fark yoktur. Hepsi de yüzlerini aynı makâma doğru çevirir. O müşterek kıble de sahrâ ile muhât olan arz-ı mukaddestir. Muhammed'in yaşadığı arz, Muhammed'in cism-i mübârekini ihtivâ eden topraktır. O arza herkes kemâl-i huzû ile girebilir. Âbâ-i müslimîn bu arzdan geldiği için ebnâ-yı müslimîn de hac denilen bir hareket-i dâime ile oraya, Beytü'l-Harâm'a gitmektedir. Müslümanların kâffesi bu makām-ı mukaddese doğru kemâl-i iştiyâk ile atf-ı nazar ederler. Günün birinde oraya gitmek emelinden başka hiçbir lezzet-i hayât bilmezler, farîza-i haccı edâ etmeden ölürlerse telehhüf içinde dünyâya vedâ ederler.

El-hâsıl küre üzerindeki müslümanların kâffesini cem' eden râbıta birdir ki onunla tedbîr-i umûr ederler. Onunla fikirlerini aynı gāyete çevirirler. O râbıta kuvve-i mıknâtısiyyenin müncezib olduğu kutba benzer. Bir kere de Kâbe'ye Beyt-i Harâm'a, mâ-i mukaddesin kaynadığı zemzem kuyusuna, Hacer-i Esved'e, dünyânın göbeği dedikleri rikkete [rükne?] yaklaşıp da dünyânın öbür ucundan şedd-i rahl ederek geldikleri maksadı istihsâl ettiler mi artık kalblerindeki hamiyet-i dîniyye büsbütün ateşlenir: Saf saf olup edâ-yı salâta, tehâlük ederler. İmâm önlerine geçerek "Bismillâh" deyip başlar başlamaz sükûn u sükût yüz binlerce musallînin üzerine kanatlarını gerer. Huzû' ve huşû' bütün kulûbu dodurur ve sonra hepsi birden bir sesle "Allâhu Ekber" der, daha sonra alınlar "Allâhu Ekber" deyip yere kapanır. Hem "Allâhu Ekber" sadâsı ma'nâ-yı ibâdeti temsîl edecek bir savt-ı hâşi'le yükselir. –mâba'di var–

TEFELSÜF

1

Mâzîye mi inkılâbımız var?
Âtîye mi doğru reh-revânız?
Mebde' mi bize tekaddüm etmiş,
Bir mebde'e doğru mu devânız?..

2

Maşrık dediğimde battı hûrşîd,
Maşrık bana mağrib-i diğerdir.
Eflâk mi zemîn, zemîn mi eflâk?
Ben bilmiyorum bu yer ne yerdir.

3

Bir vâhid-i muttasıldır ezmân.
Kabliyyet ile olur mu mazrûf?
Kabliyyet olursa ba'd yoktur.
Ba'diyyet ise ne yolda masrûf!

4

Bir hadd-i tevakkufîsi yok mu
Seyyâle-i nehr-i mümkinâtın?
Ser-menzil-i müntehâ-yı sa'yi
Hîçî mi olur bu kâ'inâtın?

[68]

5

Bir mahşer-i dâ'imî avâlim!.
Eczâ-i cihânda yok tenâhî.
Ma'dûm nedir, nedir bu mevcûd?
Bilmez bunu aklımız kemâhî.

6

Bir zerre niçin küçük güneşten?
Bir zerre de eyliyor te'addüd.
Taksîm edilir bilâ-nihâye
Ettikçe zaman, mekân teceddüd.

7

Devrânda intihâ bulunmaz,
Bir devre fakat bu ibtidâsız
Mâdâm ki ibtidâsı vardır,
Elbet olamaz bu intihâsız.

8

Her şey bize karşı muhtefîdir
Bir lâhikayız bu seyl-i dehre,
Mebde neresi, me'âd nerde?
Bilmez gideriz diyâr-ı gayre.

9

Ahkâm-ı hayât i'tibârî
Her şeyde hüküm tereddüd-âlûd.
Fevkimde şu gördüğüm kevâkib
Ma'dûm iken mi oldu mevcûd?

10

Kimdir bize âşinâ olanlar?
Hem-râhı nedir bu kârbânın?
Kimdir bize reh-nümûn-ı maksûd,
Seyyâre-i cehliyiz şebânın.

11

Ey hâk! Beşer mi kahra mahkûm,
Âsûde mi gökyüzünde sükkân?
Yok sen dahi bir feleksin işte
Görmekte mi sende râhat insan?

12

Bir vâhide hepsi oldu müncer
Binlerce havâdis-i tabî'at.
Fıtratta kuvâ-yı hams mevcûd,
Bir maddede ihtilâf-ı sûret

13

Ey mihr-i ziyâ-nisâr-ı âlem,
Ey şâh-ı kerem-şi'âr-ı imkân,
Sensin o nebî-i vahdet-âmûz:
Feyzinle diyor (Ali) (kemâ kân)

14

Reh-mânde bırakma kalb ü zârı,
Ey şâhid-i nâzenîn-i (Levlâk).
Hem-şâkile-i cenâb-ı (Sıddîk),
Aczim ola ayn-ı nûr-ı idrâk.

Mart 1317 **Şerefeddin**

DİNİN FEVÂİD-İ MEDENİYYESİ

–mâba'd–

Üçüncü akîdenin levâzımı: Bu âlem-i fânîye kesb-i fezâil ve kemâlât ederek- daha âlî bir âleme urûc ve irtihâl için geldiği ve bir hayât-ı sermedî ve naîm-i ebedîye ancak o âlem-i lâhûtta nâil olabileceği kimin kalbinde yer tutarsa bu akîdenin gösterdiği yola uyarak aklını, ahlâkını ulûm-ı hakka ve maârif-i aliyye ile tenvîr ve tasfiye eder. Zîrâ cehlin tevlîd edeceği nakāis vusûl-i maksada hâil ve mâni olacağından korkar, korkar da zâtına mevdû olan kuvâ-yı bedeniyye ve melekât-ı akliyyesini mâ-halaka lehinde ile âsâr-ı hasenesini ibrâza sarf-ı himmet eder. Kemâlât-ı müktesebesi yavaş yavaş zuhûr ve incilâya, kuvveden hayyiz-i fi'le irtikāya başlar. Bilâ-fütûr melekât-ı nefsiyyesini ikmâle, i'dâda sa'y eder. Kesb-i mala mübâşeret ederse tarîk-i hıyânete sâlik olmaz. Hiyel ve ekâzibden i'râz ve ebvâb-ı irtikâbdan ihtirâz ile hud'a ve temelluka tenezzül etmez. Ribhini vücûh-ı meşrûada arar. Müktesebât-ı mâliyyesini lâyıkı gördüğü yerlere, münâsibi vechile ve lüzûmu kadar sarf ve infâk eder. Menâfi'-i umûmiyye ve mesâlih-i şahsiyye, hiçbirini unutmaz ve geri bırakmaz. Çünkü bir dârü'l-cezânın vücûdunu mu'teriftir.

İşte maârif-i hakka ve ahlâk-ı âliyye üzerine müesses olan medeniyyet-i sâbiteye doğru gitmeğe insanı irşâd eden bu akîdedir. Sırât-ı müstakîm ma'delet üzerinde seyr ü hareket ise herkes hakkını bilmek ve kendi uhdesinde âharın hukūkunu gözetmek esâsına müstenid bulunan hey'et-i ictimâiyyenin devâm-ı intizâmı bu akîdenin vücûduna mütevakkıfdır.

Bu i'tikād beyne'l-ibâd tevsîk-i revâbıtın yegâne zerîasıdır. Zirâ tevsîk-i revâbıt -bu akîdenin ahkâmı mûcebincehudûd-ı muâmelâtı tecâvüz etmemekte adlin kuvvetine kemâl-i sıdk u huzû ile mürââta vâbestedir.

Bu i'tikād rahmet-i ezeliyyeden bir nefhadır ki kulûb-ı ibâda sulh ü müsâlemet hissini neşreder. Hiss-i müsâlemet adl ü muhabbetin semeresidir. Adl ü muhabbet de sâhibini hazîz-i şerr ü şekādan tahlîs ile medeniyyet-i kâmile kürsüsü üzerine ref' eden bu akîdenin gars u telkîh eylediği ahlâk-ı hamîde şecere-i tayyibesinin şükûfeleri gibidir.

Müşkil bir iş değil. Bir sınıf halk tahayyül buyurunuz ki bu akîdeden mahrûm bulunsun, kizb ü şikāka, hiyel ü nifâka masdar olmaz mı? Gadr ü ihtiyâli, hırs u cidâli, gasb-ı emvâli, helâl addetmez mi? Fıkdân-ı irfân ile ma'yûb, amâyı cehl ile ma'lûl olan bir halktan ne ümîd edilir?

Bahsimizin evvelinde zikri sebkat eden hısâl-i selâseyi îzâh edelim. Ensâb-ı ümemde ebâ-an-ced tevârüs edegelen üç haslet vardır ki târîh-i kıdemi gayr-ı mahdûd ve fakat nüfûs-ı beşere dînin tab' u nakş etmiş olduğu muhakkaktır.

Birinci haslet: Hayâ

Birinci haslet, hayâdır. Hayâ câlib-i levm ü tevbîh her şeyi irtikâbdan nefsin infiâl ve teessürü demektir.

Nüfûsun şenâyiden istinkâfı ve bu sûretle cem'iyyet-i beşeriyyenin muhâfaza-i intizâmı husûsunda bu hasletin te'sîrâtı, hakkā ki yüzlerce kavânîn ve binlerce kuvâ-yı zâbıtadan daha ziyâdedir. Zîrâ nefs-i şerîr-i beşer bir kere hicâb-ı hayâyı yırtarak fezâhet ve denâ'et vartasına sukut eder ve kendisinden sâdır olan a'mâl ve akvâlde mübâbâlâtsızlıkta bulunursa artık onu icrâ-yı mefâsid ile nizâm-ı ictimâ'îyi ih-

lâlden hangi cezâ men edebilir? Meşhûr Solon bu noktayı mülâhaza ederek her bir fi'l-i kabîha ve hattâ bir defaki yalana bile katil cezâsını ta'yîn gibi bir ifrât-perestlikte bulunmuştur.

[69] Şîme-i hayâ şeref-i nefsi istilzâm eder. Şeref-i nefs bil-umûm muâmelâtın medârı, sıhhat-i ukūlün mihekkidir. Silsile-i intizâm ona merbûttur. Uhûd ve ukūdu himâye eden odur. İnsanların kavlinde ve fiilinde sebâtını zâmin olan re'sü'l-meâlî odur.

Hayâ, ibâ, gayret, hepsi bir şeydir. İsimlerdeki ihtilâf – nefsin bir şeyden nefreti veya bir emr-i hayra meyl ü muhabbeti gibi– maânî ve âsâr-ı hayâ itibârâtıyladır.

İbâ ve gayret milel ve akvâmın temâyül ve hissiyyâtını ulûm ve maâriften istifâzaya, şeref ve fazîlette tekemmül ve teâlîye şevket ve azameti takviye ve tevkîre, mevâdd-ı gınâyı teksîre tevcîh eder.

Hangi bir milletteki gayret ve ibâ şiyem-i mübeccelesi mefkūd ola o millet terakkîden mahrûmdur. Esbâb-ı refâh ve mevâdd-ı umrân mevcûd olsalar dahi yine tekâsül ve adem-i itinâ gibi evzâ'-ı ma'yûbeyi irtikâbı ve inhimâk-i fevâhiş gibi ef'âl-i kerîheden adem-i ictinâbı hasebiyle zillet ve meskenet darabâtı altında hatm-i enfâs-ı hayât eder giderler.

Muâşeret ve mukārenet husûsunda âhâd-ı ümmet arasındaki revâbıt-ı ülfet hep meleke-i hayâya müntehîdir. Zîrâ revâbıt-ı ülfet, hıfz-ı hukūk ve ma'rifet-i hudûd ile te'yîd edilir ki bu da o meleke-i kerîmenin vücûduna tâbidir.

Hayâ bir sıfattır ki sâhibini âdâb-ı müstahsene ile tezyîn ve şehevât-ı behîmiyyeden tenfîr eder. Harekât ve sekenâta ve cemî'-i a'mâle bir rûh-ı i'tidâl bahşeyler.

Feyz-i hayâ bir hulk-ı ferîddir ki insanı erbâb-ı irfânın eserine mümâşâta tergīb ve nevâkıs ve meâyibden tahzîr ve cehl ü gabâveti, zillet ve hakāreti kabûlden terhîb eyler. Sıdk u emânet dahi bu hulk-ı azîmden tevellüd etmiş olmak hasebiyle aralarında şedîd bir mukārenet vardır.

Muallimlerin, mürebbîlerin âlet-i te'dîbi de bu haslettir. Mekârim-i ahlâka da'vet ve fezâil-i suveriyye ve ma'neviyyenin neşr ü ta'mîmine hizmet edenler nasîhatlerinde onu isti'mâl ederler. Onunla gāfilleri irşâd ve âtılları tenşît, sâkinleri tahrîk ve müteharrikleri teskîn ederler. –mâba'dı var–

Merhûm Şeyh Cemâleddin Afgānî

Mütercimi: Hatîb-zâde Emin

ZEYD VE ZEYNEB MES'ELESİ

Yoksa benim için yaşamak muhâl!

Şemsin tulûu, gurûbu bana seni andırıyor?

Rüzgarların vezân oluşu seni yâd ettiriyor; senin yâdını tehyîc ediyor.

Âh! Ona ne uzun hüznüm, ne medîd endîşem var arzın her yerinde develerin en şedîd seyriyle onu arayacağım ve bu aramaktan develer bıkasıya kadar vazgeçmeyeceğim.

Ben aramaktan usanmayacağım tûl-i hayâtımda ölümüm gelesiye kadar arayacağım!

Zâten hayât nedir ki onu evlâdımı aramaktan daha kıymetdâr bir şeye sarf edeyim!

Âmâl-i bî-meâl dünyâ insanları türlü türlü istikbâl ile aldatırsa da herkes, her şey fânîdir.

Ben ölürsem dahi Kays ve Amr –li-ümm kardeşler– ve Zeyd ve Cebele'ye –li-ebeveyn– vasiyet edeceğim.

Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'in kabîledaşlarından berâ-yı hac gelenlerden tanıdığı bazı kesâna bilirim ki ailem benim gıyâbımdan dolayı müteessirdirler deyip şu:

احن الى قومى وان كنت نائباً فانى قعيد البيت عند المشاعر

فكفوا من الوجد الذى قد شجا كم ولا تعملوا فى الارض نص اباعر

فانى بحمد الله فى خير اسرة كرام معد كابراً بعد كابر

Tercüme:

(Ben her ne kadar kavmimden ve akrabâ ve taallukātımdan cüdâ düştümse de onların iştiyâkıyla hazîn ve pür-hanînim.

Fakat derd-i iştiyâkımı tehvîn ve beni tesliye eden bir şey varsa beyt-i ilâhînin ka'îdi ve meşâ'irin mücâviri olmaklığımdır. Sizi mahzûn ve dilhûn eden te'essürât-ı gaybûbetimi tahfîf edin ve beni aramak ve almak için develeri koşturmayın.

Ben bi-hamdillâh en hayırlı bir aile nezdindeyim ki bütün ecdâd-ı ma'âlî-nijâdları dahi kendileri gibi seyyid-i kavm ve kabîlelerinin reîsi idiler).

şiirini göndermiş ve bunun üzerine peder ve amca ve birâderleri gelip Cenâb-ı Zeyd (radiyallâhu anh)'i görmüş oldukları dahi rivâyet olunmaktadır. Kendileri ekâbir-i ashâbdan olduğu gibi sûfiyye nezdinde dahi büyük bir ehemmiyetleri vardır.

* * *

Ümmü'l-Mü'minîn Cenâb-ı Zeyneb (r.a.):

Zeyneb bintü'l-Cahş el-Esediyyedirler ki vâlideleri ceddü'n-Nebî (s.a.) Abdülmuttalib'in kerîmesi "Ümeyme" olmakla zât-ı risâlet aleyhi ekmelü't-tahiyyet Efendimiz hazretlerinin hala-zâdeleri olmaktadırlar.

Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe (radiyallâhu anhâ)'den mervî olduğu üzere **[70]** kendilerine ümmehât-ı mü'minîn arasında hüsn-i menziletçe ancak sâhibetü't-tercüme muâdil olurlar idi.

Yine Hazret-i Âişe (radiyallâhu anhâ)'den rivâyet olunduğuna göre müşârün ileyhâdan daha mütedeyyin ve daha takī ve sadûk hiçbir kadın görülmemiştir. Bir gün Nebiyy-i zî-şân Efendimiz Hazretleri Hazret-i Ömer'e (radiyallâhu anh) Cenâb-ı Zeyneb'i (radiyallâhu anhâ) "evvâhe" sıfat-ı mübârekesiyle tavsîf ve bir adamın "Yâ Resûlullâh evvâhe nedir" sûretiyle istifsârı üzerine bu kelimeyi Peygamberimiz (s.a.) mütehaşşi' ve mutazarrı' ile tefsir ve târîf buyurmuşlardır ki Kur'ân-ı Kerîm'de dahi enbiyâ-yı kirâm ve ale'l-husûs Ebu'l-enbiyâ İbrâhîm aleyhi's-selâmın kadr-i ber-terleri kıbel-i Rabbânî'den bu kelime ile tavsîf ve i'lâ buyurulmuştur.

Müşârün ileyhânın asıl isimleri "Berre" olup "Zeyneb" ismini Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem tesmiye buyurmuşlardır.

Ümmehât-ı mü'minîne hitâben "Bana en evvel kavuşacak olanınız yed'i en uzun olanınızdır" sûretiyle vukū' bulan

ahbâr-ı Peygamberî (s.a.) en evvel hâk-i pâk-i risâlet-penâhîye kendileri rû-sây-ı iltihâk olmalarıyla yed-i tûlâsı tasadduk ve birek-i zât-ı mübârekelerine âit kaldığını da isbât eylemişlerdir. İntikāl-i Peygamberî (s.a.)'den sonra ümmehât-ı mü'minîn için ifrâz olunan parayı Cenâb-ı Ömer (radiyallâhu anh) Cenâb-ı Zeyneb'e (radiyallâhu anhâ) dahi göndermiş ve müşârün ileyhâ dahi bunun cümlesini tasadduk eylemiş ve "Yâ Allâh bundan sonra bana atâ-yı Ömerî vâsıl olmasın" diye duâ buyurmuş ve fi'l-hakîka bundan sonra yirminci sâl-i hicrîde irtihâl-i dâr-ı fenâ eyleyip atâ-i ilâhîye nâil ve sezâ ve Cennetü'l-Bakī'de ebed-nişîn-i bekā olmuşlardır.

İslâm'da kadınlardan en evvel tabutla naklolunan kendileri olmuştur 17 veya 15 sene hem-ser-i Peygamberî olmak şerefine nâil olmuşlardır.

Ümmü'l-Hakem ve Ümm-i Eymen künyeleri idi.

Namazlarını Hazret-i Ömer (radiyallâhu anh) kıldırmışlar idi. –mâba'di var–

Şerefeddin

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârif'in da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 22 Ağustos Sene 1325 târihinde eski Mekteb-i Hukūk'ta Mekâtib-i Rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

Birinci Kısım
Mekteplerimizde Ne Yapıyoruz ve Çocuklarımızı Nasıl Eziyoruz?

(Hülâsa: Bir mukaddimecik – Kavâid-i lisandan maksad – Kavâid tedrîsinde fayda var mı? Mini mini çocukların ana lisânını öğrenmeleri – Tedrîste tabîati taklid etmeli – Mekteplerde tabîate temessük edemiyoruz – Lisan tabîatinden çıkarılmış – Lügatler bizim değil – Telaffuz bizim değil – Türkçe lügatlere tasallut – Lügatleri işleten kāideler bizim değil – Yazı bizim değil – Yazılış bizim değil – Kendi aklımızdan bir yazı isteyecek olsak.. – Yazımız ıslâha çok muhtaç – Lisânımız az kalmış, unutulacak imiş – Lisânımız âsâr itibâriyle çok fakirdir – Kıraât kitâbımız yok – Şükür ki mesellerimiz var – Kavâid kitabımız yok – Kavâid-nâmeler etfâlin ihtiyâcına göre değil – Hazırlop târîfler – Kavâid-nâmeler lisânın tabîatine uygun değil – Lisânımıza iftirâlar – Müstesnâya kāide demek hatâdır – Lisânımızda sakatlık var ise bunu yapan biziz – Lisânımızın fiillerindeki nizâm – (dır) edât-ı haber mi? – Usûl-i tedrîsimiz yok – Muallimimiz yok – Derdi anladıksa derman kolay.)

* * *

Muhterem bir hey'et huzûruna çıkıp da, onlara îfâ etmekte oldukları mukaddes vazîfe, vazîfe-i tedrîs hakkında söz söylemek bir âciz için büyük cür'ettir… Bunu düşündükçe sıkılıyorum… Husûsen cür'etim derin bir ihtisas eseri değil, sâde bir ihlâs eseridir.

Bundan başka da, kemteriniz kalabalık içinde söz söylemeye alışık değilim. Ale'l-husûs ki kendilerine söylemekle müşerref olduğum zevât, kuru kalabalık değildir, senelerdir kürsî-i tedrîsi tezyîn etmiş zevât-ı muhteremedir. Ale'l-husûs ki söyleyeceğim sözler, kuru söz değildir, ilme ve tedrîse dâir sözlerdir.

Bir cihetten de deruhte ettiğim müşkil işten kendim sıkıldığım kadar muhterem muhâtaplarımı sıkmakla berâber, müfîd bir şey yapamamaktan endîşe-nâkim. Bu da ayrıca bir bâr-ı hâtırdır.

Bu ağırlıklara mukābil –hamd olsun– medâr-ı tahaffüf olacak kuvvetten mahrum değilim. Çünkü güzel lisânımıza öteden beri âşıkım. Türkçemize, Türkçemizin tevessü' ve intişârına küçük yaştan beri alâkadarlık hissederim. Lisânımızın terakkisi mevzû-i bahs olan yerlerde aczi unuturum… Dağları yüklenmeğe kendimde kuvvet bulurum.

İşte sâik bu oldu da, şurada lisân-ı Osmânî tedrîsâtı hakkında bir iki musâhabe ve tezekkür yapmak üzere maâriften vukū' bulan teklîfi bilâ-tereddüd kabul ettim… Kendi kendime dedim ki muhterem muallimlere bir şey öğretemesem de bu emr-i mebrûrda kendilerine ufak bir muâvenet arz edebilmem mümkündür. İşte böyle düşündüm.. Bu düşünce ile kuvvetlenip huzûrunuza çıktım. Kemterinizin yapacağım şey, bir konferans değil, nâçîz bir musâhabedir.

Zannederim ki sözümle değilse bile, özümle ihlâsımı, hulûs-i niyyetimi arz edebildim, hüsn-i niyyetimin hüsn-i telakkī göreceğine saf bir ümîdle ümîdvârım. Cür'etimin uluvv-i niyyetime bağışlanacağına pâk bir itmînân ile mutmainnim. İşte bu mülâhazalarla hafiflenmiş olduğum hâlde maksada girişiyorum.

* * *

Mekâtib-i Rüşdiyye programlarında "lisân-ı Osmânî", "kavâîd-i lisân-ı Osmânî" veya sâdece "kavâid" diye gösterilen bir şey var.. Bu nedir? Bundan **[71]** maksad, bizzât lisan mıdır? Lügatiyle fülânıyla bütün Türkçe midir? Yoksa bunun yalnız bir ciheti midir? Biliyoruz ki bundan maksad bir cihettir. Türkçe'nin lügatlerini birbirine rabt ve terkîb etmektir. Onu bir saat gibi işletmektir. Onun nasıl işlediğini anlamaktır. Fakat bu terkip işinin yanında terkipte kullanılacak kerestenin de yeri vardır. Zâten bu iki şeyi birbirinden ayırmak müşkil. Çünkü lügat ve kavâid birbirine mürtebit. Fakat bu derste kavâid doğrudan doğruya maksûd olarak nazarda tutulur.

Burada hâtıra gelir ki Mekâtib-i Rüşdiyye müdâvimleri Türkçe'yi zâten tekellüm etmektedirler. Bunlar bunu kaç kere kırdıkları bir oyuncak kadar tanırlar. Gerek lügat denilen müfredâtı bilmek itibâriyle, gerek bunları kavâide göre rabt u terkib ile işletmek ve tasarruf etmek itibâriyle Türkçe ile, Türkçe'nin hattâ ince nükteleriyle oynamayı pek iyi bilirler. Bu hâl karşısında, bunlara yabancı bir lisan öğretir gibi, bunu yeniden temrîn ve tedrîs etmek abes olmaz mı? Vâkıâ bunlar lügatlere de sâhipler… Bunların mekanizmasına de bigâne değiller.. Bunu az çok iyi işleyen bir saat gibi işletirler. Fakat bu işte, bu işletmede epeyce hatâlar vardır. Bundan başka da bunların söylemekte gösterdikleri kuvvet ve meleke yüzdedir. Temrîn ve tedrîs ile o hatâlar kalkar, o kuvvet o meleke daha sağlamlaşır. Husûsen söylemek kuvvetine yazmak kuvveti ilâve edilir. Çocuğun söylemekte,

yazmakta tabîat-i maslahat sevkiyle kazandığı kuvvet artırılıp meleke hâline getirilir. Bunun için dünyânın her tarafında etfâle söyledikleri lisan kavâidinin tedrîs edilmesi usûlü henüz mer'îdir. Çocuk gördüğü şeyleri derin görüp göstermeğe alıştırılsa, çocuğun etrâfındakiler sözü yanlışsız ve düzgün söyleyebilse kavâidi ders sûretinde temrin etmeğe ihtiyaç azaldıkça azalır idi. Belki de bu ihtiyaç kalkıp istikbâle karşı ihzâr edilmeleri bize vâcib olan çocuklarımızın kıymetli vakitleri kābiliyyetleri daha mühim, daha faydalı şeylerde kullanılır idi. Fakat bugün bu bir hayâl hâlindedir. Biz bu hakîkati daima göz önünde tutarsak bu gayeye adım adım takarrüb edebiliriz.

Şu bahsi daha iyi tenvîr ve tavzîh için tabîattan muktebes güzel bir misâl var… Mini mini çocukları lisânı söylemesi işi…Bunlar hangi mektebe devâm etmiş? Hangi muallimden ders almış? Hangi kitabı okumuş? Üç yaşında dört beş yaşında minicik bir mahlûk… Eşyâyı isimleriyle tesmiye ediyor… İsimlere vasıflar koşuyor.. Bunları birbirine ta'kîb zincirliyor, işletiyor.. Hülâsa lisânı tıkır tıkır söylüyor. Beri tarafta, senelerdir mektepde kitaptan yabancı bir lisan öğrenmeğe çabalamış kocaman bir adam sonradan öğrendiği lisanda iki söz söyleyeceği zaman apışıp kalıyor. Mini minilerin muvaffakıyyeti acaba ilhâm eseri midir? Bunlara bunu, kuşlara yuva yapmasını öğreten, sevk-i tabii mi öğretiyor? Öyle olsa meselâ Türk çocuğunun Arapça da söyleyivermesi lâzım gelirdi.

Biliyoruz ki bu çocukcağız ana kucağından başka mektep görmemiştir. Ya, ana kucağı mektep midir? Şüphe yok ki tabîatin şu geniş meydanı bütün mekteptir. Bizi muhît olan şeylerden ders almayı bilsek, belki de hiç başka kitaba, başka muallime muhtâc olmayacağız. Çocuğun muhîti dikkatle tahlîl edilecek olsa bunun için en iyi usûl-i tedrîs çıkar. Öyle bir usûl ki onda her şey tabii, her şey su gibi akıyor… Sınâ'î, zoraki bir şey yok.

Biz de kavâid tedrîsinde bu misâli taklîd etmeliyiz… Tabîate ve tabîatin ilcââtına, sevkıyâtına tâbi olmalıyız. Buna muvâfık ve mütekārib olan şeyleri kabul ve tervîc etmeliyiz. Buna uymayan şeyleri terk ve def' etmeliyiz.

Mekteplerdeki tedrîsâtta acaba tabîati taklîd ve tabîatin ilcââtına temessük ediyor muyuz? Maatteessüf itirâf edelim ki etmiyoruz. Hem pek çok cihetten. İşte pek çok hilâf-ı tabîat şeyler var… Fakat alışmışız… Farkında olmuyoruz. Tütün içer gibi, kahve içer gibi bunlarla uzlaşmışız. Bakılsa kahve içilir şey midir? Kara ve acı bir su.. Fakat alışınca oluyor… Afyon bile yiyorlar. En şâyân-ı esef olan bir noktadır ki kusuru yapan biz iken bîçâre etfâl-i ma'sûme bunun mağdûru oluyor.

Lisan ve kavâidi kolaylıkla tahsîle mâni olan engelleri ne kadar atar isek, tabîate temessükle işi ne kadar sâdeleştirir isek o kadar iyi bir şey yapmış oluruz.

* * *

Mekteplerde iltizâm olunan hâllerin, külfetlerin işi ne kadar güçleştirdiğini iyice anlamak için mes'elenin safhalarını şöyle bir gözden geçirmek münâsib olur.

Bu derdler cümlece ma'lûm ve mu'teriftir.. Bir kere lisan tabîatinden çıkarılmış, müz'ic ve müfsid engellere kaptırılmış.. Sonra da etfâl için mugaddî ve hazmı âsân âsârımız yok… Kavâid nâmına yazılan kitaplarımız hâle ve etfâle muvâfık değil.. Bunların hepsinden beter olarak da usûl-i tedrîsimiz gayet fenâ.

Lisan tabîatten çıkarılmış, müz'ice ve müfsid engellere kaptırılmış, dedik. Çünkü ma'lûmuz ki söylenilen lisan ile yazılan lisan arasında büyük açıklık var. Lügatler bizim değil.. Bunların telaffuzu bizim değil.. Bunları işleten kāideler bizim değil.. Yazı bizim değil.. Ana kucağından mektep sıralarına düşen, sene sene sınıf sınıf ilerleyen çocuk zaman geçtikçe bu kayıtlardan daha ziyâde sıkılıyor.. Bu yükün altında daha ziyâde eziliyor. Zavallı çocuk… Bakıyor ki yer, gök, her şey değişmiş… Yerin adı arz olmuş, zemîn olmuş… Güneş demiyorlar… Şems diyorlar, hûrşid diyorlar, mihr diyorlar, âfitâb diyorlar… Ay **[72]** demiyorlar, kamer diyorlar, mâh diyorlar. At diye tanıdığı hayvana on on beş ad takmışlar… Feres, esb, rahş, semend, reh-vâr, şeb-dîz, yek-rân, tevsen, sütûr, kümeyt, edhem diyorlar. Deniz diye, bildiği şey, bahr, deryâ, yemm, lücce, kulzüm, muhît ve daha birçok şey olmuş. Bir şeye yalnız bir isim kâfî iken böyle birçok isim takılmasına bir türlü aklı ermiyor. Buradan zihnine bir körlük, bir sarmazlık gelmeğe başlıyor.

Zavallı çocuk… Bunları alıştığı, tabiat edindiği gibi telaffuz da edemiyor. Meselâ "deryâ"yı "serçe" gibi, yâhûd "karga" gibi söylemek kābil mi? Hâlbuki kendisi iki meftûh heceli kelimeleri ancak "serçe" gibi "karga" gibi telaffuza alışıktır… Bunu değiştirmek kendisince alıştığı âhengin hilâfıdır. Zavallı çocuk kendi bildiğini okuyamayacak. "Hava" diye bildiği kelimeyi "hevâ" telaffuz edecek "şarab" diye bildiği kelimeyi "şerâb" okuyacak. "Lokma" diye öğrendiği kelimeyi "lukme" diye yutacak. Artık "tahta", "hafta", "hasta", "yağma" diyemeyecek. "Zavallı"yı bile "zevâllı" gibi inceltecek. Zavallı çocuk… Görüyor ki Türkçeliğini anlamaya başladığı birçok kelimeler de bu bid'atçiliğe kurbân edilmiş.. "Para" Türkçe, "yara" Türkçe, "kara" Türkçe, "ara" Türkçe.. Bunları pek iyi anlıyor. Bunları niçin "çâre" gibi "pâre", "kāre", "âre" diye telaffuz edildiğini anlayamıyor. Bunu anlamak için düşündüğü sırada belki de hoca okuyor.

"Pâresiz kaldım efendim, pâresiz" (pa-ra),
yahud:
"Dûş olup bir tâze yâre
Câne açtım tâze yâre" (ya-ra),
yahud:
"Kāre gözlüm kāre bahtımdır sebeb" (ka-ra),
yahud:
İşte gönlüm, işte sen, ben çıktım artık âreden" (a-ra)
diyor. (Kaldı çeşm-i hûn-feşânım fark-ı ağ u kāreden, diyen de var ya ne ise.)

Çocuk bir az karîhalı olup da bunlara karşı meselâ meşhûr bir türkünün,

"Yemenim turalıdır,
Sevdiğim buralıdır,
Geçme kapımın önünden,
Yüreğim yaralıdır"

kıtasını okuyacak olsa "tura", "yara" yanlıştır, diye reddolunur. Belki de bu cür'eti hilâf-ı edeb addolunur. Böyle bayağı bir türkü ile istişhâd mı olunur? Bâ-husûs "Geçme kapımın önünden" edebe muvâfık olur mu? Ama, "Dûş olup bir tâze yâre" edebiyâta muvâfık!

Lisânımızın, vaktiyle yapılan ve devâm edilegelen hatâyı yüzümüze vururcasına, kendi kendine Türkçeleştirdiği "çamaşır" gibi "mintan" gibi, "cep" gibi, "ceviz" gibi, "çerçeve" gibi, "sokak" gibi, "sandık" gibi, "rakı" gibi, "kalıp" gibi, "turfanda" gibi, "çapraz" gibi kelimeler bunlarca hep galattır, yanlıştır, kabadır… Bunlar "çamaşır, mintan…ilh" değil, "câmeşûy", "nîm-ten", "ceyb", "cevz", "çârçûbe", "zukuk", "sandûka", "arak", "kālib", "terfende", "çep ü râst"tır. Hattâ, bunlardan bazılarının gözleri o kadar dumanlanmış ki kābil olsa bütün Türkçe kelimeleri Arapça'ya, Fârisî'ye ircâ edecekler… Bunlarca "pırasa"nın sahîh ve fasîhi "pür-hâssa"dır… Bunlarca "maydanoz" "mi'de-nüvâz"dır.. "Molya" "mülûkiyye"dir. Yine bunlara göre "seğirtmek" aslında "seyr etmek" imiş… "Kızmak" Arapça'nın "gayz"ına bir "mak" takılarak yapılmış.. "Aksırmak" da aslen "atsırmak" imiş.. Kezâlik "bağışlamak" "bahşlamak"tan bozulmuş.. Daha neler, neler! Ne ise sadede gelelim.

Zavallı çocuk.. "Deniz"in yanında "bahr"i de "deryâ"yı da öğrenecek bundan sonra da bu lügatlerin hepisini bu Arabî, bu Fârisî, bu Türkçe veya Türkçe hükmünde diye ayıracak. Bunu yapamayan çocuk sıfırdan aşağı bir kıymeti hâizdir. Hep böyle düşünürüz. Haydi bakalım, oğlum, mini mini çocuklar için hazırlanan, mini mini "bahârî"ye okutulan şu manzûmeyi oku, kelimâtını tefrîk, tahlîl et:

"Yeksân nazarımda sayf u sermâ;
Endûh ise ism-i bî-müsemmâ,
Şûrîde-i neşve-i şebâbım..
Olmazsa da bâğ-ı nüzhet-efzâ,
Fikrim yetişir bana tarab-zâ,
Müstağnî-i nağme-i rebâbım."

Zavâllı çocuk, neye uğradığını bilemez.. Bu işkenceye neden lâyık görüldüğünü anlayamaz. –mâba'di var–

MÜBÂHESÂT

İctihâda Dâir

Sırâtımüstakîm'in otuz birinci otuz ikinci ve otuz üçüncü nüshalarında fuzalâ-yı asırdan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hazretlerinin istifhâm-ı inkârî ile "Bâb-ı İctihâd Mesdûd mudur" ünvânlı makālât-ı nihrîrâneleri hakkındaki mütâla'ât-ı âcizânemi suâl ve cevâb tarzında bir yere işâret etmiş ve şu kadar ki haylûlet-i mevâni ile tebyîz ve irsâline muvaffak olamamış idim. Fakat makālât-ı mezbûre mezâyâsını idrâk etmeyen ve hafâyâsına ıttılâ'ı bulunmayan ve hattâ ibârât-ı fukahâyı lâyıkıyla rabt u fehme kādir olmayan bazı kimseleri ictihâd sevdâsına düşürdüğünden müsvedde-i mensiyyenin şu aralık takdîmini muvâfık gördüm. Vemâ tevfîkī illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.

[73] (S) Zamânın müctehidden hâlî kalması câiz midir?

(C) Cumhûr-ı fukahâ kavillerine göre câizdir. Ekser Hanâbile ve gayrılarından bazıları cumhûr-ı fukahâya muhâlefetle zamânın müctehidden mahrûmiyetini müstahîl addetmişlerdir.

(S) Cumhûr-ı fukahânın matlûblarına aklî ve naklî delîlleri var mıdır?

(C) Evet vardır. Delîl-i aklîleri zamânın müctehidden hâlî kalmasının mümteni' li-zâtihi olmamasıdır. Zîrâ hadd-i zâtında zamânın müctehidden hâlî kalması vukūunu farz ve takdîr etmekten aslâ muhâl lâzım gelmez. İmdi zamânın müctehidden hulüvvü mümtenî olsaydı imtinâını iktizâ eder, emr-i hâricden dolayı mümteni' olurdu. Hâlbuki aslolan hulüvv-i mezkûrun istihâlesini mûcib bir emr-i hâricin bulunmamasıdır. Delîl-i naklîleri *Sahîhayn* ve *Tirmizî* ve *İbni Mâce*'de mezkûr,

"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبِضُ العِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ العِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ العِلْمَ بِقَبْضِ العُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا"[1]

hadîs-i hikmet-âmîzidir.

(S) Muhâlifînin bu delîllere bir diyecekleri var mıdır?

(C) Cumhûr-ı fukahânın delîl-i aklîlerine şu vechile itirâz ediyorlar. Eğer bir zamânın müctehidden mahrûmiyyeti farz olunsa o zaman bir zamân-ı fetret sayılmak ve o hâlde şerîat-i celîle münkariz ve teklîf-i ilâhî zâil ve hüccetullah sâkıt olmak lâzım gelir. Yani zamânın müctehidden hâlî kalması mümtenî li-zâtihi değil ise de mümtenî li-gayrihidir demek istiyorlar.

(S) Bu itirâza cumhûr-ı fukahâ tarafından ne vechile cevâb verilir?

(C) Zikrolunan mahâzîr-i müterettibe hemen lâzım gelirdi. Sâbıkan irtihâl-i dâr-ı bekā eden eslâf-ı müctehidînin bize vedîa kıldıkları kütüb-i fıkhiyye-i mu'tebereleri münderis olsaydı ve ümmet-i Muhammed'in müşârün ileyhim hazerâtını kütüb-i mu'temede-i mevdûalarından menkūl mesâ'il-i ameliyyede taklîd etmeleri câiz olmasaydı. Lâkin kütüb-i fıkhiyye-i müdevveneleri münderis olmayıp taklîd-i mezkûrun cevâzı kütüb-i usûliyye ve fürû'iyyede musarrah bulunduğuna nazaran bir zamânın müctehidden hâlî kaldığı takdirde hiçbir mahzûr lâzım gelmez.

(S) Muhâlifînin matlûblarına delîlleri neden ibârettir?

(C) [2](لاَ تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الحَقِّ يَأتِيهِمْ اَمْرُ اللّهِ) hadîs-i şerîfi ilâ yevmi'l-kıyâme hiçbir zamanın müctehidden hâlî kalması câiz olmadığına delâlet eder. Ve Hak Subhânehu ve Teâlâ Hazretlerinin [3](فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِى الدِّينِ) ilâ âhirihi âyet-i kerîmesi ictihâdın mutlaka kat'î bir farz-ı kifâye olduğuna delâlet etmiş iken bir zamanda bütün ümmet-i Muhammed'in ictihâdı terk etmeleri ism ü bâtıl üzerine ittifâklarını müstelzim olur. Binâen-alâ-zâlik bir zamânın müctehidden mahrum olması câiz değildir. Ke-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 34; Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 5.
[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İ'tisâm, 10.
[3] Tevbe, 9 /122.

zâlik eğer bir zamanın müctehidden hâlî kalması câiz olsa Kitap ve sünnete ittibâ ve mezâmîn-i şerîfesiyle i'tibâr-ı vücûbuna dâl olan [1](اِتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ), [2](وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا), [3](فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِى الْأَبْصَارِ) gibi nusûs-ı şer'iyyenin muktezâ-yı umûmu bulunan hükmün bazı âsâr-ı eşhâsa tahsîsi lâzım gelir.

(S) İşbu delillere cumhûr-ı fukahâ tarafından ne vechile cevap verilir?

(C) Ama (لاَ تَزَالُ الخ...) hadîs-i şerîfi bir zamânın müctehidden adem-i hulüvvüne delâlet eder; hâlî kalmasının adem-i cevâzına delâlet etmez. Muhâlifînin matlûbları sânîdir, evvel değildir. Hadîs-i mezkûrun sânîye delâleti teslîm olunsa bile cumhûr-ı müctehidînin matlûblarını isbât için getirdikleri sâlifü'z-zikr hadîs-i şerîf işbu hadisden matlûba delâlet cihetinden azherdir. Zîrâ hadîs-i cumhûrda âlimi sarîh olarak nefy vardır. Âlim, müctehitten eamm olmağla eammı nefy; ehas olan müctehidînin nefyini müstelzim olur. Ama muhâlifîn hadîsinde hak üzere zuhûr i'tikâd-ı hakka delâlet ediyor ise de ilm ü ictihâda delâlet etmez. İlm ü ictihâda delâleti teslîm olunsa bile târîhleri mechul iki hadis yekdiğeri ile teâruz edip tevfîkleri kābil olmadığı sûrette her ikisi de sukut ederek cumhûr-ı fukahânın mârrü'l-beyân delîl-i aklîleri muârızdan sâlim kalır. Ama (فَلَوْلَا نَفَرَ الخ...) âyet-i kerîmesi ictihâdın cemî-i ezmânda farz-ı kifâye olduğuna delâlet etmez. Belki mümkün ve makdûr olduğu vakitte farz-ı kifâye olduğuna delâlet eder. Zîrâ âyet-i mezkûre hükmü cemî'-i a'sâra âmm ise de [4](لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) âyet-i kerîmesi umûmunu tahsîs eder. Tamâmen şerâ'it-i ictihâdı câmi' ulemânın irtihâl-i dâr-ı bekā ettikleri farz olundukta ictihâd, ehl-i zamân için mümkün ve makdûr olmadığı cihetle terkinden ümmet-i Muhammed'in ism ü butlân üzere ittifâkları lâzım gelir. Ve emma bir zamânın müctehidden hâlî kaldığı câiz olduğu takdîrde âyât-ı selâse-i mezkûre ve emsâlinin muktezâ-yı umûmu bulunan hükmü bazı a'sâra ve eşhâsa tahsîsin lüzûmu müsellem olsa butlânı müsellem değildir. Zîrâ tahsîs-i mezkûr re'y ü kıyâs veya haber-i vâhid ile olduğu takdîrde hemen bâtıl olur. Lâkin tahsîs-i mezkûr kemâ fi's-sâbık âyât-ı kat'iyyeden (لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا) kavl-i celîli ile olduğundan kat'an bâtıl addolunmaz.

(S) İlm-i mantıkta mübeyyen mahsûrât-ı erbaadan cumhûr-ı fukahâ ve muhâlifîn müdde'âları hangi kaziyyeye râci'dir?

(C) Cumhûr-ı fukahânın davâsı mûcibe-i cüz'iyyedir ki bazı a'sârın müctehidden hâlî kalması câizdir. Ve muhâlifînin davâsı sâlibe-i külliyyedir ki hiçbir zaman ve asrın müctehidden hâlî kalması câiz değildir.

(S) Beyânât-ı mebsûtamızdan îcâb-ı cüz'înin sıdkı tebeyyün etmekle selb-i küllînin kizbi sâbit olmuş ise de kurûn-ı erbaadan sonra a'sâr-ı ahîrede bâb-ı ictihâdın insidâdı davâsı henüz tezâhür etmemiştir. Çünkü delâil-i müteâzıde ile karîn-i sübût olan davâ-yı cumhûr a'sâr-ı ahîrenin müctehidden hâlî kalması imkân-ı hâs ile mümkün demekten ibârettir. Davâ-yı **[74]** insidâd ise a'sâr-ı ahîrenin müctehidden hâlî kalmasının vukūu demekten ibârettir. Davâ-yı ûlânın sübûtundan davâ-yı sâniyenin sübûtu lâzım gelmediği cihetle davâ-yı sâniyyeyi isbât eder edille-i erbaadan bir delil var mıdır?

(C) Sahihayn'da [5](خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، قَالَ عِمْرَانُ فَلاَ أَدْرِي أَذَكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ وَلاَ يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذُرُونَ وَلاَ يَفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ) hadîs-i şerîfi ile İbn Ebî Şeybe ve Taberânî rivâyetinde karn-ı râbii isbâtı hâvî [6](خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الْآخَرُونَ أَرْذَلُ) hadîs-i şerîfi hayriyyet-i derecât-ı mütefâvite üzere cins-i kurûn-ı erbaada olup cins-i kurûn-ı ahîrede kizb ve emânetde hıyânet ve nakz-ı uhûd, ve hubb-i dünyâ ve hubb-i câh vesâire gibi adâlette kādiha hâlât-ı redîe bulunduğunu inbâ etmekle İmâm Gazâlî'nin ve ekser usûlînin ictihâdın sıhhati şerâitinden başka bir de kabûlünün şartı olup o da adâlet olduğunu tasrîh ettiklerine nazaran a'sâr-ı ahîrede sıhhat-i ictihâdın şerâitini câmi', mezâhib-i erbaadan birine tâbi' olmayan bir âlim-i muktedir farz olunsa ictihâdı ancak kendi nefsi hakkında ma'mûlün bih olup sâir ümmet-i Muhammed hakkında şâyân-ı vüsûk ve itimâd olamaz. İşte a'sâr-ı ahîrede bâb-ı ictihâd mesdûddur denilmekten maksûd budur. Maa-hazâ nazar ve istidlâl tarîkinden kimse eimme-i erbaanın makamlarına vâsıl olamazlar ve bu vusûlü eimme-i erbaadan sonra Muhammed İbn Cerîr-i Taberî'den başka kimse iddiâ etmemiştir. Fakîh-i müşârün ileyhin iddiâsı ise asrının fukahâsı tarafından teslîm olunmayarak reddedilmiştir.

Eimme-i erbaadan başka ictihâd-ı mutlak davâ eden fakîhlerin kâffesinin murâdı imâmının kavâidinden hâriç olmayan ictihâd-ı mutlak-ı müntesib demektir. İmâm Mâlik maiyyetinde İbn Kāsım ile Asbağ gibi. Ebî Hanîfe maiyyetinde İmâm Muhammed ile Ebî Yûsuf gibi. Şâfi'î maiyyetinde Müzenî ile Rebî' gibi. Çünkü eimme-i erbaadan sonra ahkâm-ı fıkhiyyeye mübâderet edip Kitap ve Sünnet'ten istihrâc, bizim bildiğimiz şeylerde ebeden kimsenin kuvveti tahtında değildir. Bir kimse bu makāmı iddiâ eder ise biz ona eimme-i erbaadan hiçbirine şimdiye kadar istihrâcı sebkat etmeyen bir şeyi bizim için istihrâc et diye teklîf eder isek şüphesiz şahs-ı mezbûr âciz kalır. Gerçi Feyyâz-ı Mutlak'ın ifâza ve kudret-i şâmilesine nazaran bir kimsenin eimme-i erbaa makāmına vusûlü aklen mümkün ise de lâkin âdeten muhâl gibidir.

Haklarında hayriyyet ve adâletlerini beyân eder delîl-i mahsûs bulunan Muhammedü'l-Mehdî hazretleri ile Îsâ bin Meryem aleyhisselâmın hükm-i mezkûrdan müstesnâ bulunduğu erbâbı nezdinde ma'lûmdur. Zîrâ müşârün ileyhimânın her birerleri müctehid-i mutlak olacakları netîce-i tetebbuâtımızdandır.

---

[1] A'râf, 7/3.
[2] Âli İmrân, 3/103.
[3] Haşr, 59/2.
[4] Bakara, 2/286.
[5] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Menâkib, 29.
[6] Taberânî, *el-Mu'cem,* 2187. (ارذل) kelimesi metinde sehven (اردی) yazılmıştır.

(S) Bâb-ı ictihâd ber-minvâl-i meşrûh mesdûd olunca müctehidîn zamanlarından sonra zuhûr eden havâdis-i mütenevviaya müteallik ahkâm; şerîatten hâric kalmak lâzım gelir. Bu ise şer'-i şerîfin ihtiyâcât-ı mütehaddiseye adem-i kifâyesini îhâm eder denilirse.

(C) Bize eslâfımızın vedîa kıldığı mesâil-i fer'iyye ve kavâid-i usûliyye ahîren zuhûr eden havâdis ahkâmını beyâna kâfî ve kâfildir. Şu kadar var ki ahkâm-ı mezkûreyi ilm-i fıkıhta mümârese-i kâmilesi olan zevât-ı kirâm eslâf-ı müctehidînin akvâl-i mazbûtalarından ibâre veya işâre veya delâlet tarîkıyle fehm ü istihrâc edecekleri vâreste-i beyân olduğuna mebnî hiçbir hâdisenin hükmü şerîat-ı Muhammediyyeden hâric kalmak lâzım gelmez. Binâenaleyh [1](لايأتى زمان الا والذى بعده شر منه) hadîs-i şerîfi mantûkunca husûsen şerr-i kurûn olan asrımızda ictihâd ve kıyâs bâbını fethe hâcet yoktur. Ez-cümle fâzıl-ı müşârün ileyhin *Sırâtımüstakīm*'in otuz ikinci nüshasında münderic makālesi evâhirinde "Sallanan dişin tesbîti için altın veya gümüş teller ile bağlanması câiz olduğu hâlde çürüyen bir dişi doldurmak veya kaplatmak mecbûriyetini hissedenler Fetvâhâne'ye mürâcaatla bir cevap alamıyorlar… Maa-hazâ bunun cevâzı da hâtırlara gelmektedir" diye kütüb-i fıkhiyyede yok gibi gösterdiği mes'ele-i sâniyede adem-i cevâz fukahânın dişler aralarına veya çürük diş arasına hulûl eden taâm, mâ-tahtına suyun vusûlüne mâni olur derecede salâbetli olduğu yakīnen ma'lûm olur ise guslün sıhhatine mâni olduğunu kavl-i esah ile terşîh ederek beyânlarından delâlet tarîkiyle müstefâd olmuş iken mes'ele-i sâniyeyi mes'ele-i ûlâya kıyâs; kıyâsmaa'l-fârıkdır. Ve yine fâzıl-ı müşârün ileyh hazretleri makāle-i mezbûre nihâyetlerinde "En güzîde fukahâmız da'vet edilerek ictimâ edecek olurlar ise hem *Mecelle*'yi tevsîan şerh hem lüzûm görülen daha ne kadar mesâil var ise bittedkīk ilâve ederler. Ribâya sigortaya vesâireye dâir ihtilâfâtı aradan kaldırırlar. Bütün müsâedât-ı şer'iyyeyi bulup ortaya koyarlar" buyuruyor zannederim ki bu kelâm kalem-i nâsıhdan sehvdir. Zîrâ Hak Subhânehu Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde [2](وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا) buyurmuş ve dâr-ı İslâm'da ma'kūd sigortanın kumar kabîlinden olduğu cihetle hurmeti nass-ı Kur'ânî ile mansûs iken bunlara müsâadât-ı şer'iyye talebine kıyâm etmek fazl u kemâli âfâka intişâr eden fâzıl-ı müşârün ileyh hazretlerinden gayet müsteb'addir. Ve *Sırâtımüstakīm*'in otuzuncu nüshasında fâzıl-ı müşârun ileyh hazretleri "Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz" kāide-i külliyyesine tevfîkan ve zu'm ettiği illet-i muttaridenin fonografta bi-tarîkı'l-evleviyye mevcûdiyyetine binâen fonografın şâhidîn-i âdilîn mesâbesinde belki onlardan akvâ olduğunu iddiâ ederek hâkim için beyyine-i âdilenin medâr-ı hükm olduğu gibi buna kıyâsen fonografın dahi medâr-ı hükm olduğunu tasrîh ediyoruz.

Hâlbuki fonograf âlât-ı lehvden olduğu cihetle edille-i şer'iyyeden Kitap ve Sünnet ile âhâd-ı ehl-i İslâm için istimâli memnû iken; fâzıl-ı müşârün ileyhin kıyâs-ı mezkûru havâss-ı müslimînden olan hükkâm-ı şer'-i envere fonograf isti'mâline izn-i şer'î olduğunu mutazammındır. Kıyâs ise Kitap, Sünnet ve icmâ-i ümmetten bir nass bulunmayan maddelerde cârî ve mu'teber olmağla fâzıl-ı müşârün ileyhin mârrü'z-zikr kıyâsı edille-i şer'iyyeden Kitâb **[75]** ve Sünnet'e muhâlif bulunduğu cihetle merdûddur. Kāide-i mezkûre fukahâ-i izâm efendilerimizin tansîslerine muhâlif olmayan maddelerde cârî olduğu cihetle umûmu üzere mer'î değildir. Fukahâ-i kirâm efendilerimiz; Kitâb, Sünnet ve icmâ-i ümmetten iktibâs ederek kadıya medâr-ı hükm olacak hüccet yediye münhasırdır dediler. Birinci beyyine-i âdile, ikinci ikrâr, üçüncü yemînden nükûl, dördüncü yemîn, beşinci kasâme, altıncı tevliyyetinden sonra tahaddüs eden ilm-i kādî, yedinci karîne-i kātıadır. Fonograf bu yedi içinde ma'dûd değil iken şehâdet-i şühûda kıyâsen medâr-ı hükm kılmakta ictihâd-ı mutlak mertebesine hatve-endâz olduğu bî-iştibâhtır. Şâyet âhir zamanda fonografın şâhidliği nazar-ı şâri'de câiz olsaydı evvelîn ve âhirînin ahbârını Efendimiz Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve selleme bildiren Allâmu'l-Guyûb âhir zamanda fonografın tahaddüs edip şâhidîn makāmında tutulacağını beyân buyurur idi. Metbû-i muazzamımız Efendimiz dahi ümmet ve ashâbına beyân buyururlar idi. Mâdem ki fonografın şehâdeti Kitâbullâh'ta, hadîs-i Nebevî'de, icmâ-i ümmette, kıyâs-ı fukahâda beyân olunmamıştır. O hâlde fonografın şehâdeti bâtıldır.

اللهم ارنا الحق حقا فارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا فارزقنا اجتنابه.[3]

Bolvadin'den Müderris
Yûnus-zâde Ahmed Vehbi

DÂRÜLFÜNÛN'DA TEDRÎSÂT

7187 numaralı *Sabah* gazetesinde "Mekâtib-i Âliyye Muallimlerinin Tensîkātı" ünvânlı derc edilmiş makāleyi okuyup cidden memnûn oldum. Çünkü her gün cerîdeleri elime aldığım vakit ilk aradığım şey muallimler ve dersler tensîkātı idi. Bu memnûniyyetimi ve an-samîmi'l-kalb teşekkürâtımı merciine takdimle berâber ehl-i irfânın ve bilhâssa Dârülfünûn müdîr-i evvel ve sânîlerinin nazar-ı mûşikâfânelerine yukarıdaki tensîkin tev'emi olan ikinci bir tensîki de arza cesâret ediyorum;

Dârülfünûn İlâhiyyât şubesi müntesibîninden olduğumdan en ziyâde hedef-i nazarım olan da dîniyye şubesidir. Muallimlere tensîkāt yapılmış. Çok güzel olmuş. Yapılması lâzım olan bir şey idi. Zannımca bundan daha elzem olan derslerde de tensîkāt icrâsıdır.

Derslerde de tensîkāt yapılacak mı? Yâhûd eski hamam eski tas dedikleri gibi gene geçen senedeki tarzda tefsir okurken Kādî'den beş satır okunup da fî-nefsihi pek mahdûd olan bir saat zarfında onun tahlîlât-ı sarfiyye ve nahviyye-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Fiten, 6.
[2] Bakara,2/275.
[3] "Allah'ım bize hakkı hak olarak, bâtılı bâtıl olarak göster, hakka uymayı ve bâtıldan kaçmayı nasib eyle" anlamında dua.

siyle, fıkıh okunurken ibtidâî mekteplerinde tahsîl olunan aksâm ile hadîs okunurken *Buhârî-i Şerîf*'ten yalnız bir iki hadîsin tercümesiyle ve alâ hâze'l-kıyâs ömür geçirilecek mi? Şimdi en ziyâde zihnimi işgal eden mes'ele bundan ibârettir. Zann-ı âcizâneme nazaran tefsir ve hadîs okunurken yalnız tercümeleriyle iktifâ olunmayıp bunların maânî-i lügaviyye ve şer'iyyeleri talebeye bi't-tafsîl anlatıldıkdan sonra en mühim olan cihet-i felsefiyyeleri ve müştemil oldukları hikemiyyât-ı nâ-mütenâhiyyenin velev bir kısmı olsun izâh edilmeli ki, fıkıhtan ibâdât, mu'âmelât ve ukubât bâbları felsefeleriyle berâber tedrîs olunmalı. Tâ ki her an Avrupa misyonerleri tarafından hedef-i taarruz olan dîn-i mukaddesimizi himâye ve onların tecâvüzâtını bi-hakkın müdâfaaya ve asırlardan beri unsur-ı İslâm beyninde yerleşmiş birtakım i'tikādât-ı bâtıla ve taassubât-ı câhilâneyi kökünden kırıp atmaya muktedir feylesoflar ile gavâmız-ı fıkhiyyeye vâkıf bihakkın kādî ve müftî denilecek zevât-ı kirâm yetiştirilebilsin.

Bir de tedrîsât lisân-ı Arabî üzere olmalı. Ve bununla berâber Fârisî lisânı bir tarz-ı müfîd üzere talîm edilip Arabî ve Fârisî tekellüme muktedir talebeler yetiştirilmeli ki kesb ettikleri feyz-i maârif pek mahdûd bir muhîte münhasır kalmayıp bil-akis bir taraftan Cezîretü'l-Arab diğer taraftan Mâverâünnehr'e kadar gidip neşr-i maârif ile i'lâ-yi kelimetullâha bi-hakkın îfâ-yı hizmet etsinler. Hattâ İngilizce veya Fransızca lisânı da tedrîs olunmalı ki bundan sonra Avrupa'ya gönderilecek talebelerimiz beyninde ulûm-ı dîniyye müntesiblerinden de üç beş efendi bulunsun da onlar da bir dereceye kadar fünûn-ı garbiyyeye kesb-i vukūf ederek bu millete bihakkın hizmet etsinler.

Denilmesin ki bir hoca için Avrupa'ya gitmek neye lâzım? Elbette lâzımdır. Çünkü hocalarımızın en büyük vazîfelerinden biri de ahâlîye vaaz söylemek ve onları âlât-ı cedîde-i sınâiyye ve zirâiyyenin isti'mâline ve bilâhare memleketimizde müteaddid fabrikalar ve dârü's-sınâalar te'sîsine tergīb ve teşvîk etmek değil mi? İşte bu vazîfeyi hakkıyla edâ edebilmek için vâiz-i muhterem hoca efendinin velev bir dereceye kadar olsun fünûn-ı mezkûreden behre-dâr olması elbette lâzımdır, zannederim. Bununla berâber ahâlî üzerinde nâ-kābil-i inkâr büyük bir nüfûz ve tesirleri olan talebe-i ilmiyyenin tenvîr-i efkârına hâdim dînî, ictimâî, târîhî ve felsefî konferanslar da ilâve olunmalı. Bunlar yapılmadan yalnız muallimlerin tensîkātıyla iktifâ olunursa [1](غمد من ذهب على سيف من خشب) kabîlinden olup fâide-i matlûbe istihsâl edilemez.

Ta'dâd ettiğim mevâddın bir ân evvel husûle gelmesi benimle berâber sınıf arkadaşlardan ekseri de arzû ettiklerini muhterem müdîrlerimizin ve yegâne rehberlerimiz olan bilumûm muallimîn-i kirâm hazerâtının nazar-ı tedkīklerine kemâl-i ihtirâmla arz eylerim.

Sibiryalı: Âlimcan el-İdrîsî

Elvâh-ı İntibâh:

MÜHİM BİR MÜBÂHASE

İngiltere avâm kamarasının geçen perşembe günkü ictimâında azâdan Mr. Dillon Rusya zindânlarında bulunan politika mahkûmlarına karşı revâ görülen sû-i muâmelenin nazar-ı dikkati celb edip etmediğini ve bu muâmelâttan **[76]** dolayı İngiltere hükûmeti tarafından protesto edilip edilmeyeceğini Hâriciye Nâzırı'ndan suâl etmiş ve bunun üzerine âtîdeki muhâvere cereyân eylemiştir:

Nâzır – Avrupa devletlerinin umûr-ı dâhiliyesine müteallik suallere umûr-ı mezkûre muâhedât-ı mün'akide ile ta'yîn edilmiş olan hukūka müstenid bulundukça cevap veremem.

Mister Rice – Rusya'da mahbûsîne böyle bir muâmele edildiğine dâir ma'lûmât-ı sahîha var mıdır?

Nâzır – Hayır efendim, bu babda ma'lûmât-ı mevsûka yoktur.

Mister McNeil - Nâzır-ı muhterem, Prens Kropotkin tarafından bu mes'eleye dâir vukū' bulan beyânâta ve Rus mahbûsînine karşı icrâ edilen mezâlim hakkında memleketimiz ahâlîsinin ne gibi bir his perverde eylediğine vâkıf mıdırlar?

Nâzır Bey bu suallere hiç cevap vermemiştir.

Mister Dillon Fransız, İspanya ve İngiltere konsolosları tarafından üserâ-yı harbiyyeye karşı muâmele-i gaddârânede bulunduğundan dolayı Fas Emîri Mulây Abdülhafîz'e müşterek bir protesto teblîğ olunup olunmadığını ve eğer teblîğ olunmuş ise bir devlet-i ecnebiyyenin umûr-ı dâhiliyyesine bu müdâhalenin nasıl mâzûr görülebileceğini suâl etmiştir.

Nâzır – Tanca'daki İngiliz konsolosu Merakeş ile muâhedeleri bulunan düvel-i sâire konsoloslarıyla birlikte Mulay Hafîz'e müşterek bir nota teblîğ ederek üserâya karşı işkence vukū' bulmaması hakkında te'mînât istemiş ve te'mînât-ı matlûbe i'tâ olunmuştur. Zanna kalırsa Fas ahvâli memâlik-i sâireye kābil-i kıyâs değildir. Devletlerin Merakeş hakkında müdâhalesi ma'zeretten müstağnîdir.

Mister Dillon – İngiltere hükûmeti Merakeş gibi müstakil ve dost bir hükûmet-i ecnebiyyenin umûr-ı dâhiliyyesine müdâhele etmeyi cümle-i vezâ'ifinden addettiği halde acaba Rusya'nın umûr-ı dâhiliyyesine neden müdâhele edemiyor. Îzâh edebilir misiniz?

Nâzır - Rusya ve Fas ahvâli yekdiğerine kābil-i kıyâs değildir.

Mister McNeil – Acaba Fas zayıf ve Rusya kuvvetlidir de onun için mi?

Mister Dillon – Nâzır-ı muhterem, neşrolunan tafsîlâtın mevsûkiyetine celb-i nazar-ı dikkat buyurmuşlar mı?

Rusya hapishânelerinde cereyân eden mezâlim Merakeş'te vukū' bulanlar kadar müdhiştir.

Nâzır – Ben Merakeş mahbûsînine karşı icrâ kılınan işkencelerin Avrupa memâlikinde icrâ kılındığını katiyyen reddederim.

Mister Ponter – İspanya zindânlarındaki mahkûmîne karşı mezâlim icrâ kılındığından dolayı İspanya hükûmetine de teblîgat icrâ kılınacak mıdır?

[1] "Altın kında tahta kılıç."

Nâzır – Avrupa devletlerinin umûr-ı dâhiliyyesine müteallik suâllere cevap veremem.

Mister Ponter – Acaba İngiltere ile İspanya tahtlarını işgal eden hükümdarlar arasında mevcut münâsebât-ı sıhriyyetkârâne hasebiyle İspanya'ya teblîgât icrâ olunmayacak mı?

Nâzır – Eğer bu gibi suâllere cevap vermek lâzım gelse düvel-i sâireden hiç böyle [biriyle?] münâsebât-ı dostânede bulunmak mümkün olmaz.

(Alkışlar) Muhâvere burada hitâm bulmuştur.

ÂLEM-İ İSLÂM

ÇİN MÜSLÜMANLARI

Kırgızlar (Kazaklar):

Kırgız yerlerini müsâderede Kırgızlar'ın mütezarrır olduğu zâhir bir şeydir. Ama bu müsâdereden hükûmetin müstefîd olup olmadığını da bir mülâhaza edelim.

Bundan evvelki makālelerimde Kırgızlar'ın hayvan beslemekle vakit geçirdiklerini yazmış idim. Rusya memleketinde mütemekkin beş milyon Kırgızlar Asya sahrâlarının kābil-i iskân olan, olmayan memleketlerine münteşirdirler. Kırgızlar bu sahrâlarda mahallin kābiliyyeti nisbetinde hayvan yetiştirmekle meşguldürler.

Sahrâ deniliyorsa da sahrânın hâli pek muhteliftir. Sahrânın bazı yeri koyun yetiştirmek için kābiliyyetli olur da orada deve, at yetişmez. Ve bazı mahalde at yetişir de koyun, deve yetişmez. Bazı mahalli de zirâate sâlih olur ve hayvan da beslenir. Kırgızların usûl-i maîşeti için bu gibi yerlerin cümlesine ihtiyaç vardır.

Kırgızların beslediği hayvânâttan memleket dâhiline pek çok koyun, öküz, at alarak Rusya'nın dâhilî vilâyetleri ihtiyâcı için sarf ediliyor. Ve bu hayvanlardan asker ihtiyâcı için de pek çok öküz ve at celb edilmektedir. Bundan mâadâ Kırgızistan'a karîb beldeler vâsıtasıyla Kırgız sahrâlarından külliyyetli koyun, öküz celb edilerek kışın soğuk vakitlerinde kesilip soğukta dondurulup şimendöferle Rusya içerisine gönderilmektedir. Bu keyfiyyetten ne kadar hayvan kesildiğini bilmek için Orenburg, Semipalatinski, Petropavloski gibi ahâlî-i İslâmiyyesi çok şehirlerin kasabhânelerine iyice dikkat lâzımdır. Meselâ: Semipalatinski'de her kış 100.000 koyun, 10.000 öküz, Petropavloski'de 300.000 koyun, 20.000 öküz, Orenburg'da 500.000'den ziyâde koyun, 50.000 öküz kesildiğini göstermek kâfîdir.

Bu sûrette kesilmiş hayvanların etleri Rusya memleketinin taşrasına gönderildiği gibi pâyitaht olan "Moskova, Petersburg" şehirlerine de gönderilip pâyitaht ahâlîsinin ihtiyâcına sarf edilmektedir.

[77] Bundan mâadâ Kırgızların yetiştirdiği hayvânâtın derisi Rusya içerisinde işlenip asker ve ahâlîye ayakkapları îmâl ediliyor. Koyun derisinden de asker ve ahâlîye kışlık elbiseler yapılıyor. Rusya gibi soğuk iklimlerde yaşayan büyük bir hükûmetin milyonlarca askeri için lâzım olan kürk hep Kırgızların beslediği koyun derisidir. Ayaklarına giydikleri itek (çizme)ler de ekserî Kırgız malı derisidir.

Bundan mâadâ Kırgız koyunlarının yünü Rusya askeri için en lüzûmlu bir şeydir. Rusya askerinin elbisesi ekseriyyetle yün nev'inden olup bunun imâli için lâzım olan yün ekseriyetle Kırgızistan'dan celb edilmektedir.

Bundan nâşîdir ki Kırgızistanla mücâvir şehirlerde büyük fabrika sahipleri senelerden beri yün iştirâsı için acenteler bulundurup rekābetle yün iştirâ ediyorlar. Eğer Kırgız yünlerine ihtiyâc olmaya idi fabrika sahipleri yün iştirâsı için Kırgız içlerine kadar sokulmazlardı.

Bundan mâadâ Kırgızların ihrâcâtından deve yünü, keçi pamuğu (tiftik), at derisi, keçi derisi Rusyanın iktisâdî cihetinde pek büyük tesîri olur. Bu nevi malların müşterisi memâlik-i hâriciyye tüccârlarıdır. Avrupa fabrikalarının acenteleri olan Yahudiler Rusya'nın Kırgızistan'a karîb şehirlerinde mezkûr malları rekābetle iştirâ ediyorlar.

Bu sebebden Rusya dâhiline Avrupa parası geliyor, servet-i umûmiyye tezâyüd ediyor. Bu nevi ticâretin yekûnu yüzlerce milyonlardan ziyâde olarak küllî bir meblağa bâliğ olduğundan Rusya memleketi için pek müfîd, servet-i umûmiyyenin ziyâdeleşmesi için pek hâdim bir menba-i servettir.

Hükûmet-i hâzıra bu hâli mülâhazaya almalı idi. Ve bu servet-i umûmiyyeye hâdim menâbi-i servetin hâlini iyileştirmek için çok çalışmalı idi. Ama hükûmet-i hâzıra bu hâli hiç mülâhazaya almadı, almak da istemiyordu. Kırgız yerlerini müsâdere ederek oralara muhâcirler iskân edilse tabiî muhâcirlere zirâate elverişli yerler verilecektir. Bunun için elbette vâdiler, nehirler sâhilleri alınacaktır. Ve o yerlere muhâcir karyeleri te'sîs edilecektir. Kırgızlar ise o yerlerden göçüp susuz çöllere çekilmeye mecbur olacaktır. Tabiî o hâlde Kırgızlar'da hayvanlar eksilecek, Kırgızlar fakr u zarûrete dûçâr olacaklar. O takdirde bu vakte kadar memlekete fâ'ideli olan memleketin servet-i umûmiyyesine hâdim, umûr-ı iktisâdiyesine büyük tesîri olan bir kavmin esbâb-ı maîşeti harâb, kisb ü kârı berbâd olarak memlekete ve hükûmete fâ'idesiz insanlar olacaklardır. Bu hicret husûsunda yalnız Kırgızlar değil, hattâ muhâcirler de zarardan başka hiçbir şey kazanamayacaklardır. Sebebi ise Kırgız sahrâsının ziraate sâlih yerleri azdır. Rus muhâcirlerinin de yalnız ziraatle yaşamaları için bu arâzinin mahsûlâtı kifâyet etmeyecektir. Demek ki bu hicret sebebinden muhâcirler de fakr u zarûrete dûçâr olacaklardır. Zîrâ ki Rus mucikleri (köylüler) ziraatle berâber kumluklarda, susuz çöllerde hayvan beslemeyi bilmezler. Bu gibi ta'ayyüşe onlar alışmamışlardır.

Hükûmetin bu muhâceret mes'elesini çıkarması zâdegân sınıfının arâzisini himâye fikriyledir. Çünkü Rusya içerisinde köylülerde arâziye ihtiyâc gayet büyük ve şiddetlidir. Rusya gibi vâsi' arâziye mâlik bir memlekette, Rusya'nın köylüsü kadar yersiz, arâzisiz halk başka memlekette azdır zannederim. Köylülerin yersizliği ile berâber zâdegânda yer (arâzi) gayet çoktur. Rusya'da milyonlarla desatine yere mâlik zâdegân pek çoktur. Yersiz köylüler ziraat için lâzım olan yeri zâdegânlardan icâre ile alıyorlar. Zâdegânlar ise icâre ücretini pek yüksek tuttuklarından köylüler mahsûlâtın büyük bir mikdârını zâdegâna vermeğe mecbûrdurlar. Tabii

her sene mahsûlât iyi olmaz. Mahsûlât olmayan senelerde köylüler zâdegâna medyûn kalıyorlar. Umûr-ı ma'îşet bu gibi müessif hâllere bağlı olduğundan köylüler zâdegânlara esîr olarak geçinirler.

Bu hâlden cânları sıkılmış köylüler Rusya'da Kānûn-ı Esâsî i'lânından sonra zâdegânları yağmaya başladılar. Pek çok zâdegânların çiftliklerini tahrîb, emlâklerini gāret, binâlarını ihrâk ettiler. Binlerce halk yersiz, yurtsuz olduğu hâlde bir adamın bu kadar arâziye mâlik olması muvâfık-ı insâf değildir, arâzi çalışanların olmalı. İcâre parasıyla ömrünü sefâhatta geçiren zâdegânın olmamalı, mutlaka köylüleri arâzi sahibi etmelisiniz, diye davâya kalkıştılar.. Hattâ arâzi sahipleri olan zâdegândan birçoklarını katleylediler. Bu yolda fesâd pek büyüdü. Yer mes'elesi pek büyük ehemmiyyet kesb etti. Hükûmet bu husûsa dikkate mecbûr oldu. Âkıbet hükûmet köylülerin teklîfini nazar-ı itibâra almaya karar verip onları teskîn etmek fikriyle meydana muhâceret mes'elesini çıkardı. Kırgızistan'ın medeniyyete gayr-ı sâlih kumluk sahrâlarını i'tibâra alıp köylülere arâzi gibi göstermekle onları aldatmak tedbîrini kullandı ve dedi ki:

– Hükûmet sizin bu husûsta olan ihtiyâcınızı hissediyor. Sizin fâideniz için, sizin hâlinizi ıslâh için çalışıyor. Sibirya tarafından Semipalatinski, Akmolinski vilâyetleri sahrâlarında gayet münbit ve hâlî arâzi çoktur. Arâziye ihtiyâcı olanları hükûmet oraya kendi hesâbına naklederek yerleştirmeğe ve orada ziraat esbâbını, evler binâsını ve sâir levâzım-ı maîşeti tedârik için her aileye hazine hesâbına yüz yetmiş ruble verilecektir.

Böyle i'lân eyledi. Lâkin Sibirya taraflarına hicret edecekler için oralarda yer tedârik edilmiş olduğunu Kırgız sahrâlarına hicret niyyetinde olanlar bir az sabretmek lüzûmunu da ilâve eyledi. Çünkü Kırgızistan'a hicret edecek muhâcirlere karyeler te'sîs edilecek mahaller tayîni için mahsûs komisyon gönderildiğini i'lân eylemiş idi.

[78] Vâkı'â komisyon iki seneden beri bu yolda gayet ciddiyyetle çalışıyor. Kırgızların kābil-i iskân olan yerlerinde karyeler te'sîsine gayret ediyor. O yerlerde olan Kırgızların kışlık hânelerini tahrîb ediyor. Bu sûretle pek çok yerlerde karye te'sîsine mahsûs orun(yer)lar hazırlanmıştır. Ama bu orunların cümlesi de Kırgızların kışlık vatanları olup Kırgızlar tard edildiği vakit hayvanları telef olacaktır. Yukarıda söylediğim vechile bu yerlerde muhâcirler de rahat geçinemeyeceklerinden bu muhâceret mes'elesi ile hükûmet iki sınıf ahâlînin maîşetini, hayâtını berbâd edecektir. Hükûmetin bu tedbîri bir binâ yapmak için bir şehri harâb etmek gibi olup Arapların [1](بنى قصراً وهدم مصراً) dedikleri gibi olacaktır. Demek ki zâdegânın bir az vakit geniş nefes alabilmesi için Rus köylüleri ile Kırgız ahâlîsi kurban edilmiş olur. Ama hükûmetin bu tedbîri ile arâzi mes'elesi halledilemez. Hâzırda bir az sükûnet görülürse de bu mes'ele ileride, yakın bir zamanda gayet dehşetli bir sûrette meydana çıkacaktır. Rusya'nın silâh altında hizmet-i askeriyyede olanları hep yersiz köylü oğulları olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır. Askerlerde ise yersizlik sıkıntısı haddini aştığı ma'lûmdur. Bu mes'ele öyle muhâceretle hallolunacak mes'elelerden değildir. Ahâlîyi memnun edecek hak ve adldir. –mâba'di var–

V. Enverî

[1] "Bir saray yaptı ama Mısır'ı harab etti" anlamında Arap atasözü.

RUSYA'DA İSLÂMİYET ÂLEMİ

Yalnız Osmanlıları değil, belki bütün millet-i İslâmiyyeyi dilhûn eden 31 Mart Vak'a-i ihtilâliyyesinin kalbimde husûle getirdiği me'yûsiyyet artık beni de kan ağlatarak merkez-i İslâmiyet'ten uzaklaştırmış, bidâyet-i meşrûtiyyetten beri uyanan bütün ümîdlerimi mahvederek "Eyvâh istikbâlimiz nasıl olacak?" diye büyük hayret ve tereddüdlere düşürmüştü. Artık bu anda üç yüz altmış milyon millet-i İslâmiyyenin mercii olan Dârü'l-Hilâfe, dimâğımda sahipleri etrâfa dağılan perîşan bir ev gibi sûret-pezîr olmuş, her tarafından ateşler salınıyor; intâc edeceği haller de hatırıma geldikçe kalbim parça parça oluyordu. Dersaâdet'ten müfârekatımın ferdâsı idi, o da sâde Ruslar'ın İstanbul ahvâlini kemâl-i tehâlükle istifsârları, belediye tiyatrosunda gazete müvezzii bir Rus çocuğunun elindeki telgrafları fazlaca satmak için var kuvvetiyle: "Kostantinopol'den son telgraf! Bugün elli bin adam katlolunmuş" diyerek mütemâdiyen bağırması kalbime ok gibi batmakta, asâbımı gittikçe zaîfleştirmekte idi. Bir haftadan beri buhrân-ı azîm geçiren kalbim, artık bu anda Hamîd'in kanlı parmakları arasından sıyrılıp çıkarak tayerâna yüz tutan meşrûtiyyet-i Osmâniyye'ye elvedâ diyordu.

Odessa'dan müfârekatımın üçüncü günü idi, refâkatimde olan bir Rus mühendisi hareket ordusunun Yıldız Sarayı'nı muhâsara ettiğini Hamîd'in yakında hal' olunacağını, genç Türklerin bu husûstaki mahâretlerini takdîrkârâne bir lisan ile yazan *Koretski Vistenk* gazetesini okuyordu. Artık burada olan İslâmların memnûniyetini meşrûtiyete bi-hakkın susamış Rusların gıbtalarının ne derecede idüğünü yazmağa lüzûm var mı?

Şimendöfer şarka doğru ilerliyordu, daha doğrusu kuş gibi uçuyordu. Bende olan memnûniyyet de bu tezâyüd-i süratle mebsûten mütenâsib idi. Zîrâ istasyonlarda aldığım gazeteler, telgraflar kahraman milletin pek büyük muvaffakıyetlere mazhar olmakta bulunduklarını, hattâ bütün millet-i İslâmiyyenin başına belâ kesilen Hamîd'i bütün mezâlimi ile ortadan süpürüp attıklarını tebşîr ediyordu.

Karşımdaki mavi gözlü sarı renkli Ruslar, serpûş-ı Osmânî'yi gördüğü vakit bir nazar-ı istikrâh ile bakan bu simâlar artık bu anda karşımda meşrûtiyyet-i Osmâniyye'den, genç Türklerin faâliyyetinden kemâl-i nezâketle, takdîrkârâne bir lisan ile dem vurmaları benim için ayrıca bir memnûniyeti ve ayrıca bir iftihârı mûcib olmuştu. Zavallılar! Terbiye cihetince kendilerinin Osmanlılar'dan pek geride olduklarını, Osmanlı meşrûtiyeti gibi metîn bir meşrûtiyete mâlik olmak, muhâfaza edebilmek için kendilerinin daha pek çok fedâkârân-ı vatanı kurban etmek îcâb edeceğini kemâl-i teessürle anlatıyorlardı. Ben de bu taraftan memâlik-i Osmâniyye'de meşrûtiyetin bu derece metîn olarak birleşmesine

İslâmiyetin pek çok dahli olduğunu, zâten İslâmiyet demek meşrûtiyet demek olduğunu anlatmakta kusur etmiyordum. Bununla berâber vatandaşlarımın söylediği sözlerini de nokta-be-nokta tasdîk etmekten kendimi alamıyordum. Zirâ şu koca Rusya memleketinin rub'unu teşkîl eden Rusya İslâmları karşımda canlı cenâze gibi sallanmakta, cehâlet mikropları bütün cesedlerini ihâta ederek yemekte, bir hâtifin "İşte bu, nice senelerden beri iğfâlâta kapıldığınızın cezâsı!" sadâsı da kulağımı çınlatmakta idi.

Refîkim Rus mühendisinden Rusya İslâmlarının ticâret âleminde ne gibi bir mevkide idüklerini sordum. Cevâben: Her sene Nijniy Novgorod'da büyük büyük İslâm müessesâtının şîrâzeleri bozularak, iflâs ederek fevc fevc avdetlerini söyledi.

Bunu bir teessürle dinleyerek mes'eleyi köylüler tarafına çevirdim, İslâm köylülerinin ahvâlinden sordum. Zâten sormaya bir vesile de vardı. Çünkü şimendöfer hattından yakın bir mesâfede olan İslâm köyünün sâl-hûrde, minâresi bir tarafa meyletmiş mescidi gözükmekte, köyün üzerinde hüküm-fermâ olan fakr u zarûretin emâreleri açıktan açığa belli olmakta idi. O esnâda bir Rus köylüsü söze atılarak: "Bizim Ural etrâfında öyle bir İslâm köylüleri var, ki daha mevsim-i şitâda bütün arâzîsini Ruslara icâreye vererek parasını **[79]** yiyorlar. İş vakti geldikte kendi yerlerinde gündelikle amele sıfatıyla çalışıyorlar" dedi.

Rusya'da müfârekatımdan avdetime kadar hiçbir tagayyürât ve tebeddülât olmadığını kemâl-i teessüfle dinledikten sonra refîkim Rus mühendisinden, babalarının yaptığı hatîâtın cezâsını nice asırlardan beri çeken bu evlâd-ı Türk'ün âlem-i siyâsette ne mevkide idüklerini sordum. Refîkim bu suâlime karşı hafîf bir tebessüm ile: "Ticâret ve ziraatçe ne mevkide olduklarını anladınız. Zâten siyâset de bu iki şeye bağlıdır. Bir milletin ticâret ve ziraati ilerledikçe siyâseti de o nisbette ilerler. Buna İngilizleri pek büyük bir misâl olarak gösterebilirim. Bundan mâadâ Rusya'yı bir idâre-i meşrûta itibâr ederek otuz milyon millet nâmına millet meclisinde yalnız on tane mebusları olduğunu nazar-ı i'tibâra alırsak siyâset âleminde ne mevkide oldukları kendi kendiliğinden belli olur zannederim" dedi.

Ben: Mâdem ki bu millet-i mahkûme Rusya'da yaşıyor her bir acılarına iştirâk ediyor, asker veriyor, vergi veriyor, acaba, buna mukābil hükûmete bunları adedleriyle mütenâsib bir hâlde millet meclisine iştirâk ettirmek gibi bir şey lâzım gelmez mi? Aks-i hâlde bu zavallıların hukûklarını kim muhâfaza edecek? Tambuk vilâyetinde yaşayan bir Rus Mâverâ-i Hazar'da yaşayan bir İslâm'ın hâline muttali değil, ki Duma'da onun hukûkunu muhâfaza ve onun faydesine çalışmak gibi vazîfe-i vatan-perverîsini îfâda bulunsun! Demek bu zavallıların hukûku büsbütün ayak altına alınmış, dedim. Refîkim bu suâlime karşı omuzlarını kaldırarak bir eser-i istiğrâb göstermekle iktifâ etti.

Evet, bu zavallı İslâmların hukûku bütün bütüne ayak altına alınmış idi. Koca Sibirya, koca Mâveraünnehr, Türkistan ahâlî-i müslimesi İkinci Duma'nın koğulmasıyla külliyyen hakk-ı intihâbdan mahrûm edilmişlerdi. Demek o andan itibâren bu felek-zedelerin yerli vahşî memûrlardan gördükleri zulümlerden dolayı ettikleri âh u figānları vahşiyâne muâmeleler arasında boğulup kalmaya mahkûm, demek bunlar yirminci asr-ı medeniyyetten hâric tutularak adâletten mahrûm, demek hükûmet bu mu'âmelesiyle bunları nefs-i Rusya'dan ayırıyor. Neden? Çünkü bunlar daha kendi hukûklarını kendileri muhâfaza eder derecede değiller. İşte hükûmetin gösterdiği sebeb de bu idi. Fakat mes'eleyi güzelce tedkik ederek Birinci ve İkinci Duma'da mebuslarımızın meşrûtacılara iştirâk ederek hükûmetten İslâmlara âid eski hesaplarını sorduklarını gözden geçirir ve Rus hükûmetinin bu muâmelesi pek de İslâmlar'ın kendi hukûklarını muhâfaza eder derecede olmadıkları ma'nâsını veremeyiz. Bunun bütün esbâbı belki Türk ve İslâm bulunmaklığımızdır.

Türkistan mebusları arasında Rusca güzel bilmeyen, işe karışmayanları vardı. Fakat bu, o havâlînin külliyyen hakk-ı intihâbdan mahrûm tutulmasına hiçbir vakit sebep olamaz. Eğer böyle bir şey varsa Rus köylülerinin de hakk-ı intihâbdan mahrûm tutulması îcâb eder zirâ pek çoğunu biliyorum, ki zavallıların kafası ne meşrûtayı anlar ve ne de vazîfeyi tanır.

Misâl olarak birini zikredeyim: Bu sene Orenburg vilâyeti mebûsânından Vladimir cenâbları (Çelyabinsk) şehrine teşrîf buyurmuşlar. Bazı heves-kârân-ı siyâset de bu muhterem mebuslarının teşrîflerinden bi'l-istifâde Duma hakkında istîzâh maksadıyla bir miting yapmışlar. Vakt-i muayyen gelince Vladimir cenâbları da'vet mûcebince kıymetdâr vücûduyla meclisi zînet-sâz eder. Vladimir cenâbları meclisin istîzâhına ma'rûz kaldığı vakit yerinden kendine mahsûs vakar ile kalkar, ahâlîye teveccüh ederek: "Ya, Kağaspada eyalitikuyni zayinmayus[*] Efendiler! Ben siyâset ile uğraşmıyorum" diyerek yerine oturmuş. (Petersburg'da münteşir *Savrinhani İslovo* gazetesinde görüldü.)

Mâverâünnehr'le Kırgızistan'ın yirminci asra lâyık bir hâl-i medeniyyet ve mükemmeliyyette olduğunu iddiâ edecek değiliz. Pençe-i cehâlette ezile ezile şimdiki hâlde umûmiyyet itibâriyle en geride kalmış kavim olduklarını zâten herkesten evvel itirâf ediyoruz. Fakat bununla berâber elli bine bir tanecik olsun sağı solu ayıran mebus çıkarabileceklerini de inkâr edemeyiz.

Mâverâünnehirliler câhilmiş… Hukûklarını muhâfaza eder derecede değillermiş… Acaba bunda kim kabâhatli?

Bir millet bir devletin himâyesine girmesiyle millet-i mahkûme vergi ile mükellef olduğu gibi şu vergiye mukābil olarak devlet-i hâkime de şu milletin hayâtını muhâfaza ile mükelleftir. Mâverâünnehirlilerin, Rusların istîlâsına ma'rûz kalarak himâyesine girdikleri şimdi elli sene oluyor. Acaba elli seneden beri Rus hükûmeti bunların hayatlarını muhâfaza uğrunda ne gibi fedâkârlıklarda bulundu? Yaptığı fedâkârlıklar hep meydanda! O da ecdâdımızın bıraktıkları medreseleri, evlâd-ı milletin terbiye-gâhı ve daha doğrusu milletin mâ-bihi'l-hayâtı olan o dârü'l-irfânları harâb ederek evkāfını gasbetmesidir. Semerkand vilâyetinin nısfından ziyâdesi medrese vakıfları iken şimdi bu yerler hep hükûmetin gasb-ı mütehakkimânesine geçmiş vakıflar bir defa elden

[*] Söylediğini aynıyla yazıyorum.

gidince tabii medreseler de harâb olur. Medreseler harâb olunca millet de harâb olur.

Hükûmet bir taraftan vakıf yerleri gasbediyor, diğer taraftan Semerkand, Taşkend şehrinin her sokağına birer meyhâne açıp nice asırlardan beri İslâmiyet'in kavânîn-i medeniyyesi altında yaşayan ahâlî-i müslimeyi şu meyhâneler içerisine salıveriyordu.

Haydi bunları hep Rusların eski vahşetine hamledelim, devr-i istibdâdda yapılan keyfî bir idâreden dolayı hâl-i hâzırda bir mes'ûliyyet **[80]** tahtına almayalım fakat şimdi hakk-ı intihâbdan mahrûm edileli üç sene oluyor. Acaba üç sene zarfında bunları istikbâlde kendi hukûklarını muhâfaza eder dereceye ifrâğ için ne gibi teşebbüsâtta bulundular? Hiç. Meydanda hükûmetin yaptığı bir şey varsa yerlerini cebren kahren Tambun Harkun Ruslarına vererek kendilerini geçinmeyecek bir hâle ifrâğ etmesidir. Şu son günlerde Türkistan'da teşekkül eden muhâcirîn komisyonunun İslâmların hattâ suladıkları, nice meşakkatlere katlanarak hazırladıkları yerleri Rus muhâcirînine gasben alıp vermek gibi yaptıkları vahşiyâne muâmeleleri göz önümüzde. (Bunlar daha pek cüz'î olan zulümlerdendir. İnşâallâh sırası gelir tafsîlen yazarız.)

Zavallılar! Kānun bilmiyorlar, Rusça bilmiyorlar. Bu gidişle gidilse ileride de bilmeyecekler. Çünkü küşâd edilen hükûmet mektepleri hep misyonerlik maksadıyla küşâd ediliyor. Bunu gören ahâlî kābil değil oraya girsin de istifâdede bulunsun.

Defaâtle dediğimiz vechile Türkiye'de bir hristiyanın burnu kanasa sanki hamiyyet-i vicdânın timsâl-i mücessemi olarak ilk evvel meydana atılan Rus hükûmeti oluyor. Acaba milyonlarca İslâm taht-ı himâyesinde zulmünden inlediği vakit bu hamiyyet-i vicdân kisvelerini nereye bırakıyor? Doğrusu Rus hükûmetinin bu gibi muâmeleleri karşısında bulunduğumuz esnâda şâirin:

عجبت من شيخى ومن زهده ومن ذكره النار واهوالها
ويكره ان يشرب من فضةٍ ويسرق الفضة ان نالها[1]

kavlini tahattur etmemek kābil değil. Evet, "el-hükmü limen galebe."[2] Ma'ârifte bî-behre olmakla berâber perâkende bir hâlde yaşayan, ittihâd ve ittifâkın kıymetini takdir edemeyen bir millet ne kadar büyük olursa olsun fakat mütegalliblerin zulmüne boyun eğmeye mahkûmdur, binâenaleyh necât ancak ittihâdda, ittifâkta!

Troytskili: Ahmed Tâceddin

GİRİD'DE İSLÂMLARIN HÂLİ

Kurye Doryan gazetesinin muhâbir-i mahsûsu yazıyor:

Girid müslümanlarının bulundukları hâl-i mü'essifi bundan evvelki mektûbumda izâh eylemiş idim. Bugün de kendimi Girid hristiyanlarının kurbân-ı taassubu olan İslâmlar hakkında irtikâb edilen mezâlim ve i'tisâfı tasvîr etmek vazîfesiyle mükellef addediyorum. Şehr-i hâlin on birinci günü Hüseyin Ağa tarlasına gittiği esnâda yolda Giridliler tarafından itlâf olunmuştur. Zannolunur ki Giridliler bu zavallı adamın vücûdunu parçalamak husûsunda mahâret nokta-i nazarından yekdiğerine izhâr-ı rekabet eylemişlerdir. Diğer bir İslâm dahi yiyecek tedâriki için köye gittiği esnâda ayn-ı vech ile katlolunacak idi ise de bazı mu'teberânın tavassutu ile yalnız dayak yiyerek hayatını kurtarabilmiştir. Maa-hazâ yediği şiddetli dayaktan dolayı hayatı tehlikede bulunuyor. İslâmlar tarafından hükûmet-i mahalliye ile konsoloslar nezdinde vukū' bulan şikâyât ve müsted'iyât semeresiz kalıyor. Zirâ hiç kimse İslâmlar'ın hayatına ehemmiyyet vermiyor. Geçen hafta İslâmları katleden cânîler serbestçe sokaklarda gezerek kahramanlıklarını bilâ-pervâ vatandaşlarına hikâye etmektedirler. Atina Temyîz Mahkemesi'nin Girid mahkemelerinden gelen davâları reddettiğine dâ'ir neşredilen havâdisi Girid matbûâtı istihzâ-âmîz bir sûrette tekzîb eylemektedir. Bu mes'ele hakkında konsoloslar tarafından vukū' bulan bi'l-cümle teşebbüsât ancak Girid memûrîn-i hükûmetine dostâne nasîhatlerden ibâret olup me'mûrîn ise bu nasîhatleri aslâ dinlememektedir. Girid pulları üzerindeki Yunanistan kelimesinin hazfı hakkındaki havâdis de doğru değildir. El-hâsıl el-yevm Girid'deki İslâmlar hayâtlarından emîn değillerdir.

BERÂ-YI TAHSÎL AVRUPA'YA GÖNDERİLEN TALEBENİN ÂDÂB-I ŞER'İYYEYE RİÂYETİ LÜZÛMU

Berây-ı tahsîl Avrupa'ya i'zâm olunan talebenin serpûş-ı millîyi muhâfazada itinâ ve âdâb-ı şer'iyyeye tamâmiyle riâyet etmeleri lüzûmunun taht-ı temîne alınması temenniyyâtına dâir idâre-hânemize hamiyyetli kārîlerimiz tarafından varakalar gönderilmekte ve işâret olunan mevzû'da câlib-i dikkat makāleler neşri arzû edilmektedir.

Varaka sahiplerine muktezâ-yı hamiyyet-i Osmâniyye ve gayret-i İslâmiyye olan iş'ârât ve temenniyyât-ı vâkı-alarından dolayı teşekkür eder ve şu kadar ki hükûmet-i seniyyece evvel ve âhir buraları nazara alınıp talebenin âdâb-ı milliyye ile mütehallik olarak istikāmet ve iffet dâiresinde tahsile devam, Avrupalılarla hüsn-i muâşeret ve âmîzişe ihtimâm etmelerini dâ'imî sûrette taht-ı murâkabede bulundurmak üzere Kastamonu meb'ûs-ı muhteremi Yûsuf Kemâl Bey Efendi memûr edilmiş ve mîr-i mumâ-ileyhin derkâr olan hamiyyet ve sıdk-ı taviyyeti îcâbınca talebeden gerek tahsîlde tekâsülleri ve gerek ahlâk ve âdâb-ı milliyyemize münâfî hareketleri müşâhede olanlar hakkında iğmâz-ı ayn cihetine gidilmeyeceği meczûm-ı kavî bulunmuş olmasından dolayı bu bâbda sûret-i müstakillede makāle tahrîrine lüzûm görmeyerek yalnız temenniyyât-ı mezkûreyi mîr-i mûmâ-ileyhin nazar-ı dikkatlerine arz eyleriz.

Ahmed Sâkî Bey Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] "Şeyhime ve onun zühd anlayışına şaşıyorum: Bir taraftan cehennemin ve ateşinin korkunçluğunu anlatıp, gümüş kaptan su içmenin mekruh olduğunu söylerken diğer taraftan mümkün olduğunda o gümüşü çalmaktan da çekinmez!"

[2] "Hüküm galip olanındır" anlamında Arap atasözü.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

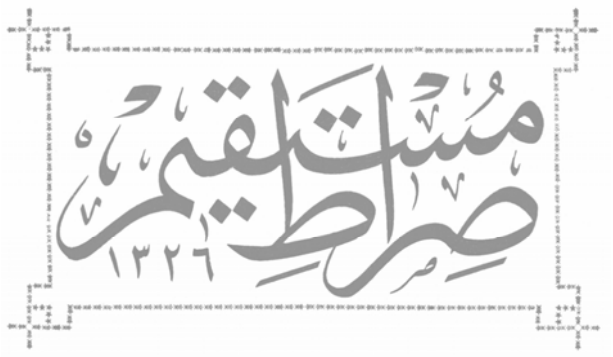

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Defa Neşrolunur.

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye için	80	40	kuruş
Rusya için	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye için	17	9	frank

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

14 Ekim 1909 29 Ramazânü'l-mübârek 327 Perşembe 1 Teşrînievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 58**

Sen ey cihân-ı muvahhid ki mâh-ı gufrânı,
Mücâhedeyle geçirdin Hudâ rızâsı için;
Nasîb-i pâkini al durma hân-ı kudretten,
Helâl olur sana Hakk'ın na'îm ü lütfu bugün.
Odur tevakku'umuz bârgâh-ı Mevlâ'dan:
Ki ıyd-i fıtrı sa'îd eylesin cihâna bütün;
Semâdan arza nigâh eyledikçe aynı hilâl
Umûm-ı âlem-i İslâm'ı mübtehic görsün.

İSLÂM BEYNİNDE TE'ÂRUF VE TEHÂBB

Tanışmak, sevişmek İslâmiyet'in evâmir-i celîlesindendir. Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri ehâdîs-i nebeviyyelerinden birinde buyuruyorlar ki: "Siz iman etmedikçe cennete girmezsiniz; yekdiğerinize muhabbet etmedikçe iman etmiş olmazsınız. Âgâh olunuz! Ben sizi bir şeye delâlet edeyim. Siz onu işlerseniz birbirinize muhabbet edersiniz: Birbirinize selâm veriniz." Diğer bir hadîs-i şerifte de şöyle buyuruyor: "Üç şey vardır ki din kardeşinin senin hakkındaki muhabbetini ihlâsa mukārin kılar: İhvân-ı dininden birine rast geldiğin zaman selâm ver; onlardan biri senin bulunduğun meclise geldiği zaman kendisi için yer aç; onu sevdiği isimlerle yâd et." Selâmı evvel veren kimsenin indellâh mertebesi âlî olduğu da ehâdîs-i sahîha ile sâbittir.

İnsan yalnız bildiğine değil; bilmediğine de selâm vermeli; selâm husûsunda bu dostum bu düşmanım dememeli, lâ-alet-ta'yîn herkese selâm vermeli. Selâm beyne'n-nâs fıkdân-ı te'ârüften mütevellid vahşeti izâle ve devâm-ı ünsü te'mîn eder, kulûba meveddet tohumu eker. Musâfaha da böyledir. İhvânımızdan birine tesâdüf ettiğimiz zaman elini tutmak, yani iki kalbin ma'nevî cereyânlarını, seyyâle-i mıknâtîsiyyelerini maddî bir nâkıl, bir vâsıta ile yekdiğerine îsâl etmek hikmeten, maslahaten pek mühim, pek şâyân-ı dikkat ve ri'âyet bir keyfiyettir. Hattâ bu hâl tabiat-i beşeriyyede mevcûttur. Nitekim birbirini seven iki kimse mülâkī olduğu zaman gûyâ o temas muhabbet-i câriyyenin mütemmimi imiş gibi bir sevk-i tabii neticesi olarak birbirlerinin ellerini tutarlar, bu sûretle muhabbetlerine germî verirler, kaynaşırlar.

Hadîs-i Nebevî ile sâbit olduğu vechile tahiyyet musâfaha ile tamam olur. Risâlet-me'âb Efendimiz Hazretleri buyuruyorlar ki: "Yolda birbirine tesâdüf eden iki müslim musâfaha ederlerse, ayrılmadan evvel Cenâb-ı Hak **[82]** her ikisini de mazhar-ı gufrân eder." Diğer bir hadîs-i şerifte esnâ-yı musâfahada refîkine karşı eser-i ibtisâm göstermek de emir buyuruluyor.

Gerek selâm, gerek musâfaha hakkında pek çok hadis rivâyet edilmiştir ki bu ehâdîs-i Nebeviyye'nin kâffesi beyne'l-İslâm husûl ve istikrâr-ı muhabbet hikmetine müsteniddir. Hülâsa müslimînin yekdiğeriyle tanışması, kaynaşması şer'an pek mültezemdir. Bundan maksad da uhuvvet-i İslâmiyye'nin tezelzülden masûniyyetini te'mîn için yegâne çâre, yegâne vâsıta olan ittihâd kelime-i mübeccelesinin tazammun ettiği mana-yı saâdet-intimâdır.

Yalnız selâm ve musâfaha mı ya? İslâmiyet'in mahzâ bu hikmet-i ictimâ'iyyeye binâen bize emreylediği daha pek çok şeyler vardır ki cümlesinin ta'dâdına bu makāle mütehammil değildir. Bunların kâffesi hep bir maksada, yani te'yîd-i ittihâd-ı uhuvvete mübtenîdir. İttihâd ve uhuvvet de kurb-i surî bu'd-i ma'nevî demek değildir. Nifaktan, riyâdan ârî, sâf, nezîh muhabbet demektir ki mutlakā görüşmekle, tanışmakla hâsıl olur.

Eğer biz bugün husûl-i ittihâd nokta-i nazarından İslâmiyet'in bize emrettiği husûsâta bi-hakkın ri'âyet edecek olur isek âlem-i İslâmiyet'i teşkîl eden efrâd yekdiğerinin li-ebeveyn kardeşi gibi olur. Beyne'l-İslâm bu ittihâd ve ittifâk hâsıl olduktan sonra [1](آری باتفاق جهان می توان کرفت!) hakîkati kendi kendine tecellî eder.

Hâlbuki zamanımızda bîgâneye değil âşinâya bile selâm vermemeyi büyüklüğün levâzımından addeden pek çok kimseler görülüyor ki bu hâl cidden teessüfe şâyândır.

Bu mukaddimeyi ityândan maksad âmme-i müslimînin yekdiğeriyle birleşmesi taht-ı vücûbda olduğunu beyândan ibârettir. Evet, yeryüzündeki müslimînin kâffesi birbiriyle birleşmeli kaynaşmalı, birbirinin hâlini sormalı, seviyye-i maddiyye ve ma'neviyyesini anlamalı. Mihver-i bekā-yı milliyet budur. Sûretâ uyanık gibi gezen, ahvâl-i âleme adem-i vukūfu itibâriyle sâ'ir fi'l-menâmdan farkı olmayan bîçâre-gân-ı ümmeti müstağrak oldukları gaflet uykusundan irşâdât-ı hakîmâne ile uyandırmalı; onların rüya zannettikleri dünyanın zanları gibi olmadığını hakîkat-i kat'iyye sûretinde isbât etmeli. Dağdağa-i medeniyyeden ürken zâviye-i humûlde cây-ı sükûn arayan dimâğları bu vâsıta ile tenbîh etmeli. O dağdağadan kaçmak, o cereyândan tebâ'üd etmek varta-i helâk ve izmihlâle takarrübden başka bir şey olmadığını, reddine, inkârına mecâl kalmayacağı, delâ'il-i mukni'a ve müsbite ile anlatmalı.

Bunların kâffesi tanışmak, bilişmek, kaynaşmakla olur. İslâmiyet bize cemaatin rahmet, firkatin azâb olduğunu sûret-i vâzıhada bildiriyor. Beş vakitte cemaatle edâ-yı salâta tergīb, her sene bir mev'id-i telâkī-i mukaddeste ictimâ'a da'vet ediyor ki bunların emr-i me'âşa ta'alluk eden hüküm ve esbâb-ı hafiyyesi tedkīk ve tetebbu' edilse neticesi ittihâda varır. Evet! Çâr aktâr-ı cihândan o mahall-i mukaddese gidiyoruz, îfâ-yı farîza-i hac ediyoruz. Bu farîzanın me'âda ta'alluk eden ecri fazl-ı ilâhîye kalmış bir şeydir; bizim dâire-i iktidârımızdan hâriçtir. Fakat acaba me'âşa müte'allik olan fevâ'idinden müstefîd olabilir miyiz; ne gezer! Arafat'ta Mekke'de, Medine'de, birbirimizin sâde yüzüne bön bön bakıyoruz. Beyne'l-hüccâc şu'ûn-ı âlem-i İslâm'a ait bir fikir bile te'âtî edilmiyor. Bir Hind hacısıyla bir Türk hacısı beyninde te'âtî edilen tuhfe-i uhuvvet yalnız bir merhabâdan ibâret kalıyor. Biri diğerinin yanına yaklaşıp: Yâhû! Ne hâldesiniz? demeye üşeniyor; yahud lüzûm görmüyor. Hey'et-i vâhide-i milliyyeden başka bir şey olmayan bu akvâm-ı muhtelife yekdiğerine bîgâne birtakım ahzâb-ı müteferrika hâlinde dağılıp yerlerine gidiyor. Hani yâ İslâm'ın vakt-i mu'ayyeninde nokta-i vâhidede ictimâ'ından maksûd olan fâ'ide-i siyâsiyye, fâ'ide-i milliyye nerede kaldı? Biz bu farzı fevt eder, burada da yekdiğerimizle bilişmez, kaynaşmaz isek nerede kaynaşacağız, mahşerde mi? Orada kaynaşmanın ise hiç fâ'idesi yok zannederim. Bugün âlem-i İslâm yekdiğerinden bî-haber… Bu hâlin devamı düşmanlarımızın ekmeğine yağ sürüyor; intizâr ettikleri neticenin husûlünü ânen-fe-ânen tesrî' ediyor.

Âlem-i İslâm'ın öyle garîbeleri, öyle acîbeleri var ki insan bunları işittikçe hem ağlıyor, hem gülüyor! Fakat gülmesi ferah nişânesi değil, te'essür-i asabî neticesidir.

Geçende fikr-i münevver, niyeti hâlis bir zât bilâd-ı İslâmiyye'den birinin en büyük ricâlinden biriyle mülâkī olmuş. Esnâ-yı musâhabette: Memleketinizin nüfûs-ı mevcûdesi ne kadardır? Suâl etmiş muhâtabından "lâ ya'lemü'l-gaybe illallah" mazmûnuna karîb bir cevap almış. Sâ'il bu cevaptan me'yûs olmayıp tekrar fünûn-ı cedîdeden, terakkiyât-ı medeniyyeden ne haber? Müdâfaa-i nefs ü din için yeni tarzda silâhlarınız var mı? demiş, muhâtabından "Emir Timur zamanında böyle bid'atler yok idi" cevâb-ı vecîziyle mukābele görmüş. Bunun üzerine fütûr getirmeyerek mekteplerinizi ıslâh ettiniz mi? demiş muhâtabı bu suâlin dehşetinden gayr-ı irâdî olarak sağına soluna sallandıktan sonra istiğfâr ve isti'âzeden başka bir şeye, bir cevaba lüzûm görmemiş. Küstâhlığı bu derecelere vardıran sâ'il-i gāfil de nasılsa aklını başına toplayıp muhâtabının kendi hakkındaki nazarını değiştiren hattâ kalbinde İslâmiyet'ten şüpheye benzer şeyler uyandıran bu gibi manasız suâlleri terk ile zemîn-i musâhabeyi değiştirmiş!

İşte sonu iyi olmayan bu gibi elim hâllere ancak yer yüzündeki İslâmların birbiriyle tanışmaları, kaynaşmaları yekdiğerlerini ahvâl-i âlemden haberdâr, tarîk-i savâba delâlet etmeleri sâyesinde çâre bulunabilir.

Bugün dünyada en ziyâde muhtâc-ı îkāz olan bir millet varsa o da İslâmlardır. Biz birbirimizi ancak kaynaşmak bilişmek sâyesinde îkāz edebiliriz. İslâm'a pîşvâ-yı medeniyyet olacak yine İslâm'dır.

Avrupa sekenesinin medeniyette en geri kalanı, akvâm-ı İslâmiyyenin terakkīde en ileri gideni biz olduğumuzda şüphe yoktur. Şu hâlde bu vazîfe bize terettüb eder. Mevki-i coğrâfîmiz iktizâsınca medeniyet-i garbiyyeyi **[83]** aktâr-ı şarkiyyeye îsâl edecek biziz. Bulunduğumuz hâl ve mevki bize o vazîfeyi tahmîl ediyor. Bu vazîfenin îfâsında kusur edersek pek büyük mesûliyet altında kalırız.

Hâlbuki şimdiye kadar bu maksadın husûlünü te'mîn edecek bir tedbîre tevessül edilmemiş. Elimizde cihet-i câmi'a-i İslâmiyyet gibi bir hüccet-i kaviyye mevcut; bu sâyede dünyanın her tarafında bizim için sadr-ı kabûl ve i'zâz âmâde iken ne aktâr-ı ba'îde-i İslâmiyyeyi şu'ûn-ı medeniyet-i garbiyyeden haberdâr etmişiz, ne de onların ahvâli hakkında doğru ma'lûmât hâsıl edebilmişiz. Âlem-i İslâm hakkında derme çatma bir iki şey biliyor isek onları kendilerine İslâm süsü vererek o âlemin içine sokulan ecânibden yahud bin türlü hakārete tahammül, bin türlü tehlikeye ilkā-yı nefs ederek cerâd-ı münteşir gibi aktâr-ı İslâmiyye'ye yayılan Cizvit Papazları'nın semere-i sa'y ü gayretleri olan ve bit-tabi' kizbe, agrâza, ta'assuba müstenid bulunan rivâyât-ı müzevverelerinden istinbât etmişiz. Bizim için bundan büyük ayıp olamaz. Himmetsizliğin bu derecesi bilmem ama güç af olunur. Ne hâcet! Hind'e, Çin'e, Buhâra'ya, İran'a, Tûran'a, Afrika'nın mahâll-i muhtelifesine kadar yürüyelim. İşte Yemen. Eczâ-yı memâlik-i Osmâniyye'den olan, el-yevm bizim için azîm olduğu kadar elîm bir gā'ile teşkîl eden bu hıtta ahâlîsiyle bu kadar senelerden beri ta-

[1] Hafız, *Dîvan*.

nışamamışız, kaynaşamamışız. Ne onlar bizi anlamış, ne de biz onları. Senelerden beri zalâm-ı mübhemiyyet içinde bir Yemen mes'elesidir gidiyor. Bunun için ne kanlar döküldü, ne canlar telef edildi! Hâlâ da ediliyor. Ucu ortası bulunamadı gitti. Vukūfuna itimâdınız olan bir adamdan Yemen mes'elesinin hülâsasını suâl ediniz. En beyyin, en bedîhî bir mes'ele imiş gibi derhâl bir fezleke şeklinde tasvîr-i mes'ele eder, Yemen hakkında size birçok ma'lûmât verir ki zât-ı mes'ele ile bu tasvir arasındaki mesâfenin tayinine fersahlar kâfî değil!

İşte bunlar hep tanışmamak, bilişmemek, temasta bulunmamak neticesidir. Artık bilâd-ı sâ'ire-i İslâmiyyenin irşâd ve istirşâdını düşünmeli.

Âlem-i İslâm'a ârız olan dâ'ü'l-udâl-i tedennînin yegâne devâsı beyne'l-İslâm teksîr-i münâsebâttır. Daima bunu düşünmeli, daima buna çalışmalıyız.

Bizim için maksad-ı yegâne âlem-i İslâm'ı teşkîl eden akvâm-ı muhtelife arasında husûl-i ittihâddan, bunları tarîk-ı savâba irşâddan ibâret olmalı. Hâlbuki beyne'l-İslâm husûl-i ittihâddan bahsolunsa mahâzîr-i siyâsiyye şeklinde türlü türlü havâtır-ı müz'ice müfekkiremize istilâ, cesâretimizi kesr ediyor, azmimize hâ'il oluyor. Devr-i sâbıkta hilâfet mes'elesinden mütevellid bir vehm-i müz'ic hasebiyle böyle bir şeyden bahsetmek kendi eliyle mezarını kazmak demek idi. Şimdi o mahzur mündefi' oldu. Serbest serbest düşünebiliyoruz.

Mes'eleyi mecrâ-yı mantıkîsinden inhirâf ettirmeksizin diyebiliriz ki bugün dîn-i mübînin bütün İslâmlardan istediği bir şey varsa o da yeryüzündeki akvâm-ı muhtelife-i İslâmiyye'nin yekdiğeriyle tanışıp kaynaşmalarıdır. Bu maksadın te'mîn-i husûlüne çalışmak bizim için farz-ı ayındır. Kurb ve buudda, mevki-i coğrâfîye, mahâzîr-i melhûzeye bakmaksızın bütün akvâm-ı İslâmiyye'yi yekdiğerine tanıtmak, onlar hakkında ma'lûmât-ı vâzıha ve mükemmele istihsâl etmek, el-hâsıl ittihâdı te'mîn eylemek neye mütevakkıf ise icrâ etmeliyiz. Elimizde kelime-i tevhîd gibi hüccet-i kātı'a-i ittihâd var iken beyne'l-İslâm hüküm-fermâ olan teşettüt ve iftirâk hakîkaten hamiyetli gözlere yaş yerine kan döktürecek ahvâl-i mü'ellimedendir.

İki hamleden ibâret olan bu kuvvet öyle bir kuvvettir ki bir kere yer[in]den oynarsa kürre-i arzı sarsar.

Bu kuvâyı tahkîm, bu kuvvetten istifâde için dolaşmalıyız. Bizim âlem-i İslâm'da göreceğimiz kabul Cizvitlerin gördüğü kabule benzemez.

Elimizde bir anahtar var ki bize bütün kapıları açar. İki sözle te'ârüf ve i'tilâf hâsıl olur. Bin yıldan beri âşinâ imişiz gibi hubb u muvâlât âsârı görülür. İş o külfeti ihtiyâr etmekte, o zahmete katlanmakta.

Vakāyi'-i câriyye İslâm beyninde husûl-i ittihâd ve te'ârüfün vücûbunu te'yîd, lisân-ı hâl ile bu vecîbenin îfâsı lüzûmunu te'kîd ediyor. Âlem-i İslâm'ın müfekkiresine müstevlî olan atâlet ve betâlet örümcekleri ancak bu sûretle izâle olunabilir.

Avrupa'nın göbeğinde mütemekkin olan biz Osmanlılar hâlâ muhtaç olduğumuz terakkîden binlerce fersah ba'îd iken arzın en hücrâ köşelerinde hâl-i ibtidâ'îye karîb bir halde dem-güzâr olan akvâm-ı İslâmiyye için böyle bir saâdet temennisine kalkışmak muhâl ile uğraşmak kabîlinden olmaz mı? Evet bu bir itirâz, bu temenniye karşı en kestirme bir cevaptır. Fakat bir cevap ma'kūl ve makbûl değildir. Zîrâ bu cevâbın isâbetini kabul etmek âtîye ait en mu'azzez bir ümîdi, en mukaddes bir emeli mezara koyup üzerini türâb-ı nisyân ile örtmek demektir. Eğer biz bu fikre hâdim olacak isek nâfile yere kendimizi aldatmayalım, ikide birde ortaya terakkī-i âlem-i İslâm fikri atıp ezhân-ı halkı işgāl etmeyelim. Yok bizde cidden böyle bir fikir varsa şimdiden muktezâsını icrâ edelim. Bu maksadın husûlü için ne olursa olsun bir şey yapalım. Biz Osmanlılar madem ki terakkıyât-ı medeniyyeyi daha yakından görüyoruz, madem ki milel-i müterakkıyenin eser-i temeddünlerine iktifâdan başka bir çâre-i necât ve selâmet olmadığını şüpheden, tereddüdden ârî olarak biliyoruz, medeniyette bizden geri kalan akvâm-ı İslâmiyye ile tanışmak, kaynaşmak, bu hakîkati onlara anlatmak bizim uhde-i hamiyyetimize terettüb eden bir vazîfe-i mukaddese, bir farîza-i mübecceledir. Bu husûsta rehâvete mağlûb olur isek hem Cenâb-ı Hakk'a, hem de vicdânımıza karşı son dereceye kadar mes'ûl oluruz.

[84] Maksadın te'azzür-i husûlüne kā'il olmak hatâdır. Büyük teşebbüslerden ürkmemeliyiz; âtîden nevmîd olmamalıyız. Japonlar gözümüzün önünde. Asya'nın müntehâsında sâkin olan bu zeki kavmin azmine, azm-i tekâmül-cûyânesine ne ebhâr-ı muhîte, ne de mesâfât-ı ba'îde hâil olmadı. Onlar dürbîn-i akl ü irfânlarıyla Avrupa'nın bütün me'âsir-i umrân ve terakkīsini gördüler. Az zaman içinde memleketlerini Avrupa'ya gıbta-fermâ olacak bir derece-i terakkīye getirdiler. İş azimde sebâtta. Azm ü sebâtın hüsn-i niyetin önünde hâ'il mutasavver değildir.

Eğer onlar da kendi hâlleriyle Avrupa'nın hâlini mukāyese ettikleri zaman mağlûb-ı ye's ü fütûr olaydılar bugün Çinlilerin derekesinde kalırlar idi.

Vâkı'â maksad mühim husûlü müşkildir. Fakat yine me'yûs olmayalım. Âlem-i İslâm ile tanışalım, bilişelim eski kütüklere yeni filizler aşılayalım, bir gün olur ki semeresi iktitâf edilir. Ve illâ kütükler kesilir, yakılır!

Ferid

MENÂKIB-I SENİYYE

ليلة المولد الذى كان للدين سرور بيومه وازدهاء

Feyz-i envâr-ı tal'atinle tâb-dâr olan o leyle-i garrâ yâ Nebiyyallah senin leyle-i velâdetindir ki o günde din için ve ehl-i din için azîm sürûr ve iftihâr husûle geldi.

Resûl-i Ekrem sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz gece mi yoksa gündüz mü gehvâre-i zîb-i şühûd oldu. Bunda ihtilâf olundu. Nâzım hazretlerinin sözünden evvelki sûret nümâyân oluyorsa da râcih olan ikincisidir ve fakat ba'de'l-fecr dünyaya gelmişlerdir.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt: (ليلة المولد) üst beyitteki (ليلة غراء) dan bedeldir. Lâm'ın kesriyle (مولد) burada velâdet manasına masdar-ı mîmîdir. (الذى) ma'a sılatühu müvellidin sıfatı (كان) burada (حصل) manasına fi'l-i tam (سرور) fâ'il, (ازدهاء) ona ma'tûf, (للدين) fi'le, (بيومه) de (باء) zarfiyyet için olarak fâ'ile müte'allıktır. Ve zamir müvellide râci'dir. (سرور) sevinç ve (ازدهاء) iftihâr manasınadır, tenvînleri ta'zîm içindir. İzdihâ'nın sülâsîsi (زهو) dir vâsılı (ازتهاء) iftihârdır, (تاء) hurûf-ı rahveden ve (زاء) hurûf-ı şedîdeden olup beynlerinde tenâfür bulunduğundan tâ'-i ifti'âl dâl'e tebdîl edilmelidir.

* * *

وتوالت بشرى الهواتف ان قد ولد المصطفى وحق الهناء

Ve o gece hâtiflerin: Eyyühe'n-nâs! Hayru'l-verâ Muhammed Mustafâ aleyhi efdalü't-tehâyâ Hazretleri muhakkak dünyaya geldi ve rahmet-i âlemiyân olan zât-ı mübâreklerinin şeref-i kudûmü ile bütün mahlûkāt için ferah ve sürûr tahakkuk eyledi diye tebşîrâtı tevâlî etti.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt: (توالت) tevâlî ve tetâbu' etti ma'nasına mâzî (بشرى) fâ'il ve tûbâ vezninde olarak müjde ma'nasınadır. (هواتف) hâtifin cem'idir. Hâtif: Savtı işitilip şahsı görülmeyen şeydir. Hemzenin fethi ile (ان) tefsîriyyedir, medlûlü lisânımıza (ديه) sûretinde, tercüme olunur. (قد) tahkīk içindir. (ولد) mâzî-i mechûl (المصطفى) nâ'ib-i fâ'il. (وحق) evvelki cümle üzerine ma'tûftur, (حق) sâbit oldu manasına fi'l-i mâzî. Esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyyeden olan (حق) ism-i şerîfinin Cenâb-ı Rabbü'l-izzete ıtlâkı vücûd-ı bârîsi ezelen ve ebeden sâbit ve mütehakkık olduğu içindir. (هناء) fâ'il ve ferah ve sürûr manasınadır.

* * *

وتداعى ايوان كسرى ولولا آية منك ماتداعى البناء

Leyle-i velâdet-i Muhammediyye'de zuhûra gelen umûr-ı acîbeden biri de budur ki o gece eyvân-ı Kisrâ yıkılmağa başladı. Yâ Resûlallah eğer bu senden bir alâmet olmaya idi o binâ-i muhkem münhedim olmazdı. Bu binânın inhidâmı şüphesiz senin nübüvvet ve risâlet-i âmmene ve nûr-ı celîl-i tevhîdin iklîm-i küfürde işrâk eyleyeceğine azîm bir nişâne idi.

* * *

Eyvân-ı Kisrâ'nın rasânet-i fevkalâdesine nazaran hiç me'mûl değil iken leyle-i velâdet-i Nebeviyyeye müsâdif bir gece duvarları birdenbire yarıldı, eyvanın on dört şeh-nişîni yere sukūt edip hâk ile yeksân oldu ve yine o gece bilâd-ı Fars'ın bazı su menbaları kurudu, Sâve şehrinin cesîm gölündeki sular dahi çekilerek nâ-bedîd oldu, nice yıllardan beri lâ-yenkati' iş'âl edilmekte olan âteş-gedeler söndü, muvbidân* dahi o gece birtakım serkeş develerin Arap atlarını sürerek ve bu hâl üzere Dicle'yi geçerek bilâd-ı Fars'a yayıldıklarına dâ'ir bir rüya görüp bunu ol vaktin kisrâsı bulunan Nûşirevân'a söyledi. Nûşirevân bu kadar vakāyi'in hep birden bir zamanda ser-zede-i zuhûr olmasından ve bâhusûs muvbidânın gördüğü rüyadan pek endîşe ederek sebep ve hikmetini sordu. Muvbidân Arabistan cihetinden zuhûr etmiş bir hâdise olacaktır **[85]** dedi. Nûşirevân Arabistan hâkimi Nu'mân bin Münzir'e bir nâme yazıp diyâr-ı Arap'taki dânişverândan birini istedi, o da Şam'da kâhin-i meşhûr Satîh'in yeğeni Abdülmesîh'i gönderdi. Nûşirevân vekāyi'-i mezkûrenin sebebini Abdülmesîh'ten sordukta bunu dayısı Satîh'in bileceği cevabı vermesiyle dayısının nezdine gidip ondan suâl-i keyfiyyet ederek alacağı ma'lûmâtı kendisine bildirmesini Abdülmesîh'e emretti. Abdülmesîh Şam'a gidip Satîh'e cereyân-ı hâli hikâye ile sebep ve hikmetini istîzâh eylemesine cevaben Satîh bu vukū'ât-ı garîbe âhir zaman peygamberinin doğduğuna ve eyvân-ı Kisrâ'dan on dört şehnişînin sukūtu Sâsâniyân sülâlesinden daha on dört hükümdâr fermân-fermâ-yı mülk-i Acem olduktan sonra saltanatlarının âhar ellere intikāl edeceğine işârettir dedi. Ve Abdülmesîh aldığı bu cevabı gelip Nûşirevân'a söyledi. Filhakīka Satîh'in verdiği haber doğru çıktı, çünkü ekâsire-i Acem bunun üzerine çok sürmeyip telef olduktan sonra nihâyet Hazret-i Osman radıyalllâhu anhın zamân-ı hilâfetinde âhir-i mülûk-i Sâsâniyân olan (Yezdicerd) dahi firâr ile Horasan cihetlerinde fevt olduğundan hicret-i seniyye-i nebeviyyenin otuz birinci senesinde nesl-i Sâsâniyân münkatı' oldu, mülk-i Fars yed-i İslâm'a geçti. İşte bu beyt ile zîrdeki iki beyitte nâzım hazretleri bu zikrolunan ahvâl ve vakāyi'e işâret etmiştir.

* * *

Beyân-ı i'râb ve lügāt: (تداعى) tefâ'ül bâbından yıkılmaya başladı manasına fi'l-i mâzî. (ايوان) fâ'il Arapça'da hemzenin kesriyle ve Farisî ile Türkçe'de hemzenin fethiyle müsta'meldir ve dîvânhâne manasınadır. (كسرى) kâfın kesri ve elifin kasrıyla mülûk-i Fars'a mahsûs lakabdır. (لولا) edâtı (لو) ile (لا) dan mürekkeb olarak, olmamış olsa, manasınadır (آية) nişân ve alâmet manasınadır. Tenvîni ta'zîm içindir. (منك) lafzı (آية) kelimesinin sıfatıdır, burada gaybetten hitâba iltifât var. (ماتداعى البناء) fi'il ve fâ'ilden mürekkeb ve (لولا) nın cevâbıdır, (تدعى) yıkılmaya başladı manasına fi'l-i mâzî. (لابناء) da harf-i ta'rîf ahd-i hâricî için olup murâd eyvân-ı Kisrâ'dır. –bakiyyesi var–

Bereket-zâde İsmail Hakkı

KIT'A-İ NA'TİYYE

Bir mislini getirmiş olsaydı kilk-i kudret,
Beytü'l-kasîd olurdun manzûme-i cihânda;
Mısrâ'ısın ki sun'un berceste tâ ezelden,
Ferdiyyetinle kaldın dîvân-ı kün fe-kânda.

Ferid

İNHİTÂTÂT-I İCTİMÂ'İYYE

Tanîn'in bu hafta gelen nüshalarında, Avusturyalı papazların şimâlî Arnavutluk'taki tesvîlât ve iğfâlâtını okurken

* Mîm'in zammı ve vâv'ın sükûnu ve bâ'nın kesri ve dâl ile kādıyü'l-kuzât-ı Mecûsî demektir.

Victor Berard'ın *La Turqui et l'Hellenisme Contemporain* nâm eserini tahattur ettim; Luid Kumpanyası vapurlarından biriyle Adriyatik Denizi'ndeki ilk Osmanlı iskelesine adım atan bu seyyah, bu şark mes'elesi meraklısı, birinci faslı "İtalya Entrikası" diye başlayan kitabında cebîn ve sefîl hükûmet-i sâbıkanın –zîr-i zemîne geçen– tarz-ı cereyânıyla râhiplerin mesâ'î ve muvaffakıyyâtını, Arnavutları Arnavutluğu, Makedonya'yı an'anesiyle anlatıyor ve kendi hesabınca neticeler çıkarıyordu. İnkılâb-ı mes'ûdumuzla bugün korkulu rüya derekesine inen o hikâyeler, yakınlara kadar şu koskoca hey'et-i Osmaniyyemizin nasıl korkunç uçurumlar karşısında bulunduğunu düşünerek insanın tüyleri ürpermemek ve bu hakâretlere, bu felâketlere hep biz kendi kendimize sebebiyet verdiğimizi düşündükçe ne kadar mahdûd bir nazara mâlik ve ne kadar âtıl bir hayat sürüklemekte olduğumuza müte'essif olmamak kābil değil…

Evet! *Tanîn*'in yazdığı vechile Avusturya papazları, yalnız Avusturya değil, İtalya, Fransa papazları ve ta'bîr-i umûmîsiyle, Katoliklik nâşirleri ve yalnız bunlar da değil İngiltere ve Amerika hey'ât-ı ruhbâniyyesine mensup Protestan misyonerler yalnız Arnavutluk'da değil, Kürdistan'da, Cezîretü'l-Arab'da, Anadolu'da, Afrika'da aynı sûret ve aynı maksadla uğraşıyor ve günden güne kökleştikçe kökleşiyorlar. Avrupa ve Amerika'da yüz bulamayan bu "nâşir"ler vatanımızda istedikleri gibi fesâd ve nifâk tohumları ekiyor ve ellerine geçirdikleri evlâd-ı vatandan hissiyyât-ı necîbe-i dindârâne veya vatan-perverâneyi izâle için neler îcâd ve isnâd etmek lâzımsa maa-ziyâdetin ve kemâl-i sühûletle tatbik ediyor ve belki kısmen muvaffak da oluyorlar.

Hey'ât-ı ruhbâniyye zîr-i idâresinde bulunan ve hiçbir fahs ü murâkabeye tâbi olmayan mekâtipten her hangisinin hedef-i maksûdu "terbiye-i Hristiyaniyye" yani adâvet-i İslâmiyye esâsına müstenid olmadığını ve meselâ bizim en büyük tanıdığımız ve hâtırât-ı cihân-gîrâne ve âdilânesiyle bihakkın müftehir olduğumuz Kılıçarslanlar, Salâhaddinler ve hâlâ sâyelerinde yaşadığımız Fâtih, Yavuz, Kānûnî gibi cihânlar değer sultânlarımız ve ebediyyen yaşayan bu büyük adamların silâh arkadaşı olan ecdâdımız genç fikirlere, bu vatanın evlâdı olan şâkirdâne birer vahşî; diye tavsîf edilmediğini acaba kim iddiâ edebilir.

Hükûmetin birtakım kuyûd-ı siyâsiyye ile mürtebit olduğu ve zâten hep bildiğimiz bu mektepler mes'elesini burada teşrihten ise maksûd-ı aslîmize takarrüb için düşünelim ki: Her kavim, her cemâ'at kendi muhîtine, kendi nokta-i nazarına, kendi menfaat-i ictimâiyyesine göre tabii ve muhık olan bu teşebbüslerde bulunuyor, yayılmak, çoğalmak "development" için –**[86]** nebâtât ve sâ'ir hayvânât gibi neşv ü nemâ bulmak için– fıtratın sevk-i tabiisine tebe'an ilerliyor, arıyor, kuvve-i tedâfü'iyyesi uyanmamış yer arıyor ve aradığını vatanımızda buluyor ve dal, budak salıyor. İşte mes'elenin rûhu akıp gelen bu kuvvete nasıl karşı duracağız? Muhîtimiz hâricindeki hey'ât-ı beşeriyyenin bizim üzerimizde aks-i tesir yapan şu neşv ü nemâ-yı tabiisine nasıl müdâfaa edeceğiz? Top, tüfek cebr ü şiddet bu mesâile girmez..

Ya? Aynıyla mukābele, aynıyla müdâfaa! İzâle-i cehl için bilâ-ifâte-i vakt ıslâh ve te'sîs-i mekâtib ve medâris! Fakat taklid olmasın. İhtiyâcât-ı hakîkiyye-i (tabiiyye-i) ictimâiyyemizle mebsûten mütenâsib ve "terbiye-i İslâmiyye" yani şerâ'it-i asliyye-i medeniyye esâslarına müstenid olsun.

Bu ihtiyâc-ı mübremi, hayât-ı ictimâ'îmizin rükn-i mutlakı olan bu mes'eleyi yalnız Maârif Nezâreti değil, millet, ulemâ-yı millet olanca ehemmiyet, olanca ciddiyetiyle düşünmelilerdir; nasıl ki misyonerler kendi ihtiyâcât-ı ictimâ'iyyelerini düşünüyorlar. İtalyalı, Avusturyalı, Fransalı, Amerikalı bir papazın, Afrika'nın en hücra bir vâhacığında senelerce türlü meşâkile göğüs gererek çalıştığını göz önüne getirip ibret, gayret, cesâret alalım, Mançuri, Tibet köylerine kadar gidip uğraşmayalım. Fakat kendi vatanımızda ilerlemek üzere bulunan inhitâtlara, dînî, ictimâ'î inhitâtlara mukābele, müdâfaa edecek bu yaralara merhem bulacak olan ulemâ ve fuzalâ-yı kirâmın nazar-ı dikkatini celb edelim..

Meselâ bir Katolik misyoneri Timbuktu, Kongo içerlerine, yahud Mısır Ada'ya, Humus'a gitmeden Mısır'da, yahud Trablusgarb'da yahud ona mu'âdil bir yerde bir iki, üç sene kalıyor, gideceği mahal hakkında amelî ma'lûmât ediniyor, lisânını, âdâtını öğrenmeye uğraşıyor, yerlilerle temâsta bulunmaya vesîleler arıyor, taze hurma dallarından müteşekkil şemsiyyeler altında mavi boncuklar ve mümâsili şeyler satan yerlilerle alış veriş eden, bi'l-iltizâm saatlerce onlarla vakit-güzâr olan misyonerler görülmemiş işitilmemiş şeyler midir?

Bu derece-i tekâmüle varan "hiss-i inbisât" fi'l-hakîka çalışmaları nisbetinde fâ'ide vermiyor ve bil-akis -ale'l-husûs Afrika'da- İslâmiyet bir feyz-i tâm ile ilerliyor. Buna onlar şaşıyor, fakat biz ibret almalıyız…

Umûmiyetle âmâ olan mektep hocaları üzeri hurma dallarıyla örtülü havasız, ziyâsız yerlerde zavallı çocuklara gûyâ bir şeyler öğretiyorlar; iki, üç tahta parçası oyularak kabartılan iki üç âyet-i kerîme mektebin sermâye-i ilmi ve bîçâre çocukların yegâne kitâb-ı kırâ'atidir. Yemen, Hicâz Trablusgarb vilâyetlerinde ale'l-umûm sûret ve derece-i tahsîl bu minvâl üzere olduğu gibi Suriye vilâyetinde de emsâline ekseriyetle tesâdüf olunabilir.

Ticâreti, ahâlîsinin zekâ ve terakkī-perverliği ile şöhret-şi'âr olan Beyrut'un Maârif Nezâreti'ne mensûb henüz bir ibtidâ'î mektebi yoktur; Beyrut Maârif'i, Beyrut medeniyeti serâpâ Katolik ve Protestan misyonerlerine medyûndur…

Biz bu acı hakîkati itirâf etmedikçe âtî-i münevverimizi sağlam esaslar üzerine kuramayacağımıza kāni' olmalıyız.

Beyrut'ta biri Protestanlara, diğeri Katoliklere mensûb olan iki büyük dârü'l-fünûn binlerce şâkirdin, evlâd-ı vatanın dârü't-tahsîlidir. Buna mukābil Maârif Nezâreti'nin yalnız bir tek mekteb-i i'dâdîsi vardır ki onun da bir menba'ı, i'dâdî tahsîlini anlayabilecek derecede şâkird yetiştiren bir tek ibtidâ'î mektebi bile yoktur; yirmi sene evveli küşâd olunan mekteb-i i'dâdînin şimdiye kadar ancak yüz altmış efendiye şehâdet-nâme verebildiğini söylersem, Beyrut seviyye-i irfânına ne derecede râbıta-dâr olduğumuz anlaşılır. Şu te'ehhür-i muhavvife nisbetle misyonerlerin pek esaslı ve pek ciddî sûrette tezâyüd eden mesâ'îsi, inbisât-ı hiss-i tabi-

isi dolayısıyladır ki: Henüz devâ'ir-i resmiyye-i hükûmete bile adam akıllı giremeyen Türkçe'ye bedel, Fransızca ve kısmen İngilizce âdetâ lisân-ı mahallî şeklini almıştır. Sadedden bütün bütün tebâ'üd etmemek için, hayli su götürmeye müsta'id ve mutlakā mesâ'î-i ciddiyye taraftârının düşünüp bildiği, evrâk-ı havâdisin külle yevmin neşredegeldiği vechile sebeb-i aslîsi cehâlet ve ilâcı ilm ü ma'rifet olan bu hâllerin önünü almaya elbette vükelâ-yı millet ve devlet Osmanlılık ve hükûmet nokta-i nazarından çâre-cû olduklarından bu hikâyeleri uzatmayarak hakîkat-i maddeyi yalnız din nokta-i nazarından tahlil edersek görülür ki: Ulemâ-yı kirâm-ı dîn-i İslâm, ki enbiyâ vârisleridir, mübâhasemizin mevzûu olmayan edvâr-ı tekâmüliyyeyi geçirdikten ve artık Bağdat, Şam, Kurtuba ve Gırnata dârü'l-fünûnları feyz-i sâbıkın sâmit birer şâhid-i şikeste-emeli hâline girdikten ve makām-ı mukaddes-i Hilâfet Osmanlılar pâdişâhına intikālden bir asır mukaddeminden bir asır mu'ahharına kadar yeniden tenemmüv ve tekâmüle başlayan fezâ'il-i ilmiyye ve metânet-i ahlâkıyyeleriyle ebedî şöhretler kazanan şerîat hâdimleri, adâlet, medeniyet doktorları ortadan kalkıp da beşikteki çocuklar bunların pâye ve elkābına varîs olduktan ve hep bildiğimiz inhitâtlar kademe kademe ilerleyip dal budak saldıktan sonra ilm ü fazlına Fâtihlerin, Yavuzların boyun eğdiği ulemâya bedel dünyayı bulunduğu memleketten ve ilmi, okuduğu bir iki âlet kitabından ve vazîfesini vakitcağızını hoşça geçirmekten ibâret zannedenler türeye türeye biz hâric muhîtimizde olup bitenleri değil, gözümüz önündeki fecâyi'i bile göremez, işitemez olmuşuz…

(وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ)[1]

Tanîn'in 1 Ramazân 327 târîhli nüshasında ser-güzeşt-i garîbânesini bildirdiği bedbaht "Gülistâne"yi, bir fâci'a-nüvîs, bütün **[87]** rûhuyla bütün rikkatiyle tasvîre himmet eylese, henüz içinden sıyrılmaya uğraştığımız muzlim ve iğrenç mâzînin dinimize, ahlâkımıza, cem'iyet-i medeniyyemize açtığı rahnelerden birini bi-hakkın nazar-ı ibretimize vurmuş olurdu.

Şu mesrûdâtım kimsenin mu'tekadât ve hissiyyât-ı vicdâniyyesine hâşâ ta'rîz demek olmayıp gāye-i emelim birkaç asırdan beri mutarrid ve muntazam hatvelerle tekâmül-i tabîîye, medeniyet-i hakîkiyyeye doğru yükselen dimâğ-ı beşer mutlakā dimâğ-ı İslâm olmak lâzım iken biz bil-akis musâb olduğumuz cehâlet ve onun tev'em hemşîreleri

–sonu var–

M. Ali Münir

İlm-i Fıkıh Tarihinden Bir Parça

İCTİHÂDA DÂ'İR

Allah, dağlardan büyük fakat gizli, denizlerden daha geniş fakat hafî, arslanlardan, fillerden kavî fakat rûhî, ma'nevî bir kuvvet halk eylemiş! Dünyayı, mâ-fîhâyı, tâ ma'neviyyâtımıza, tâ a'mâk-ı rûhumuza varıncaya kadar hepsini, o kuvvetin nüfûz-ı sâhirânesi tahtına vaz' etmiş; o kuvvet, dağları deler, denizleri geçer, bütün benî beşerin, hattâ hayvânâtın ruhlarına karışır; evâmirini ilkā, nüfûzunu icrâ eyler, âlem mutî', kâinat münkād. Sünnetullâh böyledir.

Bu kuvvet, cesâretle karşısına çıkan bütün mâniler, bütün hâiller ile pençeleşir, çarpışır. Âkıbet muvaffakıyet mutlakā bu kuvvete ait kalır. Her hâlde kazanır.

Kâinat bu kuvvete karşı mukābelede bulunmaz. Hayvânât da böyle… Fakat zavallı insanlar mağrûr olurlar: Zayıf kuvvetlerine güvenerek müdâfaaya girişirler; çalışırlar, çabalarlar, tâb ü tüvândan mahrum kalırlar. Yine neticede mağlûb düşerler; hezîmet-i külliyyeye dûçâr olurlar. Kazâ-i ilâhî böyledir.

Bu kuvvet rûhtur. Bu kuvvet ma'nâdır. Âlemde gördüğümüz bütün harekât, kâinatta hissettiğimiz bütün faâliyet bu kuvvetin ma'nevî, rûhî kumandalarıyla îkā' edilir. Cenâb-ı Allâh bunu halk etmeye idi, âlemde bir atâlet, kâinatta betâlet ve sükûnet-i mutlaka hüküm-fermâ olurdu: Bir kuş uçmaz; bir sinek kımıldamazdı. Gözler, fikirler dikildiği yerde, insanlar, hayvanlar bulunduğu hâlde sâbit kalırlardı.

İşte bu kuvvet: "İhtiyaç"tır.

Bu bâbda söylenen, daha söylenebilecek sözlerin hülâsası, rûhu olmak üzere: "İhtiyaç bütün kâinatın, bil-umûm insanların en büyük muallimi, en büyük mürşid ve rehberidir" diyebiliriz. İhtiyaç insanlar için dâima en doğru, en kestirme yolu irâ'e eder. İnsanları dâima evvelce iş başa gelmeden îkāz, bu sûretle işe i'dâd ettiği gibi en son hâlde, hemen tehlikenin önünde de imdâda yetişerek kurtarır. Küçük yaştakiler için, yahud ânî bir tehlikeye ma'rûz büyükler için sevk-i tabiî ve ilhâm ne ise, benî beşerin ahvâl-i hayâtiyye ve ictimâ'iyyelerinde de ihtiyaç odur; aynı vazîfeyi îfâ eder: Hayatlarında, ma'îşetlerinde rehberlik, muallimlik ettiği gibi, mevcûdiyet-i ma'neviyyeleri, ilimleri, rûhları, fikirleri için de pek çok irşâdâtta bulunur.

Burada ihtiyâcın mâhiyetinden, hakîkatinden, umûm evsâfından, kâinata karşı olan bütün te'sîrâtından bahsedecek değiliz, orası maksaddan hâriçtir. Biz şimdilik ihtiyâcın ancak İslâmiyet'e, mevzûmuza daha yakın bir ta'bîrle ulûm-i İslâmiyyeye, bilhâssa fıkh-ı İslâmîye karşı ettiği te'sîrden bir nebzecik bahsetmek bu sûretle asıl maksad için bir mukaddime i'dâd etmek istiyoruz.

* * *

Dersaâdet'de İctihâd

Bir vakitler bütün Cezîretü'l-Arap'ta müdhiş bir bedâvet muzlim bir cehâlet hüküm sürüyordu. Bu hâl bütün şiddetiyle devam etmekte iken Hazret-i Peygamber ba's olunarak insanları saâdete da'vet etmeye başladı. Birçok mücâdeleden, mücâhededen sonra kavm-i Arap fevc fevc din-i mübîn-i İslâm'ı tasdîk, bu sûretle bir hayât-ı ictimâ'ı kabul eyliyordu. Az bir zaman zarfında yüz binlerce azâyı hâvî, büyük bir cem'iyet-i fâzıla teşkîl etti. Az zaman evvel bedevî

[1] En'âm, 6/18.

müşrik olan bu kavim, artık kendilerinde bir hâl-i ictimâ'î olduğunu, binâenaleyh yekdiğerlerine karşı hukūk ve vezâ'ifleri olduğunu hissetmeye, bütün bunlarla berâber saâdet-i ebediyyeye de iman etmeye başladılar. Bir taraftan saâdet-i dünyeviyye ve ihtiyâc-ı ictimâ'îlerinin, diğer taraftan da saâdet-i uhreviyye ve ihtiyâc-ı ma'nevîlerinin ıslâh ve te'mîni cihetini hissediyor, ahvâl ve ef'âllerinin de ona göre tanzîmi lâzım olduğuna inanıyorlardı. İşte bunlar böyle mutlak, mu'azzam, münevver bir saâdet ta'kîbine koyulmuşlardı.

Fakat bazen oluyordu ki aralarından biri, birkaçı siyâset, yahud ma'îşet ilcâsıyla huzûr-ı Nebevî'de bulunamazdı. İşte böyle bir sırada hükm-i şer'îsini bilmediği, işitmediği bir hâl vâki' olduğu sûrette artık kendisi ictihâd eder: Mes'eleyi zann-ı gālibi vechile halleylerdi.

İşte İslâmiyet'te ilk ictihâd böyle bir ihtiyâcın ilcâsıyla meydana gelmişti. Zîrâ ashâb-ı güzîn hazerâtı ibâdet niyetiyle ityân buyuracakları, yahud dine rücû'u zarûrî olduğunu hissettikleri ef'âl ve ahvâllerini ahkâm-ı şer'iyyenin gösterdiği vechile icrâ etmek lâzım olduğunu yakînen biliyorlardı. Hâlbuki evsâf-ı şer'îsini bilmedikleri, fakat dince yahud hayat ve ma'îşetçe icrâsını zarûrî gördükleri bir fi'ili terk **[88]** edivermek hâl ve mevkie, ihtiyâca muvâfık olmayacağından o husûsta ictihâd ederek hükm-i şer'îsini galebe-i zan tarîkıyla bulmak lüzûmunu hissederlerdi.

Filhakîka ashâb-ı kirâm ictihâd hakkında bir mesâğ-ı Nebevî olmadığını anladıkları, yahud tarîk-i ictihâdı bilemedikleri sûrette şüphesiz ictihâda cesâret-yâb olamazlardı. Hazret-i Peygamber'e ve dine karşı olan ihtirâmları, müslimiyyetleri pek yerinde, pek âlî idi.

Lâkin Fahr-i Kâinat Efendimiz Hazretleri, ashâb-ı kirâma zımnen, sarâhaten bu yolda ictihâd etmelerine müsâade buyurmuşlardır.

Hâkim için ictihâd câ'iz olduğunu, isâbet ederse iki sevâba hatâ ederse hüsn-i niyetle çalışmasından dolayı bir sevâba nâ'il olacağını teblîğ eylemişlerdi.

Bir zaman Fahr-i Kâinat Efendimiz Hazret-i Mu'âz'ı sefâretle Yemen'e gönderiyorlardı. Esnâ-yı azîmetinde Hazret-i Peygamber:

– Yâ Mu'âz! Orada iken muhâkeme olunmak için sana mürâcaat olunursa ne yaparsın; kazâ için neyi düstûr ittihâz edersin?

– Kitâbullâh'ı…

– Kitâbullâh'ta bulamazsan…?

– Sünnet-i Resûlullâh'ı…

– Sünnet'te de bulamazsan…?

– Kendi re'yimle ictihâd ederim..

İşte Mu'âz'ın şu cevâbından Hazret-i Peygamber Efendimiz pek ziyâde memnun kalmış; Mu'âz'ın sadrını okşayarak:

– [1](الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ، رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ) buyurmuşlardı. Bir zaman Hazret-i Ömer, farîza ile berâber nâfile namâzı da kılmak isteyen bir zâta: "İşte ümem-i sâlife de böyle işler ile helâk olup gitmişlerdi!.." demesi üzerine Hazret-i Peygamber de: [2](أَصَابَ اللَّهُ بِكَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ) te'yîdiyle Ömer radiyallahu anhın re'yini tasvîb buyurmuşlardı.

Hazret-i Ali Yemen'de olduğu esnâda nezdine üç zât gelmişti. Bir çocuk hakkında muhâsame yani hepsi de onun kendi oğlu olduğunu iddia ediyorlardı: Ali radiyallâhu anh da kur'a ile çocuğu yerine teslim ederek o adamdan çocuğun diyetinin sülüsânını alıp öteki iki adama birer sülüs vererek davâyı halletmişti. Hazret-i Ali'nin bu muhâkemesi Peygamber Efendimiz tarafından işitilince zât-ı nebevîlerinde pek büyük meserret pek büyük bir memnuniyyet görülmüştü.

Ashâb-ı kirâmdan iki zât esnâ-yı seferde abdest alacak su bulamadıklarından namazlarını teyemmüm ile kılmış fakat biraz sonra henüz vakit içinde iken suya tesâdüf etmişlerdi. Bunlardan biri su ile abdest alarak namazını iâde eylemiş; diğeri ise iâdeye bir türlü lüzûm görmemişti. Bu vak'a Fahr-i Kâinat Efendimize ihbâr edildiği zaman her ikisini tasvîb eylemişlerdi: Birinciye: "Sen iki kat ecre nâ'il olmuşsun". İkinciye: "Sen de sünnete muvâfık hareket etmişsin; binâenaleyh namâzın sahîhdir" buyurmuşlardı.

İşte ashâb-ı kirâm hazerâtına taraf-ı nebevîden böyle bir ihtiyaç hâlinde ictihâda izin verilmişti. Onlar da ihtiyâca göre ictihâd eyler; bazen ictihâdlarını huzûr-ı risâlet-penâha arz ederlerdi ki isâbet ettikleri takdîrde ol Hazret de sevinir ve sevindirirdi.

* * *

Ashâb-ı kirâm hazerâtı gerek sevk-i ihtiyaçla, gerek ol hazretin müsâade ve teşvîkātıyla hiss-i ictihâda nâ'il oldukları gibi, bunun icrâsı için lâzım olan isti'dâdı dahi ta'lîmât-ı nebeviyyeden istifâza ediniyorlardı.

Zîrâ bazen Fahr-i Kâinat Efendimiz Hazretleri teblîğ buyurdukları ahkâm-ı celîlenin ilel ve evsâf-ı mü'essiresi ile edillesini beyân eder; ve bazı ahkâm-ı şer'iyyeyi dahi nezâ'iriyle, esbâb-ı hafiyyesiyle emsilesiyle izah buyuruyorlardı.

Bir defa Hazret-i Ömer: "Aman yâ Resûlallâh, büyük bir fenâlık yaptım: Oruçlu olduğum hâlde kadınımı takbîl eyledim?..." demesi üzerine ol Hazret: – Oruçlu iken mazmazada bir beis tasavvur ediyor musun?

– Hayır…

– O hâlde takbîlde bir beis yoktur; orucunda devam eyle." buyurarak alel-âde şürbün mukaddimesi olan ağıza su almakla mukaddime-i mukārenet olan takbîli tanzîr eylemiş; hükümce takbîli, Hazret-i Ömer'in hükm-i şer'îsini bildiği mazmazaya ilhāk etmişti.

İşte bundan (الحاق النظير بالنظير) aslı anlaşıldığı gibi nazîrin nazîre ircâ'ı câ'iz ve inde'ş-şer' nazîrin hükümce dahi müsâvî olduğu amelî bir sûrette münfehim oluyordu.

Ashabdan biri: "Yâ Resûlallâh pederim İslâm'ı kabul etti. Şimdi üzerine hac farzdır. Fakat ihtiyarlığından şedd-i rahle muktedir bir hâlde değildir. Kendisi için ben îfâ-yı hac

[1] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Akdiye, 11.

[2] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü's-Salât, 298.

edersem câ'iz olur mu?" demesi üzerine Fahr-i Kâinat Efendimiz:

– Sen onun büyük oğlu musun?

– Evet…

– Farz edelim pederinin üzerinde deyni olup da sen onu te'diye edersen câ'iz olur mu?

– Şüphesiz…

– O hâlde hac da câ'iz olur.

İşte bu hadîs-i şerifin mezkûr vak'ada dahi birincide olduğu gibi (رد النظير الى النظير) aslı bir sûret-i ameliyyede irâ'e olunuyordu.

Hazret-i Peygamber Efendimiz, nebîzin pâk olması hakkında: [1](وماء طهور **[89]** تمرة طيبة) buyurarak pâk ve temîz hurmadan çıkarılmış olduğundan hurma nebîzinin de pâk olması lâzım geleceğini beyân etmiş; şîve-i lisânı bilen herkese anlayacağı bir tarzda nokta-i ta'lîli irâ'e eylemişti.*

Fahr-i Kâinat Efendimiz'den taze hurmanın kuru hurma mukābilinde satılması câ'iz olup olmadığından suâl edildikte:

– "Taze hurma kurutuldukta vezni eksilir mi?" diye menât-ı hükm olan noktaya îmâ sûretiyle istîzâh-ı madde ederek,

– "Evet, eksiliyor" cevabını alınca, o bey'in câ'iz olmadığını beyân buyurmuşlardı.

Seyyid-i Kâinat Efendimiz hazretleri: "Cenâb-ı Allâh ve Resûl-i Hudâ, sizi merkep eti yemekten nehyeyler" dedikten sonra bu nehyin sebebini beyân zımnında: "Zîrâ merkep eti pis oluyor" buyurmuşlardı.

Nebiyy-i muhterem Efendimiz hazretlerine, ammü'n-Nebî Hamza radiyallâhu anhın kızı ile izdivâc teklif olundukta: "O benim için helâl olmaz" diye teklif olunan izdivâcın hükm-i şer'îsini beyân ettikten sonra illetü'l-hükm olan noktayı da: "Zîrâ o benim rıdâ'an birâderimin kızıdır" sûretinde izah buyurmuşlardı.

Kütüb-i ehâdîste, usûl-i fıkh mecmualarında, siyer kitaplarında ta'lîlâtı, menât-ı hükmü, kıyâsı hâvî daha pek çok ehâdîs-i şerîfeye tesâdüf olunmaktadır. İşte bu yolda şeref-vârid olan ehâdîs-i Nebeviyye, böyle bir zemînde vâki' olan ta'lîmât-ı celîle ashâb-ı kirâm hazerâtı için tarîk-i ictihâdda pek büyük bir rehberlik vazîfesini îfâ ediyordu.

Bir taraftan sîne-i ihtirâmlarında hıfzettikleri ehâdîs-i şerîfe ve ahkâm-ı münîfeden; diğer taraftan ise mişkât-ı nübüvvetten mütemâdiyyen istifâza etmekte bulundukları nûr-ı ilmden mürekkeb bir isti'dâd, kulûb-ı ashabta günden güne rüsûh buluyordu. Şu mukaddes isti'dâd Cenâb-ı Allah'ın bahş buyurduğu kābiliyyet-i fıtriyyelerine göre inkişâf etmekle sîne-i mübârekelerinde tedrîcen "meleke-i ictihâd" tecellî ediyordu.

O bahtiyâr müslümanlar bir taraftan şu mukaddes nûrun ziyâsı, diğer taraftan büyük muallimlerinin irşâdı ile zihnen teşkîl ettikleri mukaddemât-ı hafiyyenin neticesine destres oldukça ne kadar sevinirlerdi. Hele ol Hazret tarafından musîb oldukları tebşîr olunursa, bu şeref onların pâk kalblerinde daha metîn, daha ciddî bir azm ü ikdâm uyandırırdı.

İşte bu sûretle Hazret-i Allâh'ın, Resûl-i Hudâ'nın izni, ta'lîmât ve teşvîkātı ile Bedir, Uhud gāzîlerinin Mekke, Hayber fâtihlerinin kalben cehâlete karşı i'lân ettikleri harbin neticesinde cehâlet mağlûb edilerek "bâb-ı ictihâd feth" olunmuştu. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

* * *

HANOTAUX İLE MERHÛM ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN MÜNÂKAŞASI

Hanotaux'nun Makālesi

–mâba'd–

Hem zannetmeyiniz ki hâriçte bulunan ve aynı râbıta-i fikriyye ile birbirlerine merbût olan müslümanlar bizim memleketimizdeki dindaşlarına karşı yabancıdır; aralarında hiçbir münâsebet yoktur. Zîrâ hristiyanların hâkim olduğu memleketler hakīkatte "dârü'l-İslâm" olmayıp "dâr-ı harb" olmakla beraber imanında sâbit olan her müslümanın nazarında ebediyyen mu'azzezdir, muvakkardır. Parmaklıkları öyle içine duhûl imkânını selb edecek kadar sık, sağlam olmayan bir demir kafesin derûnuna yavruları hapsolunmuş bir dişi arslan o kafesin etrafında nasıl dolaşırsa gazab, infi'âl hisleri de bu müslümanların kalbini öylece tavâf eder, durur.

Köylerimizde, kasabalarımızda fakīr birtakım dervişler görürsünüz ki dillerinde salât ve selâmdan başka bir şey yok; bundan başka bir şeyle meşgūl değil: İşte çadır çadır, köy köy dolaşarak kutubların, meşâyih-i İslâm içindeki velîlerin menkıbelerini rivâyet eden bu tâ'ife ne tarafa giderse gitsin, hangi cihete teveccüh ederse etsin, müslümanların kalbine bize karşı kin, garaz ekmekten başka bir vazîfe ile muvazzaf değildir.

Âlem-i İslâm nâ-mütenâhî birtakım tâ'ifelere, tarīklere münkasemdir ki bunların içinde bizim birçok tebeamız da dâhildir. Lâkin bunların merkezleri, zâviyeleri ekseriyâ bizim dâire-i nüfûzumuzun dâhilindeki arâzîde değildir. İşin gāyeti bu tâ'ifeler, bu mezhebler üzerinde icrâ-yı nüfûz eden gürûh durmaksızın dinlenmeksizin Afrika'daki müsta'merelerimizi bir baştan öbür başa dolaşıyorlar. Gittikleri yerde fevkalâde hüsn-i kabuller, ikramlar, atâlar görüyorlar. Hattâ bir fakīr bile misâfirine bir koyundan aşağısını kesmiyor. Sadakalar, ihsanlar yahud senevî verilen paralar ise bu hesaptan hâriç, evet yalnız Cezâir ahâlîsinin bu uğurda verdiği para her sene sekiz milyon franga bâliğ oluyor ki cidden müdhiş bir yekûndur. Zîrâ bizim Cezâir ahâlîsinden aldığımız vergi bu mikdârın iki katını tecâvüz etmez.

Vâkı'â bu tâ'ifelerin arasında sulha, sükûna mâil olanlar da yok değildir, ki hükûmetimizin gerek Cezâir'de gerek Tûnus'taki ricâliyle bu adamların münâsebeti son derece de iyidir. Bunun da sebebi bu zümreye dâhil olan müslümanlar arasındaki râbıtaya fütûr ârız olması, Afrika müslümanlarına isâbet eden tefrikadan, teşettütten bunların hissesine büyükçe bir pây düşmesidir.

---

[1] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü't-Tahâre, 42.

* İmâm Beyhakî bu hadîsin za'afını söylüyor.

Lâkin diğer tarafta öyle tâ'ifeler var ki asabiyyetin gāyesini bulmuşlar, müslümandan başkası hakkında ibrâz-ı şiddet, medeniyet-i hâzıraya karşı **[90]** alabildiğine nefret esâs-ı asabiyyetlerini teşkîl ediyor.

Cezâir'deki emlâkimize bitişik nevâhîden pek uzak olmayan bir mevkide Şeyh Senûsî mühim bir mezheb tesis etti ki birçok ensârı, a'vânı var. Şeyhin makarrı Cağbûb şehridir. Evlâdı sonradan Kûfre'ye hicret etti. Kavâ'id-i dîniyyeye gāyet sıkı bir sûrette ri'âyet bu mezhebin îcâbâtındandır. Hattâ mahzâ Hristiyan devletlerle münâsebâtta bulunduğu için uzun zamanlar Devlet-i Aliyye ile bu mezhebin sâlikleri arasında hiçbir alâka teessüs etmemişti.

Lâkin tabiatlerindeki bu şiddet biraz azaldı da sonraları Devlet-i Aliyye ile münâsebet peydâ ettiler.

Maamâfîh bu tahavvül Afrika-yı cenûbîdeki me'mûrlarımızın harekât-ı müfîdesini hükümsüz bırakacak birtakım tuzaklar kurmalarına da mâni olmadı. Bir de iş yalnız Afrika-yı vustâya münhasır değildir. Zîrâ İstanbul'un içinde, Şam'da, Arabistan'da, Merakeş'te gizli bir cemâat, gizli bir müşâvere var ki bizi uzaktan kuşatmakta olmakla beraber yavaş yavaş yakından da sıkmaktadır. Hattâ biraz gāfil bulunacak olursak mahvımıza yürümesinden de korkulur.

Son zamanlarda görüyorduk ki Cezâir'deki yerli tebeamız ağızdan aldıkları gizli birtakım emirlere ittibâ ediyorlardı. Bunlar o evâmir mûcebince vatanlarını bırakarak âsâyiş bulacaklarını ümîd ettikleri Asya-yı suğrâya gitmek için cem'iyetler tertîb edeceklerdi.

Yukarıdan beri söylenen sözlerden anlaşılacaktır ki her taraftan muhât oldukları nekbet sebebiyle makhûr düşen, lâkin himmetleri mantıkī olmayan bu kavmin efkârında hâlâ muhâtaralı tohumlar mevcuttur. Evet vâkıa içlerinde böyle bir hareketi idâre edecek reisleri yok; lâkin bütün müslümanları cem' eden râbıta-i uhuvvet böyle bir riyâseti kâfildir.

Binâenaleyh bizim müslümanlarla münâsebâtımızda hem mes'ele-i İslâmiyyeyi, hem mes'ele-i dîniyyeyi; hem mesâil-i dâhiliyyeyi, hem mesâ'il-i hâriciyyeyi birbirine merbût buluruz ki bundan dolayı işin içinden çıkmak gāyet müşkildir.

Her dinin mesâil-i esâsiyyesi kaderle, mağfiretle, hesapla irtibâtlı olan mesâildir. Bunlar ise sıbga-i din ile boyanmış üç kelimedir ki insan hakîkati anlamaktaki su'ûbeti cezmeder. Bununla berâber tefehhümü ne kadar zor olursa olsun bunlar behemehâl vukūf hâsıl etmek lâzım gelen umûrdandır. Din insana Hudâ'ya vusûl için tutacağı tarîki gösteren bir vesîledir; yahud ta'bîr-i diğerle mahlûkun huzûr-ı Hâlık'ta tevakkufuna vâsıtadır. Burası takarrür ettikten sonra artık acaba Hâlık mı kudret-i mutlakasıyla mahlûkuna bir isti'dâd veriyor da o isti'dâd sâyesinde insan irâde-i ezeliyye-i ilâhiyyeye kat'iyyen hâricine çıkamayacak sûrette münkād oluyor? Yoksa insan muktezâsınca hareket edeceği bir irâde-i husûsiyyeye vukūfundaki ihtiyâra aslâ arz-ı iftikār etmeyen bir ihtiyâr-ı müstakille mi mâlik olunuyor? Kezâlik mahlûk-ı ilâhî olan insanın nefsinde bir irâde-i mutlakası, zâtında bir tasarruf-ı mutlakı var mıdır, yoksa hayır ve şer bütün a'mâli mevcûd kâinatın kudret-i Rabbâniyyesine mi râci'dir? –mâba'di var–

DİNİN FEVÂ'İD-İ MEDENİYYESİ

–mâba'd–

Bakınız muallim-i hakîm şâkirdlerini nasıl terbiye ve ta'lîm ediyor, diyor ki: Hayâ etmez misin, refîkin seni geçti sen geri kaldın.

Bu haslet olmasa tevbîhin, tekdîrin tesiri görülmez, söz fâ'ide vermezdi.

Şu izahâtımızdan anlaşıldı ki, sıfat-ı hayâ, iyiliklerin masdarı ve büyüklüklerin de menşe'idir; mi'râc-ı terakkīdir.

Feyz-i hayâdan mahrum birtakım eclâf tasavvur edelim. Onlarda cehr-i fevâhiş, i'lân-ı menâhî, inhimâk-i müstekrehât, teşhîr-i melâhîden başka ne görmek ihtimâli vardır. Onların şenâ'atini tasvîr için nefislerinin şehevât-ı behîmiyyeye memlûk ve ef'âl ü irâdelerinin de sıfât-ı hayvâniyye tesirâtına müsahhar olacağını düşünmek yeter.

İkinci Haslet
Emânet

Pek vâzıh ve âşikârdır ki nev'-i insanın bekāsı mu'âmelât ve mu'âvazât ile kā'imdir. Bunların rûhu ise ancak emânettir. Müte'âmilîn arasında haslet-i emânet fâsid olursa kâffe-i ahvâle halel târî olarak nizâm-ı temeddün muhtel ve bu sebeple hayât-ı beşer fenâya müncer olur.

Bu da pek zâhirdir ki, cemî'-i ümemin refâh ve râhatı, intizâm-ı neşv ü ma'îşeti gerek meşrûta, gerek mukayyede, ve gerek cumhûriyye, bir hükûmetin vücûduna mütevakkıftır.

Hükûmet her ne şekilde olursa olsun umûr-ı âmmenin hüsn-i idâresi emr-i ehemminde her biri birer başka vazîfe ile mükellef me'mûrların hıdemât ve mesâ'îsine muhtaçdır.

Asker hudûd-ı memleketi, ecânibin tecâvüzüne müsâ'id noktaları bekler.

Zâbıta me'mûrları, dâhil-i bilâdda hetk-i ırz, katl ü gāret ve daha bu gibi habâsetlere cür'et eden süfehâyı ahz u girift ile muvazzaftır.

Kudât-ı şer' ve hükkâm-ı kavânîn, fasl-ı husûmât ve hall-i münâzaât ile bast-ı ma'delet ederler.

Mâl me'mûrları, sunûf-ı tebea ve re'âyâdan mükellefât-ı mukadderelerini kānûn-ı mahsûsuna tevfîkan tahsîl ve hakīkatte milletin sandığı olup **[91]** anahtarları ellerine emânet edilmiş olan hazîne-i memlekette hıfz, ve me'mûrîn-i aidesi ma'rifetiyle mektep, medrese, yol, köprü, hastane gibi mesâlih-i âmmeye müte'allik umûr-ı nâfi'aya ve şu'ûn-ı hükûmette müstahdem bil-cümle me'mûrînin maâşât ve mu'ayyenâtına –hikmet-i iktisâdı gözeterek– sarf ederler.

Ber-vech-i ma'rûz tabakāt-ı idârede müstahdem me'mûrîn-i hükûmet ahkâm-ı celîle-i emânete mutâbık hareket etmezlerse vezâ'if-i mevdû'alarını fâ'ide-bahş olacak sûrette îfâ etmiş olamazlar. Azâ ve erkân-ı hükûmetten ma'dûd olan eşhâsın emânetine noksan gelirse binâ-i hükûmet sukūt

ederek ahâlî beyninde emn ü istirâhat münselib ve hukūk-ı ibâd bi'l-külliyye zâyi' olur. Katl ü nehb ta'ammüm eder. Turuk-ı ticâret kapanır. Fakr, ihtiyaç kapıları açılır. Hazîne-i millet boşanır. Devlet ve millet için artık çâre-i necât kalmaz.

Hâin bir hükûmet eliyle idâre edilen milletin şüyû'-i fesâd ile yâ bütün bütün mahv u münkariz olacağı veyahud diğer bir ecnebî hükûmetin satvetine esir ve mağlûb olarak mahv u inkırâzdan daha şedîd i'tisâflara, daha şenî' istihfâflara ma'rûz kalacağı bî-iştibâhtır.

Kat'iyyen ma'lûmdur ki, bir kavmin diğer bir kavim üzerine istîlâsı, her biri bünye-i kavmiyyenin birer azâsı mesâbesinde bulunan tabaka-i aliyye erbâbının ittihâd ve imtizâcına merbut olup bu imtizâc ise cihet-i câmi'a-i emânet ile emânetin ahkâmına ittibâ ile mümkün olabilir.

Hakîkat tezâhür etti. Nev'-i beşerin habl-i verîd-i bekāsı, hükûmetlerin üssü'l-esâs-ı istikrârı, emn ü istirâhatın vesîle-i intişârı, şevket ü saltanatın sebeb-i te'âlîsi, adâletin hem rûhu ve hem de cesedi emânet olduğu anlaşılmış oldu.

İster iseniz hilye-i celîle-i emânetten hâlî bir millet farz ediniz. O milletin ihânetler, hıyânetler, mezelletler, musîbetler içinde mahv ü nâ-bedîd olup gideceklerine kanâat-i kâmile hâsıl edersiniz.

Üçüncü Haslet
Sıdk

İnsanın muhtâc olduğu şeyler pek çoktur. Zarûrât-ı hayâtiyye ve mühimmât-ı medeniyyesi için nihâyet yoktur.

İnsan bilmediği âlem-i gaybden görmediği şu mehd-i şühûda anlamayarak atılmış bir mahlûktur. İbtidâ-yı neş'etinde ismi anılmaz resmi tanılmaz bir za'f-ı mutlak hâlinde bulunuyor ve gûyâ hayâtın mihen ü meşâkkıyla uğraşmak için büyüyordu.

Gerçi insan dediğimiz şu cism-i nâ-tüvânın görecek, işitecek, duyacak, anlayacak kuvâ ve havâss-ı dimâgiyyesi varsa da yine bu kuvâ ve meşâ'iriyle en âdî bir hâcetini sedde, en hafîf bir mazarratını redde tek başına muktedir değildir. Mesâibin müstetir ve menâfiin meknûz olduğu mevkii keşf ü tahkîk için benî nev'inin havâs ve meşâ'irinden istimdâd ve isti'âneye kat'iyyen muhtâcdır.

Bir şahıs def'-i ihtiyaç ve tedbîr-i maîşet husûsâtında şahs-ı âharin müstahzarât-ı akliyye ve mücerrebât-ı fikriyyesinden istifâde etmemiş yaşayamaz.

Demek oldu ki nev'-i beşerin kuvvet-i ma'nevîsi istifâdedir. Müstahzarât-ı akliyyeden istifâde ise istihbâr tarîkiyle mümkün olabilir. Binâenaleyh haberin sıdka mukterin bulunması şarttır. Zîrâ bir haber nefsü'l-emre muvâfık ve vâki'-i hâle mutâbık olmadığı takdirde müstahbiri ızrâr ve ifnâ eder.

Evet, yalancı uzağı yakın, yakını uzak, nâfi'i muzır, muzırrı nâfi' sûretinde gösterir. Gidersin bitmez. Yaparsın olmaz.

Öyle ise haslet-i sıdk bekā-yı şahsî ve devâm-ı nev'înin rükn-i aslîsidir. Sıdksız ne bir hâne halkı arasında te'sîs-i ülfet ve ne de bir memleket sekenesi beyninde bast-ı uhuvvet mümkün değildir.

Şîme-i sıdktan hâlî farz olunan ahâli arasında yalancılığın intâc edeceği bühtânların, iftirâların, adâvetlerin, nifakların, o ahâliyi ne cân-hırâş âkıbetlere îsâl edeceğini takdîr için bir lahza te'emmül kâfîdir. –son–

Trabzon Meb'ûsu
Hatîb-zâde Emin

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA KONFERANS

(Maârif'in da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 22 Ağustos sene 325 tarihinde Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–mâba'd–

Lügatler bizim değil, telâffuz bizim değil.. Hattâ bizim lisânın mâzîsi, hayâtı da münker. Peki, lügatlerimiz Arab'dan Acem'den gelmiş olsun peki "deniz"in bir adı da "bahr" imiş. Deryâ imiş, peki, bir şey için üç isim öğrenelim. Kezâlik bizim "kıyı"nın yanında "sâhil"i de "kenâr"ı da kabul edelim. Bârî bunları bizim diye kullanabilecek miyiz? Bunları işleten kā'ideler bizim mi? Hayır, efendim hayır.. O da pek bizim değil. "Deniz kıyısı" gibi, "bahr sâhili", "deryâ kenârı" da kaba.. "Sâhil-i bahr" "kenâr-ı deryâ" diyeceğiz… Yine boyun eğeceğiz ki güneşin adı "âfitâb"dır yangının adı "harîk"tir. Fakat bu kadarla iş bitmez.. Ta'bîrler parlak ve yüksek olmak için "âfitâb-ı cihân-tâb" diyeceğiz, "harîk-ı hânumân-sûz" diyeceğiz. Niçin? Çünkü "güneş" kabadır. "Yangın" kabadır. Yâ bu "âfitâb"lar, "harîk"ler olmasa idi biz dâima kaba ta'bîrler, kaba ifâdeler arasında kupkuru basbayağı bir hâlde mi kalacak idik? Dünyanın Türkçe'den başka lisânlarında böyle mi olmuş? Bunlar hiç **[92]** mesmû' olmayan çiğ dedikodulardır. Bize müstebidâne emrederler. "Ay" demeyeceksiniz, "mâh" diyeceksiniz "meh" diyeceksiniz, "meh-i tenhâ-rev-i semâ-peymâ" diyeceksiniz. "Deniz kıyısı" demeyeceksiniz, "sâhil-i bahr" diyeceksiniz. "Leb-i deryâ" diyeceksiniz. "Ne biterse leb-i deryâda biter" diyeceksiniz, parlak manaların kaba Türkçe ile ifâdesi kābil olmadığını teslim edeceksiniz, bunlardan birisi, "meh-i tenhârev-i semâ-peymâ" sözünün Türkçede ifâdesi kābil olamayacağını iddia etmiştir. "Kendi başına gökte gezen ay" dense bunda hiçbir letâfet olamaz imiş. "Üç mâh" demek "üç ay" demekten fasîh imiş?

Çocuk "deniz" diyemeyecek "bahr" diyecek "bahrler" diyecek yerlerde "bahirler" diyebilecek mi? Hayır, "bihâr" diyecek, "ebhâr" diyecek "buhûr" diyecek. Ey sonra! "Hakîm"ler diyecek yerde "hükemâ" diyecek, "tabîb"de "etibbâ" diyecek, "marîz"de "marzâ" diyecek, "marzî" yazacak, "kerîm"de "kirâm" diyecek… Ey sonra? Sonrası yok… Sonu bulunmaz bir derd.

Lisânımıza bu yanlış ictihâdı tatbik edenlerin i'tisâfı pek büyüktür. Bu kadar i'tisâf belki devr-i Hamîdî'de hürriyet sevdâlarına yapılmamıştır. Düşünelim ki meselâ bir Nergisî çıkıp:

"Her zaman ki hâme-i hammâme-i mevzûn-terâne-i dilkeş-âvâz-ı ma'rifet-perdâz sâha-i mülessâ-yı sahâ'if-i bedâyi'-nümâ-yı fîrûze hâme bi'l-güşâ-yı pervâz ve muhrik hâcî hakîkat ü mecâz ola" demiş (Bilmem ki doğru okuyabildik mi?) bunu Türkçe diye yutturduktan başka beğendirmiş, hattâ bazılarını imrendirmiştir. Bugün elimizde bir kırâ'at kitabı gibi bulunması arzu edilen *Telemak Tercümesi*'nde mütercim Kâmil bize –kendisi de kaleminin tumturakı içinde– boğularak:

Yarın "enâmil-i gül-gûne-nümâ-yı şafak, ebvâb-ı mutallâ-yı Şarkı açıp, kiysuvân-ı envâr-efşân-ı hûrşîd, rû-yı deryâyı âyîne-nümâdan bedîd ve pîş-gâh-ı şâh-râhdan nücûm-ı zâhire sâhire-i semâya ser-cünbân-ı teb'îd olunca."
demiyor mu? (Türkçenin tasfiyesi hilâfını iltizâm edenlerin canlarına değsin. Âmîn!)

Zavallı çocuk.. Bu gayr-ı tabii parıltılar arasında bırakılacak olursa az zamanda kamaşır, kör olur. Demirle karışık teneke yükletilmiş kağşak yük arabaları gibi çat çat çatlayan bu gibi ibâreleri kafalarına dolduran çocuklarda artık selâmet-i zihin kalır mı?

* * *

Lügatler ve kā'ideler bizim değil… Peki, yazı ve yazılış bizim mi? Yine hayır. Yazı Araplardan alınmış. O yazı ki onu Arap da başkalarından almış… Bir zaman (ب، ت، ث، ن، ى) birbirine karışacak sûrette noktasız kullanılmış.. (فاقبلوا) (فاقتلوا) birbirine karışarak okunmuş…Bakmışlar ki olmuyor… Nokta koymuşlar…Yine olmamış… Nihâyet hareke koymuşlar. Bunu Acemler alıp bazı noktaları üçlemişler. Biz ise bunu kalıbıyla almışız... Sûretâ mâl etmişiz... Fakat bizim diyecek mühim bir tasarruf yapamamışız… Bundan başka harfler içinden birazını biz de ayırmışız… Arapçaya maksûr bırakmışız. Birinin,

"Tâ ve hâ ve zâl ve sâd ey nûr-ı ayn
Dahı dâd ve tâ ve zâ ve harf-i ayn"

diye Farisî'de mevcûd olmadığını anlattığı harflerin sâd'dan, tâ'dan mâ'adâsını Türkçe kelimelerde kullanmamışız… Kâşkî sâd'ı da, tâ'yı da kullanmaya idik. Bunu iyi etmişiz. Ama, beri tarafta sıkıntı daha büyümüş... Çünkü evvel emirde kelimeleri Arabî, Farisî, Türkçe diye ayıracağız da bunları kullanıp kullanmayacağımızı ona uyduracağız. Zavallı çocuk, faydasız yerlerde ne sıkıntılara katlanacak!

Meselâ Farisî (شاذ) kelimesinin aslı (شاد) olduğunu da bilecek. Meselâ (آرابه) mı, yoksa (عربه) mı suâline karşı kendine hiç lâzım olmayan baş ağrıları içinde yuvarlanıp gidecek.

Yazı bizim değil… Peki, yazılış bizim mi? Hayır, o da bizim değil. Şu bildiğimiz yazıyı, hattâ Latin vesâire hurûfu gibi bundan başka yazıları muvakkaten unutup da kendi aklımızdan bir yazı isteyecek olsak ne buluruz? Pek iyi anlıyoruz ki yazı ağzımızdan çıkan sesleri gösterir işâretlerden ibâret bir şey olacak. Ağzımızdan çıkan sesler birleştikçe kelimeler meydana gelir. Ağzımızda meselâ "b", "f" gibi bazı seslerin yeri var. Bunları orada yapıyoruz. Bunlar için birer işâret kabul edelim. Peki, öyle yaptık. Fakat bu sesleri "be", "fe" diye meydana çıkarmak için hareke lâzım. "be"ye, "fe"ye harf diyoruz. Bunları meydana çıkaracak işâretlere de lüzûm var. Bunlara hareke diyeceğimize harf diyelim. Peki, bunu da yaptık. Hareke ta'bîriyle daha iyi anladığımız bu harfler acaba kaç tane? Herhâlde üçten ziyâde… Çünkü biz esâsen üç hareke biliriz: Üstün, esre, ötre. Bunlar ince ve kalın olmak itibâriyle altı olur. Yine biliriz ki ötrenin incesi, kalını sıkık veya dağık (makbûz, mebsût) olur, ötre iki neviden dört neviye çıkar. Şu hesapca harekelik işi görecek sekiz harf olmalı. Bunların uzun veya kısa olmaya da kābiliyyeti var. Şuna da dikkat edelim ki "b" gibi, "f" gibi harflerin ağızda yerleri var. Bunlar orada sessiz bir halde yatıyor. Bunları dışarı atmak için sese ihtiyaç var. İşte o ihtiyacı da harekelik işi gören harfler def ediyor. Fakat bunların ağızda dudak gibi, diş gibi, dil gibi altları yok… Bunlar boğazdan tabii ses hâlinde geliyor. E, â, i, (ki), ı(şık), ü(züm), ö(rdek), u(zun), o(dun) gibi hep tabii sesler.. Asıl bunlar ses... "b" gibi, "f" gibi sesler hakîkat-i hâlde ses değil. Bunlar için ta'bîrimiz yok da çâresiz ses diyoruz.

[93] Şu hâle nazaran ağızdan çıkan sesleri göstermek için esâsen iki türlü işârete lüzûm var. Fi'l-hakîka her lisânın yazısında bu lüzûm az çok hissedilmiş, iki nevi işâret yani harf kabul olunmuş. Diyelim ki biz de öyle yaptık. Şimdi iki nevi harfimiz var. Bunun bir nevi ağızda belli yeri olan husûsî harfler, diğer nevi boğazdan gelen sesleri gösteren umûmî harfler, umûmî harfler tasavvuta yarar, husûsî harfler telaffuza yarar. Tasavvuta yarayan harflere "sâ'it" ve telaffuza yarayan harflere "sâmit" dedik. Tam ve sarîh telaffuz bunların birleşmesiyle vukū'a geliyor.

Şimdi nazariyemizi tatbik edelim. Ağzımızdan çıkan "baş" kelimesini işâretlerimizle resmedeceğiz, yani yazacağız. Bunda iki husûsî harf var: "b, ş"… Bunlar sâmit. Bunları bir sesle dışarıya atacağız. O ses ise daha umûmî bir harf olan "a" sesidir. Bu ise sâ'it. Şu da ma'lûmumuz ki ağızdan bir defada atılan harfler, kaç tane olursa olsun, hecedir. Şu hâlde "baş" kelimesinde bir hece var… "Başak" kelimesinde iki hece var. Buna bakınca her heceyi okutmak için bir sâ'it lâzım. Şu kaba hurdecilik için de zannederim ki yazının en sağlam esâsını, en ince hikmetini görebiliriz. En tabii, en ziyâde fenne muvâfık olan yazı da bu ihtiyaca uyan yazıdır. Bugün mevcud elifbâlardan bazıları bu ihtiyaca daha yaklaşmış… Bazıları çok uzaklarda. Bizim yazı tam fennî yazı olacak hâlde değil. Bir kere sâ'it yerine, (ه، ا، ى، و) olarak dört harf koymuşuz… Bunlara harf-i imlâ demişiz. Harf-i imlâdan mâ'adâ harflerin adı yok. Bir kere de sâmitleri, sâ'itleri iyi ayırmamışız. Bugün (و) hem sâmit, hem sâ'it… (ا), (ه), (ى) kezâ hem sâmit, hem sâ'it.. Asker başıbozuk kıyâfetinde olan yerde inzibât kalır mı? Sonra da sâ'itler karışık olmakla berâber, eksik. İtirâf etmeliyiz ki yazımız ıslâha çok muhtâc.

Yazılış bizim değil, dedik. Hakîkaten yazılış da bizim değil. İşte size iki harf: (ل، ك) Bunu okuyunuz. Bunu bu hâliyle okuyamazsınız. Okurum, diye atılan mugālâta etmiş olur. Çünkü bunu üç türlü okumak mümkün… Çünkü her hecenin üç sâ'ite ihtimâli var… Kâf'ın Arabîliği Farisîliği işi bir

daha çatallandırır.. Üç ihtimâl altı olur. Evet, üstüne altına bakarak bunu altı türlü okuruz. Hem de lisânımızda bu altı sûretin manaları da vardır. Bu kelime başa mukārin ise "kel"dir. Bir emir yerinde ise "gel"dir. Bunu meselâ "kel başa çimşir tarak" ve "gel buraya" sûretinde görünce iki türlü okuruz. Kelime cüz'ün yanında "küll", bülbülün yanında "gül"dür, böylece (كل) "kil" ve (كل) "gil" de olur. Harfler çoğalınca ihtimâl çoğalır. Meselâ bir sıraya dizilmiş üç harfi sâ'it olmayınca lâ-ekall yirmi beş türlü okumak kābildir. Meselâ (بحر، فكر، جرم، حرم، نعم، هنر، بلا، شتا، جدا، سنه، كره، على، سبو، غلو، لذت، حدت، خرم، اما، حما، ذره، هره، قبه، ملى، كلى، اقل، جان، كين، كور) kelimeleri hep üçer harf. Harfleri kaldırıp da bunların yerine birer noktadan üç nokta koysalar da haydi bunların harekesini bulunuz da okuyunuz, deseler ne kadar garib bir teklif olur. Hâlbuki biz bu teklifi mekteplerde lisân ve kavâ'id dersine gelen çocuklarımıza her gün tatbik ediyoruz.

Çocuk işte (معنا/ma'nâ), kelimesini yazacak… Fakat haddi mi? (معنا) yazsa yanlıştır, (معنى/ma'nî) yazacak. (فتوا/fetvâ), (دعوا/da'vâ), (طوبا/tûbâ), (موسا/Mûsâ), (عيسا/Îsâ), (صفرا/suğrâ), (كبرا/kübrâ) kelimelerini hep yâ ile yazacak… Elif'le yazarsa yanlış. Niçin efendim? Niçin mi? Bunun beş veya on beş sebebi var… Evvelâ bu yâ'lara "elif-i maksûre" derler… Bunlar yazarken yâ'dır, okurken elif'dir. Bunlar mü'enneslik alâmetidir. Mü'ennes! Al bir derd daha.. Müzekker, mü'ennes, mü'ennes-i hakīkī, mü'ennes-i semâ'î, mü'ennes-i lafzî, mü'ennes-i ma'nevî…Okuma, canıma değdi. Bunlar kör gibi öğrenilecek. Sebepleri de sayılıp dökülmek için ezber edilecek. Hiçbir işe yaramayan bu tafsilât yerine, çocuk belki de hikmetin kimyânın işe yarar birçok sırlarını, kā'idelerini, karın doyurur birçok inceliklerini faydalarını öğrenirdi.

Zavallı çocuk… Arabî, Farisî kelimelerin imlâlarını hiyeroglif gibi resim olarak öğrenmeye mecbur tutulduktan başka Türkçe kelimeleri onlara benzetmeye de me'mûrdur. (gümrük/كومروك)ü (كمرك) yazacak. (buçuk/بوچوق)u (بچق) yazacak. (kapı/قاپى) ile (kuyu/قويو)yu (قيو) (قيو) gibi bir şekilde yazacak.. Aradaki fark altındaki noktanın üç veya iki olmasından ibâret olacak.

İşte görüyoruz ki lisânımız hakkıyla lügatlerine sahip değil… Onları işleten kāidelere sahip değil.. Yazımız eğreti… Yazışımız gülünç. Tâ bu hâle tenzîl olunan zavallı lisânımız, acaba sû'-i kasdla öldürülmeye lâyık bir lisân mı idi? Ne münâsebet! Ecnebî elsine müdekkiklerinden lisânımıza âşık olanlar var. Edîb-i mu'azzamın dediği gibi, lisânımız, bi'l-kuvve hâiz olduğu mezâyâ itibâriyle, dünyanın birinci lisânlarından olmaya nâmzettir. Kuvvedeki mezâyâyı meydana çıkarmak, lisânımızı bil-fi'il birinci lisânlar sırasına getirmek bize ait bir vazîfe idi. Bunu yapamamışız. Lisânımızın kātili ve kāhiri olmuşuz. Lisânımız işlenmedikten başka yabanî otlara boğdurulmuş… Tamâmen kuruyacağı hâle gelmiş. Bereket versin ki çocuklar, kadınlar, bizim şu avâm dediğimiz muhterem Türkler bu ihânete iştirâk etmemiş, lisânlarına sâdık kalmış, Türkçe bu sâyede mahv olmaktan kurtulmuş.

* * *

[94] Diyorduk ki lisânımız âsâr itibâriyle de fakīr. Etfâl için mugaddî ve hazmî ve temsîlî âsân kitaplarımız yok. Kırâate başlayan çocuk ne okuyacak? *Âşık Garib*, *Kan Kalesi* gibi şeyler mi? Yoksa *Cezmi* ve *Rübâb-ı Şikeste* gibi şeyler mi? Bugün çocuklara *Âşık Garib* okutulmaz, *Cezmi* okutulamaz. *Gülistân* gibi *La Fontaine* masalları gibi bir tane bile kitabımız yok. Arap ve Acem mukallidi ediblerimiz, şâ'irlerimiz hep Türkçeyi istihkārla gelip gitmişler. Ona ibtidâ'î ihtiyaçlarına muvâfık eserler hediye edememişler. Hediyelerinden geçtik, onu Arabî'nin Farisî'nin tagallübleri, tasallutları altında ezmişler, sıkmışlar, yıkmışlar, öldürmeğe kasdetmişler.

Bugün lisânımızda çocuklara kırâat kitâbı olarak okutulacak âsâr yok. Bizde temeyyüz-i Farisî ile altmış bin beyit yazan Firdevsî gibi lisâna hizmet edip de –onun [1](عجم زنده كردم بدين پارسى) dediği gibi– bi-hakkın fahr edecek bir sahip daha yetişmemiş. Eski iki üdebâmız hep hep boğmaca öksürüğüne tutulmuş. Kırâat kitabı olmak üzere son zamanlarda yetiştirilen tek tük eserler nâ-kâfî. Bunlar mugaddî de değil, hazma kābil de değil. Ziyâ Paşa gibi takallübe ve taklîbe iktidârı âsârıyla sâbit bir zât bile

"Akşam olur, güneş batar şimdi buradan
Garib garib kaval çalar çoban ovadan"

gibi az bir şey bile meydana koyamamış.

"Sûm u basal çü nergis ü lâle küşâde leb
Mahbûs-i genc-i mahfaza-i teng-nâd-ı tıyb"

gibi yenilemez, yense hazmedilemez şeyler yazmış. Meselâ elimizde bir *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* var. Bundaki ağır mevzûlarla çocukların uzlaşabilmesi müstahîldir. Derece üzerine çocuklar kırâat için tertîb ve intihâb edilmiş *İktitâf* da Arabî ve Fârsî lügāt-ı Arabiyye ile dizilmiş sekiz on satırlı, seksen yüz kelimeli cümleler var. Öyle olmasa bile, meselâ birinci kısımdaki "Muhâvere-i Hikemiyye"de, "Mülâhazât-ı Mütenevvi'a"da görünen

"Ne ile iştigāl etmelidir? İktisâb-ı dânişe verzişle"

ve

"Dânişi ne maksadla iktisâb etmelidir? Fakr-ı vahîm olan fakr-ı cehâletten halâs olmak maksadıyla"

ve

"Hakāyık-ı eşyâyı iyi bilmek için tefâsîlini bilmek lâzımdır. Mâdem ki tefâsîl-i hakāyık-ı eşyâ gayr-ı mütenâhîdir, vukūf ve ma'lûmâtımız dâima sathî ve gayr-ı mükemmel bulunmak zarûrîdir."

gibi sözlerden çocuk ne anlar?

Bu kabîl bilhassa kırâat için tertip edilmiş kitaplardaki garîbeler insanı hem güldürür ve hem ağlatır. Bunlardan birinin "Cümel-i Hikemiyye" ser-nâmeli parçasında,

"Kadınları pîşvâ ittihâz eden kimse kadınlardan kadındır. Yani merd değildir."

ve

[1] "Bu Farsça ile Acem milletine hayat verdim."

"Zelzeleler sizi tuttuğu vakit, yani belâ ve musîbete uğradığınız vakit, feryâd ve figânınız size fayda vermez."

ve

"Mâl ve metâ'ın ikrâzında arz ve nâmûsun hetki vardır."

denilmiş. Biz bunların birinde çocukların anlayacağı, beğeneceği bir hikmet göremiyoruz. Çocuk bunların hangisini anlasa "bana ne?" demez? Evet, çocuğum bunların hiçbiri senin için değildir!

"Çocuğuma ne okutayım?" yahud "Evimde ailece okunacak kitap isterim" diyen babaya, aile reisine karşı tıkanıp kalmak pek çokların başına gelmiş bir şeydir. Evet, işte bir baba, bir aile reisi bizden kırâat kitâbı istiyor. Ne diyeceğiz? Kemteriniz bir defa bunların birine Kitapçı Arakel Efendi'nin *Ta'lîm-i Kırâ'at*'lerini tavsiyede muztar kaldım. Fil-hakîka onlardan iyisi de yok. Fakat, fakat…

Bakılsa bizde herkes edip.. Herkes şair… Edebiyattan anlamayan, şiirden çakmayan kimse yok. Edebiyâtı bu kadar feyizli, üdebâsı bu kadar bol olan bir lisânda *La Fontaine Masalları* gibi sâde hikmetli eserler olmalı değil mi idi? Bunu lisânımıza nakle çalışanlar olmuş… Fakat birisi bile zerre kadar muvaffak olmamış. Eserin aslı, etfâl için o kadar me'nûs ve mahbûb olan o gıdâ-yı irfân nerede? Bunun tercümelerinden olarak ortaya konulan

"Sâl-hûrde fakîr bir hattâb
Bin meşakkatle kestiği hatabı,
Yüklenip sırtına misâl-i devâb
Nakl için de çekerdi bin ta'abı"

gibi garib ve müsteskal şeyler nerede? Velev Üstâd-ı Ekrem'in mahsûl-i himmeti olsun, bu manzûme etfâle yükletilebilir mi? Ben vaktiyle bunu okumuş, ezber etmiş isem de bugün oğluma teklif ve tavsiye edebilir miyim? Teklif edemem, çünkü günâh olur. Tavsiye edemem, çünkü hüsn-i kabul görmez.

Birkaç senedir kendini gösteren Türk şiirleri ise henüz ihtiyacımızı doyuracak raddede değil.

Saded hâricine çıkıyor gibi olduk ise de maksad derdlerimizin derecesini anlamaktır. Eslâfı veya zamanımız üdebâsını istihfâf etmek ise haddimiz değildir. Yalnız çocuklarımıza gıda teşkîl edecek âsâr bulamadıkça bundan şikâyetle üdebâ-yı kirâmın bu ihtiyaca karşı sarf-ı himmet etmelerini istemek en tabii hakkımızdır. Kemteriniz düşündüklerimi kemâl-i safvetle söyledim. Beni kimse ayıblamasın. Gûyâ ki çocuklara tercüman veya vekîl-i davâ olmuşum… Onların hukûku nâmına söz söyledim. Haklı **[95]** olan acı söyler. Atalar sözünde dendiği gibi, acıkan ne yemez, acıyan ne demez?

Hele lisânımızın feyz-i fıtrîsine bin şükür ki eski Türkler, dedelerimiz bize kaba sözler içinde ince hikmetli meseller bırakmışlar. Bunların bıraktıkları meseller bizim için en sâf nümûnelerdir, en temiz eserlerdir.

Bunları taklid ile yazacağımız sâde kırâat kitapları elbette çocuklarımıza gıda teşkîl edecektir. Haydi iktidarı, hamiyeti olanlara salâ! "Baba himmet! Oğul hizmet!" gibi nümûneler hâzır. Hem de bunların biri asâletini, safvetini gâib etmemiştir. Bunlarda denize dâima "deniz" denilmiştir… Ata dâima "at" denilmiştir. Bunlarda denize "bahr" denmemiştir… Ata "feres" denmemiştir. Deniz yanında kuyu kazılmaz.. At alan Üsküdar'ı geçti.

* * *

Kırâat kitabımız yok. Acaba kavâ'id kitâbımız var mı? Vâkıâ *Mikyâsü'l-Lisân Kıstâsü'l-Beyân* ismindeki kitaptan, Cevdet Paşa'nın *Kavâ'id-i Osmâniyye*'sinden beri bir hayli kavâid yazılmış. Yazık ki bunlar bir kere etfâlin ihtiyacına elverişsiz, bir kere de lisânının hâline tabiatine muvâfık değil.

Bir kere etfâlin ihtiyacına elverişsiz… Bunun tâ başına ekseriyyetle bir ta'rîf yazılmış.. Meselâ: "Sırf bir lisânı doğru söyleyip yazmak fennîdir" yahud daha tumturuklıca:

"Sarf-ı Osmânî, Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak için Osmanlıca kelimelerin asıllarıyla sûret-i iştikāk ve imlâlarını bildiren bir fendir" gibi bir şey. Çocuk bunu, ya papağan gibi ezber edecek, ya ki ezber etmeden, böyle ise bana ne deyip geçecek. Bunu ezber etse de etmese de netice hep birdir. Muallim talebesine kavâidin bu işe yaradığını fi'ilen isbât ve ihsâs edemedikten sonra kitabın başına hazırlop ta'rîf koymaktan ne çıkar!

Bazı kitaplarda bu ta'rîf taassubu pek ziyâdedir. Her şey mutlakā ta'rîf edilmiştir. Meselâ harf nedir? İşte kitap bunu da ta'rîf ediyor: "Harf bir keyfiyet-i mahsûsa ile ağzın mahrec-i muayyeninden çıkan savttır." Bunu aynen kabul etmediğine nazaran beğenmediği anlaşılan birine göre ise, harf, savta ârız olan bir keyfiyet imiş ki hıffet ve sıklette kendine mümâsil olan savt-ı âhardan o keyfiyet vâsıtasıyla kesb-i temeyyüz eder, imiş. Çocuk bundan ne anlayacak? Ta'rîf, ilim için mi, müte'allim için mi? İlim için ise çocuk kitâbına neye girmiş? Neye ezber ettiriliyor? Müteallim için ise çocuk bunu ne yapsın? Kitabı yazan bunu düşünmeye mecbur değildir. O ister ki bildiğini okusun… O bildiğini okusun da. Okuyanlar kendisi için ne okursa okusun, ehemmiyeti yoktur.

Kitâbın sonuna kadar yer yer ta'rîfler görünür. "Kelime" şudur, "isim" şudur, "fiil" veyahud "fer'-i fi'l" şudur diye bir silsile uzar gider.

Kitabın muhteviyâtı ise hep bu ta'rîf usûlüne yatıştırılmış. Meselâ harf, muttasıl olur, münfasıl olur… Hafîfe ve sakîle olur.. Şöyle olur, böyle olur diye hap veya lop sûretinde hazır peşin şeyler. Çocuk bunu işin içine hiç de girmeden üstünden görüp geçecek. Hani, devr-i sâbıkta durup dururken bir adamı, bâlâ ricâlinden, ûlâ evveli veya sânîsi ashâbından, sâniyesi var falânı var diye takdîm ederlerdi de, Allah ömürler versin, teşerrüf ettik, hâk-pâya yüzler süreriz gibi soğuk, gülünç bir teşrîfattır, bir şakşakadır gitmez miydi? İşte bu da onu andırır bir şey. Zihin kabul etsin, etmesin her şey peşin peşin taksim ve teslim ediliverecek.

Çocukların kitapla uzlaşamadığı hemen her derste her bahiste görünür kitap kendilerinin samîm-i rûhlarına hitâb edemiyor, ves-selâm.

Kavâid kitaplarımız lisânımızın hâline, tabîatine göre de değil… Azıcık da bunu anlayalım. Lisânımız her cihetce sâde, her cihetce terâzî gibi sâat gibi muntazam ve fevka'l-âde iken kitaplar ona türlü fuzûlî sakatlıklar iftirâ ederler. Meselâ kelimenin âhirindeki kaf harekelendiğinde gayn olurmuş… Fakat -"ok", "ak" gibi- bir heceli kelimelerle -"revnak", "tevfîk", "istatistik" gibi- hâlis Türkçe olmayan kelimeler müstesnâ imiş. Halbuki iş böyle değildir. Fil-hakîka Türkçede kelimeler birbirine bağlanırken kullanılırken son harfe hareke geldiği olur hareke gelmekle kelime değişmez. Meselâ sonundaki kaf gayn olmaz. Şu var ki birden ziyâde heceli hâlis Türkçe kelimelerde –nedense– bir husûsiyet meydan almış… Bunların sonlarındaki kaflar biraz gayn gibi telaffuz edilmek âdet olmuş. Bunların gayn ile yazılması pek zarûrî bir şey değil idi çünkü meselâ "kuruş" kelimesini gayn ile yazarız, biraz kaf gibi telaffuz ederiz. Bugün Suriye Arapları kaf harflerini hemen yutuyorlar buna bakıp da yazıda kafları atmalı mı? Bunun Fransızca'dan da misilli var: Meselâ âhirdeki "um" heceleri "om" telaffuz edilir. Meselâ âhirdeki "s"ler vasl hâlinde "z" sadâsı verir. Meselâ "seconde" kelimesindeki "c" harfi "g" imiş gibi okunur. Böyle diye harfler değiştirilmez. Fakat biz bir kere bu sekâmeti yapmışız, bu kafları gayn yazmayı âdet etmişiz. Bârî bu sakatlığı, bu müstesna hâli kāide şekline koymayalım. Hayır, âhirdeki kāflar harekelenince gayn olmaz, işte ak, ok gibi bir heceli kelimelerle revnak, tevfîk, istatistik gibi hâlis Türkçe olmayan kelimelerin kafları hep yerinde kalır. Şu kadar var ki bir heceden ziyâde heceli Türkçe kelimelerin âhirlerindeki kaflar müstesnâ.

Bunun ne faydası var? Bunda şu fayda var ki müstesna bir hali müstesna olarak gösterilmiş oluyor. Fuzûlî olarak müstesnaya kāide **[96]** ve kāideye müstesna denmiş olmuyor. İllete sıhhat ve sıhhate illet denmiş olmuyor. Hem de lisânın gidişi bu sakatlardan silkineceğini ümîd ettirecek hâldedir. Çünkü bugün "bırakır" gibi bazı kelimelerin kafla telaffuzu, kafla tahrîri daha zarîf görünür.

Kaf harekelendiğinde gayın olmayınca, ta harekelenince dâl olmak, "c" harekelenince "ç" olmak, kâf-ı Arabî harekelenince kâf-ı Fârsî olmak gibi şeyler de ya bütün bütün kalkar… Ya müstesnâ diye gösterilir.

Müstesnayı kāide, kāideyi müstesna diye kabul etmek hatâdır. Bütün müstesna gördüğümüz bu hâl kim bilir nasıl bir münâsebetsizlikten meydana gelmiştir. Lisânımızın hemen de bir cihetinde öyle kāideden firâr, kāideye isyan hâli yok iken bizim dirâyetsizliğimiz yüzünden bazı yerinde kırık çıkık, incinik gibi ârızalar zuhûr etmiştir. Meselâ zamirlerin mef'ûlün-ileyh hâlleri bu cümledendir. Niçin (بنه), (سنه), (اويه) veya (اونه) sahîh şekilleri bırakılıp da (بكا), (سكا), (آكا) bozuk şekilleri revâc bulmuştur? Bu sırf bizim kusûrumuzla olmuştur. Lisânımızın anasında mef'ûlün-ileyh edâtı "a" yerinde "ge" ve "ga" imiş. Mesela "İstanbul'a" yerinde "İstanbul'ga" denirmiş. Böylece "ben"in bu hâli "benge", "benga" imiş… Derken nun uçup meydana bir sağır kâf çıkmış, (بن كه) şekli (بكا) oluvermiş. Arkadaşları da böyle.

Türkçenin fi'illerindeki nizam bir lisânda görülmemiş bir nizamdır. Fi'illerdeki "asl-ı mana", "zaman", ve "şahıs" unsurları kavâid-nâmelerde hiç de iyi gösterilmemiştir. Meselâ "gel" fi'ilini alalım. Bunda bir asl-ı mana "kelime" var. Bunun unsuru fi'ilin başında bulunur. Bundan sonra zaman unsuru mesela "di" var, bu da asl-ı mana unsurundan sonra gelir. Bundan sonra, en sonra da şahıs unsuru meselâ "m" gelir" "gel-di-m" gibi. Bu hemen her fi'ilde böyle… Müteaddîlik, mechûllük, mutâvi'lik, müşâriklik, menfîlik gibi hâlleri unsurları da hep böyle muntazam ve tensîke kābil. Bu nizâm, bu insicâm kitapta güzelce gösterilmeli, değil mi?

Sonra fi'illerin sîgaları… Mâzî-i şühûdîleri, mâzî-i naklî, muzâri' hâl, müstakbel, iltizâmî, vücûbî, şartî, emir az çok bozularak eksik artık olarak yazılıyor. Pek çok kavâ'id-nâmelerde emir sîgası, emr-i gā'ib, emr-i hâzır, hattâ nehy-i gā'ib, nehy-i hâzır diye dağıtılmıştır. –mâba'di var–

GÜNEŞ GAZETESİ VE FİLİBE AHÂLÎ-İ İSLÂMİYYESİ

Filibe'de, bir müddetten beri din-i İslâm aleyhinde neşrolunan *Güneş* gazetesinin nüsah-ı ahîresinde sıyâmın farz olmadığına ve salâtın bî-fâide idüğüne dâir vukū' bulan neşriyâtından Filibe ahâlî-i İslâmiyyesi galeyâna gelerek geçen Cuma-ertesi günü akşamı terâvîh namâzından sonra câmi'-i kebîrde bir ictimâ'-i umûmî akd eylemişlerdir.

Bu ictimâ'da Ahmed Râgıb Bey tarafından müessir bir nutuk îrâd olunarak ve İslâmiyet'in ulviyetinden ve neşriyât-ı vâkı'anın din-i mübîn-i İslâm hakkında bir gûnâ tesir icrâ edemeyip ulviyet-i bâhiresi bugün değil yalnız bu din ile mübeşşer olanların, hattâ edyân-ı sâireye sâlik olan ulemâ ve hükemâ-yı garbın bile mazhar-ı takdîri olduğundan Bulgaristan ve be-tahsîs Filibe ahalî-i İslâmiyyesinin müsellem olan salâbet-i dîniyye ve metânet-i ahlâkiyyesi cihetiyle böyle bir hezeyân-nâmeyi eline alıp okumaya tenezzül edecek bir ferdin vücûdunu tasavvur eylemediğinden bahisle Bulgaristan'da sâkin altı yüz bin ehl-i İslâm'ın diyânetlerine ve kanâat-i vicdâniyyelerine alenî bir taarruz ve hakarette bulunan mezkûr gazetenin men'-i intişârı zımnında Bulgaristan hükûmeti nezdinde hemen müştereken teşebbüsât-ı lâzımede bulunmaları ihtâr olunmuştur.

Bunun üzerine bu bâbda icrâsı lâzım gelen teşebbüsâtın sûret-i îfâsı müzâkere olunmuştur. Bulgar ricâl-i hükûmetinin ahâlî-i İslâmiyyenin diyânetine alenen taarruz ve hakarette bulunan *Güneş* gazetesi gibi bir hezeyân-nâmenin ta'tîl-i neşriyyâtı hakkında bil-umûm ahâlî-i müslime tarafından vâki' olan mürâcaatı is'âf husûsunda tereddüd göstermeyeceğinden emîniz.

Muhâbere-i Aleniyye

ADANA'DAN İDÂREHÂNEMİZE TELGRAF KEŞÎDE EDEN İHVÂN-I DÎNE:

Beyne'l-anâsır şikāk ve nifâkı mûcib olacak ve mâzîdeki acıklı hâtıraları yâda getirecek neşriyâttan –muhık olsa bile– mütehâşî bulunuyor ve vatan-ı azîzin selâmetini bu noktada görerek te'âruz eden iki mefsedetten ehaffını bil-irtikâb a'zamının çâresine bakıyoruz.

Min tarafi'l-lâh mümtehen olduğunuz şu mesâ'ibe karşı memleketin bu sıralarda her şeyden ziyâde muhtâc bulunduğu sükûn ve sükûneti te'mînen sabr u tahammül göstermenizi hamiyet ve gayret-i İslâmiyyenizden ümîd ve intizâr eder ve mufassal ve sûzişli telgraf-nâmenizi derc etmemek husûsunda ihtiyâr eylediğimiz mü'ellim vazîfenin bizim için dahi ne derecelerde tâkat-sûz bulunduğunu takdîr edeceğinizi ümîd eyleriz. Maamâfîh telgraf-nâmenizin bir sûreti Dâhiliyye Nezâreti'ne takdîm edilmiştir. Îcâbât-ı ma'deletin tamâmî-i icrâsına kabinece ihtimâm-ı tâm gösterilmekte olduğundan mağdûriyete meydan verilmeyeceği ümîdindeyiz.

* * *

Selânik'ten "İslâmiyete Doğru" ser-levhalı ve Tekfûr Dağı'ndan lisân hakkında makāleler gönderen zevâta: –Makālât-ı aliyyeleri maat-teessüf her nasılsa zâyi' olduğundan birer sûretlerinin gönderilmesi ricâ olunur.

Ahmed Sâkî Bey Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Cıvârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

21 Ekim 1909 6 Şevval 327 Perşembe 8 Teşrînievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 59**

İ'TİZÂR

Lüzûmu kadar itinâ edildiği halde, matbaamızın değişmesi yüzünden *Sırâtımüstakīm*'in geçen haftaki nüshasında bir hayli imlâ yanlışları, terkîb sakatları, harf noksanları oldu. Gerek muharrirlerimizin, gerek kārilerimizin afvını niyâz ederek bundan sonraki nüshaların yeni matbaamızda kendilerini memnun edecek sûrette basılacağını arz eyleriz.

İCTİHÂDA DÂİR

Devr-i Ashabda İctihâd:

Şefîu'l-ümem Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri irtihâl buyurdular. Artık dîn-i celîl tamâmen tebliğ olunmuş; bütün fürûâtıyla ashâb-ı kirâm hazerâtının uhde-i emânetlerine vedîa kılınmıştı. Dîn-i mübînin düstûru olan ilm-i fıkıh dahi cüz'iyyât, mesâil hâlinde bir bahr-ı bî-pâyân olan talîmât-ı Nebeviyye arasında müteferrik bir halde kalmış; hepsi birden sudûr-ı ashâbda mahfûz bulunmuştu. Fakat bu bir vedîa idi. Cenâb-ı Allah tarafından Resûl'ü vâsıtasıyla kendilerine emânet edilmişti. Binâenaleyh bundan ancak ihtiyaç miktârı istifâde ettikten sonra zerresini kaybetmeden ahlâfa teslim eylemek îcâb ediyordu. Bununla beraber bu ahkâm-ı celîlenin kıyâmete kadar bekāsı matlûb-ı ilâhî idi. Cüz'iyyât, mesâil hâlinde kaldığı sûrette muhâfazası müte'azzir, ihtiyaca göre, mürâcaatı müşkil olduğundan şu ahkâm-ı celîle-i fıkhiyyenin 1) Kavâid ve usûle rabtı, 2) Mesâilin tasnîfi, 3) Ebvâbın ve fusûlün vaz' u tedvîni lâzım geliyordu. İşte bu pek büyük bir vazîfe-i dînî, müctehidîn ve fukahâ-i ashâbın için de bütün mesâilerini bezl buyurmaları îcâb eden geniş bir sâha-i ilmî idi.

Ashâb-ı kirâm ve Hulefâ-i Râşidîn devrinde tevâlî-i fütûhât ile âlem-i İslâmiyyenin hudûdu epeyce kesb-i vüs'at etti. Livâ-yı İslâmiyyet'in zîr-i himâyesine akvâm-ı muhtelife, milel-i müteşettite ilticâ eyledi. Gazavât, fütûhât, tevessü'-i memâlik hep ber-devâmdı.

Fakat memâlik tevessü' ettikçe, nûr-ı İslâmiyyet küre-i arzın uzak köşelerine kadar eşi'a-nisâr olunca düstûr-ı İslâmiyyet olan ilm-i celîl-i fıkhın ehemmiyyeti, ona olan ihtiyaç da o nisbette mütezâyid bulunuyordu. Ortalıkta hükm-i şer'îsini bilmek lâzım gelen muhtelif hâdiseler tekevvün ettiği gibi, etraf ve eknâfdan emsâli, nev'i sebk etmemiş garib istiftâlar vürûd ediyordu. İşte bunların hepsine hem ma'kūl, hem de bir delîl-i şer'îye müstenid cevaplar bulmak, kopmuş silsile-i hayâtı şân-ı İslâmiyyet'e muvâfık bir tarzda rabt etmek lâzım geliyordu. İşte İslâmiyet'in rûhu mesâbesinde olan bu hizmet-i mukaddeseyi îfâ etmek, İslâmiyet'in mesâlih ve menâfi' hakkında kāsır olmadığını yâr u ağyâra karşı meydana koymak müctehidîn-i ashâbın ehemm-i vezâifindendi.

Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtı müşkil bir mes'ele tahaddüs ettiği veyahud cevâbı gayr-ı ma'lûm bir istiftâ vürûd eylediği vakit hemen fukahâ-yı ashâbı **[98]** da'vet eder; istişâre buyururlardı. Hele Hazret-i Ömer istişâre bâbında en ileri gelenlerden idi.

Zâten İslâmiyet'te bir hâdise, bir mes'elenin hükm-i şer'îsi nassen ma'lûm olmadığı sûrette istişâreye, böyle hallo-

lunmazsa ictihâda mürâcaat eylemek kavâid-i mütetebbia[1] dandır. Dîn-i mübînde bir mes'elenin halli için başka bir tarîk mutasavver değildir.

İstişâre ictihâdın bir mukaddimesi mesâbesinde olup, bununla yeni bir hüküm meydana getirilmez. Belki bu sûretle müsteşârların indinde bir nas mevcûd olup olmadığı tahkık olunur; ictihâd için yol açılır. İşte şu yol ile taharrî-i ahkâm için teveccüh edilir.

Nasıl ki Şâri' teâlâ [2](فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ...) buyuruyor. "Ehl-i zikir", ehl-i nas, yani nusûsa vâkıf olanlar, yahud nusûs üzerinde tetebbuât icrâsıyla meşgul olanlar diyerek tefsîr olunabilir. [3](وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ) âyet-i kerîmesi dahi tefsîr-i mezkûru te'yîd ediyor.

Anlaşılıyor ki bir hâdisenin hükm-i şer'îsini bilmek için münhasıran bir yol, bir iz mevcuttur ki kapısı istişâre ile açılıp, ictihâd ile matlûba erişilir.

İşte bundan dolayıdır ki, Ömer radiyallahu anh, Kādî Şureyh hazretlerine yazdığı mektupta:

"اذا حضرك امر لابد منه فانظر ما فى كتاب الله فاقضى به فان لم يكن فيما قضى به رسول الله صلى الله عليه واله وسلم، فان لم يكن، ففيما قضى به الصالحون وائمة العدل فان لم يكن فأتك بالخيار فان شئت ان تجتهد رأيك فاجتهد رأيك وان شئت ان توأمر لى ولا امرى مؤامرتك ايای الا خيراً لك و السلم" [4]

buyurmuşlardı.

Ömer radiyallahu anh hadd-i şürb hakkında ulemâ-yı ashâb ile istişâre eylemiş, diğer bir vakitte dahi cedd ü ihvenin aralarında olan nisbet-i irsiyyeye dâir bir tetebbuâtta bulunmak için bir müzâkere-i ilmiyye akd buyurmuşlardı.

Osman radiyallahu anh dahi cedd ü ehin aralarında olan münâsebet-i irsiyye hakkında evvelen Zeyd bin Sâbit, sâniyen Ali radiyallahu anhümânın tetebbu'ât-ı ilmiyyelerine mürâcaat buyurmuşlardı.

İşte bu sûretle ihtiyâc-ı fıkhî âdetâ canlanmış idi. Hele Hu-lefâ-i Râşidîn devrinde bazı mesâ'il-i fıkhiyyenin tedkîki zımnında mecâlis-i ilmiyye tertip buyurulması fukahâ-yı ashâb için büyük bir tergīb, büyük bir teşvîk idi. O mecâlis-i ilmiyyede bir mes'ele-i müşkilenin halline yardım edebilecek bir söz söylemek az bir şeref değildir.

Hattâ Asr-ı Saâdet'te Hazret-i Ömer oğlu Abdullah'ın irâd buyurulan bir suâl-i Nebevî için zihnen sahîh bir cevap bulduğu halde izhâra cesâret-yâb olamadığını istihbâr edince: [5](لان تكون قلتها احب الى من ان يكون لى كذا وكذا) buyurmuşlardı.

İnsan düşmanına, rakîbine galebe çalmakta ne kadar tatlı, ne kadar zevk-âver bir hisle mütehassis ise, mechûlât ile olan mücâdelesinde kazandığı galebeden dahi aynı hissi duyar. Bu his insan için tabîî, fıtrî bir histir. İşte ictihâd, şu mechûlât ile olan mücâdeledir. Bilmek de bu galebeden ibârettir.

İnsan bir mes'eleyi bilmek, izâh eylemek için, onun emsâlini, edillesini, âsârını araştırır. Fikirden fikire intikāl eyler; zihninde alaylar geçirir. Zihninde mevcut kalıplara sokuşturur. Çalışır, çabalar, nihâyet bir kalıba uydurur. Fikrinde tevakkuf hâsıl olur. İşte bu ilimdir. Netîce-i ictihâddır. Fakat bu devreye gelinceye değin zihin yorulmuş olur. Binâenaleyh tevakkuf vukūa geldiği gibi istirâhate dalar. İşte rûh, zihnin şu tevakkufundan lezzet-yâb olur.

Tetebbuât-ı ilmiyye, her türlü zahmetlerine, meşakkatlerine rağmen pek ziyâde zevk-âver bir iştir. Hele zihnin, fikrin tevakkuf edebileceği bir noktaya vusûl, yani kanâat-i vicdâniyye husûlü, hele isâbet rûhun en ziyâde sevdiği bir hâlet-i ma'neviyyedir.

İbni Abbâs radiyallahu anhden, mihri tesmiye edilmeksizin nikâh olunup zevci vefat eden kadının mihrinden, mîrâsından sual olunmuştu. Fakat Abdullah Hazretleri bu husûsta bir eser hatırlayamıyordu. Düşünmek üzere mühlet istedi. Bir ay sonra bi'l-ictihâd cevap verdi. Cevâbın kazâ-yı Resûlullâh'a muvâfık olduğu Ma'kıl bin Yesâr hazretleri tarafından şehâdet edilince o kadar sevindiler ki şeref-i İslâm ile müşerref olduğundan sonra hiçbir vakit o kadar sevindikleri görülmemişti.

Ashâb-ı güzîn hazerâtı gerek arz ettiğimiz vechile muhtelif sûretlerde tecellî eden ihtiyacâtın ilcâsıyla, gerek tetebbuât-ı ilmiyyeye mahsûs bir zevk-i ma'nevî hiss-i latîfine tebaiyyetle ictihâdlarında devam buyurdular. İşte böyle sırf müctehedât-ı ashâbdan olmak üzere birçok mesâil-i fıkhiyye ve ilmiyye meydana geldi.

İrtihâl-i Nebevî'den sonra Hazret-i Sıddîk'ın makām-ı muallâ-yı hilâfete gelmesi bir ictihâd-ı mahsûs üzerine vukūa gelmişti.

Cem'-i Kur'ân mes'elesi dahi bi'l-ictihâd hallolunmuştu.

Masâhif-i şerîfenin tevhîdine dahi bi'l-ictihâd karar verilmişti.

Zamân-ı Sıddîkī'de maâşın müsâvât üzere tevzîi, zamân-ı Fârûkī'de ashâb-ı maâş tasnîf edilerek ona göre tesviyesi ictihâd-ı mahsûs üzerine icrâ edilmişti.

Ümmehât-ı evlâdın meydân-ı ticâretten çektirilmesi dahi Ömer ve Ali radiyallahu anhümânın re'y-i rezîn-i sâ'ibâneleriyle vukūa gelmişti.

Ölüm yatağında olan zevc ile halveti şer'an sahîh olan kadının mîrâsa istihkākı bi'l-ictihâd isbât edilmişti.

Bey'-i taâm maddesinde şart-ı mansûs olan kabz, bi'l-ictihâd bütün eşyânın bey'inde itibâr edilmişti.

Ferâizde avle mürâcaat ederek noksân-ı ârızı bütün ashâb-ı ferâizin hisselerine tevzî etmek maddesi dahi bi'l-ictihâd kabûl olunmuştu.

[99] "Zevc ve ebeveyn" mes'elesinde zevc için nısf, üm için sülüs-i mâ-bekā, eb için de tamâm-ı mâ-bekā i'tâsı bu ictihâd-ı mahsûs üzerine binâ edilmişti.

Diyet husûsunda edrâsın esâbia ilhâkı "külâle"nin tefsîri…. hep irtihâl-i Nebevî'den sonra vukūa gelen müctehedât-ı ashâb cümlesindendir.

İşte anlaşılıyor ki evvelce fetholunan bâb-ı ictihâd Fahr-i

---

[1] Metinde "müstebtiga" şeklindedir.

[2] Nahl 16/43.

[3] Ahzâb 33/34.

[4] Hatib Bağdâdî, *El-Fakih ve'l-Mütefekkıh*, Dârü İbn Cevzî, Suudiye Arabistan, 1421, c. 1, s. 492.

[5] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 50.

Kâinât Efendimizin irtihâl buyurmasıyla tekrar seddolunmamıştı. Belki bil-akis daha ziyâde kesb-i kuvvet etmişti. Zîrâ ihtiyaç daha ziyâde icrâ-yı hükm etmeye başlamıştı. Zâten bâb-ı ictihâd de böyle bir günler için fetholunmuştu. Müşkil bir mes'ele zuhûrunda, garib bir fetvâ vürûdunda artık ol Hazret'e mürâcaat etmek mümkün olmuyordu. Peygamber vefât etmişti. Fakat iki esâs-ı metîn olmak üzere Kitap, Sünnet bırakmış, lüzûmu takrîrinde mürâcaat etmek üzere usûl-i ictihâdı ta'lîm buyurmuştu. İşte artık şerîat-i garrâ-yı Muhammediyye'nin devamı te'mîn edilmiş, üzeri de [1](الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا) âyet-i celîlesiyle hatm buyurulmuştu. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

Gece Dersleri:

-2-

KUVVET HAZIRLAMAK

Mukarriri: Mûsâ Kâzım
Muharriri: Eşref Edîb

–mâba'd–

İstihsâl-i kuvvet için her şeyden evvel ulûm ve maârifin neşr ü ta'mîmi vâcib olduğunu başka bir nokta-i nazarla dahi isbât edelim: Ma'lûmdur ki bir memlekette kuvvet ve servetin husûlü o memlekette âsâyişin vücûduna mütevakkıftır. Zîrâ âsâyiş olursa rahat olur. Rahat olursa herkes işinde gücünde bulunur, esbâb-ı maîşetini suhûletle tedârik eder, sa'y ü gayreti nisbetinde sâhib-i servet olur. Turuk-ı ticâret bütün efrâda küşâde bulunur, ama âsâyiş olmazsa hiçbir şey olmaz; hattâ ibâdet bile edilemez.

Hâlbuki bizde tamâmıyla âsâyiş maatteessüf hiçbir vakit takarrür etmemiştir. Garibdir ki ahâlimiz de bu hakîkati hâlâ anlayamamıştır. Çünkü biz âsâyiş ne olduğunu bilmemişiz ve bilmiyoruz. Zannederiz ki vardır. Âsâyiş ne olduğu bilinmek için mütemeddin bir memlekette bulunmalı ki anlaşılsın.

Düşününüz ihtilâl-i dâhilîden, kurtulduğumuz var mı? Dâhilî eşkıyâdan hâlî bir senemiz geçti mi? Ben şu yaşa geldim, hiçbir sene görmedim ki ihtilâl-i dâhilîden, eşkıyâ beliyyesinden hâlî kalalım.

Hem bu hâl, yalnız müslim ile gayrimüslim arasında değil, ahâlî-i İslâmiyye arasında da böyledir. İşte Yemen mes'elesi meydanda. On seneden beri telef olan askerin miktârı yüz binlere bâliğ olmuş. Düşünülürse bunun sebebini yine cehil buluruz.

Gerek Rumeli'de gerek Anadolu'da, gerek Arabistan'da, el-hâsıl şu memâlik-i Osmâniyyenin her tarafında vukûa gelen ihtilâller, dâhilî muhârebeler… Bütün tahkîk ederseniz görürsünüz ki cehilden nâşîdir.

Demek oluyor ki en büyük belâ, en büyük âfet, cehil imiş. Şu halde bunun izâlesi çâresi? Bunun zıddını iltizâm lâzım gelir. "İlm"i şiddetle iltizâm etmeyince bu memleket felâketten halâs olmayacak.

Bundan sonra hükûmet buna çalışacak, elinden geldiği kadar neşr-i maârife bezl-i himmet edecektir. Ahâli de kıymetini bilmeli ki hükûmet azminde muvaffak olsun. Ahâli hükûmetin sa'yini semeresiz bırakırsa yine muvaffakıyet hâsıl olmaz.

Anadolu'da acîb ve garîb fikirler vardır: Mektep açılsın, çocuklar okuma yazma öğrensin denildi mi; yani usûl-i cedîd üzere terbiye edilsin denildi mi ahâli bunu başka türlü telakki eder, buna başka türlü ma'nâ verir:

– Hâ… Çocuklarımızı dinsiz yapacaklar…

Gûyâ hükûmetin maksadı bu imiş. Bir kere düşünmüyor ki hükûmet neden ahâliyi dinsizliğe sevk etsin; bunun sebebi ne? Bir hükûmet-i İslâmiyye kendi tebeasını, tebea-i müslimesini neden dinsiz etmeye çalışsın? Hükûmet bundan ne istifâde edecek? Şüphe yok ki hiçbir şey istifâde etmemekle berâber kendi kendisini mahvedecek.

Şu halde teşvîk etmesi, hattâ icbâr etmesi acaba ahâlinin menfaati için mi, yoksa mazarratı için midir? Tabîî görülüyor ki dûçâr olduğu meskenetten, fakr u mezelletten kurtarmak istiyor. Hükûmetin vazîfesi de budur. Zîrâ hükûmet tebeasına elbette rehberlik edecek, çünkü ahâli kendi kendisine bir şey yapamaz.

Şimdiye kadar hükûmet bu vazîfesini yapmadı. Fakat bundan sonra yapacak. Lâkin ahâli de takdîr etmeli. Hiç olmazsa komşularımıza, hıristiyan vatandaşlarımıza bakmalı, nasıl çalışıyorlar.

Mektebe gitmekle insan dinsiz olmaz belki mektebe gitmez de taassupta devam ederse o vakit her şey olur. Kuvvet elimizden gider. Çünkü kuvvete karşı zaaf, ilme karşı cehil katiyyen mukāvemet edemez.

Bunun için ahâli gözünü açmalı, komşularımız vatandaşlarımız nasıl çalışıyorlar, maârif için nasıl can fedâ ediyorlar, görmeli, ibret almalı. Ahâli dâima maârif istemeli, hattâ hükûmet kendi yapmazsa ahâli cem'iyetler teşkîl etmeli. Elhamdü-lillâh ahâli hürdür. Çalışmak yolları açıktır. Türlü türlü mektepler için, zirâatin terakkīsi için, sanâyiin terakkīsi için her yerde, her işte cem'iyetler teşkîlini ahâliye **[100]** öğretmeli. Başka türlü olmaz. Beş on kişi, yüz kişi bir yere gelirse bir şey yapabilir. Şimdiye kadar bu mümkün değildi, üç kişi bir yere gelemezdi. Fakat bugün bütün mevâni zâil olmuştur. Ahâli serbest serbest cem'iyetler teşkîl edebilir. Elverir ki ahâliye anlatmalı, onları bu gibi mesâîye sevk etmeli.

– Ey ama, bu dünyaya bu kadar ehemmiyet verilir mi?..

Evet, verilir. Çünkü verilmezse mahvoluruz. Bâ-husûs bu asır, asr-ı terakkīdir.

Katiyyen ihmâl etmemeli, zâten dünya olmazsa âhiret de hiç olmaz. Zîrâ dünya âhiretten mukaddemdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de [2](رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً…) buyuruluyor. Bu, bir ta'lîm-i ilâhîdir. Bizim, ne yolda duâ edeceğimizi öğretiyor. Yani "Bana böyle duâ edin" buyuruyor.

[1] Mâide, 5/3.

[2] Bakara, 2/201.

– Adam… Bugün rızkım var, yarın Allah kerîm…

Bunlar saçma şeylerdir. Böyle şeyler olmaz. Çünkü bu gibi fikirler hayâtı, daha doğrusu İslâmiyet'i mahva sebep olur. Onun için hem dünya, hem âhiret için çalışacağız. Fakat evvelâ dünyayı.

Dünyada zillet ve meskenetle hiçbir şey olmaz. Bir hadîs-i şerîfte: [1](كاد الفقر ان يكون كفراً) buyurulur ki "Fakr, küfre yakın bir şeydir" demektir. Filvâki fakr u mezellet insana -maazallah- Allah'ı da inkâr ettirir. Çünkü âciz kalınca akla her şey gelir, hele ibâdetin aslâ zevki olmaz. Hülâsa evvelâ dünyayı imar lâzım. Zîrâ dünya ma'mûr olmazsa âhiret de olmaz. Çünkü bir kere gönül ferah olmaz. Gönül ferah olmayınca hiçbir ibâdetin de zevki olmaz.

Bir de dünya ma'mûr olmazsa memleket batar. O vakit ne din kalır, ne namus, ne îmân.

Demek oluyor ki dünyaya çalışmak farzdır. Şüphe mi var ya? Öyle olmasaydı Allah, "Evvelâ benden dünyayı isteyin" diye fermân buyurmazdı.

İslâm'da Cuma günleri bile tatil yoktur. İslâm'ın tatili: Yalnız ezan okunduğu vakit alış verişi bırakacağız, camiye gidip namaz kılacağız. Çıkınca yine alış verişe başlayacağız. [2](فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ …) buyuruluyor. Meâli: Namaz bitince iş başlarınıza dağılınız. Rızık taleb edin. Alış veriş edin. Uğraşın, çalışın… demektir.

İşte İslâm böyle bir dindir. "Adam dünyaya ehemmiyyet vermeyin, dünyanın, ne hükmü var?" gibi i'tikādların, fikirlerin nereden geldiğini bilmiyorum. Bunlar hep Kur'ân'a muhâlif şeylerdir. Hattâ fıkıhta öğrendiniz ki bir kimse Ramazan'da müddet-i sefer bir yere gitse, yani üç günlük mesâfeye niyet ederek evinden çıksa orucu bozar… Hâlbuki oruç âhiret içindir. Oraya gitmek ise dünya içindir. İşte görülüyor ki bu mes'elede de dünya takdîm olunuyor.

– Varsın oruçlu gitsin, ne olacak? Bâ-husûs şimendüferle, vapurla giderse… A'lâ vapurlar, mükemmel şimendüferler, ne eziyet olacak? Yaya yürüyecek değil ki…

Hayır, ne ile isterse gitsin. Hayvanla, şimendüferle, vapurla, otomobil ile balonla… Ne ile olursa olsun yine bozmak câizdir. Sebebi? Çünkü ne kadar olsa bir seferdir. Oruç olursa hasta olur. Hasta olursa iş yapamaz. İş yapamayınca maîşeti muhtel olur. Maîşet muhtel olunca âhiret de muhtel olur.

Demek ki evvelâ dünya? Evet. Evvelâ dünya? Zîrâ dünya âhiretin mevkūfun aleyhidir. Bir şeyin mevkūfun aleyhi olmayınca o da olmaz.

Âsâyişin ve dolayısıyla ilim ve ma'rifetin lüzûmunu bir de şöyle isbât edelim! Bir memlekette âsâyiş olmayınca anâsır arasında ittifak bulunmaz. İttihat bulunmayınca ticâret de, zirâat de, servet de olmaz. Şu halde bir memlekette ki ittihat ve ittifak bulunmaz, orada rahat da olmaz. Rahat olmayınca hiçbir şey olmaz.

İttihat ve ittifak denilen şey, neye muhtaçtır? Bir memlekette ahâli beyninde zuhûra gelen husûmetin zâil olması neye mütevakkıftır? Şüphe yok ki yine ilim. Kuvvet için herhangi bir mukaddimeyi alsa yine ilme varıyor. İlme istinâd eyliyor.

İşte görülüyor ki her şey için evvelâ ilim, maârif lâzım, ahâliyi bu meskenetten kurtarmak için ilimden, ma'rifetten başka çâre yok.

– Biz ne yapalım?..

Bizim yapacağımız teşviktir. Bu hakāyıkı dilimizin döndüğü kadar anlatacağız: İşte arkadaşlar mes'ele böyledir. Öyle birtakım taassub-ı câhilâneden vazgeçin. Hemen ahâliyi maârife teşvik ve tergīb edin. Onlara deyiniz ki: Mâdem hisse-i maârif veriyorsunuz; bu paraları köyünüzde sarf ettiriniz. Bu verdiğiniz paralar ile mektep açtırıp çocuklarınızı okutturunuz. Gezdiğiniz yerlerde işte böyle teşvîkātta bulunmanızı tekrar ihtâr ederim arkadaşlar!

(Bu gece dersleri, Şehzâde İttihat ve Terakkī Kulübü'nde veriliyor. Haftada iki gece, İttihat ve Terakkī Cem'iyeti'nin İlmiye Şubesi'ne tahsîs edilmiştir. Fâtih, Bâyezîd, Ayasofya ve İstanbul'un hemen bütün medreselerinden talebeler ve müderrisler bu meclislere, bu derslere devam ediyorlar. Beş altı aydan beri devam eden bu derslerden talebe pek çok istifâde etti. Bütün ahkâm-ı meşrûtiyyeti işitti, belledi. Çünkü orada her şeyden, siyâsetten, dâhilî ve hâricî ahvâl-i hâzıramızdan bahsediliyor, talebenin fikirlerinin açılmasına gayret olunuyor. Talebe istediğini sorar, üstâd-ı muhterem hiçbir suâli cevapsız bırakmaz. En ziyâde ve hemen umûmiyetle mesâ'il-i hâzıra-i ictimâiyye, ilmiyye ve siyâsiyye mevzû-i bahs oluyor. Hazret-i Üstâd kendisine mahsus açık, sâde, latîf ifâdesiyle mes'eleyi kemâl-i vuzûhla tenvîr eder. Talebe o kadar memnun **[101]** oluyor ki ders saat ikide başladığı halde daha yarımdan yer tutmak için koşuyorlar.

İşte aylardan beri devam ile bu derslerden feyiz alan ve meşrûtiyyetin ebedî birer kahraman müdâfii kesilen bu yeni yetişme talebe, bu parlak fikirli telâmîz-i irfân Ramazan münâsebetiyle etrâfa gönderilir. İnşâallah vazîfelerini hüsn-i îfâya muvaffak olurlar; müslümanları uyandırarak ilm ü ma'rifete, sa'y u faâliyete teşvîk ederler, harekete getirirler de hem üstadlarını hem de bütün milleti memnun ederler ve âtiyen ümmetin en mümtâz sınıfı olurlar ve bu sâyede şeref-i kadîmlerini ihrâza muvaffak olurlar. Allah muvaffak bi'l-hayr eylesin.)

Sonra vâcib olan kuvvetin ihzârı için lâzım gelen esbâbın biri de herkesin vazîfesini bilip onunla iştigal etmesidir. Eğer öyle olmazsa vâcib olan kuvvet elde edilemez.

Maatteessüf bizde bu hakīkat takdîr olunmamıştır. Bizim ahâlimiz ne gibi vazîfe ile mükelleftir, onu bilmezler. Bütün vezâif karışmış. Hâlbuki milel-i mütemeddinede böyle şey yok. Herkes vazîfesini bilir. Başka şeye kulak vermez. Zâten öyle olmak lâzımdır.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 9633.
[2] Cum'a, 62/10.

Şimdi bizim ahâliye bakınız, görürsünüz ki kahveye oturmuşlar hep vazîfeleri hâricinde laklâkıyâtta bulunuyorlar. Bakıyorsunuz bir hamal oturmuş, yanıbaşındaki hamala siyâsiyâttan bahseder. Hamalın işi yük taşımak iken vükelânın, erkân-ı hükûmetin icrââtını tenkid ediyor.

Sonra talebe-i ulûm bir yere toplanmış, onlar da öyle, hükûmetin icrââtını tenkid ederler. Hâlbuki vazîfesi o değil. Onun vazîfesi taallüm, tederrüs. Hâlbuki talebe her nerede ictimâ ederse dâima mübâhesât-ı ilmiyyede bulunmalı. Çünkü vazîfesi o. İtirazlar, münâzaralar, mübâhaseler her nerede olursa olsun yapılmalı. Fakat maatteessüf böyle olmuyor. Gerek hocalar, gerek talebeler hepsi siyâsî kesilir. Her yerde, kahvede, medresede hep siyâsiyâttan bahseder.

Vâkıa siyâsiyât merak olunmaz bir şey değil. Fakat bunu bütün bütün kendimize iş güç edersek, bütün evkātımızı bununla iştigāle hasredersek vezâifimiz geri kalır.

Yalnız medâristeki talebe değil. Mekâtibteki talebe de böyle. Hattâ mektebin içinde bile bir mübâhase-i siyâsiyyedir gidiyor. Başka nizâları yok: O fenâ, yok bu fenâ.

Sonra imtihan zamanında muallimleri ta'kīb ederler:

– Aman, bana numara ver, derler!

– A çocuk vazîfeni bilip de vaktiyle çalışsan a…

Fakat ne çâre ki bu hâl, umûmî bir hastalık. Hiç kimse vazîfesini bilmiyor. Alışmamış. Onun için öteden beri böyle gitmiş. Tarih de bunu gösterir. Meselâ: Talebe kalkmış, haydi Şeyhülislâm Kapısı'na, Bâb-ı Âlî'ye. Vâkıa o zamanlarda hükûmet öyle isterdi, ona lâyıktı; çünkü hükûmet berbat bir halde idi. Fakat bugün buna lüzûm var mı? Hâlbuki şimdi de öyle. Çok yazık.

İyi bilmeli ki şimdi buna hâcet yok. Meselâ vükelâ vazîfesinde kusur ederse mebûsân onları kovarlar. Binâenaleyh ahâliden hiçbir sınıfın vükelâyı muâhazeye hakkı yoktur. Çünkü mebûslara o hakkı verdik. Eğer vükelâ, yani kuvve-i icrâiyye bir fenâlık ederse mebûslar toplanırlar, hepsini kovarlar. "İtimâdımız yoktur" deyince patır patır düşerler. Onun hâricinde bütün millet bir yere gelse ehemmiyyeti yok. İşte meşrûtiyyet-i idâre böyledir.

Millet onları dört sene azil de edemez. Bütün umûr-ı siyâsiyyeden ancak onlar mes'uldür. Şu halde bugün hiçbir sınıfın kuvve-i icrâiyyeyi gerek hey'et-i umûmiyyesini ve gerek bazısını katiyyen ve kātıbeten tenkide lüzûm yoktur. O vazîfeyi yapacak vükelâ-yı millettir.

Sonra biz orada kalmayız, mehâkimden de bahsederiz. Haydi evvelden bahsederdik, rüşvet alırlar, haksızlık ederler; filhakīka o vakit muâhazeye müstehaktılar. Fakat şimdi ona da hâcet kalmamıştır. Çünkü bugün bütün umûr-ı adliyyeye nezâret edecek bir reis var: Adliye Nâzırı. Eğer bir fenâlık olursa bizim mebûsân -Allah kıyâmete kadar dâim etsin- derhâl nâzırı çağırırlar:

– Senin maiyyetin şöyle yaparmış, derler. Eğer yaptığı hakīkaten sâbit olursa ve nâzırın da bunda bir medhali, bir teseyyübü olursa o nâzıra:

– Haydi defol git, derler.

Yok, o adamın yaptığından nâzırın ma'lûmâtı yok ise, nâzır tahkikat icrâ eder, derhâl cezâsını verir.

Demek oluyor ki hiçbir mahkemeyi muâhazeye ahâlinin hakkı kalmamıştır. Madem parlamento var, madem bütün ümmetin umûru onlara teslim edilmiştir; artık gerek dâhilî, gerek hâricî işlere bakacak onlardır. Biz vazîfemize bakalım. Böyle olursa terakkī olur.

Talebeden bir zât:

– İyi ama hoca efendi, dedi, kānûn ahâliye ictimâ hakkını veriyor; meselâ ahâli siyâsî cem'iyetler teşkîl edemeyecek mi? Beğenmediği işler hakkında müzâkere edemeyecek mi? Ahâli bir yerde ictimâ ederek miting yapamayacak mı?

– Evet, cem'iyetler teşkîl edebilecek, fakat bunlar niçindir? Fâidesi nedir?...

Cem'iyetler teşekkül eder. Siyâsî cem'iyetler de olur. Fakat bizde siyâsî cem'iyetler müteaddid olamaz ve olmamalıdır. Zîrâ olursa hükûmet dağılır. İş göremez. Âciz kalır. Yani hükûmetin kuvveti teferruk eder. Edince mahvolur.

[102] Unsuru vâhid olan bir memlekette siyâsî cem'iyetler olur. Meselâ bilfarz yalnız müslüman olsak, bu müslümanlar da yalnız Türk olsa, başka hiçbir millet yok, hepsi Türk… Şimdi bu Türkler arasında siyâsî fırkalar olabilir. Nâfidir. Çünkü hepsinin maksadı mülkün terakkīsi. Yalnız mülkün terakkī ve teâlîsi esbâbını istihsâl husûsunda efkâr müteşettit olabilir. Bir fırka bir nevi esbâb, diğeri başka esbâb mülâhaza edebilir. İkisinin de maksadı memleketin terakki ve teâlîsidir.

Bu, olabilir; böyle millet-i vâhide olursa fakat milel-i muhtelifeden mürekkeb olan bir memlekette unsur nâmına cem'iyetler teşkîli muzırdır. Meselâ bir Rum cem'iyyet-i siyâsiyyesi, ona karşı Ermeni cem'iyet-i siyâsiyyesi, Bulgar cem'iyet-i siyâsiyyesi, ona karşı Türk, yahud Arap siyâsî cem'iyetleri, sonra Girid veya Arnavud cem'iyyet-i siyâsiyyeleri… ilh… Hepsinin âmâli başka başka. Türkler Türkler'in terakkīsine, Rumlar Rumlar'ın, Araplar Araplar'ın, Bulgarlar Bulgarlar'ın, Ermeniler de Ermeniler'in terakkisine çalışır. Birbirlerini hasım tanırlar. Böyle bir memlekette nasıl terakki hâsıl olur? Hissiyyât-ı mütehâlife erbâbı arasında böyle cem'iyetler teşekkül edince memleket dağılır. Hükûmet olmaz.

Yine tekrâr ederim, millet-i vâhide olursa, Fransa gibi, İngiltere gibi, o vakit siyâsî cem'iyetlerin teaddüdünde zarar olmaz. Bakınız meselâ İngiltere böyledir.

Vâkıa onun zîr-i idâresinde de lâ-yuad milletler var. Fakat İngiltere İngiliz olmayanları kendisinden saymaz. Onlara hukūk-ı siyâsiyye vermez. "İngiltere" deyince 38 milyondur, işte o kadar. Ötede 300 milyon var, fakat onlar hükûmetin işine karışamazlar.

Şimdi bu 38 milyondan ibâret İngilizler arasında iki, üç fırka olabilir. Çünkü hiçbir İngiliz memleketin mahvını arzû etmez.

Hepsinin gāye-i maksad ve mesâîsi birdir: Mülkün terakkisi. Onun için orada siyâsî fırkaların teaddüdünden memleket mutazarrır olmaz, bil-akis fâide olur. Fakat bizim gibi birçok milletlerden mürekkeb bir memlekette iş bunun aksinedir.

Şimdi şu halde fırak-ı siyâsiyyenin burada teşekkülü gayet müşkildir. Vâkıa Ittihat ve Terakki Cem'iyeti kendi programında fırak-ı siyâsiyyenin teşekkülüne müsâade etmiştir. Fakat bunun ne derece muzır olduğu sonradan pek güzel anlaşılmıştır.

Evet var, ama tatbik mes'elesine gelince dehşet. Ahâli birbirini kıracak. Harb-i dâhilî zuhûr edecek. Anâsır-ı muhtelife arasında zâten husûmet var. Hepsine ayrı ayrı bir kuvvet verince birbirlerini öldürürler.

Miting mes'elesine gelince: Bu, olabilir. Fakat yapılacak miting ahvâl-i fevkalâdeye münhasır olarak memleketin menâfiine âit olmalıdır. Yoksa memleketin mazarratına âit mitingler olamaz. Zâten hiçbir yerde böyle mitingler yaptırmazlar. Meselâ "Rumlara karşı boykotaj yapalım, mâdem bize böyle yaparlarmış, biz de şöyle yapalım" diye miting yapmak olur mu? Bit-tabi' olmaz. Zîrâ ta'kîb ettiğimiz ittihat-ı anâsır fikrine külliyyen mugâyirdir.

Âsâyişi muhâfaza için ittihat lâzım. Hele biz pek muhtâcız. Ittihat, ittifak fikrini nasıl yerleştirmeliyiz? Ne gibi esbâba tevessül edelim ki anâsır arasında nifak zâil olsun? İşte yine görülür ki çâresi, maâriftir. Başka hiçbir çâre yok, mektepleri teksîr etmeli, bütün evlâd-ı vatan okusun, vatanın menâfi'-i hakîkiyyesini millet anlasın.

İşte son sözüm şudur ki: Mâdem ki biz kendimizi muhâfaza için kuvvet i'dâdına mecbûruz, bu kuvvetin mevkûfun-aleyhi ne varsa bunları istihzâr vâcibtir. Ve herhangisini tutsak maârife dayanır. Demek ki bütün saâdet, bütün selâmet "maârif" kelimesinin içindedir. Bütün milletlerin terakkîsi ve teâlîsi maârif sâyesinde meydana gelmiştir. Bir, iki asır evvel bu terakkî yoktu. Çünkü bu maârif yoktu. Nasıl ki bu maârif intişâra başladı, o zamandan itibâren terakki de başladı.

Bütün dünyayı hayrette bırakan bu terakkiyâtın sebebi maâriftir. Bunu bilmeliyiz de ahâli beynindeki o fikr-i bâtılı izâleye çalışmalıyız. İlim hiçbir vakit insanı dinsiz yapmaz. İnsan hakâyık-ı eşyâya vâkıf olunca azamet-i ilâhiyyeye hayrân kalır. Ben emînim ki bugün mükemmel hey'et bilen adamın imânıyla hey'et bilmeyen adamın imânı bir olamaz. Hakâyık-ı eşyâya vâkıf olanla taş, topraktan başka bir şey bilmeyen adam arasında dünyalar kadar fark var. Bu böyledir. Yoksa ilim neden insanı dinsiz yapsın? Bu fikir âdetâ bizim dîn-i mübînimizi tezyîftir. Zîrâ dinimizin ilm ü maârifle ictimâ edemeyeceğini gösteriyor. Bu ise iftirâdır.

Evet, çocuklar mektepte dinsiz de olur. Fakat bunu ilim yapmaz. Ahlâksız muallimler yaparlar. İlim hadd-i zâtında elbette nâfidir. Hakâyık-ı eşyâya vukûf peydâ ettikçe Cenâb-ı Hakk'a karşı inkıyâd da o nisbette artar. İrfân, ma'rifetullâh odur. İrfansız imân irfanlı imâna muâdil olmaz. [1](هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) Bilenle bilmeyen müsâvî olur mu?..

–ikinci dersin sonu–

[1] Zümer, 39/9.

HANOTAUX İLE MERHÛM ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN MÜNÂKAŞASI

–Hanotaux'nun makālesinden mâba'd–

İşte aklı idrâki iknâ edecek sûrette hiçbir dinin, hiçbir felsefenin bir türlü kestirip atamadığı ihtilâfât-ı dîniyye ve felsefiyye hep bu dâirede toplanıyor. Bununla berâber bu gâyete vusûl için ihtiyâr olunan taharrîler, mübâhaseler, yeni bir şey değildir. Pek eski hükemâ da bu mes'eleyi hal için uğraşmışlar, lâkin onlar da **[103]** muvaffak olamamışlar, onlar da müteah-hirînden fazla bir iş görememişler.

A'sâr-ı sâlifeden bu âna kadar geçen zaman zarfında anlaşılan şeylerin gayesi şu oluyor ki: Bu nokta-i mühimmeye âit olan akāid-i beşeriyyeyi aralarında taksîm etmiş iki mezheb var: Evvelkisi bir taraftan ulûhiyyete nâ-mütenâhî bir azamet, nâ-mütenâhî bir ulüv veriyor; diğer taraftan insanı hazîz-i za'fa, dereke-i hîçîye indiriyor.

İkincisi ise insanın mertebesini yükseltiyor; ona fıtratındaki imân ve ihtiyâr ile, işleyeceği hasenât-ı a'mâl sâyesinde zât-ı ilâhiyyeye takarrüb hakkını veriyor.

Şimdi birinci mezhebe i'tikādın netîce-i tabîiyyesi insanı şuûn-ı hayâtiyyesinden gaflete teşvîk etmekten, kalbine ye's ü fütûr ilkā eylemekten, olanca azmini, himmetini bitirmekten ibâret olduğu halde, ikinci mezhebe i'tikād insanı meydân-ı celâdete, sâha-i sa'y u amele sevk eder, mücâdele-i hayât için mehâliki iktihâm kuvveti verir.

Her iki tarafa misâl olmak üzere Budîlerle eski Yunanîleri gösterebiliriz, Budîler tecerrüdle emreden bir dine sâliktirler ki insanın ve bütün kâinâtın zât-ı ulûhiyyette fânî olması o dinin usûl-i esâsiyyesindendir.

Eski Yunanlılar ise evsâf-ı maddiyyesi itibârıyla ilâhı insana teşbîh eden bir dine tâbidirler ki bu din kendilerine çalışmakla, yaşamakla emreder. Zîrâ bunlar insanın, yahud kahramanın hasenât ve hayrât sâyesinde ilâhlar sınıfına yükselmesi mümkün olacağı itikadındadırlar.

Aradan beş yüz sene geçtikten sonra âlem-i kadîmin enkazı üzerinde biri lâhûtî, diğeri nâsûtî iki din zâhir oldu. İşte bu iki din şu iki mütenâkız mezhebi -tenâkuzu biraz azaltmak şartıyla- temsîl etmektedir. Birincisi doğrudan doğruya Ârîler'in âsârına vâris olan diyânet-i Mesîhiyye'dir ki Sâmîlerin mezhebinden müştak ve ondan bir şube olmakla berâber katiyyen o mezheble alâkası kalmamıştır. İşte zât-ı ulûhiyyete takrîb sûretiyle insanın mertebesini i'lâ etmek bu dinin hasâis-i mümtâzesinden iken ikinci din yani Müslümanlık mezheb-i sâmiyyenin tesiriyle şâibe-dâr olduğu için insanı esfel-i sâfilîne indirir, Allah'ı da insandan nâmütenâhî bir sûrette yükseklere çıkarır.

Bu iki muhtelif meyil her iki dinin asl-ı ulûhiyyet hakkındaki esâsında tamâmıyla meydana çıkar. Nasrâniyyet bu husûsta teslîse kāil olur. Yani ilâh-ı eb ilâh-ı ibni vücûda g[et]irmiş, ikisi arasında Rûhu'l-Kuds vâsıta olmuştur. Binâenaleyh Hazret-i Îsâ hem ilâh, hem beşerdir. İnsanların irtikâb ettiği günâhları afv ettirmek için kendini fedâ edecek bir ilâh-ı beşerînin za-rûret-i vücûdundan müştak olan bu teslîsi müslüman sûret-i katiyyede reddeder, "Lâ ilâhe illallah"

diyerek vahdâniyyet-i ilâhiyye hakkındaki akîdesine olanca kuvvetiyle sarılır.

Bununla berâber hıristiyanların bu i'tikādları daha sâde, daha yüksek, i'timâda daha şâyândır; çünkü abd ile Hâlık arasında vesâit-i ittisâl mevcut olduğu için onları takarrüb-i ilallâha medâr olacak a'mâle sevk eder. Hâlbuki İslâmiyet müslümanları hiç değişmeyen câzibe kānûnu iktizâsınca fezâda sukuta mahkûm ecsâma çevirir ki kurtulmak için namaz kılmaktan, duâ etmekten, bütün âmâlin penâhı olan Allah'ın vahdâniyyetine sığınmaktan başka çâreleri yoktur. Zâten İslâm kelimesinin ma'nâsı da irâde-i ilâhiyyeye karşı sûret-i mutlakada inkıyâd etmekten ibârettir.

Biz her iki dini, tâbîr-i dîgerle her iki medeniyyeti karşı karşıya gelmiş, hattâ menşe'leri itibârıyla bazı noktalarda birleşmiş görüyoruz. Çünkü ikisi de usûl-i Yunâniyye ve Sâmiyye'den iştikāk etmiş, ikisi de o usûlden birtakım akāid, birtakım âdâb almıştır. Binâenaleyh birçok cihetlerde birleşiyorlar. Bununla berâber kudret-i ilâhiyye ile hürriyyet-i beşeriyye bahsine gelince, iki din arasındaki mesâfe cidden açılıyor.

İşte müslümanlarla olan münâsebâtımıza dâir beyân-ı re'y edenleri ihtilâfa düşüren mes'ele mübâyenetlerle bu mukārenetlerdir. İçimizden birtakımı tedkikātını hıristiyanlık ile müs-lümanlık arasındaki ihtilâfâta hasr ettiği için İslâm'ı en müt-hiş, en şedîd bir düşman buluyor.

Mösyö Kimon *Emrâz-ı İslâm* nâmındaki eserinde diyor ki: "Diyânet-i Muhammediyye insanlar arasında intişâr etmiş bir cüzzâm illetidir ki müdhiş bir tarzda tahrîbâtını icrâ etmektedir. Evet bu bir korkunç hastalıktır, umûmî bir felçtir. Öyle bir cünûndur ki insanı meskenete, atâlete sevk eder ve bu iki halden ancak kan dökmek için uyandırır. Müdemmen ayyaşlar, cür'etli mücrimler yetiştirir. Muhammed'in Mekke(!)'deki mezârı da müslümanların kafalarına cünûn tevzî eden bir elektrik sütûnundan başka bir şey değildir. Bu din müslümanları, sara, sinir nöbetlerine benzer birtakım harekâta icbâr eder; akıldan eser bırakmaz; Allah lafzını nâmütenâhî bir sûrette tekrâr ettirir; sonunda tabîat hükmüne geçen birtakım âdâta alıştırır: Hınzır etini; şarâbı, mûsıkīyi kerîh görmek gibi..."

Bu sınıftaki muharrirler müslümanların bir sürü yırtıcı hayvan olduğuna, bunların beşte birini mahvedip geri kalanını ağır işlerde kullanmak, Kâbe'yi, Muhammed'in mezârını yıkmak lâzım geleceğine hükmediyorlar… Vâkıa mes'elenin en basit bir tarz-ı halli. Cins-i beşerin salâhı da bunu îcâb ediyor… Öyle değil mi? Lâkin muharrir şurasını düşünmüyor ki 130 milyon kadar müslüman var; sonra bu "mecnûn"ların canlarını, dinlerini müdâfaa maksadıyla kıyâm etmeleri de muhtemel.

Bu re'ye muârız bulunanlar da Müslümanlığın bizim dinimize, bizim medeniyyetimize râbıta-i uhuvvetle merbût bir din, bir medeniyyet olduğuna zâhib oluyorlar; hattâ diyânet-i İslâmiyye'nin kâ'bını diyânet-i Mesîhiyye'nin mertebesinden daha yüksek buluyorlar.

[104] Mösyö L'evasiyon Müslümanlığın tehzîb edilmiş diyânet-i Mesîhiyye olduğunu itirâf ettikten sonra, gāib olan dinlerini aramakta olan Fransızlara dönüp, aradıklarını bulmak için İslâm'dan istiâneyi tavsiye ediyor.

Kezâlik birtakımları da İslâm'a karşı tebcîl ve ihtirâm vâcib olduğuna kilise müverrihlerinden bir kardinalin şu sözlerini sened ittihâz ediyor: "Müslümanlık Afrika'daki akvâm için bir köprüdür ki o vâsıta ile putperestlik derekesinden hıristiyanlık mertebesine geçilir. Binâenaleyh müslümanlara karşı yalnız müsâmahakâr davranmayarak İslâm'ı, camilerine, medrese-lerine nafaka tayîn etmek, dâiresinin tevessüüne çalışmak sûretiyle tahkîm etmeliyiz; onu Fransa medeniyyetinin talîası gibi kullanmalıyız; fütûhâtımıza yardımı olacak âlet ittihâz eylemeliyiz."

İşte bugün mevcut olan aralarındaki mu'tedil, müsâlemet-perverâne derecâtıyla berâber bu iki reyden ibârettir. Lâkin her ne kadar bunlar birbirinden ayrı iseler de yine kısmen birleşerek aynı hayyizi işgal ediyorlar. Çok defalar da bizim müsta'merâtımızdaki memûrlarımızdan, vekîllerimizden her birinin şu iki meslek arasında şaşırarak, müslümanlara karşı sırf kendi hissiyyâtına, kendi temâyülâtına nazaran bir hatt-ı hareket tayîn ettiği görülüyor. Bu âdetâ iki mütenâkız kutba benziyor ki birinde müsâmahada ifrâta varanlar, diğerinde de mutaassıblar bulunuyor; hiç ortası görülmüyor.

İşte bizim ictimâî, siyâsî, idârî muâmelâtımızda tenâkuz ihdâs eden sebep herkesin kanâatine göre meydân-ı faâliyyete çıkan bu temâyülât-ı ma'kûseden başka bir şey değildir, ki hâlâ hükûmetimiz husûsiyle Afrika'da sâbit, kat'î bir siyâset ta'kîb edemeyerek şüpheler, tereddüdler içinde, bugün yaptığını yarın bozmak, yarın bozduğunu öbür gün yapmak sûretiyle vakit geçiriyor. Bu fenâlık yavaş yavaş ilerliyor, tehlikesi günden güne artıyor. Zîrâ zararı yalnız Cezâir bilâdıyla dört beş milyona bâliğ olan yerli sekenesine isâbetle kalmıyor; kıt'anın bütün bir nısfıyla esâsen külliyetli iken esîr ticâretinin men'i ve cenâh-ı adl ü re'fetin bastı sâyesinde bir o kadar daha artacak olan ahâlisine de sirâyet ediyor.

Binâenaleyh cidden mühim olan bu mes'elenin halli için kat'î bir meslek ittihâzı lâzımdır; yoksa yalnız muntazam ibârelerle, âhenkli cümlelerle işin içinden çıkılamaz. Bu sebepten ben mes'eleyi ârâ-yı umûmiyyeye arz etmeyi, bununla berâber bir netîce-i fi'liyyeye vusûl için akla, hakīkate en ziyâde mutâbık gelen bir vesîleyi bildirmeyi, daha sonra da mes'elenin mevzûuna son derecede merbûtiyyeti olan bir şeyi îrâd etmeyi münâsib gördüm. –mâba'di var–

ZEYD VE ZEYNEB MES'ELESİ

Mes'elenin nass-ı celîl-i Kur'ânîsi

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا . وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ

مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا [1]

Cenâb-ı Hak ve Resûlü mü'minînin umûr-ı dîniyyelerine âit bir emri kazâ ve irâde buyurduğu vakit artık o işte onların rey ve ihtiyârları kalmaz –yani kazâ-yı Sübhânî ve emr-i ilâhîye tâbi olmaları lâzımdır– ve Cenâb-ı Hak ile Resûlüne âsî olanlar dalâl-i mübîn ve gavâyet-i ziyâde-terîn ile gümgeşte ve gümrâh oldular.

"Bu birinci âyet-i kerîme Peygamberimiz (s.a.) Zeyneb (radiyallahu anha)'i Zeyd (radiyallahu anh)'e taleb buyurdukları vakit müşârün-ileyhânın ve birâderi Abdullah bin Cahş'ın vukū' bulan ibâları üzerine nâzil olmuş idi ki bu âyetin nüzûlüyle emr-i ilâhîye gerden-dâde-i inkıyâd olup mutâvaat eylemişler idi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.) Cenâb-ı Zeyd (radiyallahu anh) tarafından müşârün-ileyhâya elli aded dirhem, bir namaz örtüsü, lihâf, dir-i izâr, elli müdd taâm, otuz sâ' hurma irsâl buyurmuşlar idi".

Ecille-i ulemâ-i Mâlikiyye'den Kādî Iyâz (r.h.)'ın *Kitâbü'ş-Şifâ fi ta'rîfi Hukūki'l-Mustafâ* nâm eser-i mübârekinde mastûr olan Ali bin Hüseyn (radiyallahu anh)'den muhakkikīn-i müfessirînin nakletmiş oldukları - Cenâb-ı Hakk'ın Zeyneb (radiyallahu anh)'i Nebiyy-i zî-şânımıza tezvîc buyuracaklarını vahy buyurmuş - olmaları rivâyet-i sahîhasını bi't-takdîm deriz ki:

Erbâb-ı vukūf nezdinde hafî olmadığı vech üzere zamân-ı câhiliyyette ed'iyâ - evlâdlıklar - âilelere iltisâk ve ensâba iltihâk ederler ve cemî'-i hukūk-ı bünüvvete nâil olurlar idi. Yani hürmet-i neseb kendi haklarında cereyân ettiği gibi vâris dahi olurlar idi!...

Cenâb-ı Hakîm-i Mutlak neseb-i sarîhi izhâr ve ibdâ ve esâs-ı sahîhi te'sîs ve icrâ ile bu âdet-i redîe-i câhiliyyeyi ref' ü imhâ buyurmak irâde kılmakla sûre-i celîle-i mezkûrenin baştan dördüncü âyet-i kerîmesinde[2]:

وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ. ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ اللَّهِ فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوا آبَاءهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُم بِهِ وَلَكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

Ve Cenâb-ı Hak sizin evlâdlıklarınızı öz oğullarınız kılmadı – Bu, sizin a'yân ve hakāyıkı olmayan yani nefsü'l-emre mutâbık bulunmayan hevâî lâflarınız ve yalnız – ağızlarınızla olan sözlerinizdir ve Cenâb-ı Hak – ancak hakîkat-i kat'iyyesi olan – hak ve vâkı'ı söyler ve güm-geştegânı – o, sebîl-i hemvâre ihdâ ve îsâl eyler.

Onları pederleriyle çağırınız! – bu emr-i ilâhînin nüzûlüne kadar Cenâb-ı Zeyd (radiyallahu anh) bünüvvet-i Muhammediyye ile yani Zeyd bin Muhammed diye çağırılır idi. **[105]** Nitekim [3](مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ) bunu göstermektedir. –

Bu, –yani pederleriyle çağırmak– ind-i ilâhî aksat ve a'deldir. Eğer onların pederlerini bilmezseniz onlar sizin din kardeşleriniz ve mevâlînizdir –yani ey kardeşim ve ey efendim diye çağırınız.– Nehyden evvel ve sonra hatâen veya men kılınan niyeti kasdı olmayarak bir adamın, diğer bir zâtın çocuğuna oğlum demesinde –günâh yoktur– velâkin – zamân-ı câhiliyyetteki âdet-i sakīmeye tebean yani etvâr ve mişvârını istihsân ettiği bir çocuğa kendine ilhâk ve ilsâk maksadıyla –amden– oğlum demek günâhtır. Ve Cenâb-ı Hak muhtîlere afv ile muâmele buyurmakla – Gafûr ve Rahîm – oldu.

Nass-ı mes'elenin birinci âyet-i kerîmesindeki itâb-ı hafî-i ilâhî üzerine her ikisinin yani Zeyneb ve birâderleri Abdullah bin Cahş'ın inkıyâd eylemiş oldukları zikrolunmuş idi ki bu hareket-i vâkıa vahy-i ilâhî olan emr-i risâlet-penâhîye muhâlefet olmakla hatâdan hâlî değil idi. Maa-mâfîh sırf bu emr-i ilâhînin infâzı için vukūa gelen ve belki de bu irâde-i sübhâniyyenin –ref'-i tebennî ile neseb-i sahîhi vaz'– levâzımından olarak husûl bulmayan hüsn-i maîşetten dolayı Cenâb-ı Zeyd (radiyallahü anh) dâima atebe-i ulyâ-yı risâlete arz-ı şikâyât eyler idi ki bunun için nass-ı mes'elenin ikinci âyet-i kerîmesinde:

Ve Cenâb-ı Hakk'ın ecellü'n-niam olan dîn-i İslâm'ı nasîb ve müyesser buyurmasıyla in'âm eylediği – ve senin dahi kendisini ıtk u âzâd ve hakkında muhabbetini müzdâd kılmanla – in'âm eylediğine – zevcesiyle sû-i muâşeretinden şikâyet ettiği vakit – zevceni imsâk et – yani taht-ı zevciyyetinde ibkā eyle – ve Cenâb-ı Hak'tan çekin – müşârün-ileyhâ âile-i Peygamberîden olmak ve zevci ise bir köle bulunmak hasebiyle ona kibr ü nahvet isnâd veya kendisini ıtlâk husûsunda – dediğin vakti der-hâtır et.

– Şifâ'dan nakletmiş olduğumuz vech üzere Cenâb-ı Zeyd (radiyallahu anh)'in Hazret-i Zeyneb (radiyallahu anha)i tatlîkından sonra kendilerinin zât-ı pâk-i risâlet-penâhîye tezvîc buyurulacağı taraf-ı ilâhîden Peygamberimize (s.a.) vahy ve ilhâm buyurulmuş olmasıyla – ve Cenâb-ı Hakk'ın izhâr buyuracağı şeyi – tebennînin ref'i için müşârün-ileyhânın Peygamberimize (s.a.) tezvîci – ihfâ ve ızmâr edersin ve nâsın kīl ü kāllerinden – yani evlâdlıklarının zevce-i mutallakalarını almak âdet-i câhiliyyesine muhâlif olmasıyla seni ta'yîblerinden – haşyet edersin. Hâlbuki: Cenâb-ı Hak, haşyetine evlâ ve ehaktır.

Hikmet-i bâliğa-i sübhâniyye muktezâsı olarak Cenâb-ı Hak enbiyâ-yı kirâm hazerâtının zâhir ve bâtınlarının tesâvîsini irâde buyurmuşlardır.

Abdullah bin Ebî Serh'in taraf-ı Peygamberî'den (s.a.) katli irâde buyurulup Hazret-i Osman (radiyallahu anh)nın vukū' bulan istişfâıyla mazhar-ı afv kılındığı vakit Hazret-i Ömer (radiyallahu anh) aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hazretlerine "Onu katletmekliğim için işâret buyuracak mısınız diye gözüm gözünüzde idi" demiş ve Peygamber (s.a.) dahi "Enbiyâ vemz ü remz – îşmâr – etmezler onların zâhir ve bâtınları bir olur" buyurmuşlardır.

Bundan dolayıdır ki taraf-ı Rabbânî'den müşârün-ileyhânın kendilerine tezvîc buyurulacağı i'lâm ve ilhâm buyu-

[1] Ahzâb 33/36-37.
[2] Ahzâb 33/4,5.
[3] Ahzâb 33/40.

rulduğu halde - [1](أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ) buyurmaları [2](وَتَخْشَى النَّاسَ) cümle-i mübârekesinin nüzûlüne sebeb olmuştur.

–mâba'di var– **Şerefeddin**

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 22 Ağustos 1325 tarihinde Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–birinci musâhabeden mâba'd–

Hâlbuki emr-i fi'lî de bir sîgadır. Bunun mütekellimi bile eksiktir. Emir de sâir fiiller gibi müsbet olur, menfî olur. Sâir fiillere mugāyir olarak bunun gā'ibi, muhâtabı, müsbeti, menfîsi başka sîga sayılamaz. Bunda inşâîlik de medâr-ı i'tizâr değildir. Bunlar hep çocuk için şaşırtmacadır.

Daha hayli şeyler var. Bir iki sene içinde çıkan Osmanlı lisânı ile Türkçe, sarf ve nahiv eserlerinden başka kitapların hepsinde de "dır" râbıtası ber-mutâd "edât-ı haber" diye yâd edilmekte, cümleler "fi'liyye", "ismiyye" diye tabîatinden çıkarılmaktadır. Söz çok ise de, "El-ârifü yekfîhu'l-işâre"[3] deyip bu kadarla kalalım.

Yılan masalı kadar uzayan şu hikâyeyi daha uzatmayalım. Bundan ziyâdesine hâlimiz, vaktimiz yoktur. Cevdet Paşa'dan beri kavâid-nâme yazan müelliflerden bazıları kavâid diye öyle acîb şeyler der-miyân etmişlerdir ki Nasreddin Efendi'nin leyleği kuşa benzetmek için gagasını, ayaklarını kesmesi bunların gösterdikleri ma'rifetler yanında ehven kalır.

Bu kadar yokluk ve kargaşalık içinde hangi muallim, hangi usûl-i tedrîse tevessül edip muvaffak olabilir? Usûl-i tedrîsimiz hep kitabı hışır hışır ezber ettirmekten ibâret değil mi? Muallimliğimiz hep bu kuru ve öldürücü işe eli sopalı yasakçılık etmek değil mi? Vâkıa memlekette Dârü'l-Muallimîn'in açılması Mekteb-i Tıbbiyye'nin açılması kadar mühimdir. Vâkıa mekteplerde memleketin evlâdına karşı hakīkī baba himmetiyle, hakīkī ana şefkatiyle çalışan muallimîn-i muhtereme yok değildir. Fakat teessüfle itirâf edelim ki muallimîn arasında pek çok da beyinsiz lâfazan şarlatan vardır… Bunların şâkirdân ellerindeki kitapları beğenmemek, münhasıran ve rastgele meselâ falânın kitabını beğenmek sûretiyle başlayan çiğlikleri, **[106]** hoppalıkları hamiyyetli gözlere kanlar ağlatır. Küçük mekteplerde büyük hayâlli muallimler görülmüştür ki kendi zu'mlarınca yeni ve muvâfık bir kavâid-nâme te'lîfine kalkışıp meselâ "müstağnî-i arz u îzâh olduğu üzere lisân-ı azbü'l-beyân-ı Türkî üç lisândan mürekkeb olup…" sûretinde bir dîvânelik silsilesi tutturarak zavallı çocuklarımızı baş döndüren diktelerle, notlarla sersem ve belki asam ve ebkem etmişlerdir.

Yanşaklık uzadıkça uzadı… Artık söyleyecek vaktimiz de kalmadı, dinleyecek hâlimiz de kalmadı. Yazık ki henüz usûle dâir, nasıl hereket edeceğimize dâir bir şeyler söyleyemedik. Fakat silkinmek de bir iştir… İyi işler iyi hazırlıkla başlar… Şunu da ihtâr edeyim ki bir saattir baş ağrıttık… Söylediğimiz sözler sathî bakanlara saded hâricinde, kuru dedikodu görünür. Fakat işin hakīkati öyle değildir. Bendeniz bunları rastgele, tehekkümen, tehevvüren söylemedim. Evvelden düşünerek tasavvur ve tasmîm ile söyledim. Hattâ fikrimce bu kadar uzun hikâye kâfî bile değildir. Vakit olsa da günlerce söyleşsek… Vatan evlâdını, güzel lisânımızı kurtarmağa çalışsak. Hülâsa, bendeniz bu uzun kīl ü kāle şiddetle lüzûm hissettiğim için bu kadar baş ağrıttım. Dermân iyi kavranılmak için derd iyi anlaşılmalıdır. Tütüne, kahveye, işrete, afyona mübtelâ olan düşkünleri evvelâ bunlardan vazgeçirmeli. Çünkü bunlara tutulup sersemlenen adam, hakīkī gıdâ ile barışamaz… Ona iştihâ hissetmez. İşte eski ibtilâlardan sıyrılalım, gayretiyle acı acı söylendik… Epeyce dertleştik.. Hasbihâl ettik. Mekteplerimizde ne yapıyoruz, çocuklarımızı nasıl eziyoruz, bunu oldukça anladık. Gelecek haftaki musâhabede usûle dâir de anlaşır tedrîsâtı nasıl yürüteceğimizi anlarız.

(Bundan sonra bu konferansın bakıyyesi ve daha sonra "lisân-ı Fârisî tedrîsâtı hakkında konferans"ın zabtı neşrolunacaktır.)

MÜBÂHESÂT

Sükkân-ı Semâ

Sırâtımüstakīm'in elli birinci nüshasında bir makāle-i yektâda (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَابَّةٍ ...الخ) âyet-i kerîmesinin[4] birinci fıkrasında âlem-i eflâkin meskûn bulunduğu ve ikinci fıkrasında sükkân-ı mezkûre-i semâviyye ile sükkân-ı arzın cem' ve ihtilâtı –muhakkaku'l-vukū' olan– meşiyyet-i ilâhiyyenin ân-ı zuhûruna menût bulunduğu aklen, naklen ve zevkan îzâh ve tefsîr edilmişti.

Zâten hâl-i hâzırdaki terakkiyyât-ı fenniyye, ecrâmın meskûn bulunduğunu ve onlar ile muhâbere ve ihtilât etmek kuvve-i karîbeye geldiğini ve bu da vesâit-i mevcûdenin biraz daha terakkīsiyle tecellî ve inkişâf edeceğini âdetâ bedâhet derecesine îsâl etmiş olduğu halde ulemâ-yı kirâmımız tarafından gerek tetebbuan ve gerek istihrâcen böyle bir mes'ele-i mühimme hakkında şimdiye kadar bahsolunmadığından hayli teessür edilmişti ise de nass-ı kātı' ile keşfiyyât-ı mezkûre îzâh ve tenvîr edilince benim gibi birçok müslimîn memnûn olmuştu. Zîrâ Avrupalılar'ın maddeten semâdaki devâbb-ı mebsûsenin eşkâl ve suverini belki de âsâr ve muhtereâtını sükkân-ı arza arz etmelerine bir şey kalmadığı ve muhsi's-sagîre ve'l-kebîre olan Hazret-i Kur'ân'da buna

[1] Ahzâb, 33/37.
[2] Ahzâb, 33/37.
[3] "Ârife işâret yeter!" demektir.
[4] Şûrâ, 42/29.

dâir sarâhat-i tâmme mevcûd bulunduğu halde şakk-ı şefe etmemek ne derece bâdî-i hicâb ve hacâlet bir keyfiyyet olacaktı.

Bu ve bunun gibi mülâhazât netîcesi olarak tevellüd eden neş'e-i sürûr, leyâlî-i müstakbelenin zulmetine değil, nûrâniyyetine, emeli i'lâ etti. Ve ba'demâ inşâallah ulemâyı kirâmımız ve fukahâ-yı fihâmımız meknûzât-ı bî-nihâye-i Kur'âniyyeden daha âlî ve daha ciddî dürr ü mercân istinbât ve tafsîl ve yirminci asrın terakkiyyât-ı hayret-bahşâsı ile mü-tenâsib izâh ve tahlîl buyuracakları ümîdi, âfâk-ı mu'allâ-yı İslâmiyyede pervâz-ı vecd ü istiğrâk oluverdi.

Fakat muvakkat bir zaman için ehemmiyyetsiz bir bulut -ki şemsin en ufak tesiri ile zâil olur- Bolvadin ufkunda belirdi.

Kasaba-i mezkûrede Yûnus-zâde Ahmed Vehbî Efendi tarafından ve Sırât'ın elli altıncı adedinde mastûr olan itirâz okundu. Maa't-teessüf serdedilen edille ve berâhîn hiçbir zaman edille ve berâhîn olmadıktan başka âdâb ve kavânîn-i münâzaranın dâire-i şümûlünden hâriçtir. Çünkü aklen –tevâtürden daha kat'î olan– keşfen ve naklen sâbit olan bir madde üzerine mûmâ-ileyhin itirâzı pek vâhî ve kıymetten bütün bütün ârîdir.

Biz, hâl-i hâzırdaki ulemâ-yı kirâmımız tarafından kâffe-i hakāik-i mühimme-i fenniyye ve akliyyenin âyât-ı Kur'âniyyeye ve ehâdîs-i Nebeviyyeye müdellelen tatbîk ve izâh olunmasını temennî eder ve bu edille ile bütün edyâna karşı i'lân-ı harb eden maddiyyûn, tabîiyyûn, iştirâkiyyûn ve avâmiyyûn… ilh. sâliklerini redd ü iknâ ve her türlü taarruz ve hücûmlarını müdâfaa ederek ulviyyet-i İslâmiyyenin ve hakkāniyyet-i dî-niyyenin tasdîk ve i'lâ ettirilmesini niyâz eyleriz. Şüphesiz bu şeref ulemâ-yı a'lâma hâs ve memlûktur. (علماء امتى كأنبياء بنى اسرائيل)[1] hadîs-i mefharet-i takdîsi ecell-i ulemâ-yı kümmelîne âit ve vâdî-i ısrârda pûyân olanlar bu hükümden sâkıttır.

Afvlarına mağrûren mûmâ-ileyh Vehbî Efendi'ye arz ederim ki evvelâ ilm-i hey'et ile ilm-i tabakātın bu bâbta ma'kūlât, nazariyyât ve istidlâlâtı meskûniyyet-i ecrâmı bedâhet derecesine çıkarmıştır ki sebeb-i aklînin bu babta istinâd edebildiği yegâne ulûm bunlardır.

Sâniyen en mühim merâkiz-i medeniyyenin rasad-hânelerinin keşfiyyât-ı mevsûkası hükm-i tevâtürü belegan mâbelag îfâ ediyor.

Nakle gelince [2](وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَابَّةٍ) fıkra-i âyetin hükmü, [3](وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ) hüküm âyeti kadar sarîh ve vâzıhdır. Binâ-en-aleyh melâike-i kirâma delâlet eden âyât-ı müstakille-i Kur'âniyyeyi der-miyân etmek bî-sûd ve bî-lüzûm bulunduğundan mûmâ-ileyhe sorarım ki:

[107] 1) Melâikenin bulunduğu yerlerde devâbb-ı mebsûse olmamak mı lâzım gelir? Eğer lâzım gelir ise kürre-i arz hakkında bu husûstaki ahbâr-ı sahîhayı inkâr mı edelim; değilse kürre-i arzdaki devâbbı teâmî mi edelim?

2) Sûre-i Bakara'daki (وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ) âyet-i celîlesini ne için te'vîl etmeyerek olduğu gibi kabûl ediyor? Halbuki bu iki âyetin elfâz ve maânî-i şerîfesi hemen bir gibidir. Yoksa devâbb-ı arziyyeyi çiğnemek güç mü geldi?

3) Tefâsîr-i Kur'âniyye'den ne için yalnız Kādî Beyzâvî merhûmun tefsîri nazar-ı dikkate alınıyor? Sâir tefâsîr-i şerîfe muteber değil mi? Meselâ *Rûhu'l-Beyân* tefsîri bu zulmeti oldukça tenvîr ediyor.

4) Vehbî Efendi'nin dediği gibi hiçbir vakit on sekiz bin âleme hasr ü tahdîdi câiz olamayan avâlim-i nâ-mütenâhiyye-i ilâhiyye içinde bizim arzımız misillü devâbb-ı mebsûse ile medbûb ecrâm bulunursa azamet-i ilâhiyyeye -hâşâ- bir nakîse gelir mi, zu'm edildi. İtikād-ı fakīrâneme göre bil-akis zâten hayret-bahşâ-yı ukūl olan kudret-i sübhâniyyeyi enzârda daha ziyâde i'lâ ve isbât eyler: [4](رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا)

Kudüslü
Ali Rıza en-Neşâşibî

SÜKKÂN-I SEMÂ

Sırâtımüstakīm'in elli altıncı nüshasında Yûnus-zâde Ahmed Vehbî Efendi tarafından elli birinci nüshasındaki makāle-i âcizîye müdâfaaten yazılan sözleri okudum. Âcizleri, gerçi makāle-i mezkûrede ulemâ-i a'lâm ve hey'ât-şinâsân-ı ümmet taraflarından küşâd olunacak bâb-ı münâzaraya intizâr edeceğimi yazmış idi isem de, müdâfaa-i mezkûre kānûn-ı münâzara ve âdâbından hâriç olduğu gibi makāle-i âcizînin dekāyıkına kesb-i ıttılâ' edilememiş olduğunu gösterdiği cihetle red ve mübâhaseye mahal olmadığından sükût ederek kāri'în-i kirâmın muhâkemelerine havâle etmeği münâsib bulmuştum. Ahîren bazı kimselere sükût ile mukābele, fikr ü zanlarına olan iğtirâr ve itimâdlarını tezyîd edeceği mülâhazası âcizlerini mezkûr imzâ sâhibine hitâben ve mukābeleten birkaç söz yazmağa ve makālesinde göstermek istediği "feyfâ-yı fesîh karâ'ini" bir parça daraltmaya sevk etti.

Hazret! Esbâb-ı ilmin üç olduğunu biz de okuduk, hattâ okuttuk. Birincisi, ki havâss-ı selîmedir, ecrâm-ı semâviyyenin bazılarının meskûn olduğunu delâil ve âsârıyla ihsâs ettiriyor. Terakkiyyât-ı hâzıra-i hey'iyyeyi ta'kīb edememek dolayısıyla bu meskûniyyetin his buyurulmaması erbâbı taraflarından mahsûs olmamalarını iktizâ ettirmez. Binâen-aleyh esbâb-ı ilimden olan hiss-i selîm ile bu husûs ma'lûmdur.

İkincisi: Haber-i sâdıktır. Bu dahi kemâl-i talâkat ve belâgatiyle bu husûsu işâret değil; tasrîh buyuruyor. Esta'îzü billâh (وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ) âyet-i celîlesine tekrâr atf-ı nazar buyurunuz! Zamîr-i tesniye, semevât ve arza râcidir; burada (دَآبَّة) kelimesi mecâz olamaz. Zîrâ, ma'nâ-yı hakīkīden sârif bir karîne yoktur. Karîne-i sârife olmak üzere yazılan âyât-ı celîle, semânın melâike ile meskûn bulunduğuna delâlet e-

[1] Fahreddin Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 17, 267.
[2] Şûrâ, 42/29.
[3] Bakara, 2/164.
[4] "Rabbim ilmimi artır" anlamındaki ibare ile Tâhâ 20/114. âyete telmihte bulunulmuştur.

diyor; lâkin hayvânât ile gayr-ı meskûn olduğuna hüküm buyurmuyor ki dâbbenin hakîkatten sarf olunmasına bir karîne teşkîl etsin. Âyât-ı mezkûre ecrâmın melâike ile, bu âyet-i celîlede hayvânât ile meskûn olduklarına delâlet ediyor. Bu ikisinin cem'inde ne mahzûr var? Yoksa melâike ile hayvânâtın bir kürede ictimâını gayr-ı ma'kūl mü görüyorsunuz? Eğer semâda melâikenin vücûduna delâlet eder âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i Nebeviyye ile orada hayvânâtın bulunmadığına hükmetmek, ve mevcûdiyyetini gösteren âyeti te'vîl etmek îcâb ediyorsa melâikenin arzda mevcûdiyetini gösteren ehâdîs-i şerîfe delâletiyle arzın da hayvânât ile meskûn olmadığını iddiâ etmemiz îcâb eder. Nasıl? Gözümüze giren bu kadar hayvânâtı inkâr edebilecek miyiz? Elbette hayır. Öyle ise bir kere de melek ile hayvan ictimâ edebilir. Birinin vücûdu ötekinin ademine delâlet etmez. Bu halde "dâbbe" lafzını ma'nâ-yı hakîkīsinden sârif olarak bulmak istediğiniz karîne-i şer'iyye, şer'an karîne olamaz. Binâen-alâ-zâlik esbâb-ı ilimden olan haber-i sâdıkın ikinci kısmıyla da bu husûs bize ma'lûm oluyor.

Birinci kısmı olan haber-i mütevâtiri, "kizbe ittifakları mümkün olmayan bir kavmin haberidir" diye tarîf ettiklerine ve itirâfınız vechile bunda muhberun-bîhin imkânıyla velev tecrübe ve hads tarîklerinden biri ile müşâhid olması şart kılındığına nazaran mâ-nahnü fîhimiz olan meskûniyyet-i ecrâm, bununla da pek açık bir sûrette tahakkuk eder.

Aktâr-ı âlemdeki ilm-i hey'et mütehassıslarının bu husûsu müttefikan haber vermelerini ve husûs-ı mezkûrun aklen mümkün ve bi-tarîki'l-hads müşâhed olmasını, tevâtür için gayr-ı kâfî mi buluyorsunuz? İlm-i mantıkta hadsiyyâtın misâli [1](نورالقمر مستفاد من الشمس) değil midir? Bu mazmûnu her akıl kendiliğinden idrâk edemez. Ancak ilm-i hey'etçe sâbit olmuştur. Demek ki hey'etçe isbât olunan mesâilde hads cârîdir. Mâ-nahnü fîhimize neden cârî olamıyor? Hadsiyyâtta herkesin müttefik olması şart değildir. İlm-i mantıkta musarrah olan fikir ile hadsin farkını burada zikretmeğe lüzûm görmem. "El-ârifü yekfîhu'l-işâre."[2] Paris, Londra, Berlin, İstanbul, Mısır, Tokyo gibi yekdiğere baîd mahâldeki ilm-i hey'et mütehassıslarının meskûniyyet-i ecrâmı müttefikan ihbâr etmeleri ve bunun mümkün ve bi-tarîki'l-hads müşâhed olmasını düşünürseniz haber-i sâdıkın tevâtür kısmını da burada bulmuş olacaksınız.

Bu bâbda dahi zât-ı âlîlerine hâlisâne bir tavsiye etmek isterim… O da Hazret-i Kur'ân'ı Beyzâvî merhûmun tevcîhâtına kasr buyurmamanızdır. Beyzâvî'ye olan hüsn-i zann-ı âlîleri sizi ma'ânî-i Kur'âniyyeyi tahdîd **[108]** etmeğe sevk etmesin. Zîrâ bununla rûhâniyyet-i müşârün-ileyhi hoşnûd etmiş olmazsınız.

Esbâb-ı ilmin üçüncüsü, ki akıldır, bu dahi ecrâmın meskûn olmasını istib'âd etmez. Zîrâ akıl ki nazar-ı sahîhdir; ecrâmın kürre-i arz gibi fezâda bir şems etrâfında devrettiğini ve arzda cârî olan leyl ü nehâr ile mevâsim-i erba'a onlarda dahi (yalnız uzunluk ve kısalık cihetiyle tehâlüf ederek) tamâmıyla icrâ-yı ahkâm eylediğini anlayınca kābiliyyet-i hayâtiyye ve uzviyyelerine göre bir nevi devâbb ile meskûn olmaları cihetini düşünür. Eğer akıl bunu düşünemez ve istib'âd eder fikrinde ısrâr buyuracaksanız o vakit size tavsiye olunan ilm-i hey'et mütehassıslarıyla musâhabeye tenezzül buyurmanızdır. Göreceksiniz ki sizin de aklınız reddetmeyecektir. O zaman tevcîh-i Beyzâvî'yi sıyâneten tefâsîr-i şerîfe-i sâireye kat'iyyen mürâcaata lüzûm görmeyerek âyât-ı celîlede mecâz-ı mürseli, ya taglîb veya mecâz-ı aklîyi aramaya, tatvîl-i makāl için taglîb ile mecâz-ı aklî mebhaslarını ayrıca yazmaya lüzûm görmeyeceksiniz.

Sûre-i Bakara'daki (وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ) âyet-i kerîmesi se-mânın gayr-ı meskûn olduğuna delîl, ve sûre-i Şûrâ'daki (وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَابَّةٍ) âyet-i celîlesi zamîr-i tesniyesinin zâhirinden sarfına karîne addediliyor. Hâlbuki sûre-i Bakara'daki âyet, arzda her nevi hayvânâtın bess ve neşredildiğinin vahdâniyyet-i ilâhiyye ve kudret-i fâtıraya delâlet eder, âyât-ı Rabbâniyyeden olduğunu ifhâm buyuruyor. Semâda mebsûs değildir, ma'nâsı âyet-i celîlenin sarâhatinde yoktur ki sûre-i Şûrâ'daki âyetin zamîr-i tesniyesindeki taglîb veya mecâz-ı aklîye karîne olabilsin. Zemînde hayvânâtın bulunması âsumânda bulunmamasına karîne olamaz.

Sûre-i Şûrâ'daki âyetin sarâhati karînesiyle sûre-i Bakara'daki (فيها) zamîri de [3](اى فى هذه المذكورات) diye semavât ve arza ircâ edilse de iki âyet-i celîlenin mazmûnları bir olsa o zaman yekdiğere ismâ-i merâm edemeyecek kadar aramız açılacaktır. Binâenaleyh âyet-i celîlenin fıkra-i ûlâsına dâir fazla söz söylemeğe lüzûm görmem.

Fıkra-i ahîresine gelince o bâbdaki tevcîh-i âlîleri münker değildir. Ancak fıkra-i ûlâsındaki ma'nâ-yı hakīkī kabûl edildikten sonra (ki karîne sârife olmadığından kabûlü zarûrîdir) âcizlerinin nazar-ı hayret ve istıtlâ'ıma inkişâf ve tecellî eden dakīka dahi câlib-i nazar-ı dikkattir. Ve minallahi't-tevfîk.

–Selânik– **Üsküblü Hâfız Ferid**

ÂLEM-İ İSLÂM

NOVOYE VREMYA VE ÂLEM-İ İSLÂM

Âkıbeti tehlikeden başka bir şey olmayıp binâenaleyh hâtırı sayılır bir şey varsa o da bir memleket içinde yaşayan milletler arasında deverân eden münâza'a-i milliyyedir. Bir millet-i hâkimenin hissiyyât-ı vataniyye ve milliyyesi ne kadar büyük olursa olsun, bu hissiyyâtın memleketin saâdetine hizmet edebilmesi bir şeye tevakkuf eder, ki o da millet-i mahkûmenin haysiyyetini kesr eder derecede müfritâne olmamasıdır. Milliyyeti ortaya atıp dâima münâza'a-i milliyyenin arkasından gidilecek olursa vay o memleketin hâline!.. Zîrâ münâza'a-i milliyye öyle müdhiş bir şeydir, ki bundan dolayı bütün dünya ateş-zâr hâline girerek izmihlâl göz ö-

[1] "Ayın parlaklığı güneşten kaynaklanır."
[2] "Ârife işâret yeter!"
[3] "Bu zikredilenlerde."

nünde mücessem bir halde gözükürken gene insan bu âteşin içine kendini atmaktan hiçbir vakit alamaz. Binâenaleyh medeniyyetin hakîkī düşmanı münâza'a-i milliyyedir.

İslâmiyet Arabistan'da intişâr ederken kabîleler beynindeki eski münâzaaları, nehb u gāretleri süpürüp atarak yerine uhuvveti yerleştirdi. Meselâ: Zamân-ı câhiliyyette "Evs" ile "Hazrec" beyninde vukūa gelen münâzaalar artık her ikisinin mahv ü münderis olmasına, o havâlînin harâbe-zâra dönmesine sebebiyyet verir dereceye gelmişken İslâmiyet dediğimiz kuvve-i ma'neviyye aralarındaki münâfereti birden bire mahvederek uhuvveti kıyâmete kadar ref olunmayacak metîn bir sûrette yerleştirdi. Dün bir Evs bir Hazrec'i adüvv-i hakîkī tanırken ferdâsı medeniyyet-i İslâmiyye sâyesinde hakîkī dostu, meydân-ı muhârebede yekdiğerinin vücûdlarını muhâfaza için yekdiğerine siper olduğu halde görülmüşlerdir. Zâten me-mâlik-i İslâmiyyenin pek az zaman zarfında böyle tekâmüle ermesi de gerek İslâm, gerek Hıristiyân olsun vatandaşlar beyninde uhuvvetin son derece hüküm-fermâ olmasından idi. Ortalıkta böyle olmayı âmir bir şey görülüyor idi ki o da millet-i hâkimenin rehberi olan dîn-i mübîn-i İslâm'dır.

Binâenaleyh muhtelif milletlerden teşekkül eden memleketlerde umûm ahâlinin rehberi addolunan matbûâta terettüb eden vazîfe de taassubât-ı milliyyelerinde pek ileri gitmeyerek dâima vatandaşlar arasında uhuvveti, sadâkati mümkün olduğu kadar yerleştirmeye çalışmaktır. İşte memleketin saâdetini düşünenler de bunlardır. Ama kendine milliyyet-perver süsünü vererek vatana hizmet nâmına memleket dâhilindeki milletleri birbirine düşürecek birtakım asılsız, esassız haberler neşretmek, daha doğrusu bir gazetecinin şânına yakışmayacak yalanlar irtikâb etmek, vatana hizmet değil, belki cinâyettir. Daha doğrusu bir mecnûnun eline ateş parçası vererek barut mahzenine salıvermesine benzer. Belki de bundan daha tehlikeli bir şeydir. Zîrâ bu mecnûnun irâs edeceği yangın maddî olur, ondan nasılsa halâs olmak mümkün; lâkin bir gazetecinin milletler arasına nifak tohumları saçıp hissiyyât-ı milliyyelerine dokunmaktan husûle gelen yangından halâs olmak ise imkân hâricinde bir şeydir. Bu vakit vatan mahvolur; belki bütün dünya tehlikede kalır. Zîrâ muhtelif memlekette yaşayan milletler **[109]** yekdiğerine zencîr gibi bağlı olup zencîrin hemen bir tarafı sallanıvermesi diğer tarafın da harekete gelmesini tevlîd eder. Binâenaleyh milliyyete taalluk eden şeylerle ahâliyi galeyâna getirmek dünyanın her köşesini ateşe vermek demektir.

İşte matbûât arasında böyle bir meslek ta'kīb eden varsa o da Rus matbûâtı arasında en muteber ve en çok münteşir ve hükûmetin nâşir-i efkârı olan *Novoye Vremya* gazetesidir. *Novoye Vremya* nice senelerden beri nifak-cûyâne bir meslek ta'kīb ederek âlem-i İslâmiyyete, ale'l-husûs vatandaşları olan Rusya İslâmlarına hücûm ediyor. Mümkün mertebe bunları Ruslara kerîh göstermeye çalışıyor.

Acaba bundan maksadı nedir? Böyle bir meslek ta'kīb etmeye kendinde ne gibi mecbûriyetler hissetmiştir?

Elbette bu hareketini Hıristiyanlık nokta-i nazarından diyemeyiz. Zîrâ ehl-i salîb muhârebesinin bir daha tekerrürü her iki tarafa pek pahalıya mâl olacağını *Novoye Vremya* muharriri Mösyö Menşikof gibi bir âlim ve nihrîr değil, âdî bir adam bile takdîr eder.

Eğer maksadı yalnız Rusya'da sâkin hıristiyanlar ile İslâmları bir birine tutuşturup İslâmları ezmek, şimdiki halde dûçâr oldukları za'fiyetten daha fenâ bir hâle düşürmek ve bu sâyede Rusya'da Hıristiyanlığın daha vâsi' bir tarîk ile intişârına çalışmak ise Mösyö Menşikof cenâbları bu fikirlerinde pek aldanıyorlar, zîrâ bu geçirdiğimiz asırda azıcık olsun millet-i İslâmiyye arasında husûle gelen intibâh, bu yangını yalnız Rusya dâhilinde bırakmayacak, belki üç yüz milyon İslâm ile bu kadar milyonlar hıristiyana ta'mîm ettirecek.

Şu *Novoye Vremya*'nın 11933 numarasında "Tatar Agitatörleri" serlevhası altındaki makaleyi bir defa gözden geçirelim. Bu makalenin ne kadar nifak-cûyâne ve ne kadar fitne-âmîz ve ne kadar kişnef oyunları hazırlığı olduğunu, okuyan her erbâb-ı vicdânın teslim edeceği şüpheden vârestedir.

Novoye Vremya bu makalesinde Rusya İslâmlarını İslâmiyet'e misyonerlik eder derecesine çıkarıp taassubât-ı Hıristiyaniyye ile başı dönmüş, câhil avâm-ı nâsın din damarlarını tahrîk ettirdikten sonra erbâb-ı siyâsetin de gûyâ nazar-ı dikkatini celb maksadıyla Rusya İslâmlarının bu misyonerliklerine aftanomya (muhtâriyet) hazırlığı rengini veriyor. Diyor ki:* "Kazan, Ufa, Samara taraflarında İslâmiyet'i kabûl eden İnarodislerin (Rus'dan gayrı millet) mikdârı günden güne çoğalıyor. Zannolunmasın bunlar eski Hıristiyanlığı kabûl eden Tatarlar'dır, belki bunlar Çuvaş, Mokşi gibi başka kavimlerdir. Garîbi de şurasıdır, ki verilmiş arîzaların meâli hep birdir. Bundan anlaşıldığına göre Tatarlar arasında bir hazırlık var. O da o havâlîde olan İnarodisleri İslâm livâsı altına idhâl ederek Türkistan Hanlığını teşkîl etmek."

Novoye Vremya bununla iktifâ etmiyor, mes'eleyi daha vâsi bir mecrâya sokarak, kendi evhâm-ı mu'tâdesine kapılarak genç Türkler'le Rusya İslâmları arasında hafî bir münâsebet bulunduğuna zâhib oluyor. Muhtâriyyet alındığı takdîrde Türkiye pek büyük yardımlarda bulunacak imiş, zâten Türklerin bütün âmâli Türkistan Hanlığı'nı teşkîl etmek, hattâ efkâr-ı umûmiyye bile bu merkezdeymiş, ki Abdülhamîd'in hal'i asıl buna yani Türkistan Hanlığı'nı teşkîline çalışmadığı içinmiş (!)

Novoye Vremya daha bununla bırakmıyor, diyor ki: Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri'nin kılıç alayında şu Türkistan Hanlığı'nı fiiliyyete çıkarmaya çalışmak için kendinden yemîn almışlar, hattâ hilâfeti bile buna muallak imiş(!)

Rus efkâr-ı umûmiyyesini Türkiye aleyhine çevirmek için yazılmış bu gibi imişlerden mâadâ daha birtakım saçma sapan imişler var ki artık insan naklen yazmasına bile utanıyor. Galibâ *Novoye Vremya* kendisi de bunların ne kadar saçma sapan olduklarını anlayarak kendinden söylemeye utanmış olmalı ki bunları hep Rusya İslâmları ağzından söy-

* Hülâsası.

lüyor. Gûyâ Rusya İslâmları arasında böyle hikâyeler cereyân ediyormuş… Lâkin hâl-i hâzırda Rusya İslâmlarının arasından cereyân eden hikâyelerin cedîd, kadîmden başka bir şey olmayacağı, hallerine muttali olan herkesin ma'lûmudur.

Novoye Vremya bu makalesinde o kadar galeyâna gelmiş, ki artık ta'rîf etmek kābil değil. Maa-mâfîh bu galeyânın neden neş'et ettiğini anlamakta da güçlük çekmeyiz:

Bu sene Duma'da hürriyet-i dîniyye mes'elesi bakılıp emsâli nâ-mesbûk gürültülere dûçâr oldu, mebûsân-ı kirâm o derece asabîleşmişlerdi ki az kaldı işler yumruğa müncer olacaktı. Ne ise her fırtınanın akabinde şemsin zuhûru bedîhî olduğundan bu gürültülerin akabinde de hakîkat, hakkāniyyet zuhûr ederek ekseriyyet-i ârâ ile hürriyyet-i dîniyye mes'elesi kabul olundu. Demek bundan sonra din husûsunda herkes serbest, hak ve bâtılı kemâl-i hürriyyet-i vicdâniyye ile muhâkeme ederek hakka temessük, bâtılı terk etmeye haklıdır.

Hâlbuki Duma'nın gayr-ı me'mûl bir sûrette verdiği şu karar ve tasdîki hükûmetin nice asırlardan beri ittihâz ettiği misyonerlik mesleğine büsbütün muhâlif idi.

Zannedersem kāri'în-i kirâm bu sözümü anlamakta güçlük çekerler. Zîrâ emînim, ki misyoner deyince misyonerliğin ma'nâ-yı hakīkīsi olan: Bir adamı kemâl-i hürriyyet-i vicdâniyyesi üzerine bırakıp bir yola da'vet etmek, kabûl edinceye kadar kavî kavî delîller getirmek gibi bir şey hâtırlarına gelecek. Fakat kemâl-i teessüfle arz ederim ki Rusya'daki misyonerlik böyle olmadı! Evvelleri müdhiş İvan'ın kılıcı, işkenceleri **[110]** ile başlayarak sonraları hîle, desîse, dolandırıcılık, hırsızlık, birtakım sâf-dilânı külliyyetli paralar va'd ile ve diğer taraftan Hıristiyanlık'tan başka dine girmek yolunu kapatmak ile yapılıyordu. Bir vakitler Rusya'da misyoner kumpanyası âdetâ çocuk hırsızı çetesi şekline girmişti. Kırgızlarda çocuk kaybetmek bir kizü (nöbetli hasta) gibi telakkī olunup dârü'l-eytâm gibi yerlerde Moğol kıyâfetli şapkalı mini mini çocukların adedi de günden güne çoğalmakta idi.

Şimdi Duma'da hürriyet-i dîniyyenin tasdîk olunması bu çetenin pek büyük ümîdlerini kesrediyordu. Binâenaleyh bunlar cümlesinden olan "hükûmet-i müstebiddenin aşçısı" *Novoye Vremya*'nın telâşını mûcib oldu. Artık misyonerlikten beklediği ümîdleri büsbütün kesilerek Tatarlar'ın (Yatıp kalganca katıp kal) darb-ı meselince İslâmlara hücûm ederek sâf-dil, câhil avâm-ı nâsı dimâğları kabûl edecek birtakım asılsız esâssız isnâdlar ile iğfâl ediyor. Daha doğrusunu söylemek îcâb ederse kişnef manevrasını bir daha icrâ ettirmek istiyor. Fakat diyeceğiz ki bundan kim mutazarrır olacak? Gene Rusya hükûmeti değil mi?

Yoksa Rusya İslâmlarını birtakım mezelletlere dûçâr olmuş Yahûdîler gibi mi zannediyor? Eğer Mösyö Menşikof böyle bir fikirde ise pek aldanıyor.

Zîrâ emîn olmalı, ki bu defa karşılarında her yerde makhûr, zulm-dîde, zelîl bir avuç Yahûdîler'i görmeyecekler; belki kalbleri hissiyyât-ı İslâmiyye ile dolu, şehâdetin kıymetini takdîr eden, zelîlâne yaşamaktan ise cesûrâne ölmeği tercîh eden otuz altı milyon bir cemm-i gafîri, daha doğrusu şanlı şanlı tarihlere mâlik evlâd-ı Türk'ü göreceklerdir.

Taht-ı himâyelerine gireli hükûmetin bu zavallıları cehâlet altında ezdiğini, terakkīlerine, refâh ve saâdetlerine çalışmak îcâb ederken bil-akis bu zavallıları yutmaya, milliyyetlerini mahvederek istikbâlde başına gelecek her bir ihtimâlâttan yakasını kurtarmaya envâ'-i desâis ile çalıştığından bunlar ancak bir canlı cenâzeden ibâret olarak kaldıklarını itirâf ederiz. Fakat bununla berâber hükûmetin ne kadar kesrine uğraştığı halde muvaffak olamadığı hissiyyât-ı İslâmiyyenin bunlarda fevkal-had olduğunu nazar-ı itibâra almak îcâb eder. Garbî Rusya'da bir hâtifin: "İslâmiyet mahvoluyor, dine taarruz başladı. Kalkınız, cihâd farzdır" sadâları bütün Sibirya, Estipa, Maveraünnehr taraflarında tanîn-endâz olarak İslâmlar tarafından umûmiyyetle bir kıyâmın vukūunu bir emr-i tabîî diyerek kabul etmeli, ve bunun Rusya'nın şimdiki hâline nazaran inkırâzın mukaddimesi diyerek telakki etmeli. Binâenaleyh *Novoye Vremya*'ya samîmâne olarak tavsiye ederiz ki elindeki ateşi saçarken nereye isâbet edeceğini ve ne gibi netîceler doğuracağını güzelce tahkīk ve tetkīk ederek saçsın.

Dediğim gibi *Novoye Vremya* nice senelerden beri efkâr-ı umûmiyyeyi aleyhimize çevirmeye çalışıyor. Buna mukabil İslâm matbûâtı tarafından mutlak bir sükût, yahud ara sıra olmak üzere bir iki satır tekzîb. Mâdem ki isnâdâtı kâmilen yalan, efkâr-ı umûmiyyeyi zehirlemekten başka bir şey değil; acaba o halde matbûâtımız ne için bu yalanları susmakla, yahud bir iki satır tekzîb ile geçiriyorlar? Yoksa yürüttüğü fikirleri pek tıflâne, hem de oldukça gülünç olduğuna binâen ehemmiyyet vermeyerek acı acı gülmek ile mi geçiriyorlar? Elbette matbûâtımızdan böyle olacağını beklemeyiz. Zîrâ vaktinde ehemmiyet verilmemiş küçük bir şey gitgide ne kadar pahalıya mâl olacağı bedîhîdir. *Novoye Vremya*'nın isnâdâtı hâl-i hâzırımıza nisbeten ne kadar gülünç olursa olsun "Adam sende, bu saçma sapan şeylere kim inanır" diyerek sükût ile geçirmek aynı hatâdır. Zîrâ Rus vatandaşlarımız arasında ahvâlimize muttali olanından olmayanı çoktur. Binâenaleyh *Novoye Vremya*'nın bu gibi isnâdâtından ümîd ettiği tesirât hemen de hükmünü icrâ ederek Ruslar'la bizim aramızda husûle gelen anlaşılmamazlıktan dolayı hazırlanmış pagrom (yağma-gerlik) vücûda gelecektir.

Bundan iki sene mukaddem muhterem *Vakit* gazetesi *Novoye Vremya*'nın iftirâlarından birini tekzîb münâsebetiyle, bulanık sudan av avlamak meslek-i sakîmini ittihâz eden bazı menfaat-perest gazetecilerin hücûmuna siper olmak için Rus lisânında intişâr edecek bir gazetemizin lüzûmundan bahsetmişti. Fakat bunun ehemmiyetini takdîr ederek teşebbüs eden olmadı. Başka mühim işlerimiz gibi bu da gazete sütunlarında bir kere görünmek ile iş bitti gibi bırakıldı. Artık bundan bahseden bile olmadı. Lâkin *Novoye Vremya*'nın iftirâları bundan sonra da tekerrür edecek olursa artık böyle bir gazetenin lüzûmu inkâr olunmayacak bir râddeye geldi demektir.

Binâenaleyh bir an evvel otuz altı milyon İslâmın tercümânı olmak üzere Rus lisânında bir gazete neşrederek *No-*

voye Vremya ve hem-pâlarının ne maksadla bu gibi iftirâlarda bulunduğunu âleme bildirelim. Bunu kendimize siper ittihâz ederek her türlü yolsuz hücûmlardan yakamızı halâs edelim.

Şimdilik *Novoye Vremya*'ya kısaca diyeceğimiz şu ki: Rusyalı İslâm milliyyet-perverleri zannettiği kadar hayâl-perest olmayıp hâlihâzırda muhtâriyyete lâyık bir halde olmadıklarını pek güzel anlıyorlar ve buna daha asırların mürûr edeceği fikrindedirler. Şimdilik son derece sabırsızlıkla bekledikleri, bütün vücûdlarıyla çalıştıkları ve en ziyâde meşgul oldukları şeyler de mektep, medreselerimizin millet yavruları dinlerini milliyyetlerini, yazılarını öğrenip çıkar dereceye ifrâğ olunup Rus vatandaşlarımızla güzelce geçinmekten ibârettir. Hele şu cedîd, kadîm nizâları bir an evvel aramızdan kalksın da mektep medreselerimiz hakîkaten bir medeniyyet ocağı olsun. Bundan başka maksadımız yoktur.

[111] Rusya, ufacık bir kısmını istisnâ edersek babalarımızın, üzerinde asırlarca icrâ-yı nüfûz ve hükmederek mes'ûdâne yaşayan, îcâbında kanlarını sel üzerine akıtarak müdâfaasında bulunan bir yerdir. Bu mukaddes vatanımızın mes'ûdiyyetine çalışmak vazîfesi en evvel bize terettüb ediyor, Binâenaleyh bazı bir müfteris canavarların âmâl-i mel'ûnânesine bâzîçe olarak bu mukaddes vatanın topraklarını al kanlara boyamaktan da gene evvel istikrâh eden biz olacağız. Binâenaleyh *Novoye Vremya*'nın böyle bir yağma-gerlik hazırlığına hiçbir vakit râzı olamayız. Bütün vücûdumuzla protesto ederiz!

Troytskili Ahmed Tâceddin

BUHÂRÂ'DA TAHSÎL

Bu ünvân altında hoşa gidecek bazı şeyler okuyacağız, diye zannetmeyiniz. Bil-akis acı, hem de pek acı hakîkatleri okumaya hazırlanınız.

Buhârâ ahâlisi kabûl-i İslâm şerefi ile müşerref oldukları ikinci asr-ı hicrî bidâyetinden sekizinci asrın nihâyetine kadar geçen yedi asır zarfında ulûm ve fünûna pek büyük hizmetler etmişler; Muhammed bin İsmâil, Ebû Nasr Fârâbî, Şeyh Reis, Ömer Nesefî ve Ali Pezdevî gibi, yalnız İslâmiyyet'in değil, bütün âlem-i insâniyyetin mâ-bihi'l-iftihârı olan daha pek çok zevât-ı kirâm onlardan yetişmiş: "Ümmü'l-elsine" ünvânını ihrâz eden Arap lisânının kavâid ve edebiyyâtına Araplar'ın kendilerinden daha ziyâde hizmet etmişler… Usûl ve fürû'-i İslâmiyyenin cem' ve te'lîfine kezâ bütün İslâmlar'dan fazla bir gayret sarf etmişler… El-yevm Avrupa lisânlarına tercüme olunup rehber-i selâmet ittihâz edilen felsefe-i ictimâiyye ve ahlâkiyyeye dâir eserlerin bir kısm-ı mühimmi olanların himmetleriyle vücûda gelmiş… Hattâ tıp ve nücûm fenlerinde de muâsır oldukları kavimlerden çok ileriye gitmişlerdir ki: Rûy-i zemînde ilk rasad-hâne meşhûr Emîr Tîmûr'un hafîdi Mîrzâ Uluğ Bey tarafından Semerkand şehrinde binâ edilmiş olması bu dâvâmıza bir bürhân-ı celîdir.

Hâl böyle iken sekizinci asr-ı hicrî nihâyetlerinde bu esâf-ı kirâmın bed-halefleri mantık, kelâm ve cedel fenleriyle tevaggul etmişler ve bu fenlerde münâzaa ve mücâdeleleri o kadar çoğaltmışlar ki himmetlerini sırf şu nizâlara dâir cildlerle yazılar yazmaya hasrettiklerinden selefleri tarafından hazırlanarak ellerine tevdî' olunmuş başka fünûn ile iştigal edip bi't-tab' muhtâc olan tekâmülüne hizmet etmek değil, ulûm-ı dîniyyemizin esâs ve menbai olan tefsîr ve hadîs fenleriyle de iştigâle bile vakit bulamamışlar.

(الشر اسرع سراية من الخير)[1] muktezâsınca mürûr-ı zamân ile bu nizâ'lar ta'dâd ettiğimiz kelâm ve mantık fenlerine münhasır kalmayıp emrâz-ı sâriyye gibi başkalarına da sirâyet ve tevsî-i daire etmiş o derecede ki sırf bir lisânın kavâidi olmak üzere yazılan sarf, nahv, maânî, beyân kitapları, kezâ fürûât-ı şer'iyyeden mesâil-i kesîre-i fıkhiyyeyi müştemil fıkıh kitapları üzerine birçok şerrâh ve muhaşşîler tarafından şerh ve hâşiye, şerhü'ş-şerh ve hâşiyetü'l-havâşîler yazılıp bu bî-fâide, belki muzır ve mudil cidâllere zemîn ittihâz edilmiş ve bu kavâid ve fıkıh bâbında yazılmış birçok âsâr-ı müfîde böyle bir sû-i isti'mâlin netîcesi olarak bir tâlibin zihnini karıştırıp ömrünü tazyî etmekten başka bir işe yaramayacak bir şekle ifrâğ olunmuştur ki aşağıda kāriîn-i kirâmın enzâr-ı dakīkalarına arz edeceğim cedvel-i dürûs bunu daha açık bir tarzda irâe edecektir.

Buhârâ Hânlığı'nın makarr-ı hükûmeti olan Buhârâ beldesinde üç yüz mekteb-i ibtidâî ve iki yüz mikdârında da medâris-i cesîme mevcuttur. Orada derecât-ı tahsîl bizim bildiğimiz gibi ibtidâî, rüşdî, idâdî ve âlî kısımlarına münkasem olmayıp yalnız iki kısım üzere münkasemdir: İbtidâî, âlî; yahud ta'bîr-i dîgerle mektep, medrese!..

Mekteplerde müddet-i tahsîl hesâb-ı vustâ ile yedi senedir. Bu yedi sene zarfında bir çocuğun mekteb-i mezkûrda tahsîl edecek şeyleri: Fârisî okuyup yazmak, ulûm-ı dîniyye nâmına tahâret, salât, zekât ve savmın ahkâmını mücmelen beyân eden "Çehâr Kitâb" nâm Fârisî bir risâle ve bir de ahlâk nâ-mına çocuğun tashîh-i ahlâkından ziyâde ifsâdına hizmet eden ekser kasîdelerinin mazmûnu aşk ve muhabbet bahislerinden ibâret olan "Dîvân-ı Hâfız". Bundan mâadâ ne tecvîd, ne hesâb, ne de coğrafya hattâ en ziyâde hissiyyât-ı milliyyelerini terbiyeye hâdim olan şanları tarihleri mektepte okunmak değil, bunların nâmlarını bilen mektep hocalarına bile nâdiren tesâdüf olunmaktadır.

İşte şu sûrette 7 sene zarfında mektebi ikmâl ettikten sonra tahsîl için mürâcaat olunacak yerler medreselerdir. Medreselerde ise müddet-i tahsîl on dokuz seneden ibâret olup okunacak şeyler ber-vech-i âtîdir:

Birinci sene: Evvel-i ilm, Bedân, ikinci sene: Muazzî, Zincânî, üçüncü sene: Kâfiye, dördüncü sene: Molla Câmî'den Merfûât bahsi, beşinci sene: Mecrûrât, altıncı sene: Mansûbât. Yedinci sene: Mebniyyât, sekizinci sene: Evvelinden isim bahsi, dokuzuncu sene: Şemsiyyeden ilim bahsi, onuncu sene: Akāidden hamd bahsi, on birinci sene: Ve ba'de fâ'lem cümlesi, on ikinci sene: Semvâ cümlesi, on üçüncü sene: Hakāyıku'l-eşyâ'-i sâbite, on dördüncü sene: Tehzîb-

[1] "Kötülük, iyilikten daha çabuk yayılır."

den tekrar hamd bahsi, **[112]** on beşinci sene: İlmin ta'rîf ve taksîmi, on altıncı sene: Hikmetü'l-ayn'dan "el-Hikmetü İstikmâlü'n-nefs" cümlesi on yedinci sene: el-Vücûdu Bedîhî cümlesi, on sekizinci sene: Molla Celâl'den "Yâ men veffeknâ" cümlesi, on dokuzuncu sene: [1](ستفترق امتی...الخ) hadîs-i şerîfi, sonra da *Sahîhü'l-Buhârî*'nin evvelinden [2](إنما الأعمال بالنيات) hadîsi ile *Tefsîr-i Kādî*'nin âhirinden muavvizeteyn tefsîri okunup ahz-i icâzet ve müderris olduktan sonra ayn-ı cümleleri tedrîs.

Molla Câmî ile berâber okunan hâşiyeler: Abdülgafûr, İsâmüddin, Mevlevî Şerîf, Mevlevî İsmetullah, Âhûn Şeyh, Abdülhakîm, Şemsiyye ile Şerh, Mîr Seyyid, Abdülhakîm, Kul Ahmed, Mevlevî İsâmüddin, Mevlevî Ahmed, Akāyidle, Şerh-i Hayâlî, Mevlevî Hasan, Mevlevî Ahmed, Mevlevî Abdülhakîm, İsâmüddin, Mevlevî Kāsım, Tehzîb ile Şerh-i Mîrzâ Zâhid, Kādî, Mevlevî Cemâl, Mevlevî Celâl, Hân Molla, Âhûnd Şeyh, Âhûnd Kilân, Hikmetü'l-ayn ile Şerh, Mîr Seyyid, Mevlevî Hasan, Mîrzâ Can, Âhûnd Kilân, Âhûnd Şeyh, Mevlevî Abdülhakîm, Şîrvânî, Molla Celâl ile Şerh, Hânkāhî, Tetimme, Tekmile, Mevlevî Şerîf-i Kadîm, Mevlevî Şerîf-i Cedîd, Âhûnd Şeyh, Gelenbevî'den ibârettir. Bunlar yakînen tahattur edebildiklerim olup derhâtır edemediğim hâşiyeleri daha vardır.

Bir sene zarafında müddet-i tahsîl ancak altı aydan ibâret olup her senede ta'dâd ettiğim kitapların metinlerinden yalnız bir cümle okunup kalan vakitler ise saydığım safsataları okumak ile geçirilmektedir.

İşte Buhârâ'da resmî sûrette ikmâl-i tahsîl eden bir zâtın müktesebât-ı ilmiyyesi daha doğrusu bu nâm altında topladığı safsatalar yukarıda arz ettiğim şeylerden ibârettir. Bunlarla din ve millete mi? Fen ve san'ata mı? Vatan ve memlekete mi? Hizmet edebilecek… Burasının tayîn ve takdîrini kāri'în-i kirâm hazerâtına terk ediyorum.

Bu resmî derslerle iştigal etmeyip kendi menfaat ve mazarratını tefrîk ederek husûsî sûrette çalışan bir efendinin de tahsîl edebilecek şeyleri: Ulûm-ı Arabiyye'den sarf, nahiv, arûz ve belâgat, ulûm-ı dîniyyeden de usûlü'l-fıkıh, fıkıh ve bir nebze tefsîr ve hadîs ile ferâ'iz fenlerinden ibâret olup fünûn-ı tabî'iyye ve riyâziyye nâmına katiyyen hiçbir şey yoktur.

En ziyâde şâyân-ı teessüf olan ciheti de yukarıda saydığım safsatalar, her biri bir dâru'l-fünûn olmaya bi-hakkın sezâ-vâr olan cesîm ve muntazam medreselerde tedrîs olunup ve bunları tedrîs eden müderrislere de dört yüz kuruştan başlayıp altmış bin kuruşa kadar senevî ücret-i tedrîsiyye verilmesidir ki bu mebâliğ-i cesîme vaktiyle kâr-ı hayra sarf için vakfolunan evkaftan tediye edilmektedir.

Buhârâ arâzîsinin sülüsânıyla berâber Buhârâ'da mevcut bilcümle dükkânlar ve saraylar vaktiyle sâhip ve bânîleri tara-fından mekâtib ve medâris menfaatine vakfedilmiş olduğundan ufacık Buhârâ'nın evkāfı kocaman Türkiye evkāfına emsâl teşkîl etmektedir.

İşte İslâmların bir kısm-ı mühimmi olup pek şanlı tarihlere mâlik olan ve pek çok efâzıl yetiştiren vaktiyle ma'den-i ilm ü şeref olduğundan Buhârâ-yı şerîf ünvânını ihrâz eden Buhârâ'nın hâl-i hâzırı şundan ibârettir. Sırasıyla Buhârâ'da İslâmiyyet'ten ve Buhârâ'nın idâresinden de kāri'în-i kirâma ma'lûmât-ı mufassala verecek isem de bir kavmin maârifi o kavmin mir'âtı demek olduğundan kāriîn-i kirâmın şimdiden bir hükm-i icmâlî vereceklerinden emînim.

Bu arz ettiğim hakîkati okuyup da bu zavallı din kardeşlerimizin ahvâline teessüf etmeyecek hiçbir hamiyyetli müslim tasavvur edemem. Lâkin iş yalnız teessüf olunmakla bitmez, çâresine bakılmalı. Uzakta ve yakında olan ihvân-ı dîn bu fenâlığın izâlesine çalışmalıdırlar. Dünyada önü alınmayacak, velev kökleştikten sonra olsa da erbâb-ı hamiyyetin himmet ve gayretiyle kal' u kam' olunmayacak hiçbir fenâlık yoktur. O halde iş yalnız esbâb-ı muhikkaya teşebbüs etmekte kalıyor. Bu da Türkiye ulemâ ve fuzalâsının himmet ve gayretleriyle Buhârâ efâzılından Müftî Muhammed Râzık, Müftî İkrâm ve Müftî Dos[t] Muhammed gibi zevât-ı muhteremenin çeşm-i ibret-bînlerini biraz küşâd edip usûl-i ta'lîm ü tedrîsi ıslâh etmek kâr-ı hayrına sarf-ı himmet ü gayret eylemeleri sâyesinde az bir zaman içinde husûl-pezîr olacak bir şeydir. Bura ulemâ ve fuzalâsının dûş-ı hamiyyetlerine isâbet eden vazîfe-i insâniyye, oranın şeyhülislâmına ve re'si kârda bulunan müftîlerine mektuplar göndermek tarîkiyle usûl-i ta'lîm ü terbiyyeyi ıslâh etmenin lüzûmunu onlara tefhîm eylemekten ibârettir.

Böyle bir emr-i hayra teşebbüs olunduğu takdîrde Buhârâ talebesinin hemen kâffesinin:

تناهى الصبر مذحلت بمأوى الاسد سر حان
وطار العقل اذ غنى بمغنى الورق غربان

درين ظلمتسرا تا كى ببوى دوست بنشينم
كهى انكشت دردندان وكه سربرسر زانو

بيا اى طائر فرخ بياور مزدئ دولت
عسى الايام ان يرجعن قوما كالذى كانوا[3]

diyerek küşâd olunan bu âguş-ı şefkate ilticâya şitâbân olacaklarından emînim. Minna't-tevessül ve minallahi't-tevfîk.[4]

Sibiryalı Âlimcan el-İdrîsî

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] Ebû Dâvud, *Sünen,* Sünnet, 1.

[2] Buhârî, *Sahîh*, Bed'ü'l-Vahy, 1.

[3] Aslan inine kurt girince sabır biter, güvercin yuvasına karga yuva kurduğunda akıl uçar.
Bu dünyada ne zamana kadar sevgilinin kokusunun hasretiyle bekleyeceğim; bazen şaşkınlıktan parmağım ağzımda bazen da ellerim dizlerimin üzerinde beklemekteyim
Ey saadet kuşu gel de bize devlete kavuşmanın müjdesini ver. Umulur ki hepimiz için eski güzel günler geri gelir.

[4] "Gayret bizden yardım Allah'tandır"

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

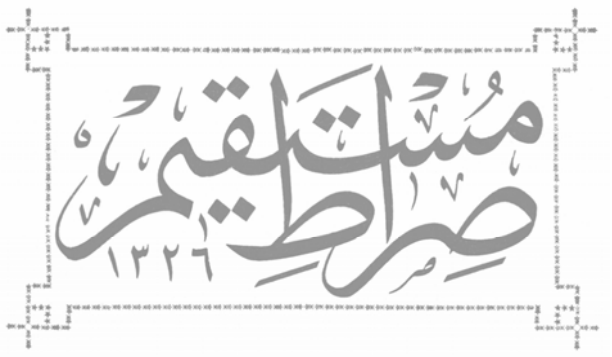

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

28 Ekim 1909 13 Şevval 327 Perşembe 15 Teşrînievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 60**

İNHİTÂTÂT-I İCTİMÂİYYE

–57'den mâba'd–

Şu mesrûdâtım, kimsenin mu'tekadât ve hissiyyât-ı vicdâniyyesine hâşâ ta'rîz demek olmayıp, gâye-i emelim birkaç asırdan beri muttarid ve muntazam hatvelerle tekâmül-i tabîiyye, medeniyet-i hakīkiyyeye doğru yükselen dimâğ-ı beşer mutlaka dimâğ-ı İslâm olmak lâzım iken biz bilâkis musâb olduğumuz cehâlet ve onun tev'em hemşireleri yüzünden inhitâttan inhitâta uğraya uğraya nihâyet neûzu billâhi teâlâ emrâz-ı mühlike-i ictimâiyye emrâzına müşâbih hâlet-i rûhiyyeye isti'dâd-ı tâm peydâ ettiğimizi tekrar eylemektir.

Ya bunlardan mes'ul kimdir? Ey ulemâ-yı kirâm, ey fuzelâ-yı kirâm siz, yalnız siz mes'ulsünüz!.. Uzaklara gitmeyerek şu Suriye'yi düşününüz. Dürzî, İsmâilî, Mütevâlî, Nusayrî ve daha bilmem ne isimlerle yâd olunan yüz binlerce müslümanın her türlü tahsil ve terbiye-i dîniyyeden mahrum olduklarını düşünerek müteessir olunuz. Menşe araştırılacak olsa ya ihtilâf-ı târîhîden, ya sûret-i telakkīden, ya yanlış tefsir ve ictihâddan, yahud ki sırf maddî yani siyâsî hırs ve emelden ibâret bulunan bu teşettüt tedrîcen büyüye büyüye ve ıslâhı çâresi ihmâl oluna oluna ve ifrît-i siyâh-ı cehl –devr-i Hamîdî hafiyyesi gibi– çoğala çoğala zavallı müslümanlar her unsurdan ziyâde müslümandan mütevahhiş; Ahmed, Mehmed, Hasan, Hüseyin, Ali, Veli tesmiye olunan bu felek-zedeler her şeyden ziyâde Müslümanlık'tan bî-haber kalmışlar..

İşte bunların ve emsâli hey'et-i İslâmiyyenin hâl-i garîbânesidir ki akvâmın inkişâfât-ı ictimâiyye ve rûhiyyesini tedkīk ile mütevaggil olan ulemâ-yı garbı bi-hakkın şaşırtıyor ve teşebbüssüzlüğümüz icâbât-ı dîniyyemizden olduğu ve hattâ "muvahhid" dahi olmadığımızı zannettiriyoruz. Müdekkık-ı şehîr Spencer bile müslümanların ef'âl-i hâriciyyesini ta'lîl ediyor ediyor da bize hakīkī monoteist (monotheiste) diyemiyor.. Ve daha ileri gidenler bizi "abede-i emvât" farz etmek istiyor..

Cihân-ı medeniyyete nisbetle kıymet-i ma'neviyyemiz bu derecelere düştüğü gibi bir yandan da şu teehhürden ümid ve cesâret alan katolik ve protestan misyonerleri –yukarıda bir nebze bahs edildiği vechile– günden güne kuvvetlerini arttırıyorlar. Meselâ şu göz önündeki Cebel-i Lübnan'a bakarsak dört yüz bini mütecâviz olan nüfûs-ı umûmîsinin yüz yirmi bin adedi ve belki daha ziyâdesi müslim (Dürzî, Mütevâlî, Sünnî ilh..) olduklarını görürüz. Sonra bu (120.000) nüfustan lâ-ale't-ta'yîn birinin beş on yaşlarındaki mektebe giden çocuğuyla meselâ:

– Oğlum adın ne?	– Mehmet.
– Babanın adı?	– Hasanü'l-Horânî.
– Sizin köyde medrese (mektep) var mı?	– Var.
– Neresinde?	– Kilisede.
– Ne okuyorsun?	– Kitâb-ı Mukaddes..
– …	– …

diye konuşsak esbâb-ı hakīkiyye-i inhitâtât kendiliğinden tecessüm eder.

Rivâyet olunduğuna göre Lübnan'ın Kisrevan kazasında yakın denebilecek zamanlara kadar yalnız yetmiş hıristiyan âilesi bulunup küsûru kâmilen müslim iken bugün bilâkis bazı kurâ ve nevâhîde Hâretü'l-Câmi' ve emsâli gibi İslâm'ın bulunduğuna delâlet edecek âsâr mevcûd olduğu halde **[114]** bir tek İslâm âilesi kalmamış.. Ve yine bu kazâ dâhilinde ulemâ ve fuzelâsıyla meşhur bazı yerler varmış, ki el-

hâletü hâzihi te'lîfâtı eyâdî-i istifâdede dolaştığı hâlde müellifin, maskat-ı re'si olduğunu beyân ettiği yerde ve hattâ civârında İslâm'dan eser kalmamış.. Cehl ve taassubun timsâl-i müsellahı olan ehl-i salîb akınlarına mücâhidîn ordularıyla birlikte müdâfaada bulundukları muhtemel olan beylerin (emîr, mîr)lerin bugün bazı ahfâdına kemâl-i teessüfle müsâdif oluyoruz ki âile isimlerini, mîrlik lakabını muhâfaza ettikleri hâlde katolik kilisesine, katolik mezhebine mensûb..

Biz bu hakāyık-ı ictimâiyyeyi Endülüs ve Kıpçak hükümât-ı munkariza-i İslâmiyyesine, yahud bugün bir tek müslümanı kalmayan o üç asır mukaddem eyâlât-ı Osmâniyyeden biri ve câmileri kale ve kışlalarıyla meşhur olan Macaristan'a ve meselâ Macaristan'ın Ofen, Fonfkirhan, İstolveisemburg, Kanije gibi şehir ve kasabalarına (paşalık)larına müteallik tarih kitaplarında okusak bunu, muhîtin te'sîr-i tabîîsi telakkī ederek teessürümüzü saklardık. Hattâ henüz yüzüncü senesini ikmâl etmeyen Yunan, Sırb[1], Romanya kıyamları zamanındaki meselâ Mora, Belgrad, Eflâk, Boğdan eyâletleri müslümanlarının bugünkü hâlet-i ictimâiyyesini ve hattâ Bosna ve Hersek'te, Bulgaristan'da, Tesalya'daki müslümanların otuz beş sene mukaddemki kuvvet, servet, kesretleriyle bugünkü hallerini tetebbû' eylesek ve hattâ on beş sene evvelki Girid ile bugünkü Girid müslümanlarını düşünsek mübâreze-i hayattaki muhâfaza-i mevcûdiyyet için edinilmesi şart olan metânet ve basîretteki zaafımızı ve mukābil kuvvetin, kuvve-i mühlikenin ne kadar muntazam ve tedrîcî ilerleyiş ile zaafımızdan, za'f-ı ilmî, za'f-ı ictimâîmizden istifâde edegeldiğini görür anlar ve kabahati yana yakıla mâziye ve ta'bîr-i umûmîsiyle îcâbât-ı siyâsiyyeye verebiliriz..

Fakat ey ma'şer-i İslâm!

Üç yüz seneden beri akıp gelen ve bizim için mesâibden inhitâttan başka yer ayırmayan o îcâbât-ı siyâsiyyeye geçen senenin 10 Temmuz'unda şanlı milletimizin cesur oğulları nihâyet vererek açtıkları râh-ı felâh ü necâtı siz, ey ma'şer-i İslâm siz tezyîn, tenvîr edecek ve bütün ma'nâsıyla yaşatacaksınız. Bu, ancak teşebbüs, faâliyyet, gayretle, daima ileriye atılmak için rûhda bir kuvvet (hiss-i inbisât) uyandırmakla kābildir bizde bu his pek tabîîdir, artıyor; hem dinimiz hem ecdâdımız bunu emr ediyor.

Hicretin birinci ikinci, üçüncü, beşinci, onuncu asırlarını düşününüz.

İran'ı, Türkistan'ı, Hind ve Çin'i, vahşi Afrika'yı, İspanya ve Portekiz'i hattâ kısmen Fransa'yı İslâmiyet nûruyla, İslâmiyet medeniyetiyle yükselten, Avrupa'nın tâ ciğergâhında semâvâta uçuşan zafer sadâlarıyla dünyâyı titreten dindaşlarımız, ecdâdımız değil miydi? Bu şân u şeref azm ü sebât ile, cehd ü gayret ile istihkār-ı hayât ile sa'y u cesâretle şerîat ve kānûna itâat ile olduysa, bütün bu kuvâ-yı ma'neviyyenin yegâne müvellidi de ilm ü ahlâk idi. Metânet-i ahlâkıyyesi, fezâil-i ma'neviyyesi olmayan hey'et-i ictimâiyye mutlaka mahkûm-i mevttir. Nitekim muhîti içinde yaşamak, barınmak korunmak ilmini bilmeyen hey'et-i ictimâiyye mutlaka –yavaş yavaş– yutulur.

Âlem-i İslâm'ın, cihanları dolduran velvele-i inbisâtı kendiliğinden olmadı: Hep sa'y u amel ile; hep kuvve-i müfekkirenin, dimâğın rûha, rûhun cisme, cismin muhîte tesiri ve bu tesirin aksi tesiriyle doğdu; büyüdü, büyüdü, büyüdü.. Yalnız karalarda değil, bu kuvve-i inbisâtiyye denizlerde de hükmünü icrâ etti, gitti gitti Madagas adasını ve daha ötesini buldu, Madagas-ı berr Madagas toprağı tesmiye etti. Bugün bizi onu Madagaskar adası diye tanıyoruz. Madagaskar'a ilk gidip yerleşen, hükûmet, müstemleke teşkîl eden Kûfeliler imiş, vaktiyle yarım milyona yakın ahâlîsi, vekāyi-i târîhiyyesi, ulemâ ve fuzelâsıyla be-nâm olan ve bugün belki ufacık bir köy kadar mevcûdiyyet sâhibi olmayan Kûfe'ye gidip sorsak, küre-i arzda Madagas-ı berr olduğunu, Madagaskar adası bulunduğunu bilen bir şahsa tesâdüf edebilir miyiz..

Karalarda gemiler yürüterek Bizans fesâd-ı ahlâkına nihâyet veren sultân-ı bülendimiz Fâtih, Karadeniz eteklerine doğru açtığı bir seferinde, fazîlet ve celâdetle yoğrulan mevcûdiyetinin, rûh ve dimâğının sevk-i ulvîsiyle daima ileriye, daima hedefe vusûl için çektiği zahmetleri, toza toprağa bulanan abâsını, libâdesini açık ve pâk alnından akan terleri görüp istiğrâb eden karargâhta teşrîf-i hümâyûnu bekleyen bir prensese:

– Vâlide, siz padişahlığı, gazâyı, gazîlik nimetini kolay mı zannediyorsunuz. Ben böyle yorulup terlemezsem vazîfemi nasıl ödemiş olurum ve ne yüzle huzûr-ı Rabb-i izzete çıkarım, diyeli daha çok olmadı.

Yavuz Sultan Selim'in Acem ve Mısır seferlerini bilmeyen, an'anesiyle bilmeyen mi var?

– Siz isterseniz geri dönün ben tek, başıma giderim, gibi idrâk-i beşerin pek güçlükle ihâta edebileceği büyüklükleri söyleten terbiye-i fikriyye kendiliğinden olmadı.

Mısır seferinin başa çıkarılabilmesindeki güçlüğü, tehlikeyi anlatmak isteyen sadrazamın daha sözünü bitirmeden çadırını başına geçirten azamet-i rûh kendiliğinden olmadı.

–sonu var– Beyrut: **M. Ali Münir**

[115] BİR LEVHA-İ SEFÂLET YAHUD KÜFELİ ÇOCUKLAR

Arkalarında kendileri gibi üç tanesini içine alacak kadar koca koca küfeler olduğu hâlde Balık Pazarı'nın, ta'yîn-i mâhiyyetinde en mâhir kimyâgerleri âciz, en dakîk tahlîlât-ı kimyeviyyeyi akīm bırakan halîta-i şeb-reng-i seyyâlinde kulaç atan sefîl çocukları görmeyen, bilmeyen yoktur zannederim.

Çektikleri metâib-i rûz-merrenin tesîr-i tâkat-sûzundan dolayı mütemâdiyen mesâmât-ı cildiyyelerinden sızan terlerle o terlerin üstüne konan tozlardan, topraklardan müte-

[1] Metinde (حرب) şeklinde yazılmıştır.

şekkil, nîm-yâbis bir kütle-i müteaffineden başka sırtlarında libâs nâmına bir şey olmayan zavallılar!

Senelerden beri su yüzü görmediği cihetle sunûf-ı evsâhın bir meşher-i müstekrehi hâlini alan; kirli, soluk, uçuk çehreleriyle enzâr-ı merhamet önünde bir levha-i siyâh-ı mezellet teşkîl eden bu bîçâreler!

En dayanıklı ayakkabılarını bıçak gibi kesen İstanbul sokaklarının sert taşları, ser-tîz granitleri üzerinde yalın ayak geze geze tabanları tehaccür etmiş, çelimsiz bacakları diz kapaklarına kadar çamurlarla derz edilmiş bu sefîl mahlûklar!

Dükkânların önündeki müşterilerin etrafını saran, siyah, kirli, keskin tırnaklarla mücehhez mini mini elleriyle gâh müşterinin kolunu, gâh eteğini çekerek ye's-i muhıktan mütevellid bir edâ-yı tecellüd-i tıflâne yahud nidâ-yı tehâlük-i müsterhimâne ile "Efendi götürelim" sözünü tekrar eden o girdâb-ı mezellet şinâverleri!

İçlerinden birine bir şey verilmek istendiği zaman kāhirâne bir savlet-i rekābetle birbirinin üzerine atılan, boğazına sarılan, bunun neticesi olarak ikisi üçü tokat çamurlara yuvarlanan, müşteriyi aldığına alacağına pişmân eden, o ma'reke-i maîşetin küçücük erleri acaba niçin merciinin nazar-ı dikkatini celb etmiyor?

Bunlar da kelimenin bütün ma'nâsıyla insan lâfzın bütün kuvvetiyle merhamete şâyân değil midir?

Asâyiş-i beldenin düşman-ı yegânesi olan hayât-ı serseriyâneye nihâyet vermek için esaslı tedbirler ittihâz, Serseri Nizamnâmeleri tertip edildi; birtakım serseriler mehmâ-emken yola getirildi. Bu tedâbîr-i ciddiyyenin de hakîkaten pek çok fâidesi görüldü. İstanbul'da evvelki kadar cinâyetler îkâ edilmiyor, evvelki kadar sirkatler vukū' bulmuyor. Bunlar hep hükûmet-i meşrûtamızın musîb, ma'kūl birtakım tedbirleri tatbîk ve icrâda gösterdiği himmet, isti'câl neticesidir ki cidden mûcib-i teşekkür olmak lâzım gelir.

Fakat hangi fenâlık olursa olsun kökü toprakta bırakılırsa dâima filizlenir; yalnız dalını budağını kesmekle mündefi' olmaz. Bilâkis kuvvet bulur. O fenâlıktan kurtulmak için onu dâima kökünden esasından kal' etmeli.

Suyun bulanık gelmemesi için mecrâsı tathîr olunur. Lâkin menbaından bulanık gelirse mecrâsını tathîrden ne fâide hâsıl olur?

Evet! Memleketin muhâfaza-i inzibâtı için birçok anâsır-ı muzırranın mehmâ-emken mazarratlarına nihâyet verildi; birçok serseriler teb'îd edildi. Fakat az zaman içinde bunların bıraktığı boşlukları dolduracak, bunlara şerrü'l-halef olacak anâsır-ı nâmiyyenin ıslâh-ı ahvâli nazar-ı itibâra alınmazsa bu silsile-i âfât-ı zî-hayâtın şerlerinden memleket nasıl tahlîs olunabilir?

Küfeci çocuklar gibi tabakāt-ı sefîle mahsûlâtının değil, hattâ tabakāt-ı vustâ ve âliye evlâdının bile talim ve terbiyelerine, ıslâh-ı hâllerine itinâ olunmazsa onların da gitgide bir serseri alayı, bir serseri fırkası teşkîl edecekleri bedîhiyyât-ı evveliyyeden iken, âile değil mezbeleden yetişen, insanlığa âit en ehemmiyyetsiz takayyüdât-ı maddiyye ve ma'neviyyeden zerre kadar nasîbleri olmayan, bununla beraber yine dâire-i insâniyyetten hâriç bulunmayan bu zavallı çocukların bilâhare serseri olmaları gayet tabii değil midir?

Serseri, kātil, hırsız olduklarından dolayı bunları muâhezeye kimin hakkı olabilir? Çünkü serserilik tab'-ı behîmînin en evvel neşv ü nemâ bulan semerât-ı muzırrasındandır!

Bugün talim ve terbiyelerine itinâ edilen, ebeveynlerine ağırlıklarınca altına mâl olan birtakım çocuklar bazı sevâikın tesiriyle ahyâr sırasına geçmekte müşkilâta düçâr olurlarsa, talim ve terbiyeden cedelgâh-ı maîşette kendilerine rehber olabilecek en basit, en umûmî irşâdât-ı müşfikāneden dimâğlarında hiçbir eser, hiçbir iz bulunmayan daha beş altı yaşında iken baba bucağından ana kucağından sokaklara atılan bu fakir, bu bîçâre, bu zavallı çocuklar biraz büyüdükten sonra serseri olmaz da ne olur?

Henüz neşv ü nemâ çağında olan, gûnâgûn sefâletlerin, mezelletlerin te'sîrât-ı muhribesiyle zâten za'f-ı küllî hâlinde bulunan o küçük bünyelerin, o âciz kalblerin havâleli küfeler altında iki kat gittiğini gören, sonra kendisinin onlara nisbetle müstağrak-ı menâim demek olan o yaştaki evlâdının hâlini gözünün önüne getiren bir adamın yüreği bu manzara-i müellimeden sızlamamak mümkün müdür?

Evet! Bütün evlad babalarının, bütün hassas kalplerin duygusu bu merkezdedir.

Küfeli çocukların hâli memleketin âtîsi nokta-i nazarından ne kadar muzır ise, hiss-i merhamet, hiss-i insâniyyet nokta-i nazarından da o kadar müessirdir.

O çocuklar ki bugün memleketin mes'ûdiyyete ait bir hâ-linden zerre kadar **[116]** müstefîd değil iken yarın kavânîn-i memleketin bütün ahkâmına tâbi, tekâlîf-i devletin kâffesini îfâya mecbur tutulacak, onlardan asker, kesbleri nisbetinde vergi vesâire alınacak hükûmet bunların ıslâh-ı ahvâlini kendisi için bir vazîfe sûretinde telakki etmezse yarın bunlara bir vazîfe-i ictimâiyye, bir vazîfe-i medeniyye tahmîline kendisinde nasıl hak görecek? Mâdem ki o hakkı görecektir, vazîfesini de görmesi lâzım gelir.

Hükûmet altı yaşından itibaren başlayan bu sefâlet-i müdhişeye cidden merhamet etmeli, onların da insan, bütün insanlar gibi merhamete şâyân olduklarını nazar-ı dikkate alarak, bir tedbîr-i musîb ittihâz etmeli. Çünkü bir tek adam, bir tek adamdır; onun ziyâı cem'iyet için bir ziyâdır.

Birçok müessirât-ı elîmenin tesiriyle zâten nüfûsumuz tenâkus eylemekte olduğundan bizim için efrâd-ı milletten bir ferdi himâye etmek, herhangi bir sûretle olursa olsun cem'iyete nâfi' bir hâl getirmek âtî-i vatan için mühim bir istifâdedir. Ne kadar fakir ne kadar hakīr olursa olsun efrâd-ı cem'iyetten bir ferdin hayâtını istihkāra, mevcûdiyetini istihfâfa hakkımız yoktur. Bir insan sarfiyâtı husûsunda semâhatli davranacak kadar çok nüfûsa mâlik değiliz. Teâvün ve tenâsur-ı umûmî olmalı; bütün efrâd-ı milleti o dâireye almalı; küfeci çocuklar olsun başkaları olsun hep bu vatanın evlâdı, hep bu cem'iyetin efrâdıdır.

Bir cem'iyet her şeyi zenginlerin hesâbına düşünür fukarâ-yı milleti nazar-ı itibâra almazsa cidden şâyân-ı teessüftür. Zenginler gibi fukarâ da cem'iyete hâdim, fukarâ da cem'iyete lâzımdır. Cem'iyet onları da düşünmeli, onları da hâllerine göre menâim-i basîta-i hayattan müstefîd etmeli.

Bu zavallı çocukların, bu hayât-ı serseriyâne namzedlerinin âtiyen melhûz olan mazarratlarına nihâyet vermek için hükûmet bunların hayatlarını müsâade-i imkân derecesinde tanzîm, kendilerine insanlığın, hayâtın mebâdî-i zarûriyyesini, zarûriyyât-ı evveliyesini ta'lîm etmeli; bunları birer mektebe birer yere yerleştirmeli; cidden âciz, hakîkaten şâyân-ı himâye olan bu mahlûkāt-ı zaîfenin ellerinden tutarak, cidâl-i maîşet nâmına yuvarlandıkları o müdhiş sefâlet girdaplarından çıkarmalı. Bu hâle karşı lâ-kayd bulunmak günâh olduğu kadar çirkindir. Bugün Avrupa'da teşkîl olunan himâye-i hayvânât cem'iyetlerinin hayvânât hakkında gösterdikleri eser-i şefkat ve merhametin, bunlar insan olmak haysiyetiyle, elbette daha ziyâdesine müstehak olmaları lâzım gelirken, mevcûdiyetlerine, hayatlarına, hayvanların mevcûdiyeti, hayvanların hayatı kadar atf-ı ehemmiyyet edilmezse ağır bir mes'ûliyet-i ma'neviyye altında kalınmış olur. Şu hâl-i pür- melâle bir çâre-i âcil bulunması hakkındaki temennîmizin, insâniyet nâmına izhâr olunan temenniyât cümlesinden olduğu kayd-ı irtiyâbdan berî bulunduğundan mercinin onu nazar-ı itibâra alacağı, sefîl ve sergerdân olan bu zavallıların bir dereceye kadar olsun ıslâh-ı hâllerine himmet edeceği kaviyyen me'mûldür.

Ferid

* * *

TOP SESLERİ

–Millet Meclisi'nin küşâdında–

Sen ey gönülleri tedhîş eden sadâ-yı vegā!
Sen ey sükûn-ı temeddünde bûm-i istihzâ!

Sen ey dumanları âfâk-ı cenge yükselmiş
Semâ-güzîn, mütekâsif enîn-i pür-nâliş!

Sen ey gırîvi bunaltan simâh-ı edvârı,
Gunûde târîh-i dehrin figān-ı bîdârı!

Bugün sesinde ne hissî bir âşinâlık var,
Sürûr-ı millete nağmen ne tatlı mûsikār.

Ruûd-i kahr u felâketti eski âvâzın
Bugün safâ verir âheng-i tesliyet-sâzın.

Ufuk ki aksini âtîye eyliyor temdîd
Vurur bu hâl ile mâzîye darbe-i tehdîd.

4 Kanûnievvel 324 **İbrahim Alâaddin**

HANOTAUX İLE MERHÛM ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN MÜNÂKAŞASI

Hanotaux'nun Makālesi

Afrika'daki hükûmetimizin teşkîli tamam olduğu sırada devlete şöyle bir teklifte bulunmuştum ki onu hâlen tekrar eder dururum: İslâm ve müslümanlarla olan münâsebâtımıza dâir erbâb-ı ilm ü siyâset tarafından sûret-i aleniyyede beyân-ı re'y ve mütâlaa olunsun da gerek hâkimlerin, gerek mahkûmların ittihâz edeceği hatt-ı hareket lâyıkıyla anlaşılsın.

Vatandaşlarımızdan müsta'mere te'sîsi arzusunda bulunan adam Cezâir'e, yahud Tunus'a, yahud Senegal'e giderek orada bir Arap'la, yahud daha doğrusu bir müslümanla münâsebet peydâ etmeye mecbur olur. Çünkü ziraat etmek istediği toprağı ondan satın alacağı gibi, işçi olmak üzere yine onu kullanacak, hâcât-ı maîşetini yine onun vesâtetiyle te'mîn edecek. Hâlbuki bu kadar münâsebete, bu kadar komşuluğa rağmen ikisinin de birbirini tanımamakta olduğu görülür. Hele ahâlî ile me'mûr, hâkim, kādî, zâbit arasında, yahud münâzaâtı ber-taraf edecek, umûr-ı halkı rü'yet eyleyecek, kānûnlarımızı tenfîze çalışacak diğer zevât beynindeki münâsebâta gelince iki tarafın cehl-i mütekābili daha büyük mikyâsta olduğu için neticesi de o nisbette vahim oluyor, artık aradaki vâsıta müsta'merât nezâreti, yahud hükûmet-i merkeziyyemizin ricâli olursa o zaman bu tanışmamanın zararı bir o kadar daha ziyâdeleşir. Çünkü adedi on bire bâliğ olan o ricâl arasında iki kişi yoktur ki idâresi uhde-i kifâyetlerine tevdî olunan **[117]** bu kadar vâsi', bu kadar uzak memâlikin haritasına bir nazar-ı im'ân atf etmiş olsun.

Bununla beraber biz bu mes'ûliyeti üzerimize aldığımız, bu nüfûzu ihrâz eylediğimiz zaman onu nasıl isti'mâl etmemiz lâzım geleceğini uzun uzadıya düşünmek, mes'eleyi her cihetinden tedkik eylemek, işe yakından vukūfu olanlara sormak, görenlerin, anlayanların meşhûdâtından, ma'lûmatından istifâde etmek, sonra da âlem-i İslâm ile olan münâsebâtımızın esaslarını, mebâdîsini mutazammın siyâsî, muhtasar bir metin yazmak üzerimize vâcib idi. Gerek nazâriyât ile uğraşan ulemâdan, gerek me'mûrîn gibi, zâbitân gibi, muallimîn gibi, mühendisîn gibi sırf amelî zevâttan mürekkeb bir cemm-i gafîr öteden beri müslümanlarla münâsebette bulunarak tarz-ı hayat ve maîşetlerini, usûl-i sa'y u amellerini mevzû-i bahs etmektedir. Lâkin bizzat müslümanlardan aldığımız haberler bizim hiç bilmediğimiz birtakım hakāyıkı meydana çıkarıyor. Çünkü bunlar sorulursa cevap veriyorlar. Cevap verdikleri zaman da bize birçok şeyler öğretiyorlar. En vâzıh mesâile varıncaya kadar her mes'ele hakkında birçok mübâhaseler, münâkaşalar cereyân ettiği hâlde gayet gāmız, gayet karışık olan bu mevzû hakkında kimse düşünmek bile istemiyor. Acaba neden bize nûr-ı hakīkati ifâza edecek bir vesîleden istiâne etmiyoruz? Neden bir meslek-i müstakīme sâlik olmak isteyenlere o nûrun şuâını rehber eyleyemiyoruz? Eğer böyle yapmış olsak tahkikatımız, taharriyyâtımız tamam olunca hakīkat-i hâli nâtık bir eser meydana getiririz de me'mûrlarımızın, müsta'merâtımızda bulunan adamlarımızın, medreselerdeki talebenin ellerinde gezecek o eser vâsıtasıyla ortadaki yanlış fikirler, taammüm etmiş hurâfeler artık külliyyen mahv olur, önümüzdeki akabeler kalkar, hem böyle bir eser-i müsta'mere sahibi olan Fransızlar için sâbit bir kānûn mevkiine kāim olur da hükûmet o kānûn muktezâsınca hareket ederek mü-

him semereler iktitâf eder. Zannetmem ki bu mesâilin netâicinde şüphe edecek kimse bulunsun.

Şu fasla hâtime vermezden evvel birkaç söz söylemek daha istiyorum ki maksada en doğru yoldan vusûl için o sözleri elzem addediyorum. Yukarıda âlem-i İslâm'da siyâset ile dînin gayet muhkem bir sûrette yekdiğerine bağlı olduğunu îmâ etmiş idim. Müslümanlar imânlarına kavî bir sûrette merbûtturlar. Şu kadar var ki câmia-i siyâsiyye cihetinden idrâkleri mübhem bir tarzdadır. Kudemânın râbıta-i medeniyye yahud vataniyye dedikleri şey de pek fârık değildir. Çünkü onların indinde vatan İslâm'dan ibârettir. Müslümanların itikadınca saltanat ulûhiyyetten istimdâd etmekte olduğu için sultân olacak zâtın ancak kendi akidelerine tâbi bulunması şarttır. Bu âna kadar müslümanların kafasına bundan başka bir fikir girememiştir. İşte kulûb-i müslimînde epeyce kökleşen bu fikir hıristiyan hükûmetlere tâbi olan bilâd-ı İslâmiyye'deki hâkimlerle mahkumlar arasındaki anlaşamamazlığa sebep olmaktadır.

Lâkin bütün bu hakāyıka rağmen o memleketlerden birinde bir inkılâb-ı azîm husûle geldi ki o da hiçbir gürültü, hiçbir karışıklık tahaddüs etmeksizin nüfûz-ı dînînin nüfûz-ı siyâsîden ayrılmasıdır. İşte bu memleket Tunus'tur. Oraya bir himâye vaz' olundu ki müeddâsı fetihten evvelki nizâmâtı mer'î tanımak, kavânîn ve âdât-ı mahalliyyeyi muhâfaza etmek idi. Biz bu husûsta o kadar ileri gittik ki yavaş yavaş idhâl ettiğimiz tâdîlât ile umûr-ı idâre ve siyâsiyye üzerindeki mâhirâne murâkabemiz sâyesinde memleketin bütün şuûnuna müdâhale etmeye, ahâlinin haberi olmaksızın bütün zimâm-ı umûru elimize almaya muvaffak olabildik.

Bu inkılâb sür'atle, mülâyemetle tamam oldu. Halk bundan kat'iyyen müteessir olmadı, hissiyyât-ı umûmiyye teheyyüc etmedi. Zirâ mescitler eskisi gibi hıristiyanlara karşı mesdûd bırakıldı; emlâk-i mevkûfe kemâ fis-sâbık muhassas olduğu cihetlere münhasır tutuldu; zimâm-ı umûr kādıların eline terk olundu; kavânîn-i mahalliyyeden hiçbiri ahâlinin rızâsı ve tasdîki olmaksızın değiştirilmedi. O kavânînde tagyîr yahud tebdîl gibi tâdîlât icrâsı da kısm-ı âzamı Tunuslular'dan müteşekkil bir hey'et-i muvazzafeye tevdî olundu.

El-hâsıl bu inkılâb-ı azîm hiçbir taraftan bir sızıltı çıkmaksızın husûle gelerek Tunus'ta bir hükûmet-i medeniyyenin esasları dine hiç dokunulmamak şartıyla iyice yerleşti; ahâli arasında kezâlik dîn-i Muhammedî aslâ müteessir olmamak şartıyla Avrupa efkârı meydan almağa başladı. Fransa nüfûzu yerli nüfûzuyla gayet samimî bir sûrette birleşti.

Bugün öyle bir belde-i İslâmiyye var ki yekdiğerine gâyet sağlam bir sûrette merbût bulunan sâir müslüman memleketleriyle onun arasındaki râbıta fütûra mahkûm, daha doğrusu külliyen münkatı'dır. Bugün öyle bir kıt'a-i İslâmiyye var ki yavaş yavaş hem Mekke'den, hem de Asya'daki mâzîsinden kurtulmak üzeredir. O beldede, o kıt'ada zuhûr eden nesl-i cedîd âdâtı, ahlâkı, her şeyi yenileştiriyor. İşte numûne-i imtisâl ittihâz edeceğimiz, sâir bilâd-ı İslâmiyyeyi de kendisine benzeteceğimiz bu memleket Tunus'tur.

Tunus eskiden beri birçok rekabetlere, mücâdelelere sâha-i zuhûr olmuştu. Vaktiyle Kartacalılar'ın, Romalılar'ın, Bizanslar'ın, Araplar'ın, Sen-Lui'nin, Şarlken'in hâkim olduğu bu memleket şimdi sulh ve müsâlemetin ârâmgâhı bulunuyor. Bu memlekette iki diyânet, daha doğrusu iki medeniyyet var ki, birbirine son derecede kaynamış, aralarındaki münâsebet, müşâbehet iyice teeyyüd etmiş binâenaleyh sînelerden kin ve husûmet kalkmış da her iki taraf yüreklere hayat ve tarâvet serpen bu semâ-yı sâf altındaki müsmir arâziden hakkıyla intifâa çalışıyor.

Kim bilir, Tunus'un birçok yerlerinde görülen medeniyyât-ı kadîme **[118]** enkazının büsbütün türâb-ı mensiyyete inkılâb etmeyerek mevcûdiyetinden bir bakıye muhâfaza eylemesi belki de bizi istikbâl içindir...

Hâmiş – Hanotaux'un sözleri burada bitiyor. İnşaallah gelecek hafta merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un cevapnâmesini tercümeye başlayacağız. Kemâl-i im'ân ile ta'kīb eylemelerini muhterem kāri'lerimizden ricâ ederim.

Mehmed Âkif

ZEYD VE ZEYNEB MES'ELESİ

- mâba'd -

Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe (radiyallâhu anhâ) "Eğer Resûlullah bir vahy-i ilâhî ve bir âyet-i sübhânîyi ketm ü ihfâ buyurmuş olsalar idi bu âyeti ketm ederler idi" buyurmuşlardır.

– İşte biz emr-i ilâhîmizi iblâğ ve ahkâm-ı Rabbâniyyemizi ikmâl ve isbâğ için Zeyd ondan –Zeyneb'den– kazâyı vatr* kıldığı vakit tebennî eylemiş oldukları evlatlıklarının mutallakalarını evlatlıkları onlardan kazâ-yı vatr eyledikleri vakit tezevvüc husûsunda mü'minîne harc ve ezâ olmamak için biz onu sana tezvîc ve tenkîh eyledik ve emr-i ilâhî ma'kul – ve hayyiz-ârâ-yı husûl – oldu.

Müsellemât-ı umûrdandır ki: Rıbka-i taklîdden tehallüs ancak himmet-i âliyye ashâbına rû-nümâ-yı teyessür olup avâm-ı nâsın ülfet ve âdet ve örf ve cehâletlerinde devam ve istimrârları tabii ve i'tiyâdât-ı kadîmelerinin terki kendilerine müşkil-ter olduğu gayr-ı mahfîdir. Binâberîn ahlâkiyyûnun üssü'l-esâs olarak kabul eylemiş oldukları –mürebbînin bil-fiil numûne-i imtisâl olması lüzûmu– kaziyyesi pek bedîhî ve bu fi'l-i mürebbîye tebe'iyyetin insanlarda cibillî olduğu bir emr-i celîdir.

Buna binâen hâce-i âlem aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz hazretleri Hudeybiye vak'asında emr-i nebevî vukū' bulduğu halde başlarını tıraş eylememekte devam eden ashâbına re's-i mübâreklerini halk ile bir numûne-i imtisâl ibrâz buyurmalarıyla bilcümle ashâb-ı kirâm derhâl zât-ı mübâreklerine ittibâ etmişlerdi.

Câhiliyyet-i cühelânın âdet-i elîfe ve kāide-i me'lûfeleri hilâfına olan tezevvüc-i zevce-i mübtenâ husûsunda –ki ashâb-ı kirâm dahi bu âdet ile me'lûf idiler– dahi zât-ı pâk-i risâlet aleyh-i ekmelü't-tahiyyet Efendimiz hazretleri'nin üsve

* Murâdına eren kimse için kazâ-yı vatr etti, derler. Vatrın asıl ma'nâsı hâcettir.

ve kıdve olmaları hikmet-i belîğa-i Rabbâniyyeye mutâbık ve [1](لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) "Ey ümmet-i Muhammed (sa) Resûlullah'ta sizin için üsve-i hasene ve kıdve-i müstahsene vardır" yani Resûlullah hüsn-i ittisâ' ve tamâm-ı ittibâ'a sezâ ve ahrâdır] nass-ı celîlini nâtık ve bu ma'nâya muvâfıktır.

Haccetülvedâ'da dahi bu hikmet-i ahlâkiyyeye binâen hurmet-i ribâyı beyân ve en evvel zât-i kudsiyyet-penâhîlerine akrabü'n-nâs olan cenâb-ı Abbâs'ın ribâsını vaz' ve tenzîl ile me'lûf oldukları muâmelenin terkini bu sûretle teshîl ve vücûb-i terkini i'lâm ve îzân buyurmuşlar idi. Eğer bazı muğfilîn ve muhdisîn ve onlardan bil-istifâde erbâb-ı zeyg ve dalâlin dedikleri gibi Zeyd'in (radıyâllahu anh) müşârun-ileyhâyı sebeb-i tatlîkı Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) Efendimizin kalb-i saâdetlerine hüsn-i Zeyneb'in (radıyâllahu anha) tesir etmiş olması olsaydı doğrudan doğruya bu hâl [2](وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا... الايه) nehy-i ilâhîsine muhâlefet ve hased ve mücâvezet olur idi ki bu nehy-i ilâhî ile hâssaten Zât-ı Pâk-i Risâlet ve bilumûm mü'minîn zehre-i hayât-ı fâniyye-i dünyâya medd-i nazardan menhî ve memnûdurlar.

Bundan mâadâ eğer Nebiyy-i athar ve Resûl-i mutahhar Efendimiz hazretleri müşârün-ileyhâyı tezevvüc arzu buyurmuş olsaydılar kâffe-i hısâl-i zemîmeden tathîr ve ta'sîm olunmuş ve fezâil-i melekiyyenin en âlî ve mukaddes mazharı olmuş olan kalb-i akdes ve enverlerine şehvet ve behîmiyyetin galebesiyle zamân-ı nezâret-i civânîsinde kölesine bizzat tezvîc ettiği bir kadını alel-ekser tezevvücden sonra kızlıktaki tarâvet zâil olduğu hâlde beğenip kölesinin tatlîkından sonra almış olmaları aslâ kabul edilemeyeceği gibi müşârün-ileyhânın Resûlullah'dan (sallallahü aleyhi ve sellem) tesettür etmemekte olmalarıyla ne mertebe sâhibe-i hüsn oldukları dahi nezd-i saâdette kablet-tezvîc mahfî olmadığından bu yolda da bir itiraz vârid olamaz.

Akrabâ ve taallukātın ve husûsiyle beraber büyüyenlerin yekdiğerlerini arzu etmemekte oldukları dahi her gün görülen ahvâldendir.

Bunun dahi sebebi adem-i ihticâb ve tecânübdür. Nitekim: Avrupa kadınları muhadderât-ı İslâmiyyeden daha ziynetli oldukları hâlde enzâr-ı umûma ma'rûz olduklarından o kadar câlib-i nazar ve rağbet değildirler.

Şerefeddin

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos Sene 325 tarihinde eski Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

[1] Ahzâb, 33/21.

[2] Tâhâ, 20/131.

İkinci Musâhabe, Tedrîsâtı Nasıl Yürüteceğiz?

(Hülâsa: Çocuklarımızı ezdiğimiz yeter – Evvelâ kitabı bırakmaya çalışalım – Ta'rîfi atlarız – Kelimenin taksimi. İsim, fiil, edat – Bahsin tatbîki – Kelimenin nevilerini tereddüdsüz tanımak lâzım – Çocuklar tedkike ve ifâdeye alıştırılmalı – Harften bahis lâzım mı? – İsim – İsimlere muhtelif cihetlerden nazar – Her mefhûm için mutlaka tek kelime lâzım değil – Mürekkeb kelimelerin lüzûmu ve fâidesi – ... Bakıyyesi sonra.)

* * *

Bu defa daha senli benli görüşeceğiz, çünkü geçen musâhabede **[119]** oldukça tanıştık. Artık görenek sûretinde bizi sıkagelen soğuk tekellüflere, gösterişlere, satışlara hiç de ihtiyâcımız yok. Görünüyor ki hepimiz böyle düşünüyoruz.

Geçen musâhabede anladık ki lisânımız tabiatın ve kendi tabiatının hâricinde bir akıntıya kaptırılmış. Lisâna hizmetle mükellef olan söz ve kalem sahipleri bilerek bilmeyerek bu yanlış akıntıya kürek çekegelip güzel lisanımızı bataklara akıtmışlar, safvetinden kuvvetinden düşürmüşler. Bu akıntının içine düşüp gelenlerin başları dönmüş.. Kimse fenalığı görememiş, kimse selin önüne durup yolunu çevirmeye himmet edememiş.

Tükçe'nin uğradığı bu felâket, bir taraftan Türklüğe de tesir ederek biz Türkler dünyanın sair milletleri arasında gerilerde yerlerde kalmışız. Büyüklerimizin çaresini göremediği bu derdin devasını çocuklarımızdan bekleyecek, onları buna karşı koyacak kuvvette yetiştirecek yerde onları da kendimiz gibi etmeye çalışıp duruyoruz.

Fakat artık zaman bu ağırlığı çekemeyecek, istikbâlimiz demek olan çocuklarımızı bizim hatalarla bulaşık keyfimize kurban etmeyecek. Artık memleketin çocuklarını kayaların altlarında kalan fidanları ezdiği gibi ezemeyeceğiz. O yeni beliren zekâları tozlar topraklar altında söndürüp harap edemeyeceğiz. Hayır efendim, çocukların zekâları hâfızaları bizim oyuncağımız, yaz boz tahtamız değildir. Biz daha müsmir, daha emin usûller bulup tatbik etmeliyiz.

Bilmem ki bu şikâyetler biraz taşkın mıdır? Fakat memleketin hizmet için yetiştirip ortaya koyduğu, hizmete ihzâr edilmelerini bize tevdî ettiği taze kuvvetleri böyle yok yerlere heder etmek de günahtır. Rüşdiyelerden birine müdâvim bir çocuk tanıyorum. Zekî ve çalışkan denilebilecek bir çocuk.. Mâ-hâzâ bu sene "lisân-ı Osmânî" ile diğer iki dersten ikişer numara almış, sınıfta kalmış. Çocuğu şöyle bir yoklama ettim. Türkçe'yi söylüyor, yazıyor, tahlîl ediyor. İmtihanda ne sorulduğunu öğrenmek istedim. Çocuk haklı bir iğbirârla haber verdi.. "müstecâbü'd-da've", "alâ kile't-takdîreyn" ne olur? diye iki şey sormuşlar. Bunları bilememiş. Sonra "müstecâbü'd-da've" de aksâm-ı seb'adan ne var? demişler. Hepsi bu. İmtihan varakasını aldığında "lisân-ı Osmânî"'den iki numara kazanmış olduğunu anlamış. Çocuk sınıfında kalacak. İhtimâl bundan nâşî mektepten vakitsiz alınacak. Şu işi yapan mümeyyiz efendiye Cenâb-ı Hak ameline göre cezâ vermeyecek mi? Bu küçük bir şey.. Fakat bu küçük vakanın zımnında memleketin istikbâli, ihtimâl, mühim bir zekâ, mühim bir kuvvet kaybetti. Sözde "Eti senin, ke-

miği benim" vasiyeti bugün hükümsüz. Hâlbuki zavallı babaya kemik de kalmıyor.

Anladık.. Anladık.. Bu, yorucu öldürücü usûlleri, yolsuzlukları bir gün evvel terk etmeye hazırız. İşe nereden, nasıl başlayacağız? Görünüyor ki hâl lisânıyla bunu söylüyorsunuz. Oh! Artık gerisi kolaydır.. İş, çürük dişi çıkartmak için, metânetle dişçinin sandalyesine oturmaktadır. Diyecek kalmadı.. Derdimizi anladık.. Dermân arıyoruz. Peki ne yapacağız? Yapacağımız pek sâde.. Küçücük çocuklara ana lisânını kolaycacık öğreten tabiatı yapabildiğimiz kadar taklîd edeceğiz. Dâima bu noktayı gözeteceğiz. Tabiatta sınâî kitap var mı? Yok. O hâlde biz de kitabı atıp kavâidi lisânın kendi sînesinden çıkaracağız.

Acaba kitabı bütün bütün atabilecek miyiz? Me'mûl ki içimizde bunu yapabilecekler eksik değil. Fakat ekseriyet itibariyle bu noktada biraz irkilip düşünürüz.. Kitabı bütün bütün atar isek belki şaşarız. Çünkü muallimlikçe henüz kemâlde değiliz. Kendimizi toplayınca bütün kavâidi sıraya koyup temhîd ediverecek halde değiliz. Hem de iş daha durulup pürüzden kurtuluncaya kadar, kavâid okuyan çocukları ve onların imtihanlarda uğrayacakları sıkıntıları düşünmek, ihtiyat etmek lâzım. Bu mülâhazaları nazara alınca, kitapla alâkamızı büsbütün kesivermek uyamaz. Kitabı büsbütün atmayacağız! Onu ancak bir fihris gibi, bir program gibi, bir muhtıra gibi kullanacağız. Fakat şunu zihinlere koyacağız ki, kitaba yazılan şeyler tabiattan çıkarılmıştır. Kavâidi kitaptan arayacağımıza asıl doğduğu yerden, lisandan arayacağız. Kitaba yazılan şeyler başkaların ağzıyla çiğnenmiş lokmalardır. Dişi olan bunu ağzına koyar mı? Ben yiyeceğimi kendim çiğnemeliyim. Hülâsa, muallim talebesine bu cesâreti, bu itmînânı vermeli. Herkes kendine göre ne bilmeli.. Kitaba itimada bedel, nefsine itimada alışmalı.

Kitabı bahis sırasını gösterir bir defter gibi kullanacağız, diyoruz. Bunu nasıl yapacağız? Kitaplarda ekseriyyetle ta'rîf ve taksim her şeyden evvel. Biz ta'rîfi büsbütün geçeceğiz. Kavâid denilen şeyle biraz uğraşınca müteallimînin zekâca, irfânca geri olanları da onunla biraz senli benli olacak.. Onu görecek.. Ne işe yaradığını az olsun anlayacak.. Belki bunu kendi fehmine, kendi takdîrine göre ta'rîf de edebilecek. Ammâ bu ta'rîf, her kaydından bir incelik çıkacak sûrette âlimâne değil imiş. Ne zararı var? Biz onların ta'rîfinden kavâid-i dekāyıkı öğrenecek değiliz.. Onlar da rüşdiyede iken kavâid müellifi olacak değiller. Ezbere ta'rîf okutmaktan hoşlananlar var ise, onlar bu meraklarını eğlendirmek için evlerinde papağan beslesinler! Bıraksınlar da çocuklarımız nâtıkasına sâhib olsun! Onlar içinde ne müdekkık, ne müteammik müellifler çıkacağını bize istikbâl gösterecek. Hem de kāniim ki biz ölmeden onları göreceğiz!..

[120] Ta'rîfi atladık. Talebemiz arasında ârif olanları kendi hesaplarına ta'rîf yapabilecek. Taksim hakkında ne yapacağız? Müsâade buyurunuz da bahsin bundan sonrasında biraz daha teklifsiz, biraz daha ser-bâz olalım! Kendimizi mektepte etfâl arasında farz edelim. İçimizden kimse, A biz çocuk muyuz? demesin. Bahsi çocuklara, mübtedîlere söyler gibi sâdelik, tabiilik içinde yürütelim. Tâ ki üstümüzde bir ağırlık kalmasın.

Kelimenin taksimi... Kitaplar, müellifler ihtilâf üzere... Kelime dokuzdur, yedidir, beştir, üçtür, diye bir şeydir gidiyor. Buna bakınca insanın

باحثان را بحال خود بگذار...
تا قیامت کنند رستاخیز![1]

diyeceği gelir.

Bendeniz kendi mülâhazamca derim ki kelimenin üçe taksimi daha sâdedir. Üçe taksimi tercîh edelim.. Kelime üçtür; İsim, fiil, edat. Aman çabuk arz edeyim ki bunu çocuklara peşîn olarak söyleyecek değiliz. Belki kelimeyi cins cins ayırmağa çalışırken bu neticeyi bulmak bizce maksûd olacak. Kabil olsa da taksim, kavâidin tâ nihâyetlerine kalsa.. Fakat biz bunu yapacak hâlden henüz çok uzağız.

Haydi bahsi tatbîk edelim.. İşte talebeden orta hâlli birisine hitâb ediyorum:

– Ahmed Efendi, üzümü sever misin? Elbette sevecek.

– Öyle ise, kalk tahtaya yaz: Üzümü severim.

Ahmed böylece yazdı.. Yine soruyorum.

– Karpuzu da sever misin!

– Evet, efendim, karpuzu da severim.

– Öyle ise onu da yaz.

Ahmed Efendi onu da yazdı. Yine Ahmed Efendi'ye diyorum..

– Daha başka sevdiğin şeyleri de yaz.

Ahmed Efendi "Üzümü severim", "Karpuzu da severim" sözlerinin altına yazdı..

"Kitabı severim"

"Dersi severim"

"Mektebi severim"

"Arkadaşlarımı severim"

Ahmed Efendi, ihtimâl riyâkârlığa dökülecek.. "Mektebi severim"den sonra "Hocayı severim" filân diye muallimi gevşetmeye, şişirmeye yol açacak.

Ahmed Efendi yerine otursun, tahtaya pervâsızlardan Fâzıl Efendi kalksın. Talebeye karşı güler.. Derim ki:

– Ahmed Efendi, üzümün, karpuzun yanında kitabı, dersi, mektebi, arkadaşlarını da severmiş. Pekâlâ, Ahmed Efendi bunların hepsinden fâidelensin. Acaba Fâzıl Efendi de böyle mi düşünür? Haydi Fâzıl Efendi sen de yaz bakalım.

Fâzıl Efendi kalkar, yazar:

"Kitabı sevmem"

"Mektebi sevmem"

– Ey... Fâzıl Efendi, yetişir. Kitabı niçin sevmediğini, mektebi niçin sevmediğini biliriz. Evet beni bağlayan, serbest düşünmekten alıkoyan kitabı ben de sevmem. Kezâlik beni de fikrimi de hapseden, cevelâna bırakmayan mektebi ben de sevmem. Bunların niçini dursun. Şu yukarıdan aşağıya yazdığımız sözlerde ne görüyoruz? Onu arayalım.

---

[1] "Araştırıcıları kendi hali üzerine bırak! Çünki onlar kıyamete kadar araştırıp dururlar."

Yine müsâadenizle etfâle hitâb ediyoruz.

Bir kere sıra ile yazdığımız şeyler ne? Söz... Söz ne? Kelâm... Kelâm ne? Canım, merâmımızı, düşündüğümüz şeyleri anlatmak için kullanılan bir vâsıta. Kelâm, bütün ve yekpâre bir şey mi? Yoksa parçalanabilir bir şey mi? Parçalanabilir bir şey. Biliriz, bunun büyük parçalarına, "kelime" derler.

Demek sıra ile yazdığımız şu sözler hep kelâm.. Bunların büyük parçaları hep kelime. Peki buradaki kelimeler hep bir cinsten mi? Yani bunların her birisi diğerinin yerine konabilir mi? Görüyoruz ki "üzüm" kelimesi yerine başka kelimeler de kondu: Üzüm, karpuz, kitap, ders, mektep, arkadaşlar. Demek, bu kelimler hep bir cinsten, acaba bu kelimeler nedir, ne cins kelimedir? "Üzüm" kelimesi üzüm denilen şeyin kendisi midir? Bu kelime de üzüm gibi beyaz siyah olabilir mi, üzüm gibi yenebilir mi? Üzüm kelimesi bir sözdür, üzüm denilen şeyin ismidir. "Karpuz" kelimesi nedir? O da bir isimdir. "Kitap", "ders", "mektep", "arkadaşlar", bunlar da hep birer isim. Bunların kendileri, yani bu isimlerin müsemmâları ne? Birer şey, birer mevcut.

Şu hâlde isim nedir? Bir kelimedir. Ne işe yarar? Bir şey göstermeğe yarar. Şu dökük neticeyi toplarsak, "İsim, bir şeyi göstermeğe yarayan kelimedir". "İsim, bir şeyi gösteren kelimedir" diyebiliriz. Bakınız, istemezken bir ta'rîf meydana getirmiş olduk.

İsim, bir şeyi gösteren kelimedir. O şey her vakit göze görünür mü? Üzüm göze görünür. El ile tutulur, yenilir.. Tatlıdır. Acaba "tat" denilen şey nedir? O da göze görünür mü? Göze görünmez, onu gözümüzle göremeyiz. Fakat zihnimiz pekâlâ anlar ki, o da mevcut bir şeydir. Meselâ "can" da böyle değil midir? "Uyku" da böyle değil midir? "Üzüm" de isimdir, "can" da isimdir, "uyku" da **[121]** isimdir. Şu var ki üzüm gözle görülür, diğerleri zihinle bilinir. İsmin gösterdiği şey göze görünsün görünmesin, biz bildiğimizden şaşmayız.. Göze görünen, hatıra gelen, zihinle bilinen şeyleri gösteren kelimeler hep isimdir. Bu şeyler göze görünür yahud göze görünmez de zihin ile bilinir, cansız olur, canlı olur.

Biz yine yazdığımız misâllere dönelim. Bu misâllerde görülen isimlerin sonlarına ufak bir parça daha takıldı.. "Üzüm" kelimesi "üzümü" şekline girdi. Kelimeye takılan bu küçük muvakkat ayak nedir? Bir "ü", bir harf. Peki, bu ne? Mâdem ki bu da merâm anlatmak için gelmiş bir vâsıta.. Merâm anlatmanın bir cihetine yarıyor.. Demek, bu da bir kelime. Fakat bu isim gibi başlı başına değil.. Bunun ma'nâsı öteki gibi yalnızca göz önüne alınamıyor. Bu, her vakit böyle bir harfcikten ibâret mi? "Hocayı severim" dersek, bu iki harf oluyor. Peki, bu "yi" nedir? Bu da bir kelime. "Karpuzu da severim" misâlimizde ise "u" dan başka bir de "da" var. Bu "da" ne? Bu da kelimeden bir cins.. "yi" gibi bir cins kelime. Fakat bunlar başlı başına bir şey göstermiyor.. Başlı başına söylenebilecek halde de değiller. Bunların hizmeti âletlik derecesinde kalıyor. Onun için bu cins kelimeye âlet veya parça diyecek yerde "edat" demişler.

Sonra "severim", "sevmem" kelimeleri... Bunlar ne cins kelime? Bunlar da isim mi? Vâkıa bunlarda da bir şey göstermek, bir şey anlatmak hâli var. O şey ne? "Sevme" denilen şey.. Üzümdeki "tat" gibi gözle görünmez bir şey. Fakat bunların içinde bunlardan başka da bir şeyler var. Neler var? Bunu bir "dün" ilâvesiyle "dün severim" hâline koyabilir miyiz? Öyle yapsak sözde bir sakatlık hâsıl olur. O hâlde ki bunu çocukların en az zekîsi de anlar. Yok efendim, "dün severim" diyemezsin! Çünkü "severim" de bir zaman var. O zaman ya şimdiki zaman, ya şimdiden sonra gelecek zaman.. "Dün" ise geçmiş zamanı gösterir bir kelime. Aynı bir şeyde bu iki muhâlif zaman birleşemez. Arap "dün belli olur" demiş ama, "dün"ü bildiği için böyle demiş. Âşikâr ki bu hâl "sevelim" kelimesinde de var.. "Sevdim" dersek bunda geçmiş zaman var.. "Seviyorum" dersek şimdiki zaman var. Şu hâle göre bu cins kelimenin hepsinde de, hepsinin zımnında da zaman var.. Bu kelime isimden başka bir cins. Fark bu kadar mı? Bunun "sen severim" hâline koyabilir miyiz? Hayır. Çünkü bu cins kelimenin içinde zamandan başka bir şey daha var, o da "ben", "sen", "o"dan ibâret bir şey bir şahıs. "Severim"deki şahıs "ben"dir. Bu söz "ben severim" demektir. "Ben" başka. "Sen" başkadır. Bunun için "dün severim" sakat olduğu gibi, "sen severim", yahud "ben seversin" demek de sakat olur. Demek ki bu cins kelimede bir şey göstermekten başka, bir de zaman ve şahsı göstermek hâli var. Bu cins kelime isimden pek başka bir cins. Buna da bir hareket, bir işleklik gösterdiği için "fiil" demişler.

Dikkat edildiğinde görülür ki asıl kelime isim ve fiildir, edat sâde miyâncıdır. Asıl kereste isim ve fiil ile meydana gelir. Edat, mâhiyeti ve vazîfesi îcâbıyla, isme ve fiile gâh kendi akrabâsı gibi yapışıyor, kaynaşıyor.. Gâh hizmetkârı gibi muvakkat hizmetle kalıyor, ayaklık ediyor. Kavâid dersine gelen dikkatli bir çocuk, bir saatçi gibi, bunları güzel güzel söker ve takar.

Yazdığım misâlleri hep böyle sökerim, parça parça ederim... "Doğramacı, tahtacı testere ile keser, keserle yontar", "Kuru dedikodu", "Dost ile ye iç, alışveriş etme" gibi yanıltıcı sözler bulup, "keser" isim mi yoksa fiil mi? "Dedikodu" fiil değil mi? "ye" edat mı? gibi sorarım. Aldığım cevapları "niçin?", "niçin?"lerle kuvvetlendiririm. Bu bahis üzerinde îcâb ederse birkaç ders kalırım. Tedris halkasındaki etfâlin birinde tereddüd kalmayıncaya kadar, bu usûlü işletirim.

Bu usûlü kolayca işletmek için, misâlleri sâde tutmalı, cümleler kısa ve az müteferriâtlı olmalı. İsimler mümkün mertebe gözümüz önünde olan şeylerden olmalı. Göz önündeki şeyleri anlamak daha kolaydır. Daha tabiidir. Bunları anlatmak da elbette kolay ve tabii olur.

Kavâid dersinde gözetilecek şeylerden biri de etfâli söze, söz söylemeğe alıştırmaktır. Etfâl söze nasıl alışır? Pek sâde.. Birtakım şeyler görür.. Onları anlatmak ister. Gördüğü şeyler kendince ne kadar vâzıh olursa sözü de o kadar vâzıh olur. Çocuğu eşyâyı iyi görmeye, iyi anlamaya sevk etmeli. Çocuğa bunu âdet ettirmeli. Yoksa görmediği, hissetmediği şey üzerine çocuğu söyletmek, yazdırmak nâfiledir.

Etfâli görmeye, göstermeye tahrîk eden usûl, şüphesiz en kolay, en faydalı bir usûldür. Çocuktan sormalı... Geçen arabanın atları siyah mı, kır mı? Bunu görmüş, buna dikkat etmiş ise iyi cevap verir. İçinde kaç kişi var? Kadın mı, erkek mi? Yaşlı mı, genç mi? Araba temiz mi, pis mi? Yeni mi, eski mi? Çocuk bunları görmüş, anlamış ise verdiği cevap söyleyeceği söz tabii olur, hakîkî olur, vâzıh olur, yanlışsız olur.

Ma'lûmdur ki kelâm esâsen dâhilî ve hâricî olmak üzere iki cihetli bir şeydir. Bunun bir cihetine "ma'nâ" deriz, bir cihetine "lâfız" deriz. Ma'nâ ciheti yufka ise, lâfız ciheti yufka olur. Düşünülmeden, sathî sûrette söylenen söz sathî olur. Eşyâyı iyi tanımalıyız ki **[122]** iyi ifâde edelim. Bu noktada sözü uzatacak olsak çok uzar. Şunu unutmamalıyız ki çocuğun bu işteki kabiliyetini işletmek, meleke hâline koymak, tevsî' etmek muallimin vazîfesidir.

Bu iki cihetin, yani ma'nâ ile lâfzın, anlama ile anlatmanın birlikte terakki ettirilmesi pek tabii bir şey iken, biz çokluk tabii hareket edemediğimizden bunu yapamıyoruz.. Bir ciheti mühmel bırakıp bir ciheti işletiyoruz. O hâlde ki eşyâya vukūfça pek kof iken derin sözler söyleyeceğini zu'm eden kâtipler, edipler yetiştiriyoruz. Bunlar suyu bilmezler, fakat su üzerine sudan sözlerle makale yazıp sahifeler doldururlar. Muhte-rem Tabip Besim Ömer Paşa'nın dediği gibi, bunlar içinde gözyaşından edîbâne bahsedip bunun nasıl husûle geldiğini bilmeyenler ve aşk ve alâkayı tedkîkle kalbin tesirâtını yazıp kalb ile dimâğı birbirine karıştıranlar ve kalbini mide yerinde gösterenler bulunur.

Çocuklara "bahar" nedir?, "çiçek" nedir?, "buğday" nedir?, "harman" nedir? diye soracak olsak ne cevap alırız? Baharı bilmeyen bahar hakkında ne söyleyebilir? Çocuğun dikkati, nazarı çiçek üzerine celb edilmiş ise.. Çocuk çiçeğin ağaçlarda, otlarda tohumdan ve yemişten evvel çıkan renkli kokulu nâzik, nâzenin yapraklardan ibâret olduğunu görmüş, anlamış ise.. Hiç şüphesiz çiçek kadar latif sözler bulur, söyler. Bu iki cihetin muallimleri ayrı ve birbirinden haberdâr olmalı. Fakat bu her vakit ve bâ-husûs bizim mekteplerde pek müyesser değil. Muallimler bu noktaları hatırda tutup tedristeki cereyânı buna göre idâre etseler çok iyi yaparlar.

Kelimenin taksimini evvel-be-evvel öğrenmek lâzım ise, onu öğrendik.. Kelimenin nevi üçtür: İsim, fiil, edat. En evvel isimden bahsolunacak. Fakat bazı kitaplar, bazı muallimler harften de bahsetmeden geçemiyorlar. Haydi teberrüken birkaç söz de onun üzerine söyleyelim.

Harf nedir? ta'rîf etmeyeceğiz. Birinci musâhabede hani bir faraziye yapmıştık.. Bize, kendi aklımızla bir elif-bâ icat ediniz, deseler ne yapabileceğimizi mülâhaza etmiş idik. İşte o mülâhazayı çocukların idrâklerinin yetiştiği kadar öteye beriye çekeriz. Harfler neye yarıyor? Heceler ne ile gösteriliyor? Her heceye bir sâit lâzım mı? Niçin lâzım? "Üzüm" kelimesinin ilk hecesiyle "öküz" kelimesinin ilk hecesi arasında fark var mı? "Üzüm" kelimesindeki (او) ile "odun" kelimesindeki (او) bir mi? Harfler yazılırken şeklen değişir mi? Türkçe'de hangi harfleri kullanırız? "El-yevm", "fi'l-hâl" "bi't-tab'" gibi kelimelerdeki (el/ال) harfleri nedir? (ki/که), (ce/جه) gibi kelimelerdeki (he/ه) nasıl okunacak?

(Hâce/خواجه) ve (hîş/خویش) kelimelerindeki vavlar ne olacak? Bunlar belâ ama, başka çâre yok. En ziyâde sâit ve sâmit harfler üzerine fikir vermeli, düşündürmeli, hurûf-ı şefe, hurûf-ı zelâka, hurûf-ı itbâk, hurûf-ı halk, huruf-ı mehmûse, hurûf-ı mechûre gibi lüzumsuz ma'lûmat-fürûşluklara gülüp geçmeli.

Bunlardan sonra yine isme geliriz. Talebeye etrafımızdaki sayısız eşyânın isimlerini sorarım.. Bunları sıraya korum. Birbirine mütenâsib olanları ayırırım. Müterâdif denilen lügatleri yan yana dizip farklarını gösteririm. Gösteririm değil, bunları o sûretle kullanırım ki talebe farkları kendi bulur. Şu şeyin ismi nedir? Ona benzeyen neler var? Bir şeyin iki ismi olur mu? Meselâ "sandalye" demek "iskemle" demek midir? Yoksa bunların bir farkı var mıdır? "Taze", "körpe", "genç" lügatleri hep bir ma'nâda mıdır? Lisânda her şeyi anlatacak kelime var mı? Yeniden meydana çıkan şeylere nasıl isim koymalı? Meselâ "velosiped" diye acîb bir şey yapmışlar. Bunu ilk gördüğümüzde ismini bilemeyiz. Bu yeni şey yok idi ki ismi olsun.. Ne yaparız? Tabiatıyla buna bir isim vermeğe çalışırız. Yahud bu nedir? diye sorarız. Verilen ismi öğrenivéririz. "Velosiped" için böyle olmamış mı? Bazıları buna isim vermek istemiş. Bakmışlar tekerlekleri var, tekerlekleri üzerinde yürür bir şey.. Şu hâle göre bu bir araba.. Fakat beygiri yok.. İşte bir şeytanlık var. Araba kelimesine şu ikinci mülâhazadan bir mütemmim, bir muzâfunileyh koşup "şeytan arabası" demişler. Bazılarca bu isim pek bayağıdır. Onlar bunun adı ne? deyip "velosiped" kelimesini alıvermişler.

Bir lisanda her şeyi gösterecek lügat var mıdır? Yoktur. Lisân ne kadar geniş olursa olsun bu olamaz. Elbetteki yeni şeyler çıkacak, yeni isimler konacak veya alınacak. Bu çaresiz böyledir. Meselâ meşrûtiyetin zuhûrundan beri birçok yeni işler, yeni hâller meydan aldı. "Reaksiyon", "reaksiyoner" sûretinde çıkan lügatler nihâyet "irticâ", "mürtecî" diye karârını buldu. Boykot olmasa "boykot", "boykotaj" sözleri lisânımıza giremezdi. Yeni şeyler meydana çıkınca yeni lügatler meydan alacak.. Bu pek tabii bir şeydir.

Bir lisânda her şeyi gösterecek lügat olamaz. Bu sebebe bazen iki üç şeyin bir ismi oluyor. Bakılsa olmamalı.. Ama çâresiz. Meselâ "çay" iki ma'nâlı.. Çay içtim, çaydan geçtim. Meselâ "koca" iki ma'nâlı.. Karı koca, kocakarı. Meselâ "yüz" üç ma'nâlı.. Yüz kişi, yüz göz, suya düşdünse yüz...

Velhâsıl çocuklara eşyâyı tanıtıp tanıtıp isimlerini bulduruyorum. Bulunan isimleri muhtelif cihetlerden tedkîk ettiririm. İsimde tenevvü' görürlerse.. İsmin iki üç türlü olduğunu anlarlarsa.. O zaman tabii bir taksim meydana çıkar. Belki bunlara ne denileceğini de sorarlar. İşte o zaman ta'bîrlerini, ıstılâhlarını **[123]** haber veririm. Bu ıstılâhı öğrenivermek güç olmaz, yenilen bir şeyin ismini öğrenmek gibi olur.. Tadı olan şeyin adı da öğrenilir.

Bir mefhûm için her vakit mutlaka bir tek kelime mi olmalı? Bu olamaz. Fakat bunu gökten taş düşer gibi ortaya atmam. Nazarı câlib bir cihet bulup işe oradan başlarım. Meselâ "at sineği"nden, yahud "sivri sinek"ten bahs için ve-

sîle bulurum. Bunlara sâdece "sinek" derim. Çocuk bunu ikmâl ve tashih etmek ister. Meselâ derim ki kulağıma bir "sinek" yapıştı.. İri, arı gibi, soğuk, kayış gibi bir şey.. Meğerse süvârinin atından kurtulmuş da gelmiş. Yakaladım... Çocuk bunu derhâl tashih ettirir. Çünkü bilir ki sineğin bu türlüsünün adı "at sineği"dir. Sivri sineğin ettiği îzâcları hikâye ederim, yahud sivri sineği gözle gösteririm. Adına sâdece "sinek" derim. Çocuk elbette tashih eder. İnsan mahlûku başkasının hatasını tashih etmeyi pek sever. Çocuk anlatır ki "at sineği" veya "sivri sinek" yerinde sadece "sinek" denemez. Çünkü bunlar başka başka birer haşeredir. Çocuk bu tashih işinde yalnız da kalmaz. Arkadaşları da kendisini te'yîd eder. Şunun üzerine anlaşılır ki, bir mefhûm için her vakit mutlaka bir tek kelime bulunmak lâzım gelmez. Bir şeyin ismi iki üç ve hattâ daha ziyâde kelimeden yapılabilir. İşte "Marmara" bir denizin ismi. Fakat "Ak Deniz"in ismi iki kelimeden yapılmış. Kelime iki olmakla beraber gösterdiği şey yine bir. Böylece "Şap Denizi", "Bahr-i Muhît-i Hindî" iki üç kelimedir.

Bir şey için birden ziyâde kelimeye neden muhtaç oluyoruz? Göstereceğimiz şeyi bir kelime ile göstermek mümkün olmadığından. Bu ne demek? Bu o demek ki anlatacağımız şeyin bir kelime ile anlatılması mümkün değil.. Yani kısaca, hazırca bir ismi yok. Çâresiz iki üç kelime harc ediyoruz. Fakat anlattığımız yine bir şeydir.

Bazen bir mefhûmu anlatmak için böylece birkaç kelime birleşir. Ammâ anlatılan hep bir şeydir. Vâkıa böyle mürekkeb isimlerdeki kelimelerin her birinin esâsen mefhûm üzerinde bir hakkı, bir münâsebeti vardır. Meselâ "at sineği", "sivri sinek", "Şap Denizi", "Ak Deniz" ta'bîrlerinde bunları teşkîl eden parçaların her birindeki ma'nâ ve münâsebeti bulmak mümkündür. Fakat bir kere bir şeye birkaç kelime isim olarak tahsis edildi mi, o birkaç kelimenin o şeye artık ayrı ayrı münâsebeti aranmıyor.. O münâsebetler unutulup gidiyor. Hattâ bazen o kelimeler birbirine kaynaşıp bir kelime oluyor. İşte "onbaşı", "yelkovan", "sütlaç", "bulamaç" böyle olmuştur. "Onbaşı" "on" ile "baş"tan, "yelkovan" "yel" ile "kovan"dan, "sütlaç" "sütlü" ile "aş"dan, "bulamaç" "bulama" ile "aş"dan mürekkebdir.

Bir kelime ile anlatılamayan ma'nâların birden ziyâde kelimâtla anlatılması usûlü yalnız bayağı isimlerde değil.. Ma'nâ gösteren isimler nevinden olan mastarlar da ve bunun îcâbıyla fiiller de ve fiillerin müteferriât ve müştakkātında da câri. Me-selâ "almak", "bulmak", "gitmek", gibi umûmî ma'nâ ifâde eden kelimelere isim, vasf ve zarf ve harf-i cer gibi bazı kelimeler ilâvesiyle "hava almak", "soğuk almak", "akıl almak", "geri almak", "yukarı almak", "ele almak", "elden almak", "ayak altına almak" ve "yol bulmak", "fâide bulmak", "yolunu bulmak", "ettiğini bulmak", "muvâfık bulmak", "ma'kūl bulmak", "sokakta bulmak", "iyi gitmek", "ağır gitmek", "ileri gitmek", "beraber gitmek", "öte gitmek", "at başı beraber gitmek" gibi husûsî ma'nâ ifâde eden birçok mürekkeb ta'bîrler meydana gelir. Böylece bir kelime ile ifâde edilemeyen husûsî ma'nâlar iki ve ziyâde kelime ile ifâde edilebilir. Hele bu usûl ile Türkçe mastarlara Arabî ve Fârisî mastarlar ve isim ve sıfatlar koşularak te'mîn edilen genişlik ve kolaylık lisânımıza vergi bir meziyyettir. Vüs'ati cümlece müsellem olan Arapça'da ekseriyyetle her iş ve her hads için ayrı bir madde, ayrı bir lügat var. Türkçe ise esasında bu derece geniş değil. Bu sebeple biz terkîbe mürâcaata mecburuz. Böylece "olmak", "etmek", "buyurmak" gibi ma'nâları pek âmm ve pek şâmil olan kelimelerle "bâliğ olmak", "mümeyyiz olmak", "meşgul olmak", "mahv olmak", "güzerân olmak", "revân olmak", "rû-gerdân olmak" ve "kerem etmek", "ikrâm etmek", "ta'lîm etmek", "taallüm etmek", "i'lâm etmek", "istîlâm etmek", "fürûht etmek", "cüst ü cû etmek", ve "inâyet buyurmak", "fermân buyurmak" gibi binlerce ta'bîr ibdâ edilerek, binlerce tasarruf yapılarak Türkçe'de pek çok ma'nâların ifâdesine çâre bulunuyor. Fakat bunu lüzum ve ihtiyaç olunca yaparız. Yoksa yok yere, ta'bîre zarâfet veriyoruz, diye meselâ "almak" ma'nâsını "ahz etmek" sûretinde koyup "hava ahz etmek" dersek gülünç oluruz. –mâba'di var–

FELSEFE-İ HAYÂTİYYE
YAHUD
İSBÂT-I VÂCİB

İfâde. – Şimdiye kadar ulûm-i tecrübiyye dâhilinde mübâhase ve münâkaşa edilemeyen, her ne zaman bahsi açılsa ilm-i mâ-ba'det-tabîaya ait olduğu söylenilen en mühim mebâhis-i i'tikādiyyeyi Bükreş Darü'l-fünûnu Fizyoloji muallimi Mösyö Pavlescu en son nazariyât ve tatbîkāt-ı fenniyye dâiresinde ve bilhâssa fünûn-ı hayâtiyye esasları üzerine câlib-i nazar-ı dikkat bir sûrette mevki'-i bahs ü münâzaraya çekmiş olduğundan bunu tercüme ve tevsî' tarîkiyle ihvân-ı dînin pîş-i enzâr-ı istifâdelerine vaz' ediyorum.

Pavlescu diyor ki: İlm-i hayat demek olan biyolojiden ve bunun **[124]** şube-i esâsiyyesi bulunan fizyolojiden şöyle bir su-al sorabiliriz:

Esbâb-ı hayat nedir? Ta'bîr-i diğerle bir mahlûk-ı zî-hayât husûle getiren sebep nedir? Bu mes'ele pek eski zamanlardan beri beşeriyyeti işgâl etmiş ve pek etraflı bir sûrette halline çalışılmıştır. Böyle bir mes'eleye cevap verebilmek ve bu cevap kat'î ve gayr-ı kābil-i itiraz olabilmek için usûl ve fünûn-ı tecrübiyye kavâidini ta'kîb ederek ma'lûmdan mechûle, müsebbebâttan esbâba intikāl edeceğiz. Usûl-i tecrübiyye üç esâsa ibtinâ eder.

1- Müşâhede – Esbâbı aranılan hâdise ve mevcûdu tedkîk etmek.

2- Faraziye – Mukāyese ve teşbîh tarîkıyle tefekkür ederek istihsâl edilecek netice ile aranılan esbâbı keşfetmektir.

3- Tahkîk – Faraziyeyi bit-tecrübe delâil ile isbât eylemektir. Binâenaleyh biz de hayât ve mevcûdât-ı zevi'l-hayâtı tarafgirlik şâibesinden berî olarak mükemmel sûrette müşâhede altına alacağız ve hayâtın evsâf-ı esâsiyye ve mümeyyizesini meydân-ı hakīkate koyduktan sonra evsâf-ı hayâtiyyeye ma'kūl bir sebep keşf edebilmek için tarîk-ı teşbîh

ile mütenâsib bir muhâkeme ve mukayese arayacağız ve sonra bu sebebi bittecrübe tahakkuk ettireceğiz.

Mevcûdât-ı zevi'l-hayâtın müşâhedesi

Müşâhede-i fenniyye bize gösteriyor ki mevcûdât-ı zevi'l-hayât ecsâm-ı câmidede tesâdüf olunamayan birçok evsâf-ı esâsiyyeye mâliktirler. Bütün mevcûdât-ı zevi'l-hayâtta mevcûd ve müşterek bu evsâf-ı hayâtiyye şunlardır:

1. Bir vücûd, bir şekil, bir taazzuv, bir tekâmül, bir tenâsül, velhâsıl bir ta'bîr ile söylenmek istenirse bir mebhasü'l-eşkâl-i husûsiyye.

2. Alâ'im-i tegaddî ve nesebiyye yani husûsî bir fizyoloji.

Eşkâl-i husûsiyye-i hayâtiyye

1. Vücûd: Bütün ecsâm-ı tabîiyyede olduğu gibi mahlûkāt-ı zevi'l-hayât dahi "madde ve kuvvet"ten mürekkeb bir vücûda mâliktir. Kimyâ-yı tahlîlî gösteriyor ki ecsâm-ı hayâtiyye birçok anâsırdan müşekkel olup bunların en mühimi karbon, azot, müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza, kükürt ve fosfordur. Anâsır-ı mezkûre nisebât-ı muayyenede mümtezic olup hemen bütün mevcûdât-ı hayâtiyyede müttehidü't-terkîb olan bir madde-i muhtelite yani "protoplazma" teşkîl ederler.

Protoplazma ancak mevcûdât-ı zevi'l-hayâtta bulunup vücûdlarının kısm-ı esâsîsini teşkîl ederek bir sıfat-ı mümeyyizelerini arz eder.

Bir mermer parçası tek başına bir heykel yapamadığı gibi bir kısım protoplazma da bir mevcûd-i zî-hayât teşkîl etmez. Protoplazma yaşayabilmek için bir şekil almak lâzım gelir ki bu da "hücre"dir.

Hücre mevcûdât-ı zevi'l-hayâta ait bir unsur-ı şekliyye olup cümlesinin vücûdları ya bir hücreden "vahîdü'l-hücre" veya birçok hücerâttan teşekkül etmiştir "kesîrü'l-hücre".

Şekl-i hücrevî ancak zevi'l-hayâta mahsûs bir alâmet-i mümeyyize olup ecsâm-ı sâirede görülemez.

2. Taazzuv: Taazzuv vahîdü'l-hücre ve kesîrü'l-hücre olanlarda ayrı ayrı mütâlaa edilmelidir. Vahîdü'l-hücrelerin vücudlarını teşkîl eden hücre oldukça muhtelit bir taazzuva mâliktir. Onu teşkîl eden protoplazma mütecânis değildir. Hücrenin tekessüründe ve alâim-i hayâtiyye tegaddiyye ve nesebiyyenin icrâsında vezâif-i husûsiyyeye mâlik müteaddid a'zâya teferruk eder. Bu a'zânın en mühimi "nüve" olup bir meyvenin çekirdeği gibi hücrenin ortasını işgâl eder.

Bütün hücreler bir nüveye mâliktir. Nüvesiz hücre olamaz ve bunun müstesnâsı da yoktur.

Bir hücre, birisi nüveyi hâvî diğeri nüvesiz olmak üzere ikiye taksim olunursa nüveli parça yarasını kapatır ve hücre tevlîd eder. Nüvesiz olan parça telef olur. Nüve hücrenin tegaddîsine ve dûçâr olduğu sakatlıkların ta'mîrine hizmet eder. Fakat bundan ziyâde nüve hücrenin tekessürü husûsunda gayet mühim bir rol îfâ eder. Hücre daha inkısâm etmeden evvel "karyokinez" denilen gayet muğlak ve muhtelit safahât irâe eder. Bilhassa protoplazma ise hücrenin ef'âl-i nesebiyyesinin "intıbâ, teâmül" icrâsına hizmet eder. Ağdiyenin hazmına lâzım birtakım diastazlar ifrâz etmek ve ağdiye-i ihtiyâtiyyeyi iddihâr eylemek havâssını hâizdir. Protoplazma ve nüveden başka bazı hücerâtta "sentrozom", "vakuol", "lösit" ilh. gibi a'zâ dahi bulunur birinciler hücrenin inkısâmında, diğerleri hâdisât-ı tegaddî ve nesebiyyede işe yararlar.

Mahlûkāt-ı kesîrü'l-hücerâtta taazzuv fevkalâde bir ihtilâta düçâr olur. Filhakika bunların vücûdunu teşkîl eden hücerât-ı müterâkimeden her biri vahîdü'l-hücerâtta söylediğimiz taazzuv-i esâsîyi muhâfaza ederler. Fakat bazıları birbirlerinden tehallüf edip hey'et-i umûmiyyenin ihtiyâcâtı nisbetinde bir sanat, bir vazîfe-i husûsiyye deruhde ederler ki ona mukabil protoplazmaları diastazlar, hemoglobin, mevâdd-ı mütekallise gibi şeyler imâl ederler. Aynı işi gören hücerât-ı muhtelife birleşerek nesicler teşkîl ederler (gudevvî, adalî, azmî, asabî, munzamî). Bu nesicler de birleşerek gayet muhtelit bir bünyenin azâ ve echizesini husûle getirirler.

İşte bu azâ ve echizenin her biri mevcûdât-ı kesîrü'l-hücerâtın bir vazîfesini îfâ ederler ki hey'et-i mecmûası bir şahıs husûle getirir.

Meselâ, hayvânât-ı âliyye ve insanda şu husûsu ele alalım:

1- Bazı a'zâ ve echize şahsın vücûdunu teşkîl eden ol kadar **[125]** muhtelif hücerâtın kâffesine bir muhît-i gıdâî-i muvâfık ve bir terkîb-i sâbit tedârik ederler. Bu echize şunlardır:

a- Cihâz-ı hazmîdir ki muhît-i hâricîden aldığı mevâdd-ı gıdâiyyeyi muhît-i dâhilîye "kan" idhâle elverişli bir hâle koyar. Enbûbe-i hazmiyyenin teferruâtından olan cihâz-ı gudevvî mevâdd-ı mezkûreyi hücerât-ı muhtelifenin tagdiyesine hizmet edebilecek sûrette ıslâh eder.

b- Cihâz-ı teneffüsîdir ki hücerâtın muhtâc olduğu müvellidü'l-humûzayı kana i'tâ ve ihtirâkāt-ı hayâtiyyenin neticesi olan hâmız-ı karbonu tard eder.

c- Cihâz-ı deverânîdir ki muhît-i dâhilî-i muvâfıkı (kanı) mahlûkun her bir hücresine tevzî eder.

d- Cihâz-ı bevlîdir ki ihtirâkāt-ı hayâtiyyeden mütehassıl olup kanda terâküm etmesi hücerâtın ef'âl-i tegaddîsini ihlâl eden fazalât-ı azotiyyeyi hârice def eder.

2- Bazı a'zâ ve echize dahi şahsı muhît-i hâricî ile münasebette bulundurmağa ve tehlikeye düştüğü vakit ona vesâit-i müdâfaayı ihzâra hizmet eder. Kesîrü'l-hücerâtın alâim-i nesebiyyesi şunlardır:

a- Cihâz-ı beşerevî ve edemî ve bunun teferruâtı ve a'zâ-i havâsın aksâm-ı muhîtiyyesidir ki bilhâssa muhît-i hâricîde bulunan kudretin eşkâl-i muhtelifesi intibââtını ahz eder.

b- Cihâz-ı asabîdir ki ihtilât-ı neseciyyesi âdetâ tasavvurun fevkindedir, intibâât-ı muhîtiyyenin neticesi olan seyyâli asabîyi nakle hizmet eder.

c- Cihâz-ı muharrikdir ki adalî ve azmîdir. İntıbââtın tesirine bir aksülamel icrâ eder.

3- Bazı azâ ve echize dahi nev'inin devamı maksadıyla tekessürüne me'mûrdurlar. Böylece cihâz-ı tenâsülî hüce-

rât-ı cinsiyye "beyza, huveynât-ı meneviyye" hâsıl ve ilkâhı teshîl ve ruşeym ve nevzâdın ihtiyâcât-ı evveliyyesini tedârik ederler.

Mahlûkâtın ekserinde ruşeym tegaddî ve neşv ü nemâsına lâzım olan mevâddı, vâlidenin uzviyyetinden alınmış ihtiyât-ı gıdâ'î şeklinde yumurta toplu olarak bulur. Hayvânât-ı âliyyenin bazısında plasenta "meşîme" nâmıyla bir uzv-i mahsûs vardır ki bu uzuv doğrudan doğruya vâlidenin kanından mevâdd-ı gıdâiyyeyi alıp ruşeymin vücûduna idhal eder. Doğduktan sonra da muhît-i hâricîden gıdâsını almağa gayr-ı muktedir olan nevzâd için vâlidenin memeleri bütün anâsır-ı madeniyye ve uzviyyeyi hâvî mükemmel bir gıda olan ve yavrunun sinniyle, ihtiyâcâtına göre terkîbi değişen süt imâl eder.

Hülâsa zevi'l-hayâtın uzviyyeti derece-i nihâyede muhtelit bir sıra ef'âlden ibâret olup neticesi azânın teşekkülü ve bunların alâ'im-i hayâtiyye-i hücreviyye veya şahsiyyesinin îfâsına ve tenâsülün icrâsına hizmet eden vezâif-i mahsûsaya tetâbuku, tâbîr-i âharla şahsın yaşaması ve nev'inin devamıdır. Zevi'l-hayâtın uzviyyeti pek zâhir ve nümâyân bir sıfat-ı gâiliyyet irâe ediyor. Dikkat buyurulsun ki kesîrü'l-hücerâtta uzviyyet ruşeymin hücerâtını tehallüfe düçâr ediyor. Ve ne zamandan sonra işleyecek uzuvlar teşkîl eyliyor. Bunu anlatmak için binlerce misâller var ise de birkaçını zikr edelim: Kebed ve pankreası gibi guddât-ı hazmiyyenin hücreleri hayât-ı ruşeymiyyenin daha ilk günlerinden itibâren birbirinden tehallüf ediyor ki bunlar tevellüdden bir müddet sonra îfâ-yı vazîfeye başlayacaklardır. Gözdeki tabaka-i korniyye ve cism-i billûrînin hücerâtı ruşeymin esnâ-i teşekkülünde şeffâf oluyorlar ki tevellüdden sonra tabaka-i şebekiyye üzerine düşecek olan şuâât-ı ziyâiyyeyi geçirsinler. Ancak bülûğ zamanında işleyecek olan âzâ-yı tenâsül devr-i cenînin bidâyetinde teşekkül ediyor. Bir hamli müteâkıb îfâ-yı vazîfe edecek olan memelerin hücerâtı tevellüdden evvel tehallüf ve teferruka başlıyor. İşte bazı azâ ve hücerâta ait getirdiğimiz misâller bilâ-istisnâ zevi'l-hayâtın bütün hücerât ve uzuvlarına tatbik olunabilir. Denildiği gibi dâima vazîfe azâyı yapmaz. Azâ vazîfeye göre yapılır. Bir vazîfe veya fiilin ifrât veya tefrîti azânın dumûr veya dahâmesinden başka bir şey intâc etmez.

Şuraya da dikkat buyurulsun ki, şayân-ı hayret bir muğlakiyet irâe eden ve bir maksad ve gâyeye hizmet eyleyen bu taazzuv mahlûkun haberi olmaksızın, kendisi bilmeksizin icrâ olunuyor. Meselâ insanda gayr-ı kâbil-i tasavvur bir dikkat-i tâmme ve bir mükemmeliyyetle icrâ olunan ef'âl-i taazzuviyyeden ne vâlidenin ne de yavrunun ma'lûmatı yoktur. Mâdem ki ef'âl-i taazzuviyye gayr-ı idrâkî ve ihtiyârîdir şüphesizdir ki maksad dahi onu icrâ eden mahlûkun mechûlüdür, yani bu ef'âli niçin yapıyor, bilemez. Bu havâss-ı esâsiyye ve gâiyye ve gayr-ı ihtiyârîsiyle bu sûret-i taazzuv mevcûdât-ı zevi'l-hayâttan başka hiçbir yerde görülemez ve bunların en mühim evsâfı mümeyyizesinden olur. –daha var–

Ankaralı Ali Rıza

İSLÂMİYET'E DOĞRU...

Bundan asırlarca mukaddem teessüs eden dîn-i Muhammedî'nin ahkâm-ı celîlesi, asr-ı hâzır-ı medeniyyetin en son keşfiyyât-ı fenniyye ve hakāyık-ı felsefiyyesine en karîb bir su-rette veyahud tamâmiyle tetâbuk etmektedir.

Bu sûrette ehemmiyetli bir imtiyâz-ı dînî kesb eden İslâmiyet'in tedkīk ve tahlîliyle tâ a'mâkından çıkarılacak hakīkatler, saâdet-i beşeriyyenin bütün safahâtıyla te'mîninden başka hiçbir şey ifâde edemez.

Aynı zamanda hey'et-i ictimâiyyenin zirve-i tekemmüle doğru atacağı parlak hatvelere İslâmiyyetin ne derin suhûletler ibrâz ettiği bugün **[126]** artık pek celî bir hakīkattir. Velhâsıl İslâmiyet her ma'nâsıyla beşeriyyetin refâh ve saâdetini kâfildir.

Fakat maatteessüf hukemâ-yı garbın kısm-ı küllîsi İslâmiyyet'in derin inceliklerine infâz-ı nazar edemediklerinden veya etmek istemediklerindendir ki kendi netice-i muhâkemelerini İslâmiyet'e pek yabancı buluyorlar. Binâenaleyh ef-kâr bir noktada ittihâd edemiyor. Efkârın bu sûretle adem-i ictimâında ise hem hukemâ-yı garb, hem de hukemâ-yı İslâm medhaldârdır.

Hukemâ-yı garb –rûhiyyûn sınıfı istisnâ edildiği hâldetedkīkatlarını yalnız maddiyâta hasr ile i'tikādât-ı dînîyyelerini maddiyâta istinâd ettirmek istiyorlar. Yani onlar her ma'nâsıyla birer Physicien'dirler.

Bunun için de şerîat-ı Muhammediyye'nin esâsı, ma'neviyât itibâriyle ihtivâ ettiği itikādât-ı ulviyyeye bir türlü ısınamıyorlar. Bu, ihtimâl fikirlerine göre doğru olabilir. Fakat umûmiyet nokta-i nazarından tedkīk edilecek olursa, kendi havsala-i akliyyelerinin istî'âb edemediği ulviyâtı kabul etmeyip bu adem-i kabul esbâbını da kendi muhâkemât-ı akliyyelerinde aramayarak sırf o ulviyâta atf etmek hodbinlikten başka hiçbir şeye delâlet edemez.

Husûsiyle bilcümle mevcûdât-ı tabîiyyenin tâbi' bulunduğu kānûn-ı tekâmül îcâbınca hâl-i hâzırda kabul edilemeyen bir noktanın istikbalde –fikr-i beşerin daha ziyâde tevessü'ü veya o noktayı kat'îleştirecek diğer bir hakīkatin keşfi hasebiyle– şâyân-ı kabul görüleceğini derpîş-i mütâlaa etmeyerek bir hükm-i kat'î vermek de tabii doğru olamaz.

Mâzîye ircâ'-ı nazar edilse bundan senelerce ve hattâ asırlarca evvel mechul kalan veya hakīkatten mütebâid görünen birçok noktalar ancak bugün sâha-i tezâhüre çıkabilmiş veya hakīkat olduğu kesb-i kat'iyyet edebilmiştir.

Yukarıda hukemâ-yı garbın İslâmiyet hakkındaki bazı yanlış düşüncelerini beyân eder iken rûhiyyûn sınıfını istisnâ etmiştik. Bu pek âşikârdır. Çünkü o sınıf-ı hukemâ meslekleri iktizâsı nisbeten ma'neviyât ile daha ziyâde temâstadır.

Velhâsıl netice itibâriyle denilebilir ki hukemâ-yı garbın İslâmiyet aleyhinde henüz zâil olmamış uzun uzadıya şâyânı redd ü cerh birçok hakīkatten uzak düşünceleri var.

İşte hayât-ı dînîyyede üzerimize terettüb eden en mühim bir vazîfe şu yanlış düşünceleri izâle etmekti bu da ancak mümkün mertebe maddiyâtla ma'neviyâtı mezcedebilme-

mizle mümkün olabilecekti. Fakat maalesef biz bu iştigâlle pek az yorulabilmişizdir.

Vâkıa müteneffizân-ı dîniyyemizden bir kısmı şu hakīkati keşf ile maddiyâtla da tevaggul etmişlerse bu iştigâl şahıslarına ait kalmış ve onları ta'kîb eden ensâl-i mütevâliyye kendilerinden uzaklaştıkça o nisbette bu hakīkat unutulmağa başlamış veya hep kavliyatta kalıp sâha-i fiiliyyâta çıkamamıştır.

Şu hakīkate, gayr-ı vâkıf hocalarımız neşriyât-ı dîniyyede en güzel bir vâsıta olarak ma'neviyâtı ileri sürmüşler ve efkâr-ı umûmiyyeyi öyle bir hâle getirmişler ki herkeste maddiyâtla ma'neviyâtı mezcetmenin küfür olduğu fikr-i taassubu hâsıl olmuş.

Her ne kadar efkâr-ı umûmiyyede hâsıl olan şu yanlış zanniyâtta en ziyâde icrâ-yı tesir eden cehâlet ise de eğer hocalarımız şu fikr-i taassubu ileriye sürmeyeydiler bugün efkâr-ı umûmiyye öyle bir maraz-ı dînîye düçâr olmayacağı gibi ihtimâl neşriyât-ı dîniyyemizden de daha parlak neticeler beklemeye haklı olabilecektik.

Aynı zamanda yine o fikr-i taassup ileriye sürülmeyeydi bugün mesleklerinde hâiz-i ekseriyyet bir kısım hocalarımızın zihinlerinde "İslâmiyet itiraz götürmez. Allah'ın işine karışılmaz" nazariye-i âmiyânesi temerküz etmez ve edemez ve diğer cihetten de bunlara kolay pek kolay pek kudsî râbıtalarla kesb-i irtibât eden bîçâre avâmın ma'lûmat-ı dîniyyesi bir parça yükselmiş bulunabilirdi.

Alel-husûs şurada arz edeceğim diğer bir maraz-ı dînî pek şayân-ı ehemmiyyettir.

Yukarıda pek ufak bir mikyâsta arz ettiğim hakāik-i dîniyyeyi fehm ü idrâk eden bir kısm-ı kalîlin çoğu da –ki ekseriyâ maatteessüf şübbânımızı teşkîl ediyor– "Taine" veya "Ernest Renan" gibi hukemâ-yı garbın âsârını –velev ki ciddî bir sûrette olsun– tedkīk ve tetebbu ile hukemâ-yı garbın müsteşhedât-ı dîniyyesine derin bir samîmiyyetle kesb-i irtibât etmekten, diğer cihetten de bütün ahkâm-ı dîniyyeyi ihtimâl o hukemâ-yı garbın bile vâkıf olamadığı en hafî incelikleriyle câmi' olan Kur'ân-ı Kerîm ile ondan müstahrec bazı mühim kütüb-i dîniyyeye hiçbir nazar-ı tedkik uzatmayarak İslâmiyet'e karşı derin bir vukūfsuzluktan mütevellid bir soğukluk göstermektedirler. Ricâ ederim söyleyiniz. Bu bizim için pek acı bir hakīkat değil midir? Biz o münevver dimâğlardan tabii böyle bir mantıksız meslekler isteyemeyiz.

Netice-i makāl olmak üzere demek isterim ki hayât-ı dîniyyede muvaffakiyyet bizce mühim bir mes'eledir. Bu da ancak maddiyyâtla ma'neviyâtı mecz ve şu memzûc ma'lûmatla mücehhez dimâğlarla ahkâm ve husûsât-ı dîniyyeyi tedkīk **[127]** etmekle mümkün olabilecektir. Ve bu bizim için ancak bir çâre-i muvaffakıyyet olabilir.

İşte o zamanda kemâl-i emn ü istirâhatle neşriyât-ı dîniyyemizden parlak tecellîler intizâr edebiliriz.

Selanik **A. Hamdi**

ÂLEM-İ İSLÂM

"Buhârâ Emîri Abdülehad Han Kafkasya'da kâin "Jiliznavodski" kasabasında kendine mahsus yeni bir saray yaptırmış. Bu saray fevkalâde tezyîn edilmiş, o kadar ki bazı kapılarının halkaları altından imiş. Maamâfîh kendisi Kırım'da oturduğundan bu saray hâlî duruyor."

(Orenburg'da münteşir *Vakit* gazetesi)

Sırâtımüstakīm

Şimdiki hâlde memâlik-i İslâmiyyenin en harâb bir yeri varsa o da Buhârâ memleketidir. Ahâlî, mikdârı yalnız zekâtçıların takdîri ile ta'yîn olunan vergiden artık tahammül edemeyecek bir halde. Maârif, ancak nahiv, mantık, kelâm fenlerine dâir kitapların dibâcelerini teşrîh eden birtakım faydasız hâşiyelerden ibâret olduğundan cehâlet, vahşet, din nâmıyla taassub-ı Mecûsî son derece hüküm-fermâ. Müftüler, böyle bir tahsil ile yetişen efendiler olduğundan "Bâbü'l-fetvâ" bir fetvâ kapısı değil de sanki bir hurâfât ocağı. Bunların saâdetini düşünecek hükümdârları, Cihangîr-i A'zam Abdülehad Han hazretleri ise zavallı çırçıplak fukarânın alın terleri ile kazandıkları paraları milyonlarca sarf ederek ecnebî bir memlekette kapıları altın halkalardan mamül saraylar yaptırıyor. Fa'tebirû!...[1]

"Bu sene Türkistan'dan Rusya'ya meyvenin fevkalâde, geçen senelere kıyâs kābil olmayacak bir miktarda gönderileceği şimdiden tahmin ediliyor. Meyve başlıca Taşkent şehrinden gönderiliyor. Geçen sene Taşkent-Orenburg demiryolu eşyâ nakli şubesi tarafından pek çok yolsuzluklar yapıldığından bu sene böyle yolsuzlukların bir daha tekerrür etmemesi için tedâbir-i lâzımeye mürâcaat olundu.

Bugüne kadar Türkistan'dan Avrupa'ya Rusya'ya gönderilen meyvenin hesâbı 35,145 pud. Asyâ-yı Rûsî ile Sibirya'ya gönderilen ise 18,177 pud 21 fonttur.

(Kazan'da münteşir *Beyânü'l-Hak* gazetesi)

Sırâtımüstakīm

Bu meyvelerin İslâmların taht-ı tasarruflarında olan yerlerde yetiştiği müstağnî-anil-beyândır. Fakat şurasına merak ediyoruz, ki acaba bu meyvelikler şimdiki hâlde İslâmların kendi ellerinde midir? Yoksa Türkistan Muhâcirîn Komisyonu tarafından Rus muhâcirlerine nâ-meşrû bir sûrette gasben alınıp verilmiş yerler cümlesinden midir? Böyle ise acaba Rus Hükûmeti, taht-ı himâyesinde olan İslâmları bu kadar azîm bir yekûn teşkîl eden menâfi'-i meşrûalarından mahrum etmek için kendinde ne gibi bir hak buluyor?

[1] "İbret alınız!" anlamındaki ibare ile Haşr 59/2. âyete telmih var.

"Türkistan'da kâin Yarkend Sancağı'nda Hahollara yer ayrılıp verilmeye başlandı. Şimdi 300 âilelik bir köy husûle gelmiştir.

Vakit

Sırâtımüstakīm

Hahollar Avrupa-yı Rûsî'nin cenûb ve garb taraflarında sâkin nîm-medenî bir Rus kabîlesidir. Bunların yerleri işsiz güçsüz sefâhet âlemine dalmış, memleketin başına belâ kesilmiş Grandüklerin, Bayarların (ashâb-ı emlâk) elindedir. Bir Grandük yüz binlerce disatine arâzîye mâlik iken bu tarafta yüzlerce Hahol köylülerine arâzî kadem hesâbıyla isâbet ediyor. Filhakîka da buralarda köylüler yeri kadem hesâbıyla taksim ediyorlar. Tabii bu gibi haksızlıklara insan dayanamaz; bir vakit gelir taşar, ortalığı da alt üst eder. Vâkıa son zamanlarda bu zavallılar pek haklı olan âvâz-ı şikâyetlerini yükseltmeye, Grandüklerin çiftliklerine hücûma başladılar, ihrâk ettiler, ele geçenleri astılar, kestiler ve bilâhare hükûmeti bir tedbir itti-hâz etmeye mecbur ettiler.

Bu tedbir ne olacak? Tabii Hahollar ne kadar isyân ettilerse de köylerini topa tutmak olmaz ya? Hükûmet bunu kasd etse bile elinden gelemezdi. Çünkü Hahollar Rus milleti indinde pek mukaddes bir kabîle sayılıyor, binâenaleyh bunları te'dîb etmek efkâr-ı umûmiyyenin galeyânını mûcib olacak idi. Grandüklerin de hatırlarını kırmak olamaz. Ne yapmalı? İşte bu vakit babalarından kalma geniş geniş yerlere mâlik millet-i İslâmiyye göze ilişti. Tabii bunlara yapılan haksızlıklar zulümler için kimsenin canı acımayacak, binâenaleyh efkâr-ı umûmiyyenin galeyâna gelmek korkusu yok, kalblerine saplanacak hançerin îrâs ettiği âlâm ne kadar acı olsa da zavallı İslâmlar âh u figanlarını çıkaramayacaklar, çıkardıkları takdirde bile kimse tarafından işitilmeyecek. Nitekim de **[128]** öyle oldu. Rus Hükûmeti bunları taht-ı himâyesine aldığı vakit her ne kadar dinlerine, yerlerine dokunmayacağını şart etmiş ve bu şartlar musâlehanâmede sarâhaten zikr edilmiş ise de "el-hükmü li-men galebe"[1] hükmünü bil-fiil icrâ ederek Sibirya, İştip, Mâverâünnehir taraflarında sâkin İslâmların mülk-i meşrûları olan yerler yüz binlerce Hahol âileleri dolduruldu.

Geçen Mayısta yalnız Sibirya'ya Çelyabinsk İstasyonundan bir ay zarfında geçen muhâcir Haholların miktarı 120 bin idi. Başkaları buna kıyâs olunabilir. İşte bunlar İslâmlar için hep ibret alınacak fecâyidir. Bir musîbet bin nasîhattan yeğdir. Biz cehil ve adâvette böyle râsih-kadem kaldıkça atılacak her hatve-i terakkī için li-garazin bir mânia-i dîniyye tevehhüm ve ihdâsına çalıştıkça zavallı ümmet-i merhûmeye daha neler çektirmeyeceğiz. Medârisin bir an evvel ıslâh ve derslerin tehzîbi çârelerine bakmalı. Kadimci cedidci gibi tefrikalara nihâyet vermeli. Ulemâ da birbirlerini bi-gayr-ı hakkın tekfîr ve idlâl gibi şerîat-i celîlemizce kātıbeten memnû' olan menhiyâtı bırakarak şu ümmetin saâdetini te'mîn edecek esbâbı i'dâda bakmalı.

"Muharrir Efendi!

Şu mektuplarımızı gazetenize dercetmenizi istirhâm ederiz:

Biz Kazanlı İslâm talebesi i'lân-ı meşrûtiyyetten bi'l-istifâde 1327 sene Muharrem 18'de kendimize mahsûs olmak üzere bir cem'iyyet-i ilmiyyenin te'sîsine muvaffak olduk. Cem'iyetimizin kararıyla intihâb olunan beş altı tane Harem-i Nebevî müderrislerinden usûl ve tertip dairesinde nahiv, arûz, edebiyyât-ı Arabiyye, fıkıh, hadis, tefsir derslerini okumaya başlamıştık. Bu sene fî 8 Receb müderrisîn-i kirâm ve bazı mücâvirîn hazerâtı huzûrunda mezkûr fenlerden imtihan icrâ olunarak sa'y u gayretimiz; bi'l-imtihân bilinerek hâzırûn-ı kirâm bundan pek memnûn oldular. Bugüne kadar usûl ve tertip dâiresinde ders okumak, okunduğu derslerden imtihân icrâ etmek yoktu. Bu ise ancak bizim cem'iyetimizin birinci semeresi oldu. Âtîde inşaallah programlarımız daha mükemmelleşecektir. Erbâb-ı himmet vatandaşlarımız cem'iyetimize ellerinden geldiği kadar muâvenette bulunsalar himmetleri tam yerinde sarf olunacağı şüpheden vârestedir, cem'iyetimizin nizamnâmesini bu mektupla beraber gönderiyoruz."

Medine Kazanlı Talebesi Cem'iyeti

Vakit: Medine gibi diyâr-ı baîdede olan aziz vatandaş talebemizin bir yere toplanıp böyle cem'iyet tesis ettiklerini tebrik ve muvaffakiyetle neticelenmesini arzu ederiz. Ellerinden gelen zevât-ı muhteremeye de maddî ve ma'nevî muâvenetlerde bulunmalarını tavsiye ederiz.

Sırâtımüstakīm

Yalnız İslâmiyet muhabbetiyle ve istikbâlde dîn-i mübîne hizmet garazıyla ihtiyâr-ı gurbet eden Kazanlı İslâm kardeşlerimizi tebrik ve şu mebrûr teşebbüslerini takdir eder ve emr-i tedrîsi deruhde eden zevât-ı âliyyeye de samîmî teşekkürlerimizi arza müsâraat eyleriz. Fakat şurada taht-ı tesirinde kaldığımız bir mülâhazayı ityândan kendimizi alamıyoruz. Görülüyor ki bîçâre Kazanlı İslâm kardeşlerimiz şedâid-i istibdâda inzimâm eden millet-i mahkûme talihsizliğiyle musâb bulundukları hâlde bütün bu müşkilâtı iktihâm ederek İslâmiyet'in istikbâlini te'mîn için ulûm-i celîle-i dîniyyenin tahsilini fâide-bahş bir tarz ve usûle ifrâğ etmeğe çalışıyorlar. Acaba biz ne yapıyoruz? Talebe-i ulûmumuz hâlen bir eser-i hayât gösteremiyor. Emr-i tedrîs hâlen tarz-ı sakîmini muhâfaza ediyor. Kazanlı İslâm kardeşlerimizin şu teşebbüslerinden mütehassıl sevinç esnâsında talebemizin hâl-i atâletini düşünerek telh-kâm oluyoruz. Hâdim-i dîn olmak üzere yetişmeye çalışan ve binâ-berîn mühim ve gāyet mes'uliyetli bir vazîfeyi deruhde etmiş sayılan talebemizin dînin istikbâline karşı gösterdikleri şu âsâr-ı lâ-kaydîye karşı acıyor,

[1] "Hüküm galip gelenindir."

mahzûn oluyor, teessüf ediyoruz. Artık iyice bilmeliyiz ki İslâmiyet'in istikbâli talebe-i ulûmun sa'y u gayretine vâbestedir. Talebemiz ne derece tenevvür eder ise dinimizin ulviyeti dahi o nisbette anlaşılacaktır. Yok yine biz bu aziz vakitlerimizi hâşiye sahifelerini çevirmek, bî-lüzûm münâkaşât ile dem-güzâr olmak sûretleriyle imâte eder ve câmilerimizde dîn-i İslâm'ın ulviyetini ve hayât-ı ictimâ'iyyeye sûret-i hizmetini teşrîhe bedel İsrâiliyât ile taglîz-i ezhâna çalışır isek dinsizliğin taammüm etmekte olmasından dolayı bess-i şekvâya hakkımız olmayacağı gibi, mes'ûliyet-i ma'neviyyeyi tahammülden dahi âzâde kalamayacağız. Evvelâ kendimizi ıslâh etmeliyiz. Dine hizmet edecek sûrette hazırlanmalıyız. Talebe-i ulûm şu sûretle uhdelerine terettüb eden vazîfenin ehemmiyetini tamâmıyla takdîr eder ve usûl-i ta'lîm ve tahsîli fâide-bahş bir sûrete ifrâğ eyle[r] ise o zaman medeniyet nikābı altında hayât-ı ictimâî-i millîmizi tehdîd etmekte olan ahlâksızlıkları esasından kal' ve kam'a muvaffak olur. Mekârim-i ahlâkı itmâm maksadıyla ba's buyurulan Nebiyy-i Zîşân'ın bi-hakkın vârisleri olduğu o zaman anlaşılır. Bu gāye-i mes'ûdeyi bütün mevcûdiyetimizle temennî ederiz.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

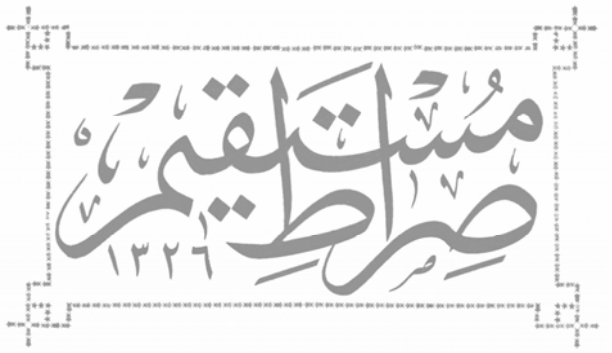

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

4 Kasım 1909 20 Şevval 327 Perşembe 22 Teşrînievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 61**

MERHÛM ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN MÖSYÖ HANOTAUX'YA CEVÂBI

– 1 –

Mösyö Hanotaux'nun eski bahsini ikmâl için irâd etmiş olduğu nutkun, Paris'te münteşir *Le Journal* gazetesinden nakledilen tercümesini şimdi cerîdenizde okudum.

Hanotaux'nun evvelki mütâlaâtıyla ona tetimme olarak söylediği şeyler mensup olduğu hükûmetin şuûnu hakkındaki hırsından, gayretinden hurûş ediyor. Hanotaux kavmini gerek taht-ı hükûmetlerinde, gerek civârlarındaki müslümanlar ile olan münâsebet ve muâmeleleri hakkında bir usûl vaz' ederken basîretli davranmağa da'vet ediyor. Hanotaux'nun itikādınca bu maksadın husûlü ancak müslümanları hıristiyanlardan ayıran, müslümanların hükûmet-i İslâmiyye'yi Fransız nüfûzuna tercih etmelerine bâdî olan emrin mâhiyetini, tabîatini tedkīk ile kābil olurmuş. Binâenaleyh eğer müslümanların efkârına Fransa muhâdenetini telkih etmek kābil olur, kulûb-i İslâmiyyede yerleşmiş âmâl ile Fransız nüfûzuna karşı ale'l-amyâ münkād olmak hissini bir yere getirmek kolaylaşır, müslümanın kalbindeki akīde ile kendi tabakasındaki bir Fransız'dan sudûr edecek bütün evâmire itâat vazîfesi güzelce te'lîf edilebilirse, işte o zaman Fransa hükûmeti için müslümanlara yer yüzünde hakk-ı hayat bahşetmek doğru olurmuş; yoksa hükûmetin uhdesine düşen vazîfe müslümanlara hücûm ederek ya dünyadan vücudlarını kaldırmaktan, yahud başka bir kıt'aya nefyetmekten ibâret imiş.

Şu mütâlaât Mösyö Hanotaux'yu müslümanların usûl-i dîniyyelerini tedkīke, o usûl ile gerek Nasrâniyet, gerek nutkunda saydığı diğer birçok edyân arasındaki müşâbeheti tahkīke sevk etmiş de nihâyet mutekıdlerinin kulûbundaki âsârına nazaran şu iki dinden birinin diğeri üzerindeki rüchânına hükmettirmiştir.

Hanotaux'nun böyle bir bahse girerek, müslümanlara hücûm ettirmek için Fransızların kalbindeki nîrân-ı adâveti tahrîk etmesine, vaktiyle ma'hûd muhârebâtı uyandıran râhibin yerine bugün kendi geçmek istemesine gelince, bu öyle bir mes'eledir ki biz onun te'min edeceği faydayı Hanotaux'nun kendisine, mensup olduğu devletin mevkii hakkındaki telakkīsine; hasîsa-i merhamet ve insâniyyetten olan nasîbine bırakırız da yalnız, Fransız lisânını öğrenen, Fransız âdâb-ı muâşeretini medâr-ı mübâhât addeden, Fransız medeniyeti anılınca şevke gelen bazı müslüman gençlerimizin nazar-ı dikkatini celb ile iktifâ eyleriz.

Hattâ eğer Mösyö Hanotaux usûl-i dinden olan bir asla taarruz etmiş olmasaydı ismini bile zikr için kalemimi oynatmazdım da sözlerine olan nazarım ümmetlerin ahvâlini, ricâlinin ef'âlini tedkīk eden bir adamın, yahud anlamak için okuyan, hükmetmek için anlayan, Binâenaleyh kāilin hatâsını, savâbını intikāda lüzûm görmeyen bir müverrihin nazarı gibi sırf ibret almaktan ibâret kalırdı. Lâkin böyle bir asla taarruz etmesi bana şimdi bu satırları yazdırıyor.

Hanotaux'nun sözlerine bakan ilk nazarda görür ki bu zât akāidde mukallid olduğu gibi târihte de mukalliddir; birçok sûretlerden mürekkeb bir halîta-i mübheme-i ma'lûmâtı zihnine doldurmuş, sonra kalemini o halîtaya musallat etmiş de müslümanları tanımayan Fransızları tedhîş için rastgele etrâfa **[130]** dağıtıyor. Mösyö Hanotaux medeniyyet-i Âriyye ile medeniyyet-i Sâmiyye'ye, bu iki medeniyyet arasındaki farka, bunlardan birisinin diğerine, yani, medeniyyet-i Âriyye'nin, hasmı olan medeniyyet-i Sâmiyye'ye galebesine dâir, daha bunlara benzer birçok şeyler söylüyor.

Medeniyyet-i Âriyye'nin mehd-i zuhûru, terbiyet-gâhı olan Hind evvelden olduğu gibi bugün de –Mösyö Hanotaux'nun takdîr etdiği– putpereslik hâlindedir.

Lâkin bu medeniyyetin ehli kendi akîdelerine temessük edenleri dünya durdukça birleşmeleri kābil olmayacak birtakım aksâma ayırmıştır.

Bunlar içinde öyle tabakalar vardır ki aklen, hilkaten, kābiliyyeten aşağı bir mertebede bulunmakla mahkûmdurlar. Bunlar için kâinâtın devâmı müddetince mâ-fevkındeki tabakaya yükselmek kābil değildir. Hem bu sâfil tabaka ekseriyeti teşkîl eder. Kezâlik öyle tabakalar vardır ki efrâdı necâset cinsinden addolunduğu için diğer tabakāttaki eşhâs bunlara temâs edemez. Âlemin fânî olduğu, insan için böyle bir âlemde şuûn-ı maîşet kaydına düşmek lâyık olamayacağı ise akîdelerinin en mühim esâsıdır.

Acaba Brahma dînine temessük edenler bu hâli medeniyyet-i Sâmiyye'den mi aldılar? Hâlbuki bilâd-ı Hind'in coğrafyasına biraz vukūfu olanların ma'lûmu olacağı vechile mede-niyyet-i Sâmiyye onları ancak son zamanlarda tanıyabilmiş, ancak pek azının kalbinde yer edebilmiştir.

Sonra, acaba Mösyö Hanotaux zanneder mi ki Avrupalıların vâsıl olduğu medeniyet oraya şarktaki bilâd-ı Âriyye'den aktâr-ı garbiyyeye hicret eden ilk muhâcirlerle berâber gitmiştir?

Acaba sîne-i târîhi kabartan bu kadar büyük işleri Mösyö Hanotaux tahattur etmiyor mu? Acaba Ârî olan Avrupa'nın nasıl bir dereke-i hîçîde olduğu; ilmin, medeniyetin bu kıt'aya ancak akvâm-ı Sâmiyye ile ihtilâttan sonra geldiği aklına gelmiyor mu? Hâlbuki Mösyö Hanotaux'nun zu'munca sonradan gelen Avrupalılar'ın esâtizesi olan eski Yunanlılar'ın târihini bilenler bu hakîkate pekâlâ vâkıftırlar.

Müslümanlar Avrupa'nın etrâfını fethe başladıkları bir zamanda bu kıt'adaki medeniyet-i Âriyye ne mâhiyyetteydi? Acaba bu medeniyyet kan dökmekten, din ile ilim, ibâdetle amel arasında muhârebeler açmaktan mı ibâretti? Evet! İs-lâm'ın zuhûrunda garplılarca ma'rûf olan medeniyyet sırf bu idi. Müslümanların Avrupa'ya götürdükleri ulûm, oraya kadar sürükleyip de kabul ettiremedikleri medeniyet neydi? Evet götürdükleri şeyler hep Acemler'le sâir Asya sekene-i Âriyye'sinin sanâyii, ehl-i Fâris'in, Mısırlılar'ın, Romalılar'ın, Yunanlılar'ın ulûmu idi. Hem müslümanlar bu ulûmu buldukları gibi alıp götürmediler; belki o devirdeki rüesâ-yı garbın eliyle üzerine yığılan levs-i hurâfâttan kâmilen tathîr ettiler de pâk, dırahşân bir sûrette, zalâm-ı cehâlet içinde kalarak nereye gittiğini bilmeyen gafil garplıların gözlerini kamaştıracak bir tarzda getirdiler.

Ben MösyöHanotaux'nun icmâline karşı yine öyle mücmel bir sûrette cevap vereceğim. Zîrâ vak'anın müfredâtı ne kavmince mechûldür, ne de içlerindeki erbâb-ı insâfın birçoğu bunu itiraftan geri durabilir.

Medeniyyet-i hâzıraya karşı garplıların kalbinde bir şevk uyandıran ilk şerâre, ziyâsı Endülüs âfâkından dırahşân olan o şu'le-i cevvâle idi ki dîn-i Mesîhî ricâli bu nûr-ı irfânı söndürmek için asırlarca uğraştılar da bir türlü muvaffak olamadılar. Avrupalıların bugün o sâha-i ma'rifette biçtikleri mahsûl hep ilmi, hürriyyeti, medeniyyet-i hâzırayı memleketlerine uğratmamak için ricâl-i nasrâniyyet tarafından akıtılan eslâf-ı mâsûmelerinin kanlarıyla sulanmış bir arzın feyzidir.

Mösyö Hanotaux'nun sözlerini gören kāri' müslümanlar tarafından getirilerek medeniyet-i Âriyye ile çarpıştırılan medeniyet-i Sâmiyye'nin ma'nâsını ta'yin husûsunda hayrette kalır.

Galibâ Fransız milleti gibi sâika-i zekâsıyla ezkiyâya münkād olan bir millet arasında Hanotaux'nun siyâset-i hâriciyye umûrunda muvaffakiyet gösterememesi kendisinin hakāik-ı târîhiyyeye nüfûz edemeyerek yalnız elfâz-ı târîhiyye ile oyalanmasından ileri gelmiştir. Hâlbuki tabâyi'-i ümemi bilen bir adam için mensup olduğu kavmi akvâm-ı mücâvereye tefevvuk-yâb olacak bir yola getirmek o kadar müşkil değildir. Müşkil bir şey varsa o da bugün böyle bir adamı bulmaktır.

Sahâif-i târîhe bakanların gözleri cebhe-i ezmânda tasallub edip kalmış olan hûn-ı mâsûmînin in'ikâsından humret içinde kalır. Bu kanlar hep medeniyyet-i Âriyye ile ittihâd eden bu dînin (Nasrâniyet'in) ehli tarafından medeniyet-i Sâmiyye erbâbına mukāvemet etmek, o medeniyetin ziyâsını söndürmek için dökülmüştür.

Eğer yalnız zamân-ı hükümde mevcut olan erbâbının ahvâline bakarak edyân hakkında hüküm vermek sahîh olsaydı dîn-i Mesîhî ile medeniyet-i hâzıra arasında hiçbir münâsebet olmadığına hükmetmek bizim için câiz olurdu. Çünkü İncil elimizdedir. Okuyoruz, anlıyoruz, dekāyık-ı ma'nâsından hiçbirini fevt etmiyoruz. İncil hıristiyanlara dünyadan râbıtayı kesmekle emrediyor; gömleği alınan bir adamı hırkasını da vermekle mükellef tutuyor; sağ yanağına tokat vurulana sol yanağını da çevirmesini tavsiye ediyor; bütün hıristiyanların bütün mevcûdiyetleriyle "eb"de fânî olmaları lâzım geleceğini söylüyor; bir zenginin âlem-i melekûta girmesinden bir devenin iğne deliğine sığması daha kolay olduğunu hikâye ediyor. Daha bunlardan başka, âlem-i bâkī sükkânına iltihâka kesb-i liyâkat için insanları bu âlem-i fânîden inkıtâa da'vet eden bir Resûl-i Rabbânî'ye şâyân ne kadar melekûtî vesâyâ varsa hepsini bezlediyor.

[131] Acaba, İncil'in tavsiye etmiş olduğu vechile, Allah'ın hakkını Allah'a, kayserin hakkını kaysere vermek hiç Hanotaux cenâblarının hayâlinden geçti mi? Acaba diyânet-i Mesîhiyye ile akd-i muâhât etmiş olan medeniyyet-i Âriyye'de bunun bir misâlini gördü mü? Meşhûdât hiç böyle bir vak'a geçmediğini bize gösterip duruyor. Zîrâ bu medeniyet nüfûz ve saltanat medeniyetinden, sîm ü zer medeniyetinden, zîb ü ihtişâm medeniyetinden, mekr ü nifâk medeniyetinden başka bir şey değil.

Bu medeniyete hâkim olan kuvvet ise bir kavmin nezdinde altın, diğerinin indinde liradır ki işin içinde İncil-i şerîfin zerre kadar dahli yoktur.

Mesîhîlerin kendi dinlerinden olmayan pâdişâhlarına karşı husûmet etmemeleri için Hazret-i İsa kaysere âit olan şeyi kaysere terk eylemelerini tavsiye etmiş iken bugün hâl öyle ber-aks olmuş ki: Hıristiyanlar mülûk şöyle dursun, zîr-i

tâbiiyyetlerinde bulunan akvâmın bile başka dinden olmasına bir türlü tahammül edemiyorlar!

Evet, vâkıa bugün de İncil'in evâmirini yerine getiren bir kavim bulunuyor. Bu kavim Amerikalı bir cemâattir ki memleketlerini, servetlerini bırakarak Kudüs-i Şerîf'e gelmişler de Mesîh'in nüzûlüne muntazır oluyorlar. Cenâb-ı Mesîh meşhûr minâreye hubût eder etmez, herkesten evvel istikbâl teşkîl eden efrâd kalblerinin sâfiyyeti, rûhlarının hırs u tamâdan nezâheti itibâriyle, kütüb-i mukaddese tilâvetinden başka, her türlü amelden münkatı' olmak mertebesini bulmuşlardır. Eğer diyânet-i İslâmiyye'nin hücûm ettiği medeniyyet-i Âriyye bu ise o muhâcimin hüccetlerine, delillerine herkesten evvel ben beyân-ı teslîm ü kanâat ederim.

Akvâm-ı Sâmiyye arasında Fenikeliler var ki san'atta, ticârette, hattâ kırâat ve kitâbette Avrupalıların üstâdı bunlardır. Kezâlik Sâmîler içinde Ârâmîler de bulunuyor ki Romalılar za-manında büyük bir medeniyete sâhip olan bu kavmin fazlını garplılar da inkâr edemezler.

Zâten silm-i insâniyette bit-tedrîc yükselen akvâm indinde mebâdî-i sınâat birdir. Bir kavmin diğer kavme nisbetle arz edeceği tehallüf ancak hâcât-ı maîşetin, îcâbât-ı şuûnun, tabâyi'-i ekālîmin kendilerinde husûle getireceği husûsiyâttır. Ümmetler öteden beri yekdiğerinden iktibâs-ı medeniyyet ederler. Hâcât-ı hayâtiyyesinden birini te'mîn, yahud şuûn-ı medeniyyesinden birini istikmâl için her kavim diğerinden bir san'at, yahud bir ma'rifet alabilir ki bu husûsta Ârî ile Sâmî arasında kat'iyyen fark yoktur.

Nitekim vaktiyle garb-ı Ârî şark-ı Sâmî'den bugün izmihlâl hâlindeki şarkın istiklâl içinde bulunan garpten almakta olduğu şeylerden daha çok şeyler almıştır. O hâlde hazret-i muharririn medeniyet lâfzından dinden başka bir ma'nâ kast etmediği anlaşılıyor. Zâten dîn-i Sâmî'den murâd tevhid, dîn-i Ârî'den maksad da mukābili olduğu kelâmında tasrîh edilmiş idi.

Şimdi ben bu vezîr-i şehîre mektep çocuklarının bile ma'lûmu olan bir hakīkat-i bedîhiyye takrîr edeceğim ki o da şudur: Dîn-i tevhîd dîn-i Sâmî değildir, belki ancak dîn-i İbrânî'dir ki İbrâhîm aleyhisselâm ile evlâd ve ahfâdı, vâlidesi tarafından bunlara nisbeti olan Hazret-i İsa, sonra onun ilk ashâb ve ensârı hep bu din ile tanışmışlardır. Lâkin Araplar'a, Fenikeliler'e, Ârâmîler'e, el-hâsıl Kitâb-ı Mukaddes'te isimleri mezkûr olan bütün diğer Sâmîler'e gelince -kendisince ma'lûm olacağı üzere- bunlar bütün putperesttiler, Müşebbihe'dendiler; bu husûsta amcazâdeleri, yahud düşmanları olan Ârîlere aslâ muhâlif değildiler.

Sonra Hanotaux teşbîh ve tecsîmin akīde-i tevhîde tafdîli bahsine dalıyor da felsefe ve ulûm-i ictimâ'iyyedeki ıttılâ'-ı vâsi'anın sevkıyle bunun için birçok esbâb ve ilel dermiyân ediyor ki onlara karşı da söyleyeceğimiz sözler var. Zâten inşâallah yarınki makalemiz buna dâir olacaktır.

Kalemi elimden bırakmazdan evvel, böyle bir vezir hakkındaki ta'zîmleri müslümanların Allah'a karşı olan tenzîhlerinden pek de aşağı olmayan zevâta, şurasını söylemeliyim: Eğer ben Hanotaux'yu ma'lûmât-ı târîhiyyede râcil göstermiş isem; bir kere hakīkaten râcildir ki kavmi içinden birçoğu kendisinin bu hâlini bilir; bir de cihân-ı ilimde ilimden başka emir ve vezir yoktur.

Mütercimi
Mehmed Âkif

Kardeşim Âkif Bey,

Geçende Lamartine'in *Méditations Poétiques*'ini berâber okurken, "Cenâb-ı Hak" ünvânlı manzûmeye hayrân olmuş: Kuvvetini muhâfaza şartıyla tercümesi kābil olsa… demiş idiniz. O zaman bu sözünüze karşı bir şey söylemedim. Fakat sizden ayrıldıktan sonra tecrübe-i kalem kabîlinden olarak tercümesine başladım. Böyle bir şey vücûda geldi. Bilmem nasıl oldu? Mevzûun ulviyyeti, üslûbu ma'zûr gösterir zannederim.

Ferid

CENÂB-I HAK

"Lamartine'den" Sahîfe "141"

Evet! Rûhum bu selâsil ve kuyûdu üzerinden atmakla vâyemend-i safâ oluyor: Beşeriyete hâs olan bâr-ı meşâkk u mihenden fâriğ, havâss u meşâirimi bu âlem-i eşbâhta târik olduğum hâlde âlem-i ervâha i'tilâ, bu âlem-i mahsûsâtı zîr-i pâ-yı istihkāra alıp sâha-i imkânda istediğim gibi pervâz eylerim. Rûhum mahbes-i vesî'inde sıkılıyor. Bana öyle bir yer lâzım ki aslâ hudûdu, âfâkı olmasın.

Ummân-ı bî-kerân bir katre gözyaşını nasıl mahvederse nâ-mütenâhî de benim endîşe-i mevhûmumu zâtında fânî etmekte, fikr ü endîşem ebediyyetlere hâkim olarak zamanı, fezâ-yı bî-pâyânı tay, fenâya takarrüb, sâha-i vücûd-ı mutlakta seyrân, Cenâb-ı Hakk'ın havsala-i idrâke sığmayan zât-ı ulûhiyetini **[132]** müsâade-i imkân derecesinde idrâk ü iz'ân eylemektedir.

Fakat hissettiğim hâlâtı tasvîr etmek istediğim anda bütün elfâz u kelimât bî-tâbâne mücâhedât içinde karîn-i izmihlâl oluyor! Rûhum söylüyorum zannediyor! Ta'ab-zede lisânım; zılâl-i endîşe-i bî-meâlim olan birtakım esvât-ı bî-ma'nâ ile havaya çarpıp duruyor.

Cenâb-ı Hak ervâh için iki muhtelif beyân halk etmiştir. Bunlardan biri savt-ı melfûz hâlinde havaya karışır; bu gurbet-geh-i nâsûttaki ihtiyâcâtımıza kifâyet-sâz olur; fânîlerin bir karâr üzere olmayan şuûn-ı mukadderâtına göre her iklimde tebeddül eder; yahud mürûr-ı zaman ile vâdî-i terk ü nisyânda kaybolup gider!

Bâkī, âlî, umûmî, nâ-mütenâhî olan lisân-ı dîgere gelince o, bütün zekâların lisân-ı hem-zâdıdır. Cevv-i havâya aks ü intişâr eden savt-ı meyyit değildir. Kulûb ile mesmû' bir kelime-i zî-hayâttır, söylenir, işitilir, rûh ile ancak o lisân üzere söyleşilir. Bu lisân-ı mahsûs te'sîr, tenvîr eder, âlâm u ekdâr-ı kalbiyyeyi tefhîm için bu lisânın âh u enînden, şiddet ü savletten başka tercümân-ı âteşîn-beyânı yoktur. İşte bu lisân lisân-ı münâcât-ı enâm olan lisân-ı semâvîdir ki onu yeryüzünde ancak aşk-ı hakīkī anlar.

Pervâz etmek istediğim bikā'-i sâfiyyede rûhuma müstevlî olan şevk-i vecd-âmîz bu lisânı bana tebyîn ü telkīn eder. Bu leyle-i zulmâda benim yegâne meş'alim o vecd-i şevk-engîz olup bana bu âlemin hakīkatini akıldan daha vâzıh sûrette bildirir. Delîl-i râhım odur. Öyle ise gel, onu sana terfîk edeyim! Gel! Onun ecniha-i âteşîninde hayret ü heyemâna müstağrak ol!

Artık âlem nazarımızdan nihân oluyor, kayd-ı zamandan âzâd oluyoruz, fezâ-yı lâ-tenâhîye geçiyoruz. İşte merâtib-i ezeliyye-i hüviyyet itibâriyle muvâcehe-i hakīkatteyiz! Tulû' ü ufûlü olmayan o kevkeb-i cihân-ârâ, zâtını yine zât-ı ilâhîsi takdîs ü tenzîh eden Hazret-i Mevlâ'dır. Mevcûd-ı hakīkī ancak O'dur. Kâinât O'ndan iktibâs-ı feyz ü cûd eder. Fezâ-yı nâ-mütenâhî tecellî-gâh-ı vücûdu, ezeliyyet mikyâs-ı şuûn-ı nâ-mahdûdudur; rûz-ı rûşen taalluk-ı nazar-ı ilâhîsinden nişân, vech-i ezelîsi mir'ât-i hestîde nümâyândır. Kâinât kudretiyle kāim, her şey O'nun feyziyle dâimdir.

Emvâc-ı ezel-peymâ-yı hâdisât, menba'-ı nefâd-ı nâ-pezîr-i kudretinden cûşân olan bir nehr-i seyyâl gibi ummân-ı vücûda akmakta, tekrâr mebde-i küll olan zât-ı ulûhiyyetine rücû' etmektedir. Kendisi gibi nâ-mütenâhî olan âsâr-ı kudreti de Sânî'-i ezelîlerine hamd ü senâ, o Sânî'-i ezelînin nefehât-ı kudsiyyesi de sâha-i tekvîni sunûf-ı mahlûkāt ile imlâ etmektedir.

Mebde ü meâd-ı kâinât olan zât-ı ulûhiyyetinin meşiyyeti ayn-ı îcâd, vücûdu mahz-ı ibdâ'dır. Şu hâle göre meşiyyet-i ulviyyesi, kānûn-ı bedî-i ilâhîsi demektir.

Fakat zulmetten, fütûrdan berî olan o meşiyyet-i ulviyye ayn-ı intizâm u kudret, ayn-ı adâlet ü hikmettir. Kābil-i vücûd olan her şey üzerinde meşiyyeti cârîdir.

Hazîne-i lâ-tüfnâ-yı cûdundan, zekâ, aşk, kuvvet, cemâl, şebâb gibi füyûz-ı ilâhiyyesine mazhar olan insan alet-tedrîc vâsıl-ı kurb-ı Rahmân olur. Zât-ı ulûhiyyeti, adem hükmünde olan nev'-i beşeri bu sûretle mevâhib-i samedâniyyesine müstağrak ederek, derekât-ı süfliyye-i vücûddan kemâlât-ı zâtiyyesinin mazhar-ı tâmmı olacak birtakım nüfûs-ı zekiyye halk eder. Terbiyyet-pezîr-i dest-i kudreti olan bu ibâd-ı sıdk-i'tiyâdı de hâlıklarıyla kendi aralarındaki mesâfe-i bîpâyânı takdîr, fıtrat-ı zekiyyeleri iktizâsınca, âlemlerden ganî, merci'-i ezelî ve ebedî olan Hazret-i ulûhiyyete teveccüh ve rücû' ederler.

İşte bütün ervâhın âbid, Hazret-i Halîlullâh'ın pîş-i celâlinde sâcid olduğu, kâinâtın aklı vücûdundan haberdâr, adâletin, sefâletin ümîd ü intizâr, Hazret-i Mesîh'in yeryüzünde havârıkını izhâr eylediği Zât-ı Bârî O'dur.

O ma'bûdün bi'l-hak insanların kendi eliyle yapılan, sâde-dil ecdâdımız tarafından lerze-i haşyetle tapılan ma'bûdlardan olmayıp vâhid ü ehad, âdil ü samed olan Hudâ-yı azze ve celdir. Arz onun âsâr-ı kudretini görür, semâ ism-i mübârekini bilir.

Bahtiyâr o kimsedir ki zât-ı ulûhiyyetini tasdîk eder, mes'ûd u kâmkâr odur ki ona sıdk u ihlâs ile ibâdet eyler.

Evet bahtiyâr o kimsedir ki cihân zât-ı samedânîsinde gāfil, yahud mütegāfil iken zulmet-i leyâl içinde fürûzân olan mesâbîh-i 'alânın eşi'a-i hüdâ-nümâsıyla, ancak iman ve i'tikād ile girilebilen harîm-i ceberûtuna reh-yâb-ı i'tilâ olup aşk-ı ilâhî, şükr ü senâ-yı nâ-mütenâhîsinin te'sîr-i tâkat-sûzuyla bitmiş, kendisinden geçmiş olduğu hâlde mic-mere-i takdîs ü temcîdinde rûhunu sûzân eyler!

Ancak, bî-tâb, bî-mecâl olan rûhumuzun âlem-i bâlâya i'tilâ edebilmesi için muhtac olduğu kuvveti, isti'dâdı yine zât-ı ilâhîsinden ahz etmesi lâzımdır. Âlem-i bâlâya âteşîn cenâhlarla pervâz edilir; rûhun âteşîn cenâhları da: Kasd-ı i'tilâ, aşk-ı Mevlâ'dır.

Âh niçin ben nev'-i beşerin henüz dest-i îcâd-ı kudretten çıktığı, zaman ve ismet itibâriyle Hazret-i ulûhiyyetine daha yakın, onunla mükâleme şerefine nâil olduğu devirlerde dünyaya gelmedim? Niçin şems-i cihân-ârânın tulû-i evvelîninde bu dünyayı görmedim? Niçin Benî Âdem'in firâş-ı vücûdda ilk teyakkuzu ânında söylediği sözleri işitmedim?

O zaman insanlara her şey zât-ı ulûhiyyetinden bahsetmekte idi; sen de onları hitâb-ı izzetine lâyık görmekte idin.

O zaman bütün dünya senin azamet-i ulviyyenle teneffüs eder, yed-i ibdâ'ından çıkan âlem-i tabîat de sâni-i zîşânının nâm-ı bülendini her tarafa neşr ü îsâl eyler, meknûn-ı teâkub-ı edvâr olan o nâm-ı bülend –insanlara karşı– âsâr-ı sun'-ı kudretinde daha beyyin bir sûrette şa'şaa-pîrâ-yı zuhûr olurdu. O zaman insanlar ancak sana rücû, ancak senden istimdâd, istigāse **[133]** ederlerdi; sen de onların nidâ-yı istimdâdına "Ene'r-Rab" hitâbıyla cevap verir idin.

Birçok zaman onları hitâb-ı izzetine mazhariyyetle terbiyet-pezîr, yed-i kudretinle tarîk-ı müstakīme delâlet murâd ettin.

"Sinhâr", "Mamberi" vâdîlerinde, meşcere-i "Horeb" [Tûr-ı Sînâ] yani Hazret-i Kelîm'in İbrânîlere ahkâm-ı ilâhiyyeni tebliğ ettiği muazzam tepede kaç kere ridâ-yı kibriyâ ve azametinle tecellî-nümâ-yı zuhûr oldun!

Evlâd-ı Yâkūb kırk sene kadar hân-ı ihsânından nevâle-çîn oldu. Onların gunûde-i hâb-ı gaflet olan kalblerini rüsul-i kirâmınla bîdâr, gözleri önünde hârikalar izhâr eder idin. Ne vakit seni unutsalar semâ-yı mecd-i ulûhiyyetinden nüzûl eden melekler onların vâdî-i dalâlde pûyân olan kalblerine zât-ı pâkini tahattur ettirirdi.

Fakat o hâtırât-ı safâ-meşhûn, menbaından uzaklaşan bir nehr-i seyyâl gibi bize doğru cereyân ettikçe safvet-i asliyyesini kaybetmiş, yeldâ-yı amîk-i ezmân o kevkeb-i sâl-dîde-i hâtırâtın envâr-ı şa'şaa-nisârını alet-tedrîc karîn-i inhisâf eylemiştir.

Sen hitâb-ı izzetine nihâyet verdin. Gaflet ve nisyân, teâkub-ı ezmânda o nâm-ı azamet-ittisâmın sahîfe-i mükevvenâtta müntekış olan âsâr-ı tecelliyyâtını göstermemeye başladılar.

Tevâlî-i a'sâr ile çehre-i dil-ârâ-yı îman soldu. İnsanlarla senin arana şüphe ve tereddüd hâil oldu.

Ey Hâlık-ı Zî-şân! Bu âlem artık senin azamet ve kibriyânı takdîr edemeyecek kadar mağlûb-ı heremdir. Nâm-ı pâkini, âsâr-ı kudretini, hâtıra-i mukaddeseni sahîfe-i kalbinden silip vâdî-i dalâle düştü.

Tekrar o feyze mazhar olmak için nehr-i mevc-â-mevc-i eyyâmı mâzîye doğru kat' etmek lâzım gelir. Ey âlem-i şu-

ûn! Ey kubbe-i azamet-nümûn! Dîde-i gaflet sizi beyhûde temâşâ, efsûs ki ma'bûdu görmeyip yalnız ma'bede karşı izhâr-ı hayretle iktifâ ediyor. Sâha-i eflâki dolduran binlerle güneşlere beyhûde bakıyor. Onların, ledünniyâtına vukūf-ı müteazzir olan, seyr ü hareketlerini beyhûde ta'kîb ediyor. Artık onları idâre eden kudret ü kuvveti tanımıyor. Zîrâ dâimî, ezelî, hârikalar -ülfetten dolayı- hârikalıktan çıkıyor.

O şümûs-ı fezâ-peymâ bundan evvel nasıl parladıysa bundan sonra da yine öylece parlayacaktır. Kim bilir onların mebde-i seyr ü hareketleri ne zamandır? Hazîz-i hâke feyz ü bereket veren şu fânûs-ı semâvî acaba ilk defa olarak ne zaman doğdu? Bizim ecdâdımız da onun seyr-i evvelînini görmemişlerdir. Çünkü eyyâm-ı ezeliyyenin yevm-i evvelîni yoktur.

Kudret-i Rabbâniyyen bu tahavvülât-ı azîme-i şuûn içinde akl u vicdâna mevcûdiyyet-i ilâhiyyeni gösteriyor. Fakat gören kim? Nev'-i beşerin mâye-i mübâhâti olan saltanat-ı fâniyye bâzîçe-gâh-ı kudretinde elden ele geçiyor. Lâkin ibret alan kim? Gözümüz âsâr-ı kudret ü azametinle ülfet ettiğinden ona karşı lâ-kayd bulunmak gibi bir i'tiyâd-ı sakīme mübtelâ olmuş, asırlardan beri görülegelen bu menâzır eskimiş, insanlar da bu i'tilâf-ı medîdden dolayı uyuşmuş, hâb-ı gaflete dalmış!

Ey Hâlık-ı Zî-şân! Sen bizi îkāz, bu âlemi emrinle başka bir sûrete tahvîl, kelimât-ı kudsiyyeni adem hükmünde olan nev'-i beşere ismâ', bu âlemin heyûlâsından bir âlem-i dîger icâd ü ibdâ' eyle. Hâb-ı gaflete müstağrak olan gözlerimiz başka menâzıra, vâdî-i tereddüde pûyân olan ukūl-i kāsıramız başka havârıka muhtaç. Artık kulûb-i kāsiyemize hiç te'sîri olmayan şu semâvâtın intizâm-ı meşhûdunu tagyîr, âlûde-i zulmet-i dalâl olan gözlerimizi bir şems-i nevîn-i dîgerle tenvîr et. Azamet-i ilâhiyyene nisbeten lâ-şey hükmünde olan bu kasr-ı kühen-sâli tahrîb, tecelliyât-ı zâtiyyenle bizi imânına mecbûr et. Sâha-i semâda seyreden güneşin kâinata ifâza-i envâr etmesi nihâyet bulmadan evvel, ihtimâl ki o şems-i ma'nevînin ziyâ-yı münkesifi tedrîcen âlem-i fikr ü cânı tenvîrden kalacak. O fânûs-ı semâvînin sadme-i kahr-ı ilâhî ile harâb olduğunu gören rûz-ı rûşen de kâinatı bir leyle-i zulmâ-yı ebedîye müstağrak edecek.

Yâ Rab sen de o zaman bu âlem-i fânîyi tahrîb edeceksin. Savâik-ı kahr u celâlinle zîr ü zeber olan bu sarây-i hestînin bakıyye-i enkāzı da sâha-i ceberûtundan aks-endâz-ı dehşet olan "Var olan ancak benim! Mâsivâ için imkân-ı bekā yoktur. Benî beşer îmânına nihâyet verdi. Onun mevcûdiyetine de nihâyet verildi" hitâb-ı azamet-meâbına ilelebed ma'kes olacaktır.

Ferid

Sırâtımüstakīm

Aslındaki nezâhet-i fevkalhayâli, ne kadar mümkün ise o kadar, muhâfaza etmek şartıyla böyle semâvî bir neşîdeyi lisân-ı irfânımıza nakle himmet ettiklerinden dolayı Ferid Bey kardeşimize teşekkürler ederiz.

Şarkın, garbın bedâyi'-i irfân u edebiyle kütübhâne-i millîmizi nasîbe-dâr-ı kemâl etmek isteyen erbâb-ı kalemimiz Ferid Bey'in meslek-i taharrîsini takîb ederlerse bizim fakīr edebiyâtımızı iğnâ edecek böyle pek çok cevâhir-i ma'rifet bulurlar. Kaybedecek vaktimiz yoktur. Aramalı, bulmalı, yazmalıyız.

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

وغدا كل بيت نار وفيه كربة من خمودها وبلاء

Ve o gece (Fürs'ün nice sâllerden beri îkād ü perestiş etmekte oldukları) bütün âteş-gedelerdeki ateş söndüğünden ehl-i nârda kürbet ü belâ hâsıl oldu.

[134] **Beyân-ı i'râb ve lügāt:**

(غدا), (وقع) ma'nâsınadır. (كل) fâil ve (بيت نار) terkîbine muzâf. (بيت نار) âteş-gede demektir. (وفيه)'de vâv hâliyedir ve muzâf-ı mukadder olarak (وفى اهله) demektir ve zamir beyt-i nâra râci'dir. Câr ma'al-mecrûr mukaddem haber, (كربة) muahhar mübtedâ, cümle-i fâ'ilinden hâl. (غدا)'yı (صار) ma'nâsına alıp bu cümleyi ona haber kılmak câizdir, bu takdîrce (وفيه)'deki vâv mufahhamdır. (كربت): Gam ve gussaya denir. (من خودها)'de (من) tâlîliyyedir, (خمود): hâ'nın zammıyla ateşin koru sönmeyerek alevi sâkin olmak ve (همود): hâ'nın zammıyla ateş bi'l-külliyye sönmek ma'nâsına iseler de beyt-i sânî karînesiyle burada (خمود)'un (همود) ma'nâsında isti'mâl olunduğu anlaşılıyor ve kütüb-i siyerdeki rivâyâta da bu ma'nâ muvâfık düşüyor. (وبلاء) mübtedâ üzerine ma'tuf. (بلاء): Mihnet ve musîbete denir.

وعيون للفرس غارت فهل كان لنيرانهم بها اطفاء

Yine o gece zuhûra gelen garâib-i umûrdandır ki Fürs'ün bazı pınarları yere battı, kuruyup bir katre suyu bile kalmadı, acaba onların âteş-gedelerindeki ateşler[i] mi bu yere batan pınarları itfâ etti? Hâyır! O ateşleri, zuhûruyla her bâtılın muzmahil olduğu sırr-ı vücûd-ı Muhammedî itfâ eyledi.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(عيون) sıfat ile muhassas mübtedâ ve pınar ma'nâsına olan (عين)'ın cem'i (للفرس) mübtedânın sıfatı, (فرس): fâ'nın zammıyla bir ümmet-i azîmenin ismidir. (غارت) yere battı ma'nâsına mâzî ve mübtedânın haberi. (فهل) istifhâm-ı taaccübî-i tevbîhî, (كان) fi'l-i tâm. (لنيرانهم) itfânın mef'ûlün bihi ve lâm'ı lâm-ı takviyyettir, nîrân nârın cem'i. (بها) itfâya müteallik. (اطفاء) fâ'il ve bâb-ı if'âlden söndürmek ma'nâsına mastardır. Terkîbin harfiyyen medlûlü âyâ Fürs'ün ateşlerini o pınarlar ile söndürmek mi vâki oldu demektir.

مولد كان منه فى طالع الكفر وبال عليهم ووباء

Bu bir velâdettir ki bundan ehl-i küfrün tâliinde kendileri üzerine vebâl ve vebâ oldu. Velâdet-i Muhammediyye hasebiyle ehl-i küfrün necm-i tâliinden kendilerine azîm vehâmet ü mihnet hulûl eylediğine dâir kehene tarafından ahkâm istihrâc olundu.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(مولد) mübtedâ-i mahzûfa haber. (كان) fi'l-i tâm ve habere sıfattır. (منه) lafzı (من اجله) ve (فى طالع الكفر) terkîbi (فى طالع اهل

(الكفر) takdîrindedir. (فى) harfi (وبال) kelimesine müteallik. (طالع): Kehene ve müneccimûnun âlemde hâdis olacak umûru kendisinden istihrâc eylediklerı necmin ismidir (وبال) fâ'ildir ve vehâmet ma'nâsınadır. (عليهم) vebâle müteallik ve zamir ehl-i küfre râcidir. (ووباء) vebâl üzerine ma'tûftur. Her ikisinin tenvîni ta'zîm içindir. (وباء): İllet-i ma'lûmenin ismidir, burada onunla mihnet ve meşakkat murâddır.

فهنيئاً به لآمنة الفضل الذى شرفت به حواء

Velâdet-i Muhammediyye hasebiyle Âmine'ye ol fazîlet kutlu olsun ki o fazîlet ile Havvâ dahi müşerref oldu. Cenâb-ı Âmine'ye Hazret-i Ahmed-i Muhtâr'ı bilâ-vâsıta âlem-i şühûda ibrâz eylediğinden bu şeref-i celîl ona mübârek olsun ki ümmü'l-beşerden vâlide-i müşârün-ileyhâya kadar ümmehât-ı mükerremât bu dürr-i meknûnu âlem-i aslâba ibrâz eylediklerinden bu şeref ve fazîletten onlar da hisseyâb-ı fahr ü ibtihâc oldular.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(فهنيئاً) lafzı (فليهنئ هنيئًا) takdîrinde olarak mübârek olsun demektir. (ليهنئ) bâb-ı sâlisden emr-i gāib, (هنيئاً) İmâm-ı Müberred'e göre âkıbet gibi masdar olmakla fi'l-i muzmere mef'ûl-i mutlak. (به)'de harf-i cer sebebiyye ve zamir Resûl-i Ekrem'e râci. (لآمنة) fi'l-i muzmerin mef'ûlü ve lâm'ı lâm-ı takviyyettir. (الفضل) şeref ve rif'at ma'nâsına olarak fi'l-i muzmerin fâ'ili. (الذى), (مع صلته) (فضل)'ın sıfatı. (شرفت) tef'îl bâbından mâzî-i mechûl (به)'de zamir fiile râci' (حواء) nâ'ib-i fâ'il. –bakıyyesi var–

Bereket-zâde İsmail Hakkı

Sırâtımüstakīm
risâle-i muhteremesine

HUTBELER NASIL OLMALI?

Dîn-i mübîn-i İslâm her bid'at-i seyyieyi red ile terk ile emrederken İslâmiyyet'te birçok bid'ât-i seyyie mevcut olduğunu kimse inkâr edemez. En büyük bid'at ise hutbelerimizin bugünkü hâlidir.

Sırâtımüstakīm risâlesi birçok defalar hutbelerimizden bahseylediği hâlde maatteessüf serd ettiği mütâlaât hiçbir taraftan nazar-ı i'tibâra alınmamıştır. Hâlbuki hutbe bir nutk-ı dînîdir, dîn-i İslâm ise bütün ulûm ve fünûndan bahseder. Böyle iken acaba şimdiki hutbelerimizden istifâde olunuyor mu? Tagannîden başka bir şey var mı? Hattâ garibdir ki o silsile-i nagamât içinde az çok mevzû' hadisler de kulağa çarpıyor!

Geçen Cum'a günü İstanbul'un büyük câmilerinden birinde hatîb efendi kāfiyeyi kâf harfiyle getirmek için minberden [1](وَمَا اَرْسَلْنَاكَ) diyerek indi. İşte bu husûs için ulemâ-yı zevi'l-ihtirâmdan mukni' bir cevaba muntazırım. Zîrâ isbât ba'den-nefy bu âyet-i kerîmede lâzım-ı gayr-ı müfârıktır. İmdi maksad-ı âcizânem şudur ki artık bu eski hutbeler ile bu tagannîyi terk edelim: Dînî, ictimâî, siyâsî hutbeler tanzîm ile nutuk sûretinde okuyalım.

Âcizlerinin iki seneden beri Arpacılar Câmii'nde okuduğum hutbelerin müstemi'îne hakkıyla te'siri görülmüştür. Hattâ bu hafta okunan hutbe birçok erbâb-ı fazl u kemâl tarafından mazhar-ı takdîr oldu ve yazılması ricâ edildi. Ancak kesret-i meşâgilime binâen aynı hutbeyi birçok zevâta yazamayacağımdan risâlenize gönderiyorum. İnşâallah bundan böyle her hafta okunacak hutbelerin sûretini takdîm ederim. Ve's-selâmü aleyküm.

Arpacılar Câmi'i Hatîb Vekîli

Ali Şeyhü'l-Arab

HUTBE

– 1 –

الحمدلله مغير الامور والاحوال. الحمدلله مفرج الكروب والاهوال الحمدلله ميسر الصعاب والاثقال. الحمدلله بيده الحركة والسكون. استغفره واشهد ان لا اله الا الله الملك العلام. واشهد ان محمداً نور الهدى ومصباح الظلام. اللهم صل وسلم على هذا النبى البدر التمام. وعلى آله وصحبه ذوى القدر المصون وسلم تسليماً كثيرا. **[135]** اما بعدفيا ابن ادم ما اقسى قلبك وما اصلبه. وما اشقى الخطيب وما اتبعه. يعطيك من الوعظ اعجبه واعذبه. وتعطيه من الاهمال فنوناً فى تسمعه يصيح فتقشعر منك الجلود. ثم تنوى ن تتوب ولا تعود. ولاكن اذا خطيت الباب نقضت العهود. فهل مثلك فى الدنيا يكون. ان كنت لا تعتبر حتى ترى. فانظر للاسلام وما يفترى. وحسبك من سؤالاحوال ما جرى. ولكن انت غافل او مفتون. قلب النظر من الشرق الى الغرب. و تأمل بالقلب وبالقلب. تجدالاسلام فى اشد الكرب. لا انت تتوب ولا الخطب يهون. انت تخالف الشرع جهاراً وتظلمه. وعدو الاسلام يلطمه ويلكمه. فمن اين يجد الدين من ينصر اذا كانت انت والعدو عليه تحطون. هز قلبك هز المبكت الموبخ لعله يتأثر. قل له يا قلب الى متى عن العمل بالدين تتأخر. دع الدمع اسفاً على الاسلام من عينيك يتحدر. تمسك بالشرع وتحسين الحال لك مضمون. جربت المعصية فجرب الطاعة ولك المنه. عملت للنار ومن العدل ان تعمل للجنه. تمسكت دهراً بالمعاصى فتمسك شهراً بالسنه. اسمع نصيحتى هذا دواؤك المكنون كفى كفى ايها المؤمن مافات. حسبك حسبك ما مضى من السيئات. ارجع ارجع فتعساً لهذه الحالات. اتق الله فبالتقوى تقوى الحصون. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الى انس :يا بنى ان قدرت ان تصبح وتمسى وليس فى قلبك غش لاحدٍ فافعل وذلك من سنتى ومن احب سنتى فقد احبنى ومن احبنى كان معى فى الجنة صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

EDEBİYÂT-I HÂZIRA

– 1 –

İnsâniyetin mâşûka-i her-dem tâze vicdânı olan edebiyat ki sütûr-ı siyâh-gîsû-yı seher-târ-ı perîşânîdir; her murg-ı kalb onun üftâde-i dâm-ı hüsnüdür. Edebiyat tabiatin mehâsin-i menâzırı gibidir: Onda herkes kendi fikrine âit bir

[1] İsrâ, 17/54.

meâl-i âşinâ, kendi kalbine müessir bir lisân-ı nâ-bîgâne bulur. Semâdan, güneşten, kamerden, yıldızlardan, çiçeklerden nûr u nükhet şeklinde intişâr eden meâl-i fezâ-nûrdan herkes müstefîd ve mütelezziz bir kāri'dir. O hâlde herkes edebiyattan da bir şey anlamak lâzım gelir. Çünkü hiçbir üstâd-ı mütekâmil-i edeb yoktur ki tabiat kadar muktedir, tabiat kadar çîre-destî-i îcâda mâlik olsun.

Zâhirât-ı encüm, şems ü kamer, âsumân u âfâk tabiatin edebiyât-ı zevi'l-eşkâlidir. Tabiat bazan ressâm, bazan şâir olan bir vücûd-ı nâ-mer'îdir. Tabiatte hem artistlik, hem şâirlik kemâliyle tecellî etmiştir. Demek ki tabiat en muktedir bir şâir-i evvel, en şâir bir ressâm-ı kâinat-nüvîstir. Onun müessir şiiri ise bir hüsn-i vâzıh, bir cemâl-i ayândır ki, onun hutût-ı nâsıyye-i melâhatini –bir kitâb-ı basîtin elfâz-ı sâde meâli gibi– herkes okur, yahud hiç olmazsa heceler.

Tabiatin eş'âr-ı sad-hezâr şekli herkes tarafından anlaşılınca -ne kadar muktedir olsa tabiat kadar nisâb-ı kudreti olmayan- bir şâirin eseri anlaşılmamak neden îcâb etsin? Vâkıa kamerin bir küre-i münevvere-i burûc-ârâ olduğunu herkes bilmez; vâkıa şiirin de kendine hâs bir mâhiyet-i âliyyesi, bir sanat-ı mümtâzesi vardır ki onu herkes anlamaz; fakat ayda, güneşte, hattâ birer küre-pâre-i serâir olan yıldızlarda yine zıll-i siyâh-ı ibhâm yoktur. Binâenaleyh şiirin de nûr-ı kâinat-muhîtinde sevâd-ı kesîf-i mübhemiyyet yoktur, yok olmak lâzım gelir.

Bir meâl-i şi'rin derece-i ibhâmı fırtınalı bir havâ-yı meys içinde semânın hâk-i sehâibine medfûn olan nâş-ı zerrîn-kamerin bulut altından derece-i in'ikâsını geçmemeli.

Bir mezarın toprağında bir nâş-ı mâdûmun zıll-i mevcûdiyyeti nihân u mübhem nasıl lerzende ve mer'î ise mübhem olan şiirlerin de mübhemiyet-i meâli sevâd-ı elfâz içinde nihâyet bu dereceyi aşmamalı.

Renkler parlak olmayacaktır, düstûrunu kabul edelim; evet, elvân-ı beyân o mertebe ayân olmasın diyelim; fakat şüphe ve itiraz edilmemeli ki elvân-ı beyân da ancak bir kavs-i kuzahın zerrât-ı her-dem-mütelevvinindeki rengârengî-i nîm-ayânı andıracak kadar mübhem olmalı.

Eğer anlaşılmayacak şeyler söylemek şiir söylemiş olmaksa kavimlerin Dârülfünûn-ı edebini dârü'ş-şifâ-yı cinnetin bir fakültesi addetmek neden doğru olmasın! Anlaşılmayan şiirler –ta'bîr câizse– şiir olmayan şiirler ve mübhemât-nüvîs şâirler –ta'bîr âzâde-i i'tirâz ise– şâir olmayan şâirlerdir.

Kendisi huzûr-ı rahmet-i Mevlâ'ya intikal edince âsârı nazar-ı merhamet-i üdebâya arz-ı iftikār eden merhûm ve mağfûr Nâcî Efendi'nin kendisi gibi merhûm ve mağfûr olan eserlerindeki vuzûh ve sâdegî davâmızın delîl-i butlânı olamaz. Nâcî Efendi elfâz-ı sâde ile efkâr-ı sâde yazmış bir muharrir-i şâir-nümâdır. Huzûr-ı mezârına ve yekûn-ı âsârına bir Fâtiha ithâf etmek milletin borcudur. Nâcî Efendi'nin ve peyrevân-ı fehm-efkâr u âteş-zebânının, ki acizleri şiirlerinden ziyâde girye-âverdi, yazdıkları her şiir-manzûme-mersiyet ve mâhiyetin her kelimesi bundan otuz sene evvelki nâ-tüvân yahud nev-tüvân bir edebiyatın bâzuvân-ı şübbân-ı mensûbînine geçirilmiş ma'nevî bir zincirin bugün paslanmış siyeh-nümûn-ı zevâl halkalarıdır.

Âsâr-ı Abdülhak Hâmid'in ızlâl-ı ibhâma karîn ve belki de garîk olması iddiâsı ancak bir iddiâ olduğundan şiir mübhem olmalıdır gibi bir iddiâ-yı dîgere delil olamaz. Hâmid Bey'in âsârı mübhem değil, efkârı muallâdır. Ulviyeti herkes tamâmıyla anlayamayacağı için Hâmid'i de herkes anlayamıyor.

Bizim müfekkire-i nâsût-menziletimize lâhûtlardan, burclardan, şâhikalardan kopup düşen hitâbât-ı âliyye bit-tabi' mübhem gelir. Dehânın karşısında zekâ âciz ve râcildir. Engin denizlerin emvâc-ı şevâhık **[136]** tareyânını pâyânsız sâhillerin leb-i zemzeme-dâr vüs'atinden ayırıp da hıyâz-ı hadâyikın dâire-i dil-teng-i râkidine nasıl îsâl ve idhâl edebiliriz? Hâmid'in ibhâm-ı muazzamını bugün müsin birkaç çocuğun taklîd etmeğe çalışması o kebg-i hırâmân-ı şi'rin zâgâsâ bir musallid-i mudhiki olmak değil midir?

Bir de anlamak isterim ki bugün te'sîs yarın tevsî' edilmek istenilen nazm-ı mübhemle bu memlekete ne hizmet edebiliriz? Osmanlıların kullandıkları siyâh mürekkebler hâlâ edebiyâtın siyeh-tâli'liğine ma'kes olmuş gibi ağlayarak mı cereyân etsin? Artık bize bir dûşîze-i nihâl-endâm ve gül-cemâlin târîf-i hüsn ü ânı gerekmez.

Bir devr-i inkılâb –kanlar, cerîhalar, hirâs felâketlerle dolu– bir kitâb-ı zî-hayât, bir binâ-yı pür-vekāyi'dir ki onu kılıçlar yazar ve yapar lâkin o hayât-ârâ kitâbın, o vekāyi-meşhûn binânın ölüme, nisyâna karşı sıyânet-kârı kalemler olur. Açık söyleyeyim inkılâbı kılıçlar te'sîs ederse kalemler tedvîr eder. Müessis-i devr-i inkılâb olan kılıçlar gubâr-âlûd niyâm-ı ihtifâlarından çıkalı epeyce oldu; fakat idâme ve idâre-i devr-i hürriyyet etmesi lâzım gelen kalemler hâlâ hokka-i siyeh-dâ'ire-i tereddüdlerinden kıyâm-nümûn-ı hurûc olmalıdır. Vâkıa Nâmık Kemâl'in muazzam oğlu Ali Ekrem, son asr-ı edebîmizin müebbed evlâdı Mehmed Âkif kalb-i şâ'iriyyetlerinin indifâât-ı bürkâniyye gibi âteşîn olan sâdırât-ı hamâsetiyle şu devr-i hürriyyetin ihtiyâcât-ı edebiyyesine mübeccel bir rükn-i hâdim, meşkûr bir kâfil-i tatmîn oldular. Fakat bu lâ-yemût erleri şebâb-ı hâzır ta'kîb ve taklîd etmemeli mi idi?

Birtakım cinâyât-ı nefsâniyye ve fâciât-ı ahlâkıyyenin bîâr musavvirleri, rezâlet-şiâr sitâyiş-hânları olan bazı eslâfımız kâfî. Artık mecrâ ve mansabı germâyeler olan o çirk ü levs deryâlarında ellerindeki haşeb-pâre-i aklâma istinâd ederek bir de muâsırlarımız, ahlâfımız şinâverlik etmesinler ki cinâyettir!

Emin olmalı ki vatanın müncemid ve mücessem bir sabâh-ı âmâl olan kara toprağına bayrağımızdan düşen her sâye-i al en güzel çehrelerin tenevvü'ât-ı humretinden güzeldir.

Midhat Cemâl

MEKTEP
ve
Bu Sâyede Din-i İslâm'ın İntişârı

Terakkıyât-ı medeniyyeyi bu tabakaya, benî beşeri istîlâ eden cehâletten tahlîs edip bu âlem-i idrâke sevk eden, fıt-

raten şakī halk olunmuş bir çocuğu bir kuvvet-i hârikulâde ile hilme da'vet eden, insanlara sârî olan ilel-i mütenevvia-i emrâziyyeden tahlîs eden, bir fakiri ilim sâyesinde zengin eden, bir devletin diğer devletle muhârebesinde galebe çaldıran, bir dinin sebeb-i intişârı olan mektep değil midir?

Bugün düvel-i muazzamadan addolunan Japonya bundan kırk elli sene evvel ne hâlde idi? Bundan dört sene evvel Rus ve Japon seferinde Japonların gālib geleceğini kim ümîd ediyordu? İşte Japonlarda maârifin intişârı Rusları mağlûb etti. Dîn-i Mesîhî'nin şimdiye kadar fevkalâde intişârı Avrupa'da mevcut olan mübeşşir mektepleri sâyesindedir.

Bir millette ki mektepler yoktur, o milletin mahviyyeti derece-i vücûbiyyete vâsıl olmuş demektir. A'sâr-ı ahîrede dîn-i İslâm'ın terakkī etmemesine birinci sebep mekâtib-i tebşîriyyenin mefkūdiyetinden ileri gelmiştir.

Mihr-i münîr-i İslâmiyyet'in âsumân-ı şarktan lem'a-pâş-ı ulviyyet olduğu zamanlarda idi ki târîh-i âlemde hakīkaten pek büyük bir devir açılmış idi: Mihver-i hakīkīsinden inhirâf etmiş olan eski mezhebler tâ temelinden sarsıldı; asırlardan beri bir rehâvet içinde imrâr-ı ömr etmekte bulunan bir kavm-i zekâ-perverde büyük bir faaliyet görüldü; nûrânî bir din, parlak bir medeniyet evvelâ şark ufuklarını, ondan sonra Afrika'nın cihât-ı şimâliyyesini, sonra da Avrupa'nın müntehâ-yı garb-ı cenûbîsini tenvîr eyledi. Evvelleri medeniyetten, kemâlâttan mahrûm olan Araplar İslâmiyet'le teşerrüf ettikten sonra öyle parlak muvaffakiyetler, öyle şanlı muzafferiyyetler kazandılar ki, Yunânîler'in, İrânîler'in, Romalılar'ın asırlarca çalışıp çabalayıp da meydana getiremedikleri mazhariyyetlere pek serî bir sûrette nâil oldular. Velhâsıl ehl-i İslâm ile münâsebette bulunan bütün akvâmın pek az bir müddet içinde medeniyyet-i İslâmiyyeyi kabul eyledikleri meşhûd oluyor. Fakat bunlar dîn-i İslâm'ın mâhiyetini anlamaksızın kabul etmediler. O zamanlarda cihât-ı muhtelifeye sevk olunan İslâm mübeşşirleri dîn-i İslâm'ın hakīkatini, mâhiyetini, âdâb-ı İslâmiyyeyi anlattıktan sonra der-akab şerîat-i garrâ-yı Muhammediyyeyi tasdîk ve dîn-i İslâm'ı kabul eylediler; bu sûretle binâ-yı İslâm kurulup şimdi mevcut bulunan (400,000,000) İslâm meydana geldi.

Bu kadar muvaffakiyyetlerin cümlesi birinci derecede dîn-i İslâm'ın ne ma'kūl, ne âlî, ne vâsi' bir dîn-i sahîh olduğunu gösterir, ve ikinci derecede İslâmların [1](فضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب) kelâm-ı hikmet encâmına ne kadar itaat edip çalıştıklarını, âlim olup Hazret-i Peygamber'in şefkatini, merhametini kazanmaya bütün zihinleriyle, bütün kuvvetleri ile cehd ettiklerini ve muvaffak olduklarını gösterir. Fakat a'sâr-ı ahîrede o ehâdîs-i şerîfelere tamâmiyle riâyet edilmeyip yalnız medreselerde, mescidlerde "fıkh-ı" şerîf ve tecvîd okumakla "kolayca" âlim olmayı düşünmeye başlamışlardı. Hâlbuki Hazret-i Peygamber'in (اطلب العلم ولو فى الصين) hadîs-i şerîfini[2] tefsir edecek olursak ilim yalnız (fıkıh) ve tecvîd olmadığını anlayacağız; hadîs-i şerîfi tefsir edelim:

"İlim Çin'de bile olsa taleb ediniz" buyuruyorlar, tabiidir ki: Arabistan'ın çöllerinden kalkıp Çin'e gidip tahsîl-i ilm edecek olan adamın coğrafya bilmesi ve Çinlilerin kimler olduklarını ve hangi din ile **[137]** mütedeyyin olduklarını, mâzîlerini, öğrenmeğe tarih muâvenet edecek… O hâlde coğrafya ve tarih öğrenmemizi Hazret-i Peygamber yalnız şu hadîs-i şerîfte emrediyor. Bu hadîs-i şerîfe mümâsil nice hadîs-i şerîfler sâdır olmuştur ki bizi hâl-i hâzırda mevcut olan ulûm ve fünûnu öğrenmemize mecbur ediyor. Bu ulûm ve fünûnu öğrenmek ise yalnız mekteplere mütevakkıftır.

Bundan dört beş asır evvellerine ircâ'-ı nazar edecek olursak İslâmların dünyayı teshîr etmiş olduklarını müşâhede edeceğimiz bedîhîdir. İşte bu muvaffakiyyetlerin hepsi ilme ve ahkâm-ı dîne riâyet etmelerinden ileri gelmiştir. Fakat şimdi görüyoruz ki müslümanların kolu kırılmış, kanları fâsid olmuş. Nereye baksak, nerede bulunsak hayatı zehirleyecek ahvâl etrafımızı ihâta etmiş, sabrolunmaz, sabrına hiçbir gönül râzı olmaz bir hâldeyiz. Bu hâl irâdeyi sâlib bir mertebeye vardığı için insan bî-ihtiyâr söyleniyor. Ne derlerse desinler, mü'min bildiği şeyi söylemeğe memûrdur. Bir taraftan da bu vazîfe-i dîniyye bizi icbâr ediyor. İnsan bu vazîfeyi îfâ etmezse dinden çıkar, çünkü imân kalbinde yer bulamaz. Dîn-i İslâm'ın en büyük maksadı ise insan için saâdet-i maddiyye ve ma'neviyyenin veya ta'bîr-i âharle saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyenin medârı, mükâfât ve mücâzâtın en büyük istinâd-gâhı olan irâde ve ihtiyârı te'mîn etmek ve binâenaleyh irâde ve ihtiyârın menşe ve müvellidi olan vicdânı hür bırakmaktır. Bu hikmete mebnîdir ki da'vet-i dîne cebr ü ikrâh değil tebliğ esas kılınmıştır, o hâlde memâlik-i İslâmiyyenin cihât-ı muhtelifesinde müteaddid mübeşşir mektepleri küşâd olunsa ve neş'et eden mübeşşirleri Japonya'ya, Çin'e, Sudan'a ve daha sâir memâlike sevk olunsa da onlara dîn-i İslâm'ın mâhiyetini, hakīkatini âlimâne bir sûrette anlatsalar ve onlara tarîk-ı Hakk'ı gösterseler bu yolda yine âlem-i İslâmiyyet eski satvet ve muzafferiyyetini elde etse ne âlâ olur.

İslâm'da para da var, cehd de var. Yalnız bir teşebbüs yok, damarları uyuşmuş, hamâset-i dîniyyeleri onları tahrîk edemiyor, eğer teşebbüs de mevcut olsa ecdâdımızın lânetlerine müstahak olmaz, bil-akis onların tebcillerini kazanırız, ki bu en büyük bir saâdet-i uhrevîdir.

Mektepsiz ilim tahsîl olunmaz, ve ilimsiz de tebşîr gayr-ı kābildir. O hâlde neşr-i İslâm teşebbüsü yalnız mübeşşir mekteplerine münhasır kalmış olduğu bedîhîdir. Memâlik-i İslâmiyye'nin her şehrinde lâ-ekal iki üç mektep mevcut olduğu gibi bir de mübeşşir mektebi tesis olunsa ne olur? İslâmiyyet'in gittikçe tedennî etmekte bulunduğunu kimseler görmüyor mu? Nerede o ulemâ? Nerede o meşâyıh-ı kirâm? Onlar hiç bu mes'ele-i mühimmeyi mevzû-i bahs etmiyorlar mı? Hayır, çünkü onlar İslâmlardan para çekmekle meşgul bulunuyorlar! Mâzîden, müstakbelden şevâhide lüzûm yok, hâl-i hâzırda câmilerimizdeki ulemâların (isimde ulemâ hakīkatte câhil) vaazları: Softalara para veriniz, çünkü onlar mukaddestir, muazzezdir. Veyahud birtakım hurâfât-ı mâziyyeyi zavallı câhillere anlatmaktan başka bir fâide-

[1] Ebû Dâvûd, *Sünen,* İlim, 1.
[2] Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* 2/253.

leri görülüyor mu? Eğer mübeşşir mektepleri bulunmuş olaydı bu rezâletlere meydan verilmezdi.

Onlara hurâfât-ı mâziyyeden, yahud para çekmekten bahsedeceklerine Hazret-i Peygamber'in mufassal tarihini, felsefe-i dîniyye, târîh-i İslâm, âdâb-ı İslâm ve bunlara mümâsil istifâdeye olunacak hakāyıktan bahsederler, o cehâlet perdelerini kaldırırlar, o hâb-ı gafletten uyandırırlardı. Mübeşşir mekteplerinin daha nice fevâidi var.

Bu hâlât-ı müteessireye müteessif olmamak kābil midir? Ey ihvân-ı dîn! Cenâb-ı Hak bizi, dinimizi, vatanımızı muhâfaza etmek için bir hâris olarak halk etmiştir. Bu vazîfeyi sû-i isti'mâl etmeyelim, kemâl-i ciddiyyetle icrâ edelim, ihmâl etmeyelim, ihmâl bizi girdâb-ı sefâlet ve harâbiyyete sevk eder. Bu yolda para vermekten hiçbir vakit çekinmeyelim; çünkü bunlar teşebbüs ve para sâyesinde kuvveden fiile getirilebilir. Bir hâris vazîfesini sû-i isti'mâl etmemek için canını tehlikeye koymaya daima müheyyâdır. İşte biz de canımızın fedâsıyla bu kemâlâta bu muvaffakiyyetlere vâsıl olunacağını bilerek, hiç tereddüd göstermeyelim. Çalışalım, dünyada çalışmak ve teşebbüs sâyesinde her emele muvaffak olunur. Vakt-i hâzırda Merkez-i Hilâfet'te, memâlik-i İslâmiyye'nin zengin şehirlerinden addolunan Mısır'da, Hindistan'da birer mübeşşir mektebi tesis olunsa ona da râzı oluruz. Biz şimdi zamân-ı İslâm'da bir teşebbüs, bir çalışmak eseri bulmak istiyoruz, şimdilik bu da kâfîdir. Eğer yine eski hâlimizde, eski tenbelliğimizde devam edecek olursak İslâmiyet'in hiçbir vakitte intişârı görülmeyecektir. Çalışmak, para sarf etmek, teşebbüsten başka dîn-i İslâm'a necât ve necâh yoktur. Hakîkatin perde-i kitmân altında kalmayacağına eminiz, fakat hakîkatin izhârı çalışmak ile hâsıl olur. Bâkī vesselâmü alâ menittebaal-hüdâ.

Beyrut **Abdülebed Süreyyâ**

Sırâtımüstakīm

Japonya'ya, Çin'e, Sudan'a gitmeden evvel kendi memleketimizde bulunan din kardeşlerimizi uyandırsak, hakāyık-ı asliyye-i dîniyyeyi onlara anlatabilsek bizim için bu da büyük bir muvaffakıyettir. Çünkü buradaki müslümanların ahvâli gittikçe öyle garib bir şekil alıyor ki teessüf etmemek, ağlamamak mümkün değildir. Biz şimdi zamân-ı hürriyyette de bu teessüf-nümûn hâllere lâ-kayd kalacak olursak bir müddet sonra mehâlik-i melhûza bir seyl-i hurûşân gibi mevcûdiyetimizi kapladığı zaman ellerimiz böğrümüzde kalırsa hayret ve taaccüb etmemeliyiz.

Bugün İslâmların inhitât-ı hâzırını dine haml ediyorlar. Hâlbuki bir zamanlar şark ve garpta temevvüc eden livâ-yı Muhammedî'yi taşıyan sîneler, her türlü müessir-i bedîa-i medeniyyeyi vücûda getiren dimâğlar hep bu dîn-i celîlin hak-perest sâlikleri idi. Sonraları müslümanlar tefrikalara düşerek **[138]** habl-i metîn-i ilâhîye i'tisâmdan uzaklaşarak bu hâllere giriftâr oldular. Yoksa dîn-i mübînimiz bize daima vahdeti, daima en ileride bulunmayı emrediyor. Biz hiç kimseye muhtâc olmayacağız, bütün akvâm bizden iktibâs-ı medeniyyet edecek; bütün ulûm ve fünûnun, bütün terakkıyât-ı medeniyyenin merkez ve menbaı İslâmlar, memâlik-i İslâmiyye olacak.. Nitekim vaktiyle böyle idi. Maatteessüf şimdi ise o şerefe mazhariyet şöyle dursun o fünûnun, o terakkıyât-ı medeniyyenin düşmanı olmuşuz. Dinimiz mi tebeddüle uğramış, yoksa eski müslümanlar mı dini anlamamış?

Ne garib hâldir, bunları görüyor, hissediyor, söylüyoruz da yine beş kişinin baş başa vererek bil-fiil çalışmaya başladıklarını görmek nasîb olmuyor. Geçenlerde böyle bir mektep tesisine olan ihtiyâcı bazı zevâta arz ettik de aldığımız cevaplardan bedbinlikte pek haklı ve ma'zûr olduğumuza kesb-i kanâat eyledik.

Nedir bu hâl? Müslümanların kanı mı kurumuş? Kalpleri mi tahaccür etmiş? Yoksa dinimizi de düşünmeyi ecnebîlerden mi bekleyeceğiz? Yazıktır. Bu hâlin devamı mümkün değildir. Birkaç asır zarfında rû-yi arzda yüz, iki yüz milyon eksilen müslümanlar hâlâ bu inhitâtı hissetmeyerek kemâl-i faâliyyet ve ciddiyyetle bil-fiil çalışmaya, yoluyla, medenî kimselere mahsus bir intizâm ile çalışmaya başlamazlarsa sonra kabâhati hiç kimsede bulmasınlar.

Artık damarlarında hûn-ı İslâmiyyet cevelân eden erbâb-ı hamiyyet bu ihtiyâcı his ile gayret ve faâliyyete gelerek bu husûstaki fedâkârlığının kıymetini takdîr eylemeli ve hemen işe başlamalıdırlar. Tevfîk Cenâb-ı Hak'tandır.

Felsefe-i Hayâtiyye
Yahud
İsbât-ı Vâcib

ZEVİ'L-HAYÂTIN TEKÂMÜL VE TENÂSÜLÜ

Zevi'l-hayâtın mekân itibâriyle morfolojisini bundan evvelki makalemizde mütâlaa ettik. Bir de zaman yani şahıs ve nev'inin devamı itibâriyle tedkīk edeceğiz.

Müşâhedât-ı fenniyye bize gösteriyor ki bütün zevi'l-hayât bidâyette bir tek hücreden teşekkül etmiştir. Bu hücre-i ibtidâiyyenin tertîb-i dâhilîsi şahsın vahîdü'l-hücre veya kesîrü'l-hücre olacağına göre tehallüf eder. Vahîdü'l-hücerâtta tevellüdden itibâren hücre neşv ü nemâya başlar. Bir zaman-ı muayyene vâsıl olunca iki zevi'l-hayât teşkîl etmek üzere bi-zâtihi iki parçaya ayrılır. Bundan sonra eski hücre, eski şahıstan hiçbir eser kalmaz, yerine iki şahs-ı cedîd kāim olur. Bunlar da evvelki gibi alâ'im-i tegaddî ve nesebiyye izhâr eder, bunlardan her birisi büyür, inkısâm eder. Ve iki şahs-ı cedîd hâsıl eder. İşte bu silsile-i teşekkülât böylece devam eder gider.

Şundan anlaşılıyor ki vahîdü'l-hücerâtın tekâmülü iki devri hâvîdir. Birincisi kable't-tevlîd, yani neşv ü nemâ devridir ki mahlûku ikinci devre yani devr-i tevlîd ve tenâsüle hazırlar.

Weismann tek hücreli zevi'l-hayâtın bâkī ve gayr-ı fânî olduğunu iddiâ ediyorsa da bunlar da ârızî olarak telef olabilirler. Yani bunlarda mevt-i tabii yoktur. Hattâ ileride bahsedeceğimiz vechile bu hâl kesîrü'l-hücerât için bile bir dereceye kadar aynıdır.

Kesîrü'l-hücerâtta hücre-i ibtidâ'iyye yani "beyza" yine aynı nevi'den tahassül eden bir hücre-i dîgerle yani "huveyn-i menevî" ile karıştıktan sonra bir "beyza-i mülekkaha". Bu da neşv ü nemâ bularak iki hücre-i dîgere inkısâm eder, fakat bunlar, vahîdü'l-hücerâtta vukūa gelen hâlâta mugāyir olarak iki zevi'l-hayât-ı cedîd, iki şahıs teşkîl etmek üzere birbirinden ayrılmazlar, birlikte müctemi' olarak neşv ü nemâ bulur ve her biri iki hücreye ayrılırlar. İşte bu inkısâm pek çok defa tekerrür ede ede birçok hücerâtın tekessürünü intâc eder ki bunların kâffesi yekdiğerine mülâsık âzâ ve ensâc-ı muhtelife teşkîl etmek üzere tehallüfe dûçâr olurlar. Bu âzâ ve ensâcın hey'et-i mecmûası da kesîrü'l-hücre olan şahsın vücûdunu teşkîl eder.

İnsanın vücûdunu teşkîl için binlerce milyar hücerât (hesâb edildiğine göre vücûd-ı beşer elli trilyon hücreden teşekkül etmiştir) nev'in bâkī olduğu müddetçe her insan için aynı olan bir plan mûcebince, bir nizâm ve siyâk-ı mükemmel üzere tevazzu ederler. İnsan için olan bu hâl kesîrü'l-hücerât olan zevi'l-hayâtın kâffesi için aynıdır. Hele şurası ol kadar şâyân-ı dikkattir ki bu plan şahs-ı kesîrü'l-hücrenin bütün taazzuvu, bütün vezâifi ve bütün kābiliyyetiyle beyza-i mülek kahada bi'l-kuvve mevcuttur.

Muhtelif zevi'l-hayâtın beyza-i mülekkahası şekil ve terkîb-i kîmyevîce birbirinin aynıdır.

İnsan yumurtası köpek yumurtasına tamamen müşâbihtir. Fakat birincisi insan ikincisi bir köpek çıkarır. Beyzanın şekil ve terkîb-i kîmyevîsini tanımak kifâyet etmez, menşeini bilmek lâzımdır. Zîrâ menşe; yumurtanın hücresine âdetâ mühr-i mahsûsunu basıyor. Beyza-i mülekkahayı tasavvur edenler için hayrete düşmemek mümkün olamaz. Protoplazmanın bu kütle-i hurde-bîniyyesi, "zî-hayât" denilen (insan, köpek, kuş, balık, böcek, nebât) eser-i nefîsi vücûda getiren bir san'atkârdır. Bu âsâr-ı nefîsenin yanında bedâyi'-i beşeriyye çocuk oyuncağı mesâbesinde kalır. Kesîrü'l-hücerâtın tekâmülü üç devri hâvîdir:

[139]

1) Kable't-tenâsül olan devirdir ki bu esnâda "zî-hayât", hücerâtını teksîr ederek neşv ü nemâ bulur ve tenâsüle hazırlanır. Bu tekessür-i hücerât vahîdü'l-hücrelerde olduğu gibi nâ-mütenâhî değildir. Âzâ ve echize neşv ü nemâlarının bir derecesine gelince "kühûlet" hücerâtın tekessürü ve şahsın neşv ü nemâsı münkatı' olur.

2) Devr-i tenâsüldür ki bu maksad için ayrılmış olan hücerâtın hücerât-ı tenâsüliyye veya cinsiyye yardımıyla şahsın tekessürü vukūa gelir.

3) Ba'det-tenâsül olan devirdir ki bunun devam ettiği esnâda şahsın vücûdunu teşkîl eden hücerât –ki vazîfeleri hücerât-ı nesliyyeye bir muhît-i muvâfık hazırlamak idi– faydasız bir hâle gelerek er veya geç bir hâl-i inhitâta, tegaddî ve faâliyeti tedrîcen tenâkusa velhâsıl ihtiyârlığa dûçâr olur ki netîcesi "mevt"tir. Binâenaleyh kesîrü'l-hücrelerin vücudlarını teşkîl eden milyarlarca hücrelerden yalnız; yekdiğerine tesâdüf edebilip de birbirine karışan hücerât-ı nesliyye (büyeyz ve huveyn-i menevî) mevtten kurtulurlar ve bir zât-ı cedîdin teşekkülüne bâis olurlar. "Mevt" tekâmülün tevakkuf-ı kat'îsidir. Bu da evsâf-ı hayâtiyyenin yani taazzuv, tenâsül, tegaddî ve ef'âl-i nesebiyyenin inkıtâıyla anlaşılır.

Lâşe, şerâit-i muhîtiyye-i muvâfıka konulsa da alâim-i hayâtiyye görülmez. Bu sûretle mevt bazı mahlûkatta görülen "hayât-ı hafî"den tefrîk olunur. Fi'l-hakika öldükten sonra vücûd-ı zî-hayât sâha-i tabîiyye-i câmideye dâhil olur ve ecsâm-ı câmide gibi "kuvvet ve madde" kānûnlarına tâbi olarak artık hayatı tavsîf eden hâtem-i gāiyyeyi hâiz olamaz.

Ecsâm-ı zî-hayât fânîdir, mevte mahkûmdur. Mevt, vahîdü'l-hücerâtta ârızîdir. Hâlbuki kesîrü'l-hücrelerin tekâmülünün ni-hâyet-i tabîiyyesidir.

Hülâsa- Her bir zî-hayât bir devr-i tekâmüle mâliktir ki bu; kendi ecdâdının tekâmülünün tekerrüründen ibârettir ve başlıca safhaları neşv ü nemâ ve tekessürdür.

Vahîdü'l-hücerâtın tekâmülü iki zâtın teşekkülüne müncer olur. Kesîrü'l-hücrelerin tekâmülü de aynı bir veya ziyâde eşhâs-ı cedîdenin teşekkülü maksadı üzerine ise de bu, mevt ile hâtime-pezîr olur. Binâenaleyh, tekâmülde bir maksad, bir illet-i gāiyye vardır ki o da "tenâsül"dür. Bütün ef'âl-i hayâtiyye hemen bunun icrâsına hizmet ediyor. Ve hakīkaten şahs-ı zî-hayât, tevlîd ve tenâsülden yani nev'inin idâmesinden ibâret olan maksada vusûlden sonra mahv u gāib oluyor. Câlib-i nazar-ı dikkattir ki bu tekâmül, bu taazzuv gayr-ı idrâkîdir ve bunun icrâsından matlûb olan maksad da şahs-ı zî-hayâtın mechûlüdür. Bi'l-kuvve veya bi'l-fiil tenâsüle müncer olan tekâmül yalnız mevcûdât-ı zevi'l-hayâtta müşâhede olunur. Ve bunların en mühim evsâf-ı mümeyyizesinden birini teşkîl eder. –daha var–

Ankaralı: Ali Rıza

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 325 tarihinde Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–ikinci musâhabeden mâba'd–

(Hülâsa: Kavâidciler arasında ismin envâ'ı (ism-i cins, ism-i hâs, ism-i işâret, ism-i mübhem, ism-i şahıs, ism-i keyfiyet) – ismin uğradığı haller – ismin başlıca nevi'leri (asl-ı isim, zamir, sıfat) – ismin basit olması, edatla birleşmiş olması, isim veya sıfatla birleşmiş olması) – isimleri i'mâl ve isti'mâl – edatların yazılışı üzerine iki söz - …. bakıyyesi sonra)

İsmin kavâidciler arasında birtakım nevi'leri var.. Kelimeyi üçe taksim edip bir kısmına "isim" deyince "sıfa" gibi, "zamir" gibi, "ism-i işâret" gibi bazan ayrı sayılan neviler de isme girer.

Evet isim bir şey gösterir. Fakat bu gösteriş ve bu şey hep bir değildir. Meselâ "taş" deriz. Bu bir isimdir, bir şey gösterir. Fakat bu şey bizce belli bir şey değildir. "Taş" deyince gözümüzün önüne muayyen bir taş gelmez. O hâlde

bu kelime neyi gösterir? Yerden çıkarılıp binâya fülân yarayan bir maddeyi gösterir. Kelime umûmiyet üzere bir cins gösterdiği için her taşa "taş" denir. Kezâlik "deniz" deriz. Bu kelime bütün denizlere âmm olarak "deniz" denen büyük suları gösterir. Fakat hangi deniz? Belli değil. Bütün denizlere "deniz" denir. Demek, "taş" ve "deniz" kelimeleri büyük bir cinse âmmdır. Bu sebeble belli olmayan bir şey gösteren isme "ism-i cins" ve "ism-i âmm" deniyor.

İsim bazan belli bir şey gösterir. Meselâ "Marmara" da bir şey gösteren bir isimdir. O şey nedir? Belli bir denizdir. "Marmara" deyince Marmara şekliyle, hudûduyla gözümüzün önünde taayyün eder. "İstanbul" ve "Ahmed" denilince de böyle olur. Demek ki ismin bu nev'i bir ferde hâs olup o ferdi belli olarak gösterir. Böyle belli bir şey gösteren isme "ism-i hâs" ve "alem" deniyor.

İsim, işâret yerini tutar. Çünkü ismi kullanmayıp ismin müsemmâsı parmakla gösterilse maksad yine hâsıl olur. "Şu ağaç", "bu kitap", "o çocuk" gibi sözlerdeki "ağaç", "kitap", "çocuk" birer ism-i cinstir. Bunların üstlerindeki "bu", "şu", "o" nedir? Bunlar işâret yerini tutan birer kelimedir. Bir şey işâretle gösterilince belli olmaz mı? Bunlar da işâret ettiği ismi mübhemlikten kurtarıp belli hâle getiriyor. Böyle işâret ettiği şeyleri belli hâle getirerek gösteren bu üç kelimeye "ism-i işâret" deniyor.

İsm-i cins belli olmayan bir şey gösterir. Bazı kelimelerde bu belli olmamak hâli pek ziyâdedir. Meselâ "hayli müşkil", "kime anlatmalı" sözlerindeki "hayli" ve "kim" kelimeleri.. İnsan bunlara karşı bir **[140]** karanlık içinde kalıyor. "Hayli" ne demek? Kaç endâz, kaç okka, kaç gün, kaç yıl? "Kim" ne demek? Erkek mi, kadın mı, çocuk mu, âkıl mı, mecnûn mu, sahîh mi, malül mü, âlim mi, câhil mi, Türk mü, Frenk mi, zengin mi, fakir mi? Hiç belli değil.. Vâkıa bu mübhemlik bütün ism-i cinslerde var. Bunu böyle ayırmak fazla.. Fakat bazı kavâid-nâmelerde bu da bir nevi sayılmıştır. Böyle belli etmeyerek bir şey gösteren kelimelere "ism-i mübhem" diyecek yerde "mübhemât" diyorlar.

İsim hisle anlaşılan veya zihinle bilinen her şeyi gösterirken, isim yerini tutan "ben", "sen", "o" kelimeleri sâir isimler gibi her şeyi göstermez. Yalnız şahsı ve zâtı yani mütekellimi, muhâtabı, gâibi gösterir. Böyle şahsı ve zâtı gösteren kelimelere "ism-i şahıs" yerinde "zamir" deniyor.

İsimler doğrudan doğruya bir şey gösterir. Fakat "büyük", "küçük" gibi bazı kelimeler doğrudan doğruya ana bir şey göstermez. Belki doğrudan doğruya gösterilen ana şeyin keyfiyetini, şöyle böyle oluşunu gösterir. Böyle bir ana ismin keyfiyetini gösteren kelimeye "ism-i keyfiyyet" yerinde "sıfat" deniyor.

Eski kavâidcilerin hatırını gözeterek yürüttüğümüz şu hurdecilikte ismi altıya ayırmış olduk.. İsm-i cins, ism-i hâs, ism-i işâret, ism-i mübhem, ism-i şahs, ism-i keyfiyyet.. "İsm-i cins" ile "ism-i hâs" hep isimdir. Binâenaleyh "isim" denince ikisi de dâhil olur. "İsm-i mübhem" dediğimiz mübhemâtı ayrıca mevzubahis etmek fazla bir şey.. Çünkü mübhemlik hâli bütün ism-i cinslerde bulunan bir hâl. "Şu", "bu", "o" ise, keyfiyet gösteren sıfatlardan ibâret. "Bir", "iki", "üç" gibi ana sayı isimleri kâh, mevsûfuyla berâber bulunup, sıfat olur.. Kâh da, mevsûfu makamına kāim olup, isim olur. Bunun da "ism-i aded" diye ayrıca nevi sayılmasına hâcet kalmaz. Şu hâlde "zamir" denilen "ism-i şahs" ile "sıfat" denilen "ism-i keyfiyyet" asıl "ism"in yanında başlıca nevi olarak kalır. Şu hâle bakınca ismi "asıl isim", "zamir", "sıfat" diye üçe ayırmalı. Fi'l-hakika ism-i cins, ism-i hâs, ism-i mübhem hep isimdir. İsm-i işâret, ism-i keyfiyyet hep sıfattır. İsm-i şahs ise zamirdir. En çok ahkâm asıl isimdedir. Bundan sonra isme mukābil gelecek şey sıfattır. Zamir daha husûsî bir isimdir, daha husûsî ahkâma tâbidir.

İsimlerde "ahvâl-i isim" diye sayılan da bir şey var.. Bundan bahsetmek mutlaka lâzım ise, ismi tarassut edelim. Ne buluruz? Bu, ya kendi hâlindedir, ya bir fiilin te'sîrine uğramıştır, ya başka bir isme bağlanmıştır. Şu hesapça ahvâl-i isim üçtür.. İsmin kendi hâlinde bulunması, yani mücerredlik hâli.. Bir fiilin te'sîrine tutulması, yani mef'ûliyet hâli.. Diğer bir isme bağlanması, yani izâfet hâli. İşte ismin hâlleri esâsen üç. Ama mef'ûl olmak; mef'ûlün bih, mef'ûlün ileyh, mef'ûlün fîh, mef'ûlün anh olmak sûretiyle dört ve izâfet hâli de muzâf olmak, muzâfun ileyh olmak sûretiyle iki sayılırsa mücerredlik hâliyle berâber bunlar yedi olur. Bazı kavâidciler bunu sanki mühim bir şey imiş gibi teşrîfâta kor, muallimler de bununla zavallı talebesini ezdiği kadar ezer.

Tensîk ede ede, yani beyhûde yer tutanlarını kadro hâricine çıkara çıkara üçe indirdiğimiz isim nevi'lerini bu ahvâl-i isim boyunduruğuna koşacak mıyız? Asıl isimler buna kemâliyle boyun eğer. Sıfatlar isimleriyle (yani mevsûf hâlindeki metbûlarıyla) berâber ise bunlara bir şey dokunmaz... Yok, isim yerine gelmiş iseler ismin yükleneceği yükü onlar yüklenir. Zamirlere gelince onlar biraz husûsî.

Bunu uzun uzun teşrîfâta boğmaya, buna cedveller tahsîs etmeğe hâcet var mı? Bu cedvelleri kavâid ile meşgul olan çocuklar kendileri bulmalı. Hattâ muallim bunun şeklini bile çocuğun dirâyetine bırakmalı, kitaplardaki hazırlıklar, kestaneyi soyup hattâ ağızda çiğneyip çocukların ağızlarına koymak gibi bir şey oluyor.

Bu musâhabede asıl maksada dâir söyleşip, tedrîsâtı nasıl yürüteceğimizi anlayacak idik. Geçen musâhabede açılamayan cihetleri biraz daha açalım derken, yine hudûdu atlayıp ölçüyü kaybettik. Tekrar tahattur edelim ki söylenen şeyler zevâid olsa bile fevâidli zevâiddir. Bir de bunların çoğu kendimiz içindir, çocuklar için değildir. Artık bundan sonrası için biraz toplanalım, sözü fazla uzatmamaya çalışalım.

Ne yapmıştık? Kelimeyi üçe taksim edenlere uyup, kelime üçtür; isim, fiil, edat, demiştik, şimdi ne yapacağız? Bunları sıra ile gözden geçireceğiz. Şu hâlde isme bir daha dönüp bakmak münâsib olur.

Biliriz ki, isim bir şey gösteren kelimedir. Gösterilen şey, ve gösteriş itibâriyle isim türlü türlü olur. Evet, başlıca üç nevi' bulduk: Asıl isim, zamir, sıfat. Bunlar hep bir cins şey olduğundan birbiri yerinde bulunurlar. Meselâ isim sıfat gibi kullanılır, "eşek gibi ahmak" diyecek yerde "eşek" denilir..

"Eşek" esâsen isim iken sıfat yerini tutar. Kezâlik sıfat isim gibi kullanılır, "deli adam" diyecek yerde "deli" denilir.. "Deli" esâsen sıfat iken isim yerini tutar. Zamir, zâten isimdir, isim yerini tutar.. "Ahmed geldi" diyecek yerde "O geldi" denilir.

Azıcık dikkatle anlarız ki isimler ya anasından doğduğu gibi kalmıştır, ya ufacık bir takıntı alarak basitlikten çıkmıştır, yâ ki **[141]** bütün bir kelime ile birleşerek mürekkeb olmuştur. Bu da işin tabiatının îcâbıdır. Çünkü lisanda her şeyi gösterecek ayrı ayrı lügat bulmak güçtür. Bir kelime ile bir şeyin esâsı olan ma'nâ gösterilse de o esâs ma'nâya taalluku olan şeyler gösterilemez, o kelimeye bir takım ilâveler icrâsıyla ona münâsebet alan ma'nâlar da gösterilmek çâresiz olur. Meselâ "süt", "yağ" lügatlarıyla "süt" ve "yağ" ma'nâları gösterilir. Fakat "sütlük", "sütçü", "yağlı", "yağsız", "yağımsı", "yağhâne" gibi buna münâsebeti olan ma'nâlar çâresiz asıl lügatlere birer parça ilâvesiyle gösterilir. Bazan böyle bir edat ilâvesi de kâfî gelmez, "koyun sütü", "süt çorbası", "ak süt", "yağlı süt" gibi mürekkeb ta'bîrlere ihtiyaç görülür. Böylece ana isimlere ufak parçalar veya bütün kelimeler ilâvesiyle yeni yeni sınaî isimler meydâna getirilir.. Lisanda kolay ve kullanışlı bir genişlik hâsıl olur.

Bu mülâhazayı toplarsak diyebiliriz ki isim ya basit olur, ya olmaz. Basit olmayan isim ya edatla birleşmiş bulunur ya isim ve sıfatla birleşmiş bulunur. Şu hâlde tabiatiyle üç sûret hâsıl olur: Basit isim, edatla birleşmiş isim, isim ve sıfatla birleşmiş isim.

İsimlerde görülen üç sûretin her biri ayrı ayrı tedkîke, tafsîle muhtaçtır. Fakat bu tafsîlâta girişmek bizim işimiz değildir. Yalnız şunu söylemeden geçmek olmaz ki bu üç sûretin üçünde de çocuklara gösterilecek mühim noktalar vardır... Evvelen basit isimler ya tamam tamam basittir, bir müştakkun minh ile alışverişten tamâmen ârîdir. Yahud ki bir müştakkun minh ile alâkalı veya biraz şüphelidir. Meselâ "süt" kelimesi tamâmen basittir, kendinde müştak olmak gibi bir hâl yoktur. "Yakı" ve "yangın" kelimeleri ise, "yakmak" ve "yanmak" asıllarından müştaktır ve bu itibârla tam basit değildir.

Sâniyen edatla birleşmiş isimlerdeki edatlar "lik, lık, cı, lı, sız, cik, cık, ceğiz, cağız, ce, msı" gibi birer ayak hâlinde alınarak başka isimlere takılır, bunlarla binlerce onbinlerce yeni isimler teşkîl olunur.

Sâlisen isim ve sıfatla birleşmiş isimler, iki ismin veya bir sıfatla bir ismin birleşmesinden hâsıl olduğuna göre esâsen ikiye ayrılır. Bunun birine "terkîb-i izâfî" ve diğerine "terkîb-i tavsîfî" denilir.

İsme edatlar takmaya, başka kelimeler koşmaya sâik olan şey nedir? Şüphesiz ihtiyaçtır. Basit bir kelime işi anlatamayınca ona ekler konulup, arkadaşlar koşulup ma'nâdaki eksiklik tetmîm edilir. Bu ekler, bu arkadaşlar ne olursa olsun hep mütemmimdir. Meselâ "süt" deriz. Süt anlaşılır, buna diyecek yok. Fakat "sütlük", "sütçü" ma'nâları süte müteallik şeylerse de bunlar yalnız "süt" kelimesiyle anlaşılamaz. Kezâlik "koyun sütü" terkîbinin anlattığı şey yine "süt"tür. Fakat kelimeye "koyun" kelimesi koşulmazsa "keçi sütü", "deve sütü", "kısrak sütü", "eşek sütü", "inek sütü", "insan sütü" anlaşılmak ihtimâli olur. Bu ihtimâl kaldırılmak için kelimeye mütemmim ve muzâfun ileyh koşulmak, kelime bir iken iki olmak, üç olmak, dört ve beş olmak çâresiz olur. Eğer böyle olmasa her ayrı ma'nâ için ayrı ve müstakil lügat îcâb eder. "Etçi" ve "et satıcı" diyecek yerde "kasap" dediğimiz gibi her şeyde böyle müstakil lügat bulmağa mecbur olaydık ne kadar sıkılacaktık?

Ana isimlere bir şeyler ilâvesiyle yeni yeni isimler teşkîl etmek sınaî ve fevkalâde bir şeydir. Bu tasarruf bir nevi' i'mâldir. Bundan sonra bunları bir de âdiyen kullanma var. Bu tasarruf bir imâl değildir, âdeten bir isti'mâldir. Bunun için de yeni ayaklar lâzım.. Bu yeni ayaklar i'mâl işinde olduğu gibi kelimeye yapışmaz, mâl olmaz. Meselâ "koyunlar" deriz, bununla koyunun birden ziyâde olduğunu anlatırız. İşimiz bitince "koyun" kelimesi bu ayağı bırakıp eski hâlinde kalır. Kezâlik "sütü içerim" ve "sütçüyü çağır" deriz. Bunlarda "ü" ve "yü" kelimeye pek muvakkat bir sûrette takılır. "Sütçüyü" misâlinde "çü" ile yeni bir kelime i'mâl edilmiştir, "yü" ile bu kelime isti'mâl edilmiştir. İ'mâl mahsûlü olan "sütlük", "sütçü", "sütlü", "sütsüz" gibi tasarruflar lisânın malı gibi lügatnâmeye girer "süt", "süte", "sütte", "sütten", "sütün" gibi tasarruflar ancak ihtiyaç oldukça muvakkaten kendini gösterir. Birinci tasarruf lügat işi, ikinci tasarruf sarf işidir. İkinci tasarruf, kavâ'idnâmelerimizde "ahvâl-i isim" diye gösterilmek âdettir.

Dikkat edilmek ve hatırda tutulmak lâzımdır ki bu tasarruf bazan bir cihetten i'mâl, bir cihetten isti'mâl olur, yani iki sûrete de meyl eder. Meselâ "çocuk" kelimesine "cağız", "ca", "msı" edatlarını ta'kîb "çocukcağız", "çocukça", "çocukumsu" deriz. Bu, ne tamam birinci tasarruf nevinden ne de tamam ikinci tasarruf nevinden olur, belki ikisi ortası bir şey olur.

Burada yazıdan bahsedilecek değil.. Fakat sırası geldi.. İki söz söylenebilir. Ma'lûmdur, isimler ağızdan nasıl çıkıyor ise öyle yazmak lâzım.. Vâkıa bunu yapamamışız.. Fakat gidişimiz buna doğrudur. Zamanımızda "kapu" ve hattâ "kabu" gibi yazışlar eski görünüyor. Herkes bunu "kapı" yazmaya meyyâldir. Fiillerin ana ma'nâlarını gösteren parçalar da şüphesiz isim gibidir, isim gibi telâffuza göre yazılmalıdır. "Yürü", "buyur" gibi asılların "yüri", "biyür" yazılması müsteskaldır. Edatlara gelince, iş başka.. Edatlar tâbidir. Edatlar kendinden evvel gelen kelimeye yapışacak veya muvakkaten takılacak. Onun için edatlar yalnız bir şekilde yazılır. Meselâ "südlik" ve "südci" telâffuzda "sütlük" ve "sütçü" iken "lik" ve "ci" bozulmaz. Kezâlik fi'l-i mâzî edatı olan "di" ve "miş" parçaları **[142]** "doğdu" ve "doğmuş" gibi kelimelerde "du" ve "muş" telâffuz olunurken yazıda "di" ve "miş" kalır. Yazımızda esaslı ve kâfî ta'dîlât yapılmadıkça bunun böyle kalması çâresiz ve faydalıdır. Bu esâsa nazaran "li" edatından bozulmuş olan "lu"yu kaldırmak ve "lik" gibi kefli edatlarda kefin yerine göre kaf olmasına tahammül etmek lâzım gelir.

İsti'mâle yarayan (i, yi, e, ye, de, den) ayakları ise daima muttarriddir. Aslâ bozulmaz.

Zamirler için i'mâl hâli yok gibi.. Çünkü zamirler gayet husûsî isimlerdir. Onlar da yalnız "benlik", "bence", "senli benli" gibi bir iki şey var. İsti'mâl hâlinde ise yalnız mef'ûlün ileyh sûretinde bir fark var.. Bu da birinci musâhabede bilmünâsebe söylenildi idi. "Ben" zamiri "bene" olacak iken "benge" sûretinden dönerek "bana" olmuş "sana" da böyle. Fakat "ona" tuhaftır.. Zannolunur ki, bu, Fârisînin "ân"ından "ân ki" gibi bir şey yapılarak ondan atlatılmış. Her ne ise bugün "ona" yerinde "âna" demek gülünçtür.

–mâba'di var–

ÂLEM-İ İSLÂM
RUSYA MÜSLÜMANLARI VE RUS MAÂRİF NEZÂRETİ

Matbûât bir milletin müddeî-umûmîsidir; hukûk-ı beşeriyyeti mütegalliblerden alır, sâhibine iâde eder. Matbûât bir milletin rehberidir; tarîk-ı müstakīm üzerinde yürür, metbû'larını refâh ve saâdete isâl eder. Matbûât hukûk-ı beşeriyyenin yegâne muhâfızıdır; süngüden daha sivri kalemi ile hâinlerin üzerine yürür, kalbine saplar. Binâenaleyh ortalıkta sivri kalemle yazılmış matbûât dururken hukûk-ı beşeriyye her türlü taarruzdan masûndur. Matbûât bir cismin birbirinden ayrılmış uzuvlarını kütle-i vâhide hâline getirir. Mağrib'de yaşayan bir kardeş Maşrık'ta yaşayan bir kardeşini ancak matbûât vâsıtasıyla bulabilir.

Binâen-alâ-zâlik menâfi'-i şahsiyyelerini ancak milleti mahv, memleketi harâb, ortalığı alt üst etmekle te'mîn edebilen erkân-ı istibdâd, kendi icrâ'ât-ı mel'anet-kârânelerini yalnız matbûâtın ağzını kapamak ile muvaffak oluyorlardı. Bunlar yalnız bununla iktifâ etmediler, kanlı ellerini daha uzağa temdîd ederek cerâid-i ecnebiyyenin harâbe-zâra dönen bu zavallı Memâlik-i Osmâniyye'ye duhûlüne mümânaat gösterdiler. Zannolunmasın bu alçakların yaptıkları bu rezâletler, ilmen, siyâseten şâyân-ı istifâde olan Fransız, Alman, İngiliz cerîdelerine hasrolundu. Hayır, daha ibtidâî bir hâlde olan Rusya İslâm matbûâtını da gözlerinden geçirerek Memâlik-i Şâhâne'ye duhûlünü men' husûsunu bir irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîlerine iktirân ettirdiler.

Burada pek tabii olarak bir suâl vârid oluyor: Mâdem ki Rusya İslâmları matbûâtı daha hâl-i ibtidâîde, Osmanlılar onlardan ne ilmen istifâde edecek ne de fikren. Acaba o hâlde bunların duhûlüne mümânaat göstermenin hikmeti ne olsa gerek?

İstibdâdın âlâmını çekerek pek cüz'î bir şey için senelerce Fizan'a sürülen mağdûrîn-i istibdâdın buna pek tabîî olarak bir cevap vereceğini biliyoruz ki o da devr-i istibdâdda yapılan şeyler bir hikmete mebnî değil, ki bunda da bir hikmet arayalım....

Yek nazarda bu pek doğrudur. Fakat bizler şimdilik bunu pek sathî bir mülâhaza ile geçiremeyiz, bir parça esbâbını izâh etmek isteriz:

Rusya İslâmları matbûâtının Memâlik-i Osmâniyye'de intişârı kendinin hâl-i ibtidâîde olduğuna rağmen büyük büyük fevâid istihsâl ederdi.

Ez-cümle Rusya İslâmlarının hâline muttali olup ne kadar fenâ bir hâlde idâre olunduklarını gördükleri vakit Osmanlı İslâmlarının mekteplerinde bunlara karşı bir hiss-i şefkat açılarak bunlara bir meyil hâsıl olacaktı. Bu hissiyyât bir gün feverân ederek bütün efkâr-ı umûmiyyenin galeyânını mucîb olacaktı. Bu ise ne erkân-ı istibdâdın işine gelirdi ve ne de Rus hükûmetinin... Binâenaleyh Kırım'da münteşir *Tercümân*, Orenburg'ta münteşir *Vakit* gazeteleri vâsi' bir mikyâsta Memâlik-i Mahrûse'de intişâra başlar başlamaz bir irâde-i seniyye çıkarak Rus postasına bunların tevzîini men husûsunda teblîgât icrâ olunmuştu. Rus Hükûmeti de bunu canına minnet bularak çarçabuk kabul ediverdi. Beyoğlu'nda Rus matbûâtı tevzî olunurken bu tarafta İslâm matbûâtı cayır cayır ateşlerde yanıyordu.

Cenâb-ı Hakk'ın fazl u inâyetine binlerce hamd olsun ki artık o devri atlattık, şimdi ise Rusya'nın herhangi bir köşesinde intişâr eden gazeteleri elimize alıp mütâlaa ederek istediğimiz kadar onlar hakkında fikrimizi der-miyân etmeye hürriyyetin bütün ma'nâsıyla hürüz. Bu Memâlik-i Mahrûse'de bir Osmanlı, matbûât vâsıtasıyla Osmanlıların ahvâlini ıslâha çalışmak hakkını hâiz ise bir İslâm çocuğu da bugün dünyanın herhangi bir köşesinde intişâr eden cerâid-i İslâmiyyeyi eline alarak İslâmların ahvâlini ta'kīb etmeye, îcâbında fikrini der-miyân ederek hukûklarını müdâfaa etmeye haklıdır. Düvel-i metbûalarından gördükleri bazı haksızlıkları âlem-i medeniyyete vaz' ederek koca millet-i İslamiyyenin nazar-ı dikkatini celb etmeye çalışmak borcudur. İşte buna mebnî bu günlerde posta kutusundan aldığımız Kazan'da münteşir *Beyânü'l-Hak* gazetesi sütûnlarında **[143]** görülen Rus Maârif Nezâreti'nin Rusya İslâmlarının maârifi hakkındaki beyânâtını derc ederek Rus Hükûmeti'nin İslâmlar hakkında ne gibi bir fikir beslediğini ve onların terakkıyyâtına ne miktarda çalıştıklarını âlem-i medeniyyete göstermek arzusunda bulunuyoruz.

Rus Maârif Nezâreti'nin beyânâtı Kazan'da münteşir *Kamskarovajski* gazetesinde neşrolunup yine Kazan'da intişâr eden *Beyânü'l-Hak* refîkimiz tercüme ediyor.

Kamskarovajski gazetesi Maârif Nezâret'inin beyânâtını ber-vech-i âtî neşrediyor: "Müslümanlar ta'limlerini umumlaştırmak derecesine vâsıl olmadıklarından bunlara ta'lîm-i umûmîyi kabul ettirmek daha on sene geçmeden mümkün olamaz. Bunları ta'lîm-i umûmî tahtına almak fâideli bir neticeyi intâc edeceği yerde pek zararlı olarak çıkmak ihtimâli var. İhtimâl bu vakit Zemsteva'ya (Dâire-i Zirâiyye) pek fenâ bir göz ile bakarlar. Binâenaleyh bunların mekteb medreselerine para tahsîs etmek fikrinden pek uzağız. Zâten bu husûsta Zemstevalar ile bir fikirdeyiz –Zemsteva (Dâire-i Zirâiyye)ye para vermek tarafdarı değildir–. Fîlhakika bir tanesi olsun bile yazı bilmeyen bu millet arasına on sene geçmeden ta'lîm-i umûmîyi tatbîk etmek mümkün olmayan bir şeydir. Eğer İslâmların böyle cehâlette kalmalarının sebebi,

kendilerinin maârife rağbetleri olmayıp Binâenaleyh mektebe girmek istemediklerinden ileri geldiği nazar-ı itibâra alınırsa onlar hakkındaki fikrin ne kadar doğru olduğu anlaşılır. Tatarlar mektebe girmesini istemiyorlar; Mâdem ki istemiyorlar, o hâlde bizlerde de zorla girdirecek kuvvet yoktur. Binâenaleyh sinn-i tahsîle hemen vâsıl olmuş Tatar çocuklarının hepsini mektebe sokmak mes'elesi bir emr-i müstâcel değildir. Te'hîr etmek mümkün ve lâzımdır.

Hülâsa: Ta'lîm-i umûmî husûsunda hıristiyanlar ile İslamları müsâvî derecede tutmamalı."

Bu beyânât hakkında *Beyânü'l-Hak* refîkimiz kendi mütâlaâtını der-miyân ediyor. Mütâlaâtının arasında şâyân-ı tenkîd noktaları vardır. İnşâallah gelecek numarada beyân ederiz. Şimdilik Maârif Nezâreti'nin beyânâtını tedkîk edelim; Maârif Nezâreti'nin bu beyânâtı arasında anlamadığımız birtakım mühmelât ve anlayarak tenkîd edecek bazı noktalar vardır.

Burada ilk evvel göze çarpan: "Müslümanlar ta'lîmlerini umumlaştırmak derecesine vâsıl olmadıklarından bunlara ta'lîm-i umûmîyi kabul ettirmek daha on seneden evvel mümkün olamaz" ibâresidir. Doğrusu bundan maksadı ne olduğunu an-lamadık; ta'lîmlerini umûmlaştırmak derecesine vâsıl olmamışlar, diyor. Acaba bir milletin arasına neşr-i maârif o milletin bir dereceye vâsıl olmasına vâbeste midir? Doğrusu bugüne kadar böyle bir şey görmedik. Zannımızca bir çocuk sekiz yaşını itmâm eder etmez kesb-i ma'lûmât istidâdını hâizdir. Mektebe gider, istediği kadar istifâde edebilir. İster peder ve vâlidesi Rus olsun, ister Tatar olsun, bu bir emr-i tabîîdir. Kimse inkâr edemez. Fakat bazı vakitler oluyor, ki bazı şeyler kendi hâl-i tabîîsinden çıkıyor da diğer bir şeyin taht-ı tesîrinde kalıyor. Yoksa acaba Rusya'da ta'lîm-i umûmînin icrâsı bir şeyin taht-ı tesîrinde midir? Maârif Nezâreti bunun icrâsını nâ-ma'lûm bir dereceye tâlîk ediyor...

Beyânü'l-Hak refîkimizin yazdıklarına bakarsak bu muammâ biraz izâh olunuyor.

Refîkimiz diyor, ki: "1870 sene 26 Mart tarihinde 'Hıristiyandan başka milletleri ta'lîm etmenin yolları' nâmında beyânnâme neşrolunmuştu, bu beyânnâmenin 343'üncü sahîfesinde 'Hıristiyandan başka milletleri okutmaktan maksad, onları Ruslaştırmaktır' demişti ve 841'inci sahîfesinde 'Binâenaleyh Tatarları Ruslaştırmak ancak aralarına Rus lisânını sokmak ile mümkündür' demişti."

Rus Hükûmeti bu beyânnâmenin hükmünü lağv eder gibi bir hareket göstermediğinden, hattâ 1906 senesi 31 Mart tarihinde neşredilen nizâmnâme bu beyânnâmenin hükmünü bir daha takviye ettiğinden Rus Hükûmetinin İslâmları okutmaktan maksadı ancak Ruslaştırmak idüğünü iddiâda tabîî ma'zûruz.

Maârif Nezâreti'nin ta'lîm-i umumî mes'elesinin icrâsına ta'lîk ettiği derecede İslâmların Ruslaşmaya müstaid bir hâle gelmesinden ibâret olduğu bu zikrolunan beyânnâmelerden pek açık bir sûrette anlaşılıyor. İslâmlar şimdilik Ruslaşmaktan pek uzak olduklarından Maârif Nezâreti ta'lîm-i umûmîyi on sene daha te'hîr etmeyi muvâfık buluyor. Demek on sene zarfında İslâmları ezecekler ve çiğneyerek yutabilecek bir hâle ifrâğ edecekler de sonra da ta'lîm-i umûmîyi tatbîk ederek bütün bütüne yutacaklar. Tabîî buna âfiyet ola, yahud hazmı kolay gele, diyemeyiz. Diyeceğimiz bir şey var ise o da nâfile yere zihninizi yorarak zahmet etmeyiniz, hazmı pek ağır gelir demek gibi bir nevi' nasîhattir. –sonu var–

Troytskili Ahmed Tâceddin

Darü'l-Hilâfe:

CÂMİ DERSLERİNİN İNTİZÂM VE TEVESSÜ'Ü

Meşrûtiyyet-i idârenin teessüs ve takarrüründen sonra devâir-i merkeziyyede rû-nümâ olan teceddüd ve faaliyet cümlesinden olmak üzere Meclis-i Mesâlih-i Talebe'ce de bazı mukarrerât-ı mühimme icrâsına teşebbüs edilmiş ve bir hayli âsâr-ı nâfi'a vücûda getirilmiştir. Medâris-i ilmiyyenin ıslâhıyla usûl-i tedrîsin bazı nukātınca tâdîlât-ı müfîde mevki-i fi'le vaz' edilmiş ve ez-cümle hâl-i **[144]** ibtidâîde bulunan talebe için izâa-i evkāttan başka hiçbir faydayı müfîd olmadığı bit-tecrübe sâbit olan şürûh ve havâşînin bi-ibârâtihâ kırâatinden sarf-ı nazarla yalnız iktizâ ettikçe temhîd-i kāide zımnında meâllerinden bahsolunması karâr-gîr olarak emr-i tahsîl sırf mütûna ve mütûn menzilesinde olan şürûha hasr ile müddet-i tahsîl tenkīs edilmiştir.

Emr-i tedrîsin sûret-i cereyânı da nazardan kaçırılmayarak müderrisîn-i kirâmın vakit ve zamanıyla derslerine devam eylemeleri taht-ı teftîşte bulundurulacağı gibi her bir müderris bir defter tutup derse mübâşeretten beş dakika evvel talebesini yoklama ederek gelmeyenlerin isimlerine şerh verip haklarında muâmele-i mukteziyye îfâ olunmak üzere müfettişler vâsıtasıyla Meclis-i Mesâlih'e ihbâr-ı keyfiyyete mecbur tutulmuştur. Mutâd olan ikindi dersleri de bu merkezde cereyân edecektir.

Talebe-i ulûm efendilerin ileride ber-tafsîl beyân edileceği vechile müktesebât-ı ilmiyyelerini daha ihâtalı, daha vâsi' bir mikyâsta bulundurmak maksadıyla dürûs-ı kadîmelerine Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Coğrafya, Hesap, Hendese, Tarih, Hikmet-i tabîiyye, İnşâ, Belâgat, Usûl-i Tercüme ve Mükâleme gibi bazı ulûm-ı dîniyye ve fünûn-ı riyâziyye ilâve olunmuş ve ileride her cihete teşmîl edilmek üzere şimdilik bu husûs için yalnız Dersaâdet'te sekiz mevki intihâb edilmiştir. Fünûn-ı mezkûreyi fahrî olarak okutmak için ulemâdan çok zevât-ı muhtereme şimdiden ta'yîn olunmuşlardır. Talebe-i ulûm efendiler gerek dürûs-i mürettebe-i kadîmeden gerek bu kere ilâve olunan fünûn-ı mütenevviadan her sene imtihân edilerek müktesebât-ı ilmiyyeleri sınıflarıyla mütenâsib görülmeyenler sınıflarında ibkā edilecektir. Sarf ve mebâdî-i nahv okutanlar lâ-ekal bir saat ve nahvin müntehâ derecesinde bulunanlar bir saat bir çeyrek ve mantık ve akāid ve daha yukarı dersler bir buçuk saat takrîr olunacak ve ey-

yâm-ı ta'tîliyyeye muhassas dersler de alel-umûm bir saat sürecektir ve talebe-i ulûma mütûn-ı mühimme-i ma'lûme ezber ettirilecektir.

Bu vechile senede dokuz mâh tahsil mecbûriyyetinde bulundurulacak olan talebe-i ulûmun ferâgat-i bâlleri için emr-i iâşeleri de der-pîş-i nazar ve mütâlâa edilerek imârât-ı mevcûdenin ıslâhı ve gallât-ı vakfiyyenin hüsn-i cibâyetiyle talebe-i ulûmun ikdârına meşrût olan nukūd-ı mevkūfe ve-sâirenin eyâdî-i kitmândan ve sû-i isti'mâlden kurtularak bi-hakkın mâ-vudıa lehine sarfı zımnında erbâb-ı vukūftan mürekkeb bir komisyon teşkîli lüzûmuna da teşebbüs edilmiştir.

İşte bi-hakkın muhtâc-ı ıslâh olan medârisin şu yolda ıslâhı çâresini düşünmüş olan ders vekâletiyle her vechile muâvenet ve tervîcde bulunan her biri erbâb-ı fazl u kemâlden olan Meclis-i Mesâlih he'yet-i muhteremesine beyân-ı teşekkür ve-cîbeden addolunur.

Rusya:

Aktoba'da (Turgay vilâyeti, Taşkend-Orenburg hattı üzerinde) usûl-i kadîm tarafdârânı kendi imamlarıyla Cem'iyyet-i Hayriyye ser-kâtibi Sâbit Alokef Efendi'yi "bunlar ihtilâlcilerdir. Ahâliyi iğvâ ederek Genç Türklerle ittihâda teşvik ediyorlar" diyerek jandarmaya jurnal etmişler. Jandarma da mûmâ-ileyhimâ efendilerin evlerine kadar giderek taharriyyât icrâ etmiş ve müteâkıben kendilerini uzun uzadı isticvâb etmiş. Aktoba imâmı âlim fikirli mektep idâresi husûsunda hizmeti sebkat etmiş bir efendi olup Sâbit Alokef Efendi de mûmâ-ileyh imam efendiye milletin terakkīsi uğrunda hizmet etmek için hem-râh olmaya lâyık, mutedil fikirli bir zâttır.

Vakit

Sırâtımüstakīm

Millet-i İslâmiyye arasında böyle çirkin şeylerin hâlen ber-devâm olmasına cidden teessüf ederiz. Dîn-i Mübîn-i Ahmedî'de nemîme en mezmûm bir haslet olarak muharremâttandır. Burada ise yalnız harâmı irtikâb ile kalmayarak terakkī-i İslâmiyyet'e karşı bir cinâyet de îkâ' olunmuştur. Menâfi'-i hakīkıyye-i milliyeyi derk etmeyen bu kabîl eşhâs-i leîmeye sad hezâr nefrîn.. Rusyalı din kardeşlerimizden alageldiğimiz ma'lûmâta göre daima bu kabîl ef'âl-i kabîhaya kadîmci nâmı altında türeyen ve din ve imânını Rusya'nın müstebid memûrlarına semen-i bahs mukābilinde satmak zillet ve denâetini irtikâb eyleyen eşhâs-ı leîme taraflarından mücâseret olunmaktadır. Terakkıyât-ı milliyyeyi te'mîn için geceyi gündüze katarak ve her türlü meşâkk u mehâliki göze alarak çalışan bir avuç mücâhidi himâye edeceklerine hasîs bir heves-i nefsânîyi tatmîn için sûret-i haktan görünerek ve bu kabîl münâfıkların yegâne silâhı ve âlet-i idlâl ü iğfâli olan "Din elden gidiyor" yaygarasıyla zavallı avâmı bu fi'e-i kalîleden tebrîd ederek bunlara müzâhir olacak kimse bırakmadıktan sonra Rusya hükûmetine mürâcaatla din kardeşlerini ihbâr denâ'etinde bulunuyorlar. Ekmeğine yağ sürülen hükûmet-i müstebidde de terakkıyât-ı milliyyeyi imâte için dîn-i İslâm'ın terakkīsi uğrunda çalışan, bu dîni bütün müslümanları pençe-i istîsâlinde mahv u ifnâ ettiği sıralarda kadîmciler, koca din hâmîleri (!) envâ'-ı fısk u fücûru irtikâb ile ibâhâ-i muharremâtta bulunmaktan dahi çekinmiyorlar. Fakat bugün teessüf ettiğimiz cihet buraları değildir. Âsâr-ı inkırâzın tamâmiyle meşhûd olduğu şu sırada bile kadîmcilerin hâlen tebdîl-i meslek etmiş olmamalarıdır. Ne ise[1](عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ) diyerek bari bundan sonra hâl ve mevkiin vehâmetini bi't-takdîr ümmet-i merhûmeyi milel ü akvâm-ı sâireye karşı pek zelîl gösteren şu fecâyie bir nihâyet verseler... "Din ve maîşet" refîkimizin hâssaten bu mühim mes'eleye nazar-ı dikkatlerini da'vet ederiz.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] "Allah geçmişi affetmiştir" anlamındaki ibare Mâide 5/95. âyete telmihtir.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

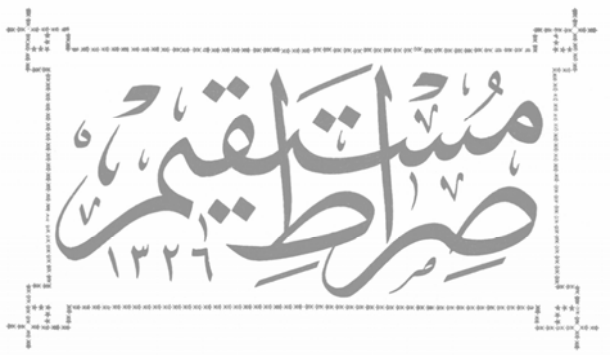

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

11 Kasım 1909 27 Şevval 327 Perşembe 29 Teşrînievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 62**

ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN HANOTAUX'YA CEVÂBI

– 2 –

Mösyö Hanotaux dinin ümmehât-ı mesâilinden iki mes'eleye, kader ile tevhîde taarruz ediyor; birinci mes'eledeki işkâlin sebebini, nâsın bu husûsta eskiden beri ihtilâf üzere bulunarak nihâyet iki fırkaya ayrıldığını, evvelki fırkayı abdin ef'âlinde kat'iyen ihtiyârı yoktur, dest-i kudrette bâzîçedir, diyenler teşkîl ettiğini, ikinci fırka ise Hâlık mahlûkuna bir ihtiyâr, bir irâde vermiştir ki o ihtiyâr üzerinde bildiği gibi tasarruf eder; binâenaleyh hayır, şer ne kazanırsa kendisine râcidir, i'tikādında bulunduğunu karıştırdıktan sonra, birinci fikir insanı hazîz-i meskenete düşürür, ikincisi ise evc-i kemâle çıkarır, diyor. Daha sonra evvelki mezhebe misâl olarak mevcûdâtın vücûd-ı ezelîde fânî olduğuna kāil olan Bûdîleri, ikincisine de ilâhı evsâf-ı maddiyyesi itibâriyle insana teşbîh eden eski Yûnânîleri gösteriyor; birinci mezhebin, sâliklerini bütün terakkıyât-ı insâniyyeden alıkoyduğunu, ikincisinin ise mu'tekidlerini merâtib-i kemâlâta i'lâ eylediğini söylüyor. Doğrusu bu sözlerdeki haltın, habtın bir misli daha görülmemiştir.

Daha sonra Mösyö Hanotaux diyânet-i Nasrâniyye ve İslâmiyye üzerine boşanarak diyor ki: Bu iki din şu iki mezhebi, yani nâsın kader mes'elesi hakkındaki iki muhtelif akīdesini temsîl etmektedir. Evvelkisi "Nasrâniyet" bir dîn-i ilâhîdir ki Ârîlerin bıraktığı hakāika vâris olmuştur; ikincisi "İslâmiyet" bir dîn-i beşerîdir ki Sâmirîler'in metrûkâtını almıştır. Birincisi insanı kurb-i ilâhîye îsâl eder; halbuki ikincisi derekât-ı hayvâniyyetin en sâfi[li]ne indirir. Zâten her iki dinin temâyülü onların istinâd etmekte olduğu asılda gâyet vâzıh bir sûrette zâhir olur. İşte birinci dinin aslı "İlâh-ı eb", "İlâh-ı ibn"i vücûda getirmiş, "İlâh-ı ibn" "İlâh-ı beşer" olmuş; bu iki ilâh Rûhu'l-Kuds vâsıtasıyla ittisâl etmiş. İkinci dinin aslı ise ilâhı beşeriyyetten külliyen tenzîh etmek, bu takdîsi Hâlık ile insan arasında bütün nisbetlerin, münkatı' olacağı bir hadde kadar vardırmaktır.

Mösyö Hanotaux bu cevherleri saçtıktan sonra iki dini birbirine halt etmek, bunları aynı usûle ircâ, aralarında münâsebet, müşâbehet akd eylemek gibi hiç neticesi olmayacak bir yığın söz daha söylüyor.

Acaba şu nutkun hâvî olduğu perîşan fikirlerin, hezeyan sözlerin emsâline hiçbir muharririn, hiçbir sâhib-i nazarın eserinde tesâdüf kābil midir? Ben bu husûsta verilecek hükmü ümmetlerin mezâhibine ve mezâhib hakkındaki efkârına biraz vukūfu olanlara bırakacağım.

Kader hakkındaki münâkaşât gerek teşbîhe, gerek tenzîhe kāil olan milletlerin hiçbirine hâs değildir. Zâten teşbîhin, yahud tenzîhin bu husûsta katiyyen dahli yoktur; çünkü bu münâkaşâtın kâffesi ilm-i ilâhînin her şeyi muhît olması, kudret-i ilâhiyyenin her mümküne şümûlü bulunması i'tikādından neşet etmiştir.

Nitekim kader mes'elesinde bizzat Nasrânîler arasında bile ihtilâf hâdis olmuştur; halbuki Nasrânîler Mösyö Hanotaux'ya göre Müşebbihe'dendirler. Hem bu ihtilâf, bu nizâ onların arasında kable'l-İslâm başlayarak zamanımıza kadar devam etmiştir. Ümîd ederiz ki Hanotaux Saint Thomas'nın etbâıyla, Dominikenler'in, kezâlik Loyola'ya tarafdar olanların mezhebine muttali olmuştur. **[146]** İşte evvelkiler Cebriyye'den, ikinciler ise Kaderiyye-i İhtiyâriyyeden olup millet-i Mesîhiyye arasında her iki mezhebe sâlik olan fırkalar mevcûttur. Binâenaleyh bu mezheb Hanotaux'nun zu'mu gibi bir mezheb-i Sâmî değildir; belki usûl ve fürûu Ârîler arasında zuhûr ve intişâr etmiştir de sonra başkalarına oradan intikāl eylemiştir.

Hiç sen kadere i'timâd ile işi gücü bırakıp arka üstü yatan bir Yahudi işittin mi? Kürek çekerek tâ Britanya adalarına giden Fenikeliler'in hazîne-i gayba intizâr ile hâb-ı nûşîn-i hayâle daldığını duydun mu? Lâkin biz bunu manastırlarda, râhiblerde çok gördük; sa'y ü ameli terk ederek, halkın dûş-i mesâîsine bâr olarak yaşayan bu orduların hâlini çok işittik. Evet bunlar o hâle gelmişti ki artık ellerinden bîzâr olan Avrupa başını kurtarmak için seyf-i sârime mürâcaat etmişti.

Yunanlılar arasında iştihâr eden baht ü tesâdüf mezhebi felsefenin mebâdîsini okuyan çocuklara varıncaya kadar herkesin ma'lûmudur. Felsefe kitaplarının, iptâli için uğraştığı bu mezheb mevcûdâtın sevk-i tesâdüfle vücûda geldiğini, binâenaleyh bir mümkünün vücûd bulmak için sebebe ihtiyâcı olmadığını iddiâ ediyor. Pekâlâ böyle bir mezheb her işi Hâlık'a isnâd etmekten ziyâde cebrîliğe sâik değil midir? Acaba böyle bir mezheb akvâm-ı Ârîyyeyi menâzil-i rif'at ve kemâle i'lâ edebilir mi?

İslâm'ın kitâb-ı münzeli olan Kur'ân-ı Hakîm erbâb-ı cebrin fikrini, [1](لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ) tarzındaki kavlini reddetmekte; kesbi, ihtiyârı altmış dört kadar âyetle isbât eylemektedir. Bir nazar-ı basîrete karşı buna muhâlif görünen âyât-ı kerîmenin kâffesi kavânîn-i kevn nâmıyla ma'rûf olan sünen-i ilâhiyyeyi takrîr için inzâl buyurulmuştur.

[2](وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً) âyet-i kerîmesiyle diğer âyet-i celîlede olduğu gibi.

Her âkıl abdin ef'âlinde muhtâr olması mes'elesiyle ümmetlerin ahlâk ve tabâyii üzerindeki kudret-i ilâhiyye arasında mevcûd olan fark-ı celîyi derhâl görür. Abdin ef'âlindeki ihtiyârını vicdânı ikrâr eder, kendisini bilmeyenlerden başkası inkâr etmez. Lâkin ümmetlerin tabâyi' ve secâyâ husûsundaki ihtilâfına gelince bunda mahlûkāt-ı Hudâ'dan hiçbirinin ihtiyârı olamaz. Cenâb-ı Hak zemîn ve âsumânı, zemîn ve âsumân arasındaki avâlimi nasıl yaratmış ise onu da öylece yaratmıştır.

Cenâb-ı Peygamber'in akvâli, ef'âli hep bu hakîkati te'yid etmiştir. İşte o Resûl-i Muhterem öyle yorulmaz bir sâî, öyle fütûr bilmez bir mücâhid, öyle şeb-zinde-dâr bir müctehid idi ki kimse onun isrini takibe muvaffak olamamıştır. Acaba kendisinin "Bana nusret va'd-i kat'îsinde bulunan Allah benim uğraşmama hâcet bırakmaz; i'lâ-yı dîni zâmin olan Mevlâ benim çalışmama lüzûm göstermez" diyerek, vazîfe-i da'veti itmâm ve ikmâl için kadere arz-ı teslîm ile iktifâ ederek bâlîn-i istirâhata yaslandığına dâir o Nebî-i Muazzam'dan bir haber menkul müdür? Hayır, böyle bir hâl şöyle dursun min-tarafillâh mazhar olduğu o sâdık vaadler kendisinin sa'y ü mücâhedededeki şevkini bir o kadar daha müzdâd eder, siyânet-i Hudâ o meb'ûs-i hakîmin hazm ü ihtiyâtını bir o kadar daha artırırdı.

Ashâb-ı güzîni onun mesleğini tuttular, sonradan gelen selef-i sâlih de ashâbın eserine tebaiyyet ettiler. Halbuki bunlar ilm-i ilâhînin ihâtasına, kudret-i ilâhînin şümûlüne imân husûsunda nâsın ekmeli oldukları gibi, min-tarafillâh kendilerine bahşolunan iki kuvvetin, akıl ve ihtiyârın kadrini takdîr husûsunda insanların a'lemi idiler. Sa'y ü mücâhedede, cidd ü kesbde pîşvâ-yı enâm idiler; bir hâlde ki neşr-i İslâm'a ettikleri hizmet, sarf eyledikleri himmet bugün gerek Hanotaux'nun kendisinin, gerek emsâlinin canını sıkıyor!

İşte akîde-i Sâmiyye, yahud da'vet-i Muhammediyye, yahud medeniyyet-i İslâmiyye budur ki dünyanın mehcûr bir köşesindeki bedevîlerden ibâret olup ni'met-i medeniyyet nâmına, zevk-i ilm ü san'at nâmına hiçbir şey bilmeyen bir avuç kavmi varmış oldukları gâyete kadar îsâl etmiş, onları arş-ı saltanat ve izzete i'lâ eylemiştir. Sonra bu bedevî kavim o sâyede öyle bir rikkat-i vicdâna, öyle bir safâ-yı akla mazhar olmuştur ki bütün akvâm-ı sâireye karşı telattufta bulunmuş, o akvâmın mechûlü olan birçok hakāyıkı, birçok maârifi keşf ederek bi'set-i nebevîden birkaç asır sonra Avrupalılar'ın nazar-ı hayreti önüne atmıştır.

Lâkin yazıklar olsun ki müslümanlar arasında rüûs-i şeytânîn gibi birtakım habîs kafalar peydâ oldu, Ârîlerin levsiyyâtından yüklenip getirebildikleri âsâr ile bu hâk-i pâki telvîs etti. Bugün meydandaki hasar hep onun bakiyyesidir.

Roma'dan, Acemistân'dan libâs-ı İslâm'a bürünmüş bir sürü mevâlî, bilâd-ı İslâm'a sokularak yüklenip getirdikleri şikāk u nifâkı etrâfa saçtılar; akāidde cedel bid'atini dine soktular, kader mes'ele-i gāmızasına dalmaktan men etmekte olan evâmir-i ilâhiyyeye, vesâyâ-yı nebeviyyeye muhâlefette bulundular; dışı parlak sözlerle, müzevver cümlelerle müslümanları aldatarak bugünkü tefrikayı meydana getirdiler. Halbuki Cenâb-ı Hak Peygamber'ine [3](إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِى شَيْءٍ) buyuruyor.

Vâkıa müslümanlar arasında Cebriyye ismiyle ma'rûf bir tâife zuhûr etti ise de hakkın, aklın, dinin önünde duramayacak kadar zayıf olduğu için az zaman sonra münkarız oldu, hattâ Saint Thoma etbâının hıristiyanlar arasındaki bekâsı kadar bile pâyidâr olamadı. Müslümanlar cebr ile ihtiyâr arasında mutavassıt bir mezhebe sâlik oldular ki bu mezheb sa'y ü amel mezhebi, sıdk-ı îmân mezhebidir. Hıristiyanlardan "Bosoya" gibi sâhib-i nazar olanlarla bunlara ittibâ eden cumhûr-ı a'zam bile son zamanlarda müslümanların bu mezhebine iktidâ ettiler.

[147] Maamâfih şurasını inkâr edemem ki zaman sâir milletlere yaptığı gibi müslümanlara da abûs bir çehre göstererek bîçâreleri birkaç asırdan beri mutasavvife tâifesinden birtakım erbâb-ı fesâda mübtelâ etti. Bu müfsid herifler beyne'l-İslâm birtakım evhâm neşr ettiler ki usûl-i dîn ile arasında katiyyen münâsebet yoktur.

Bu evhâm akāid-i sahîhadan olduğu için değil, lâkin dîn-i sahîhin âsârıyla galebe çalınmadığı sûrette câhillerin zihnini büsbütün çelecek, âkılleri ise tereddüde düşürecek birtakım vesâvisden ibâret bulunduğu için efkâr-ı müslimîne musallat oldu. Artık usûl-i dîn hakkındaki cehlin taammümünden nâşî müslümanlar arasında atâlet de taammüm etti ki bu husûsta yüksek tabakada bulunanların ber-mutâd büyük yardımı oldu.

---

[1] En'âm, 6/148.

[2] Hûd, 11/118.

[3] En'âm, 6/159.

İşte mutasavvifenin bu fırkası yüzünden musâb olduğumuz felâketler de Ârîlerin hasenâtı cümlesindendir! Çünkü bu bize İran'dan, Hind'den geldi, ve oradaki akāid-i evveliyyeyi de birlikte getirdi.

Gerek Hanotaux, gerek kendi seviyesindeki sathî-nazarları idlâl eden başka bir şey değil, ancak nutkunda bahs ettiği o habîs dervîşler, yahud o sersemlerdir ki hergün Cezâir'in, Tunus'un etrâfında dolaşıp dururlar. Bugün aktâr-ı İslâm'dan hiçbiri yoktur ki dini maîşete, zikrullâhı ticârete âlet ittihâz eden bu heriflerden hâlî olsun.

Lâkin eğer müslümanlar hakîkat-i dîne rücû' etmiş olsa idiler, üzerlerine farz olan vezâifi edâ ederler, topraklarını sürerler, servetlerini çoğaltırlar, Fransa'ya karşı ellerinden gelen kuvveti hazırlarlar, teşebbüslerinin müsmir olması için kaderin imdâdına i'timâd ederler, hiçbir zaman ölümden kurtuluş olmadığını bilerek savletlerinde kayd-ı hayâtı hatırlarına bile getirmezlerdi; sonra içlerinde erbâb-ı azm pâye-i izzete doğru yürürdü de kavînin zaîften, azîzin zelîlden istihsâl edeceği mevkii istirdâd ederlerdi; o zaman Hanotaux'nun nazarındaki cünûnları akla, hezeyânları hikmete münkalib olurdu.

Hanotaux'nun indel-müslimîn kader mes'elesi hakkındaki re'y-i sahîfine taalluk eden sözlerimiz bundan ibârettir. Tenzîh ve teşbîhe gelince kārîîne melâl vermeden korktuğumuz için inşâallah onu da yarınki makalemizde söyleyeceğiz.

Mehmed Âkif

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

من لحواء أنها حملت احمد أو أنها به نفساء

Nâzım hazretleri beyt-i sâbıkta Cenâb-ı Âmine'nin vilâdet-i Muhammediyye husûsunca hâiz olduğu şerefin rüchânına işâret buyurduktan sonra bu beyitte de o rüchânı tasrîh ediyor ve şöyle diyor: O kimdir ki Havvâ'ya Hazret-i Ahmed-i Muhtâr'ı hâmil veya onunla loğusa olmuştur diye ferah ve sürûr verir olsun. Hazret-i Nebiyy-i Muhtâr'ı haml ü vaz' etmek şerefi Cenâb-ı Âmine'ye mukadder olmuş ve kendisi bu müjdeler ile şâd ve mesrûr edilmiş olduğu hâlde ümmü'l-beşere bu şeref mukadder olmuş mu ve bu yolda kendisine bir tebşîr vukū' bulmuş mu?

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(من) istifhâm-ı istib'âdî (لحواء) fi'l-i mahzûfa müteallikтir ve (يفرح لحواء) takdîrindedir. (انها)'da (ان) müfesirredir. (حملت) ikinci bâbdan hâmil oldu ma'nâsına fi'l-i mâzî ve zamir Havvâ'ya râci'. (أحمد) mef'ûlün-bih ve gayr-ı münsarif ve (احمد الحامدين) ma'nâsına sıfat-ı tafdîlden menkul isimdir. (نفساء) loğusa demektir.

يوم نالت بوضعه إبنة وهب
من فخار مالم تنله نساء
وأنت قومها بأفضل مما
حملت قبل مريم العذراء

O günde Âmine binti Vehb Cenâb-ı Ahmed-i Muhtâr'ı vaz'-ı îlâd etmesi sebebiyle Havvâ dahi dâhil olduğu hâlde bil-cümle nisvân-ı âlemin nâil olmadıkları fahr ü şerefe nâil oldu ve evvelce Meryemü'l-Azrâ'nın hâmil kalmış olduğu nev-zâddan bil-icmâ efdalini kavmine getirdi.

Vilâdet-i Muhammediyye cihetinden Cenâb-ı Âmine'nin Hazret-i Havvâ üzerine efdaliyyeti birincinin üzerine alel-ıtlâk efdaliyyetini iktizâ etmez ve binâenaleyh kelâm-ı nâzım Havvâ'nın Âmine'den efdal olduğuna dâir icmâa münâfî düşmez.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(يوم) yukarıda vilâdet ma'nâsına olarak mürûr eden mevlidden bedel-i iştimâl tarîkıyle bedel ve mebnîye izâfeti hasebiyle feth üzerine mebnîdir. (نالت) nâil olduğu ma'nâsına mâzî. (بوضعه)'da (باء) sebebiyye ve zamir Nebiyy-i Mükerrreme râci'dir. (ابنة بهب) fâil ve mevsûf-ı mukadderin sıfatı olarak (آمنه ابنة وهب) takdîrindedir. Cenâb-ı Âmine'nin pederi cihetinden silsile-i nesebi Âmine binti Vehb İbni Abdi Menâf bin Zühre bin Kilâb bin Mürre olduğundan müşârun-ileyhâ hazretleri pederleri cihetinden Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz ile Kilâb'da birleşir. Müşârun-ileyhânın vâlidesi cihetinden silsile-i nesebi: Âmine binti Mürre bin Abdil-Uzzâ bin Kusay bin Abdiddâr bin Kusay ibni Kilâb'dır. (من فخار) mâ-ba'dindeki (ما)'yı beyândır ve fahhâr: Fânın fethiyle fahr ve şeref demektir. (مالم تنله النساء) cümlesi mef'ûlün-bih (وأنت) cümlesi (نالت) üzerine ma'tûftur. (قومها) mef'ûlün-bih. Kavm: Zükûra mahsûs ism-i cem'dir, bazen nisâ-i kavm dahi bit-tabi' dâhil olur, nitekim burada olduğu gibi. (بأفضل) harf-i cer tâdiyye içindir. (مما حملت) kavli (من مولود حملته) takdîrindedir. Burada mevlûd ile Îsâ aleyhisselâm murâddır. (ما) edatı nâdiren zevil-ukūlde isti'mâl olunur, buradaki isti'mâli ona mübtenîdir. (قبل) izâfetten maktû' olarak zamm üzerine mebnîdir. Mahzûf olan muzâfunileyhi **[148]** Âmine'dir. Ve (قبل آمنة) takdîrindedir. (مريم) fâil ve Hazret-i Mesîh'in mâder-i muhteremi Meryem binti İmrân es-Sıddîka salavâtullâhi aley-himâ'nın ism-i şerîfidir. (العذراء) Meryem'in sıfatı gurfe vezninde (عذره) bekârete ve hamrâ vezninde (عذراء) bekâr kıza denir. Hazret-i Meryem'e azrâ denmesi tezevvüc etmediği içindir ki ve Îsâ aleyhisselâma hâmil kalması ancak nefh-i Cibrîl iledir.

شمتته الا ملاك إذ وضعته وشفتنا بقولها الشفاء

Hazret-i Âmine nevzâdı vaz' eylediği zaman o nevzâdı melâike teşmît etti, ona hayır ve selâmet ile duâ eyledi ve Şeffâ radiyallâhu anhâ hazretleri bize sözüyle şifâ verdi, ol bâbtaki kavl ü rivâyetiyle bizi mesrûr ve dil-şâd kıldı.

* * *

Müşârun-ileyhâ Şeffâ hazretleri dedi ki Hazret-i Âmine Resûl-i Ekrem Efendimiz'i doğurduğu zaman benim elime gelmiş idi. Ol zaman o mevlûd-i muhterem istihlâl eylemesi (ref'-i savt etmesi) üzerine bir kāilin –ki melek olacaktır– (رحمك الله ورحم بك) diye hayır duâ eylediğini işittim ve bana o vakit şark ve garbın mâ-beyni aydınlanıp hattâ Rûm'un kasırlarını gördüm. Sonra onu sarıp sarmalayarak yatırdım. Bu aralık beni bir zulmet ve havf bürüyerek tüylerim ürperdi, o zaman bu mevlûd-i mübârek gözümden nihân edil-

mesiyle bir kāilin "onu nereye götürdün" suâline cevâben bir diğerinin "meşrıka" diye cevap verdiğini duydum, bu söz hiç hatırımdan çıkmaz, bunun için Cenâb-ı Hak onu peygamber olarak ba's buyurdukta İslâmiyet cihetinden nâsın evvelinde bulundum. (شفاء) şîn'in fethi ve fâ'nın teşdîdiyle aşere-i mübeşşereden Abdurrahman bin Avf radiyallâhu anh hazretlerinin vâlidesinin ismidir. Bazıları dediler ki Şeffâ müşârun-ileyhânın lakabıdır ismi Leylâ'dır. Bazıları da: Müşârun-ileyhânın isimi Safiyye'dir dediler. Kelime-i mezkûre şîn'in kesri ve fânın tahfîfi ile de zabt edilmiştir, vezne nazaran burada evvelki zabt taayyün eder. (شفتنا) ile (شفاء) arasında kable'l-alemiyye ma'nâ-yı aslîsi itibâriyle cinâs-ı iştikāk var. Cinâs-ı iştikak: Maddede ve asl-ı ma'nâda müşterek olan elfâzın beyni cem' edilmeğe denir.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(شمتته) Teşmît'ten mâzî ve zamir-i mansûb Resûl-i Ekrem'e râci. Teşmît; lügatte hayır ile duâ etmeye denir ıstılâh-ı şer'de; aksırana "yerhamük'allâh" denmeye ıtlâk olunur. Hîn-i vilâdet-i Muhammediyye'de teşmîtin henüz ma'nâ-yı şer'îsi mevcûd olmadığına ve Şeffâ hazretlerinin ânifen mürûr eden kavlindeki istihlâl lafzını bir melek tarafından istihlâl-i Peygamberî'ye (رحم الله ورحم بك) diye mukābele olunması karînesiyle mecâzen aksırmak ma'nâsına sarf etmek müsteb'id bulunduğuna mebnî burada teşmît'in ma'nâ-yı lügavîsi murâddır. (املاك) fâil ve meleğin cem'idir meleğin cem'inde kıyâs olan budur: cemel ve ecmâl gibi. "Melek" lafzı risâlet ma'nâsına olan (الوكه)'den müştak ve me'hûz olmakla hemzesi aslî ve mîmi zâiddir ve aslî hemzenin lâm üzerine takdîmiyle (مفعل) vezninde (مألك)'dir, badehu hemzesi lâm'ın mâ-ba'dine nakl edildiğinden (مفعل) vezninde (ملائك) oldu ve bundan sonra dahi hemzenin harekesi lâm'a nakl ve kendisi hazf olunarak (معل) vezninde (ملك) oldu.

Şu hâlde kıyâs olan onu (افعال) vezni üzere cemi'lendirmektir, nitekim nâzım hazretleri bu vecih üzere cemi'lendirmiştir, onu (ملائكه) sûretinde cemi'lendirenler (ملائك)'e nazar ederek o sûrette cemilendirmişlerdir. Melek (الوكه)'den müştaktır demeleri mîmin zâid olduğunu tasrîh eder. Re'y-i cumhûr da budur, bazıları mîmin harf-i aslî olduğuna zâhib olmuştur. Hîn-i vilâdet-i Muhammediyye'de teşmît eden ancak bir melek iken nâzım hazretlerinin sîga-i cem' ile îrâd etmesi mübâlağa içindir. Ve bir de melâike-i kirâmın ismet ve tahâretleri hasebiyle onlardan birine isnâd olunan fiilin güyâ cümlesine isnâd edilmiş gibi olduğuna işâret içindir. (اذ وضعته) cümlesinde (اذ) zarfiyyet içindir ve zamîr-i merfû' Âmine'ye zamîr-i mansûb Nebiyy-i Ekrem'e râcidir. (شفتنا) şifâdan mâzî. Şifâ: Devâ ve âfiyet demektir. Burada mecâzen ferah ve sürûr ma'nâsında müsta'meldir. Şifâ'nın cemi eşfiye'dir. (بقولها)'da harf-i cer sıla içindir ve zamir şifâya râcidir. (الشفاء) fâil. –bakıyyesi var–

Bereket-zâde: İsmail Hakkı

Kazan'da neşrolunan *Kazanski Telgraf* gazetesinin 21 Eylül Sene 1909 tarihli nüshasında "Salîb'in Hilâl'e galebe edeceği zaman artık hulûl etti" ünvânıyla mezkûr gazetenin güyâ Viyana muhâbiri tarafından irsâl olunan mufassal ve gayet bed-hâhâne bir mektup mündericdir.

Nasıl bir fikir ve maksada mebnî yazıldığı vehle-i ûlâda nazara çarpan, bütün âlem-i İslâm ve bilhâssa Osmanlılar hakkında son dereceye kadar bed-bînâne efkâr ile mâlî olan bu mektûbun tarz-ı tahrîri pek kaba, pek çirkindir. Sâhib-i mektûbun nezâhet-i kalemiyye ile aslâ münâsebeti olmadığı, İslâmlara karşı fevkalâde buğz ü adâvet perverde eylediği mektûbunun daha ilk satırlarında görülen elfâz ve ta'bîrâttan müstebân olmaktadır.

Bu vâdide onunla müsâbakaya çıkmak haysiyyet-i kalemiyyeyi pây-mâl etmek demek olduğundan tabîî herkesin kârı değildir.

Butlânı beyyin olan safsatalara revâc vermek için böyle vâdilere sapmak âciz kalemlerin en kavî istinâdgâhlarını teşkîl eder, çok defa görülen ahvâldendir ki bazı kimseler sekāmeti kendi şehâdet-i vicdâniyyeleriyle sâbit olan birtakım efkâr-ı bâtıleyi kabul ettirmek için daima maglatadan istiâne eylerler; onunla te'mîn-i muvaffakıyyet edemezlerse muhâtablarını tehevvüre mağlûb ederek akıl ve mantık dâiresinden çıkarmak, bunun neticesi olarak cevaptan âciz bırakmak için haysiyyetini kesr edecek sözlerle igzâb ederler. Bu sûretle münâkaşanın şirâze-i intizâmı bozulur.

Tecâvüze ma'rûz olan kimse de tabîî şiddet-i teessür ve infiâlinden bir cevâb-ı savâb ile mukābele ve def'-i dâvâ edemez. Hasmı da güyâ kendisini bu sûretle iskât ve ilzâm ettim, diye mütesellî olur.

Biz bunu bildiğimiz için sâhib-i mektûbun o ümîdini boşa **[149]** çıkaracağız. Tecâvüzât-ı vâkıasına karşı iltizâm-ı sükût, i'tidâl dâiresinde idâre-i lisân edeceğiz. Tâ ki gürültü arasında hakîkat gāib olup gitmesin, mes'elenin asıl rûhlu noktaları anlaşılsın.

Hoş.. Viyana muhbirinin mektûbu bu zahmeti ihtiyâra da değmez idi ya! Fakat mektûbun zâhiren kuvvetli gibi görünen ve bazı kimselerin ezhânını taglît etmesi melhûz olan fıkarâtını cevapsız bırakmamaya karar verdik ve bunlara karşı birkaç söz söylemeyi muvâfık bulduk.

Evvelâ şurası kat'iyyen bilinmeli ki bir milletin iyiliğini isteyenler kadar istemeyenler de vardır. İyiliğini isteyenler elbette o milleti mûcib-i şevk u gayreti olacak sözlerle terakkīye tergîb ederler. İstemeyenler de bütün ef'âl ve harekâtını haklı haksız tenkīd ve muâhaze ile şevkını kesr eylerler, sâlik olduğu tarîk-i terakkīde bu vechile devamına mâni olmak isterler. Sahîhü'l-azm olan bir millet hangi menba'dan teraşşuh ettiği derhâl anlaşılan bu gibi sözlere aslâ havâle-i sem'-i i'tibâr etmeyerek işinden, vazîfesinden başka bir şey düşünmez. Çünkü bir yolcu yolda giderken etrâftan gelen her sese kulak kabartacak, cevap verecek olursa bir saatte kat' edeceği mesâfeyi bir ayda kat' edemez.

İşte mevzûbahis olan mektûbun sûret-i mütercemesinde münderic fıkarâttan bazılarını aynen nakl ediyoruz:

Viyana muhâbiri mektûbunun ilk satırlarında "Millet-i İslâmiyyenin pek kıymetdâr halîfeleri hal' olunarak bugün hükm-i Kur'ân mahv edildi" diyor.

Hâkān-ı mahlû'un tarafdârlığı maskesiyle meydân-ı münâkaşaya çıkan muhâbir efendinin bundan maksadı ne olabileceği hakkında birçok ihtimâlât vardır. Bunların hepsi ya-

zılacak olsa uzun gider. Ancak bütün dünya ile Viyana muhâbiri efendi de bilir ki hâkān-ı sâbık otuz üç sene kadar bir müddet makām-ı Hilâfet'i işgal etmişti, fakat millet-i İslâmiyyenin "pek kıymetdâr" halîfesi değildi. Zulmü, istibdâdı tahammül derecesini fersah fersah geçen bir pâdişâhı bütün millet-i İslâmiyyenin kıymetdâr bir halîfesi sûretinde göstermek muhâbir efendiden başka kimsenin hatırından geçmemiş olsa gerek!

Pâdişâh-ı sâbıkın zulüm ve istibdâdıdır ki kendisini lâyık olmadığı dereceden lâyık olduğu derekeye indirdi. Bir pâdişâh-ı zâlimin zulmüne nihâyet vermekle Kur'ân-ı azîmü'şşânın ihlâl-i ahkâm-ı münîfesi beyninde ne gibi bir münâsebet tasavvur edildiğine bir türlü akıl erdiremedik. Hâkān-ı sâbık fetvâ-yı şer'-i şerîf ile hal' edildiğinden Kur'ân-ı Kerîm'in hükmü ihlâl değil, belki icrâ edildi. Bir de muhâbir efendi acaba bu sözleri söyleyecek kadar ahkâm-ı Kur'âniyyeye nereden kesb-i vukūf etmiş?

"Beşyüz seneden beri yeniçeriler halîfelerini birkaç defa hal' etmişlerse de Kur'an'la sâbit olan kuvvetlerini almamışlar idi. Bütün âlem-i İslâm pâdişâhının kuvvet-i müstebiddesi meşrûtiyete tahvîl olunmasıyla Kur'ân'ın kuvveti zâil oldu. Binâenaleyh Türkiye'nin müstakil olan vücûdu da kayboldu."

Safsata vâdisinde akıl ve mantıktan ancak bu kadar istifâde olunabilir. Mantık, mantık olalı böyle bir kıyâs-ı fâsidin tertîbine hâdim olmamıştır, zannederiz.

Bir kere şu "müstebid kuvvet" sözünü ele alalım; bunun ma'nâsı iktidâr-ı mutlak, iktidâr-ı keyfî demek olacak. Muhâbir efendi bilmeli ki İslâmiyyet dünyada kimseye o iktidârı vermemiştir. Gerek halîfe-i müslimînin gerek efrâd-ı nâsın harekât ve sekenâtı aklî, şer'î birçok kuyûd ile mukayyeddir. İşte meşrûtiyet o kuyûda riâyeti te'mîn, herkesin hakkını, vazîfesini ta'yîn için te'sîs edildi. Başka bir şey için değil. Artık bununla Türkiye'nin istiklâli mahv mı olur, yoksa kuvvet mi bulur? Bilemeyiz. Yok, yok.. O istiklâl muhâbir efendinin iddiâsı vechile mahv olmadı; teeyyüd etti, kuvvet buldu; daha da bulacak!

"Genç Türkler Türkiye'sinin yakında parça parça olması şüphesizdir."

Bu fikir yeni Türkiye gibi yeni değil, eski Türkiye kadar eskidir. İşte bütün Türkler de buna meydan vermemek için çalışıyorlar. Meşrûtiyet bunun için tesis edildi. Muhâbir efendi gibi baykuşların sadâ-yı meş'ûmu ancak bu sûretle kesilebildi. Eğer istibdâd devam etmiş olaydı, çoktan iş olup bitmiş, muhâbirin sözü yerini bulmuş idi. Bereket versin ki devamına meydan verilmedi.

İşin bundan sonrasına gelince istikbâlin keşf ü ta'yîni kerâmete, halbuki muhâbir efendinin kerâmetle münâsebeti olmadığından kehânete muhtaçtır. Ancak kendisinin böyle bir hüner ve ma'rifeti olup olmadığı bizce kat'iyyen mechuldür.

"Müslümanların hukūk-ı nâmûs ve fazîletlerinin aynı olan şerîatleri Napolyon kavânîniyle mübâdele edildi."

Müslümanların şerîati hiçbir kanûn ile mübâdele edilmedi ve edilmez. Viyana muhâbiri, Napolyon kanûnunun tedvîninde şerîat-i İslâmiyyeden ne kadar istifâde edildiğini bileydi, böyle câhilâne bir söz söylemez idi.

"İslâm'dan başka insanları bir şeye saymamış kibar bir Türk şimdi memâlik-i Osmâniyyenin müsâviyü'l-hukūk hıristiyanlarından farkı olmayan bir beyi oldu. Gāzî, kahhâr bir sultân şimdi kendi kuluyla bir dereceye tenzîl edildi. Bir hıristiyanı hukūkta kendisiyle müsâvî tutmak doğrusu şecî', âlî İslâm için zillettir."

Avâmın gayret-i câhilânesini tahrîk için ancak böyle âdî, bayağı fikirler lâzımdır. Eğer hakîkat muhâbirin dediği gibi olaydı memâlik-i Osmâniyyedeki anâsır-ı hıristiyâniyye altı yüz bu kadar seneden beri ne milletlerini, ne de mevcûdiyetlerini muhâfaza edemezlerdi. Devlet onları insan, hem de bütün ma'nâsıyla insan olmak üzere tanımış, onların hukūkunu muhâfaza etmiş; onlar da o sâyede terakkī, temeddün etmişler, sâhib-i yesâr ü servet olmuşlar; milletlerini, lisânlarını, dinlerini muhâfaza etmişler..

Sultân şimdi kendi kuluyla bir dereceye tenzîl edildi, sözüne gelince; cevaptan müstağnî bir deli lakırdısından başka bir şey değildir. Eğer te'sîs-i meşrûtiyyetle hükümdârân mevkilerinden tenezzül ediyorlarsa, bunu yalnız bir hükümdâra tahsîs etmeyip, bütün hükümdârâna teşmîl **[150]** etmeli. Halbuki bugün dünyanın her yerinde meşrûtiyet meşrûtiyet, hükümdâr hükümdâr, ahâlî ahâlîdir. Meşrûtiyet onların mevkilerini bir kat daha tahkîm eder.

"Bir Hıristiyanı kendisiyle müsâvî tutmak.. Doğrusu şecî' ve âlî İslâm için zillettir."

Viyâna muhâbiri mektûbunun daha ilk satırlarında "Bedevî Moğol evlâdı" diye tahkīr ettiği İslâm'ı burada şecî', âlî sıfatlarıyla tavsîf ediyor. Çünkü fikr-i bâtılını tervîc için burada böyle bir ustalığa mürâcaat lâzım gelir. Evet İslâm, hıristiyan hukūk-ı medeniyece bugün nazar-ı kānûnda müsâvîdir. Bunun böyle olması nasıl oluyor da İslâm için mûcib-i zillet oluyor, bilemeyiz. Muhâbir Efendi bilmeli ki Osmanlılar, anâsır-ı muhtelife beynine ilkā-yı tohm-ı nifâk için tertîb edilmiş olan bu gibi efkâr-ı müzevverenin mâhiyetini takdîr edemeyecek kadar âciz, sâde-dil değildir. Onları bu kadar âciz ve sâf-derûn zannetmek kendi idrâksizliğine şâyân-ı hande-i istihfâf bir delil göstermek demektir.

"Türkiye müslümanları meşrûtiyeti kabul etmekle pâdişâhlığa mâlik bir millet sırasından çıkıp dîn-i Muhammedî'deki, bizim Osmanlılardan olacak, Türkiye hıristiyanları meşrûtiyetin verdiği hukūktan bil-istifâde iktisâdî, siyâsî cihetince alçak Moğol Türklerinin nüfûzlarından kendilerini tamamen tahlîs edecekleri şüphesizdir."

Viyana muhâbiri yukarıda şecî', âlî sıfatlarıyla tavsîf ettiği Türkleri burada yine ağza alınmaz birtakım elfâz-ı müstehcene ile tahkīr ediyor. Bir sahîfede birkaç kere tekerrür eden bu tenâkuz kendisinin akıldan mahrûm, en âdî kavâid-i mantıkıyyeye bîgâne bir ahmak, bir garaz-kâr olduğunu sarâhaten gösteriyor.

Şirâze-i i'tidâl ve intizâmı bozulmuş böyle bir dimâğ-ı fâsid ve müzebzebden çıkan ve hezeyân-ı mahmûm kabîlinden olan efkâr-ı sakīmeye karşı verilecek en kestirme cevap ihtiyâr-ı sükûttan ibâret olmak lâzım gelir idi. Fakat yukarıda

beyân ettiğimiz gibi bu yâvelerden bazı kimselerin yanlış fikirlere zâhib olmaları ihtimâline mebnî, isrâf-ı kelâm kabîlinden olarak bir kere cevap vermeye başladığımızdan, muhâbirin şu safsatasını da cevapsız bırakmayı muvâfık görmedik.

Eğer muharrir-i bî-idrâkin dediği gibi Osmanlılar te'sîs-i meşrûtiyyetle pâdişâha mâlik olan bir millet sırasından çıkarılırsa bu itiraz yalnız onlar hakkında vârid olamaz. Meşrûtiyyetle idâre olunan bütün memleketlere de şâmildir. Fakat dünyada muharrir-i mektuptan başka hiçbir ferdin müfekkiresinden böyle bir fikr-i sakīm sâdır olmadığı gibi, sâdır olmak ihtimâli de yoktur. Onun bu hezeyânına "el-cünûnu fünûn"dan[1] başka bir cevab-ı muvâfık bulamadık.

Anâsır-ı Hıristiyâniyyenin kendilerini Osmanlı idâresinden iktisâdî ve siyâsî tahlîsleri bahsine gelince; bizim itikādımıza göre bütün anâsırın gâye-i mesâîsi tevhîd-i menâfi' cihetine masrûftur. Bidâyet-i emirde bazı sû-i tefehhümât, bu gibi mülâhazâta meydan vermek istidâdını gösterdiyse de; şimdi onlar birer birer mündefi' olmakta, anâsır-ı muhtelife-i Osmâniyye elbirliğiyle vatanın teâlîsine, terakkīsine çalışmaktadır.

İdâre-i müstebiddenin mehâzîr-i müntakilesinden olan bu nifâk sâye-i celîl-i meşrûtiyette mübeddel-i vifâk ve ittifâk oldu, inşâallah daha da olacak. Bütün anâsır menâfi'-i husûsiyyelerini menâfi'-i umûmiyye-i vatana hizmetle te'mîn ve tevsîk edecek. Te'sîs-i meşrûtiyyeti iftirâk-ı anâsıra sebep göstermek bedhâhlığın, garazkârlığın son derecesinden öte olsa gerek.

Meselâ meşrûtiyet tesis edilmemiş olaydı muharrir efendi istibdâddan şikâyet edecek, anâsır-ı hıristiyâniyyenin idâre-i müstebidde altında makhûr ve müdemmer olduklarını ileri sürecek idi. "Fe-hamden sümme hamden"[2] üzerimizden o bile mündefi' oldu, artık oradan bir çıban başı koparmak ihtimâli kalmadı; şu hâlde ne yapmalı? Meşrûtiyete enzâr-ı avâmda başka bir mâhiyet, başka bir şekil ve sûret vermek, anâsır-ı muhtelife beynine bu vecihle ilkā-yı nifâk u şikāk etmek için İslâmların izzet-i nefislerine dokunacak, urûk-ı hamiyyetlerini tahrîk edecek fikirler bulmalı. O fikirlerle zihinlerini gıcıklamalı.. İşte Kazanlı dostumuz da o vâdîye sülûk ediyor. Fakat Osmanlıları bu kadar açık tuzaklara ayak basacak kadar sâde-dil kıyâs etmek yukarıda söylediğimiz gibi kendi hamâkatine bürhân göstermektir.

Muharririn dest-gâh-ı endîşesinde cehl, taassup, garazkârlık vesâire gibi târ u pûd-ı rezâille mensûc olan bu makale-i mufassala redd ü cerhe gayr-ı şâyân birtakım türrehât ü hezeyândan ibârettir. Bunu nokta be nokta redd ü cerh etmek kābil idi. Fakat biz Viyana muhâbirinin efkâr-ı müzevveresinin dâire-i sirâyetini tevsî' etmek istemediğimizden, bu ciheti ihtiyâr etmedik. Yalnız ehemmiyetli gibi görünen birkaç noktasına bu vechile cevap i'tâsını münâsib gördük. Bu bile lüzûmundan fazla oldu. *Sırâtımüstakīm*'in mebâhis-i nâfiaya münhasır olan kıymetdâr sahîfelerini böyle mâlâya'niyât ile işgal etmek zâten muvâfık değildir.

Söze nihâyet vermeden evvel memâlik-i sâiredeki ahâlî-i İslâmiyyeye hayır-hâhâne bir ihtârda bulunmak isteriz ki o da şudur:

Onlar bu gibi mebâhisde daima kavilden evvel kāilini nazar-ı i'tibâra almalı kāilinin mâhiyeti taayyün ettikten sonra kavlinin hakīkati derhâl tebeyyün eder. Düşman düşmana mevlid okumaz, derler. Bizi sevmeyenlerin daima bize karşı bu yolda idâre-i lisân, ma'neviyyâtımızı bu sûretle kesr edecekleri bedîhîdir. Onun için onların ne kendilerine ne de söyledikleri söze aslâ ehemmiyyet vermeyip, tarîk-i terakkīde ilerlermeye bakmalı…

HUTBE

- 2 -

الحمدلله الذي جعل الأجر الى قدرالمشقة .الحمدلله الذي حض على العمل وفي كل عامل حقه .الحمدلله الذي دبر الكون ودعا إلى **[151]** التدبير خلقه .الحمد لله الذي أرسل الرسل مبشرين ومنذرين .استغفره واشهد ان لا إله إلا الله في حماه يأمن الخائف .واشهد ان سيدنا محمدا هدى بنوره الحائر وقطع بسيفه الحائف .اللهم صل وسلم على هذا النبي ذي الفيض الوافي والفضل والوارف .وعلى آله وصحبه الطيبين الطاهرين وسلم تسليما كثيرا.

اما بعد فيا عبداه !مالى ادعوك إلى نظرة فيما جرى من الأحوال وأنت بما جرى أدرى واعرف .مالى ادعوك لصيانة الشرف والحر من طبعه يصون الشرف بالهمة الشريفة والعزم الاشرف .مالى انبهك إلى ما اصاب الدين، والدين بجفاك من الضياع قرب أو على المحو اشرف .مالى اقول واعيد والخطوب بها الغافل يتنبه بل الحديد يلين .تأمل هل بقى من الشرع الا وجوده في بطون الاوراق أو صدور العلماء .تأمل هل بقى من الدين إلا الصلاة وقد صارت كبيرة الاعلى الفقراء .تأمل هل بقى من الإسلام الاالزواج وسيقضي عليه الزنا بالمحو والفناء .تأمل هل بقي الاالحج والحج كاد يمنع من بين المسلمين .بادر إلى الحج قبل ان يقف احد اعداء الهدى في سبيلك مانعا أوممانعا .قم وخذ لنفسك من تصحيح المتاب ذاداً ومن تعداد الذنوب ردعاً قارعا .قم اد الواجب واغتنم زيارة الحبيب ان الجفا فى شرع الوفا يعد ذنباً قاطعاً قامعا .قم وقل جئنا للحبيب به إلى الله متوسلين .نعم لا يصح التوسل والفساد سائد فا ئق الله تنل المراد وتربح .نعم لا تبلغ المنى والقلب في عماء فطهر قلبك تنج وتنجيح .نعم لا تذوق لذة النصر وأنت في ذلة العصيان فاطع ربك تسر و تفرح .نعم لا تفوز بقهر العدا إلا باتباع الهدى فاتبع طريقه تكن من الفائزين .روى البخاري ومسلم عن عبداه إبن عمر قال قال رسول الله (ص) "ان احدكم إذا مات عرض عليه مقعده بالغداة والعشى ان كان من اهل الجنة فمن اهل الجنة وان كان من اهل النار فمن اهل النار .فيقال هذا

[1] "Delilik de bir sanattır."
[2] "Hamd üstüne hamdolsun!"

مقعدك حتى يبعثك الله إليه يوم القيامة"[1] وعنه عليه الصلاة والسلام انه قال "من حسن إسلام المرأ تركه مالا يعنيه"[2] صدق رسول الله .

Ali Şeyhü'l-Arab

DOKTORA HAKKINDA

–Mekteb-i Hukūk Müntehî Sınıf Talebesi Arkadaşlarıma–

Diyorlar ki: Binâ-yı ictimâînin temeli adâlettir. Hey'et-i ictimâiyye-i sâbıkanın izmihlâl-pezîr olmasına bünyân-ı adâletin tezelzüle uğratılmasının en kavî sebep teşkîl ettiğini lisân-ı târîh bağırıyor. Bir zamanlar livâ-yı adâlet ve emniyyetinin sâye-i la'lîn-i huzûruna milletlerin şitâb ettiği Osmanlılık; son bir iki asrın ihmâl ve terâhîsi ve husûsiyle otuz üç senenin zulm ü teaddîsi ile meshûf-ı adâlet kalmış ve ancak bu yüzden şâhrâh-ı terakkīnin ilk merhalesinde tevakkuf etmiştir.

Diyorlar ki: Biz Osmanlılar anâsır-ı muhtelifeyi kütle-i vâhide hâline getirerek hâkimiyyet-i dâhiliyyemizi te'min etmek ve mukeddemâ fermân-ı âtıfetimiz iken şimdi hüccet-i makhûriyyetimiz olan mâhut imtiyâzât-ı ecnebiyyeyi kaldırarak, ecdâdın ordularında krallarını istihdâm ettiği ecnebîlere ahfâdın esîr olmağa tahammül edemeyeceklerini isbât etmek ve dolayısıyla hâkimiyyet-i hâriciyyemizi lâyıkıyla tanıtmak için az zaman içinde her tarafta temîn-i adâlete şiddetle muhtâcız.

Tabîîdir ki adâlet kuvâ-yı selâse-i hükûmet miyânında en ziyâde doğrudan doğruya alâkadâr olmak hasebiyle kuvve-i adliyyede tecellî etmek lâzım gelir. Ve memûrîn-i adliyyenin menşei Mekteb-i Hukūk olmak itibâryle vatanın her tarafında açılmış olan zulüm, kanûnsuzluk yaralarına iksîr-i adâlet yetiştirecekler bugün o mektep sıralarında bulunan efendilerdir.

Muhterem arkadaşlarım! Satırlarımı buraya kadar takib eden nazarlarınızda bir adem-i hoşnûdî emâresi başladığını görür gibi oluyorum. Çünkü mülâhazam, kısm-ı ekserinizin fikrine mülâyim gelmeyecek. Lâkin hakîkati, adâleti müdâfaa ile vazîfe-dâr olan vicdânınıza mürâcaat ederim. Sözlerimi bir hâkim-i âdil bîtaraflığıyla okuyunuz:

Ben düşünüyorum ki memleketimizin îcâbâtı, vesâitimizin mefkudiyeti yüzünden esâsen lâzım olduğu kadar iyi talebe yetiştiremeyen Mekteb-i Hukūk eğer doktorasız mezûniyet rüûsu vermeyi âdet edinirse iksîr-i adâleti tevzîe memûr eller pek becereksiz ve acemi olacaklardır. Çünkü Mekteb-i Hukūk'ta dört sene zarfında tahsîl olunan dersler talebenin ezhânında; ayniyle bir şehrin her kısmını muhtelif zamanlarda ayrı ayrı görmüş fakat hey'et-i umûmiyyesini ihâta edememiş bir seyyâh ma'lûmâtı ihzâr eder. Halbuki doktora bu yekdiğerinin mütemmimi olan dersleri bir arada cem' ve ihâtaya sebep olmakla âdetâ bir memleketin aksâm-ı muhtelifesini gördükten sonra hey'et-i umûmiyyesini de bilen bir adam vukūf-ı kâmili te'min eder. Zâten nasıl ki alel-âde imtihânlar talebeyi sa'ye mecbur etmek hasebiyle fâide-mend ise dört senenin müntehâsındaki müselsel imtihânların da elbette nâfi' olacağı gayr-ı kābil-i inkâr hakāyık-ı basîtedendir. Şu hâlde doktora esâsı itibâriyle masûnü'l-itirazdır. Ancak doktoranın şekli, memleketimizde bihakkın kābiliyet-i tatbîki ve külfetine göre nimet te'mîn edip etmediği münâkaşaya değer itirazlar teşkîl edebilir. Bununla berâber bir şeyin şekil ve sûret-i icrâsına karşı olan itirazât muhık olsa bile o şeyin hükümden sukūtuna kifâyet etmez. Çünkü asıl, fer'e tâbi olamaz. Filhakika doktora sûret-i icrâsı itibâriyle daha birkaç sene memleketimizde bi-hakkın kābil-i tatbîk değildir. Çünkü ilâve edilen dersler, teferruâtı değişen ve değişmek üzere bulunan kānûnlar mevcûd ve tetebbu'-ât-ı husûsiyye icrâsına medâr olacak vesâit mefkūddur. Lâkin kavâid-i asliyye değişemeyeceğinden yine tekrar ederim ki oldukça ma'kūl ve müsâit şerâit dâiresinde doktora yapabilmek elzemdir.

Hepimizin birçok tanıdıklarımız vardır. İtirâf ederiz ki doktora ile me'zûn olanlar –tabîî müstesnâları vâreste– sûret-i umûmiyyede doktorasız çıkanlara müreccahtırlar. Buna şüphe etmemelidir. Zâten doktorasız **[152]** çıkmak hâl-i ârızî idi. Halbuki alâ-hilâfil-kıyâs sâbit olan şey sâire makīsünaleyh olamaz.

Yarın vatanın muhtelif köşelerine dağılarak adâlet bekleyen halka tevzî'-i hukūka çalışırken hukūku lâyıkıyla ihâta edememekten mütevellid acz; vicdân-ı hamiyyetimizde bir ukde-i nedâmet düğümlemeyecek mi?

Bugün istikbâlini gençlerden bekleyen millet sahte bir cilâ-yı ma'lûmât ile hayât-ı ictimâiyyeye karışmış adamlardan ne fayda görür?

Fikrimizi yakın zamanda memûr olmak, yahud da mektebi oluruna bağlayıp bitirmiş bulunmak gibi emeller, menfaatler işgal etmemelidir.

Muazzez refîklerim! Amîk bir hâlisiyyet ile söylenen ve hepinizin daha iyi düşünebileceğiniz müsellem bulunan şu hakāyıkı bîtaraf bir fikir ile telakki ediniz.

Artık "doktora isteyenin karga tulumba edileceği" gibi letâif-i tıflâneyi terk ederek merci'-i resmîsinin kemâl-i inkıyâd ile mutâvaat mecbûriyyetinde olduğumuz emrine, bittabi' bir şekl-i müsâid ve ma'kūle ifrâğ edeceği doktora imtihânlarına bütün vicdânımızla intizâr etmeliyiz.

İbrahim Alâaddin

Felsefe-i Hayâtiyye
Yahud
İsbât-ı Vâcib

ALÂİM-İ HAYÂTİYYE

Bütün mevcûdât-ı zevi'l-hayât ve ta'bîr-i umûmî ile bütün hücerât, hayat gösterebilmek için eşkâl ve nisebât-ı muayyenede "madde ve kuvvet"i hâvî bir muhît-i hâricîye ih-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cenâiz, 88.
[2] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'z-Zühd, 11.

tiyâcı vardır. Bu muhît, su, müvellidü'l-humûza ve bir miktar mevâdd-ı ma'deniyye ve uzviyye "albuminoid, müvellidü'l-mâ-i karboniyye, şahm" ve mikdâr-ı kâfî harâret, ziyâ ve tazyîki câmi' olmalıdır.

Bu şerâitin kâffesini câmi' olmayan bir muhîte bir zî-hayât konuluyorsa orada yaşayamaz, telef olur. Bazen böyle bir yerde hayâtın devam ettiği görülürse de zâhirî olmayıp "hayât-ı hafî" hâlinde bulunur. Meselâ suyun mefkūd olduğu müddetçe bir buğday tanesi senelerce âtıl bir hâlde kalır; hayâtını ancak kendine lâzım olan rutûbete tesâdüf ettiği zaman izhâr eder, ta'dâd ettiğimiz bütün şerâiti hâiz bir muhîte bir zî-hayat konulursa şâyân-ı dikkat bir sıra ef'âl husûle gelir ki buna "alâim-i hayâtiyye" denilir.

Alâim-i hayâtiyye başlıca iki mecmûada toplanabilir:

1. Alâim-i tegaddî,

2. Alâim-i nesebî,

Alâim-i tegaddî: Mevcûdât-ı zevi'l-hayât muhît-i hâricîden mevâdd-ı gıdâiyye ahz ü istiâre eder. Şâyet bu mevâd, sulb iseler onu mâyi hâline ve kābil-i imtisâs ve hulûl bir hâle kalb ederler (hazm). Bu tagayyürât bilhâssa bu maksad için i'mâl olunan diyastazlar ve avâmil-i kimyeviyye yardımıyla icrâ olunur. Bir şahs-ı zî-hayât ne kadar mevâd ile tegaddî edebilirse ol kadar da diyastaz ifrâzına muktedirdir. Mevâd-ı gıdâiyye hazmolunup kābil-i imtisâs bir hâle geldikten sonra dâhil-i vücûd olur (imtisâs). Ve bir amel ve ıslâha dûçâr olarak kısmen protoplazmaya kısmen de şahs-ı zî-hayâta hâs ve lâzım olan mevâdd-ı uzviyyeye "albuminoid, müvellidü'l-mâ-i karboniyye, şahm"a tahavvül eder (temessül).

Mevâdd-ı uzviyye-i mezkûre hücerâta iddihâr olunarak agdiye-i ihtiyâtiyyeyi teşkîl eder. Bu ihtiyât-ı uzvî tıpkı ecsâm-ı müşta'ileye benzer, kolayca tahallül ederler. Ve bu tahallülden husûle gelen mahsûlât, hâmız-ı karbon, su, bevle.. ilh.. teşkîl etmek üzere müvellidü'l-humûza ile ittihâd edip hareket ve harâret şeklinde "kudret-i energie"i hâl-i serbestîye bırakırlar (mezâd-ı temsîl).

Aynı zamanda hâmız-ı karbon, su, bevle güç tahallül eder ecsâm olduklarından uzviyyete yaramayacağı cihetle tard u ifrâğ olunur (ifrâğât).

Alâim-i hayâtiyye-i tegaddî denilen bu muhtelif ef'âl yani hazm, imtisâs, temessül, mezâd-ı temessül-i ifrâğât esâsen "kuvvet ve madde"nin tahavvülünden başka bir şey değildir. Bu tahavvül âlem-i gayr-ı uzvîde hâdisât-ı muhtelife teşkîl eden tahavvülâtın aynı ise de yalnız alâim-i hayâtiyye-i tegaddîde bir illet-i fâile ve hattâ bir illet-i gâiyye mevcûddur, halbuki diğerinde bu hâl yoktur.

Meselâ hâmız-ı karbonun teşekkülü bir hâdise olup bunun illet-i fâilesi, karbon ve müvellidü'l-humûzanın bazı şerâit-i havâiyye ve harâriyyede yekdiğerinin karşısında bulunmasıdır. Âlem-i gayr-ı uzvîde bu hâdise bilâ-maksad icrâ olunup illet-i fâilesi tesâdüftür. Yani bittesâdüf karbonun şerâit-i muayyenede müvellidü'l-humûzaya rast gelmesidir. Fakat, mevcûdât-ı zevi'l-hayâtta hâmız-ı karbonun teşekkülü bambaşka bir vasıf ve hâl irâe eder. Burada karbon ve müvellidü'l-humûzanın yekdiğerini bulması tesâdüfî değildir. Zevi'l-hayât, bir taraftan vücûdlarına mevâdd-ı karboniyye diğer taraftan müvellidü'l-humûza idhâl ederler. Şöyle ki, her ikisi ittihâd etsinler. Bu ittihâd da bir maksad üzerine icrâ olunur ki o da alâim-i hayâtiyye-i sâirenin "alâim-i hayâtiyye-i nesebiyye" icrâsına lâzım olan kuvveti hâl-i serbestîye bırakmaktır.

Esâsen bilâ-istisnâ bütün alâim-i tegaddî pek zâhir bir hassâ-i gāiyye ibrâz eder ve yekdiğerini bir nizâm-ı mu'ayyenede teâkub ve tevâlî eyler. Şöyle ki hazmdan maksad mevâdd-ı gı-dâiyyeyi kābil-i imtisâs bir hâle koymak; imtisâsdan maksad protoplazmanın ve ihtiyât-ı uzviyyenin teşekkülüne ta'bîr-i âharla temessüle hizmet etmek; ve temessüle mukābil mezâdd-ı temessül husûle gelmek yani ihtiyât-ı uzvînin kuvve-i meknûzesini hâl-i serbestîye koymak ve nihâyet fi'l-i ifrâğ ile vücûd-ı uzviyyete muzırr olan mevâddı hârice ihraç eylemektir.

[153] İşte yekdiğerine rişte-i gāiye ile merbût olan bütün bu ef'âl, bir maksad-ı umûmîye hizmet ediyor ki o da şahsın yaşaması, nev'in devamıdır.

Dikkat buyurulsun ki hâdisât-ı tegaddî gayr-ı idrâkîdir yani şahsın ilm ü haberi olmaksızın icrâ olunur. Ve şüphesizdir ki o şahıs bunu icrâ ve maksûd olan gayeyi de bilmez.

Hülâsa, uzviyyeti, âlem-i gayr-ı uzvîden cereyân eden hâdisâttan tefrîk eden alâim-i tegaddînin en başlıca sıfat-ı esâ-siyye ve mümeyyizesi, bir gayeye hizmeti, bir maksada tetâbukudur.

Alâim-i nesebiyye: Mevcûdât-ı zevi'l-hayât muhît-i hâricînin kuvâsından müteessir olur. Bu te'sîr mahlûkun aksâm-ı muhîtiyyesinde husûle gelir ki buna "intibâ" denir. Bu intibâ bir silâhta olduğu gibi hukūkī bir iştiâl uyandırır ki alel-âde "hareket" şeklinde nümâyân olur. Ve buna da "teâmül" denir. Teâmülü teşkîl eden kudret vücûdun sathına te'sîr eden kudretten daha şedîd olur ve evvelki, ikincinin tahavvülünden başka bir şey değildir. İntibâ'ın tesiriyle şahs-ı zî-hayât ihtiyât-ı uzvîsinden bir kısmını tahlîl eder. Bu tahallülden husûle gelen mahsûlât tekrar beynlerinde ve müvellidü'l-humûza ile birleşerek hâmız-ı karbon ve su teşkîl edip teâmül gibi istifâde olunan kuvveti hâl-i serbestîye bırakır. Harekât-ı teâmüliyye veya mün'akise daima bir maksada tevâfuk eder. Ya agdiye tedârikine veya ef'âl-i tenâsüliyye icrâsına mâtûftur.

Bazı ef'âl-i mün'akise de vardır ki şerâit-i muhîtiyye-i hâriciyyenin gayr-ı muvâfık bir sûrette tebeddül etmesiyle husûle gelir ve mahlûkun bu sûretle icrâ ettiği harekâtta gayr-ı muvâfık olan muhîtten çıkarak şerâit-i münâsibeyi câmi' mahalle girmek ve hayatı muhâfaza etmek için müdâfaa maksadına mebnîdir. Vahîdü'l-hücerâtta hâdisât-ı nesebiyye gayet basit ise de kesîrü'l-hücerâtta fevkalâde muğlak ve muhtelit ve bunun icrâsına mahsûs hüceyrât-ı muhtelife mevcûddur. İbtidâ vahîdü'l-hücerâtı badehû kesîrü'l-hücerâtı mütâlaa edelim: Vahîdü'l-hücerâtta intibâ' ve tesîr-i muhîti onların vücûdunu teşkîl eden kitle-i protoplazmaiyyede bir fi'l-i mün'akis uyandırır ki daima bir maksada tevâfuk eden bir hareketle nümâyân olur ve umûmiyyetle bu hareket "taksi, Taxis" nâmıyla yâd olunur. İşte size birkaç misâl:

"Tan" denilen madde ile tegaddî eden plazmodlardan birisinin civârına biraz madde-i mezkûreden konulursa daima o cihete doğru harekete başlar. Bu misillü ef'âl-i tagaddiyye ile münâsebeti olan alâime chemotaxis denilir. Yine bu plazmod uçları otuz derece-i harârette suya daldırılmış şerît şeklinde bir sünger kâğıdı üzerine konulursa plazmod sâbit kalır. Fakat kâğıdın uçlarından biri alınıp da yedi derece-i harârette bulunan suya konulursa plazmodun evvelki uca doğru tebdîl-i mekân ettiği görülür. Eğer otuz derece-i harârette bulunan uçların birisi elli derece-i harârete konulursa yine plazmodun aksi tarafa hareket ettiği görülür. Velhâsıl hayatını tehlikeye koyan pek soğuk veya pek sıcaktan kaçar ve muvâfık bir mahal arar. Nîm muzlim bir mahalde bu plazmod tegaddî ettiği "tan"ın sathına çıktığı hâlde şuâât-ı ziyâiyye tahtında "tan"ın içine gömülür. Harâret ve ziyâdan husûle gelen bu hâllere termotaxis ve phototaxis denilir ki muhîtin şerâit-i gayr-ı muvâfıkasına karşı şahsî müdâfaa için icrâ olunur.

Hüveynât-ı meneviyyenin aynı nev'inden olup da telkih edilmemiş olan büyeyzâta doğru hareketleri ef'âl-i tenâsüliyye ile münâsebette bulunan bir takxisdir.*

Hülâsa vahîdü'l-hücerâtta hâdisât-ı nesebiyye bir hâssa-i gāiyye ile câlib-i nazar-ı dikkattir ve daima üç maksad üzerine icrâ olunur: Tegaddî, tenâsül, tedâfü'dür.

Kesîrü'l-hücerât-ı âliyyede "cümle-i asabiyyesi olmayan süfliyyelerde hâdisât-ı nesebiyye vahîdü'l-hücerâtınkine büyük müşâbehet arz eder" ve insanda alâim-i nesebiyyenin icrâsına mahsûs hüceyrât-ı muhtelifenin "hücerât-ı ihtisâsiyye, asabiyye (nöron) ve elyâf-ı adaliyye" mevcûd olduğundan hâdisât-ı nesebiyye pek ziyâde karışıktır. Bu hâdisâtın anâsır-ı müşekkelesi olan intibâ ve teâmül bazı defa "idrâkî" olur yani his ve idrâk edilir bazıları da gayr-ı idrâkî olur. Binâenaleyh bunları ayrı ayrı mütâlaa etmek îcâb eder.

–daha var– **Ankaralı Ali Rıza**

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifîn da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 1325 târihinde Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir)

–ikinci musâhabeden mâba'd–

(Hülâsa: Asıl isimle sıfata tekrar nazar- bunları ya hazır buluruz, ya biz hazırlarız – müfred ve cemi' – terkîb-i izâfî ve tavsîfî ve terkîbi biraz derinden mütâlaa – terkîbde bir kelime esastır, diğerleri mütemmimdir – mütemmimler takaddüm eder – bir latîfecik – zamire tekrar nazar – Arabî ve Fârisî isimler ve sıfatlar – mastar – bakiyyesi sonra)

İsmin başlıca üç nev'ini bulduk: Asıl isim, sıfat, zamir. Zamir dursun.. Zamiri bırakınca asıl isim ile sıfat yan yana kalır. Kavâid-nâmelerimizde de bunlar yan yanadır.. Fakat şu var ki sıfatın semâî ve kıyâsî olacağından bahs ederler de ismin semâî ve kıyâsî olacağından bahsetmezler. Halbuki semâî ve kıyâsî olmak demek, basit olmak ve edatla birleşmiş olmak demektir. Bu hâl ise yalnız sıfatta bulunmaz.. Sıfatta da bulunur, isimde de bulunur. Nasıl ki "kara" sıfatı basit **[154]** ve "benekli" sıfatı edatla birleşmiştir.. Öylece "kömür" ismi basit ve "kömürlük" ve "karalık" isimleri edatla birleşmiştir. Bu cihet böyle olduğu gibi, sıfatlar çok kere tavsîf ettikleri isimlerin "mevsûfların" yerine kalıp ayniyle isim gibi iş yapar ve işe yarar. "Kömürcü", "iyiler", "akıllılar", "akı karasıyla karışık", "yumurtanın sarısı" gibi şeylerdeki sıfatlar tamamen isim işi görmektedir.

Kavâid-nâmelerimizde ve kavâidcilerimizde şu tuhaflık da var ki bunlarca "pelid kömürü", "iri kömür", "kömür satıcı" gibi iki isimden veya bir sıfatla bir isimden yapılan ta'bîrler mürekkebdir.. Fakat "kömürlük", "kömürcü", "kömürlü", "kömürümsü", "karalık" gibi bir isim veya bir sıfat ile edattan yapılan ta'bîrler mürekkeb değildir. Bu ise mantıksız bir iştir. Çünkü "kömür satıcı" ve "kömürcü" ta'bîrleri bir kıymette olmasa da bunda birinin mürekkeb ve birinin gayr-ı mürekkeb ve basit olmasına akıl yatmaz.

Şu dağınık mülâhazaları toplayalım.. Mâdem ki asıl isimle sıfat yan yanadır ve bunların birinde olan şey diğerinde de mevcûddur.. Bunların ikisini birlikte mütâlaa etmek daha münâsib olur. Filhakîka kendi aklımıza göre düşünürsek, buluruz ki bize esâsen isim ve sıfat lâzım.. Çünkü eşyâ ile karşı karşıyayız. Bunları isimleriyle tanıyacağız, vasıflarıyla anlayacağız. İşte dershâne, salon, kapı, pencere, perde, bahçe… Bunlar geniş veya dar olur, büyük veya küçük olur, açık veya kapalı olur, yeni veya eski olur, muntazam veya gayr-ı muntazam olur. Umûmî düşünüyoruz yâ! Bize lâzım isimleri ve sıfatları ya hazırlanmış buluruz, ya hazırlanmış bulmayız da kendimiz hazırlarız. Meselâ "kömür" ismi hâzırdır, bunun için yorulmayız. "Kara" sıfatı yine hazırdır, bunun için de yorulmayız. Fakat "kömürlük" ve "karalık" ve "kömürcü" ve "kömürümsü" diyeceğimiz vakit, bunları biz yaparız.. "Kömürlük" mü diyeceğiz, "kömürluk" mu diyeceğiz, bunu biz biliriz. "Pelid kömürü" ve "kömür tozu" ve "kömür satıcı" ve "iri kömür" diyeceğimiz vakit, bunları böyle birbiriyle bağdaştırmak yorgunluğu bize yüklenir.. "Pelid kömürü" mü diyeceğiz, "pelidin kömürü" mü diyeceğiz ve kezâ "kömür satıcı" mı diyeceğiz, yoksa "kömür satıcısı" mı diyeceğiz, bunları yakıştırmak bizim işimizdir.

Bu didiklemeden bulduğumuz netice şudur: İsim ve sıfat ya basittir, yani anasından nasıl doğmuş ve nasıl yapılmış ise o hâlde kalmıştır..Ya edatla birleşmiştir, yani ma'nâya hizmet yolunda biraz daha ayaklanmıştır. Ya başka isim ve sıfatla birleşmiştir. Yani beklenen bütün hizmetleri yapacak kadar büyümüş ve kâmilleşmiştir. Nitekim, "kömür" ve "kara" birinci hâldedir.. "Karalık" ve "kömürcü" ve "kömürümsü" ikinci hâldedir.. "Pelid kömürü" ve "kömür tozu" ve "kömür satıcı" ve "iri kömür" üçüncü hâldedir. Bu üç hâlin

* Taxisin aksi ataxisdir ki, maksadı îfâ edememek veya maksadın hârici icrâ olunan harekettir.

ayrı ayrı ta'bîrleri ıstılâhları olmak lâzım gelir. Bunu bulamadığımız için, çâresiz az evvel dediğimiz gibi, basit isim, edatla birleşmiş isim, isim ve sıfatla birleşmiş isim, diye üç sûret kabul ediyoruz ve bu defa isim ta'bîrini daha geniş bir ma'nâda tutup isim demekle isim ve sıfat anlıyoruz.

İsim olsun sıfat olsun, kelimenin bir kere, ne hâlde ise o hâlde kalıp bir şey göstermesi var, bir kere de edat alıp birden ziyâde şey göstermesi var.. Kendi hâlinde kalıp bir şey gösteren kelime "müfred"dir, edat alıp birden ziyâde şey gösteren kelime "cemi'" veya "mecmû'"dur. Müfredlik asıl olan tabîî bir hâldir, cemi'lik asıl olmayan sınâî bir hâldir. Müfred kelimeler bir "ler" ilâvesiyle cemi' olur. İşte hiç güçlük yok. Yalnız başka isim ve sıfatla birleşmiş kelimelere "ler" ayağı kelimeye sonradan takılacak yerde birleşmeden evvel yapışır. "Kömürler", "kömürlükler", "kömürcüler", "taş kömürleri", "kömürcünün kömürleri", "kömürcülerin kömürleri" gibi.

Kavâid-nâmelerimizin hemen hepsinde, isim ve sıfatın, mefhûmları istediğimiz derecede açması, tahdîd ve tayin edip derleyip toplaması için mütemmimler alarak, başka isim ve sıfatlarla birleşmesi, "terkîb-i izâfî" ve "terkîb-i tavsîfî" diye ikiye ayrılmakta ve bunların her biri çocuklara o kadar gerek olmayan cihetinden incelenmektedir. Bunları demincek söylediğimiz kadarıyla geçiverirsek, korkarız, ta'yîbe ve muâhazeye uğrarız. Bunlar için birkaç söz daha söyleyelim… Ma'lûmdur ki lügatler basit hâlde kaldıkça büyük iş göremez.. Edatlardan ibâret ayaklar da büyük işlere istediğimiz kadar hizmet edemez. Şu hâlde bütün ve başlı başına ma'nâsı olan kelimeleri birbirine koşmak ve arkadaş etmek çâresiz olur. Meselâ "kitap cildi", "kitabın cildi" veya "yeni kitap" diyeceğiz, sâdece "kitap" dersek bu ma'nâlar anlaşılmaz.. Başka cild, başka kitap, bilfarz defter cildi veya eski cild anlaşılabilir. Halbuki maksadımız kitap cildi veya yeni kitap.. Eldeki edatlardan biriyle bu işi görmek ise mümkün değil.. Bu hâlde kelimeleri birleştirip bir kelimeyle görülemeyen işi birden ziyâde kelime ile görmek yoluna gidilir. Yine ma'lûmdur ki mefhûmlar küllî şeylerdir.. Bunlarda kendi kendine tahdîd ve ta'yîn bulunmaz. Meselâ "cild" denilir.. Bununla cildin ne cildi veya nasıl cild olduğu anlaşılamaz. Kezâlik "ağaç" denilir. Bununla ağacın ne ağacı ve nasıl ağaç olduğu anlaşılamaz. Anlaşılan bu ma'nâlar hep küllî ve mübhem şeylerdir.. Bunların cüz'î ve muayyen olması için ibhâmı açacak yeni yeni kelimeler getirilir. "Kitap cildi", "kitabın cildi", "Ahmed'in kitabının cildi", "Ahmed'in eski **[155]** kitabının yeni cildi", "Ahmed'in şu gördüğün eski kitabının yeni cildi" ve "çatal ağaç", "bahçedeki çatal ağaç", "bizim bahçedeki çatal ağaç", "bizim bahçedeki şu çatal ağaç" denilerek derece derece ibhâm kaldırılıp mefhûmda tahdîd ve ta'yîn hâsıl edilir.

Kelimelerin birleştirilmesinde ve çoğaltılmasındaki fâideyi gösteren bu nokta çocuklara hissettirilmeye çalışılsa pek iyi olur. İşte o zaman çocuklar terkîbin ne olduğunu, niçin ikiye ayrıldığını, bunlara niçin "terkîb-i izâfî" ve "terkîb-i tavsîfî" denildiğini gereği gibi anlar. Yoksa, iş daha karanlıkta iken ke-hânet ve kerâmet satar gibi peşin peşin, buna veya şuna "ter-kîb" derler, terkîb iki veya on ikidir, demekten bir şey çıkmaz. Hele isme isim koşmaktan ibâret olan bir sâde işi "izâfet" diye büyütüp büyütüp anlaşılmaz bir sır sûretine koymak ve bunu "lâmiyye", "beyâniyye", "teşbîhiyye" diye dağıtıp dağıtıp kavâid okuyan çocukcağızları şaşkına döndürmek günâhtır. "İzâfet-i lâmiyye" ta'bîrinin Türkçe için ma'nâsı bile yoktur: Arapça'da "gulâmu Zeyd"in sözü "gulâmun li-Zeydin" diye izâh edildiğinden izâfet-i lâmiyye denmiş. Bunu ayniyle Türkçeye sürüklemeye hâcet var mı?

Yine tekrar edelim ki terkîb-i izâfîde de, terkîb-i tavsîfîde de esas, bir kelime ile anlatılamayan ma'nâyı daha ziyâde kelime ile anlatmaktır. İşte, meselâ "cild" ve "ağaç".. Bunların ma'nâsı gâyet geniş.. "Kitap cildi" dersek, ma'nâsının hudûdu biraz darlaşır.. Hiç olmazsa cildin kitap cildi olduğu anlaşılır. "Kitabın cildi", dersek, hudûd biraz daha darlaşıp kitabın hangi kitap olduğu da belli olur. Bu fâide nereden? Terkîbe gelen "ın" edatından. Hani, ziyâde harf ziyâde ma'nâya delâlet eder, demezler mi? İşte misâli. "Ahmed'in kitabının cildi" dersek hudûd bir kat daha darlaşır.. Artık hangi kitap? Kimin kitabı? diye tereddüde mahal kalmaz. Kezâlik "çatal ağaç" dersek, yine ma'nânın hudûdu darlaşıp çatal olmayan ağaçlar dışarıya çıkar. "Bahçedeki çatal ağaç" dersek hudûd daha darlaşarak bahçeden hâriçteki ağaçlar da hâriç kalıp ma'nâsı tayin râddesine yaklaşır.

İsmin ma'nâsını başka isim ve sıfatla açmak ve daha kabacası az sözü çoğaltmak sanatı demek olan "terkîb" işinde, kelime ne kadar çoğalırsa çoğalsın, ma'nânın temeli yine bir kelimedir.. Ötekiler mütemmimdir. "Ahmed'in şu gördüğün eski kitabının yeni cildi" ve "bizim bahçedeki şu çatal ağaç" gibi sözlerde ma'nânın esâsı "cild" ve "ağaç" kelimelerindedir.

Gerek terkîb-i izâfîde, gerek terkîb-i tavsîfîde mütemmim kelimeler, esas kelimelere takaddüm eder. Yani esas kelimelerin eksik cihetlerini tamamlayan oyuntular, bir ağacın dalları budakları gibi en evvel görünüp, bu oyuntuları sürükleyen esaslar, ağacın kökü ve gövdesi gibi alta ve sonraya kalır. Türkçede bu bir bozulmaz kaidedir. İşte bu kaide îcâbıyla, terkîb-i izâfîde muzâfun-ileyh muzâftan ve terkîb-i tavsîfîde sıfat mevsûftan evvel gelir.. "Kitabın cildi" ve "çatal ağaç" denilir. Türkçeden mâadâ lisânlarda, meselâ ucundan kenarından tanıdığımız Arabî'de Fârisî'de Fransızca'da iş bunun tersinedir. Bu niçin böyle? Bilmeyiz. Türkçenin tabiatı böyle istemiş.. Bin tepeyi bir dere keser, dedikleri gibi bir şey olmuş. Mef'ûlün fiile takaddümü de bu kāideye muvâfıktır.

Terkîbi teşkîl eden kelimeler ziyâde çoğaldığı vakit de kaide yine budur.. Birden ziyâde olan muzâfun-ileyhler tabiî sıralarıyla kendi muzâflarının üstüne çıktığı gibi, birden ziyâde sıfatlar da böylece sıra tutarak mevsûfa en çok merbût olan sıfat ona en yakın bir yerde kalır. Bu zincirlemeye uygun olarak, muzâfun-ileyhler kendi muzâfları üstüne çıkarılıp "çocuğun kitabının cildi" denilir.. Kezâlik sıfatlar ma'nâca mevsûfa yakınlıklıklarına göre birbiri üzerine çıkarılıp "kitapları koltuğunda mektebe giden, şu gördüğümüz, aklı başın-

da, hamarat 'çocuğun' hiç beğen[me]diğimiz, yaprakları dökük, gösterişsiz, eski 'kitabının' gayet itinâ ve mahâretle yapılmış, sevimli, metîn yeni cildi" denilir.

Bahis, uyku getirecek kadar uzadı.. Gözleri fal taşı gibi açmak için istitrâd değil, bir latîfe yapacağım.. Muziplik ammâ, pek sıralı! İçimizde kimse zannetmez ki kavâid okumamış, tahsîl görmemiş, ümmî bir köylü lisânın inceliğini hissetsin. O inceliğe göre yanlışsız söz söylesin… Fakat benim bunun hilâfına delilim var. Hem de kulakla işitilmiş bir delil.. İşte hikâyesi: Bir zaman tesâdüfle bir yere gidiyorum. Gittiğim yerde Anadolu'dan yeni gelmiş, kavâid okumamış, okuması yok bir köylü nefer görüyorum. Nefer bir işi anlatarak, "köşe başını dönünce onbaşıyı gördüm" diyor. Köşe başını dönünce onbaşıyı görmüş. Bakılsa "köşebaşı" da "onbaşı" da birer terkîb-i izâfî. Söz yanlış mı? Hayır. Söz doğru ve selîkaya uygun. O hâlde niçin "köşebaşını" yerinde "köşebaşıyı" diyemiyoruz? Niçin "onbaşıyı" yerinde "onbaşını" diyemiyoruz? Niçin asker "köşebaşıyı dönünce onbaşını gördüm" demiyor; niçin mef'ûliyyet edatı bu terkîblerin birinde "nı" oluyor da diğerinde "yı" oluyor? Haydi salâ! Muallim efendiler, ümmî köylünün hiç de zihin yormadan söyleyiverdiği, sözdeki şu nazlı sırrı kafa patlatarak halletsinler.. Hayır hayır, ben bir şey söylemeyeceğim.. Eminim ki kimse de işi söküp doğru bir cevap veremeyecek.. Bunu lütuf buyurduğunuzda sonra hallediniz. –mâba'di var–

[156]

ÂLEM-İ İSLÂM

RUSYA MÜSLÜMANLARI VE RUS MAÂRİF NEZÂRETİ

–61'den mâba'd–

Burada maârif nezâreti bir kehânet-fürûşluk ediyor. Diyor ki: "Bunlara ta'lîm-i umûmîyi kabul ettirmek daha on seneden evvel mümkün olamaz". Acaba on seneden sonra mümkün olacağını, diğer bir fıkrada söylediğimiz gibi on seneden sonra yutulmaya kâbil bir hâle geleceklerini nereden anlamış?

Eğer İslâmlar arasında teessüs eden misyoner mekteplerine hüsn-i zanda bulunarak sanki onlar bir iş görüyor, günden güne İslâmları Ruslaşmaya yaklaştırıyor zu'munda ise pek aldanıyor. Emin olmalı, ki İslâmiyet Türklüğün lâzım-ı gayr-ı müfârıkıdır. Bir Türk çocuğu dünyaya doğduğu vakit nasıl ki Türk olarak yaşamak ve Türk olarak ölmek için doğuyorsa İslâm olarak yaşamak İslâm olarak ölmek için doğuyor.

(Gerçi misyonerler para kuvvetiyle bir iki serserinin tanassuruna muvaffak olsalar da, bunun Hıristiyanlığı serserinin elinde para bitene kadardır. Herifin elinde parası bitince hemen Hıristiyanlığı terk ederek yine eski mezhebine avdet ediyor. Yahud daha fazlaca para kapmak hülyâsına düşüyor. Zâten bunun böyle olduğu birkaç defa görüldü.)

Fakat hükûmet yine aldırmıyor, eski meslek-i sakîminde devam ediyor. Lâkin hakîkat-i hâli anlamaya da çoktan vakit gelmişti. Zâten müdhiş İvan'ın kerhen Hıristiyan yaptığı evlâd-ı Türkün bugünlerde kendilerinin değil, babalarının da değil, hattâ ecdâd-ı ecdâd-ı ecdâdının İslâm olmak hasebiyle hürriyet-i dîniyyenin i'lânından bilistifâde fevc fevc İslâm'a avdetleri anlayanlara büyük bir ders-i ibrettir.

Demek İslâmiyet bir kalbe hakkıyla yerleşirse kendinin değil, hattâ evlâdının evlâdının evlâdının kalbinden çıkması kābil değildir. Binâenaleyh nice asırdan beri hıristiyan buyruğunda tut[ul]an kardeşlerimizi hakîkī Hıristiyan yapamadığı hâlde İslâmiyet'ten bir lahza ayrılmayan bizleri nasıl Ruslaştırabilir? Doğrusu bunun için yorulan zihinlere, milyonlarca sarf olunan altınlara cidden acırız.

Maamâfih Rusların bu kadar da hayâl-perest olduklarını hiçbir vakit istemeyiz. İnsan hayâline ne kadar kapılırsa işinde o kadar intizâm kaybolur. İşinde intizâm ne kadar kaybolursa gavâile de o nisbette ma'rûz kalır. Binâenaleyh Maârif Nezâreti eğer memleketinin saâdetini düşünerekten bu ta'lîm-i umûmîyi tatbîk etmek isterse evvel-be-evvel tatlı hayâllerinden vazgeçmesi lâzım gelir. Bu hayâlât örümcek yuvası gibi kurulduktan sonra istisnâya da mahal kalmaz, ta'lîm-i umûmî bütün Rusya'da tatbîk olunup umûm millet bir saâdet içerisinde kalır.

Dâire-i zirâiyyeye fenâ göz ile bakmak mes'elesine gelince: Dâire-i zirâiyye köylülerin kendi paralarıyla husûle gelerek kendilerine muâvenet için yapılmış bir dâiredir. Acaba insan kendi parasıyla kendi fâidesine yapılmış bir şeye fenâ gözle bakar mı? Acaba bunu hangi bir akıl tasavvur eder?

Eğer Maârif Nezâreti'nin korktuğu şey bu ise çâresini bulmak pek kolaydır. Maa-mâfîh Maârif Nezâreti'nin telâşına da hak veririz. Vâkıa bazı köylerde dâire-i zirâiyyeye fenâ göz ile bakmak, hattâ bunun şerîate muhâlif olduğuna dâir bizim yirminci asrın fetvâ kapıcıları tarafından çarçabuk fetvâlar da verilmişti. Fakat bunun böyle olması dâire-i zirâiyyenin künhüne muttali' olmadıklarından ve daha doğrusu ahâlî-i müslime hükûmetin her yaptığı işe bed-bînâne bakmalarından ileri gelir. Hakları da var ya! İnkâr edilemez. Zîrâ hükûmet ahâlî-i müslime arasına ne gibi bir şey yaparsa mutlaka o yaptığı şeyden birinci maksadı Ruslaştırmak oluyor. İşte bundan ürkmüş, daha doğrusu bıkmış ahâlî dâire-i zirâiyye teşkîl olunur olunmaz bunu bir misyonerlik tuzağı diye anladılar. Binâenaleyh ahâlî dâire-i zirâiyyenin neden ibâret idüğünü güzelce anlamalarıyla fenâ göz ile bakmak korkusu mündefi' oluyor. Onun için bu, ta'lîm-i umûmîyi İslâmlarda tatbîk etmemek için bir sebep teşkîl etmiş ise pek çürük bir sebeptir.

Maarif Nezâreti'nin Rusya İslâmlarına bir tanesi bile yazı bilmeyen millet demesi lüzûmundan fazla bir mübâlağadır. Zâten ne kadar mekteplere ve medreselere mâlik oldukları meydandadır.

İslâmlar mektebe girmek istemiyorlar, maârife rağbetleri yok demesi de sırf iftirâ ve mahz-ı kizbdir. Acaba şu tahsîl-i maârif için değil mi idi: Üçer ay deve üzerinde yürüyerek Buhârâ, Semerkand şehirlerine gitmeleri, acaba bugün de mahzâ şu tahsîl-i maârif için Mısır'da, Arabistan'da, İstanbul hanlarında binlerce talebe-i İslâm'ın yuvarlandığını kim in-

kâr eder. Rus mektebine girmeye rağbetleri yoksa onun sebebini başka bir şey diyebilmeli, ki o da yukarıda zikrettiğimiz misyoner korkusudur. Rus mektepleri misyonerlerin icrâ-yı nüfûzundan kurtulursa emin olmalı, ki Ruslar kendileri için mekteplerinde yer de bulamayacaklar.

Troytskili Ahmed Tâceddin

Hâmiş: Ta'lîm-i umûmîyi İslâmların ne sûrette kabul edebileceklerini inşâallah gelecek numaraların birinde yazarız.

A.T.

[157] ULEMÂ-YI İSLÂM BÖYLE OLMALI

Rusya'da ulemâ-yı İslâm'ın çoğuna ibret ve numûne olmağa sezâvâr olan güzel bir hareket Bakü şehrinde ulemâyı İslâm arasında şu'le-nisâr oldu:

Geçen ıyd-i fıtır münâsebetiyle Bakü'de sâkin dâhilî Rusya İslâmlarının birinci mahalle hatîbi Molla Atâullâh Efendi Seyfeddinof cenâbları hakîkaten ulemâ-yı İslâm lisânına yakışan ciddî, samîmî, harâretli bir mantıkıyyet ile söylediği mev'ize-i müessire-i hakîmânesiyle umûm hâzırûnu feyz-yâb-ı irfân eyledi.

Filhakîka, cenâb-ı müşârun-ileyhin cemâate hitâben îrâd ettiği mev'ize-i ilmiyye-i metînesi, bir hutbe-i belîga idi. Müşârun-ileyhin gayet etrâflı ve mufassal olarak söylediği müessir ve harâretli, mahâretli nutk-ı belîği muhtasaran âtîdeki üç noktadan mürekkeb fâideli mazmûnlardan ibâret idi!

Evvelen: Müşârun-ileyh, Cenâb-ı Hakk'ın cemî'-i kâinâtı bir kāide-i tekâmül üzere halk ettiğini gösterip, insanların da bu kāideye göre hareket etmeleri farz olduğunu isbât için tâ mebde-i târîhimiz olan hilkat-i Âdem'den beri geçip giden peygamberlerin ümmetlerine ta'lîm edilen şerîat ve ahkâmın birbirlerine olan tefâvütünü alet-tafsîl tedkīk edip, insanların oldukça bir keyfiyet-i tedrîciyye ile hâl-i vahşetten çıktıkları gibi, me'mûr ve mükellef oldukları vazîfe ve hükümlerin de yavaş yavaş artırılmakla alet-teâlî tekâmül ede ede nihâyet ahkâm-ı İslâm'ın [1](اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ...) âyet-i kerîmesiyle gaye-i kemâle eriştiğini beyân eyledi.

Böyle bir zaman-ı medîdde yavaş yavaş tekemmül ederek kemâlin intihâsını bulmuş olan bir kānûn-ı hikmet-nümûn-ı kudsînin ism-i müsemmâsı (Kur'ân) olmakla berâber, bu kānûn-ı mukaddesin ta'lîmine de [2](اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ) âyet-i celîlesiyle başladığını, insanların [3](باخلاق الله تخلقوا) emrine imtisâlen kāide-i tekâmül ile münâsib bir sûrette hareket etmeleri ve millet-i mükemmele olabilmeleri ancak okumakla mümkün olduğunu îzâh ile; kendini Kur'ân'a tâbi' bilenlere okumak, terbiye almak, tahsîl-i ilm etmek farz olduğunu belîğ bir lisân ile teşrîh eyledi.

Sâniyen: "Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr [4](اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ) âyet-i kerîmesi muktezâ-yı âlîsince her mü'min-i billâh olan efrâd-ı ümmet birbirleriyle kardeşçesine muhabbetle, uhuvvetle, ittifâk ve ittihâdla muâşeret eden bir ehl-i ıyâl, bir âile gibi olması lâzım geldiği hâlde biz şimdiki müslümanlar birbirimize karşı yılan tabîatli zehirli bir düşman kesilip vatanımızı, milletimizi yıkmakta olan harekât-ı imân-fürûşânemizle özümüzü nice hakîkī müslüman addedebiliriz?

Hayır, hayır… Biz böyle birbirimizi batırmak hased ve garez ateşleri içinde mahv etmek için yaptığımız harekât-ı nâ-kesânemizle, İslâmiyyetten uzak, uzak mesâfelerde kaldık…" diyerek hâzırûnu derin teessürlere müstağrak eyledi.

Sâlisen: "Biz İslâmlar, cehâlet ve gaflet ile kalblerimiz paslanmış, birbirimize olan adâvet ve muhâsamet perdeleriyle gözlerimiz kaplanmış olduğundan özümüzü hodbînâne her-kesten ayırmakta, ve Allah'ın sâlih bendeleri olduğumuzu iddiâ etmekteyiz. Halbuki [5](اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ) âyet-i kerîmesi mûcebince sâlih olmak için küre-i arza vâris ve mâlik olmak lâzımdır, biz İslâmlar ise bugün neye mâlikiz?..

Evet söyleyiniz, neye? Biz müslümanlar, vatanlarımızı mahv ü berbâd edip, hufre-i esârette boğulduktan, münkarız olduktan sonra kendimizi nasıl sâlih kullardan sayabiliriz?

Heyhât, sümme heyhât!..

Yere mâlik ve vâris olmak için salâhiyyetli, kābiliyyetli olmak lâzımdır; ki bu salâhiyyete bi-hakkın mâlik olan milletler bütün küre-i arzı ellerine geçirmekle bizleri bir sürü hayvan gibi pençe-i esârete mıhlayıp vâris bil-arz oldular!

Biz İslâmlar, cehâlet ve adâvetimizle bütün diyâr-ı İslâm'ı berbâd ettik. Bugün âsâr-ı medeniyyeden bir (kaşığa) mâlik olmayıp mahv ü nâ-bûd olmaktayız.

Binâenaleyh biz sâlihûn değiliz. Ehl-i isyânız, ehl-i tuğyân ve ehl-i hüsrânız!"

Deyip kalbleri parçalayan ateşli sözleriyle sâmiîni ra'şedâr edip şu cümlelerle hutbesini tamam etti:

"İmdi ey müslüman kardeşler!

Özümüze farz olan uhuvveti anlayıp, ittifâk ve ittihâda gelip birbirimizi kardeş bilelim.. Ortalıktan nifâk ve şikākı, husûmet ve adâveti ber-tarâf edip umûmen bir habl-i hidâyete bağlanarak ulûm ve maârife, medeniyet ve terakkıyâta kademrân olmakla hakîkī müslüman zümresine dâhil olalım.. Ve illâ bütün şuûn ve harekâtımız böyle giderse bizim için varlık da heyhât, hayat da heyhât!!!.."

"Bâkü: *Sadâ*" **S**[sad]**. A**[ayın]**. İbrahimov**

RUSYA'DAKİ İSLÂMLARIN TERAKKIYÂT-I DÎNİYYE VE MİLLİYYEYE HİZMETLERİ

Rusya'da otuz milyondan ziyâde İslâm ahâlîsi vardır. Bir kaç senelerden beri bunlar harekete gelerek ekser yerlerde

[1] Mâide, 5/3.
[2] Alak, 96/1.
[3] "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız." Fahreddin Râzî, *Tefsîrü'r-Râzî,* Beyrut, 1420, c. 7, s. 58.
[4] Hucurât, 49/10.
[5] Enbiyâ, 21/105.

zengin olanlar mâl ve servetleriyle, âlim ve münevverü'l-efkâr olanlar ilim ve fikirleri, lisân ve kalemleriyle kemâl-i ciddiyyetle millet-i İslâmiyyemizin teâlî ve terakkīsine cân u dilden fedâkârâne hizmet ediyorlar. Mektep, medreselerimiz için hükûmet tarafından **[158]** bir para iâne verilmediği hâlde himmetli zengin zâtlarımızdan bazıları elli, altmış bin ve bazıları da yüz bin ruble miktarında külliyyetli meblağlar sarf edip mektep ve medreseler binâ ediyorlar; hem de maaşlarını te'minle berâber muktedir muallim ve müderrisler nasb edip talebelerimizi iknâa çalışıyorlar. Ammâ üç yüz, beş yüz rubleden bin rubleye kadar sarf-ı himmet buyuran zenginlerimiz pek çoktur.*

Demek bugünlerde şehirlerde ve köylerde olsun ricâl ve inâs mektepleri çoğalmakla berâber bir usûl-i cedîde ile ta'lîm ve terbiye olunmaktadırlar. Usûl-i cedîde ile ta'lîm ve tedrîsi inkâr eden ve câiz görmeyen âlimlerimiz varsa da bugünden itibâren onların da ekserîsi hakīkate muttali' olup maal-memnûniyye bu usûlü kabul etmektedirler.

Diyorum ki: Kazan, Üstürhan, Ufa, Orenburg, Troyski, Perm, Osa, Yakaterinburg gibi şehirlerde hem bu şehirlerin ekser köylerinde, kezâlik Sibirya etrâfında- Petropavl, Omsky, Tomsky, Irkutsky, Simipolat, Zaisan gibi şehirlerde ricâl ve inâsa mahsûs güzel mektep ve medreseler küşâd olunup ta'lîm ve tedrîsât epeyce terakkī etmektedir.

Bu şehirlerde olan mektep ve medreselerin ahvâlinden buradaki din kardeşlerimizi haberdâr etmeyi bir vazîfe addediyorum. Çünkü hamiyyetli İslâm arkadaşlarımızla aramızdaki münâsebet-i dîniyye ve milliyyenin ziyâdeleşmesi ve kuvvetlenmesi için yekdiğerimizin ahvâl ve şu'ûn-i hayâtiyyelerinden mümkün mertebe haberdâr olmamız lâzımdır. (اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ)[1] hakīkat-i âliyyesini hiçbir zaman nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıyız. Biz mâdem ki kardeşiz, neye birbirimizi tanımıyoruz? Neden birbirimizin ahvâline, terakkıyâtına, efkârına vâkıf değiliz? Artık tanışmak zamanı geldi. Bütün dünyadaki müslümanların ahvâl ve harekâtını ta'kîb etmeliyiz. Herkes bu husûsta kendini vazîfedâr addeylemeli, ma'lûmâtını, meşhûdâtını ortaya koymalıdır ki "âlem-i İslâm" mechûlât içinde mahv olup gitmesin. Bunun için bir müddetten beri *Sırâtımüstakīm*'de hâssaten tefrîk olunan "Âlem-i İslâm" kısm-ı mahsûsuna ben de ma'lûmât ve meşhûdâtı kaydetmeye kendimi mecbûr addettim. Herkes bu vazîfenin ehemmiyyetini takdîr ederse inşâallah az zaman zarfında tamamıyla tanışır, anlaşırız da hep birlikte İslâm'ın teâlîsine çalışırız. Ben şimdilik bu makālemde Rusya'da olan İslâmların merkez-i umûr ve husûsâtı addolunan mahkeme-i şer'iyye-i rûhâniyyesi ve ağniyâlarının himmeti ve âlimlerinin gayret ve ciddiyyeti ve umûm ahâlîsinin ittifâk ve ittihâdı, teâvün ve tenâsuruyla şöhret kazanmış ve birinciliği almış bir şehirde, Ak İdil (Byelaya) nehri kenarında ve yirmi bine karîb nüfûs-ı İslâmiyyeyi hâvî yetmiş binden ziyâde nüfûslu Ufa şehrinde olan mektep ve medreselerin ahvâlinden tafsîlât vereceğim.

Ufa'da Mekâtib ve Medâris:

Bu şehirde beş tane cami* olup her camiin "ulûm-ı dîniyyeyi mükemmel sûrette tekmîl eden" fâzıl ve münevverü'l-efkâr imamları vardır.

Bu imamlar mahalle hizmetlerini îfâ etmekle berâber her Cum'a günü salât-ı Cumadan mukaddem bir saat ahâlîye va'z söylerler ve millet-i İslâmiyyenin teâlîsine hizmet etmeye tergîb ve teşvîk ederler. Her sûretle beynelmüslimîn ittifâk ve ittihâdın devam ve terakkīsine dâir harekette bulunurlar. Daha doğrusu yalnız bu hizmetler ile de kanâat etmeyip bundan mâadâ camilerin civârındaki mektep ve medreseleri idâre ederler ve her sınıfa muallimler nasb edip kendileri de tedrîste bulunurlar.

Bu camiler civârında olan mektep ve medreseler hep ma'lûmât-ı i'dâdiyye ve ihzâriyye içindir. Zîrâ bu mektep ve medreselerden mâadâ "Medrese-i Âliyye-i Dîniyye" nâmında daha büyük bir medreseleri vardır ki o i'dâdî (rüşdî, idâdî hep dâhildir) mekteplerinde tahsîl edenler bil-imtihân Medrese-i Âliyye-i Dîniyye'ye kaydolunurlar ve orada tahsîllerini ikmâl ederek icâzet ve şehâdet-nâme alıp çıkarlar. Orada Semerkand ve Taşkend tarafından gelen talebeler de vardır.

Bu Medrese-i Âliyye-i Dîniyye, Dersaâdet'teki Dârü'l-muallimîn binâsı şeklinde olarak üç dört sene zarfında hıfz-ı sıhhate muvâfık tarzda elli bin ruble masraf ile yapılan üç katlı gayet muntazam bir binâdır.

Bu medreseyi binâ eden zâtların başlıcası Ufa şehrinde tüccâr-ı mu'teberândan ve efkâr-ı münevvere ashâbından Sadreddîn Nezîrî Efendi hazretleridir ve sonra da Selîm Girây Canturiye ve Sofiya Bike Canturina cenâblarıdır. Bunlar başlıca müteşebbislerden olup başkaları da kendi hâl ve sermâyesi nisbetinde az çok bir miktar muâvenetten geri durmamışlardır. Amma bu büyük işin vücûda gelmesine müstesnâ olarak fedâkârâne çalışan, fevkalâde himmet ve faâliyet gösteren ve hâlâ baş müdîri olan ve senevî binlerce ruble masârif eden zât da muhterem Sadreddîn Nezîrî Efendi cenâblarıdır. Cenâb-ı Hak celle ve alâ hazretleri bu zâtların ömr-i azîzlerine bereket verip emsâllerini çoğaltsın.

Bu Medrese-i Âliyye-i Dîniyye'de tedrîs ve ta'lîm buyuran zevât-ı muhteremeden bazıları Mısır ve Beyrût'ta ikmâl-i tahsîl edip ulûm-i dîniyye ve edebiyyât-ı Arabiyyede kesb-i ihtisâs etmiş muhterem edîb Ziyâeddîn el-Kemâlî, Zekeriyyâ Bahâeddîn, Hatemullâh Fâzılî Efendi hazretleridir. Ve bazıları da İstanbul'da ikmâl-i tahsîl etmişlerdir. Onların da birisi Abdullah Şinâsî Efendi cenâblarıdır.

---

* Mürebbîsi olmayan şehirlerdeki yahud köylerdeki mektepler o mekteplerde okuyan çocukların pederleri tarafından toplanan paralar ile idâre olunurlar. Her ay da mektep parası nâmına talebe başına pederlerinin hâllerine ve kesblerine nazaran on beş kuruş, on kuruş, yâhud beş kuruş alınır. Fakir ve yetimler de meccânen kabul olunurlar.

[1] Hucurât, 49/10.

* Bu camilerin birisi ve civârındaki mektep ve medreseleri el-Hâccü'l-Haremeyn Muhterem Abdullatîf Hakîmî Efendi tarafından binâ edilmiştir.

Bu muallim ve müderrislerin aylık ve maaşları bin kuruş ve bazılarının da **[159]** bin üç yüz kuruştur ki ekserî Sadreddîn Nezîrî Efendi cenâbları tarafından itâ olunur.

Bu Medrese-i Âliyye-i Dîniyye'nin tertîbâtı ve ders programları Rusya içerisinde olan mektep ve medreselerin cümlesinden fâik olduğu gibi maksad-ı aslîleri de zamaneye muvâfık mütedeyyin âlim ve müderrisler yetiştirip Rusya içerisinde olan İslâm kardeşlerimizin terakkıyât-ı medeniyye ve milliyyesine ve terakkıyât-ı dîniyye ve ahlâkiyyesine ciddiyet ve faâliyetle hizmet etmektir.

Talebenin sâmiîninden mâadâsı hep leylîdirler. Yemek içmek uyumak ve kalkmakları hep muayyen bir vakittedir.

Kezâlik namaz kılmak için ayrıca büyük bir salonları vardır ki namaz vakti gelince cümle talebeler birden cemâatle namaz kılarlar. –mâba'di var–

Permli Züfer Kāsımî

Kazan'da münteşir refîk-i muhteremimiz Beyânü'l-Hak gazetesi muharrirlerinden olup "devr-i âlem" seyâhatinde bulunan müslüman seyyâh-ı şehîri Abdürreşîd İbrâhim Efendi hazretleri âtîdeki mektûbu Pekin'den yazıyor:

ÇİN'DEKİ MÜSLÜMANLARIN HAYÂTI

"Sala" Türklerinden İsmail Efendi ile olan mülâkātımda bundan evvel yazmıştım. Şimdi de ikinci bir mülâkātımı arz edeceğim.

İsmail Efendi, her ne kadar ulemâdan değil ise de, hayli ma'lûmâtlı bir zât olduğu sözlerinden anlaşılır. Ben bundan mukaddem Müftî Abdurrahman ve Ahund Nûr Muhammed Efendiler vesâir birçok zevât ile mesâil-i dîniyye husûsunda müdâvele-i efkâr etmekte idiysem de, bazı mühim mes'elelerde onların Arabiyyâtı noksan idi. İsmail Efendi vâsıtasıyla kemâl-i suhûletle en mühim mes'eleler hakkında teâtî-i efkâr edebildik. İsmail Efendi dahi Çin ulemâsının lisân-ı Arabî'yi bu kadar ihmâl etmelerine ziyâdesiyle teessüf ediyor, Müftî Abdurrahman Efendi hazretleri de bu hâle giryân oluyor idi. Şimdi elhamdülillâh bu husûsu arîz ve amîk müzâreke ederek bil-istişâre Müftî Abdurrahman Efendi cenâblarının mektep ve medresesinde usûl-i ta'lîmin bir kāide-i muttarideye vaz' olunmasına karar verildi: Ez-cümle talebeye mütûn hıfz ettirmek, Arabî ebyât ve eş'âr ezberletmek, bundan mâadâ talebeyi kendi aralarında Arapça mükâleme ve mükâtebeye teşvîk etmek gibi tedbîrler kabul olundu.* Kāide-i tecvîde muvâfık Kur'ân ta'lîmi dahi iltizâm olundu. Lede'l-îcâb tekrar Dersaâdet'ten muallim celb olunmasına karar verildi.** Bundan mâadâ birçok tedâbîr-i mühimmenin icrâsına da an-karîb teşebbüs edeceklerdir.

Şimdi kendi aralarında kavâid-i tecvîde muvâfık Kur'ân okur zevât, Abdurrahman Efendi mahdûmu İsmail Efendi ve Abdullah Efendi ve diğer İsmail Efendi'dir.

Bunlar ilm-i kırâate güzel itinâ etmektedirler. Ulûm-i Arabiyye için de Ahund Nûr Muhammed Efendi ihtimâm edeceğini deruhde etti. Bununla berâber Çin mekâtib-i i'dâdiyyesini ikmâl etmiş efendilerden üç muktedir zât fünûn-ı hâzıra, yani ilm-i hesâb, coğrafya, filân ta'lîm etmek üzere tayin olundular.***

Bi-tevfîkıhî Teâlâ, Müftî Abdurrahman Efendi'nin himmeti sâyesinde "Pekin"de esaslı güzel bir mektep teşkîl olunmuştur, desek câizdir.

Maa-mâfîh bütün Çin ülkesinde bulunan yetmiş, seksen milyon müslümana bir mektep pek azdır. Değil bütün Çin ülkesine, yalnız "Pekin"e bile kifâyet etmiyor.

Bir de Çin müslümanları hiç Çin hâricine çıkmamışlar. Bunun için umûr-ı hâriciyyeden zerre kadar haberleri yok. Bütün dünyayı kendilerinden ibâret zannederler. Kendi yaşayışlarından başka hayat bilmiyorlar; tasavvur edemiyorlar.

Vâkıâ isti'dâd-ı fıtrîleri var, fakat isti'dâd-ı melekîleri yok. Bu sebepten ifâde-i merâm müşkil oluyor.

Bunlar dünyada ancak iki nev' yaşayış var, zannederler: Biri Çînî Mecûsî, diğeri Çînî müslim. Bunun üçüncüsü bulunmak ihtimâlini tasavvur bile edemiyorlar. Müslümanların Mecûsîlere karşı nazarı, [1](اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ) den ibâret. Mecûsînin mülkünde olan her şey haram, cüz'î fitne vukū' bulsa kıtâl vâcib; Mecûsî hânesinden su bile içmek câiz değil.

Mecûsîlerin müslümanlar hakkındaki nazarına gelince; hınzîr müslümana harâm, her müslüman hınzîrdan korkuyor, bir parça lahm-i hınzîr görmek bile müslümana cehennem; nasıl olsa da hınzîr ile canlarını almalı, diyorlar.

Şimdi şu sıralarda iki vak'a oldu; biri ben burada iken, diğeri de az mukaddem.

Mecûsîlerin kalabalık olduğu mahalde bulunan bir müslüman aşçıya her gün bir zâbit devam ediyormuş. (Çünkü müslüman aşçılarından Mecûsîler yemek yiyorlar.) Birgün zâbit elinde hınzîr eti olduğu hâlde gelir. Fakat aşçı bir yere gitmiş bulunur, yalnız zevcesi orada imiş. Zâbit kadına: – Bunu pişir! der.

Kadın da:

– Olmaz, biz hınzır eti pişirmeyiz, biz müslümanız, der.

– Sen yiyecek değilsin. Sen yalnız pişir, ben yiyeceğim.

– Hayır, mümkün değil…

Öyle kadınla zâbit çekişmekte iken aşçı gelir. Herif bu hâli görünce zâbite der ki:

– Nedir bu gürültü? Biz hınzır eti pişirmeyiz dedik, bitti. **[160]** Beğenmezsen hesâbını kes, çekil git. Yemek için bir daha buraya gelme.

Zâbit:

– İllâ pişireceksiniz, diye ısrâr eder.

Derken aralarında kavga başlar. Zâbit hınzır eti ile aşçının başına vurur. Müslüman aşçı da Müftî Abdurrahman Efendi hazretlerine haber verir. O gün de bit-tesâdüf Cuma. Müftî Abdurrahman Efendi iki adam gönderir, vakayı tahkîk

* *Sırâtımüstakīm*: Demek Çin'deki ihtiyaçla buradaki ihtiyaç müsâvî! Öyle ise hep birlikte inşâallah uyanır ve ıslâhâta başlarız!.

** *Sırâtımüstakīm*: Şimdilik bizden muallim istemesinler. Çünkü biz de aynı ihtiyâca ma'rûz bulunuyoruz.

*** *Sırâtımüstakīm*: Burada da böyle tasavvurlar, kararlar var.

[1] Tevbe, 9/28.

ettirir, aşçının haklı olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Müftî hazretleri i'lân eyler ki:

"Bütün müslümanlar hazır olsun. Yarın sabah saat dokuzda Mecûsîlerden intikam almaya çıkacağız. Mecûsîlerle mukātele edeceğiz."

Diğer taraftan polis nâzırına da haber gönderir:

"Yarın saat dokuzda biz filân yerde filân mahallenin Mecûsîlerinden intikam alacağız."

Polis nâzırı vakayı tahkîk eder, aşçıyı haklı bulup, merciine ihbâr eder. Bir müddet sonra polis nâzırı bir hayli memûrîn-i zâbıta ile Müftî Abdurrahman Efendi Medresesi'ne gelirler; zâbiti de kolları bağlı, askerî elbisesi çıkarılmış olduğu halde getirirler. Müftî Abdurrahman Efendi'den i'tizâr ederek her ne cezâ tertîb olunursa hemen icrâ edeceklerini söylerler.

Müftî Abdurrahman Efendi ibtidâ, katiyyen intikam almak fikrinde olduğunu söyler. Çünkü mahalle halkı (Mecûsîler) de zâbite yardım etmişler. Fakat sonra "halîfe-i müslimîn tarafından müslümanları himâye için gelen adam var, istişâre edelim, filân…" diye Ali Rıza'yı gösterir. Polis nâzırı, Ali Rıza'nın ayağına kapanır. An-hâ min-hâ saat on ikiye kadar müzâkere cereyân ederek nihâyet sulhe karar verirler.

Sulh-nâme: Aşçı o mahallede üç sene icâre vermeyecek, Pekin dâhilinde hiçbir müslüman aleyhine hareket olunmayacak, zâbitin cürmü birinci defa olduğundan afv olunacak, mahalle Mecûsîleri Çin âdeti üzere i'tizâr (tarziye) alâmeti olan kāideye riâyeten uzun ve kırmızı bir asâ elde tutarak gelecekler.*

İkinci vak'a da bundan üç gün mukaddem Pekin'den 25 mil mesâfede kâin bir karyede vukūa gelmiş: Gayrimüslim olan köy ahâlîsinden birkaç adam bir hınzır alıp müslüman karyesine gelirler, bir müslüman hânesine hınzır ile berâber girerler, derken kavga, kıyâmet kopar. Hemen Müftî Abdurrahman Efendi'ye haberci (yaştafit) gelir.

Efrencî 15 Ağustos'ta Müftî Abdurrahman Efendi gece yarısı etbâı ile birlikte atlara binerek süratle mahall-i vak'aya yetişirler. Her taraftan müslümanlar karınca gibi karyeyi kuşatırlar. İki gün nizâdan sonra hükûmet ricâli araya girerek telefâta meydan vermeden işi sulha bağlarlar. Mecûsîler tekrar kırmızı asâyı alarak diz çöküp i'tizâra gelirler…

İşte ittifâk semeresi! Müslümanların bu husûsta olan ittifakları şayân-ı tahsîndir. Küre-i arzın hiçbir tarafındaki müslümanlarda bu ittifâk yoktur. Bu haslet yalnız Çin müslümanlarına mahsûstur. Bundan dolayı Müftî Abdurrahman Efendi cenâbları ne kadar tahsîn ve sitâyiş olunsa azdır. Hele bu son vakada elli üç saat ayakta durmuş, avdetinde gözleri kıpkırmızı olmuş, hâlâ da öyledir.

Bu vak'aların tafsîlâtını Sala İsmail Efendi vâsıtasıyla anladım. Eğer bu gibi vak'alarda sulh olmasa bütün iş muhârebeye dönermiş. Kaç defalar Çin dâhilinde müslümanlarla Mecûsîler arasında fitne zuhûr etmişse, ibtidâsı mutlaka şöyle ehemmiyyetsiz bir şeyden başlarmış. Cüz'î bir vak'a olur olmaz, müslümanlar hemen harb alâmeti olan kırmızı bayrağı çekerler. Bunun için umûm Mecûsîler müslümanlardan korkuyorlar. Bununla berâber hükûmet de müteaddid defalar bütün memûrlara tenbîh etmiş: "Müslümanlara aslâ taarruz etmeyiniz!" demiş… Bu cihetle Çin müslümanlarına bir söz söylemek mümkün değildir. Lâkin… Âh lâkin umûmî cehâlete gelince, o pek fenâdır, pek acınacak bir hâldedir. Vâkıa cehâlet umûm müslümanları kaplamıştır; fakat bilhâssa Çin'de cehâlet pek ziyâde ve pek dehşetlidir.

Pekin **Abdürreşid İbrahim**

Afganistan'a Muallim Sıfatıyla Gidecek Zâbitân

Afganistan ordusunun bir kat daha tanzîm ve tensîkı zımnında muallim sıfatıyla lüzumu miktar zıbât-ı askeriyye i'zâmı taleb olunmuş ve keyfiyet dâire-i âidesinden istifsâr kılınmıştır.

Devlet-i Osmâniyye ve Hind Müslümanları

İngiltere ve Hindistan müslümanlarının reisi ve Mes'ele-i Şarkıyye Cem'iyyeti reîs-i sânîsi Emîr Ali el-Hüseynî hazretleri tarafından Şeyhü'l-islâm Sâhib Molla Beyefendi hazretlerine gönderilen mektûbun tercümesidir:

Efendim Hazretleri,

Osmanlı lisânına adem-i vukūfumdan dolayı zât-ı fazîlet-meâbınıza selâm-ı ihtirâm-kârânemi İngiliz lisânıyla takdîme ictisâr ediyorum. İngiliz ve Hind müslümanları zât-ı fâzılânelerinin vatanperver ve muktedir rüfekānızla birlikte şu ânda meşgul olduğunuz azîm ve nâfi' işi –ki Türkiye'nin ıslâhından ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iâde-i şeref ve i'tibârından ibârettir– gayet samîmî olarak takdîr ederler. Bu mühim vazîfede muvaffakıyyet-i kâmileye mazhariyyetinizi ve Türk İmparatorluğu'nun saâdet-i hâle nâiliyetini temennî eylerim.

Emîr Ali er-Rehavî el-Hüseynî

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

* Uzun ve kırmızı asâ, teslîm ve i'tizâr alâmetidir.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

18 Kasım 1909 4 Zilka'de 327 Perşembe 5 Teşrînisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 63**

MECLİS-İ UMÛMÎ-İ MİLLÎ'NİN BU SENEKİ RESM-İ KÜŞÂDINDA KIRÂAT OLUNAN NUTK-I HÜMÂYÛN-I HAZRET-İ HİLÂFET-PENÂHÎ

"Muhterem a'yân ve meb'ûsân,

"Ahd-i saltanatımın devr-i mes'ûd-i meşrûtiyyette ibtidâ etmesinden ve cülûsumun ilk senesinde meşrûtiyyet-i meşrûamızın mümessili olan Meclis-i Umûmî'nin ikinci devre-i ictimâını müşâhede ile küşâdını icrâya muvaffak olduğumdan dolayı Cenâb-ı Hakk'a bî-hadd ü pâyân hamd ü senâlar eder ve a'zâ-yı meclise beyân-ı hoş-âmedî eylerim.

Meşrûtiyet ve meşveret şer'-i şerîfin ve akl u naklin emrettiği bir tarîk-ı necât ve selâmettir. Hayât-ı ictimâiyye ve siyâsiyyemiz için elzem olan âheng-i vahdet ve zindegî ancak bu tarîkte devam ile hâsıl olur. Kānûn-i Esâsî'mizin muhâfazası ve kavâid-i meşrûtiyyetimizin te'yîd ve tatbîkı nuhbe-i âmâlim olmakla avn-i inâyet-i Bârî'ye ve imdâd-ı rûhâniyyet-i Cenâb-ı Peygamberî'ye istinâden buna bütün mevcûdiyyetimle ve bütün tebeamla çalışacağım. Bursa ile İzmit'e seyâhatimde tebeamla doğrudan doğruya temasta bulunmuş ve umûm evlâd-ı vatanda uhuvvet-i Osmâniyye fikrinin kesb-i kuvvet ettiğini oralarda dahi görmüş olmaktan pek ziyâde memnûnum. Hak ve vazîfede müsâvâtı te'mîn eden Kānûn-i Esâsî'nin ahkâm-ı sarîhasıyla meşrûtiyyetin netâyic-i tabîiyyesinden olarak hizmet-i fi'liyye-i askeriyyenin bilâ-istisnâ ta'mîmi miknet-i devletin i'tilâsına bâdî olacağından bu karârı târîh-i tekâmül-i millîmizin en mühim vekāyiinden addederim. Ordu evlâd-ı vatana uhuvvet-i samîmiyye-i Osmâniyye hissini de gayet metîn bir sûrette ilkā edecektir. Bu sene yapılan manevralarla ta'lîmlerde ordumuzla donanmamızın ibrâz ettiği âsâr-ı intizâm ve terakkī ilk defa olmak i'tibâriyle şâyân-ı takdîrdir. Vatanın müdâfaası ve sulh ve müsâlemetin muhâfazasıyla mükellef olan kuvâyı berriyye ve bahriyyemizin tekemmülâtına bir kat daha sarf-ı mesâî edilmelidir.

Umûr-ı dâhiliyyemizde hamdolsun mûcib-i endîşe bir hal yoktur. Yemen vilâyetinin Hudeyde sancağına merbût Zeydiyye kazâsı ile civârında ve Asîr'de zuhûr eden hâdisât üzerine hükûmetçe tedâbîr-i lâzımeye müsâraat olundu. Yolsuz harekâtta bulunan kabâil peyder-pey dehâlet etmektedirler. Musul ve Kosova vilâyetlerinin Barzan ve Loma kazâlarında dahi bazı vekāyi zuhûr etmiş ise de bunların hiçbiri mâhiyyet-i mühimmeyi hâiz olmadığından memleketimizde maârif tevessü ve meşrûtiyyetin tam fevâidi taammüm ettikçe bu gibi ahvâlin adem-i zuhûr ve tekerrürü tabîîdir.

Mülk-i vesîimizde mevcûd olan fezâil-i tabîiyyenin küşâdıyla refâh-ı umûmînin tezyîdine ve henüz lâyıkıyla terakkī edemeyen maârifimizle ahvâl-i ticâriyye ve zirâiyye ve sınâiyyemizin ve ihtiyâcımıza nisbetle pek nâkıs bulunan âsâr-ı nâfianın ıslâhât ve terakkıyyâtına kemâl-i sür'atle ve ehemmiyetle çalışılmak îcâb eder.

Üssü'l-esâs-ı ıslâhât olan tevâzün-i mâlînin husûlü akdem-i âmâlimdir. 326 senesi için meclisinize tevdî' edilen muvâzene-i umûmiyye kanûnunun tertîbinde tasarrufât-ı ma'kūle ve mümkineye pek ziyâde riâyet ve dikkat edildiği halde yine tevâzün hâsıl olamadı. Fakat gümrük resminin

tezyîdine **[162]** ve inhisârlar te'sîsine müteallik teşebbüsât ve tasavvurâtımız netîce-pezîr olunca gerek bundan ve gerek usûl-i tarh ve cibâyeti tedkîk ve ıslâh edilmekte olan tekâlîf-i umûmiyyede husûlü bî-iştibâh bulunan tezâyüdden muvâzene-i umûmiyyedeki açık kapanarak tevâzün hâsıl olacak ve el-yevm umûma ne derecelerde emniyyet-bahş olduğu muâmele-i ahîre-i mâliyye ile müsbet olan i'tibâr-ı mâlîmiz bir derece daha teâlî eyleyecektir. İlk devre-i in'ikādında esas ve kavâid-i meşrûtiyyetin tahkîmine ve intizâm-ı umûmînin te'yîdine âid müzâkerât ve tedkîkat ile iştigâl eden meclisiniz ikinci devre-i ictimâında hükûmetçe müceddeden tanzîm olunup der-dest-i tevdî' bulunan ve memleketin hayât-ı iktisâdiyye ve ictimâiyyesine ve huzûr u emniyyeti nüfûz-ı kānûn ile takviyesine taalluk eden levâyih-i kānûniyye ile de tevaggul edecektir. Bu miyânda ticâret-i berriyye ve bahriyye ve emvâl-i gayr-ı menkūle ve seyyâr sulh hâkimleri ve idâre-i umûmiyye-i vilâyât kānûnlarıyla cezâ kānûnnâmesi lâyihaları bilhâssa şâyân-ı tezkârdır. Devletlerle münâsebâtımız dostânedir. Sulh-ı umûmînin muhâfaza ve idâmesi gibi gayet memdûh bir maksada ma'tûf olduğu memnûniyyetle görülen mesâî-i düvelin tarafdâr-ı ihlâs-şiârı bulunan hükûmetimin hukūk-ı mukaddese ve menâfi'-i meşrûasını her gûnâ halelden masûn olarak vikāyeye kat'iyyen azmetmesiyle berâber âsâyiş ve müsâlemetin de esaslı bir unsûru olmak şerefini ihrâza sâî bulunduğunu beyân ederim.

Geçen devre-i ictimâ'da her iki hey'ât tarafından sarf olunan mesâî-i münevvere-i vatan-perverâneyi kemâl-i memnûniyyetle yâd ve bugünden itibâren başlayacak müzâkerâtınızda da teshîlât ve tevfîkāt-i Samedâniyyeye mazhariyyetinizi Cenâb-ı Hak'tan istid'â eyleyerek Meclis-i Umûmî'nin açıldığını beyân ederim."

ŞEYH MUHAMMED ABDUH'UN HANOTAUX'YA CEVÂBI

– 3 –

Bugün de, Hanotaux'nun İslâm'a hücûm ederken göstermiş olduğu şiddeti kırmak için, bahsin nihâyetine geliyorum ki mevzû-i makalemizi tevhîd ve tenzîh ile bunun hasmı olan teşbîh ve tecsîd (ulûhiyyetin tecessüdüne i'tikād) teşkîl edecektir.

Biz şimdi sözü ikinci kısımdan başlayarak, birincisi hakkındaki mütâlaâtımızla nihâyet vereceğiz.

Eğer Mösyö Hanotaux ümmetlerin ahvâline, akāidin sûret-i zuhûruna dâir biraz tetebbu'da bulunmuş ve okuduğunu anlamış olsaydı, bilirdi ki: Gerek putperestlik, gerek mevcûdât-ı maddiyyenin bazısında ulûhiyyet tevehhümü, harîm-pâk-i insâniyyete giremeyerek kapısı önünde duranların akīdesidir; böyle vâhî bir akīde erbâbının sehâfet-i aklına delâlet eder; bu sehâfetin de Afrika putperestlerinden başlayarak Çin Bûdîleriyle, Hind Brahmanlarında, nihâyet bulmak üzere mütefâvit derecâtı vardır.

İnsan ilimde terakkī ettikçe, vicdânı feyz-i idrâk ile rikkat peydâ eyledikçe, aklı esrâr-ı kevne muttali oldukça pîş-gâh-ı rûhundaki maddî perdeler birer birer yırtılarak vücûd-ı mutlak tecellîye başlar. Bu zuhûr, bu tecellî, derecâtı arasındaki tefâvütle berâber, öyle bir Vâcibü'l-vücûd'un varlığını îkāna müeddî olur ki o Ferd-i Samed için –Mösyö Hanotaux ile emsâlinin zannettiği gibi– madde libâsına bürünmek muhâldir. Zîrâ nihâyeti olmayan bir vücûd-ı muhîtin hudûd ile muhât olması kābil değildir.

Medeniyyetleriyle Hanotaux'nun iftihâr ettiği Yunanlılar da böyle idi: Bidâyet-i zuhûrunda putperest olan bu kavim ulûm ve fünûnda ileri gittikçe, feylesofları kâinâtı tedkīke daldıkça putperestlikleri gevşemeye, yıpranmaya yüz tutarak nihâyet medeniyetleri kemâli bulur bulmaz, kendileri de tevhîde, Vâcibü'l-vücûdu maddiyyâttan tecrîde vâsıl oldular.

Pisagoras akīdede takdîs-i ulûhiyyet pâyesine yükselmiş, ondan sonra gelen Sokratlar, Eflâtunlar, Aristolar milletin nazar-ı im'ânı önündeki evhâm bulutunu sıyırmaya, eski putperestlik zulümâtını def' etmeye alabildiğine uğraşmışlardı. Eflâtun'un, el-Me'mûn zamânında *Medeniyyet-i Fâzıla* ismiyle Arapça'ya tercüme edilen *Cumhûriyet*'ini okuyanlar görürler ki putperestliğin millet-i Yunâniyye arasında bırakmış olduğu efkâr-ı sahîfeyi, âdât-ı sefîleyi kaldırmak, bunların yerine kavmi için arzu ettiği fezâili yerleştirmek emeliyle Eflâtun ne mücâhedelerde bulunmuştur.

İlim Yunanlılar'ı bu sûretle mertebe-i tevhîde îsâl ettikten sonra tekrar cehâlete ircâ etmemiş, belki mihr-i medeniyyetleri asırlarca âfâk-ı âlemde parlamış, hem eskisinden daha sâf, daha pâk bir ziyâ ile dırahşân olmuştur.

Eski Mısırlılar da böyleydi; ilim kendilerini tevhidden geri bırakmamıştı. Şu kadar ki nezâhet-i akīde husûsunda mümtâz bir mevki ihrâz etmek, başkalarını kendi seviyelerine çıkarmamak için avâm arasında akīde-i tevhîdi neşretmezler de tenzîhe bir şekl-i teşbîh ilbâs ederlerdi.

İşte, aklın, ilmin noksânı, idrâkin fıkdânı daima insanın hudûd-ı vesâitı aşmasına mâni olmuş; halbuki aklın, muhâkemenin kuvveti, ilmin, basîretin mükemmeliyyeti bil-akis sâhibini Vücûd-ı mutlakı müşâhede mertebesine kadar çıkarmıştır da oradan bütün âleme doğru medd-i nigâh-ı im'ân ettirmiştir. Evet, bu şâhika-i bülend-feyze yükselenlerin pîş-gâh-ı temâşâsında büyük, küçük, âlî, hakir, el-hâsıl bütün mevcûdât o Kudret-i ezeliyye-i şâmileye, o azamet-i ebediyye-i kāhireye nisbetle birdir. Çünkü râcih olsun; mercûh olsun; asl olsun, fer' olsun; gözle görülsün, basîretle keşfedilsin; kâffe-i mümkinât hikmet-i ezeliyyenin takdîr ettiği merâtibe göre o mevcûd-ı fevka'l-hayâlden istifâza-i vücûd etmektedir.

Artık böyle bir akīde sâhibinin makamından hangi makam daha yüksek olabilir ki nazar-ı im'ânı bütün mükevvenâtı tafsîliyle, icmâliyle görüyor da **[163]** cümlesinin birden Rabbü'l-âlemîn olan İlâh-ı vâhidin dest-i rubûbiyyetine musahhar olduğunu, bu küllü teşkîl eden eczâdan hiçbirinde ne kendisini icâd, ne de mevcûdiyyetine bir sûretle imdâd kudreti olmadığını, belki, şer'-i ilâhînin tayin ettiği dâire

dâhilinde hareket etmek şartıyla bezm-gâh-ı kurba varmak, bütün şuûnunda o bâr-gâh-ı inâyetten istimdâd eylemek olsa olsa yine kendisine mümkün olabileceğini yakînen anlıyor.

Erbâb-ı teşbîh iki fırkaya ayrılır. Evvelkisi meydandaki mevcûdâttan birinde ulûhiyyet bulunduğuna, diğeri ise Hâlık'ın mevcûdâttan birinde zâhir olduğuna i'tikād eder.

Evvelki fırkayı mükevvenâtın hakāikini ihâta edemeyecek kadar idrâki zayıf olanlar teşkîl eylemektedir ki bunlar kuvâ-yı maddiyyeden, yahud hayvânâttan birini kendilerine fâik görmekle artık onun yegâne Kādir-i mutlak olduğunu, bütün umûrda O'na ilticâ lâzım geleceğini zannederlerdi. İdrâkin bu derekesinde bulunan insanlar cemâdâttan, hayvânâttan, beşerden kendilerine birtakım ilâhlar teslît ettikleri için, o ma'budların arasında nasıl şaşırıp kalırlarsa, şuûn-ı maîşetlerinde de aynı halde bulunurlardı.

Bir de bunlar nevi, yahud cins itibâriyle kendilerinden uzak olmayan ma'budlarını da nefislerine kıyâs ettikleri için onları hoşnûd eylemek emeliyle bir sürü hedâyâ, bir sürü vesâil-i huzûz takdîm ederlerdi ki ta'yîn ve takdîri ilcâ-yı hevesâta bağlı bulunan takaddümeler herhalde kendi hırslarını teskîn için mürâcaat eyledikleri vesâitin fevkinde olurdu.

Bu kabîlden olarak heyâkil-i âlihenin önünde birçok fezâih irtikâb olunur; mihrâblarda birçok nâmûslar hetkedilir; taştan yapılmış sûretlerin karşısında insan kurbanları takdîs kılınırdı.

Artık beşeriyyet için bundan sâfil bir derekeye inmek kābil olur mu? İşte bunların kâffesi tarihte pek meşhûr olduğu gibi aynı vekāyiin sahne-i cereyânı olan yerler bugün bile ma'rûftur.

İkinci fırkaya gelince, bunlar idrâk itibâriyle evvelki fırkaya dâhil bulunan efrâdın fevkinde olmakla berâber sâlik oldukları akīdenin kendilerinde ne gibi te'sîr icrâ ettiğini tedkīk eylemek lâzım gelir.

Evet, içlerinden bir adam zekâ, yahud şecâat itibâriyle kendilerine tefevvuk eder, yahud kendisinden ülfet etmedikleri bir hareket, tanımadıkları bir hal zâhir olursa artık o adamı vücûd-ı ilâhîye mazhar zannederek saltanat-ı mutlakasına münkād olurlar; kahr u ceberûtuna arz-ı huzû' ederler; onun bütün evâmirini kemâl-i huşû' ile infâza müsâraat gösterirlerdi. O ma'bûd-i beşerî de abedesinin akıl, irâde, azim nâmına mâlik olduğu nesi varsa külliyen selbeder; beriki zavallılar da akīdelerine sâhib kaldıkça zillet içinde yaşardı.

Halkın bu vehm-i bâtılı birçok erbâb-ı zekânın işine pek iyi gelmiş, yani aklı olanlar insanları kendisine esîr etmek için bu sâyede kolayca âlihe mertebesine çıkıvermiştir. Ümmetler bu gibi akāid-i bâtıle yüzünden ne kadar şedâide, ne kadar me-sâibe giriftâr olmuştur!

Şimdi bu iki fırkaya yaklaşan üçüncü bir fırka daha vardır ki evvelkilerinden pek hayırlı olmayan bu kısmın efrâdı vesâite mutekiddirler. (Yani Hâlık ile mahlûk arasında vâsıta isbât ederler.)

Bunlar Zât-ı Bârî'yi hakkıyla takdîr edemedikleri için kendi aralarındaki küberâya kıyâs ediyorlar da öyle zannediyorlar ki melekût-güzîn olan Allah âdetâ sarây-ı ceberûtunda erîke-nişîn olan bir pâdişâh gibidir, mahlûkātı arasından umûrunu tedbîr edecek birtakım eşhâs intihâb ediyor, halkın şuûnu üzerinde tasarrufta bulunacak me'mûrlar tertip eyliyor.

Binâenaleyh içlerinden biri kendi zu'mlarınca takarrübilâllâh ile mümtâz oldu mu, yahud mukarrebîn zümresine girdiğini zannettirecek bir hâli görüldü mü, derhâl onu bu menzile-i refîaya, yani kâinât üzerinde tasarruf için mintarafillâh müntehib menzilesine çıkarırlar; artık onu bütün mühim işlerinde ilticâ edecek bir şefî' tanırlar. Halbuki ne yaptıkları, neye taptıkları kendilerinden sorulunca [1](مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى) cevâbını verirler.

Bakalım akīdelerinin fesâdından dolayı bu fırka efrâdına ne gibi fenâlıklar isâbet etmiştir. Evet, hademe-i maâbide, kâ-hinlere, ricâl-i dîne ve onların vârislerine esîr olmuşlar, bütün şuûn-ı hayâtiyyelerinde bu zümreye arz-ı inkıyâd etmişlerdir. O tabakadan telakkī ettikleri evhâmdan başka bir şey olmayan ilimleri hudûd-ı hayâlden öteye geçemediğinden bu halîta-i mevhûmâta muhâlif zannettikleri ma'lûmât-ı evveliyyeyi bile inkâra kalkışmışlardır. Sonra, yine o tabakaya dayanarak ve-sâil-i sa'y u ameli bırakmışlardır. İşte insâniyyetin bu gibi akāid yüzünden musâb olduğu felâketlere tarih şâhit olduğu gibi şarkta garpta bugüne kadar muhâfaza-i mevcûdiyyet eden ümmetlerden birçoğunun hâli de sözümüzü teyîd eder.

Putperestliğin bu gibi mefâsidini ulûm-ı sahîhanın mebâdîsine muttali olanlar inkâr edemeyeceği gibi avâmın, lâkin o akīde-i bâtılenin fezâ-yı fâsidinde yetişmiş olmayan avâmın çoğu da bu hakīkati tanır.

Fakat Hanotaux'nun, Yunanîler'deki putperestlik efrâda mertebe-i ulûhiyyeti ihrâz için bir tehâlük vererek bu sûretle kendilerinin süllem-i fazîlette irtikālarına medâr-ı kavî olur, tarzındaki zehâbına gelince bu öyle bir zu'm-ı bâtıldır ki benim bildiğime göre Mesîhîler içinde Hanotaux cenâblarından başka kāil olan yoktur. Zâten bizzât Yunanîler'den kimse çıkıp da ne kesb-i fezâil husûsundaki mücâhedeleri makām-ı ulûhiyyete yükselmek maksadına mün'atıf olduğunu, ne de ulûhiyyet-i beşeriyye akidesinin öyle aralarında güzel bir eser bıraktığını ağzına almış değildir. Daha doğrusu bu ulûhiyyet-i beşeriyye, Sokratlar'ın, Eflâtunlar'ın i'lân-ı harb ettiğini **[164]** söylediğimiz o rezâili tevlîd etmiştir. İktisâb-ı fezâile çalışmak mes'elesine gelince, ma'lûmdur ki bu mücâhede sırf erbâbına takarrüb maksadıyla ihtiyâr olunmuştur.

Mösyö Hanotaux'nun, Nasrâniyet diyânet-i Yunâniyye'den muktebestir, tarzındaki hükmüne gelince bu babda söylenecek sözü hıristiyanların kendilerine bırakırım. Yalnız şu kadar söylerim ki Nasrâniyyet bidâyet-i zuhûrunda insanların bulundukları putperestlikten dünyayı tathîre bezl-i mechûd etmiş, Yahudiler'in, Romalılar'ın tasnî' ettikleri hurâfeleri kaldırmaya çalışmış, ricâl-i Mesîh etrâfa dağılarak ve putperestleri ilâh-ı vâhide da'vet eylemiştir. İlk hıristiyanların

[1] Zümer, 39/3.

sözlerini tedkîk edenler esas da'vetin tenzîh-i Bârî olduğunda şüphe etmezler. Âsâr-ı teşbîh ise Hıristiyanlığın zuhûrundan birkaç asır sonra zâhir olmuştur. İmparator Konstantin'in tarihi erbâb-ı târîh indinde ma'rûf olduğu için tafsîle hâcet göremiyorum. Sonraları tenzîhe ârız olan teşbîhte gulüv ilerledikçe mezâlim yüz göstermeye, fenâlıklar büyümeye başladı; ilim gizlendi; akıl menkûb oldu; erkân-ı nizâm yıkıldı; akvâm-ı Nasrâniyye arasında fesat taammüm etti; nihâyet ıslâh "Protestanlık" zâhir olarak mâ-sebakı mahveyledi; artık Avrupa bugün ma'rûf olan istikāmeti aldı ki bunun esbâbından bir nebze bahsetmiştik.

Biz mertebe-i mesîhi ihrâz ile ilâh-ı beşer olmak için Allah'a ibâdet eden hiçbir mesîhi duymadık; kezâlik akîde-i teslîsi Hanotaux'nun beyânı vechile anladığını gösterir hiçbir hıristiyanın hiçbir eserini görmedik. Belki akîde-i teslîsin akıl ile anlaşılabilecek mesâil cümlesinden olmadığını kendileri tasrîh ediyorlar. Zâten hıristiyanlardan muhtelif zamanlarda zuhûr eden bazı tâifeler aklın idrâk edemeyeceği hakāikle hükm-i akla muhâlif gelecek hakāīik arasında fark olduğunu sarâhaten söylüyorlar. Bundan başka Cenâb-ı Mesîh'in beşeri nüfûz-i şeytândan halâs için min-tarafillâh meb'ûs bir nebiyy-i muhtârdan başka bir şey olmadığına kāni olarak "ibn"i muhtâr, "eb"i Rabb-i Rahîm ma'nâsına hamlediyorlar. Kezâlik bugün mevcut olan protestanlardan öyle fırkalar tanıyorum ki adedlerinin azlığıyla berâber "kelime"yi ilim ile "Rûhü'l-kudüs"ü hayât ile te'vîlde bulunuyorlar.

Pekalâ acaba eski zamanlarda Nasrâniyyet, etrâfındaki putperestleri putperestliğin bir şeklinden çıkarıp diğer bir şekline sokmak için mi uğraşıyordu? Biz câhil bir dosttan sâdır olan böyle bir hezeyâna düşmekten Allah'a sığınırız!

Almış olduğum terbiye böyle bir gazete sahâifinde akāid-i Nasrâniyyeyi muâheze derekâtından âlî olduğu gibi hasım ile münâkaşada muhâfaza-i nezâhete dînen me'mûrum. Bununla berâber Mösyö Hanotaux'nun delil ittihâzına uğraştığı âsâra nakl-i kelâm etmekliğim îcâb ediyor.

İslâm bütün âlemi tevhîde da'vet için nâzil olduğu gibi şu hakîkati sarâhaten bildirmiştir ki: Dîn-i tenzîh dîn-i ilâhînin kendisidir; bu din tâ Âdem'den, Nûh'tan İbrâhîm'den Mûsâ'ya kadar gelmiş, Mûsâ'dan sonra zuhûr eden enbiyânın dini de bu din olmuştur. Rusül-i İsrâil'in hâtemi olan İsâ aleyhisselâmın dini de aynı dîn-i ilâhî, aynı dîn-i tenzîhîdir.

İslâm hiçbir zaman Yahudilerde, husûsiyle Mesîhîler'de erbâb-ı tenzîh bulunduğunu inkâr etmemiştir. Yalnız içlerinde teşbîhe meyledenler de olduğunu zikrederek bu gibilerin ancak ma'bûdün bi'l-hakk'a ibâdet eylemeleri, hasîsa-i akl u idrâklerini gasb ile vicdânları üzerinde arzuları vechile tasarruf eden âbâ-i dînin boyunduruğundan kurtulmaları için kendilerini dîn-i ilâhînin aslına rücûa da'vet eylemiştir.

Putperestlik, Yahudilik, Nasrânîlik el birliğiyle Müslümanlığın karşısına durmak istedi. Hem bu muhâcimler gerek aded, gerek kuvvet, gerek azm u şiddet cihetiyle hasımlarına pek fâikti. Bununla berâber az zaman geçmeden hak zâhir oldu; şu'â-i mübîni kulûba nüfûz etti; şu üç millete mensûb halk fevc fevc dîn-i İslâm'a girmeye başladı. O zamana kadar mahkûm olan himmetler, azimler kayd-ı esâretten kurtuldu. Herkes Vâcibü'l-vücûd'un kendisine bahşetmiş olduğu isti'dâd nisbetinde iktisâb-ı kemâl kaydına düştü. Tevhid ve tenzîhe i'tikad edenler yükseldikleri merâtib-i refîa-i îmândan esrâr-ı kâinâtı temâşâya daldı; hakîkati örten perde-i evhâmı yırtıp attı; ilmin tefekkür, tedkîk, din gibi üç büyük menbaına vâsıl oldu. Millet bir aralık beyinlerinde vezân olan bâd-ı şûrişten kurtulur kurtulmaz âfâk-ı İslâm'da envâr-ı ilm olanca şa'şaasıyla parladı. Artık müslümanların girmediği bâb-ı ma'rifet, yükselmediği mirkāt-ı feyz ü fazîlet kalmadı. Yunanlılar'ın, Acemler'in, Romalılar'ın ne kadar muhallefât-ı metrûke-i irfânı varsa kâffesi nisyân bucaklarından çıkarılarak, üzerlerindeki paslar giderildikten sonra enzâr-ı cihâna arz olundu.

İşte dîn-i tenzîh olan Müslümanlığın âsârı bu dîn-i mübînin ikinci karn-ı zuhûru henüz nihâyete varmamıştı ki müslümanlar âsumânî, hâkdânî bütün ulûmun sâhasında cevelâna başladılar; birçok galatâtı, birçok evhâmı tashîh ettiler; fünûnun kavâidini tenkîh, usûlünü tahrîr eylediler. Üçüncü asr-ı hicrînin evâilinde ise rasathâneler vücûda getirdiler; küre-i arzı ölçtüler; daha bunlardan başka gerek bizim diyârımızda, gerek mösyö Hanotaux'nun diyârında bulunan erbâb-ı ilmin ma'lûmu olacak birçok âsâr meydana koydular. Şu temhidâtı kabul etmeyecek zevâta bugün akvâm-ı garbiyye arasında bulunan erbâb-ı fikr u tedkîkin sözlerini îrâd ile iktifâ ederim:

"Nasrâniyet onaltı asır zarfında bir hey'et-şinâs çıkaramamış iken müslümanlık Peygamber'in vefâtından az zaman sonra sayılamayacak kadar hey'et mütehassısı yetiştirdi. Bu neden?"

[165] Maahâzâ bu sözümüz diyânet-i mesîhiyyenin esasına taarruz addedilemez. Bu taarruz yalnız o din üzerinde icrâ-yı tasarruf edenlere onu tahrîf ile vaz'-ı hakîkīsinden çıkaranlara râci'dir.

Hanotaux öyle zannediyor ki: Müslümanlık abd ile ma'bûd arasındaki nisbeti külliyen kaldırmıştır. Lâkin onun bu zannı bir vehm-i bâtıldır. Zîrâ diyânet-i İslâmiyye abdi ma'bûduna îsâl eder; ona yalnız başına; hiçbir vâsıtanın rızâsını istihsâle muhtac olmaksızın huzûr-ı ilâhîde kıyâm hakkını verir.

Müslümanlık bütün kâinât için bir ilâh-ı Kāhir'den başka ma'bûd tanımaz; her mahlûk o ma'bûd bil-hakk'a arz-ı kemâl-i ubûdiyyete mahkûmdur.

Müslümanlık insanlardan yalnız iki makamı katiyyen dirîğ eder ki ikisine de yükselmek mümkün değildir. Bunların biri Zât-ı kibriyânın teferrüd etmiş olduğu makam-ı ulûhiyyet; diğeri ise dilediğine ihsân ettikten sonra kapısını ebediyen kapadığı makām-ı nübüvvettir. Şu iki mertebeden başka ne kadar merâtib-i kemâl varsa insandan kat'iyyen uzak değildir; isti'dâd-ı beşer onların kâffesini idrâk edebilir. Mücâhedenin fıkdânından, yahud ictihâdın noksanından başka mâni', hâil mutasavver değildir.

Vâsıl olduğun mertebeden daha ilerisine geçebilmek için Hudâ-dâd olan kābiliyetindeki kifâyetsizliğe i'tikād edersen yerinde vakfe-güzîn olur, terakkîde devama kat'iy-

yen yol bulamazsın. İşte hakîkī Müslümanlık sâhibini bu sûretle i'lâ eder.. İşte Mösyö Hanotaux'nun yanlış anladığı, İslâm'ın, istislâmın ma'nâ-yı sahîhi budur. İnsâf edelim! İslâmın şu ma'nâsı insanı dereke-i hayvâniyyete mi indirir? Yahud iktisâb-ı fezâil ü ke-mâlât husûsunda esbâba tevessülden mi mahrûm bırakır?

Mâhiyyet-i İslâm'ı tedkîk eden adam için doğrudan doğruya o dînin kitabına mürâcaat lâzımdır; meâsir-i İslâmı İslâm'ın hakîkaten İslâm, müslümanların hakîkaten müslüman olduğu devirlerde aramak îcâb edeceği gibi.

Eğer sözleriyle Hanotaux'nun istişhâd ettiği Mösyö Kimyon biraz ilim kokusu istişmâm etmiş olsaydı söz nâmına bu mülevvesâtı kusmazdı! Artık biz kendisine cevap vermeye lüzûm görmüyoruz. Çünkü evvelâ beyinsizliği, sonra edepsizliği ona cezâ-yı kâfîdir!

Müslümanlar nasıl elde edildi; akāid-i nezîhe-i İslâma teşbîh nasıl girdi; âdât-ı İslâmiyyeye bid'atler nereden karıştı; bu ümmet vahşeti kimden öğrendi; şehevâta ibtilâyı hangi adamlardan aldı... Buralarını ben bildiğim gibi erbâb-ı ilim de bilir. [1](وَاللّٰهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ)

Müslümanlar kendilerinden evvel geçen akvâmın tuttuğu yolu karış karış, adım adım ta'kîb ederek aynı âkıbete giriftâr oldular.

Dinde bir yığın bid'atler zuhûr ederek fezâili yedi, bitirdi; secâyâ-yı kerîmeyi kökünden kuruttu; nâsı o derekeye düşürdü ki artık Kimyon gibi esâfilin kay ettiği herzeler yüzlerine boşanıyor!

Lâkin eğer müslümanlar ellerindeki kitâba rücû' etseler de kaybeylemiş oldukları âdâb-ı kerîmeyi o kānûn-ı ilâhîye ittibâ' sâyesinde yeniden ele geçirseler, her türlü meâyibden kurtulurlar da Cenâb-ı Hakk'ın tenzîl-i celîliyle, lisân-ı Resûlüyle hidâyet ettiği, selef-i sâlihin temhîd eylediği yoldan esbâb-ı saâdeti aramaya başlarlardı. Bugün perîşan olan kuvvetleri o zaman toplanır, vücûd-i milliyetlerine yeniden rûh-ı azim ve hamiyyet sereyân ederdi de, nâsiye-i pâki hücûm-i bid'ât ile kararmaya yüz tutmuş bir dinden telâşa düşen Hanotauxlar, Kimyonlar, o dinin sîmâ-yı sahîh-i dırahşânından daha ziyâde ürkerlerdi.

Mösyö Kimyon dünya yüzünü İslâm'dan ve müslümanlardan tathîr etmek istiyor; Hanotaux cenâbları da bu re'yi istihsân ediyor; yalnız nüfûs-ı müslimînin kesretini böyle büyük bir teşebbüse mâni görüyor. Bunların İslâm hakkındaki kinlerini saklayamamaları, fesâd-ı re'ylerini, za'f-ı muhâkemelerini i'lân etmeleri ne fenâ bir siyâsettir!

Lâkin gerek bu iki zât, gerek bunlar gibi kendisini aldatan zevât bilmiş olsunlar ki İslâm'ın devre-i mahrûmiyyeti uzun sürmüş olsa da yine günün birinde mecd-i kadîmine rücû' edecektir; giriftâr olduğu mesâib bünyân-ı mevcûdiyyetini rahne-dâr etse bile onun da nevbet-i şân ü şevketi gelecektir. Zâten içlerinden Isaac Taylor gibi erbâb-ı insâf bu hakîkati itirâf ediyorlar. Kilise ricâlinden meşhûr bir adam olan bu İngiliz diyor ki:

"İslâm Afrika'da ilerleyip gidiyor, gittiği yerlere fezâili de berâber götürüyor. Evet, kerem, iffet, necdet bu dinin âsârından olduğu gibi, şecâat, hamâset gibi secâyâ da ensârı cümlesindendir."

Isaac Taylor sarhoşluğun, fuhşun, kumarın, ahâlî arasında mübeşşirlerin da'vetiyle birlikte intişârına son derecede teessüf ediyor; hattâ "sarhoşluğu tahrîm eden Müslümanlığı buna mesâg gösteren Nasrâniyyet'e tercîh edeceğini" söylüyor.

Müslümanlık durmayıp Çin'de Asya'nın sâir kıtaâtında ilerliyor, intişâr ediyor; inşâallâh hâdisâtın irşâdıyla müslümanlar dinin safvet-i kadîmesine rücû' edecekler de artık ümid edilen hayrı idrâke zafer-yâb olacaklardır.

Bil-farz başta Mösyö Hanotaux bulunduğu halde bütün Fransızlar müslüman olsa, fakat diğer taraftan sâir milletlere karşı olan muâmeleleri bugün Cezâir'deki, Madagaskar'daki tarz-ı ma'rûfunda devam etse müsta'merât ahâlîsinin acaba kendilerine meyletmeleri, hücûm için fırsat gözetmemeleri ümîd edilebilir mi? Hayır! Öyle ise müslümanlar hakkında böyle bir zan nasıl besleyebilirsiniz ki başlarındaki ra'd-i tehdîdin velvelesini duymakta oldukları gibi kendilerine tagallüb edenlerin bî-çâreleri yalnız mahv u ihlâke çalıştıklarını görüyorlar.

Adâlet, hukūka riâyet, esâsına vukūf şartıyla akāide hürmet **[166]** sâyesindedir ki bir millet-i mahkûme bir millet-i hâkimenin bâr-ı tahakkümüne katlanabilir. Evet o yükü kendisine hafîf gösterecek, o millete temâyülünü tehvîn edecek vesâit ancak bunlardır. Lâkin Hanotaux ve emsâli gibi Fransa ricâl-i siyâseti şu üç esasa dâir bir şey bilmedikleri için, hesâb ettikleri gāyete varmak emeliyle anlamadıkları hakāyıktan muttasıl dem vuruyorlar. [2](فَانْتَظِرُوا اِنِّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ)

Mehmed Âkif

İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça:

İCTİHÂDA DÂİR

–59'dan mâba'd–

Devr-i Ashâbda İctihâd:

Hulefâ-yı Râşidîn devirlerinde, son günleri ilm-i fıkıh vesâir ulûm-ı İslâmiyyenin merâkiz-i mühimmesi sırasına geçen bütün bilâd fethedilmiş, bu babda büyük bir ehemmiyeti hâiz olan Kûfe ve Basra beldeleri dahi te'sîs olunmuştu. Memâlik-i İslâmiyyenin dâiresi Çin hudûduna, Bahr-i Muhît-i Atlâsî'ye kadar tevessü' etmiş; dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul edenlerin adedi dahi milyonları geçmişti. Fetholunup harâca rabtolunan memâlikin ahâlî-i gayr-i müslimesi dahi mezâyâ-yı İslâmiyyenin âşıkı olarak dîn-i mübîn-i İslâmı ansamîmilkalb kabul ediyorlardı. Bu sûretle dâire-i tevhîd dahi hudûd-ı memâliki ta'kîben tevessü' ediyordu. Bütün şu hâlin netîcesi olmak üzere ilm-i fıkha olan ihtiyaç dahi bütün

[1] Burûc, 85/20.

[2] Yûnus 10/20.

ma'nâsıyla baş gösteriyordu; bir müslümanın muâmelâtında hak ve adâletten ayrılmaması, ibâdâtını vech-i meşrû' üzere icrâ etmesi lâzımeden idi.

İşte bir memlekette İslâmiyet'in duhûlünden sonra en evvel lüzûmu hissolunan şey, ilm-i celîl-i fıkıh oluyordu. Bir memleketin ma'nen dahi fethini müteâkib, ya mürâcaat veyahud makām-ı mu'allâ-yı hilâfetçe hissolunan lüzûm üzerine merkezden oraya bir fakih irsâl olunurdu. Abdullah bin Mes'ûd hazretleri Kûfe'ye bu sûretle gitmişlerdi. Bazı ashâbın mücâhidîn-i kirâma iştirâk ederek merkez-i hilâfetten tebâüd etmiş bulunduğu halde o memleketçe ta'lîm ve iftâlarına lüzûm görülmekle oralarda kaldığı da olmuştur.

Fahr-i Kâinât Efendimizin irtihâlinden sonra ashâb-ı güzîn hazerâtı isti'dâd-ı zâtîleri, meyl-i fıtrîleri itibâriyle üç tabakaya münkasem gibi görünüyordu: Ulemâ, ümerâ, mücâhidîn. Maamâfîh sûret-i zâhirede ashâb arasında bir keyfiyet-i taksîmiyye ibrâz edecek kadar bir açıklık meşhûd olmuyordu; hele ümerâ ekseriyyet üzere ulemâdandı. Birçok gazavâtta âlim bir sahâbînin âhâd-i nâstan biri gibi mücâhedeye iştirâk ettiği görülüyordu. Tarîk-i hayât ve maîşette hep berâber gidiyorlar; istîfâ-yı maâş husûsunda dahi aralarında ilim itibâriyle bir fark görülmüyordu. Fakat bütün bunlarla berâber o hükûmet-i fâzılanın rûhu ulemâsıyla kāim bulunuyordu. Saâdet-i insâniyyeyi mütekeffil olan mukaddes ideal onların dimâğında mahfûzdu.

İrtihâl-i nebevîden sonra ashabdan birçok mücâhidîn-i kirâm etrâf ve eknâfa intişâr ettikleri gibi, ulemâ-yı ashâb dahi kendi vazîfelerini îfâ ve gâye-i emellerini nâsa teblîğ etmek üzere memâlik-i vesîa-i İslâmiyyeye dağılmışlardı. Hazret-i Bilâl, Ebû Zer Gıfârî, Ebu'd-Derdâ, Ubâde bin es-Sâmit Şâm'da, İbni Abbâs Mekke'de, İbni Mes'ûd Kûfe'de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra'da… bulunuyorlardı. O memâlikin ahâlîsi umûr-ı dîniyyelerini, ahkâm-ı celîle-i İslâmiyyeyi, helâl ve harâmı şu zevât-ı kirâmdan telakkī ediyor; mesâil-i müşkile zuhûrunda yine onların fetvâlarına mürâcaat eyliyorlardı. İşte orada bulunan ulemâ-yı ashâb için ma'kūl cevaplarla onların kalblerini tenvîr etmek, tevakkuf ettikleri noktada ukdelerini hall ile tarîk-ı savâba sevk eylemek, istiftâlarına şer'î cevaplar i'tâ ederek irşâd eylemek ehemm-i vezâiftendi. Şu mühim vazîfelerini hakkıyla icrâ edebilmeleri için de münhasıran iki tarîk mevcuttu:

1. Kitap ve Sünnet'i rehber ittihâz etmek.

2. Kitap ve Sünnet'te mes'eleye temas edecek bir isre tesâdüf edilmediği sûrette "İctihâda" mürâcaat eylemekten ibâretti.

Bir mes'elenin Kitap ve Sünnet'te mevcut olup olmadığını bilmek için de şüphesiz Kitap ve Sünnet'i bilmek iktizâ ediyordu. Kitap her ne kadar müdevven idiyse de, Sünnet henüz cem' u tedvîn edilmemiş, üzerinde tetebbuât icrâ olunmamıştı. Son günleri yüz binleri mütecâviz olarak meydana çıkan, yirmi üç senelik bir ömrü istiâba kifâyet edebilen ta'lîmât-ı nebeviyye hep kulûb-ı ashâba tevzî' ve tevdî' olunmuştu.

– Fakat bu âsârın, ta'lîmât-ı nebeviyyenin ortalıktan kaybolarak ziyâa uğramak ihtimâli yoktu. Çünkü ihtiyâç, şu âsâr-ı şerîfenin hep zâhire ihrâcı mesleğini ta'kîb ediyordu. İrtihâl-i nebevîden sonra semâ, rivâyet, hikâyet tarîkiyle bu âsârı işitenler, görenler diğerlerine nakleylerlerdi. Bu sûretle "rivâyet" meydana gelmişti. Nakilde ricâli, turuk-ı ehâdîsi zikretmek hadîse, esere vüsûk, kuvvet bahşetmekte olduğundan usûl-i rivâyetten itibâr olundu. Bu sûretle "isnâd" meydana gelmişti.

Binâenaleyh bu mes'ele hakkında sünnetten bir eser mevcut olup olmadığını bilmek için iki tarîk bulunuyordu:

1- Kendisinden istiftâ olunan yahud bir vak'aya ma'rûz kalan sahâbînin kendi mahfûzâtına mürâcaat etmek tarîki. Bu kolaydı. Çünkü ashâb-ı kirâm, âsâr-ı nebeviyyeyi pek ziyâde dikkatle muhâfaza ederek hemen nakl bil-lafz derecesinde itinâ ediyorlardı. Zîrâ Fahr-i Kâinât Efendimiz onları böyle bir itinâya da'vet buyurmuşlardı:

(نضّر اللهُ أمر اسمع منا مقالةً فوعاها وادها كما سمعها...)[1] İşte onun için ashâb-ı kirâmca sünen ve ehâdisi istedikleri gibi edâ etmek ziyâdesiyle mültezim görülüyordu.

[167]

2- İstişâre tarîkı. Fakat irtihâl-i nebevîden sonra bu hal iyice güçleşmişti. Bâ-husûs etrâf ve eknâfa giderek merkez-i hilâfetten tebâüd etmiş ulemâ-yı ashâb için bu pek müşkil bir iş olmuştu. Hattâ merkez-i hilâfette dahi bunun hakkıyla icrâsı kābil olmuyordu. Zîrâ evvelce arz ettiğim vechile vezâif epeyce tenevvü' etmiş, teâmül olmak üzre her nevi vezâif için önüne geçenler bulunmuştu. Halbuki irtihâl-i nebevîde ahâlî-i İslâmiyyenin adedi milyonları geçmiş, fıkıh ve iftâ ile şöhret-şiâr olan ashâbın adedi ancak yüz otuz bu kadar adede münhasır kalmıştı. Ulemâ azdı. Bununla berâber o ulemâ-yı ashâb, diğerlerinin vezâifinden gibi addolunan mücâhedeye dahi iştirak buyuruyorlardı.

Halbuki irtihâl-i nebevîden sonra ashâb-ı kirâm cihât-ı erbaaya fütûhât için, neşr-i dîn-i mübîn-i İslâm için dağılmışlardı. Merkez-i hilâfette bile ulemâ-yı ashâb pek az kalmıştı. Ve maa-zâlik merkez-i hilâfet diğer taraflara kıyâs olunacak halde değildi. Ulemâ-yı ashâbdan bulunan bir zât makām-ı muallâ-yı hilâfeti işgâl ediyor, yanında da –meselâ şeyhaynin hilâfetleri esnâsında– Hazret-i Ali, ümmehât-ı mü'minîn.. daima hazır bulunuyordu. Fakat taşralarda böyle değildi: Bir sürü câhil ahâlînin içinde âlim bir sahâbî hemen hemen yalnız bulunuyordu. Her ne kadar ashâb-ı güzîn o derece câhil değil ise de, birçoğunun ilim ile mümâreseleri pek azdı. Yerli ahâlî ise rûh-ı İslâmiyyet'ten büsbütün habersiz bulunuyordu. Belki bil-akis İslâmiyyet'e muhâlif pek çok efkâr-ı câhiliyye besledikleri daima meşhûd oluyordu.

Ahâlî-i Irâkıyye, ahâlî-i Acemiyye, ahâlî-i Kıbtiyye ve gerek sâir akvâm vaktiyle ya Mecûsiyyet yahud çığrından çıkarılmış Nasrâniyyet ile zulüm ve istibdâd altında ezilmiş, rûhları zehirlenmiş, dimâğları efsâneler ve hurâfât ile dolmuş; Mecûsiyyet'in esrârengîz i'tikādâtı kuvve-i ma'neviyyelerini, ahlâklarını tamâmen mahveylemişti. İşte etrâf ve havâlîde olan ahâlînin hâli hep böyle idi. Aralarında hak-

[1] Benzer şekilde, Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sagîr* ١١٧١٢. Metinde sehven (نظر الله) yazılmıştır.

kıyla terbiye-i İslâmiyye görmüş ancak bir sahâbî bulunuyordu.

İşte bütün şu sebeplerden dolayı taşrada bulunan bir sahâbî için istişâre ederek tetebbuât-ı ilmiyyede bulunmak pek güçtü.

Binâenaleyh mes'elenin halli için münhasıran bir tarîk mevcut idi ki o da **"ictihâd"** idi. Zâten ashâb-ı kirâm lâzım olan mevkide ictihâddan geri durmazlardı. Çünkü îcâb-ı hâl böyleydi. Bir mes'ele-i müşkileyi halletmemek, yahud leyteleallе ile sürüncemede bırakmak pek ziyâde sû-i netîce verebilecekti. Taşralarda, bâ-husûs İslâmiyyet'i yeni kabul eden memleketlerde sükût ederek bir mes'eleyi cevapsız bırakmak kat'iyyen câiz değildi. İhtimâl ki bu sûretle ihmâl etmek işi büsbütün bozmakla ahâlînin İslâmiyyet'ten soğumasını da mûcib olacaktı. İşte bunun için ashâb-ı kirâm îcâb ettiği sûrette ictihâd buyururlar, mes'ele de hallolunurdu.

Filhakika gerek Cezîre dâhilinde, gerek hâricinde olan Arap vesâir akvâm ibtidâî bir tarzda olsun kendilerinin örf ve âdetleri, yahud hükûmet ve hükemâları tarafından vaz' olunan kavânîn ile ihtiyârları, hükümleri, mahkemeleri huzûrunda hall-i mes'ele etmeye alışmışlardı. Artık dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul ettikten sonra dahi mesâil-i muallakanın halli, hayât ve maîşetin kendi silkinde cereyân edebilmesi için bazı ukdelerin izâlesi îcâb ediyordu. İslâmiyet'i kabul etmekle mesâil-i muallakayı yüzüstü bırakmak, hayâtı, maîşeti sekteye uğratmak kat'iyyen câiz değildi. Herkesin mes'eleye kendi bildiği vechile bir renk vererek geçiştirmesi de câiz değildi. Zîrâ böyle keyfî işler bâb-ı ibâdâtta kat'iyyen mu'teber olmamakla berâber, muâmelâtta dahi teşevvüşe, adem-i intizâma bâdî olacağından bir müslümanın buna cesâret edemeyeceği şüphesizdi. Binâenaleyh mes'eleyi, ibâdâta âit ise şer'î; muâmelâta âit ise hem şer'î, hem de mesâlih-i ibâda muvâfık ve ma'kūl bir tarzda halletmek îcâb ediyordu. İşte mes'elenin böyle hallolunabilmesi için de kavî, metîn, fakat tecrübeye müstenid bir iktidâr-ı ilmî lâzım idi, ki o da mevzûbahsimizi teşkîl eden "meleke-i ictihâd"dan ibârettir. Ulemâ-yı ashâbda ise bu meleke bütün ma'nâsıyla mevcud bulunuyordu. Onun için hiçbir vakit izhâr-ı acz etmezler; mes'eleyi hemen îcâbı vechile hallediverirlerdi. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

Akīb-i vefâtında iki çocuğu da irtihâl etmiş genç bir vâlidenin kitâbe-i seng-i mezârı:

Dünyâda der-âgûşa ecel vermedi imkân,
Etti beni hem-makber iki yavrucuğumla;
Artık tutarak dest-i yetîmânelerinden
Geldim sana Rabbim! İki öksüz çocuğumla!

Tâhirü'l-Mevlevî

YILDIZ

Pîşinde hevl-nâk hakīkatleri örten
Bir leyl-i serâir

Her lem'ayı bel' eyleyerek hükmediyorken
Lâ-kayd u sükûn-gîr

Sen şüpheli sislerde mehâbetle dururdun
Muzlim gecenin mahrem-i esrârı olurdun.

Âfâkına şehbâl-i emel yaklaşamazdı,
Etrâfını enzâr-ı hakāyık aşamazdı.

[168] *Hatfetti bugün lem'anı bir fecr-i nev-âyîn,*
Bir fecr-i müebbed

Sen nazra-i haşyetten o kuvvetle silindin
Kurtuldu nihâyet

Envâr-ı seher-dârına mahkûm nazarlar.
Kalbimde fakat havf-ı leyâlinden eser var.

§

Engüşt-ber-dehân-ı tahayyür olup bugün
Geldim der-i mahûfuna ey taht-ı ser-nigûn.

Dolmuş sürûd-ı neş'e-i millet civârına;
Dönmüş mekân-ı bûm hezâr âşiyânına.

Yok eski tâb ü tantana, yok eski gösteriş;
Câsûslar bugün niye bilmem ki gelmemiş.

Açmış şükûfe bahçene bin kalb-i nâ-ümîd
Savtında kuşların hele feryâdlar bedîd.

Her yerde bir sadâ-yı nihânî diyor: Sakın!
Zâten cedîr-i hayret olan hep sarayların

Mutlak budur hakīkati: Bünyânı üstühân,
Tâk-ı muazzamındaki zerrîn nukuşu kan.

Söndürdü şimdi lem'anı artık açan sabâh;
İsmin bıraktı cebhe-i târîhe bir siyâh.

Mâzîyi, hâli düşünüp ey sarây inan:
Her kuvvetin muzafferidir sadme-i zaman.

-12 Temmuz 325- **İbrâhîm Alâeddin**

İSLÂMİYET VE MEŞHÛR BİR ALMAN ŞÂİRİ

Biz dîn-i mübînimizin füyûz-i tenâhî-nâ-pezîrini yalnız cihân-ı İslâmiyyete münhasır zannediyorduk; halbuki o şems-i semâ-yı lâhûtun envâr-ı şa'şaa-bârı bizim bilmediğimiz yerlerde ifâza-i hayât etmiş. Yalnız o mihr-i cihân-ârânın harîm-i pür-nûruna dâhil olanlar değil, ona hâriçten teveccüh edenler de feyzinden mahrûm kalmamış. Perverde-i zalâm-ı ilhâd olan şeb-pere-tab'ân-ı dalâl müstesnâ oldukları halde herkes isti'dâdına, kābiliyetine göre ondan müstefîd olmuş. Sâye-i irşâd ve hikmetinde yüz binlerle efâzıl yetişen, ihtivâ eylediği hakāyık-ı ulviyye hasebiyle mürebbî-i ma'nevî-i cihân olmak meziyyet-i kudsiyyesini hiçbir zaman kaybetmesine ihtimâl mutasavver bulunmayan o nûr-ı mü-

bîn-i ilâhîyi terakkîye mâni' gibi gören ma'lûl gözler, karanlık kalbler onun meâsir-i celîlesini, mehâsin-i mübeccelesini mekteb-i edeb-i Muhammedînin vâye-mend-i feyz ü irfânı olanlardan değil, o zümre-i nâciyyeye iltihâk şerefine nâil olamayanlardan işittikçe acaba biraz insâf, biraz hayâ etmezler mi?

Evet! Nâsiye-i hızlânına damga-yı şekâvet vurulan, dîde-i i'tibârına mîl-i hüsrân çekilen birtakım bedbahtânın kulûb-ı kāsiyyeleri o nûr-ı ezelînin iltimâ'-ı feyyâzânesinden müstenîr, müstefîd olamaz. Çünkü o gibi kalblerin kesâfet-i cibilliyyesi nûr-ı imân gibi bir latîfe-i Rabbâniyyenin tecellîsine mazhariyyet isti'dâdından kat'iyyen ârîdir.

Maraz-ı imtilâ ile bîzâr olan bir kimsenin yanında en nefîs bir yemekten bahsolunduğu zaman nasıl ızdırâbı müşted, nefret ve istikrâhı mütezâyid olursa efkâr-ı mülhidâne ile mümtelî bir dimâğa karşı da en âlî bir hakîkat-i dîniyyeden bahsolunsa, mizâc-ı îmânına ârız olan maraz-ı mühlik hasebiyle, rûhun en ceyyid gıdâsı, kalbin en hakîkī safâsı olan o hakîkat-i ulviyyeyi kabul edemez. Çünkü bir marîz-i ma'nevîdir. Taâm-ı nefîsin zebûn-ı pençe-i eskām olan bir bünyeyi büsbütün tahrîb etmesi nasıl tabîî ise, en âlî, en nâfi' bir hakîkat-i dîniyyenin de marîz-i küfr ü ilhâd olan bünyeleri, dimâğları öylece tezelzüle uğratması zarûrîdir.

Halbuki kabahat gıdâda değil, hastanın onu temsîl istidâdından mahrûm olan uzv-i musâbındadır.

Şu mukaddimeyi ityândan maksadımız ne olduğu âtîdeki satırlardan anlaşılır:

Nâm-ı bülendi Almanya'nın menşûr-ı mefâhir-i irfânında hatt-ı zerrîn ile mukayyed, şuabât-ı ulûm u fünûn ve bilhâssa edebiyyattaki şöhret-i hârikulâdesi eyâdî-i ihtirâm-ı enâmda mütedâvil âsâr-ı ber-güzîdesiyle muhalled olan şâir-i hakîm Goethe'nin ismini işitmeyen yok gibidir.

Biz burada "Goethe"nin terceme-i hâlini yazmak fikrinde değiliz. Fakat bâdî-i i'tilâ ve istişhârı olan feyz-i edeb ü irfânı nereden iktibâs ettiğini göstermek emelindeyiz.

Alman muharrirlerinden Hermann Krüger-Westend isminde biri Berlin'de neşrolunan *Vossische Zeitung* gazetesinin 16 Şubat sene 908 tarihli nüshasına "Goethe ve İslâmiyet" ser-nâmesiyle bir makale dercettirmiş. Fransızca bir eserde bu makalenin hülâsaten tercümesini gördük, hakîkaten hayretlere müstağrak olduk. Muharririn ifâdesine göre Goethe henüz pek genç iken Şark'ı mehd-i medeniyyet olmak üzere kabul ile İbrânî lisânını tahsîl etmiş, İngiliz, Alman meşâhir-i şuarâsının âsârını tedkîk, elde bulunan Tevrât nüshasını mütâlaa eylemiştir. Biraz sonra İslâmiyet hakkında icrâ ettiği tetebbuât netîcesinde Hazret-i Peygamber (sallallahü aleyhi ve sellem)'e karşı Goethe'nin kalbinde azîm bir meyl, bir incizâb hâsıl olmuştur. Bu meyl ü incizâb sâikasıyla Kur'ân-ı Kerîm'i Latinceye tercüme etmeye başlamış, dîn-i İslâm'ın besâtet-i ulviyyesine karşı hayretler içinde kalmıştır. Bu büyük şâirin İslâmiyet hakkındaki meyli, muhabbeti muvakkat bir şey olmayıp ömrünün nihâyetine kadar sürmüştür. Hattâ *Şiir ve Hakîkat* ünvânlı mecmûa-i hâtırâtında nâm-ı celîl-i Peygamberîye muzâf bir eser-i musammemi hakkında bazı tasavvurâtı da mukayyeddir. Fakat Goethe'nin bu eseri Voltaire'in o nâm-ı mukaddese izâfetle telîf ettiği esere aslâ makīs değildir.

Mösyö Hermann Krüger, Goethe'nin bütün âsârında şarkın, **[169]** bilhâssa İslâmiyyet'in pek büyük bir te'sîri meşhûd olduğunu beyân ediyor.

Goethe'nin nazarında aktâr-ı şarkiyye insâniyet-i hâlise ve sâfiyyenin hüküm-fermâ olduğu yegâne mahaldi. Bu büyük şâir Şark'a âit âsârın kâffesini fevkalâde bir gayret ve ihtimâm ile tedkîk etmiştir. Weimar neferâtından bazıları İspanya'dan avdetlerinde Goethe'ye orada ele geçirdikleri sahâif-i Kur'âniyyeyi hediye ettiler. Bu sahîfeler şâirin büsbütün şevk u gayretini arttırdı. Müsteşrikînden Lorsbach bunların tercümesini deruhde etti. Goethe bu esnâda Besmele-i şerîfeyi istinsâha çalışır, Fârisî rubâîleri taklîd ederdi.

Goethe'nin *Dîvân* ünvânlı eseri Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'dan muktebes hakāyık-ı celîle ile mâl-â-mâldir. "Gazve-i Bedr", "Behişt-i İslâm" ünvânlı tasvîrât-ı şâirânesi tamâmıyla Kur'ân-ı Kerîm'e muvâfık, daha doğrusu ondan muktebestir. *Dîvân*'ında rumûz ve serâir vâdîsinde ne varsa kâffesi Hâfız Şirâzî'ye hâs olan uslûb-ı edebînin zamanındaki efkâr-ı felsefiyye ile nev'amâ telfîk ve tevsîinden başka bir şey değildir.

Goethe ihtiyârlığında İslâmiyet'ten daha ziyâde ders-i saâdet almaya başladı. Huzûr-ı kalbi, safâ-yı hâtırı ancak İslâmiyet'te buldu.

Goethe Cenâb-ı Hakk'a mütevekkildi. Bâdî-i huzûru olan bu fikirde ilâ-nihâye sebât etti. Daima şân-ı ulûhiyyeti tebcîl ederdi.

"İnsan kuvvet ve kudretının mâ-fevkinde bir şey yapmaya muktedir değildir" i'tikādında bulunur; bu kuvvet ve kudretin, başkalarının hayrı, menfaati yolunda isti'mâli vücûbunu tekrar eylerdi. Zâten İslâmiyet de buna kāni, bunu âmirdir.

İşte makalenin hülâsa-i meâli bundan ibârettir. Artık mukaddimemizin sebeb-i ityânı tahakkuk etti zannederim. Acaba İslâmiyet'i terakkîye mâni' addedenler bu sözlerden bir hisse-i ibret alırlar mı?

Goethe hakkında yazılan şu satırlar bir müslimin kaleminden çıkmış olaydı bazı sîmâlarda mütehekkimâne bir tebessümden başka bir şey hâsıl etmezdi; fakat dîn-i mübîn ile alâkası, münâsebeti olmayan bîtaraf bir kalemin mahsûlü olduğu için ihtimâl ki o çehrelerde hafîf bir kırmızılık olsun hâsıl eder?

Ferid

HUTBE

– 3 –

الحمد لله الذى حرم الفلاح على اهل الشقاء واتباع الاهواء. الحمدلله الذى حرم اهل الشقاق من حلاوة الوفاق واتحادالآراء. الحمد لله الذى امره بين الكاف والنون. استغفره واشهد ان لا اله الا الله برئ من كل واش كذاب خوان واشهد ان سيدنا محمدا امر باصلاح المفاسد لا بالغيبة فى فلانة وفلان. اللهم صل وسلم على هذا النبي الذى الى الخير دعا

وعلى آله وصحبه اهل الشرف المصون "اما بعد فيها ايها الانسان" الاسلام جميل بلطف احكامه ولكن انت بالمساوى شوهته. الدين جليل فى علو مقامه ولكن انت بالمعاصى اهنته. الشرع حصين ببقاء اعماله ولكن انت بالملاهى هدمته. الوعظ مفيد بكل انواعه ولكن ليس عندك من قبول. يا اخا العقل هب كلام الخطيب لا يفيد اليس يفيد الوعيد الذى جاء فى الشرع. يا صاحب الرأى ان لم يكن لنفسك آمر من الشرع فليكن لها زاجر من الطبع. يا غيوراً على الدين خف على نور اليقين فقد اشتد الكرب واتسع الدمع. يا بعيداً عن الاتحاد ان الاسود تقول على الوحيد وتصول يا من اسلمته المعاصى لأبواب الشقاء او لأنياب الاعداء. يا من قضا العمر فى توجع وما تنبه لطلب الدواء يا من يخاف من حاكم الارض ولا يخاف من حاكم السماء. متى من النوم تفيق متى عن المعاصى تحول. دنياك مآلها للفناء فلما ذا اهملت التدبر فيما يكون وتركت الاعتبار بما كان. النار مأوى العصاة والجنة دار الاتقياء فلما ذا هجرت الطاعة ووصلت العصيان. دعا الملك الديان للهدى فلما ذا لايجاب الملك الديان. الموت حق والحساب حق فما ذا فى القبر تجيب وفي الحساب تقول. حافظ على الوقت فربما زادك الموت اليوم او غدا. احترز من هواك كما تحترز من مواقع الهلاك والردى. تزود من التقوى فانك مسافر والسفر بعيد المدى. عود نفسك على التقوى تنل الرضا وتبلغ المأمول. روى مسلم عن ابى هريرة انه قال قال رسول الله (ص) مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا، نَفَّسَ اللهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ، يَسَّرَ اللهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا، سَتَرَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ، وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا، سَهَّلَ اللهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللهِ، يَتْلُونَ كِتَابَ اللهِ، وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ، إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمِ السَّكِينَةُ، وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَذَكَرَهُمُ اللهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ، وَمَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ، لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ[1] صدق رسول الله.

Arpacılar Câmii Hatîb Vekîli

Ali Şeyhü'l-Arab

İSLÂM'DA TESE'ÜLÜN MEZMÛMİYETİ, NETÂİC-İ MÜELLİMESİ

Server-i Kâinât-i aleyhi ekmelüttahiyyât efendimiz; ümmet ve ashâbını dünya ve ukbâda nâil-i fevz ü necât olabilecekleri ef'âl ü harekâta tergîb.. İzmihlâl ve fesâd-ı ahlâka dâî her hâl ü kârdan tenfîr buyurmuşlardır.

Hayfâ ki biz ma'şer-i İslâm birkaç asırlardan beri kānûn-i Ahmedî'ye ittibâ', inkıyâddan tebâüd ederek bugünkü hevl-nâk vâdî-i atâlete düşmüşüz. İşte bu inhitât-ı hâzırımızı ihzâr eden esbâb-ı ma'neviyyenin biri de nazar-ı şer'-i enverde mez-mûmiyyet, makdûhiyyeti tansîs buyurulan tese'ülün bu ümmet tarafından bir san'at, ticâret gibi i'tiyâd edilmesi olmuştur.

Bunun mezemmetini beyân sadedinde şeref-sâdır olan âsâr-ı seniyye şunlardır: [2] انّ المسألة لا تحل الا لاحد ثلاثة لذى دم موجع او لذى غرم موقع او لذى فقر موقع) Zillet-i süâli irtikâb etmek, yani Türkçesi dilenmek helâl olmaz. Ancak şu üç adamdan birisine helâl olur:

1- Bir adamın diyetini te'diyeye mahkûm olup ödemek için de iktidâr-ı mâlîsi müsâid olmasa,

[170] 2- Dehşet-engîz bir âfete tutulmuş, meselâ ya gemisi gark olmuş veya hânümânı yanmış, yahud füc'eten buna benzer acınacak bir hâle düşmüş buluna,

3- [3] (أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ) Yani kūt-i yevmîsini tedârikten âciz bir halde ola.

İşte bunlardan mâadâ ahvâlde dilenmek harâmdır.

Diğer bir hadîste [4] (لَوْ تَعْلَمُونَ مَا فِي الْمَسْأَلَةِ، مَا مَشَى أَحَدٌ إِلَى أَحَدٍ يَسْأَلُهُ شَيْئًا) Ma'nâ-yı münîfi: Eğer bilseniz ki irtikâb-ı âr-ı tese'ülde neler var, hiçbiriniz diğerinizden bir şey istemek için adım bile atmazdı.

[5] (اسْتَغْنُوا عَنِ النَّاسِ وَلَوْ بِشَوْصِ سِوَاكٍ) Halktan istiğnâ ediniz, yani bir şey istemeyiniz, misvâkınızı yıkamak ve ayıklamak için olsa bile.

[6] (لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ ثُمَّ يَغْدُوَ إِلَى الجَبَلِ فَيَأْكُلَ وَيَتَصَدَّقَ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ) Biriniz bir ip alıp dağa giderek kestiği odunu getirip satması ve onunla taayyüş ve ondan tasadduk etmesi züll-i süâli iltizâm etmesinden hayırlıdır.

[7] (فوت الحاجة أيسر من الذل فيها) Bir hâcetin fevt olması onun zımnında ihtiyâr olunacak züll ve ihtikārdan daha kolaydır.

[8] (مَنْ يَتَكَفَّلُ لِي أَنْ لَا يَسْأَلَ شَيْئًا وَأَتَكَفَّلُ لَهُ بِالْجَنَّةِ) Kimdir bana nâstan bir şey istememeyi tekeffül eder ki ben de ona cenneti tekeffül edeyim.

[9] (اليَدُ العُلْيَا خَيْرٌ مِنَ اليَدِ السُّفْلَى) gibi daha nice ehâdîs-i şerîfe ve âsâr-ı aliyye vardır.

Risâlet-penâh Efendimiz yukarıdan beri zikr ü isbât ettiğimiz makāl-i hikmet-iştimâlleriyle insan meşâkkı ihtiyâr etsin yalnız ulüvv-i cenâbı, izzet-i zâtını ihlâl edecek tese'ülden ictinâb etsin demek istiyorlar (sallallâhu aleyhi ve sellem). İşte bu nusûs-ı şer'iyyeden ve nazar-ı şer'de hâiz-i mergûbiyyet olan kesb ü ticârete tese'ülün tam nakīz ve muhâlif olmasından emr-i mezkûrun dîn-i İslâm'da mezmûmiyet ve makdûhiyeti vâzıhan müstebân olmaktadır.

Ümmet-i merhûmenin madde-i tese'ül hakkındaki âsâr-ı seniyye ahkâmına ahlâk ve ef'âli tatbîke ihtimâm etmedikçe maddî, ma'nevî mazarrâta giriftâr olacakları nezd-i risâlet-penâhîlerinde kat'iyyen ma'lûm olduğundandır ki irtikâb-ı âr-ı süâl derekesine düşmekten şiddetle nehy ü tenfîr buyuruyorlar.

---

[1] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'z-Zikr, 11. Metinde (وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا، سَتَرَهُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) ibaresi atlanmıştır.

[2] Benzer şekilde Ebû Dâvûd, *Sünen,* Kitâbü'z-Zekât, 26.

[3] Beled, 9/16.

[4] Nesâî, *Sünen,* Kitâbü'z-Zekât, 82.

[5] Beyhâkî, *Şu'abu'l-İmân*, Zekât, 11.

[6] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'z-Zekât, 53.

[7] İbn Asâkir, *Târih-i Dimeşk,* hadis no: 2799.

[8] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 22374.

[9] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'z-Zekât, 18.

Şimdi gelelim bu vesâyâ-yı Nebeviyye ile hâl-i hâzırımızın tatbîk ve mukāyesesine: Sad-hezâr teessüfle bunda da tamâmen aksini i'tiyâd etmiş olduğumuzu görürüz. Hayru'l-beşer Efendimizin züll-i suâlden ictinâb emrine verdikleri ehemmiyet-i azîmeye rağmen ahkâm-ı şer'iyyeyi nâsa teblîğ ve tebyîn vazîfe-i mühimmesiyle mükellef, yâr u ağyâra dîn-i Ahmedînin şân, şerefini i'lâ, muhâfaza etmekle muvazzaf olan ulemâ-yı kirâmın san'at-ı redîe-i tese'ülü medâr-ı taayyüş addetmeleri bunun intâc edeceği netâic-i müellimeyi ez'âf-ı muzâafa olarak intâc etmeye bâis olmuştur. Çünkü fesâd ve salâh-ı ümmetin menba'ı ulemâdır. Bir cem'iyet-i beşeriyyenin erbâb-ı fazl u irfânı onun nazarında [1](الْعُلَمَاءُ أُمَنَاءُ اللَّهِ) mısdâkınca emniyet, izzet-i nefse sâhip, kadr u itibâra mâlik olması derece-i vücûbda iken bil-akis dilencilik mertebesine tenezzül ederse vây o milletin hâline!...

Âlem-i İslâm'ın hangi tarafında olursa olsun bu hâl ahlâk-ı müslimîn üzerinde var kuvvetiyle icrâ-yı tahrîbât etmektedir.

Ulemâ ve talebe-i ulûmun hasbel-verâse mübelliğ ve vâiz-i ahkâm-ı dîn olmalarıyla irtikâb-ı âr-ı süâl etmeleri beyninde ne büyük tezâd, tenâkus vardır. Zîrâ hiçbir sâil vâiz "ve nâhî-anil-münker" olmadığı gibi kendi ticâreti, maîşeti aleyhinde şakk-ı şefe edemez; ederse de o kadar fâide-bahş olamaz.

Küçük bir misâl ile maksadı îzâh edelim: Cer usûlü cârî olan memâlik-i Osmâniyye'de şuhûr-ı selâse münâsebetiyle bir kasaba, ya nâhiyede bulunan bir hoca, bir talebe ahâlînin hüsn-i teveccühlerini iktisâb ile sadaka ve ihsânlarına nâil olmak için halkın ahlâk ve âdâtında görmüş olduğu ahvâl-i gayr-i meşrûayı ta'dâd edip onları rencîde edemez ederse me'yûsen avdet edeceğini düşünür.

İşte bu cer usûlü vaktiyle talebe-i ulûma medâr-ı tahsîl olmak ve daha diğer mülâhazât için vaz' u te'sîs edilmiş ise de bugünkü netîcesi itibâriyle azîm mazarrât tevlîd edegelmekte bulunmuştur.

Silk-i celîl-i ilmîye sülûk edenlerin tese'üle alıştırılıp âlî olan şeref ve haysiyyetlerinin şu sûretle pâ-mâl edilmesi hattâ birkaç sene medresede bulunan veya hiç bulunmayan eşhâsın kisve-i imâm-ı âzamı âlet-i tese'ül ittihâz eylemeleri ulemâ ve tullâbı a'yün-i nâsta o kadar tenzîl etmiştir ki bir sarıklı gören adam onun dilenci olmasında hiç tereddüd etmeyerek yan çizmeye mecbûr oluyor.

Bu cer usûlü yalnız meslek-i ilmiyyeye sâlik olanları değil, avâm-ı nâsı dahi dilenciliğe alıştırmıştır. Çünkü bu usûl olmayan diğer memâlik-i İslâmiyyede bu hal o kadar ileriye gitmemiş olduğu görülmektedir.

Ez-cümle Türkiye ile hem-civâr olan memleketimiz Kırım'ın yerli ahâlîsi arasında bu tarîk-i bed-nâmı medâr-ı maîşet ittihâz edenlerin adedi o kadar i'zâm edilecek derecede değilse de Karadeniz sevâhilinden ve Ankara taraflarından gelenlerin adedi lâ-yuâd ve lâ-yuhsâdır. Kırım ahâlîsi oldukça fukarâ ve ulemâ-perver olduğundan bu ticâret erbâbının yekûnu sene-be-sene tezâyüd ediyor. Bunlar birtakım hoca kıyâfetinde genç dinç sapasağlam, asker kaçağı, sâbıkalı heriflerden ibâret olup İslâmiyet nâmına irtikâb etmedikleri fevâhiş kalmamıştır. Ahâlî ve hükûmet-i mahalliyye bunların son derece tahammül-fersâ harekât-ı rezîlânelerinden pek ziyâde bıkmış, bununla da kalmayıp şân-ı âlî-i Etrâki Ruslar ve Rusya İslâmları nezdinde tenzîle bâdî olmuştur. Hükûmet-i hâzıra-i meşrûtanın bu husûsta nazar-ı dikkatini celbederiz.

Bu gibilerin dâmen-i pâk-i ulemâyı leke-dâr etmesine de hiçbir müslümanın vicdânı râzı olamaz. Bu adamlar kendi dolaplarını tedvîr etmek için İslâm'da mevcut vezâifin en mühimmi olan va'z u nasîhati kendilerine vâsıta-i tese'ül addetmeleri ümmet nazarında bu emr-i mühimmin kadr u şerefini tenkīs etmiştir. Zîrâ bu gürûhun va'z u nasîhatleri serâpâ **[171]** zekât ve sadaka fezâilinden ve kendilerin muhtâc-ı muâvenet, elyak-ı ihsân olmalarına dâirdir.

Eslâf-ı izâm (rahimehumullâh) hazerâtının bu noktadan ahlâk ve âdâtı teftîş ve tetebbu' olunacak olursa bundan bir iki asır evveline gelene kadar onların her biri birer tâcir ve sâhib-i san'at olup hayât ve maîşetlerinde şimdiki gibi zillet, meskeneti katiyyen irtikâb etmedikleri görülmektedir. Bugün mahâfil-i ilmiyyede te'lîfât-ı tahrîrâneleriyle bir mevki-i mühim ihrâz eden fukahâdan Bezzâz, Zeccâcların mensûb oldukları san'at ve ticâretleriyle şöhret-şiâr olmaları bu müddeâmızı isbâtta bürhân-ı kavî teşkîl ediyor. Hattâ mütekaddimîn bu bâbda son derece ihtiyâta riâyet etmiş olmalarından dolayıdır ki ulemâ-yı dînin kendi menfaat-i şahsiyyelerine inhimâk ve temâyüle meydân bırakmayarak vazîfe-i neşr u teblîği serbest ve her türlü takyîdden vikāye için onlara ücret bedelinde imâmet, hitâbet, va'z u nasîhat gibi vezâif-i dîniyyeyi tecvîz buyurmamışlardır.

İşte bu sûretle eslâf mişkât-i nübüvvetten ahz ü telakkī ettikleri envâr-ı lâmi'a ile kulûb-ı ümmeti tenvîr eylemekle bi-hakkın [2](العُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ) sırrına mazhar oldukları halde her nedense ahlâf o derece-i bâlâ-teri ihrâz edemedikleri âlem-i İslâm'ın bugünkü hâli pekâlâ isbât eylemektedir.

Milel-i ecnebiyyenin bu cihetten ahvâl-i umûmiyyelerine göz gezdirecek olur isek onlarda bu maraz-ı müzminin isâbet-zedegânını gayet mahdûd buluruz. Bâhusûs [3](وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ...) hükm-i münîfiyle mahkûm olan tâife-i Yehûd hayret-fezâ sa'y ü ittihadları ve âlem-i ticârette yed-i tûlâya mâlik olmaları sâyesinde bir nevi' zillet, hakāretten tahlîs-i girîbân ederek nümûne olmaya kesb-i istihkak ettiler.

Ne kadar acıklı bir hâldeyiz ki [4](كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) tebşîrât-ı Sübhâniyyesi ile mübeşşer olduğumuz hâlde mahzâ atâlet ve fesâd-ı ahlâkımızın seyyiâtı ulemâmızı, milletimizi, hey'et-i mecmûamızı ecânib nezdinde dilencilik ile mahkûm etmiştir. Bilâd-ı İslâmiyyede seyâhat eden bir seyyâh sokakta dilencilerin hücûm ve muhâsarasından usanıp

[1] Kuzâî, *Müsnedü'ş-Şihâb,* 115.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm 10.

[3] Bakara, 2/61.

[4] Âl-i İmrân, 3/110.

bıkıyor. Hattâ tekrar gelip görmekten ikrâh ediyor. Halbuki bilâd-ı garbiyyede gayr-i müslim bir sâil-i rûhânîye, bâ-husûs Yahudiye tesâdüf edilmiyor.

Hülâsa asırlardan beri mahv u inkırâzımızı i'dâd eyleyen âdât, mu'tekadât-ı gayr-i meşrûayı teşhîsle ondan bu kütle-i muazzama-i İslâmiyyenin rikābını âzâd eylemek evliyâ-yı umûr-ı İslâm'ın vazîfe-i mukaddesesi olduğu lâ raybe fîhtir. Bi-nâ-berîn nazar-gâh-ı müslimîn olan Merkez-i Hilâfet'in bu gibi şân-ı âlî-i İslâmîye şeyn îrâs eden, ahlâk ve vakār-ı ulemâyı ifsâd ve perîşan eyleyen "cer" usûlünün almış olduğu şekl-i vahîm-i hâzırından ya diğer bir sûrete tahvîli, yahud bütün bütün lağvı şıklarından birini intihâbla hiç olmasa ulemâ-yı dini bu nevi zillet ve hakaretten kurtarmak hükûmet-i meşrûta-i âdilenin, daha doğrusu meslek-i celîl-i ilmiyyenin saâdet-i hâl ve istikbâlini mütekeffil olan meşîhat-meâb Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin ilk vezâifinden olduğunu İslâmiyet nâmına arz u ihtâr eyler ve nazar-ı dikkatlerini celbeyleriz.

Âlem-i İslâm'ın terakkī ve teâlîsini hâlisen li-vechillâh arzû-keş olan fuzalâmızdan cer usûlünün hangi şekil ve sûrete ifrâğı lâzım geleceğine dâir mütâlaât-ı âlimânelerini *Sırâtı-müstakīm* sütûnlarında görmeyi ez-cân u dil temennî eyleriz.

Kırım: Yalta **Kırımlı Yakup Kemâl**

Felsefe-i Hayâtiyye
Yahud
İsbât-ı Vâcib

ZEVİ'L-HAYÂTTA HÂDİSÂT-I NESEBİYYE

Hâdisât-ı nesebiyye iki nevi'dir:

1. İntibâ' ve teâmülü gayr-i idrâkî olan hâdisât,
2. İntibâ' ve teâmülü idrâkî olan hâdisât.

Birinci sınıfa bi-zâtihi icrâ olunan ef'âl veya ef'âl-i mün'akise, ikinci sınıfa sevk-i tabîî ve ef'âl-i irâdiyye dâhil olur.

Ef'âl-i mün'akise – Kuvâ-yı hâriciyye hücerât-ı ihtisâsiyye üzerine te'sîr ederek orada tagayyürât-ı kimyeviyye husûle getirir ki bu hâl-i intibâı teşkîl eden ve buradan zevi'l-hayâta mahsûs bir şekl-i makderet olan seyyâle-i asabiyye tevellüd eder. Seyyâle-i asabiyye pek çok hücerât-ı asabiyye arasından geçerek bir hücre-i mütekalliseye yani lîf-i adalîye müncer olur ve orada teâmül husûle gelir. Ne intibâ, ne de teâmül idrâkî değildir. Ef'âl-i mün'akise şahsın haberi olmaksızın icrâ olunur. Bu hadisât şahsın tagaddîsine merbût olup muhît-i hâricî veya tenâsülî ile münâsebeti vardır. Bunu bir misâl ile izâh edelim:

Gıdâ, mideye vâsıl olunca bir intibâ' uyandırarak midede harekât-ı ma'lûmesiyle teâmül icrâ eder. Bir maksad üzerine olan bu intibâ ve teâmülden ve midenin fiilini teshîl için, ifrâz için usâre-i mîdeviyyeden şahsın aslâ haberi yoktur.

Bir cism-i muzîden sâdır olan şuâât göze vâsıl olunca tabaka-i şebekiyyede bir intibâ hâsıl ederek adelât-ı hedebiyyenin takallüsü veya istirhâsıyla ve binnetîce cism-i billûrînin muhaddebiyyetinin tezâyüd ve tenâkusuyla bir teâmül husûle gelir ki cism-i muzînin hayâli doğruca tabaka-i şebekiyye üzerine teressüm etsin. Şâyed bu cisim gözden uzaklaştırılır veya yaklaştırılırsa adale-i hedebiyye takallusu ve cism-i billûrînin muhaddebiyyetinin tagayyürü öyle bir tarzda vukūa gelir ki hayâl daima tabaka-i şebekiyyede teressüm eder. Böyle olmasaydı eşyâyı bil-müşâhede tefrîk etmek mümkün olamazdı. Bu şâyân-ı hayret ef'âl, bir maksada mebnî olup öyle bir sıhhat-i hârikulâde ile icrâ olunur ki şahıs onun vücûd ve gayesinden şüphe bile etmez, yani bilemez. Fizyolojide ef'âl-i mün'akiseye dâir daha pek çok misâller **[172]** var ise de tatvîline hâcet olmayıp bu kadarı dahi hâdisât-ı nesebiyyeden bazılarının bir maksada mebnî olduğu halde şahsın ma'lûmâtı dâhilinde olmayarak icrâ olunduğunu göstermek için kifâyet eder. Gayr-i idrâkî olan alâim-i nesebiyye hayvânât-ı âliyye ve insanda ef'âl-i hayâtiyyenin eczâsında ve bilhâssa dâhil-i vücûdda vukūa gelen hâlâtta mühim bir rol îfâ eder. Ef'âl-i mün'akise uzviyyetin bir eseri gibi görünür. Yani azânın teşekkülü, hücerâtın tahallüfü esnâsında sâha-i icrâya konulmuş ve bidâyeten bilerek istenilerek te'sîs edilmiş muayyen bir mekanizmanın netîcesi gibidir.

İdrâkî Olan Hâdisât-ı Nesebiyye

– Ef'âl-i sevk-i tabîiyye. – İntibâât-ı idrâkiyye yahud ihtisâsât. – Efkâr-ı mahsûsa.

İnsanda –ihtimâl ki mahlûkāt-ı sâirede dahi– intibâât bazı hâlâtta his ve idrâk olunur. Bu nevi' intibââta ihtisâsât denilir. Echize-i havâssın adedine göre envâ-ı ihtisâsât vardır:

Cihâz-ı basarîye; ihtisâsât-ı ziyâiyye
Cihâz-ı harârîye; ihtisâsât-ı harûriyye veya bürûdiyye
Cihâz-ı lemsîye; ihtisâsât-ı temâsiyye veya tazyîkıyye
Cihâz-ı sem'îye; ihtisâsât-ı sadâiyye
Cihâz-ı zâikīye; ihtisâsât-ı telezzüziyye veya zevkıyye
Cihâz-ı şemmîye; ihtisâsât-ı râyihaviyye tetâbuk ederler.

İntibâât-ı hâriciyyeden tevellüd eden işbu ihtisâsâttan mâadâ ecvâf-ı uzviyyede ve dâhil-i ensâcta tahassül eden intibâât-ı dâ-hiliyyeden mütevellid ihtisâsât-ı sâire de vardır.

Meselâ miâ-i müstakīmin ve mesânenin dolmasından mütevellid ihtisâsât ile ihtisâsât-ı adaliyye ve açlık, susuzluk gibi envâ-i ihtisâsât bu miyânda dâhildir. Veca' hiss-i marazîdir. Cihâz-ı lemsî ve harârînin bir kısmını teşkîl eden hücre-i asabiyyenin istitâlâtına isâbet eden gayr-i tabîî bir haldir. İnsan çok defa aynı zamanda birçok te'sîrât tahtında bulunur. Fakat bu te'sîrâtın hepsi idrâk edilemez. Bir te'sîr veya intibâın bir ihtisâsı uyandırması için insanın "dikkat" nâmıyla yâd ettiğimiz bir sa'yda bulunması iktizâ eder. Bu sa'yin devamı yorgunluğu intâc eyler. Bunu hakkıyla tarîf etmek müşkildir. İhtisâsât bir müddet sonra silinir. Fakat hakīkat-i halde silinmeyip hafî bir hâle münkalib olur. Zîrâ onu tekrar uyandırmak mümkündür. İşte buna "hâfıza" diyoruz. Binâenaleyh ihtisâsât nâ-mütenâhî sûrette devam eder de-

nilebilir. Hâl-i hafâda kalmış olan ihtisâsât-ı evveliyyeyi celbetmek için dikkate müşâbih bir sa'yda bulunmak lâzımdır bunu da "hâtıra" veya "tahattur" nâmıyla tesmiye ederiz.

Müşâhedât bize gösteriyor ki kışr-ı dimâğın hücerâtını tahrîb eden âfât, ihtisâsât ve kuvve-i hâfızanın mahv ü ziyâını mûcib oluyor. Bundan anlıyoruz ki ihtisâsâtın tahassül ettiği ve muhâfaza olunduğu azâ kışr-ı dimâğın hücreleridir. Dimâğı olmayan hayvânâtta (meselâ haşerât gibi) kışr-ı dimâğ vazîfesini ukadât-ı asabiyye îfâ ederler.

Bütün hücerât-ı asabiyyenin vazîfe-i esâsiyyesi seyyâle-i asabiyyeyi nakletmektir. Dimâğın hücerâtı dahi intibââtı nakl ve tesbît ederse de asıl fehm ü idrâk eden bunlar değildir ve olamaz. Bu fikri iyice îzâh etmek için bir mukayese yapalım:

Bir cihâz-ı hissî bir telgraf cihâzına pek ziyâde müşâbihtir. Hücerât-ı hissîye telgrafı veren manipülatora; asabiyyât-ı hissîye (nöron) ve bunların istitâlâtı cereyânı nakleden hat tellerine ve hücerât-ı dimâğiyye telgrafı ahz ve kayd eden reseptöre benzer.

İşte burada telgrafnâmeyi okuyup anlayan reseptördür denilemediği gibi, intibââtı derk ve ahz-ı ma'lûmât eden de hücerât-ı dimâğiyyedir denilemez. Evet, kışr-ı dimâğın âfâtı fehm u idrâki ve kuvve-i hâfızayı tağyîr eder. Nasıl ki bozulmuş olan bir telgraf reseptörü de telgrafı ahz ve kayd edemediğinden telgrafnâmenin okuyup anlaşılması kābil olamaz.

Bütün ihtisâsât evsâf-ı husûsiyyeye mâliktirler. Meselâ, bir ihtisâs-ı ziyâî az çok bir şiddet, bir rengi hâizdir. Kezâ bir ihtisâs-ı sadâî şiddet, irtifâ ve bir tınnetle zuhûr eder. İhtisâsât-ı lemsiyye ve zevkıyye ve harâriyye ve rây ihaviyyenin cümlesi bunun gibi evsâf-ı mahsûsaya mâliktirler bir şey veya bir hâdiseden sudûr eden kudret bazen birçok âzâ üzerinde intibâât hâsıl eder bu sûretle bizde birçok da ihtisâsât tekevvün eder ki bunların her birisi evsâf-ı kesîreyi hâizdir. İnsan ve hayvânât-ı âliyye bu ihtisâsât-ı adîdeyi ve bunların evsâf-ı kesîresini iştirâk ettirerek bir mecmûa hâlinde yekdiğerine karıştırmak melekesine mâliktir. İşte bu sâyededir ki bu şey veya hâdise tarîf olunabilir ve onun hakkında bir "fikr-i mahsûs" husûle gelir. Yine bu iştirâk sâyesindedir ki ihtisâsâttan birisinin celb ve da'veti hemen diğerlerini tahattur ettirir. Meselâ, bir yaprak kağıdı misâl ittihâz edelim:

Hiss-i basar, beyazlığı, renginin derecesini bildirerek bir ihtisâs-ı ziyâî itâ eder.

Hiss-i lems, yumuşaklığını, katılığını, kayganlığını, kıvam ve metânetini bildirerek ihtisâs-ı temâs hâsıl eyler.

Hiss-i harârî, derece-i harâretini bildirir.

Zâika ve şâmme hisleri dahi bu bâbda ihtisâsât-ı husûsa tedârik ederler.

Adese, hurde-bîn ve mîzânü'l-harâre gibi âlât, havâssımızın dâire-i teftîşâtını tevsî' eder. Bu kağıdı ovalayıp yırtacak olursak hiss-i sem' şiddet, irtikā ve tınnetin evsâf-ı husûsiyyesiyle bir ihtisâs-ı sadâî verir. Suya konulursa şiştiği, yumuşadığı, fakat hallolmadığı anlaşılır, bir aleve yaklaştırılırsa bir siyah karbon mürekkebâtı terk ederek yandığı görülür. Bu tecrübeler bir usûl dâiresinde daha **[173]** ileri götürülürse terkîb-i kimyevîsi de anlaşılır. İşte ihtisâsâtın bütün kendi evsâfıyla hey'et-i mecmûası bu kâğıd hakkında bizde vukūf hâsıl ettirir ve bir fikr-i mahsûs i'tâ eder. Bu misâl gösterir ki efkâr-ı mahsûsa pek ziyâde muğlak ve gāmızdır.

Tabîatın mevcûdât ve hâdisâtından tahassül eden ihtisâsâttan mütevellid efkâr-ı mahsûsa insan ve hayvânât-ı âliyyenin esâs-ı ilmîsidir. Ne vakit ki bir şey veya hâdise şahsın hayâtına ve neslinin bekāsına taalluk ederse ol zaman fikr-i mahsûs bir sıfat-ı müessire ve müheyyice iktisâb eder. Şey veya hâdise şahsa muvâfık veya gayr-ı muvâfık, müfîd veya muzır olduğuna göre efkâr-ı mahsûsa da onun için hoş veya nâ-hoş olur. Meselâ, aç bir köpek önünde bulunan bir odun veya bir taş parçasına karşı lâ-kayd ve müteneffir bulunduğu halde bir et parçası gördüğünde memnûniyyet-âmîz bir heyecân gösterir.

Bir erkek diğer bir erkeğe ne kadar güzel olursa olsun bir nazar-ı sâkin ile baktığı halde bir güzel kadının muvâcehesinde gayet hoş bir te'sîr tahtında bulunur. Bir beygir, bir köpek yanından rahatça geçtiği hâlde bir kurt gördüğü anda bir hiddet ve haşyete dûçâr olur.

Bu efkâr-ı mahsûsanın unsur-ı müessiri "câzibe", "arzû", "ihtiyâç" şeklinde veyahud bilâkis "dâfia", "nefret" ve "korku" şeklinde tezâhür eder. –daha var–

Ankaralı Ali Rıza

Konferans

LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 325 tarihinde Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir)

–ikinci musâhabeden bakıyye–

(Hülâsa: Bir latîfecik – Zamire tekrar nazar – Arabî ve Fârisî isimler ve sıfatlar ve bunların birleşmesi – Mastarlar – …bakiyyesi sonra)

Evet, sonra hallediniz. Fakat muzipliği zevzekliğe bozmuş olmamak için bu babda bir iki söz daha söyleyeceğim. Çünkü bu iki aykırı misâli barıştırmak göründüğü kadar kolay değil.. bunun biri bir tarafa, biri bir tarafa gidiyor.

Biraz evvel söylediğimiz vech ile, fiil te'sîrine uğrayan kelimelere isti'mâl sırasında takılan, mef'ûliyyet edatları yazılışta muttariddir. Bunlar hep "i - yi, e - ye, de - den" şeklinde kalıp "lik - lık" gibi değişir. Şu farkla ki bu dört edat, sonlarında sâit bulunmayan kelimelerde "i, e, de, den"dir. Sâit bulunan kelimelerde "yi, ye, de, den"dir. Muzâflarda "ni, ne, inde, inden"dir. "Kitap", "kitabı", "kitaba", "kitapta", "kitaptan" ve "aşı", "aşıyı", "aşıya", "aşıda", "aşıdan" ve "çocuğun kitabı", "çocuğun kitabını", "kitabına", "kitabında", "kitabından" gibi.. Kıyâs olan muzâf-

larda "çocuğun kitabıyı", "kitabıya", "kitabıyda", "kitabıydan" denmekte idi. İstanbul Türkçesinde mef'ûliyyet edatı geldiği zaman, lafzın güzellendirilmesi ve telaffuzun tatlılandırılması için, araya bir nûn sokuşturulup bir istisnâ yapılmış, bu hâl "geldiği", "geleceği" gibi muzâfa benzeyen şeylerde yine böyle olmuş.

Şu mülâhazayı tâzeledikten sonra "onbaşı" ve "köşebaşı" terkîblerini tekrar yoklayabiliriz. Eğer bu iki terkîble kalır da emsâllerine bakmazsak işin esrârını keşfettik sanırız. Bu zanna kapılarak meselâ deriz ki "onbaşı"da "on" ile "baş" birbirine kaynamış.. Kelime mürekkeb iken iki heceli basit bir isim hâlini almış.. Bu sebeple bunu meselâ "aşı" gibi basit bir kelime hâlinde kullanıp "onbaşıyı", "onbaşıya", "onbaşıda", "onbaşıdan" deriz. Yine "baş" kelimesiyle ya bilen ve canlı ve âkıl bir şey, yani insan gösteren "yüzbaşı", "binbaşı", "bölükbaşı", "subaşı", "tüfekçibaşı", "ustabaşı", "işbaşı" gibi ma'rûf ta'bîrlerde hep bu isti'mâli ta'kîb ediyoruz… "Köşebaşı" ta'bîri ise "onbaşı" gibi değil.. Bundaki parçalar yekpâre bir isim hâlini alamamış, ayrı ayrı duruyor.. Bundan başka, ta'bîr canlı ve âkil bir şey de göstermiyor. Bunun için bunda bütün muzâflarda câri isti'mâli kollayıp "köşebaşını", "köşebaşına", "köşebaşında", "köşebaşından" diyoruz. Nitekim "dağbaşı", "tahtabaşı", "ocakbaşı" ta'bîrlerinde de hal böyle… Hepimiz bu mülâhazada mıyız? Yanılmadığımızdan emin miyiz? Ben yanılıyoruz, zannediyorum.

Acaba "onbaşı" ile bunun nazîrleri olan "baş"lı ta'bîrlere benzeyen daha başka ta'bîrler var mı? Ben araya araya "kolağası" ta'bîrini buldum. Bu da aynıyla "onbaşı" ve arkadaşları gibi. Tekrar soruyorum ki böyle mi düşünüyoruz? O halde size yeniden sorarım.. "Onbaşı"da "kolağası"da isimler yan yana, ayrı ayrı dururken nasıl olmuş da bunlar basit bir isim hükmünü almış? Bunlara tamâmıyla benzeyen "derebeyi" ve "kolvekîli" ta'bîrleri niçin bu hükmü alamamış? Niçin bunlarda "derebeyiyi", "kolvekîliyi" diyemiyoruz? Bu gibi ta'bîrler canlı ve âkıl bir şey gösterdiği için böyle olmuş ise, böyle bir şey göstermeyen "Rumeli" ta'bîri ne sebeple tamâmen "onbaşı" ve "kolağası" ta'bîrlerine benzemiş? Niçin "Rumelini" demeyip "Rumeliyi" diyoruz? Niçin niçin "onbaşı" ile nazîrlerinde, "kolağası"da, "Rumeli"de câri olan hal "derebeyi", "kolvekîli", "yeniçeri ağası", "köy imâmı", "Makriköyü", "toptaşı" gibi, hattâ "gözyaşı", "hanımeli" gibi belli bir şey, bir cins gösteren mürekkeb ta'bîrlerde câri olmamış? Şüpheyi düğüm düğüm eden bu suâlleri daha uzatmak **[174]** mümkündür. Bunu düşünmeli, emsâlini iyice yoklamalı, tartmalı. İşte mes'eleyi size bırakıp bahsi değiştiriyorum.

Biraz evvel, zamir dursun demiştik. Zamir gayet husûsî isimlerdir, demiştik. Bunun da hâtırı kalmamak için bir iki sözle payını vermeliyiz. Zamir de isim ve sıfat gibi ya basittir, ya bir şeyle birleşmiştir. Basit zamirler öyle hesapsız değil. Topu üç tane şey: "Ben", "sen", "o". Bunlar gayet husûsî olduğu, sâir isimler gibi her şeyi gösterecek yerde yalnız mütekellimi muhâtabı, gâibi gösterdiği için cemi'leri bayağı isimden farklıdır.. "Benler", "senler", "olar" denmez, "biz", "siz", "onlar" denir. Bu basit zamirlere "zamîr-i şahsî" derler. Zamirlerin bu "ler" edatından ârî cemi'leri pek nâdir olarak tekrar "ler"le cemi'lenir; "bizler", "sizler" denir.

Zamirin i'mâl ve isti'mâl hâline dâir münâsebetle daha evvel bir iki kelime söylendi. Filhakika bunun "benlik", "bence", "senli benli" gibi sayılı ta'bîrlerden başka imâl hâli yok.. "Bana", "sana", "ona", tuhaflıklarından başka, isti'mâl hâlinde de ehemiyetle görülecek bir şey yok. Bunun isimle sıfatla birleşmesine gelince, o da uzun bir şey değil. Zamir, şahsın ve belli bir ismin yerinde geliyor.. Onun için bellidir, ma'rûftur.. Ma'rûf olduğu için bir mütemmimle bir muzâfun-ileyhle tetmîme ve ta'rîfe muhtaç değildir.. Onun için muzâf hâlinde bulunmaz. Fakat muzâfun-ileyh hâlinde bulunup ismin ma'nâsını tamamlar.. Şu farkla ki mütekellim ve muhâtapta alacağı edatları kendi cinsine ve kendi keyfine göre alır. Bayağı isimlerin izâfetinde olduğu gibi, meselâ "benin kitabı", "senin kitabı", "bizin kitabı", "sizin kitabı" denmez.. "in" ve "i" takıntıları zamire yakıştırılıp, "benim kitabım", "senin kitabın", "bizim kitabımız", "sizin kitabınız" denir.. Bu da pek muvâfık bir şeydir.

Zamirin böyle muzâfun-ileyh mevkiinde bulunup edatı kendi cinsine değiştirmesinden başka bir şey daha hâsıl oluyor.. Bu halde, yalnız muzâftaki edat, muzâfun-ileyhin varlığını yalnızlık hâlinde de gösterebildiği için, muzâfın ma'nâsını tamamlayan zamirin kendisine iş kalmıyor.. Pek hâcet olmayan yerlerde bunlar atılıp sözde hafîflik yapılıyor da "kitabım", "kitabın", "kitabı", "kitabımız", "kitabınız", "kitapları" deniyor. İşte bu gibi hâllerde işe yarayan edatlara "zamîr-i izâfî" derler.

Zamirlerin bir de isnâda yaraması var.. Halbuki bunu edattan, kırık kelimelerden bahsederken ortaya koymak lâzım. Çünkü zamirin bu türlüsü isme de takılır, fiile de yapışır. Bu sebeple bu bahsi sonraya bırakmak münâsiptir. Bunları kavâidçilerimiz çokluk "zamîr-i fi'lî" ve "zamîr-i nisbî" diye yâd ediyorlar. İsnâda yaradıklarına bakılırsa bunlara "zamîr-i isnâdî" denmek daha muvâfıktır.

"Ben bir Türküm.. Dînim, cinsim uludur"

mısrâının "Türküm" ta'bîrindeki mîm zamîr-i isnâdîdir, "dînim" ve "cinsim" ta'bîrlerindeki mîmler zamîr-i izâfîdir. Bu mısrâ ile başlayan manzûmeyi ezber etmiş küçük bir çocuğa geçenlerde, benim Türküm, senin Türkün, onun Türkü... diye alay edecek oldum.. Çocuk işi anladığını iyi iyi anlatır bir tavırda, ben Türküm, sen Türksün… diye cevap verdi, benim yanlışımı tashîh etti… Suâlim üzerine "dinim", "cinsim" sözlerini de "benim dînim", "benim cinsim" diye ikmâl etti.. Doğrusu Nâcî'nin

"Yeksân nazarımda sayf u sermâ"

manzûmesini okuyan behârîsi bunun yanında hazân yaprağı gibi titreye titreye yerlere düşecek. İşte anlaşılan sâde Türkçe ile anlaşılmayan muhteşem Türkçenin dehşetli eseri!

Kitaplarda bir de "zamîr-i faslî" var.. Bu, bizim mukallid ve müstensih kavâidçilere merhûm-ı muazzamün leh Cev-

det Paşa'nın yâdigârıdır. Meselâ "evdeki pazar" sözünde "evdeki" ta'bîrinin neresi zamirdir ve neresinde zamirlik mâhiyyeti vardır? Ben bir türlü anlayamıyorum. Ama kitaplar, bu garîb hükmü vızır vızır istinsâh ve kabul ediyorlar. "Evdeki" gibi ta'bîrlerde de "benimki" gibi ta'bîrlerde de görülen "ki"ler aklımca bayağı bir edattır.. Bunda mütekellimlikten, muhâtaplıktan, gâiplikten şemme bile yok. Zamir için burada bu kadarı kâfî.

Müsâade buyurunuz da başka mühim bir bahse atlayalım. Evet muhlisiniz farkındayım.. Yarım saattir, uçup uçup konamamak, hâlindeyim.. Çünkü bahis, pek mühîb ve mühim bir noktaya yanaştırılacak.. O noktaya gelmek için zihinleri tamâmıyla ve iyice hazırlamak lâzım.. Onun için bocaladım kaldım. O bahis nedir? Türkçenin Arabî ve Fârisî lügatlerle boğulması bahsi…

Biz Türküz. Türkiyedeyiz. Dilimiz Türkçedir. Türkçe söylemek ve yazmak hakkımızdır. Bu tabîî haklara kimse bir şey diyemez. Şu da hatırımızdadır ki söylemek ve yazmak için, en evvel muhtaç olduğumuz sermâye, isimler ve sıfatlardır. Bunları ya hazır buluruz, ya hazır bulmayıp kendimiz hazırlarız. Nitekim "yer", "gök", "dağ", "su", "deniz", "güneş", "ay", "yıldız", "alçak", "yüksek", "yüce", "çok", "parlak" gibi lügatleri hazır bulmuşuz kullanmışız.. "Kur'ân", "hadîs", "farz", "sünnet", "abdest", "namaz", "mektep", "kitap", "muallim", "şâkird", "akd", "icâre", "kirâ", "pazar", "hamam", "çeşme", "hastahâne", "tabîb", "şerîf", "sahîh", "fâsid", "müfsid", "mâî", "bahtiyâr" gibi lügatleri Arabî'den Fârisî'den almışız.. "Coğrafya", "vapur", "şimendöfer", "fotoğraf", "poliçe", "iskonto" gibi lügatleri Frenk lisânlarından almışız. Bunlar pek tabîî bir şey… Bunlara diyecek yok.

Bu tabîî hâlin her tarafı böyle tabîî kalamamış.. Lâzım olan **[175]** lügat Türkçede bulunmadığı zaman aranmak ve alınmak îcâb ederken buna dikkat edilmemiş.. "Arz", "zemîn", "semâ", "âsumân" gibi Türkçesi olan lügatler de alınmış… Hattâ "uçmak", "tamu", "od" gibi Türkçe lügatler üzerine bile bile topraklar atılıp "cennet", "behişt", "cehennem", "dûzah", "âteş" gibi lügatler bunların üstüne konulmuş. Lügat bulunmayıp da alınması lâzım geldiği zaman yalnız bir tânesi kâfî iken, bu hudut geçilip bir şey için, "namâz", "salât", "mübârek", "ferhûnde", "huceste", "ferah", "bahr", "deryâ", "lücce", "kulzüm" gibi fazla fazla lügatler alınmış.. Bunda meselâ "hırka", "cübbe", "kaftan" veyahud "cennet", "firdevs", "huld" lügatleri arasındaki farklar gibi ufak farklar da gözetilmemiş. Alınan lügatler artık Türkçe olmak ve Türkçenin her îcâbına uymak iktizâ ederken böyle de olmamış, bunların yabancılığı tamâmıyla muhâfaza ettirilmiş. Şimdiye kadar söylenilen sözleri daha ziyâde tekrar etmeden itirâf edelim ki bu mes'elede maslahatın tabîatı ve îcâbı pek ziyâde unutulmuş.

Söylediğimiz vechile, anlatacağımız şey için lâzım lügatleri hazır bulmazsak bu ihtiyâcı meselâ "sütçü" veya "et satıcı" gibi edatla veya isim ve sıfatla birleşmiş bir kelime ile edâ ederiz. Yahut "kasap" gibi bir kelime buluruz. İşte "Kur'an", "mektep", "abdest", "hastahane" gibi kelimeler bu ihtiyâca uydurularak alınmıştır. Fakat aldığımız bu türlü kelimelerin bizce hep basit telakki edilmesi ve lügatnâmemize öylece yazılıp îcâbında hazırlop gibi alınması lâzım gelirken, bu noktada kendimizi göstereceğiz diye içinden çıkılmaz bir batağa atılmışız.. Bu kelime mastar, bu masdar-ı mîmî, bu masdar-ı nev'i, bu masdar-ı merre, bu ism-i fâil, bu ism-i mef'ûl, bu mübâlağa-i ism-i fâil, bu sıfat-ı müşebbehe, bu müzekker, bu müennes.. filân falân diye bocalayıp kalmışız.

Bugün birisi çıkıp da meselâ "şimendöfer" lügati üç unsurdan mürekkebdir, bunu Türkçede kullanırken "şimendö-fer" diye tefrîk ve tahlîl ederek yazalım ve çocuklarımıza böyle öğretelim dese… Yahud ki vaktiyle birinin kitabına yazdığı gibi meselâ "salata" Rumcadır, bunu Rumcada sad olmadığı için sîn ile yazalım ve bu ince işi çocuklarımıza mekteb-i ibtidâiyyede anlatalım dese… Bunu ne kadar gülünç ve merdûd buluruz! Fakat aynı ictihâd Arabî ve Fârisî hakkında tatbik ve taklîd edilegelmiştir.

Bu noktada bizi böyle çapariz bir yorgunluğa sevk eden şey nedir? Hani ya Türkçede isimleri edatlarla bağdaştırıp istifâdeler etmiyor muyuz? İşte bu tasarrufu Arabî ve Fârisî kelimeler hakkında fakat, bu lisânların kendi usûlleriyle icrâ etmek istemişiz. Meselâ "namazcı", "nûrlu", "çemenlik", "mürüvvetli" demek var iken ve bu sûret daha sâde ve yarar iken öyle demeyip bunu "musallî", "nûrânî", "çemenzâr", "mürüvvet-kâr" sûretine koymuşuz.. Kezâlik, bunları cemi' hâline koymak pek kolay bir şey iken, kolaylığı bırakıp başdöndürücü sıkıntılar içine girmişiz.. Bu türlü tasarrufu büyük bir hüner sayarak bu yolda ilerledikçe ilerlemişiz.

Yüzlerce asırdır döküldüğümüz ve içinde sergerdân olduğumuz bu yoldan birdenbire dönmek ve ayrılmak kolay değil.. Bunu takdir ederiz. Fakat bu yolda ilerleyip gitmek de lisânımızın ve bizim terakkîmize mâni.. Bunu da takdir etmeliyiz. İşte mes'elenin rûhu budur. Bunu anladık ya, işi çocuklarımıza da anlatabiliriz. Meselâ Türkçede "ci, li, siz, ce, cek, ceğiz, mesi" gibi ayaklarla yapacağımız işi, Fârisî kelimelerde bunlara "(şeddesiz ve şeddeli)i, mend, yâr, nâk, ver, în" gibi "âr, gâr, kâr, ger, bân, vân, dâr, ân" gibi "vâr, veş, âsâ, mânend, sân" gibi üç türlü edat takarak ve Arabîde kelimelerin maddelerini "fi'l, fâil, mef'ûl, mef'îl, mif'âl, faâl, if'âl, tef'îl, mufâale, infiâl" vesâire gibi kalıplara sokup kısarak kıvırtarak yoluna koyabileceğimizi anlatıp "Bağdâdî, derd-mend, hoş-yâr, hatır-nâk, hüner-ver, ateşîn" gibi "harî-dâr, perverdi-gâr, kâm-kâr, kâr-gir, bâğ-bân, bağçe-vân, hazîne-dâr, sûz-ân" gibi "divâne-vâr, mâ-hûş, behişt-âsâ, dev-manend, yek-sân" gibi kezâlik "darb, kâtip, mektup, mektep, mi'yâr, cellâd, îdâm, ta'lîm…" falân filân gibi misâllerle mes'eleyi açar açar açarız.

Fârisî ve Arabî isimlerle isimlerin ve sıfatların birleşmesi mi kaldı? Bunun için de artık siz kendi kendinize bir şey yapıveriniz, diyeceğim geliyor. Çünkü şu kadar sözden sonra kemterinizin yeniden bir daha terkîb-i izâfî, terkîb-i tavsîfî diye yorulmaya ve yormaya hâlim ve yüzüm yok. Zâten

"kitabın cildi" yerinde "cild-i kitâb" ve "hâl-i lisânî" yerine "lisânü'l-hâl" denilebildiğini de, "eski kitabın yeni cildi" yerinde "cild-i cedîd-i kitâb-ı köhne" denilebildiğini de biliriz, bunda Türkçenin tersine daima mütemmim kelimelerin üste çıkıp esas kelimelerin sonra geleceğini de tahattur ederiz. Bana bu kadarı elverir. Ben "cild-i nev-demîde-i tâze-tırâz-ı kitâb-ı târmâr-ı şîrâze-i perîşân-ı sahâif" diyemem. İsterseniz size bu bahsin bildiğiniz misâllerini teker teker okuyayım.. Âb-ı hayât, âyine-i dil, dânâ-yı memleket, müftî-i belde, bâzî-i çerh, sebû-yi mey, ib-rîk-i vuzû'… çeşm-i siyah, zülf-i dırâz, gonce-i rânâ, bülbül-i şeydâ, güftâr-ı bî-ma'nâ… mıntıkatü'l-burûc, yevmü'l-haşr, ramazânü'l-mübârek, şevvâlü'l-hayr, sabâhu'l-hayr… Yetişir mi? Fazla bile!

İtirâf edelim ki bu şikâyet ve bıkkınlık pek hakîkî bir şey değildir. Bu güç işten bazen böyle silkiniriz. Fakat bu gösteriştir. İşin doğrusu şudur.. Arabî ve Fârisî lügat ve terkîbe boğmakla lisânı besliyoruz ve süslüyoruz, zannını kollarız. Hattâ bu zannın yanında bu kadarla bu iki lisânı öğreniyoruz ve tevkîr ediyoruz, zu'mu da berâberdir. Bu yolda ihtiyâr edilen fedâkârlıkla ihtimâl ki bu iki lisânı öğrenebilirdik. Fakat biz bu zu'm ile kaldıkça kazanacağımız şey, "variyet", "ihtiyâre", "bilâ-pervâ", "peşînen", "bi'l-fürûht", "ayriyeten", "muhâsebeci-i **[176]** mûmâ-ileyh", "posta-hâne-i âmire", "hüsn-i kuruntu" gibi yâvelerle gülünç olmaktır.

Bahsini bu kadar uzattığımız asıl isim içindeki nevilerden biri de "mastar" dediğimiz isimlerdir. Mastar bütün fiillerin ve birçok isimlerin kökü ve anasıdır. Meselâ "istemek", "tutmak" mastarlarından, "istedi", "istemiş", "ister", "istiyoruz" vesâire gibi bilumûm fiillerle "istek", "tutma", "tutuş", "tutum", "tutam", "tutu", "tutamak", "tutkun", "tutuk", "tutak", "tutucu", "tutulan" gibi birçok isimler çıkar. Bu hâller mastarın isim olmasına mâni değildir. Bakılsa en hâlis mastar, "iste", "tut" gibi edattan pürüzden, fazla her şeyden kurtulmuş olan fiil maddeleridir. Fakat bunların bu iyiliği yanında bir de mahzuru var. Bunlardan zaman ve şahıs ayrılamıyor.. "İste" dendi mi, mutlaka bunun içinde "şimdi" ve "sen" ma'nâsı çâresiz oluyor. Bu sebeple "istemek", "tutmak" gibi "mek", "mak" edatlı kelimeler mastar yerinde kalıyor.

Çocuklara "masdar-ı hafîf" ve "masdar-ı sakîl" diye öğretegeldiğimiz asıl masterın yanında "istemeklik", "tutmaklık", "isteme", "tutma", "isteyiş", "tutuş" ve "istek", "tutum" şekillerinde tanıdığımız "masdar-ı te'kîdî", "masdar-ı tahfîfî", "hâsıl-ı masdar", "ism-i masdar" gibi şeylerden başkaca bahse mahal yoktur. Mastardan tabîatıyla fiilde de bahsolunacak.

Tekrar ede ede kar helvasına çevirdiğimiz isim ve ismin döküntüleri bahsini bu kadarla kesip, müsâadenizle beş dakika teneffüs edelim de, artık fiil bahsine atlayalım.

–mâba'di var–

DOKTORA HAKKINDA

–Mekteb-i Hukûk'tan, İbrâhîm Alâeddin Bey'e–

Sırâtımüstakîm'in "62" numaralı nüshasında münderic "Doktora Hakkında" ser-levhalı makalenizi –mes'elenin kendine katiyyen cihet-i taalluku bulunmayan– âdil bir şahs-ı sâlis bîtaraflığıyla okudum.. "Binâ-yı ictimâînin temeli adâlettir" ve "Doktora esâsı itibâriyle masûnü'l-i'tirâzdır" gibi bazı mütâlaalarınız filhakîka âzâde-i seng-i i'tirâz olsa da, o satırların hey'et-i mecmûası bendenizin fikrime göre nâkıs ve belki pek nâ-becâ olduğu için şu birkaç satırla, bu husûsta, serd-i mütâlaa etmek mecbûriyyetinde bulunuyorum…

Evet.. Esâsen hakāik-i ibtidâiyyeden ma'dûd olmakla berâber, birçok seneler temâdî eden acı acı tecârib-i adîde netîcesinde, tâ son tabaka-i avâma varıncaya kadar artık herkes anladı ve kāni' oldu, ki ma'mûr ve bekā-yâb olmak isteyen bir memlekette en evvel vücûdu elzem olan şey adâletin te'sîsi, hakkın zulme, hattâ her şeye galebesidir.

Bir hükûmette adâlet mefkūd, hak muhakkar, merdûd olursa –vâreste-i iştibâhdır ki– o mülkün istikbâli muzlim, muzlim değil müellimdir..

Şu hakāik-i zâhire sizce de müsellem ise kaziyyenin bütün nezâket ve ulviyyeti her zaman, her yerde hakkı mertebe-i lâyıkında tutacak, adâleti tevzî' ve tatbîk edecek me'mûrîn-i adliyyeye teveccüh eder. Binâenaleyh memleketimizde memûrîn-i adliyye yetiştirmekle meşgûl olan Mekteb-i Hukūk'umuza biraz atf-ı nazar etmek îcâb ediyor..

Filvâki' mektebimiz öteden beri "devr-i sâbıkın seyyiâtı" cümlesi altında cem' olunabilen esbâb-ı adîdeden nâşî sûret-i matlûbede, lâzım olduğu kadar talebeler perverde edememiş. Fakat, acaba nasıl olmuş da o vakitler bir buçuk iki sene kadar imtidâd eden doktoralar (!) o noksanı izâleye hâdim olamayarak sıhhat-ı talebeyi ihlâl etmek gibi sûzişli netîceler tevlîd etmiş?!.. İşte bu muammâyı halletmek muhtâc-ı kerâmettir.

Ben zannediyorum, ki Mekteb-i Hukūk'tan bi-hakkın hukūk-şinâs muktedir gençler yetiştirmek doktora irticâıyla değil, mütehassıs ve usûl-i tedrîse vâkıf muallimler ta'yîniyle mümkün olur.. Yoksa devr-i istibdâdın metâ'-ı mübtezeli olan kenarları yaldızlı tavsiyelerle iltimâsnâmeler hâmillerine bir rüchân-ı fevkalâde te'min ettikçe tederrüs ve tetebbu'uyla meşgûl olduğumuz kavânîn, muhterem muallimlerimiz tarafından madde madde kırâat edilerek şerh ü tedrîs edilmekte devam olundukça ve nihâyet hâme-i nâçîzimin tahrîrinde dûçâr-ı şerm olduğu bir çok ahvâl-i müessifeye hâtime verilmedikçe o sivri, keskin, parlak zekâlar; inkişâf için bir zaman, bir zemîn-i müsait bekleyen o büyük dehâlar bir değil üç, beş, on doktoraya (!) tâbi tutulsalar da netîcede zarardan başka bir şey görülemez..

Gerçi birtakım ma'kūl şerâit-i mu'tedile dâhilinde doktora vaz'ı müsâmahakâr bir nazarla görülebilir. Fakat, bu da husûl-i maksûda nâ-kâfî olacağı için elbette bî-lüzûmdur.

Zâten (tez)siz doktora dünyanın hiçbir mahallinde tesâdüf olunur hâlât-ı garîbeden değildir. Bundan mâadâ elyevm, otuz üç sene kahhâr bir pençe-i zulm ü îtisâf altında perîşan olmuş otuz milyon halk şimdi hükûmet-i meşrû-

tadan, her şeyden evvel, adâlet istiyor, adâlet bekliyor.. Ve bu onların pek büyük ve mukaddes bir hakkıdır.

Halbuki Mart'tan itibâren diğer bazı kazâlarda tatbik ve teşmîli elzem ve makarrer olan teşkîlât-ı adliyye bil-farz bugünden itibâren vaz' olunacak doktora ile –me'mûr olabileceklerin fıkdânından nâşî– çâr-nâ-çâr bir sene dûçâr-ı teehhür olmak îcâb eder. Bu ise şâyân-ı tecvîz bir keyfiyyet değildir..

İşte mes'eleye bu gibi mülâhazât da inzimâm edince, mâdem ki memleketimizde –memâlik-i garbiyyede olduğu gibi– sınıf-ı mahsûslar ihdâsıyla doktora ve tez imtihânlarının tatbik ve icrâsı maatteessüf mümkün olamıyor, her hâlde körü körüne bir doktora (!) vaz'ından ise mektebimizin ıslâh-ı hâline çalışılarak mümkün mertebe ikmâl-i nevâkısa azmetmek me'mûrîn-i âidesine müteretteb bir vazîfe, bir deyndir, ki ez-her-cihet o doktora mudhikesine râcihtir..

Mekteb-i Hukūk müntehî sınıfından:
Sındırgılı: Ahmed Süreyyâ

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

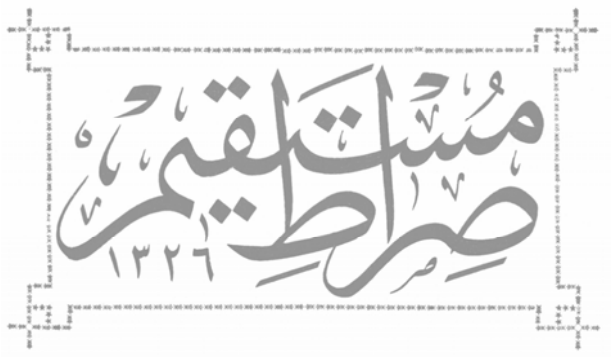

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

25 Kasım 1909 11 Zilka'de 327 Perşembe 12 Teşrînisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 64**

HANOTAUX VE İSLÂM

– 3 –

Cihân-ı mazlûm-ı İslâm'ın hukūk-ı pâyimâlini i'lâ için ömrü oldukça mücâhededen geri durmayan merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un *Sırâtımüstakīm* sahîfelerine tercüme sûretiyle naklettiğimiz müdâfaası üzerine Mösyö Hanotaux uzun boylu bir cevap yazıyor; maksadının yanlış anlaşıldığından, bu sû-i tefehhümün de tercüme noksanlarından ileri geldiğinden bahsediyor; müslümanları nâ-hak yere igzâb eden o makalesiyle hıristiyanları da hoşnûd edemediğini söylüyor. Yalnız Şeyh-i merhûmun o kadar şiddetli bir lisân ile muâheze ettiği târihî, dinî hatâlarını müdâfaa için bir kelime bile söylemiyor.

Mısır'da münteşir *el-Ahrâm* cerîdesinin sâhibi Beşâre Paşa naklen o aralık Paris'e giderek Hanotaux'ya mülâkī oluyor. Söz bu mes'eleye intikal edince, Hanotaux sû-i tefsîre uğrayan o makalesinden maksadının ne olduğunu uzun uzadıya izâh ediyor.

Bu Hanotaux'nun, ne Şeyh'e yazdığı cevapnâmenin, ne de Beşâre Paşa'ya söylediği sözlerin naklinde bir fâide göremediğimiz için *Sırâtımüstakīm*'in sahâifini birkaç hafta beyhûde işgâl etmeyerek sözü yine Şeyhimize bırakıyoruz:

-1-

Tesâdüf, kıt'a-i Mısriyyece şöhreti olan, bir gazetenin iki nüshasını birden elime düşürdü ki bu nüshalar İslâm hakkında mütâlaât-ı ma'rûfe serdeden Mösyö Hanotaux ile sâhib-i imtiyâzın muhâverelerini hikâye ediyordu.

Bu muhâvere esnâsında geçen sözlerden çoğunun Mösyö Hanotaux'dan sâdır olduğunda şüphe etmem; çünkü bu sözler ancak kendisi gibi Avrupa'nın bütün, Şark'ın da birçok ahvâline vukūfu olan bir zâttan sudûr edebilir. Binâenaleyh bunları nazar-ı im'âna almamak, hele bazı cihetlerini münâkaşasız geçivermek, bir nevi' zulümdür. Bâhusûs sözün Hanotaux'ya nisbeti halkın ezhânında öyle bir eser bırakır ki işi sükût ile geçiştirmek doğru olamaz.

Mösyö Hanotaux'nun kelâmından istidlâl olunuyor ki müslümanların ahvâliyle bugünkü hareketleri hakkında kendisinde biraz sû-i tefehhüm var. Sû-i tefehhüm ise müşârunileyhin bizzât makalesinde tasrîh ettiği gibi aynı maksada hâdim olanlar arasında bile şikāki, iftirâkı mûcib olur, binâenaleyh hakka taraftâr olanlar, onu himâye edenler için bu sözü lâyık olduğu mevki-i im'âna çıkarmamak doğru değildir. Ümîd ederim ki el-Müeyyed'e yazdığım şu makale Fransızca'ya tercüme edilerek mösyö Hanotaux'ya gönderilir de kendisince hâlen mechul kalan efkâr ve makāsıdımız bu sûretle artık ibhâmdan kurtarılmış olur.

Eğer müslümanlar için nâfi' bir şeyden müstefîd olmak, büyük bir misâlden ibret almak imkânı bugün de mevcut ise, kendileri hakkında Hanotaux'nun sözleri kadar faydali bir mev'ize olamaz. Evet, işte Hanotaux müslümanların hiçbir zaman inkâr edemeyecekleri ayıplarını, noksanlarını kendilerine gösteriyor:

"Memleketlerini müsta'mere hâline kalb için gelen ecânibin makāsıdını –ki âsârını re'yü'l-ayn gördüler– anlatıyor; şu hakîkati de tasrîh ediyor ki: devletlerin muâmelâtında adâlet **[178]** aramak hayâlden, milletlerin insâfına rabt-ı ümid etmek temennî-i muhâlden başka bir şey değildir.

"Binâenaleyh havza-i mevcûdiyyetini müdâfaa etmek, safvet-i nâmûsunu muhâfaza eylemek isteyenler için onlara yetişmekten, onların yaptığını yapmaktan başka çâre yoktur, tâ ki kuvvet ve miknetçe onlara fâik olmazsalar bile bâri aynı seviyeye yükselsinler de menâfi'-i müşterekeden hissedâr olmak husûsunda vaz'iyyet-i mütekābileleri memlûk ile

mâlik arasındaki gibi olmayıp iki mâlikin vaziyeti gibi olsun. Yoksa bir yığın hayâlât-ı bâtıle ile oyalanmak, fiiliyyâtı bırakıp içi boş bir sürü gürültülü elfâz ile vakit geçirmek, sonra da gafletlerini fırsat bilerek üzerlerine çöken kavmin merhametini, adâletini niyâza kalkışmak ancak sersem câhillerin kârıdır ki böyleleri zillete, esârete vücûh ile müstehaktır."

İşte bu sözler öyle samîmî bir mev'izedir ki bunu bir ecnebî lisânından kabul etmek her müslüman için farz-ı ayndır; zâten bunu daha evvel Cenâb-ı Sıddîk'ın lisânından ahz etmek farîzadan idi. Hazret, Hâlid ibni Velîd'i harb-i Yemâme'ye gönderirken "Seninle nasıl muhârebe ederlerse sen de aynıyla mukabele et: Kılıca kılıçla, kargıya kargı ile" demişti.

İhtâra hâcet yoktur ki her nizâ' bir harptir; hayât-ı ümmetin medâr-ı istinâdı olacak her rekâbet bir mücâdeledir; iki rakipten her birinin ihrâz-ı zafer maksadıyla tutunduğu her iş bir cihad, mürâcaat edeceği her vesîle bir silâhtır; tarafeynden birinin muhâfaza ettiği yahud ele geçirdiği her menfaat bir ganîmettir; hakkı bırakıp çekilmek, yahud fırsatı fevt etmek ise bir hezîmettir.

O hâlde kimin reyi daha sedîd, kuvveti daha şedîd, silâhı daha cedîd ise meydân-ı rekabette zafer de onundur. Şâyet iki kuvvet mütevâzin ise o zaman rakipler arasında i'tilâf kâbil olabilir; yoksa mütehâlif iki kuvvet arasında ittifâk muhâldir. Kavî derhâl istibdâda başlar, daha doğrusu zayıf için hakk-ı bekâya nâil olmak suûbet kesbeder. Zevi'l-hayât arasında câri olan kânûn-ı ilâhî böyledir.

Mösyö Hanotaux, üstâdlarımızdan birinin "Adâlet tevâzün-i kuvâdan ibârettir" cümlesiyle icmâl ettiği meâli tafsîl ediyor da vaktiyle Avrupalılar ancak o kıt'ada cereyân eden vukūât ile uğraşmakta iken şimdi müsta'merât teşkîline düşmüşlerdir, bu hücûmun önünü alacak kuvvet onların isti'mâr etmek istedikleri arâzîdeki akvâmın kuvvetinden başka bir şey olamaz, diyor. Misâl olarak Japonları gösteriyor:

"Japonların medeniyette ileri gitmek, umûr-ı dâhiliyyelerini ıslâh etmek, memleketlerini muhâfazaya kâfî vesâit hazırlamak sâyesinde Avrupa'ya kendilerini tanıttığını, mekîn, metîn bir devlet olduğunu itirâfa Avrupa'yı mecbûr ettiğini, bu sûretle arâzîsini garbın tecâvüzünden kurtardıktan başka kendi menâfiiyle Avrupalılar'ın menâfii beynini de telif eylediğini" söylüyor.

Bu pek doğru bir sözdür. Maamâfih müslümanların bu hakîkati asırlardan beri tanımış olması îcâb ederdi. Zîrâ ellerindeki Kitâb-ı Münzel en büyük bir mürşiddir. Hattâ (وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ)[1] âyet-i kerîmesi kâfîdir.

İşte âyet-i kerîme müslümanları kuvvet hazırlamaya da'vet ediyor; hattâ istitâatlarının müntehâ-yı hudûduna kadar uğraşmakla emreyliyor. Halbuki sûret-i umûmiyyede kuvvet ıtlâk olunan şeyi istihsâl uğrunda bütün melekât-ı akliyye ve bedeniyyesini i'mâl eden bir ümmetin istitâatına müntehâ tasavvur edilemez. Bu kazanılacak kuvvet de insanın hasmına galebesini temîn edecek, şahsını, dâire-i mülkünü taarruzdan masûn bulunduracak, yahud bir gâsıbın yedinden hakkını tahsîle medâr olacak vâsıtadır. Bunun en büyüğü, en hayırlısı ise o kuvvettir ki kendisiyle hakk siyânet olunur; azîm bir menfaat elde edilir, mehâbeti husemâya haddini bilmeye mecbûr eder de bu sûretle arada sulh ve selâm istikrâr bulur; umûr bir itmînân-ı tâm içinde cereyâna başlar.

Avrupa akvâmının kuvvetleri birtakım esaslardan mürekkebdir ki onlar da ilim, edep, ticâret, sınâat, adl, din, silâhtan ibârettir. Bunlar miyânında dini de zikrediyorum. Zîrâ Mösyö Hanotaux da inkâr edemez ki isti'mâr için ta'kîb ettiği siyâsette Avrupa dine istinâd eylemekte; dinden çok büyük muâvenet görmektedir. Papazlar, dinî cem'iyetler memleketleri müsta'mere hâline getirilecek akvâmı evvelden hazırlamak, silâhın yalnız başına açamayacağı kilitleri açmak, sâde askerin göremeyeceği işleri görmek için Avrupalılar'ın elinde en mühim vâsıtadır.

Artık müsellemâttan olan bu mes'ele üzerinde Hanotaux gibi ahvâle vâkıf bir zâtın münâkaşaya kalkışacağını ümîd etmediğim için bahsi uzatmaya lüzûm görmüyorum. Yalnız gözümün önünde geçen bir vak'ayı hikâye edeceğim ki bu makamda zikrinde beis yoktur:

Cebel-i Lübnan gençlerinden biri Fransız papazlarının Suriye'de te'sîs etmiş oldukları mekteplerin birinde okumuş; hocalarından Fransa edebiyat ve fünûnuna dâir birçok şeyler öğrenmiş; bu lisân üzerine müdevven bir hayli âsâr mütâlaa etmiş. Binâenaleyh kalbini Fransız muhabbeti işgal etmiş de artık bu memleketin nûr-ı ilm ü hürriyete maşrık olduğu, bu milletin bütün dünyayı zincîr-i esâretten halâs eylediği zihninde iyice yerleşmiş, daha sonra Fransa felâsifesinin bazı âsârıyla siyâsiyyûnunun bazı müellefâtını da gözden geçirince bu ümmet-i celîlenin gâye-i siyâseti efkâr-ı beşeri tehzîb etmek, insanları hürriyet-i fikriyye dâiresinde yetiştirmek için maârifin bütün cihâna neşr u ta'mîminden ibâret olduğu hakkındaki i'tikādı büsbütün teeyyüd etmiş.

[179] Bu genç kendi kendine, eğer Paris'e gider de hükûmetten Cebel-i Lübnan'da böyle mektepler te'sîsi için muâvenet taleb edecek olursam muvaffakiyyet hazırdır, diyerek 1884 senesinde Paris'e gitmiş. Orada Suriye ezkiyâsından olup Fransa'da işi pek yolunda giden bir bildiğine mülâkī olmuş. Ne maksadla geldiğini hikâyet ederek hükûmetten taleb-i muâvenet husûsunda tavassut eylemesini ricâda bulunmuş. Bu zât bir hayli uğraştıktan sonra arkadaşının yanına gelerek: "Senin tasavvurun hayalden başka bir şey değilmiş! Vâkıa Fransa hükûmeti Cizvitler'i memleketinden kovuyor; kilisenin nüfûzunu mahv için uğraşıyor. Lâkin hâriçteki siyâseti sırf dinîdir. Bu hakîkati vatanındaki Cizvitler'i himâye etmesinden, onlara muâvenet-i nakdiyyede vesâirede bulunmasından da anlayabilirsin. Eğer Cebel-i Lübnân'da dinî mektepler açmak istersen is'âf-ı mes'ûlün kolaydır. Yoksa bir an evvel dönüp kendi işinle meşgul olmaya bak" demiş.

İşte bu zavallı genç bir müddet Fransa'da dolaşarak cebindeki parasını kâmilen bitirdikten sonra hâib ve hâsir memleketine döndü. Hem de avdetini te'mîn edecek kimse bulunmadı da bizim dostlarımızın merhâmetine ilticâ etti. Hattâ arkadaşının şimdi naklettiğim sözlerinde hazır bulunduğum gibi kendisine yardım edenlere ben de iştirâk ettim.

[1] Enfâl, 8/60.

İşte bir müslüman, kuvveti teşkîl eden şu saydığımız esasları kat'î, sâbit bir azim ile istihsâle çalışmazsa hem Kur'ân'a, hem Hazret-i Sıddîk'in sözüne muhâlefet etmiş, hem de Hanotaux'nun levmine izhâr-ı istihkāk eylemiş olur; kıyâmete kadar da Avrupalılar'la îtilâfa yol bulamaz.

Şimdi benim bu vezîr ile daha iki emr-i mühim hakkında konuşmam îcâb ediyor ki evvelkisi müslümanların şu son zamanlardaki harekâtına bakarak bundan bir ittihâd-ı İslâm fikrini, siyâsî, dinî her iki kuvvetin bir şahısta cem'i tasavvurunu istimzâc etmesidir; diğeri ise kendisinin ötekinden, berikinden duyduğu sözler üzerine, müslümanların Avrupa siyâsetine, daha doğrusu bütün hıristiyanlara karşı sûizanda bulunduğuna, hattâ derece-i ifrâta vardırdıkları bu i'timatsızlıktan dolayı ne kadar ihlâs ile çalışırsa çalışsın bir Osmanlı hıristiyana hiçbir iş tevdî etmediğine zâhib olmasıdır. Ben bu husûstaki mütâlaâtımı diğer nüshaya bırakıyorum.

Mehmed Âkif

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

رافعا رأسه و فية ذلك الرفع إلى كل سودد إيماء

O mevlûd-ı mükerrem re's-i mübârekini semâya ref' eder olduğu hâlde vâlidesi onu vaz' etmiş idi ki o ref'de her mecd ü siyâdete imâ var. Resûl-i Ekrem dünyaya geldiği zaman ser-i saâdetini cânib-i semâya ref etmişti ve bunda zât-ı risâlet-pe-nâhîlerinin her sûretle ululuğuna ve kadr-i vâlâsının hiçbir ferde müyesser olmamış derece ulüvv ü rif'atine remz u işâret var idi.

Ebû Saîd Hazretlerinin rivâyeti üzere cenâb-ı Âmine dedi ki Resûl-i Ekrem hîn-i vilâdetinde vücûdumdan ayrıldığı esnâda benden bir nûr çıkıp ona maşrık ve mağribin mâbeynini rûşen ve tâb-dâr kıldıktan sonra elleri üzerine dayanarak yere düştü, ba'dehû bir avuç toprak alıp tuttu ve başını semâya ref' etti.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(رافعا) evvelki beyitte geçen (اذ وضعته)daki mef'ûlden hâl. (رأسه) işbu hâlin mef'ûlü ve cümle (رافعًا هو رأسه الى السماء) takdîrindedir. (و فى ذلك الرفع) mukaddem haber (ايماء) onun mübtedâsı. (الى كل سودد) mübtedâya müteallik. Sin'in zammıyla (سودد) ululuk ma'nâsınadır.

رامقا طرفه السماء ومرمى عين من شأنه العلو العلاء

O mevlûd-ı mükerremin çeşmi semâya nazar-ı hafîf ile nâzır bulunduğu hâlde mâder-i muhteremi onu vaz' etmişti ki şânı ulüvv ü rif'at olanın hedef-i çeşmi alâdır. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz pîrâye-i âlem-i şuhûd olduğu hengâmda semâya nîm atf-ı lihâze eylemekteydi ki maksadı i'tilâ olanın hedef-i çeşmi gāyet-i nazarı izz ü alâ olduğu cihetle bu nîm-lihâze o nevzâd-ı mükerremin kasdı derecât-ı aliyye olduğuna remz u işâret idi. Hülâsa Cenâb-ı Âmine Resûl-i Ekrem Efendimizi vaz' eylediği zaman o mevlûd-ı müctebâ re's-i mübârekini semâya ref' etmiş ve semt-i âsumâna nîm-nigerân olmuştu ki bunun sırrı o nevzâd, gāyet-i nazarı izz ü alâ bir seyyid-i kâinât olduğuna remz u işâret idi.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(رامقًا) bu da (وضعته) nun mef'ûlünden hâldir, bu takdîrce ahvâl-i müterâdifeden olur veyahud (رافعًا) lafzının zamirinden haldir, bu sûrette ahvâl-i mütedâhileden olur. (رامق)'dan (رمق) ism-i fâildir. (رمق): Bâb-ı evvelden "râ"nın fethi ve "mîm"in sükûnuyla bir şeye nazar-ı hafîf ile bakmak ma'nâsınadır. (طرفه) fâildir ve (طرف): Sarf vezninde göz ma'nâsına müfred olup cem'i yoktur. (السماء) mef'ûl. (و مرمى) mübtedâ olup haberi (العلاء)'dır. (عين), (مرما)'nın muzâfun ileyhi. (من) mevsûl ve (عين)'ın muzâfun-ileyhi. (شأنه العلو) mübtedâ ve haberden mürekkeb sıladır. (مرمى): İsm-i mekân ve ok nişângâhı ma'nâsınadır, burada gözün müntehâ-yı nazarı murâddır. (شأن): "Şin"in fethi ve "hemze"nin sükûnuyla kasd ma'nâsınadır. Şârih-i Kāmûs diyor ki "hemze"nin "elif"e kalbi ile (شان) elsinede mütedâvildir. İntehâ. (شأن) hâl ve şân ma'nâsına da gelir, kelâm-ı nâzımı bu ma'nâya da haml mümkündür. (علو): İrtifâ ve i'tilâ demektir. (علاء): Feth ve medd ile rif'at ve şeref ma'nâsınadır, rüteb-i âliyye ma'nâsına olarak "ayn"ın zammı ve "elîf"in kasrıyla kırâat etmek de câizdir. –bakıyyesi var–

Bereket-zâde: İsmail Hakkı

[180] İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça:

İCTİHÂDA DÂİR

Devr-i Ashâbda İctihâd: –mâba'd–

Merkez-i Hilâfet dahi dâhil olduğu hâlde taşralarda olan bütün ulemâ-yı ashâb mehmâ-emken Kitap ve Sünnet üzerinde taharriyât icrâ ettikten sonra, mes'eleye temâs edecek bir nokta bulamadıkları sûrette ictihâd ediyorlardı. İşte şu vechile icrâ edilen ictihâdın bir netîce-i tabîiyyesi olmak üzere müctehedât arasında ihtilâf meydana geldi. Bu sûretle ilm-i fıkıhta olan mezâhib-i muhtelifenin esasları vaz' olundu.

Şu ihtilâf tabîî bir hâl olmakla berâber hak ve savâbın taaddüdü kabul olunmadığından, muhtelefün-fîh olan mes'elede, kāilînden bazılarının musîb olmaları îcâb ediyor. [1](المجتهد قد يخطئ و قد يصيب) Bu hâlde bunlardan hangisinin isâbet, hangisinin hatâ ettiğini bilmek için bir mi'yâr bulunmak lâzım geliyor, ki o da bâb-ı ibâdette münhasıran keyfiyyet-i meşrûaya, bâb-ı muâmelede ise hem şer'e, hem de maslahata tevâfuk etmekten ibârettir.

İbâdetin vech-i meşrû' üzere icrâ edilip, edilmediğini bilmek için de Kitab'a, Sünnet'e tevâfuk edip etmemesini bil-

[1] "Müctehid bazı kararlarında hata eder, bazılarında isabet."

mek kifâyet eder. Binâenaleyh bâb-ı ibâdette icrâ edilen ictihâdın müeddâsı Kitab'a, Sünnet'e muvâfık olmak şartıyla savâb, aks-i takdîrde hatâdır.

Muâmelâtta icrâ edilen ictihâdın savâb olup olmadığını bilmek için iki noktaya dikkat edilmek lâzımdır: Biri ictihâdın şer'-i mübîne, diğeri mesâlih-i ibâda tevâfuk edip etmemesinden ibârettir. İşte bunlara nerden tevâfuk ederse, müctehid musîb addolunur.

Esâsen muâmelâtta şer'-i şerîf, mesâlih-i nâs ile tev'em bulunuyor. Menfaat-i meşrûa nerede mevcut ise, şer'-i kavîmin muktezâsı odur. Hattâ bu itibârla ezmine ve emkinenin ihtilâfıyla mes'elenin ahkâmı dahi tebeddül edebilir. Bu sûrette muhtelif zamanlarda, yahud muhtelif mahallerde bir mes'ele hakkında iki müctehid muhtelif hükümler i'tâ eder, her ikisinin ictihâdları o zaman, o mekân ahâlîsinin menfaat-i meşrûalarına muvâfık gelirse, her ikisi birden musîb addolunurlar. Muâmelâtta rûh, maslahattır, menfaattır. Fakat haktan, adâletten tecâvüz etmemek şartıyla...

İnsanlar muâmelelerinde fıtraten pek ziyâde hırs, tama' izhâr etmekte bulunduklarından teşevvüşe, adem-i intizâma, hafî zulümlere meydan vermemek üzere bir kontrol kabîlinden muâmelâtın kavânîn-i şer'iyyeye muvâfık bulunması şart kılınmıştır. Muâmelatta rûh, menfaat olmak esası muhâfaza edilmekle berâber celb-i menfaatin dâire-i adâlette, bir intizâm-ı ma'kul dâhilinde cereyânı te'mîn edilebilmek için muâmelât, kavânîn-i şer'iyye tarafından bir nevi' tarassut altına alınmıştır.

Binâenaleyh bâb-ı muâmelâtta icrâ edilen ictihâdın savâb olması için müeddâsının hem nassa, hem maslahata muvâfık olması lâzım gelir.

Zâten ahkâm-ı muâmelât, nefsinde mevcut hasenden dolayı mensûs olmuş değildir. Nassın vürûduna sebebiyet veren asıl hasen a'mâl ve ef'âlde değil, belki ondan hâsıl olan semerât ve menâfi'de aranmak îcâb eder. Bu hâle nazaran a'mâl ile menâfi' arasında vücûdu matlûb olan nisbet-i telâzüm inkitâa uğrarsa, nas ile a'mâlin beyninde bir boşluk husûle gelir; bu boşluk devâm ettikçe yekdiğerine yabancı kalırlar.

Bu muâmele ki menâfi'-i ibâdı te'mîn etmesi itibâriyle hâsıl olan hasenden dolayı mensûs olur; sonra o hasenin zâyi' olmasıyla o muâmelede artık meşrûiyyet tasavvur olunur mu; artık onunla teklif abes olmaz mı? Esâsen ahkâm-ı muâmelât ekseriyyet üzere örf ve âdet üzerine binâ edilmiştir. Olabilir ki örf ve âdet tebeddül etmekle ahkâm-ı muâmelât dahi tebeddül eder. Maksad silsile-i hayâtı nizâm-ı meşrû ve ma'rûf üzere idâme etmek, daima mesâlih-i ibâdı dâire-i adâlette idâre eylemektir.

Cihâd, i'lâ-yı kelimetullâh için meşrû' kılınmış; ibâdettir. Fakat bu ma'nâ mevcut olmayarak mücâhede kabîhtir, harâmdır. Hüsünle kubuh, ibâdetle fi'l-i harâm arasında ne kadar açıklık mevcut ise, menfaat te'mîn etmeyen muâmele ile nas arasında da o kadar açıklık vardır.

İşte arz ettiğim şu boşluk, şu yabancılığı keşfettikten sonra o menfaatten ârî keyfiyyet-i muâmeleyi silsile-i ef'âlimizden çıkarabilmek hem şer'î, hem hayâtî bir vazîfe-i ictihâdiyyedir. Bâb-ı ictihâd kapandı, denilmeye başlandığı günden beri ilm-i fıkhın muâmelât kısmının böyle muâmelelere ekseriyyetle tesâdüf olunduğu, bunların yerine yabancı kânûn lar yerleştirildiği hâlde biz dimâğlarımızda olan uyuşukluğu hâlen izâle edemedik.

Bir taraftan o mukaddes ilm-i fıkhımızın gösterdiği birçok ahkâm muattal kalmış, küre-i arzın her köşesinde olan ahâlî-i İslâmiyyece âdetâ metrûk hâline gelmiş iken biz hâlen: "İşte bu, bizim şerîatimizdir!" deyip duruyoruz. Merkez-i Hilâfet denilen İstanbul'dan başlayarak ahâlî-i İslâmiyyenin sâkin olduğu bütün bilâd, bütün memleketler birer birer gözden geçirilecek olursa ahkâm-ı muâmelâtın kütüb-i fıkhiyye sahâifinde sıkışıp kalarak ancak medrese köşelerinde sevâb için kırâat edilmekte olduğu, asıl muâmelât-ı nâsa ise pek az bir te'sîr icrâ edebilmekte bulunduğu bütün vuzûhuyla meydana çıkar. Bütün bu haller bahâne edilerek, düşmanları tarafından mukaddes İslâmiyet'in nelere uğratılmakta olduğunu ancak Cenâb-ı Allah bilir. Bu gibi maddeler ileri sürülerek dîn-i mübîn-i İslâm'ın en nâzik, en hassâs noktalarına dehşetli darbeler indiriliyor; fakat aldıran, acıyan yok. Kimin nesi, ki acısın!.. İslâmiyyet irsen intikāl etmiş bir şey değil mi?

[181] Diğer taraftan o yabancı kānûnlara hapis, kılınç, tüfenk… terfîk olunduğu halde yine hakkıyla tatbik olunamıyor; yine evvelkisi gibi mecellelerde, mecmualarda sıkışarak kalıyor. Fakat bu kadarı da milletin kanını içmeye kifâyet ediyor. Muâmelât durgun, sönük, ahâlî başıboş; tanımadığı bir kayıt altına girmek istemiyor.. Emel mechûl, istikbâl muzlim…

Bütün bunlar gözümüzün önünde bir ziyâ-yı cehennemî gibi parlamakta iken yine utanmıyor; kafalarımızı esfel-i sâfilîne doğru meylettirerek kasvetli, kararmış kalplere kuvvet verdikten sonra "Bâb-ı ictihâd mesdûddur!" diyebilecek kadar kendimizde bir cesâret buluyoruz.

İbâdet ile muâmelât: Esas, meşrûiyet, maksad… i'tibâriyle diğerlerinden pek farklı bulunuyorlar.

İbâdâtta rûh, –niyettir, hulûstur, kalbî olmaktır.

Muâmelâtta rûh, –menfaattir, arzdır, maddî olmaktır.

İbâdâtta tasfiye-i kalb, tehzîb-i nefs, takviye-i îmân, imtisâl li-emrillâh, takarrüb ilallâh kasd olunur. Fakat rûh-ı maksad, rızâ-yı Bârî'dir.

Muâmelâtta maksad, sırf tanzîm-i hayât, umûr-ı maîşeti ıslâh, hülâsa mehmâ-emken saâdet-i dünyeviyyeyi ihzârdan ibârettir.

İbâdât, -taabbüdî bir amel-i cevârih ve amel-i rûhîdir ki henüz bir mantıka rabt olunmuş değildir. Zâten buna lüzûm bile yoktur. Zîrâ ulûhiyyet ve nübüvvete îmân eden bir insan ibâdâtta bir mantık aramaya lüzûm hissetmez. İbâdâtın icrâsı için bir teklif-i ilâhî, bir de lezzet-i rûhiyye kâfî görülür.

Binâenaleyh ibâdet ancak keyfiyyet-i meşrûa üzere sırf taabbüdî olarak icrâ edilmek iktizâ eder.

Muâmelât böyle değil: Yani beşer tefekkür etmeye başladığı günden beri zamanımıza kadar hâdisât üzerinde pek

çok tahlîlât icrâ edilmiş; her noktasında senelerce tefekkürât yürütülmüştür.

İşte bu esnâda fenn-i târîh, ilmü'n-nefs, ilmü'r-rûh, ilm-i ahlâk, ilm-i hukūk, ulûm-ı tabîiyye dahi teessüs ederek bütün bunların yardımıyla hâdisât içinde bir silsile-i muntazama mevcut olduğu keşfedilmiş; aralarında bulunan neseb-i hikemiyye meydana çıkarılmıştır. İşte böylece icrâ edilen tahlîlât ve takayyüdât, hâdisâtın bir kısm-ı mühimmini teşkîl eden muâmelât arasında dahi mechûlâtın azalmasına pek ziyâde yardım etmiştir. İnsâniyet terakkī ettikçe muâmelâtın bir dâire-i ma'kūliyyete gireceğinde hiç şüphe kalmamıştır.

Bütün şu mülâhazalardan muâmelât için vaz' olunan usûl ve kavânînin daha ma'kūl olan diğerlerinin keşfolunduğu güne kadar icrâ-yı nüfûz edebileceği anlaşılır. Bununla berâber muâmelâtın celb-i menâfi' için icrâ edilip, binâenaleyh keyfiyet-i ibâdât gibi, usûl-i vâhide üzere sâbit kalamayacağı da meydana çıkar.

Fahr-i Kâinât Efendimizin seferde, hazarda geçen bütün günleri teblîğ-i ahkâm, ta'lîm-i dîn-i mübîn-i İslâm ile meşbû bulunuyordu. Ol hazretin –husûsiyyet-i ahvâline âit olandan mâadâ– bil-cümle ef'âl ve akvâli bir düstûr-ı şer'î, bir teblîğ-i hükm-i ilâhî itibâr olunurdu. Onun için ashâb-ı güzîn hazerâtı şu teblîğāt-ı nebeviyyenin telakkīsi husûsunda son derece itinâ buyuruyorlardı. Hattâ küçük bir hareket, küçük bir işâretine, kısa bir sözüne kadar zabt u hıfz ederler; etmeye çalışırlardı. Fakat gerek şahsî, gerek dinî ve hey'et-i ictimâiyyelerine âit meşgûliyet ve zarûretten dolayı hep bütün evkātta huzûr-ı risâlet-penâhîde hazır bulunamazlardı. Her ne kadar meclis-i nebevîde hazır bulunup ta'lîmât-ı nebeviyyeyi işitenler ve görenler, bulunmayanlara teblîğ etmek mûtâdında idiyseler de, ara sıra bazı Sünnet ve hadîslerin nasılsa lüzûmu kadar taammüm edemediği de olurdu. –İrtihâl-i nebevîden sonra böyle bir esere tesâdüf olundukça bazı ekâbir-i ashâbın teessüf ve teessürleri kütüb-i ehâdîste görülmektedir.–

Ashâb-ı güzîn hazerâtı bazen böyle kendilerince hafî kalan mes'elelerde ictihâd ederek mûcebiyle amel eyler ve ol vechile de ta'lîm buyururlardı. İşte bu sûrette bazen bir tesâdüf eseri, yahud tetebbu' neticesi olarak, ictihâd ettikleri mes'ele hakkında kendilerine sünnet-i nebeviyye teblîğ olunurdu.

İbni Abbâs hazretleri vârid olan sünnetten haberdâr olmayarak müfevvaza hakkında ictihâd eylemiş, isâbet ettiği Ma'kal bin Yesâr hazretlerinin rivâyet eylediği hadîs ile tasdîk olunmuştu.

Ebû Hureyre hazretleri kendi ictihâdı ile cünübün savmı câiz değildir i'tikādında bulunuyor, hattâ şu i'tikādında musır görünüyordu. Fakat ezvâc-ı tâhirâttan bazıları bu ictihâd hatâ olup, mes'ele hakkında eser mevcut olduğunu söyleyince kendi mezhebi hilâfında galebe-i zan hâsıl olarak ictihâdından rücû' buyurmuşlardı.

Fâtıma bint-i Kays "Zevci tarafından talâk-ı selâse ile tatlîk edilmiş olduğu hâlde Fahr-i Kâinât Efendimiz, nafaka ve süknâ takdîr buyurmadığını" şehâdet eylemişti. Fakat Hazret-i Ömer bu şehâdeti şâyân-ı kabûl görmeyerek kendi ictihâdıyla nafaka ve süknânın lüzûmuna kāil olmuşlardı.

Hazret-i Ömer radiyallâhü anh, –su mevcut bulunmadığı sûrette dahi– cenâbet için teyemmümün kifâyet etmediğine kāil oluyordu. Ammâr bin Yâsir hazretleri ise, Ömer'in ictihâdının hilâfına hadîs rivâyet ediyor; fakat Hazret-i Fâruk hadîsin kendi ictihâdını iptal edebilecek bir kuvveti hâiz olmadığını söylüyor; binâenaleyh kendi ictihâdı üzerinde sâbit kalıyordu.

İbni Ömer radiyallâhu anhümâ kadınlar igtisâl ederken örgülerinin çözülmesi lüzûmuna kāil, bu yolda talîmâtta bulunuyorlardı. Hazret-i **[182]** Âişe radıyallâhu anhâ İbni Ömer'in bu yolda olan itikādını işitince: [1](يَا عَجَبًا لِابْنِ عَمْرٍو هَذَا يَأْمُرُ النِّسَاءَ إِذَا اغْتَسَلْنَ أَنْ يَنْقُضْنَ رُءُوسَهُنَّ. أَفَلَا يَأْمُرُهُنَّ أَنْ يَحْلِقْنَ رُءُوسَهُنَّ، لَقَدْ كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ. وَلَا أَزِيدُ عَلَى أَنْ أُفْرِغَ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثَ إِفْرَاغَاتٍ) buyurmuşlardı.

Sahâbiyyâttan Hind radiyallâhu anhâ müstahâza hakkında olan ruhsat-ı nebeviyyeyi işitmemiş bulunduğundan namaz kılıyor; fakat namazı vaktinde edâ edemediğinden müteessir oluyor, ağlıyordu.

Anlaşılıyor ki ashâb-ı kirâm hazerâtı bir mes'ele hakkında eser mevcut olduğundan bî-haber olarak ictihâd ettikleri sûrette kendilerine eser teblîğ olununca ya ictihâdlarında musîb oldukları meydana çıkar, memnûn olurlardı; yahud muhtî oldukları söylenir, kendilerince dahi ictihâdları hilâfında galebe-i zan hâsıl olduğundan mezheblerinden rücû' eylerlerdi. Fakat bazen kendi ictihâdları hilâfında galebe-i zan hâsıl olamadığından ictihâdlarında sebât eylerler; bu hâlde o eser o zevât tarafından ta'n edilmiş olurdu. Bazen dahi o ictihâd-kerdeleri olan mes'ele hakkında eserin vürûdundan büsbütün habersiz kaldıkları da vukū' bulmamış değildi. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

SON FERYÂD

Medeniyyet, o heykel-i efkâr
Bakarak revzen-i hakīkatten:
Haykırır. –Ey zelîl insanlar!
Vazgeçin, vazgeçin bu vahşetten..

Yetişir şân için denâetler,
Yetişir secde pây-ı cellâda,
Yetişir çektiğin sefâletler,
Gelmiyor, artık, işte imdâda:
Âsumândan ne bir nidâ-yı ilâh,
Ne de hâk-i siyâhtan bir âh...

[1] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Hayz, 12.

Dâimâ hûn-ı mel'anet ekerek
Hayra karşı hücûm edip, kesmek:
Bu değil mi cinâyetin hükmü?
Siz gidince yetimler kalıyor,
Ellerinde ne varsa, hep alıyor
Bir hükümdâr-ı zâlimin zulmü...

Hırs-ı âmâle âlet olmaktan:
Ne mükâfât umarsınız bilmem?
Dâimâ çehrelerde zehr-i elem,
Dâimâ her gönülde kîn-i jiyân..

Her emel kanlı, her emel meş'ûm:
Didinir kalb-i âdemiyyette,
Görürüm levsi rûy-ı safvette!
Bî-aman derde her seven mahkûm...

Yaşayın sulh içinde... râhat-ı rûh
Âlemin sînesinde bir mecrûh
Gibi her ân zavallı, girye-nisâr;
Buluyor her tarafta bir gaddâr...

Sizi halk eyleyen ilâhı bilin;
Kâfir, olmaz ümîd-vâr-ı necât;
Bir tesellî-i ızdırâb ise din:
Dinde mahfûz ümîd-i tevfîkāt...

.....

Bu sözün karşısında insanlar:
Hükm-i vicdâna olmayıp âgâh,
Yine birden kudurdular, eyvâh...
Açarak zulm içinde zindanlar:
Hakk-ı Hâdî'yi attılar, oraya!
Taptılar, sonra, dâimâ paraya...

Osman Fahri

Fransızca Bir Risâleden:

1909 SENESİNDE JAPONYA'NIN KUVÂSI

Acaba Japonya'nın kuvve-i hâzıra-i askeriyyesi neden ibârettir? Kuvve-i askeriyyesinin tezyîdi vâridâtıyla mütenâsib midir?

Efkâr-ı temâyülâtı ne merkezdedir? Sancağının delâlet ettiği vechile Japonya hakîkaten Şark'ın bir şems-i tâlii midir? Yoksa serî'ü'z-zevâl bir fecr-i kâzibi midir? Bunca asırlardan beri hâlet-i ictimâiyyesini teşkîl eden derebeylikleri Avrupa memleketlerinden bazılarında olduğu gibi fırak-ı siyâsiyye şeklinde zuhûr edip yekdiğeriyle mücâdeleye başlayacaklar mı? Japonya terakkıyât-ı sınâiyyesinin netîcesi "sosyalizm" mesleğinde karar verecek mi?

İcrâ edeceğimiz tetebbuât ta'dâd olunan mesâilin hallini mütekâfil değildir. Yalnız bunlardan herbirinin sûret-i husûsiyyede tedkîkine dâir bazı nukāt-ı nazariyye der-miyân etmek cihetine hâdimdir. Evvelâ şurası ma'lûm olmalı ki akvâm-ı şarkiyyenin bünye-i akliyyeleriyle akvâm-ı garbiyyenin bünye-i akliyyeleri birbirine benzemediği umûmun teslîm-kerdesi olan bir hakîkat-i sâbitedir. Halbuki garblılar akvâm-ı şarkiyyenin ef'âl ve harekâtını daima kendi kavâid-i **[183]** mantıkıyyelerine tevfîkan tedkîk ve muhâkeme ediyorlar. Şarklılar ise bu mantıktan bir şey anlamıyorlar. Onların kendi mantıklarından istinbât ettikleri netâyic daima akvâm-ı garbiyyenin netâyic-i mantıkıyyeleriyle taban tabana zıt düşüyor. Garblılar hilye-i hakîkatten ârî birtakım faraziyâta ve kıyâsâta firîfte oluyorlar. Bunun netâyici de bazı kere pek vahîm oluyor. İşte Rusya'nın geçen doksan dört senesi Şubatının sekizinci günü Port Arthur'da Japonya torpidolarının hücûm-ı nâgehânîlerine ma'rûz olması da bu tehâlüf-i mantıkî netîcesidir.

Rusya hükûmeti, kendisini böyle bir taarruzdan masûn bulunduracağı, kendisine vakit kazandıracağı i'tikādındaydı. Halbuki Japonya'nın ahvâli hakkında ma'lûmât-ı sahîhaya dest-res olanlar Rusya'nın böyle bir hücûma uğrayacağını katiyyen biliyorlar idi. Hatta *New York Herald* gazetesi Japonların Kinzo'da tedârikât-ı harbiyye icrâ ettiklerini, Rusya ve Japonya hâriciyye nâzırlarıyla Baron Rosen beyninde cereyân eden müzâkerât muvâfık bir şekil ve sûret iktisâb etmediği takdirde Japonların ansızın Kore'ye bir kuvve-i mühimme sevk edeceklerini yazmıştı. Gazetenin bu ihbârı kat'î idi. Fakat mantık itibâriyle böyle bir şeyin vukūuna ihtimâl verilmediğinden *New York Herald*'ın bu ihbâr-i vâkii aslâ nazar-ı itibâra alınmadı.

Ahvâli iyice anlamak için Japonya'yı Avrupa devletlerinin enzâr-ı hayretleri önünde birinci derecede bir askerî hükûmet sûretinde tecellî ettiren kuvâsı hakkında bir fikir hâsıl etmek faydadan hâlî değildir. Muhârebe-i ahîrenin zuhûrundan henüz çok zaman geçmediğinden Japonya ordularının muvaffakiyyât-ı mütevâliyyesi asâkirin metânet-i fevkalâde, son dereceye kadar mevti istihkār etmelerinden ileri geldiği cümlemizin ma'lûmudur.

Avrupa usûlü vechile tensîki nokta-i nazarına göre 1868 senesinden evvel ma'dûm hükmünde olan Japonya ordusu sevku'l-ceyşe âit an'anât-ı târîhiyyesi olmadığı, Tauren yahud Napolyon gibi dühât-ı askeriyyeden birinin taht-ı kumandasında bulunmadığı hâlde on seneden ibâret bir müddet-i kalîle zarfında hiçbir muvaffakiyyetsizliğe dûçâr olmadan üç muhârebe atlatmıştır. Bu muhârebelerden ikisi pek o kadar hâiz-i ehemmiyyet değildi; fakat üçüncüsü gerek tarafeyn askerinin miktârından, gerek harbin temâdîsiyle muhâriplerin inâd ve ısrârlarından dolayı ezmine-i ahîrede zuhûr eden muhârebâtın en dehşetlilerinden idi.

Acaba Japonların silsile-i muvaffakiyyâtını te'mîn eden şey kumandanlarının terbiye-i askeriyyeleri mi idi? Tabiat nokta-i nazarından bu olduğunda şüphe yoktur. Winnington'a verilen "merd-i âhenîn" nâmı bunlara da verilebilir. Zîrâ bu kumandanların kâffesi "ölümden kurtulmak ahlâksızlıktır" kāidesini düstûr-ı hareket ittihâz etmişlerdi.

Fakat mes'elenin cihet-i fenniyyesine gelince el-yevm Tokyo'da zâdegân kızlarına mahsûs mektebin müdîri olan Port Arthur fâtihi general Nogi'nin ilk terbiye-i askeriyyesi yay ve kılıçla başladığı der-hâtır edilmelidir. Çünkü eski fitilli

tüfenkler o zaman Japonya'nın asıl silâhı değildi. Japonya'nın muhârebe-i ahîrede ihrâz ettiği muzafferiyeti şâyân-ı tedkîk birtakım esbâb-ı kadîmeye atf u isnâd etmek lâzımedendir. Acaba Japonya askerine bu hiss-i fedâkârî, bu metânet ve şecâat nereden geliyordu? Zîrâ bu gibi fezâil insanda kendiliğinden zuhûr etmez; elbette bunun bir bâisi, bir bâdîsi vardır. Şu hâle göre bugünkü Japonyalıların ahvâlini tevârüs-i hasâis-i ecdâd nokta-i nazarından tedkîk etmeli.

Evlâdın ebeveyne fart-ı meyl ve muhabbetleri aksâ-yı şark ahâlîsi nezdinde fezâil-i esâsiyyeden ma'dûddur. Fakat onların bu muhabbetleri Avrupalılar'ın bu nâm ile tevşîh ettikleri muhabbetle aslâ kābil-i kıyâs değildir. Avrupa medeniyetinde ise evlâdın ebeveyne karşı ibrâz-ı meâsir-i fedâkârî etmesi lüzûmuna kimse kāil değildir. Fakat şarkta emr ber-akisdir. Orada ebeveyne karşı muhabbet, fedâkârlık ibrâz etmek hem mecbûrî, hem de gayet tabîî bir şeydir. Hattâ o kadar tabîîdir ki bu mes'ele mevki-i münâkaşaya bile konamaz. Bu da Hıristiyanlığın zuhûrundan evvel Japonya'ya ithal edilen Konfüçyüs mezhebinin îcâbâtındandır. Bu mezheb gerek ebeveyne, gerek reis-i hükûmete sûret-i mutlakada itâat ve inkiyâdı âmirdir. Konfüçyüs mezhebinin bu emri Japonyalılar'ın o zamanki efkârına tamâmıyla tevâfuk etmiş, zamanımıza kadar onların a'mâk-ı kalbinde cây-ı kabûl bulmuştur. Buda mezhebi de bu teklîf-i dînîyi kabul etti; ebeveyne itâat dersi 1868 senesine kadar Japon etfâlinin ta'lîm ve tedrîsi için esas ittihâz kılındı. 1868 târihinden sonra Japonlar Avrupa usûlünü kabul ettiler. Her ne kadar Konfüçyüs mezhebine âit tedrîsât resmî programdan çıkarıldı ise de bu mezhebin ahkâmına, muktezayâtına âilelerce yine son dereceye kadar riâyet edilirdi.

Japonya'da bir adam altmış yaşına geldi mi her işten ferâgat, bütün emvâl ve emlâkini evlâdına devreder. Evlâdının verdiği para ile imrâr-ı hayât eyler. Japonlar ihtiyarlara o kadar hürmet, o kadar riâyet ederler ki gençlerin bu fart-ı hürmet ve muhabbetlerinden dolayı ihtiyarlar peygûle-i tahkir ve istiskalde metrûk kalmak endişesinden katiyyen âzâdedirler. Japonların i'tikādınca sinni hadd-i kemâle vâsıl olan bir adamdan iş istemek vahşetin, gılzetin son derecesi demektir.

Japonya'da ebeveyne hürmet ve muhabbet hissini çocukların zihnine nakşetmek için müretteb birçok hikâyeler vardır. Mekteplerde bu hikâyeleri küçük çocuklara okuturlar. Bu fıkraların bazısı pek müessir, bazısı da pek mudhiktir.

Bunların bu vechile tertip edilmesinin hikmeti de çocukları bunlardan hisseyâb, müteessir etmektir.

Meselâ Ravaish isminde altmış yaşında bir ihtiyârın hikâyesi **[184]** bu kabîldendir. Bu adam çocuk esvâbı giyer, hasırların üstünde yuvarlanır, çocuklara mahsûs daha birtakım şeyler yaparmış!

Bunun sebebi de doksan yaşındaki ebeveynin bu hâli görüp "Bak bizim oğlumuz henüz çocuk imiş" diye mütesellî olmaları, ihtiyârlıktan dolayı endîşeye düşmemeleriymiş.

Avrupalılar bir babanın nâmûsa, istikamete âit bir mes'eleden dolayı evlâdını fedâ etmek husûsunda gösterdiği kıyaklığı takdîr edemezler. Halbuki bu kıyaklık bu fedâkârlık bir Çinli bir Japonyalı için umûr-ı âdiyyedendir, gayet tabîîdir. Bunu mûcib bir hâl vâki oldu mu onlar evlâtlarını fedâ etmekte aslâ tereddüd göstermezler.

Japonyalılar'a dinsiz derler. Fakat bu söz doğru değildir. Her Japonyalı'nın evinde ibâdete mahsûs bir yer vardır, âbâ ve ecdâdlarının isimlerini küçük küçük levhalar üzerine yazıp oraya asarlar. Ervâh-ı güzeşte-gân için icrâ-yı âyîne mahsûs günleri vardır.

Bugün Japonya'nın mezheb-i resmîsi olan Şinto mezhebi hakîkatte emvâta perestişten başka bir şey değildir. Şinto'nun ma'nâsı Allah yolu demektir. Esâsen bu mezheb tabîate perestişten ibâretti. Buda mezhebi gayet geniş ve terhîs taraftârı olduğundan kitâb-ı mukaddes, kavâid-i müdevvenesi olmayan Şinto mezhebini bir şube olarak kabul etti. Buda mezhebi birçok Budaların mütevâliyen zuhûruna kail olduğundan birinci Japon imparatorunu da Budalar sırasına geçirdi. Şinto mezhebi imparatorların aslı ulûhiyyete müntehî olmak esası üzerine mübtenî. Bunun hülâsası da şudur: Güyâ Japon arz-ı mukaddesi bidâyeten ma'bûdlarla meskûne imiş, insanlar zuhûr etmiş, ma'bûdlarla beynlerinde münâsebât peydâ olmuş, bunu müteâkip mâbutlar semâvâta çekilmiş; Japonya'nın hâlıkı olan İzanagi'nin Amaterasu isminde bir kızı varmış, "güneş ilâhesi" bu kız Japonya ülkesini evlâdlarından birinin taht-ı hükûmetine vermek istemiş, Japonya'nın ilk Mikado'su olan Jimmu Tenno'yu mîlâddan 660 sene evvel Japonya'ya hükümdâr nasbetmiş Japonya resmî vak'anüvisleri bu âna kadar imparatorların ensâl ve ensâbını kemâl-i dikkatle zaptetmişlerdir. Onların hesâbına göre şimdiki imparator 129. Mikado'dur.

Mikado aslının bu sûretle ma'bûdlara müntehî olması hasebiyle mânen öyle bir iktidârı hâizdir ki Japonya'da o iktidâra karşı duracak hiçbir kudret, hiçbir iktidâr mutasavver değildir. Japonlar ma'bûdlarına nasıl ibâdet ederlerse Mikado'nun ecdâdına da öyle ibâdet ederler. Her iki ibâdet birbirine mezcedilmiştir. –mâba'di var–

Ferid

HUTBELERE DÂİR

Selâmün aleyküm,

Sırâtımüstakīm'in son nüshalarına yazılan yeni hutbeleri okudum. Fevkalâde takdîr ve teşekkür eyledim. Hutbelerimiz hep böyle olmalı ki onlardan beklenilen fayda hâsıl olmuş olsun. Bu yeni hutbeler münâsebetiyle cerîde-i ferîdelerinden bir şey ricâ edeceğim.

Hutbeden maksad, halkı umûr-ı dünyeviyye ve uhreviyye hakkında îkāz ederek selâmet-i umûmiyye ve İslâmiyyeye hizmet olduğuna şüphe yoktur. Bu maksaddan lâyıkıyla istifâde şüphesiz, hutbenin cemâatçe anlaşılmasıyla kābildir, cemaatin anlamasıyla mütenâsiptir. Binâenaleyh bu nasîhat-ı dîniyyenin ya Türkçe olarak söylenilmesi, kābil olmaz ise, minbere çıkmazdan evvel hatîb efendi tarafından okunacak hutbenin etrâflıca ve mücmelen mahallin en çok söylenilen lisân ile anlatılması fevâid-i külliyye hâsıl eder zannındayım. Bunlar kābil olmaz ise hutbeden edilecek istifâde

şimdiye kadar olduğu gibi akîm kalmış olur. Hutbeyi yalnız Arapça bilenler anlamış olup diğer akvâm yalnız bir duâ dinlemiş olarak beklenilen fayda hâsıl olmadan camiden çıkmış olurlar.

Hutbeyi evvelâ Arapça kırâat ederek sonra mahallî lisânı ile izâh eylemek Hindistan'da cârîdir. Bunu müeyyid olmak üzere merbûtan, Ertuğrul fırkateyni ile Japonya'ya giden hey'et-i zâbitânın kumandanı Osman Paşa tarafından Hindistan'da Singapur ahâlî-i İslâmiyyesi hakkında gönderilen fıkarâtı leffen gönderiyorum.

Müdîr Bey Efendi, bu babda edilecek istifâdeyi size izâh eylemeyi lüzûmsuz görürüm. O vakit avâm, âlem-i İslâmiyyet ve insaniyyet husûsunda her hafta bil-mecbûriyye yeni bir şey öğrenebilecektir ki bütün bilâd-ı İslâmiyyede ne mühim menâfi' tevlîd edeceği şüphesizdir. Binâenaleyh cerîde-i mu'teberelerinin bu husûsta teşebbüsüne intizâr eylerim efendim.

Sâbık Karahisâr-ı Şarkî Mutasarrıfı

Ahmed Câvid

17 Kânûnievvel sene 1305 târihli Ertuğrul fırkateyni kumandanı Osman Paşa tarafından Hindistan'da Singapur'dan Bahriyye Nezâreti'ne gönderilen tahrîrâtta hutbe hakkında olan fıkra sûretidir:

"Limana duhûlümüz bir Cuma gününe müsâdif olduğundan salât-ı Cuma'yı edâ etmek için kâffe-i zâbıtân refîklerimle sâhile çıkarak Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin Kolombo şehri ahâlî-i asliyyesinden fahrî şehbenderi tarafından sûret-i mahsûsada ihzâr ve tehyie edilen arabalara üçer kişi râkib olarak çarşıdan ve birtakım bahçe arasından mürûr ederek doğruca şehbenderin hânesine muvâsalat ettik. Bombay'a vürûdumuzdan sonra işbu şehirde muvâsalatımızdan haberdâr ve râyet-i zafer-âyet-i Osmâniyyeyi görmeye kemâl-i iştiyâk ile muntazır olan ahâlî-i müslime bizler kayık iskelesinden çıkar çıkmaz etrâfımızı ihâta ettiklerinden başka arabalar ile giderken bile iki taraflı durarak temâşâ etmekteydiler. Mumâileyh şehbenderin hânesi bir bahçe ortasında bir kattan ibâret gayet güzel bir köşktür. Bazı mertebe kahvaltı edildikten sonra be-tekrâr **[185]** arabalar ile câmi-i şerîfe muvâsalet edildi. Bu câmiler bizim câmiler gibi olup yalnız minberleri ve minâreleri yüksek değildir. Minârelerinin şerefeleri yoktur. Minberleri nihâyet üç basamak olup hatip bunun üzerinde hutbeyi kırâat eder. Hatîbin elinde bir asâ ve başında bir tül olduğu halde minbere çıkarak evvelâ Arabiyyü'l-ibâre hutbeyi kırâat eder ve sâniyen Hind lisânı üzere tercüme ederdi. Nihâyet salât-ı Cuma'yı ba'del-edâ dışarıya çıkıldıkta binlerce ahâlî-i müslime ellerimize sarılarak musâfaha ettiler."

KIRIM'DA MÜNTEŞİR *TERCÜMÂN* CERÎDESİ SÂHİBİ İSMAİL GASPRİNSKİ BEY'E

Ey ser-firâz-ı ümmet!

Müfekkiremi, bütün mevcudâtımı işgâl eden tahassüsâtımı –kudret-i kalemiyyemin mefkūdiyyetini itirâf etmekle berâber– nazargâh-ı fezâil-perverîlerine dökmek arzû-yı şedîdiyle hâme-rân oluyorum. Bir müslüman vakār ve haysiyyetiyle hitâb eden bu âcizin, henüz küçük yaşında iken âşiyâne-i mâderi bilâd-ı Fergân'ın tâ ötelerinde, Osen şehrinde terk ederek şu makarr-ı Hilâfet ve saltanatın âgûş-ı ta'lîm ve terbiyesine atılan bu âcizin, tâ a'mâk-ı kalbinden kopup gelen sözlerini kabul ediniz!..

Ey vücûd-ı muhterem!.. Bugün İslâmiyet'e, millet-i mağdûre-i İslâmiyyeye ithâf edegeldiğiniz hidemât-ı Hudâpesen-dâne, muvaffakiyât-ı teceddüd-perverânelerinin mükâfât-ı ma'neviyyesini [1](خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ) sırrına mazhariyyetle iktitâf etmiş bulunuyorsunuz. Evet, müslümanların her gün, her dakika kulûb-ı hamiyyeti ağlatan ahvâl-i pür-melâllerine nihâyet vermek, o bîçâreleri düştükleri deryâ-yı mezelletten kurtarmak, minhâc-ı mükemmeliyyete îsâl eylemek niyyât-ı hâlisânesiyle meydân-ı mücâhede-i milliyyeye atıldınız. Aylarca, senelerce nakden, bedenen, fikren çalışmaktan geri durmadınız. Dîn-i mübîn-i İslâm'ı Avrupalılar nezdinde –hâşâ!– birtakım nekāisle ithâm ettirmek isteyen ve menfaat-i şahsiyyesini mazarrat-ı âmmede arayan hâinlerle çarpıştınız. Tevfîk-i ilâhînin tecelliyyâtıyla muzaffer oldunuz. Hâsılı hüzünlü, elemli günler görmeye mahkûm millet-i İslâmiyye'nin bükâ-yı hüzn-engîzini dest-i medet-resânınızla silerek o zavallılara sûr ve sürûrlu günler gösterdiniz, ki mücâhede-i milliyye yolunda ihtiyâr ettiğiniz –ve hakkıyla ta'dâd için ciltler dolusu yazılar yazmak lâzım gelen– fedâkârlıklarla târîhe, a'sâr-ı kadîmeden beri nice dâhîler, eâzımlar selâmet-i millet uğrunda ifnâ-yı vücûd eden kahramanlar yetiştiren târîh-i İslâm'a bir sahîfe-i pür-şân ilâvesiyle bir şeref-i dîger bahşettiniz. Evet, o fazîlet, o sa'yler-dir ki bugün bütün müslümanların mevcûdiyetine kanâat-ı kâmilesi, i'tikād-ı tâmmı olduğu hâlde; mahzâ cehâlet yüzünden sûisti'mâl edegeldikleri iki cevher-i hayâtın mezâyâ-yı insâniyyenin –ki kuvve-i teşebbüsiyye, azm-i ikdâm– mâhiyyâtını, enzâr-ı âlemde izhâr sûretiyle isbât etti. Maa-hâzâ himemât-ı mütevâliyye-i âlî-cenâbâneleri bil-cümle ashâb-ı hamiyyete bir ders-i ibret verdiği gibi ahlâfa da şâyân-ı imtisâl me'ser-i kudsiyyet-nisâb terk etmiştir. Binâenaleyh hergün birer sûretle tecellî ve tezâhür eden fedâkârlıklarınız bütün müslümanları –be-tahsîs Rusya müslümanlarını– nâm-ı zî-şânınızı her dakika lisân-ı şükrânla tezkâra medyûn kılmıştır.

Hakîkat!... Yakın vakitlere gelinceye kadar cehâlet, kuru bir taassup içinde boğulan, şehrâh-ı terakkī ve kemâlâta doğru hatve-endâz-ı tehâlük olmaktan bil-külliyye bî-gâne bulunan Rusya müslümanları milliyet-perverâne neşriyâtınız, irşâdât-ı hayr-hâhâneniz sâyesinde çeşm-i intibâhını açtı; hukūk-ı magsûbelerini istirdâda, mevcûdiyetlerini muhâfazaya, "millet-i mahkûme" politikası altından sıyrılmaya başladılar. Cenâb-ı Hak, hak ve hakîkatin zahîr ve müdâfiidir. Bir millet veya bir kimse ki hak ve hakîkatin peşinden koşar ve ona bütün mevcûdiyetiyle rabt-ı kalb ettirse; o kimselerin bütün mesâîlerinde teşebbüsâtında tevfîk-i ilâhî-

[1] Fahreddin Râzi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 23, 350.

nin her dem tecellî edeceği ve te'mîn-i muvaffakiyetin de kat'î olduğu şüpheden âzâdedir. Binâenaleyh terakkī-i millet emr-i mühimminde masrûf bunca sa'y ü ictihâdın, ta'mîm-i maârif husûsundaki ihtimâmların semere-i meşkûresi –az bir zamanda– iktitâf edildi; ihtiyâcât-ı zamâneyi iktihâma kâfî mektepler, mükemmel medreseler müslümanların cidâl-i hayatta Avrupa akvâm-ı medeniyyesinden dûn bulunmadığını bil-fiil isbât etmek üzere "terakkıyât-ı İslâm" cem'iyetleri teşekkül etti. Bulundukları ahvâl-i sefâlet-iştimâli –bütün mehâlikiyle– takdîr ve tayakkun eden ekâbir-i ümmet daha şimdiden evlâd-ı memleketin mekteplerde hakkıyla, lâyıkıyla istifâde edebilmelerini te'mîn için –muktedir muallimler tedârik maksadıyla– İstanbul'a talebe i'zâm ve onların devam eden müddet-i tahsîliyyeleri esnâsında maîşetlerini, kâffe-i ihtiyâcâtını dûş-ı hamiyyetine almak sûretiyle ibrâz-ı fütüvvet ediyor. Hâsılı maddî ve ma'nevî fedâkârlıkta bulunuyor. Maatteessüf şuracıkta vârid-i hâtırım olan acı bir hakîkati enzâr-ı dikkatinize vaz' etmek mecbûriyyetini hissediyorum:

Âlûde-i hâb-ı gaflet olan Rusya müslümanlarını îkāz etmek maksad-ı âlem-pesendânesiyle meydân-ı mücâhedeye atılan fedâkârân-ı milletin sâha-i fa'aliyyeti Mâveraünnehr'in öte taraflarını ihtivâ etmedi; Türkistân-ı Rusî'de, Kazgan'da yedi sekiz milyon nüfûslu koca bir ümmet-i Muhammed ebediyyen mahkûm-ı zillet olmak üzere terk edildi, mensî bırakıldı. Evet, o büyük Türk yatağında ma'nâ-yı hakīkīsiyle mektep yok, maârif yok… Cehâlet bütün mesâibiyle memleketi istîlâ etmiş, o kıt'a-i vesî'a –ta'bîr-i mahsûsuyla– kadîmcilerin revâc-gâh-ı şeytaneti olmuş… Bugün o müslümancıkların ufk-ı ikbâllerini karartan muzlim bulutları, eşia-i feyz-nisâriyle kâinâtı müstenîr eden hûrşîd-i dırahşân-ı ma'rifetle pîrâye-dâr görebilmek için büyük fedâkârlıklara, faâl dimâğlara, yorulmaz vücûdutlara ihtiyaç, hem de eşedd-i ihtiyâç vardır. Ben bu mes'elenin hallini "Terakkıyyât-ı İslâm Cem'iyetleri" **[186]** erkân-ı muhteremesinin, ekâbir-i ümmetin kulûb-ı hamiyyetine havâle ederim. Henüz zaman müsâit, meydân-ı mücâhede geniştir.

Beyefendi!.. Bu sözlerimden sizi tenkīde kalkışmak cür'et-kârlığında bulunduğuma hamlolunmasın!.. Yok, yok ben sizin nâm-ı muhtereminizi ihtirâmkârâne karşılamaktan, lisân-ı sitâyişle yâd etmekten başka bir şey yapamam. Haddim değil… Sizin bu âna kadar "İslâmiyet" nâmına îfâ ettiğiniz hidemât-ı mebrûre şâyân-ı tenkîd olmak şâibesinden külliyen âzâdedir. Zâten maksadım hiçbir kimseyi tahtie etmek değildir. Aksâ-yı âmâlimiz, hedef-i maksûdumuz, "terakkî-i İslâm".. şu iki kelimeden ibârettir.

Hissiyyât-ı milliyet-perverîye bir had, bir gaye tasavvuru kābil olamadığı gibi bu evsâf-ı güzîne bir de iktidâr-ı fevkalâde inzimâm edince artık bu mezâyâ-yı ulviyye-i insâniyyenin sâha-i icrââtını ta'yîn ve takdîr etmek gayr-ı mümkindir. Bu celî hakîkat âlem-i İslâm'ın hayât-ı ictimâiyyelerinde bir aks-i te'sîr husûle getiren muvaffakiyyet-i ahîrenizle bir kat daha nümâyân olmuştur. "Müslüman kongresi" ooh!.. İşte bir nişâne-i felâh; bir bedîa-i emel… Muhîtinde azîm bir kitle-i ictimâiyyenin saâdet ve selâmeti fürûzân bir meclis-i âlî İslâmiyyeti, âlem-i İslâmı lâyık olduğu mevki-i muallâya îsâl edecek bir mahall-i mukaddes…

Enzâr-ı İslâmiyân'ı –ridâ-yı gaflet ve cehâletle– örten sehâbe-i muzlimi yırtarak bedr-i letâfetiyle arz-ı çehre-i ibtisâm eden bu haber-i neşât-âver bütün hayır-hâhân-ı ümmete geniş geniş nefes aldırdı. Kalplerinde âtî için, istikbâl için tatlı ümîdlerle meşhûn bir emniyet-i tâmme tevlîd etti. Bittabi' bu kongrenin esbâb-ı teşekkülü hakkında bir fikr-i mahsûs edinebilen her müslüman, kendilerinin idâme-i mevcûdiyyetlerini kâfil bu meclis-i âlînin hey'et-i müessesesine karşı ilel-ebed bir hiss-i şükrân ile mütehassis bulunur, bu ihtisâsâtını izhâr etmeyi de –kendisi için– bir mecbûriyyet-i vicdâniyye, bir farîza-i zimmet telakkī eder. Binâenaleyh bu muharrir-i âciz, o hey'et-i kirâmın ser-firâzı, daha sahîh bir ta'bîrle mü'temer-i İslâm'ın müessisi olan zât-ı vâlâlarına bu muvaffakiyet-i uzmâlarından dolayı bütün safvet-i kalbiyle, samîmiyet-i rûhuyla tebrîkâtını takdîm bu vesîle-i hasene ile de arz-ı ihtirâmât-ı bî-nihâye eyliyor…

İstanbul **Muhyiddin bin Hacı Emin**

Felsefe-i Hayâtiyye
Yahud
İsbât-ı Vâcib

İDRÂKÎ OLAN TEÂMÜLÂT-I SEVK-İ TABÎA

Efkâr-ı mahsûsa-i gayr-i müessire yani şahs-ı zî-hayât için alâkası olmayan mevcûdât ve hâdisât ile husûle gelen efkâr-ı mahsûsa teâmül îkā' etmez. Bil-akis efkâr-ı müessire ve müheyyice şahısta birtakım teâmülât îkā' eyler ki bunlar bazen gayr-ı kābil-i mukāvemet bir meyil veya sâikın tesîriyle şahsın ne olduğunu bilmediği bir maksad üzerine –sûret-i muntazamada– icrâ olunur yani şahıs yaptığını bilir fakat niçin yaptığını bilmez. Bu teâmülât-ı idrâkiyyeye terâfuk eden unsur-i müessir –ihtisâsın unsur-i müessirinin hoş ve nâ-hoş olduğuna göre– az çok zevk-bahşâ veya telh-âver bir hissiyyetle derkedilir.

Bir fikr-i mahsûs-ı müheyyic ile bunu teâkub eden teâmülden teşekkül eden hey'et-i mecmû'a-i harekâta "sevk-i tabîî" denilir.

Ef'âl-i sevk-i tabîiyyeyi şahsın tagaddîsine, tedâfüüne, tenâsülüne âit olduğuna göre üç sınıfa taksim edeceğiz:

1) Tagaddîye âit sevk-i tabîîye misâl:

İnsan ve hayvânât-ı âliyye gıdâ ve meşrûbât almak için bir ihtiyaç "açlık, susuzluk" hissederler ve kendilerine lâzım olan mevâdd-ı gıdâiyyeyi intihâb etmeyi de bilirler.

Bu gıdâyı enbûbe-i hazmiyyelerine ithal etmek için bir arzu ve meyelâna dûçâr olarak ihtiyâçlarının tesviye edilip edilmediğine göre bir zevk veya meşakkat hissederler. Kendisi düşünüp bilmeksizin etrâfını ihâta eden bu kadar ecsâm-ı kesîre arasında kendisine lâzım olan mevâddı hâvî agdiyenin havâs ve keyfiyyetini bir sıhhat-ı kat'iyye ile takdîr ederek intihâb etmek melekesine dikkat buyurulsun! Susuz olan bir köpeğe küûl, eter, gliserin, su… ilâh gibi birtakım

berrâk mâyi gösteriliyor da hayvan uzviyyetinin muhtaç olduğu yalnız sudan başkasını içmiyor. Bu şâyân-ı hayret takdîr ve intihâb yalnız gıdâ ve meşrûbâtının keyfiyyetinde değildir, miktar ve kemiyyetinde de bu hâl vardır. Susamış olan köpek uzviyyetine lâzım olan suyun miktarından ne az ne de çok içer.

2) Tedâfüe âit sevk-i tabîî yine düşünüp bilmeksizin tehlikeyi takdîr ile "def'", "korku", "hiddet" ve "firâr için gayr-ı kābil-i mukāvemet bir meyil", men' olunduğu takdîrde son nefese kadar "mücâdele" sûretinde tezâhür eder. Tavşanın ve insanın korkusu ve bu bâbdaki harekâtı göz önüne getirilirse fazla misâl îrâdına hâcet kalmaz.

3) Tenâsüle âit sevk-i tabîî ise aynı neviden fakat muhtelif cinsten eşhâsın beynlerinde husûle gelen bir "câzibe" ile ve nev'in en ziyâde kemâl-i tâmmı câmi' enmûzeci "hüsn-i" intihâb ederek maksadı bilmeksizin neslinin devâm ve muhâfazası için "istıfâ-yı cins" intihâb ettiği bu vücûdla birleşmek ihtiyâç ve arzusuyla "muhabbet-i cinsiyye" ve en nihâyet gayet şedîd bir hiss-i zevk ile terâfuk eden ef'âl-i tenâsüliyyenin icrâsına sevk eden gayr-ı kābil-i mukāvemet bir meyil ile "şehvet" tecellî eder. Şefkat-i pederâne ve muhabbet-i mâderâne de bu sevk-i tabî'î-i tenâsüle dâhildir. İşte size bir misâl:

Kuş bir vakt-i muayyende yuva yapmak ihtiyâcını hisseder ve düşünüp muhâkeme etmeksizin bu işe yarayacak olan mevâddı tefrîk ve temyîz ederek **[187]** bir meyl-i şedîdin tazyîkiyle bu mevâddı bir san'at-ı tâmme ile tertip ve nizâmına koyar. Bu sanatta evvelce aslâ çıraklık etmediği gibi yaptığı yuvanın ileride yumurtlayacağı yumurtaların vaz'ına ve daha sonra bunlardan çıkacak yavrularının iskânına yarayacağını da bilmez. Yumurtladıktan sonra dûçâr olduğu bir meyl-i cedîd ile yavruların inficârına kadar kuluçkada yatar. Bu meyil bilâhare tahavvül ederek yavrular kendi başlarına gıdâlarını tedârik edinceye kadar bunlara gıdâ arayıp getirmeye sevk eder.

Müteaddid düşmanlarına karşı henüz zayıf ve dermansız ve müdâfaaya gayr-ı muktedir olan yavruları hattâ hayâtı bahâsına olarak muhâfaza etmek için vâlidede başka bir meyl-i mücbir neşv ü nemâ bulur.

Ey kāriîn-i kirâm dikkat buyurulsun ki idrâkî olan bütün bu ef'âl kuşun bilmediği bir illet-i gāiyyeye mâliktir. Birçok hayvânâtta müşâhede olunan sevk-i tabîî-i muâşeret ve karâbet ve sevk-i tabîî-i ictimâî dahi mukaddemkilerle hâiz-i münâsebettir.

Hissiyyât-ı âliyyeye temâs eden bu bahs-i güzîni uzatacak olursak cildler dolduracak kadar yazabiliriz. Sevâik-i tabîiyye bir ummân-ı hayrettir ki azıcık düşünebilen bir kimsenin dehşet ve te'sîr-i amîke giriftâr olmaması mümkün değildir.

Evvelce ta'lîm ve idmân edilmeksizin gayr-ı kābil-i tasavvur bir mahâret ve sıhhat-ı mükemmele ile husûle gelen ef'âl-i sevk-i tabîiyyeye nasıl hayret edilmez? Kafeste doğmuş, büyümüş bir kuşa hürriyet verilirse hiç görmediği bilmediği hâlde hemen kendi nev'inin yaptığı yuvanın aynını inşâ eder. Doğurduğunu müteâkib yavrusu kucağına verilen genç bir vâlide nevzâdın memeye yapışarak mükemmel sûrette emdiğini görünce hayret edip çırpınarak "bunu buna kim öğretti" diye soruyor. İnsan nasıl dûçâr-ı taaccüb olmaz ki dâima bir maksad-ı müfîde tevâfuk eden ef'âl-i sevk-i tabîiyyeden onu icrâ eden zâtın aslâ haberi yoktur.

Hülâsâ sevk-i tabîîler, ef'âl-i mün'akise gibi şahsın muhâfazası ve nev'in bekası için icrâ olunur ve aynı şahıs, aynı nevi'de dâima bir siyâktadır.

Sevk-i tabîîler, ef'âl-i mün'akiseye mugāyir olarak idrâkîdirler. Yani şahıs yaptığını bilir. Fakat niçin yaptığını bilmez. Ef'âl-i mün'âkisede ise bazen şahsın ne fiilinden, ne de maksadından haberi olmaz.

Sevk-i tabîî, bütün mahlûkāt-ı âliyyede gayet mühim bir rol ifâ eder. Şöyle ki: Ef'âl-i mün'akise müstesnâ olmak üzere mahlûkāt-ı mezkûrenin bütün ef'âli sevk-i tabîî iledir. Meselâ, köpek havlar, yer, içer, yatar, çiftleşir. Zîrâ hissettiği bu ihtiyâcâtın taht-ı tazyîkindedir. O halde bu ef'âl sevk-i tabîî tabîatındadır diyeceğiz, insanda bile ef'âl-i mün'akise ve irâdiyyeden gayrı birçok ef'âl vardır ki sevk-i tabîî sınıfına dâhil olur. –daha var–

Ankaralı Ali Rızâ

ÂLEM-İ İSLÂM

ZAVALLI BUHÂRÂ..!

Daima nâmını ta'zîm ve tebcîl ile yâd etmemeyi büyük bir nânkörlük addettiğim o büyük millet-perver İsmail Bey Gasprinski Efendi hazretleri istibdâdın, tegallübün üzerlerinde hüküm-fermâ olmasından dolayı rûhsuz kalmış Rusya İslâmlarına yeni bir hayat vermek, ebedî bir saâdet hazırlamak maksad-ı âlîsiyle meydana koyduğu usûl-i savtiyyenin ilk devreleri bu muharrir-i âcizin zamân-ı sabâvetine tesâdüf ediyor.

Rusya'nın öbür köşesinde, karanlık, pis, çürümüş Tatar medreselerinin birinde beynel-akrân oldukça bir mevki-i mümtâz ihrâz ederek, sanki artık kemâle erişmiş gibi mağrûrâne [1](من شق حب قال النبى ع.ص.) –eyitti Peygamber (as.)–: (البطيخ ادخله الله تعالى فى النار ثمانين حقبة) diye ehâdîs-i mevzûayı, *Kırk Hadîs* nâm kitabı başımı sallaya sallaya, bülend bir sadâ ile ezberlediğim vakitti ki ulemâ ikiye münkasem olup, yekdiğerine silâh-be-dest olarak, "cedîd, kadîm" bayrağı altında i'lân-ı harb etmişlerdi. *Kitâbü'l-Mu'cem, Hâtib ile Sâib, en-Nusûlü'l-Hadîde fi Hilâfi Usûli Cedîde* ve bir de İşmehmed Tontarî'nin usûl ve âdâb-ı tahrîriyye ile kat'iyyen ve kātıbeten alâkası olmayan eserleri bu harbin başlıca edevâtından idi. Hücûm dâima kadîmler tarafından tekfîr borusuyla başlayarak cedîdler tarafından ehemmiyetsizlikle mukābele olunuyordu. Bu ehemmiyetsizlik mukābelesi kadîmlerin sinirlerine o kadar dokunuyordu ki az kaldı cesâret-i mecnûnânelerini bir daha ilerleterek ortalığı alt üst ederek bütün bütüne mahvedeceklerdi.

[1] "Peygamber dedi ki: Karpuzun çekirdeğini kıranı Allah seksen asır boyunca cehennemine koyar."

Bunu gören misyonerlerin iştihâları hayli kabarıp hattâ bir vakitler misyonerlerin reislerinden biri "Asıl işimize gelenler mutaassıb imamlardır, nasılsa onları elde etmeli; gençlerden de son derece ihtiyât eylemeliyiz" demişti. Maamâfih bu misyoner reisinin sözünü pek tabiî buluruz. Zîrâ istikbâl gençlere âit bir şey olduğundan hayâtın ehemmiyetini takdîr eden onlardır. Elbette hayâtı takdîr eden adamlar kendileri için ihzâr edilen bir hufreye düşmekten muhâfaza husûsunda pek ihtiyâtlı davranırlar. Mâzî ise ihtiyarların geçirdiği bir zaman olup ihtiyarlar onunla me'lûfü'l-kalb olduklarından daima ona doğru gitmek isterler. Ve her şeyi bu hâb-ı gaflette uyuyan mâzîde olduğu gibi yapmak isterler. Binâenaleyh misyonerler için, kazılmış bir hufreye düşmekten ihtirâz eden gençlerden ise her şeyi hâb-ı gaflet içerisinde yapmak isteyen ihtiyarlar daha kârlı olması pek tabiî bir şeydir.

O vakitler tekfîr o kadar ucuzlaşmıştı ki kavm-i Âd pâdişâhlarının isimleri olmaktan başka hiçbir meziyeti olmayan "Ebced, Hevvez, Huttî.. ilh."leri artık bırakalım, okumayalım diyen adamı tekfîr **[188]** etmek işten bile olmayıp, fetvâsı derhâl bizim hurâfât ocağındaki fetvâcı imamların tarafından veriliyordu.

İşte bizde ortalık böyle velvele, âh u figânlarla dolduğu vakit Buhârâ'da tam bir sükûnet hüküm-fermâ, herkes hâb-ı gaflete dalmış rahat rahat uyumakta, ara sıra câmilere giderek "Hazret-i Emîr Cihângîr şod" diyerek bir duâ ederlerse artık Cenâb-ı Hak tarafından kabul olundu zu'm-ı fâsidiyle kûşe-i atâletlerine çekilmekle (büdne-bâzî)* afyon-horluk ile evkāt-güzâr olmakta idiler. Medreselerde ise [1](اما المقالة فثلاث) kavlindeki fânın zâid yahud nâkıslığı pek kızgın kafalar tarafından son derece harâretli münâkaşalar, mübâhaselerle teftiş olunuyor!..

Bir hâşiyeden diğer bir hâşiyeye; orada mes'ele lüzûmu derecesinde hallolunmadığından daha bir hâşiyeye; derken diğer bir muhaşşînin bu husûsta fikrini anlamak her hâlde faydadan hâlî olmayacağı hatıra gelerek daha bir hâşiyeye bakmak îcâb ediyor. Bunca meşguliyetlerle vakit de hayli ilerlediğinden zamân-ı ta'tîl de hulûl ederek fâ bahsimiz hakkında bit-tabi' bir şeye karar verilmemiş olur. Zâid fâ, nâkıs fâyı ifnâ ederek bunca vakitlerden beri sarfettiğimiz emekler sıfıra müncer olur kalır.

İstikbâlin timsâl-i mücessemi olarak nümâyân olan talebe böyle safsatalarla uğraştığı vakit bu taraftan istibdâd da bit-tabi' hükmünü kendi bildiği gibi icrâ ederek milleti istediği gibi vurmakta, evlâd-ı Timûr'dan olan bu kahramanları hor ve zelîl bırakarak ânen-fe-ânen esâret tahtına almakta; iki taraftan da kırk elli sene mukaddem bütün Rusya İslâmlarının mercii olan Buhârâ'nın idâresini meziyetleri ancak koskoca sarık altında sahte etvâr takınan müdâfaacı, maskara-bâz zâtlara terk etmekte idi. Vaktiyle bütün efkâr-ı İslâmın mercii olarak ma'delet-i ilâhiyyeyi olduğu gibi neşreden Buhârâ fetvâ-hâneleri bugün birtakım erâzil-i eşhâsın tasallutundan dolayı bir rüşvet-hâneye ifrâğ olunarak Buhârâ, zulüm, gadr ocağına çevrildi. Fukarâya zulüm artık burada âdet diye telakki olunmaya başladı. Misâl olmak üzere hükûmetin bir icrââtını yazayım:

Bir sahrâyî muâmele-i ticâriyye vesâire husûsundaki fetvâsını almak husûsunda kādı-hâneye (bâb-ı meşîhate demek) mürâcaat ediyor. Kādı kelân da** fetvâsını bakmak için müftîlerin birine gönderiyor. Müftî Efendi ise kesret-i iştigalden dolayı –ki o da üç beş tane evlâd-ı millete yukarıda söylediğimiz mebhâs-i fâyı göstermekten ibârettir– bu işi fıkıh ile kat'iyyen ve kātıbeten alışverişi olmayan kâtibine bırakıyor. Kâtip de fetvâyı hangi taraftan parayı çokça koparırsa onun menfaatine göre yazar. İş artık müftünün mührüne kalır, ki o da pek kolaydır. Zîrâ yazılmış fetvâya bakmak müftî hazretlerinin âdeti olmadığından, baksa bile cehâletinden dolayı bir şey anlamayacağından müftî hazretleri bir eliyle mühür parasını kapmakla uğraşarak diğer eliyle kâtibe mührün nerede olduğunu göstermekle meşgul oluyor. Kâtip de mührü alıyor, fetvâya baktıktan sonra sahrâyî da fetvâyı alır savuşur. (Üstâd-ı muhterem Müftî Damolla İkrâm Efendi hazretleri bu rezâletleri söylediği vakit kendini zaptedemeyerek ağlamaya mecbûr oluyordu.)

Tâbîî bu hâl kıyâmete kadar devâm edemez ya! Tegallübün taht-ı te'sîrine ma'rûz olan bu haksızlıklar yavaş yavaş şimâlden esen rüzgâra da bir parça ma'rûz kalarak ortalığa dökülecek. Bu vakit ahâlî de başından neler gelip geçtiğini ve geçmekte olduğunu anlayarak bir intibâh hâsıl edecek, ve bu intibâhları da onlara gösterecek, ki artık bu geçirdiğimiz yirminci asırda muhâfaza-i hayât için yegâne melce maârif olduğunu, binâenaleyh buna var kuvvetleriyle sarılmak isteyecekler. Bu ise büyük bir inkılâb olduğundan velvelesiz, gürültüsüz geçmeyecek. Bit-tabi' nice senelerden beri milletin kanını içe içe artık "yuha" olan canavarlar başlarını kaldırarak öteye beriye zehirlerini saçıp tesmîme kalkışacaklar.

İşte bu zaman-ı inkılâb Buhârâ'da bugün hulûl etmek üzere bulunuyor: Birkaç vakitten beri şimâl tarafından gelmekte olan sadâlar artık derin bir hâb-ı gaflete dalmış ahâlî-i Buhârâ'nın bir kısmını bîdâr ederek (بخارا برین جای هفت اقلیمیه نیست)[2] i'tikādında gezen bu ahâlîye kendilerinin ne mevkide olduklarını ve ne gibi felâketlere ma'rûz kalarak mahv u inkırâz uçurumuna ne kadar yaklaştıklarını bir bir gösterdi. Bunu hakkıyla idrâk eden ahâlî de daima zulüm ve istibdâd ile pençeleşen mücâhid-i muhterem büyük vatan-perver Müftî Damolla İkrâm Efendi hazretlerinin irşâdları sâyesinde sâha-i selâmetin hangi tarafta olduğunu anlayarak mîr-i mûmâ-ileyhin gösterdiği tarafa koşmaya başladılar. Bunlara pîşvâlık eden bit-tabi' Müftî İkrâm Efendi hazretleri kendisi oldu.

---

* "Büdne" bir kuşun ismidir. Burada meselâ horozlar döğüştürüldüğü gibi Buhârâ'da da "büdne" ismindeki kuşlar döğüştürülür. "Büdne-bâzî" budnelerin döğüşmesi demek olur.

١ "Söylenene gelince bu da üçe ayrılabilir."

** Büyük kadı. Meselâ: Buranın şeyhü'l-islâmı, oranın kādı kelânıdır.

٢ Buhara artık yedi iklimin en gözde mekânı değildir.

Fakat bu taraftan tabîat hükmünü icrâ ederek, A'lem-i Buhârâ* Ayâz Mahdûm ile Buhârâ'nın en ileri gelen âlimlerinden addedilen Medrese-i Tûr Sancâk müftîsi Abdurrezzâk bu kahraman milletin karşısına çıkarak mîr-i mûmâ-ileyh hazretleriyle icrâât-ı vatan-perverânesi arasına bir sedd-i Çinî çekmek istediler. Ber-mu'tâd bu vakitte de indî fetvâlar bir bir kâğıd üzerine nakşolunarak usûl-i cedîdin hurmetine(!) diğer müftîlerden rey alınarak azâlar toplanıldı. Buna yalnız müftî Danyâl Hâce Efendi hazretleri **[189]** iştirâk etmeyerek Müftî Damolla İkrâm Efendi hazretleri tarafını iltizâm etti.

İş yalnız usûl-i cedîdin hurmetine fetvâ verilip yalnız bütün âleme mudhik olmağla kalırsa ne ise idi. Fakat ilerleyerek âdetâ lokomotif sür'atine rekabet eder gibi oldu.

A'lem-i Buhârâ Ayâz Mahdûm: "Eğer usûl-i cedîde Buhârâ'da icrâ olunursa şu beyaz sakalımı Müftî İkrâm'ın kanıyla boyamak bana ahd olsun" diye yemîn etti. Bu taraftan ferîdü'l-asr kudemâdan A'zam Müftî Damolla İkrâm hazretleri de "Eğer usûl-i cedîde Buhârâ'da icrâ olunmazsa müftülük mührümü Hazret-i Emîr'e iâde ederek Buhârâ'yı terk edeceğim" diyerek yemin etmekle millet-perverliğini bir daha isbât etti.

Usûl-i cedîdenin fevâidi vakt-i imtihânda herkes tarafından görülmüş bir şey olduğundan bunun fevâidini anlatmak için Müftî Damolla İkrâm bu bâbda söz sarf etmek mecbûriyetinde değildi. Fakat A'lem-i Buhârâ Ayâz Mahdûm zararını anlatmak için pek çok sözler sarf etmek mecbûriyetinde bulunuyordu. İşte şu vazîfesini ifâ maksadıyla Ayâz Mahdûm diyor ki: "Usûl-i cedîde harâmdır. Zîrâ okuma ve yazmayı öğrenmek, Kur'ân okumak için âlet olsa da, aynı zamanda gazeteler mütâlaa etmeye de âlet olabilir. Bu ise Hazret-i Emîr'i gıybet etmenin yolunu öğretecek. Ahâlînin Kur'ân'ı doğru okumaktan mahrûm olması, Hazret-i Emîr'in gıybet etmesine nisbeten daha kârlı olacağından, elbette bu Kur'ân okumaya âlet olacak okuma ve yazma ilmini terk etmek ma'kūl bir şeydir."

Bu usûl-i cedîde münâzaasında ilk evvel nazar-ı dikkatimizi celbeden bu iki zâttır.

Üstâz-ı Muhterem Damolla İkrâm hazretleri, müftîliği bırakarak vatanını terk etmek mecbûriyetinde bulunuyor. Neden? Zîrâ menâfi'-i şahsiyyesini te'mîn etmek için birtakım mezelletlere katlanarak müdâhenelerde bulunmayla vatanı milleti mahvetmekten, fâhir libâslara bürünerek sefîhâne yaşamaktan ise bir kûşe-i inzivâya çekilip vatan ve milletin menfaatini hâriçten tarassut etmeyi daha kârlı buluyor. Diyâr-ı gurbette garîbâne yaşamayı Buhârâ'daki alçaklıkların bin kat fevkında buluyor. Bekāyı vicdân azâbına vermekten ise mağdûriyet azâbına vermeyi daha muvâfık buluyor. Menâfi'-i vatanı menâfi'-i şahsiyye yoluna kurbân etmek ne kadar bir alçaklık, mel'ûnluk olduğunu bütün ma'nâsıyla anlıyor.

Böyle Müftî Damolla İkrâm hazretleri gibi ulemâ ve fuzelâ-i kirâm var olsun.

A'lem-i Buhârâ Ayâz Mahdûm'a gelince artık bu zavallı tevfîkten mahrûm bî-çârenin hâline acımamak kābil olmadığı gibi, bundan daha bedbaht bir adamcağızı tasavvur etmek de kimsenin hâtırına gelmez.

Bir adam tasavvur ediniz, ki sinn-i şeyhûhetinde, emr-i ilâhînin bugün yarın vâki' olacağını beklediği bir anda yalnız rütbe esâretine kapılarak "Hazret-i Emîr'i gıybet etmemek Kur'ân okumaya nisbeten kârlı olduğundan bu Kur'ân okumaya âlet olacak okumak yazmağı öğrenmemek daha ma'kuldür." diye yalnız Hazret-i Emîr'e müdâhene için böylece câhilâne, daha doğrusu bütün millet-i İslâmiyyeyi lekedâr edecek kadar mecnûnâne lakırdılar söylesin. Artık bundan menfaat-perest bundan bedbaht bir adam tasavvur olunabilir mi?

Bu sözler, Ayâz Mahdûm'un olmak hasebiyle hiçbir ehemmiyyeti hâiz değildir. Zîrâ cühelâ ancak bu gibi sözler söyleyebilirler. Fakat Buhârâ gibi vaktiyle menba'-ı ilm ü irfân olan bir memleketin "a'lem"inin sözü olduğu nazar-ı i'tibâra alınacak olursa pek büyük bir ehemmiyyeti hâizdir. Denilebilir ki: Bu memleketin a'lemi bu sözleri söylemek derecesinde olursa echeli nasıldır? Fakat bu şahsın a'lemlik rütbesi bir iki müdâhene, yahud pederinin büyük bir zât olduğu sâyesinde hırsızcasına kaptığını nazar-ı i'tibâra alacak olursak bunun hiçbir vakit vâhid-i kıyâs olamayacağı kendi kendinden tezâhür eder.

A'lem'in yaptığı bu haksızlıklar Abdülhamid ile Şâh-ı İrân Muhammed Ali'nin millet-i İslâmiyye'ye yaptıkları fenâlıkları da bastırıyor. Zîrâ bugün millet-i İslâmiyye'nin nazarında en alçak gözüken bu iki şerîr bile "ahâlî bizim gıybetimizde bulunmamak için Kur'ân da okumasınlar" diyecek kadar kendilerinde cesâret göremediler. Bir parça utandılar. Fakat A'lem-i Buhârâ ise hiç utanmadan, Cenâb-ı Hakk'ın gazabından hiç korkmadan bu sözleri söylüyor.

Acaba! Bir gün Cenâb-ı Hakk'ın huzûruna gideceğini hiç düşünüyor mu? Eyvâhlar olsun öyle milletlere, ki kendilerine böyleleri musallat oluyor da def'inden âciz olurlar, miskîn miskîn yaşarlar… Lânetler olsun ulemâ nâmını bihakkın telvîs eden böyle menfaat-perestlere, ki bugün yiyeceğini milletini satmak ile te'mîn ediyor!

Burada işe bir Tatar müderrisi de karışıyor. *Yulduz* refîkimiz diyor, ki: "Filhakika Buhârâ'da ahâlîyi iğvâ edenler A'lem-i Buhârâ ile Bedreddin nâmında bir Tatar müderrisidir." Bu Bedreddin olmayacak, Fahreddin olacak, Fahreddin olduğunu diğer istihbârâtımız dahi te'yîd ediyor.

Artık bu herîfin Cenâb-ı Hakk'ın hangi mahlûkatından olduğunu tayîn etmekte âciz kaldık. Âdem mi, yoksa hakîkaten bir şeytân mı?

Nerede bir fitne yahud ihtilâs gibi bir şey vâki' olmuş ve olacaksa mutlaka orada Fahreddin'in parmağı olmuş ve olacak. Bunun yaptıklarını bir bir saymakta bu şerîrden ihtirâz etmek için bir dereceye kadar faydası olsa da fakat böyle adamlarla uğraşmayı büyük bir tenezzül addettiğimden meskûtün anh bırakmayı daha muvâfık buldum. Maamâfih bu fitneye iştirâk etmesi yalnız tabîatının iktizâsınca olmayıp

* Rüteb-i rûhâniyyenin üçüncü derecesidir. 1- Kādı kelân, 2- Âhûnd, 3- A'lem, 4- Müftî, 5- Müderris-i binâ sûrâs-pûş, 6- Müderris be-kasab-pûş, 7- Salâvât-hân, 8- İmam, 9- Müezzin..

bir parça mecbûriyyet tahtında **[190]** kaldığını da anlatmak için bundan takrîben iki sene mukaddem geçmiş bir hâdisesini yazalım:

Kādı Kelân-ı Sâbık Mîr Bedreddin Efendi Hazretleri bir gün vefât eder. Agleb-i ihtimâle nazaran kādı kelân, merhûmun mahdûmu Reîs-i Buhârâ Burhâneddin Efendi olacaktı. Fakat emr u fermân-ı Hazret-i Emîr Baka Hân nâm diğer bir şıha sâdır olarak Burhâneddin mahdûm ise reîsliğinde ibkā olunuyor. Bundan Burhâneddin Efendi'nin dil-gîr olacağı pek tabîî bir şeydi, binâenaleyh reishâneye giderek: Hazret-i Emîr pek haksızlık yaptı, filhakîka kādı kelânlığa siz müstehak idiniz… diyerek dâmene pûstlük edenlere burada epeyce menâfi' vardı. Tabîî bu gibi şeyler bizim Kamereddin'e [Fahreddin'e?] mahfî olur mu? Binâenaleyh reise ders şerîki olduğunu bahâne ederek reis-hâneye sokuldu. Fitneengîz… hareketlerde bulunmaya başladı. Fakat Kamereddin'in bedbahtlığına mı nesinedir, bu hâdise pek çabuk Gerine'ye* aksetti.

Emîr tarafından bade-mâ Kamereddin'in ne Kādı-hâneye ve ne de reis-hâneye gitmesi yasak edildi. Kahr-ı ilâhî'nin bu nev'ine giriftâr olmak Kamereddin için her şeyden ağırdı. Zîrâ Buhârâ'da ekser ve alelhusûs abdülkafâ olan müderrislerin terfî-i rütbe etmesi hergün sabah namazından sonra kādı-hâne ile reis-hâneye giderek rükûdan daha fazla bir inhinâ ile kādı kelânla reise selâm vererek etek öpmesine tevakkuf ettiğinden artık bu andan itibâren Kamereddin'e terfî-i rütbe ihtimâli kalmamıştı. Şu medrese-i garîbiyyeden garîb olarak bu dünyadan gidecekti. Onun için Kamereddin her şeyden evvel zararına olmuş bu hükümden yakasını kurtarmaya bir fırsat arıyordu. Tabîî bu büyük bir hizmet göstermekle mümkün olmayacak. Çünkü bu gibi hizmetlerle Kamereddin arasında dağlar var. Olsa olsa bir fitneden istifâde ile olacak. İşte bu usûl-i cedîd nizâı da aradığını tam karşısına çıkardı. Zannınca bir taraftan A'lem'e kuyruk olarak A'lem'in teveccühünü kazanacak, diğer taraftan da güyâ usûl-i cedîd ihtilâl ocağıdır bunun Hazret-i Emîr'e bir sû'ikasd hazırlayacağını biliyorum, binâenaleyh kat'iyyen usûl-i cedîd tarafdârı değilim, diyerek Hazret-i Emîr'in teveccühünü kazanacak ve bu sâyede afvına mazhar olacak, ve büyük büyük taltîflere, rütbelere nâil olarak kûşe-i atâlette murabba'-nişîn oturacak. Fakat zannedemeyiz Kamereddin bu hareketinde muvaffak olsun, zîrâ sîmâsı daima fitne ile memlû olarak nümâyân olduğundan Hazret-i Emîr'in Kamereddin'in bu hareketine şımarık bir ... hareketine bakılan nazarla bakacağına emîniz. Binâenaleyh iblisleri hayrette bırakacak kadar igvââtta bulunsa bile nâfiledir. Yalnız şu kadarı var, ki Kamereddin'in bu iştirâki A'lem'in zararına çıkacak. Çünkü artık çocuklara kadar anlamıştır, ki Kamereddin olduğu yerde meymenet olmayacak. Binâenaleyh Kamereddin'in bu işe alenen iştirâkini Buhârâ için bir hayr-ı fâl addederiz. Bunlar artık gösteriyor, ki kadîme ne gibi adamlar tarafdar oluyor. Ahâlî-i Buhârâ, buralarını nazar-ı itibâra alarak hatt-ı hareketlerini tayîn edeceklerini cidden arzû ederiz.

Troytskili Ahmed Tâceddin

Kazan'da münteşir refîk-i muhteremimiz Beyânü'l-Hak gazetesi muharrirlerinden olup devr-i âlem seyâhatinde bulunan Abdürreşîd İbrâhîm Efendi Pekin'den yazıyor:

ÇİN'DEKİ MÜSLÜMANLARIN HAYATI

Bundan mukaddem Çinlilerin saçları hakkında bir hayli şeyler yazmıştım. Şimdi diyeceğim, meşhûr sözdeki "hastalık gider, âdet gitmez" derler.

Birgün Nûreddin Âhûnd hânesinde misâfirdim, beyaz sakallı gayet ihtiyar bir müslüman geldi. Nûreddin Âhûnd bu zâtı: "Çok müttakī, çok sofî adamdır, güzel ilmi var, falan…" diye bize takdîm eyledi.

Biraz konuştuktan sonra –kendi âdetlerine binâen– kaç yaşında olduğunu sordum.

– 78 ... 80 varım dedi.

Öteberi sohbetimiz bir iki saati buldu. Aramızda oldukça bir muârefe hâsıl olduktan sonra en ziyâde nazar-ı dikkatimi celbeden saçları hakkında kardeşçe bir iki söz söylemekten kendimi men edemedim:

– Azîzim yâ şeyh, dedim, sohbetinizden pek mütelezziz oldum. Hakîkaten siz büyük bir zâtsınız, âlim bir adamsınız. Fakat bazı öyle garîb âdetleriniz vardır ki öteden beri bu âdetle me'lûfiyyetiniz, bunun İslâmiyet'e ne derece mugayir olduğunu takdirden sizi men ediyor. İşte ez-cümle şu saç mes'elesi. Ne garîb âdet! Bu mecûsî âdetinden nasıl vazgeçemiyorsunuz? Bakınız ömrünüz dem-i vâ-pesîne gelmiş. Yarın ecel-i mev'ûdunuz gelirse dîvân-ı Hakk'a, huzûr-ı Peygambere bu hâlde nasıl gideceksiniz? Hiç hicâb etmiyor musunuz?..

Daha bazı şeyler söyledikten sonra nihâyet dedim ki: – Gel, müsâade et de, şu şeytân kuyruğunu keselim, başınıza ulemâ-yı İslâm zîneti olan güzel bir sarık saralım…

Avâmdan da bir, iki kişi vardı, onlar da tasvîb ettiler: - Evet, dediler, bu saçların ne dünyada bir fâidesi var, ne âhirette. Hakîkaten, şu kuyrukları kesiniz de biz de sizi ta'kîb edelim, bunlardan kurtulalım…

Okumadık âyet, söylemedik hadîs kalmadı. Fakat bizim hazret-i şeyhe hiçbiri kâr etmedi. Ben de epeyce sıkıştırdım ama. Ne dersiniz, ihtiyar, zorla keseceğiz, diye şüpheye düşmesin mi? Korktu.

[191] – İşim var, filân… diye sıvıştı, gitti.

Pek acâip oldu. Ben bu saç hakkında çok söyledim. Bazıları özürler beyân ediyorlar. Fakat bu ihtiyarın o kadar saçı da kalmamış. Öyle iken yine kesmek istemiyor. Demek ki artık bu; bir tabîat olmuş. Saçsız giderse imânsız gidecek gibi geliyor. Umûm Çinliler böyle, saçlarını gayet takdîs ediyorlar.

Burada "Şemsüdduhâ" isminde bir çocuk var. Hükûmet mektebinde tahsil ediyor. Pek az Rus lisânı biliyor. Daima yanıma gelip gidiyordu. Bir gün kendisine dedim:

* Asyâ-yı vustâ şimendöfer hattı üzerinde Buhârâ'dan üç istasyon kadar yerde Emîr-i Buhârâ'nın mahall-i ikameti olan bir şehirdir.

– Çocuğum sen bu saçları kes. İyi bir şey değil. Bu, mecûsî âdeti, müslümanlara yakışmaz…

– Evet, ben de kesmek istiyorum, dedi; fakat bizim peder râzı olmuyor.

Sonra çocuk gitmiş, babasına söylemiş, "Reşîd Efendi sa-çımı kesmemi tavsiye ediyor, bu mecûsî alâmetidir, diyor" demiş. O da, "Öyle ise bir daha gitme, olur ki zorla tutar da saçlarını keser…" diye korkmuş ve benim yanıma gelmekten çocuğu men etmiş. Çoktan beri gelmeyen Şemsüdduhâ'ya bir gün sokakta tesâdüf ederek neye gelmediğini sordum da o, bunları anlattı. Güldüm, ve, "Babana selâm söyle, dedim, korkmasın kesmem. Sen dersine devam eyle!" Çünkü çocuk henüz Kur'ân okumağa başlamamıştı. Saç korkusundan Kur'ân'dan da vazgeçti.

İşte ne kadar kabîh âdet olursa olsun murûr-i zamanla tabiat hükmüne geçiyor. Bizim Rusya'daki müslümanların saçını gidermeleri de bu kabîldendir. Evvelce uzun saçlı bir adam görünce hayrette kalıyordu. Sonra yavaş yavaş şimdiki tarzı öğrendiler. Bunun gibi Çinliler de öğrenirler.

Şimdiki hâlde bütün Çin'de ancak iki kişi vardır ki saçsız geziyorlar. Umûm Çinliler, bizim kadınlar gibi, saçlarını örüp arkaya sarkıtıyorlar. Çoğu iki örgü yaparlar, bazı saçı az olanlar da bir örgü örerler. Sakallarını da tamâmen kırkıyorlar.

Bu iki zât bundan üç sene mukaddem saçlarını kesmişler, sakallarını bırakmışlar. Birisi: "Wang-fang-Jen" beldesinde "Yûnus" isminde bir delikanlı. Çinî ismi de "Median Chan"dir. Diğeri de bu zâtın pederi Abdurrahman Efendi'dir. Çinliler bu iki zâtı vaktiyle saçlarını kestikleri için, katle'de'cek olmuşlar. Bî-çâreler ne kadar belâlar savmışlar. Hâlâ umûm Çinliler bunlara nazar-ı nefretle bakıyorlar.

Yûnus Efendi'ye sordum:

– Ne için kestin? dedim.

– Câiz olmadığını *Rûhu'l-Beyân*'da gördüm de onun için, dedi.

Demek oluyor ki Çinliler tek tük saçlarını kesmeye başlıyorlar. Bugün biri cesâret eder, keser; yarın diğeri onu taklîd eder; derken yavaş yavaş hepsi bu uzun kuyruklardan kurtulurlar. Bunlar ehemmiyyetsiz şeyler. Fakat garibdir, milyonlarca ahâlîye mukaddes akîde olmuş, şimdiki hâlde Çinliler her şeye rızâ gösteriyorlar, lâkin şu saç kesmek husûsuna aslâ yanaşmıyorlar.

İnsan bütün âdetlerle böyle sıkı bir ülfet hâsıl eylemiş. Bizim Rusya müslümanlarında dahi bu gibi âdât-ı seyyie az değildir. Buhârâ'da, İstanbul'da, Mısır'da, Mekke'de, Medine'de bile nice harâm olan şeyler âdet olduğundan umûr-ı müstahsene sırasına geçmiş, nice helâl olan şeyler de âdete binâen tahrîm olunmuştur. Meselâ: Ölüye nevha, bütün diyâr-ı İslâm'da, hattâ Mekke'de Medine'de i'tikād olmuş. Halbuki şer'an mezmûmdur. Bunları beyâna hâcet yok. Bizim Rusya müslümanları ehl-i kitâb zebîhası hakkında bin üç yüz seneden beri söyleyip duran Kur'ân-ı Celîl'in sözünü kabul etmediler.

Binâenaleyh şunu söylemek isterim ki Çinlilerin saçları ve kadınlarının ayakları bir vakt-i merhûna kadar öyle kalacaktır. Şimdilik [1](ما رآه المؤمنون حسنًا فهو عند الله حسن) diyeceğiz. Başka söze meydan da yoktur. Zâten bu gibi şeyleri tervîc eden cehâlettir. İlim gelirse hep bunlar gider. Asıl mes'ele buradadır: İlim gelecek mi?.. Şimdiki hâlde bütün Çin ülkesinde ilim yoktur, bâ-husûs müslümanlarda ilim nâmına hiçbir şey aramamalıdır. Yalnız şu kadar diyebiliriz ki: Arzû, istek vardır.

Meselâ müftî Abdurrahmân Efendi mektep küşâd etmiş, Çin'in her tarafından talebe gelmiş, hattâ Çin'in müntehâ-yı cenûb-ı garbîsinde olan "Bonsai" vilâyetlerinden, şimâl-i garbîde "Shinn Fu" vilâyetlerinden Pekin'e talebe gelmiş. Bunlar hep talebdir. Ama netîce ne olur; o belli değildir, bu husûsta şimdiden bir şey denemez. Zîrâ taleb bizim Tataristan'da da vardı. Hacı Nimetullâh, tâliblerin başı idi; sonra Ahmed Bay ve Abdulganî Bay Hüseynoflar oldu; milyonlar sarf ettiler, hiçbir netîce çıkmadı. Şu hâlde bunların da taleblerinin sonu ne olacağı ma'lûm değildir.

Şu kadar ki taleb taammüm ederse dünyada her şeyin olması muhtemeldir: [2](العبد يدبر والحق يقدر) Ezelde Çin istikbâli makdûrât-ı ilâhiyyeden ise, Müsebbibü'l-esbâb sebebini halk eder.

Biz elbette Çin terakkīsini samîmî arzu ederiz. Her nerede olursa olsun ve herhangi millet ve mezhebden olursa olsun milel-i şarkiyyenin terakkīsi bizim matlûbumuzdur. Husûsen Çinlilerin bize münâsebeti dahi ziyâdedir, yetmiş seksen milyon müslümanımız var, fakat burada Çinliler'e Avrupa'nın nazarını da tahattur edersek mülâhazaya suhûlet olur:

Zamân-ı kadîmde Avrupalılar Çin'e "Ye'cûc ve Me'cûc" nazarıyla bakarlardı. Ehl-i İslâm Deccâl'den korktuğu kadar Avrupalılar Çinliler'den korkar, umûmen Avrupa gazeteleri müdhiş müdhiş makaleler yazarlardı. Lâkin hazırda Avrupa Çin'e o nazarla bakmıyor, belki yağlı bir lokmadır, fakat nasıl yutmalı? diye düşünüyorlar, yutmak husûsundaki bu tereddüd**[192]**leri de biri birinden kıskanmalarından ileri geliyor. Rekabet olmasa hemen yutmaya hazırdırlar.

Çin fî-mâ-ba'd Avrupa'nın mer'âsıdır, hep otlayacaklar. Çin cüz'î aklını başına toplayarak bir eser-i hareket gösterse iki misyonerin canını fedâ ederek "hâ bu kesîr" fitnesi diye gelirler, bil-ittifâk vururlar, sonra dahi bir zamân-ı merhûna kadar yerler.

Yüz milyon halkı olan Türkiye'yi iki yüz senedir yediler, tâ yirmi milyon kalıncaya kadar. Elbette üçyüz milyon belki daha ziyâde Çin dahi, yüz seneye kadar varmaz mahvolur. Zîrâ usûl-i cedîd kaidesine muvâfık yerler.

İşte Çin istikbâli için şu ihtimâl var. Tahlîs-i girîbân ederlerse, âferîn Çinlilere diyeceğimiz, belki kemâl-i hulûs ile muvaffakiyetlerini tebrîk ve takdîs edeceğimiz şüphesizdir.

Şu da hâtırıma geldi, bazı bizim gibi sâde-diller düşünürler: Bu kadar büyük memleketi acaba nasıl yutarlar? Boğazlarından nasıl geçirebilirler? Pek müstahîl görünüyor..

---

[1] "Mü'minlerin güzel kabul ettiği, Allah katında da güzeldir."

[2] "Kul tedbir alır, Allah takdir eder."

Evet, doğrudur, olduğu gibi bunların boğazlarından geçemez, lâkin bunu bizden mukaddem Avrupalılar da mülâhaza etmişler, geçmeyeceğini de kat'î sûrette anlamışlar, binâenaleyh ibtidâ parçalamak çâresini nazar-ı itibâra alarak evvelemirde bunun esbâbına teşebbüs etmişlerdir. Hâlen Çin dâhilinde mükemmel sûrette Avrupalılar şimdiki hâlde ihtilâf tohumunu ekmişler, şimdi hemen şunu biraz evvel yetiştirmek fikrine savaşıyorlar. Mançurya'yı ayıracaklar, Mongolya'yı ayıracaklar, Tibet zâten bütün ayrılmış hükmündedir, Dong Kinh Fransızlarda. Weihaiwei Almanlarda, birkaç sene sonra bunlar da azar azar tevsî' edecekler. İcâre gibi birçok bahâneler ile alacaklar. Tedrîcî ibtidâ ufak dört hükûmet teşkîl ederlerse, sonra bunlar kendi aralarında muhârebe kapılarını açarlar. Derken her biri yekdiğerine karşı ecnebîler ilticâsına mecbûr olarak, nasıl taksim olunduğunu hâriçten görmek değil, kendileri bile hissetmezler.

[1](الحرب خدعة) ma'nâsı budur. Bu ise şimdi gayet tecrübeli bir yoldur: Türkiye ne oldu? Türkiye yüz milyon nüfûsu olan bir Türkiye idi, şimdi Türkiye'nin karnından çıkmış kaç hükûmet var! Acaba şu taksimden Türkiye'nin haberi var mı? Bulgarya bizim mâlımız zannederlerdi. Bundan 13 sene mukaddem Ferdinand'a Sultân Hamîd Şarkî Rûm vâliliği ihsân etmişti, Ferdinand İstanbul'a hâdim olarak girdi, 13 senede pâdişâh olarak çıktı.

Bosna-Hersek'i de muvakkat idâre edeceklerdi. O da gitti. İngilizler A'râbî nâm şakîyi terbiye için muvakkaten Mısru'l-Kahire'ye misâfir gelmişlerdi; temelli yerleştiler. Hâlen edebsiz A'râbî'yi terbiye edecekler. Cânım bize ne kaldı? Cezâyir dersek eli kulağındadır. Kalanı için de Sultân Hamîd'e dediler: Âfiyetler olsun, haydi bakalım sen ye!

Bizim siyâsiyyûn hâlen Türkiye taksim olunacak mı? diye mes'ele açıyorlar. Haydi bu kere de Girid cezîresini bize ihsân buyurdular, ne büyük ikrâm! Acaba sahîh bağışladılar mı? Beş ay sonra mes'ele daha büyüyecek yâra açmayacağına emîn olalım mı?

Benim hâtırıma şu geliyor: Avrupalılar mîrâs taksimi için ferâiz kitâbına mürâcaat etmiyorlar, her memlekete doğrudan doğru asabedirler vesselâm.

Maamâfîh bunlar hep hayâldir, bunların aksi dahi muhâl değildir, dünyada en lezzetli ni'met tatlı hayâldir. Şu hayâlden hakîkat de tevellüd ediyor. Mecmû'-ı halkı iki yüz bin nüfûstan ibâret Karadağ milleti, şu tatlı hayâl sâyesinde, Türkiye'den ayrıldı, müstakil bir hükûmet oldu, hâzırda mecmû-ı askerini toplayacak olursa, iki bin asker çıkarmaya muktedir değil. Böyle iken müstakil hükûmet olup, lede'l-îcâb Türkiye'ye yumruk da gösterebilir. Şu hâlde üç yüz milyon nüfûsu olan Çin de terakkî ederse, hiç acep değildir, fakat Avrupalılar'ın gaddâr pençelerinden bünyân-ı mevcûdiyyetlerini kurtarabilirlerse bu da Cenâb-ı Hakk'ın büyük lütfudur…

Pekin **Abdürreşid İbrahim**

HİNDİSTAN İDÂRESİNDE TENSÎKÂT VE HİND MÜSLÜMANLARI HAKKINDA MÜSÂEDÂT

Hindistan'da tatbik edilmek üzere bundan üç sene evvel bir tensîkât nizâm-nâmesi kaleme alınmış ise de şimdiye kadar tatbik edilememişti. Bu nizâm-nâme mûcebince Hindistan hıttası muhtelif vilâyetlere taksim edilerek yerli ve İngilizler'den mürekkeb me'mûrîn tarafından idâre edilecektir.

Hind müslümanlarının bâdî-i itmînânı olmak üzere Hindistan meclis-i idâre-i umûmiyyesinde altı müslim azâ bulunacaktır. Hindistan vâlîsine suikast vukūunu müteâkip İngiltere hükûmeti bu tensîkât nizâm-nâmesini tatbik etmeye karar vermiştir. Hindistan'da vergi tahsîlâtı hakkında da mühim tebeddülât vukūa gelecektir.

FİLİBE MÜSLÜMANLARININ MİTİNGİ

Filibe'de sâkin ahâlî-i İslâmiyye geçen hafta Sultân Murâd-ı Sânî Câmi-i şerîfi avlusunda bir miting akd ederek Filibe Sancağı dâhilindeki müslümanların hukūkunu muhâfaza etmek için lâzım gelen müzâkerâtı icrâ eylemiştir.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] "Harp hiledir." Buhârî, *Sahîh,* Cihâd ve's-Siyer, 157.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

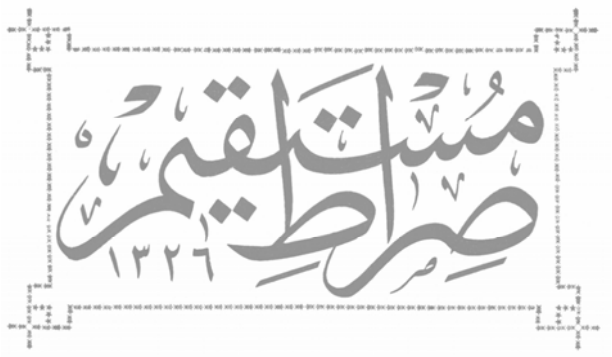

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

2 Aralık 1909 19 Zilka'de 327 Perşembe 19 Teşrînisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 65**

İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça:

İCTİHÂDA DÂİR

–mâba'd–

Devr-i Ashâbda İctihâd:

Zihn-i beşer, hâriçten havâs vâsıtasıyla dimâğa intibâ' eden eşkâli kendi isti'dâd-ı fıtrîsi, yahud isti'dâd-ı kesbîsi vechile halleyler; akîbinde hâsıl olan maânîyi tahlîl etmek hakkında, maânînin hâvî olduğu anâsır-ı muhtelifeyi veyahud maânî-i muhtelife arasında olan nisbetleri idrâk ederek bir hüküm i'tâ etmek husûsunda birçok avâmil-i dâhiliyye ve müessirât-ı hâriciyyenin taht-ı hükmünde bulunmakla berâber yine isti'dâd-ı zâtîsinin te'sîrâtından kurtulamaz. Bir cism-i mâyi' müteaddid kaplarda eşkâl-i muhtelife ahzetmekte olduğu gibi, intibâ'ât-ı hâriciyye dahi ezhân-ı müteaddidede suver-i mütenevvia ahzedebilir. Çünkü umûm benî beşerin havâs ve dimâğında olan kuvvet ve zindegî hep müsâvî olmadığı gibi, ezhânda olan meleke-i tahlîliyye dahi hep bir olamaz: İsti'dâdlar mütefâvittir.

Binâenaleyh mahsûs, vâhid olmakla berâber.. Hüküm, idrâk, ihtilâf edebilir.

İşte ahkâm-ı celîle-i İslâmiyyede vâki' olan ihtilâfâttan bir kısmı dahi bu sûretle tahaddüs etmiştir. Bazen olurdu ki ashâb-ı kirâm hazerâtı Fahr-i Kâinât aleyhi ekmelit-tahiyyât Efendimiz'den cümlesinin ma'lûmu olan bir mevzûa dâir e-hâdîs-i şerîfe işitir, ef'âl ve takrîrât-ı nebeviyyelerini müşâhede eylerlerdi. Zamanlar geçer, tekrar –vaktiyle hakkında sünnet vârid olan– o mes'ele meydana çıkar, fakat verilecek hükümde ihtilâf olunurdu. Halbuki o mes'ele hakkında vürûd eden sünneti hepsi birden görmüş, yahud işitmiş bulunuyorlardı.

Fahr-i Kâinât Efendimiz hazretleri esnâ-yı hacda Minâ'dan Mekke'ye avdet ederken "Mahsab" nâm mahalle iner, öğle, ikindi, yatsı namazlarını orada edâ ederek bir miktar ârâm ve istirâhat buyurur, sonra Mekke'ye dâhil olurlardı.

İşte fi'l-i Resûl böylece umûm ashâb-ı kirâmın önünde vâki' olmuş iken irtihâl-i nebevîden sonra o mevkie nüzûlün sünnet olup olmadığı hakkında ihtilâf edildi. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe Abdullâh bin Abbâs sünnet olmayıp fi'l-i Resûl'de ittifâk vukūa gelmiş olduğunu der-miyân eyler, Ebûbekir ve Ömer radiyallâhu anhümâ ise ol hazrete ittibâ' buyurur ve İbni Ömer hazretleri nüzûlün sünen-i haccdan olduğunu söylerlerdi.

Hazret-i Peygamber ashâbıyla berâber umre haccı edâ etmek üzere Mekke'ye dâhil oldukları zaman tavâf-ı beytin evvelki üç şavtında rükn-i Yemânî tarafı müstesnâ olmak üzere remel ederek tavâf eylemelerini emr buyurmuş ve böylece de icrâ edilmişti.

Fakat irtihâl-i nebevîden sonra bu mes'ele ihtilâfa ma'rûz kaldı. İbni Abbâs radiyallâhu anhümâ emr-i nebevînin limaslahatin vukūa gelmiş olduğunu iddiâ eylerdi. Hazret-i Ömer Fahr-i Kâinât Efendimiz'den gördükleri vechile tavâf buyururlardı. Hattâ bir defa bu noktada ictihâdı İbni Abbâs'ın mezhebine tevâfuk edenlerden bir zâtın Hazret-i Fârûk'a: [1] (الرَّمَلَانُ الْيَوْمَ وَالْكَشْفُ عَنِ المَنَاكِبِ وَقَدْ أَطَّأَ اللَّهُ الْإِسْلَامَ، وَنَفَى الْكُفْرَ وَأَهْلَهُ؟) demesi üzerine Hazret-i Ömer bâb-ı ibâdâtta muhâfazakâr olduğu îmâ ederek: **[194]** [2] (مَعَ ذَلِكَ لَا نَدَعُ شَيْئًا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) buyurmuşlardı.

---

[1] "Bugün Allah İslâm'ı hâkim kılmış olduğuna göre, Kâbe'yi tavaf ederken, heybetli şekilde yürüyerek remel yapmanın ne gereği var?"

[2] "Doğru ama biz Allah'ın Resûlü'ne verdiğimiz söz üzere onunla yaptığımız hiçbir şeyden vazgeçmeyiz." Ebû Dâvûd, *Sünen,* Kitâbü'l-Menâsik, 52.

Ashâb-ı kirâm hazerâtı Nebiyy-i Muhterem Efendimiz'in ihrâma girdiği mahal hakkında ihtilâf ediyorlardı. Bazıları iki rekât namaz kıldığı, bazıları râhilesi üzerinde bulunduğu, bazıları Beydâ'ya çıktığı zaman ihrâma girdi diyorlardı. İbn Abbâs Hazretleri bunların hepsine de hak verir; fakat ihrâma girmesinin değil, belki telbiye etmesinin tekerrür etmiş olduğunu söyler; ihrâma girmesi ise ibtidâ Zü'l-Huleyfe'de iken iki rekât namaz kıldıktan sonra vukūa geldiğini der-miyân eylerdi.

İşte görülüyor ki her ne kadar mahsûsça vahdet mevcûd ise de; tahassüs, ihtisâs, telakkī, idrâkte olan tefâvüt hükmü başka başka kalıplara sokmuş bulunuyordu. Vak'ada her ne kadar esâsen vahdet meşhûd oluyorsa da ezhân-ı muhtelifenin mütâlaası mes'eleye türlü renkler vererek zâhirde bir taaddüd husûle geliyordu. Efkâr-ı mütefâvitenin zihinde olan maânîyi tahlîl husûsunda ibrâz ettikleri isti'dâda göre i'tâ-yı hükmde ihtilâf zâhir oluyordu.

Sünnetin zabtı, hükmün illeti, iki mütenâkız olan eserin tevcîhi hakkında vukūa gelen ihtilâf, sehv ve nisyân ashâb-ı kirâmın bazı mesâil-i fer'iyye hakkında ittifâk edememelerinin esbâb-ı mûcibesindendir.

Abdullâh bin Ömer radiyallâhu anhümâ Fahr-i Kâinât Efendimiz'in Receb ayında umre haccı edâ etmiş olduğunu söylüyordu. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe bunu işitince İbni Ömer'in sehven söylemiş olması lâzım geldiğini beyân buyurdular.

Kibâr-ı ashâbdan bir zât, Hazret-i Peygâmber Efendimiz'den [1](وَإِنَّ المَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ) hadîs-i şerîfini rivâyet eylerdi; şu nass-ı hadîsten anlaşıldığı üzere azâbın sebebi bükâ olduğuna kāil olurdu. Hazret-i Âişe bunu istihbâr edince, hadîsin vürûd ettiği vechile zabt edilmemiş olduğunu söyledikten sonra Fahr-i Kâinât Efendimiz bir Yahûdiyyenin zıyâ-ı ebedîsinden dolayı ağlamakta olan Yahûdî âilesi gördüğü zaman: [2](إِنَّهُمْ يَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا) buyurmuş olduğunu beyân etmekle rivâyet olunan hadîsi tashîh buyurmuşlardı.

Fahr-i Kâinât Efendimiz önünden bir cenâze geçtiği zaman kıyâm buyurmuşlar. Ashâb-ı kirâm dahi bu hâli görmüş ve işitmişlerdi. Bir müddet sonra kıyâm-ı nebevînin illet ve sebebini tayîn husûsunda ihtilâf edilerek bazıları kıyâmın cenâze ile berâber bulunması melhûz olan melâikeyi ta'zîm için icrâ edildiğini der-miyân eyler; bazıları ise mevtin dehşet-engîz olan evcâ' ve âlâmını tahattur buyurmasından dolayı kıyâm ettiğini söylerdi. Tabîîdir ki bu ihtimâllere kāil olanlar müslim ve gayr-ı müslim cenâzesinin mürûru esnâsında kıyâmın sünnet olduğuna zâhib oluyorlardı. Fakat Hasan bin Ali radiyallâhu anhümâ bunu görünce hadîsin hatâ olarak ta'lîl edilmekte olduğu i'tikādıyla tashîh zımnında: "Huzûr-ı risâlet-penâhîden imrâr edilen cenâze bir Yahûdî ölüsü olup, ol Hazret başı üzerinden onun geçirilmemesi için kıyâm buyurmuşlardı" demişti.

Fahr-i Kâinât Efendimiz Hayber, Evtâs gazâları esnâsında nikâh-ı mut'aya müsâade etmiş, avdetlerinde ise bundan nehy buyurmuşlardı. Fakat şu vak'a cumhûr-ı ashâbla İbni Abbâs radiyallâhu anhüm arasında ihtilâfın tekevvününe sebebiyet vermiş idi: İbni Abbâs "Evvelki müsâade ilcâ-yı zarûretle vukūa gelmiş olup sonra ısdâr buyurulan nehy ise artık zarûretin mündefi' olduğunu i'lândan ibârettir" diyordu. Cumhûr-ı ashâb ise nehyin evvelki ibâhâyı nâsih olarak vürûd ettiğini derme-yân eylerlerdi.

Görülüyor ki ahkâm-ı celîle-i fıkhiyyede olan ihtilâf ve teşettüt-i ârâ irtihâl-i nebevîden sonra devr-i ashâbda başlıyor. Bunun için daha pek çok avâmil-i rûhiyye ve te'sîrât-ı muhîtiyyenin icrâ-yı nüfûzuyla berâber ictihâdın dahi pek çok ve külliyetli müdâhalesi mevcûd olduğu meşhûd oluyor. Hattâ denilebilir ki beyne'l-ashâb tekevvün eden ihtilâf için az çok yardımı tasavvur olunan bil-umûm avâmil-i hafiyye ictihâdın gizli bir mukaddimesini teşkîl etmiş; binâenaleyh ictihâdda dahi hafî, fakat mechul olan mukaddimelerin vücûdu inkâr olunamaz.

Arz edilen emsilede görüldüğü vechile ihtilâfların üst perdeleri bir derece açıldığı gibi hemen ya bir sehv ve nisyâna, yahud hatâen icrâ edilmiş bir zabta, yahud indî bir te'vîle… tesâdüf olunur. Fakat bu kusurlar şahsa âit olmakla berâber kendisi üzerine bir ictihâd, binâenaleyh bir hükm-i şer'î binâ edilmiş oluyor. İşte şer'-i şerîfe te'sîrât-ı şahsiyye böylece nüfûz etmiş bulunuyor. İhtilâf ediliyor.

Tabîîdir ki müctehid için bu hal bir zelle, bir hatâ sayılır. Fakat bu hatâsı hüsn-i niyetine bağışlanır, indallâh mes'ûl olmaz. Belki bezlettiği zahmet ve meşakkatinden ve hulûs-ı niyetinden dolayı me'cûr olur. Zâten bir insân için o avâmil-i hafiyyenin tesîrâtından kurtulmak pek ziyâde müşkil, yahud büsbütün imkân hâricindedir. Onun için müctehid hatâsında ma'zûr görülür.

Beyne'l-ashâb ihtilâfın meydana çıkması her ne kadar irtihâl-i nebevîden sonra başladı ise de birçoğunun esbâb-ı hafiyyesi tâ Asr-ı Saâdet'te ihzâr olunmuş idi. Beyne'l-ashâb tekevvün eden ihtilâfâtın gizli izleri âsâr ve sünenin mişkât-ı nübüvvetten ahz u iktibâs olunduğu güne, dakikaya kadar imtidâd eder; ondan sonra dahi bir silsile-i mütedâhile hâlini alarak bir hâlet-i nefsiyye, bir cilve-i rûhiyye olmak üzere nazar-ı tetebbuumuzdan ihtifâ ettiği görülüyor.

[195] Yoksa beyne'l-ashâb vukūa gelen ihtilâfât-ı ilmiyyede ağrâz-ı şahsiyye levsiyyâtına boyanmış ellerin, gâye-i emeli arzû-yı nefsâniyyesine vüsûlden ibâret efkâr-ı redîe erbâbının fırka kavgalarına, siyâset gürültülerine karışmış menfaat-perestâna mahsûs desîselerin zerreten-mâ müdâhalesi olmamıştır. Daha ashâb-ı kirâm devrinde din, şerîat pek ziyâde mukaddes bilinir, ağrâz-ı şahsiyyeye âlet edilmezdi.

Ebûbekir ve Ömer radiyallâhu anhümânın hilâfetleri devrinde ümmet içinde nifâk ve şikāk yüz göstermemiş olup henüz sulh u salâh devam ediyordu.

---

[1] Buhârî, *Sahîh*, Cenâ'iz, 44.

[2] İbn Hibbân, *Sahîh*, hadis no: 795.

Osman radiyallâhu anhın devrinden itibâren ümmet içinde tefrika düşmüş Hazret-i Ali'nin hilâfeti esnâlarında ise fitne, fesâd büsbütün alev-rîz-i iştiâl olmakta bulunmuştu. İşte devr-i ashâbın son seneleri hep böyle gürültü ile kavga, fitne ve fesâd ile geçiyor. Devr-i ashâb nihâyet buluyor; fakat o hâl-i esef-iştimâl hep uzanıp gidiyor.

Maazâlik şu ahvâl-i müessifenin ilm-i celîl-i fıkha bir te'sîr icrâ ettiği henüz müşâhede edilmiyordu. İlim daha sâlim olarak, açılmış olan çığır üzerinde terakkîye doğru hareket ediyordu..

Ümmet arasında ilme kıyabilecek siyah yürekli, bed çehreli yüzler henüz görülmüyor; meşâgil-i husûsiyye, mesâî-i umûmiyyeye yardım eden eller arasında henüz tahrîf-i ilme vâsıta olabilecek haydut pençeleri mahsûs olmuyordu… İlim, din henüz sâlim bulunuyordu.

Zâten ulemâ-yı ashâb daima –galip, mağlûb– taraf-ı hakta sebât eder; haksız addettikleri tarafa hiç karışmazlardı. Bununla berâber hak olduğuna şüphe ettikleri işe hiç iştirâk etmezlerdi. Ulemâ-yı ashâb ekseriyet üzere bîtaraf kalıyorlardı.

Hattâ Ammâr bin Yâsir İbn Ömer radiyallâhu anhümâyı Hazret-i Ali tarafına da'vet ettikleri zaman Hazret-i Abdullah: "Ben öyle ahâlî-i İslâmiyyenin yekdiğeri arasında vukūa gelen mukāteleye iştirâk edemem" diyerek da'vet-i mezkûreyi reddetmişlerdi. Hazret-i Ali bizzât kendisi işin içinde iken muârızlarına karşı çok defalar bîtarafâne muâmelelerde bulunurdu. İkinci sınıf fukahâdan olan Ebû Hureyre, Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anhümâ nasılsa kandırılarak Muâviye tarafını iltizâm edermiş gibi görünmüşlerdi ise de işin iç yüzüne vâkıf olunca hemen bundan çekilmişlerdi. Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe nasılsa kandırılmış, Hazret-i Ali'nin aleyhine olmak üzere teşekkül eden Talha ve Zübeyr hazerâtının fırkalarına dâhil olmuştu. Sa'd bin Ebî Vakkâs hazretleri dahi gürültülere iştirâk etmemiş; Ebû Musâ el-Eş'arî dahi bîtaraflığa meyyâl görünüyordu. Hele Muâviye tarafında ekâbir-i ulemâ-yı ashâbdan hiçbir zât yoktu.

Demek istiyorum ki ulemâ-yı ashâb alelekser umûr-ı siyâsiyyeye iştirâk etmemiş; kendi muhît-i ilmîlerinde imrâr-ı hayât eylemişlerdir. Din, şerîat daha o vakitlerde ağrâz-ı şahsiyyeye âlet edilmiyor; ilim serbest bulunuyordu.

Binâenaleyh o zamanlarda cereyân eden ahvâl-i müessifenin beyne'l-ashâb fürûâtça vukūa gelen ihtilâfta medhali olmamıştır. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

İNHİTÂTÂT-I İCTİMÂİYYE

–60'tan mâba'd–

Mehîb ordularıyla daha göz önünde duran mevkib-i hümâyûnuyla Avrupa içerlerinde timsâl-i kudret gibi tecellî eden, hatt-ı ric'atin bu'diyetini, askerin yorgunluğunu, vazîfesinin ehemmiyetini, mesûliyetin büyüklüğünü ve maazâlik daima muvaffakkıyeti, daima hedefi düşüne düşüne gözüne uyku girmeyen Sultân Süleymân-ı Kanûnî'nin ilk Avrupa seferinde muzaffer ordusuna hücûm emrini vereceği günün sabâhı ales-seher otağ-ı hümâyûnu önünde hıçkıra hıçkıra ağlayarak ve eyâdî-i tazarru'unu açarak:

– Bî-hudûd azametlerin mâlik-i mutlakı Rabbim! Şerîk ve nazîri olmayan nâm-ı Sübhânî'ni i'lâ ve evâmir-i ilâhiyyene tebean adâleti tatbîk ve icrâ için tevfîkāt-ı Rabbâniyyene ittikâ ederek buralara kadar gelen abd-i âcizini ve şu mücâhid kullarını mahzûn kılma… Nâm-ı Celâline nisbetle bir karınca kadar kuvveti olamayan muvahhid kulların, beşerin iktidârı yetebildiği nisbette techîz ve teslîh olundular. Zafer, şân u şeref senindir, mücâhid kullarını mahzûn buyurma yâ Rabbî.. diye duâlar ettiğini gören sadr-ı âzamı - zannederim İbrahim Paşa olacak- ve dolayısıyla ordusu artık yerin menâatını, yorgunluğunu unutur, her nefer âhenîn bir azim, dolu bir ma'neviyyetle koşar, hedefe, ileriye, vazîfesi başına, zafere koşar ve bulur..

O hâkimiyetler, o galibiyetler ilim ve amelin netîcesi değil mi?

Ve şu hep bildiğimiz sukūtlar, hezîmetler cehil ve keselin netîcesi değil mi?

Zavallı Gülistâne'yi anası babası evlendiriyor da kocası olacak adamın müslüman olmadığını bilmiyor.. İhtimâl ki o bîçâre adamcağız da kendisinin hıristiyan olduğundan haberdâr değil.. İşte derdin büyüğü burası.. Âlemin mu'tekadât ve hissiyyât-ı vicdâniyyesine karışmak gibi faydasız ve abes bir fikri okşamak istemediğimi tekrâr ederim. Mes'ele, müslim gayrimüslim olmak mes'elesi değildir ve maksûd-ı aslî, mecma-i beşerde, hayât-ı ictimâîde ilcâât-ı tabîiyye veya müessirât-ı dâhiliyye veya hâriciyye dolayısıyla tevellüd eden emrâzdan –ki dinî, ilmî, iktisâdî, siyâsî, maddî, ma'nevî, ilh… gibi envâı vardır– birinin muhîtimizdeki isti'dâd-ı taazzuvunu –aczime bakmayarak– teşrîhtir; ma'lûmu i'lâmdır..

Her şeyden ziyâde ve her şeyden evvel muhtaç olduğumuz terbiye ve tahsîli terbiye-i İslâmiyye, terbiye-i Osmâniyyeyi ihyâ eylemek, ta'mîm eylemek her yer için ne kadar lâzımsa Afrika'daki vilâyetimiz için, Suriye ve Cezîretü'l-Arab için bir kat fazlasıyla vâciptir, farzdır. Dest-gâhları, sanâyii ve ilmiyle **[196]** meşhûr olan Musul ve Bağdat havzasını, yahud daha umûmî bir bakışla küçük Asya'nın İskenderun Körfezinden Basra Körfezine bir hatt-ı ufkî çizerek vücûda getireceğimiz, etekleri Bahr-i Ahmer ve Bahr-i Muhît-i Hindî'ye kadar uzanan Avrupa henüz mezheb münâzaâtı, Papa münâkaşâtıyla uğraşırken bahriyyûnumuz bu denizleri cevelân-gâh ittihâz eylemiş ve hattâ nâmdâr bir amiralimiz Hind'in bir iskelesinden Bursa'ya kadar gelmek ve büyük Asya'yı kısmen dolaşıp müşâhedâtını zabteylemek ve bu sûretle denizde kaybettiğini karada kazanmak gibi yararlıklar göstermişti. Kıt'a-i arzı, adayı –ki ser-â-pâ müslim ve muvahhiddir– göz önüne getirip lâ-akall onbeş milyon benî beşerin –ki bir vakitler yalnız bir parçası bu adedin iki misli nüfûsu besleyen bir hükûmet idi– hüdâî nâbit otlar gibi bu kocaman adada doğup büyüdüğünü ve yine toprağına karıştı-

ğını ve bunların terbiye-i fikriyyeleri için şimdiye kadar "teşebbüs" denebilecek hiçbir hareket yapamadığımızı, yapmadığımızı düşünecek olursak mes'ûliyetimizin büyüklüğünü ve ne kadar çok ve medîd çalışmak ihtiyâcı karşısında bulunduğumuzu görürüz, ki bu vazîfe doğrudan doğruya ulemâ-yı millete âit olsa gerektir.. İhtiyâcât-ı medeniyyemizin bu derinliklerini ve meydanı boş bulan Katolik ve Protestan misyonerlerin mesâîsini görüp hisseden Mısır'daki Câmiü'l-Ezher'in yetiştirdiği efâzıl-ı ulemâ-yı İslâmdan Şeyh Ahmed Abbâsî el-Ezherî Efendi hazretleri her tehlikeye, her meşakkate tahammül ederek on, on beş sene mukaddem Beyrût'ta vaz'-ı esâsına muvaffak olduğu mektebi, Medresetü'l-Osmâniyye'siyle misyoner istîlâsına müdâfaaya başlamış ve bu necip hizmetiyle farîza-i ictimâiyyesini bi-hakkın yerine getirmiştir. Elif-bâdan başlayan ve müddet-i tahsîli sekiz sene olan bu medrese "terbiyye-i İslâmiyye" esâsına müstenid ve şâkirdânı, Fransızca, İngilizce tekellüm ve kitâbet eder; fünûn-ı ma'lûmeyi, ahvâl-i âlemi az çok öğrenir, anlar; şehâdet-nâmeler her sene muntazaman müstehıklarına verilir, nutuklarında mübâhaselerinde, ilim ile İslâmiyet'in müterâfık olduğunu, saâdet-i beşeriyye, yani medeniyyet-i hakîkıyye demek İslâmiyet demek iken biz, asr-ı hâzır müslümanları bu ni'met-ı uzmâ-yı Rabbâniyyeyi takdîrden ve esbâb-ı husûlüne tevessülden pek tebâüd ettiğimizi, medeniyet-i hâzıra-i beşeriyye ile İslâmiyyet'in sıhriyyetini, bir vakitler ulemâ-yı İslâm'ın "muammâ-yı hayât"ı halletmek "terbiye-i fikriyye ve ahlâkiyye"yi i'lâ eylemek için nasıl çalıştıklarını ve sonra nasıl ârızalarla inhitâtlara düşüldüğünü, [1](اغنى الغنى العلم) ve [2](اكرم الحسب الادب) olduğunu müstemiîne ifhâma çalışırlar. Beyrût'ta az çok belirmeye başlayan ve tek tük göze ilişen müslüman gençler, bu şeyh-i muhteremin mahsûl-i mesâîsidir.

Fakat bu bir adamın gücü kuvveti, bizi saran zulümât-ı cehli yarmaya kâfî mi? Heyhât.. Sümme heyhât!.. Beyrût'un, "Re's-i Beyrût" caddesinden şehrin içerlerine doğru şöyle gidecek olsak Medresetü's-Sûriyyeti'l-İncîliyye, Medresetü'l-İskotlandiyyetil-İngiliziyye, Medresetü'l-Katolikiyyetil-Almaniyye, Medresetü'd-Diyakos, Medresetü'l-Kadîs Yûsuf, Medresetü'l-Yesû'iyye'ye ve daha bu saydıklarımın ez'âf-ı muzâafına müsâdif oluruz.

Makalemizin mevzûu Beyrut'taki klerikal mektep ve medreselerin envâ ve derecâtını ta'dâda ma'tuf olmadığından ve bunların kıymet ve mâhiyetini maârif nezâret-i celîlesi bizden iyi bilip cereyân-ı tabîîsine bir şekl-i kānûnî vermeye elbette çalıştığından biz yine sözümüze ric'at eder ve deriz ki: Bu muhteşem binâlar arasında boynu bükük yetîm gibi değil, seher yıldızı gibi duran Medresetü'l-Osmâniyye sizden, ey ulemâ-yı İslâm nazîreler görmek istiyor.. Teşebbüs, amel bekliyor; bir değil, bin Medresetü'l-Osmâniyye vatanımızın her köşesinde parlamaya başlamadıkça biz mevcûdiyet-i siyâsiyye ve ma'neviyyemizi muhâfaza ve idâmede pek güçlük çekeriz; ve diyebilirim, ki sevkıyât-ı askeriyyeden ziyâde, teşebbüsât-ı ilmiyye, vaziyet-i siyâsiyyemizi takviye edecek ve bizi birbirimize tanıtacaktır. İsyân eden cehildir, onu imâte edelim, onun belini kıralım.. Bu, lâfla olmaz; fedâkârlıkla, zahmetle, meşakkatle olur.

Bu fesîh ve mukaddes vatanın çocuklarını şimdiden medreselere, mekteplere komazsak zâten dolu olan hapishânelerimizde yer bulunamaz olur ve yarın mazbût hapishâneler yapmaya mecbûr olacağımıza bugün muntazam mektep, medrese yapsak daha kârlı çıkarız.

Milletine istinâd eden hükûmetler, hükûmetini kendisi teşkîl eden milletlerde mikyâs-ı temeddün köyler, köylüler iken bizde henüz milleti teşkîl eden kitlenin, unsurun yarısı göçebe hâlinden bile kurtulamamıştır.

Asker olan, vergi veren, koyu cehâletin derin kuyularında yaşayan bu, kuzu gibi insan sürüleri ulviyet-i İslâmiyyeyi, ni'met-i hürriyyet ve meşrûtiyyeti öğrenmek için ey ulemâyı kirâm, şimdiye kadar ne düşündünüz, neye teşebbüs buyurdunuz, nerelerde mektep, medrese açtınız? Nerelerini gezip dolaştınız?..

Ne zaman, ki en büyük âlimimiz en küçük köyümüzde böyle bir teşebbüs-i umrânîde bulunur ve her şeylere katlanarak ve senelerce uğraşarak mesâîsini semeredâr ederse o zaman biz hürriyetimizin sâhibi oluruz..

Ey hazîneler değer dimâğ sâhibi ulemâ-yı kirâm! Siz yükseldiğiniz tabaka-i idrâkten, Osmanlı milletini, Osmanlı hükûmetini teşkîl eden ve Rumeli'de, Anadolu'da, Kürdistan'da, Arabistan'da, Afrika'da küme küme biriken insan yığınlarına kuş bakışıyla bakınız ve –lütfen, inâyeten– bâri zihnen bunların arasına ininiz; ecnebî muhîtlerdeki ulemânın milletlerine olan hizmetlerini düşünmeye hâcet kalmaksızın seviye-i idrâkimiz, noksanlarımız göz göze bütün merâretiyle çarpar. –sonu var–

M. Ali Münir

Bir tâir-i kudsîyi uçurdun yuvasından,
Bir lâne-i ârâmı tebâh eyledin ey mevt!
Bir gonce-i ne'şküfteyi pâ-mâl-i hazânın,
Bir hacle-gehi hâk-i siyâh eyledin ey mevt!

Tâhirü'l-Mevlevî

* * *

[197] SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

ÂHİRET YOLU

Sokakta sâde bir "Âmîn!" sadâsıdır gidiyor:
Mahalle halkı birikmiş, imâm duâ ediyor.
Basık bir ev; kapının iç yanında bir tâbût,
Başında inleyen avâzı dinliyor, mebhût.
Denildi: "Fâtiha!", âmîn kesildi, bir gizli
İnilti başlayarak, herkesin uzanmış eli
Cebîn-i hüznünü bir kerre okşayıp indi;
Deminki zemzemeler bir zaman için dindi.
Duyuldu sonra imâmın nidâ-yı mağmûmu,

[1] "En büyük zenginlik ilimdir."
[2] "En kıymetli değer edeptir."

Diyordu:
– Söyleyin Allâh için şu merhûmu
Nasıl bilirsiniz ey müslümanlar?
– İyi biliriz!
– Yarın huzûr-ı İlâhî'de toplanıp hepiniz,
Bu yolda hüsn-i şehâdet edersiniz ya?
– Evet!
– İmâm Efendi helâllık da iste merhamet et...
– Helâl edin hadi öyleyse şimdi hakkınızı!
– Helâl edin hadi bekletmeyin adamcağızı!

Cemâatin yüreğinden kopup "Helâl olsun!"
Nidâ-yı safveti, birden cenâze âh-ı derûn
Misâli uğrayıp evden fezâda yükseldi.
İçerde başladı bir cûş-ı nevhadır şimdi!
Başörtüsüyle kadınlar gözüktü pencereden:
– Bıraktın öyle mi en sonra kardeşim bizi sen!
– Yıkıldı dostlar evim, barkım.. Âh gitti kocam!..
– Dayım melek gibi insandı, ben nasıl yanmam!
– Tamâm otuz senedir komşuyuz da bir kerre,
Kızıp da "ey!" demiş insan değildi, hemşîre!
– Zavallı Remziye! Boynun büküldü evlâdım..
– Babam ne oldu?
– Baban... Öldü!
– Etme Ayşe Hanım!
Bu söylenir mi ya? Hicrân olur zavallı kıza...
– Ayol! Şu öksüzü bir parçacık avutsanıza..
Açın da cumbayı etrâfa baksın ağlamasın..

Göründü cumbada baktım ki tombalak, sarışın,
Sevimli bir küçücek kız.. Beşinde ancak var.
Donuk yanakları üstünde parlayan yaşlar,
Zavallının eriyen rûh-ı bî-günâhı idi!
Benim o mersiye yâdımda ağlıyor ebedî.

Sefîne-pâre ki sırtında mevc-i bî-hissin
Yüzer.. Önünde ademden nişâne bir engin
Çeker durur onu sâhil-cüdâ açıklarına,
Bakar mı bir taşın üstünde durmuş ağlayana?
Cenâze dûş-i cemâatte çalkalandıkça,
O tahta-pâreye benzerdi düşmüş emvâca.
Nasıl duyar ki uzaklarda inleyen kadını?
Nasıl görür ki yetîmin hurûş eden yaşını?
Bu hây u hûy-ı kıyâmet-nümûn içinde söner
Samîm-i hilkati sûzân eden enîn-i beşer!

Değilmiş öyle geniş nâlenin hudûdu meğer:
Sokak bitip dönülünce kesildi mâtemler.
O tahta-pâre-i câmid, o iğbirâr-ı samût,
Güzer-gehindeki eşbâhı bir mehîb sükût
İçinde terk ederek muttasıl şinâh ediyor,
Zemîne bakmıyor artık, semâ deyip gidiyor.
Bu mahmilin neye sık sık değişsin efrâdı
Suâli fikre büyük bir hakîkat anlattı:
Evet bekā ezecek cism-i zâr-ı fânîyi,
Vücûd çekmeyecek ömr-i câvidânîyi.

Bu bâr-ı müdhişin altında titreyip dizler,
Dayanmıyor üç adımdan ziyâde dûş-ı beşer!
Ağır ağır gidiyorken cenâze kāfilesi,
Nihâyet oldu musallâ birinci merhalesi.
Çıkınca üstüne son minberin hatîb-i memât,
Açıldı dîde-i im'âna perde perde hayât.

Serîr-i vâpesînindir şu bî-pervâ uzanmış taş,
Ki nermîn hâb-gâhından çıkar bir gün vurursun baş!
Elinden yok halâs imkânı mâdâme'l-hayât uğraş..
Senin bir sedd-i râhındır, aşılmaz.. Muktedirsen aş!

Musallâ: Müncemid bir mevcidir eşk-i yetîmânın!
Musallâ: Âhıdır berceste, mâtem-zâr-ı dünyânın!
Musallâ: Minber-i teblîğidir, insâna Yezdân'ın..
Musallâ: Ders-i ibrettir durur pîşinde irfânın.

Bu minberden iner nâsûta en müdhiş hakīkatler;
[198] *Bu yerden yükselir lâhûta en hâlis kanâatler.*
Civârından geçer zulmette bî-payân hayâletler:
Kefen-ber-dûş geçmişler, kalan uryân sefâletler!

Babam, kardeşlerim, evlâdım, amcam.. Belki bunlardan
Muazzez bildiğim kıymetli birçok yâr-ı cân el'ân
Bu taştan atfeder zanneylerim dünyâya son im'ân..
Benim rûhum bu heykelden duyar hâmûş bin efgān!

Serîr-i saltanatlar devrilir, alt üst olur dünyâ;
Müşeyyed burc u bârûlar düşer bir bir, bu taş hâlâ
Zamânın dest-i tahrîbiyle durmuş eyler istihzâ!
Bütün mevcûda hâkim bir adem timsâlidir gûyâ.

Namaz kılındı, duâ bitti. Kârvân yoluna
Düzüldü, taht-ı memâtın girip birer koluna.
Bu âhiret yolu ancak yarım saat sürdü;
Girince âlem-i emvâta yolcular durdu.
Cenâze indi omuzdan yavaş yavaş; sonra;
Sokuldu servilerin ortasında bir çukura.
Atıldı üstüne üç beş kürek izâm-ı remîm:
Kabardı sîne-i gabrâda bir hurâc-ı elîm!
Evet, çıban, ki yatan duymuyorsa dehşetini,
Dönün de arkadakinden sorun fecâatini!
Sükûn içinde uyurken şu bir yığın toprak,
İlel-ebet o küçük rûh çırpınıp duracak!..

–14 Teşrînisânî 325– **Mehmed Âkif**

Fransızca Bir Risâleden

"JAPONYA'NIN 1909'DAKİ KUVÂSI"

Japonların imparatorlarına karşı perverde eyledikleri hiss-i muhabbet, evlâdın ebeveyn hakkında perverde ettiği hiss-i muhabbetle mâhiyeten müttehid olup, Japonları mevki'-i iktidârda bulunan hükümdârlarına perestiş derecesine kadar vardırır; imparatorun evâmirine şekl-i mutlakıyyet, kat'iyyet iktisâb ettirir. Hattâ "Tokyo" Dârülfünûnu mual-

limleri gibi Avrupalılar derecesinde vâye-mend-i irfân u kemâl olan zevât bile akāid-i dîniyye sırasına geçen bu i'tikādda şüpheleri olduğu zannına mahal verebilecek bir fikrin husûlüne, şüyûuna cevâz vermezler. Çinliler'in usûl ve kavâid-i mer'iyyeleri iktizâsınca imparator ahâlînin anası, babası mesâbesindedir. Bütün memâlik-i şarkiyyede ebeveynin evlât üzerinde hakk-ı hayât ve memâtı var. Yani ebeveyn lede'l-îcâb evlâdını öldürebilir. Japonların imparatora karşı olan muhabbet ve sadâkatleri perestiş-i ecdâd usûlünün bir şekl-i tafsîlîsidir.

Vatan muhabbeti de ayn-ı histe mündemic, ayn-ı hissin îcâbâtındandır. Arz-ı mukaddes nazarıyla bakılan Japon ülkesi emvâtın hâkister-i ebdânından müteşekkil değil mi ya? O arz-ı mukaddes hiçbir zaman istîlâya ma'rûz olmadığı gibi ma'rûz olmak ihtimâli de yoktur. Hattâ Moğol hükümdârlarından Kubilay Han sekizinci asr-ı mîlâdînin nihâyetlerine doğru Japonya'yı memâlikine ilhâk etmek ister; bunun için Japonya'ya sefirler gönderir Japonlar sefirlerin teklîfine gayet kestirme bir cevap verirler yani gönderilen iki sefirin kafalarını keserler. Sonra da umûmen kıyâm ederek Kubilay Han tarafından memleketlerini istîlâ için gönderilen donanmayı mahv u perîşan ederler.

Japonlar gayet sâde bir kāideye tâbidirler pederlerine nasıl itâat ederlerse Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünde vekîli nazarıyla baktıkları imparatorlarına da öylece muhabbet, hürmet ederler.

Japonya'yı bid-defeât kana boyayan birtakım iğtişâşât bu fikrin nakīzini müeyyed gibi görünüyorsa da misâl olmak üzere irâd edeceğimiz vak'a-i âtiyye bu tenâkuzun hakīkī olmayıp zâhirî olduğunu isbât edecektir.

Bin sekiz yüz yetmiş altıda Japon ordusu başkumandanı olan Mareşal "Saigo Takamori" imparatora karşı fart-ı sadâkatinden dolayı en benâm ricâl sırasına geçmiş, Japonya ordusunun Avrupa usûlü vechile tensîki hakkındaki arzûsunu hayyiz-i fi'le îsâl etmek merâkına düşmüş idi. Gerek kendisinin, gerek evvelce Fransa'dan celbedilen muallem zâbitânın mesâî-i vâkıalarıyla yetmiş bin kadar muallem askerden mürekkeb bir kuvvet teşkîl edildi o esnâda Japonya'da Avrupalılar aleyhine bir hareket zuhûr ve "Haiku" isyânını intâc etti.

Fakat tedâbîr-i müessire ittihâzıyla bu ihtilâl bastırıldı ise de Mareşal "Saigo" hükûmetin Avrupa efkârına fart-ı temâyül sâikasıyla girîve-i hatâya saptığına zâhib oldu. Halbuki bidâyeten bu efkârın kabûlüne tehâlük gösterenlerden biri de kendisiydi. Mareşal "Saigo" Japonya âdât-ı milliyyesiyle an'anât-ı kadîmesinin tehlikeye düşmesinden korktu. Efrâd-ı maiyyetinden kırk bin kişi alıp, kendi tensîk-kerdesi olan Japon **[199]** ordusuna hücûm etti. Japonlar buna "Satsuma" isyânı derler. Bu isyân sekiz ay kadar sürdü. İki taraftan birçok kimseler telef oldu. Son muhârebede "Saigo"nun maiyetindeki efrâddan on sekiz bin kişi adem-âbâda gitti. Kendisi de kalçasından yaralandı; diri diri düşman eline geçmemek için kendi maiyetindeki adamlardan birine başını kestirdi.

El-yevm Tokyo'nun "Ueno Park" denilen gayet güzel bir mevkiinde imparatorun emriyle bu adamın heykel-i nîm-endâmı rekz edilmiştir. Zîrâ muhâliflerin hareket-i vâkıaları hükümdâra karşı isyân değildi; imparatora karşı silâh be-dest-i tecâvüz olmakla aldanmış olmaları melhûz idi. Onlar hareket-i vâkıalarıyla imparatora tebea-i sâdıka sıfatıyla hizmet ediyoruz zannediyorlardı. Böyle bir hatâda, hizmetlerini takdîre, bâ-husûs "Saigo"nun nâmını heykel rekzi sûretiyle enzâr-ı âmmeye karşı teşhîre mâni olmamak lâzım gelirdi. Nitekim mâni de olmadı. Avrupalılar, Japonlar'ın imparatora karşı perverde ettikleri sadâkat ve muhabbetin derecesini diğer bir sebepten dolayı takdîr edememişlerdi. Avrupalıların i'tikādınca Japonya'da biri dînî, diğeri siyâsî olmak üzere iki imparator vardı. Avrupalılar müddet-i medîde bu i'tikādta bulundular, bu i'tikādın bid-defeât netâic-i seyyiesi görüldü. Süferâ "haşmet-meâb" ünvânını verdikleri "taikun" yani siyâsî imparatora mürâcaat, onunla birtakım mukāvelât akd ederlerdi. Halbuki imparatorun mührü olmadığı için bu mukāvele-nâmelerin hükmü, ehemmiyeti yoktu. "Taikun"ların asıl ünvânı "shogun" idi ki ma'nâsı "serdâr" demektir.

"Shogun"lardan bazıları ecnebîlere karşı kendilerine daha ziyâde bir pâye vermek için "Taikun" (büyük prens) ünvânını aldılar.

Fakat taikunların hiçbiri imparatorluk iddiâsında bulunmadı. Japonya'da daima bir imparator vardı, bazen hâiz-i nüfûz olmamakla berâber yine onun nâmına icrâ-yı hükûmet edilirdi. Yalnız kuvve-i icrâiyye "taikun"da teşahhus etmişti. "Taikun"un icrââtına karşı itirâz edilebilir, fakat imparator sıfat-ı kudsiyyeti hâiz olduğundan ona karşı şakk-ı şefe edilemez idi. Japonlar bu iki kuvveti aslâ birbirine karıştırmadılar; ahâlînin sadâkati, muhabbeti daima imparatora idi.

"Shogun"luk 1190 tarihinden 1867 senesine kadar devam etti, yedi yüz seneden ibâret olan bu müddet zarfında milletin ahlâkı, ma'neviyâtı üzerine azîm bir te'sîr icrâ eyledi. Japon tarihi beşinci asr-ı mîlâdî nihâyetine kadar efsâneden ibâret olup elde vesâik-i târihiyye yoktu. Fakat "Buda" mezhebinin Japonya'ya ithâli tarihi olan beş yüz elli beş sene-i mîlâdîsinden itibâren müdevvenât-ı mahfûza sâyesinde metîn esâslara istinâden tedkīkāt, intikādât icrâ edilebilir.

Japonya'ya "Buda" mezhebiyle Çin medeniyeti, Çin medeniyetiyle de –bakiyye-i eyyâm-ı zindegânîlerini ibâdât u tââta hasretmek üzere– hükümdârların saltanatından ferâgatleri âdeti girdi. Bu âdet kurûn-i vustâda imparatorların nüfûzuna bir dereceye kadar sekte îrâs etmiş idi.

Sekizinci asrın evâhirinde hükûmet Çin usûlü üzere tensîk edilmiş idi. Bu usûl iktizâsınca "ibnü's-semâ" olan hükümdârın kendisine karşı mes'ûl bir hey'et-i vükelâsı var idi. Tatbîkāt nokta-i nazarından hükûmetin bu şekl-i mutlakiyeti hakīkī olmaktan ziyâde zâhirî, itibârî idi.

Japonya'nın şekl-i ictimâîsi, usûl-i idâresi bütün hükûmât-ı ibtidâiyyede olduğu gibi derebeyliği usûlünden ibâretti. Derebeyleri zîr-i idârelerinde bulunan mahallerin zabt u rabtını, kendileriyle maiyetleri tarafından ibrâz edilen cebr ü şiddetle te'mîn, kurûn-i vustâdaki baronlar gibi daima birbirleriyle muhârebe ederler idi. Bunlardan bazıları silâh kuvvetiyle fevkalâde kesb-i nüfûz ve kuvvet ettiler. Ez-cümle

derebeylerinin en sâhib-i nüfûzu olan "Fujivara" âilesi altı yüz yetmiş tarihinden bin elli tarihine kadar hükûmetin zimâm-ı umûrunu yed-i temşiyetinde tuttu.

Bu âilenin erkânı en mühim hizmetlere ta'yîn, kızları da imparatorlara tezvîc edilirdi.

Uzakta duran diğer derebeyleri rahat durmadıklarından mücâdele eksik olmazdı. Bu mücâdelât-ı mütemâdiyye neticesinde "Taira"lar "Minamoto"lar nâmıyla iki büyük fırka zuhûr etti. Bunlar on birinci asrın nısf-ı ahîriyle on ikinci asrın nihâyetine kadar zimâm-ı hükûmeti ele almak için mücâdeleden, müşâcereden hâlî kalmadılar. O zaman kim en kuvvetli askerle memleketi zabtedip arâzîyi maiyetindeki efrâda tevzî ederse hükümdâr o olurdu, Tairalar bin yüz seksen beş tarihinde külliyyen inkirâz bulduktan sonra zimâm-ı idâre-i memleket "Minamoto"ların reisi "Yoritomo"nun eline geçti; imparator buna "Shogun" ünvânını verdi. Ahlâfı da bu ünvân ile yâd olundu. Bin beş yüz doksan ikide "Hideyoshi" nâmındaki shogun vâdî-i temerrüdde pûyân olan sâir derebeylerini tedmîr, Kore'yi teshîr etti. Çin'i de kabza-i tasarrufuna geçirmek tasavvurunda iken beş yüz doksan sekizde kabza-i mevt-i bî-emâna teslîm-i girîbân etti.

Müteneffiz derebeylerinden "Tokugawa" "Hideyoshi"nin oğlunu babasının sarayından dışarı attı; rahat durmayan derebeylerini tenkîl, bunlardan kalan emvâl ve emlâkin kısm-ı a'zamını kendi adamları beyninde taksîm etti. Fakat bu sûretle tedîb ve tenkîl edemediği "Satsuma" ve "Choshu" âilelerine birtakım tahsîsât i'tâ ederek memlekette iâde-i **[200]** âsâyişe muvaffak oldu. İmparatora karşı riâyette kusûr etmediğinden "Tokugawa"ya imparator tarafından evlâdına da intikal etmek üzere "Shogun" ünvânı tevcîh olundu.

Japonların fikri bu usûl ile işbâ' edilmiş, bu usûl-i idâre beynlerinde kök salmış idi.

Derebeyliği zamanında Japonya ahâlîsi dört sınıfa taksim edilmişti. Bunlardan biri zâdegân sınıfı diğerleri de köylülerle erbâb-ı san'at ve ticâret sınıflarıydı. Arâzî sâhibi olan derebeyleri müstahkem şatolarında ikamet ederler, bazı tekâlîf mukâbilinde efrâd-ı maiyyetlerini himâye eylerlerdi. Bunlar için muhârebe ihtiyâcât-ı zarûriyyedendi. Böyle muhîtlerde terbiyyet-pezîr olan çocuklarla "Samuray" denilen asker sınıfının nuhbe-i âmâli, gaye-i fikir ve hayâli de şân u şeref kazanmaktan ibâretti "Samuray"lar hâiz oldukları sıfat-ı askeriyyeden dolayı zâdegândan ma'dûddular. Çünkü Japonların fikrince bütün zâdegânın asker olması, bütün askerlerin de zâdegândan addedilmesi lâzım geliyordu. Bunların gâye-i ta'lîm ve terbiyeleri, meşgaleleri cengâverlikten ibâret idi. Derebeylerine karşı itâat ve sadâkat-i kâmile üzere bulunmak i'tikādı kendilerince din kadar hâiz-i kuvvet idi. İçlerinde bunun aksini tahayyül, bundan tecrîd-i nefs eden kimse bulunmaz idi.

Japonya'da "düello" yerine "harakiri" denilen intihâr âdeti kāim olmuş idi. Hakarete dûçâr olan bir adam iâde-i nâmûs için intihâr ve bu sûretle kendisini tahkīr eden kimseyi de intihâra mecbûr ederdi. Bu hal, Japonların fart-ı metânet ve cesâretlerine delîl olan bu âdet hâlâ cârîdir. İntihârlar da, mecbûrî, ihtiyârî nâmlarıyla ikiye ayrılır. Mecbûrî intihâr hükûmetin zâdegâna mahsûs bir lütfudur. Zâdegândan biri idâma mahkûm olursa cellat elinde ölmemek için intihâr etmesine müsâade olunur. İntihârlar alelumûm ma'bedlerde vukū' bulur. Birtakım ekâbir de şâhid sıfatıyla mahall-i intihâra gider. İntihâr edecek adam yüzünü mabedin teveccüh noktasına çevirir, diz çöker, yenlerini dizlerine bağlatır (çünkü zâdegândan olanların ba'del-intihâr be-hemehâl yüzüstü düşmeleri lâzımdır). Müntehir karnının sol tarafına bir bıçak sokar yavaş yavaş bunu sağa doğru çeker. Yanında duran, müntehirin bu hareketini noktası noktasına ta'kîb eden bir dostu da birden bire ayağa kalkarak kılıçla müntehirin başını keser. El-yevm kaldırılmış olan bu âdetin avdet etmek ihtimâli varsa da ihtiyârî intihârlar el-yevm vâkidir.

Ferid

ISLÂHÂT-I MEDÂRİS HAKKINDA BİR MÜTÂLAA

Bir memlekette dîn-i mübîn-i İslâm'ın kuvveti o memleket ulemâsının iktidâr ve i'tibârı nisbetindedir. Ulemâ-i İslâm ahkâm-ı İslâmiyyenin hikmet ve hakīkatini halka tefhîm edemez de aklına gelen safsataları din nâmına kabul ettirmek sevdâsına düşerse, dine hizmet değil, belki ihânet etmiş olacağı gibi, allâme de olsa haysiyeti olmayan bir âlim matlûb hizmeti ifâ edemez. Şimdiye kadar gerek heyâkil-i müstebide ve gerek efrâd-ı ahâlî nazarında yok diyecek dereceye gelen haysiyet-i ulemâyı tamamıyla iâde etmek ve ihtiyâcât-ı zamân nokta-i nazarınca değerli âlim yetiştirmek yani eltâf-ı meşrûtiyyetten ilmiyyenin de hissesini almak bugün dîn-i mübîn hâdimleri, peygamber vârisleri üzerine farz-ı ayn gibidir. Eski za[man]larda medreseler ilmin me'hazı, her türlü maârifin merkezi iken epey vakittir ki kubbe-i hamâkat deniliyor, mevki'-i cehâlet nazarıyla bakılıyordu. İlim ve maârifi mahv ile milletin cehâletinden istifâde etmek fikrinde yaşayan hükûmet-i müstebide, her sınıf ahâlî hakkında tatbîkini lâyık gördüğü darbelerden en büyüğünü ilmiyyeye indirmişti. Çiftçilere ve hattâ çobanlara kadar sarık sardırmak gibi bir desîse ile haysiyet-i ilmiyyeyi pâymâl etmiş, kendine mahsûs olan bir kurnazlık ile hasbeten lillâh okumak fikrinde bulunan talebe-i ulûmu da çalışmaktan vazgeçirmişti. Hâsılı ilmiyyenin vücûdunu tedrîcen ortadan kaldırmak fikr-i bâtılına hemen hemen muvaffak olmuştu. Bugün bu enkāz-ı istibdâd çok şükür mahvoldu. İlim ve maârifin kadrini bilecek, erbâb-ı iktidârın kıymetini takdîr edecek bir hükûmet-i meşrûtayı hamd olsun gözümüz gördü. Şimdiye kadar her türlü terakkīden geri kalışımız bir ma'zerete hamledilebilirdi. Bundan sonra vukū' bulan betâet şüphesizdir ki kendimizi, yalnız kendimizi mes'ûl tutacaktır. Şöyle yapacağız böyle yapacağız sözlerinin lezzetiyle dimâğımız doldu. Artık yapacakları yapmak, kuvveden fiile çıkarmak zamânı geldi. Sonu gelmeyecek menfaat-i şahsiyyeye kapılmaya-

lım. Meslek nâmına ciddî çalışalım. Yoksa sûretâ çalışalım sözüyle iktifâ etmeyelim, yahud kendimizi çalışıyor gibi göstererek herkesi aldatmayalım. Medreselerde fünûn-ı hâzıranın okunmaması, ve binâenaleyh bir ümîd-i istikbâl bulunmaması daima talebeyi medreseden soğutuyor. Biz-zarûr mekteplere teşvîk ediyor. Bu hâlin devâmı mürûr-i zamân ile talebenin tükenmesi, medreseye lüzûm kalmaması gibi vahîm bir netîce tevlîd edecek mâhiyeti hâizdir. İlmiyyeyi eski hâline ircâ etmek ve belki de mevcûdiyetini muhâfaza edebilmek eğer yanılmıyorsam medreselerde ulûm-ı dîniyye gibi fünûn-ı cedîdeyi de mekteplerden daha mükemmel okutmak, talebe ve medreseyi fevkalâde intizâma almak, hâsılı bir ümîd-i istikbâl te'mîn edip de tabiatıyla herkesi medreseye celbetmek husûsunda erbâb-ı ilmin gayret ve himmetine kalmıştır.

İşte bu mühim noktaları daha ziyâde takdîr eden Ders Vekâleti ıslâhât-ı ilmiyye için vukū' bulan teşebbüsâtıyla bütün ulemâyı, umûm talebeyi minnetdâr etmiştir. Fakat meslek-i ilmiyyede bulunan sâir ulemâ da ıslâhât-ı medâris hakkındaki fikirlerini şu sırada meydana koysalar fâideden hâlî **[201]** olmaz zannederim. Bu husûsta en ziyâde nazar-ı dikkate alınacak birkaç cihet vardır ki şu mülâhazaya binâen tafsîle lüzûm görüyorum.

Evvelen ashâb-ı hayrât tarafından talebe-i ulûmun idâresi için tahsîs edilmiş vakıfların yekûnu mühim bir meblağ teşkîl ettiği halde köpeklerin bile yiyemeyeceği birkaç kaşık çorba ile birkaç fodla mukābilinde mahvolup gidiyor. Sûisti'mâle meydan vermemek için (mesâğ-ı şer'îye binâen) bunlar nakde tahvîl edilse de talebe-i ulûma maaş verilse bir dereceye kadar talebenin idâresi te'mîn edilmiş olur. Sermâye-i ömründen birçok vakitlerin zıyâına sebebiyyet veren, el-hâletü hâzihi tese'ül şeklini almış olan cer sefâletinden de talebe kurtarılır. Ve hârice karşı sarıklıyı ahâlî omuzundan geçindirmek gibi bir kirden hükûmet-i meşrûtamız muhâfaza edilir.

Sâniyen: Her gün ulûm-ı Arabiyyeden iki ders okuyan talebe-i ulûma bir de fünûn-ı cedîdeden ders okutulsa yevmiye üç ders okumak sûretiyle on sene tahsîl gören talebe-i ulûm hem icâzet almış ve hem de mektepten çıkmış sayılır. Fakat bu kadarla ihtiyâca kâfî mükemmel âlim yetiştirmiş olamayız, denilecek. Evet: Mükemmel adam yetiştirmek için beş sene daha fevkalâde dersler okutmak îcâb eder. Bu fevkalâde tahsîl için hiçbir işe yaramayan imâretler ve gayet şerefli mevkilerde bulunan birkaç medreseler (kavâid-i şer'iyyeye tatbîkan) istibdâl sûretiyle satılıp sıhhate muhil olmayacak fevkalâde medreseler yapılsa müddet-i tahsîliyyesi beş sene olan bu medreselerin bir kısmı ilm-i tefsîr ve hadîs ve onlara müteallik fünûn-ı hâzıraya, bir kısmı ilm-i fıkıh ve onun levâzımı olan fünûn-ı cedîdeye, diğer bir kısmı da ilm-i kelâm ve onun tevakkuf ettiği fünûn-ı hâzıraya tahsîs edilse hem dine, hem hükûmete, hem maârife hizmet edecek muktedir adamlar yetiştirilir. İmâm Gazzâlî gibi ulemânın kendi asırlarındaki felâsifelere okutacak derecede mesâil-i felsefiyyeyi öğrenmeleri ve ancak bu sâyede dîn-i mübîni muhâfaza etmeleri bize nümûne-i imtisâl olamaz mı?

Dünyâda hiçbir kimse görülemez ki kendi emsâline karşı bir hiss-i rekābet taşımasın. Bir babanın iki evlâdı arasında bile oldukça bir rekābet; babasına daha sevgili olmak için kardeşine karşı her birinde sun'î bir adâvet bulunduğu inkâr edilemez. Fakat bu bir meyl-i tabîî, bir hiss-i terakkīden ibâret olup ciddî bir adâvet olmadığı yekdiğerin mahvına yahud bir beliyyeye ma'rûz kalmasına râzı olmaması delâletiyle anlaşılır. İşte medreseli ile mektepliler arasında da şu rekābet tamâmıyla hükmünü icrâ etmeli ve fakat ma'kūl olan dereceyi geçmemelidir. Zamân-ı sâbıkta olduğu gibi mekteplerde ulûm-ı dîniyye ihtimâmlı tutulmaz, medreselerde fünûn-ı hâzıradan hiçbiri okunmazsa rekābetin, fikr-i terakkīnin vücûduna kim kāil olur? Bir mektepli ulûm-ı dîniyyeyi daha ziyâde bilirse dinsizlikle ithâm etmek isteyen talebenin ağzına tokat vuramaz mı? Bir medreseli fünûn-ı cedîdeyi de kemâliyle görmüş olursa iki buçuk yaldızlı söz altında mahcûb, te'mîn-i istikbâlden mahrûm kalır mı?

Sâlisen: Şu on beş sene on beş sınıf itibâr edilip de kura imtihânı yerine her sene sınıf imtihânı yapılsa umûmiyetle gayret uyanır. Esnân dâhili olmayanlar tavla oyunundan vazgeçer. Hayır hayır ya okur adam olur ya çıkar âile teşkîl eder. Medreselerde oda işgal eden, devlete millete faydası olmayan bir sürü ahâlî hükûmete vergi ve asker tedârik eder. Sanatsızlıktan, kudemâlıktan kurtarmış olur, servetimiz nüfûsumuz tezâyüd eder.

İşte şu ma'rûzât ile bazı noktalar teşrîh edildi. Diğer noktaların tafsîline lüzûm görmediğim için altmış bendi hâvî tertîb ettiğim programı kāriîn-i kirâma takdîm ediyorum. Tenkīd ve ikmâli erbâbına muhavveldir.

Medresenin Tasfiyesi

1- Bilâ-özr bir sene medreseyi bırakıp terk-i tahsîl eden talebe-i ulûmun kayıdları terkīn edilmeli. Mâzeret-i meşrûasını veyahud başka mahalde tahsîl-i ilm ile iştigal eylediğini evrâk-ı resmiyye ile isbât eden talebe tekrâr sınıf-ı sâbıkına kabul olunmalıdır:

2- İcâzet almış olup da iki defa ruûs imtihânına girmemiş veyahud ikisini de kazanamamış olan talebe medreseden çıkarılmalı. Yalnız ruûs imtihânına girmek hakkını muhâfaza etmelidir.

3- Maaşlı imâmet, hitâbet, muallimlik, kayyımlık, hâfız-ı kütüblük vazîfelerinden başka hidemât-ı ilmiyyede bulunan talebe-i ulûm talebeliğine zarar gelmemek şartıyla medreseden çıkarılmalı, hidemât-ı ilmiyyenin mâadâsı me'mûriyette bulunanların kaydı terkīn edilmelidir.

4- Mahkûmiyet-i cezâiyyeye iktirân etmese bile fi'l-i şenî' icrâsı veyahud müskirât isti'mâli arkadaşları beyninde mütevâtir olan ve alelıtlâk bir seneden ziyâde hapis cezâsıyla mahkûm bulunan talebenin kaydı terkīn edilmelidir.

5- Bir sınıfı iki sene terfî edemeyen talebenin kaydı terkin edilmelidir.

6- Maârif mekteplerine devam eden talebe medrese derslerine devam ettiği müddetçe medreseden çıkarılmamalıdır.

Talebenin Medreseye Kabûlü

7- Tezkire-i Osmâniyye ile aşı şehâdetnâmesini ibrâz etmeyenler, on iki yaştan dûn olanlar medresenin hiçbir sı-

nıfa kabul edilmemeli. On iki yaştan dûn olup da taallukatı yanında ikamet edenlerin muâmele-i kaydiyyeleri te'hîr olunmalıdır.

8- Birinci sınıfa kabul olunmak için mekâtib-i ibtidâiyye veya rüşdiyye şehâdetnâmesi bulunmak veyahud ibtidâiyye mezunları derecesinde imtihân vermek şart olmalı. Birinci sınıflara girmek isteyenler **[202]** Meclis-i Mesâlih-i Talebe'de imtihân edilmeli. Onuncu sene icâzetnâmesi olmayanlar icâzetnâmeli derecesinde isbât-ı ehliyyet edebilirse medâris-i fevkalâdeye kabul olunmalıdır.

9- Tebea-i Osmâniyyenin bütün sunûfu hakkında mu'teber tutulacak olan şerâit-i duhûlün mevcûdiyeti medreselerdeki kuyûd ve şurût-ı mer'iyyeden muâfiyeti istilzâm etmemeli.

10- Tebea-i ecnebiyyenin medreseye kabûlü Bâbıâlî'nin resmî emrine mütevakkıf olmalıdır. Maamâfih bu emir medreselerin umûr-ı dâhiliyyelerinde umûm talebe hakkında mer'î ve mu'teber olan kuyûd ve şurûtun tamâmî-i tatbîki husûsunda hiçbir te'sîri hâiz olmamalıdır.

Talebenin Umûr-ı İdâre ve İskânı

11- Medresenin umûr-ı idâre ve iskânı müderrisîne âit olmalı, ilmi lâhık olmadığı vukūattan müderrisi mes'ûl tutulmamalıdır.

12- Her medrese müderrisi sahîfeleri ders vekâletinden mühürlenmiş bir deftere medresede ikāmet edenlerin isim ve şöhret ve memleketini, sin ve eşkâlini ve kimin dersine devam ettiğini ve hangi sınıfın talebesi olduğunu ve ne gibi mücâzât gördüğünü sütûn-ı mahsûsalarına kaydetmelidir.

13- Her dersiâm kendine mahsûs olan bir cetvele her gün derse gelip gelmeyeni tahrîr ve ay nihâyetinde medrese müfettişine hülâsasını tevdî etmelidir.

14- Medresenin tenvîr ve tanzîfi hizmeti bevvâba âit olmalı. Medrese kapısını kapamamak, gelip gidenleri tedkīk etmemek, münâsebetsiz bir hal vukū' bulursa derhâl müderrise ihbâr etmemekten bevvâb mes'ûl olmalıdır.

15- Dersiâm ve talebenin ikāmet edeceği odayı medrese müderrisi tayîn etmeli. En iyi ikāmet edebilmek hakkını sınıfı en âlî olanın olmalı. Sınıf müsâvî olduğu sûrette kıdeme itibâr edilmelidir.

16- Dersiâmlar odasına kendi talebesinden mâadâyı kabul etmemek hakkını hâiz olmalıdır.

17- Talebe olmayan misâfirler bir haftadan ziyâde medresede ikāmet edememelidir.

18-Her sınıfın talebesi medresenin ismini, sınıf ve sıra numaralarını nâtık bir alâmet takınmağa mecbûr olmalıdır.

19- Bir talebe devam ettiği dersiâmı terk edip sınıfına muâdil veya dûn bir sınıfın dersiâmına giderse sonraki dersiâmın vereceği varaka mûcebince medrese müderrisinin defterine kaydolmadıkça nakli mu'teber olmamalıdır.

20- Ders vekâletiyle Harbiye ve Maârif Nezâretlerinin intihâb edecekleri âzâlardan mürekkeb bir hey'et huzûrunda her sene sınıf imtihânı icrâ edilmeli. Dâhil-i esnân olanlar hakkında ayrıca kur'a imtihânı yapılmamalıdır.

21- Islâhât-ı medâris memâlik-i Osmâniyyenin her tarafına teşmîl edilinceye kadar taşrada tahsîl-i ulûm eden talebe usûl-i kadîme vechile kur'a imtihânına tâbi olmalıdır.

22- Bilâ-gadr nâ-mevcûdu müddet-i tahsîlin sülüsüne bâliğ olan talebe-i ulûm sınıf imtihânına kabul edilmemelidir ve sınıf imtihânına kabul edilmeyenlerin adem-i devâmı hey'et-i mezkûrenin mûcib-i kanâati olacak mâzeret-i meşrûaya müb-tenî bulunmadığı takdîrde ayrıca kur'a imtihânına tâbi tutulmalı.

23- Medâris-i fevkalâde talebeleri dersiâmlar gibi Ramazân-ı şerîfte fahrî olarak telkīn-i dîn etmek üzere taşraya i'zâm edilmeli ve birtakım iktidarsızları vaazdan men etmek husûsunda bunlara muâvenet etmek üzere bütün hâkimlere teblîğat icrâ edilmelidir.

24- Pek çok kıymetli mevkilerde bulunan birkaç medrese ile imâretler (kavâid-i şer'iyyeye tatbîkan) istibdâl sûretiyle satılıp esmânıyla vâsi' mikyâsta medâris-i fevkalâdeler inşâ edilinceye kadar fevkalâde dersler ders vekâletinin ta'yîn edeceği mevkilerde okunmalıdır.

25- Medâris-i fevkalâde talebeleri o nâmı teşkîl eden Dârü'n-nass, Dârü'l-fıkh, Dârü'l-kelâm isimleriyle üç mühim şubeye tefrîk edilmelidir.

Talebenin İâşesi

26- İstanbul talebe-i ulûmuna meşrûta olan fodla ve et'ime-i sâire sûisti'mâlden kurtarılmak üzere (mesâğ-ı şer'îye binâen) nakde tahvîl edilmeli. Husûsî bir nizâmnâme mûcebince talebeye maaş verilmelidir.

27- Me'zun ve ma'zûr olmadığı halde dersi terk eden talebe-i ulûmun maaşından kıstu'l-yevm yapılmalıdır.

28- Maârif mekteplerine devam eden talebe-i ulûmdan medresede her derse muntazaman devam etmeyenler talebe maaşı alamamalıdır.

29- Maaşlı imâmet, hitâbet, muallimlik, kayyımlık, hâfız-ı kütüblük vazîfelerinde bulunan talebe-i ulûma maaş verilmemelidir.

Talebenin Mücâzâtı

30- Talebenin ders ve vazîfesinden tevellüd edip mûcib-i mücâzât olan ahvâl Meclis-i Mesâlih-i Talebe ma'rifetiyle fasledilmelidir.

31- Talebenin tevbîh veya tekdîrini mûcib olan ahvâl medrese müderrisi tarafından rû'yet edilmelidir.

32- Gerek medrese müderrisinin ve gerek dersiâm ve muallimlerin vazîfeten icrâ edeceği emr u tenbîhe itaat etmeyen talebe-i ulûm hakkında mücâzât kānûnu icrâ edilmelidir.

33- Fısk u sefâhete mahsûs olan mahallerde, edebî ve fennî olmayan tiyatro ve cem'iyetlerde bulunan ve şer'an mekrûh ve mahrem lu'biyyâtı **[203]** itiyâd eden ve ferâiz-i dîniyyesine ihtimâm etmeyen talebe-i ulûm mücâzât edilmelidir.

34- Bilâ-zarûret devâir-i hükûmette ve siyâsî cem'iyette ve mevâki-i askeriyyede ve bilumûm mitinglerde bulunan talebe-i ulûm birincide tenbîh, ikincide tekdîr, üçüncüde mücâzât edilmelidir.

35- Memnû' mahallerde bulunup da müderrislerin ve-

yahud meşîhat me'mûrlarının emrine itaat etmeyen talebe-i ulûm hakkında me'mûrîn-i âidesi cânibinden müsâraaten ta'kîbât-ı kānûniyye icrâ edilmelidir.

36- Talebe olduğu halde tebdîl-i câme ve alâmet edenlerin şu hareketleri kānûnen tecrîm edilmelidir.

37- Talebeden olmadıkları halde talebeye mahsûs alâmet-i fârika takınanlar merciinin ihbârı veyahud doğrudan doğru hukūk-ı umûmiyye me'mûrunun talebi üzerine cezâ kānûnu ahkâmınca mücâzât edilmelidir.

38- Talebenin cürmü hapsi mûcib olursa Meclis-i Mesâlih-i Talebe'nin ol babdaki karârı bâ-müzekkere makām-ı meşîhate ve oradan âit olduğu devâire tevdî olunmalıdır.

Ders Programları

39- Tahsîl-i ulûmun en çok müddeti on beş sene olup her sene bir sınıf i'tibâr edilmelidir.

40- Bidâyetten onuncu seneye kadar Salı ile Cuma'dan başka günlerde okunacak derslerin sabah birinci dersiyle ikindi dersleri dershânelerde veyahud mahalle camilerinde dersiâmlar tarafından, sabah ikinci dersleri de o fenne vâkıf dersiâm bulunmazsa muktedir muallimler tarafından tedrîs edilerek alelusûl icâzetnâme verilmeli ve bu on senenin tahsîlini şu dersler teşkîl etmelidir.

Sınıf	Sabah Birinci Ders	Sabah İkinci Ders	İkindi Dersleri
1	Sarf maa lügat	Hüsn-i hat	Kavâid-i Fârisî
2	Sarf maa lügat	Hesâb maa imlâ	Farisî maa edebiyat-ı Farisiyye
3	Nahiv maa mükâleme	Hesâb, Cebir	Fıkhın ameliyât kısmı
4	Nahiv maa Edebiyât-ı Arabiyye	Coğrafya	Fıkhın ameliyât kısmı
5	Nahiv maa usûl-i tercüme	Târih-i umûmî	Vaz', Meânî
6	Mantık	Târih-i umûmî	Meânî, Beyân
7	Mantık, Münâzara	Hendese	Beyân, Bedî
8	Tevhîd	Hikmet-i tabî'iyye	Usûl-i fıkıh
9	Kelâm	Hikmet-i tabî'iyye	Usûl-i fıkıh
10	Kelâm	Hey'et-i cedîde	Usûl-i fıkıh

41- On birinci seneden on beşinci seneye kadar Salı ile Cuma'dan başka günlerde okunacak derslerden Dârü'n-nas şubesinin tefsîr, hadîs dersleri selâtîn câmilerinde mucîz dersiâmlar tarafından, dürûs-ı mütebâkiyye de dershânede mütehassıs muallimler tarafından tedrîs edilerek ayrıca şehâdetnâme verilmeli ve bu beş senenin tahsîlini şu dersler teşkîl etmelidir:

Sınıf	Sabah Birinci Ders	Sabah İkinci Ders	İkindi Dersleri
11	Coğrafya	Tarih-i dîn-i İslâm	Hadîs maa usûl-i hadîs
12	Edebiyât-ı Arabiyye	Târih-i Osmânî	Hadîs
13	İlm-i Âsâr-ı Atîka ve Elsine	Târih-i umûmî	Tefsîr
14	Felsefe	Târih-i umûmî	Tefsîr
15	Kozmografya	Tarih-i edebiyât, Edebiyât-ı Osmâniyye	Tefsir

42- On birinci seneden on beşinci seneye kadar Salı ile Cumadan başka günlerde okunacak derslerden Darü'l-fıkh şubesinin fıkıh dersleri selâtîn câmilerinde mucîz dersiâmlar tarafından, dürûs-ı mütebâkiyye de dershânelerde mütehassıs muallimler tarafından tedrîs edilerek şehâdetnâme verilmeli ve bu beş senenin tahsîlini şu dersler teşkîl etmelidir:

Sınıf	Sabah Birinci Ders	Sabah İkinci Ders	İkindi Dersleri
11	Hukūk-ı idâre	Hukūk-ı düvel	Fıkhın muâmelât kısmı
12	İktisâd	Cezâ nazariyyât, Hukūk-ı esâsiyye	Fıkhın muâmelât kısmı
13	Usûl-i muhâkemât-ı cezâ	Vesâyâ ve Ferâiz, İcrâ	Fıkhın muâmelât kısmı
14	Usûl-i muhâkemât-ı hukūkiyye	Uhûd "	Fıkhın muâmelât kısmı
15	Sakk-i cezâ, Sakk-i hukūk	Evkaf, Ticâret-i berriyye ve bahriyye	Fıkhın muâmelât kısmı

43- On birinci seneden on beşinci seneye kadar Cuma ile Salı günlerinden başka günlerde okunacak derslerden Dârü'l-kelâm şubesinin kelâm dersleri selâtîn câmilerinde mucîz dersiâmlar tarafından, dürûs-ı mütebâkiyye de dershânelerde mütehassıs muallimler tarafından tedrîs edilerek şehâdetnâme verilmeli ve bu beş senenin tahsîlini şu dersler teşkîl etmelidir:

Sınıf	Sabah Birinci Ders	Sabah İkinci Ders	İkindi Dersleri
11	Nebâtât	Hendese-i tahlîliyye	İlm-i Kelâmın Tedkīkatı
12	Hayvânât	Cebr-i a'lâ ve Müsellesât-ı küreviyye	İlm-i Kelâmın Tedkīkātı
13	Kimyâ-yı uzvî ve hayâtî	Hesâb-ı Tamâmî ve Tefâzulî	İlm-i Kelâmın Tedkīkātı
14	Kîmyâ-yı Gayr-ı Uzvî ve Tahlîlî	Mihanik	İlm-i Kelâmın Tedkīkātı
15	Tabakāt	Hey'et-i riyâziyye	İlm-i Kelâmın Tedkīkātı

44- Birinci seneden onbeşinci seneye kadar salı günleri dershânelerde dersiâm ve muallimler taraflarından şu dersler tedrîs edilmelidir:

Sınıf	Sabah Birinci Ders	Sabah İkinci Ders	İkindi Dersleri
1	Lisân-ı Ecnebî	Hatt-ı Ecnebî	Kur'ân-ı Kerîm maa Tecvîd
2	Lisân-ı Ecnebî	Hatt-ı Ecnebî	Kur'ân-ı Kerîm
3	Lisân-ı Ecnebî	Hatt-ı Ecnebî	Kur'ân-ı Kerîm
4	Lisân-ı Ecnebî	Hatt-ı Ecnebî	Ahlâk
5	Lisân-ı Ecnebî	Hatt-ı Ecnebî	Ahlâk
6	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Hatt-ı Ecnebî	Ahlâk
7	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Hatt-ı Ecnebî	Ahlâk

[204]

8	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Hatt-ı Ecnebî	Ahlâk
9	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk
10	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk
11	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk

12	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk
13	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk
14	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk
15	Lisân-ı Ecnebî maa Kavâid	Kitâbet-i Türkiyye maa edebiyât-ı Türkiyye	Ahlâk

45- Birinci, ikinci, üçüncü sınıfların dersleri lâ-akall bir saat dördüncü beşinci sınıfların dersleri bir saat onbeş dakika, mütebâki on sınıfın dersleri birbuçuk saat takrîr edilmelidir.

46- Zilhiccenin beşinden on beşine, Receb'in yirmisinden Şevvâl'in onuna kadar dersler tatil edilmeli. Sınıf imtihânları Şabân ibtidâsında başlayıp yirminci gününe kadar hitâm bulmalıdır.

Talebenin Mükâfâtı

47- Talebeye verilecek icâzetnâme ve şehâdetnâmeler ders vekîlinin mührüyle tasdîk edilmeli. Musaddak olmayan şehâdetnâme ve icâzetnâmeler resmen mu'teber tutulmamalıdır.

48- Onuncu sınıf icâzetnâmesi Dersaâdet Dârü'l-muallimîn-i rüşdiyye şehâdetnâmesi derecesinde tutulmalıdır.

49- Medâris-i fevkalâdenin Dârü'n-nas şubesi şehâdetnâmesi Dersaâdet Dârülfünûn ulûm-ı âliyye ve edebiyât şubeleri şehâdetnâmesi derecesinde tutulmalıdır.

50- Medâris-i fevkalâdenin Dârü'l-fıkh şubesi şehâdetnâmesi Dersaâdet Mekteb-i Hukûk şehâdetnâmesi derecesinde tutulmalıdır.

51- Medâris-i fevkalâdenin Dârü'l-kelâm şubesi şehâdetnâmesi Dersaâdet Dârülfünûn riyâziyye ve tabîiyye şubeleri şehâdetnâmesi derecesinde tutulmalıdır.

Dersiâmlara Dâir

52- İstanbul'un gerek alel-âde ve gerek fevkalâde medreselerinde tedrîs edecek olan dersiâm ve muallimler ders vekîlinin riyâseti altında teşekkül etmiş bir hey'et-i ilmiyyenin her sene Şabân'ında icrâ edeceği ruûs imtihânıyla o senenin mahlûlü adedince intihâb edilmeli. İmtihânsız ta'yîn edilen muallimler dersiâm sırasına geçmeli ve fakat maaşları muvakkaten mahlûlden verilmelidir.

53- Dersiâmlar okutmakta oldukları sınıfın fevkinde sınıfa kıdem ve mahlûl nisbetinde terfî edebilmelidir,

54- İstanbul dersiâmları memâlik-i Osmâniyye'den dilediği bir memlekette tedrîs edebilmeli ve bu gibilerin maaşına beş yüzden sonra zam edilmemelidir.

55- Tekāüd olan dersiâm bin kuruştan fazla maaş almamalıdır.

56- Tekrar emr-i tedrîs ile iştigâl etmeyen mucîzlere ve beş yüz kuruştan ziyâde maaşlı vazîfesi bulunanlara dersiâm maaşı nâmıyla beş yüz kuruştan fazla maaş verilmemelidir,

57- Bilâ-özr dersi terk eden dersiâm ve muallimin maaşından kıstu'l-yevm yapılmalıdır.

58- Vekîl tayîn etmeksizin emr-i tedrîse bir sene fâsıla veren dersiâmın kaydı terkîn edilmeli. Ve ma'zeret-i meşrûası olmayan dersiâm başkasını tevkîl edememelidir.

59- Dersiâmların ders ve vazîfelerinden tevellüd edip tevbîh veya tekdîr veyahud mücâzât îcâb eden ahvâlin küllîsi Meclis-i Mesâlih-i Talebe ma'rifetiyle fasledilmelidir.

60- Sâir memâlik-i Osmâniyye'de emr-i tedrîs ile iştigāl eden taşra müderrisliği için tahsîs edilen maaşa nâil olmamalıdır.

Şu yazdıklarımızı okuyanların zihnine derhâl bu kadar fünûn-ı cedîdeyi bilecek dersiâm pek az bulunur. Hepsini deruhde edecek dersiâm yetişinceye kadar hâriçten ta'yînî lâzım gelen muallimlerin maaşları nereden verilecek? İ'tirâzı dolaşacaktır. Fakat biz buna karşı cevap vermekte güçlük çekmeyiz. O gibi şeyler meşîhatin, daha doğrusu vatanımızda her şeyin terakkī ve ıslâhı için çalışan meb'ûsân-ı kirâmın düşüneceği şeylerdir. Bundan sonra vukū' bulacak mahlûlâtı muvakkaten onlara mı tahsîs ederler, başka bir karşılık mı bulurlar ve ilmiyye bütçesine zam mı ederler buralarını bilemeyiz. Bizim maksadımız yalnız –kendi fikrimize gelen bir ihtimâl muvâfık ise– ıslâhât-ı medâris hakkında bir mütâlaadır.

Bâyezîd Dersiâmlarından Gürünlü
Hilmi

ÂLEM-İ İSLÂM

RUS MAÂRİF NEZÂRETİNİN BEYÂNÂTI MÜNÂSEBETİYLE TA'LÎM-İ UMÛMÎYE DÂİR

Geçende Rus Maârif Nezâreti'nin İslâmlar hakkında ne gibi fikirlerde bulunduğunu sâha-i intişâra vaz' ederek bu gibi haksızlıklardan dolayı kalbimizde cây-gîr olan eser-i nâhoşnûdîyi tenkîd yollu meydana çıkarmış ve ta'lîm-i umûmîye de ne kadar tarafdâr olduğumuzu fi'l-cümle anlatmıştık.

Kazan'da münteşir *Beyânü'l-Hak* refîkimiz de Rusya İslâmlarına bir nevi' tahkīr olan bu beyânâta bizim gibi bedbînâne bakarak ta'lîm-i umûmînin tatbîki husûsunda birtakım fikirler der-miyân ediyor.

Ta'lîm-i umûmî mes'elesi bir millet-i mahkûme için hayât memât mes'elesi olduğundan bit-tabi' bir gazeteci tarafından bunun ne sûretle kabul edileceği husûsunda der-miyân edilen fikirlere ale'l-amyâ iştirâk edemeyiz. Belki **[205]** beş kere ölçerek bir kere biçilmesini arzu ederiz.

Binâenaleyh bu fikirlerin ne gibi maksada binâen söylendiğini arîz ve amîk tedkīk ederiz. Eğer mesleğimize tevâfuk ederse iştirâk ederek bütün mevcûdiyetimizle alkışlarız. Aks-i halde fikirlerinin şâyân-ı tenkîd noktalarını tenkîd ederek neden dolayı iştirâk edemeyeceğimizi arz ile kendi fikrimizi de der-miyân eyleriz. Tabîî mümeyyizlik vazîfesi kāriîn-i kirâmındır.

Geçirmekte olduğumuz yirminci asırda bir milletin mâbihil-hayâtı maâriftir. Büyük Petro her şeyin mevkūfun-aleyhi üç şey olup: Birinci para, ikinci para, üçüncü yine para olduğunu söylediği gibi bizler de şimdi bir milletin mâbihil-hayâtı üç şey olup birinci maârif, ikinci maârif, üçüncü yine maârif olduğunu söyleyeceğiz. Fakat cehâlet ma'rifetin zıddı ve benî beşerin fıtrî bir tabîatı olduğundan avâm-ı nâs takımı bu gibi hakāika rağmen maârifin semtine uğramasını hiç istemez, mümkün olduğu kadar ondan uzak kalmaya çalışıyor, bi-hasebi't-tabîa buna mâildir. Bir an evvel mektep kapılarına koşarak çocuklarının istikbâlini ancak buradan aramak lâzım gelirken bunlar hâlâ kesâlette ve daima atâlet içerisinde evkāt-güzâr olmaktadırlar. Mâdem ki kendi faydalarıyla zararlarını tefrîk edemiyorlar; mâdem ki hayâta mı doğru gidiyorlar, yoksa ânen-fe-ânen mezâra mı yaklaşıyorlar, bunun farkında değiller; o halde bunlara tarîk-ı selâmeti göstermek vazîfesi düvel-i hâmiyyelerine terettüb ediyor. Onlar böyle bir yolu bulup efrâd-ı milleti mecbûrî olarak şu yola idhal edecekler. İşte tarîk-i selâmet de mekteptir. Binâenaleyh maârifin kıymetini takdîr edemeyen ve onun için ânen-fe-ânen mezâra yaklaşan tebeasını, sâhil-i selâmete çıkarmak için, tahsîl-i ibtidâîde mecbûr tutmak vazîfeşinâs her bir devletin yapacak işlerindendir. Bu usûl Avrupa'da çoktan beri mevkii tatbîke vaz' olunmuşsa da terakkıyât-ı medeniyyece yan yana giden Devlet-i Aliyye ile Rusya'da bugüne kadar te'hîr olundu.

Sebeb-i te'hîrlerine gelince: Tabiî bu iki hükûmet ehemmiyetini takdîr edemediklerinden, diyemeyiz. Belki memleketlerinde milel-i muhtelifenin kesretinden dolayı icrâsı pek müşkil olduğundan ileri geldiği der-hâtır oluyor. Bundan anlaşılmasın ki bir memleket dâhilinde milel-i muhtelifenin çok olması ta'lîm-i umûmînin icrâsına mânidir. Hayır! Asıl sebebi teşkîl eden, bu değil, belki idârenin istibdâd kuyûdu altında olmasıdır. Zîrâ, bir memleket üzerinde istibdâd ne kadar hüküm-fermâ ise o memleket millet-i hâkimesinin zihninde diğer milletleri yutmak fikri o derece takarrür eder. Zîrâ hayâtı bununla kāimdir. Eğer yutmayacak olursa bir gün gelir başkalara pîşrev olarak pâymâl olunan hukūklarını istirdâda kalkışırlar, ki bit-tabi' bu vakit istibdâdın son günleri hulûl etmiş olur. Binâenaleyh kalbinde istibdâd besleyen bir millet-i hâkime için taht-ı himâyelerinde olan sâir milletleri refah ve saâdetlerine îsâl edecek yani milliyetlerine muvâfık bir tarzda terbiye etmek intihâr demektir. Milliyetlerine muvâfık bir tarzda olmayıp umûmî bir ta'lîm programı tahtına almak ise milel-i mahkûme için mahvolduğu gün demek olduğundan pek büyük iğtişâşâtı mûcib olacağından bit-tabi' böyle yapacağına da cesâret edemeyecek. Onun için bu ta'lîm-i umûmînin tatbîki pek müşkil olarak hemen hemen te'hîr edilecek.

Rusya ihtilâl-i kebîrini müteâkib bu ta'lîm-i umûmî mes'elesi siyâset âleminde epeyce dolaşarak siyâsî fırkaları oldukça işgâl etmişti, yalnız bununla kalsa ne a'lâ; bir de bunun ne olduğunu anlamayan avâm-ı nâs arasına aksederek istenildiği gibi tefsîr edilmekten husûle gelen kīl ü kāl ile dünyâ doldu. Büyütüldükçe büyütüldü, başka şeyde olduğu gibi bunda da bir sûiniyet olduğunda şüphe edilerek misyoner parmağı –gene o!– aranıldı. Derken mes'ele daha vâsi' bir mecrâya dökülerek bir de işe kocakarılar karışmasın mı?! "Amân efendim! Pek yakında kıyâmet kopacakmış. Bizimki bugün söyledi: Bundan sonra çocuğun ihtiyârı babasında olmayıp her gün sabahleyin bir adam gelip zorla çocuğu selûl-i cazîz –usûl-i cedîd– mektebine götürecekmiş. Elbette bu kıyâmet alâmetlerindendir. Yâhû, ne demek çocuğun ihtiyârı pederinde olmasın! Buna ne ma'nâ verebiliriz? Elbette eşrât-ı sâat!!.. Ey Rabbim! Dîn-i İslâm'a sen kuvvet ver…" gibi sözler kocakarılar kamarasında, her gün bir şey zammolunarak söylenmeye başladı.

İşte bu ta'lîm-i umûmî mes'elesini canımıza minnet bularak fırsattan bilistifâde iştirâk etmekle terakkıyât-ı medeniyyeye kadem-endâz olacak millet biz İslâmlar iken gerek matbûâtımız ve gerekse ulemâmız derin bir uykuya daldıklarından bu fırsatı o vakit kaybettik.

Ahâlîmize bunun neden ibâret olduğunu anlatmak ile kalmayıp hattâ bir an evvel tatbîkini hükûmetten sûret-i kat'iyyede taleb etmeleri husûsunda fedâkârâne teşvîkātta bulunmak ulemâmızın, matbûâtımızın borcu iken, her kafadan bir ses çıkarak fürûât cümlesinden olan hükûmet programını tenkîdle vakit geçirip diğer taraftan ahâlîyi ta'lîm-i umûmîden tebrîd ediyorlardı. Ta'lîm-i umûmînin bizim için hayât mes'elesi olduğunu ahâlîye bir kere anlatıp bunun talebinde ısrâr etmeye, bunları kütle-i vâhide hâline ifrâğ ettikten sonra da hükûmet programını tenkide daha vakit vardı.

Hükûmetin ta'lîm-i umûmîyi tatbîkten maksadı, ancak insanları hâl-i vahşetten tahlîs ederek refah ve saadetlerine îsâl etmek olabilir. Bir memleket dâhilinde milletler tenevvü' ettikçe refah ve saadet de o nisbette tenevvü' eder. Bir milletin refah ve saadeti addedilen şey diğer milletin refah ve saadeti hiçbir vakit olamaz. Bir milletin refah ve saadeti ise kendi dînini, milliyetini muhâfaza etmektir. Bir millet-i mahkûme için en şanlı muzafferiyet de her türlü mezâhime katlana katlana kendi dînini, milliyetini **[206]** muhâfaza edebilmesidir. Yoksa terakkī nâmına dînini, milliyetini unutmak, diğer bir milletin rûhuyla ruhlanmak, daha doğrusu yutulmak, saadet değil, belki millet için büyük bir zillettir. Âlemde hiçbir millet tasavvur olunamaz ki diğer bir millet tarafından yutulmaya râzı olsun. Mâdem ki iş böyledir, bizim ta'lîm-i umûmî hakkında çizip vereceğimiz hat da din ve milliyetimiz dâiresinden zerre kadar hârice çıkmayacağı pek tabiî bir şeydir.

Bu yolda vâki' olacak talebimizin pek haklı olduğunu erbâb-ı vicdâna teslîm ettirip bir de bu talebin otuz milyonu mütecâviz sadâdan yükseleceğini hükûmete irâeye muvaffak olursak hükûmetin bunu ister istemez kabul edeceği gün gibi zâhirdir. Binâenaleyh burada en evvel ta'lîm-i umûmî mes'elesini ahâlîye hayat mes'elesi diyerek göstererek –fil-hakîka da öyle ya– talebde her şeye göğüs gererek ısrâr edecekleri bir hâle ifrâğ etmeli, sonra tenkîd fülân gibi fürûâtına bakmalı.

31 Mart Nizâmnâmesi'ne gelince: Hükûmetin bununla

bize bir komedya oynamak istediği evvelce de bilinmişti. Birinci defasında temâşâcılar tarafından takdîre mazhar olmadığından birkaç noktaları yaldızlanarak sahneye konuldu. Ümîd ederiz, ki millet bu yaldızların da farkına varırlar.

Binâen-alâ-zâlik bu ta'lîm-i umûmîyi hiç tereddüd etmeden kabul ederek ahâlîyi buna teşvîk etmeliyiz. Tabîî dediğim gibi ale'l-amyâ kabul olunmayacak. Bir şarta tâbi tutulacak, ki o da tarz-ı tatbîkini ta'yîn etmek bize âit olmasıdır. Hükûmet ancak bizim yaptığımızı tasdîk ile muvazzaf olarak idâre, program tertîbi muallimîn ta'yîni vesâire vesâire gibi şeyler hep bizim yapacağımız şeylerdendir. Zîrâ ta'lîm mes'elesi pek ince bir mes'ele olup öte tarafında refah ve saadet gözüktüğü gibi bazen felâkete doğru da sürüklediği ender tesâdüf olunan şeylerden olmadığından lüzûmundan fazla nazar-ı tedkîkten geçirilmek ister, ta'lîm ve tahsîl mutlaka insanı refah ve saadete îsâl ediyor, demek kadar sâde-dil olamayız. Bazen oluyor, ki insan böyle terbiye olunmaktan ise bütün bütüne terbiyesiz kalmayı daha kârlı buluyor. Binâenaleyh çocuklarımızı mektep kapısına getirdiğimiz vakit bir kere anlamalıyız: Acaba bu mektep ne gibi maksada mebnî küşâd edilmiş ve ne gibi mesleğe hizmet ediyor? Buralarını güzelce dikkatten geçirdikten sonra eğer öte tarafı saadet ise –tabîî mektebin maksadı, mesleğinden, içerisinde olan sîmâlardan anlaşılacak– mutmain bir halde çocuklarımızı içeriye sokmalıyız. Tabîî, programları kendi tarafımızdan tertîb edip de muallimleri kendi tarafımızdan tayîn etmedikçe hiçbir vakit mutmain olamayız. Hemen de altında anlamadığımız entrikalar olmak ihtimâli korkusu bizleri tir tir titreterek mekteplerden gittikçe uzaklaştıracak.

Hükûmetin uhdesine terettüb eden vazîfeden biri de hazînedârlıktır. Yani bizlerden topladığı paraları şehir emânetinde yahud dâire-i zirâiyyelerde muhâfaza ederek lüzûmu vaktinde mektep medreselerimize vermesidir.

Eğer hükûmet şu zikrettiğimiz iki vazîfenin -tasdîk, hazînedârlık- hâricine çıkacak olursa kendine mütegallib gözüyle bakmakta ma'zûruz. Elbette ta'lîm-i umûmî gibi mukaddes bir şeyin tahtında tagallüb gibi bir emr-i habîsi gizleyen bir milletin cezâ-yı sezâsını ancak tarih verir. Tarih âdil bir hâkimdir. Bir millet için mûcib-i hayâ olan bir şey varsa o da bu âdil hâkim olan tarihin mahkeme-i kübrâsına lekeli sîmâlar, kanlı eller ile çıkmamaktır. Bunun böyle olduğunu elbette Rus milleti bizden daha iyi bilir. Binâenaleyh hatt-ı hareketini ona göre ta'yîn edeceğini ümîd ederiz.

Beyânü'l-Hak refîkimizin ta'lîm-i umûmîyi ne sûretle kabul olunabileceği husûsunda bir fikir der-miyân ettiğini yukarıda yazmıştık. Bu fikirle bizim düşüncemiz arasında dağlar kadar fark olduğundan bit-tabi' bu fikri tenkîdsiz bırakmak işimize gelmez. Tabîî hak diye tanıdığımız bir şeyi meydana koymak ancak muârızını cerh ile olur.

Beyânü'l-Hak refîkimiz maârif nezâretine bir adem-i memnûniyyet izhâr ettikten sonra diyor ki: –âhiri var–

Troytskili Ahmed Tâceddin

ÇİN'DEKİ MÜSLÜMANLARIN HAYÂTI

Ben Çin ahvâline dâir son sözlerimi söyleyeceğim. Zâten mukaddemâ Çin ahvâline dâir istihsâl etmiş olduğum ma'lûmâtın azlığını ve Çin milleti içinde lisân cihetinden büyük müşkilâta dûçâr olduğumu mirâren arz etmiştim.

Behemehâl insân sa'y ederse bazen tercümânlık edecek kadar bir adam olur, lisân bilir bir adama tesâdüf ederek istihsâl-i ma'lûmât eder. Husûsen benim için böyle çâreleri aramağa mecbûriyet ile berâber İslâmiyet de muâvenet etmekte idi.

Ben Çin dâhilinde üç ay kadar seyâhat ettim. Çin ahvâline dâir ciddî ma'lûmât almak için üç ay değil, üç sene lâzımdır. Bununla berâber birçok da esbâb lâzım: Meselâ lisân, para, tahammül vesâire… Bende ise bunlardan yalnız bir tahammül var ki, her ne gibi müşkilâta dûçâr olursam tahammül etmekle berâber çalışmakta kusûr etmiyorum, cüz'î kendime mülâyim bir adam bulursam bildiğim lisânların her biri ile bir şey öğrenmeye gayret ediyorum: Fârisî, Arabî, Türkî, Rus, Japon, Fransız lisanlarının her birinden bir kelime olsun söyleyip bir şey öğrenmeye çalışıyorum. Şu tahammül sâyesinde bir dereceye kadar Çin ahvâline dâir ma'lûmât almaya muvaffak oldum, dersem hatâ olmaz, zannederim.

Şu cümleden Guandong[1] beldesinde kâin ashâb-ı kirâmdan Sa'd bin **[207]** Ebî Vakkas'a mensûb mescid-i şerîf ahvâline dâir her rastgelen adamdan, her Çinli, her Hindliden sora sora ber-vech-i âtî ma'lûmâtı alabildim: Bu mescid-i şerîfin hâlâ mevcut olan binâsı, bundan yedi yüz kırk dört sene mukaddem birçok ashâb-ı hayrât himmetiyle inşâ olunmuş, şu ashâb-ı hayrâttan cümlesinin isimleri bir cesîm taş üzerinde hakkolunmuş ise de, şimdiki halde yalnız on sekiz zâtın isimleri okunup diğerlerinin isimleri okunmuyor. Bu taş yanında evvelce Arabî bir tarih de varmış, o da şimdi okunmaz bir hâle gelmiş; bu taşta Sa'd bin Ebî Vakkas hazretlerinin ismi de varmış, Hankan'da tevellüd edip aslı Serendib'li olan Nu'mân nâmında bir zât bundan kırk elli sene mukaddem Sa'd bin Ebî Vakkas'ın ismini mirâren okuduğunu nakleyledi. Fakat diyor ki: Sa'd bin Ebî Vakkas ismi ne için yazılmış olduğu ma'lûm değil idi.

Hülâsa şu taşta Sa'd bin Ebî Vakkas ve Kâsım nâmları okunmakta olduğu şüphesizdir.

Çin sevâhilinde her yerde Hindli müslümanlar olduğunu söylemiştim, bu müslümanlar arasında cenûbî Çin'de tevellüd edenler yani pek eski zamandan buraya gelmişleri de pek çok imiş, bunlardan mâadâ Araplar da vardır, Arap içinde ekseri Yemenli, Adenli olsa da, Cezâir Araplarından da iki adama rastgeldim. Hindîler mükemmel sûrette Urdu lisânını muhâfaza etmiş oldukları gibi, Araplar da kendi aralarında Arap lisânını muhâfaza etmişlerdir. Arapların bazıları doğrudan doğruya Çin'e gelmemişler, evvelâ ecdâdı Hindistan'a gelmiş de sonra ahlâfı Çin memleketine gelmişler. İşte şu Araplar, şu Hindîlerin bazıları Fârisî lisânıyla hayli muâvenet ettiler. Husûsen Araplardan: Ahmed ve Muhyid-

[1] Metinde (فونتون) şeklinde yazılmıştır.

din nâmında iki genç pek çok iltifâtta bulundular, her ikisi mükemmel İngiliz ve Urdu ve Çin lisânları tekellüm ediyorlar. Ahmed Efendi Çinli bir hâtunla teehhül dahi etmiş. Güzel, salâbet-i dîniyyesi de var, el-ân Hankan müslümanları içinde gayet büyük itibârları vardır, bunlar bazen işlerini bırakıp benim ile öteye beriye gezmeğe çıkarlardı. Hattâ birkaç kereler kendilerinin ufak istimbotları ile Hankan, Fonton civârında olan karyelere ve cezîrelere ma'lûmât istihsâli için giderlerdi. Bu sûretle şu iki genç benim Çin ahvâline dâir ma'lûmât istihsâlime muâvenette bulundular. Beni her dâim kendilerini yâd u tezkâra mecbûr ve minnetdâr eylediler.

Bundan başka Hindîlerden hayli muâvenetler gördüm. Yani Hindistan'dan gelmiş ve Çin kıt'asında yerleşmiş müslümanlardan. Zîrâ bunlar arasında Fârisî bilenler hayli bulunuyor. Bunların cümlesinden istifâde için birinci vâsıta nedir? Âh o kıymetini takdîrde âciz olduğum mübârek İslâmiyyettir. Bir kere (es-selâmü aleyküm) dedin mi hemen muârefe hâsıl oldu gitti. Artık her ne sorsan câiz olur.

Fakat şunu dahi zikredeceğim: Burada bulunan Hindistan müslümanlarının birtakımları İngiliz polis hizmetinde bulunuyor. Bazıları da şimdiki halde resmen bu hizmette değilse de şu yoldan para kazanıp ticarete girmişlerdir. Bunlardan hiç hayır bekleme, belki şerlerinden Allah saklasın, hattâ ne kadar sûfî filân görünseler de, bütün tabiatları bozulmuş, son nefeste insan boğmadan, harâmîlikten çekinmezler, bütün sanatları hafiyeliktir. Kendim bir iki sûfî fitnesinden maddî zararlara da dûçâr oldum. Husûsen şunlar arasında Kâbilliler de olursa, Allah saklasın her türlü habâseti irtikâb ederlermiş. Bunların ekserîsi Şanghay ve Hankan'da bulunurmuş. (Bunlar hep medenî İngilizler terbiyesi) Bîçâre mazlûm Çinlilerin bunlardan çekmekte oldukları kahrın bir gün gelip intikamı alınacak mı, yoksa böyle mahvolup gidecekler mi? Heyhât sümme heyhât!..

Elbette bunların hepsini zaman halledecektir, fakat o zamana kadar Çinliler de pek çok kahırlar çekeceklerdir.

Çin sevâhilinde bulunan ekâbir-i tüccârân-ı mu'teberân içinde bizim müslüman tâcirleri dahi hayli vardır: Bunların ekseri Bombaylı ise de, İranlı, Mısırlı, Pencaplı ve Ciddeliler de vardır. Bunların en büyük ve en meşhûrları; Îsâ Bay, Emin Bahş, Ali Rızâ, (Bombay) Ârif Tabâ, Namâzî, Mehdiyof, Baliç Vâlid ticârethâneleridir. Büyük şehirlerin cümlesinde bu ticârethânelerin şubeleri var, Japonya'dan tâ Bahr-i Sefîd ve Cezâyir'e kadar muâmeleleri cârîdir. Fakat bunların müslümanlar ile alâkaları pek azdır. Maamâfih aralarında salâbet-i dîniyyeleri olanlar ekseriyeti teşkîl ediyorlar. Ben Hankan'dan hareket ettiğim zaman Hacı Muhammed Hasan Efendi Namazî vapurda benim ile berâberdi. Ben ikinci kamarada o da birinci kamarada idi. Günler de Ramazan olup Muhammed Hasan Efendi sâim idi. Bu zât-ı muhterem hemen kırk beş yaşlarında bir zâttır. Büyük sermâyedâr, milyarderler ile muâmelesi varmış. Tevâzu, ilim, kerem bu zâtın fıtratında temerküz etmiş. Singapur'a kadar beş gün berâber geldik, Allah böyle müslümanlara basîret bahşederse, müslümanların istikbâli parlak olacağı şüphesizdir. Bunlar arasında büyük ma'lûmât sâhipleri de az değildir, bizim Rusya'da ana karnından çıkmay yatkan bay betçelere (anne kucağından ayrılmamış nazlı beylere) böyle zevât-ı kirâm ile muârefe etmelerini tavsiye ederim.

Bizim çaycılarımız var, eğer bunlar ile muâmele arzu ederlerse, bu ticârethânelerden herhangisi olursa olsun maalmemnûniye sipâriş kabul ederler. Büyük memnûniyet ile muâmele edeceklerini de kendileri söylediler. Osmanlı tüccârı için de böyle zevât ile muâmele fenâ olmazdı. İslâmlar arasında râbıta-i ticâriyye olması, menâfi'-i maddiyyeden ziyâde menâfi'-i ma'neviyye ve siyâsiyyeye hizmet ederdi. Her ne kadar saded **[208]** hâricinde olsa da mühim bir mes'ele olduğundan yazmayı münâsib gördüm.

Ben buralarda bulunan tüccârân-ı mu'teberândan ekseriyle mülâkat ettim. Teâtî-i efkârda bulundum. Hep fikirleri biri birine yakındır. Hepsinin fikri: Çin ticâreti henüz başlamış; lâyıkıyla keşfolunduğu üzere istikbâli parlak, kaymağı bol, sütlü inek gibidir, lâkin bu kaymak da şimdilik hâricî tasallutâttan emîn değil, kimler yiyeceği de ta'yîn olunamamıştır, dediler. Hâl-i hâzırda İngilizlerin küllî istifâde etmekte olduğu, belki İngiltere kuvve-i mâliyyesinin kısm-ı a'zamı Çin mahsûlü olup, İngilizlerin bundan sonra da istifâdeleri başkalara nisbeten çok olacağı rivâyet olunuyor.

Her yerde her kim ile müzâkere ettim ise bu fikri te'yîd ettikleri gibi, hep müslümanlar Türk ve Osmanlı milletinin ticâret ve sanatından mahrûm olmasına teessüf etmekteler idi. Hem hakîkaten bu kahraman milletin şu ciheti şâyân-ı dikkattir. Ben hayli memleketi cevelân ettim, her nereye vardım ise İranlı müslüman tüccârları var, Hindî müslüman tüccârları var, velev ki kalîl olsun Arap da var, fakat maatteessüf Türk hiç yok, kat'iyen yok.

Ben burada şunu dahi zikredeceğim: Her nerede olursa olsun millet-i İslâmiyyenin Osmanlı Türklerine muhabbetleri de acâyibdir. Hepsi Osmanlı ahvâline dâir velev cüz'î olsun bir ma'lûmât almak istiyorlar. Osmanlı hâlinden cüz'î bir haber-i şâdmânî olsa cümleten izhâr-ı sürûr eyledikleri gibi, cüz'î bir teessüflü havâdis olursa hepsi birden teessüf ediyorlar. Bunlar öyle diyorlar ki:

Osmanlı hükûmetinin terakkī etmesi umûm müslümanlara şereftir, Osmanlı Devleti'nin hayâtı umûm müslümanların hayâtıdır. Osmanlı milletinin maâzâllâh kaybolması umûm müslümanlar için kanlı bir ölümdür!..

Şurada, bu münâsebetle umûm Osmanlı milletinden bizim ricâmız şudur ki: Bu kadar milyonlarca efrâd-ı ümmetin hüsn-i zanlarına sû-i tesîr ettirmemek için, yeni Osmanlı hükûmeti bunu nazar-ı i'tibâra almalıdır. Benim fikrime kalırsa şimdi yeni Osmanlı hükûmetinin vazîfesi gayet büyüktür, lâkin bu vazîfeler içinde en büyük vazîfe de şark âlemine nazar-ı i'tibârla münâsib muâmele esbâbına teşebbüs etmektir.

Ben Hankou, Şanghay, Hankan'da bulunduğum zamanlar her fırsattan istifâde ettim, bu mes'elelere dâir fikirler her yerde işittim dinledim.

Ben şimdi Çin hudûdundan gidiyorum, işte Çin kıt'asında son dakikalarımı geçiriyorum, Hankan'dan Singapur'a azîmet etmek üzere Oriental şirketinin "Asa" vapuruna ikinci mevki bileti aldım, kıymeti yetmiş beş dolar 76 centtir. Şimdi eşyâları topladım, Muhyiddin Efendi istimbotuyla liman ortasında olan vapura hareket ediyorum, etibbâdan [ehibbâdan?] birçok adamlar da iskelede muntazır imişler.

Kazan: *Beyânü'l-Hak* **Abdürreşid İbrahim**

Sanâyi'-i İslâmiyye Sergisi

Prens Robrecht'in teşebbüsü üzerine 1910 senesinde Münih'te küşâd edilecek olan sergide akvâm-ı İslâmiyyenin âsâr-ı sınâiyyesi ve bazı âsâr-ı atîka teşhîr edilecektir. Ezcümle:

1- 1258 senesine kadar hulefâ-yı İslâmiyye devirlerindeki âsâr-ı sınâiyye.

2- 1500 senesine kadar İspanya'da ve Afrika'daki Emevîlerin âsâr-ı sınâiyyesi.

3- Muhârebât-ı salîbiyye hâtırâtı.

4- 1400 senesinden 1700 senesine kadar Devlet-i Osmâniyye âsâr-ı sınâiyyesi.

5- Türkiye ile İtalya'nın sanâyiinde yekdiğerlerinin te'sîrâtını müş'ir âsâr.

6- Fransız ve Türk meşâhîr-i ressâmânının tabloları bulundurulacaktır.

Şâyân-ı İbret ve Takdîr Bir Eser-i İnsâniyyet

Balkan gazetesinde okunduğuna göre Pravadi tüccâr-ı ma'rûfesinden Gospodin İvan Stoyanov ve mahdûmları çarşı içinde Yûsuf Bey Câmi-i şerîfine muttasıl vakıf arsaya fevkânî ve tahtânî olmak üzere gayet güzel ve metîn bir dükkân inşâ ile kendi nâmlarına millet-i İslâmiyyeye teberru eylemek sûretiyle şâyân-ı ibret ve takdîr bir eser-i insâniyyet göstermişlerdir.

Afganistan ve İngiltere

Londra, 22 – Kalküta'dan keşîde edilen bir telgrafta Afganistan hudûdunda el-yevm bazı gûnâ heyecân hükümfermâ olduğu ve Afganlıların teslîhâtı İngiliz mehâfilince kemâl-i endîşe ile telakkî edilmekte bulunduğu bildiriliyor.

Sofya'da İslâm Kongresi

Bulgaristan'ın muhtelif şehirleri encümen-i maârîflerinden delege sıfatıyla Sofya'ya i'zâm edilen zevât, şehr-i mezkûrda ictimâ ile müzâkerede bulunduktan sonra bazı zevât-ı mu'tebereden mürekkeb bir hey'et intihâb etmişlerdir. Hey'et-i mezkûre Bulgaristan maârif nâzırına giderek mekâtib-i İslâmiyyenin ıslâhına dâir bazı metâlibden mâadâ Bulgaristan'da maârif vergisi te'diye ettikleri cihetle üç senelik bir dârü'l-muallimîn küşâd edilmesini taleb edeceklerdir. Varna şehrinin delegeleri evkaf komisyonunun ıslâhına da gayret edeceklerdir.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

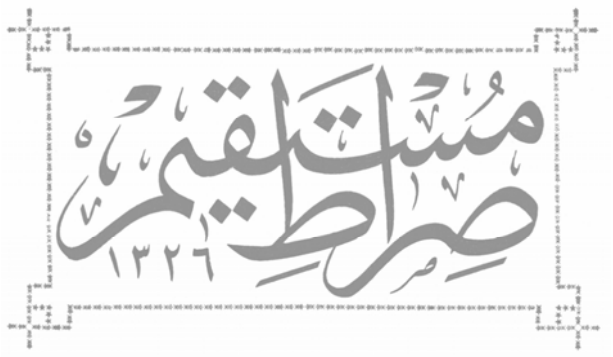

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

9 Aralık 1909 26 Zilka'de 327 Perşembe 26 Teşrînisanî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 66**

İlm-i Fıkh Târîhinden Bir Parça:

İCTİHÂDA DÂİR

–mâba'd–

Devr-i Ashâbda İctihâd:

Bir ilmin tasnîf ve tedvîni, o ilmin tarîk-ı terakkīde ve râh-ı tekâmülde kat' etmiş olduğu son safhayı irâe eder. Tasnîf ve tedvîn âdetâ bir nevi' tahtîmdir.

İlm-i celîl-i fıkh devr-i ashâbda dâhilen lâzım olan tevsîe mazhar olmuş iken henüz tedvîn ve tasnîfi icrâ edilememişti. İhtiyaç, tetebbuât ve ictihâd vasıtasıyla bütün mesâil-i fıkhiyyeyi müteferrik ve müteşettit bir sûrette meydana çıkarmış idiyse de üzerinde mantıkî olan bir tenvî' ve taksîm yürütülememişti. Bunun icrâsı için daha ziyâde çalışmak îcâb ediyordu. Hakkıyla çalışabilmek için de huzur, sükûnet ve istirâhat lâzımdı.

Bütün asırlarda, bütün milletlerde olduğu gibi, asr-ı ashâbda dahi beynelmüslimîn orta sınıf ulemâ kesretle mevcûd olduğu halde mütehassısîn altıyı, yediyi geçmeyecek derecede azdı.

Bütün bununla berâber Şeyhayn devirlerinde fütûhât ve mücâhedeye kemâl-i germî ile devam olunuyor; ulemâ dahi fikren, bedenen şu fütûhât ve mücâhedeye iştirâk ediyorlardı. Hele hükûmet münhasıran onların çizdikleri hat üzerinde cereyân ederdi.

İbni Abbâs, İbni Ömer hazerâtı âdetâ henüz talebelik âleminde bulunurlardı. Filhakîka ümmü'l-mü'minîn Âişe, Zeyd bin Sâbit hazerâtı ekseriyet üzere vakitlerini ilme, tetebbuâta hasrediyorlar idiyse de henüz cüz'iyyâttan külliyyâta irtikā mümkün olamıyordu.

Hateneyn devirlerinde dahi fütûhâta devam olunmakla berâber dâhilde zuhûr eden fitneler, iğtişâşlar, nifâklar, tefrikalar herkesi şaşırtmış, fikirleri meşgul etmişti. Bil-umum ümmetin asâbında husûle gelen bir tezelzül-i müz'ic, bütün müslimînin rûhunda vukūa gelen bir ıztırâb-ı müdhiş ortalığı sarsıyordu. Ekâbir-i ulemâ mütehayyir bulunuyor; sâir ulemâ da etrâf u eknâfa dağılıyor; inzivâya meyyâl görünüyorlardı.

Evvelki iki devirde huzur, istirâhat, son iki devirde âsâyiş ve intizâm mefkūd bulunduğundan efkâr-ı ulemâda sükûnet ve küşâyiş hâsıl olmuyordu. İşte bundan dolayı ilm-i celîl-i fıkhın tasnîf u tedvîni icrâ edilemediği gibi âsâr ve sünenin dahi cem' u te'lîfine muvaffakiyyet hâsıl olamamıştı.

Evvelce dahi arz ettiğim vechile ashâb-ı kirâm hazerâtından ictihâd, iftâ, ilm-i fıkh ile iştihâr edenlerin adedi yüz otuz bu kadar adedden fazla değildir. Bunların arasından ictihâdlarının rüsûhu, iftâlarının kesreti ile daha ziyâde şöhret-şiâr olanlar… Ömer bin el-Hattâb, Ali İbni Ebî Tâlib, Abdullah bin Mes'ûd, Ümmü'l-müminîn Âişe, Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Abbâs, Abdullah bin Ömer, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ümmü Seleme, Enes bin Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Osmân bin Afvân, Abdullah bin Amr bin el-Âs, Abdullah bin ez-Zübeyr, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Sa'd bin Vakkas, Selmân el-Fârisî, Câbir bin Abdillah, Muâz bin Cebel, Talhâ, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, İmrân bin Hüseyn, Ebû Bekre, Übâde bin es-Sâmit hazerâtı idi. İlm-i fıkıh ve ictihâd tarihinde müşârün-ileyhimden her birinin reylerine çok defalar tesâdüf olunur. Bâ-husûs evvelce zikredilen yedi zâtın ilm-i celîl-i fıkha, ictihâd ettikleri hizmet pek azîmdir. **[210]** Şâri'-i a'zam sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'den fıkh-ı İslâm'ı ihyâ ve ihtiyâca göre tevsî' eden işbu zevât-ı kirâmdır. İctihâd âdetâ bunlarda teşahhus etmiştir.

Hazret-i Ömer radiyallâhu anhın fetâvâsı şarkan ve garben intişâr eyledi. Akziyesi âdetâ kudât-ı müslimîn için bir düstûr teşkîl etti.

Hazret-i Ebû Bekir irtihâl-i nebevîden sonra çok muammer olmamakla berâber, umûr-ı idâre ile pek ziyâde meşgul olduğundan fetâvâsı o kadar intişâr etmemişti.

Ali bin Ebî Tâlib Hazretlerinin fetâvâsı, bilhâssa akziyesi Hicâz, Irak taraflarında pek ziyâde münteşir bulunuyordu. Fıkh-ı Hanefî'nin mühim bir silsilesi Hazret-i Ali'nin akziye, fetâvâ ve müctehedâtına müntehî olduğu gibi fıkh-ı Zeydî, fıkh-ı Ca'ferî, fıkh-ı İbâzî'nin dahi esaslarını teşkîl eyler.

İbni Mes'ûd'un fetâvâ ve müctehedâtı Irâk taraflarında münteşir idi.

İbni Abbâs Hazretleri fikren serbest ve tab'an hür bir zât-ı âliyyü'l-kadr olup birçok noktalarda ictihâdca cumhûr-ı ulemâya münâkız geliyordu. Fetâvâ ve müctehedâtı Mekke ve nevâhîsinde ve Yemen taraflarında intişâr etmişti.

Zeyd bin Sâbit, Ümmü'l-mü'minîn Âişe hazerâtı ilm-i fıkhın bütün şuabâtında bâ-husûs ilm-i ferâizde pek ziyâde ihtisâsı hâiz idiler. Fetâvâ ve müctehedâtları aktâr-ı âleme intişâr etmekle berâber Medîne-i Münevvere ve havâlîsinde pek ziyâde ma'mûlün-bih idi.

İbni Ömer radiyallâhu anhümâ daima bir meslek-i bî-tarafî iltizâm ederek ekseriyet üzere münzeviyâne ibâdetle, tetebbuât-ı ilmiyye ve ictihâdla imrâr-ı hayât ediyordu.

Fıkh-ı Mâlikî'den geniş bir iz Ömer, Âişe, Zeyd bin Sâbit, İbni Ömer hazerâtının fetâvâ ve müctehedâtına müntehî oluyor.

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî Basra'da, Abdullah bin Mes'ûd, Sa'd bin Vakkas Kûfe'de… Ebû Zer Gıfârî, Ebu'd-Derdâ Ubâde bin es-Sâmit Şâm'da uzun müddet ikâmet ederek ilm-i celîl-i fıkhın etrâf u eknâfta esaslı bir tarzda yerleşmesine sa'y u gayret ediyorlardı.

Devr-i ashâb bir sa'y-i medîd, bir faaliyet devriydi. Herkes çalışıyor, yoruluyordu. Yüz kişinin yapacağı bir iş için bir sahâbî kifâyet ediyordu, sabır, azim, metânet ashabda tecessüm etmişti. Bir sahâbî için teveccüh ettiği yerden dönmek, düşündüğü işten vazgeçmek mutasavver değildi.

Kendilerini ihâta eden cezîreden az bir zaman zarfında çıkarak çölleri geçmiş, dağları aşmış, dâire-i İslâmiyet'i Türkistân-ı kebîr sahrâlarına kadar ilerletmişlerdi.

Bütün bu sa'y-i medîd içinde yorulmak bilmeyen vücudlar, dalmak bilmeyen fikirler, mihnet ve meşakkatlerle dolu günlerden dakikalar, saatler ihtilâs ederek, fütûhât-ı cismâniyye esnâsında, fütûhât-ı ma'neviyyeye dahi devam ediyorlardı. İşte o ilm-i celîl-i fıkh o meşakkatli zamanlarda ihtilâs olunan dakikalar, saatler içinde te'sîs olunmuş; üzerlerinden zırhlarını, ellerinden ok ve mızraklarını bırakarak kalkanlarını başları altına koyduktan sonra sâkinâne, müsterîhâne icrâ ettikleri ictihâdlarla tevsî' kılınmıştır.

Bütün bunların üzerine son günlerde tahaddüs eden fitneler, fesatlar da ilâve olunmuştu. Artık o nûrânî dakikalar, sükûnetli istirâhat-âver saatler de bitmişti. Ortalığı müdhiş zulmet istilâ etmiş; nifâk u şikāktan, kılınç ve kalkandan, kandan başka hiçbir şey görünmez olmuştu. Hele zulüm, cehâlet ahâlî arasında pek ziyâde tevessü' etmiş bulunuyordu.

Ashâb-ı kirâm hazerâtı bütün bunlara rağmen kemâl-i azm ü metânetle çalışıyorlar; bir taraftan ahâlî arasında olan zulmet-i cehâletin izâlesine sa'y u gayret ediyorlar; diğer taraftan ilmin vücûdunu tevsî' etmek üzere ictihâdlarında devam buyuruyorlardı.

İşte şöyle azîm bir sa'yin netîcesi olmak üzere bilâd-ı meftûhada İslâmiyet iyice kökleşmiş, fıkh-ı İslâm tamâmen teessüs ederek ictihâdla berâber bütün aktâr-ı cihâna intişâr etmiş idi. Memâlik-i İslâmiyye'nin bütün etrâfında tâbiîn-i kirâmdan lüzûmu kadar ulemâ-yı müctehidîn yetişmiş, artık onlar ashâb-ı kirâm hazerâtına rekabet edercesine çalışmaya başlamışlardı.

Zâten ashâb-ı kirâm hazerâtı bütün şu keşmekeşler içinde ilmi ihzâr, ilim için lâzım olan ictihâdı i'dâd ve terbiye ederek yorulmuş bulundukları halde canlarından ziyâde sevdikleri muallimleri yanına çekilir; artık nâ-tamâm kalan cihetlerin ikmâlini "ictihâd"a tevfîkan haleflerine havâle buyuruyorlardı.

Rıdvânullâhi Teâlâ aleyhim ecmaîn. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

SIRÂTIMÜSTAKÎM
RİSÂLE-İ MUHTEREMESİNE

Es-Selâmu aleyküm,

Niyyet-i hâlise ile dîn-i mübîn-i İslâm'a hizmet etmek üzere her hafta risâlenize bir hutbe göndereceğim. Bundan maksadım iktidâr gösterip şöhret almak değildir. Ancak maksadım şudur ki bu hutbeler bizim hatip efendilere numûne olsun ve bî-ma'nâ eski hutbeleri artık terk etsinler. Lâkin ne şaşılacak şeydir ki muhât-ı ulûm u maârif olacak olan Dârü'l-Hilâfetü'l-Uzmâ'nın hatipleri bu eski hutbeleri terk edemeyeceklerine âdetâ ahd ü mîsâk etmişler gibidir.

Bu günlerde birçok zevât-ı muhteremeden aldığım mektuplarda: Eski hutbelerin şu tarz-ı sakīmde ne vakte kadar devam edeceği sorulmakla berâber, *Sırâtımüstakīm*'de dercolunan Arapça hutbelerin Türkçe'ye tercüme olunması taleb olunuyor.

[211] Hutbelerimizin şimdiki sûret-i tahrîr ve tilâveti İslâmiyet'te bir bid'a-i seyyiedir.

Bid'a-i seyyieden *Sırâtımüstakīm*'in 60 numaralı nüshasında bahsedilmişti.

Türkçe olması ise hatiplerin himmet-i dîniyyelerine veyahud merci-i resmîsinin icbârına kalmış bir mes'eledir. *Sırâtımüstakīm*'de dercolunan hutbelerin tercümesine gelince bu hizmet-i dîniyyeyi risâle-i mezkûre hey'et-i tahrîriyye-i muhteremesinin ifâ edeceklerinde şüphem yoktur. Ve minallâhi't-tevfîk.

Tavzîh

63 numaralı *Sırâtımüstakīm*'de dercolunan hutbe-i âcizânemde tavzîhi îcâb eder bir fıkra vardı:

فمنهم شقى وسعيد. فسبحان من جعل الشقاوة والسعادة على مقتضى الوعد والوعيد. احمده سبحانه وتعالى حمد عبد القى السمع وهو شهيد واشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له شهادة عبد اظهر عن ضميره كلمة التوحيد واشهد ان سيدنا محمد عبده ورسوله سيد كل قريب وبعيد اللهم فصل وسلم وبارك على هذا النبى الكريم والرسول السيد السند العظيم ذى القلب الرحيم سيدنا محمد وعلى آله واصحابه ذوى الرأى السديد. وسلم تسليماً كثيرا "اما بعد فيا عبدالله" كثر استماعكم للمواعظ فلم تؤثر فى قلوبكم وتكرر عليكم التهديد ومع ذلك لم تقلعوا عن ذنوبكم. وتعرضتم لذكر عيوب العباد واعرضتم عن النظر فى عيوبكم. وانساكم الشيطان ذكر الله وحقيق ان تذكروه قياماً وقعوداً وعلى جنوبكم. طالما شاهدتم العبر فاعرضتم. وعاهدتم الله على التوبة فنقضتم. وعزمتم على عصيانه وقلوبكم وصممتم. وخوفكم عذابه الاكبر فما اهديتم ولا ارتدعتم. فوالله لتبلعن الارض من عليها. وليرجعن من خلق منها اليها. وليباشرن المجرمون منكم عذاباً اليما. ولترون اليها السامعون يوماً عظيما. ذلك يوم ترتج فيه الارض وتزلزل. وتهبط الاملاك فيه وتنزل. وتظلم الشمس من فوقكم وتتكور. وتضعف الاقدام عن المسير وتتعثر. ويتعسر الخلاص يومئذ ويتعذر. ويمد الصراط فلا يمر عليه الا السابق المضمر. ذلك يوم تبلى فيه السرائر. وينكشف ما فى الضمائر. ويبهت وجه الحائر. ويفتضح اهل الكبائر. ذلك يوم تشخص فيه الابصار. وتتفرق فيه الانصار. ولا يقبل من العاصى اعتذار. ذلك يوم تأتى فيه كل نفس معها سائق وشهيد لقد كنت فى غفلته من هذا فكشفنا عنك غطائك فبصرك اليوم حديد. روى عن **[212]** عبد الله بن عمر «رضى» انه قال اخذ رسول الله «ص» بمنكبى وقال (كن فى الدنيا كأنك غريب او عابر سبيل وعد نفسك من اصحاب القبور يا ابن عمر اذا اصبحت فلا تحدث نفسك بالمساء واذا امسيت فلا تحدث نفسك بالصباح وخذ من صحتك لسقمك ومن حياتك لموتك فانك لا تدرى يا عبدالله ما اسمك غدا) صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

LETÂİFTEN:

RESSÂM HAKLI!

Bir zaman vardı ya târîh-i mukaddes modası..
Yeni yaptırdığı köşkün büyücek bir odası,

Mutlakā eski tesâvîr ile zînetlensin,
Diye ressâm aratır hayli zaman bir zengin.

Biri peydâ olarak, ben yaparım, der. Kolunu
Sığayıp akşama varmaz, sekiz arşın salonu

Sıvar ammâ ne sıvar! Sâhibi der:
– Usta, bu ne?
Kıpkızıl bir boya çektin odanın her yerine!
– Bu resim, askeri basmakta iken Fir'avn'ın,
Bahr-i Ahmer yarılıp geçmesidir Mûsâ'nın.
– Hani Mûsâ be adam?
– Çıkmış efendim karaya..

(يا من يخاف من حاكم الارض ولايخاف من حاكم السماء)

Usât-ı mü'minîne ve hukūk-ı dîniyyesini muhâfaza ve mürâât edemeyenlere karşı bir tehdîd bir terhîbdir ki mevâzı-ı Arabiyye'de kadîmen isti'mâl olunur. Mezkûr hutbe dikkatle okunur ise bâlâdaki fıkra mecâz olduğu tezâhür eder. Sonraki fıkra da bunu te'yîd eyler. Zihinler başka bir ma'nâya zâhib olmasın.[1]

Ali Şeyhü'l-Arab

* * *

HUTBE
– 4 –

الحمد الله الذى وفق السيادة والسعادة أهل الاصلاح. الحمد الله الذى رفع للمخلصين فى الاعمال اعلام النجاح الحمد لله الذى أبان الحلال وحرم أهل الحرام من الفلاح. الحمد لله الذى لا اله الا هو رب العرش العظيم استغفره واشهد ان لا اله الا الله خفض ورفع. واشهد ان سيدنا محمدًا جاء بالقرآن وللرحمن سجد وركع. اللهم صل وسلم على هذا النبى مالاح للنصر نور وسطع. وعلى آله وصحبه أهل التهذيب والتقويم وسلم تتسليماً كثيراً.

(اما بعد فياعبدالله) الدهر غدار فلما ذا تركت النظر فى عواقبه بعين السداد. الشرع ستار فلما ذاهتكت حرماته باتباع اتباع الفساد. الرب جبار فلما ذا لم تخش صولة جبروته يوم التناد. الشيطان خداع فلما ذا اتبعت خداع هذا الرجيم. ما الذى دعاك للقعود عن نيل السعود والعمر قصير. ما الذى قهرك على الدخول فى الملاهى والمناهى والناقد بصير. ما الذى اخرك عن تقديم المتاب قبل الحساب والى الله المصير. ما الذى اعماك عن هيبة الا له وهو بكل شيئ عليم. اما دعاك الى بابه وناداك. اما امرك بحفظ دين المصطفى ووصاك. اما حذرك من ركوب معصيته ونهاك. اما عرفك الطريق القديم اما نفخ فيك الروح وقواك. اما حفظك فى الظلمة الحشاء ورباك. اما جعل لك قراراً فى ملكه وآواك. اما وعدك بالفوز فى دار النعيم. كم عصيته فسترك بحلمه وغطاك. كم اغضبته بالعصيان وبالاحسان ارضاك. كم عاديته بنقض العهود وببذل الجود والاك. كم وكم وانت لم تزل فى فعلك الذميم. ان لم تخف من الفضيحة فخف من سوآل القبر وضمته ان لم تخف على العرض فخف يوم العرض من الحساب وشدته. ان لم تخف من قول الخلق فخف من بطش الحق وصولته. ان لم تخف من لقاء العظيم فخف من عذاب الجحيم. اتق الله فابالتقوا تقوى على الاقوى ويتهمد السبيل. اتق الله فابالتقوى يقوى المظلوم ويعز الذليل. اتق الله وانا بالنصر كفيل والله ذو فضل عظيم.

قال رسول الله "ص" (اعبدوا الرحمن واطعموا الطعام وافشوا السلام تدخلوا الجنة بسلام) صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

HUTBE
– 5 –

الحمد لله مستحق الحمد والتمحيد. ومتحف اهل طاعته بفضله وكرمه المزيد. الذى خلق الخلق على ما يشاؤه ويريد. ويسر كلا الى عمله

[1] 63. sayıdaki hutbede yanlış yazıldığı belirtilerek düzeltilmesi istenen kelimeleri, biz o nüshada düzelterek yayınladığımız için tekrar buraya almadık.

– Fir'avn nerede?
– Boğulmuş..
– Yâ bu kan rengi boya?
– Bahr-i Ahmer ay efendim.. yeşil olmaz ya bu da!
– Çok güzel levha imiş doğrusu şenlendi oda!

20 Teşrînisânî 325 **Mehmed Âkif**

TÛFÂN-I NÛH

Felsefe-i Müsbete Sahîfelerinden:

İnsanlarda edvâr-ı kadîmenin, –zulmetler içinde mübhem, girîzân bir gölge gibi kalan– zamanların mevrûsâtı, öyle derin te'sîrât icrâ eder ki: Bütün şuûn-ı hayâtiyyeyi bu gayr-ı muttarid müessirât arasında aramak orada sarsılmaz bir gāye-i mantıkî bulmak dâimî, zerrîn bir emel, hakīkī bir vâsıta-i faâliyyet oluyor.

Mütemâdî bir istihâle-i uzviyye karşısında şa'şaadâr bir devre-i tekâmülü kucaklamak beşeriyyetin yumruklar, tahakkümler altından yükselen cerîhadâr iniltilerini tahfîf etmek ümidiyle çalışan, yorulan insanlar; –âsâr-ı âfilenin mevrûsâtından mı, bilmem– yaşadıkları yerleri şiddetle severler muhtelif zamanların a'mâk-ı nisyânına gömülen mes'ûd, fecâyi'-nümûn hâtırâttan bir lerziş-i huzûz duyarlar. Bu da nedir? Gayriihtiyârî bir yâd-ı mâzî…

Garbın mütefelsif vücûdlarından birini teşkîl eden "Jules Simon" avâmil-i hayâtiyyeyi izâh ediyorken diyor ki:

"Beşeriyyet; geçirdiği edvâr-ı tufûliyyetten şimdiye kadar bu hiss-i ictimâî altında ezilmiştir. Çünkü bu en birinci müessir-i terakkīdir."

İşte İmâm Suyûtî'nin şarkın muhît-i bâkirinde yetişen bu dehâ-yı bülendin münkarız asırlardan gelen sadâ-yı tasavvufu da bizim sımâh-ı hakīkatimizde şu cümleleri fısıldar:

– Terakkī; mâzî ile hâlin dâimî bir mukāyese-i mantıkıyyesidir. Demek oluyor ki: Bir kavmin bir unsurun en büyük sâik-i terakkīsi mâzîsidir. Medeniyetin müessisi olan milletler mâzîlerini hiçbir vakit kapalı bulmamış onlar, hep o müstağrak-ı nisyân zamanlardan uzanan sadâ-yı târîhînin ukûs-ı mütemâdiyyesini, mevcât-ı intibâhını dinleyerek muntazam bir devre-i tekâmül geçirmeğe muvaffak olmuşlardır. Roma hükûmetinin hûnîn bir timsâli insâfsız bir hâkimi olan "Domitian" nüdemâsına:

"– Eski kılıçlarımı her vakit ziyâret ediniz. Onların lâl ü ebkem vaziyeti size birçok şeyler fısıldayabilir" derdi. Bu hakīkat-i târihiyye, bize her vakit tarihten lüzûm-ı istiâneyi ihtâr eder. Çünkü bir insân-ı mütekâmil, mütemessil bir mâzîden başka bir şey değildir. İnsanlar, mâzîlerini ne kadar iyi temessül ederlerse mübâreze-i hayâtiyyede te'mîn-i muvaffakiyyet kendileri için o kadar kolay olur.

Mâzîye derin bir hiss-i hürmet beslemek; insanların bir hiss-i aslîsidir. Auguste Comte'un an'anât-ı felsefiyyesini kabul eden bir adam, bir pozitivist bile bu te'sîrden kurtulamaz. Zîrâ idrâk; bir temessül, daha doğrusu, bir idmân-ı uzvîdir. Tarih meydanda…

Tarih, beşeriyyetin edvâr-ı tufûliyyetinde iki üç vak'anın yalan yanlış bir ma'kesinden ibâret iken bugün "âsâr-ı atîka fenni - arkeoloji" en samîmî bir muâvin oluyor, mâzînin enkāz-ı ihtişâmından sarsılmaz hakīkatler çıkarıyor. İşte o hakīkatler; tarihin şeklini değiştiriyor âdetâ tarih, tekâmül-i ictimâî ile yan yana gidiyor.

Şimdi muhterem kāriim, şu lüzûm-ı temessül; muhtelefun-fîh, mühim bir mes'ele-i târihiyyenin tahlîl ve teşrîhini îcâb ediyor. Yukarıda söylemiştim ki: "Tarih âdetâ bir mikyâs-ı terakkīdir; bu, pek doğrudur. Tarihin rasîn esaslarını bize mukaddesâtımız görüyor. Lâkin fürûâtının iktisâb-ı kat'iyyet etmesi bizim için bir ihtiyaçtır. Bunlardan biri, belki de en mühimi "Tûfân-ı Nûh"tur. Tûfânın vukūunda şüphe yoksa da **[213]** su altında kalan kısm-ı a'zâm-ı arzın muhîti hakkında birçok ihtilâfât mevcûddur.

Bir rivâyet bize ensâl-i beşerin Nûh (aleyhisselâm) ahfâdından vücûda geldiğini ve Tevrât şerhinde beyân eylediği üzere Nil kenârında yetişen nebâtât nev'inden yapılan gemi ahâlîsinden başka hiç kimsenin kalmadığını söylüyor. Diğer bir rivâyet de tûfânın muayyen bir mıntıka dâhilinde husûle geldiğini beyân ediyor. Bunu ilk defa ikinci asr-ı milâdîde yetişen, Ortodoks râhiplerinden Suriyeli "Tatyen" iddiâ etmiş ve Yunanistan'da bu zemîne müteallik birçok vaazlar vermiştir. *Encyclopedia Religione*'da ma'lûmât-ı mufassala vardır.

Jules Larocque *Tarih ve Fen* ünvânlı eserinde diyor ki: "Cûdî Dağı eteklerinde icrâ edilen tedkīkât; buralarının edvâr-ı sâlifede su altında kalmış olduğunu vâzıhan gösterir. Zirvenin 305 metre uzağında kumlar, taşların ancak vaziyyet-i tabîiyyelerinden istidlâl edilebilen îtikâller nüvât-ı uzviyye bulunmuştur. Bunlar; arzın uğradığı hâdisât-ı tabî'iyye netîcesidir."

Felsefe-i müsbetenin en büyük müdâfilerinden olan Doktor Robine fazla olarak *Derine Raide*'de Türkistan'ın şimâlî İrân'ın, Kafkasya'nın sular altında kaldığını beyân ediyor. Bu havâlîde bulunan hayvânât-ı bahriyye intibââtı, nüvât-ı mütehaccire; kavânin-i medeniyye-i İslâm'ın muhteviyyât-ı bâhiresini enzârımız önüne koyuyor. Gelelim felsefe-i dîniyyemize:

Sûre-i Nûh'ta [1](مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُو…) âyet-i kerîmesinde (أُغْرِقُوا)nun zikredilmesi ma'nâ-yı umûmiyyet ifâde edemez. Çünkü [2](إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ…) âyet-i kübrâsında Nûh (aleyhisselâm)'ın yalnız kavmini inzâr için irsâl edildiğini kat'iyyen beyân eder. Halbuki "kavm" ayrı ayrı havâlîde yaşayan ve âdâtı yaşadıkları muhît tesîriyle az çok değişen cem'iyyât-ı sagîre-i insâniyye ma'nâsınadır. Kavm lafzından arzın ezeliyyetten ebediyyete doğru seyelân eden "nesg-i hayâtîsi" kastedilemez. Mukaddesâtımıza nazaran evâmir-i ilâyiyyeyi telakki edemeyen kavm-i Nûh (a.s.)'un iğrâk edildiği ve arzın sâir mahallerinde sâkin anâ-

[1] Nûh, 71/25.
[2] Nûh, 71/1.

sırın kurtulduğu kat'îdir. Bütün küre-i arzın su altında kaldığı farz olunsa tahavvülât-ı tabîiyyenin hâl-i hâzıra azıcık muvâfık bir tesîr icrâ ettiği zamanlarda olan Nûh'un vesâit-i ibtidâiyye ile Amerika'ya nasıl geçebildiği vârid-i hâtır olabilir. Colomb'un vesâit-i medeniyyenin nisbeten fevkalâde mevcut bir zamanda bulunduğu halde Amerika'ya ne kadar müşkilât ile gittiği tasavvur olunursa bunun müsteb'id bir hayâl olabileceği bedîhîdir. Amerika'nın müessesât-ı ibtidâiyyesi ötede beride bulunan tekellüsât-ı hayvâniyye gösteriyor ki: Burada hayat, devre-i Âdem (aleyhisselâm) ile muâsırdır. Hiçbir inkıtâa, hiçbir sukuta uğramamıştır. Tabakāt-ı mütehaccirenin intizâmı da buna büyük bir delîldir. Bütün bu münakaşât-ı fenniyye, delâil-i mantıkıyye, tûfânın muayyen bir mıntıka dâhilinde vukūa geldiğini anlatıyor. Rüşeym-i hayâtî birdir. İnsanlar, küre-i arzın tahavvülât-ı tabîiyyeye uğramaya başladığı zamanlarda bu mechul kıtalara yerleşmişler. Tabîatta husûle gelen hâdisât-ı mütemâdiyye tesîriyle yekdiğerinden ayrılmışlardır. Nûh (a.s.), sular altında terk-i hayât eden kavminden sonra o havâlî için bir (ikinci Ebû'l-beşer)dir. Çünkü: (مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا...) âyet-i kerîmesinin mazmûnu umûmiyyeti değil husûsiyyeti ifâde ediyor, (... اِلٰى قَوْمِهِ...) kaydı itirâza mahal bırakmıyor. Demek oluyor ki: Nusûs-ı Kur'âniyye ve hakāyık-ı fenniyye vukūa gelen tûfânın bütün küre-i arza şâmil olmadığını meydana çıkarıyor.

Müderris-zâde **Köprülülü: Bâhirü's-Sakafî**

Konferans
LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 1325 târihinde Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–ikinci musâhabeden mâba'd–

(Hülâsa: Fiil ve fiilde üç unsur – Asıl ma'nâ unsuru – Temiz kökler ve filizli kökler – Asılları evretip ihtiyâcı idâre etmek yolu – Madde-i asliyye ve madde-i fi'l – Asıllarda nefy - Zaman unsuru – Ana sîgalar ve rabıt sîgaları – Dokuz ana sîga – Ana sîgaların teşkîli – Sîgalarda nefy sûreti ve muzâri nefyinin bozukluğu – Rabt sîgaları o kadar işlek değil – … bakiyyesi sonra)

Fiil ile isim arasındaki farkı biliriz. İsim, bir şeyi gösterir, bu kadarla kalır. Fiil ise, bir hal bir iş, bir varlık bildirir.. Vâkıa bu da bir şey göstermek demektir. Fakat isim bir şeyi gösterip kaldığı halde, fiil bu kadarla kalmayıp o işin zamanını ve sâhibini de anlatır. Meselâ "uyudu", "gördü" denildiği vakit, bunlardan anladığımız halden işten, varlıktan başka, uyuyan kim? Gören kim? Ne zaman uyudu? Ne zaman gördü? Bunları da berâber anlarız. Böylece meselâ "uyudu" kelimesinden "o" "geçmiş zamanda" uyudu" ma'nâsı çıkar. İşte bu kat'î fark, fiileri isimlerden kat'î sûrette ayırır.

Şu halde fiilde başlıca üç şey bulunuyor demek: Hâli ve işi bildiren asıl ma'nâ, bunları içine alan, bunların sâhibi olan şahıs… Bu üç şeyin birbirinden farklı olan unsurları birbiri ardınca sıra tutar. Yani tâ başta asıl ma'nâ unsuru bulunup zaman unsuru ondan sonra gelir, şahıs unsuru ise hepsinden sonraya kalır. Meselâ "gördünüz" kelimesi fiildir.. Bundaki "gör" unsuru "görme" denilen asıl ma'nâyı gösterir.. "d" veya "dü" unsuru bu ma'nânın zarfı olan zamanı ve fiilin bir tavrını gösterir.. "nüz" unsuru da bu ma'nâya sâhip olan, bu işi **[214]** yapan şahsı gösterir. Kezâlik "gelmişiz" kelimesi fiildir.. Bunda "gel" ana ma'nâyı, "miş" zamanı, "iz" şahsı gösterir. Bu unsurlar bazı yerlerde böyle tertîb üzere tamam tamam, açık açık görünmese de kabul ettiğimiz esas makbûldür. İşte bu nokta fiilde en esaslı ve daima nazarda tutulacak bir noktadır.

Bu noktadan sonra herkesçe ma'lûm bir iki ıstılâhı da şöyle bir ucuna dokunarak uyandırmak münâsiptir.. Cümlece ma'lûmdur ki fiilde görünen varlığın, hal ve işin sâhibi olan şahsa ve şeye "fâil" derler. Bu hal ve iş yâ fâilin kendisinde kalır, yâ fâilden aşıp başka birisine dokunur. Ma'nâsı fâilde kalan fiile "fi'l-i lâzım" ve ma'nâsı başkasına dokunan fiile "fi'l-i müteaddî" dedikleri gibi ma'nâ kendine dokunan o başka birisine de "mef'ûl" derler. Fâili belli ve meydanda olan fiile "fi'l-i ma'lûm" ve fâili nedense söylenmeyerek mef'ûlü fâil yerine getirilen fiile "fi'l-i mechûl" derler. Bazen fâilin yaptığı iş başkasına dokunacak yerde yine kendisine dokunur. Böyle fiile "fi'l-i mutâvaat" ve "fi'l-i mütâvı'" denir. Bazen de fâiller birden ziyâde olur ve yaptıkları iş yine kendilerine dokunur. Böyle fiile "fi'l-i müşâreket" ve "fi'l-i müşârik" denir. Meselâ "Ahmed uyudu" dediğimizde "Ahmed" fâildir, "uyudu" fi'l-i lâzımdır. "Ahmed Mehmed'i gördü" dediğimizde "Mehmed" mef'ûldür, "gördü" bir cihetten fi'l-i müteaddî ve bir cihetten fi'l-i ma'lûmdur. "Ahmed görüldü" de "görüldü" fi'l-i mechuldür. "Ahmed göründü" de "göründü" fi'l-i mütâvı'dir. "Ahmed görüştü" de "görüştü" fi'l-i müşâriktir.

Bu hâtıraları tazeledikten sonra maksada dönüp üç unsuru birer birer yoklama edelim.

En evvel "asıl ma'nâ" unsurunu alacağız. Bunu nereden alacağız? Mastardan alacağız. Demek, mastar burada da önümüze çıkıyor. Mastar fiilin anası olduğu gibi, isimlerden sıfatlardan pek çoğunun da anasıdır. Gördük ki meselâ "tutmak" kelimesinden birçok isim ve sıfat çıkar.. Hele bunlardan "tutan", "tutucu", "tutmuş", "tutkun", "tutma", "tutulan", "tutulmuş", "tutulucu" ve "bildik", "tanıdık" gibileri fiile pek yakın, pek alâkalı.. Sanki bunlar fiil iken zamandan şahıstan mayalarını kaybedip yerinden kaymış, fiilin sînesinden kopup isim ve sıfat olmuş. Bunlar fiile bu kadar yakın olmakla berâber isim familyasına girmiştir. Biz ise isim bahsinde değiliz, burada mastarı görüp geçeceğiz.

Mastarın kendisi nereden çıkar? Bunu aramak, incelemek lügatçinin işidir, kavâidcinin işi değildir. Burada şu kadar söyleyebiliriz ki mastarların bazısı aslından doğuşundan mastardır, bazısı ise sonradan isimden sıfattan yakıştırılarak

mastar hâline konulmuştur. Yani bunların bazısı kökten sürmedir, bazısı daldan eğmedir. Meselâ "görmek", "doğmak" kelimeleri mastar olarak doğmuştur.. "Boyamak", "ekşimek", "acımak", "şekerlemek", "tuzlamak", "şekerlenmek", "tuzlanmak", "şekerleşmek", "tuzlaşmak", "ekşilenmek", "acılanmak", "ekşileşmek", "acılaşmak" mastarları ise "boya", "şeker", "tuz" isimleriyle "ekşi", "acı" sıfatlarından birer takriple doğurtulmuştur. Bu bakışa göre mastarlar, "aslî" olur, "ismî" olur, "vasfî" olur.

Mastarlardan "boyamak", "yamamak", "sıvamak", "ekşimek", "eskimek", "acımak" gibi bazıları isimden ve sıfattan mı çıkarıldığı, yoksa isim ve sıfat kendilerinden mi çıktığı bilinemeyecek kadar masdar-ı aslîye yakındır veya masdar-ı aslîdir. Bazıları da "şekerlemek", "şekerlenmek", "şekerleşmek", "tatlılanmak", "tatlılaşmak", "sertlenmek", "katılaşmak" gibi isimden sıfattan yapıldıkları, yani "ismî" ve "vasfî" nev'inden mastar oldukları açık açık görünecek sûrette anadan doğma mastardan uzaktır ve aslî olmayan nevi'den mastardır. Bunu bundan ziyâde uzatmayalım.. Çünkü burada bize lâzım olan şey fiilerin "asıl ma'nâ" unsurudur.

Ma'lûmumuzdur ki ism-i ma'nâ nev'inden olan mastarda fiilin ana ma'nâsı bulunur, zaman ve şahıs bulunmaz. Bunun için mastar dediğimiz kelimeye başka bir kıymet atfediliyor. Mastar ne olursa olsun, aslî veya ismî veya vasfî olsun bunun bizce ehemmiyetli ciheti, ondan fiillerin anası olan kökü, fiil maddesini almaktır. Mastardan –kütüğün kuru yerini keser gibi– "mek", "mak" edâtını koparır atarsak, bize lâzım olan asıl ana ma'nânın kökünü elde etmiş oluruz.

Bu kök her vakit tertemiz olamaz. Bunun kendi doğuşu itibâriyle türlü türlü tavırları halleri olduğu gibi, fâiline nazaran ve fâiliyle alışverişi itibâriyle de türlü türlü düğümleri boğumları çatalları olur. Bazı kökler "uyu..", "gör.." gibi tertemizdir, filizden daldan hâlîdir. Bazı kökler "şekerle..", "şekerlen..", "şekerleş.." gibi doğduğu sırada, belki de doğmak için biraz filiz yapmış değişmiştir. Bazı kökler ise "uyut..", "uyuttur..", "uyutturt..", "uyutturttur..", "görül..", "görün..", "görüş..", "görüştür..", "görüştürt..", "görüştürtür.." gibi türlü türlü değişikliğe uğrayıp tabîîlik ve anadan doğmalık hâlini iyice kaybetmiştir.

Bunun sebebi ise pek belli.. Lâzımlık, müteaddîlik bazı asıllarda sınâî ve sonradan yapma bir haldir. Çünkü lisân, bize istediğimiz kadar ana ma'nâ kökü bulup veremez. Çâresiz, ufak bir ameliyye ile **[215]** lâzım asılları müteaddî yaparız.. Müşârik yaparız.. Müteaddîleri tekrar tekrar müteaddî yaparız.. Mütâvîleri müşârikleri bir de müteaddî yaparız. İsimlerde "lik, ci, li, siz, cek, ceğiz, ce, msi" gibi ayaklarla yeni yeni isimler yaptığımız gibi fiillerde de böyle "t, l, n, ş, dur, durt, durttur, durtturt" gibi eklerle, parçacıklarla, eksikleri yoluna koyup ih-tiyâcı idâre ederiz, asılları evretiriz. "Uyu.." aslından "uyut.." aslını çıkarırız. "Gör.." aslından "görül..", "görün..", "görüş..", "gördür..", "gördürt..", "gördürttür..", "göründürt..", "görüştürt.." asıllarını çıkarırız, geçiniriz.

Bu asıl ma'nâ köklerinden mastar familyasında hisseler çıkarıp "uyutma", "görülme", "görünme", "görüşme", "gördürtürme", "gördürtme", "görüştürme", "uyutuş", "görülüş", "görünüş", "görüşüş", "gördürüş" gibi masdar-ı tahfîfîler, hâsıl mastarlar yaparız. Yine buradan isim familyasına bırakılan fiilden kopma isim ve sıfatlara da oldukça ehemmiyyetli bir pay çıkar, "uyutucu", "görülücü", "görünücü" ilâh.. denir.

Anlaşıldığı vechile mastar edâtı alındıktan sonra ortada kalan kök, ya anadan doğma ve ekten ârî sâde bir köktür, ya birtakım parçalar alıp sâdeliğini kaybetmiş filizli pürüzlü bir köktür. Birinci haldeki köklere "madde-i asliyye" ve ikinci haldeki köklere "madde-i fiil" derler. Madde-i asliyye mâhiyyetindeki kökler doğduğu gibi kalır, ağızdan çıktığı gibi yazılır. Fakat madde-i fiil mâhiyyetindeki köklerdeki parçacıklar, edât olduğu halde, yazıda ıttırâdını pek muhâfaza edemez. Meselâ "l, n, ş", harflerinin üstüne münâsip sâitler konulur da "yapıl", "yıkıl", "sakın", "sıkın", "görül", "görün", "boğul", "biliş", "görüş" asılları biraz ıttırâdsız yazılır. Kezâlik "dür, üt, dürttür" parçacıklarında da bu hal vâki olur.

Asıllarda lâzımı müteaddî yapmak, müteaddîyi mechul yapmak, mütâvî yapmak, müşârik yapmak için kullanılacak edâtlar şöyle böyle muayyen ve ma'lûm ise de bunları kavâidci hakkıyla halledemez. Meğer ki pek çok müstesnâyı sıraya dize. Vâkıa mechul için "l", mütâvî için "n", müşârik için "ş", müteaddî için de "t, dur, durttur" gibi birtakım parçacıklar var.. Fakat bunları gözümüzü kapayıp da her asla tatbik edemeyiz. Bunda bilenlerin kullanışına söyleyişine tâbi olacağız. Bizim yapacağımız şey, talebemize bir taraftan birçok "aslî ve ismî ve vasfî" asıllar buldurup bunları müteaddî, mechul, mütâvî, müşârik yaptırmak ve işletmektir. Bir taraftan da bunların farklarını hissettirmek ve kendilerine buldurmaktır.

Fiiller müsbet olur, menfî olur. Bu halde fiillerin asılları da bit-tabi' müsbet ve menfî olur. Asıllar kendi hallerinde bulunurken müsbettir. Bunları menfî yapmak, bildiğimiz vechile gayet kolaydır. Hafif heceli asıllara "me" ve sakîl heceli asıllara "ma" ilâve edilince iş biter. Zaman unsuru nefy edâtından sonraya kalır. Bunun yalnız muzârilerde bozulduğunu sırası gelince söyleyeceğiz. Fiillerdeki muntazam nefyin yanında bir de oldukça muntazam istifhâm işi var.. Bunu da şahıs unsurundan sonra göreceğiz.

Asıl ma'nâ unsurundan sonra zaman unsuru gelir. Ma'lûm ki zaman esâsen üçtür. Mâzî, hal, istikbâl. Bu unsurda zamandan başka bir şey de var. Meselâ "uyudu" da mâzî, "uyumuş" da mâzî.. Bunun birinde fiili görmüş olmak veya o kuvvetle telakki etmek var, diğerinde bunu başkasından işitmiş olmak veya o kuvvetle telakki etmek var. Buna bakınca bu unsura yalnız "zaman unsuru" demek biraz tesâmühlüdür. Fiil bu unsuru alınca, "sîga" denen şey meydana gelmiş oluyor. Bilmem ki buna "sîga unsuru" dense olur mu? Ne ise "zaman unsuru" dedikçe bunu biraz daha fazla ma'nâda anlayıverelim.

Fiil bu ikinci unsuru alınca, "sîga" denen şey meydana geliyor. "Sîga" ne? Fiilin bir hâli ki fiil o hal içine girince

isimden tamamen ayrılıyor da zamanı da tazammun ediyor. Fakat burada da bir şey var. Fiilin zamanı tazammun etmek hâli her vakit pek sarîh değil.. Yani sîgaların bazısında zaman açık açık görünüyor, bazısında kapalıca veya kapalı gibi. Meselâ "gördü, görmüş, görür, görüyor, görecek, göre, görmeli, görse, görsün" sîgalarında zaman pek âşikâr. Halbuki "görüp, gördükte, gördükçe, görünce, göreli, gördüğü, göreceği, gördüğünden, görerek" gibi sîgalarda zaman biraz kapalı. Ötekilerde zaman gibi şahıs da açık açık görünürken bunlarda bu cihet de kör, bu cihet de sağır. "Görüp" diyoruz.. Peki, ne vakit görüp? Bundan sonra gelecek fiile bakmalı.. Meselâ "görüp kaçtı" dersek zaman mâzî imiş, "görüp kaçıyor" dersek zaman hal imiş diye hükmetmeli. Kezâlik "görünce" diyoruz: Peki kim görünce? "Ben görünce", "sen görünce", "o görünce", "biz görünce" gibi bir idâre yapmalı ki şahıs anlaşılsın. Bunların cemileri de hemen yok. Şu hâle nazaran sîga işinde bir iki türlülük kendini gösteriyor.. Birinde zaman ve zamanla berâber şahıs açık ve tamam, diğerinde zaman ve zamanla berâber şahıs açık ve tamam değil. Temsîl ma'zûr tutulsun, biri tâm-ı tâm erkek, diğeri biraz hünsâ.

Ne yapmalı? Aklımca esasta sîgayı iki nev'e ayırmalı. Bu-nun bir nev'inin, yani yarım yamalak ve oyuntu sîgaların zâten bizde ismi var: Rabıt sîgaları. Bunlara "rabıt sîgaları" demeli… Tam ve kabadayı sîgalara "ana sîgalar" demeli. Bundan iyisini bulup da söyleyen olursa kabule hazırız. Ben şimdilik bu tabîrleri kullanacağım. Evet, sîga esâsen ikidir: Ana sîgalar, rabıt sîgaları.

Ana sîgaları arar tararsak dokuz taneden ibâret buluruz. Bunları şahıs ma'nâsından tamâmıyla kurtarmak kâbil olamadığından çâresiz biraz tesâmühle şahıs unsurundan zâhiren hâlî görünen gâib sûretini **[216]** alarak "gördü, görmüş, görür, görüyor, görecek, göre, görmeli, görse, görsün", sûretinde bulacağımız bu dokuz şekle sıra ile "mâzî-i şuhûdî", "mâzî-i naklî", "fi'l-i muzâri'", "fi'l-i hâl", "fi'l-i istikbâl", "fi'l-i iltizâmî", "fi'l-i vücûbî", "fi'l-i şartî", "fi'l-i emr" denildiğini biliriz. Bunu bulduktan sonra, artık emir sîgasının "emr-i gâib" ve "emr-i hâzır" diye iki ayrı sîga sûretinde dağıtılması, sîga-i şartiyyenin fi'l-i iltizâmî ile "ise" fi'l-i iânesinin birleşmesi farz edilmesi gibi vehimlere itibâr etmeyiz.

Bulunan dokuz sîgadaki sîga unsurlarını, asıl ma'nâ unsurlarının her türlüsüne takmak kâbildir. Asıllar, gerek mastarın aslî veya ismî veya vasfî nevinden olsun, gerek bunun lâzım, müteaddî, mechul, mütâvi, müşârik gibi tenevvülerinden olsun. Fark yok.. İşte her soydan birtakım asıllar, yani asıl ma'nâ unsurları.. Meselâ, "gör", "uyu", "damla", "ekşi", "acı", "şekerle", "tuzla", "ezberle", "azarla", "kefenle", "hesapla", "eğril", "doğrul", "şekerlen", "tuzlan", "şekerleş", "taşlaş", "yeşer", "karar", "yeşillen", "karalan", "yeşilleş", "karalaş", "şekerlendiril", "ballandırıl", "uyut", "uyuttur", "görül", "görün", "görüş", "görüştür", "görüştürt"… Sîga unsurları bunların hepsine kolayca yapışır.

Sîgaları nasıl teşkîl ederiz? Bundan kolay bir şey yok… Mâzî-i şuhûdî mi yapacağız? Asıllara "di" unsurunu yapıştırırız, "gördü", "uyudu", "damladı", "ekşidi", "acıdı", "şekerledi", "tuzladı" deriz. Mâzî-i naklî mi yapacağız? "miş" unsurunu yapıştırıp "görmüş", "uyumuş", "damlamış", "ekşimiş" deriz. Muzâri mi yapacağız? Esas olarak bir "r" alıp, bunu o hâliyle ve yerine göre münâsib bir sâitle asla yapıştırırız, "uyur", "damlar", "ekşir", "acır", "şekerler", "tuzlar" ve "diler", "çalar", "girer", "çıkar", "yapışır", "görür" deriz. Fi'l-i hâl mi yapacağız? "yor" unsurunu alırız.. Fi'l-i istikbâl mi yapacağız? "ecek", "yecek", "acak", "yacak" unsurlarını alırız.. Fi'l-i iltizâmîde "e", "ye" unsurlarını ve vücûbîde "meli", "malı", unsurlarını alırız.. "Görüyor", "ezberliyor", "bakıyor", "uyuyor" ve "görecek", "ezberleyecek", "bakacak", "uyuyacak" ve "göre", "ezberleye", "baka", "uyuya" ve "görmeli", "ezberlemeli", "bakmalı", "uyumalı" ve "ezberlesin", "baksın", "görsün", "uyusun", "uyusun da, büyüsün" deriz.

Sîga teşkîli işini kolay cihetinden yürütür isek hesap budur. Ama darıyı davul edenleri söyletirsek söz çok uzundur, iş çok güçtür. Hele muzâri! Peki, muzâriin teşkîl edilmesini azıcık tafsîl edelim. Onların tafsîlini kısar ve kısaltırsak diyebiliriz ki muzâride esas bir "r" dir. Aslın âhiri sâit ise "r" buna yapışır. "İste-ister", "atla-atlar", "eri-erir", "taşı-taşır", "sürü-sürür", "yürü-yürür", "uyu-uyur", "oku-okur" gibi. Aslın âhiri sâit değil de sâmit ise, birden ziyâde heceli asılların sonları üstün ve esre hecelilerinde "r" den evvel bir "i" ve ötre hecelilerinde "r"den evvel bir "ü" gelir.. "Becerbecerir", "sataş-sataşır", "getir-getirir", "tanış-tanışır", ve "üfür-üfürür", "götür-götür", "buyur-buyurur", "otur-oturur" gibi. Bir heceli (âhiri sâmitli) asıllarda ise "r" harfi hafîf hecelerde sâde üstün hareke ile ve sakîl hecelerde daima elifle üst tarafa yapışır.. "Dil-diler", "çal-çalar", "gir-girer", "çık-çıkar", "üz-üzer", "göm-gömer", "tut-tutar", "koğ-koğar" ve "serp-serper", "kalk-kalkar", "silk-silker", "yırt-yırtar", "dürt-dürter", "ölç-ölçer", "burk-burkar", "kork-korkar" gibi. Fakat "gel", "kal", "bil", "gör", "bul", "ol" gibi bazı asılların muzârileri "geler", "kalar", "biler", "görer", "bular", "olar" olacak yerde, kaideden kaçıp "gelir", "kalır", "bilir", "görür", "bulur", "olur" oluyor. Zannederim, bunlarla uğraşmak kavâidciden ziyâde lügatçinin işidir. Bunun hesâbı mutlaka kavâidde kesilecek ise bunları bulup bulup sıraya dizmeli, sayılı bozuk muzârileri böylece mimlemeli, iplemeli, bağlamalı.

Sîga teşkîli yolunda yürütülen bu mülâhazalarda bâ-husûs yazı düşünülürse ufak tefek tesâmühler, görmezden gelmeler bulunur. Fakat sâdelik gözetmek, işi güçleştirmemek ve karıştırmamak için böyle yapmak lâzımdır. Bir de Cevdet Paşa'dan beri pek çok kavâidcilerin yaptığı gibi, asılları bırakıp da sîgaları aslın gayrıdan çıkarmağa çalışmamalı.. Meselâ "fi'l-i iltizâmînin müfred gâibine "yor" ilâvesiyle fi'l-i hal ve "ecek" "acak" ilâvesiyle fi'l-i istikbâl yapılır" ve "fi'l-i iltizâmînin müfred gâibi bazen "sapa, gibi" sıfat olur" ve "menfî mâzî-i şuhûdîlerin cem'-i gâibleri de bazen "kırılmadık, gibi" sıfat yerinde kullanılır" dememeli. Çünkü bu hal mübtedîleri yanlış düşünmeye sevk eder. Çocuk zanneder ki fi'l-i iltizâmî bir anadır.. "Sapa" sıfatında fi'l-i iltizâmîden,

bunun müfred-i gâibliğinden ve kezâlik "kırılmadık" sıfatında mâzî-i şuhûdîlikten ve bunun cem'-i gâibliğinden, fiillerin zamânından ve şahsından bir şeyler vehmeder.. Halbuki bunlarda onlardan şemme yoktur.

[217] İşte görülüyor ki asıl ma'nâ unsuru, kendine zaman edâtı takılmadan ve sîga şekli gelmeden evvel ne ise bunlardan sonra da hep odur. Bunun bir harfine dokunulmaz, sîga edâtı güzelce gelir, aslın son harfinin altına kolayca yerleşir. Fiilin üst unsurunda kıyâmet kopsa alt unsurların bundan haberi olmaz ve haberi olmamak lâzım gelir. İnsan, bunu nazara alarak düşünürse, meselâ "söyle" aslından alınan sîgalarda "e" nihâyetinin yok edilmesine ne söyleyeceğini bilemez, "bak" aslından alınan muzâriin "bakar" şekline girmesine bakar kalır. Sîgaların bu sûretle asıllardan çıkarılmasına "iştikak" denildiğini biliriz.

Demincek anlamıştık ki menfî fiillerde nefy edâtı asıl unsurunun alt tarafına girer, bu unsurla sîga edâtı arasında yer tutar. Nefy edâtının bazen "me", bazen "ma" sûretinde ve bazen de sâitsiz yalnız bir mîm olarak yazılması bu nizâmı hiç bozmaz. Ancak şu var ki Türkçe'nin bu sâde nizâmı bizim şîvede muzârilerde bir kazâya uğrayıp sakatlanmış.. Yazık yazık ki, meselâ "gelir" muzârinin menfîsi "gelmeyir" olacak iken "gelmez" olmuştur. Diğer sîgalarda ise kaide ve intizâm tamâmıyla yerindedir. İşte zerre kadar sakatlık yok, makine güzel güzel işliyor.. "Geldi-gelmedi", "gelmiş-gelmemiş", "geliyor-gelmiyor", "gelecek-gelmeyecek", "gele-gelmeye", "gelmeli-gelmemeli", "gelse-gelmese", "gelsin-gelmesin" gibi.

"Rabıt sîgaları" diye ayırdığımız diğer nevi sîgalar için ne diyelim? "Gelip-okuyup", "geleli-okuyalı", "gelinceye kadar-okuyuncaya kadar" "gelince-okuyunca", "geldikçe-okudukça", "geldikde - kaldıkda", "geldiği ve geleceği – kaldığı ve kalacağı", "geldiğinden ve geleceğinden - kaldığından ve kalacağından", "geldikten sonra - kaldıktan sonra", "gelerek-kalarak" sûretinde hemen bir on kadara çıkardığımız bu kısacık vazîfeli sîgalar için söyleyecek çok şeyimiz yoktur.

Bunların bazısı "gelip", "geleli", "gelinceye kadar", "gelince", "geldikçe", "gelerek" gibi her türlü oynaklıktan mahrûm, âdetâ paslı birer demir parçası hâlinde.. Ne zamânı görüyor, ne şahsın hatırına bakıyor.. Hep "gelip", "geleli" sûretinde duruyor.. "Geldiği ve geleceği", "geldiğinden ve geleceğinden" gibileri ise, arkadaşlarına bakınca biraz işlek.. Şahsa göre "geldiğim ve geleceğim", "geldiğimde", "geldiğimden ve geleceğimden", "geldiğimden sonra" sûretlerine girip biraz hareket eseri gösteriyor.

Bunlara sıra ile "atfiyye", "ibtidâiyye", "intihâiyye", "ta'kîbiyye", "tevkîtiyye", "... (birinin adını bilmiyorum)", "ta'yîniyye ve sıla", "ta'lîliyye ve sebebiyye", "zamâniyye", "hâliyye" adlarını ta'kîb geçeriz. Fakat bu ta'bîrler pek mukarrer ve cümlece musaddak değil. Hattâ "geldikde" şeklinin kitaplarda yeri ve adı yok.. Bunun "geldikçe" sûretinde edâ edileceğini ve bu edâ daha muvâfık olacağını söyleyenler eksik değil.. Bunlara üstâd-ı ekremin, muşa'şa ifâde usûlüne zînet olan o güzel *"Yâd et!"* manzûmesindeki,

"Bir leyl-i sükûn-nümâda.. tenhâ..
"Oldukda nişîmenin ser-i âb,
"Kıl çeşmini atf-ı semt-i bâlâ...

"Sevdâlar içinde nûr-ı mehtâb,
"Oldukça derûnuna gam-efzâ..
"Eyle o geçen demi tezekkür!..

"Pîş-i nazarında sath-ı deryâ,
"Ettikçe temevvüc ü tenevvür..
"Yâd et, beni sâkitâne yâd et!..."

bendini okuyarak, bundaki "oldukda"yı "oldukça"ya ve "oldukça" ile "ettikçe"yi "oldukda" ve "ettikde"ye değiştirip değiştiremeyeceklerini sormalı… Ne ise.

Asılların mahsûsâtından olan müteaddîlik, ma'lûmluk, mechûllük, mütâvîlik, müşâriklik, müsbetlik halleri tabîatıyla rabıt sîgalarında da cârîdir. Yalnız "gelip", "geleli" ve "gelinceye kadar" vesâire demekle kalmayıp, "gördürüp", "görülüp", "görünüp", "görüşüp", "görüştürülüp", "görüşülüp" ve kezâ "gördürüleli", "görüleli", "görüneli", "görüşeli", "görüştürüleli", "görüşüleli", ve hâkezâ "gördürülünceye kadar", "görülünceye kadar" diyerek bu kullanışlardan da istifâde ederiz.

Şimdi şahıs unsuruna geçiyoruz. –bakiyesi var–

ÂLEM-İ İSLÂM

Kazan: *Beyânü'l-Hak*'tan:

Çin Müslümanları

1327 sene-i hicriyye, 2 Ramazanü'l-mübârek, saat on bir buçukta Hankan'dan azîmet etmek üzere eşyâları hamala yükletip iskeleye geldim. Burada: İsâ Bay Namâzî, Ahmed Bey vesâir birçok samîmî dostlar hazır idi, bazılarıyla vedâ ettim, bazıları da istimbotla vapura kadar geldiler. Saat tamam 12'de vapura geldim. Elhamdülillâh bu izzet, bu nimet hep İslâm nimetidir. Vapurda büyük bir salonda bir saat kadar **[218]** ârâm ettikten sonra ehibbam ile vedâ ederek onlar istimbota avdet ettiler, vapur da hemen hareket etti.

İşte ben şimdi cenûbî Çin denizinde bulunuyorum. Vapur gayet cesîm, mevkiler gayet muntazam, yolcu epey kalabalık: Fransız, İtalyan, İngiliz, Japon, Çin milletlerinden yolcular var, müslüman olarak yalnız birinci kamarada Namâzî Bey, ikincide ben bulunuyorum.

Vapurun sür'ati (1518) mil mesâfede olan Singapur'u yüz saatte kat edecektir.

Vapur üzerinde Namâzî Bey ile aramızda cereyân edecek sohbetler de burada kāriîn-i kirâma arz etmek istiyorum. Namâzî Bey her ne kadar birinci mevkide ise de, taâm ve uyku zamanlarından başka vakitlerde ikinci mevkie gelmekte ve aramızda her mes'eleden samîmî sohbetler cere-

yân etmektedir, ez-cümle Osmânlı siyâsetinden, İran ahvâlinden vesâireden sözler açıldı. Ma'lûmâtı hayli vâsi' bir adam. Birçok seyâhatlerde bulunmuş. Her şeyden ziyâde müslümanların istikbâlini düşünüyor. Bunun için ben bu zâta müslümanların istikbâli için ne lâzım olduğunu sorduğum zaman, dedi ki:

– "Müslümanların kendi aralarında ciddî alâka ve samîmî ittihâd husûle gelirse bütün müslümanlar terakkī ederek rahat yaşarlar. İdâre-i memleket her kimin elinde olursa olsun, elverir ki müslümanların kendi aralarında ittifâk bulunsun. Bu ittihâd ve ittifâk sâyesinde her zaman, her memlekette hukūk-ı milliyye ve dîniyyelerine mâlik olacakları şüphesizdir…" diyor. Namâzî Bey i'tikādı sağlam, mü'min-i hâlis bir zât-ı muhteremdir. Ben esbâb-ı ittihâda, çâre-i ittifâka nakl-i kelâm ettikten sonra Namâzî Bey dedi ki:

– "Cenâb-ı Hak, bütün çâre-i ittifâk ve esbâb-ı ittihâdı tehyie etmiştir, bizim için yeniden çâre ve sebep aramaya hâcet yoktur, fermân-ı Sübhânî üzere habl-i ilâhî'ye i'tisâm olursa, her gün beş defa cevâmi'-i şerîfe-i İslâmiyye'de efrâd-ı ümmet ictimâ ederse, her Cuma her Bayram ictimâları ihmâl edilmezse, mübârek hacc-ı şerîf lâyıkıyla edâ olunarak o cem'iyyet-i uzmâdan o büyük ictimâdan istifâde olunur da her sene hac mevsiminde müslümânlar yekdiğerinin ahvâl u etvârından haberdâr olursa umûm küre-i arz müslümanları nâil-i refâh u saadet olacağında hiç şüphe yoktur, fikrindeyim…" buyurdular.

Benim, Namâzî Bey'in fikrini Rusya müslümanlarına arz etmekten maksadım, Rusya tüccarı için bir derstir. Namâzî Bey ile esnâ-yı müzâkerede, Çinlilerin ahvâlinden ve muâmelâttaki sadâkatlerinden, falan.. sorduğum zaman bu babda olan fikrini şu yolda îzâh buyurdular:

– "Çinliler ticâret muâmelesinde sözlerinde sâdık ve sâhiptirler, hattâ bir malı alacak olup da deftere ismini kaydettikten sonra o malın kıymeti tenezzül etse de o, sözünden geri dönmez. "Benim mukavelem yoktur, malının kıymeti tenezzül ettiğinden siz de tenzîlât yapınız…" gibi sözler söylemez, nasıl pazarlık etmiş ise öylece kabul eder. Bu cihetle Çinliler bütün milletlere fâiktir, desem câiz olur."

"Ticârette mes'ele-i iktisâda pek ziyâde riâyet ediyorlar, muâmelelerinde mümkün olduğu kadar sadâkat gösterirler, ziyân görse bile sözünden dönmez. Hem de muâmelesini vakt-i muayyeninde görmeye son derece gayret eder. Senet olmuş olmamış müsâvîdir.

"Fakat ecnebîler Çinliler'e insâniyet dâiresinde muâmele etmiyorlar. Belki her zaman bî-çârelere sû-i muâmelede bulunuyorlar, husûsen İngilizler pek ziyâde bed-muâmele ediyorlar. Vâkıa İngiltere hükûmeti başka hükûmetlere nisbeten hayli âdilâne muâmele eder ve diğer milletlere bir derece müsâvâtı tercih eder, lâkin İngiliz milleti hükûmetin aksine olarak ahlâka münâfî bed-muâmele ediyor.

"Her ne kadar Çinliler şimdilik sabretmekte iseler de, istikbâlde sabredecekleri şüphelidir.

"Hindistan halkı İngilizler'in sû-i muâmelelerine sabr u tahammül etseler de, Çinliler'in sabredecekleri ma'lûm değildir. Hind milleti minelkadîm esârete me'lûf millettir. Ama Çinliler kendileri millet-i hâkime olarak yaşamış olduğundan Hindliler'e kıyâs olunamazlar.

"Hem Hindistan halkı zayıf bir halktır, cisimleri gayet nahîf açlık ile, riyâzet ile zilleti ihtiyâr etmiş, İngilizler'e karşı hiçbir vakit mukāvemet edemeyeceklerini iyi biliyorlar. Ama Çin milleti kaviyyü'l-bünye bir millettir. Şu mülâhaza ile Çinliler'in sabr u tahammül edecekleri ma'lûm değildir. Ama şimdi hükûmetlerinin za'fiyetini bildiklerinden, tahammül değil, sabrı ihtiyâr etmişlerdir.

Maamâfih istikbâlde intikam alacak kadar kuvvet bulacakları da şüphelidir. Zîrâ Çin milleti kesb ü kârda isti'dâd-ı fıtrîye mâlik olsalar da fen ve ilim husûsundaki istidâdları pek geridir. Bu millette kuvve-i ihtirâiyye yoktur, terbiyeleri hep İngiliz terbiyesidir. İngilizler hiçbir vakit kendi dâire-i nüfûzunda yaşayan akvâm-ı sâireye terbiye-i efkâr vermezler, ihtirâ cihetine gelince insanı amâ gibi tutarlar. Hindistan'ı istilâ ettikleri hemen yüz senedir; lâkin bir Hindli sâhib-i kemâl yoktur. Mısır'a dahi göz salacak olursak nihâyet otuz senede bütün Mısırlılar'da bir taklîd-i efrencîden başka hiçbir şeyler yoktur.

"Yalnız şunu dahi hâtırda tutmalı: Umûmen şark milletleri, bütün Avrupalılar'a bilmem ne içindir, derecesinden ziyâde emniyet ibrâz ediyorlar, husûsen re's-i kârda olanlar bütün umûru Avrupalılar'la istişâre ederek ve Avrupalılar'ın sözünden bir kelime hâricine çıkmamak üzere muvâfakat ediyorlar.

[219] "Ben bir tüccârım, eğer bir tüccâr -velev ki ahbâbım, hattâ akrabam olsun- umûr-ı ticârette benimle istişâre ederse, ne kadar iyi adam olsam da kendi ticâretime rekabet edecek derecede akıl veremem, tab'an veremem.

"Meselâ Osmanlı Türkleri tensîkāt-ı askeriyyelerini ıslâh için Goltz Paşa'yı getirdiler. Goltz Paşa minelkadîm Türkiye askerini ıslâh edecekti. Lâkin ben hiç emniyet edemem, Goltz Paşa ne kadar yahşi (iyi) adam olsa bile Osmanlı askerini Alman askerine rekābet eder derecede tensîk etmeyecektir. Osmanlılar yalnız Goltz Paşa'ya emniyet edip de kendileri de sa'y u gayrette bulunmazlarsa, hiçbir şeyler çıkmaz. Bi-aynihi Çinliler de öyledir, her umûrda Avrupa deyip duruyorlar. Bakınız Japonlar! Onlar da evvel-emirde Avrupa'dan alıyorlar, ama sonra kendileri çalışıyorlar. Bugün ufacık Japonya'da milyarlar ile iş görür fabrikalar var, eğer umûm Japonya fabrikalarını gözden geçirecek olursak: İş başında ecnebî bir mühendis, bir usta göremezsiniz hep ser-kârda Japonlardır. Gel Çin memleketine, gel Osmanlı, İran memleketine! Her iş başındakiler ecnebîlerdir, ufacık bir sanat hattâ şimendöfer hıttasında bile ser-kârda ecnebîdir. Bu sûretle hiçbir memleket idâresi ıslâh olunamaz…"

İşte görünüz, bir İslâm tüccârının fikri ne yoldadır! Ben Namazî Beyi'n fikrine tamâmıyla muvâfakat ediyorum. Bizim Osmanlı milleti, Osmanlı Devleti bütün milletlerden ziyâde Avrupa-peresttir, yalnız Osmanlılar değil, belki umûm İslâmlar, "Avrupa" denilince perestiş ediyorlar vesselâm.

Burada Çinliler'in lisânlarından dahi biraz ma'lûmât vereceğim: Umûmen Çin ülkesinde 24 lisân vardır, bunlardan

altısı bütün bütün başka lisândır: (Türk, Mongol, Kalmık, Kırgız, Tibet, Kaşgar lisânları) mütebâki 18 Çin lisânıdır.

Bunların ekserîsi yekdiğerine gayet yakındır: Tatar, Başkurt, Mişer lisânları gibi. Bazıları da hayli farklıdır: Hive, Özbek ve Azerbaycan lisânları gibi. Lâkin umûm Çinli ekseriyetle yekdiğerinin lisânını anlar, bazıları anlamazsa hemen yazıp gösterirler, ve yazdığı gibi anlarlar, hattâ değil kalemle kağıda yazmak, belki esnâ-yı tekellümde parmak uçlarıyla, hattâ havaya yazar gibi işâret ederek tekellüm etmek âdet olmuştur. Çin lisânında bu büyük bir suhûlettir, yazı ile bütün Çinliler yekdiğerinin lisânını anlarlar. Değil yalnız Çinliler kendi aralarında, belki bir Çinli yazarsa, lisânları bütün bütün başka olan Japonlar ve Koreliler bile okur anlar. Halbuki lisânları bütün bütün başkadır. Burası pek acâyiptir. Bana Japonya'dan dostlarımdan mektup geliyor, hâlis Japon lisânında yazıyorlar, aynı yazıyı, aynı mektubu Çinli doğrudan doğruya -yani tercüme filân değil- Çin lisânında okuyor.

Zâhiren bakılınca hakîkaten acâyiptir. Lâkin mülâhaza edersek hiyeroglif resmi eşyâya mevzûdur: Meselâ (Ш) dağ sûretidir: Japonlar (yama) diye okur, Çinliler (fuze) diye okurlar, sûret-i hiyeroglif birdir. Şunun için her biri kendi dilinde okur. Bütün kerâmeti şundan ibârettir.

Ben fî-mâ-ba'd gazete sütûnlarında an-karîb Çin'e dâir ma'lûmât yazamayacağım, bundan sonra Singapur, Pinan, Hindistan ahvâline âid makaleler yazacağım, Çin hakkında ziyâde tafsîlatı inşâallah seyâhatnâmemizde arz ederiz.

Vapur üzerinde insan her ne kadar vakti boş olsa da çok şey yazamıyor. Kalbi başka türlü meşgul oluyor. Benim bulunduğum vapur, her ne kadar gayet cesîm olup 7376 tonilatoluk cesâmeti 6500 beygir kuvvetinde olup deniz korkusu falan olmasa da, benî Âdem karaya me'lûf arzullâhta iskân için halk olunmuştur, deryâda azâları durgun, fikirleri gevşek oluyor. Artık seyâhatimiz müntehâsı Singapur'dur. Bu makaleyi nasîb olursa yarın Singapur'dan postaya vereceğim.

"Singapur" **Abdürreşid İbrahim**

TASHÎH-İ EFKÂR

(Orenburg'ta Münteşir *Din ve Maîşet* Mecellesine)

Bizim Rusya İslâmlarının şâyân-ı tebrîk bir halleri varsa o da diyânete, ahlâka son derece dikkat etmeleridir. Taassubât-ı dîniyyeleri o derece ilerlemiştir ki onların takdîrine mazhar olmak için behemehâl mütedeyyin olmak lâzım gelir. Diyânete nazar-ı istihfâfla bakan bir efendi milletinin refah u saâdeti uğrunda kendini fedâ etse diyânete riâyet etmedikçe hiç mesâbesinde kalır.

Rusya İslâmlarının bu taassubunu yek nazarda nankörlük derecesine vardırarak takbîh etmek istenilir. Fakat âlem-i siyâsette azıcık dolaşacak olursak bu takbîhin pek nâbemahal olduğunu görürüz. Binâenaleyh bu taassublarından dolayı kendilerini takdîr etmek lâzım gelir. Zîrâ cereyân-ı ahvâli biraz nazar-ı ta'mîk ve i'tibâra alacak olursak görürüz ki milliyyeti anlayacak bir dereceye vâsıl olmamış bir millet-i mahkûmeyi yutmak için ağzını açmış bir millet-i hâkimeye, mâni olmak üzere ilk tesâdüf olunacak şey dînin muhâlefetidir. Bu kuvve-i ma'neviyyede ittihâd hâsıl olmadıkça kābil değil musahhar olamaz. Herhâlde arada bürûdet hüküm-fermâdır.

Zâten Rusların nice asırlardan beri İslâmları Hristiyan yapmak için son fedâîliklere çalışmaları rûz-ı mahşerde Hazret-i Mesîh'in karşısına beşûş bir çehre ile çıkmak i'tikādında bulunduklarından ve buna müyesser olmak için gayretlerinden değil, belki ortalıktan mâni-i ittihâd **[220]** olan bu kuvve-i ma'neviyyeyi def' etmekle Ruslaştırmaya mesâfeyi yakınlaştırmak içindir. Zîrâ katiyyen biliyorlar, ki Rusya Türkleri bu kuvve-i ma'neviyyeyi kaybedince, kendilerinde kendilerini toplayacak kadar diğer bir kuvve-i ma'neviyye olmadığından Ruslaşmaları muhakkaktır.

Şimdi bizim garblı bir diplomat kesilmiş millet-perverimiz diyâneti hiçe sayarak ve hattâ bu dîn-i mübîn-i garrâya mütecâvizâne bir vaziyette bulunarak hareket etmek isterse ahâlî de buna hiç ses filân çıkarmayarak bu herifi kendilerine rehber ittihâz edecek olurlarsa şüphesiz pey-der-pey bu dînin ehemmiyeti kalkarak Ruslarla bizim aramızı tefrîk eden bu yüksek seddin yıkılması lâzım gelir. Bunun yıkılmasıyla ise öte taraftaki Rus kokuları burnumuza gelmeye başlar.

Bu kokuların sıhhatimize ne kadar muzır idiği meydânda ise de, bir taraftan yirminci asır medeniyetin olduğu mahalli geçerek geldiğinden ve diğer taraftan ise bu kokunun bizim için muzır idüğünü idrâk eder kadar bizde ma'rifet olmadığından pek hoş gelir. Onun için bu Rus kokusu istediğimiz kadar istişmâm etmeye başlarız, bir vakit gelir, ki elimizde terakkī nâmına bir şey olmaz. Fakat Ruslaşmak, garbın medeniyyeti nâmına intişâr eden sefâhet bizlerde istediği kadar hüküm-fermâ olur. Artık bunun bizim için mahvolmak demek olduğunu zikre hâcet kalmaz!..

Yirminci asırda Japonlar her şeye numûne olmak selâhiyyetinde bulunduklarından bu husûsta bizim için bir numûne olabilirler. Japonlar dinlerinin bu terakkī asrına elverişli olmadıklarını anladıkları halde bu kadar mazarratı ihtiyâr ederek hâlâ avâm-ı nâsı Mecûsiyyet boyunduruğunda tutuyorlar. Dimâğlarını birtakım hurâfât ile karıştırıyorlar. Neden? Bunda olan hikmet nedir?

Zîrâ Japonlar siyâset, sanat nokta-i nazarından müşârün-bil-benân olsalar da bu yalnız yukarı tabakaya mahsûs olarak avâm-ı nâs takımı ise pek câhildir. Olabilir ki Mecûsiyyeti bırakıp başka bir dîne girmeleriyle cehâletlerinden dolayı milliyyeti takdîr edemezler. Dîni hangi milletten aldılarsa o millet rûhuyla rûhlanmaya başlarlar. Taassubât-ı milliyyelerini büsbütün bırakıp her şeye umûm nokta-i nazarından bakarak Japon menâfiini müdâfaa husûsunda eser-i müsâhele gösterirler. Bunun ise Japonya hükûmetinin iktisâdî, siyâsî cihetlerine pek muzır olacağı şüpheden vârestedir. İşte bu gibi mahzurlardan dolayıdır ki Japonya hükûmeti avâm-ı nâs takımı milliyyetin ne olduğunu anlar bir

raddeye gelene kadar kendilerini eski Mecûsiyyetleri altında tutmak istiyor. Binâenaleyh Japonya hükûmetinin sâir cihetlerden pek çok ilerlediği halde dînî cihetinden pek çok geride kalması ancak esbâb-ı siyâsiyyeden ileri geldiğini anlayarak pek o kadar büht ü hayret etmemelidir.

Şimdi Japonya hükûmeti, zarar gördüğü medeniyyete taban tabana zıd olduğu halde bu Mecûsiyyetten ayrılamazsa ve bu gibi mahzurlardan dolayı bırakmak mecbûriyetinde kalırsa, artık bizler medeniyyetin menbaı olan dîn-i mübîn-i garrâmıza mütecâvizâne bir vaziyyette mecnûnâne hareketlerde bulunup ânen-fe-ânen ehemmiyetten ıskāta çalışan birtakım mütegarribîne nefretle bakan sevgili milletimizi niçin takdir etmeyelim? Evet takdir etmeliyiz.. Ve hattâ îcâbında böyle taassuplara teşvîkātta bile bulunmalıyız. Zîrâ avâm-ı nâsımız bi-hasebil-cehâle Japon avâm-ı nâsından pek de geride kalamayacağından Japon avâm-ı nâsının başına gelecek ihtimâlât bize ise bire beş olmak üzere geleceği şüphesizdir.

İşte din mes'elesi pek ince ve oldukça mühim bir şey olduğundan bazı menfaat-perestân kendi fevâid-i şeytâniyyelerine hep dîni âlet olarak kullanırlar: Herîfin karnı aç kalarak tarz-ı maîşeti tezelzüle uğrarsa derhâl başına bir-iki arşın sarığı uydurarak "ilmiyye" zümresine dâhil olur ve çarçabuk bir hâmî-i dîn (!) kesilir. Nefs-i şehvânîsini büyütmek isterse boynunu aşağı eğerek tasavvuf zümresine dâhil olur ve bu sâyede paralar da bol bol gelmek üzere bulunur. Artık böyle sarıkla boyun eğmenin modası bir parça eskiyerek hakîkī bir hâmî-i dîn ve hakīkī bir mutasavvıf aranılmaya başlarsa ne yapmak lâzım gelir? Tabîî düşünelecek bir mes'ele değil mi yâ? Hakīkī bir hâmî-i dîn ve hakīkī bir mutasavvıf kimler olduğu matbûât vâsıtasıyla anlaşılacak bir şey. Eğer menfaat-perestân bunun aksini anlatmak teşebbüsünde bulunsalar bit-tabi' matbûâta sarılacaklar, işlerini matbûât vâsıtasıyla icrâ edecekler. Doğrudan doğruya hakīkatin aleyhinde bulunmak pek âsân bir şey değil. Onun için hakīkatlilerin söylediklerini tenkîd etmeden evvel kendilerini lekelemek mecbûriyetinde bulunacaklar. Bu lekenin millet nazarında en menfûr gözüken dinsizlik olacağı tabîîdir. Binâenaleyh istikbâlde bu haşerâtın menâfi'-i mel'ûnânelerini temîne mâni olacak bir fırka milletin nazarında bir parça ehemmiyeti hâiz ise artık bu haşerât yığıntıları bunları dinsizliğe ithâm ederler.

Buhârâ hurâfât ocağına dönerek Kazan'daki küşâd edilmiş Tatariski-Uchitelski Shkola'nın yetiştirdiği meyveler de lüzûmundan fazla –yenemeyecek bir halde– tatlı olduğu bir zamanda herkes eyne'l-melce' diyerek ilticâ edecek ve orada mâ-bihil-hayâtları olan ulûm ve maârifi alacak bir yer aramaya başlamışlardı. Tabîî herkesin hatırına bu'd-ı mesâfeye rağmen muktedî-bihleri olan Osmanlı Türklerinin mektepleri geliyordu. Fakat o menhûs istibdâd merhamet ü şefkatin timsâl-i mücessemi olan bu kardeşlerimize bizim için mekteplerini kapattırmış, bizleri mekteplerde tahsîl ettirmek bizden ziyâde kendileri için kârlı olacağı pek zâhir bir şey iken, bunların başına birtakım vehm-perest mecnûnlar taslît ettiklerinden dolayı arkalarını çevirmişlerdi. İşte bunu gören Rusya İslâmları câmi köşelerinde ötede beride dolaşarak me'yûsen memleketlerine dönerek **[221]** işi vakt-i merhûnuna terk etmekteydiler. Biliyorlardı ki artık bu hal devam etmeyecek, bir gün gelecek bu iki kardeş –Türk, Tatar– yekdiğerini der-âguş ederek yekdiğerine sarılacaklar. Osmânlılar ise birâderâne şefkatlerini bundan sonra artık hiç esirgemeyecek. İşte o vakt-i merhûn bir seneden beri hülûl etmiştir. Kaç asırlardan beri ve hattâ Volga kenarlarında vedâ edeliden beri yekdiğerini güzelce anlayamamış bu iki kardeş bugün mektep sıralarında anlaşıyorlar. Ellerini son derece samîmiyetle sıkıyorlar. İstikbâl için ne lâzımsa bir pederin çocuğu gibi berâber hazırlamak sadedinde bulunuyorlar. Bunu gören milletimizde ise Osmânlı Türk kardeşlerimize karşı bir eser-i minnet, bu yavrulardan ise büyük bir ümîd ve bunlara mülâkî olmak için de son derece sabırsızlık nümâyân oluyor. Fakat bu hal milleti daima kendi menâfi'-i şahsiyyeleri boyunduruğunda tutmayı îtiyâd edinen kadîmci fırkasının hoşuna gitmiyor. Milletin selâmetini düşünerek İstanbul'un soğuk han köşelerini ihtiyâr ederek diyâr-ı gurbette yuvarlanmayı büyük bir bahtiyârlık addeden bu evlâd-ı milleti lekelemek ve bu sebeple milletin nazarından düşürmek istiyorlar. Ve bu teşebbüslerin müsmir olması için tabîî dinsizlikle ithâm edecekler. İşte bu ithâmâtın mukaddimeleri kadîmcilerin nâşir-i efkârı olan Orenburg'ta münteşir *Din ve Maîşet* mecellesinde gözükmeye başladı.

Din ve Maîşet mecellesi bir siyâset kullanıyor. Birden bire sarâhaten dinsizlik ile ithâm etmiyor. Belki birinci defada zımnen anlatıyor. Diyor ki "İstanbul'dan husûsî verilen haberlere nazaran birkaç esbâba mebnî (dikkat ediniz) Rusya'dan firâr eden bir nice şarlatanlar talebe kıyâfetine girerek İstanbul'da tahsilde bulunan talebeleri terk-i dîn ü diyânet husûsundaki teşvîkatları iblisin teşvîkatlarını fersahlarca geride bırakacak derecede ilerlemektedir." *Din ve Maîşet* mecellesi burada teşvîkatın netîcesi ne oldu yazmıyor. O teşvîkat-ı iblîsiyyeden daha müessir olduğunu söyledikten sonra artık netîcesinin ne olduğu kendi kendine anlaşılıyor zannederim.

Din ve Maîşet mecellesi birtakım şarlatanları İstanbul'a sokulmuş gibi göstermesiyle istikbâli için bir fayda daha temîn etmek istiyor ki o da İstanbul'dan avdet edecek talebelerden emniyeti selbetmek. Acaba bu avdet eden efendi hakīkaten bir talebe mi? Yoksa orada talebe nâmında gezen şarlatan mı? Cevâbı da tabîî *Din ve Maîşet*'in ağzına münhasır kalacak…! Evet, bu şarlatan mes'elesi yek nazarda olabilir. Bizim Rusya İslâmlarında bir darb-ı mesel vardır: "Mûsâ nerede ise Firavun da orada." Fakat İstanbul'da bulunan talebeler buralarını çoktan düşündüler. Her ihtimalden ihtirâz etmek lâzım geleceğini takdir ederek etrâftan esen rüzgârlara siper olmak üzere bir şey ittihâz ettiler, ki o da perâkende bir halde yaşayan talebemizi kitle-i vâhide hâline ifrâğ ederek "Rusyalı İslâm Talebesi" Cem'iyeti'ni husûle getirmeleridir. Ortalıkta takdîse mecbûr olduğum bu cem'iyet mevcut iken esen her bir rüzgârın bâzîçesi olmak ihtimâli yoktur. Zîrâ cem'iyetin birinci vazîfesi tasfiye-i ahlâktır. Mâdem ki ortalıkta böyle bir cem'iyet-i mukaddese

duruyor, talebemizin hâlinden endişe etmek pek nâ-bemahaldir. Mâdem ki İstanbul talebelerinin melcei burasıdır, şarlatanların eğer –öyle bir şey varsa– bir şey yapamayarak me'yûsen geri dönecekleri, hiçbir vakit burada talebe nâmına gezemeyecekleri şüpheden vârestedir. Binâenaleyh menfaat-perestânın, yiyecek erzâkını başka bir yerden araması lâzım gelir. İstanbul etrâfında dolaşmak ise pek nâfiledir.

Din ve Maîşet mecellesine daha bir ricâmız vardır, ki o da bu gibi haberleri muhbirlerinin imzâsıyla neşretmesidir. Aks-i halde bunların hepsini kendi tertîb-kerdesi diye telakkī etmekte ma'zûruz.

Troyskili Ahmed Tâceddin

BUHÂRÂ'DA ŞERÎAT NÂMINA İRTİKÂB OLUNAN CİNÂYÂT

Buhârâ'nın mukadderâtına hâkim bir sürü ecâhil vardır ki ulemâ ünvân-ı celîlini min-gayr-ı liyâkatin taşımaktadırlar. Verese-i ahlâk-ı enbiyâ olmaları lâzım gelen bir fırka-i bâgiyye iblîsin bile irtikâbından hayâ edeceği envâ'-i menhiyyâtı, envâ'-i mesâvîyi –yalnız kendilerine münhasır olmak üzere– mübâh gördükleri halde menâfi'-i memlekete hâdim, fakat kendilerinin menâfi'-i zâtiyyelerine mugāyir bir teşebbüs gördüler mi, "Şerîat ahkâmına mugāyirdir… Ehl-i küfre teşbîhtir.. Bu, olamaz." yaygarasını koparır ve o teşebbüs-i nâfia –şer'e yalnız muvâfık değil, belki şer'an vâcip iken– mâni olurlar. Niçin? Çünkü te'min edegeldikleri menâfi'-i gayrimeşrûaya âtiyen halel gelecektir. Çünkü -onların i'tikādınca- şerîat yalnız onların ârâ-yı hod-serânesidir. Onlar ne peygamber tanır, ne müctehid. Ne de edille-i erbaa bilir.

Edille-i erbaa, şimdi edille-i hamse olmuştur ki birincisi Buhârâ'nın irâdât-ı keyfiyyeleridir. Bu delîl edille-i sâireye takaddüm bile eder. Buhârâ'da usûl-i cedîde-i tedrîsiyyeyi tatbîk maksadıyla erbâb-ı hamiyyet tarafından bir iki mektep açılmıştı. Hattâ Ramazan'dan mukaddem icrâ olunan imtihânında ulemânın takdîrini kazanmıştı.

Bilmem sonra nasıl olmuş da mekâtib-i mezkûre başta A'lem Gıyâseddîn Efendi olarak yine ulemâ tarafından kapatılmış, adem-i cevâzına fetvâ verilmiş… Tarafdâr-ı teceddüd olan Müftî Hacı İkrâm Efendi hazretleri tek başına kalmıştır.

Muhâliflerin de, muvâfıkların da fetvâsını mühürlemekten istinkâf eden diğer iki müftî-i muhteremin ise hiç olmazsa böyle bîtaraf kaldıkları yine şâyân-ı teşekkürdür.

Hâdise-i mezkûreden bâhis müteaddid mektuplar aldım.. Buhârâ'dan yeni teşrîf eden bazı zevât ile mülâkat ettim.. Netîcede ulemânın **[222]** nasıl hasîs bir endîşenin mağlûbu olduklarını anladım:

"Görmüyor musunuz? İstanbul'da, Halîfe-i İslâm'ı hal' edenler hep bu gibi mekâtibden neş'et eden şübbândan ibâret imiş.. Geçen imtihânda da gördük: Beş yaşındaki bir çocuk utanmadan, sıkılmadan beş bin küberânın huzûrunda bizim bile lâyıkıyla anlayamadığımız mesâilden bahsetti. Binâenaleyh âtîmiz ve dolayısıyla emîr hazretlerinin mevkii tehlikededir."

Bu sözlerin ne derece bî-ser u bün olduğunu, mutâli'în-i kirâm hazerâtı muhâkeme buyursun. Ben muâheze etmeye lüzûm görmüyorum. Lâkin şunu arz etmeden geçemeyeceğim: Ulemâ-yı kirâm hazerâtı bu gibi türrehâtı serd ile emîri kendi taraflarına celbetmek istiyorlar.

Bir de bu zevât-ı muhtereme şer'e istinâd etmek üzere:

(القديم يترك على قدمه)[1]

diyorlarmış. Bu delîle cevap vermek bizim salâhiyetimiz dâhilinde olmadığından ehl-i ilme havâle ederiz.

Mekteplerin cedvel-i tedrîsâtını da tedkīk ettik mugāyir-i şer'-i şerîf hiçbir şeye tesâdüf etmedik:

İlm-i hâl, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvîd, Hesâb, Hüsn-i hat, bir parça Sarf ve Nahv, Kırâat-i Fârisiyye, Çağatayca kırâat.

Mekteb-i kadîmin programına gelince: Lâ-yetegayyerdir. Kur'ân-ı Kerîm'den sonra meyhâneden, gılmâniyâttan bâhis dîvânlar: Hâfız, Nevvâbî, Fuzûlî, Saykalî, Bîdil. Çocuk daha âgûş-ı mâderinde iken:

إلا يا أيها الساقي أدركأسا وناولها
كه عشق آسان نمود أول وليك افتاد مشكلها
واشرقت من شمس عكس اكأس انوار لهداى
Yâr aksin meyde gördüm, câmdan çıktı sadâ[2]

mukaddimesiyle bir ders-i îş ü garâm almaya başlar… Bu tedrîsât-ı perde-bîrûnâne –hâşâ!– muvâfık-ı ahkâm-ı şer'iyye addediliyor da çocuklara ahkâm-ı dîniyyelerini bilâ-tekellüf az zaman zarfında ta'lîm edecek vâsıta-i tedrîse münâfî'i, şer hattâ küfür! Tahrîf-i dîn! deniyor! Ne demeli? [3](فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ…) demekten başka çâremiz yoktur.

Acaba bu ulemâ dediklerimiz cehele-i zaman Allah'tan korkmuyorlar mı? Vârisiyiz diye fahreyledikleri Peygamber'den olsun hayâ etmiyorlar mı? Cenâb-ı Hakk'ın müntakim olduğunu hâtırlarına getirmek istemiyorlar mı?

Bu; âdetâ dîne karşı bir isyân, bir tuğyân, bir bağy ü fesâd değil midir?

Hamrı su gibi içerler.. Adına da utanmadan, hayâ etmeden "müselles-i şer'î" korlar… Ekl-i ribâ zâten bunlar için mübâh, daha da zikri mûcib-i hacâlet olacak envâ-i mesâvî! Bu rezâletler meşrû oluyor da usûl-i cedîde-i tedrîsiyye neden gayri meşrû' oluyor! Bunun cevâbı gayet basittir:

Çünkü çocuklar ahkâm-ı dîniyyelerini, –helâl nedir, harâm ne gibi şeylerdir– öğrenecek, Hâlık'ını, Peygamber'ini lâyıkıyla tanıyacak, bir terbiye-i metîne görecek… Sonra?... Bunların hâli?...

---

[1] "Kadim kıdemi üzre terk edilir."

[2] "Ey sâkī bir kadeh sun da onu sırayla yudumlayalım. Zirâ aşk önce kolay görünürse de onu tadanlar sonra nice zorluklarla karşılaşır. Güneşten kadehe akseden parıltılar aşığa doğru yolu gösteren nurlardır. Sevgilinin aksini şarapta gördüğümde kadehten de onun sesi çıktı."

[3] Âl-i İmrân, 3/94.

Fakat biz me'yûs mu olalım? Hayır hiçbir vakit! Emîn olsunlar, o düşma'nân-ı hakīkī-i dîn ü şerîat ki pek yakın bir zamanda [1](وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ...) sırr-ı celîline mazhar olacaklardır. [2](فَانْتَظِرُوا اِنّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ)

M. S[sad]**. Buhârî**

Turgay vilâyetinin Kostanay şehrinde bir müslüman cemiyet-i hayriyyesi te'sîsi için ruhsat alınmıştır.

Vakit

Sırâtımüstakīm

Böyle bir emr-i hayra teşebbüs ettiklerinden dolayı ora ahâlî-i müslime ve ağniyâ-i kirâmını tebrîk, cem'iyetin devamını temennî ederiz.

Cenâb-ı Hakk'a binlerce hamd ü senâ olsun ki Rusya İslâmları arasında böyle cem'iyetlerin mikdarı günden güne çoğalmakta ve bu gibi vâsıtalar ile bî-kes ve âciz kalmış kardeşlerimiz nâil-i muâvenet olmaktadır. Bu cem'iyetlerden biri de Troyski Cem'iyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'sidir ki bundan 11-12 sene mukaddem Rusya ağniyâsından milyoner birâderân-ı Yavşağların himmet u gayreti sâyesinde te'sîs olunarak emsâli nâ-mesbûk hizmetlere muvaffak olmuştur.

1907 sene-i milâdîsinde Rusya'da hüküm-fermâ olan müdhiş kolera illetinin meydanda yüzüstü bırakmış olduğu birçok İslâm yetimlerinin bu cem'iyyet-i muhtereme imdâdına yetişerek Ruslar'ı bile hayrette bırakacak bir eser-i faâliyet gösterdi. Taht-ı himâyesinde bir dârüleytâm küşâdıyla bu zavallıları ebedî bir felâketten kurtardı.

O sıralarda muhterem imâmların câmilerde ağlaya ağlaya bu emr-i hayra teşvîk ve tergībleri, ahâlînin de imâmların şu vaziyyet-i terahhum-âverinden cidden müteessir olarak nem-nâk gözler ile iâneye şitâb ve külliyetli fedâkârlıklarda bulunmaları hakīkaten şâyeste-i takdîr idi.

Cem'iyyet bunları yalnız iâşe ve iskân ile iktifâ etmedi. Gıdâ-yı ma'nevîlerini dahi nazara alarak kendilerine husûsî bir muallim ve muallime ta'yîn etti. Ve muntazam bir tarzda tedrîslerine i'tinâ gösterdi. İşte netîceli, sevâblı müsmir muâvenetler.

Düşünelim ki cem'iyyet-i mukaddese bir an evvel bu zavallıların imdâdına yetişmeseydi, kim bilir bu yetimler hangi yed-i gadrin kurbân-ı i'tisâfı olacaktı.

Fakat efsûs ki Troyski ahâlî-i müslimesinin bu hidemâtı takdîr husûsundaki kadir-şinâslığı çok sürmedi ber-mu'tâd dindârlık nikābı altında icrâ-yı nifâktan hâlî kalmayan garaz-kârlar bu hayırlı müesseseye karşı da sihâm-ı ta'rîzi havâle ederek halkı bu teşebbüsten dahi tebrîd ve tenfîre muvaffak oldular. Cem'iyetin müessisleri tekfîr olundu. İâneye teşvîk eden hatipler minberlerden vâizler kürsîlerden cebren indirildi. Zavallı İslâmlar arasında yine tefrikalar belirdi. Bedhâhlara muhık bir vesîle-i **[223]** istihzâ verildi. Acaba bu münâfıklar, hücûmlarıyla ne gibi menâfi' temîn ediyorlardı, işin içinde ne gizli eller dönüyordu? Buralarını mevzûbahis etmek istemeyiz. Yalnız şurasını işâret edilmeye bütün zevâhiri hayr-ı mahz olduğunu gösteren şu teşebbüs-i meşkûru ber-taraf etmek için münâfıklar yine dînin ziyâından bahsediyorlar ve bu muâvenetleri bida'-i seyyie olmak üzere halka gösteriyorlardı. Kātelehümullâh.[3]

Şimdilik Kostanay ahâlî-i müslimesinden temenniyâtımız bu kabîl iğfâlâta karşı mütebassir bulunarak menâfi'-i milliyyeyi muhâfazaya sa'y ile cem'iyetlerini mütevâliyen mazhar-ı terakkī etmeleridir.

Bizim hisselerimiz nereye gidiyor?

Orenburg vilâyetinin bu seneki umûm dâire-i zirâiyyeye muhassas mebâliğden 15 bin rublesi (187.600 kuruş) kilise mekteplerine verildi. Bu paraların ekalli beş bin rublesi (62.800 kuruş) müslümanlardan toplanıldığı şüphesizdir. Eğer müslümanlar bu parayı kendi mekteb-i medreselerine taleb ederlerse ne gibi cevap alırlardı?

Vakit

Sırâtımüstakīm

Geçenlerde risâlemizde neşrettiğimiz Rus Maârif Nezâreti'nin beyânâtına nazaran alınacak cevap pek sarîhtir. O da "Sizler pek geride kalarak maârif husûsunda hıristiyanlarla bir derecede bulunmadığınızdan dâire-i zirâiyyeden para alıp mekteplerinize, medreselerinize sarfa ehil değilsiniz, zâten böyle bir şey ahâlî-i müslimenin dâire-i zirâiyyeye fenâ göz ile bakmalarını da müeddî olacağı cihetle hükûmet âsâyiş-i memlekete taalluk eder ahvâlde etrâflı düşünmeye mecbûrdur" tarzındaki acı sözlerden ibârettir. Vâkıa iyi göz ile baktıkları takdirde de bundan İslâmların ne sûretle müstefîd olacağı cây-ı nazardır. Maamâfih Rusya Maârif Nezâreti'nin mesleğini nazara alanlar bu eşkâli halletmekte de müşkilât çekmezler.

Troyski şehrinde Eylül'ün birinci gününden i'tibâren İmâm Beymatef'in refîka-i hayâtı hanımefendinin taht-ı himâyesinde bir kızlar mektebi küşâd olunmuştur. Bu yeni mektebin programları bizde tatbîk olunan ma'hûd programlardan başka olarak numûne ittihâzına sezâvâr bir mükemmeliyettedir.

Beyânü'l-Hak

Oriski şehrinde (Orenburg vilâyeti) Hacı Abbâs Kenkiyef bir kızlar mektebi binâ ederek Müslüman Cem'iyeti'nin (Cem'iyet-i Hayriyye olacak) taht-ı tasarrufuna teslim etmiş. Bu senelik odun mesârifâtı mûmâ-ileyh Hacı Efendi'ye âit olarak idâre ve muallimler mesârifi ise cem'iyete âittir. Mektep Ağustos 10 tarihinde küşâd olunarak yalnız Ağustos içerisinde kaydolunan tâlibâtın miktarı 70'e bâliğ olmuştur.

[1] Furkan, 25/27.
[2] A'râf, 7/71.

[3] "Allah onların canını alsın."

Mektep için mûmâ-ileyh Hacı Efendi'nin bir dükkân vakfedeceği haberi ahâlî arasında deverân etmektedir.

Gene Oriski'de erbâb-ı himmetten Hacı Ahmed Safâ Efendi Bornabif cenâbları bir taş dükkânı kendi binâ-kerdesi olan Birinci Mescid huzûrundaki medreseye vakfederek Cem'iyet-i Hayriyye'nin idâresine teslîm etmiştir.

Bu iki hacı efendilerin himmetlerine Oriski müslümanları azîm teşekkürler ediyor.

Beyânü'l-Hak

KIRGIZLARDA MEDRESE BİNÂ ETMEK

Kırgızlar arasında epeyce şöhret kazanmış Kādî Mehmed Efendi ile mahdûmu Mekârim Efendi milletin ta'lîm ve terbiyesi husûsunda pek çok hizmetleri sebkat eden zevât-ı muhteremedendir. Vaktiyle medreselerinde altı yüze bâliğ talebe-i ulûm terbiye ve maddî ve ma'nevî nâil-i istifâde olurlardı. Fakat maatteessüf bundan dört sene mukaddem bu iki zâtın ziyâ-ı ebedîleri hakīkat bütün Kırgızları dil-hûn etmekle berâber medreselerin de emr-i idâresinde te'sîrât-ı azîme husûle getirdi âdetâ kapanacak bir hâle geldi.

Kādî Mehmed Efendi hazretlerinin ikinci mahdûmu Meâlim Efendi ise peder ve birâderlerinin bunca emekler sarfederek husûle getirdiği şu medreselerin böyle mahv u münderis olmasına acıyarak bunca mesâînin heder olup gitmesinden müteessir olarak geçen Temmuz ayında bir ictimâ yaptı. İctimâda medresenin yeniden ıslâh olunması hakkında ahâlî ile müşâverede bulundu. Maârife susamış ahâlî ise Meâlim Efendi'nin böyle maârif-perverâne emellerinden pek ziyâde memnûn olarak azîm teşekkürlerde bulundular ve ellerinden gelen muâveneti esirgemeyeceklerini vaad ettiler.

"Muâvenet" husûsu dahi yalnız sözde kalmayıp medrese 20-30 disatine darı ekerek bunun hâsılât-ı sâfiyyesi bin ruble (12.500 kuruş) etmiş bundan mâadâ toplanan iânenin yekûnu da dört bin rubleye bâliğ olmuştur. Demek şimdi medrese kasasında 5 bin ruble (62.500 kuruş) para mevcuttur.

Ahâlî böyle bir muvaffakiyyete pek memnûn olarak tizden eski medreseleri ta'mîr, yenilerini binâ ederek muktedir muallimler celbetmekle bir an evvel evlâd-ı milletin kesb-i irfân etmelerini sabırsızlıkla beklemektedirler.

Bigmuhammed Taşmuhammeden

Vakit

Sırâtımüstakīm

Kırgızlar 1737 sene-i milâdiyyesinde Rusya himâyesini dört şart tahtında kabul etmişlerdi. (Bu şerâiti mutazammın olan mukavele Petersburg Evrâk İdâresi'nde mahfûzdur.)

Bundan 37 sene evveline kadar törelik ile idâre olunuyordu. **[224]** 1873 senesinde bilmem hangi aksakal ve büyüklerinin rütbelere nişânlara mukābil Rusya siyâsetine bâzîçe olmak denâetini kabul etmeleri üzerine "iştât" usûlü tahaddüs etti. İştât usûlü zimâm-ı irâdeyi ahâlî tarafından üç sene veya daha fazla bir müddet için intihâb olunan me'mûrlara tevdî' eylemek demektir.

Bu iştât devrinde Kırgızlar'ın câhil ve mürteşî me'mûrlardan gördükleri zulümler gayr-ı kābil-i tasvîrdir. Âdetâ kurûn-ı vustâdaki meşhûr İspanya işkenceleri tanzîr edilmiştir.

Rüşvet o derece taammüm etmişti ki, beş rublelik (625 kuruş) me'mûriyete nâil olmak için binlerce koyunlarını, yüzlerce beygirlerini fedâ eden Kırgızlılar'a hemen her gün tesâdüf olunuyordu. Şu müdhiş masraf ise tabîî telâfîye ihtiyâç gösterdiğinden bütün bu bâr-ı tekâlîfi zavallı ahâlî tahammül ediyordu. Bu i'tisâfâta bir de intihâb zamanındaki tefrikaları, ağrâz ve ihtirâsâtın vücûda getirdiği kıyâmları zammeder ve bir de misyonerlerin âmâc-ı tehâcümü olduklarını ilâve eyler isen şu bî-kes kardeşlerimizin ne hatır-nâk bir girîve-i inkırâzda yuvarlandıklarını anlamış oluruz. Fakat bereket versin İslâmiyyet kuvve-i ma'neviyyesi bu kadar felâketlere rağmen yine terakkīyâta refah u saâdete sevk ediyor ve kalblerinde günden güne maârifin ehemmiyetini büyütür de şu bî-çârelere dest-gîr-i selâmet oluyor. Tatar medreselerinin bu husûstaki hidemâtı el-hak cedîr-i takdîrdir. Vâkıa ibtidâlarda terakkıyyât-ı İslâmiyye düşmanları bu hatvenin atılmasına da mânî olmak istediler. Fakat el-minnetullâh günden güne medreselerin adedi çoğalarak terakkīyâtın cereyân-ı tabîîsi durdurulamadı. Öyle zamanlar oldu ki Orenburg, Troyski Kargalı (Orenburg'a pek yakın bir mesâfede sekenesi yalnız İslâm'dan ibâret bir kasaba) medreselerinin nısfından ziyâdesini Kırgızlar işgal ediyordu. Bu mücâhedât sâyesinde menâfi'-i milliyyeyi te'mîn husûsunda pek çok semerât-ı nâfia iktitâf olundu. Ve hayme-nişîn yaşadıkları cihetle aralarında medeniyyetin intişârı müsteb'id addolunur iken garîbdir ki bugün Rusya'da anâsır-ı İslâmiyye içinde maârif için en çok masrafta bulunan bu güzîde unsurdur. Ne olurdu bizdeki urbânda Kırgızları numûne-i imtisâl ittihâz ederek böyle mûcib-i mübâhât terakkıyyâtın tekessürünü görmek saâdetini bütün ihvân-ı dînlerine bahşetselerdi. Rusya Maârif Nezâreti'nin ta'mîm-i maârif husûsunda neşreylediği beyânât-ı ma'hûdeyi düşünüyor ve bir de Kırgız kardeşlerimizin şu teşebbüsât-ı maârif-perverânelerini nazara alıyoruz da nezâretin i'lân eylediği nokta-i nazara bir türlü akıl erdiremiyoruz.

Serdettiğimiz şu hakāyıkı Rusya hükûmeti ya biliyor ya bilmiyor. Biliyor ise resmen İslâmların maârife adem-i temâyülünü nasıl mevzûbahis edebiliyor? Bilmiyor ise tebeasının ahvâlinden bî-haber kalmak zilletini nasıl kabul ediyor?

Binâenaleyh Rusya Maârif Nezâreti İslâmların şu terakkīyâtını ya resmen tekzip ederek kendinin pek haklı olduğunu bildirmeli yahud neşrettiği beyânnâmesini geri almalı.

AVRUPA'DA MÜSLÜMANLIK

Avusturya gazetelerinden naklen Şâmil Bey Vezîr-zâde *Kaspi* gazetesinde diyor ki:

"Eski zamanlarda müslümanlar Avrupa'ya ancak muhârib sıfatıyla gelirler, tahsîl-i ticâret, yâ ikāmete rağbet etmezlerdi. Lehistan yurduna celbedilmiş olan Tatarlar ve Cava'dan menfî ve sürgün sıfatıyla Kaplandiya'da iskân edilen birkaç bin müslümân her ne kadar millî lisânlarını kaybedip Lehistan'da Leh ve Kaplandiya'da Flemenk lisanlarıyla tekellüm etmekte iseler de din ve mezheblerini muhâfaza ettikleri şâyân-ı dikkattir.

Tahsîl-i ulûm u maârif için Avrupa ülkelerine müslümanların gelmeye başlamaları, 19. asırdadır. Bunlardan mâada bir miktâr siyâsî kaçakların da Avrupa'ya ilticâ sûretiyle geldikleri görülmüştür. Müslümânların tahsîl ve ticâret ile Avrupa'ya gelmeleri İslâmiyet hakkında ma'lûmât ve neşriyâtın tekessürüne ve belki Avrupa akvâmı arasında İslâmiyet'in intişârına bâis olmuştur.

Zamânımızda da Almanya'da Muhammed Âdil Schmidt Mühlen nâmında bir Avusturyalı mühendis neşr-i İslâm ile uğraşıyor. Bu zât yirmi beş sene şarkta hizmet edip kabûl-i İslâm ile bir müslimeyi tezevvüc etmiş, ba'dehû vatanı olan Almanya'ya avdetle yazdığı âsâr ve risâleler ile İslâmiyet'i beyân, müdâfaa ve neşre çalışmış ve el-yevm çalışmakta bulunmuştur. Bavyera'nın makarr-ı hükûmeti Münih beldesinde neşr-i İslâm'a sarf-ı gayret eden Yelena Kulau ve bunun zevci Ömer Abdürreşîd Bey meşhûrdur.

Fransa'da da "Uhuvvet-i İslâmiyye" cem'iyeti te'sîs edilmiştir. Dört ay mukaddem İslâmiyet'i kabûl etmiş ve ismi Azîze konulmuş bir Fransız kadını haftalık mecmua neşrederek Fransızlar'a ulviyyet-i dîn-i İslâm'ı beyân ve teşrîh ediyor.

İngiltere'nin London ve Liverpool beldelerinde İslâmiyet'i kabûl etmiş olan İngilizlerin din ve ilim cem'iyetleri te'sîs ederek müteaddid gazete çıkardıkları ma'lûmdur. Mu'teber ve kibâr İngilizlerden Lord Stanley, Lord Aldarley, sipâhî meclis âzâlarından Parlinson, hukūkiyyûndan dâvâ vekîli Leh Mazurih, Browning, Kalyet Schledzek, M. Linoen ve hanımlardan musîkî muallimesi Delbast, edîbe Schlorent vesâirenin dîn-i mübîni kabûl ettikleri meşhûrdur. Bu müslüman İngilizler neşreyledikleri gazeteler ile dîn-i mübîni müdâfaa ve ta'mîme çalışıyorlar.

Amerika'da dahi müslümânlık intişâra başlamıştır. New York beldesinde büyük bir câmi binâ edildi. Muhammed Aleksandrob nâmında bir Amerikalı geceli gündüzlü neşr-i dîn-i mübîn ile uğraşıyor.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

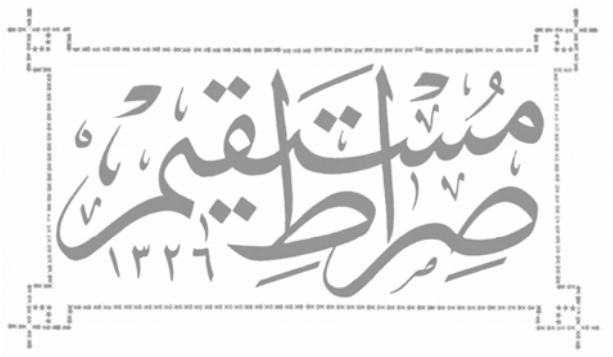

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

16 Aralık 1909 3 Zilhicce 327 Perşembe 3 Kânûnievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 67**

İlm-i Fıkıh Târihinden Bir Parça:

İCTİHÂDA DAİR

–mâba'd–

Devr-i Tâbiînde İctihâd:

Ashâb-ı güzîn hazerâtı artık azm-i gülşen-saray-ı cinân olmuşlardı. Büyük bir muvaffakiyet, ebedî bir saadet kendilerine refâkat etmişti. Hayât-ı cismânîleri sönmüş, fakat hayât-ı rûhânî, hayât-ı ilmîleri bütün ma'nâsıyla parlamış, daha ziyâde kesb-i nûrâniyyet eylemişti. Halefleri onların hayatlarını istiâre etmiş gibi olduğundan beynelümmet ashâbın mefkūdiyeti his olunmuyordu. İlim, fıkıh… Bütün kuvvetiyle, bütün zindegî-i füyûzuyla tâbiîn-i kirâma intikāl etmişti. İlim, o ilim, fıkıh o fıkıhtı; şu kadar ki makām-ı ashâb, tâbiîn tarafından işgâl olunmuştu.

Tâbi'în-i kirâm çalışıyorlardı…

Beynelümmet tahaddüs eden mesâil-i müşkilenin halli, vukūa gelen bütün istiftâların cevâbı hep ulemâ-yı tâbiînin zimmet-i ilmiyyelerine tahmîl olunmuştu. Devr-i ashâbda ilm-i fıkhın tasnîf ve tedvînine muvaffakiyet hâsıl olmayıp, artık te'hîri câiz olmayan bu vazîfe-i mühimme dahi onların uhde-i ictihâdlarına ilâve edilmiş idi.

Tâbiîn hazerâtı, ashâb-ı güzînin bütün mahfûzâtlarını, bütün fetâvâ ve müctehedâtlarını zabteylemişlerdi. Bir taraftan bunları ta'lîm ve tedrîs ile ahlâfa nakleyler, diğer taraftan mesâil-i gayr-ı merviyye hakkında ictihâd buyurarak ilm-i fıkhın tevsîine yardım ediyorlardı.

Bütün bu mesâî, her türlü zahmetlerine rağmen tâbiîn için pek ziyâde rûh-fezâ, son derece lezzet-âver bir vazîfe gibi telakkī olunmuştu. Onun için ta'lîm ve tedrîsten, ta'mîk-i tetebbuâttan yorulmuyor, hattâ birçok mesâil-i fıkhıyye-i i'tibâriyye dahi bil-ictihâd halledilerek dâire-i fıkh-ı İslâm tevessü' etmişti. İşte bu sûretle müdevven olarak mükemmel bir kānûn-i İslâmî meydana gelmişti.

Hicâz, Irak kıt'aları birer encümen-i ilmî hâlini almıştı. Ulemâ-yı tâbiîn, ashab devrinde olduğu gibi, artık umûr-ı siyâsiyyeye umûr-ı idâriyyeye, mücâhedeye iştirâk etmezlerdi. Münhasıran ilimle, fıkıhla, tetebbuâtla meşgul olur, bütün vakitlerini ictihâd için bezl buyururlardı. Zâten o gürültülü, teşvîşli siyâset ve umûr-ı idâre merkezi artık bu kıt'alardan uzaklaşmış; bütün bu tantanalar, bütün debdebeler, buna mukābil de bütün siyâset ve idâre kavgaları Dimaşku'ş-Şâm'a naklolunmuştu. Onun için şu iki kıt'ada olan ulemâ kemâl-i huzûr u sükûnetle tetebbuât-ı ilmiyyede devam ediyorlardı. Filvâki bu iki kıt'ada ilmin, ictihâdın husûle getirdiği hürriyetle memzûc ziyâ-yı semâvîye karşı merkezden kopan sehâib-i zulmet-âlûdun siyah gölgeleri ara sıra ilkā-yı teşvîş ediyor; fakat bu hal uzun müddet devam edemiyordu: O zulmet-i menhûse, nûr-ı ilme mağlûb olarak zuhûr ettiği yere çökmeye mecbûr oluyordu.

Bütün bu huzûr ve sükûnetin, sa'y u gayretin içinde az çok bir inilti, bir hafif sızıltı da yok değildi. Tâbiîn-i kirâm arasında ilm-i fıkıhça bir ihtilâf husûle gelmişti. Fakat bu hal İslâmiyet'te yeni bir vak'a irâe etmiyordu. Devr-i ashâbda kurulmuş mukaddimelerin bir netîce-i tabîiyyesi gibiydi. Çünkü ulemâ-yı tâbiîn, kendi memleketlerinde **[226]** bulunan fukahâ-yı ashâbın şâkirdânı gibiydiler. Binâenaleyh tâbiîn hangi merkezden ahz-i ulûm etmiş idiyse, kendi ictihâdâtını dahi o yol üzerine binâ eylemeye sa'y u gayret eylerdi. Az çok tedâhül olmakla berâber ekseriyet üzere fukahâ-yı Hicâziyye, kendi memleketlerinde ikāmet eden ashâbın, ulemâ-yı Irâkıyye dahi kendi kıt'alarında bulunan ashâbın tercümânı idiler.

İşte bu sûretle şu iki kıt'a, âdetâ iki mekteb-i fıkhînin merkezi hükmünü aldılar. Aralarında göze çarpacak kadar bir açıklık meşhûd oluyordu. Her iki tarafta, müdekkık, müctehid âlimler yetişti. Bunlar bütün mevcûdiyetleriyle çalışmakta devam ediyorlardı.

Tâbiîn-i kirâm devrinin sonlarına doğru idi ki her iki mekteb-i fıkhînin esasları ihzâr edilmiş ancak bir şahsiyet i'tâ ederek ilim sûretinde ortalığa vaz' etmek lâzım geliyordu. İşte bu vechile kıt'a-yı Irâkıyye'de tekevvün eden mekteb-i fıkhînin riyâsetine İmâm Ebû Hanîfe, hıtta-i Hicâziyye'de teşekkül eden mekteb-i fıkhînin riyâsetine İmâm Mâlik Hazretleri geçmişlerdi.

Artık iki mekteb-i fıkhî şahsiyetleriyle yekdiğerinden imtiyâz etmiş bulunuyorlardı.

Kıt'a-yı Irâkıyye Mekteb-i Fıkhîsi

Vaktiyle o koca Keldânîler'in, sonraki Hüsrevler'in, İskender-i Rûmîler'in, Eşkâniyân, Sâsâniyânların ulûm-ı maârifleriyle meşbû' olan o kıt'a-yı a'sâr-dîde, şimdi de muazzam millet-i İslâmiyye'nin ulûm ve fünûnuna ictihâdına makar bulunuyor.. Irak silsile-i târîhiyyesinin uzun bir ucu mechûliyet perdesi altında muhtefî sâl-hûrde bir medeniyet ile henüz kışr içinde bulunan maâriften mürekkeb bir gölge arasında gizlenir, diğer ucu yeni bir medeniyetle ciddî bir maârifin neşrettiği envâr-ı hakîkat içinde nümâyân olur.

Nûr-ı İslâmiyyet, kıt'a-yı Irâkıyye'de eşia-nisâr olunca, kurûn-ı hâliyyeden başlayarak imtidâd eden hafî, fakat leyl ü nehârın tevâlîsiyle çürümüş olan urûk-ı kadîme çözülmeye başlamıştı. Bununla berâber ilme, ma'rifete olan isti'dâd-ı kadîmleri dahi uyanıyor, yavaş yavaş ehliyyet-i ilmiyyeleri meydana çıkıyordu.

İşte şu urûk-ı hafiyyenin isâle etmekte bulunduğu katarât-ı zehr-nâk ile isti'dâd-ı kadîmin tekrar inkişâf ederek neşv ü nemâya başlaması sâyesinde yekdiğerine münâkız fakat mürûr-ı zamân ile barışmış olan iki azîm eser baş göstermişti:

1- Esas itibâriyle zerre kadar İslâmiyet'le münâsebeti olmadığı halde din, şerîat ünvân-ı celîlleri tahtında saklanarak çürük ipler ile nusûs-ı müelleheye rabtedilen mezâhib-i müteaddide-i i'tikādiyyeden hemen birçoğu Iraklılar'a intimâ ediyor. Şecere-i İslâmiyyet'i bir dûd-ı kāzım gibi kemiren nifâk ve şikākın doğrulmasında ahâlî-i Irâkıyye'nin pek büyük yardımları bulunmuştur.

Mücâhede-i aleniyyede Iraklılar'ın, komşuları olan İranlılar'ın kalpleri, beldeleri fetholunmuşken zulmete, mechûliyete, cehâlete doğru uzanıp giden mâzîleri ile nûra, saadete temâs eden halleri arasındaki gizli râbıtalar tamâmen kat' edilerek hakkıyla tathîr olunamamıştı. Hazret-i Osman zamânında îkāz olunan fitne, bunun sebebiyle beynelümmet husûle gelen iftirâk fütûhât-ı hakīkiyyenin husûle gelmesine mâni oluyordu. Düşman bütün kuvvetiyle mâzîsine yapışmış; fakat buna rağmen karşısında olan kuvvet müteşettit, müteferrikti… İşte şu muvaffakiyetsizlik İslâmiyet'in, hakīkī İslâmiyet'in yolu üzerinde bir sedd-i âhenîn çekti.

2- Iraklılar'ın isti'dâd-ı kadîm-i ilmîleri, mukaddes İslâmiyet'in en evvel İbni Mes'ûd, sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ali İbni Ebî Tâlib… hazerâtı vâsıtasıyla ifâza etmekte bulunduğu envâr-ı hakīkatle aşılanmış parlamaya müheyyâ bulunmuştu. Bu isti'dâd pek az zaman zarfında bütün safahât-ı terakkīyi mürûr ederek müntehâ-yı i'tilâya irtikā etmişti. İlm-i fıkıh şu isti'dâdın bütün elvâh-ı mütehavvile, bütün safahât-ı tekâmüliyyesini irâe için bir ma'kes olmuştu.

Fakat nûr-ı İslâmiyyet ile ihyâ olunan şu isti'dâd artık başka kalıba dökülmüş, büsbütün başka bir nâm almış; ta'bîr-i İslâmî ile "ictihâd" ünvânı altına girmişti. Irak arâzîsi her türlü mahsûlâtın inbâtı husûsunda birinciliği ihrâz ettiği gibi ahâlisi dahi meleke-i ictihâdiyyenin bütün müstaid olduğu tekâmülâtın tecellîsine mazhariyeti i'tibâriyle beynelümmet bi-hakkın birinciliği kazanmışlardır. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

İNHİTÂT-I İCTİMÂİYYE

–mâba'd–

Amerika'nın bilmem hangi köyünde işçilikle hayâtını kazanmaya mecbûr olan bir genç adam kollarından ziyâde dimâğında hissettiği kuvvete güvenerek tahsîle koyulur, sınıf-ı ruhbâna intisâb eder ve ikmâl-i ulûm ile doktor lakabına nâil olur. Kalkar Suriye'ye gelir, Beyrut'u âmâline muvâfık bulur, ufacık bir yer tedârik ederek tedrîsâta başlar, dil bilmez, âdet bilmez nihâyet bin zahmetle on on beş şâkird edinebilir; çalışır, çalışır, muttasıl çalışır, mülâhazâtını, mütâlaâtını Amerika'ya, milletine, mezhebdaşlarına yazar va'd-i muâvenet alır, yine muttasıl çalışır, Beyrut'un en havâdâr en hâkim bir noktasında -ki o zamanlar buralara kimseler rağbet etmezmiş- bir tarlacık iştirâ eder ve yavaş yavaş büyültür.

Bütün o mahalleyi yed-i meşrû-i tasarrufuna geçirir. Yine çalışır, çalışır **[227]** zihninde tasarladığı mektep binâsının ilk temel taşını vaz' eder, on on beş olan talebesi yüz yüz elliye çıkar ve seneden seneye ilerledikçe ilerler ve binâ bir iken beş, on, on beş olur. İşte Beyrut'un meşhûr "Külliye-i Amerikaniyye"si bu sûretle tedrîcen ve tekâmülen meydana gelir, ki bugün Amerikalı Protestan misyonerlerin en büyük müessese-i ilmiyyesidir. 1866 târîh-i milâdîsinde küşâd olunan bu Dârülfünûn'un bugün bine karîb talebesi vardır. Ve başlıca üç büyük şûbeye münkasemdir. Evvelkisi "Dâiretü'l-İlmiyye"dir ki orada Tarih, Edebiyat, Felsefe ve emsâli fünûn-ı âliyye tahsîl olunur.

İkincisi "Dâiretü't-Tıbbiyye"dir eczâcı, cerrâh, tabîb yetişir.

Üçüncüsü Ticâret Mekteb-i Âlîsidir. Ve bu üç büyük şubeye şâkird yetiştiren ayrıca idâdîsi "Dâiretü'l-isti'dâdiyye"si vardır. Tedrîsât vardır. Tedrîsât İngiliz lisânıyladır. Mektebin muntazam bir hastahânesi, mükemmel bir rasadhânesi, târîh-i tabîîyye, jeogojiyye, jeolojiyye, merâkiz-i ticâriyye ve borsalara müteallik mükemmel bir müzesi, mükemmel bir kütüphânesi var.. Kollarından ziyâde dimâğında hissettiği

kuvvete güvenerek düşündüklerini fiile getiren o genç adam, yarım asırlık mütemâdî ve muttarid mesâîsinin bugün semerâtını iktitâf etmekle mübâhî bir pîr-i muhteremdir.

Bu dârülfünûnun yetiştirdiği erbâb-ı sa'y u ictihâd içinde kalemiyle, fikriyle, dirâyetiyle Mısır'da Amerika'da tefeyyüz, temeyyüz etmiş pek çok, efâzıl ta'dât olunabilir. Bu dârülfünûndan yetişenler, birkaç sene mukaddemi aralarında topladıkları meblağla o genç adamın, bu pîr-i muhteremin heykelini yaptırıp mektebin kütüphânesi içinde mahall-i mahsûsuna rekzettirmek sûretiyle muallimlerine karşı besledikleri hiss-i hürmeti te'yîd etmiş olurlar.

Mesâîsinin mükâfâtını gözleriyle gören ve velâdetinin sekseninci sene-i devriyyesini birkaç yıl mukaddem idrâk eden bu pîr-i muvaffak, Mister Howard Bliss artık bakıyye-i ömrünü ziyâretine gelen eski şâkirdleriyle musâhabe ve genç şâkirdlerini teşcî ede ede geçiriyor.

Bu muhterem adamın azmi, mesâîsi, sebâtı şâyân-ı takdîr değil midir?

Of.. Bu derin –evet bence derin– bahsi ta'mîk etmek istemiyorum. Katolik, Protestan misyonerler vatanımızda böyle senelerce çalışıyor ve te'mîn-i muvaffakıyyet ediyor da, siz ey ulemâ-yı kirâm, onlara rekâbet, azmen, fazlen rekâbet edemiyor ve bizi ale'l-amyâ mukallid ve meddâh-ı ecânib ve ağyâr olmak nikbetinden kurtaramıyorsunuz.

Of.. Bu bahsi ta'mîk etmek istemiyorum.

Bu dârülfünûnun takrîben rub'-ı talebesi evlâd-ı İslâmdır, ekseriyyet-i azîmesi Mısırlı, Suriyeli, Cebel-i Lübnânlı olmakla berâber içlerinde Anadolulu, İstanbullu, Rumelili, Hindli, Türkistanlı, İranlı, Kırımlı hattâ Çinli şâkird bulunabilir. Bi-mennihi ve keremihi teâlâ bütün âlem-i İslâm üzerine hüsn-i te'sîr yapan, yevm-i mes'ûd-ı inkılâb, bu İslâm talebeyi de müstefîz eyledi. Ferdâ-yı hürriyyeti vely eden ilk haftalar içinde talebe-i İslâm bir ictimâ-i umûmî yaptılar ve artık kiliseye gidip ibâdet eylemek, pazar duâsında bulunmak gibi sırf Hıristiyanlığa âit olan merâsime mürââta icbâr edilmemeleri ricâsını mektep hey'et-i idâresine arza karar verdiler; bu mes'ele bilâhare cerâid-i mahalliyyeye intikāl eyledi, hükûmet-i meşrûa-i meşrûtamız da bunu nazar-ı dikkate aldı ve birçok muhâberât cereyân etti mes'ele henüz netîcelenmedi. Mektep hey'et-i idâresi, kilisede ibâdet şart-ı aslî olduğunu söylüyor, talebe-i İslâm hürriyet-i vicdâniyye terbiyye-i medeniyye esaslarına mugâyir olan ibâdet-i cebriyyeden sarf-ı nazar edilmesini ricâ eyliyor.

Bu ne tezâd-ı garîb, ne muammâ-yı beşerdir, ilâhî!

Ey muhterem Mister Bliss cenâbları, talebe-i İslâm'ın muhik olan ricâsını is'âf ediniz. Ve onları cebren kiliseye sokmak nazariyyesinden ferâgat eyleyiniz. Siz pekâlâ bilirsiniz ki vicdân hâkim-i mutlaktır; cebr, hüsn-i tesîr değil, sû-i tesîr tevlîd eder.

Toprağında sizin dahi yaşadığınız Osmanlı hükûmeti en buhrânlı en muzlim edvârında bile kimsenin dînine, lisânına kavmiyyetine taarruz etmemiş ve en şevketli zamanlarda bile herkesin dînine, lisânına, kavmiyyetine hürmet eylemiştir. Hükûmât-ı mütemeddine ve müterakkiye-i Hıristiyaniyyenin el-hâletü hâzihî müslim tebealarına revâ gördükleri "au disqarition au assimiliation" politikasına ma'nen nazîre yapacağınıza toprağında yaşadığınız Osmanlı hükûmetinin meslek-i ulvî-i târîhîsine ittibâ eyleseniz elbette isâbet etmiş olursunuz.

Vatanımızda yarım asırdan beri maârif-i beşer, i'lâ-yı fikr-i beşer için sebk eden hizmetlerinizin kadr ü kıymetini bu bârid nazariyye sanırım ki tenkîs ediyor. –mâba'di var–

M. Ali Münir

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

Bebek
Yahud
Hakk-ı Karâr

Bizim Cemîle Ferîde'yle bir sabâh gelerek,
"Unutma beybaba, akşam birer hotozlu bebek
Getir kuzum..." dediler. Ben de kızların keyfi
Kırılmasın diye reddetmedim şu teklîfi.
Kiraz dudaklı, üzüm gözlü, inci dişli iki
Edâlı yosma getirdim. Aman o akşamki
Sürûr u şevkını bir görmeliydi yavruların!
Durup oturmadılar hiç. Dedim: "Yatın da yarın
Bütün gün oynayınız..." Nerde! Kim yatar? O gece,
–Yemekte sızmaya me'lûf olan– Ferîde'mce
Kabul olunmayacak söz olursa, yatmaktı.
[228] *Yatar mı hiç? O nasıl hisli bir yumurcaktı!*
Ferîde dördünü doldurmamış, Cemîle yedi
Yaşında yoksa da cidden hanım tavırlı idi.
Büyük kız oynadı bir parça, sonradan yattı;
Küçük sabâha kadar hep bebeğni hoplattı.
Ne ninniden alıyormuş, ne öyle hoppaladan...
"Işıl ışıl bakıyor â! Bebek değil, afacan!"
Sabâha karşı tükenmiş mecâli yavrucuğun:
Mışıl mışıl uyuyor... Değmeyin aman uyusun.

Benim bulunmadığım bir zamanda kız uyanır;
Bebeği uyutmak için evde üç saat kapanır.
– Aman da pek yaramaz, uyku sıçramış başına!
Bakın beşik de getirdim, bakın yatar mı şuna?
Yatar mısın seni hınzır? Kapar mısın gözünü!
Acık da dinlesen olmaz mı annenin sözünü?
Kapandı işte gözün... Oh! Şimdi artık yat!
Bebek ne yaptı bilinmez ki, sonradan pat pat
Dayak sadâları akseylemiş öbür odaya.
Güzel güzel uyumuş olsa kız da döğmez ya!

Gelince ben eve akşam, Ferîde pek düşkün
Göründü. Ablası ben sormadan atıldı: – Bugün
Ne yaptı, beybaba, bilsen.. Zavallıcık bebeğe?
– Ne yaptı?
– Döğdü bir a'lâ, sonunda kırdı.
– Niye?
– Bilir miyim? Ona sor... Kız getir bebeğni hadi!
Ferîde kaçtı yanımdan getirmek istemedi.

Çiçek çıkarmışa dönmüş, getirdiler ki yüzü,
Birer kafes gibi kalmış o kuş bakışlı gözü!
Başında saçtan eser yok, ayak topal, kollar
Omuzdan oynamıyor, kim bilir ne illeti var!
O kanlı canlı bebek olmuş âdetâ kötürüm..
– Bu ölmüş artık ayol al götür de bahçeye göm!

Ferîde kaldı bebeksiz, Cemîle'ninki fakat
Güzel güzel duruyor, olmuyor ne kör, ne sakat.
Günün birinde berâberce oynuyorlarken,
Alıp Ferîde hazîn bir niyâz tavrı hemen
– Bebeğini ver, acıcık oynayım kuzum abla...
Demez mi? Kız buna dünyâda gösterir mi rızâ?
– Verir miyim sana ben hiç bebeğmi yağma mı var?
– İnatlık etme kızım ver..
– Alırsa sonra kırar.
– Nasıl kırar a canım? Etme oynasın veriver.
– Olur mu beybaba?
– Elbet olur.
– Kırarsa eğer?
– Yarın sabah sana ben başka bir bebek alırım.
Bizim müdâhaleden sonra "Oyna al bakalım.."
Deyip Ferîde'ye kerhen uzattı kız bebeği.
Ferîde'nin yüzü gülmüştü baktım iyiden iyi.
Sevindi, oynadı, lâkin bu müsteâr sürûr
Süreksiz oldu..
– Ver artık!
– Acık daha ne olur?..
– Bakındı beybaba?
– Kız ver de sonradan yine al
Mal olmaz insana âdet değil emânet mal.
Tekerrür etti birazdan şu yolda aynı ricâ:
– Bebeğni ver yine olmaz mı oynayım abla.
Ben iltimâsı dirîğ etmedim ikinci sefer.
– Çok oldu beybaba yâ! Sonra her zaman ister!
– Demin de aldı hemen verdi sen de gördün ya..
Sen ablasın ne kadar olsa...
– Başka vermem ama.
Çabuk verirsen eğer al da oyna kız, hadi..
Ferîde'nin bu sefer keyfi pek yolunda idi.
Epeyce dandiniler yaptı, hayli hoplattı,
Bebek kolunda hasırlarda bir zaman yattı.
Fakat ne çâre gelip çattı vakt-i istirdâd;
Kızın nazarları beyhûde etti istimdâd.
Cemîle istedi ısrâr edip emânetini,
Çocuk da verdi, fakat görmeliydi hiddetini!
Büyük kızın eziyordu gurûr-i ma'sûmu
Bebek elinde gezerken, şu tıfl-ı mahrûmu.
Giran gelir ona elbet bu hâle sabr etmek.
Sokuldu ablasına, şüphe yok ricâ edecek,
Cemîle vermeyecek, ben de eylemem ibrâm..
Hayır, değil bu edâ bir edâ-yı istirhâm:
"Bebeğmi ver!" demesin mi üçüncüsünde kıza?
Meğer hukūk da bilirmiş bakın şu saygısıza!..

Perşembe 29 Mayıs 1324 **Mehmed Âkif**

[229] Fransızca Bir Risâleden:

JAPONLARIN 1909 SENESİNDEKİ KUVÂSI

İhtiyârî intihârlar esbâb-ı muhtelifeden dolayı vukū' bulur. Japonya'da nâmûsa halel târî olduktan sonra yaşamak gayr-ı mümkün olduğundan, ihlâl-i nâmûsu mûcib bir hakārete dûçâr olup da tahammül eden bir adamın yüzüne hattâ âilesi efrâdı bile bakmaz. Bu hâl esbâb-ı intihârdan ma'dûddur. Kezâ büyüklerden biri vefât eder. Onun adamları efendilerine olan fart-ı sadâkat ve muhabbetlerinden dolayı artık hayâtı kerîh görürler yaşamak istemezler intihâr ederler. Erkân-ı hükûmet bir mes'ele hakkında bir karar ittihâz eder. Ahâddan biri bu kararın yolsuzluğuna zâhib olur. Tağyîrine muktedir olamaz. Bunu intihâr sûretiyle protesto eder. Nitekim muhârebe-i zâilede Japon mülâzimlerden biri Ruslar tarafından Kore şibh-i cezîresine tecâvüz vukūu ihtimâlinden galeyâna gelir. Bunun men'i lüzûmuna dâir hükûmeti iknâa çalışır muvaffak olamaz. İntihâr edersem belki sözümden ziyâde te'sîri olur fikriyle intihâra karar verir. Tokyo'daki matbûât ajansına sebeb-i intihârını mutazammın bir mektup gönderir sonra ecdâdının medfûn olduğu kabristana gidip intihâr eder. Vâkıa bunun heman bir te'sîri görülmedi. Fakat halk beyninde mûcib olduğu heyecândan dolayı muhârebe-i zâile üzerine bir te'sîr icrâ etmediğini kim iddiâ edebilir?

Japonya hükûmeti 1895'te Rusya, Fransa ve Almanya hükûmetleri tarafından vukū' bulan tazyîk üzerine harben zabtettiği "Liaodong" şibh-i cezîresiyle "Port Arthur"u Çin'e terk etmişti.

Kırktan ziyâde zâbit hükûmetin bu hareketini bir nevi' za'f sûretinde telakkī, bu harekete karşı intihâr ile protesto ettiler. Zâdegān sınıfına mensup kadınlardan bazıları kocaları kahramânâne bir sûrette vefât edecek olursa intihar ile hayatlarına hâtime çekerler. "Azada" isminde bir mülâzimin zevcesi kocasının geçen muhârebede düşman elinde öldüğünü haber alır almaz en güzel elbisesini giyer kocasının resminin önünde ser-be-zemîn-i tahassür olduğu halde intihâr eder. Efrâd-ı askeriyyeden birçoğunun müctemian intihâr ettikleri de vâkîdir. Bin iki yüz kadar efrâdı hâmil olan "Kosba Maru" isminde bir vapur 1905 senesi Nisan'ının yirmi altıncı günü Ruslar tarafından zaptedilmiş, içindeki efrâda teslîm olmaları için bir saat mühlet verilmişti. Efrât intihâra karar verir ve düşman üzerine ateşe başlar bu esnâda vapurun içindeki zâbitândan, efrattan bir çoğu intihâr eder nihâyet atılan bir torpil gemiyi ikiye böler, içindekilerin hepsi de ka'r-ı nâ-yâb-ı ademe gider.

Japonya'da bir ma'bed vardır. Burada 47 ronin medfûndur. Japonlar bazı eyyâm-ı mahsûsada bu ma'bede giderler dinî birtakım merâsim icrâ ederler. Japonya'da beyleri vefât eden samuraylara "ronin" derler. Bu ma'bedde medfûn olan "ronin"lerin beylerini bir gün büyüklerden biri tahkīr etmiş o da tahammül edemeyerek tahkīr eden adamı dövmüş. Bu cür'etinden dolayı intihâra mecbûr edilmiş

ma'bedde medfûn olan bu kırk yedi "ronin" de efendilerinin intikamını aldıktan sonra intihâr etmişler oraya defnolunmuşlar. Bunlar hakkında gösterilen âsâr-ı hürmet çocukların bundan ibret almaları, nâmus, sadâkat uğrunda bilâ-tereddüd terk-i hayât edivermeleri içindir. "Samuray"-lar 1871 senesine kadar Daimyoların sarayında ikamet ederlerdi. Bunların tayînâtı senevî birkaç çuval pirinçten ibâretti. Derebeylikleri kalktığı sırada Japonya'da üç yüz "Daimyo" ve dört yüz elli bin "samuray" vardı. Derebeyliklerinin ilgāsından sonra samuraylar avâre-ser kaldılar çünkü te'mîn-i maîşet edecek başka bir hünerleri yoktu. Fakat bunların eski efendileri el-yevm umûr-ı devlette müstahdem ve ser-kârda bulunduklarından samuraylara muâvenetten hâlî kalmazlar. Bunları sonradan orduya aldılar. Bunlar ordunun en cesûr en güzîde efrâdını teşkîl ettiler.

Japonya'da zâdegāndan sonra erbâb-ı zirâat gelir "Daimyo" maiyetindeki "samuray"larla şatosunda ikamet eder, muhârebelerde ale'l-ekser bunların sadâkatine mürâcaat eylerdi. Muhârebe vesâirede telef olan "samuray"ların yerine de en ziyâde ibrâz-ı şecâat ve cesâret eden erbâb-ı zirâati alırdı.

Japonya'da hiss-i vatan-perverînin tenmiyesi ta mekteplerden başlar ilâ-nihâye devam eder. Birtakım menâkıb-ı târîhiyye nâkılleri vardır bu bir meslek-i mahsûstur. Bunlar içinde ma'lûmâtlı mütefennin adamlar da vardır. Husûsî konferanslar verirler birtakım sokak kıssa-hânları şurada burada târihî kıssalar nakil, bununla te'mîn-i maîşet ederler. Hikâyelerin mevzûu kurûn-ı vustâ muhârebâtı, kırk yedi "ronin"in sergüzeşti "Taira" âilesiyle "Minamoto" âilesi arasında zuhûr eden muhârebelerle Çin-Rusya muhârebeleri gibi şeylerdir. Bundan başka Japonya'da birtakım husûsî salonlar da vardır. Bu salonlarda her akşam vatan-perverâne yazılmış eserler okunur, hissiyyât-ı vatan-perverâneyi tenmiye edecek güzel güzel hikâyeler naklolunur.

Portekiz gemicileri 1542'de Japonya'yı keşfettikten yedi sene sonra Japonya'ya Katolik misyonerleri gönderildi yerlilerden Hıristiyan dînini kabul edenlerin adedi altı ay zarfında bini geçti. On sene sonra papaya gönderilen raporda Japonlardan yüz elli bin kişinin Hıristiyan dînini kabul ettikleri bildirilmişti. Cizvitlerin adedi yetmiş beş kişiden ibâret olmasına nazaran bu muvaffakiyetleri muvaffakiyyât-ı mühimmeden ma'dûddu Cizvitler te'mîn-i muvaffakiyyet için daima Portekizler'le ahz u itâya harîs olan derebeylerine mürâcaatla mâlikânelerine Katolik dîninden başka bir dînin duhûlüne müsâade etmemeleri esbâbını istihsâl ederlerdi.

[230] Daimyo "Nobunaga" ile "Hideyoshi" gerek Hristiyanlığa, gerek ticâret-i ecnebiyyeye karşı bidâyeten müsaâdet-kârâne davrandılar ise de 1597'de birden bire işin rengi değişti. Yani tebdîl-i dîn ve ticâret-i ecnebiyye men edildi. Bunun sebebi de şudur: Buda mezhebine mensup bir tabîb Cizvitlerin halkı Hristiyan dînine da'vetleri bi'l-âhare memleketi zabtetmek maksadına müsteniddir diye shogun "Hideyoshi"ye bir rapor verdi biraz sonra "Hideyoshi" "Satsuma" nâm daimyoya karşı i'lân-ı harb etti. Ekâbirden birçoğunun Hıristiyan olduklarını, fevkalâde vifâk ve ittifâk üzere yaşadıklarını, misyonerlere karşı gayet sâdık bulunduklarını gördü. Bu dîn-i cedîdin emniyet-i memleket nokta-i nazarından dâî-i mehâzir olması ihtimâline zâhib oldu. Fakat Portekizlerle ahz u i'tâdan mütehassıl menâfi' hasebiyle 140 kadar Cizvit'in memlekette kalmalarına karşı iğmâz-ı ayn etti.

Bu esnâda mühim bir mes'ele zuhûr etti Papa tarafından neşrolunan bir emir-nâme ile Cizvitler Japonya'da resmen neşr-i dîne me'mûr edildi. İspanya ile Portekiz hükûmetleri beyninde akdedilen bir mukāvele-nâme mûcebince emr-i ticâret de Portekiz'e tevdî edildi. Bunun üzerine misyoner sıfatıyla değil, fakat sefir sıfatıyla dört Fransisken râhibi gönderildi.

Bunlar kimseyi Hıristiyan dînine da'vet etmemek şartıyla kabul olundular. Fakat sözlerinde durmadılar "Hideyoshi" bunları memleketten tard u teb'îd etmek üzere iken diğer bir vak'a zuhûr etti. "San Felice" isminde bir İspanya sefînesi karaya düşmüş, içindeki altı yüz bin kron zabt u müsâdere edilmiş idi, geminin kılavuzu kaptanın gaybûbetinden bilistifâde güyâ Japon me'mûrlarını tehdîd etmek üzere haritayı açtı İspanya'nın taht-ı hükûmetinde olan memâlik-i vesî'ayı gösterdi. Japonlar bir kralın bu kadar memleketi nasıl zabtettiğini sordular. Kılavuz Japonların bu suâline şu yolda cevap verdi: "Krallarımız zabtetmek istedikleri memlekete önce râhipler gönderirler. Onlar da o memleketin ahâlîsini önce Hıristiyan dînine da'vet ederler. Neşr-i dîn husûsunda terakkī görülürse, Hristiyan dînini kabul eden yerlilerle müttehiden hareket etmek üzere asker sevkolunur. Bundan ötesi kolaydır!" Kılavuz bu cevâbı "Hideyoshi"ye bildirildi. Evvelce sefir sıfatıyla gönderilen dört râhiple Hıristiyan olan on yedi Japonyalı üç de Cizvit papazı hemen idâm olundu. Bundan sonra ecânibe karşı tekrar zulm ü i'tisâf başladı. Fakat derebeylerinden bazıları memleketlerinde zuhûr eden ihtilâllerden dolayı ecânible münâsebette bulunmaya mecbûr olduklarından ara sıra mezâlime nihâyet verirlerdi.

Bu ihtilâller teskîn Hıristiyanlık yeniden tel'în edildi. Bütün Japonya ülkesi 1854'te akdedilen "Kanagawa" muâhedesine kadar yani 257 sene Avrupalılara karşı mesdûd kaldı.

1853 senesi Temmuz'unda "Perry"nin kumandası altındaki Amerika filosu Tokyo körfezinin medhalinde kâin "Uraga" limânına lenger-endâz olduğu güne kadar, Japonya hükûmeti Avrupa ile ihtilâtı kesmiş yalnız üstâd-ı kadîm medeniyeti olan Çin hükûmetiyle münâsebâtını muhâfaza etmişti.

Kumandan "Perry" Amerika reîs-i hükûmeti tarafından gönderilen nâmeyi, îkā' edilen mevâni' ve müşkilâta rağmen "Shogun"un me'mûrlarına vermeye muvaffak oldu. Bu nâme Japonya'nın tekrar Avrupalılar'la münâsebete girişmesi teklîfini mutazammın idi. Kumandan "Perry" mektûbu teslîm ettikten sonra Çin sularına doğru çekildi. Nâmenin cevâbını almak üzere ilkbahârda tekrar Japonya'ya geldi. Bunu müteâkip "Kanagawa" muâhedenâmesi akdedildi.

Bu muâhede üzerine "Shimoda" "Hakodate" limanları Amerika ticâretine küşâd edildi. Bundan sonra düvel-i sâire

ile daha birtakım muâhedât akdolunarak onlara da bazı limanlar açıldı. 1860'da "Shogun" tarafından Amerika'ya Avrupa'ya sefirler gönderildi.

Japonya hükûmeti her ne kadar medeniyyet-i garbiyyenin ne olduğunu bi-hakkın takdir edemiyor idiyse de muhâlefet edecek kudreti hâiz olmadığını anlıyordu. Binâenaleyh muvakkat bir zaman için bu ahvâle râzı oldu. Fakat "Shuzo" prensinin maiyyet-i imparator efrâdından bazılarının teşvîkātıyla Fransa Flemenk ve Amerika sefâinini topa tutturması üzerine "Shimonoseki" limanı bombardıman edildi; Japonya'dan on beş milyon tazmînât taleb olundu.

Ferid

Tashîh: Bundan evvelki makalede (Moğol hükümdârlarından Kubilay Han on üçüncü asr-ı milâdînin nihâyetlerine) denilecek iken sekizinci asır denilmiş olmakla tashîh olunur.

HUTBE
– 6 –

الحمد لله الذى انزل الشرع الحكيم ليعمل به الموفق المسدد. الحمد لله الذى انذر بالوعيد ليحذر العاقل من بطشه الشديد المشدد. الحمد لله الذى هدى قوماً وهدد آخرين ليبتهج المهتدى وينتهى المهدد. الحمد لله الذى خلق فسوى قدر فهدى وقضى فعدل. استغفره واشهد ان لا اله الا الله احصى كل شيئ احاطه وخبرةً وعلما. واشهد ان سيدنا محمدا افضل الخلق فى الخلق بل اكمل الكل حكماً وحكمةً وحلما. اللهم صل وسلم على هذا النبى الذى كان للفجار حرباً وللأخيار سلامةً وسلما على آله وصحبه ما استقام ظل الاسلام وعدل وسلم تسليماً كثيرا (اما بعد فيا عبدالله) جاء ذوالحجة وقد اقيمت عليك بتعداد الفجور بين الجمهور الف حجةٍ وحجه. جاء آخر النسة **[231]** وانت لم تزل هائماً فى فضاء الشقاء بعد ان هديت للمحجه. جاء آخر الاشهر الحرم والحلال كاد يطمس الحرام نهجه. جاء هذا الشهر والناس قلب بلا تقلب والعلل هى العلل. من الذى قام لمداواة امراضه وقد استحكم داء الفساد فيه واستعمل. من الذى استمات فى احياء الاسلام كما استمات فى الاحياء الآثام واستقتل. من الذى استخف بالعظائم واستعد بالعزائم و على اللازم استحصل. من الذى بعد الانقلاب دق باب المتاب ومن للهدى دخل. الامم تقلبت بتقلب الاحوال من الغفلة الى اليقظة ونحن الى الآن قوم نيام. الممالك حتمت بالمستقبل ونحن فى الحاضر كالماضى اسراء الآثام. الملل قام ابناؤها لنشرها فى اقاصى البلاد ونحن فى بلادنا نتكاسل فى احياء شريعة الاسلام. احكام الشرع تأمر وتنهى فمن سمع الامر من انتهى من جد فى العمل.

اعتبر فقد كادت عوامل الفساد تمحق حياتك محقا. تمسك بالشرع فان للاسلام عليك حقا.

اعتبر فلو استطعت لدخلت جنبيك وسحقت القلب سحقا. اعتبر بما جرى واتق الله يصلح ما ترى ومن سار على الدرب وصل.

روى الترمذى عن ابى هريرة قال قال رسول الله (ص) «إِذَا كَانَ أُمَرَاؤُكُمْ خِيَارَكُمْ، وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سُمَحَاءَكُمْ، وَأُمُورُكُمْ شُورَى بَيْنَكُمْ فَظَهْرُ الأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ بَطْنِهَا، وَإِذَا كَانَ أُمَرَاؤُكُمْ شِرَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخَلاءَكُمْ، وَأُمُورُكُمْ إِلَى نِسَائِكُمْ فَبَطْنُ الأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا»[1] صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

İŞRET
VE
MÜSKİRÂTIN VÜCÛDA TE'SÎRİ

İşret hâdim-i insâniyyet ve belâ-yı uzmâ-yı âdemiyyettir.

Esası mûcib-i intizâm-ı âlem, gâyesi bâis-i saâdet-i benî Âdem olan dîn-i mübîn-i Ahmedî bin üç yüz şu kadar sene mukaddem müskirâtı men' ederek müslümanları bir büyük beliyyeden kurtarmıştı.

İşte müslümanların işret gibi iki cihânda bâis-i mezellet olan ahvâlden tahlîsi için Kur'ân-ı Kerîm'in on üç asır mukaddem beyân-ı hakîkat buyurması düşünülecek olursa bu da İslâmiyet'in mûcizât-ı bâhiresinden biri olduğu nazarlarda tecessüm eder. Çünkü Avrupa'da müskirât ile lahm-i hınzırın mazarratı ancak şu son zamanlarda fenn-i tıbbın terakkīsi sâyesinde ma'lûm olabilmiş bunun netîcesi olarak pek yakınlarda men'-i müskirât cem'iyetleri teşekkül etmiştir.

Binâenaleyh İslâmiyet'in bunu asırlarca mukaddem tabâbetin şimdiki derecesinde müterakkī bir halde olmadığı, kimyânın, hûrdebînlerin mechûl bulunduğu bir zamanda beyân eylemesi mucize değil midir?

Belâ-yı işret gayr-ı mahdûddur. Müskirâtın mazarratı mübtelâsı olanların nefsine münhasır kalmaz, onları cürm ü cinâyete ve daha birçok fenâlıklara sevk eder.

Bir memlekette cinâyetin kesreti ayyâşîn ve meyhânelerin adetleriyle mebsûten mütenâsib bulunduğu ityân edilecek olsa mübâlağaya hamlolunamaz. Çünkü bu her memlekette her zaman isbâtı mümkün bir mes'eledir. Şu keyfiyet de dîn-i celîl-i Ahmediyye'nin a'mâları bile tenvîr eyleyecek sûrette ulvî ve i'câz-nümâ bir dîn-i hakāyık-peymâ olduğunu isbât ediyor.

Bu yakınlarda ispirtolu meşrûbâtın mazarratı hakkında milel-i mütemeddine erbâb-ı kalemi resâil-i mevkūte ve evrâk-ı havâdisle pek vâkıfâne bendler yazmakta devam ile bütün nev'-i beşeri böyle bir ibtilâ-yı vahîmden kurtarmak için hâmerân-ı himmet olmaktadırlar. Bundan başka Avrupa, Amerika'da umûmî ve husûsî birçok sıhhî cem'iyetler teşekkül etmiştir. Bunlar halka müskirâtın mazarratını anlatmaya ayyâşîni düştükleri girdâb-ı mezelletten tahlîs için gece gündüz çalışıp çabalıyorlar.

Teessüfler olunur ki bu kadar himmetler bu derece nasîhatlerle bazı memâlikte erbâb-ı îş u işrete merâm anlatmak kābil olamamış, bil-akis bunların adedi günden güne artmakta bulunmuştur. Bunun için ekser hükûmetler meyhâneler ve ayyâşîn aleyhine kuvve-i cebriyye isti'mâline bihakkın mecbûr kalmıştır.

[1] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'l-Fiten, 78.

Mes'ele hadd-i zâtında hıfzus-sıhha-i umûmiyyeye, milel ü akvâmın refâh ve saâdetine taalluku olduğu için ne kadar cebr edilse ne derece himmetler gösterilse câizdir.

Evet! İnsâniyetin hâlen, istikbâlen menâfii gözetilerek men'-i müskirât usûlü her yerde tatbîk olunmalıdır.

Husûsiyle bizde maatteessüf müskirât isti'mâli gençlerimiz arasında tezâyüd etmekte olduğu görüldüğünden tâ mekâtib-i ibtidâiyye sıralarından mekâtib-i âliyyeye kadar hıfzus-sıhha muallimleri müskirâtın mazarratını pek vâzıh, talebenin zihinlerine nakşolacak bir sûrette anlatmaya gayret etmeli ara sıra bütün cem'iyetlerde, kulüplerde bu babda mühim konferanslar verilmelidir. Hattâ Avrupa, Amerika'da bu husûsta daha ileriye varılır da bir sarhoş ile ağzına içki koymayan iki adam tasavvur edilerek yapılan resimler yan yana kulüplerin cem'iyetlerin salonlarına ahâlînin kesretle bulunduğu sâir mahallere ta'lîk edilir; bu sûretle müskirâtın mazarratı halk nazarında bir kat daha tecessüm ettirilmiş olur. Nev'-i beşere muzır olan şeylerin birincisi işrettir. İnsanlar kabâyihin rezâilin kâffesine işret denilen kapıdan girer.

Mukaddes vatanımızın teâlîsi, millet-i muazzama-i Osmâniyyemizin refâh u saadeti için hıfzus-sıhha erbâbı kālen kalemen bu babda lâzım gelen nesâyih-i müessirede devamı kendilerine vazîfe addetmelidir.

Bir zamanlar Osmanlı erbâb-ı kalemi, Osmanlı meşâhîr-i etibbâsı da işret beliyyesi hakkında pek müdekkıkīne pek vâkıfâne bendler, risâlelerle milletimizi îkāza çalışmışlardır.

Benim gibi bir âcizin yazacağı sözlerin o zevât-ı muktedirenin yazdıkları **[232]** kadar müessir olamayacağı şüphesiz ise de vatan evlâdının muazzez hayâtına milletimizin ümîd-i istikbâli olan genç fidanların neşv ü nemâsına dâir velev mükerrer, nâçîz olsa bile söylenecek sözler, edilecek nasîhatler, her halde fâideden hâlî kalamaz i'tikādındayız. İşte râkımü'l-hurûfa cesâret veren şu mütâlaâta binâen meşrûbât-ı küûliyyeye dâ-ir ber-vech-i âtî kāriîn-i kirâma hıfzussıhhat ulemâ-yı meşhûr-resinin bazı akvâl u efkârını hülâsa edeceğiz:

Evvelâ şurasını beyân edelim ki sarhoşluğun cem'iyyet-i beşeriyyeye vereceği fenâlığı hiçbir şey veremez.

Bir sarhoşu bir bekrîyi gözümüzün önüne getirelim: Vechi morarmış, göz kapakları şişmiş, lehçesi iğrenç bir hâl peydâ etmiş, elleri, ayakları titreyerek sözünü, sohbetini şaşırmış, yüzüne bakanları kendisinden nefret ettirecek kadar mahûf bir şekil almış olan bir adamın cem'iyyet-i beşeriyyeye ne hayrı ne hizmeti olabilir?

İnsanlara müskirâtın vereceği fenâlık en vahîm ilel-i sâriyeden daha müdhiştir. Çünkü kolera, vebâ, sâir emrâz-ı sâriyyenin nev'-i beşere vereceği zâiyât ispirtonun vereceği fenâlığa nisbeten daha azdır.

İngiltere'de senevî işret yüzünden altmış yetmiş bin, Rusya'da yüz bini mütecâviz, Cemâhîr-i Müttefika-i Amerika'da ise daha ziyâde olduğu hattâ Fransa'da bu yüzden senevî binlerce telefât vukūa geldiği tutulan istatistiklerle son senelerde anlaşılmış hakāyıktandır ki artık ilel-i sâriyye ile işret beliyyesinin insanlara îrâs eylediği fenâlığın beynindeki farkın ta'yînini kāriîne terk eyleriz.

Fransa etibbâ-yı meşhûresinden ve hıfzus-sıhha ulemâsından Doktor Arnold müskirât hakkında neşrettiği bir bahiste ispirtolu meşrûbâtın vücûda lüzûmu var mı yok mu? İspirto vücûda kuvvet verir mi vermez mi? Suâllerine bervech-i âtî cevap veriyor:

"İspirtolu meşrûbâtın vücûda lüzûmu, faydası yoktur. Ale'l-umûm İslâmlar, husûsiyle müslüman köylüleri daima kuvvetli, iştigālât-ı bedeniyye ve akliyye icrâsına muktedir oldukları halde bir katre bile müskirât kullanmadıkları ispirtonun adem-i lüzûmuna delîldir. İdâre-i bedeniyyenin istifâdesi için ispirto aslâ bir menba-ı kuvvet olamaz. Birtakım cühelâ müskirâtın vücûda kuvvet bahşeylediği iddiâsında bulunurlarsa da bil-akis küûl kuvvet ve dermânı izâle eder yalnız serîüzzevâl bir teheyyüc-i asabî husûle getirse de hiçbir zaman ispirto tezyîd-i kuvvete hizmet edemez."

Müskirâtın sâf, hâlis olması vücûda nâfi'dir fikri vâhîdir. Bu mes'eleyi de Doktor Arnold şu vechile izâh ediyor: "Meşrubât-ı küûliyyenin vücûda mazarratı gayr-ı sâf olmasından ileri gelmez. Çünkü ispirtolu meşrûbâtta mevâdd-ı ecnebiyye bulunsa bile ancak on binde bir nisbetinde lâ-şey hükmündedir binâenaleyh bazılarının zannı gibi sâf müskirât vücûda nâfi' de gayr-ı sâf nâfi' değildir fikri pek yanlış bir zehâb-ı bâtıldır. Zîrâ müskirâtın muzır olması terkîbindeki ispirtonun miktârına göredir."

Acaba meşrûbât-ı küûliyye az, yâhûd çok içilmesine göre mazarratı tahallüf eder mi yani az içilirse nâfi çok içilirse muzır mıdır suâline de tabîb-i müşârünileyh şöyle cevap veriyor:

"Terkîbindeki ispirtosu çok mikdârda olan meşrûbât-ı küûliyyeden dâimî sûrette, müddet-i medîde arkasını kesmeden isti'mâl eden bir adam tabîî az miktarda kullanan adamdan daha çok mazarrat görür. Maamâfih müskirâtın azı da çoğu da hattâ katresi bile vücûda mazarrat vermekten geri kalmaz."

Ey erbâb-ı insâf tefekkür ediniz! Dîn-i celîl-i Muhammedî'nin ulviyetini pîş-i enzârınızda tecessüm ettiriniz bu ne dîn-i âlîdir! Bin üç yüz sene sonra memâlik-i Efrenc'de dünyaya gelip de İslamiyet'e mutekıd olmayan kimseler bile ahkâm-ı celîlesini tasdîke mecbûr oluyor! Şarâbın katresini haram eyleyen İslâmiyyet değil midir? Arnold gibi İslamiyet'ten hâric olan bir Frenk tabîbinin şu yukarıki sözlerini okuyup da insanları her husûsta mesûd, her türlü mehâlikten masûn kılan böyle bir dîn-i âlî-kadre kâffe-i hissiyyât-ı vicdâniyyesi bütün eczâ-yı vücûduyla yüz kat daha rabt-ı kalb eylememesi bir müslüman için mümkün müdür?

–mâba'di gelecek hafta–

Sâbık Etfâl Hastahânesi Ser-tabîbi

Beylerbeyli İbrahim

Felsefe-i Hayâtiyyeden:

EF'ÂL-İ İRÂDİYYE

Efkâr-ı Mücerrede ve Umûmiyye – Kuvve-i Muhâkeme – Kuvve-i Müdrike

Hayvânatta fikir, daima mahsûsîdir yani filân vücûd veya filân hâdiseyi bilir, tanır. İnsan da hayvânât-ı sâire gibi

efkâr-ı mahsûsaya mâliktir. Fakat bu fikr-i mahsûsu teşkîl eden ihtisâsâttan veya bunların evsâfından bir veya bir kaçını tefrîk ve tecrîd ile bazısını zabt u hıfz etmek melekesine mâliktir. Meselâ bir kâğıt yaprağı önünde bir kimyâger muhtelif ihtisâsâtı (basarî, lemsî, harârî, sem'î) ve onların evsâfını tecrîd ederek ancak terkîb-i kîmyeviyyesini hıfzeder. Kimyâger için bu kâğıt yaprağı nisebât-ı muayyenede imtizâc etmiş karbon, müvellidü'l-humûza ve müvellidü'l-mâ mürekkebinden başka bir şey değildir. İşte bu kâğıt yaprağı fikr-i mahsûsundan kâğıdı tarîf edebiliriz ki bu fikr-i mücerred (idée abstraite) olur. İnsan bir defa bir fikr-i mücerred istihsâl ettikten sonra onu tamîm eder. Fakat bu tamîm hatâlı olmamak için daima müşâhede ve tecrübe ile teftîş edilmelidir. İşte misâlimizde geçen kimyâger bit-tahlîl elde ettiği terkîb-i kimyevîyi bütün kâğıt yapraklarına atf u isnâd edecektir. Efkâr-ı mücerrede aynı zamanda umûmîdir. İnsan, efkâr-ı mücerrede ve umûmiyyeyi işârât-ı i'tibâriyyeden ibâret olan kelimât ile izhâr eder. Efkârını tecrîd ve ta'mîm eden ve bunu bir lisânla ifâde eyleyen yalnız insandır. **[233]** İnsân efkâr-ı mücerrede ve umûmiyyeyi yekdîğere iştirâk ettirerek bir hüküm ve taakkul binâ eder.

Bu hüküm ve taakkulün yardımıyla ve kāide-i illiyyete istinâd ile –sebeb-i münâsib olmadıkça hiçbir şey husûle gelmez kāidesi ilm-i beşerin esâsıdır– ma'lûmdan mechûle giderek ve ecsâm ve hâdisâttan esbâb ve kavânîne irtikā ederek netîce-i matlûbeye vâsıl olur. Mevcûdât ve vekāyiden esbâb ve kavânîne vâsıl olmak için efkârı tecrîd ve ta'mîm etmek ve bi'l-muhâkeme onları iştirâk ettirmek, bir ilim vücûda getirmek demektir. Hayvânât-ı âliyye içinde bu sûretle ilim vücûda getiren yalnız insandır. Bu fikre göre insanı tarîf etmek lâzım gelirse insan, ilmî bir hayvandır (L'homue est un animal Xiantifique) demek îcâb eder.

Teâmül-i irâdî. -Bütün intibâât, ihtisâsât ve efkâr-ı mahsûsa teâmül îkā eyledikleri gibi hüküm ve taakkul hâline konulan efkâr-ı mücerrede ve umûmiyye de teâmülât husûle getirirler. O halde fi'l-i irâdî; bir taakkul ile onu ta'kîb eden bir teâmülün hey'et-i mecmûasıdır denilebilir.

Ef'âl-i irâdiyye dahi sevk-i tabîî gibi bir maksad-ı müfîd üzerine icrâ olunur. Yalnız sevk-i tabîîye mugâyir olarak burada maksad ve gaye dahi ma'lûmdur. İnsan icrâ ettiği ef'âlin ne maksada mebnî olduğunu bilir. Meselâ şekerin ve bu gibi mâiyyet-i karboniyyelerin hücerâtının tagaddîsine elzem olduğunu bilerek agdiyesi miyânına idhâl eder. Halbuki henüz sevk-i tabîî ile hareket eden çocuk şeker parçası mutlaka tatlı olduğu için yer, uzviyetinin ihtiyâcını aslâ bilmez. Sevk-i tabîî ile, yaptığı fiilin maksad-ı fizyolojisini bilmeyerek zevk veya ihtiyâcın tesîriyle icrâ eder. Kezâ insanın bir âile te'sîs etmek için bit-taakkul icrâ ettiği teehhül de bir fi'l-i irâdîdir. Halbuki hayvânâtın çiftleşmesi bir ihtiyâç tesîriyle olduğundan gayesi gayr-ı idrâkî olan bir fi'l-i sevk-i tabîîdir. Bu misâllerde görülüyor ki insan bilerek ve kasden gaye-i fizyolojiyi icrâ etmek yani muhâfaza-i hayât ve idâme-i nesl eylemek ve ef'âl-i sevk-i tabîîyi ef'âl-i irâdiyyeye tahvîl kılmak istiyor.

Bazen ef'âl-i irâdiyye gaye-i fizyolojiye gayr-ı muvâfık olur. Bu hal maksad-ı âlîyi idrâk edememekten yahud bir ihtirâsı veya müşevveş bir taakkuldan tevellüd eder. Pek çok adamlar vardır ki birtakım sû-i isti'mâlâtla fi'l-i tenâsülün gâye-i hakīkīsine vâsıl olmak istemezler. Bunlar için fi'l-i tenâsül hayvanlar gibi bir zevk-i tabîîdir.

İnsan taakkul netîcesiyle bir dereceye kadar sevâik-i tabîiyyeye de mukāvemet edebilir. Fakat bu kuvve-i mukāveme (inhibition) mahdûddur. Uzun bir zaman yemek ve bilhassa içmek sâikasıyla mücâdele edemez. Boğulmak veya yanmak tehlikeleri önünde artık irâde kalmaz. İrâdenin gayr-ı idrâkî olan ef'âl-i mün'akise üzerine hiçbir tesîri yoktur. İdrâkî olan ef'âl-i mün'akiseye de pek cüz'î tesîr eder. Meselâ harekât ve ifrâzât-ı mi'deviyyeyi tebdîl ve tağyîr etmek mümkün olamaz. Gözdeki tabaka-i karniyyeye bir cism-i ecnebî temâs ettiği vakit göz kapaklarının harekât-ı ihtilâciyyesini men' etmek kābil değildir. Harekât-ı teneffüsiyyeyi ancak cüz'î bir zaman için tevkîf edebiliriz. Şahsın muhâfaza-i hayâtına âit sevk-i tabîî üzerinde irâde-i mânia veya mukāvemenin cüz'î bir tesîri var ise de neslin devamına âit sevk-i tabîî üzerinde tesîr-i şedîd icrâ eder. Filhakika bugün binlerce erkek ve kadın vardır ki umûr-ı dîniyyedeki taassupları netîcesi olarak iffet ve ismetlerini nezrederler ve dikkatli bir sûrette bunu muhâfazaya çalışırlar. Taallukun bu kudret-i mâniası da bir illet-i gâiyyeyi hâizdir. Buradaki maksad, tesîrât-ı muhtelife tahtında bir şiddet-i fevkalâde ahzederek gâye-i tâbîîyi tecâvüz eden bazı meyelân-ı sevk-i tâbîîyi ta'dîl ve tanzîm etmektedir. Maamâfih bazı hâlâtta bu kuvve-i mukāveme zaafa dûçâr olarak temâlüyât bunu tecâvüz eder ve ihtirâsât denilen ef'âli teşkîl eder. Sarhoşluk oburluk fuhşiyyât… ilâh gibi. Sevâik-i tabîiyyeyi itmâm veya onu ta'dîl eden ef'âl-i irâdiyyeden başka bir nevi' ef'âl daha vardır ki bir taakkulun netîcesi olarak zuhûr eden bu ef'âlde insan bizzât bildiği anladığı bir maksadı ta'kîb eder. İşte bütün âsâr-ı ilmiyye, sınâiyye ve nefîse bu nevi' ef'âl-i irâdiyye âsârıdır. Ef'âl-i irâdiyye idrâkî iseler de uzun müddet devam ve tekerrür eder ise gayr-ı idrâkî olmağa başlar. Yazı yazmak buna âlâ misâl olur.

Bazı müellifler sevk-i tabîîlerin ef'âl-i irâdiyyeden başka bir şeyi olmadığını ve ancak bu ef'âl-i irâdiyyenin tekerrürü ve itiyâdıyla gayr-ı idrâkî olduklarını ve bilâhare böyle verâsetle intikal eylediklerini iddiâ ve hattâ buna pek çok misâl irâe eyliyorlarsa da Paulesco'nun zannınca bunlar fiilin idrâkiyle maksadın idrâkini karıştırıyorlar. Paulesco, bu fikrin kabul olunamayacağına dâir meşhûr Fransız tabîiyyûnu Faber'in bir misâlini zikrediyor. Amofil nâmında gışâî ensâc sınıfına mensup bir haşerenin sürfesi büyük bir tırtılın nesc-i hayâtdârıyla tagaddî ediyor. Binâenaleyh haşere için tırtılı sağ olarak ve sürfeye harekâtıyla zarar vermemek için gayr-ı müteharrik sûrette muhâfaza etmek îcâb eder. Hakîkaten de amofil avını öldürmeksizin iğnesini tırtılın karnına hatt-ı mutavassıtı üzerinde dokuz noktaya saplayarak harekâtına hükmeden merâkiz-i asabiyyeyi tahrip ve hayvanı felce dûçâr ediyor ve bu ameliyat fevkalâde bir mahâret ve sıhhatle yapılıyor. Eğer bu sevk-i tabîî evvelce irâdî olmuş olsa idi amofil, tırtılın teşrîhini, merâkiz-i asabiyyesinin topoğrafya-

sını ve hattâ ukdâtın fizyoloji vazîfelerini bilmesi iktizâ ederdi. Bundan başka amofil, sürfesinin tırtıla olan ihtiyâc-ı müstakbelini de anlaması lâzım gelirdi. Halbuki sürfesi topraktan çıkmadan ve onu görmeye muvaffak olamadan bîçâre telef olup gidiyor. Ve binâenaleyh (Paulesco) bu fikri yani êf'âl-i irâdiyyenin sevk-i tabîîye tahavvül etmesini kabul etmiyor. –daha var–

Ankaralı Ali Rıza

[234] **Konferans**

LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifîn da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 325 târihinde eski Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–ikinci musâhabeden mâba'd–

(Hülâsâ: Şahıs unsuru – Şahıs unsuru kaçtı? – Emir sîgasında bir başkalık – Fiillerde istifhâm sûreti – Mükemmel Türkçe… Zavallı Türkçe! – ... bakiyyesi sonra)

Fiilde üçüncü unsur, şahıs unsurudur. Fiilde bununla şahıs, yani fâil anlaşılır. Bildiğimize göre, "fâil" denen şey fiilden dışarı ve ayrı bir şeydi. Bu, nasıl oluyor da fiile yapışıyor? Fiil ile kaynaşıyor, kayboluyor? Burada, zamirlerin ismine mütemmim ve muzâfunileyh olduğunda isimdeki izâfet edatını kendi cinsine çevirip, bazen onu kendi yerine yalnızca bıraktığını, hatırlamalı. Hani, "senin kitabı" terkîbi "senin kitabın" olup, bazen de yine tam bu ma'nâda olarak bundan yalnızca "kitabın" parçası kalmaz mıydı? Burada da öyle.. "Ben geldi", "sen geldi", "benler geldi" veya "biz geldi", "senler geldi" veya "siz geldi", "olar geldi" yerinde "ben geldim", "sen geldin", "biz geldik", "siz geldiniz", "onlar geldiler" deniyor.. Bazen de şahsı gösteren zamirler veya –"Ahmed geldi" misâlindeki "Ahmed" gibi– isim halindeki fâiller bütün bütün gidip yerlerine yalnızca "geldim", "geldin", "geldik", "geldiniz", "geldiler" kalıyor. Eğer fâil daima ve mutlaka dışarıda kalsa da fiilin içinde kendine bir nişâne bırakmasaydı, Türkçe'yi gayet basît cihetinden söylemek için emekleyen bazı acemîlerin dediği gibi, "ben geldi", "sen geldi", "biz geldi", "siz geldi" deyip ıkınıp kalacaktık.

Şahıs unsuru, fâil unsurudur. Fâil ise, fiile böyle yapışık halde bulunduğunda, sırf zamirdir.. Kavâidcilerin "zamir-i fi'lî" dedikleri şeydir. Böyle olunca yani şahıs unsuru kırık ve bitişik nev'inden zamirden ibâret olunca bunun esâsen üç ve cemi'leriyle berâber altı olması lâzım gelir. Filhakika da öyledir. Bütün ana sîgalarda tamam tamam altı şahıs unsuru bulunur. Yalnız emir sîgasında, mütekellimin kendi nefsine emri abes olacağı için, mütekellimin müfredi de cem'i de yoktur. Fi'l-i iltizâmînin mütekellim şahısları olan "geleyim", "gelelim" sûretlerini emrin mütekellimi zannetmemelidir.

Şahıs unsuru, diye ayırdığımız bu nevi' –fiile yapışık– zamirlerin kaç türlü olduğunu nasıl anlarız? Bunun için gâib şahıslarını esas tutmak şartıyla dokuz sîgayı sıraya koyup bunlarda mütekellimleri muhâtabları ve gâibleri birer birer aramalıyız. Öyle yapacak olursak bu zamirlerin kaç türlü olduğunu anlamaya yol bulmuş oluruz. Haydi öyle yapalım… İşte,

"gördü-uyudu",
"görmüş-uyumuş",
"görür-uyur",
"görüyor-uyuyor",
"görecek-uyuyacak",
"göre-uyuya",
"görmeli-uyumalı",
"görse-uyusa",
"görsün-uyusun"

diye sîgaları dizip bunlarda sıralarıyla altışar şahıs arayarak, "gördüm-uyudum", "gördün-uyudun", "gördü-uyudu", "gördük-uyuduk", "gördünüz-uyudunuz", "gördüler-uyudular"..

"görmüşüm-uyumuşum", "görmüşsün-uyumuşsun", "görmüş-uyumuş", "görmüşüz-uyumuşuz", "görmüşsünüz-uyumuşsunuz", "görmüşler-uyumuşlar"..

"görürüm-uyurum", "görürsün-uyursun", "görür-uyur", "görü-rüz-uyuruz", "görürsünüz-uyursunuz", "görürler-uyurlar"..

"görüyorum-uyuyorum", "görüyorsun-uyuyorsun", "görüyor-uyuyor", "görüyoruz-uyuyoruz", "görüyorsunuz-uyuyorsunuz", "görüyorlar-uyuyorlar"..

"göreceğim-uyuyacağım", "göreceksin-uyuyacaksın", "görecek-uyuyacak", "göreceğiz-uyuyacağız", "göreceksiniz-uyuyacaksınız", "görecekler-uyuyacaklar"..

"göreyim-uyuyayım", "göresin-uyuyasın", "göre-uyuya", "görelim-uyuyalım", "göresiniz-uyuyasınız", "göreler-uyuyalar"..

"görmeliyim-uyumalıyım", "görmelisin-uyumalısın", "görmeli-uyumalı", "görmeliyiz-uyumalıyız", "görmelisiniz-uyumalısınız", "görmeliler-uyumalılar"..

"görsem-uyusam", "görsen-uyusan", "görse-uyusa", "görsek-uyusak", "görseniz, uyusanız", "görseler-uyusalar"..

"…,", "gör-uyu", "görsün-uyusun", "…", "görünüz-uyuyunuz", "görsünler-uyusunlar" sûretlerini buluyoruz.

Sıraladığımız bu sûretlerdeki zamirleri ayırırsak bunları, mâzî-i şuhûdîde, fi'l-i şartîde bir sûrette, "m, n, --, k, **[235]** niz, ler" şeklinde.. Mâzî-i naklîde, fi'l-i hâlde, fi'l-i istikbâlde bir sûrette "m, sin, --, z, siniz, ler" şeklinde.. Fi'l-i iltizâmîde "yim, sin, --, lim, siniz, ler" şeklinde ve fi'l-i vücûbîde "yim, sin, --, yiz, siniz, ler" şeklinde buluruz. Emir sîgasına gelince, onda mütekellimler zâten yok… Müfred muhâtab için hem şahıs edâtı, hem de sîga edâtı yok… Muhâtabın ve gâibin cem'inde "iniz, ler" şekillerini buluruz.. Emirdeki zamirlerin pek yarım yamalak olduğunu anlarız.

Şu halde "zamir-i fi'lî" denilen şahıs unsurları emirinkiler dışarıda olarak birbirine yakın dört nevi, emirinkiler berâber alınırsa beş nevi oluyor. Yazıda, kullanışta yapılan hesapsızlık, idâresizlik daha doğrusu dirâyetsizlik olmasa, bunlar hemen iki şekle, belki de bir şekle inecek, gayet sâde ve

kullanışlı olacakmış. Hani biz bazen "görmüşün-uyumuşun", "görmüşük-uyumuşuk", "görürük-uyuruk", "görek-uyuyak" gibi söyleyenlere, fiilleri bozuk tasarruf edenlere rast gelir de güleriz.. Keşke biz de böyle söyleyebile de şu nizâmı heder etmeyeydik!.. Ne ise, bunun tavı pek çok geçmiştir.

Sîgaların böyle, şahıslara göre, birçok sûretlere tahvîl edilmesine "tasrîf" denildiği ma'lûmumuzdur.

Emir sîgasında dikkate şâyân bir nokta!.. Dokuz sîganın sekizinde, şahıs unsurları tamam ve yerli yerinde iken emrin müfred muhâtabında şahıs unsuru yok… Kezâlik sekiz sîgada sîga unsurları katiyyen değişmemekte ve şahıs unsurunun üstünde kendi hâlinde durmakta iken emrin müfred muhâtabında bu da yok… Emrin bu şahsı tamâmıyla sâde ve her türlü fazladan pürüzden azâde… Niçin? Türkçe'de emir sîgasının müfred muhâtab şahsı bütün fiillerin ve iştikâktan nasîbi olan isim ve sıfatların anasıdır. Güyâ ki -üstâdımız Veled Çelebi Efendi'nin tevcîhi gibi- Türk, söze ve nâtıkıyyetini göstermeye başladığı gün, âmiriyyetini, hâkimiyetini de meydana koymuş.. Pürüzsüz, fazlasız, kısaca, dosdoğru söylüyor.. Gel!, Git! Getir! Götür! diyor.

Fiiller düz düz müsbet sûrette tasrîf olunduğu gibi, nefiy ve istifhâm sûretinde de tasrîf olunur. Nefiy sûreti hakkında yeniden söz söylemeye hâcet yoktur. Nefiy edâtının yeri asıl ma'nâ unsuruyla sîga unsurunun arasıdır. Fakat fi'l-i muzâri bozukça… İstifhâm edâtı ise, ma'lûm olduğu üzere, "mi" lafzıdır. Bunun, söz içinde anlatılacak nokta neresi ise oracığına yapıştırıldığına bakılırsa, fiildeki yeri son unsurun tamam tamam altı olmak lâzım gelir. Filhakika, bunu mâzî-i şuhûdînin, fi'l-i şartînin bütün şahıslarıyla kalan yedi sîganın yalnız gâib şahıslarında fiilin tâ nihâyetinde buluyoruz…

"Gördüm mü?-Gördün mü?", ilâh,
"Görsem mi?-Görsen mi?", ilâh,
"Görmüş mü?-Görmüşler mi?",
"Görür mü?-Görürler mi?",
"Görüyor mu?-Görüyorlar mı?",
"Görecek mi?-Görecekler mi?",
"Göre mi?-Göreler mi?",
"Görmeli mi?-Görmeliler mi?",
"Görsün mü?-Görsünler mi?",

gibi. Bunların nefiylerinde nefiy edâtı hep kendi yerinde durur...

"Görmedim mi?", ilâh,
"Görmesem mi?", ilâh,
"Görmemiş mi?", ilâh,

gibi. Bu yedi sîganın emirden mâadâ altısının mütekellim ve muhâtab sûretlerinde istifhâm edâtı, kâh böyle fiilin nihâyetinde ve kâh da zamir-i fi'lînin üstünde görünür…

"Görmüşüm mü?-Görmüş müyüm?", ilâh,
"Görürüm mü?-Görür müyüm?", ilâh,
"Görüyorum mu?-Görüyor muyum?", ilâh,
"Göreceğim mi?-Görecek miyim?", ilâh,
"Göreyim mi?-Göre miyim?", ilâh,
"Görmeliyim mi?-Görmeli miyim?", ilâh,

ve "Görmemişim mi? -Görmemiş miyim?", ilâh, ilâh, gibi. Emrin muhâtaplarında istifhâm yoktur. İltizâmî sîgasının muhâtabında da böyle. Lisânda şaşmaz bir ıttırâd ve yıkılmaz bir inzibât te'mini için istifhâm edâtının daima fiilin sonuna, fiildeki zamir-i şahsînin altına getirilmesi arzu olunur.

Anladık ki Türkçe'nin fiilleri, asıl ma'nâ unsuruncadır. Sîga unsurunca da, şahıs unsurunca da muntazam ve mükemmel ve bütün dünyânın lisanlarını imrendirecek kadar güzeldir. Denebilir ki unsurları birbirine vida ile takılıp sökülür, bunların yazılışında, bizim dirâyetsizliğimiz ve idâresizliğimiz yüzünden meydana gelen ufak tefek sakatlıkların çâresi görülecek olsa, bu unsurları âdetâ makine gibi işletmek, hattâ makine ile işletmek kâbil olur. Böyle bir lisânın yanında, çapraşık, gayr-ı kıyâsî fiilleriyle insanı şaşkın eden Fransızca gibi lisanlar hasretinden, hasedinden büklüm büklüm olsa yeri vardır.. Fakat neye yarar? Fransızca doğuşunda o kadar sakat ve biçimsiz iken kendisini söyleyenlerin, işleyenlerin himmetiyle bugün mükemmellik ve güzellik numûnesi olmuş. Türkçe ise… Ne diyeyim? … Zavallı tâli'siz Türkçe!...

Yok yok! Zavallı olan Türkçe değildir, Türklüktür, biz Türkleriz. Çünkü elimizde bu kadar güzel, bu kadar kullanışlı bir lisan, bir terakkī mâdeni varken, onu yoluyla işleyip, hakkıyla işletip genişletememişiz.. **[236]** ilerletememişiz.. Kendi elimizi, kendi dilimizi bağlayıp el ellerine, el dillerine muhtaç kalmışız. Fakat bundan sonra böyle olmayacak… Allah'ın keremiyle bizlerin gayret u himmetimizle dilimiz işletilecek ve ışılatılacaktır.

Şimdi de Türkçe'nin kullanışça mükemmelliğini gösteren diğer bir cihetine intikāl ediyoruz.

MÜBÂHESÂT

Sükkân-ı Semâ

Sırâtımüstakīm'in elli dokuzuncu nüshasında Üsküblü Hâfız Ferîd Efendi cânibinden elli altıncı nüshasındaki makale-i âcizâneme cevâben tahrîr olunan fıkarâtı okudum. Bazı cihâtını hakkan şebîh-i mugālata ve bazı nukātını sükkân-ı semâya dâir makāle-i ûlâmızdaki kelâmlarımızdan zühûl ile mevzi'-i nizâı adem-i ıttılâ'dan münbais müşâcere ve bazı mevâki'ini fenn-i tefsîrde mu'tenâbih olan kavâid-i usûliyye ve zevâbıt-ı Arabiyye'ye adem-i riâyetten mütevellid mücâdele kabîlinden bulduğum cihetle erbâb-ı vukūf nezdinde hak zâhir ise de müsâdeme-i efkâr ile bârika-yı hakīkat incilâ edeceğini mülâhaza ile ta'mîmen li'l-fâide müşârünileyh Hâfız Ferîd Efendi'ye mütâlaât-ı âtiyyeyi ihdâ ve ithâf etmeyi münâsib gördüm. İhdinas-sırâtal-müstakīm.[1]

Azîz! Makāle-i âlînizden 14'üncü satırından 19'uncu satırına varıncaya kadar yazdığınız fıkralar (Bazı ecrâm-ı semâviyyenin hayvânât ile meskûn olduğunu delâil ve âsârıyla esbâb-ı ilimden ma'dûd havâss-ı selîmeden hiss-i basar ihsâs ediyor ve bu husûs onunla ma'lûmdur) meâlini göste-

[1] "Yâ rab! Bizi doğruya ulaştır!" Fatiha, 2/6.

riyor. Halbuki bir şey delâil ve âsârıyla mahsûs ve müşâhed olsa Sâni-i Hakîm'in bu kadar delâil ve âsârı müşâhede olunduğu cihetle kendi zât-ı ulûhiyyetinin dahi mahsûs ve müşâhed olması lâzım gelir. Bu ise dâr-ı dünyâda mümkün ise de vâki' değildir. Öyle ise bazı ecrâm-ı ulviyyede hayvan delâil ve âsârını müşâhedenin sıhhati takdîrinde orada nefs-i hayvânın mahsûsiyyetini icbâr etmez. Belki delâil ve âsârıyla birlikte cirm-i mezkûrda hayvanın vücûduna istidlâl-i aklî kabîlinden olup hayvanı ihsâs ve müşâhede tarîkinden olmaz. Bu sûrette bazı ecrâm-ı ulviyyenin hayvânât ile meskûniyetini esbâb-ı ilimden sebeb-i evvel ile istidlâliniz sebeb-i sâlis ile istidlâle râci' olur. Maahâzâ istidlâl-i mezkûr dahi tam değildir. Zîrâ kelâm-ı mezkûrunuzdan "Rasadhânelerde teleskop tavassutuyla bazı ecrâm-ı ulviyye (kürre-i mirrîh) ufkunda bir sehâb müşâhede edilmiş tekevvün-i sehâbın sebeb-i ekserîsi harâret ile kesb-i letâfet eden eczâ-i sıgār-ı mâiyye ile memzûc eczâ-i havâiyyenin tekâsüfü olmakla sehâb-ı mezkûrdan orada mâ ü türâbın ve nâr u havânın vücûduna istidlâl olunup cirm-i ulvî-i mezkûrda anâsır-ı erbaanın vücûdu anlaşılmış ve bundan da orada hayvanın vücûduna istidlâl olunmuş" demek istiyorsanız teleskop vâsıtasıyla ihsâsın esbâb-ı ilimden olduğunu teslîm takdîrinde cirm-i ulvî-i mezkûr ufkunda görülen şeyin sehâb olduğu müsellem değildir. Sehâb şeklinde başka bir hakîkat olması câizdir. Sehâb olduğu müsellem olsa sizce semâvâtın fezâdan ibâret olduğu cihetle zikrolunan kürre-i Mirrîhte sehâbın vücûdu orada mâ vü nâr ve türâbın vücûdunu iktizâ etmez. Sükkânı bulunduğumuz kürre-i arzın miyâhından sâika-i harâretle suûd eden eczâ-i buhâriyyenin tekâsüfünden orada bir sehâbın tekevvün etmesi câizdir. Cirm-i ulvî-i mezkûrda sehâbı rü'yetten orada anâsır-ı erbaanın vücûduna istidlâl teslîm olunduğu sûrette cirm-i ulvî-i mezkûrda anâsır-ı erbaanın vücûdundan orada hayvanın tahakkuku lâzım gelmez. Zîrâ anâsır-ı erbaa tahakkuk itibâriyle hayvandan e'am hayvan i'tibâr-ı mezkûr ile anâsır-ı erbaadan ehasstır. Bir mahalde ehassın tahakkukundan o mahalde eammın tahakkuku lâzım gelir ise de fakat bir yerde e'ammın tahakkukundan o yerde ehassın tahakkuku lâzım gelmez. Binâen alâ-zâlik kürre-i Mirrîh'te anâsır-ı erbaanın sübûtundan kürre-i mezkûrede nefs-i hayvanın sübûtu lâzım gelmez. Zîrâ anâsır-ı mezkûre mevâlid-i selâseden hayvan zımnında mütehakkık olmayıp meâdîn veya nebâtât zımnında tahakkuk etmesi câizdir. [1](اذا ثبت الاحتمال سقط الاستدلال) fehvâsınca kürre-i Mirrîh'te sehâbın vücûduyla müstedlel anâsır-ı erbaanın vücûdu kürre-i mezkûrede hayvanın vücûduna delâlet etmez.

Kelâm-ı mesrûdumuzdan bazı ecrâm-ı ulviyyede rü'yet-i sehâbdan nâşî anâsır-ı erbaanın vücûduyla orada hayvanın vücûduna istidlâlin adem-i tamâmı âşikâr olunca cirm-i ulvî-i mezkûrda anâsır-ı erbaanın tahakkukundan ne keyfiyyette hads tarîkiyle orada hayvanın tahakkuku müstefâd olur? Hey-hât, fikir ve nazar ile sâbit olmayan şeyin hads tarîkiyle sâbit olmayacağı bedîdârdır.

[1] "Yeni bir ihtimal ortaya çıkınca eski deliller işe yaramaz"

Sadedinde bulunduğumuz mes'eleyi [2](نور القمر مستفاد من الشمس) kaziyyesine kıyâs.. Kıyâs maal-fâriktır. Zîrâ nûr-ı kamerin ziyâde ve noksân ile tefâvütü teleskop vesâire gibi hiçbir âlet-i rasadiyye tavassut etmeksizin herkesin meşhûdudur. Şu kadar var ki tefâvüt-i mezbûrun kamerin şemse kurb u bu'du hasebiyle olup bundan bi-tarîki'l-hads nûr-ı mâhın ziyâ-yı hurşîdden müstefâd olduğu umûm-ı nâsın ma'lûmu olmayıp fenn-i hey'etçe sâbit olmuştur. Lâkin mânahnü fîhimiz bulunan meskûniyyet-i ecrâm delâil ü âsârını müşâhede, tam olduğu takdîrde bu rü'yetten meskûniyyet-i mezbûreyi idrâk gibi herkes için müteyessir olmayıp belki bir âlet-i rasadiyye vesîlesiyle rasadhânelerde tarassut eden hey'et-şinâsâna münhasırdır. Öyle ise mes'eleteyn beyninde fark-ı azîm vardır.

Maahâzâ bu kaziyyenin hadsiyyâttan olması inde'l-felâsife marzî olup indel-mütekellimîn makbûl değildir. Bu halde bazı ecrâm-ı ulviyyenin hayvânât ile meskûniyeti mümkün ise de hiçbir vechile mahsûsât ve müşâhedâttan olmayıp nazariyât kabîlinden olduğu cihetle mahall-i tevâtür değildir. Binâen-alâ-zâlik makāle-i âlînizden kırk ikinci satırından 64'üncü satırına varıncaya kadar bu husûsun erbâb-ı ilmden haber-i mütevâtir ile de ma'lûm olacağına dâir sözlerin temşiyyet-i merâm için tatvîl-i **[237]** kelâmdan ibârettir. Avâmı iknâ eder ise de havâs nezdinde hüccet-i muknia değildir. Zîrâ makām-ı nizâda dâvâ-yı bedâhet gayr-ı mesmû'dur, makāle-i âlinizden 65'inci satırından 77'nci satırına varıncaya kadar esbâb-ı ilmden sebeb-i aklîye istinâden serdolunan ekāvîlin sıhhati teslîm olunduğu takdîrde meskûniyyet-i ecrâmın imkânına delâlet edip vukūuna delâlet etmez. Biz ise sükkân-ı semâya müteallik makāle-i ûlâmız evâilinde meskûniyyet-i ecrâmın cevaz ve imkânını bâliğan mâ-belağ beyân ve isbat edip bahsin hemen meskûniyyet-i mezkûrenin vukūunda olup imkânında olmadığını basten ifâde eylemiştik.

Makāle-i âlînizden yirminci satırından kırk birinci satırına varıncaya kadar sözlerin esbâb-ı ilmden ma'dûd haber-i sâdıkın ikinci nev'i bulunan esteîzû billâh [3](وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ) âyet-i celîlesinin bazı ecrâm-ı ulviyyenin hayvânât ile meskûniyetini tasrîh buyurduğunu ve tarafımızdan, dâbbe, kelimesini ma'nâ-yı hakīkīsinden sarfa karîne-i şer'iyye olmak üzere serdedilen ehâdîs-i şerîfe ve âyât-ı kerîmenin şer'an karîne olamayacağını der-miyân etmektedir.

Hâlbuki hadîs-i Tirmizî'de [4](مَا فِيهَا مَوْضِعُ أَرْبَعِ أَصَابِعَ إِلَّا وَمَلَكٌ وَاضِعٌ جَبْهَتَهُ سَاجِدًا) kavl-i şerîfinde turuk-ı hasrdan nefy ü istisnâ bulunmağla hasrın cüz'-i îcâbîsi ecrâm-ı ulviyyenin her mevkiinde melek bulunduğunu cüz-i selbîsi meleğin gayrı olan hayvanın bulunmadığını inbâ ediyor. Zikrolunan ma'nâ-yı selbî mefhûm-ı muhâlefetten mefhûm-ı istisnâ tarîkıyledir. Eimme-i Hanefîyyece husûsiyyet-i makām ile işâret kabîlindendir. Sükkân-ı semâ melâike olduğunu beyân eden âyât-ı kerîmeden sükkân-ı semânın melâikenin gayrısı olan hay-

[2] "Ayın parlaklığı güneşten kaynaklanır."
[3] Şûrâ, 42/29.
[4] Tirmizî, *Sünen,* Zühd, 9.

van olmadığını fehm mefhûm-ı muhâlefetten mefhûm-ı lakab tarîkıyledir. Tevcîhini teşyîd sadedinde bulunduğumuz Beyzâvî merhûm kuddise sırruhu hazretleri eimme-i Şâfi'iyye'den olduğu ecilden mefâhîm-i muhâlefete i'tibâr mesleğine muvâfıktır. –mâba'di var–

"Bolvadin" **Yûnus-zâde Ahmed Vehbi**

ÂLEM-İ İSLÂM

Rus Maârif Nezâreti'nin Beyânâtı Münâsebetiyle

Ta'lîm-i Umûmîye Dâir

–65'den mâba'd–

"İki lisân (Tatar, Rus) hukūkta müsâvî olarak her ikisine itibâr ales-seviye olmalı müslümanlara mahsûs olarak küşâd edilecek yeni mekteplerin ta'lîm müddeti dört sene olacaksa bunun evvelki iki senesinde esas Tatar lisânı ve sonu iki senesinde ise esas Rus lisânı olarak ta'lîm edilmeli. Böyle olduğu takdirde maksada çabuk vâsıl olunur zannındayız."

Beyânü'l-Hak refîk-i muhteremimizin şu serdettiği mütâlaasından anladığımıza nazaran mektebe dâhil olan bir İslâm çocuğuna Rus lisânı ne kadar okutulmak lâzım gelirse kendi ana dili olan Türk lisânı dahi o nisbette okutmak lâzım gelecekmiş.

Doğrusu bunu milletin hiç ses çıkarmadan kabul edeceği farz olunsa bile biz bu fikri pek müfrit buluruz. Daha doğrusu milletimize büyük bir darbe telakki ederek Ruslaşmanın mukaddimesi addeyleriz zîrâ:

Lisân milliyyetin kapısıdır. Hissiyyât-ı milliyyenin feverân etmesi lisânının bi-hakkın tahsîline ve bu sâyede kendi lisâ-nında yazılmış millî risâlelerin mütâlâasına vâbestedir. Bir insan lisânını ne kadar elde etmiş olsa milliyetine de o nisbette yaklaşır. Zîrâ bu lisân ile yazılmış eserler daima kendi rûhuyla rûhlandırmağa hizmet eder. Hele bu eserler dimâğı daha dolmamış, muhâkeme gibi kuvve-i fikriyyeden mahrûm bulunmuş çocukların tâ iliğine kadar işler.

Şimdi *Beyânü'l-Hak* refîkimizin der-miyân ettiği vech üzere mecbûrî olan dört senenin iki senesini tamâmen Rusçaya hasredecek olur isek evlâd-ı millet kalan iki sene zarfında ne kadar lisân öğrenebilir? Hiç. Lisânı bir tarafa bırakalım hattâ bu kadar kısa bir zaman zarfında yazılarını öğrenebilmesini bile cây-ı suâl buluruz. Lisân, kitâbet ciheti bu derecede kalırsa artık milliyetten bir şey yok demektir. Halbuki çocuklarımızı milliyet rûhuyla terbiye etmek bizim için hayat mes'elesini teşkîl eder.

Çocukluğunda Rusça öğrenmemekten husûle gelen zarar maddîdir. Fakat bir kere mektep sıralarına oturup da milliyetini daha öğrenmeden bu mehd-i medeniyyetten ayrılmanın diri diri gömülmekten ne farkı vardır?

Binâen-alâ-zâlik *Beyânü'l-Hak* refîk-ı muhteremimizin Rus lisânıyla Tatar lisânının hukūkta müsâvâtı fikrinin şu sûretle olacak tecelliyâtını kabul edemeyiz. Ve dört sene zarfında Tatar lisânının esas olarak mükemmel bir sûrette okunmasını arzu ederiz.

Bu serdettiğim mütâlaâttan Rus lisânı tahsîlinin aleyhinde bulunduğum anlaşılmasın. Hayır, belki bütün bütüne lehindeyim. Zâten bir millet-i mahkûme için memleketinin lisân-ı resmîsini öğrenmek, o memleket dâhilinde icrâ olunan kavânînden haberdâr olmak bir insana yaşayabilmek için âb u havâ kadar lâzım bir şeydir. Fakat unutmamalıyız ki bu lüzûm daima milliyeti tanıdıktan sonra mevzûbahis edilmelidir. Binâenaleyh lisân-ı resmî tahsîli nöbeti behemehâl milliyeti güzelce öğrendikten sonra gelir ki bu da tahsîl-i mecbûrîden çıktıktan sonra (yahud tufeyli olmak şartıyla tahsîl-i mecbûrî müddetinde). Zâten bir çocuk ta'lîm-i mecbûrî esnâsında milliyetini güzelce anlamış olursa milliyetini müdâfaa için neler lâzım olacağını da pey-der-pey düşünmeye başlar zihnine ilk lâyih olacak şey de bit-tabi', hükûmetin lisân-ı resmîsini tahsîl etmek olur. **[238]** Bu taraftan ister istemez tahsîline de başlar. Binâenaleyh bizler her şeyden evvel şu verilmiş az bir müddet zarfında çocuklarımıza mümkün mertebe milliyet rûhunu ilkā ederek istikbâlimizi parlak ve oldukça emniyyet-bahş bir hâle ifrâğ etmenin çâresine bakmalıyız.

62 numaralı *Sırâtmustakīm*'de ta'lîm-i umûmî mes'elesine dâir yazacağımı vaad etmekliğim rüfekāmdan birinin nazar-ı dikkatini celbederek refîk-i muhteremim bu husûstaki fikrimin ne olduğunu istifsâr eyledi. Bendeniz de bâlâda gösterdiğim nokta-i nazardan bakacağımı söyleyince refîkim dedi ki: "Mâdem ki bu memlekette hükûmetin lisân-ı resmîsi okunmayacak o halde hükûmet bu mektepleri nasıl mecbûriyet tahtına alarak resmî tanır ve bu mekteplerden nasıl emîn olur."

Evet, refîkim yek nazardan pek haklıdır. Çünkü hükûmet denince zihnine hâlâ birtakım hayâlâtı ta'kîb eden hayâl-perestlerin mantıksız hikmetsiz icrââtları geliyor da refâh u saadete îsâl edecek ta'lîmin bizde tatbîk olunacağına aklı bir türlü ermiyor. Fakat bizler artık birtakım hayâlâta kapılan bu gibi hayâlperestlerin mülâhazâtını zihnimizden çıkarmalıyız bütün icrââtımızla bu hayâlperestlere hayâlâtlarının hiçbir vakit vücûda çıkamayacağını anlatmalıyız. İslâmiyyet ve Türklüğün bizlerden katiyyen ve kātıbeten silinmeyeceğini göstermeliyiz.

Şimdi artık burası güzelce anlaşılarak hayallerinin boş birtakım ihtimâlâttan başka bir şey olmadığı tezâhür edince iş de hâl-i tabîîsine dökülür. Şu andan itibâren ta'lîm-i umûmîden maksad-ı aslî ne ise o yolda icrâ olunmağa başlar. Ve bunu müteâkib tarafeynde emniyet dahi vâsi' bir mikyâsta hüküm-fermâ olur. Zîrâ emniyet adâletin muakkıbi olduğu hilkat-i Âdem'den beri binlerce belki milyonlarca defa tecrübe olunmuş bir şeydir. Binâenaleyh bizim istediğimiz tarzda ta'lîm-i umûmî tatbîk olununca artık adâlet bütün ma'nâsıyla icrâ olunacağından kalbimizde hükûmetin suiniyet beslediği fikrine zehâb gibi bir şey katiyyen kalmayacak. Ve beynimizde pek harâretli bir meveddet hükümfermâ olarak Rus himâyesine İslâmlar ömürlerince sâdık kalacaklarını bil-fiil isbât edecekler. Çünkü insan adâletin âşıkıdır. Nerede bulursa orada mıhlanır kalır. Tabîî Ruslar bunu görünce istikbâlde muhtemel olan "Tatar havfı" azâbından yakalarını kurtararak müsterih olacaklar.

Beyânü'l-Hak refîkimiz kezâ diyor, ki "fenleri, edebiyâtı yalnız Tatar lisânında okutacak olursak Tatar çocuğu Rus lisânını üç dört sene zarfında etraflıca tahsîl edemiyor.

Bir kere refîkimize fen okumakla lisân öğrenilmeyeceğini, lisân öğrenmek için behemehâl kendine mahsûs kavâidini bellemek lâzım geleceğini ihtâr ederiz. Bundan mâadâ seneden maksadı hangi sene bulunduğunu tayînde dahi âciz kaldık. Eğer zamân-ı hâzırda kullandığımız şemsiyye ve kameriyye olacak olursa üç dört sene-i kameriyye veyahud şemsiyye zarfında henüz kāsırü'l-idrâk bir masûmun mütenevvi lisân, okumak, yazmak, fenni, edebiyâtı elde etmek kadar dimâğa mâlik olacağına aklımız ermedi. Binâenaleyh bu seneleri behemehâl şimdiki kullandığımızın senelerin dört misli kadar bir mikyâsta yapılmış bir seneye hamletmek lâzım geleceğinden dolayı yukarıdaki ihtâra lüzûm gördük.

* * *

Refîk-i muhterem ta'lîm-i umûmî hakkında yaptığı planları çizdikten sonra diyor ki "Müslümanlar arasında ta'lîm-i umûmînin tatbîk olunabilmesi en evvel iyi muallimler yetişebilmesine tevakkuf ediyor. Şimdilik böyle iyi muallimler yetiştirebilecek mektep yalnız Kazanski-Uchitelski Shkola(!)-dır. Şüphesiz her şeyden evvel Kazanski-Uchitelski Shkola'yı tevsî' etmek lâzımdır."

Şuraya kadar *Beyânü'l-Hak*'ın yazdıklarında bir suiniyet olmadığında asla şüphe etmeyerek yalnız icrâ olunan tazyîkātın husûle getirdiği infiâlden dolayı pusulasını şaşırıp hareket-i gayr-ı muntazamada bulunduğuna zâhib olmuştuk. Ve tutulan tarîk-i muavvecten cüz'î bir îkāz ile sırâtmustakīme sülûk edileceğini ümîd ediyor idik. Fakat şu satırlar bütün ümîdlerimizi zîr ü zeber eder bir mâhiyette bulunduğundan başka türlü düşünmek mecbûriyeti hâsıl oluyor.

Kazan'da doğmuş ve büyümüş, Radlof'un nasıl bir adam olduğunu bilmiş bir adam bugün millete hizmet nâmıyla meydana atılıp da her bir taşı misyonerlerin efsûnuyla üfürülerek binâ olunan Kazanski-Uchitelski Shkola'yı Rusya İslâmlarının yegâne mercii diyerek gösterirse, ümîd-i istikbâlleri olan yavrucaklarını yalnız burada yetişen üç beş efendinin eline teslîm etmeyi tavsiye ederse artık bu adam hakkında gözümüzü dört açmağa kim hak vermez.

Acaba Radlof bu shkolayı (mektebi) ne gibi maksada binâen küşâd etti? Buraları Rusya İslâmlarına ve ale'l-husûs *Beyânü'l-Hak* sâhibi muhterem Seyyid Eşef cenâblarına hafî midir?

Zannetmem!...

Acaba! Hiçbir vakit misyonerlerin elinden yakasını kurtaramamış kat'iyyen ve kātıbeten kurtaramayacak bir halde bulunmuş olan bu mektepten Seyyid Eşef cenâbları istikbâlimiz için ne gibi hayırlar bekliyor?

Nâmını daima kemâl-i hürmetle yâd ettiğim Koca Câhid vaktiyle bir gazeteciye "Eline kalem tutanların kalemi dokuz boğum olmalı" diyerek pek musîb bir ihtâr-ı hakîmânede bulunmuştu. Hürriyetin bütün ma'nâsıyla hür bir millet-i hâkime efrâdından olan bir gazetecinin kalemi dokuz boğumlu olmak îcâb ederse artık bizim gibi bir millet-i mahkûme gazetecilerinin nasıl olmak lâzım geleceğini tasavvur ediniz!...

[239] On sekiz boğumlu olmak lâzım gelmez mi? Ufacık bir ihtiyatsızca hareket bâdî-i helâk olacağını kim inkâr eder? Vâkıa bir gazetecinin fikri hiçbir zaman fikr-i umûmî addolunamaz. Fakat bir milletin matbûâtı o milletin rehberi ve hattâ tercümânı addolunacağı da unutulmamalıdır.

Neşrolunacak bir mütâlâa ve re'yin gazete sütunlarına ince elekten elendikten sonra geçmesi lüzûmu her gazetecinin uzun uzadıya düşünmesi lâzım gelen husûsâttandır. Binâenaleyh *Beyânü'l-Hak* refîkimize her şeyden evvel Kazanski-Uchitelski Shkola'nın bugüne kadar geçirdiği edvâr ve safahât-ı hayâtı ve bu esnâda şu mektep muhîtinden tesâüd eden ebhire-i mühlikenin bî-çâre İslâm yavruları üzerindeki tesîrât-ı fecîasını ve bunların netâyicini birer birer tedkīk ederek derin derin muhâkemeler yürüttükten sonra kalemini eline almasını hayır-hâhâne tavsiye ederiz.

Acaba o vakit bu mektebi tevsî' etmek mi lâzım gelecek yoksa bütün bütüne kökünden söküp atarak yerine diğer birini küşâd etmek mi lâzım gelecek bit-tabi' anlaşılıyor.

Beyânü'l-Hak refîkimiz makalesinin sonunda kalemini kızlara çevirerek Rusya İslâmlarının kızlar mektebine muallimler Rus gimnaziyalarında yetişemediğine pek müteessif olarak şöyle bir hasb-i halde de bulunuyor. "Zîrâ Rus gimnaziyasında okuyan Tatar kızları pek azdır" diyor. Çocuklarımızın terbiyelerini tâ sinn-i bülûğa gelene kadar analarının uhdesinden bıraktığımızdan lâ-akall çocuklarımızın saadeti için bu kızlarımızın terbiyesine bakmak, onları hakîkaten çocuk terbiye etmesini bilen bir vâlide hâline ifrâğ etmek her şeyden evvel yapacak bir işimizdir.

Fakat bu terbiyede körü körüne mektep tesmiye olunan muhteşem binâların içerisine kızlarımızı salıvererek "işte burası en muntazam sûrette idâre olunan bir mekteptir ulûm u fünûn ise istediğiniz kadar" demekle bit-tabi' olmayacak elbette burada **ahlâka** ne derecede riâyet olunuyor, ne gibi rûhla terbiye ediyorlar, bu rûh bizim işimize ne derecelerde yarayabilir? Acaba buradan yetişen analar hakîkaten bizim saadetimizi hazırlayabilecekler mi? Buraları hep derin derin düşünülecek mes'elelerdendir. Yoksa aman! Çabuk olunuz burada her şey okunuyor diyerek ma'neviyâta bir kere olsun bakmayarak bunca asırlardan beri kavânîn-i mübeccele-i İslâmiyye sâyesinde iffetlerini bütün ma'nâsıyla muhâfaza edebilen ve binâenaleyh bizim için daima medâr-ı fahr u mübâhât teşkîl eden kızlarımızı böyle ne olduğu meşkûk müesseselere atıvermek doğrusu afv olunmaz bir hatâ belki bir cinâyettir. Evet mes'ele oldukça vâsidir. Vüs'ati miktârında ve etraflıca düşünerek yazmak istersen bit-tabi' bu makaleye sığamayacak daha pek çok hakāyıkı mevzûbahis etmek lâzım gelir.

Binâenaleyh buralarını başka bir makaleye bırakarak burada ancak *Beyânü'l-Hak* refîkimizin teessüfât-ı meşrûhasına hiçbir vakit iştirâk edemeyeceğimizi belki bilâkis bu halden memnûn kalmakta olduğumuzu beyân ile iktifâ edeceğiz. Maamâfih burada şurasını da ihtâra lüzûm görüyoruz ki geçirmekte olduğumuz işbu yirminci asırda taksîm-i a'mâle riâyet etmenin ne derecelerde menâfi' te'mîn edeceği hallolunmuş bir mes'ele olduğundan analarımızdan yalnız

ma'nevî istifâdelerde bulunarak maddiyât ciheti ise külliyen pederlerimize yani biz erkeklere hasr îcâb edeceği fikrindeyiz. Zîrâ maddiyât ile ma'neviyâtı bir yere karıştıracak olur isek bit-tabi' işlerimiz karışır. Binâenaleyh (tekrar ediyorum) analarımızdan yalnız ma'nevî istifâdelerde bulunmalıyız. Bakalım Rus gimnaziyaları bizlere bunları te'mîn ediyor mu? Yoksa bunun için başka bir yere mürâcaat etmek mi lâzım gelecek? Ve ne tarîkle?

Elbette düşünülecek bir mes'ele.

Troyskili Ahmed Tâceddin

HİNDİSTAN MEKTUPLARI

"Kazan: *Beyânü'l-Hak*"

Hindistan'ın taksîmât-ı idâresi, dîniyye ve coğrâfiyyesi – Hindistan'da müslümanlarla Mecûsîlerin sûret-i tefrîkı – Terbiye-i medeniyye – Tarz-ı tezeyyün –

Ben şimdi Hindistan'da bulunuyorum. Hayli zamandır makale yazamadım, zîrâ deniz seyâhati yazmaya mâniydi. Bundan başka Hindistan'da kesb-i muârefe edinceye kadar da bir hayli vakit lâzım, burada ehl-i İslâm arasında Fârisî, Arabî bilenler kesretle bulunuyor. Bunun için kemâl-i suhûlet ile muârefe mümkündür. Maamâfih tabîat ve maîşeti, ahlâk ve âdeti başka olan milletlerin ahvâline kesb-i vukūf için behemehâl zaman lâzımdır.

Ben bu makaleyi bundan sonra yazacağım makalelere mukaddime olmak üzere zabt u kayd ediyorum: Zîrâ bizim halkımızda, Hindistan hakkında ma'lûmât pek azdır. Ma'lûmâtı olanlarımız da, ekser Hindistan denince İngilizler tasallutunda Asya'nın bir kıtası, müslümanı ve zenginleri çok bir yer, diyebilirler. Halbuki daha neler var, bizim hiç haberimiz yoktur; velev coğrafya okuyanlarımız olsa da şunun için bu mukaddimeyi yazmayı muvâfık gördüm.

Hindistan Asya'nın bir kıtasıdır, umûr-ı siyâsiyyesi kâmilen İngilizler idâresinde olsa da, umûr-ı idâresi bazı vilâyetlerde İngiliz idâresinde olup bazı cihetlerinde de Hindliler'in kendi idârelerinde birçok emâretlerden ibârettir.

Bu emâretlerden üçü müslüman emâreti olup, başkaları Mecûsîler **[240]** emâretidir. Bu emâretlerde idâre-i dâhiliyye tamâmiyle müstakildir, İngilizler hiç müdâhele etmezler, müslüman emâretlerine "nüvvâb" ta'bîr ederler. Mecûsî emâretlerine de "raca" ta'bîr ederler. Fakat bazı nüvvâblar idâresinde Mecûsîler olduğu gibi, bazı "raca"lar idâresinde de müslümanlar vardır.

Umûmen Hindistan halkı diyânet cihetinden ikiye taksîm olunurlar. Budî ve İslâm. Ekseriyyeti Budîler (Mecûsîler) teşkîl edip müslümanlar ise bunlara nisbetle rub' derecesindedir. Hıristiyanlık ise İngilizlerle berâber girmiştir. Fakat az imiş.

Hindistan müslümanları kendilerine "Hindistan müslümanı" tabîrini kullanırlar, Budîlere de (zamm-ı hâ ile) "Hundî" derler. Nâdiren müslümanlara (kesr-i hâ ile) "Hindî" isti'mâl olunsa da ekserîsi bunu kabul etmiyorlar. (Hindistan müslümanı) tabîrini tercîh ediyorlar. Bunun için biz de müslümanlar hakkında (Hindistan müslümanı) tabîrini tercîh ederiz. Mecûsîler hakkında da (Hundî) tabîriyle iktifâ ederiz.

Hindistan müslümanlarında üç nüvvâb vardır:

1- (Haydarabad Deken) nüvvâbı Mîr Mahbûb Ali Han cenâblarıdır. Mütedeyyin ve terakkī-perver bir zâttır, diyorlar. Tafsîl-i ahvâlini Deken'e vardıktan sonra inşaallah yazacağım.

2- (Behubal) nüvvâbı (meşâhîr-i ulemâdan Hasan Sadîk'in zevcesi) Begüm Hanımdır.

3- (Şâhnûr) nüvvâbı Emîr Abdülmecîd Han cenâblarıdır.

Bunların her biri hakkında ayrıca makalelerle ma'lûmâtlar arz edeceğim.

Şimdi Hindistan'ın kendi aralarında mu'teber bir taksîmât-ı coğrafiyyeleri de vardır: Hind, Pencab, Bengale, Sind filân filân diyerek kendileri de başka başka memleketler gibi yekdiğerinden tefrîk ederler. Peşaver, Dehli cihetleri (Pencab)tır. Allahâbâd, Jabalpur cihetleri (Hind)dir. Haydarâbâd Deken'den Kalküt'a kadar (Bengale)dir. (Serendib) Seylan cihetleri (Bonibar)dır.. Ve ilâ gayr-ı zâlik taksîmâtları vardır ki: Biz de, Türkistan, Kazakistan, Tataristan dediğimiz gibi. Bunları kayd u zabt etmeği münâsib gördüm. Zîrâ bunlardan her birinin her ne kadar asılları bir olsa da ahlâk ve etvârı, maîşet ve hayatları başka başkadır.

Hindistan müslümanları umûmiyet ile Hundîlerden pek açık ayrılmak isterler. Lâkin yine birçok cihetleri vardır ki zâhir-i hâle, ahvâl ve etvâra bakarak tefrîk etmek bizim gibi bir ecnebî için mümkün değildir. Yalnız şu kadar var ki: Hundlilerin ekserîsi kendilerinin mezheblerine tevfîkan alınlarını her türlü boyalar ile telvîn ediyorlar. Bu cihetle pekiyi ayrılıyorlar. Eğer şu boyaları olmasa ayırmak mümkün değil, elbise hepsinde bir, âdât bir, serpuş ekserî birdir. Amâme pek şâyidir, umûm Hindî amâme giyerler. Fakat amâmelerin büyüklüğü ayn-ı sûrette değildir, rütbe ve dereceye göre değişir; rütbe büyüdükçe sarık da büyür. Amâmenin envâı Hundîlerde var, kuyruğu da ne kadar uzun istersen bunlarda bulunur. Husûsâ ayakkabı boyacısı ile kapıcı gibi hademede amâme kuyruğu pek uzun oluyor. Zîrâ bununla tozları siliyorlar. (Fakat bizim Rusya müslümanlarının i'tikādı gibi ferişte konmak için değil) Bunun için İslâm mecûsî libâsı ile tefrîk olunamıyor. Hattâ bazı vakitler kendileri de tefrîk edemiyorlar.

Ben bi-iznillâh bundan sonra Hindistan hakkında gayet mufassal ma'lûmât vereceğim. Lâkin mesâfenin uzaklığı hasebiyle postaların vaktinde yetişemeyeceğinden, makalelerimin arası hayli ayrılacaktır. Hayli vakit kāriîn-i kirâm sabırsızlıkla bekleyecekler. Lâkin [1](قرب آت قريب) müfâdınca tevâlî edecektir.

Hindistan'da terbiye-i medeniyye henüz gözünü açmış veyahud da açmaya niyet etmiştir. Bir taraftan açılsa öte taraftan İngilizler hemen kapatmaya gayret ediyorlar, binâenaleyh bu medeniyet pek ibtidâî bir derecededir.

[1] "Her gelecek yakındır."

Elbette umûmiyyetle Hindistan halkının tabîatına havanın dahi tesîri vardır. Lâkin âdât-ı milliyye mukaddestir, hattâ esas millet Hind kavmi olduğundan, ehl-i İslâm'da dahi âsâr-ı Hindiyyet bâkidir, bunların hepsi sırası geldikçe bitamâmihi îzâh olunacaktır.

Hele bu günler ıyd-i saîd-i Ramazan'dır, umûmiyyet ile ehl-i İslâm için eyyâm-ı sürûr ve ferahtır. Husûsen agniyâ elbise-i fâhirenin cümlesini lâbis oldukları hâlde, yalın ayak sokaklarda gezerler, polis ve asâkirin kulaklarında müteaddid halkalar bulunur, ayak parmaklarında da altın halkalar bulunur. Hele hâtûnların ayaklarında (calcal) tabîr eyledikleri kalın kalın ikişer konet* ağırlığında gümüş bilezikler ve kollarında dirseklerine kadar ve hattâ dirsek fevkinde bile bilezikler bulunuyor. Bundan mâadâ terbiyenin derecesini gösterecek şeyler pek çoktur. Şunun için böyle bir mukaddime yazmayı münâsip gördüm.

Bundan sonra müslümanların ve Mecûsîlerin ahvâlini ayrıca birer birer tafsîlâtıyla yazar ve arzederim.

Şimdi Teşrînievvel ibtidâsı olduğundan havalar pek sıcaktır. Gölgede 35 dereceye kadar sıcak oluyor. Bunun için gündüzleri hiçbir şey yapmak mümkün olmadığından yazı yazamıyorum. Kāriîn-i kirâmın af buyurmalarını istirhâm ederim.

Abdürreşid İbrahim

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

* "Üç konet bir okkadır".

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

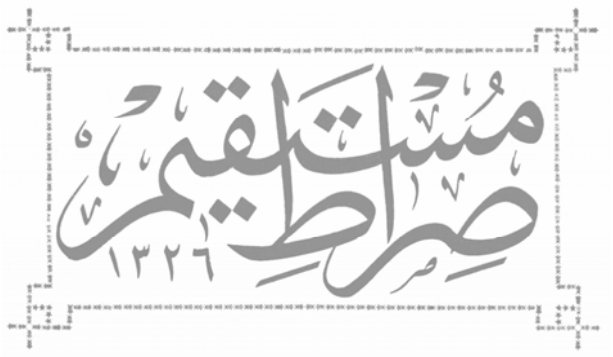

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

23 Aralık 1909 10 Zilhicce 327 Perşembe 10 Kânûnievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 68**

Şarktan başlayarak mağrib-i aksâya kadar
Dayanan bir koca dünyâdaki üç yüz milyon
Sîneden yükselecek ism-i Hudâ hürmetine
Iydin ey ümmet-i merhûme mübârek olsun.
Bugün âfâkı fürûzân edecek nûr-ı mübîn
Parlasın haşre kadar, sönmesin! Âmîn âmîn!

HANOTAUX VE İSLÂM
–2–

Müslümanların bugünkü hâli, bütün müslümanlar arasında ittihâd husûle getirmeye, bütün bilâd-ı İslâmiyye'de nüfûz-ı dînî ve siyâsîyi bir şahısta cem' etmeye uğraşan bir da'vetin zuhûru.

Mösyö Hanotaux'yu te'mîn ederim ki müslüman memleketlerinin hiç birinde henüz böyle bir da'vetten eser görülmemiştir. Eğer kendisi müslümanların ne halde bulunduklarına vukūf husûsunda bir adım atmış olsaydı, böyle aslı faslı olmayan bir da'vet üzerine mütâlaâtını, hükümlerini binâ etmek şöyle dursun, ona imâ etmeyi bile hâtırına getirmezdi.

Bu da'vet hakkında zihinlere ârız olan vehimlerin sebebi evvelâ şarktaki hıristiyanlardan bir kısmının işi yanlış anlaması, sonra da bu hatânın garptaki siyâsîlere olduğu gibi aksetmesidir. Maamâfih tevehhüm olunan mes'eleyi büyütmek husûsunda bazıları tarafından gösterilen sûiniyetin de te'sîri olmuştur.

Ben hakīkati olduğu gibi göstereceğim, üzerine hiçbir örtü çekmeyeceğim. Ümîd ederim ki bu sözlerim müslümanların dîne âit söyledikleri sözlerden hiçbir fenâ maksadları olmadığına Mösyö Hanotaux'yu iknâ eder, *el-Ahrâm* cerîdesinin sâhibi gibilerini yola getirir de artık gerek kendilerine, gerek vatandaşlarına âit işlerde Allah'tan korkarlar, sulhü cenk, âsâyişi fitne makāmında telakkī etmezler.

Vâkıa din şu son senelerde dünyânın muhtelif noktalarındaki müslümanlardan bir kısmının efkârını latîf bir tayf gibi tavâf etmekte, içlerinden az bir miktâra bâliğ olan fazîlet erbâbının rûhuna Cenâb-ı Hak tarafından bir tevfîk rüzgârı eserek miskin miskin oturanları kaldırmakta, himmetleri, hamiyetleri harekete getirerek bu dînin bir vakitler nasıl olduğunu, şimdi ne hâle geldiğini tedkīke sevk eylemektedir. Bunlardan bazıları söze fırsat bulduğu gibi düşündüğünü ağızdan söylüyor; bazıları muvaffak olduğu takdirde fikrini, mütâlâasını bir kitap, yahud bir cerîde vâsıtasıyla bildiriyor.

Üçüncü kısmı teşkîl eden birtakım mukallidler de var ki ne söylediğini bilmeyen bu heriflerin hezeyânı bizim için bahse değmez. Bizim sözümüz ancak evvelki kısımlarda bulunan fikir, maksad sâhiplerine âit olacaktır.

Müslümanlık ne maddiyattan büsbütün mücerred denilecek sûrette rûhânî, ne de rûhtan, ma'nâdan mahrûm, binâenaleyh sırf cismânî bir din olmayıp rûhâniyet ile cismâniyet arasında mu'tedil insânî bir dindir ki iki taraftan da nasîbini aldığı için beşerin fıtratına diğer dinlerin hepsinden muvâfık gelmiş; kendi kendisini dîn-i fıtrat tesmiye etmiştir. Müslümanlığın bu fazîletini düşmanları bile bilirler de onu vahşî akvâmın vahşetten medeniyete yükselmesi için ilk mektep addederler.

Sonra, bu dînin esasları arasında (kaysere âit olan şeyi **[242]** kaysere terk etmek) yoktur; kayseri de kendi malına, kendi ameline göre hesâba çekmek bu dînin usûlündendir.

Bu din şu zikrettiğimiz sûrette nâzil olarak dalâlette kalanları doğru yola getirdi; katı yürekleri yumuşattı; haşin adamları terbiye etti; câhilleri âlim yaptı; gâfilleri uyandırdı, tenbelleri işe sevk eyledi, fenâ huyları düzeltti, rağbet ol-

mayan fazîletlere rağbet verdi. Sonra tefrikayı kaldırdı, gedikleri kapadı; zulmü kökünden kurutarak yerine adâleti ikâme eyledi; kendisini kabul eden akvâma diğer akvâmın fevkında bir nizâm verdi. Binâenaleyh erbâbına göre din şahısta kemâli, âilede saadeti, memlekette nizâmı te'mîn eder bir kuvvet oldu. Bütün işlerinde bu kuvvetin büyük büyük eserleri, büyük büyük nimetleri kendilerine göründü. Bununla berâber ilim de dînin inâyetinden mahrûm kalmadı; belki daima ona yol gösterdi, önünü açtı.

Eğer biri çıkar da din bize ne ticâret, ne sanat, ne siyâset, ne de usûl-i maîşet öğretmedi demek isterse şurasını kābil değil inkâr edemez ki din gerek hayât-ı husûsiyyelerini, gerek hayât-ı ictimâiyyelerini te'mîn edecek olan sa'yi kendilerine farz kılmış, sonra bu sa'yi iyi netîceler verecek sûrette tatbik etmeyi emreylemiş; nâil oldukları mülkü hakkıyla idâre eylemeyi en büyük farzlar sırasında göstermiştir.

Ey kāri'! Senin böyle bir din hakkındaki fikrin ne olabilir ki Arabistan'ın bir köşesinde oturan ikinci halîfesi "Fırat vâdisinde otlayan bir koyunu kurt yese yine Ömer'e soracaklar" diyor. Dördüncü halîfesi de "Acaba mü'minlerin bu dünyada çektiği sıkıntılara iştirâk etmeyerek yalnız kendime emîrülmü'minîn dedirmekle mi kanâat ederim? Yoksa maîşetin her türlü acılığına göğüs germek husûsunda onlara numûne olmak mı isterim?" diyor.

İşte Müslümanlık müslümanları büyük büyük işlere sevk eden böyle bir kuvvetti; perîşan fikirleri toplamak, karışmış ahvâli ıslâh eylemek için basîretlerin önünde parlayan bir nûrdu; mü'minlerin kalbini sâir milletlere karşı afv ile merhamet ile muâmeleye meylettiren, alıştıran âlî bir histi. İşte bu sâyededir ki bütün dünyâ müslümanları kendilerine hâkim görmeye râzı olmuştu.

Pekâlâ! Şimdi bir müslüman gayet hakîm bir mürşid olan bu dînin istediğini ister, istemediğine buğz ederse bunu gören taaccüb etmeli midir? Cenâb-ı Hakk'ın bu dîne hâs hadsiz, hesapsız nimetlerini gören bir mü'min yerlere göklere mâlik olacağını görse bile dînin tecvîz etmediği bir şeyi kabul etmezse bu hal nazara dehşet vermeli midir? Bunda taaccüb olunacak bir şey yoktur. Zîrâ bu bir zarûrî netîcedir ki Cenâb-ı Hakk'ın bu âlemdeki kānûnu iktizâsınca iş kendiliğinden bu gâyeti bulur.

Yazıklar olsun! Mü'minin elinde din nâmına olarak bu kanâatten, bu itmi'nândan başka bir şey kalmadı. Dînin kendine gelince o çoktan değişti! Mü'minin aklındaki vaziyeti başka şekil aldı. Müdrikesindeki mâhiyeti tefsîre uğradı; dînin hakîkatine âit olan telakkîler tebeddül etti; nihâyet bir hâle geldi ki Hazret-i Ali'nin şu sözündeki doğruluk meydana çıktı: "Bu kavim dîni de kürk gibi ters giyiyor."

Burada müslümanların nazarında dîni bu hâle getiren sebeplerden bahsedecek değilim. Yalnız hiçbir münkirden çekinmeyerek söylerim ki:

Müslimin kalbine din nâmına olarak kat'iyyen dinden olmayan birçok şeyler girmiştir. Kezâlik akāid nâmına asıl müslim akāidiyle münâsebeti olmayan, belki, o akāidi kökünden sarsan birçok hurâfeler dâhil olmuştur. Akāidde olsun a'mâlde olsun birçok bid'atler zâhir olarak i'tikād-ı sahîh sırasına geçmiş, şerîat-ı sahîhanın yerini tutmuştur ki bütün ahvâlde, bütün harekâtta âsârı görülüp duruyor.

(طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ)[1] hadîs-i şerîfi lafzen sahîh olsun olmasın, Kur'ân-ı Kerîm bu hadîsin ma'nâsını te'yîd ettiği gibi ilk müslümanların hâli de medlûlün sıhhatini meydana çıkarır. Evet erkek ile kadın bu teklifte müsâvî olduğu için İslâm'ın, imânın farzlarına, sıfatlarına âit ma'lûmâtı edinmek; dünyalarına âhiretlerine yarayacak şeyleri öğrenmek; gerek akrabâ arasında gerek yabancılar beyninde güzel bir muâşeret husûlü için Kur'an'da, sünnette, selef-i sâlihin harekâtında görülen numûneleri bilmek husûsunda erkek kadın birdi. Bir sûrette ki kudretin müsâadesi, zamânın müsâmahası nisbetinde müslümanların girmediği hiçbir ilim kapısı kalmadı.

Sonraları müslümanlar ilme yanlış ma'nâ vermeye başladılar, zannettiler ki dînin tahsîlini farz ettiği ilim abdest, namaz, oruç gibi ferâizin sûret-i edâsını bilmekten ibârettir. Bu ferâizin esrârına, indallâh kabûlü vesâiline âit olan cihetler ancak pek az kimsenin zihnine gelmeye başladı. Hele dînin âdâbı, rûhun tehzîbi gibi müslümanlığın ibâdetten beklediği gâyet, a'mâl-i sâlihadan umduğu netîce –ulûm-ı dîniyyenin en mühimi olmasına rağmen– hiç kimsenin nazarını celbetmedi..

Meğer ki kıyılarda, bucaklarda dolaşan, lâkin kendilerinden hiçbir hayır ümîd olunamayan beş on kişi istisnâ edilebilsin.

Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

* * *

[243] İCTİHÂDA DÂİR

Devr-i Tâbi'înde İctihâd: –mâba'd–

Ehl-i Kûfe için Abdullah bin Mes'ûd ve ashâbının mezhebi daha muvâfık geliyordu. Zâten bu, en ziyâde mümârese ettikleri, en ziyâde tanıdıkları bir mezheb idi. İnsan bildiği, tanıdığı şeyi daima iyi görür, sever.

Vâkıa Kûfeliler şu hâllerinde haklıydı. Zîrâ Abdullâh bin Mes'ûd radiyallâhu anh ilm-i fıkıhta yed-i tûlâ sâhibi idi. Şu ilimde olan rüsûhundan dolayıdır ki Hazret-i Ömer kendisini muallim sıfatıyla Kûfe'ye irsâl buyurmuşlardı. Mahfûzâtı pek çoktu. Bâb-ı ictihâdda büyük bir melekesi olup ilm-i Kur'an'da olan mahâreti de pek yüksek bir mertebedeydi.

Muahharan Hazret-i Ali dahi Kûfe'ye gelmiş, hilâfeti esnâsında pek çok kazâyâda bulunmuş; birçok kimseler ilminden, ictihâdından istifâde eylemişti.

Hazret-i Şüreyh dahi pek uzun bir zamanlardan beri Kûfe'de iftâ ve kazâ ile iştigâl eylerdi.

İşte müşârün-ileyhim hazerâtının rivâyâtı, akziyesi, fetâvâsı Kûfe ahâlîsi arasında şu sûretle yerleşti, şu sûretle rüsûh peydâ etti.

---

[1] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâh, 17.

Alkame bin Kays en-Nah'î ve rüfekāsı bütün bu fetâvâ ve müctehedâtı, rivâyâtı, kazâyâyı zabteylemişlerdi. Bâb-ı fıkıhta sâhib-i meleke olduktan sonra bir taraftan kendileri şu maz-bûtâta bakarak istidlâlâtta bulunuyor, diğer taraftan bunları ahlâfa naklediyorlardı.

İbrâhîm en-Nah'î ve rüfekāsı meşâyıhtan nakl u rivâyet ettikleri âsâr ve sünen ve fetâvâ ve akziyeyi tertîb ve tasnîf ederek son tabakaya îsâl eyler; kendileri dahi üstâdlarından gördükleri usûl ile ictihâd ederek ilm-i fıkhı tevsî' ediyorlardı.

Bu tabakada ilm-i fıkh u ictihâd pek ziyâde tevessü' ederek, tedvîn ve tasnîfi hayli ilerlemiş bazı usûl ve kavânîn dahi vaz' olunmuştu.

İşte İmâm Ebû Hanîfe Hazretleri ilm-i fıkhı şu devre-i terakkīde buldu.

Bu devreye gelinceye değin ilm-i fıkıh yüzlerce müctehidin hadde-i tahkīkinden geçirilmiş, pek çok mesâil-i müteferrika meydana getirilmişti. Şu mesâil, ya rivâyet-i müteselsile tarîkiyle Irak mekteb-i fıkhîsinin müessisleri olan ashâb-ı kirâm ve talebelerinin rivâyât, müctehedât, fetâvâsından birine sarîhan veya zımnen intihâ eder; yahud bizzât İbrahim en-Nah'î ve rüfekāsının müctehedâtından oluyordu.

Irak mekteb-i fıkhîsinin teşekkülünü şu vechile mütâlâa, ekseriyet nazar-ı i'tibâra alınarak icrâ edilmiştir. Yoksa bazı mesâil-i müteferrikanın bîtaraf olanlara, Hicâz mekteb-i fıkhîsi müessislerine, hattâ azâlarından bazılarına isnâd olunduğu da yok değildir.

İmâm Muhammed'in *Âsâr* nâm te'lîfinde Ebû Hanîfe radiyallâhu anhın Hârice bin Abdillâh vâsıtasıyla Saîd bin Müseyyeb'den, Abdullâh bin Amr'dan, Sâlim bin Abdillah bin Amr'dan, İbni Abbâs'tan, Ümmül-mü'minîn Hazret-i Âişe'den rivâyet ettiği de görülür.

Müşârün ileyhim hazerâtından ve rüfekāsından rivâyetin ekalliyette kalıp, İbni Mes'ûd, Hazret-i Ali'den rivâyetinde ekseriyet üzere vukūa gelmesi bazı fırkalarda meşhûd olduğu gibi bir eser-i ta'n değildi. Belki ahâlî-i Irâkiyyenin ahz-ı ilm etmeleri kendi memleketlerinde olan ashâb-ı kirâmdan vukūa gelmiş olup Hicâzîler vesâir ashâb-ı kirâm ile ihtilâtları az olmaktan ileri gelmişti.

Zâten ilm-i fıkhın tâbiîn-i kirâma intikâlini müteâkib tevsî' ve tedvînine çalışıldığı zamanlar siyâsî ihtilâflardan dolayı seyr ü seyâhat ederek hakkıyla tetebbuât-ı ilmiyyede bulunmak pek müşküldü. Irak, Hicâz her ikisi de Dârülimâre'nin en sevmediği kıtalardan idi. Bunların ahâlîsi hepsi birden müttehem tutuluyor, her bir hareketleri nazar-ı teftîşte bulunduruluyordu.

İşte şu sebeplerden dolayı Irâkıyyûn ekseriyet üzere kendi sermâyeleri dâhilinde tevsî'-i ilme çalışıyor, ictihâda pekçok defalar mürâcaat etmek mecbûriyetinde bulunuyorlardı. Bundan dolayı tarîk-i ictihâdda nokta-i müntehâ-yı îtilâya vâsıl olmuşlardır.

İşte bu sûretle ilm-i fıkıh tamâmen teşekkül ederek tasnîf ve tedvîn olundu. Cüz'iyâttan külliyâta irtikā tarîkıyle usûl ve kavâid vaz' edildi. Bu mekteb-i fıkhî tamam teessüs ederek İmâm Ebû Hanîfe radiyallâhu anh riyâsetine geçti. Artık mesâil, usûl ve kavâid o zamanlar için gayr-ı kābil-i tebdîl bir halde takarrür ederek bir düstûr-ı şer'î hâlini aldı. Hattâ sonraları tevârüd eden, işitilen âsâr dahi şu düstûrlara bakılarak ya kabûl, ya te'vîl, ya reddedilir oldu. İctihad da şu hudûd dâhilinde cereyân ederdi.

Irak'ta vaktiyle ashabdan ancak üç-dört fakīh mevcûd iken sonraları bunların talebesi olmak üzere adetleri yüzlere bâliğ oldu. Şu devirde birkaç tabakaya mensup olmak üzere tâbiînden pek çok fakih müctehid yetişti. Bunlardan her birinin terceme-i hâlleri pek ziyâde mutantan, pek ziyâde müzeyyendir. Bıraktıkları âsâr nazar-ı im'ânla mütâlaa ve teftîş edilirse ömürlerinden hiçbir saat, hiçbir dakikayı zâyi' etmemiş oldukları meydana çıkar. İştigālât-ı ilmiyye, ictihâd bunlar için en sevimli bir eğlence gibi telakkī olunur, mütemâdiyen zamanları mesâî ile geçerdi.

İşte bu sûretle Irak kıt'ası tenevvür ettikçe etti. Kûfe, Basra beldeleri bu kıt'anın iki merkez-i ilmîsi, iki dârülfünûnu mesâbesindeydi.

Filhakīka bu iki merkez-i ilmînin müessisleri başka başka zevât, **[244]** hem de ilimleri, ictihâdları da başka başka tarîklerden ahz u iktibâs olunmuştu. Hattâ ibtidâları bu iki merkez arasında az çok ihtilâflar da yok değildi. Fakat bu ihtilâf esas itibâriyle olmayıp, usûl-i ictihâdca beynlerinde bir îtilâf-ı tâm mevcuttu: Hattâ gitgide şu ihtilâfât-ı cüz'iyyeden eser kalmadı.

Basrîler ile Kûfîler yekdiğerleriyle pek ziyâde ihtilât ederlerdi. Bu sûretle beynlerinde olan sû-i tefâhüm zâil oldu. Bundan başka Irak'ın âb u havâsı ile o muhîtin terbiyesi taht-ı terbiyyesinde yetişmiş bulunduklarından isti'dâd-ı fıtrîleri dahi onları hep bir nokta üzerine sevk eder, yavaş yavaş yekdiğerlerine yaklaşıyorlardı.

Ebû Hanîfelerden sonra bu iki merkez-i ilmî, artık bir mekteb sınıfının iki şu'besi hâline gelmişti.

Şu ittihâda, ta'bîr-i dîgerle bir tarafın galebesine ötekinin mağlûbiyetine daha başka bir sebebin te'sîri de yok değildi: Kûfeliler, fıkh-ı İslâm ile infirâd, binâenaleyh ictihâdda olan melekeleri o nisbette kesb-i takviyet ediyordu. Fakat Basra fukahâsının sâir ulûm ile iştigâl eyledikleri de bulunurdu. Bu beldede ilm-i kelâm, felsefe moda olmuştu. Tabîîdir ki bir kuvvet mütenevvi' taraflara taksîm olunursa te'sîri azalır. Bundan dolayıdır ki Basra ahâlîsinin ilm-i fıkıhta olan mümâreseleri, melekeleri Kûfeliler'den zayıf kalmıştı. Bu mücâdelede, bir ihtilâf esnâsında zayıfların hâli mâ'lûm: Mağlûbiyyet.. İşte Basralılar da mağlûb olmuş; artık Kûfe mekteb-i fıkhîsinin te'sîs ettiği usûl-i ictihâd, esas ittihâz olunmuştu.

İşte bu sûretle Irak'ın şu iki merkez-i ilmîsi netîce itibâriyle ittihâd etmiş olduğundan bütün Irak, bir mekteb-i fıkhî sûretinde irâe edilir. Aralarında olan ihtilâf, ayn-ı fikrin sevkıyle teşekkül eden cem'iyyetlerde vukūa gelen ihtilâfa teşbîh olunabilir..

Kûfe'de İbni Mes'ûd ve Ali İbni Ebî Tâlib radiyallâhu anhümânın ashâbından olmak üzere:

Alkame bin Kays bin Abdullah en-Nah'î, Mesrûk bin el-Ecda' bin Mâlik el-Hemedânî, el-Esved bin Zeyd en-Nah'î, Şureyh bin el-Hâris, Süveyd bin Ğafle, Ubeydetü's-Selmânî, Süleymân bin Rab'atü'l-Bâhilî, Hâris bin Kays el-Ca'fî, Ubey-dullâh bin Utbe bin Mes'ûd, Şerîk bin Hanbel, Amr bin Meymûn el-Evdî… sonra İbni Mes'ûd'un oğulları Ebû Ubeyde ve Abdurrahmân… daha sonra İbrâhîm bin Yezîd bin el-Esved en-Nah'î, Âmir bin Şürâhbil eş-Şa'bî ve rüfekâsı, Hemmâd bin Müslim, İbni Ebî Leylâ, Kādî Şüreyk… Irak mekteb-i fıkhîsinin en ileri gelen muallim ve müctehidlerindendir.

Hasan el-Basrî, Muhammed bin Sîrîn, Ebû Kılâbe, Ebû'l-Âliye, Ebû Yervet bin Ebî Sûsî, Eyyûb es-Sahtiyânî, İyâs bin Muâviye… hazerâtı fukahâ-yı Basra'nın en ileri gelenleridir.

Fukahâ-yı Kûfe'nin silsile-i rivâyetleri ekseriyet üzere İbni Mes'ûd, İmâm Ali, sonra Ömer, Zeyd bin Sâbit, Übey bin Ka'b, İbni Abbâs hazerâtına müntehî olur.

Basra fukahâsının ahz u iktibâsları ekseriyet üzere ashabdan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, sonra Fârûk-ı A'zam, Âişe, Enes bin Mâlik, Zeyd bin Sâbit, İmrân bin Hasîn, Ebû Hureyre hazerâtına rücû' eder.

Irak'ta yetişen fukahâ-yı tâbiînin bazı mesâilde ihtilâf ettikleri, bazı mezâhib-i husûsiyyeleri bulunduğu halde ale'l-akser usûlce müttefiktiler.

İbni Ebî Leylâ'nın mezhebinde âdetâ bir istiklâl hissolunuyor; bazı usûllerde mezheb-i mahsûs ta'kîb ediyordu.

Süfyân-ı Sevrî Hazretleri her ne kadar fukahâ-yı Irâkıyyûn içinde yetişmiş ise de, mezhebinde bu husûsiyyet mahsûs oluyordu. Usûlce Irâkıyyûndan ziyâde Hicâziyyûna yakındı. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

وتدلت زهرالنجوم إليه فأضاءت بضوئها الارجاء

Ve ol günde nücûm-ı zâhire ol mevlûd-ı muhtereme (ta'zîm ü tekrîm için nazîri görülmemiş bir sûrette) takarrüb etti ve bu takarrübden nâşî o nücûm-ı zâhirenin ziyâsıyla etrâf u cevânib ziyâlandı. Tevellüd eylediği hâne-i saâdetin etrâf u cevânibi veya etrâf-ı semâ veyahud bilcümle aktâr-ı vücûd pür-nûr u ziyâ oldu.

İmâm-ı Beyhakī'nin rivâyeti üzerine Fâtıma es-Sakafiyye radiyallâhu teâlâ anhâ Hazretleri dedi ki: Resûl-i Ekrem sal-lallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin velâdeti zuhûra gelip de vâlidesinin vücûdundan ayrıldığı zaman hâne-i saâdeti nûr ile dolmuş gördüm ve nücûmu dahi ol kadar takarrüb etmiş gördüm ki hattâ hemen üzerime düşecekler sandım.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(وتدلت) takarrub ma'nâsına olan tedellâdan fi'l-i mâzî ve (نالت) üzerine matûf olmağla (ويم تدلت) takdîrindedir. (زهر النجوم) fâil ve zeher ezherin cemi olarak nücûma izâfeti sıfatın mevsûfuna izâfeti kabîlindendir. Ezher: Be-gayet parlak demektir. (اليه) de zamir Resûl-i Ekrem'e râci' (فاضاءت) cümlesi (فبسبب هذا التدلى اضاءت) takdîrindedir. (بضوئها) de zamir nücûma râcidir. (الارجاء) fâil ve recânın cemidir. Recâ: Asâ vezninde nâhiye ve cânip ma'nâsınadır.

وتراءت قصور قيصر بالروم يراها من داره البطحاء **[245]**

Ve o günde kayserin bilâd-ı Rûm'da kasırları göründü o kasırları şehr u beldesi Bathâ olanlar görüyordu. Kayserin bilâd-ı Rûm'daki köşkleri görünmüş ve onları Mekke'de mütemekkin bulunanlar temâşâ ediyorlardı. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin vâlide-i muhteremesinden mervîdir ki Cenâb-ı Ahmed-i Muhtâr vücûdumdan ayrıldığı zaman onunla berâber bir nûr hurûc edip maşrık ve mağribin mâ-beynini o derece tâbdâr eyledi ki hattâ Rûm'-un bazı kasırlarını temâşâ eyledim buyurmuş.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(وتراءت) ya karîbine veya baîdine ma'tûf olarak (ويوم تراءت) takdîrindedir. (ترائى) biribirine görmek ve görüşmek ma'nâsınadır. Burada hakîkat-i tefâül murâd olmayıp asl-ı fi'l maksûd olduğundan(تراءت) göründü ma'nâsında müstameldir. (قصور) fâil ve münzel ve alâ kavlin köşk ma'nâsına olan kasrın cemi'dir. (قيصر) Rûm hükümdârlarına mahsûs lakaptır, nitekim Acem şâhlarına (كسرى) ve Hind hükümdârâ[nı]na (راى) ve Çin hükümdârlarına (فغفور) dedikleri gibi. (بالروم) Rûm: Nev'-i insandan bir sınıftır ki Rûm bin Aysû bin İshak aleyhisselâm neslinden müteşaabdır, burada bilâd-ı Rûm murâddır. (يراها) cümlesi kusûrdan hâldir. (من) fâil ve mevsûl (داره البطحاء) mübtedâ ve haberden mürekkeb sıla. Dâr: Şehir ve belde ma'nâsına da gelir, burada bu ma'nâyadır. Bathâ': Şol vâsi su akıntısına denir ki onda hurde çakıl taşları olur, burada Bathâ' ile Mekke-i mükerreme şerrefehâ Allâhu teâlâ ilâ yevmi'l-kıyâme murâddır.

وبدت في رضاعه معجزات ليس فيها عن العيون خفاء

Nâzım hazretleri acâib-i velâdet-i Muhammediyyeye dâir kelâmı itmâm ettikten sonra şimdi zât-ı risâlet-penâhîlerinin acâib-i rıdâını beyâna şürû' ile şöyle diyor: Onun rıdâında ol mucizât zuhûr eyledi ki o mucizeler de uyûndan hafâ olmadı. Habîb-i Hüdâ'nın zamân-ı rıdâında muâsırları için bi-tarîki'l-iyân ve sonra gelenler için bi-tarîki'l-burhân öyle hârik-ı âde umûr ve hâlât vâki oldu ki vuzûhundan nâşî o hârikalar uyûndan hafî ve mestûr değildir.

Meşhûra göre "mu'cize" ancak ba'de'l-bi'se zuhûr eden hârik-ı âdeye ıtlâk olunduğu ve kable'l-bi'se zuhûr eden havârik-ı âdeye hemzenin kesriyle te'sîs-i binâ-i nübüvvet ma'nâsınca "irhâs" denildiği halde nâzım hazretlerinin acâib-i rıdâ-i nebe'vî'ye "mu'cizât" ıtlâk etmesi ya mu'cizât-ı hakîkıyyeye müşâbehetinden nâşî mecâz tarîkıyledir veyahud İmâm Ahmed gibi sihir olmayan her hârikaya velev ki

bi'setten mukaddem olsun "mu'cize" ıtlâk eden bazı selefin re'y ü ıstılâhına mebnîdir.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(وبدت) de vâv-ı istînâfiyye-i nahviyye ve ta'bîr-i dîger ile ibtidâiyyedir. (بدت): zâhir oldu demektir. (فى رضاعه) terkîbi (فى زمان رضاعه) takdîrindedir. Radâ: Râ'nın fethi ve kesriyle memeden süt emmek ma'nâsınadır. (معجزات) mu'cizenin cem'idir, mu'cizenin ma'nâsı ânifen geçti. (فيها) leyse'nin mukaddem haberi ve zamir mu'cizâta râci'. (عن العيون) leyse'nin ismi olan (خفاء) lafzına müteallik. Hafâ: Vefâ vezninde bir şey gizli olmak ma'nâsınadır. (يقال خفى عليه الامر خفاءً من الباب الرابع اذا لم يظهر)

إذ ابته ليتمه مرضعات قلن ما في اليتيم عنا غناء

Çünkü Resûl-i Ekrem'den yetimliğinden nâşî murdıalar ibâ ettiler, bu yetimde bizim için nef ü fâide yok dediler. Yahud Resûl-i Ekrem'in rıdâında mûcizât-ı bâhire zuhûr eyledi. Ol demde ki zât-ı risâlet-penâhî yetim olduğu için süt analar kabul etmeyip de bu yetimde bizim için nef yoktur demişlerdi demektir.

Ehl-i Mekke'nin tıfl-ı şîr-hârlarını sâf ve latîf havalar içinde neşv ü nemâ bulmaları için bâdiyeye göndermeleri mu'tâd olduğundan bâdiye-nişîn kabâilden emzikli kadınlar mevâsim-i mahsûsasında Mekke'ye gelirler ve memedeki çocukları emzirmek için ücret ile alıp kabîleleri içine götürürlerdi. Ber-mu'tâd bunlar geldikleri zaman Resûl-i Ekrem Efendimiz memede olduğundan cedd-i emcedi Abdülmuttalib hazretleri bu nevzâd-ı mükerremi süt anaya vererek bâdiyeye göndermek istemiş ise de vâlid-i mâcid Cenâb-ı Abdullah vefât edip kendisi yetim kalmış olmasına mebnî süt analar bu yetimi emzirmekte bizim için bir nef' yoktur diye o dürr-i yetîmi kabûlden imtinâ ettiler. Resûl-i müctebâ aleyh-i efdalü't-tehâyâ Efendimiz rahm-i mâderde iki ve alâ kavl yedi aylık iken o zaman peder-i mükerremleri Şâm ticâretinden avdet eylediği esnâda Medîne-i Münevvere'de vefât etmiş ve oraya defnolunmuştur. Bazıları: Beyne'l-haremeyn Bahr-i Ahmer'e karîb (Râbi') karyesi civârında hemzenin fethiyle "Ebvâ'" nâm mahalde medfûndur demiştir.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(اذا بته) cümlesi (وبدت) cümlesinin ta'lîli veya zarfıdır. Ebet: Fi'l-i mâzî ve ibâ'dan müştaktır. İbâ hemzenin kesriyle imtinâ ma'nâsınadır. (ليتمه)'de lâm ta'lîl içindir. (يتم): yâ'nın zammı ve tâ-i fevkıyyenin sükûnuyla bir tıflın pederi vefât etmekle pedersiz kalmağa denir. (مرضعات) murdıanın cemidir. Murdıa: (هاء) ile süt anasına ve (ها)sız murdı': Emzikli kadına denir. (فى اليتيم)'de lâm ahd-i hâricî içindir, bu yetîmde demekdir. (عنا)'da (عن) harfi ta'lîl içindir ve (غناء) lafzına müteallaktır. Ğayn'ın fethi ve elif'in meddiyle (غناء) nef' ve kifâyet ma'nâsınadır. Gayn'ın kesri ve elifin meddiyle (غناء) hânende âvâzına denir gayn'ın kesri ve elifin kasdıyla (غنا) fakr ve usr mukābili yesâr ma'nâsınadır. Lafz-ı mezkûr burada birinci vech üzeredir.

فأتته من آل سعد فتاة قد ابتها الفقرها الرضعاء

Bunun üzerine ona âl-i Sa'd'den bir fetât geldi ki fakrı için o fetâttan şîr-hârlar ibâ ettiler o mevlûd-i mübâreği yetim olduğuçün süt analar terk ettikten sonra onu Benî Sa'd kabîlesinden genç ve âlî-cenâb bir **[246]** kadın gelip aldı ki o kadını fakr u fâkasından ve binâenaleyh kıllet-i ekli hasebiyle sütünde kuvvet ve gıdâ bulunmadığından nâşî memede çocuğu olanlar süt analığına kabul etmemişlerdi. Hâsılı o tıfl-ı şîr-hârı yetim olduğuçün murdıalar ve bu genç kadını da sütü kuvvetsiz bir fakire olduğıyçün evliyâ-i etfâl kabulden imtinâ etmişlerdi.

Bu genç kadın Halîme-i Sa'diyye hazretleridir. Müşârünileyhânın ismi Halîme ve kabîlesi Sa'd olmasında ne güzel fâl ü beşâret vardı. Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz fâl-i hasenden hoşlanırdı. Hudeybiye kuyusu hakkında eserde vârid olmuştur ki bu kuyuyu "nezh" ettiler. "Nezh": Bir kuyunun bütün suyunu veyahud dibinde bir miktar kalıncaya kadar suyunu çekmeye denir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem buyurdu ki: Bize kuyunun suyunu kim tehyîc eder, yani suyun gözünü ayıklayarak suyu yukarıya kim kaldırır, bir adam dedi ki ben… Resûl-i Ekrem Efendimiz o adama ismin nedir diye sordu, "Mürre"dir deyince sen geri çekil buyurdu. Diğer bir adam: Ben tehyîc ederim dedi, ondan da ismi ne olduğu sorulup "Nâciye"dir cevâbını vermesiyle: İn kuyuya buyuruldu.

Rivâyet olunduğu üzere Halîme-i Sa'diyye Hazretleri demiştir ki bir kıtlık yılda çocuk alıp emzirmek için kabîle kadınlarıyla berâber Mekke'ye geldim, yanımda zevcim ve "Hamza" nâmında memede bir çocuğumuz ile berâber bir de nâkamız vardı, nâkada bir katre bile süt olmadığından çocuk açlıktan uyuyamıyordu. Bizden hiç bilmesem ki Resûl-i Ekrem ona arz olunmasın. Fakat yetimdir denilince hiçbiri kabul etmiyordu ve refîkalarımın her biri bir tıfl-ı şîr-hâr aldığından benden başka çocuk almadık kimse kalmamıştı, ben de Resûl-i Ekrem'den başkasını bulamayınca zevceme: Vallâhi radîsiz avdet etmek istemem deyip o yetîmin yanına gittim, baktım ki sütten ak bir yünlü libâs içine sarılmış ağzı misk kokuyor ve ipekten mensûc bir yeşil yaygı üstünde arkası üzere yatırılmış mışıl mışıl uyuyor. Hüsn ü cemâline hayrân oldum, onu uykudan uyandırmaya kıyamadım, yavaşca yanına yaklaştım, fakat elimi göğsüne koymam ile uyanıp gülümsedi, ben de iki gözünün ortasından öptüm ve sağ mememi verdim, memenin sütü gelmekle sağ mememden istediği kadar emdi. Sonra onu aldım "Şebîke" cihetindeki yurdumuza götürdüm, oraya muvâsalatımızda zevcim nâkanın yanına gidip memesinin süt ile dolmuş olduğunu görünce sütünü sağdı, her ikimiz kanıncaya dek yedik içtik ve o geceyi hayır ve bereket ile geçirdik. İşte Cenâb-ı Hak o geceden beri hayır ve bereketimizi artırmaktadır.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(فأتته من آل سعد فتاة) cümlesi esnâ-i şerhde işâret eylediği üzere (فبعدان تركنه لذلك اتته فتاة من آل سعد) takdîrindedir. Âl:

Ashâb-ı kadr ü şânın hânedânına denildiği gibi etbâına ve ahibbâ ve asdıkānesine denir. Burada (سعد) ile Sa'd bin Bekr nâm kimesne murâddır. Sa'd mezkûr Halîme Hazretlerinin dokuzuncu ceddi iken ona nisbet olunması Sa'd'ın pek şöhreti olup kabîle ona nisbet ile ma'rûf olmasına mebnîdir. Halîme Hazretlerinin zevci de bu kabîleden idi. (من آل سعد) zarf-ı müstakar ve hasebi'l-vezn müteahhir bulunan (فتأة) lafzının sıfatıdır. Fetât: Genç ve âlî-cenâb kadına denir. Min-haysü'l-i'râb fâildir. (قد ابتها) fetâtın sıfat ba'des-sıfatıdır, bundaki ve (لفقر ها)'daki zamirler fetâta râcidir. (الرضعاء) fâil ve radî'nin cemidir.

Radî': Memedeki çocuğa denir burada hazf-ı muzâf vardır, (اهل الرضعاء) takdîrindedir.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

İNHİTÂTÂT-I İCTİMÂİYYE

–mâba'd–

Şevket-i İslâm kurûn-ı vustâda bütün hakāyıkıyla doğarak muzlim Avrupa'ya ilk eşi'asını îsâle başladığı zaman, şimdi sizin Dârülfünûnlarınızda arz-ı ihtiyâc eden talebe-i İslâm gibi bizim de medreselerimize talebe-i Nasârâ gelirlerdi fakat onların hissiyyât-ı vicdâniyyesine, mu'tekadâtına dokunulmaz ve mescide, camie gitmeye icbâr edilmezlerdi. Bilmez misiniz ki medâris-i İslâmiyyenin yetiştirdiği hıristiyan talebe içinde papalık makamını bile ihrâz edeni var..

Muhterem Mister (Bliss) cenâbları tekrar ederim: Talebe-i İslâm'ın muhık olan ricâsını is'âf ediniz ve velîlerinden kilisede ibâdete muvâfakatı müş'ir vesîka ibrâz etmeyen talebe-i İslâm'ı mektebinize kabul etmemek ve zâten mektepte olup da böyle vesîka getirmeyen talebe-i İslâm'ı mektebinizden ihraç eylemek gibi teşebbüsâta kıyâm buyurmayınız. Müteennî bulununuz, tâ ki mukabele-i bilmisil etmiş olasınız..

Görüyor musunuz ulemâ-yı kirâm, ecnebî muhitlerdeki erbâb-ı fazl u ictihâdın milletlerine, milliyetlerine, mezheblerine hattâ bizim muhîtimiz içinde nasıl çalıştıklarını görüyor musunuz? Ecnebî mekteplerinden acaba bir gün gelip bizi müstağnî edebilecek misiniz? Yoksa (Gülistâne) fâcialarını ve daha müessirlerini işitip görmeye katlanarak cehâlet ve meskenete mi boğulalım?.. Müsâbaka edercesine şarkta ve ale'l-ehas vatânımızda emellerini takviye ve tenmiyeye sarf-ı hayât eden Katolik ve Protestan misyonerler emeklerini yalnız şehir ve kasabalara hasretmiyorlar, bâdiyelerde, kırlarda, çöllerde seyyâr mektepleri de varmış, kabîle ile aşîret ile birlikte geziyor ve vazîfelerini ifâ ediyorlar da siz bu hâllerden müteessir, mütenebbih olmuyor ve aynıyla muâmele, aynıyla mukābele düstûruna ittibâ etmiyorsunuz.. Bunlar sonu olmayan inhitâtât değil de nedir?

Bir kavim, ki kendi yağıyla kavrulmaz, kendi yarasını kendi sarmaz da ecânibin istîlâ-yı ilmî, istîlâ-yı ticârî, istîlâ-yı sınâî, istîlâ-yı iktisâdîsi altında kalırsa ve çâre-i tahallüs ancak ilim ve ahlâk **[247]** iken esbâb-ı husûlü vesâiline o kavmin ulemâsı (teşebbüs) eylemezse tabîîdir ki inhitâtâta sed çekilmiş olmaz ve olamaz..

Şu hakāyık-ı ictimâiyyeye gerek sevk-i tesâdüfle gerek tahlîl ve tetebbu'la muttali' olabilenler tabîî olarak ve müdrikâtı nisbetinde mevcûdiyyet-i şahsiyye ve mevcûdiyyet-i ictimâiyyelerini muhâfazaya meyl hissediyor çünkü insanlar yalnız (hayvân-ı nâtık) değil (mahlûk-ı mütefekkir)dir de.. Ve bu imtiyâz biz insanlara münhasır olmayıp bizden daha dûn hilkatte olan hayvânât da hem kendi bekāsına hem nev'in bekāsına çalışmıyor mu? Kānûn-i tekâmül her zamanda ve her mekânda az, çok kendini göstermiyor mu, iki, üç asırlık târihimizi karıştıracak olsak birçok defalar inhitâta karşı bir müdâfaa-i şahsiyye, bir müdâfaa-i ictimâiyye, bir müdâfaa-i tabîiyye hissi, emeli, teşebbüsü, teşebbüs-i ibtidâîsi, teşebbüs-i fi'lîsi alâimine, vakāīyiine müsâdif oluruz.. Fakat bunlar tabîatın sevk-i icbârîsi ve müessirât-ı hâriciyyenin aksülameli derecesini geçemiyor ve muvakkat bir zaman sonra kuvve-i ibtidâiyyesini kaybeyliyor. Çünkü millet, çünkü kütle-i muharrike-i ictimâiyye lüzûmu nisbetinde münevver değil, hassâs değil. Çünkü ilm u ma'rifet, sa'y u amel hâl-i ibtidâîde, hâl-i nevmde. Çünkü biz Osmanlılar, ve ale'l-ehass biz müslümanlar hâric-i muhîtimizdeki hemnev'imizin derece-i irfân ve sûret-i sa'y u amelinden bî-haberiz, çünkü ulemâmız öğretmiyor, çünkü mekteplerimiz terbiyye-i akīme, itâat-i mutlaka esâsına müstenid..

Ve bu nazarımızı daha çok ta'lîl edecek olsak cem'iyet içinde cem'iyetsizlik, topluluk içinde yalnızlık dağınıklık hâliyle malûl bulunduğumuzu görürüz ve denebilir ki bizde henüz hayât-ı ictimâî yaşamağa başlayamamıştır ve biz henüz münferiden yaşıyor, münferiden çalışıyor, kuvâ-yı mühlike-i müstevliyyeye münferiden müdâfaa mecbûriyetinde bulunuyoruz ve birimiz yapmak isterse öbürümüz bozmak zevkiyle kâm-rân... Rûhumuzda dimâğımızda soğuk ve samîmiyetten ziyâde sûizanna, tefekkür-i ma'kûsa doğru bir meyl-i gayr-i tabîî çırpınıyor. Bunlar o akīm terbiyelerin sakīm netîceleridir. Asırlardan beri taşıya taşıya alıştığımız ve artık bize pek tabîî gelen itâat-i esîrânenin rûhumuza, hissimize aşıladığı ürkeklik, kayıtsızlık henüz îcâbı kadar sarsılamadı; çünkü henüz dimâğımızda inkılâb hâsıl olacak kadar inkışâfât vâki' olamadı; vesâit mefkūd, ulemâmız gayr-ı mütehassis..

Otuz milyon Osmanlıya, üç yüz milyon müslümana hayât-ı şahsî, hayât-ı ictimâîyi öğretebilecek otuz medresemiz yok. Ecdâd-ı izâmımızın milyonlar, ömürler sarfıyla yaptırdığı medreseler bugün birer atâlet yuvası olmuş ve onların dökülen sıvasını, yıkılan duvarını yapacak, görecek elimiz, gözümüz kalmamış..

Ensemize sarılıp nice yıllardan beri hayât-ı şahsî ve ictimâîmizi kemire kemire bizi eli tutmaz gözü görmez aceze derekesine indiren iki düşmân-ı cânın, cehâlet ve atâletin son gününü i'lân eden 10 temmuz târîh-i müeyyedi ey ulemâ-yı kirâm-ı İslâm sizi ne kadar büyük, ne kadar ağır bir mesûliyet karşısında bıraktığını tekrâr düşününüz.. Sizin evlâd-ı ma'nevîniz olan askerler vazîfelerini yaptılar; artık üst tarafını millet sizden bekliyor… Bizi tenvîr, teşcî ediniz, dîni-

mizin azametini, milletimizin nezâhetini bize öğretiniz. Hissimizi, dimâğımızı yükseltecek vesâite (teşebbüs) buyurunuz, hayât-ı şahsînin ne kadar serîüzzevâl, ne kadar fânî hayât-ı hakîkī, hayât-ı müebbed hayât-ı ictimâî olduğunu bütün felsefesi, bütün gavâmızıyla dimâğımıza doldurunuz.. Ecdâd-ı izâmımız gibi müebbeden yaşamak için muvakkaten ölmekte bir zevk-i muhyî duyalım.. Dimâğımızda rûhumuzda bir aksülamel yapmaya uğraşınız, çalışınız.. Emin olunuz ki üç yüz milyon müslüman sizin ufak bir hareket-i ictimâiyyenizle, sizin ufak bir teşebbüs-i şahsînizle üç yüz seneden beri uyuya uyuya artık duyduğu atâlet uykusundan uyanacaktır. Tâ Türkistan-ı Çîn'den kalkıp Beyrut'taki Protestan dârülfünûnuna gelen talebe-i İslâm, acaba ey ulemâ-yı İslâm sizin açacağınız, o, değerde, o mikyâsta dârülfünûn-ı İslâm'a gelmez mi zannediyorsunuz, bu kābil-i tasavvur mudur? O halde kusûr kimdedir. –sonu var–

M. Ali Münir

İ'tizâr: İnhitâtât-ı ictimâiyye makalesinin geçen nüshalarımızdaki bazı fıkarât ve kelimâtında meşhûd olan hatâlardan dolayı muharrir-i fâzılının afivlerini maa'l-i'tizâr temennî ederiz. Hatîât-ı mezkûre muktezeyât-ı siyâk u sibâk ile sehlü't-tashîh bulunduğundan ayrıca hatâ ve savâb cetvelinin neşrine lüzûm görülmemiştir.

JAPONLARIN 1909 SENESİNDEKİ KUVÂSI

İngilizler de hasbelmenâfi' bu bombardımana iştirâk ettiler. Shogun "İyemochi" bu zillete sebebiyet vermiş olan prensi te'dîbe kıyâm ettiyse de muvaffak olamayarak mağlûben vefât etti. "İyemochi"nin "Keiki" lakabıyla mülakkab olan oğlu "Hitotsubashi" pederinin yerine geçti. Japonya hükûmeti, prenslerden bazılarının inzimâm-ı muâvenetiyle "Shogun"luğu kaldırmaya karar verdi. "Shogun"ların sonu olan "Keiki" hükûmetin bu kararını kabul etti. "Keiki"nin tarafdarları bu kararı müteâkib onun intihâr edeceğine zâhib oldularsa da ümîdleri boşa çıktı fakat onlar rahat durmadılar, bi'd-def'ât silâha sarıldılar. Lâkin her defasında münhezim oldular.

Bundan sonra bütün kuvvet ve iktidâr imparatorun eline geçti. **[248]** "Shimonoseki"nin topa tutulması Japonya'da azîm bir teessür husûlüne bâdî olmuştu. Gerek zâdegân, gerek ahâlî eski usûl-i idârede devam edilecek olursa memleketin istîlâ-yı ecânib tehlikesine ma'rûz kalacağını takdîr ettiler. Çünkü eski usûl-i idâre devam etmiş olaydı derebeylerin beyninde muhârebe eksik olmayacak, mağlûb olan taraf da tabîî kendisine hâriçten zahîr arayacaktı. İstîlâ da ale'l-ekser buradan başlar.

Hâlbuki Japonlar çarpışmak, istiklâllerini muhâfaza etmek istiyorlardı. Kendi tabîrlerince ihtiyâr sağmal ineğe yani Çin'e altı yedi genç kaplanın nasıl hücûm ettiğini görmüşlerdi. Bu genç kaplanların afyon hakkındaki memnûiyetin ref'i için Çin'i nasıl topa tuttukları ma'bedlere nasıl tecâvüz, sarayları nasıl yağma, şehirleri nasıl ihrâk ettikleri, Çinliler'in boğazına bıçağı dayayıp onlardan ne sûretle fidye-i necât aldıkları Japonlar için bir ders-i intibâh oldu.

Zâdegân, imparatorun taht-ı idâresinde ittihâd-ı memleketi te'mîn edecek bir hükûmet teşkîli maksadıyla imtiyâzât-ı mahsûsalarından ferâgat ettiler. Daha doğrusu vatanın ihyâsı için derebeyliği intihâr etti.

Bundan sonra vatanın azamet ve istiklâli için mükemmel bir ordu teşkîline karar verildi. Ve bu emel-i mübeccel imparatorun zâtında tecsîm olundu.

Japonlar orduyu teşkîl eyledikten sonra, milel-i sâirenin isti'mâl ettikleri silâhlar gibi eslihaya mâlik olmadıkça onlara mukāvemet mümkün olamayacağını takdîr ederek azîm teşebbüsâta ibtidâr ettiler. Bu ta'bîr mübâlağaya hamlolunmasın çünkü bundan kırk bir sene evvel Japonya'nın sefâin-i harbiyyesi birkaç ahşap gemiden ibâret iken bugün ecânibden hiçbirinin muâvenetine arz-ı ihtiyâc etmemek, sırf kendi mahsûl-i sa'y u gayretleri olmak üzere tersânelerinde yirmişer bin tonilatoluk iki büyük zırhlı inşâ ediyorlar bu zırhlılar İngilizlerin "Dreadnought" sisteminde olan zırhlılardan daha mükemmeldir.

Usûl-i idâre-i kadîmenin ilgāsından sonra Japonyalılar'ın icrâ ettikleri ıslâhâtın burada yegân yegân ta'dâdı mûcib-i ıtnâb olur. Japonlar ordularını tensîk için 1868 ve 72 târihinde Fransa'dan ba'de Almanya'dan muallim zâbitler celbettiler. 1887'de Almanya'dan celbolunan miralay "Von Mohl" Japon erkân-ı harbiyyesini Almanya usûlü üzere tensîk etti. Sunûf-ı muhtelife-i askeriyyenin kâffesinden Avrupa'ya Amerika'ya birçok zâbitân gönderildi. Fenn-i tıb tahsîli için Almanya'ya talebe îzâm olundu.

Âlât ve edevât-ı lâzımenin iştirâsı, tersânelerle donanmanın inşâsı dârülfünûn ve mekteplerin te'sîs ve ihyâsı paraya mütevakkıf idi. Japonlar eski Çin usûl-i idâresine müşâbih olan idârelerinde devam edecek olurlarsa Avrupalılar'ın ikrâz cihetine yanaşmayacaklarını anladıklarından 1886'da i'lân-ı meşrûtiyyet ettiler. Japon parlamentosu A'yân ve Meb'ûsân meclislerinden müteşekkil, Meclis-i A'yân âzâsı da eski zâdegân ile imparator tarafından müntehab zevât-ı sâireden ibâret. İntihâbât birçok kuyûd u şürûta tâbi' olduğundan ahâlînin yüzde doksan yedisi müntehablık hakkından sâkıttır.

Vükelâ imparator tarafından müntehab, yalnız ona karşı mesuldür. İşte bu sûretle Avrupa piyasasına Prusya hükûmetini andırır bir hükûmet-i meşrûta daha çıktı. Zâhiri bir nümâyişten ibâret olan bu idâre-i hürriyet-perverâneyi enzâr-ı halkta daha ehemmiyetli göstermek için ahâlîye umûr u mesâlih-i memlekete müteallik bazı hukūk da bahşedildi. Bütçenin tedkîki sözde meşrûtiyet demek olan bu idâreye âitti. Halbuki hiç de öyle değildir. Meclis-i Mebûsân'a kavânîn gibi bütçe de hükûmet tarafından i'tâ olunur. Hükûmet nasıl arzu ederse Meclis-i A'yân da o sûretle karar verir. Meclis-i Meb'ûsân senede üç ay ictimâ eder, şâyet muhâlif bir karar ittihâz edecek olursa derhâl dağıtılır. Hakîkatte hükûmet hey'et-i vükelâdan ibârettir.

Hey'et-i vükelâ da imparatorun emriyle hareket eder. Ja-ponya'da hükûmetin en güzîde ricâlinden olmak üzere dört beş kişiden ibâret diğer bir meclis daha vardır. Asıl meclis de budur. İmparator bir mes'ele hakkında bir karar ittihâz etmeden evvel bunların reyine mürâcaat eyler. Prens "İto"* ile Mâreşal "Yamagata"nın bu meclisin azâsından olmaları meclisin derece-i ehemmiyetini takdîre kâfîdir. Bu adamlara bir hâl olduktan sonra meclisin yine bu ehemmiyeti muhâfaza edip edemeyeceği şimdiden kestirilemez. Zîrâ Japonya'nın düvel-i muazzama sırasına geçmesi husûsunda hizmetleri sebketmiş olan bu adamların yerine gelecek kimseler onlar kadar hâiz-i i'tibâr u ehemmiyyet olmadıklarından Japonya'nın şekl-i hâzırına muaddel bir derebeyliği nazarıyla bakan, âtiyen onun bir şekl-i hakîkī-i meşrûtiyyet iktisâb etmesini arzu eden birtakım fırak-ı muhâlife ile kozlarını pay etmek mecbûriyetinde bulunacaklar. Fakat Avrupalılar'ca gayet mantıki olan bu sûret-i fikr ü mütâlaa ihtimâl ki Japonlar hakkında vârid değildir.

Maârife gelince Japonlar kendilerine mahsûs bir heves ve taallüm ve az zaman içinde ecnebîlerde arz-ı ihtiyaçtan vâreste kalmak azm-i gurûr-âmiziyle, müsâdif oldukları kâffe-i müşkilâta galebe çaldılar. Geçende Berlin'den avdet eden bir Japon âlimi: Felsefe tahsîli için Almanya'ya gitmek izâa-i vakitten başka bir şey değildir. Tokyo'da felsefe daha iyi, daha kolay tahsîl olunur demiştir. Japonya dârülfünûnları Avrupalılar'ın asırlarca çalışıp vücûda getirdikleri şeyleri yirmi otuz sene zarfında vücûda getirdiklerini makam-ı iftihâr söylemekte, bunlardan bazıları daha ileriye giderek Avrupalıları geride bıraktıklarını iddiâ eylemektedirler. Japonlar **[249]** ihtirâa değil ahz u taklîde müsta'iddir deniliyor. Bu hükmün isâbetini zaman ta'yîn edecektir.

Hâlbuki bunlar iki nevi' tüfenk icâd, sahrâ toplarında ta'dîlât-ı mühimme icrâ eylemişlerdir. Bugün tersânelerinde "Kawachi" "Satsuma" isimlerinde yirmişer bin tonilatoluk iki zırhlı inşâ edilmektedir. Bunlar 1911'de donanmaya ilhâk edilecektir.

Japonya'nın kuvvet-i hâzırası maârif husûsunda hükûmetçe bezledilen mesâî sâyesindedir.

Japonya mekâtib-i husûsiyye ve umûmiyyesinde jimnastik ve fünûn-i askeriyye ta'lîmi 1886 senesinden beri mecbûrîdir.

Bunun tekâmül-i maddî ve ma'nevî nokta-i nazarından pek çok faydası görülmüştür. Gençler mektebi ikmâl eyledikten sonra nişân atma vesâire gibi hep askerliğe müteallik şeylerle meşgul olurlar. Jimnastik kızlar için bile mecbûrîdir. Japonya'da yirmi yedi bin mekteb-i ibtidâî yüz on bin ibtidâî muallimi beş milyon yüz otuz beş bin ibtidâî talebesi olduğu gibi iki yüz elli sekiz kadar derece-i sâniyye mekâtibi bunların dört bin yedi yüz muallimi, doksan beş bin talebesi vardır. Şu mesrûdât Japonların derece-i kuvvet ve miknetlerini irâeye kâfîdir. Japonya askerliğin timsâl-i mücessemidir. Orada kadınlar bile kendilerini ordunun malı ve ledel-hâce ordudaki hastahâne hizmeti kendileri için medâr-ı şeref addederler. Japonlar öyle ale'l-amyâ her şeyi alıvermezler. Hattâ bundan evvel parlemento usûl-i a'şârînin kabûlü armaları için bir züll olduğunu i'lân eylemiştdi. 1890'da neşrolunan emir-nâme-i imparatorî Japonların mesleğini tayîn eylemiştir.

Her sene dârülfünûn talebesine diploma verildiği sırada bu emir-nâme merâsim-i mahsûsa ile kırâat olunur. Huzzâr bunu kemâl-i edeb ve huşû ile kāimen istimâ eyler. Dünyânın neresinde olurlarsa olsunlar bütün Japonyalılar'ın Japonya kavânîne mutî', ona tâbi' olmaları vücûbu emir-nâme-i imparatorînin cümle-i münderecâtındandır. İşte bunun için Amerika'da, Hawai adalarında yaşayan 76.000 Japonyalı'nın enzârı daima Tokyo'ya ma'tûftur. Japonya Dârülfünûnlarında Avrupa aleyhine bazı efkâr hüküm-fermâdır. Bu efkâr on beş seneden beri gittikçe terakkī ediyor. Japonlar Avrupa metodlarını tedkîk ettikçe bu metodlar nazarlarından düşmüştür. Maârif nezâreti halkın efkârını Avrupalılar gibi terbiye etmek istemiyor.

Ferid

* Dünyânın en büyük dâhîlerinden olan Prens İto geçende iki Koreli tarafından "Harbin" istasyonunda katledilmiştir.

İŞRET
VE
MÜSKİRÂTIN VÜCÛDA TE'SÎRİ

–geçen nüshadan mâba'd–

Asr-ı ahîrin en meşhûr sıhhıyyûnundan ve Fransa etibbâsından muallim Prost ile Doktor Arnold Avrupa'da müskirâtın intişârı ve bunun netîcesi olarak husûle gelen ahlâksızlıklara dâir pek, mühim ve şâyân-ı dikkat mütâlaât dermiyân etmişlerdir.

Bu tabipler diyorlar ki:

"1850 senesinde Fransa'da dâül-küûl illet-i müdhişesi şimdikine nisbeten pek azdı. Zîrâ o târihte senede nüfûs başına bir buçuk litre müskirât isâbet eylediği halde el-yevm dört buçuk nisbetindedir. Bu istatistikte şarap ve cibre rakıları dâhil değildir.

Güyâ iştihâ veriyor bahânesiyle "amer", "bitter", "absent" gibi meşrûbât-ı muzırranın isti'mâli vâ-esefâ ki birkaç seneden beri fevkalhad tezâyüd etmiştir! 1885'ten 1896 târihine kadar on bir sene zarfında absent nâmındaki muzır içkinin sarfı elli yedi bin hektolitreden yüz seksen iki bin hektolitreye kadar artmıştır!!

İspirtolu meşrûbâtın bu derecelere kadar revâcına sebep Avrupa'da erkeklerden mâadâ kadınlar ve hattâ çocukların bile müskirât isti'mâline alışmış olmalarıdır ki insâniyet ve medeniyet nâmına buna ne kadar teessüf olunsa yine azdır. Avrupa'da milel-i muhtelife arasında müskirât isti'mâli gittikçe tezâyüd ediyor Almanlar, Avusturyalılar, Belçikalılar, Flemenkliler, Danimarkalılar dahi Fransızlar kadar meşrûbât-ı küûliyye isti'mâl etmekte iseler de Fransızlar fazla olarak çokça şarap da içtiklerinden milel-i sâireye nisbeten daha ziyâde küûl sarf ettikleri tebeyyün eder. Binâenaleyh Fransa'da müskirât her memleketten ziyâde tahribât icrâ eylemektedir. Husûsiyle Fransa'da yirmi seneden beri me-

vâdd-ı küûliyyenin isti'mâli tezâyüd ettiğinden "dâül-küûl" denilen illet-i vahîme mezkûr memlekette fevkalâde intişâr ve tevessü' eylemiştir.

İşretin en büyük fenâlıklarından birisi de insanları cünha ve cinâyâta sevk etmesidir. Fransa'da tutulan istatistiklere nazaran cinâyâtın yüzde altmış beşi ispirtolu meşrûbât isti'mâl edenlerden vukūa geldiği tebeyyün etmiştir. Hattâ dikkat edilmiştir ki Fransa'nın hangi vilâyetinde ispirto sarfiyâtı ziyâde ise o vilâyette cinâyet o nisbette mütezâyid bir halde bulunmuştur. Bundan başka ispirto isti'mâl edenler yalnız kendi sıhhatlerini tahrîb ederek başkalarına zararı dokunmasa ne ise diyelim! Halbuki sarhoş âilelerinin sefâletini, perîşânîsini mûcib olarak nüfûs-ı umûmiyye-i beşeri tenkīs ve bu yüzden bulundukları memleketi de tahrîbe sebep olurlar. Bundan fazla olarak ispirto ziyâde isti'mâl olunan memâlikte tevellüdât tenâkus etmekle berâber vaz'-ı haml; vaktinden evvel vukūa gelir, husûsiyle dâül-küûle mübtelâ olanların çocukları sıhhatçe akılca gâyet acınacak bir halde olarak her türlü emrâz-ı asabiyyeye, budallığa ma'rûz bulunur. Hâsıl-ı kelâm müskirâtın bir memlekette taammüm-i isti'mâli o memleket için en büyük, en dehşetli bir felâkettir. Lâkin şâyân-ı teessüftür ki ni'met-i medeniyyet ile tene'um etmiş insanlarla hattâ henüz envâr-ı medeniyyeden hisseyâb **[250]** olmamış Afrika'nın bazı mahallerindeki ahâlî bile meşrûbât-ı küûliyyeyi sûisti'mâle pek ziyâde meyl ü heves gösteriyorlar. Bu hâle karşı izhâr-ı esef için kelime bulmaktan âciziz."

Acaba meşrûbât-ı küûliyyenin hangi nev'i daha muzırdır? Bu da pek ziyâde mübâhaseye şâyândır. Ancak rakı hâlinde içilen ispirto şaraptan daha muzır bulunduğu şüphesizdir. Çünkü rakıda ispirto keskin ve şaraptaki sulu olduğundan rakının te'sîri de o nisbette muzırdır.

Konyak ve emsâli keskin ispirtolu şeyler de rakı gibi müessirdir. Bu ifâdemizden şarabın faydalı olduğu anlaşılmasın? Gerek şarabın, gerek sâir müskirâtın terkiplerinde ispirto bulunduğundan mazarrat cihetiyle hepsi müsâvîdir. Zîrâ şarap da dâimî isti'mâl olunsa velev ki az miktarda içilsin yine vücûdu tesmîm eder.

Evet, müskirât semmdir! Yüz gram suya on gram ispirto ilâve olunduktan sonra bir hayvana şırınga olunsa hayvan telef olmaz. Fakat on gram ispirtoya otuz gram su ilâve olunup da hayvana şırınga edilirse muhakkak sûrette telef olur.

Yüzde elli nisbetinde ispirtoyu hâvî iken yüz gram konyak yüzde on nisbetinde ispirtoyu hâvî bir kıyye şaraptan daha ziyâde bir adamı sarhoş ettiği ma'lûmdur. Halbuki hesâb edilecek olursa her iki mâyîde ispirtonun miktarı birdir. Bundan muayyen miktar ispirtonun kandan serî' veya batî bir sûrette mürûr eylemesi ayrı ayrı te'sîr gösterdiği istinbât olunur. Bunun için meşrûbât-ı küûliyyenin sûret-i isti'mâline göre dâül-küûl denilen maraz-ı müdhiş dahi hâd veya müzmin olarak husûle gelir. Konyak ve rakı ve emsâli keskin müskirât maraz-ı mezkûru en ziyâde vukūa getirir.

Cümlenin bildiği bir şeydir ki müskirât isti'mâlinin akabinde sarhoşluk baş gösterir. Bir insan sarhoş olmamak şartıyla müddet-i medîde cüz'î meşrûbât-ı küûliyye isti'mâl eylese yine "dâül-küûl-i müzmin" illetine dûçâr olur. Hattâ böyle az isti'mâl edenlerde ispirto ile tesemmüm-i müzmin a'râz ve âfâtı âşikâr bir sûrette baş göstermese bile kuvâ-yı akliyye ve bedeniyyesinde zafiyet zâhir olur.

Bundan başka ispirto kullanan bir kimse kullanmayan adamdan daha kolay soğuk ve sıcaktan husûle gelen hastalıklara ma'rûz olur.

Emrâz-ı intâniyye ve sâriyye meşrûbât-ı küûliyye isti'mâl eden eşhâsa daha sühûletle savlet eder.

Hayvânât üzerinde edilen tecrübelere nazaran bir hayvana ispirto verildiği ve hayvan sarhoş edildiği sûrette hastalık mikropları serîan te'sîr ediyorlar. Diğer hastalara nisbeten müskirât kullananlar hastalıktan daha geç kurtuluyorlar. Hele ispirtolu meşrûbât kullanan eşhâs verem illet-i müdhişesine pek kolay dûçâr olur.

Şu mütâlaâttan anlaşılıyor ki müskirât uzviyetin, bedenin mukāvemet-i umûmiyyesini zayıflatıyor; asabî, adalî her nevi' âfât ve emrâza vücûdu müstaid kılıyor. Bu sebepten hayâtının kıymetini takdîr eden bir insan hiçbir nevi' müskirât kullanmamalıdır. Bazı zevât "bira"yı hafîf müskirâttan addederek vücûdu semizletmek hassasına mâlik olduğunu iddiâ ile bira isti'mâlini herkese tavsiye eylerler. Bu misillû zevâta bira kullanan kimselerin en nihâyet böbrekleri harâp olduğunu binlerce misâl ve istatistiklerle müsbet olduğunu beyân eyleriz. Hâsıl-ı kelâm terkîbinde zerre kadar ispirto olan kâffe-i meşrûbâtın vücûda muzır olduğu iki kere iki dört edercesine fennen isbât olunmuştur.

– (Müskirâtın men'i hakkında tedâbîr) –

Nev'-i beşeri müskirâtın darbe-i hevl-nâkinden kurtarmak için lâzım gelen tedâbîre mürâcaat eylemek bilcümle hükûmetlerin uhdelerine terettüb eden en büyük bir vazîfedir. Tebealarının refâh u saadetini ve havza-i hükûmetlerindeki memâlikin teksîr-i nüfûsunu arzu eden hükûmât-ı mütemeddinenin en ciddî, en mühim tedâbîre mürâcaat etmeleri ve bu bâbda pek büyük fedâkârlıklar icrâsından çekinmemeleri insâniyet ve medeniyet nâmına temennî olunur.

Fransa'da ispirto sarfiyâtını tenkīs ederek dâül-küûlün tevessü ve intişârına mâni olmak için pek çok tedâbîr düşünülmüş, bu tedâbîrin kâffesi arîz u amîk tedkīk ve tenkīd edilerek netîcesinde ekseriyetle küûlün kat'iyyen men'-i isti'mâli esbâbı istikmâl olunursa bir dereceye kadar muhassenâtı görüleceği fikri kabûl edilmiştir.

Fakat Fransa'da küûlün men'i esbâb-ı âtiyyeden dolayı mümkün olamamıştır: Birincisi Fransa hükûmeti bütçesinde ispirto rüsûmu vâridâtın kısm-ı a'zamını teşkîl ediyor. İkincisi şarap ve elma şarabı imâl edenlerle biracıların ve bu müskirâtı satanların Fransa ahâlîsinin ekseriyetini teşkîl etmekte bulunmasıdır. Binâenaleyh ahâlîye nesâih-i müessire icrâ ederek ispirtonun muzır olduğuna kanâat getirtmekten başka bir çâre kalmamıştır. Bundan anlaşılıyor ki Fransa müskirâtın te'sîrât-ı vahîmesinden halâs için pek çok zaman müşkilâttan kurtulamayacaktır. Ancak netîce-i kat'iyye beyân ettiğimiz vechile müskirâtın külliyen men olunmasına mütevakkıftır.

Bazı erbâb-ı vukūfun tavsiye ettikleri vechile ispirto tasfiye olunarak ıslâh olunduktan sonra mevki-i isti'mâle vaz' olunmak fikri pek yanlıştır. Zîrâ dâül-küûl illet-i müdhişesine bâis olan ispirtonun cinsi olmayıp miktarıdır.

İşbu tasfiye usûlü İsviçre ve Rusya'da mevki-i tatbîke konulmuş ise de illet-i mezkûre hiçbir vechile tenâkus etmemiştir.

Amerika'da bazı hükûmetler ispirto isti'mâlini katiyyen men etmişlerse de **[251]** bu babdaki tedâbîr ciddî ve hüsn-i sûretle tatbîk edilemediğinden fâide-bahş olamamıştır.

Meşrûbât-ı küûliyyenin kat'iyyen men'i mümkün olamazsa meyhânelerinin adetlerinin tenkīsi faydalıdır.

1830 târihinde Fransa'da (280.000) adet meyhâne mevcud idi. 1880'de (356.000) bugün ise umûm Fransa'da (dört yüz otuz bin) meyhâne mevcuttur. Yani 82 nüfûsa bir meyhâne isâbet ediyor!! Fransa'nın şimâl vilâyetlerinde ise (50) nüfûsa bir meyhâne düşüyor!!!

Flemenk'te hükûmet meyhânelerin adedini yarıya tenzîl ettirdiği halde müskirât sarfiyâtı pek az tenâkus etmiştir. Bununla berâber bir memlekette adım başına caddelerde bir meyhâne bulunması men' edilirse faydası görüleceği şüphesizdir. Çünkü ahâlî o halde suhûletle meyhâne bulamaz onun için şehirlerde her köşe başına meyhâneler açılmasına, bakkal, attâr gibi esnâfın konyak, emsâli müskirât satmasına mümânaat edilirse pek çok faydalar te'min eder.

Doktor Arnold âtîdeki tedâbîri de ilâve ediyor:

"Ahâlînin adedine göre meyhânelerin miktarını tahdit etmek meyhânecilerin ruhsâtiye rüsûmunu tezyîd, veresiye müskirât satılmasını çocuklara, isbât-ı rüşd etmemiş gençlere, bekrîlere müskirât i'tâsını meyhânelerden men' etmek, satış saatlerini tahdit etmek elzemdir.

Yukarıda söylediğimiz gibi gazeteler, risâleler vâsıtasıyla ahâlîye nesâyıh-ı müessire icrâsında devam edilmeli. Çay kahvenin en nefîsini tabh etmek üzere husûsî çayhâneler açmalı hâsıl-ı kelâm cem'iyyât-ı sıhhiyye ve hayriyye vâsıtasıyla halka hıfzus-sıhhadan bâhis ucuz risâleler, gazeteler neşrolunmalı müskirâtın mazarratını sarhoşların âkıbet dûçâr oldukları manzara-i kerîhe ve hastalıkların resimlerini irâe ederek ihtârât-ı müessire i'tâsından bir müddet sonra fayda görüleceği âşikârdır.

Sâbık Etfâl Hastahânesi Sertabîbi

Beylerbeyli İbrahim

Felsefe-i Hayâtiyyeden:

–7–
EF'ÂL-İ İRÂDİYYE

Ef'âl-i irâdiyye, ef'âl-i sevk-i tabîiyyenin mütemmimidir. Sevk-i tabîînin gâyesi olan şahsın devam ve neslin bekāsına ef'âl-i irâdiyye de iştirâk eder. Maksadından inhirâf etmiş me-yelânı, mütecâvizâne zuhûr eden bazı ef'âli ta'dîl etmek kudretini hâizdir. Âsâr-ı ilmiyye, nefîse ve sınâiyyenin cümlesi ef'âl-i irâdiyyeden zuhûr eder. İntibâât ve teâmülâttan (aksülamel) mürekkeb olup alâim-i hayâtiyye-i nesebiyyeyi teşkîl eden ef'âl-i muhtelife (madde ve kuvvet)in intikal ve tahavvülünden başka bir şey değildir. Bu intikal ve tahavvül, esâsen âlem-i gayr-ı uzvînin ve muhît-i hâricînin hâdisâtını teşkîl eden tahavvülâtın aynıdır. Ondan bir farkı var ise o da bir nizâm-ı muayyen üzere teselsül eden ve pek zâhirî olarak nümâyân olan bir maksad ve gayeye müteveccih ve mübtenî olmasıdır. Bu gaye, her zaman tekrâr ettiğimiz vechile şahsın muhâfazası, nev'in bekāsıdır. Gâiyyet finalité, alâim-i hayâtiyye-i nesebiyyenin evsâf-ı esâsiyye ve mümeyyizesidir. Velhâsıl alâim-i mezkûre bazen madde ve kuvvetin havâssıyla gayr-ı kābil-i te'lîf ve ona gayr-ı kābil-i ircâ ve büsbütün maddiyetten ârî bir zât-ı müdrik (étre consciants) sıfatını iktisâ eder.

İdrâk, kuvvetin his ve takdîridir. Kuvvet bizâtihi anlaşılamaz. Onun bir hassası vardır ki ancak o hassasıyla idrâk edilir. O da şiddet (intensité)dir. Harâret, ziyâ, elektrikıyyet ancak derece-i şiddetleriyle anlaşılıyor.

Maddeye gelince: Kuvvetin cevher-i istinâd-gâhı olup âtıl bir şeydir.

Tahayyüz (étendue) ve kitle (messe)den ibâret iki hassası vardır. Madde işte ancak bu hassalarıyla idrâk edilir. İdrâkın coasciénce hassası da gāiyyettir. Binâenaleyh bu sûretle sâha-i maddiyyet ve cemâdiyyetten çıkar.

Müşâhedât-ı fenniyye gösteriyor ki ecsâm-ı zevi'l-hayât ber-vech-i âtî evsâf-ı esâsiyyeye mâliktirler:

1) Bir veya müteaddid hücerâttan müşekkel bir vücûd protoplazmaiyye olup husûsî bir taazzuv ve tekâmüle mâlik ve nihâyeti tenâsüle müncerdir.

2) Hâdisât-ı hayâtiyye-i tagaddî ve nesebî.

Şimdiye kadar serdettiğimiz mütâlaâttan şu netîce çıkıyor ki taazzuv ve tekâmül ve hattâ alâim-i hayâtiyye, âlem-i gayr-ı uzvînin vukūât ve hâdisâtından ancak şahsın muhâfazası, nev'in bekāsından ibâret bir maksad ve gâyeye mün'atıf olmasıyla tefrîk ve temyîz olunur.

Gāiyyet-i vücûdiyye ve fizyolojiyye mevcûdât-ı zevi'l-hayâtın alâmet-i mümeyyizesidir.

Faraziyât ve tahkīkāt-ı tecrübiyye

İşte hayât ve zevi'l-hayâtı tamâmen müşâhede ve mütâlâ'a ettik. Maddiyet ve ma'neviyetini bütün safahâtıyla gözden geçirdik. Mevzûbahsimiz olan mes'ele hayâtın esbâbının ne olduğuydu. Şimdi esbâb-ı hayât nedir? diyeceğimize zevi'l-hayâtta mevcûd gāiyyet-i vücûdiyye ve fizyolojiyyenin sebebi nedir? diyebiliriz. Bu suâli halletmek için kelimât ve ta'bîrât-ı münâsibe ile ve kıyâs ve teşbîh ile bir faraziye yapacağız ve sonra bu faraziyeyi mehekk-i tecrübeye vuracağız. Suâlimize cevap verecek faraziyeleri serdetmeden evvel, usûl-i tecrübiyye kavâidini tahattur etmek lâzımdır. Zîrâ erbâb-ı ulûm u fünûn ancak bu kavâidin yardımıyla eserden müessire intikal **[252]** ederler. Bir cisim, bir fiil, bir hâdisenin sebeb-i mechûlü bulunmak istenildiği zaman şu tarzda işe başlarlar:

Esbâbı ma'lûm ecsâm, ef'âl ve hâdisât miyânında evsâf cihetiyle esbâbı mechûl olana en müşâbihini intihâb ederler

ve bunun sebebinin aradıkları sebeple aynı olup olmadığını tahkîk ederler. İşte böyle bil-kıyâs çıkarılan netîceye "faraziye" derler. Sonra bu faraziye tecrübe ile mehekke vurulur. Tecrübe ile tahakkuk ettirilmeyen faraziye dâire-i ilme giremez.

Faraziyye-i Maddiyyûn

Hayat mes'elesini halletmek iddiâsında bulunan faraziyât miyânında birisi vardır ki bugün ricâl-i ulûm u fünûnun kısm-ı a'zamının re'y u efkârı bu noktada müctemi' ve müttehiddir. Bu da "maddiyyûn" faraziyesidir. Bu meslek, mevcûdât-ı zevi'l-hayâtı ecsâm-ı gayr-ı uzviyyeye teşbîh ve tatbîk eder. Ecsâm-ı cemâdiyye brut madde ve kuvvetten müteşekkil olup bir faâliyyet-i hakîkîyye ibrâz ederler. Madde, âtıl bir şey olup faâliyetin münhasıran ve yegâne sebebi "kuvvet"tir. Ecsâm-ı zevi'l-hayât dahi bunlar gibi bir faâliyyet-i mahsûsaya mâlik ve vücûdları da "madde ve kuvvet"-ten müteşekkildir. Havâssımızın teftîşât ve tefahhusâtı bu ecsâmda "kuvvet"ten başka bir âmil keşfedemez. Binâenaleyh kuvâ-yı hükmiyye, ecsâm-ı zevi'l-hayâtta görülen faâliyetin yegâne sebebidir. Ta'bîr-i âharla kuvâ-yı hükmiyye esbâb-ı hayâttır. İşte maddiyûn mesleğinin zemîn-i faraziyyâtı budur.

Fakat dikkat olunursa bu faraziye bizim suâlimize cevap veremiyor hattâ mes'eleden hâriç kalıyor. Biz, ecsâm-ı zevi'l-hayâtın gāiyyet-i vücûdiyye ve fizyolojiyyesinin sebebini arıyoruz. Zîrâ tekrar söyleyelim ki gāiyyet, ecsâm-ı mez-kûrenin yegâne hâssa-i mümeyyizesidir. Maddiyyûn, gāiyyet fikrini red ile "Tabîatta esbâb-ı fâile mevcuttur. İllet-i gāiyye yoktur" derler. Bu hüküm, mevcûdât-ı zevi'l-hayâtın müşâhede ve mütâlaasından hâsıl olan netâyic ile telîf edilemez. Zîrâ hiçbir uzv-i hücrevî veya şahsî yoktur ki bi'l-âhare îfâ edilecek bir vazîfeye mukābil teşekkül etmesin. Hücrevî veya şahsî hiçbir hâdise-i hayâtiyye yoktur ki bir maksad-ı muayyen için icrâ edil[me]sin. Ef'âl-i vücûdiyye ve hâdisât-ı fizyolojiyye esâsen tabîat-ı gayr-ı uzviyyede olduğu gibi "kuvvet ve madde"nin tahavvülâtından ibâret ise de bundan farkı gāiyyeti ve bir maksad üzerine husûle gelmesidir. Sıfat-ı gāiyyeti inkâr etmek, mevcûdât-ı zevi'l-hayâtın sıfat-ı mümeyyizesini mahvetmek ve ef'âl ve alâim-i hayâtiyyeyi tabîat-ı câmidede vukūa gelen tahavvülât-ı kuvâ ve mevâdda ircâ eylemek demektir. Maddiyyûn, bu gāiyyet-i hayâtiyyeyi inkâr etmekle nazariyelerine muhâlefet eden mevânii defetmeye muvaffak olamamışlardır.

Zîrâ evvelce söylenildiği üzere kuvvet yalnız bir "şiddet" hassasına madde ise "tahayyüz ve kütle" hassalarına mâliktir. Bütün tabîat-ı câmidenin hâdisâtı bu üç "şiddet, temeyyüz, kütle" hassa ile izâh olunur. Fakat ne kuvvet ne de maddenin hâssa-i gāiyye ve hattâ hâssa-i idrâkiyyeye şümûlü olamaz. Ef'âl-i vücûdiyye ve hâdisât-ı fizyolojiyye bile tamâmen bunlarla izâh olunamıyor. Hülâsa, nazariyye-i maddiyyûn en basît ve sâde kavâid-i mantıkıyyeye karşı isyân ediyor. Bir defa bu nazariye, tarafgirâne bir müşâhede üzerine te'sîs olunmuştur. Vakâyi-i hayâtiyyenin evsâf-ı mümeyyizesinden olan sıfat-ı gāiyyeti önünde gözlerini kapar. Zîrâ bunun kabûlü derhâl akîdelerini altüst eder.

Sâniyen tabîat-ı câmidede vukūa gelen hâlâtı tabîat-ı hayâta ta'mîm ve teşmîl eder.

Yani gāiyyeti inkâr için bir şahs-ı zî-hayât ile onun lâşesini ve bir cism-i câmidi karıştırarak birleştirir.

Sâlisen bu nazariye yanlış bir taakkul ve muhâkeme netîcesidir. Zîrâ doğrudan doğruya havâssımıza isâbet eden eşyânın hâricinde hiçbir şey olmadığını ve olamayacağını ka-bûl eder. Ma'lûmdur ki bilâ-vasıta havâssımızı müteessir eden kuvvetin yalnız bazı eşkâlinden ibârettir hattâ kuvve-i elektrikıyye ve mıknâtısiyyeyi hareket, harâret ve ziyâya tahavvül etmedikçe anlamak için havâss-ı husûsiyyeye mâlik değiliz. Maddiyûnun nazariyelerine esas ittihâz ettikleri "madde" bile havâssımız üzerine doğrudan doğruya te'sîri hâiz değildir.

Râbian bu nazariyye gerek morfolojik ve gerek fizyolojik vakāyi'-i hayâtiyyeyi izâh etmekten âcizdir. Zîrâ hayâtın bidâyetinden itibâren evvelce tertip edilmiş bir plan mûcebince husûle gelir gibi görünen âzânın teşekkülünü; nihâyeti tenâ-süle müncer olan ve onu intâc eden tekâmülü ne de şahsın muhâfazası ve nev'in bekāsından ibâret bir gâyeye müteveccih olan hâdisât-ı hayâtiyyenin teselsül ve intizâmını aslâ nazar-ı dikkat ve itibâra almaz.

Bazı alâim-i hayâtiyye-i nesebiyyenin sıfat-ı idrâkiyyesini ve ef'âl-i sevk-ı tabîiyye ve irâdiyye nâmıyla mütâlaa ettiğimiz vakāyi-i hayret-bahşâyı şerh u tefsîre aslâ muktedir değildir. İşte biz de bu sebeplere binâen nazariyye-i maddiyyûnu kabul edemeyeceğiz.

Felsefe-i müsbete positive nâmıyla bir mekteb-i felsefî daha vardır ki insanı havâssın dâire-i ilminden hârice çıkmaktan men' eder. Ulûm u fünûnu kendi icrâât ve müşâhedât-ı ibtidâiyyesiyle tahdîd etmek ister. Maddiyûn yalnız illet-i gāiyyeyi reddettikleri halde müsbitûn esbâb-ı fâile ve müessireyi de inkâr ederler. Bunlara göre mevcûdât ve hâdisâtın esbâbını bizim anlamaklığımız mümkün değildir ve hattâ aramamalıyız. Bütün ulûm –ki esbâba vukūfla hâsıl olur– bu gibi nazariyâtı dâire-i vukūfuna almaktan müstağnîdir.

Ankaralı: Ali Rıza

* * *

[253] MÜBÂHESÂT

Sükkân-ı Semâ

–mâba'd–

Gerçi mefhûm-ı muhâlefet mantûkun dûnunda olmakla hükm-i mantûka muârız gelemez ise de fakat usûl-i Şâfiiyye üzere hükm-i mantûku tahsîs edebilir. E'imme-i Hanefiyye indinde mefhûm-ı muhâlefete adem-i i'tibâr hemen ancak edille-i erbaadadır. Edilleye şüphe îrâsında mefhûm-ı muhâfelet müşârün-ileyhim hazerâtı indinde de mu'teberdir. Ve bu usûl-i Hanefiyye'de mastûrdur. Binâen-alâ-zâlik "dâbbe"yi ma'nâ-yı hakīkīsinden ma'nâ-yı mecâzîye sârif olmak üzere ityân ettiğim ehâdîs-i şerîfe ve âyât-ı kerîmeden mütehassıl karîne-i şer'iyye eimme-i Hanefiyye ve Şâfiiyye ittifâklarıyla semâda "dabbe"nin vücûdu husûsunda şüphe

îrâs ederek "dâbbe"yi arza tahsîs edince "dâbbe"yi veyahud "fî-himâ" zamir-i tesniyyesini ma'nâ-yı hakîkîsinden ma'nâ-yı mecâzîye sarfa karîne-i şer'iyye olur. Bundan bir kere de melek ile hayvanın ictimâı gayri-ma'kūl olmak lâzım gelmez. Zîrâ biz semâda hayvanın vücûduna müsaid değildir dedik kaziye-i akl muhâl ediyor demedik bâhusûs biz sükkân-ı semâya dâir evvelce yazdığımız makale-i âcizâne ibtidâlarında semâda hayvanın vücûdunun câiz ve mümkün olduğunu bast etmiş iken bu suâli bize îrâdın aslâ ma'nâsı yoktur.

Hemen bahs ve nizâ meskûniyyet-i ecrâmın imkânında olmayıp vukūundadır. Semâda hayvanın vücûd ve ademini farzdan aslâ bir mahzûr lâzım gelmeyeceğine mebnî âsumânda vücûd-ı hayvan mümkün ise de bizden ve havâssımızdan gaip olduğu cihetle ecrâm-ı ulviyyede hayvan vardır diye hükmedilmez.

Görmediğimiz ve muhbir-i sâdıktan işitmediğimiz ve aklın dâire-i salâhiyyetinden hâriç olduğu için aklımızın idrâk etmediği meskûniyet-i ecrâma henüz fenn-i cedîd nazarında da kat'iyyet kesbetmemiş iken hükmedecek olur isek este'îzü billâh [1] (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا) âyet-i kerîmesine muhâtab düşeriz.

İşâret olunduğu üzere ecrâm-ı ulviyyenin hayvan ile meskûniyeti mes'elesi henüz fenn-i cedîd nokta-i nazarından iktisâb-ı kat'iyyet etmemiştir dediğimizin sebebi bervech-i zîr beyân olunur.

He'yet-şinâsân-ı müteahhirînden ve fenn-i hey'et mütehassısîni ser-firâzından, Camille Flama, Reyon, cenâbları nazariyât ve istidlâliyâtından âlet-i rasadiyye ile bâzı ecrâm-ı ulviyyede müşâhede ettiği delâil ve âsâr ile orada hayvanın mümkinü'l-vücûd olduğuna kâil olduğu ve fakat bil-fiil cirmi ulvî-i mezkûrda eşkâl ve suver-i hayvânâtı müşâhede edemediğinden orada bil-fiil vücûd-ı hayvâna kāil olmadığı anlaşılmıştır. Bu mazmûnun hilâfını iddiâ ederseniz hakîm-i müşârün-ileyhin imzâsıyla musaddak âsâr-ı mu'teberesinden aynen nakl ile isbât-ı müddeâ eylemenizi hukūk-ı umûmiyye-i ilmiyye nâmına taleb ederim.

Delâil-i mezkûremizden mütehassıl karîne-i şer'iyye ile [2](وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ) âyet-i kerîmesini ma'nâ-yı mecâzîye hamletmekten arzda melâikenin vücûduna delâlet eden ehâdîs-i şerîfe ile arzın da hayvânât ile meskûn bulunmadığını iddiâ etmemiz mahzûru aslâ bize teveccüh etmez. Zîrâ arzda bulunan hayvânât mahsûsât ve meşhûdâtımızdır. Semâda farz olunan hayvânât bizden ve havâssımızdan gāibdir. Meşhûda ve kat'iyyeti sâbit kaziyye-i akla muârız gelen nas te'vîl olunur. Meşkûka mukābil olan nas te'vîl olunmaz ve nass-ı Kur'ânîyi meşkûk üzere hamletmek nâ-becâdır. Şu halde semânın hayvan ile meskûniyetinde nass-ı kabîlden olmayıp delâil-i şer'iyye-i mezkûre veya sâire ile te'vîl ve tahsîsine ma'rûz olan (وَمَا بَثَّ فِيهِمَا) âyet-i kerîmesi hâlâ hey'et-i cedîdece kat'iyyet mertebesini bulmayan bazı ecrâm-ı ulviyyenin hayvânât ile meskûniyetini tasrîh buyuruyor demek tefsîr bi'r-re'y şevâibini göstermektedir.

Âcizlerinde [3](مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ، أَوْ بِمَا لَا يَعْلَمُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ) hadîs-i şerîfi[4] efrâdında indirâc-ı havfı olmasıydı (وَمَا بَثَّ فِيهِمَا...) âyet-i kerîmesindeki "dabbe"yi Beyzâvî merhûmun beyân ettiği ma'nâ-yı mecâzîden başka ma'nâ-yı mecâzîye sarf eder bir karîne-i akliyye söyleyebilirdim.

Şöyle ki âyet-i mezkûre mâ-kabliyle berâber vücûd ve vahdet-i Sâni'e delâlet eden delâil ve âyâtı beyândan ibârettir. Delâil ise maksûda akreb olmak için münkirîn-i muhâtabînin meşhûd ve mahsûsları olmak lâzımdır. Bu sûrette âyet-i mezkûredeki "dabbe" ma'nâ-yı hakîkîsi üzere ibkā olunsa ecrâm-ı ulviyyedeki devvâb-ı mefrûzanın hiçbir zaman bâ-husûs âyet-i kerîmenin nüzûlü zamanında kimsenin meşhûdu ve ma'lûmu olmadığı cihetle münkirîn-i muhâtabîne karşı delâil-i mu'tebereden olmaması lâzım gelir Halbuki şân-ı ulûhiyyet delîl-i gayr-ı mu'teberi serdetmekten âlî ve münezzehtir.

Meskûniyet-i ecrâm şu asırda kazâyâ-yı müsellemedendir der isen nüzûl-i âyet âvânında mevcûdîn olan muhâtabîn âyet-i mezkûre hükmünden hâric kalması lâzım gelir Halbuki hitâbât-ı umûmiyye-i ilâhiyyenin ahkâmı ibâresiyle nüzûlü zamanında mevcûdîn olan muhâtabîne delâletiyle ahîren iktisâ-yı vücûd edecek kâffe-i mükellefîne âmm ve şâmildir.

Binâ-berîn karîne-i akliyye-i mezbûre "dabbe"yi mukayyedin ismini mutlaka ıtlâk tarîkiyle mutlaka müteharrik ma'nâ-yı mecâzîsine sarf edip yerde müteharrik-i meşhûdumuz bulunan hayvânât gökte müteharrik yine meşhûdumuz bulunan kevâkibdir Allahu âlem.

S- Karîne-i akliyye-i mezkûre Beyzâvî'nin tevcîh-i sânîsini müeyyid ise de tevcîh-i evvelini cerh eder. Zîrâ semâvattaki melâike dahi umûm-i nâsın meşhûdu değildir.

C- Ecrâm-ı ulviyyedeki melâike âhâd-ı ümmetin meşhûdu değil **[254]** ise de sâir ehl-i kitaptan suâl ve semâ' ile mesmû' ve ma'lûmları olabilir lâkin ecrâm-ı ulviyyede mefrûz olan devâbbı kütüb-i semâviyyeden hiçbir kitap nâtık olmadığı cihetle zaman-ı nüzûl-i âyette kimsenin mesmû' ve ma'lûmu değildir. Sâlifen telvîh olunduğuna göre zikrolunan karîne-i akliyye sûre-i Şûrâ'daki "dabbe"yi ma'nâ-yı mecâzîye sarfa karîne olduğu gibi (فِيهِمَا) zamir-i tesniyyesini de zâhirinden tağlîb veya mecâz-i aklîye sarfa karîne olunca makāle-i âlînizden yetmiş sekizinci satırından 91'inci satırına varıncaya kadar îrâd ettiğiniz i'tirâzın adem-i vürûdu müstebân olur. Zîrâ sûre-i Bakara'daki [5](وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ) âyet-i kerîmesi zâhirine mutâbık karîne-i akliyye-i mezkûre inzimâmıyla sûre-i Şûrâ'daki (فِيهِمَا) zamir-i tesniyyesini zâhirinden sarfa karîne-i mu'tebere olmağla sûre-i Şûrâ'daki âyetin sarâhati karînesiyle sûre-i Bakara'daki (فِيهِمَا) zamirini (اى فى هذه المذكورات) diye semâvât ve arza ircâın adem-i

[1] İsrâ, 17/36.
[2] Şûrâ, 42/29.
[3] Metinde (أَوْ بِمَا لَا يَعْلَمُ) ibaresi yoktur. Nesâ'î, *Sünen,* Kitâbetü'l-Kur'ân, 45.
[4] Tirmizî, *Sünen,* Tefsîrü'l-Kur'ân, 1.
[5] Bakara, 2/164.

sıhhati âşikâr olur. Çünkü ma'lûm-ı âlîleri olduğu üzere (اذا (دار الضمير بين القريب والبعيد فالاصل ان يرجع الى القريب kāide-i arabiyyesi mûcebince sûre-i Bakara'daki (فِيهِمَا) zamirini karîbi bulunan [1](فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا) fıkra-i celîlesindeki (الاَرْضَ)'a ircâ asıl iken sadr-ı âtîdeki [2](اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ) kavl-i celîlinde bulunan semâvât ve arza ircâı hilâf-ı asl olduğu gibi karîne-i akliyye-i mezkûreye mugâyirdir.

Karâin-i şer'iyye-i meşrûha gibi bir de karîne-i akliyye-i mezkûre kāim iken sûre-i Şûrâ'da zikrolunan âyet bazı ecrâm-ı ulviyyenin meskûniyyetine kat'an delâlet etmediğinden mes-kûniyyet-i ecrâm mes'elesi haber-i sâdıkın ikinci nev'inden dahi müstefâd değildir.

* * *

Elfâz-ı müzeyyene ile Kudüslü Ali Rızâ en-Neşâşibî Efendi nâmında bir zât cânibinden dahi mütâlaât-ı mesrûde-i sâbıkamıza karşı müzeyyifâne bir nidâ-yı i'tirâz yükselmiş ise de sadâ-yı mezkûr hafîf bir bâd-ı sabâ-yı hakīkatin hubûbuyla zâil olacağından nazar-ı ehemmiyyete alınmamıştır. On sekiz bin âlem sözümüzden hasr u tahdîd ma'nâsı çıkarılmış olmasını doğrusu iddiâ eylediği fetânetle mütenâsib görmedik.

Kesretten kinâye sûretiyle aded-i kesîri tekellüm kelâm-ı Arab'da şâyi' olduğu gibi âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfede dahi cârîdir.

İns ü cinden hesâbiyyûnun add u ihsâ edemeyeceği bunca âvâlimin vücûdu aklen câiz ve mümkündür. Avâlim-i mümkine hadd-i muayyende durmaz ma'nâsınca gayr-ı mütenâhîdir hakīkatte ve nefsü'l-emrde mütenâhîdir.

Kütüb-i kelâmiyyede bast olunan bürhân-ı tatbîk ve berâhîn-i sâire eb'âdın tenâhîsine delâlet-i vâzıha ile delâlet etmektedir, add u ihsâsı Allah'tan mâadâ kimsenin makdûru olmayan avâlimin imkânından ecrâm-ı ulviyyenin hayvan ile meskûniyetinin vukūu lâzım gelmeyip hemen imkânı lâzım gelir. Bahis ve nizâın imkânda olmayıp vukūda olduğu defaât ile mürûr etmiştir, binâen-alâ-hâzâ müşârün-ileyh Kudüslü Ali Rızâ Efendi'nin i'tirâzât-ı selâsesi işârât-ı sâbıkamız ile ber-taraf olmuş dördüncü itirâzı dahi şu sûretle mündefi bulunmuştur. [3](وَمَا اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا)

Bolvadin - Müderris

Yûnus-zâde Ahmed Vehbi

BİN BİR HADÎS-İ ŞERÎF

Câmi ve şârihi merhûm Mehmed Ârif Bey'in mahdûmları Doktor Necmeddin Ârif ve Celâleddin Ârif Bey Efendilere:

Peder-i âlîleri merhûm-i mağfûr Mehmed Ârif Bey (nevverallâhu kabrehu) hazretlerinin bünyân-ı diyâneti teşyîd ve âzâ-yı İslâmiyyet'i tevhîd; hücerât-ı merîzayı teşfiye ve zerrât-ı meyyiteyi tasfiye maksad-ı hayır-mersadıyla cem' ü şerh buyurdukları *Binbir Hadîs-i Şerîf* kitâb-ı müstetâbının ehemmiyet ve ulviyeti ve hakīkaten Mısırlı Latif Selîm Paşa'nın takrîzlerindeki: (Merhûm-ı müşârün-ileyh âlem-i İslâmiyyet'i dûçâr-ı za'f eden marazı tamâmen keşfedip bilmiş ve ilâcını ehâdîs-i nebeviyyeden istinbât etmişti) kavlinin sıdk u hâlisiyeti ba'det-tetebbu' vet-tedkīk kemâliyle zâhir ve sâbit oluveriyor.

Böyle mühim bir eser-i yektâ ve müstesnânın –eğer başka bir lisâna tercüme olunmamış ise– yalnız Türkiyyü'l-ibâre kalması Arap, Fars, Kürt, Arnavut.. ilh. akvâm-ı İslâmiyyesince bit-tabi' mechûl kalacak ve tefrikası zâten az ve ekseriyeti ehl-i sünnet vel-cemâat olan kavm-i Türk'e biz-zarûr mahsûr bulunacaktır.

Hâlbuki gerek merhûm müşârün-ileyhin ve gerek -kitabı mütâlaa edenler daha fazla olmak üzere- kâffe-i ehl-i imânın yanıp yakıldığı ve husûlünü bir an evvel ez-dil ü cân temennî ve duâ ettikleri ittihâd-ı mukaddes-i İslâmînin, fakirinizce şimdilik, merhûm ve mağfûr hazretlerinin işbu eser-i mebrûrunu kâffe-i akvâm ve alel-husûs ulemâ-yı İslâmiyye'nin tenevvür ve tenvîr ve temaun ve tebsîr edebilecekleri elsine-i kavmiyye üzerine tercüme ve ta'mîm sûretiyle sâhaârâ-yı zuhûr olabileceği me'mûr ve neşr-i ulûm-i İslâmiyye ise [4](تَعَلَّمُوا وَعَلِّمُوا) gibi evâmir-i bî-nihâye-i nebeviyye'nin tamâm-ı îfâsıyla mâlûl ve iktitâf-ı esmâr, birçok haber-i sâdıklar ile bizlere mübeşşer ve menkūl olmakla her türlü kem-bidâalığımı çiğneyerek mahzâ ümmet-i nâciyye-i necîbe-i İslâmiyye'nin şu teferruk ve teşettütünün –velev kısmen olsun– tevhid veya tehyie-i tevhîdine hâdim olabilecek lisân-ı Arabîye ta'rîbi tasavvur ettim ise de i'lâm-ı ma'lûm hatâsına ma'rûz kalmamak için bu âna değin kitâb-ı mezkûr Arapçaya nakledilip edilmediğini istifsâr ve ayn-ı zamanda lisân-ı azbü'l-beyân-ı Fârisîye tercüme olunması için şübbân-ı dûr-bînân-ı Fars'a teşvîkāt-ı lâzıme ibzâl buyurulursa peder-i merhûmun rûh-ı pür-sünûh-ı **[255]** muattarîlerinin ziyâde dil-şâd olacağını fuzûlî arz eylerim. [5](اجيبونا وفقنا واياكم وغفر ولكم ولجميع المسلمين اجمعين بحرمة سيدنا وسيد المرسلين)

Kudüslü

Ali Rıza En-Neşâşibî

ÂLEM-İ İSLÂM

Teârüf-i Ehl-i İslâm

Bombay'da münteşir fârisiyyü'l-ibâre *Islâh* risâlesinin son posta ile gelen nüshası, şark akvâm ve hükûmât-ı İslâmiyyesi beyninde bir ittifâk-ı sûrî ve ma'nevî vücûda getirmek maksadıyla şehr-i mezkûrda teşkîl olunan bir cem'iyet-i ittihâdiyye hakkında şâyân-ı nazar-ı dikkat bazı tafsîlâtı ihtivâ etmektedir. Birkaç asırdan beri âlem-i İslâmiyyet'i tehdîd

[1] Bakara, 2/164.
[2] Bakara, 2/164.
[3] İsrâ, 17/ 85.

[4] "Öğrenin ve öğretin", Süyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr,* 8537.
[5] "Allah dualarımızı kabul buyursun ve bizleri başarılı kılsın! Sizi, bizi ve tüm müslümanları, peygamberlerin efendisi olan Efendimiz hürmetine affetsin."

eden hâdisâtın esbâb-ı mühimmesi, seyyiât-ı ahlâk ve mesâib-i nifâk olduğu düşünülür ise bu cem'iyet-i muhteremenin bir an evvel nâil-i muvaffakiyyet olması temenniyâtı gönüllerden pek hâlisâne sudûr eder. Ehl-i İslâm'ın, a'sâr-ı sâbıkada mazhar olduğu inkişâfât u terakkıyât-ı azîme, bir taraftan urve-i vüskā-yı diyânet ü ittihâda sarılmalarından bir taraftan da adâlet ve fazîlete fart-ı riâyetlerinden ileri gelmişti. Târih meydanda. Biz bu mezâyâdan ne zaman ne kadar uzaklaşmış, mahkûm-ı cehâlet ü betâlet kalmış isek mühlike-i in'idâm ü inkırâza da o kadar yaklaşmışızdır. Bir zamanlar hâl-i vahşet ve bîgânegîde imâte-i eyyâm eden akvâm, bugün bir cihân-ı nûr-ı ma'rifet içinde her türlü lezâiz-i hayâttan istifâde ederek şîrîn-kâm olmaktadırlar. Halbuki onlar bu medâric-i feyz ü ikbâle bizim terk ettiğimiz hakāyıkı rehber ittihâz ederek çıktılar, şimdi de gözlerimizi kamaştıran servet ü sâmânlarıyla, olanca nüfûz ve azametleriyle bir seyl-i hurûşân gibi etrâfa istîlâ edip gidiyorlar. Kavînin zebûnu ezmesi bir emr-i tabîîdir. Acz ü inhitât içinde olduğumuz böyle bir sırada dahi âtî-i karîbi düşünmez, mebnâ-yı ihtirâsât ve agrâz üzerine müesses davâlar ile uğraşarak teşettüt-i kuvâdan başka bir şeye çalışmazsak hâlimiz ne olur.

Bu nukātı teemmül eden *Islâh* kemâl-i teessürle diyor ki: "Şikeste-pâ ve tehî-dest girmek istediğimiz bâzâr-ı medeniyyette kesb-i nüfûz ve i'tibâr etmek için müttehiden kemâl-i vukūf ve faâliyyetle çalışmalıyız." Pek doğrudur.

Asya akvâm ve hükûmât-ı İslâmiyyesinin ahvâl-i hâzıraları ile devletimizin meslek-i ma'lûm-ı müsâlemet-perverîsi, sulh u âsâyiş-i cihâna hâdim böyle bir mukārenetin husûlüne müsâid bulunduğundan bu husûsta bezl-i makdûr eden erbâb-ı hamiyyetin mesâîsi semeredâr olacağı şüphesizdir. Devlet-i Osmâniyye ile İran ve Afganistan hükûmetleri arasında hâsıl olacak bir ittihâd-ı samîmî-i ma'nevîden, bir teârüften hiçbir mahzûr-ı siyâsî tasavvur olunamaz, bil-akis bu sûret-i i'tilâf, muhâfaza-i hukūk ve binnetîce temîn-i terakkıyyât eyleyerek sulh u salâh-ı âleme yeni bir mîzân-ı i'tidâl teşkîl edeceğinden fevâid-i adîdeyi hâizdir. Bu miyânda üç senelik ikāmeti esnâsında İran kâr-perdâz-ı evveli Miftâhüssaltana'nın vücûda getirmeye muvaffak olduğu "Encümen-i Mukaddes-i Vatan-hâhân" ünvânlı cem'iyet-i ittihâdiyyenin sûret-i ictimâını arz edelim.

Geçen Ramazân-ı şerîfin 19'uncu gecesi bin beş yüz kadar İrânî vesâireden eâzım-ı müslimîn, Devlet-i Aliyye başşehbenderi Celâleddin Bey nâmına şehbender vekîli Mahmud Bey de hâzır olduğu halde Bombay'ın mükellef bir mahfilinde ictimâ etmişlerdi. Encümenin reîs-i müntehabı bulunan mu'teberân-ı İslâm'dan Hacı Şeyh Ebû'l-Kāsım evvelâ kıyâm ederek şu meâlde bir nutuk îrâd etti:

"Ma'lûmdur ki buraya Asya hükûmât-ı İslâmiyyesi beyninde te'sîsine hâhişger olduğumuz ittifâk ve teârüfün esaslarını hazırlamak için geldik. Bu emr-i mühimmin husûlüne cem'iyyetimiz daima sâî ve hâdim olmaya karar vermiştir. Biz burada ne kadar uhuvvete riâyet eder, âsâr-ı faâliyyet gösterir isek diğer kardeşlerimiz de bize o mertebe şevk ve meserretle iştirâk ederler. Meclisimiz İran kâr-perdâz-ı evveli Miftâhussaltana hazretlerinin bir semere-i teşvîk ve mücâhedesi olduğu cihetle milletini seven her sâhib-i hamiyyetin kendilerine beyân-ı teşekkürât edeceği tabîîdir. Bizim şimdi sarf-ı zihn ü fikir etmekte olduğumuz bu maksad-ı mukaddesin husûlüne her tarafça çalışılmakta olduğu görülüyor. Nitekim Osmanlı kardeşlerimiz hakkımızda hiçbir müsâadeyi dirîğ etmediler. En kederli zamanlarımızda muâvenetimize şitâb ederek pek kıymetdâr olan dostlukları ile ulüvv-i himmetleri ile bizi minnettâr eylediler. Alelhusûs Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye başşehbenderi Celâleddin Bey Efendi hazretleri daima gam u şâdımıza iştirâk etmektedir. Sultân Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerinin cülûs-i hümâyûnlarını tebrîk esnâsında İrânîlerin mazhar oldukları hüsn-i kabûl ve iltifât da büyük bir nişâne-i teveccüh olmakla millet-i muazzama-i Osmâniyye'ye karşı medyûn olduğumuz ihtisâsât-ı şükr-güzârımızı alenen beyân ederiz.

"Memleketimize ni'met-i meşrûtiyyetin avdeti husûsunda sebkeden müzâheretlerinden dolayı da Afganistan me'mûr-ı siyâsîsi Gulâm Resûlhân'a vesâir Afganlı ve Hindli birâderlerimize dahi arz-ı teşekkür vecîbe-i zimmetimizdir. Habl-i güzîn-i ittihâdı takviye emeliyle bu gece burayı teşrîf zahmetini ihtiyâr buyuran huzzâr-ı kirâma da ayrıca arz-ı imtinân ederiz. Me'mûl-i kavîdir ki ba'demâ münâsip mahallerde vakit vakit bu gibi mecâlisin teşkîl edildiği nazar-ı mefharetle görülür. Bâis-i izmihlâlimiz olan ve ahkâm-ı şer'-i şerîfe muvâfık bulunmayan nifâk u şikākı terk edelim. Ni'met-i ittihâdı takdîs ve takdîr edelim ki sebeb-i terakkī ve i'tilâmızdır. Kezâ bizimle akd-i i'tilâfa tenezzül buyuran Bengale Encümen-i Müslimîni Reîsi Şehzâde Cihândâr Mirzâ hazretlerine de teşekkürât-ı samîmânemizi takdîm ile Bengale encümen-i muhteremenin ve reîs-i muazzamının saâdetini eltâf-ı ilâhiyyeden temennî ederiz."

[256] Umûmun mazhar-ı tasvîb ü tahsîni olan bu mütâlaâtın hitâmından sonra cem'iyetin müessisi sıfatıyla Miftâhüssaltana ayrıca huzzâra ve perestişkâr-ı teârüf-i İslâm olanlara beyân-ı teşekkürât ile:

"Millet-i İslâmiyye'nin şimdiye kadar terakkıyât ve medeniyet-i hâzıradan kābiliyeti nisbetinde nasîbedâr olamaması ve mevki'-i ictimâîsi dûçâr-ı tezellül olarak nüfûz-ı siyâsîsini kaybeylemesi esbâbını böyle bir gecede zikretmek istemem. Şimdi bir rûz-ı visâldir, hicrândan şikâyet lâyık olamaz" demiş ve ba'dehû maksad-ı mukaddesi daha ziyâde izâh etmiş olmak üzere şu sûretle idâre-i kelâm eylemişlerdir:

"Şeh-râh-ı terakkīde tayy-i mesâfenin –birçok mehâlik ve mevânie karşı– yegâne çâresi ittihad olduğu herkesçe müsellemdir. El ele veren efrâd, her türlü hâtırâtı def' ile hukūk ve azametlerini muhâfaza edebilirler. Alel-husûs dîn-i mübîn-i İslâm'ın bu babda evâmir-i ekîde ve belîgası vardır. Her İslâm hükûmetine bu nükte-i mühimmeye riâyet etmek akdem-i vezâiftir. Asya hükûmât-ı İslâmiyyesi beyninde bir teârüf-i sahîh vücûda getirmek emeli bende öteden beri cây-gîr idi. Bazen ukalâ ve hayır-hâhân-ı kavmin esbâbını ihzâra tevessül eylemelerini beklerdim, bazen de feverân-ı efkâr ve hissiyât ile bizzât her nevi fedâkârlığı ihtiyâra karâr

verirdim. [1](الامور مرهونة باوقاتها) müfâdınca vaktâki hükm-i gerdiş-i eyyâm beni hâk-i Hindistân'a îsâl etti. Gördüm ki muktezeyât-ı vakt, inkılâbât-ı ahîre, nâsiye-i müslimînde bir nişâne-i kesâlet ve efsürdegî peydâ etmiş. Bu te'sîrât dahi âmâlimi tecdîd ve beni teşcî' eyledi. Memâlik-i Osmâniyye ile Îrâniyyenin ahvâl ve evzâı tagayyür-pezîr olup da mâni'-i muhâleset ü ittihâd olan ridâ-yı muzlim aradan ref' olununca âsâr-ı saâdet ü ikbâl çehresi görünmeye başladı.

Her taraftan gelen müjde-i yümn ü mesâr, kalblerimizdeki ümîdleri artırdı. Bir taraftan Necef Hey'et-i Mukaddes-i İlmiyyesi'nin ahkâm-ı ekîdesi, Kalküta'da intişâr eden *Hablü'l-Metîn* gazetesinin nesâyih ve irşâdâtı, diğer taraftan Osmanlı terakkī-perverânının husûl-i ittihâd için bezleyledikleri müsâedât ve teveccühât bu encümenin tesrî-i ictimâına vesîle olmuştur. Huzûr-ı ilâhîde ve nezd-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî'deki şermendeliğimizi bu gecenin âb-ı safvetiyle izâleye çalışıyoruz. Peygamberimiz bu gece bize nazar-ı hoşnûdî ile bakıyor. İslâm'ın teâlî ve terakkīsi esaslarından birini bu gece vaz' ettiğimiz için ben bu şeb-i muallâ-yı mübâreki umûm cihân-ı İslâm'a tebrîk ederim. Biz bu geceden i'tibâren yekdiğerimizin mihribânı ve yâr-ı vefâdârıyız. Aramızdaki ihtilâfât külliyen zâil olmuştur."

وفا کنیم و مودت کنیم و خوش باشیم
که در طریقت ما ظالمیست رنجیدن[2]

Bundan sonra miftâhü's-saltana Necef Hey'et-i İlmiyyesi erkânından Âyetullâh Mâzenderânî Hazretlerinin evvelce vukū' bulan istîzâha cevâben gönderdikleri nâme-i şerîf ile nutuklarına hüsn-i hâtime vereceğini beyân ederek fıkarât-ı mühimmesini iktibâs ettiğimiz şu mektûbu alenen okumuştur:

Bombay'da İran kâr-perdâz-ı evveli Miftâhussaltana Hazretlerine

"İki *Islâh* cerîde-i ferîdesiyle bir kıt'a mektûb-ı şerîfleri resîde-i dest-i i'zâz oldu. Ehemm-i tekâlîf-i dîniyye bulunan ittihâd-ı İslâm'ın te'mîn-i esbâb-husûlü emrindeki hüsn-i niyyet ve mesâî-i vâkıaları hakīkaten sezâ-vâr-ı teşekkür ve mahmedettir. Âlem-i İslâm'ın bu ihtiyâc-ı mübremi fehm ü idrâkteki isti'câli şimdiye kadar uğranılan mahrûmiyet ve felâketlerin lutf-ı Hak'la artık pâyâna erdiğine ve ba'de-mâ şehrâh-ı terakkīde merhale-peymâ-yı izz ü ikbâl olacağına delîl-i kavî addolunabilir. Sadr-ı evveldeki müslümanların nısf-ı asr zarfında hayret-âver-i ukūl olacak sûrette iktisâb eyledikleri nüfûz u azamet hep eslâf-ı kirâmımızın mebâdî-i ihtilâfı kal' ve esâs-ı ittihâda tevessülleri sâyesinde idi.

"Millet-i İslâmiyye'nin bugünkü tenezzül-i ictimâî ve sukūt-ı siyâsîsine de Hazret-i Seyyid'in zamân-ı hilâfetinde hudûs ile karnen ba'de-karnin evlâd u a'kāba sirâyet ede ede bu derece-i uzmâda şâh u berk peydâ eyleyen ihtilâfât sebep olmuştur.

"Maahâzâ ulemâ ve ukalâ-yı dînin teşvîkāt-ı hayır-hâhânesi mazhar-ı te'yîdât-ı samedâniyye olarak az vakitte âsâr-ı tefrikanın külliyen zâil ve fikr-i vâcibü'l-emsâl-i teârüf ve ittihâdın ezhân-ı nâsta tedrîcen sâbit ve râsih olacağına emînim.

"Seyyidü'l-ulemâ Ağa Seyyid Abdülhüseyin Lârî'nin bu vazîfe-i mühimmenin icrâsına mümânaat etmekte bulunduğuna dâir olan istîzâhâtınıza gelince: Sâbıkan da bâ-telgraf vukū' bulan iş'ârât-ı aliyyelerini, Seyyid'in bu hareketi İslâmiyet'e düşmanlık olduğu beyânıyla Tahran ve Dersaâdetten aldığımız şedîdü'l-meâl müteaddid telgraflar ibtidâen te'yîd etmişti. Bilâhare icrâ eylediğimiz tahkīkat ve muhâberâttan ve Şîrâz ile Bender Bûşîr'den aldığımız telgraflar mündericâtından bunun Seyyid'i âlem nazarında lekelemeye çalışan Benî Kavâm'ın netîce-i tahrîkâtı olduğu anlaşılmıştır. Tahran cerâidinden bazılarının ahvâli tahkīk etmeden muhâlif-i hakīkat neşriyâtta bulunması ne kadar mûcib-i teessüf ise *Islâh* gazetesindeki mütâlaât-ı siyâsiyyenin kıymeti ve fevâidi de o kadar teşekküre sezâdır. Bu meslek-i sahîhde ber-devâm ve nâil-i muvaffakıyyât olmanız duâsı hemîşe vird-i zebânımdır. Bâkī es-selâmu aleyküm ve rahmetullâhi ve berakâtuhu"

"Tasvîr-i Efkâr"

HİNDİSTAN MÜSLÜMANLARI HEY'ET-İ TÜRKİYYESİ

Hindistan'da kâin Bombay şehri ile sâir bilâd-ı cesîmede sâkin ahâlî-i İslâmiyye gençleri memâlik-i Osmâniyye'de Kanûn-i Esâsî'nin tecdîd-i meriyyetiyle memleketin meşrûtiyet-i idâreye mazhariyetinden dolayı Osmanlı kavmine îfâyı tebrîk ve bu münâsebetle hâk-pây-ı Hazret-i İmâmü'l-müslimîne arz-ı ta'zîm eylemek üzere bir hey'et-i mahsûsa teşkîl etmişlerdir. Bu hey'etin karîben Hindistan'dan şehrimize geleceği beyân ediliyor.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] "Her işin bir vakti vardır."

[2] "Vefalı olalım, dayanışma içinde bulunalım ve güzellikler arasında hoş bir ömür sürelim. Çünkü bizim yolumuz kimseye zulüm etme ve rahatsızlık verme yolu değildir."

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

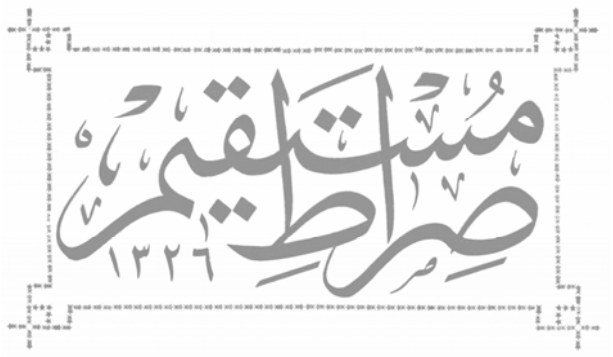

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

30 Aralık 1909 17 Zilhicce 327 Perşembe 17 Kânûnievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 69**

İSLÂM VE HANOTAUX

Müslümanlar arasında zamânını ilim tahsîline hasredenlere gelince, bunlar da ikiye ayrılır.

Birinci kısma dâhil olanlar kendilerini ulûm-ı dîniyyenin vârisi, muhâfızı kıyâs edenlerdir ki, müslüman memleketlerinin çoğunda bunların efrâdı azaldıktan başka uğraştıkları ulûmun da, bakanların bir şey anlayamayacağı, rüsûmdan fazla bir yeri kalmamıştır. Mısır gibi, İstanbul gibi bazı memleketlerde bu gibi ulûm ile meşgul olanların ekalliyyette kalan zekîleri de ancak zamânın, kıllet-i irfânın ta'yîn etmiş olduğu birtakım kitapları anlamaktan başka iş göremiyor. Bu anlamak da şu lâfız şu ma'nâya delâlet eder, diye kestirip atabilmekten ibârettir ki nefiste bu i'timâd hâsıl olduktan sonra onlarca ilim tahsîl olunmuş demektir; artık isterse bu kadar bir tahsîl ile din, fikir sâlim kalabilsin, isterse kalmasın, orası aranılmaz.

Bunlar ayniyle babalarından kalan silâhı süs yerine duvara asan, lâkin ne onu kullanmak, ne de pasını silmek için eline almayan adamlara benzerler. İşte kullanılmayan, hizmet olunmayan böyle bir silâh pas içinde çürür gider. Din kendilerinin bilmediği birtakım faydalı ulûmu men eder vehminde bulunan bu adamların bir sakīm mütâlâaları daha var ki o da kendilerinin halk ile münâsebeti olmadığını, bu sebepten emr-i bilmârûf, nehy-i anilmünker gibi bir vazîfeleri bulunmadığını zanneylemeleridir. İşte bununla dîni anlamak husûsunda öyle büyük bir hatâ irtikâb etmiş oluyorlar ki diğer hatâların hiçbirine benzemez.

Zâten birçoğunun, hattâ ekseriyeti teşkîl eden kısmın dîni anlamak husûsunda o kadar yanlışları var ki saymaya hâcet göremiyoruz. Artık bu kısma dâhil olan erbâb-ı tahsîl yüzünden millete ufacık bir fayda, ümmetin salâhına cüz'î bir te'sîr beklemek doğru olamayacağı meydandadır.

İkinci kısma dâhil olanlara gelince bunlar birtakım gençlerdir ki velîleri tarafından büyük, küçük bir me'mûriyete kayırılmak için yetiştirilmiştir. Bu kısmın az, yahud çok olan efrâdı ulûm-ı cedîde nâmıyla yâd olunan fenlerin mebâdîsini öğrendikten sonra babası tarafından kendisine hazırlanmış olan mansıba ehil olmak için ne lâzımsa onu elde etmeye çalışır. Bununla berâber bütün tahsîli zihnine yerleştirdiği iki, üç kelime, dört beş hayâlden ibârettir ki bunlar şehâdetnâme almaya medâr olur.

Bunlardan bir kısmı da Avrupa'ya gider, Avrupa'dan avdetini müteâkib bir vazîfe yakalayabilirse onunla kanâat eder. Himmetini o vazîfe dâiresinde çalışmaya hasreyler. Böyle bir vazîfe elde edemeyenler ise kapı kapı dolaşarak intizârda bulunur. Ümîdlerinin boşa çıktığını görür de bıkar, yahud işten, amelden kalırsa artık kahve köşelerinde, yahud diğer birtakım sefâhethânelerde vaktini heder eder, durur. Bunların içindeki erbâb-ı salâha gelince adetleri az olduktan başka halkın mesâlihine hiç ehemmiyet vermezler; isterse ahâlî mes'ûd olsun, isterse felâkete düşsün, isterse mahvolsun, isterse hayat bulsun tamâmıyla lâkayd kalırlar. Pekâlâ! Bu gibilerin öğrendikleri ulûmun ümmete ne faydası olabilir? Bununla berâber her memlekette müstesnâ olarak birtakım nâfi adamlar bulunur ki adetlerinin günden güne çoğalması, mensup oldukları ümmetlerin kendilerinden fayda görmesi memûldür.

[258] İşte ilme karşı erkeklerin vaziyeti bundan ibâret. Kadınlara gelince bunlarla dinlerine, yahud dünyâlarına âit olup bilinmesi kendilerine vâcib olan şeyler arasına bir perde gerilmiştir ki ne zaman kalkacağı bilinemez. Kezâlik oruç gibi ferâizin sûret-i edâsından başka bir şey öğrenmeleri kimsenin aklına gelmez. Fıkha âit malûmâtları da görenek

sûretiyle belledikleri şeylerden, helâl ve harâma dâir vâris oldukları akāidden ibârettir. Zihinleri hurâfât ile doludur, sözlerinin medârı kâmilen türrehâttır. İçlerinden pek azı istisnâ edilebilir ki onları saymak bir dakika bile sürmez.

Müslümanlar tevekkülün, kaderin ma'nâsını yanlış anladılar, o sebepten işi gücü bırakıp atâlete koyuldular, umûru hâdisâtın cereyânına terk ettiler, bu sûretle Cenâb-ı Hakk'ı hoşnûd ettiklerini, dînin ahkâmını yerine getirdiklerini zannediyorlar.

Müslümanlar kendilerinin en hayırlı bir ümmet olduklarına, izzet ve kudretin ebediyyen dinleriyle berâber bulunduğuna dâir olan nusûsu da yanlış anladılar. Bîçâreler öyle zannediyorlar ki hayır müslimin ünvânına mülâsıktır; izzet ve ref'et müslimin lâfzına tâbidir, isterse o lâfzın medlûlü hiç tahakkuk etmesin. Kendilerine bir musîbet isâbet ederse kazâ ve kaderle mütesellî olarak o musîbetin def'i için hiçbir çâre ittihâzına kalkışmaksızın yalnız imdâd-ı gaybe muntazır olurlar, Kitâbullâh'ın, sünnet-i Resûl'ün hükmüne mütâbaatla mâfâtı telâfî etmek, yahud meydandaki felâketi def' eylemek taraflarına hiç yanaşmazlar.

Müslümanlar ulülemre itâatin ma'nâsını da yanlış anladılar, onların evâmirine inkıyâdı sû-i isti'mâl ettiler, evet bütün umûrunu hâkime tevdî ederek, bütün şuûnunda tasarrufu ona bırakarak kendileri arka çevirdiler. Vermekte oldukları vergiden başka hiçbir muâveneti olmaksızın hükûmet idârî, siyâsî bütün umûru yalnız başına îfâ edebilir zannında bulundular. Çocukları askerliğe alınacağı zaman babalarının ne kadar mahzûn olduğu, evlâdını bu hizmetten kurtarmak için her birinin ne kadar uğraştığı görülürse müslümanların kısm-ı a'zamı tarafından hükûmete verilen ma'nâ ile medlûl-i aslînin beynini te'lîf aslâ kābil olamayacağı anlaşılır. Kezâlik bunların hâkime olan i'timâdları âdetâ te'lîh derecesine varmıştır. Zîrâ onu kimsenin muâveneti olmaksızın her şeyi yapmaktadır zannediyorlar. İşte bu müfrit i'timat kendilerinin veliyyülemri büsbütün yalnız bırakmalarına, hiçbir husûsta ona muâvenet etmemelerine sebep oluyor, meğer ki sûret-i cebriyyede böyle bir muâvenete da'vet olunsunlar. Bununla berâber kerhen iş görmeye sevk olunan bir adamdan ne hayır beklenebilir.

Hâkimlere gelince bunlar ümmeti düşmüş olduğu kuyudan çıkarmak husûsunda nâsın en ileride bulunanlarından oldukları halde vazîfelerini edâya âit umûra karşı avâmın musâb olduğu cehilden bunlar da nasîbedâr olduğu için hüküm kelimesinden insânları kendi keyiflerine mahkûm etmekten, ibâdullâhın malını kendi hevesleri uğrunda heder eylemekten başka bir ma'nâ anlamıyorlar. Hem bu isrâfâtta ne adâlete riâyet ediyorlar, ne Kitâbullâh ile istişârede bulunuyorlar, ne de sünnet-i Resûl'e tâbi oluyorlar.

Bütün bu uygunsuzluklara inzimâm eden mezheb tefrikaları, birçok bid'atler, bir yığın mütenâkız reyler, körükörüne taklîdler sâikasıyla meşrebler, emeller alabildiğine dağıldı. Bu mütehâlif âmâl erbâbı kendi hevesine mağlûb olarak hakka bakmaz, bâtıldan çekinmez bir hâle geldi. Bütün mesâîsi hasmına galebe çalmak cihetine münhasır kaldı. Bu hasım ise söz arasında din kardeşi yâd ettiği adamdan başkası değil!

Bunların hepsinden başka müslümanların akīdesine ârız olan en büyük bir bid'at var ki o da kendilerinden, dinlerinden ümîdi keserek artık halkın fesâdına karşı çâre yoktur, ümmet-i İslâmiyyeye isâbet eden felâketi hiçbir vâsıta izâle edemez, gün behemehâl günden beter olacaktır, zannında bulunmalarıdır. Bu ye's öyle mel'ûn bir marazdır ki Kitâbullâh'a, Sünnet-i Resûl'e temessük etmeyerek mevsûk olmayan birtakım rivâyâta kapılmaları, yahud ahbâr-ı sahîhanın ma'nâsını yanlış anlamaları yüzünden ümmetin vücûduna sereyân etmiş, kalbini teshîr eylemiştir. Müslümanların ruhlarını, akıllarını bu kadar perîşan eden hiçbir illet yoktur. Zâten [1](اِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ) kavl-i celîli bu musîbetin derecesini tasvîre kâfîdir.

Diğerlerini saymak uzun sürecek olan bütün bu bid'atlere himmetlerin za'fı, azimlerin devamsızlığı, işlerin bozukluğu inzimâm ediyor ki bu münâsebetsizlikler âilelerden başlayarak ümmetin hey'et-i mecmûasına dayanıyor. Her tabakada, her dâirede, husûsiyle hükûmetlerin devâirinde kendini gösteriyor. Müslümanların ithâm olunduğu körükörüne bir taassub-ı dînî de bazı bilâd-ı İslâmiyye'deki akvâma ancak bu bid'atlere tebean ârız olmuştur. Bununla berâber ben müslümanların bu taassub-ı dînî husûsunda şarkta, garpta hiçbir millet-i Nasrâniyye'nin varmış olduğu derecâtın en aşağısına bile yaklaşabileceğini teslîm edenlerden değilim. Şâhidim ise târihdir ki hiç yalan söylemez.

Dinlerine birçok bid'at sokmaları, usûl-i dînî yanlış anlamaları, şerîatın mebâdîsinden bile gafil olmaları sebebiyle müslümanların başlarına bu kadar felâket geldi. Cenâb-ı Hak onlara şükrünü edâ etmedikleri ni'meti ellerinden alacak, küfrân-ı ni'metin müstelzim olduğu ukūbeti ta'yin edecek birtakım akvâm musallat etti ki imdâd-ı ilâhî yetişmedikçe bu muhâcimlerin elinden kurtulmak imkânı yoktur. Bundan başka Allah müslümanları dinlerine bütün ayıpları isnâd eden, Müslümanlık yâd edilince o dîn-i tâhirin berî olduğu bütün levsiyâtı izâfeden çekinmeyen, İslâm'ı akvâm ile medeniyet arasında gerilmiş bir perde sûretinde telâkkī eyleyen, **[259]** daha doğrusu insanların mahrûmiyet-i ebediyyelerini mûcib bir belâ addeden bir sürü düşmanlara mübtelâ etti.

Geçen asr-ı hicrînin ortalarında Acemistan, Hindistan, Arabistan taraflarında, daha sonra Mısır'da ukalâ-yı müslimînden bazıları uyanarak bu felâketin mâhiyetini tedkīke, buna bir çâre taharrîye başladılar inşâallah günün birinde aramakta oldukları gâyete vâsıl olurlar.

Şeyh Muhammed Abduh

Mehmed Âkif

İCTİHÂDA DÂİR

–mâba'd–

Ama Ebû Hanîfe devirlerinde efkâr-ı ulemâda başka bir küşâyiş hissolunmaya başlamıştı. İçtihâdın bir nevi' terakkī

[1] Yûsuf, 12/ 87.

ve tekemmülle mazhar olduğu görülüyordu. İbâdât, muâmelâta âit mesâil-i müteferrika ebvâb ve fusûle ayrılıyor. Ebvâb ve fusûl dahi tasnîf edilerek kitaplar teşkîl olunuyordu.

Bâb, fasıl, kitap nazar-ı mütâlâaya alınmayarak ancak mesâilin edille-i şeriyyeden hangisine müstenid.. mes'ele, delîlin hangi nokta hangi cümlesinden anlaşılmış olduğu taharrî edilmeye başlanmıştı. Zihin bu kadarla da tevakkuf etmiyor; acaba bu delîle ne gibi mes'eleler istinâd ediyor; bu delîlin tahaddüsüne mesâil-i müteaddide mi, yahud mes'ele-i müteayyine mi dâhil oluyor; mes'ele, bu delîlden nasıl anlaşılıyor; mes'ele ile delîl arasında nisbet nasıl?..... diyerek ezhânda bir fikr-i taharrî, fakat başka bir üslûbda, başka bir tarîkte fikr-i taharrî uyanmıştı. İşte bâdî-i nazarda pek sathî görünen bu es'ile-i zihniyye usûl-i fıkhın esâsına doğru bir hareketti. Netîcede usûl-i fıkhın esâsını teşkîl eden "aksâm-ı nazm" meydana çıktı. Filhakika kavâid-i usûliyye, ictihâd başlandığı günden beri amelî olarak daima mevcuttu. Lâkin nazarriyâtı, ıslâhâtı tedrîcî bir sûrette meydana geldi. –Anlaşılıyor ki usûl-i fıkhın nazariyyâtı ile ictihâd arasında bir asra karîb bir açıklık mevcuttur.-

Ezhân-ı ulemâ bu kadarla da iktifâ etmiyordu. Efkârda dahi mesâil-i cüz'iyye-i fıkhıyye arasında olan niseb-i akliyyenin taharrîsine ve maânî-i mesâilin tecrîdine meyledebilecek kadar küşâyiş, bir feyz-i ilmî meşhûd oluyordu. Mesâil-i fıkhiyye üzerinde tahlîlât ve tecrîdât icrâ ederek mesâil arasında olan niseb meydana çıkarılıyor; bu ma'nâ-yı umûmî elde edilerek kavâid-i külliyye-i fıkhiyyeye irtikâ husûle geliyordu. İşte bu devre fıkıh için, ictihâd için pek yüksek bir devre-i terakkī idi. Bu devre içinde mesâil-i fıkhiyye, tasnîf ve tedvîn, kavâid ve usûle rabtolunarak hakîkaten bir ilim şeklini ahz etmişti. İctihad için dahi usûl ve kavânîn vaz' edilerek âdetâ bir san'at-ı ilmî hâlini almıştı.

Irak mekteb-i fıkhîsi ve ictihâd birden bire bu terakkîye mazhar olamamıştı. Bu hâle gelinceye değin birçok safhalar irâe etmiş; asra karîb bir zaman içinde "te'essüs" ve "tevessü'" devirlerini geçirerek yüzlerce ulemâ ve müctehidînin geceli gündüzlü akılların hayrân kalacağı bir tarzda sa'y ü gayretleri, ictihâdları sâyesinde şu devre-i tekemmüle vâsıl olmuştu.

Abdullâh bin Mes'ûd ve ashâbının ve Alkame bin Kays ve rüfekāsının zamanları, Irak mekteb-i fıkhîsinin devre-i teessüsünü mahmûl idi. İbrâhîm Nah'î ve rüfekāsı ve ashâbı devre-i tevessü'ü idâre etmişlerdi. Devre-i tekemmül ise İmâm Ebû Hanîfe'nin ictihâda başlamasıyla bed' eylemişti.

* * *

Ebû Hanîfe hazretlerinin hayât-ı fıkhiyyesi huzûr-ı Hammâd'da tedrise başlamasıyla bed' eder. Hammâd vâsıtasıyla Irak mekteb-i fıkhîsinin bütün safahâtına kesb-i vukūf ettikten sonra dâire-i tetebbuâtını tevsî' eyler. İlm-i fıkh nokta-i nazarından âsâr ve sünen üzerinde taharriyât icrâsına başlar. Bu babda Ömer bin el-Hattâb, Ali bin Ebî Tâlib, Abdullah bin Mes'ûd, Abdullâh bin Abbâs –rıdvânullâhi aleyhim– hazerâtının ashâbından büyük bir istifâde te'min eyler. Bu sûretle Irak mekteb-i fıkhîsi için büyük bir devre-i terakkī başlamış olur. Artık ictihâdın dahi müteveccih olduğu nokta-i tekâmüle vusûl etmek üzere bulunduğu görülür.

Hazret-i İmâm ekseriyet itibâriyle mesâil-i müteferrika-i fıkhiyyeyi, Irak usûl-i ictihâdını Hammâd (radiyallâhu anh) vâsıtasıyla İbrâhîm Nah'î Hazretlerinden telâkkī eyler. Yine müşârünileyh, yahud diğer biri vâsıtasıyla nâdiren başka bir zâtlara istinâd ettiği de meşhûd olur. Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî Hazretlerinin İmâm'dan rivâyet tarîkiyle tahrîr buyurduğu eserlerde ibrâz eylediği senedât nazar-ı dikkate alınırsa bu hâl bütün göz önüne gelir.

Hazret-i İmâm'ın alelekser fıkha dâir olmak üzere rivâyet ettiği âsâr ve sünende turuk-ı müteaddide meşhûd oluyor. Şuyûhu miyânında tabakāt-ı muhtelifeye mensup birçok tâbiîn ile altı yedi sahâbî-i kirâmın esmâ-yı şerîfelerine tesâdüf olunur. İmâm'ın şu müsnedâtı Ebû Yûsuf Yâkub, Muhammed bin Hasan, Hasan bin Ziyâd el-Lü'lüî taraflarından cem' edildiği gibi, daha sonraları on beş yirmi kadar huffâz-ı hadîs ve kibâr-ı fukahânın ibzâl buyurdukları sa'y u gayret ile senedâtı tedkīk olunarak on beş yirmi kadar azîmü'l-cüsse eserlerin cem' ü telîf olunmuşidi.

Hazret-i İmâm'ın mahfûzâtını ekâbir-i ulemâ ve fukahâyı müctehidînden birçok zevât-ı kirâm ahz u telâkkī ederek ahlâfa nakl u rivâyet eylemişlerdir. Amr bin Dinâr, Abdullah bin Mübârek, Yezîd bin Hârûn, İbâd bin el-Avvâm, Heşîm, Vekî' bin el-Harrâc, Hümâm bin Hâlid, Süfyân bin Uyeyne, Fudayl bin İyâz, Dâvûd et-Tâî, İbni Cüreyc, Abdullah bin Yezîd, Mis'ar bin Kidâm, İsmâîl bin Ebî Hâlid, Şerîk bin Abdillah, Hamza bin Habîb rüvât-ı meşhûresi cümlesindendir.

Muâsırînden Süfyân-ı Sevrî, İbni Ebî Leylâ, İbni Şübrüme hazerâtının dahi İmâm'dan bazı ehâdîs nakleyledikleri söyleniyor.

[260] Hazret-i İmâm, fikir ve ictihâdca nokta-i müntehâyı i'tilâya kadar yükseldikten sonra en evvel bütün mesâil-i fıkhiyyeyi, hepsini birden nazar-ı tedkīkine arz etti, bunları sûretlerinden keyfiyetlerinden, hülâsa avârız ve şahsiyâtlarından tecrîd ederek ilm-i fıkhın rûhunu keşfetti; dedi ki:

İlm-i fıkıh, "Nefsin kendisi için fâideli ve zararlı olan şeyleri bilmesidir…"

İşte ilm-i fıkıh böylece rûhuyla, hakīkatiyle tahdit olunduktan sonra ictihâd, bütün müşkilât-ı ârıziyyeden kurtularak bir kolaylık kesbetmiş bulunuyordu. Buna kadar ise ictihâd için bir mevzû-i muayyen ma'lûm değildi: Sâhada bir vüs'at, bir umûmiyet, binâenaleyh mahall-i ictihâdda bir mübhemiyet mevcuttu. İşte ilm-i fıkhın tahdîdiyle ictihâd için menâfi'-i insâniyye ile mazarrâtı arasında geniş fakat ma'lûm bir meydan açıldı. Bu meydanda her mütefekkir, her müctehid istediği kadar at oynatabilecekti.

İmâm'ın bu ta'rîfi ne kadar ulvî… Târîh-i ictihâdda ilm-i fıkh için daha böyle bir tarîfe tesâdüf olunamaz. Şer'î olmakla berâber felsefî; fakat insâniyete, hayâtımıza temâs eder bir fikr-i âlînin mahsûlü.. İlm-i fıkhın insâniyet üzerine bir bâr-i sakīl, bir tekâlîf-i şâkka tahmîl etmek için vaz' edilmiş olmayıp belki gaye-i emelin saâdet-i beşer olduğunu i'lân eder.

Fakat biz her vakit yaptığımız gibi burada da elfâza, zâhire boğulup kalmışız; biz bu ta'rîfi ezberlemiş; metnini, sarfî, nahvî… olarak tahlîl eylemişiz; fakat bunlardan hiçbiri bizim hakîkati, rûhu anlayabilmemize yardım etmemiş; biz daima elfâz hamalı olup kalmışız. Hâlâ da öyleyiz. Bu ta'rîf anlaşılmış ola idi, biz ilm-i fıkhı böyle mahdud birkaç düstûrdan ibâret zanneder miydik, bu sûretle mukaddes İslâmiyet'in düşmanları tarafından ta'n ü teşnî' edilmesine geniş fakat menhûs bir yol açar mıydık? Biz bu tarîfi hakkıyla anlamış ola idik, nüfûs-ı insâniyyenin leh ve aleyhinde olan şeylerin adem-i mahdûdiyyeti meydanda dururken "bâb-ı ictihâd mesdûddur" demeye cesâret-yâb olur muyduk?!..

İşte Hazret-i İmâm ilm-i fıkhı böylece tahdîd ettikten sonra ictihâda başladı.. İctihâd için, fıkıh için en mühim olan kavânîni vaz' eyledi. Bu sûretle ictihâd, fıkıh hep kesb-i suhûlet ediyordu. Çünkü artık bunlar bir mantık dâiresine giriyordu. Diğer cihetten fıkh-ı İslâm'da –Irak mekteb-i fıkhîsi dâhilinde– bazı tadilât ve tehzîbât icrâ ettikten sonra tasnîf ve tedvînini icrâ etti. Bâlâda arz ettiğimiz vechile Irak mekteb-i fıkhîsi bir şahsiyet artık, müntehâ-yı tekâmüle erişmek üzere bulunuyordu.

İlm-i fıkh için vaz' ettiği tarîften dahi anlaşıldığı üzere İmâm hazretleri ictihâdında, hall-i mesâilde, iftâsında daima bir ma'kūliyet, daima bir suhûlet gösterir. Ol hazrete isnâd olunan mesâilin, müctehedâtın, usûl ve kavânînin ta'lîlâtı, temessükâtı nazar-ı itibâra alınırsa bu hakîkat bütün vuzûhuyla meydana çıkar.. Bu hâli dahi Hazret-i İmâm kendi ictihâdının bir netîcesi olmak üzere kabul etmişti.

Hazret-i İmâm bütün bununla berâber nakle dahi pek büyük ehemmiyet atfetmekte bulunduğundan ahbâr-ı âhâdı akîse-i sahîhaya takdîm eylerdi. Bu da ictihâd-ı zâtîsi idi.

İşte Irak mekteb-i fıkhîsi şu arz edilen iki ictihâd ile Hicâz mekteb-i fıkhîsinden, ta'bîr-i dîğerle mezheb-i Hanefî, mezheb-i Mâlikî'den ayrılıyordu. Şu iki mektep, şu iki mezheb arasında olan bütün ihtilâfâtın şu iki asla rücû' ettiği görülür.

–sonu var– **Kazanlı Halim Sâbit**

Fransızca Bir Risâleden:

JAPONLAR'IN 1909 SENESİNDEKİ KUVÂSI

Japonlar'ın ziyâde ulûm ve fünûnun tatbîkāt-ı ameliyyesine ehemmiyet verdiklerinden Avrupalılar'ın sırf felsefî olan efkâr ve malûmâtlarına pek o kadar itibâr etmezler. Bunlara işsiz adamların vakit geçirmelerine yarayan münâkaşât-ı bîsûd nazarıyla bakarlar. Avrupalılar'ın ahlâka, psikolojiye, dîne âit mübâhesâtından bir şeyi anlamazlar roman vesâire gibi uydurma şeylerden duyulan zevke, lezzete kat'iyyen bîgânedirler.

Ahâlînin hattâ en aşağı tabakası bile ecnebîlere karşı, tabasbustan, âdîlikten ârî olmak şartıyla, son dereceye kadar eser-i iltifât ve nezâket gösterirler. Fakat ecnebîler Japonlar'ın kendilerine karşı ne gibi bir fikirde bulunduklarını yani nahvet-i vatan-perverleri îcâbâtından olarak daima ecânibe düşman nazarıyla baktıklarını bilirler.

Muhârebe-i ahîreden beri Japonya kuvâ-yı askeriyyesinde meşhûd olan terakkīyâtın yegân yegân ta'dâdına bu makale mütehammil olmadığından bu terakkīyâttan bir nebze bahsolunacaktır.

Japonya'da fırkalar Avrupa kolorduları sûretinde tensîk ve teşkîl edilmiştir. Mes'ele-i zâilede Japonya'da on üç fırka mevcut olup bunlardan biri hâssa fırkası idi. Vehle-i ulâda bu kadar zayıf gibi görünen şu kadroların 1904 senesinden 1905 senesine kadar 7.500.000 askeri seferber hâline vaz' ettiği maal-istiğrâb müşâhede olunmuştur.

Bidâyet-i muhârebede beher fırkanın mevcûdu 11,400 piyâde, 430 süvârî, 830 istihkâm efrâdıyla 5,500 saff-ı harbe gayr-ı dâhil efrâttan, 36 toptan ibâret iken bunlara birer livâ ilâve edildi. Livâlar iki alaydan alaylar da "Kobi" ikinci ihtiyât efrâdından müteşekkil ikişer taburdan ibâret idi. "Liaotung" muhârebesinden sonra fırkaların adedi on altıya iblâğ, diğerleri gibi bunlara da "Kobi" alayları ilâve olundu. Mokden muhârebesinde üç taburdan müteşekkil **[261]** alayların mevcûdu beşer, "Kobi" alaylarının mevcûdu da üçer bin kişi idi. Japonlar bu sâyede cephede 430.000 kişi bulundurmaya muvaffak oldular. Japonların ahîren ne sûretle tezyîd-i kuvâ ettikleri âtîdeki cetvelden anlaşılır.

1904'te: Tabur piyâde	Süvâri bölüğü	Dağ ve sahrâ bataryaları	
168	59	114	
Ağır topçu taburları	İstihkâm taburları	Muhâbere bölükleri	
19	14	1 şimendöfer 1 telgraf	
1909'da: Tabur piyâde	Süvâri bölüğü	Dağ ve sahrâ bataryaları	
244	89	161	
Ağır topçu taburları	İstihkâm taburları	Muhâbere bölükleri	
28	19	3 şimendöfer 1 telgraf 1 baloncu	

	Muvazzaf	İhtiyât	Müstahfiz zâbitânı
1904'te takrîben	8.000	???	???
1909'da takrîben	10.088	5.034	3060

Her sene neş'et eden zâbitânın mikdârı âtîdeki cetvelden anlaşılır:

1904	1905	1906	1907
549	1238	1068	1054

Asker beynindeki vahdet-i sülûk ve idâreyi temîn için sunûf-ı muhtelife-i askeriyye umerâ ve zâbitânı senede sekiz gün Harbiye Nezâreti'nde toplanırlar. Bu esnâda birçok konferanslar verilir. Bundan başka bütün fırka kumandanları senede birkaç kere Tokyo'da ictimâ ederler. Husûsiyle bazı mesâil-i muhtemele hakkında ta'lîmât i'tâsına lüzûm görülürse bu yolda ictimâât vukū' bulur. Bahriye umerâ ve zâbitânının kâffesi de bu ictimââtta hazır bulunur. Japonlar sunûf-ı askeriyye beyninde muhâfaza-i revâbıta son dereceye kadar dikkat ederler. Bu ictimââtın kâffesi hep bu maksada müsteniddir. Hemen bütün fırkaların "Shlon" ve "Ma-

yi" gibi manevra mahalleri vardır. Birçok barakaları hâvî olan bu meydanlarda nişan talîmi de edilir. Yekdiğerine karşı çıkan iki fırka tarafından icrâ olunan büyük manevralar bazı merâsim-i mahsûsa ile hitâm-pezîr olur. Evkāt-ı sâirede kimseye görünmeyen imparator bu esnâda askerle berâber bulunur. Manevra bittiği gün bir ziyâfet verir. İki fırkanın bütün zâbitânı bu ziyâfette hazır bulunur. Büyük bir çadırın altında nîm-beyzî bir sofra ile beyzînin nısf-ı kuturları şeklinde diğer birtakım sofralar kurulur. Sofranın ortasında yalnız imparator bulunur.

Yemek ayak üzerinde yenir. Ve birkaç dakika imtidâd eder. Zâbitândan pek ileri gelenlerinin imparatorun huzûrunda bir kadeh "saki" içmelerine müsâade olunur.

Son büyük manevralara ilk defa olarak ecnebî zâbitleri de kabul edilmişlerdi.

Japonya hükûmeti kuvâ-yı beriyyesini nasıl bir hâl-i tekemmüle îsâl ettiyse kuvve-i bahriyyesini de o sûretle tekemmüle îsâl etmiştir. Bugün Japonya'nın "Fuji" zırhlısı gibi 12,400 ve "Kashima" gibi 16,400 tonilatoluk on iki kıt'a zırhlısı on iki zırhlı kruvazörü vardır. Bu krovazörlerin ikisi 13,800 tonilatoluktur. Bunlardan başka gayet mükemmel bir sûrette techîz edilmiş, 29 mil sürat-i seyre mâlik elli üç adet torpido sefînesi de vardır. Bu sefâine tamîr ve ikmâl edilmek üzere bulunan beş zırhlı ile iki zırhlı kruvazör daha ilâve edilmelidir. Bunlardan "Kawachi" ve "Settsu" ismindeki zırhlılar yirmişer bin, kruvazörler de on dörder bin altışar yüz tonilato hacm-i istîâbîsindedir. Bu gemiler 1911, 12, senelerinde donanmaya ilhâk olunacaktır. Avrupa'da "Dreadnought" sistemi henüz malûm olmağa başladığı bir sırada Japonlar kendi tersânelerinde 1.900 tonilatoluk "Satsuma" ve "Aki" zırhlılarını tersîm ve inşâ eylemişlerdi. "Dreadnought" ise 18.000 tonilato hacm-i istîâbîsinde olup vasat çapta topları da yoktur. Bunlardan mâadâ iki zırhlı ve beş kruvazörle otuzdan otuz beş mile kadar sürat-i seyre mâlik ve bin tonilatoluk bir torpido muhribinin de planları tanzîm olunmuştur. Hülâsa-i kelâm on altı kıt'a zırhlıdan müteşekkil Amerika filosu "Kobe"ye geldiği sırada Japonların on iki kıta zırhlılarıyla on iki zırhlı kruvazörleri yani yirmi dört kıta harp sefîneleri elli üç kıta da torpidoları vardı. 1912'de on beş zırhlı on beş de zırhlı kruvazörleri olacaktır.

Amerika filosu kumandanı kontramiral "Perry" tarafından gazetelere gönderilen 25 Şubat sene 1909 târihli tebliğnâmede Japonya donanmasının kuvve-i tecâvüziyyeden mahrûm olduğu, mevcut sefâinle –kendi sevâhili müstesnâ olduğu hâlde– Bahr-i Muhît-i Kebîr'de ciddî bir iş göremeyeceği beyân edilmişti. Amiralin fikrince Japonya'nın kuvve-i bahriyyesi beş altı kıta köhne harp sefînesinden ibâret olup sefâin-i cedîde inşâ edilmiyordu. Halbuki bâlâdaki tafsîlât hakîkat-i hâlin bu merkezde olmadığını gösteriyor.

Maamâfih amiralin sözünde doğru bir nokta vardır. Çünkü Japonlar mes'ele-i zâilede Rusya'dan aldıkları gemileri tamîr ediyorlar. Amiralin beş altı köhne gemi dediği bunlar olacak. Bu sefâinle berâber sefâin-i ticâriyye de nazar-ı i'tibâra alınmalıdır. Çünkü her sene seferberlik planı tanzîm edildiği esnâda bu gemilerden başlıcalarının vezâifi ta'yîn olunur. Fî-yevminâ hâzâ 1,200 tüccâr sefînesi vardır, mecmû'-ı hacm-i istî'âbîleri 1,115,000 tonilatodur. Bunların yirmi bir tanesi altışar bin tonilatoluktur. Sür'atleri 16'dan 18 mile kadardır.

Muhârebe-i zâileden beri Japonya'nın kuvâsı yüzde 94 derecesinde tezâyüd etmiştir. Biraz sonra fırkalar üç alaydan teşekkül **[262]** edecektir. Piyâde neferâtının müddet-i askeriyyeleri iki seneye tenzîl edilmesi (sunûf-ı sâire efrâdının müddet-i askeriyyeleri üçer senedir) muallem efrâdın süratle tezâyüd-i miktârını mûcib oluyor.

"Formosa" adası dâhil olduğu halde Japonya'nın mikdâr-ı nüfûsu 52,800,000 râddesindedir. Her sene, 800,000 nüfûsu tezâyüd etmektedir. Kuvâ-yı mevcûdesi de 2,865,000 kişiden ibârettir.

Japonlar son muhârebeyi müteâkib kuvâ-yı beriyye ve bahriyyelerini tezyîd ve ıslâha lüzûm gördüklerinden hayretfermâ-yı ukūl denecek, cümlesinin ta'dâdı mûcib-i ıtnâb olacak ıslâhâta ibtidâr ettiler. Japonlar'ın geçen muhârebede verdikleri telefât 78.000 kişidir. Fakat ağır sûrette mecrûh olanlarla tekrar hizmet-i askeriyyede istihdâmları mümkün olmayacak ma'lûlîn dâhil-i hesâb edilecek olursa aded-i zâyiât 240.000'i bulur ki kuvâ-yı mevcûdelerinin sülüsü demektir. Avrupa ordularının hiçbirisinde telefâtın bu miktara bâliğ olduğu görülmemiştir. Bu hâl efrâdın hârikulâde şecâat ve metânetinden münbaistir. Muzafferiyetin te'sîr-i i'câz-nümûnuyla Avrupa askerine tefevvuk i'tikādı bu metânetin bu şecâatin gittikçe tezâyüdünü mûcib oluyor. Çünkü Japonlar 1900 senesinde zuhûr eden Çin muhârebesi esnâsında Avrupa askeriyle "Pekin"de vukū' bulan ihtilâtları netîcesinde onların ne olduklarını anladılar vâkıa bazı cihetlerce Avrupa askerini takdîr etmediler değil. Fakat şecâat ve besâlette onların kendilerine muâdil olamayacağına kanâat hâsıl eylediler. Japonya zâbitânı efrâda karşı fevkalâde hüsn-i muâmele eder, daima maiyetlerindeki askerle meşgul olurlar. Umûmiyetle sabahleyin erkenden kışlaya giderler nâdiren saat biri geçerek kışladan mufârakat ederler. Zâbitân efrâdın ta'lîm ve terbiyelerine, kendi ma'lûmât-ı askeriyyelerinin tevsîine vakf-ı hayât etmişlerdir. Bunlardan başka bir şeyle meşgul olmazlar kışlalardaki salonlar mütâlâa ve tahsîl husûsunu son dereceye kadar teshîl eylemişlerdir. Ne rütbede olurlarsa olsunlar zâbitânın kâffesi öğle yemeğini birlikte yerler. Yemekleri biraz pirinçle balıktan ve şekersiz çaydan ibârettir. Sofrada çok oturmazlar, yemek içmek husûsunda neferât gibi zâbitân da gayet kanâatkâr ve itidâl-perverdirler.

Efrâd "Bushido" usûlü vechile ta'lîm ve terbiye edilir. Bushido cengâverliğe âid kavâid-i ahlâkiyye düstûrudur. Bushido kavâidi muharrer değildir. Fakat bütün efrâdın ezberindedir. Bu usûl bir asker için lâzım gelen evsâf ve mezâyânın kâffesini câmidir. Bushido lugati "şovalye usûlü" diye tercüme olunabilir. İhtivâ eylediği usûl ve kavâid eben an-ced Japonlara intikāl, kalplerine intikāş etmiş olan müessir-i hamâsetten ibârettir.

Bushido'nun ihtivâ eylediği kavâid-i ahlâkıyye Japonların a'mâk-ı rûhuna nüfûz eylemiştir. Onun te'sîri netîcesi

olarak "muhârebede ervâh-ı ecdâdın etrâfımızda cevelân ettiğini görüyorduk. Onlar bize yardım ve vazîfemizi tayin ederlerdi" derler. Onların son dereceye kadar mevti istihkār etmeleri bu i'tikādın netîcesidir. Öldükten sonra ervâh-ı güzeştgâna iltihâk edeceklerini, âileleri tarafından perestiş olunacaklarını bilirler. Muhârebeden sonra ecsâd-ı emvât ihrâk olunur, zâbitânın cesedleri ayrıca yakılır ve bir şişeye konularak âilelerine gönderilir. Tokyo'nun en vâsi bir meydanında kâin "Shokonsha" mabedi muhârebede telef olanların tezkâr-ı nâmına tahsîs edilmiştir. Her sene bütün kahramanların rûhları için o ma'bedde azîm bir âyîn-i rûhânî icrâ olunur. Bu âyinde imparatorla imparatoriçe ve erkân-ı devlet hazır bulunur. Avdet dört sıra yabani kiraz ağaçları gars edilmiş olan büyük bir caddeden vukū' bulur. Nisanda bu ağaçlar çiçek açar, gayet nazar-rübâ bir tâk-ı müzehher teşkîl eder. Japonlar o zaman meşhûr şâ-irleri "Muto Ori"-nin şu sözlerini tahattur ederler "Eğer biri sizden Japonyalılar'ın rûhu nedir diye suâl edecek olursa güneşin aks-i envârıyla şa'şaa-nisâr olan yabani kiraz ağaçlarının çiçeklerini gösteriniz muhâripler insanların kâffesine tekaddüm eyledikleri gibi bu çiçekler de ilkbahar çiçeklerinin kâffesine tekaddüm eder."

Japonlar tensîkāt-ı askeriyyelerini tekemmülün son derecesine îsâl eyledikleri gibi mesleklerini de geçen 1903 senesinde vefât eden İngiliz feylesoflarından meşhûr "Spencer"in vesâyâsına tevfîk ediyorlar. "Spencer" Prens "İto"ya teblîğ edilmek üzere Japon erkân-ı hükûmetinden birine bazı vesâyâyı hâvî bir mektûp göndermiş bu mektup 1904 Kânûnisânî'sinde *Times* gazetesi tarafından neşredilmiştir. İngiliz feylesofunun bu mektûbu Japonya hükûmeti tarafından ta'kîb edilmesi lâzım gelen meslek-i siyâsîyi mutazammındır; münderecâtı şu sûretle hülâsa edilebilir

"Amerikalılar'la Avrupalılar'dan mehmâ-emken uzak durunuz, ecnebîlerin memleketinizde mümkün olduğu kadar az temekkün edebilmeleri için sizden daha kuvvetli ırklara karşı son dereceye kadar ihtiyâtkârâne hareket ediniz. Hiçbir milletin memleketinizde temekkün etmesine râzı olmayınız, bundan dâimî tehlike birtakım ihtilâfât zuhûru melhûzdur. Ecnebîlere imtiyâz vermeyiniz husûsiyle ecânibden hiçbiri memleketinizde sâhib-i mülk olmasın mülkünüzü ecânibe kontrato ile îcâr etmeyip ecânibin îcâr-ı senevî sûretiyle ikāmet etmelerine müsâade ediniz hükûmete bile âit olsa ecnebîlere maden imtiyâzı vermeyiniz çünkü gerek İngiltere'de ve gerek memâlik-i sâire-i mütemeddinede ecnebî me'mûr ve tâcirleri tarafından rivâyet edilen şeylere itimâd olunduğundan verdiğiniz maden imtiyâzâtı sizin aleyhinize bir menba'-ı ihtilâfât teşkîl eder.

"Sâlisen sâhil ticâretini elden çıkarmayınız. Ecnebîlerle izdivâc bahsine gelince bunu sûret-i kat'iyyede men' etmelisiniz. Bu bir mes'ele-i felsefiye **[263]** değil mes'ele-i mebhasü'l-hayattır. Zîrâ gerek insanlarda ve gerek hayvânâtta ecnâs beynindeki tefâvüt i'tidâl derecesini geçerse neslin iyi olmadığı fennen sâbittir."

"Spencer" bu mektûbunda Çinliler'in Amerika'ya hicretlerinden bahisle bu muhâceret devam edecek olursa netîcesi izmihlâle varacağını beyân ve Japonya'nın ileride meslek-i muhâfazakârîsinden inhirâf etmesi muhtemel olmakla berâber şimdilik bu mesleği muhâfaza etmesi lüzûmunu der-miyân ediyor.

Ferid

HUTBE
– 7 -

الحمد لله الذى سهل عظائم الامور لاهل العزائم. الحمد لله الذى انجد الدين بأهل النجدة أهل المكارم. الحمد لله الذى نبه العقول ليقوم العقلاء باللازم. الحمد لله الذى له الخلق والامر بيدة تمام النظام. استغفره واشهد ان لا اله الا الله الملك الديان الذى على دينه يغار. واشهد ان سيدنا محمدا حفظ الدين ووصى بحفظه ابناء الاسلام. اللهم صل وسلم على هذا النبى ما دامت السموات ومادام للدين اعوان وانصار وعلى آله اصحاب المكارم واصحابه اهل الكلام وسلم تسليما كثيراً. «اما بعد فيا عبدالله» جاء العيد وقدمنا التهينئة بقدومه وها قد انقضى فهل نقدم التعزية باقضائه. جاء ومضى بمضيه من العمر جزء ومن الذى لايعزى بمضى جزء من اجزائه. جاء فكانت ايامه ايام سرور ومضى ولم ندر ماذا كتب على العبد من سعده وشقائه. جاء ومضى وهكذا كل شيئ الى الزوال يؤل. جاء فتجملت بالثياب وما احسنه واحسنك لو تجملت بالمتاب من ذنبك. جاء ففرحت بلقاء الاحباب وليتك تذكرت موعد اللقاء بربك. جاء فنحرت الضحية وافضل النحر ان تنحر الشيطان تطهير القلبك. جاء فتفرغت من عمل الدنيا وحبذا لو شغلت بالعمل بدين الرسول. مضى عيد وعيد وانت ولا وعيد يروعك ولا ترغيب ينفعك. جاء خطيب ونزلت خطوب وانت لا الخطيب يقنعك ولا الخطوب تقمعك. جاءت ايام ومضت ايام وانت لا السنة تربطك ولا الكتاب يجمعك. صار ما صار وانت للمطلوب لا تعمل وعما حرم لا تحول. الا عياد التى مضت ايامها اعوام من عمرك القصير محسوبه. والزمن الذى يأتى يمضى شيأ فشيأ حتى تنتهى مدة الاجل المكتوبة. نعم من مضت بالصلاح ايامه نمت بالفلاح اعماله واعمال الصلاح مطلوبه. فجد واجتهد عسى ان يتم المراد وتحظى بالوصول اتق الله فالبلاد بلاد الاسلام والعمل عمل اهل الجاهليه. اتق الله فمن قارن بين الاسلام والآن وبينه فيما كان رآه فى اشد رزيه. اتق الله فالاسلام من اهل الاثام شكا الى خير الانام بل الى رب البرية اتق الله والنصر مضمون والنجاح مأمول. روى احمد عن معاذ بن جبل انه سأل النبى(ص) عن افضل الايمان «قال ان تُحِبَّ لِلَّهِ تُبْغِضَ لَلهُ، وَتُعْمِلَ لسانك فى ذكراً لِلَّهِ قَالَ: وَماذا يا رَسُولَ اللهِ قَالَ: وأن تُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ، وَتَكْرَهَ لَهُمْ مَا تَكْرَهُ لِنَفْسِكَ» [1] —صدق رسول الله—

Ali Şeyhü'l-Arab

* * *

[1] Beyhâkî, *Şu'abu'l-İman*, Muhabbetullah, 2.

MÜBÂHESÂT

Hutbelere Dâir

Cevâmi'-i şerîfelerimizde kırâat olunmakta bulunan eski hutbelerin yeniden tahrîr ve tilâveti ve Türkçe'ye de tercümesi bazı zevât-ı fezâil-simât taraflarından arzû kılınmakta olduğu *Sırâtımüstakîm*'de görülmekte ve gayet tavîl numûneleri de dercolunduğu manzûr-ı fakîrânem olmaktadır. Şu beyânât, sâika-i hüsn-i niyyetle vukū' bulmakta ise de, bazı mehâzîrin derpîş kılınamamasından münbais idüği muhtemel olduğundan, birinci derecede hutbelerin Türkçe'ye tercümesi bid'at-i seyyie kabîlinden görülebileceği gibi, selâset ve te'sîrâtını da müfevvit bulunacağı cihetle, indel-ulemâ câiz görülemeyeceği tabîîdir.

Derece-i sâniyyede ise cümlenin malûmu olduğu vechile meselâ kırk satırlı uzun hutbeler minel-kadîm Arabistan'da bilâ-tegannî kırâat olunagelmekte ve ekser ahâlîsi Türk olan bilâd-ı sâirede ise muhtasar olarak tarz-ı mahsûsta kezâlik kadîmen kırâat ve tilâvet olunmakta olmasına ve tarz-ı mezkûr ile uzun hutbe okunması ise cemâatin ekserîsinin maânîsini anlayamayacakları ve kırâatin pek uzun süreceği mülâbesesiyle tenfîr-i cemâati mûcib olacağından mevâiz-i müfîdeyi şâmil muhtasar olarak ulemâ-i a'lâmın tertîb-i hutbe ile hutebâ efendilere hediye buyurmaları lâzime-i hâlden görülür ihvân-ı dîne numûne olarak mevzûunu âcizâne tehyie ve bir yed-i fazîlet ile tashîh ettirdiğim hutbenin ma'rûzât-ı âcizânemle berâber cerîde-i ferîdelerine derc u neşri husûsuna himmet buyurmaları mütemennâdır efendim.

Koca Mustafa Paşa Câmi'-i Şerîfi Hatîb Vekîli
Hâfız eş-Şeyh Mehmed el-Celvetî

الحمد لله الذى امر المؤمنين بالمشورة وبمحافظة حقوق العباد واسس احكام الدين على العدالة وجعله سبباً لعمر ان البلاد فسبحان الذى علق نظام امور الدنيا والاخرة على الرشد والسداد

نشهد.....

الذى نهى عن المعادات والنفاق والشقاق وامر الوفاق والمخادنة والوداد

ونشهد.....

الذى شاور اصحابه فى الامور ونهاهم عن الظلم وهتك الحقوق بالاستبداد

ص.....

موعظه: ايهاالاخوان اعلموا ان الله تعالى خلقكم من نفس واحدة وامركم بالاخوة والاتحاد. ورجح الحرية على الاسارة ترجيحا وسوى الحقوق لفلاحكم فى المعاش والمعاد، فاستعدوا لترصين اسباب القوة العثمانية وشوكتها واستكملوها باحسن الاستعداد. وبادروا وحافظوا على شرف بلادكم بالعمارات العالية وجلائل اثار الاقتصاد. عن ابى هريرة رضى عنه

[264] لاتحادو ولا تناجشو ولا تباغضو ولا تدابرو وكونو عباد الله اخوانا صدق رسول الله الذى هو مبعوث بالاحكام الجليلة القرأنية لكافة العباد بالارشاد الان...الأية « وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ.»[1]

[1] Bakara, 2/207. Metinde (ان الله رؤف) şeklindedir.

ÂLEM-İ İSLÂM

Bombay'dan:

Hindistan Mektupları

Bombay müslümanları: Ticâret ve maîşet – Mesâcid – Ulemâ [mühim bir eser] – Mezâhib (1- Şîîler: Hâceler, Behreler, İrânîler; 2- Sünnîler: Mimnî, Nâitî) – Lisân – Ahvâl-i siyâsiyye.

"Kazan: *Beyânü'l-Hak*"

Bundan mukaddem: "Bombay", Hindistan değil, belki Hindistan'ın bir kıt'asıdır, demiştim. Evet öyledir. Belki de Hindistan'ın kapısıdır desem daha münâsib olur. Zîrâ kapıdır. Bombay halkı da Hindistan halkının kapıcısıdır. Elbette kapıya ve kapıcılara büyük itibâr olunamaz. Bazen kapı gayet cesîm olur da dâhilinde bir şeyler olmaz. Fî-zamânînâ Buhârâ-yı Şerîf kapısı gibi. Bazen de kapı ufak olur da, dâhilinde mücevherât-ı girân-bahâ mahzeni bulunur. Ben şimdi Hindistan kapısında bulunuyorum. Kapı küçük değil, belki gayet büyüktür; fakat kapıcılar öyle değil; husûsen müslümanlar, Bombay müslümanları, hiç Hindistan'a bevvâb olacak derecede değildir.

Hindistan dünyânın en mukaddes bir kıt'asıdır, desem hatâ olmaz zannederim. Belki mehbit-i Âdem (a.s.) olduğu cihetle burası cennet kapısıdır, Serendib'dir. Cenâb-ı Hak halîfesini ibtidâ burada rûy-ı arza ayak bastırdı, şu cihetle Hindistan küre-i arzda mukaddes bir kıt'a-i mübârekedir. Elbette böyle bir kıt'a-i mukaddesede sâkin ahâlî hakkında insan ne kadar zannederse hakkı vardır. Ben şimdi Hindistan hakkında hiçbirşey yazamayacağım. Çünkü henüz Hindistan'ı göremedim. Şimdilik ben her ne yazarsam Bombay hakkında yazacağım. Bombay'ın da derece-i i'mârını, falânı mukaddemâ biraz arz etmiştim, şimdi Bombay müslümanları hakkında bazı sathî malûmât vereceğim:

Bombay müslümanları içinde büyük sermâye-dârân, ticâret ve sanâyi ashâbı vardır; fakat bin-nisbe azdır demiştim. Filhakika öyledir, pek azdır. Bu müslüman kardeşlerimiz umûmiyetle denecek derecede cehâlete esîr ve me'lûfturlar, hiçbir şeyden haberleri yok, sırtında yalnız bir tek gömlek, başında elli altmış rubiyelik, zenginlerin yüzer rubiyelik* bir serpûş, yalın ayak, ekseri ümmî, okuyup yazmak da bilmezlermiş. Maîşetleri hiç Mecûsiyet derecesini geçmemiş. Pislik içinde imrâr-ı evkāt ederlermiş. Agniyâlar hânesinde altın gümüş mücevherât ile müzeyyen fakat pek pis dolaplar, ayaksız mobilyalar, kapaksız sandıklar, sofra makamında isti'mâl ettikleri yağlı hasırlar… Temiz elbise ile oturacak yer bulunamaz, tıpkı bizdeki "çuvaş", "çirmiş"** hâneleri gibidir. Salonlarında ise lâ-ekal iki üç zî-kıymet âvizeler, on on beş girân-bâhâ kandiller de var. Hâdim ile hâne sâhibinin mahdûmunu tefrîk mümkün değildir.

Terbiye için mektep ve medresenin az olduğunu zâten arz etmiştim, maamâfîh tabîat tebdîl olunamaz.

* Bir rubiye, on bir kuruş on paradır.
** Kazan etrâfında Fin cinsine mensup Mecûsî birer kavimdir.

Avrupa'da ikmâl-i tahsîl etmiş ma'rûf bir zât ile Türkiye şehbender-i sânîsi vâsıtasıyla muârefe peydâ ettim, bu zât bizi lokantaya da'vet etti. Arabaya binerek lokantaya geldik, yemek yedik, bu zât: "Ben her zaman burada saat birde yemek yiyorum, dedi, eğer siz de teşrîf buyurursanız, memnûn olurum, burasının yemeği gayet güzeldir." Çok şükür Allah bir daha bu lokantaya (!) gitmemi nasîb etmedi. Lokanta dediği, bizim Petersburg'ta arabacılar çayhânesinden temiz değil. Londra'larda terbiye olunmuş bir hakîm-i hâzık maîşeti böyle olursa, başkalarını hiç ta'rîfe hâcet görmüyorum. Yalnız ümîd ederim ki inşâallah Hindistan böyle değildir.

Bombay'da mescidler çok olmakla berâber ma'mûr olduğunu da mukaddemâ yazmıştım. Bu mescidlerin bazılarının mâhiye beş binden sekiz bin rubiyeye kadar vâridât-ı vakfiyyesi varmış, "mescid-i cuma" dedikleri mescidin vakıftan vâridâtı her ay yedi bin rubiye imiş, imamının vazîfesi her ay iki yüz rubiyedir, câmi ittisâlinde medresesi var, kütüphânesi var. Hepsi bu vakıftan idâre olunuyor. Mütevellîlerin dâiresi mükemmel bir yazıhânedir. Bu vakıftan İngiliz polislerine de hayli hisse ihrâç olunurmuş. Değil yalnız bu mescide, bütün vakıflarda İngiltere me'mûrlarının hissesi mütevellîler tarafından tayin olunmuş olduğu mütevâtiren rivâyet olunmaktadır.

Mescidü'l-câmi'* imâmı gayet iyi ve fâzıl bir zâttır, ism-i âlîleri Abdülmün'im Sâhib'dir. Mükemmel İngiliz lisânı da biliyormuş, Abdülmün'im Sâhib Efendi ile dahi mülâkat ettim, hâne-i devletlerine de misâfir oldum, hânelerinde gayet güzel ve mühim bir kütüphânesi var, bundan 743 sene mukaddem yazılmış *Safvetu's-Safve* isminde güzel bir esmâ-i ricâl kitâbı var, bundan başka tefâsîr, ehâdîs ve tevârîhten gayet güzel **[265]** kitapları da vardır, bu zât-ı muhterem yirmi yedi senedir mescidü'l-câmide hatîpmiş. Umûm Hindistan hatîpleri hutbelerinde selâtîn-i Âl-i Osmân nâmını zikrederlermiş, lâkin sebep nedir bilinmiyor, Abdülmün'im Sâhib sultanlar nâmını zikretmezmiş. Ben de bir Cumada bulundum, zikretmedi. Sebebini sormağa lüzûm görmedim, zîrâ zâhir idi.

Bombay ulemâsından birçok zevât-ı kirâm ile mülâkāt ettim. A'yân-ı beldeden bazı zevât-ı kirâmın hânelerinde misâfir oldum. Ulemâ umûmiyetle ölü menzilesinde. Kendileri de bunu itirâf etmektedirler. Fakat dâhil-i Hindistan'da ashâb-ı hamiyyet-i dîniyye ve milliyye olduğunu söylediler. Binâenaleyh ben dahi şimdilik kendimi tesellî etmekte ve an-karîb Hindistan ulemâsıyla mülâkatı arzû etmekteyim. Şu aralık Pencab ulemâsından da bir iki zât-ı muhterem Bombay'a geldiler. Birinin ismi Cân Muhammed Sâhib, gayet iyi bir zât-ı muhterem imiş. Birkaç defalar sohbet ile istifâde ettim, asrımızda Hindistan ulemâsı ekâbirinden diyecek olursak hatâ olmaz zannederim. Aramızda cereyân eden mes'eleleri de sırası gelince kāri'în-i kirâma arz ederim.

Diğeri Kohat beldesinden Mevlevî Hâfız Kerîm Bahşî Sâhib. Bu zât dahi hayli ahvâl-i zamandan haberdâr bir adam imiş. Bunlara bakılırsa dâhil-i Hindistan'da adam olduğu me'mûldur.

Bundan mâadâ Abdülmün'im Sâhib hânesinde on bir cilt bir kitap gördüm. Bu kitâbın her cildi orta kıtada altmış (forma)dan ibârettir. Umûm ulemâ-i İslâm musanniflerinin isimlerini cem' etmiş, arabiyyü'l-ibâre gayet mühim bir eserdir. Bu kitap dahi Hindistan'da ulemânın vücûduna lisân-ı hâl ile şehâdet edebilir. Zîrâ öyle bir kitap ki nazîri dahi sebketmemiştir. Bu kitap sâhibi an-asıl Hindî olup Türk beldesindendir. İsmi Mahmûd Hasan Hâl Sâhib, şöhreti Müclâ Hân Sâhib imiş.

Şimdi Bombay halkı hakkında ber-vech-i âtî bir taksîmât kendi aralarında şâyi'dir: Şîîlerden ibtidâ hâceler. Bunlar arasında ehl-i ma'rifet ve ashâb-ı rütbe, hattâ rütbe-i bâlâ ashâbı, yani vilâyet meclisi müsteşârları dahi vardır. Hâcelerde ehl-i servet az ve kendileri de el-ân iki fırka olmuş, bunlardan bir fırka el-ân isnâ-aşeriyyeye çıkmış eski Ağa Han mezhebini terk etmişler. Ağa Han mezhebinde namaz ve oruç bir adamın "affettim" demesiyle af olunurmuş. El-ân isnâ-aşeriyyeler namaz kılar, oruç tutarlarmış. Bunların kendilerine mahsûs mahalleleri, mektep ve medreseleri var. Mektep ve medreselerinde İngiliz ve Gücerat lisânlarına ziyâde ihtimâm olunurmuş.

Sâniyen: Behreler (Bora). Bunlar da Şîî İsmâiliyye mezhebleri. Reisleri Sut beldesinde Dâvud Bâhâî Sâhib, ki Behreler'in bütün umûru bu adamın yed-i idâresindedir. Behrelerin mezhebleri hayli tecdid ve ıslâh olunmuş ve her akla sığmaz şeyleri mezhebden ihrâç etmeye çalışmışlar ve el-ân çalışmaktadırlar. Esas i'tikādlarını da gayet gizliyorlar, kendileri son derecede müttefik ve mütedeyyin. Kendilerine mahsûs âmilleri var, pek büyük sermâyedârân Behreler arasında mevcutmuş, hattâ milyarderlere kadar muâmele ashâbı varmış. Bunlar hep zekâtlarını âmilleri vâsıtasıyla bir yere toplamakta, kendi aralarında ulemâ yetiştirmesine dahi ihtimâm etmektedirler. Bombay'da gayet cesîm, gayet muntazam mektepleri var. Mükemmel edebiyât-ı Arabiyye ve İngiliz lisânı ta'lîm olunmaktadır. Behre ulemâsı arasında mükemmel Arabî tekellüm eder adamlar olduğu gibi, mükemmel İngiliz lisânı tekellüm eder adamlar da kesretle bulunurmuş; Hindistan müslümanları arasında behrelerin istikbâli ile rekabet edecek yoktur. Bunlar fıkıhlarını da hayli tebdîl etmişler, nikâh-ı mut'a falan tahrîm olunmuştur. *Deâimü'l-İslâm* nâm yeni telîf olunmuş bir kitapları vardır. Bundan mâadâ *İhvânü's-Safâ* ve *Ravzatü'l-Cenân* nâm kitaplara ziyâde itibâr ederlermiş, bunlar arasında ittihâd-i İslâm fikri mürevvicleri da varmış.

Sonra da Şîîlerden İrânîler gelir. İrânîler içinde ehl-i servet az, yalnız Şîrâzîlere mensup birkaç âile vardır: Hacı Abdurrahmân Hacı Zeynelâbidîn ve Namazîzâde âileleri, bunlar gayet güzel, kibâr âilelerdirler. Bunlar hiçbir cihetle Bombay ahâlîsine kıyâs olunamaz, bunların hâneleri dahi Avrupalılara rekabet etmektedir, vapurlar, falân, gayet büyük

* Cuma namazı da kılınan mescidlere "mescidü'l-câmi'" denir.

muâmeleler hep bunlar elindedir. Bunlardan başka İrânîler arasında ehl-i servet olmadığı gibi ehl-i ma'rifet de azdır.

Şimdi ben Şîîler'in başka kısımlarını terk ederek, bizim Sünnîler'e nakl-i kelâm edeceğim. Bizim Sünnîler umûmiyetle iki büyük kısma taksîm olunuyolar: "Mimnî, Nâitî" ta'bîr olunuyorlar. Mimnîler içinde ehl-i servet ve büyük sermâyedârân mevcuttur, bunlar umûmiyyetle Hanefî ve İslâmiyetleri de müellefât-ı kulûb derecesindedir, fakat bunlar arasında ehl-i ilm hiç yokmuş. İlme rağbetleri de yok, cehâlete alışmışlar. Pek çok mescid binâ ederlermiş, evkafları falân çoktur. Maîşetleri hemen hemen Mecûsiyet derecesindedir. Bunların kendi aralarında da ittifâk yok, ikiye ayrılmışlardır.

Nâitîler ise umûmiyetle Şâfiî olup bunların aralarında ittifâk var, hayli vakıfları var. Lâkin pek o kadar terakkîye ihtimâmları yoktur.

Umûmen Hindistan halkında lisân-ı resmî "Urdu" lisânıdır, fakat tüccâr arasında müstamel olan lisân ve hat, Güceratî'dir, Bombay halkı umûmiyetle Gücerat hattını isti'mâl ederler, hükûmet de Gücerat hattının tervîcine muâvenet etmektedir. Mekteplerde umûmiyetle Gücerat hattı cebren ta'lîm olunuyormuş. İngiliz lisânı dahi şâyi olmuş. Bizde Rus lisânı gibi okumayıp İngilizce bilenler de pek çoktur. **[266]** Gençler arasında okuyanlar da hayli görülmektedir. Maamâfih usûl-i defterî ve muâmele-i ticâriyye hep Güceratî'dir. Gazeteler ekserî Güceratî, muhâvere umûmiyetle Urdu lisânıdır.

Fârisî Arabî bilenler de bulunuyor. Ben şimdi Bombay ahâlîsi hakkında bu kadarla iktifâ edeceğim, bundan başka pek çok perakende mezheb ashâbı bulunuyorsa da şimdilik onlar hakkında sükût edip, umûmiyetle Hindistan halkının maîşet-i siyâsiyyesine atf-ı nazar edeceğim:

İngiltere hükûmeti her ne kadar hür ve serbest bir hükûmet ise de, Hindistan halkı hukūk-ı siyâsiyyeden mahrûmdur. Umûmiyetle ahâlî hükûmetin idâresinden memnûn değil, husûsen doğrudan doğruya İngiliz idâresinde olanların maîşetleri müzâyakada olup her nevi' hukūktan mahrûm olduklarını şimdi hissetmişlerdir. Birkaç senelerdir Avrupa mahâfil-i siyâsiyyesine dahi feryatlarını eriştirmişler. Bilhâssa Bengale cihetlerinde fekk-i rikāb taraftârı yevmen feyevmen artmakta imiş, bazı hareketler de görülmektedir. Hükûmet bu sebebe mebnî şiddetli tedâbîr ittihâz etmiş, gazeteleri taht-ı tehdîde almış, bazılarını kapatmış, bazı muharrirleri hapsetmiş, ashâb-ı nüfûzu dahi cüz'î bir ithâm ile mahbeslere doldurmaktadır. Bu, eski bir şey olmayıp hayli zamandır devam etmekte imiş, hattâ bundan birkaç sene mukaddem ulemâ-yı be-nâmdan Mevlânâ el-Fâzıl Hasan Sıddîk cenâbları dahi hapishânede terk-i hayât etmiştir.

İşte yirminci asrın hikmet-i siyâsiyyesi! Fakat Bombay ahâlîsi, husûsen müslümanı mesâil-i siyâsiyyeden külliyen mahrûmdur. An-karîb İngiltere hükûmeti Hindistan'a riforma (millî kıyâfet) i'lân edeceği mütevâtiren rivâyet olunmaktadır. Müslümanlar da kendilerine i'timâd edemediklerinden riformanın aksine hareket etmektedirler, hükûmet de bittabi müslümanlara teşekkür edeceği şüphesizdir.

Ben bu husûsları tahkikāt-ı lâzımeden sonra mufassal sûrette arz ve beyân ederim: Şimdilik bu kadarla iktifâ ederim.

"Bombay" **Abdürreşid İbrahim**

BUHÂRÂ'DAN MEKTUP:

Çocuklarımızın bâis-i feyz ü kemâlleri, bâdî-i terakkī ve teâlîleri olan mekteb-i cedîd, ulemâ nâmını taşıyan birtakım cühelânın eser-i taassupları olarak, Müftî İkrâm hazretlerinin sa'y u gayretlerine rağmen Kuş Beyi ve Kadı Kelân tarafından da bil-mecbûriye rızâ gösterilerek, Hazret-i Emîr avdet ettikten sonra arz u istîzân olunmak şartıyla, muvakkaten kapatılmış idi.

Bu sırada Buhârâ'da bulunan Rusya İslâmlarının (yani Tatarların) kendilerine mahsûs olan usûl-i savtiyye mektebleri de kapatıldıysa da tüccâr-ı mu'teberândan Nizâmeddîn Efendi Sâbitof'un himmet ü gayreti sâyesinde tekrâr küşâd olundu ve el-yevm o mektepte dersler muntazaman devam etmektedir.

Şevvâl'in onuncu günü, Hazret-i Emîr Yalta'dan avdet buyururak erîke-i emâretleri olan "Germine" kasabasında ârâm-gîr olduktan sonra ber-vech-i mu'tâd Kadı Kelân cenâpları, Hazret-i Emîr'e gaybûbetleri esnâsında vukūa gelen hâdisâttan ve mektep mes'elesinden dolayı büyük bir ihtilâf ve münâzaa husûle gelip sâhib-i hamiyyet Müftî İkrâm ile ona tebeiyyet eden daha bir müftîden mâadâ kalan on tanesi mektebin hurmetine fetvâ verdiklerini, Müftî İkrâm ise bil-akis bu mektebin Buhârâ'da te'sîs ve teksîr olunmasının lüzûm-ı vücûbunu müteaddid edille-i akliyye ve nakliyye ile isbât ettiğini arz edip fetvâları da berâber takdîm etti.

Lâkin Hazret-i Emîr tarafından kabul veya reddine dâir ilâ-yevminâ-hâzâ hiçbir cevâb-ı sarîh, hiçbir fermân-ı kat'î sâdır olmadı.

Bu târîhten birkaç gün sonra mutaassıbîn fırkası rüesâsından olan Müftî Muhammed Râzık ile A'lem Gıyâs Mahdûm bil-iştirâk Müftî Damolla İkrâm hazretlerinin aleyhinde birtakım tasnîât ve tezvîrâtı müştemil bir şikâyetnâme takdîm ederek Damolla İkrâm cenâblarının azl u tard olunmasını istid'â ettiler. Onların bu istidâlarına karşı da Hazret-i Emîr sükûtla cevap verdi.

Bu esnâda İstanbul'dan Kuş Beyi ile Pervâneci cenâblarına birer mektup gelmiş Pervâneci* kendine gelen mektûbu Hazret-i Emîr'e göstermiş diye işittik. Lâkin bu mektupların münderecâtı bizce mechûl olduğu gibi kimin tarafından gönderildiği ve Hazret-i Emîr'in ne cevap verdiği de ma'lûm değildir. Yine şu günlerde Kadı Kelân cenâpları A'lem Gıyâs Mahdûm ile Müftî Muhammed Râzık'ı da'vet edip onlara: "Küşâd olunan mektebi bir derece kapattık, sizlerin dediğiniz oldu. Şimdi ise İstanbul'dan usûl-i ta'lîm görüp gelen

* Ser-karîn.

Hâmid Hâce ve Osmân Hâce Efendilerin taht-ı idârelerinde yeniden bir mektebin küşâd olunmasına müsâade verelim, siz de tecvîz ediniz. Zîrâ bizim bu semere ve menfaati âşikâr olan usûl-i savtiyye ile ta'lîm etmenin hurmetine fetvâ vermemiz Hakk'a karşı sırf bir bagy ve inâd demek olduğundan bütün matbûât-ı İslâmiyye bizleri tel'în ve takbîh etmekte ve bir de bizim bu hareketimiz kendi kendimizin cehâletimizi meydana koyarak i'lân etmekliğimizden başka bir şey değildir" demiş ise de, bu zâtlar: "Biz berhayât iken tecvîz edemeyiz. Zîrâ bir kere hurmete fetvâ verdikten sonra kavlimizden rücû' eylemekliğimiz bizim şânımıza şeyn u ârdır. Olsa olsa bizim vefâtımızdan sonra küşâd olunabilir" diye cevap vermişler.

Bir de Kuş Beyi, reîse: "Şimdi siz mektebin küşâd olunmasına müsâade ediniz. Zîrâ bizler intizâmdan büsbütün mahrûm olan mekâtib-i ibtidâiyyemizi muntazam ve müfîd bir şekle ifrâğ husûsunda bu kadar taassup ve taannüd göstermekle bütün ahâlî-i İslâmiyye'nin lânet ve nefretlerine bâis olduk, rüsvâ-yı âlem olduk, matbûât hergün aleyhimizde birçok **[267]** tahkîrâmîz makaleler yazıyorlar. Redd u tekzîb edemiyoruz. Zîrâ bizler taassupta bu derece pûyân bulundukça yazmaya fersah fersah hakları da var" demiş.

Reis Bey: "Pekâlâ müsâade edelim lâkin biz İstanbul'daki Buhârâ tekyesinin şeyhi Abdülmecid Efendi'ye mektup göndererek oranın mekteplerinde okunan ders kitaplarından birer nüsha irsâlini ricâ etmiş idik. Kitaplar gelsin bakalım müftîlerimize gösteririz. Muhâlif-i şer' olan yerleri varsa tayy ederiz, yok ise alâ-hâlihi ibkā ederek mektebin küşâd olunmasına müsâade edip mezkûr kitapların tedrîs olunmasını tecvîz ederiz" demiş.

İşte Buhârâ'nın ahvâli şimdilik bu merkezdedir. Hakîkaten şâyân-ı teessüf bir haldeyiz. Maahâzâ cereyân eden vukūâtın bazı aksâmı ile Cenâb-ı Hakk'ın [1](لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ) kavl-i şerîfi er geç arzû ettiğim mektebin küşâd olunup evlâd-ı vatanın müstefîz ve müstefîd olacaklarını te'mîn eylediği cihetle mütesellî ve vicdânen müsterîh bulunmaktayız. Her ne kadar bu mektebin bir an evvel vücûda gelmesi lâzım ve lâ-büd ise de, büyük hakîm Şeyh Sa'dî aleyhi'r-rahme hazretlerinin [2](هرچه در آید نیاید) kavl-i hakîmânelerini mülâhaza ederek mutmain bulunmaktayız. [3](وفقنا الله لما هو خير)

Bağçesaray'da münteşir *Tercümân* ile Orenburg'da intişâr eden *Vakit* gazeteleri ahâlîyi usûl-i cedîdeye tergīb edecek mu'tedilâne makaleler yazıp efkâr-ı umûmiyyeye hayli hizmet ettiklerinden kendilerine mecelle-i celîleniz vâsıtasıyla umûm hamiyyet-mendân ahâlî nâmına arz-ı teşekkür ederiz.

Ve sizin de mecelle-i mu'teberenize ifrât ve tefrîtten muarrâ müessir makaleler yazıp ahâlîmizin efkârını tenvîre hamiyet buyurmanızı muttasıf bulunduğunuz hamiyet-i İslâmiyye nâmına ricâ ederiz. **

[1] Enfâl, 8/8.
[2] "Hiç bir şey kalıcı olmaz."
[3] "Allah bizi hayırlı olan işlerde başarılı kılsın."

Sırâtımüstakīm [4]

Bu mektûpta üç nokta nazar-ı dikkatimizi celbediyor:

1- O kadar arîza ve şikâyetnâmelere karşı Hazret-i Emîr'in sükût edip lâubâliyâne muâmelede bulunması.

2- Kuş beyi ve Kadı Kelân cenâblarının reis ile müftîlere mektebin küşâdı hakkında tavsiye ve teklîfte bulunmaları.

3- Reis ve müftîlerin bu teklîflere verdikleri cevap. Bir kısmı da mektebin menâfi' ve fevâidini bildikleri halde birtakım esbâb-ı ma'lûme ve mechûleden dolayı taannüd ve taassuplarında istimrârları ve bir de Damolla İkrâm hazretlerinin her türlü mevânie rağmen hak tarafında sebât ve metânetleri.

Evvelen: Hazret-i Emîr'in sükûtu bir fâl-i hayırdır belki de icâzet-i zımnîdir nitekim Müftî Muhammed Râzık ile A'lem Gıyâs Mahdûm tarafından müştereken takdîm olunan şikâyetnâmeye karşı sükût buyurmaları bu dediğimize bir zımân-ı kavî teşkîl eder. Hazret-i Emîr cenâbları mekâtib-i cedîdede olan menâfi'-i adîdeyi gerek birkaç seneden beri mütâlâa buyurmakta oldukları cerâid vâsıtasıyla ve gerek Yalta ve Petersburg seyâhatleri esnâsında bazı mekâtib-i İslâmiyye'de bulunup bizzât müşâhedeleriyle bildiklerinden dolayı bu emr-i hayra elbette mümânaat etmezler ve etmemelidirler belki tergīb ve iânet etmelidirler.

Ama mektep küşâd olunursa on sene sonra o mektepten yetişecek talebe Hazret-i Emîr'i azledecekler imiş. Nitekim Abdülhamîd'i azledenler de mektepten yetişen talebeler imiş. Bunun ne kadar mantıksız ve esassız bir söz olduğunu Hazret-i Emîr pekâlâ bilir zannederiz. Zîrâ Abdülhamîd'i azleden ne mektep ve ne de onun talebeleriydi belki kendi zulmünden başka bir şey değildi.

Emîr Hazretleri mektebin küşâdına müsâade buyurup da o mektepte evlâd-ı vatanın kesb-i kemâlât eylemelerine teshîlât ve muâvenet gösterecek olurlarsa oradan yetişecek talebe emîri azl değil belki velînimetleri olan Emîr cenaplarına sâdık ve mutî kalmakla berâber mukaddes vatanlarına nâfi' ve semeredâr hizmetler îfâ ederler.

İkinci nokta: Re's-i kârda bulunan Kuş Beyi ve Kadı Kelân cenâblarının taassubundan ârî terakkī-perver ve muhibb-i maârif zâtlar olduğunu müş'ir olmasıyla bilhâssa câlib-i memnûniyyettir böyle bir emr-i hayrı tervîc ve fiiliyete çıkmasına sa'y u gayret ettiklerinden kendilerine, [5](مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ) mûcebince İslâmiyet nokta-i nazarından edâsı ile mükellef olduğumuz teşekkürü arz etmekle berâber daima hiçbir his ve hayâlin mağlûbu olmadan hak tarafını iltizâm ve tervîc eylemekte sâbit ve metîn kalmalarını temennî ederiz... [6](... إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا)

Üçüncü nokta: İşte bizi en çok düşündüren ve pek ziyâde bâis-i teessüfümüz olan bu nokta oldu. Nasıl olmasın ki bunların birkaç asır mukaddem mâden-i ilm olan belde-i fâhirenin fetvâ mesnedini işgal eden zevâtın kāide-i tekâmüle nazaran el-yevm bütün âlem-i İslâmiyet'e nâşir-i en-

[4] 70. sayıda bu başlığın yanlışlıkla konulduğu, aşağıdaki mütalaaların makalenin yazarına ait olduğu belirtilmiştir.
[5] Tirmizî, *Sünen*, Bir ve's-sıla, 35.
[6] Nahl, 16/128.

vâr-ı hakîkat olmaları lâzım iken hâlâ yirmi beş otuz asırdan kalma Yunan tahayyülât ve safsatalarıyla kesret-i iştigâllerinden hakîkat-bîn olacak gözleri bu evhâm ve hayâlâtın muzlim perdeleri altında mestûr kalıp bugün menfaati pek zâhir ve kendisi oldukça basît bir hakîkati bile inkâr ve aleyhine kıyâm ederek birtakım iftirâ ve bühtânlar zammıyla gayr-ı meşrû' esâslara istinâden hurmetine bil-iftâ icrâsına mâni olmaları ve icrâsına teşebbüs ve tavassut eden zevât-ı kirâmı katl u darb ile tehdîd etmek kadar çirkin harekette bulunmaları yalnız bizleri değil bütün âlem-i İslâmiyeti kan ağlatacak bir hâlettir.

İstanbul mekteplerinde okunan kitapların hilâf-ı şer' olup olmadığını Buhârâ müftîleri tahkik edeceklermiş! Merkez-i Hilâfet-i İslâmiyye'ye karşı ne kadar büyük bir nezâketsizlik. Bilhâssa bu sözün Buhârâ reisinin ağzından sâdır olması.

Bir de İstanbul mekteplerinde okunan kitapları acaba! Buhârâ müftîlerinin hangisi anlayacak? Çünkü buranın mekteplerinde okunan kitaplarda civân ve mey mevzûlarına dâir medhiyeler, masdar ma'nâlarıyla (ستفترق)'nın (س)'ine müteallik tahayyülât yok ki tahkîk etsinler.

[268] Biz bu müftîlere acıyoruz. Zîrâ bunlardan Muhammed Rezzâk ile Gıyâs Mahdûm'nun bu harekât-ı gayr-ı lâikalarına başlıca sebep onların hakkında hayır-hâhlıktan mâadâ hiçbir yol ta'kîb etmeyen merd-i kâmil Damolla İkrâm hazretlerine karşı besledikleri adâvet olup kalanları ise mahzâ bunlara tâbi' olarak usûl-i savtiyye ile ta'lîm ne demek olduğu kat'iyyen bilmeyen zevâttan mürekkebdir; binâenaleyh bunlara usûl-i cedîde ne demek olduğunu bir nebze arz etmek istiyoruz.

Usûl-i cedîde bir çocuğa yevmü'l-bulûğ îfâsıyla mükellef olan ferâiz-i dîniyyeyi ve edâsı için lâzım gelen kırâat ve ezkârı ve onların ahkâmını kemâl-i sühûletle ta'lîm eder ve mesâil-i i'tikâdiyyeyi de evhâm ve hayâlâttan tecrîd edip kavî ve metîn asıllara rabtederek öğretir ve üzerinde yaşadığı kürre-i arzın şekil ve hey'et-i aksâmını ve ahvâl-i tabîiyyesini tanıtır ve hesâb-ı zihnî ile berâber kullandığı lisânın kavâidini ve bir de dîn-i mübîn-i İslâm'ın ulviyetini mübeyyin olan tarih ve keyfiyet-i intişârını bildirir.

İşte usûl-i savtiyye mektebinin ibtidâî kısmında ta'lîm edilecek şeyler bunlardan ibârettir. Şimdi insâf ediniz ve biraz da düşününüz sonra söyleyiniz bunlardan hangisinin okunması harâmdır? Her biri farz-ı ayn değil mi? Cenâb-ı Peygamber'in [1](طَلَبُ ٱلعِلْمِ فَرِيضَة) buyurdukları hadîs-i şerîfteki[2] ilm-i hâlden murâd bunlar değil mi? O halde nasıl oluyor da Peygamberimiz emreden şeyler sizler nehy ediyorsunuz?

Nasıl oluyor da hakîkati neden ibâret olduğunu bilmediğiniz bir şeyin hurmetine fetvâ vermek kadar cesâreti kendinizde buluyorsunuz? Cenâb-ı Hakk'ın [3](وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ) kavl-i şerîfi mûcebiyle bu hareketinizin ayn-ı harâm olduğunu hiç düşünmüyor musunuz? El-insâf el-insâf yâ ma'şere'l-ulemâ! Evvelden bir defa hürmetine fetvâ verdikten sonra bu kavillerinden rücû' etmek şeyn u âr imiş müftîlerin şân u şereflerine yakışmaz imiş bunun için usûl-i cedîde ile ta'lîm farz olsa bile kabûl etmeyecekler imiş.

Bakınız şu cümlelere! Bâtılda ısrârları şereflerine yakışır da hakk-ı sarîh olan bir hakîkati kabûl edip kavl-i bâtıllarından dönmek şânlarına münâsib düşmüyormuş! Müktedâ-bihimiz olan Hazret-i İmâm aleyhirrahme birçok mesâil-i ictihâdiyyede diğerlerinin kavli mesâlih-i ibâdı daha ziyâde şâmil bulunduğundan kendi kavli de hak olsa bile diğerlerinin kavline rücû' etmiş ve bu rücûları da aleyhirrahme hazretlerinin şânlarını bir daha yükseltmiş iken bunların bâtılı bırakıp da hakîkat-i mahzayı kabûl etmeleri şân ve şerefleriyle gayr-ı mütenâsib imiş!

Ey müftîler ve ey müderrisler! Hakka'l-insâf düşününüz de bir ay evvel küşâd olunması taht-ı vücûbda olan şu mektebin açılmasına mümânaat değil de müsâraat ediniz bu yanlış zehâblarınızda ısrâr edip de nâmlarınızın ilelebet bütün tarih sahîfelerinde haleflerinizle berâber kâffe-i ehl-i îmân tarafından la'net ve nefretlerle yâd olunmalarına sebebiyet vermeyiniz.[4]

Lahor – Pencab'dan:

VATAN GAZETESİ SÂHİBİNİN MÜDÂFAASI

Takdîm-i selâm ve ihtirâmdan sonra: Abd-i âcize karşı gösterdiğiniz teveccühât-ı mahsûsaya tahmîdât-ı mahsûsa ile mukabele eyler ve hall-i şübühâtım husûsundaki lütfunuza, İstanbul gazetelerinin hakkımdaki sûizan ve isnâdâtına karşı hakîkat ile mukabele ve müdâfaa buyurduğunuzdan dolayı arz-ı şükrân-ı firâvân eylerim.

Yeni Gazete ve emsâlinin eltâf-ı hamîdiyyeye ümîd-vâr-ı ihtirâs, ve mâl ü menâle nâil olmak hırs ve tamaında bulunmaklığım yolundaki ithâmlarını tekzîbe hâcet göremem, her kim kendi vicdân-ı sâfına mürâcaat ederse bu isnâdâtın boş olduğunu vâzıhan anlar. Çünkü müslümanlar tarafından iânâta ihtiyâcı olan bir devleti görüp de bu muâvenetin hayyiz-i fi'le îsâli için bütün vüs'at ve tâkatimi sarf eder ve birçok akçe cem' etmeye başlar ve yanımda hıfz ile toplandıkça peyderpey İstanbul'a göndermek vazîfesini deruhde etmiş olursam hiçbir insan hükmedemez ki ben böyle bir devletten menfaat-i mâliyye ümîdinde bulunmuş olayım, çünkü istifâde-i mâliyye zenginden ümîd olunur züğürtten değil.

Bundan başka eğer ben nişânlar ve madalyalarla hâiz-i imtiyâz olmayı düşünmüş olsaydım *Hicâz Demiryolu Târîhi* nâmındaki eserimde İzzet Âbid Efendi gibi ricâl-i meşhûrenin zemm ü tel'înine ve hükûmet-i meşrûtanın medh ü senâsına cesâret edebilir miydim.

Velhâsıl ben Mâbeyn'e katiyen mektup yazmadım zâten benim gibi bir adam nasıl olur da Mâbeyn ile mükâtebe ve

---

[1] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 17.
[2] Benzer şekilde, İbn Mâce, *Sünen*, İftitâh, 17.
[3] Nahl, 16/116.

[4] Yazı imzasız çıkmıştır.

muhâbere etmek şerefine nâil olabilir. Ben yalnız bir kere – Hicâz Demiryolu Nezâreti de uhdesinde olduğu için– Nâfia Nâzır-ı esbakı Mustafa Zihnî Paşa'ya bir mektup yazdım o da demiryolunun Medîne-i tâhireye muvâsalatından dolayı resm-i küşâd münâsebetiyle bazı eşrâf ve âyân-ı İslâm ve gazete sâhib-i imtiyâzları resmen da'vet olunmuş ve o miyânda da İngiliz gazetecilerinden de bir iki kişi da'vet olunmuştu. Bu münâsebetle yazmıştım. (Şimdi tahattur edemiyorum o vakit buna dâir yazılan şeylerde bilmem benim ismim var mıydı yok muydu.)

Bu mektûbum da Hind ve sâir aktâr-ı İslâmiyye müslümanlarına Hicâz demiryolu iânesi için pek nâfi', müessir bir teşvîk makāmında idi. Çünkü o resm-i küşâda da'vet olunan ekâbir ve eşrâfın memleketlerine avdette kendi fiillerine iâneye tergīb ve teşvîk edecekleri ve bundan devletin küllî istifâdede bulunacağı tabiî idi. Ve zannederim benim bu mektupta da ihlâs ve muhabbet-i sâdıkadan başka bir şey görülmez. Çok kere Memdûh Paşa'yı bu Hicâz Demiryolunun ıslâhına ve onun menâfiine olarak cem'-i iânâtın teksîrine tahrîs etmiş idim.

Nişânlar hakkında da bundan evvel söylediğimi te'kîd eylerim ki ben bidâyeten hiçbir vakit böyle bir emelde bulunmadım. Fakat Mustafa Zihnî Paşa dördüncü rütbeden Osmânî nişânını gönderdiği vakit de iâde etmeyi muhâlif-i nezâket buldum ve hattâ kendisine (Eğer nişânı göndermeden evvel bu husûsta **[269]** reyimi soraydınız onu kabul etmeyeceğimi bildirirdim. Fakat artık göndermiş bulunuyorsunuz bunu size redd ü iâdeyi muvâfık-ı âdâb görmedim) diye yazmıştım.

İmdi sizden niyâzım: Bu mektûbumu *Menâr* cerîde-i mu'teberesiyle neşretmektir. Bir de Türkçe gazeteler ve alelhusûs *Yeni Gazete*'ye benim Mâbeyn'de bulunduğunu yazdıkları mektûbumun neşrolunmasını musirrâne tavsiye ve ihtârdır. Tâ ki herkes onun doğru mu yoksa aslı faslı olmayan bir urcûfe mi olduğunu anlasın ve İslâm gazetecisi kim olursa olsun hepsinin üzerine bu doğru olmayan ithâm ve isnâdın ortadan kalkmasına çalışmak vâcibtir.

Onların gayret-i İslâmiyyeleri'nden de bu ricâmın kabûlünü ümîd ediyorum ki tebri'e dahi tezâhür etsin. Yoksa benim genç Türkiye'nin hakk u insâftan uzakça bulunduğu hakkındaki zannımda hatâ etmemiş olurum. Bâkī ihtirâmât-ı fâikamın kabûlü istirhâmımı saâdet ü selâmetiniz temenniyâtına terdîf eylerim efendim.

"Hindistan: Lahor-Pencab" *Vatan* gazetesi sâhibi

Muhammed İnşâullah

Paris'ten Mektup:

PARİS 6 Kanûnievvel 1325

Ba'de's-selâm. Iyd-i saîd-i fıtrın altıncı gününe müsâdif olan Teşrînievvel-i Rûmî'nin sekizinci perşembe günü Mesajeri Maritim kumpanyasına mensup Nijer vapuruyla Dersaâdet'ten hareket ve ertesi günü saat dokuz raddelerinde İzmir'e muvâsalet olunarak o gün şehrin Kokaryalı ve Göztepe cihetleri vesâir şâyân-ı temâşâ mahalleri ve ertesi günü de meslek-i cedîdime taalluku itibâriyle mehâkim-i adliyye ziyâret olundu. Vukū' bulan müşâhedât netîcesinde ahâlî-i beldenin erbâb-ı ticâretten olduğu ve şehirde bir faâliyyet-i ticâriyyenin mevcûdiyeti anlaşılmış ise de mahallî ticâret mahkemesini ziyâretimde câlib-i dikkatim olan listede tarafeynin kâmilen … olarak gösterilmesi …lerin husûsât-ı ticâriyyede pek ilerleyemediklerini yahud vukū' bulan münâsebât-ı ticâriyyelerinde hile veya taksîr gibi bir şey irtikâbına tenezzül etmeyip kemâl-i istikamet ile îfâ-yı muâmele etmekte olduklarını ve binâ-enaleyh mahkemece mûcib-i hall mes'ele ihdâs etmediklerini ifhâm edip bu iki şıktan hangisinin vâkıaya mutâbakatı anlaşılmak üzere Yemiş Pazarıyla Bedesten ve civârı ziyâret olunmuş ise de hall-i mes'ele olunamayıp ancak İzmir Cinâyet Mahkemesi'yle Bidâyet ve İstînâf Cünha Mahkemeleri listelerinin esnâ-yı tedkīkinde erbâb-ı cinâyetin ale'l-ekser … olduğu görülünce keyfiyet cidden teessürümü mûcib bir mes'elenin de hallini müstelzim oldu.

…lerin anâsır-ı sâire efrâdının ta'mîm-i maârif emrindeki mesâî-i husûsiyyelerine rağmen her şeyi hükûmetten bekleyerek ve [1](العِلْمُ فَرِيضَةٌ عَلىَ كُلّ مُسْلِم) hadîs-i nebevîsi[2] gibi bir emir bulunduğu halde vâdî-i cehâlette pûyân olarak dinlerini anlayamadıkları cihetle saâdet-i uhreviyyeye mazhariyetlerini müteassir eyledikleri gibi saâdet-i dünyeviyyeden de bî-behre kalıp servet-i umûmiyyeleri mütenâkıs ve dolayısıyla i'tibâr-ı zâtîleri münkesir olarak ticâret ile iştigal şöyle dursun her yerde hidemât-ı hasîsede kullanılmaya başlanılmış ve içlerinden birçoklarının sinn-i sabâvetlerindeki sûret-i terbiyelerine göre atâlet içinde imrâr-ı hayâta alışmalarından nâşî ulüvv-i cenâb, istikamet, kerem ve inâyet gibi evsâf-ı âliyyeden tecerrüd ve muhîtin te'sîrâtına tebeiyyet ve kubh cihetine ma'tûf olan istîdatlarını izhâr ile ef'âl-i mezmûme ve makdûha irtikâbına mübâşeret etmiş olduklarını ve unsur-ı mühimmin şu hâl-i perîşânî-i ictimâîlerini görmeyen yahud görüp de kemâl-i denâetlerinden nâşî tedâvîsine mürâcaat etmeyen zalemenin kurbân-ı gafleti bulunduklarını anladım; o derece garîk-i bahr-i tefekkürât olmuşum ki vapurun hareketini anlayamadım. Neden sonra vapurun İzmir körfezinde seyretmekte olduğunu anlayınca hemen elimdeki dürbün ile etrâf u eknâfa atf-ı nazar ettimse de İzmir'in kurak ve el değmemiş mahallerden olduğunu ve bu bâbda efrâd ile hükûmetin vazîfe-i mevdûalarını îfâda taallül göstermiş ve göstermekte bulunmuş olduklarını anlayınca yine teessürüm avdet eyledi. O vâdîlere şimendöfer ve elektrikli tramvay vesâire gibi vesâit-i hâzıra-i medeniyye inşâ edilip de servet-i memleketin tezâyüdüne dolayısıyla hâiz-i ekseriyyet olan unsur-ı İslâm'ın maddeten ve ma'nen terakkīsi esbâbının istikmâline sa'y u gayret edilse fenâ mı olur diye düşünmekte iken bu gibi vesâit-i nakliyyenin hemen inşâsı lüzûmunun din ve devlete pek büyük bir hizmet olduğuna ve bu husûsta izâa edilecek vaktimiz olmadığına ve aks-i takdîrinde ahlâfın bizleri ta'yîb edeceğine kanâat hâsıl ettikten ve hâk-i pâk-i vatana bir bûse-i vedâ ithâf ey-

[1] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr,* 2831.

[2] Benzer şekilde, İbn Mâce, *Sünen*, İftitâh, 17.

ledikten sonra adalar denizine dâhil ve ertesi pazar günü ales-seher Pire'ye vâsıl olduk.

Hemen sâhile çıkılarak Pire ile Atina arasında âmed-şüd eden ve kuvve-i elektrikiyye ile seyr u hareket eyleyen trenle Atina'ya azîmet eyledim. Taleslere, Solonlara, Sokratlara, Platonlara makarr-ı hükûmet olmuş bulunan Atina Akropolisler, Partenonlar, letâfet-i mîmâriyyeleri bekâyâsıyla i'lân-ı azamet ve ihtişâm etmekteydi, Arapların "Medînetü'l-Hükemâ" dedikleri bu belde-i dilârânın şimdiki hâliyle de izlâlinden istidlâl olunan mâmûriyyet-i sâbıkası arasında bir mukayese yapılacak olsa o âbâ-i târîhiyyeye nisbetle ebnâ-yı hâzıra-i Yunâniyye vâris-i kemâlât-ı kudemâ değil imiş gibi telâkkī olunsa sezâdır. Her dört senede bir defa akvâm-ı mevcûde spor merâklılarına lu'bet-gâh olan "Stad" nâmındaki mahal ile Temple de Jupiter, Atina Akedemiası, dârülfünûnu temâşâ olunduktan sonra mahallî müzesine şitâbân oldum. Oradaki âsâr-ı kadîme-i târîhiyye ile fir'avun ve sâirenin mumyaları ve mitoloji devrine âit âlihelerin heyâkili câlib-i dikkat ve hayretim oldu. O derecede ki edvâr-ı evvelîn-i insâniyye bütün mevcûdiyetiyle tecessüm etti hemen azamet-i ilâhiyyeyi düşünerek vazîfe-i tahmîdi îfâ eyledim. Şâirin:

"Hubb-i sivâdan meyli kes,
Dünyâda kalmaz hîç kes,
Allâh bes bâkī heves"

Sözü vârid-i hâtır olunca ne gibi tefekkürâta cilve-gâh olduğumu **[270]** tasvîr edemem. Vaktim müsâit olsa idi Parthenon, Erekhtheion, Herodot Tiyatrosu, ma'bed-i zafer Mojler Tepesi Sokrat'ın mahbesi bakiyyâtını da ziyâret edecek idiysem de vapurun vakt-i hareketi olan zuhûrdan evvel vapurda bulunmak üzere hemen avdet eyledim.

Vapurumuz salı günü akşamı Napoli'ye muvâsalat edince vaktin gece olmasına rağmen sâhile çıkarak şehrin bazı mahallerini ziyâret eyledimse de Fransızca'ya âşinâ bir rehbere tesâdüf edemediğimden biraz müşkilâta tesâdüf eyledim. Maahâzâ şehrin eski ve yeni kısımlarını galeri denilen ve mahallini ve krala mahsûs sarayı, beledî dâiresini ziyâret ettikten sonra vapurdan çıktığım zaman tesâdüf eylediğim ahâlînin kesreti zâil olunca esbâbını sordum. İtalyanların şarklılar gibi geceleri pek ziyâde oturmamakta olduklarını ve ba'de't-taâm yerli yerine çekilerek istirâhat-güzîn olarak şu husûsta olsun Fransızlara şebîh bulunmadıklarını anladım.

Mataban burnu açıklarında ve İyonyen deniziyle Messina boğazında tesâdüf edilen fırtınanın, Marsilya körfezinden çıkıp İspanya'nın şarkıyla Korsika ve Sardunya adalarının ve İtalya'nın sevâhil-i garbiyyesini herc ü merc eden ve senenin mevâsim-i erbaasında dâimî olan meşhûr "Maicheral" cereyânı sebebiyle bir kat daha artacağından endîşenâk olduksa da kaptanın vapuru Bonfachio boğazından imrâr etmeyip Kor-sika'nın şimâlinden dolaştırması fırtınadan az müteessir olmaklığımıza bâdî oldu. Ve nihâyet ma'as-selâme perşembe günü akşam üzeri Marsilya'ya muvâsalat olundu.

O akşam istirâhattan sonra ertesi günü şehrin şâyân-ı temâşâ olan mevâkiini ziyâret için ales-seher sokağa çıkarak evvelâ Paris'te bile emsâline tesâdüf edilmeyen meşhûr Longshan sarayına şitâbân oldum. İşbu saray bilcümle hayvânât-ı ehliyye ve vahşiyyeyi hâvî bir hayvânât bahçesinden başka resim ve târîh-i tabîî müzelerini muhtevîdir ki hakîkaten muhayyirü'l-ukūldür. Arslan ve kaplana kadar bilcümle hayvânât re'yü'l-ayn görülmekte olduğu gibi târîh-i tabîî müzesinde de bunların iskeletleri ile sınâîleri mevcûd bulunduğundan gerek mekâtib talebesinin gerek ahâlînin istifâdelerini temîne medâr oluyor. Kapıcı tarafından ifâde edildiğine göre talebe-i merkūmenin muallimleri ile birlikte her hafta müzeye gelerek tevsî-i malûmât etmekte oldukları anlaşılmıştır. Bu gibi müzeler en ziyâde muhtâç olduğumuz mebânîdendir zannederim. Sarayın cephesindeki kaskatlar ile heyâkili câlib-i dikkattir.

Ba'dehu İmparatoriçe Elizabeth'in Bahr-i Sefîd sâhilinde ikametine mahsûs olup bilâhare mekteb-i tıbbiyye ittihâz edilen sarayını ziyâret eyledikten sonra mehâkim-i mahalliyyeyi ziyâret etmek üzere rüfekā-yı âcizi ile oraya şitâbân oldum. Mehâkim-i mezbûre müddeiumûmîsi tarafından verilen emre binâen müstahdemînden biri bize rehberlik ederek mahkeme salonları ile müzâkere odalarını ve hükemânın esnâ-yı muhâkemede telebbüs etmekte oldukları kırmızı binişlerin ta'lîk edildiği dolapların mevzû bulunduğu odayı ve müstantiklere âit odaları ve müddeiumûmîlik dâiresini ve mahkeme nezdindeki tevkif-hâneyi gösterdikten sonra i'lâmât-ı hukūkiyye ve cezâiyye icrâ dâirelerini ziyâret ettirdi. İ'lâmât gayet basît olduğu gibi muntazam dahi tutulmaktadır. İ'lâmât-ı Hukūkiyye İcrâ Dâiresi'nde Marsilya Mahkemesi'nin taht-ı idâresinde olan bilâd dâhilinde mütevellid kesânın nüfûs tezkirelerinin birer sûretinin mevcûd olduğunu görünce sebebini sorarak belediye dâirelerindeki nüfûs tezkirelerinin ziyâı hâlinde mürâcaat vukū' bulabileceğinden tezkire-i mezbûre sûretlerinin devâir-i müşârün-ileyhâ tarafından mahkemeye irsâl olunmakta ve buna ilâveten izdivâc müddeti mukaveleleri sûretlerinin de gönderilmekte olduğu anlaşıldı.

Vukū' bulan istîzâhıma cevâben bidâyet mahkemesi reisi ile müddeiumûmîsinin senevî on bin ve reîs-i sânînin yedi bin ve azâların altı bin ve müddeiumûmî muâvîninin beş bin frank maaşları olduğu ve Mayıs-ı efrencî ibtidâsından Teşrînievvel-i efrencînin on beşine kadar mümted olan yaz mevsimine müsâdif eyyâmda sabahleyin alafranga saat dokuzda ve senenin diğer kısmında badezzuhr alafranga saat üçte muhâkemâta bed ü mübâşeret edilerek hitâm-ı muhâkemâta kadar iştigal edilmekte olduğu rehberimiz tarafından ityân edildi.

Adliye dâiresinden mufârakattan mukaddem mehâkimin her tarafını gezmekliğimiz husûsunda müstahdemînden birini refâkatimize tayin eylemesinden dolayı bidâyet müddei-umûmîsine vazîfe-i teşekkürü îfâ için mülâki olduğumuzda mûmâ-ileyh mesâil-i hukūkiyyenin ehemmiyetinden bahs ile bu husûsta milel ve akvâmın yekdiğerinden istiâne etmekte olduklarını ve Osmanlılar tarafından Fransa'ya bir hey'et-i adliyye i'zâm ile kavânîn-i garbiyyeye vukūf peydâsı hakkında ibrâz olunan arzûya mukābil bazen Fransa mehâkimi tarafından diplomasi tarîkiyle bazı mesâil-i mu'dılenin halli zımnında hükûmetimize mürâcaat edilmekte olduğunu söyledi. İşbu mesâilin verâsete müteallik husûsâttan

olduğu ve Fetvâ-hâne-i Alî'de ba'de't-tedkîk Fransa hükûmetine bildirilen mevâddan bulunduğu muhtâc-ı îzâh değildir.

Mûmâ-ileyhin ifâdât-ı vâkı'ası mûcib-i memnûniyyetim oldu. Çünkü kendilerini muhyî-i medeniyyet bilen Fransızların bu husûsâtta olsun izhâr-ı acz ile bizlere vukū' bulan mürâcaatlarından dolayı umûmumuza râci' olan şerefi hâsıl ettiren şüphesiz dîn-i mübîn-i Ahmedî'dir. Öyle bir din ki ahkâm-ı münîfesi işbu yirminci asırda bile kendisine tebeiyyet edenlerin saadetini te'mîne kâfîdir. Öyle bir din ki kendisinden ictihâd eden fukahâ-yı izâm rahimehullâhi teâlâ hazerâtının sa'y u ihtimâmları anlaşılan ahkâm-ı dünyeviyyeden bazılarının bu gibi ahkâma mukābil olmak üzere Roma medeniyeti ile kavânîn ve müessesâtına tevârüs eden Fransız ve İngiliz ve Alman ve Amerikalılar tarafından mevzû' kavânîn ve âdâta nisbeten daha ziyâde muvâfık-ı akl u hikmet ve adâlet olduğunu isbât ile iddiâ-yı **[271]** rüchâniyyet ediyor. Ez-cümle âmânın akdi bizde sahîh olduğu halde Fransa kānûn-i medenîsi tarafından adem-i cevâzına hükmolunup behemehâl âharın vekâleti lâhık olmak sûretiyle sahîh olacağı kabul edilmiştir. Bu cihetin Almanlarda bile ahkâm-ı İslâmiyye gibi kabul edilmesi Fransız olması itibâriyle hissiyât-ı rekābetkârâneyi müstelzim olmasından nâşî olacak ki kānûn-i medenî muallimi tarafından ders esnâsında âmânın işbu hukūktan mahrûm bırakılması lüzûmunun pek de muvâfık olmadığı ityân edilmiştir.

Ahîren muallim-i mûmâileyh tarafından hânesinde şerefimize keşîde edilen çay ziyâfetinde ahkâm-ı kānûniyyemiz tasrîh edilince kendisinin mûcib-i memnûniyyeti oldu. Bu gibi husûsî mülâkatlarda bir vesîle ittihâz ile ahkâm-ı İslâmiyye'nin ulviyetinden bahsetmek maddî ve ma'nevî fâidemizi müstelzim olacağında şüphe yoktur.

Sadede gelince: Marsilya'da bir gece kaldıktan sonra Paris'e müteveccihen hareket ve Paris Hukūk Fakültesi'nin yevm-i küşâdına kadar şehri dolaşmak mûcib-i fâide olacağına kanâat hâsıl eylediğimden Paris'in mebânî-i meşhûresini ziyâret eyledim ancak Napolyon'un mezârını muhtevî olan Mütekāidîn-i Askeriyye Sarayı'nın bir kısmı esnâ-yı muhârebâtta zabtedilen top ve bayrak gibi şeylerin teşhîrine tahsîs edilmiş olup sarây-ı mezkûru esnâ-yı ziyâretimde Sultân Mustafâ-yı Sâlis zamânında isâga edilip zannıma göre Napolyon'un Mısır seferi esnâsında zabtolunan toplarımızı görünce müteessir olduğum gibi kelime-i tevhîdi hâvî olan eski alemlerimizden dolayı da me'yûs oldum. Gönlüm cihân-ı İslâm'ın daima muzaffer olmasını arzû eylediğinden mağlûbiyetini nâtık alâmâtı görmek istemiyordum. Maahâzâ evâil-i İslâm'da Hazret-i Resûl-i Ekrem (s.a.) Efendimizin nesâyih-i peyâmberânelerini dinlemeyip bir mağlûbiyete giriftâr olan sahâbenin hâlini düşünerek bunun dahi tecelliyât-ı ilâhiyyeden olduğuna ve rızâdan başka yapılacak bir şey bulunmadığına kanâat hâsıl ederek mütesellî oldum.

Nihâyet Teşrînisânî-i efrencînin on beşinci günü Paris'in Hukūk Fakültesi'ne devam etmeye başladık. Doğrudan doğruya doktora derslerini ta'kîb etmek mümkün iken –çünkü Osmanlı Hukūk Mektebi şehâdetnâmesi lisansiye şehâdetnâmesi gibi kabûl edilmekte olduğundan doktora sınıflarına devama müsâade olunuyor– lisansiye kısmında Roma hukūku, Fransa kanûn-i medenîsi Fransız târîh-i hukūku, hukūk-ı esâsiyye, ilm-i iktisâd tedrîs edilmekte olduğundan ve bunlar ise mechûlümüz bulunduğundan şimdilik lisansiye birinci senesine devama başladık.

Zannederim ki sözlerim mûcib-i sudâ' olmağa başladı, onun için burada kesmeye mecbûr oluyorum. Bâki selâm ve selâmetler... **

Londra'dan:

LONDRA'DA MÜSLÜMANLAR

Hindistan mu'teberân-ı İslâmiyyesi'nden bazı zevâtın Makām-ı Hilâfet-i Ulyâ'yı ziyâret edecekleri hakkında ahîren mu'teber *Sabah*'ta okuduğum bir rivâyet size şu satırları irsâl için vesîle oldu. İngiltere'ye ilk vürûdum senesi olan 1894'te Londra'da "Encümen-i İslâm" nâmıyla bir cem'iyet mevcûd idi. Ekser azâsı Hindistan kıt'asından gelen talebe-i müslimînden mürekkeb olmak ve yine o nâm ile Hindistan-ı İngilizî'nin bazı cihetlerinde mevcûd cem'iyetin bir şubesi bulunmak üzere ihdâs olunan bu encümen esâsen bundan 23 sene mukaddem yani 1886 târîh-i milâdîsinde teşekkül etmiştir. El-yevm "Müslüman Cem'iyeti" nâmıyla yâd edilen bu hey'et-i müslime bir aralık hayli nüfûz kesbetmiş ve idâre-i zâilenin meâyibini bilmekle berâber umûr-ı şarkiyyenin buhranlı zamanlarında Devlet-i Osmâniyye'ye ecânib tarafından bazı haksız hücûmlar dahi vukū' bulabildiğini görerek memleketimizi garbiyûna karşı hayli müdâfaa eylemişti. Hattâ meşhûr *Daily News* gazetesi pek şiddetle Türkiye aleyhinde bulunduğu sıralarda Encümen-i İslâm'ı Sultân-ı sâbıkın parasıyla irâe-i mevcûdiyyet eden bir hey'et sûretinde göstermek istemişti ki bu da sırf bir zehâb-ı sahîften ibâret idi. Encümen-i İslâm'ın talebe-i şarkiyyenin ve esbâb-ı maîşeti mahdûd sâir müslümanların dişinden tırnağından artırarak toplayageldikleri iânât ile idâme-i mevcûdiyet eylemiş olduğunu pek iyi bilirim. Londra'daki Cem'iyet-i İslâmiyye'nin en ziyâde tervîc-i menâfiine çalıştığı ve en az rûy-i meveddet gördüğü bir hükûmet var ise o da hükûmet-i Osmâniyye'dir. Akd-i nikâh gibi veya defn-i emvât gibi hâdisât-ı hayât-ı beşerde, tertîb-i salât-ı îd gibi ve-zâif-i dîniyye îfâsında ve siyâsî protesto ictimâları istihzârı gibi maşrık-ı İslâm'ın ve ale'l-husûs Osmânî'nin müdâfaası emrinde Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi'nin gösteregeldiği gayretler yalnız takdîre değil hattâ fiilen teşvîke sezâ harekât-ı hayriyyedendir. Meşrûtiyetin Osmanlılara bahşeylediği hürriyet sebebiyle Müslüman Cem'iyyeti Hilâfet-i İslâmiyye makamına akd-i râbıta için daha ziyâde fırsat bulmak ümniyesindedir. Meb'ûsân-ı Osmâniyye'den bir hey'et-i müsâferenin geçen yaz Londra'da bulunduğu sırada bu cem'iyetin dahi bir lâzime-i mihmân-nüvâzî ibrâz eylemesine burada zikrinden ictinâba lüzûm hisseylediğim bazı mevâni' ihdâs olunması âzâ-yı cem'iyyeti pek ziyâde muğberü'l-hâtır eylemiştir.

Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi tevsî'-i nüfûz arzûsunu istihsâl husûsunda öteden beri pek çok mevânie müsâdif olmuştur. Maamâfîh bekā-yı mevcûdiyyete yine muvaffak o-

lup gitmektedir. Hind'in en ma'rûf fuzalâ-yı ricâl-i hükûmetinden olup bir iki seneden beri Hindistan Nezâreti'nin meclis idâresinde müslim azâ sıfatıyla Londra'da bulunmuş olan Seyyid Hüseyin Belkerâmî cem'iyetin riyâsetini kabûl eylemişti. Fakat hayli müsin olan bu zât İngiltere'nin o nemli ve sürekli kışına tahammül edemediğinden ahîren **[272]** Hindistan'a avdet eylemiştir. Bunun üzerine cem'iyet azâsından bazıları riyâset vekâletini kabûl etmekliğim için bendenize geldiler. Fakat beytü'l-mâl-i milletten çıkan aylıkla değil ancak teşebbüsât-ı şahsiyye-i ilmiyye ile İngiltere'de idâme-i hayât ve muhâfaza-i mevki-i ictimâî eden bu abd-i âciz ekseriyâ Londra'ya yüz kilometreye yakın mesâfesi bulunan Cambridge Dârülfünûnu'nda bulunmaya mecbûr olduğum için her istenildiği zaman Cem'iyet-i İslâmiyye'nin tedvîr-i umûrunda iştirâk-i hizmetim bulunamaz; bu cihetle riyâset vekâletini adem-i kabûlde ma'zûr olduğumu söyledim. Maamâfîh sâbıkta olduğu gibi yine cem'iyete elimden gelebileni yardımda bulunacağımı vaad eyledim. Kendilerine tâziyâne-i gayret olabilir ümîdiyle şevketli Pâdişâh-ı hâzır Hazretlerinin evsâf-ı mübâreke-i mukteziyyeyi hâiz bir halîfe-i sahîh bulundukları hakkında misâller arz ettim. Ve nâsa karşı olan muâmelât-ı şâhânelerini tedkīk eden Avrupalı bir kadının Pâdişâh-ı hâzırımız Hazretlerini "Saint velî" diye tavsîf eylemiş olduğunu dahi ilâve-i mütâlâa eyledim.

Çend mâh mukaddem Londra sefâreti imâm-ı sâbıkının ibkāsını ricâ için yetmiş kadar imzâyı hâvî Hükûmet-i Osmâniyye'ye takdîm eyledikleri arîzaya kat'iyyen bir cevap verilmemesi âzâ-yı cem'iyyeti pek müteessir eylemiştir. Meşrûtiyetin îcâb ettirdiği tebeddülât-ı ıslâhiyyenin memâlik-i ecnebiyyedeki sefârâta teşmîlinde güyâ yapılacak en mühim şey yalnız iki üç sefâret imâmının tebdîlinden ibâret imiş gibi tuttular da on sekiz on dokuz seneden beri Londra'da imâmet eden bir adamı ceffel-kalem tebdîl eylediler. Hiçbir fazlı bulunmamış bile olsa yalnız böyle sinîn-i medîdenin temîn eylediği şeref-i kıdem ve tecrübe nazar-ı i'tinâya alınmak lâzım gelirdi.

Mukaddemâ Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi dînî ve siyâsî taasupla müteheyyic olan bazı kimselere mukabeleten bir hayli neşriyât-ı müdâfaa-kârânede dahi bulunmuş oldu. Ahîren *İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkīsi ile Hayât-ı Hazret-i Muhammed* ünvânıyla bundan takrîben iki yüz elli sene evvel bir İngiliz âlimi tarafından yazılmış olan eser-i mühimmin müsveddelerini ele geçirerek tab' u neşrini taht-ı karâra almıştır. Malûm olduğu üzere değil bundan iki buçuk asır evvel hattâ bugün bile İslâmiyet lehinde müellifîn-i garbiyye tarafından yazılan âsâr ma'dûm addolunacak kadar azdır. Hele birkaç karn evvel âlem-i İslâmiyyet hakkında memâlik-i garbiyyede ve alel-husûs İngiltere'de neşredilmiş olan müellefât sûizan ile rivâyât-ı muhayyele ile gılzet-i efkâr ve elfâz ile memlûdur. İşte 1632 ile 1676 senelerinde yaşamış ve hikmet ve tabâbet ve edebiyât ile iştigâl ederek şöhret bulmuş olan Doktor Henry Stubbes nâm zâtın müdekkikāne ve bîtarafâne yazmış olduğu eser âlem-i İslâmiyyet hakkındaki âsâr-ı kadîme-i garbiyye arasında şerefli bir istisnâ teşkîl eder. Zamânındaki ehl-i kiliseden serbestî-i efkârı cihetiyle i'tizâl etmiş olan Doktor Stubbes İslâmiyet hakkındaki mezkûr eserini neşre muvaffak olamamıştır. Müsvedde-i eser British Museum Kütüphânesi'nde mevcut olduğu gibi bir nüshası dahi ni'am-ı gayr-ı muntazıradan olmak üzere Cem'iyet-i İslâmiyye kâtib-i hâzırı Hafız Muhammed Şîrânî Efendi'nin eline geçmiştir. Bunun neşri altmış beş, yetmiş İngiliz lirası kadar bir masrafı mûcib olacağı tahmîn ediliyor. Memâlik-i Osmâniyye'nin hâricinden gelen müslümanlar ile bazı muhibb-i İslâmiyyet İngilizlerin verdikleri iânenin miktârı şimdiye kadar yirmi küsûr liraya bâliğ olabildi. Vatandaşlarım arasında dahi bu emr-i hayra yardım etmek isteyenler bulunacağından keyfiyetin burada zikrini münâsib gördüm. İâne verecek zevât *Sabâh* idârehânesi vâsıtasıyla taraf-ı âcizâneme mürâcaat ederler ise Cem'iyet-i İslâmiyye'den alacağım makbûzları yine *Sabâh* idâresi vâsıtasıyla kendilerine irsâl eylerim.

Londra 18 Kânûnievvel-i efrencî sene 1909

"Sabâh" **Halil Hâlid**

Sırâtımüstakīm

Londra'daki kardeşlerimizin tab' u neşrini taht-ı karâra aldıkları bu eserin derece-i ehemmiyyet ve fevâidini nazar-ı agniyâya [i'tinâya?] alarak bu bâbtaki arzûya imtisâlen bazı zevâta mürâcaatla cem'-i iâneye başladık. Kārilerimizin de bu emr-i hayra iştirâkleri me'mûl-i kavîdir. Çünkü İslâmiyet için bil-fiil çalışabilecek zamânın hülûl etmiş olduğu i'tikādındayız. Velevki üç beş kuruş olsun. Mümkün olduğu kadar bir muâvenet ile oradaki kardeşlerimizin dîn-i celîlimizi Avrupalılar'a tanıtmak husûsundaki teşebbüsât-ı dindârâne ve hâlisânelerine zahîr olacak hamiyetli müslümanların burada da bulunduğunu göstererek onları şevk u gayrete getirmek lâzımedendir. Hattâ yalnız böyle küçük işlerde değil, daha büyük umûr ve husûsâtta daima müzâheret ve muâvenetten geri durmayacağımızı müsâbaka edercesine bir iştirâk ile kendilerine anlatalım. İâneye iştirâk eden zevâtın isimleri kapda yazılıdır. Toplanacak mebâliğ fâzıl-ı muhterem Halîl Hâlid Bey Efendi adresine gönderilecektir.

TAŞKENT'TE MÜSLÜMAN CEM'İYET-İ HAYRİYYESİ

Taşkend'de münteşir *Türkistan Vilâyeti Gazetesi* şu günlerde Müslüman Cem'iyet-i Hayriyyesi'nin küşâd edileceğini yazıyor. Cem'iyetin maksad-ı teşekkülü fakir ve alîl müslümanlara muâvenet etmekten ve bî-kes etfâlin ta'lîm ve terbiyesiyle mukayyed olmaktan ibâret bulunacaktır. Bundan başka fukarâ ve acezeye melce' ve me'vâ olmak üzere dârülacaze ve dârüleytâm te'sîsine cem'iyet sarf-ı gayret ü himmet edecektir. Cem'iyeti meydana getirmek çoktan beri mutasavver ve mukarrer ise de i'tâ-yı ruhsat husûsunda îkā-i müşkilât, teşebbüsü te'hîr ve ta'vîk eylemekte idi. Fakat müteşebbislerin gayret ü sebâtı sâyesinde her müşkilin def'ine çâre bulunmuş ve gayret-keş müslümanların merâmı hâsıl olmuştur.

"Bâkü: *Sâdâ*"

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

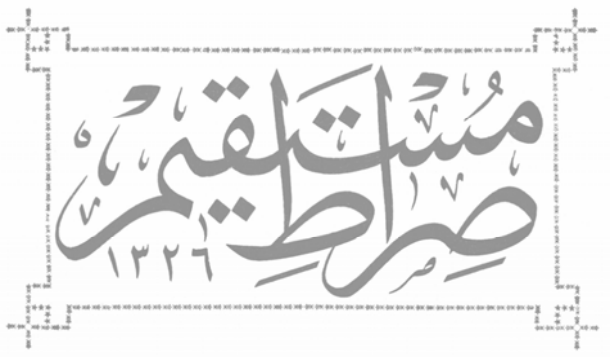

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

6 Ocak 1910 24 Zilhicce 327 Perşembe 24 Kânûnievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 70**

İSLÂM VE HANOTAUX

–mâba'd–

Hepsinin maksadı da müslümanların hâlini ıslâh mes'elesinde onların dinleri hakkındaki i'timâdlarından, itmînânlarından istifâde etmek cihetine münhasırdır. O hâlde denilebilir ki bütün ukalâ-yı ümmetin yürümek istediği gâyet akāid-i İslâmiyye'yi tashîh etmekten, nusûs-ı dîniyyeyi yanlış anlamak sebebiyle i'tikādiyyâta giren hatâları izâle eylemekten ibârettir. Bu sûretle akāid bid'atin tahakkümünden kurtulunca a'mâl de fesâddan selâmet bularak, efrâdın hâli düzelmeye başlar; basîretler dine, dünyaya âit birçok menâfi' te'mîn eden ulûm-ı hakīkıyye ile tenevvür eder; ahlâk birtakım melekât-ı selîme ile terbiye görür. Efrâdın bu salâhı tabîî bütün ümmete sirâyet eder.

İşte halkı ulûm-ı dîniyyeye da'vet eden bir adam işittiniz mi, biliniz ki maksadı budur; yahud insanları terbiyye-i dîniyyeye teşvîk eyleyen bir yüksek ses duydunuz mu, anlayınız ki garazı bundan başka bir şey değildir; hem müslimînin hâlini ıslâh etmek isteyenler için sülûk edecek diğer tarîk yoktur. Zîrâ bu maksada vusûl için dinden ârî olan hangi tarîk-i hikmete, hangi vâsıta-ı tehzîbe mürâcaat edilecek olsa yeni bir binâ kurmak ihtiyâc-ı kat'îsi kendini gösterir ki o binâya lâzım olacak mevâddın hiçbiri mevcûd olmadığı gibi usta, kalfa nâmında kimse bulunamaz.

İyi ya! Mâdem ki din ümmetin ahlâkını tehzîbe, ahvâlini ıslâha kâfîldir; müslümanların esbâb-ı saâdeti taharrîye sâiktir; mâdem ki müslümanların dinlerine karşı bu kadar i'timâdları vardır, din de ellerindedir; mâdem ki müslümanları dinin sâf, nezîh olan şekline ircâ etmek için çekilecek sıkıntılar hiç bilmedikleri, tanımadıkları bir şeyi vücûda getirmek için ihtiyâr olunacak mezâhime nisbetle pek hafiftir; neden dini bırakalım da başka bir vesîle-i necât aramaya kalkışalım?!

Mısır'da olsun sâir yerlerde olsun, müslümanları dinin şekl-i sahîhine ircâ' etmek isteyenlerin ne Avrupalılara, ne de kendi memleketlerindeki gayr-ı müslim anâsıra karşı fitne ayaklandırmak aslâ hatırına gelmemiştir. Bununla berâber hıristiyanlardan bazıları dine âit bir söz işittiği gibi mâhiyetini anlamak taraflarına yanaşmayarak onu muhayyilesinde korkunç bir şekle sokuyor sonra onun hayâlinden ürküyor. Bazıları da öyle zannediyor ki müslümanlar uyanırlar da bulundukları hâli ıslâha çalışırlar, dünyalarına karışan bid'atleri atarak hâlis Müslümanlığı ele alırlarsa artık ellerindeki vahdet-i câmiaya sımsıkı sarılırlar; kendi işlerini düzeltmek için birbirlerinin muâvenetine mürâcaat ederler; vaktiyle içlerine almış oldukları yabancılardan istiğnâ gösterirler; binâenaleyh hıristiyanların birçoğu mahzâ müslümanların gafleti sâyesinde elde ettiği bu kadar menâfi'den mahrûm kalırlar. Böyle bir zehâb evvelen sâhibinin nefsine karşı bir sûizandır; zîrâ kendisini gâfil avlayan bir dolandırıcı, açıkgözlü bir soyucu olduğuna i'tikād etmiş oluyor. Sâniyen müslümanlar hakkında da sûizan beslemiş oluyor; çünkü maârifte ne kadar ileri giderse gitsin, şevket ve kudreti ne nisbette terakkī ederse etsin, aynı vatanın evlâdı birbirinden müstağnî olamaz. Şu kadar olabilir ki meselâ bugün gayrimüslimler haksız olarak te'mîn ettikleri bir menfaati o zaman haklı olarak te'mîne mecbûr kalırlar. Kezâlik bugün oturduğu yerde bire yüz kazanan **[274]** ecnebîler o zaman biraz fazla yorulmak şartıyla mu'tedil bir kazanca kanâat ederler. Zâten müslüman hükûmetleri şevketin, satvetin müntehâsına varmış oldukları zamanlarda bile hıristiyanları me'mûriyetlerde kullanırlar; ecnebîler bilâd-ı İslâmiyye'de para kazanırlardı.

Evet müslümanları dine temessük etmeye da'vet sûretiyle şu netîce istihsâl edilebilir: Meselâ Mısır'daki bir müslüman Sûriye'deki yahud Hindistan'daki, yahud Acemistan'daki, yahud Afgan'daki, yahud diğer bilâd-ı İslâmiyye'-

deki dindaşından muâvenet isteyebilecek hâle gelir. Zîrâ hepsinin derdi birdir ki o da dine bid'at girmiş olmasından ibârettir. Bir memlekette bu hastalığa çâre bulundu mu, şifâyâb olan vücûd diğer memleketteki hastaya muktedâ olur.

Lâkin müslümanları bugünkü hâliyle ittihad dâiresine getirmeye çalışmak ukalâ-yı ümmetten kimsenin hayâline bile uğramamıştır. Böyle bir maksad besleyen adamı tımarhâneye göndermek en âkılâne bir tedbîrdir!

Bazı müslüman muharrirler haccın hikmetinden bahsediyorlar da bu farîza bütün aktâr-ı âlemdeki erbâb-ı îmânın birleşmesine sebeptir; müslümanlar arasında teâvün için bundan büyük vesîle yoktur; binâenaleyh ümmet bundan istifâde etmelidir, diyorlar. Bu pek doğru bir sözdür, yalnız yanlış telakkî olunmamalıdır. Bu sözden maksad müslümanlara aralarındaki râbıta-i dini ihtâr etmektir. Tâ ki bozulmuş akîdelerini, çığrından çıkmış amellerini ıslâh etmek, yahud kaht gibi, zulüm gibi zemînî âsmânî mesâibi müdâfaa eylemek husûsunda birbirine zahîr olsunlar. Bu ise aynı din ile tedeyyün eden bütün ümmetlerce husûsiyle Avrupalılar'ca pek tabîî, pek ma'rûf bir iştir.

Müslümanlar bugünlerde Devlet-i Osmâniyye'den, sultandan çokça bahsediyor, birçokları da sultan ile münâsebet peydâ edilmesine tarafdar oluyor. Bu hâl hiç kimseye telâş vermemelidir. Zîrâ Devlet-i Osmâniyye bugün hükümât-ı İslâmiyye'nin en büyüğüdür; Osmanlı pâdişâhı selâtîn-i İslâmiyye'nin en şevketlisidir. Müslümanları ıslâh için ortaya atılan erbâb-ı hamiyyete dest-i muâveneti uzatacak en büyük adam ancak Osmanlı Pâdişâhı olabileceği için ümmeti giriftâr olduğu mesâibden kurtarmak kendisinden bittabi' ümid edilebilir. Pekâlâ! Bu işte Avrupa'yı telâşa düşüren ne var ki müslümanların hukûkunu yutmak için aralarında ittifâk etmeye kadar varıyorlar?

Şimdi söz nüfûz-i dinî ile nüfûz-i siyâsînin bir şahısta cem'i mes'elesine geldi. Mösyö Hanotaux Avrupa saltanat-ı dîniyyeyi saltanat-ı dünyeviyyeden ayırmadıkça terakkî edememiştir, diyor. Bu sözleri doğru ise de Hanotaux her iki saltanatın aynı şahısta ictimâi mes'elesinin müslümanlarca nasıl telakkî olunduğunu bilmiyor.

Papanın pâdişâhları tahtından indirmek, kumandanları aforoz etmek, memleketlere vergi tarh eylemek, birtakım kavânîn-i ilâhiyye vaz' etmek gibi hıristiyan akvâm üzerindeki saltanat-ı dîniyyesi hiçbir zaman müslümanlarca görülmüş, işitilmiş şey değildir. Evet şerîat-ı İslâmiyye en büyük hâkim olan halîfe yahud sultan için birtakım hukûk takrîr eylemiştir ki saltanat-ı dîniyye sâhibi olan kadıda o hukûk yoktur. Sultan dâhilî siyâsetiyle memleketin umûrunu idâre eder; hâricî siyâsetiyle, yahud îcâbında harb ile hükûmetini müdâfaada bulunur. Ehl-i dine gelince onlar yalnız kendi vazîfelerini edâ ederler. Sultanın bunun üzerinde azl u nasbden bunların da sultan üzerinde tenfîz-i ahkâm ile mümkün olduğu takdîrde ref'-i mezâlimden başka hakkı yoktur.

İşte Devlet-i Osmâniyye meydanda duruyor: Memleketinde kavânîn-i medeniyye vaz' etti; hükmün tarzını; hâkimlerin adedini, kavmiyetini gösterir nizâmlar tanzim eyledi: Mahkemelerinde gerek hıristiyanlardan, gerek taht-ı tâbiiyyetindeki sâir gayr-ı müslim unsurlardan azâ bulunmasına müsâade gösterdi.

Mısır hükûmeti de böyle yaptı: Hâkim-i siyâsînîn emriyle mehâkim-i muhtelita mehâkim-i ehliyye teşkîl olundu. Bu mahkemelerin hâli, bu mahkemelerde mer'î tutulan kānûnlar malûmdur. Dinin bu husûsta hiçbir müdâhalesi yoktur. Binâenaleyh iş Mösyö Hanotaux'nun istediği gibidir yani ilk söz daima saltanat-ı medeniyyenin hakkıdır.

Bununla berâber bu saltanat-ı medeniyyenin müslümanların hâlini ıslâh husûsunda hiçbir faydası görülmedi, belki zararı görüldü, zîrâ bizim eski umerâmız kendilerini umerâ-yı din addetmiş olsalardı ahkâm-ı diniyyeye açıktan açığa muhâlefetle birtakım mezâlim irtikâbına ağır ağır vergiler, nakdî cezâlar vaz'ına, bütün bilâd-ı müslimîni harâb eden, onu en kıymetli mâmeleki olan istiklâlinden mahrûm bırakan bu kadar israfât ihtiyârına muktedir olamazlardı.

Fransa hükûmeti kendisine "Şarkta Katoliklerin hâmîsi" diyor; İngiltere kraliçesi "Protestanların melîkesi" nâmıyla yâd olunuyor, Rusya imparatoru da hem kral hem kilise reisi tanılıyor. Pekâlâ neden Osmanlı pâdişâhına "halîfe-i müslimîn" yahud "emîrü'l-mü'minîn" denmesine karşı işmi'zâz gösteriliyor?

Zannetmem ki artık yukarıdan beri îzâh ettiğimiz tarzdaki bir da'vet-i dîniyyeye karşı Mösyö Hanotaux sûizanda bulunabilsin. Hattâ zannederim ki Fransızların idâresi altındaki müslüman memleketlerinde böyle bir da'vet zuhûra gelecek olursa Mösyö Hanotaux ona zahîr olacaktır. İşte o zaman müslümanların mesâlihiyle Fransızların mesâlihini te'lif husûsunu ben deruhde ederim. Zîrâ müslümanlar bu da'vet sâyesinde dinin şekl-i sahîhine ric'at ederlerse tehzîb-i ahlâka muvaffak olarak iktisâb-ı ulûmda, tahsîl-i maârifte Avrupalılarla müsâbaka ederler; medeniyette onlara yetişirler ki artık ondan sonra aralarında ittifâk husûlü kolaylaşır.

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

* * *

[275] İCTİHÂDA DÂİR

–mâba'd–

Secâyâ ve tabâyiin müşterekiyeti husûsunda en ziyâde rolünü îfâ eden ittihâd-ı dem ve mukārenet-i ırkıyyeden sonra münâsebât-ı ilmiyye ve muhâdenet-i medeniyye gelir. Irk ve dem, ebnâ-yı beşeri, seciye ve tabiat ve ahlâk-ı esâsiyyece azîm kitlelerde cem' eyler. İlim ve medeniyet de aynıyla bu hizmeti görür, fakat birincisi tabîî gayriihtiyârî olarak te'sîrini icrâ eder. İkincisi ise sun'î ve ihtiyârî olarak o azîm vazîfeyi îfâ eyler. Fakat şu müessir-i seyyâl ikisinde de yukarıdan aşağıya doğru akar: Âbâ ü ecdâddan, evlâd u ahfâda, muallimîn ve esâtizeden talebe ve şâkirdâna gelir.

Binâenaleyh bir insan her ne kadar, serbest fikirli ise de muhît-i kavmîsinden ayrılamadığı gibi, bir şâkird de bütün hürriyet-i efkârına rağmen üstâzının, hocasının çizdiği dâireden hârice pek az nüfûz edebilir. İşte bu kānûn, Ebû Hanîfe hazretlerinin ashâbında dahi te'sîrâtını icrâ etmekten geri kalmadı. Ashâbı o hazrete pek ziyâde ittibâ ediyorlardı. U-

sûl-i ictihâdını, bütün kavâid-i istihrâciyyesini kabul eylemişlerdi. Ebû Hanîfe hazretlerinin ashâbı miyânında yeni bir usûl-i ictihâd meşhûd olmaz. Bu, telakkī edildiği üzere devam eder. Artık yeni bir tecelliyâta mazhar olamaz.

Bununla berâber şu etbâ'-ı kirâmı hiçbir vakit dereke-i taklîde düşmemişler; fikirlerinde, ictihâdlarında hep serbest kalmışlardır. İmâmın bazı müctehedâtını kabul edemediklerini alenen söyledikleri de görülür. Tetebbuât ve tedkîkatları esnâsında üstâzlarından telakkī eyledikleri usûl ve kavâid-i fıkhiyyeden adem-i kabulünü mûcib i'tikādında bulundukları bazı vesâik elde ederlerse, muhâlefetten geri durmazlardı. İşte bu sûretle Ebû Hanîfe'nin ashâbı beyninde dahi binlerce mesâil-i fer'iyye muhtelifun-fîhânın mercii olmak üzere birçok kavâid-i fıkhiyye-i gayr-ı müttefekun-aleyhâ husûle geldi.

Ve maazâlik pek çok kavâid-i fıkhiyye ve mesâil-i fer'iyyede ictihâdları, Ebû Hanîfe radiyallâhu anhın mezhebine tevâfuk eylemiştir. İşte bu sûretler müttefekun-aleyhâ olup nusûs-ı mezhebiyyeden sayılır. Müteahhirîn için büyük bir sâha-i tetebbu' teşkîl eyler.

Ebû Yûsuf Yâkub, Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî, Züfer bin Huzeyl et-Temîmî, Hasan bin Ziyâd, Ebû Abdullâh Vekî' bin el-Cerrâh, Abdullâh bin el-Mübârek, Dâvud bin Nusayr et-Tâî, Hafs bin İyâs en-Nah'î, Muhammed bin Zekeriyâ, Hammâd bin Ebî Hanîfe, Yusûf bin Hâlid es-Semtî, Hibban bin Alî, Müneddel bin Alî, Kâsım bin Ma'n bin Abdurrahmân bin Abdullah bin Mes'ûd, Nûh bin Ebî Meryem… hazerâtı Ebû Hanîfe radiyallâhu anhın meşâhîr-i ashâbındandır.

Bunlardan Ebû Yûsuf (rahimehullâh) hükûmetin büyük kadısı ve talebe ve ashâbının çok olmasıyla, Muhammed bin Hasan (r.h.) ise müellefât ve âsârının kesretiyle mezheb-i Hanefî'nin etrâf u eknâfa intişâr etmesine pek ziyâde yardım etmiştir.

* * *

Hicâz Mekteb-i Fıkhîsi

Hulefâ-yı Râşidin, bâ-husûs Ömer radiyallâhu anh ibâdâtta –lâyık olduğu vechile– muhâfazakâr iken muâmelâtta, siyâsiyâtta akla, rey'e ictihâda bütün lâzım olan kuvveti i'tâ etmek husûsunda tereddüd buyurmazlardı. Zâten dîn-i mübîn-i İslâm buna müsâiddi. Hazret-i Peygamber'den aldıkları ta'lîmât-ı ameliyye dahi bu yolda vukūa gelmişti. Onun için şu mesleklerinde hiç korkmadan kemâl-i cesâretle ilerliyorlardı.

Devr-i hulefâ geçti. Hilâfet emârete inkılâb ederek Şam'a naklolundu. Hicâz'da eski kuvvet, eski ihtişâm kalmadı. Zâten inzivâya meyyâl olan ulemâ, kendilerine hiçbir iltifât, hiçbir nusret olmadığını görünce büsbütün dünyadan nefret ettiler. Zâten re's-i kârda bulunanlar dine o kadar mültefit görünmemekle berâber dini, şer'-i mübîni –muvaffak oldukları mertebe– kendi menfaat-i şahsiyyelerine âlet ittihâz etmekten hiç çekinmiyorlardı. İslâmiyyet'i henüz kabul eylemiş veyahud terbiyye-i İslâmiyye'yi hakkıyla görmemiş yerli ahâlî re's-i kârda bulunanların etrâflarını sarmış; bunlar cehâletin, dinde mübâlâtsızlığın îcâbâtından –fakat İslâmiyet'le hiçbir vechile münâsebeti bulunmayan– birtakım rezâletler icrâ eder; umerânın arzû-yı nefsânîlerini infâz için her türlü fenâlıktan geri durmazlardı. Zâten onların şu hareketlerine karşı mukābelede bulunabilecek hiçbir kuvvet mevcut değildi. Ulemânın sözlerini dinleyen ve onların ricâ ve niyâzlarına havâle-i sem' ü itibâr eden pek nâdirdi. Etrâf u eknâfta bulunan ahâlî terbiye-i İslâmiyye'den pek az nasîbedâr olmuştu; câhildi. En ziyâde halîfelerin, emîrlerin bol bol câizeleri onları büsbütün icrâ-yı şekavete sevk ediyordu.

İşte kendilerinden kuvvetin gittiğini gören ahâlî-i Hicâziyye ve ulemâsı artık bundan büsbütün ürkmüş; ne yolda mukābele edeceklerini bilemiyorlardı. Ortalığı bid'atler istîlâ etmiş; îcâbına göre bir hadîs uydurmak da câiz görülüyordu. Bu hâl Hicâzlıları pek ziyâde müteessir etmişti. Muhît-i umerâda, ahâlîde bu sû-i ahvâl tezâyüd ettikçe bir aksülamel sûretiyle Hicâz ulemâsı inzivâlarını, dinde olan taklîdlerini arttırıyorlardı. Küçük noktalarda, cüz'î mes'elelerde bile büyük bir ihtimâm ibrâz ederek buna bütün mevcûdiyetleriyle sarılıyorlardı. Mümkün mertebe her kavil ve fiillerini ve bütün muâmelelerini sünnete, âsâra tatbîk etmek istiyorlardı. Re'y ü ictihâd ile amel etmek câiz görülmüyordu. İctihâda ancak şiddetli bir zarûret esnâsında mesâğ vardı.

İşte bu sûretle onlarda nakle, rivâyete pek ziyâde kuvvet veriliyor, bunun îcâbâtından olarak tetebbuât-ı âsâra pek ziyâde dikkat ediliyordu; **[276]** onun için Hicâz'da âsâr ve sünen hayli intişâr etti. Saîd bin el-Müseyyeb ve rüfekāsı, Hazret-i Ömer'in kazâyâsını; İbni Ömer, İbni Abbâs, Zeyd bin Sâbit, Ümmü'l-mü'minîn Âişe hazerâtının bütün fetâvâ ve müctehedâtını hıfzeylemişlerdi.

Bu sûretle pek çok rivâyât ve âsâr toplandı. Bunların üzerinde düşünüldü, mütâlâa yürütüldü.

Saîd bin el-Müseyyeb, Urve bin ez-Zübeyr, Kāsım bin Muhammed ibni Ebû Bekr es-Sıddîk, Abdullâh bin Utbe bin Mes'ûd, Hârice bin Zeyd bin Sâbit, Süleymân bin Yesâr, Abdullah bin Ömer, Ebû Bekr bin Ömer bin Hazm, Abdullah bin Ömer bin Osman, Muhammed bin Abdillah bin Ömer, Muhammed bin Hanife'nin iki oğlu Abdullah ve Hüseyin, Câfer bin Muhammed bin Ali, Abdurrahmân bin Kāsım bin Muhammed bin Ebû Bekr, Muhammed bin el-Münkedir, Muhammed bin Şihab ez-Zührî... hazerâtı üstâzlarından ve şeyhlerinden ahzeyledikleri âsâr ve süneni ve fetâvâ ve müctehedâtı, kendi ictihâdlarını halef ve şâkirdlerine nakleder. Bu sûretle Hicâz mekteb-i fıkhîsinin ve bil-husûs ehâdîs ve sünenin nakl ü rivâyâtı daha ziyâde kesb-i kuvvet etti. Bilâhare ehâdîs ve sünenin cem' ü tedvîni esnâsında Hicâz ulemâsının pek ziyâde yardımı görülmüştür.

Zâten kabâil-i Arabiyye'nin hıfza, nakl ü rivâyete olan itinâları pek yüksek olmakla berâber pek kadîmdir. Bu hâl onlar için bir seciye, bir tabiat hükmünü almıştı. Onlar için işittikleri bir şeyi hemen aynıyla hıfz ve o sûretle de nakledivermek pek kolay gelirdi. İşte şu isti'dâd-ı fıtrî veyahud kesbîleri âsâr ve sünenin ahlâfa nakli husûsunda pek ziyâde işe yaradı.

Hicâz mekteb-i fıkhîsi içinde ictihâdca şâyân-ı kayd bir nokta meşhûd olmuyor. İctihâd, devr-i ashâbda ne idiyse,

fukahâ-yı Hicâziyye miyânında dahi o hâli muhâfaza etti; başka bir tecellîye, başka bir telakkîye mazhar olamadı.

İctihâdı bulunduğu safhadan, diğer bir safha-yi müterakkıyyeye is'âd edebilmek için büyük bir cesâret lâzımdı: Hâlbuki fukahâ-yı Hicâziyye'de öyle bir cesâretle ictihâdı daha başka bir renge tebdîl, yeni usûl ve kavâide rabtederek terakkīsini teshîl eylemek pek de câiz görülmüyordu. Çünkü bu, re'y ile bir şeyi evvelce asr-ı ashâbda mevcûd bir hâli tebdîl etmek demek oluyordu; ulemâ-yı Hicâziyye'nin tuttukları usûl buna cevâz vermiyordu. Dine şerîate re'y karıştırmaktan pek ziyâde korkarlardı.

Bir mes'ele tahaddüs ettiği vakit mahfûzâtları içinden ona âit bir eser mevcut olup olmadığını ararlardı. Şâyed sarîh bir merci bulamazlarsa âsârın iktizââtını, îmââtını, işârâtını tedkîk ederler; bulunursa o vechile mes'ele halledilir; yok bu sûretle dahi bir mercie dest-res olamazlarsa artık mes'eleyi başka bir tarzda halletmek mümkün olamadığından çâr-nâçâr ictihâd buyururlardı. Ve mâ-zâlik Hicâz mekteb-i fıkhîsinde müctehedâta pek nâdir tesâdüf olunur. Mesâilin ekserîsi bir esere: Bilhâssa sünene müstenid olduğu görülür.

Hicâz mekteb-i fıkhîsinin bidâyetinden tâ şahsiyet kesbettiği güne kadar hep yeknesâk gittiği görülür. Usûl-i ictihâdça, usûl-i tahrîce bir tebeddül meşhûd olmaz. Fakat rivâyât ve âsâr gittikçe hep tekessür eder. Çünkü âsâra, sünene doğru tevcîh olunan ihtiyaç, onları hep birer birer meydana çıkarır; hep yavaş yavaş Hicâz mekteb-i fıkhîsinde cem' eylerdi. İşte bu cihetten şu mektep âsârca en zengîn, en servetli sayılır.

Irak mekteb-i fıkhîsi bu husûsça, Hicâz mektebine hiçbir sûretle rekābet edemezdi. Iraklılar, Hicâzlılar'dan istifâde eylerlerdi. Fakat aksinin vukūa geldiği bilinemiyor. Zâten fukahâ-yı Hicâziyye kendilerinin eslâfını, Hicâzîleri mutlaka başkalarına tercîh ederlerdi. Bilhâssa Medineliler, bu mübârek beldeyi bir merkez-i ilmî tanıdıklarından başkalarına atf-ı ehemmiyyet etmezlerdi. İşte bu sûretle Hicâz mekteb-i fıkhîsi safvetini, tarz-ı müttehazini muhâfaza ediyor; te'sîrât-ı hâriciyyeden müteessir olmuyordu.

Bütün bununla berâber şu iki mektep arasında esâs itibâriyle büyük bir fark da meşhûd olmaz. Bütün ihtilâfât-ı fer'iyyenin ancak iki, üç asla rücû' ettiği anlaşılır. Çünkü Iraklılar bütün bütün Hicâzlılar'a karşı bîgâne kalmazlardı. Bil-husûs evvelce arzetmiş olduğum vechile Ebû Hanîfe hazretleri ulemâ-yı Hicâziyye'nin en büyüklerinden telemmüz eylemiş ve istimâ etmiştir. Bununla berâber bu mektepler bir eser-i tasannu' olarak taaddüd etmiş değildi. Belki bazı îcâbât-ı zamâniyyeden olarak bil-umûm ulemâ ve fukahâca iktidâr-ı ilmîleri müsellem ashâb-ı kirâmdan bazıları Irak taraflarına gitmiş, mişkât-ı nübüvvetten bütün ashâbın birden ahz ü iktibâs eyledikleri esâs üzerine bir mekteb-i fıkhî te'sîs eylemişlerdi. Yoksa esâsta olan bir ihtilâfâttan dolayı ayrılmış değildiler. Hicâz mekteb-i fıkhîsinde Medine-i Münevvere, ulemâsının kesreti ve tetebbuâtlarının parlaklığı ile Mekke-i Mükerreme şubesine fâik sayılabilirdi. Filhakika Mekke'de fukahâ-yı tâbiînden Atâ bin Ebî Rebâh, Tâvus bin Keysân, Mücâhid bin Cübeyr, İkrime, Ubeyd bin Umeyr, Amr bin Dinâr Abdullâh bin Ebî Melîke, Abdurrahmân ibn Sâbit… hazerâtı ilm-i fıkha pek çok hizmetler etmişlerdir. Fukahâ-yı Mekke ekseriyet itibâriyle İbni Abbâs ve bazen Ebû Hureyre, Abdullâh bin Ömer… hazerâtına istînâd ederler. İbni Abbâs hazretleri ictihâdca, fikirce epey serbest bulunuyorlardıysa da mezheb müstaid olduğu terakkîye mazhar olamadı. Zâten şu iki şube arasında esâs itibâriyle gösterilebilecek kadar bir fark meşhûd olmuyordu. Ve sonraları Medine şubesi parladı: İmâm Mâlik Hazretleri yetişerek mevki-i riyâset-i fıkhîyi ihrâz eyledi. İşte bundan sonra Hicâz mekteb-i fıkhîsi meslekçe, usûl-i ictihâdca, bir vaz'iyyet-i mahsûsa alarak bir şahsiyet kesbetti.

[277] İmam Mâlik radiyallâhu anh hazretleri kendisi pek ziyâde müttakī, afîf, ahvâlce, sîretçe, terbiyece tarîkat-i eslâfta sâbit kadem idi. Onların hiçbir işlerine, sözlerine, bir nazar-ı tenkîd ile bakmazdı. Mezheb-i âlîleri Mağribîler vâsıtasıyla Endülüs kıtasında münteşir olunca sâir ulûm ve fünûn ile berâber hayli tecelliyâta mazhar olmuştur. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

أرضعته لبانها فسقتها وبنيها البانهن الشاء

Halîme o mevlûd-ı sa'îde memesinin sütünü emzirdi, bu sebep ile koyunlar da ona ve oğullarına sütlerini içirdiler. Halîme-i Sa'diyye evlâdıyla kaht u galâ senesinde açlıktan helâke takarrüb eylemişler iken mahzâ o nevzâd-ı mübâreği irdâ eylediğine mebnî koyunlarının sütü gelerek Halîme ile evlâdına mebzûlen süt verdiler.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(ارضعته) cümlesi (اتته)'den bedeldir, zamîr-i fâil fetâta ve zamîr-i mef'ûl Resûl-i Ekrem'e râci'dir. (لبانها) mef'ûl-i sânî ve bu zamîr de fetâta râci'. Libân: Lâm'ın kesriyle leben-i rıdâa mahsûstur. (فسقتها) cümlesi (فبسبب هذا الارضاع لهذا المولود السعيد سقتها) takdîrindedir. (سقت): İçirmek ma'nâsına saky'den fiil-i mâzî. (ها) mef'ûl ve Halîme'ye râci'. (وبنيها) zamîr-i mezkûr üzerine ma'tûftur. Ve zamîre izâfetle benîndeki nûn-ı cem' sâkıt olmuştur, bu ikinci zamîr de Halîme'ye râci'. (البانهن) ikinci mef'ûl elbân lebenin cem'i, zamîr-i muahhar fâil olan (الشاء) lafzına râci'dir. Şâ': Koyun ma'nâsına şâtın cemidir. Bazı nüshalarda (البانهن) yerine (لبانهن) vaki' olmuş ve şu hâlde burada (لبان) mecâzen leben-i rıdâın gayrıda istimâl edilmiştir.

أصبحت شولاً عجافًا وأمست مابها شائل ولا عجفاء

Bunlar sabahleyin sütsüz zebûn koyunlar iken akşamleyin içlerinde ne sütsüz ve ne zebûn bir koyun bulunmaz oldu. Halîme-i Sa'diyye'nin koyunları o sâl-i kaht u galâda zebûnlamış ve sütleri çekilmiş iken mahzâ o mevlûd-ı sa'îdin bereketiyle az bir zaman içinde semirdiler ve bol bol süt vermeye başladılar.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(اصبحت) fi'l-i nâkıs, ismi olan zamîr-i müstetîr koyunlara râci'. (شولاً) haber ve vâvın teşdîdiyle rekkea vezninde olarak

(شائل)'in cemidir. Şâ'il: Likah için kuyruğunu yukarı kaldıran sütsüz nâkaya denir, burada müşâbehet alâkasıyla mecâzen şât ma'nâsında istimâl olunmuştur. (عجافًا) haber ba'de haber ve aynın kesriyle olarak acfin müennesi olan acfânın cem'idir. A'cef acften vasıftır. Acefe: Fethateyn ile bedenin semizliği gidip lâğar ve zaîf olmak ma'nâsınadır. Ef'âl u fu'lâ sîgası fiâl vezni üzere cemilenmez iken vasf-ı mezkûr alâ-hilâfi'l-kıyâs aynın kesriyle cemilenmiştir. (وامست) bu da fi'l-i nâkıs olup ismi olan zamîr yine koyunlara râci'dir. (ما بها شائل) cümlesinde (ما) leyseye müşâbih edât-ı nefiy, (بها)'da (با) zarfiyet içindir. Ve câr maal-mecrûr (ما)'nın mukaddem haberi ve (شائل) muahhar ismi cümle (امست) fiilinin haberi. Esbah, emsâ fiilleri: Mazmûn cümlenin sabah ve mesâ vakitlerinde husûlünü ifâde ederler ise de burada bu ma'nâ maksûd olmayıp belki maksûd şerhen işâret edildiği üzere o koyunlar bir halde bulunmaktalar iken akrab ve esda' zamanda kendilerine o hâle münâkız diğer bir hâl târî olduğunu beyân eylemektir.

اخصب العيش عندها بعد محل إذ غدا للنبي منها غذاء

Kaht u galâdan sonra Halîme nezdinde esbâb-ı ıyş ü zin-degâni bollaştı ol demde ki Halîme'den Nebiyy-i A'zam için kuvvet ve gıdâ hâsıl oldu yahud kaht u galâdan sonra Halîme nezdinde esbâb-ı maîşet bollaştı, çünkü Halîme'den Resûl-i Ekrem için kuvvet ve gıdâ hâsıl oldu demektir. Hâsılı yağmurlar kesilmiş, yerler kuruyup ot ekin kalmamış iken o mevlûd-i mübârek Halîme'nin sütüyle tegazzî eylediği için mâ-bihi'l-hayât olan eşyâ Halîme nezdinde öyle bir zaman-ı kaht u galâda mebzûl ve firâvân oldu.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(اخصب) ef'âl bâbından mâzî ve ucuzluk bolluk oldu ma'nâsınadır. (العيش) aynın fethi ve yânın sükûnuyla hayâta ve mâbihi'l-hayâta denir, burada ikinci ma'nâyadır. (عندها)'da zamîr Halîme'ye râci'. (محل) mîmin fethi ve hânın sükûnuyla kuraklığa ve kıtlığa denir. (اذا) zarfiyet veya ta'lîl içindir. (غدا) sâre ma'nâsınadır. (للنبى) haber (غذاء) isim. Gızâ': Gaynın kesriyle me'kûlât ve meşrûbâttan bedenin nemâ ve kıvâmına medâr olan şeye denir. (منها) zarf-ı müstekar ve gızânın sıfatı, zamîr Halîme'ye râci.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

RÜBÂ'Î

Mahfûzâtım iken enîs ü hem-râh,
Bildiklerimi bütün unuttum eyvâh!
Hep sildi süpürdü sînemi dest-i şuûn,
Kaldı leb-i hasretimde lerzân bir âh!

Veled Çelebi

[278] ANGLOSAKSONLAR'DA FİKR-İ HÜKÛMET, TA'LÎM VE TERBİYE

Müellif-i şehîr Gustave le Bon, *Psychologie du socialisme* ismindeki eserinin "Anglosaksonlar'da Fikr-i Hükûmet, Ta'lîm ve Terbiye" ünvanlı faslında mûcib-i istifâde birtakım mütâlaât der-miyân ediyor. Bunlardan bazılarının hülâsaten nakli şu makaleyi vücûda getirdi. Gustave Le Bon İngilizler'le Latinler'in ahvâli mukayese edilecek olursa müessesât-ı akvâmın te'sîr-i ırkî netîcesi olduğunu, yekdiğerine benzeyen birtakım isimlerin gayet mübâyin müsemmâları tazammun ettiğini, hükümdârlık ve cumhûriyet gibi muhtelif ünvanlarla yâdolunan hükûmetlerin taht-ı idârelerinde yaşayan akvâmın, mâhiyeten müttehid ve birbirine gayet müşâbih efkâr-ı ictimâiyye ve müesseseleri olduğunu, ismen yekdiğerine muhâlif olan bu siyâsî idârelerin, milel ü akvâmın ahvâl-i rûhiyyeleri üzerine hakîkī bir te'sîr icrâ etmediğini beyân eyliyor.

Buna misâl olmak üzere Amerika'daki İngilizlerle, Latin akvâmı tarafından te'sîs olunan cumhûriyetleri gösteriyor. Müellif diyor ki: Latin akvâmının müessessât-ı siyâsiyyeleri İngilizlerin müessesât-ı siyâsiyyelerinden muktebes, onlara gayet müşâbih olduğu hâlde, iki kavmin tekâmülleri tamâmıyla yekdiğerinin zıddıdır. "Anglosakson" cumhûriyyet-i azîmesi evc-i âlâ-yı terakkīye sâid olduğu hâlde Latinler tarafından te'sîs olunan cumhûriyetler arâzînin fevkalâde münbit, mahsûl-dâr, nefâd-ı nâ-pezîr bir servet-i tabîiyyeyi hâiz olmasına rağmen dereke-i süflâ-yı inkırâzda pûyân olmaktadırlar. Bu cumhûriyetlerde sanâyiden, ticâretten eser yoktur. Bunların hepsi anarşi hâlindedir.

Ser-kârda birçok adamlar olduğu hâlde içlerinde memleketi hüsn-i idâre bilecek birkaç kişi bulunmuyor. Bu adamların hiçbiri mukadderât-ı memleketi ta'dîl, bir hüsn-i sûrete tahvîl edemedi. Bir millet için asıl hâiz-i ehemmiyyet olan cihet kabul ettiği usûl-i idâre-i hükûmet değildir. Boş bir libâs-ı hâricîden ibâret olan bu usûl-i idâre diğer libâslar gibi iktisâ eden şahsın ahvâl-i rûhiyyesi üzerinde hakîkī bir tesîr icrâ etmez.

Bir milletin tekâmülüne dâir bir fikir peydâ etmek için şahsın hükûmete, hükûmetin şahsa karşı olan vezâifi hakkında o milletin ne gibi bir fikir perverde ettiğini anlamak lâzımdır. Mebnâ-yı cem'iyetin cephesine yazılan cumhûriyet vesâire gibi ünvânların hiçbir faydası, ehemmiyeti yoktur.

İngiltere ile Amerika'da fikr-i hükûmetin neden ibâret olduğu hakkında söyleyeceğimiz sözler yukarıki ifâdâtımızın sıhhatini te'yîd edecektir. "Anglosaksonların" evsâf ve mezâyâ-yı esâsiyyeleri teşebbüs-i şahsî, metânet, azim ve i'timâd-ı nefs sözleriyle hülâsâ olunabilir. İ'timâd-ı nefsten maksad bir kimseyi harekât ve sekenâtında âhara ihtiyâç kaydından vâreste kılan keyfiyyet-i râsihadır. İster hükümdârlık, ister cumhûriyet sûretinde idâre edilsinler, Anglosaksonlar'ın gâye-i âmâl-i siyâsiyyeleri pek vâzıhtır. Yani onların gâye-i âmâli hükûmetin vazîfesini hadd-i asgarîsine tenzîl, vezâif-i eşhâsı hadd-i a'zamîsine terfî'den ibârettir.

Latin akvâmının gâye-i âmâli ise tamâmıyla bunun aksidir. Anglosaksonlar'ın memleketlerinde şimendöfer, liman, dârülfünûn mektep vesâire gibi şeyler hep teşebbüs-i şahsî eseridir.

Husûsiyle Amerika'da hükûmet bu gibi şeylerle aslâ iştigâl etmez. İngilizler'in tabiatının akvâm-ı sâire tarafından

hakkıyla anlaşılamamasına sebep İngilizler'in kendi milletlerine karşı iltizâm-kerdeleri olan meslek-i şahsîleriyle akvâm-ı sâireye karşı ittihâz eyledikleri meslek-i müştereklerinin yekdiğerinden hakkıyla tefrîk edilememesidir. İngilizler şahısları itibariyle gayet nâmûs-kâr, gayet vicdân-perver adamlardır. Muâmelât-ı şahsiyyelerine âit taahhüdlerine son dereceye kadar riâyet ederler. Fakat İngiltere ricâl-i hükûmeti İngiltere'nin menâfi'-i umûmiyyesi nâmına hareket edecek olurlarsa burada mes'elenin rengi tamâmıyla değişir, böyle bir hâl vukūunda onlar kendilerini her gûne kuyûddan âzâde görürler. Meselâ bugün bir adam İngiltere ricâl-i hükûmetinden birine mürâcaatla: Falan yerde milyoner bir ihtiyâr kadın var, bunu öldürüp milyonlarını der-ceb etmekte sizin için hiçbir mahzûr, hiçbir tehlike mutasavver değildir diyecek olsa gideceği yer doğru hapishânedir. Fakat öteden bir serseri çıkıp da yine o devlet adamına: Afrika-yı cenûbîde müdâfaadan âciz küçük bir cumhûriyet var. Ben bir çete teşkîliyle orasını zabt, ahâlîsinin bir kısmını katletmek, bu sûretle İngiltere'nin servetini tezyîd eylemek niyetindeyim dese bu teklîfi derhâl kabul edilir, kendisi de fevkalâde hüsn-i kabûle mazhar olur. İngiltere hükûmeti Hindistan'daki küçük hükûmetlerin ekserîsini bu sûretle zabtetmiştir. Te'sîs-i müstemlekât husûsunda akvâm-ı sâire tarafından da aynı usûle mürâcaat edildiği hâlde, bunların İngilizler kadar nâil-i muvafakkiyyet olamamalarına sebep İngilizler'in böyle şeylerde daha cesûr, daha mâhir olmalarındandır.

Müelliflerin tatlı uykularını fedâ ile vücûda getirdikleri hukūk-ı düvel vesâire gibi müellefât, köhneleşmiş; daha faydalı bir şeyle iştigâl edemeyecek derecede yorgun düşmüş birtakım müntesibîn-i ilm-i hukūkun boş vakitlerini istifâdeli bir sûrette geçirmek için terip edilmiş âdâb-ı nezâket mecmûalarından başka bir şey değildir. Muharrerât-i siyâsiyyenin hâtimesinde yazılan cümel-i ihtirâmiyye ve dostâneye ne kadar ehemmiyet veriliyorsa, tatbîkat itibâriyle o gibi müellefâta da o kadar ehemmiyet verilir. İngilizler akvâm-ı sâireye insan nazarıyla bakmadıklarından, kendi ırklarına karşı besledikleri iştirâk-i menâfi' hissini hiçbir millette bulmak mümkün değildir. İngilizlerin bu ve bu gibi hissiyyâtı, rûh-i millîleri netîcesi olan ittihad fikirlerinden münbaistir.

Bir İngiliz dünyanın neresinde olursa olsun kendisine İngiltere'nin timsâl-i zî-hayâtı nazarıyla bakar; İngiltere'nin menâfiine hizmeti kendisi için en mübrem bir vazîfe sûretinde telakki eder.

[279] *Tan* gazetesinin Transval muhbiri vaktiyle gazetesine gönderdiği bir mektupta şu yolda idâre-i lisân etmişti:

İngilizler zabtettikleri, yahud nazar-ı hırs ve tama'la baktıkları yerlerde evvel-be-evvel akvâm-ı sâireye olan tefevvuklarını bir hakîkat-i sâbite olmak üzere ortaya sürerler. Metânetleri, vahdet ve itilâfları sâyesinde ahlâklarını, eğlencelerini, lisânlarını, gazetelerini hattâ usûl-i tabhlarını bile o memleketlere sokarlar. Akvâm-ı sâireye fevkalâde nazar-ı istihkār ile bakarlar, milel-i sâire me'murları ufacık bir müstemlekeden dolayı İngilizlerle rekābete kalkışacak olursa istihkār husûmete mütebeddil olur. Bu hâl Transval'da her gün görülmektedir. Akvâm-ı sâirede pek nâdir olarak tesâdüf edilen bu "solidarity" İngilizlerde mukāvemet mümkün olamayacak bir kuvvet husûlünü mûcib olmuştur. İngiltere diplomasisinin nüfûzu, kuvveti bundan ileri gelir. İngiliz ırkının mesleği müddet-i medîdeden beri taayyün, takarrür etmiş olduğundan İngiltere diplomatlarının mesâil-i esâsiyye hakkındaki fikirleri yekdiğerinin aynıdır. İngiliz diplomatları milel-i sâire diplomatları derecesinde hâiz-i malûmât olmamakla berâber, vahdet-i fikr ü sülûk sâhibidirler. Bunlar müttehidü'l-efkâr oldukları cihetle kolayca birbirlerinin yerini tutarlar. Bir İngiliz diplomatı selefinin isrine iktifâen, tamâmıyla onun gibi hareket eder.

Latinlerde emir ber-akistir. Meselâ Fransa müstemlekâtında vâlilerle berâber usûl-i idâre de değişir.

(Bu tebeddül-i idâre herkesin fikri, tarz-ı telakkīsi başka olduğundan ileri gelir. Hâlbuki bir adamın başladığı bir iş ondan sonra gelen adam tarafından ta'kīb edilecek olursa terakkī edeceği tabîîdir. Sonradan gelen, selefinin idâresini ta'kīb etmeyip kendi tarz-ı telakkisine fikrine göre idâre-i umûra kalkışacak olursa tabîî selefinin semere-i ictihâdı mahvolur. Halefi yeniden işe başlar, bir dereceye kadar ileri de götürür. O da infisâl etti mi, ondan sonra gelen onun icrââtını, usûl-i idâresini o noktada bırakıp tekrar kendi ictihâdına göre bir meslek takibine başlar. Bu sûretle eslâfı tarafından çekilen emekler hebâ olur gider. Çünkü her teşebbüs bidâyet derecesini geçemez. Güdük kalır.

(Lâkin bu mülâhaza, meslekleri taayyün etmiş olan akvâma göredir. Meslekleri taayyün etmemiş akvâm hakkında kābil-i tatbîk olamaz. Tatbik edilecek olursa fâsid üzerine binâ-yı maslahat edilmiş olur ki câiz değildir. Fakat nefislerine hasr-ı şeref marazına mübtelâ olanlar, başkalarının mehâsinini kabâyih sûretinde görmekten, göstermekten kendilerini alamazlar. Bunun için onların icrââtındaki isâbeti görseler bile daima nakīzini iltizâm ederler. Bu maraza mübtelâ olanlar İngilizlerden ibret almalı. Nefislerinde böyle bir zaaf görecek olurlarsa def' etmeye, galebe çalmağa çalışmalı.

–limuharririhi–)

İngilizler âbâ ve ecdâdlarından tevârüs ettikleri evsâf ve mezâyâyı bizim usûl-i terbiyyemize son dereceye kadar mugâyir olan usûl-i terbiyyeleriyle muhâfaza ederler. Kitaplarla ta'lîm ve terbiye usûlüne ehemmiyet vermezler, nazar-ı istihkar ile bakarlar.

(Artık bizim mekteplerin hâlini düşünmeli, bir sınıfta hepsi kitaptan olmak şartıyla otuz altı fen tedrîs olunuyor, çocukların kafasında türlü tenceresi gibi her çeşitten bir parça bulunuyor, kitap okumaktan gözlerine zaaf târî, ezbercilikten dimâğlarına vaktinden evvel rehâvet ârız oluyor. Mekteplerimizde amelî hiçbir şey yok. Çocuk rüşdiyenin bilmem kaçıncı senesinde *Dürr-i Yektâ Şerhi* gibi, bir adamı fakih edebilecek koca bir kitâbı okuyor da sonra doğru dürüst abdest almasını bilmiyor. Garib adamlarız. Ata binmeyi, silâh atmayı, hattâ denizde yüzmeyi bile kitaptan öğreniriz. Sonra bir fiske taşı atamaz, yarım arşın umkunda bir havuza düşsek boğuluruz, seksen yaşında bir taşçı eşeğine binsek muvâzenemizi kaybederiz. Hâmil-i emânet-i kübrâ-yı nazariyyât oluruz. Ameliyyâta gelince hiç! Her işimiz böyle bakalım ne faydasını göreceğiz nasıl adamlar yetiştireceğiz.

–limuharririhi–)

İngilizler tabiatlarına vüs'at, inkişâf veren şeylere pek i'tibâr ederler. İngiltere'de bir şeyi amelî olarak öğrenmek nazarî olarak öğrenmeye tercîh olunur. İngiltere'de tahsîl-i ibtidâî on beş yaşında biter. İngilizler bunu bâliğan-mâ-belâğ kâfî görürler. Tahsîl-i idâdî gâh gece derslerine devam şartıyla çocuğun kendi hânesinde, gâh köylerdeki mekteplerde ikmâl olunur. Fakat bu mektepler bizim liselere benzemez. Bu mekteplerde kafa işlerinden ziyâde marangozluk, duvarcılık, bahçıvanlık çiftçilik vesâire gibi el işleri vardır.

Müstemlekât için adam yetiştirmeye mahsûs mekteplerde çocuklara hayvan yetiştirmek usûlüyle zirâat inşâât vesâire gibi, hâlî bir yerde bulunan bir adamın yapabileceği daha doğrusu yapmaya mecbûr olacağı şeylerin kâffesi öğretilir.

İngilizler çocukları müsâbakaya teşvîk etmezler, mükâfât da vermezler. Bizim gıpta dediğimiz şeye onlar tehlikeli, şâyân-ı nefrîn bir hiss-i hased nazarıyla bakarlar. Çocukların muhâsedesinde mahzûr-ı azîm mütâlaa ettiklerinden mükâfât filân gibi câlib-i hased olacak şeylerle onları birbirine düşman etmezler. Lisânı, târîh-i tabîîyi, hikmet-i tabîiyi amelî bir sûrette öğrenirler.

Çocuklar alel-ekser on beş yaşında mektepten çıkarlar bir sanata sülûk ederler. Zâhiren gayet muhtasar gibi görünen bu ta'lîm ve terbiye İngilizler'den mükemmel âlimler yetişmesine mâni olmamıştır. Dârülfünûn hâricinde yetişen bu âlimler daha mükemmel mektepleri olan memleketlerde yetişen erbâb-ı dânişten aşağı değildirler. İngiliz erbâb-ı fünûnu, kendi kendilerine yetişenlerde görülüp bizdeki erbâb-ı fünûn gibi bir kalıptan çıkan kimselerde meşhûd olmayan orijinalite yani garâbet-i mahsûsalarıyla **[280]** mütemeyyizdirler. "Cambridge, Oxford, Newton dârülfünûnları gibi dârülfünûnlara yalnız zâdegân evlâdı devam eder. Leylî ücret-i tedrîsiyye altı bin franktır. Bunlara devam eden talebenin adedi de altı bini tecâvüz etmez ki nisbeten gayet az demektir. Bu mekteplerde talebenin fevkalâde serbest bırakılması gayrın delâletine arz-ı ihtiyâç kaydından vâreste olarak kendi kendilerini idâreye alışmaları içindir. Bir İngiliz bu noktaya ta'lîm ve terbiyenin esâsı nazarıyla bakar. Emri, itâati tazammun eden oyunlar İngilizlerin nazarında iştirak-i menâfi', inkıyâd, metânet dersleridir. Onlar bu gibi oyunları tahsil nâm-ı umûmîsi altına giren birçok saçmalara tercîh ederler." Şekilde, fikirde görülen bu garâbet-i mahsûsa İngiliz âlimlerinin âsârında da meşhuddur. Bunlardan bazılarının âsârı tedkīk edilecek olursa, bu garâbet bu başkalık her sahîfede kendini gösterir. Hâlbuki Fransız müelliflerinin kāide-perverâne yazılmış soğuk eserlerinden biri mütâlâa edildi mi ötekileri okumaya hâcet kalmaz çünkü hepsi bir modelden iktibâs edilmiştir.

Bunların maksadı ilim değil imtihân için talebe hazırlamaktır hattâ bunu kitapların kabına yazmakta bile kusur etmezler.

El-hâsıl İngilizlerin çocuklarını ta'lîm ve terbiyeden maksadları cedel-gâh-ı maîşete atılmak için silâhlandırmaktan ibârettir.

(Yoksa çocukların dimâğını fotoğraf kovanı gibi, lüzûmlu lüzûmsuz birtakım şeylerle doldurmaktan sonra eline: Al ne hâlin varsa gör! Cümle-i tazîriyye ve tahyîriyyesinin bir şekl-i resmîsinden başka bir şey olmayan mühürlü bir kâğıt verip mektep kapısından dışarı etmek değildir.)

İşte bu usûl-i terbiyye İngilizlerin hasâis-i milliyelerinden olup te'mîn-i saâdet ve azametlerine kâfî bulunan i'timâd-i nefs fazîlet-i esâsiyyesinin husûlüne hâdimdir. Yukarıdan beri ta'dât olunan bu kaideler İngiliz kavminin rûhunu teşkîl eden hissiyâtın netîcesi olduğundan o ırka mensûb akvâmın sâkin oldukları memleketlerin kâffesinde bilhâssa Amerika'da dahi mevcûddur. Amerikalıların gâye-i maksadları insanları diploma almak için değil, cidâl-i hayât için hazırlamak, bunun netâici de teşebbüs-i şahsî fikrine vüs'at vermek, kuvvet-i azmi tezyîd etmek, herkesi kendi kendine düşünmeye alıştırmaktır.

Bu fikirlerle Latin efkârı arasında fark-ı azîm vardır.

(İnşâallah bizim mekteplerimizde de bu melekâtın husûlünü te'mîn edecek esbâba tevessül olunur.)

Ferid

HUTBE

– 8 –

–ıyd-i adhâ için–

الله اكبر (٩) الله اكبر ما طرق عاصى باب المتاب. الله اكبر ما اشتاق الاحباب للاحباب. الله اكبر ما تهيأ للحج الركاب والركاب. الله اكبر ما تمسك بميل الهداية رشيد. الله اكبر ما سطع نور النبوة ولاح. الله اكبر ما بكى عند رؤية الحبيب حبيب وناح. الله اكبر ما صرخ بالشوق مشتاق وصاح. الله اكبر ما خلعت خلع القبول على مريد . الله اكبر ما تجلى الله على عباده فى عرفات. الله اكبر ما خرجت من اعماق القلوب دعوات. الله اكبر ما رفعت اكف العبيد لمواهب السدات. الله اكبر ما وفق للسداد سديد. الله اكبر ما اعتز الاسلام وانتصر. الله اكبر ما تزعزع الكفر وانكسر. الله اكبر ما شاع الحق واشتهر. الله اكبر ما قرب لاهل القربان بعيد. الله اكبر والحمدلله على ما اسدى واهدى وهو الحامد المحمود. الله اكبر وهو اهل للكبرياء والمجد وعلى المجد صحائف الوجود شهود الله اكبر وهو الكبير المتعالى تعالى عن قول كل جهول وجحود.

الله اكبر جل فيما صغ وهو الفعال لما يريد. استغفره واشهد ان لا اله الا الله ذو البسط والنعمه. واشهد ان سيدنا محمدا بعثه مولاه رحمة للامة. اللهم صل وسلم على هذا النبى اداءً للواجب ووفاءً بالذمه وعلى آله وصحبه الابطال الصناديد وسلم تسليماً كثيرا.

«اما بعد فيا عبد الله» سبح اسم ربك الاعلى وقل جل سلطانه وفاخى احسانه جودا على كل موجود. فى الليلة الماضية تجلى على اهل عرفات واليوم عم الانام بالسرور والسعود. هم هناك يصيحون بالعفو والغفران ونحن هنا نصيح ان يعود للدين مجده المعهود. نعم ان عود المجد للدين هو ازهر موسم واكبر عيد. يومنا هذا يوم عيد لو ثابت فيه القلوب من الذنوب لعلام الغيوب لطان اهنى واسعد. يومنا هذا يوم سعود لو وجدت الهمة وتطهرت الذمة لرأيت الامة كيف ترقى وتصعد. يومنا هذا يوم فرح وسرور والفرح ان نشاهد عزة الاسلام وبذلة الكفر نشهد. يومنا هذا يوم

تزاور لو اتحدت فيه الكلمة لتفرق جمع الفجار وخاب كل جبار عنيد. فى يومنا هذا نلبس الملابس الجديدة وليتنا نتذكر ان ملابس التقوى مابقى لها اثر. فى يومنا هذا يعانق الرجل اخاه وبين المتعانقين قلبان غلب عليهما سواد الذنوب والفير. فى يومنا هذا تداس اعناق الضحايا وتذبح وهكذا يداس ويذبح كل من فرط فى الدين وما اعتبر. فى يومنا هذا تسيل دماء الذبائح وحبذا لو كانت دماء نصر لدين الله المجيد. يا اخا العقل لك ان تفرح بالعيد ولكن اياك اياك ان تنسى احوال يوم القيامه. يا مسرورا بهذا اليوم كل عام وانت بخير وما الخير الا ان تكون على استقامه. يا غيور على الدين احياك الله لكل عام وبئست حياة لا ينال الدين فيها مرامه. يا صاحب الرأى السديد ليس العيد فى ليس الجديد انما العيد فى لنجاة يوم الوعيد فاتق الله ان تقواه عيد لكل سعيد.

قال رسول الله (ص) مَنْ ضَحَّى طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ، مُحْتَسِبًا لِأُضْحِيَّتِهِ؛ كَانَتْ لَهُ حِجَابًا مِنَ النَّارِ.[1] صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

[281] **Konferans**

LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifîn da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 1325 târihinde eski Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–ikinci müsâhabeden bakiyye–

(Hülâsâ: Fiillerin mütemmimler alıp mürekkeb olması – Fiillerin isim cinsinden mütemmim alması – Fiil cinsinden mütemmim alması – Tam fiilerin mürekkebliği – Nâkıs fiillerin isim cinsinden mütemmim alması – Mürekkeb fiilleri tasnîf (isim cinsinden bir şeyle birleşmiş fiiller, fiil cinsinden bir şeyle birleşmiş tam fiiller, fiil cinsinden bir şeyle birleşmiş nâkıs fiiler) – Mütemmimlerin esâslara takaddümü kāidesinin mürekkeb fiillere tatbîki – (olmak) ve (etmek) masdarları – (imek) fiili (fi'l-i cevherî) – … bakiyyesi sonra)

Ne diyorduk?... Diyorduk ki bir kelime ile anlatılamayan ma'nâlar birden ziyâde kelime ile anlatılır… Bu usûl yalnız isimlerde câri değil, masdarlarda ve bu tarîkle fiillerde ve fiillerin müteferriât ve müştakkātında da cârîdir. İşte bahsimiz bu noktaya gelmiş oluyor.

Fiiller kökçe ufak bir değişme ile müteaddî olarak, mechûl olarak, mütâvi' ve müşârik olarak, müteaddî iken tekrâr tekrâr müteaddî olarak, büyük bir kolaylık te'mîn ediyor. Bu bir iştir… Fakat "Lütfu var olsun, eder ihsân ihsân üstüne" diye övülmeye ve övünmeye her cihetten lâyık olan keremi bol lisânımız bu kadarla kalmamış… Kökteki kullanıştan başka fazla bir kullanışa daha müsâade göstermiş… Çünkü ne olsa, kökteki kullanış yalnız bir kelime üzerine yüklenen bir kullanıştır. Hâlbuki isimlerde gördüğümüz vechile, bu kadarı her vakit kâfî değil… İşte lisân buna da çâre bulmuş… Bir ana kelimenin yanına başka mütemmimler, muâvinler koşuyor da "aldı", "buldu" gibi geniş ve karanlık ma'nâların "su aldı", "faide buldu" sûretinde biraz hudûdu darlaşıp tahassus ve taayyün etmesine ve "görebildi", "bakıyordu" gibi bir birleşme ile fiillerde esâsen mevcûd olmayan başka bir ilişikliğin hâsıl olmasına ve "gördü idi", "bakmış imiş" gibi fiilerin zamanınca ve telakkīsince yeni kolaylıklar bulunmasına ve böylece fiil makinesinin daha elverişli işler çıkarmasına meydanını açık tutuyor.

Fiillerin bu noktadaki mürekkebliğini anlamak için ne yapmalı? Fiiller nasıl mürekkeb olur, suâline nasıl cevap vermeli? Bunun için fiillerin kaç şekilde mürekkeb olup bunların içinde neler neler bulunduğunu araştırmak lâzım gelir. Evet, bunun için yüzlerce binlerce emsâl toplamalı, bunları ince ince yoklamalı..

Bunu da böyle yapıp bir emsâl sergisi açtık, farz edelim. Neler buluruz? Birinci derecede "su aldı", "faide buldu" gibi şeyler önümüze çıkar. Burada sîgalarla şahıslarla işimiz olmadığından "su aldı", "su almış" ilh, "su aldım", "su aldın", ilh gibi sözü uzatmağa mahal yok. "Su aldı" dediğimiz gibi "iş aldı", "kan aldı", "soğuk aldı", "hava aldı", "derd aldı", "belâ aldı", "ibret aldı", "ele aldı", "elden aldı", "ayakaltına aldı", "geri aldı", "yukarı aldı" diyoruz. Kezâlik "yol buldu", "çâre buldu", "karar buldu", "karârını buldu" diyoruz. "Aldı", "buldu" fiilleri ma'nâları ziyâdece geniş olan fiillerdir. Ma'nâları o kadar umûmî ve geniş olmayan fiillerde de bu yolu tutup "baş attı", "kaş çattı", "göz yumdu", "göz kırptı", "burun kıvırdı", "çene çaldı", "gerden kırdı", "el koydu", "dirsek verdi", "ayak bastı", "yan çizdi", "can attı", "ömür sürdü", "tütün içti", "gün battı", "ay doğdu", "yıldız düştü" diyoruz. Misâlleri yüzlere çıkarmak gayet kolay,.. Fakat buna hâcet var mı? İşte görüyoruz ki bunların hepsinde fiilin yanına isim cinsinden bir şey gelmiştir: Fiil, isim cinsinden bir mütemmim almıştır. Bizim arayacağımız budur.

Fiilin yanına gelen mütemmimler, hâl îcâbı olarak, bazen "el etek öptü", "kan terlere battı", "yüzsuyu döktü", "göz nûru sarf etti" gibi ikiz ve üçüz ve daha ziyâde olur.

Bu türlü mürekkeb ta'bîrlerde mütemmim işi gören kelimeler, kendi fiillerinin ihtimâl ki fâilidir, mefûlüdür, zarfıdır, hâlidir, falanıdır. Fakat bizim burada dikkat edeceğimiz şey bu değildir.. Bir kelime ile edâ edilemeyen ma'nânın birden ziyâde kelime ile edâ edilmesidir. Filhakîka mürekkeblerin "buz tutmak", "ham almak", "çoban olmak", "beniz atmak", "bıyık burmak", "göz kıpmak", "yan çizmek" gibilerinde fâili mefûlü ayırabilmek bile kābil olmuyor veya müşkil oluyor. Bunlar hemen kaynaşıp yekpâre oluverecek kadar birbirine uygun ve tutkun… Bu hakîkati isbât eden delîllerdendir ki isimlerde meselâ "sütlü aş" terkibinin kaynaşıp "sütlaç" olduğu gibi, fiillerde de "ne olmak" "ne etmek" ta'bîrleri bir vakitler "n'etmek", "n'olmak" şekline girebilmiştir.

Ana ma'nâları pek geniş olduğu için, daima mütemmim almağa muhtâç olan fiillerden "oldu", "olundu", "etti", "eyledi", "kıldı", "yaptı", "edildi", "kılındı", "yapıldı", "buyur-

[1] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* Kahire, 1994, c. 3, s. 84.

du" gibi birkaçı, Arabî'den ve Fârisî'den ve sâir yabancı lisânlardan alınma mütemmimlerle birleşmeye pek meyyâl ve pek alışıktır.

Bunlarda "hâsıl oldu", "muhtâç oldu", "bâliğ oldu", "mümeyyiz oldu", "âşık oldu", "dildâr oldu", "hoşnûd oldu", "imtihân oldu", "imtihân olundu", "tahrip olundu", "imtihân etti", "tahrip etti", "şüphe etti", "hak etti", "kerem etti", "ikrâm etti", "tekrîm etti", "tekerrüm etti", "şâd etti", "dilşâd etti", "deruhte etti", **[282]** "bertaraf etti", "cüst u cû etti", "güft ü gû etti", "protesto etti", "prova etti" deriz. Bu da işin tabiatı îcâbıyla, bu kadarla kalamaz.. "İhtiyaç hâsıl oldu", "herc ü merc oldu", "zîr ü zeber oldu", "maslahat idâre olundu", "müşkilât zuhûr etti", "maslahatı idâre etti", "ahd ü peymân etti", "maslahatı iyi idâre etti" şeklinde mütemmimler yavaş yavaş büyür, ikizlenir, çatallanır.

Mütemmimlerin böyle bir cihetten isim ve sıfat vesâire olması ve diğer cihetten de iki üç olmakla berâber Arabî ve Fârisî ve hattâ mürekkeb Arabî ve Fârisî olması işin hudûdunu açtıkça açar.. "Gark-ı nûr oldu", "vesîle-i teşerrüf oldu", "vâsıl-ı rahmet oldu", "îlân-ı harb olundu", "idâre-i maslahat edildi", "ifâde-i hâl etti", "irâe-i tarîk etti", "arz-ı ihtiyaç etti", "maslahatı hüsn-i irâde etti" gibi, Türkçe'nin tabiatı hilâfında, yavaştan başlayan yolsuzluk büyür, büyür, büyür… Bu noktada, Türkçe'yi ve Türkçe terkip işini kuru ve katı görerek mülemma ifâde denizlerinde dalmak yüzmek hevesinde ve hevâsında olanlar daldıkça dalıp "mecrûrül-fuâd oldu", "rıbka-bend-i inkıyâd oldu", "tam'a-i lehîb-i hânumânsûz-ı harîk-i fesâd oldu", "üftâde-i megâk-ı hevlnâk-i helâk oldu", "mir'ât-i suver-nümâ-yı cüz'iyyât ü külliyyât edildi", "yâdigâr-ı sahâif-i acâib-nisâb-ı kitâb u hâdisât edildi", "nûş-i şerbet-i şehâdet etti", "tahrîk-i çarh-ı azîmet etti", "hüsn-i idâre-i umûr etti", "takvîm-i muavvecât-ı mu'zamât-ı umûr-ı cumhûr etti" gibi dalgalara kapıldıkça kapılıp boğulur boğulur giderler.

Terkip işinde ihtiyaç hudûdunu tecâvüz edenler ne yaparsa yapsın.. İşin iç yüzü ve bizcesi pek sâdedir.. Ne oluyor? Bunların hepsinde fiil, isim, ve sıfat ve zarf gibi isim cinsinden mütemmimler alıp eksiklerini yoluna koyar. Bunlar fiilin başka noktalarca nesi olursa olsun, bizim baktığımız noktadan mütemmimidir, işte bu kadar.. Bizce Türkçe'de meselâ "muhtâç oldu", "davâ etti" ma'nâlarını ifâde eden tek kelime olmadığından çâresiz terkîb yoluna gidip "muhtâç oldu" ve "davâ etti" diyoruz.

Fiillerin mütemmimler alarak eksiklerini doldurması bahsinden birinci nazarda öne çıkan şeyleri gördük. İkinci derecede göze çarpan "görebildi", "uyuyuverdi" gibi şeylere geldik. "Görebildi", "uyuyabildi", "görüverdi", "uyuyuverdi", "göreyazdı", "uyuyadurdu", "uyuyakaldı", "uyuyagitti" diyoruz. Böyle demekle ne yapıyoruz? İş yine sâde… Fiile kendi cinsinden bir mütemmim vermiş oluyoruz. Bunda temel yerini tutan fiilin ma'nâsı daha geniştir, daha âmmdır. Mütemmim işi gören fiil bu ma'nâyı darlaştırıp tahsîs ediyor. Misâllerdeki "bilmek", "vermek", "yazmak" vesâire gibi ma'nâlar bildiğimiz "bilmek", "vermek", "yazmak" değildir. "Bildi".. Çok geniş bir ma'nâ… O kadar geniş ki kendi hudûdundan aşmış, taşmış… Buna başka bir fiili mütemmim koşmakla bu ma'nâyı iyice topluyoruz… Birleşen iki kelimeden yeni ve daha husûsî bir ma'nâ çıkartıyoruz. "Verdi" kezâlik geniş bir ma'nâ… Bu ma'nâyı gelen mütemmim fiil ile topluyoruz… "Yazdı" vesâirede de böyle. Hani, medreseden çıkma bir söz var: Kelâmda menât-ı hükm kaydîdir, derler… Burada da kaydolan mütemmimin ma'nâsı nazarda.. Filhakika, "görebildi", sözünde "bilmek" ma'nâsı çok değişik, çok şâmil. Fakat "görmek" ma'nâsı birazcık değişmiş.. "Görebildi" demek ne tamam tamam "görmeyi bildi" demek. Ne de yalnız yalnız "gördü" demek. Belki ikisi ortası bir şey.. "Görmeye muktedir oldu" demek. Diğerlerinde de bu hâller mevcut.

Şöyle bir bakmakla görüyoruz ki mürekkeb fiilin bu şeklinde mürekkeblik iki fiilin birleşmesiyle olmuş… Fiilin birisi umûmî ma'nâlı bir şey.. Bunun ana ma'nâ unsuru da, sîga unsuru da, şahıs unsuru da yerinde… Bu sebeple kendisi tam bir fiil… Bunun üstüne gelmiş olan diğer fiil ise vâkıâ sîgaca tasarruf olunmuyor, şahısça tasarruf olunmuyor, hep bir halde kalıyor. Fakat kendisi tasarrufa ve tasrîfe kābildir. Bu sebeple bu da tam bir fiildir. Şu halde bu şekilde, tam fiiller, yine kendi cinsinden tam fiilleri mütemmim almış oluyor.. Bu şekil, tam fiillerin kendi cinsinden mütemmim alması demektir.

Bu nevi' mürekkeb fiiller için kavâid-nâmelerde muntazam ve mantıka uygun bir tertip ve tensîk yapılmamıştır. Bunların çokluk hatırları sayılmıyor. Bunlardan "bilmek" ve "vermek" ile mürekkeb olanları en çok kullanılanlarıdır. "Bilmek"le mürekkeb olanlara "fi'l-i iktidârî" ve "vermek"le mürekkeb olanlara "fi'l-i ta'cîlî" derler. "Göreyazdı", "uyuyadurdu", "uyuyakaldı" gibi daha az kullanılan mürekkeb fiillere de sıra ile "fi'l-i takrîbî" [fi'l-i mukarebe, fi'l-i müfâcee], "fi'l-i istimrârî", "fi'l-i istikrârî" denilir. "Yazadüştü", "yazageldi", "yazagitti" sûretindekilerin isimleri yok, kullanılması daha az. Bilmem bunlara "fi'l-i tâkibî", "fi'l-i istiğrâkī", "fi'l-i te'yîdî" dense olur mu?

Bu nevi' tam fiillerle birleşmiş mürekkeb fiillerin iştikākı, tasrîfi, nefyi, istifhâmı için söyleyecek söz hemen yok gibi. Bu işler tabiatıyla, temel demek olan ana fiilde olur ve hepsi kaidelerine uyar.. Şu kadar var ki fi'l-i iktidârînin nefyi bir ihtisâra, ufak bir tâdîle uğramış.. Meselâ "görebilmedi" denmiyor, "göremedi" deniyor. Diğer cihetlerde kaideler sâbit ve muttarid.. Meselâ iştikakta "görebildi", **[283]** "görülebildi", "görünebildi", "görüşebildi", "görüştürülebildi", "görebilmiş" ilh, tasrîfte "görebildim", "görebildin" ilâh, fi'l-i iktidârîden mâadâsının nefyinde "görüvermedi" ilh, istifhâmda "görebildi mi?" ve "yazıvermedi mi?" ilâh deniyor.

–mâba'di var–

ÂLEM-İ İSLÂM

TASHİH

Geçen nüshamızda münderic Buhârâ mektûbunun tetimmâtından bulunan ve muhâbirimizin bast u beyân eyle-

diği ahvâl ü şuûndan istihrâcât-ı zâtiyyesini tazammun etmekte olan mütâlaât ve mülâhazâtın nüsha-i mezkûrede *Sırâtımüstakīm*'e izâfet sûretiyle gösterilmiş olması eser-i sehv olmakla tashîh-i keyfiyyet olunur.

Elvâh-ı İntibâh

RUSYA'DA MEKÂTİB-İ İBTİDÂİYYEDE LİSÂN-I UMÛMÎ

Rusya'da mekâtib-i ibtidâiyye hakkında tanzîm olunan kānûn lâyihasının bazı maddeleri Duma Meclisi'ndeki İslâm meb'ûsların nazar-ı dikkatini celbetmekle a'zâ-yı mûmâ-ileyhim toplanıp lâyihanın üç maddesini kendi nokta-i nazarlarına göre ta'dîl etmek istemişlerdir.

"Rus olmayan âileler çocuklarının Rusça'yı bilmemelerine nazaran ibtidâî mektebin birinci ve ikinci senelerinde Rus lisânıyla berâber mensûb oldukları kavmin lisânında tederrüs etmeleri câizdir. Maamafîh daha ilk seneden itibâren Rusça ta'lîm edilir."

Maddesi âzâ-yı müslime tarafından şu sûretle ta'dîl edilmiştir: "Müslüman çocukları cemî'-i ulûmda kendi kavimlerinin lisânıyla tederrüs ederler. Bu çocuklar Rus lisânının taallümüne ancak ibtidâî mektebin üçüncü senesinde başlayabilirler."

Duma Meclisi'nin maârif encümeni bu ta'dîli reddetmiştir. Lâyiha-i mebhûsun-anhânın muhtâc-ı ta'dîl görülen diğer bir maddesi de şudur:

"Mekâtib-i ibtidâiyyede tedrîsât-ı dîniyye için hazîne-i devletten tahsîs olunan para, yalnız Hıristiyan dininin ta'lîmine mahsûstur. Din-i Mesîh ile mütedeyyin olmayanlara gelince: Bunlar tedrîsât-ı dîniyye mesârifini kendileri edâ etmek ve Rusya hükûmetinden hiçbir şey almamak şartıyla mekteplerde kendi dinlerini taallüm edebilirler."

Âzâ-yı müslime bu maddeyi de ber-vech-i âtî ta'dîl etmek istemişlerdir:

"Her yerde etfâl-i müslimîn için tedrîsât-ı dîniyye mecbûrîdir" Maârif Encümeni bu ta'dîli de kabul etmemiştir.

Ümem-i gayr-ı Mesîhiyye'nin lisân-ı kavmiyyetlerini tedrîsten bâhis olan maddeyi de:

"Müslümanların sâkin oldukları mahallerde çocukların kendi lisânlarını ve dinlerini birlikte ta'lîm etmeleri mecbûrîdir." diye ta'dîl etmek istemişler ve fakat buna da muvaffak olamamışlardır. Duma Meclisi'ndeki Oktobristler sol taraf âzâsının muhâlefetlerine bakmayarak ekseriyetle müslüman meb'ûslarının ta'dîlâtını reddettirmeye muvaffak olmuşlardır.

RUSYA'DA TÜRKÇE

Petersburg'tan *Osmanischer Lloyd* gazetesine yazılıyor:

Duma Meclisi'nde son günlerde Rusya'nın Rus olmayan memâlikinde bulunan mekteplerde tedrîs olunan lisânlara dâir müzâkerât cereyân etmiştir. Rusya'daki İslâm mekteplerinde tedrisâtın hangi lisân üzere icrâ olunacağı pek ziyâde nazar-ı dikkati celbetmiştir. İslâm fırkası reisi bu mekteplerin tedrisât-ı umûmiyyesi için mutlaka Türk lisânını taleb etmiş ve Tatar lisânı edebiyâta mâlik olmadığı hâlde lisân-ı Türkî'nin müterakkī ve mütemeddin bir lisân olmasından dolayı bilinmesi her Tatar için lâzım olduğunu söylemiştir. Hasmamedov Haydar Hâs Muhammed Efendi'nin talebi ekseriyet ile kabul edilmiş ise de esbâb-ı siyâsiyyeden dolayı reddolunmuştur.

Çünkü Rus nasyonalistler lisân-ı Türkî'nin Rusya'da tedrîs edilmesi tehlikeli bir şey olduğunu söylemişlerdir. Panislâmizm nümâyişleri Rusya'da günden güne tezâyüd etmekte olduğundan şimdi lisân-ı Türkî İslâm mekteplerinde lisân-ı tedrîs kabul edilecek olur ise bunun Panislâmizm nümâyişlerini daha ziyâde teshîl edeceği söylenmişti. Hattâ bazı Rus nasyonalistleri "Panislâmizm tehlikesinden" bile bahsetmişlerdir. Bunun üzerine lisân-ı Türkî'nin tedrîsi sûret-i kat'iyyede men edilmesine karâr verilerek Tatar lisânı kabul olunmuştur.

Sırâtımüstakīm

Rusya Duma Meclisi'nin şu karârına –haberin sıdkı hâlinde– teessüf ederiz her memlekette mecâlis-i milliyye hukūk-ı tabîiyye-i beşeriyyeyi muhâfaza ve müdâfaa eder. Bir hükûmette meclis-i millînin bulunması o hükûmeti teşkîl eden bütün anâsırın te'mîn-i saâdeti için bir zımân-ı kavîdir.

Mecâlis-i milliyye kendilerinden muntazır olan şu gâyeyi te'mîne çalışır. Mevcûdiyetlerinin vukūu melhûz haksızlıkları bertaraf edebilmeye kuvve-i te'yîdiyye telakkīsi hakkında perverde olunan fikrin isâbetini isbâta uğraşır, halbuki Duma Meclisi şu karârıyla kendisinden muntazır olan hizmeti îfâ etmeyerek kuvvet-i istibdâdiyyenin âlet-i tahrîbi olmak derekesine tenezzül ettiğini gösteriyor. Millet-i mahkûmeyi mûcib-i necâh ve terakkī gördükleri lisânlarını tedrîs ve taallümden men' ile millet-i hâkimenin münâsip gördüğü lisânı kabul etmelerini taht-ı karâra almak nasfet-i hâkimiyyete şân u şeref-i hürriyyete muvâfık mıdır?

Mevhûm siyâsî mahzûrlar der-miyânıyla milel-i mahkûme içinde Rusya'ya **[284]** en ziyâde revâbıt-ı sadâkati bulunan İslâmları efkâr-ı umûmiyyede vatana ihânetle müttehem göstermek ve terakkıyât-ı tabîiyye-i milliyyelerini idâma mahkûm eylemek Rusya meşrûtiyetinin ilk icrââtı mı olacaktı? Meclisçe bin müşkilât ile kabul edilen serbestî-i edyân esâsının hükûmet-i mutlakanın ilkāât-ı müstebidânesi netîcesi olarak Rusya hey'et-i a'yânı tarafından paçavraya çevrilip meclisin yüzüne fırlatıldığı henüz unutulmadı. Bu derece mezâhim ve müşkilât ile muhât bulunan Rusya Millet Meclisi'nin muhâfaza-i mevcûdiyyet edebilmesi için kavâid-i meşrûtiyyetten ser-i mûy inhirâf etmemesi lâzım gelir iken serbestî-i taallüm, serbestî-i edyân gibi hukūk-ı umûmiyye-i beşeriyyeye bizzât pây-mâl-i tecâvüz olması doğrusu bütün meşrûtiyet muhiblerini müteessir ve me'yûs ediyor. Her türlü terakkīyâta müstaid bir devlet-i muazzamanın mukadderâtını bu kabîl efkâr-ı sehîfe ve mülâhazât-ı hasîseyi bedreka-i harekât ittihâz eden zevâtın tedvîr etmekte bulunması Rusya hükûmeti için cedîr-i terahhum bir eser-i bedbahtîdir.

Rusya Müslümanları Hayâtından:

SANSÖRLE MÜKÂLEME

Sansör Efendi Petersburg kütüphâne-i imparatorîsi şark şubesinde kitaplar dizmekle meşgul idi. Bize yol gösteren hademe:

– Efendim, bu zâtlar sizi görmek istiyorlar, dedi.

Sansör Türkçe:

– Safâ geldiniz, hoş geldiniz efendiler! Afv edersiniz, biraz meşgulüm, şimdi bitireceğim.

Bir iki dakikada işini bitirdikten sonra:

– Buyurunuz efendim, buyurunuz!

Bulunduğumuz küçük salondan, büyüğüne geçiverdik. Yolda:

– Ey siz ne taraftan? Türkler misiniz?

– Hayır efendim, Kazanlı Tatarlarız.

– Öyle ise Rusça konuşursunuz.

– Azıcık..

– Pekâlâ, o hâlde Rusça konuşalım. Buralı olduktan sonra ne hâcet başka lisânla konuşmak..

Artık Rusça konuşmaya başlamıştık, büyük salondaki yazı masalarından birisinin yanına gelip oturduk; burası Sansör Efendi'nin makam-ı mahsûsu olacak.

– Ey ne var, ne yok?

– Petersburg'a bazı işlerle gelmiştik. Müsteşrikīn-i meşhûreden olduğunuz gibi bizim kitapların sansörü de bulunduğunuz cihetle sizinle teşerrüf ve tefeyyüz etmek istedik.

– Teşekkür ederim, memnûn oldum. Ben de istifâde ederim. Sizin gibi misâfirler çok gelmiyor…

– Umûmiyyetle sansürün şiddeti eksiltilecek deniliyor, acaba bunun bizim matbûâta da te'sîri olur mu? Meselâ on beş senedir, Kazan'dan istenilmekte olan Tatarca cerîdeye müsâade olunur mu?

– Oo, Tatarca! Lâkin Tatarca yok ki..

– Nasıl, Tatarca yok mu! Biz kendi aramızda, evde, pazarda, daima Tatarca nâmını verdiğimiz bir lisânla tekellüm ediyoruz.

– Evet, öyle evde, pazarda âdî şeyleri ifâde edecek bir lehçe var. Lâkin onunla ne edebî ne de ilmî bir eser yazılamaz.

– Şimdi az çok, büyük küçük, iyi kötü yazılan edebî risâleciklerimiz, ilmî kitapçelerimiz -elinizden geçtiği için tabîî biliyorsunuzdur- Tatarca yazılmış değiller mi?

–Aslâ! Onlarda birçok ecnebî sözü var: Arapça'dan, Fârisî'den Frenkçe'den alınmış. Bununla berâber pek çocukça şeyler…

–Edebiyâtımızın mükemmelliğini iddiâ edip de gülünç olmayı, hiçbir vakit istemeyiz; maamâfîh gittikçe tekemmül ettiğini siz de tasdîk edersiniz, sanırız. Evet, bazen ecnebî kelimeler istimâl ederiz, fakat bu yalnız bizim lisâna hâs mı? Pek mükemmel Rus dili bundan tamâmen müstağnî mi? İhtiyâcât-ı ilmiyye ve edebiyyemize kâfî kelimeleri, evlerde, çarşılarda müstamel dilde bulamadık mı, lisânımızın eski kelimelerinden ve onlarda dahi bulamadık mı, hakîkaten tükenmez bir hazîne olan dinî lisânımızı Arapça'dan alıyoruz. Rusların 14. asrında, Rusça edebî denilecek bir hâle gelmiş miydi? Ruslar çalıştılar. Mükemmel bir lisân-ı edebî vücûda getirdiler. Biz henüz 14. asırdayız, biz de çalışır, lisânımızı terakkī ettiririz. El-yevm tekemmül-i tâm hâsıl edememiş diye bir lisânı yokluğa mahkûm etmek, sanmayız ki doğru olsun.

– Öyle lisân yapılacak zamanlar artık geçti: Şimdi dünyada başka işler pek çok. Sizce en faydalısı mükemmel ve müterakkī bir lisânı kendinize almaktır. Öyle yabancılardan, Araplar'dan, Frenkler'den kelime alacağınıza demiryoluna, şimendöfer diyeceğinize, kendinize en yakın dili, hükûmet dilini –bakınız, Rusça demiyorum– neden istimâl etmemelisiniz?

Bir de sizin cerîdeleriniz olsa onların kendilerine mahsûs efkâr neşretmeleri melhûzdur. Şimdi muhtelif Rusça gazeteler arasında ihtilâf-ı efkâr mevcut olduğu gibi sizinkilerin efkârıyla diğer bazı cerîdelerin neşriyâtı arasında dahi ihtilâflar olabiliyor. Hâlbuki hükûmet bu gibi ihtilâflara meydan vermemekle muvazzaftır. Çünkü ihtilâfâttan münâzaât ve hattâ bazı netâyic-i müessife çıktığı vâkidir. Hâsılı hükûmet tevlîd-i ihtilâfât edebilecek vesâitin zuhûruna mâni olmak mecbûriyyetindedir.

– Dedikleriniz vezâif-i hükûmet hakkında bir nazariye telakki olunabilir. Fakat bundan başka nazariyelerin de vücûdu inkâr olunamaz: Meselâ hükûmet, bilâhare münâzaât ve netâic-i müessifeyi mûcib olabilecek zehâbıyla birçok ihtiyâcât-ı tabîiyye ve medeniyyeyi men' etmekle muvazzaf olmayıp, ancak âsâyiş-i umûmiyyeye sûitesîri dokunan hâdisâtın **[285]** önünü almaya mecbûrdur, denilebilir. Ve hattâ, yanılmıyorsak, medenî hükûmetlerin hayâta tatbîk ettikleri nazariyeler bu sonrakine daha yakındır… Biz bu nazariyelerden hangisinin daha sahîh olduğunu tedkīk edebilecek kadar ma'lûmâtlı değiliz. Ancak bize öyle geliyor ki eğer birinci nazariyyeyi Rusya için daha ziyâde muvâfık-ı maslahat görüyorsanız, o halde onu yalnız Tatarca matbûâta değil, Rus matbûâtına da tatbîk etmeniz lâzımdır. Lâkin Rus gazetelerinin te'sîrâtı göz önünde olduğu hâlde onlar tab' u neşr olunup duruyorlar. Ancak iş Tatar matbûâtına gelince, belki bilâhare muzır tesîrleri olur vehmiyle, Tatarca'nın yokluğu dâvâ-yı garîbine kadar kalkışılıyor!...

– Hem canım, cerîdelerin, matbûâtın ne lüzûmu var?... Beyni yormak, asâbı tacîz etmekten gayrı ne faydaları oluyor ki?.... Petersburg'ta birkaç gün cerîdeler çıkamadı, ne kadar da rahat ettik. Siz henüz onlardan masûnsunuz, Allah'a şükredin de, başınıza beyhûde belâ aramayınız…

– Demek siz de medeniyet ve âsârını muzır görenlerden, iyi eski zamana, zamân-ı bedâvet, ve vahşete rücû' etmek isteyenlerdensiniz, öyle mi?

– Size başka türlü izah edeyim: Bir eve misâfirler toplanmış, içlerinde türlü dillerle konuşanlar var. Şimdi orada, bir arada iken cümlenin bilmediği bir dil ile birkaç misâfirin konuşması iyi terbiyeye muvâfık mıdır? O dili bilmeyenler "Acaba aleyhimizde bir şeyler söylenmiyor mu?" diye şüpheye düşmezler mi?.. İşte Rusya da böyle büyük bir eve benzer. Türlü dilden halk var, bunların çoğu sizin dili bilmiyor, eğer siz Tatarca kitap ya cerîde yazarsanız, Rusyalıların

çoğu "Acaba bizim aleyhimizde yazmıyorlar mı" diye şüphelenecek; dediğim doğru değil mi?

– Doğru, öyle bir şüphenin husûlü gayr-ı mümkün değil. Fakat dün gördüğümüz Dâhiliyye Nezâreti büyük me'mûrlarından bir zât, bizim Tatarlar için öteden beri devlete sadâkatleri ile ma'rûf bir halk demişti. Ve filvâki şimdiye kadar Tatarlar arasından ne hükûmete ne de vatandaşları olan diğer akvâma, kālen, kalemen ve fiilen zararlı harekette bulunan hiç kimse ne görülmüş ne de işitilmiştir. Bu da doğru değil mi?

– Evet.

– Gelelim başka akvâma, Lehlilere, Finlandalılar'a, Ermeniler'e... Malûmât-ı nâkıse-i târihiyyeme göre Lehliler Rus devleti aleyhine birkaç defa kıyâm ettiler; Finlanda'da daha pek yakında hayli karışıklık oldu; Ermenilerle meskûn vilâyetlerde bugün bile âsâyiş ber-kemâl olduğu iddiâ edilemez.. Bunlar, efendim, vakāyi ve ef'âl. -Akvâl ve muharrerâta gelince, mesmûâtımıza göre, Rusya'da sâkin gayr-ı Rus akvâmdan ekserîsinin Garbî Avrupa'da münteşir ve Rusya'ya duhûlü memnû birçok cerâid ve resâili varmış… Şimdi size soruyoruz: Akvâm-ı mezkûre matbûâtına Rusya'da müsâade olunuyor mu? Lehce, Finlandalılar'ca, Ermenice… ilâh. gazeteler Rusya'da yok mu?

– Var.

– O hâlde… Tekrar teşbîhinizi alalım: Büyük evde misâfir yahud mukīm muhtelif lisânla konuşur kimselerden bir kısmının aleyhine söz söyledikleri vukūât ile sâbit kimselerin kendi lisânlarında konuşmalarına taraftârsınız da dillerini bilmeyenler aleyhinde aslâ bulunmadıkları yine vukūât ile sâbit adamların, ihtimâl ki aleyhimizde bulunurlar diye kendi lisânlarında konuşmalarına mâni olmak istiyorsunuz! Oldu mu ya!

– Fakat bir Leh lisânını anlıyoruz: Evde Islavca; meselâ ben hiç Lehce öğrenmediğim hâlde Lehce yazılan yazıları okuyor ve anlıyorum; diğer Ruslar da öyle.

– Âlâ, ya Finlandalılar lisânını?

– O da garb lisânlarından…

– Afv edersiniz, Finlandalılar garb medeniyetine ve Hıristiyanlığa dâhil akvâmdan iseler de, dillerinin Islav, Cermen ve Latin lisânlarıyla hiçbir münâsebeti yoktur. Bizden âlâ biliyorsunuz ki Finlandalılar, Ural akvâmındandır; dilleri Rusça'dan ziyâde, arkadaşları olan Tatarca'ya karîbdir.

– Oo henüz 14'üncü asırdayız, demişiniz, şimdi artık 25'inci asra muvâfık fikir yürütüyorsunuz…

– Ermenice'yi de hiç öğrenmeden, okumadan her Rus anlayabilir mi?

– Zâten benim fikrimce Ermeni gazetelerine müsâade olunmamalıydı. Ermenilerin fikri Mâverâ-i Kafkas'ta bilcümle akvâmı kendi idâreleri altına almaktır; bu cihetle başka bir devletin idâresi altında bulunmayı istemiyorlar; ben bunu bir makale ile yazmış da idim. Buna Ermeniler o kadar kızmışlar ki bazıları hattâ beni öldürecek bile olmuşlar! Lâkin ben öyle kuru gürültüye papuç bırakanlardan değilim…

– Efendim, Tatar lisân ve matbûâtı hakkındaki efkârınızı anladık, zannederiz.

– Yok, yok! Ben henüz bir şey söylemedim.

– Belki… Maamâfih bize öyle geliyor ki siz Tatarca'nın ve matbûâtının bulunmamasını, Tatarların her sûretle Rusluğa temessülünü istiyorsunuz.

– Oh, zâten temessül etmiyorsunuz, sanki!...

– Bilmeyiz, ancak şunu işitmişiz ki Türk-Tatar akvâmını tedkīk eden âlim zâtlar, lisânını en az kaybeden, en az başka akvâma temessül eden muhtelif dinlere girdiği hâlde dilini muhâfaza eden akvâmdan olmak üzere gösteriyorlarmış..

– Lâf! Şimdi Rus asilzâdeleri hemen cümleten Ruslaşmış Tatarlardır. Meselâ işte Kubku: Esâsen Tatar olması pek muhtemel; âile **[286]** ismi "Kubek"ten geliyor…*

* * *

Sözün mecrâsını biraz değiştirdik:

– Efendim, ma'lûm-ı âlîniz, İslâm'ın hak din olmadığını isbât arzûsuyla misyonerler, bir sürü kitap ve risâleler yazıyorlar: Meselâ bir misyoner bir köyün imamı yanına gidiyor veya hiç gitmiyor, ancak bir köy imamının ismini öğreniyor; sonra o imamla konuşuyor veyahud hiç konuşmuyor da konuştuğunu iddiâ ediyor ve bu hakīkī veya mutasavver müsâhabesini bir risâle hâlinde neşreyliyor. İmam ile konuştuğu takdîrde bile ya imama hiç kimsenin söyleyemeyeceği ahmak ve ma'nâsız sözler söyletiyor yahud câhil bir imama tesâdüf ediyor da o imam efendi esâsen İslâm'da bulunmayan gülünç davâlara girişiyor. Misyoner ise bunları bir köy imamının fikri değil bütün ulemâ-yı İslâm'ın hattâ din-i İslâm'ın müddeiyyâtı sûretinde gösteriyor. Risâle meydana çıktıktan sonra, onu birçok müslümanlar ıztırâb ile okuyorlar. Bazı kimseler hakīkati izhâr etmek, meselâ öyle bir imamın öyle bir misyoner ile aslâ konuşmadığını anlatmak istiyorlar, Nasrâniyet'e hiç karışmaksızın ancak müdâfaada bulunmak istiyorlar; ama sansür müsâade vermiyor! Bu babda sizin fikriniz nasıl?

– Bu gibi dinî bahisler Rus ve Tatar köylüleri gibi câhil halk arasına düşerse birçok fitneler çıkmak, hattâ mukātelâta meydan vermek, ihtimâli var. Siz ve ben burada oturup herşeyden dinden, felsefeden, İslâm'dan, Nasrâniyet'ten serbest ve âsûde konuşabiliriz. Lâkin avâm böyle değildir. Tarihten bilmiyor musunuz ki yazı ne kadar fitnelere, kıtâllere sebep olmuştur. Rusya'da bir harfin tebdîli, bir dinî işâretin ta'dîli birçok kan akıttı. Avâmca kelime, harf pek büyük bir şeydir!

– Âlâ, lâkin papazla imamın münâzaralarıyla hiddetlenecek avâm, ancak kendi dinine taarruz edilip durduğu hâlde, onu müdâfaaya me'mûr rûhânîlerinin müdâfaadan âciz bırakılmasıyla daha ziyâde kızmaz mı?

– Oo, ben zâten misyonerlerin de neşriyâtına tarafdar

---

* Kubku büyük rütbeli ve oldukça hürriyet-perver me'mûrlardan olup Sansör Efendi ile müsâhabemiz hengâmında hürriyet-i matbûât kānûnunu hazırlamaya me'mûr komisyonun reisi idi; ve mesmûâta göre gayr-ı Rus akvâmın matbûâtına dahi hürriyet verilmesine taraftârdı. Sansör Efendi de o komisyona dâhildi ve bittabi reisin fikrine daima muhâlefet ediyor ve ekseriyâ yeniliyordu. Burada müşârün-ileyhin ismini anması ve Kubek ismini biraz köpek kelimesine benzeterek telaffuz etmesi işte o kuyruk acısından geliyor.

değilim ki.. Pek az netâyic istihsâl ediyorlar, birçok gürültü ve rahatsızlığı mûcib oluyorlar…

– Ya!... Lâkin biz zamanımızın avâmını –Rus mujiki olsun, Tatar köylüsü olsun ve ne derece câhil olursa olsun– o kadar akl-i selîmden nasîbsiz sanmıyoruz. Gözümüz önünde, Tatar köylüleri misyonerlerin sulh-perverâne neşriyâtına şiddetle mukabele etmiyorlar. Şiddetler daima mukabele-i bil-misil olmak üzeredir. Bir de insanlar arasını bozan, fitne ve nizâı mûcib olan şeyler yalnız husûsât-ı dîniyye midir? Taayyüşe doğrudan doğruya te'sîri olan umûr-ı iktisâdiyye dinden daha ziyâde kavgayı intâc etmiyor mu? Hâlbuki iktisâdî mesâilde yekdiğerinin büsbütün aksi istikametleri ta'kîb eden matbûât, Rusya'da Rus lisânıyla alabildiğine intişâr ediyor!

– Afv edersiniz, bir şey daha soracaktık: Sansöre gönderilen Tatarca kitaplar, komitede pek uzun müddet cevapsız kalıyorlar. Bazı nâşirlerin dedikleri doğru ise, duvar takvimlerinin müsâadesi sene geçtikten sonra geliyormuş: 1903 için hazırlanan bir takvimin ruhsatı ancak 1904'te alınabiliyormuş!

– Oo, yok, bu masal! Lâkin biliyor musunuz, o duvar takvimleri de ne belâ şeyler! Nereden bulup da dolduruyorlar? Her yaprağın altında hadis, nazım, hikâye, darb-ı mesel, daha bilmem ne… Hepsini birer birer bakmalı: Âdetâ deliye pösteki saydırmak..

– Efendimiz, öyle âdî ve ehemmiyetsiz şeyler birer, birer bakmaya ne hâcet?

– O afvedersiniz, bazen olur ki asıl öyle ehemmiyetsiz görülen şeyler, pek mühim netâic tevlîd ederler…

– Oh, siz her şeyi nazarınızda büyütüyorsunuz! Pâyitahta geldiğimizi bilen bir nâşir bize demişti ki eğer sansörümüz cenâblarını görürseniz, birkaç ay evvel gönderdiğim bir risâle hakkında sorunuz, acaba müsâade buyuracaklar mı?

– Risâlenin adı ne ve ne vakit gönderilmiş?

– Kış ortasında gönderilmiş, adı da "Dinî Münâzaralarda Serbestî."

– Aa hatırladım, sanmam ki müsâade verilsin. Yanlış anlamayınız, müsâade benim elimde değil, sansör komitesi elinde. Tabîî risâlenin neden bahsettiğini biliyorsunuz?

– Hayır efendim bilmiyoruz.

– Risâlede denmiş ki Tatar imamları, Rus rûhânîlerinden malûmâtça noksandırlar; imamlarımıza, mollalarımıza çok okumak, öğrenmek lâzım. Bâ-husûs Nasrâniyyet'i pek iyi bilmeli; Nasrâniyyet'i bilmek için ise Renan'ı, Strauss'ı, Feuerbach'ı, Harnac'ı okumalı, yani Hıristiyanlığa taarruz eden müellifleri okumalı, Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığın mahvına çalışanlardan öğrenmeli… Bu tarafgîrâne değil midir? Bahis tutarım ki bunu Tatar yazmamış, muhakkak bir Rus talebesi yazmış, Tatar tercüme etmiş…*

– Demek müsâade olunmayacak diyelim?

– Komitenin ne karar vereceğini, bilmiyorum.

[287] – Şark lisânlarıyla yazılan kitapları kim bakıp komiteye arz-ı fikr ediyor?

– Ben.

– Nasıl diyeceksiniz?

– Şimdi size söylediğim gibi..

– Rahmankulov Tefsîrine de birkaç sene oldu, cevap gelmedi; demek ona da müsâade olunmadı.

– Hatırlamıyorum.

– Zâten bazı tefsirlere öteden beri müsâade olunmuyor. Acaba sebebi nedir?

– Sebebi pek basit: Kur'ân'da bazı âyetler var ki alel-âde kitaplarda veya cerîdelerde basılmasına aslâ ruhsat verilemez. Kur'ân sizce mukaddes bir metin olduğu için ona dokunulmuyor; şimdiye kadar öyle gelmiş, haydi öyle gitsin, deniliyor. Lâkin o âyetler üzerine sahîfeler dolusu izahât verildi mi, iş başkalaşıyor. Hem sizin eski ulemâ matbûâtı hiç istemiyorlar. Dine muhâlif görüyorlardı; kitap muhakkak el yazması olmak lâzım deniliyordu; basmak tahfîf olunuyordu. Tabîî biliyorsunuzdur, ilk matbû Arapça kitap, İkinci Katerina'nın emriyle Petersburg'ta basılan Kur'ân'dır. Bu işte Katerina'nın hatalarından birisi: Müslümanlar istemedikleri, itirâz eyledikleri hâlde onlara matbûât kapısı açtı.

– Zannederiz ki işbu kütüphâneyi te'sîs etmesi de, sizin nazarınızda büyük Katerina'nın büyük hatâlarından birisidir. Hâkim bulunduğu bir memleketteki ahâlîden bir kısmını medeniyetin, terakkînin en büyük sâiki, hâdimi olan matbaacılığa alıştırmak hatâ ise, o memleketin pây-i tahtında yine ahâlînin taallüm ve terakkīsine hâdim bir müessese vücûda getirmek de, şüphesiz, o kadar hatâdır…

– Affedersiniz, sizi biraz fazla ta'cîz ettik. Son defa olmak üzere şunu ricâya müsâade buyurunuz: Eğer bizim matbûât ve bilhâssa cerâid hakkında fikr-i âlinize mürâcaat olunursa lehimizde, Tatar matbûâtı lehimizde beyân-ı mütâlaât buyurunuz.

– Yine "Tercümân"lar mı? Oh, Gaspirinski! Kendisi İslâm hakkında hiçbir şey bilmez, Arapça da bilmez, Türkçe de bilmez; lâkin Paris'te bulunmuş, cesûr, farta furtacı, korkmaz. Taaccüb ediyorum ki sizin ulemâ onun cehline bakmıyor da sözüne kulak asıyor.

– Gaspirinski âlim mi, câhil mi, İslâm'ı iyi biliyor mu, Arapça okuyup yazmaya muktedir mi? Bu sualler bizim için vârid-i hâtır bile olmaz; bizce şu muhakkaktır ki Gaspirinski milletimizin pek büyük bir adamı: Kendi milletine, Tatarlara ve o vâsıta ile devletimize, Rusya'ya, azîm hizmetler etti ve ediyor.

Artık masa başından kalkmıştık, büyük salonun kapısına doğru ilerliyorduk. Sansör Efendi köşedeki raflara dizili ufak kitâpları göstererek, dedi ki:

– İşte sizin saçma sapanlar:

– Birkaç seneden inşâallah saçma olmayanları da olur.

Alt kat raflara dizilmiş büyük hacimli mücelledâtı ayak ucuyla göstererek:

– Ah, işte bunlar sizin için bilhâssa şâyân-ı ehemmiyyet ve câlib-i merâktır: Rusya'da ilk basılmış Kur'ânlar.

Birimiz eğilip kemâl-i ihtirâm ile Kur'ânlardan birisini aldı ve ta'zîm ile öptü de ilk sahîfesinde yazılmış Fransızca yazıyı cehren okuyarak, İkinci Katerina zamanında, Petersburg'un Akademi matbaasında basılmış olduğu anlaşıldı.

* Halbuki risâle Sansör'le musâhabede bulunanlardan birisinin eseri idi.

– Oo, Fransızca da mı?..

Sansör Efendi ile ilk görüştüğümüz küçük odaya çıktık. Orada kütüphâneye yeni gelmiş, yerleştirilmemiş Ermenice kitaplar ve duvar takvimleri vardı. Duvar takvimlerinin mukavvası üstünde insan tasvirleri ile muhât bir küçük levha tersîm olunmuştu: Levhada deniz, sâhilde yüksek dağlar, dağlar arasında şehir ve kilise harâbeleri, uzaktan dağlar arkasından güneş doğmaya başlamış…

– Afvedersiniz, bu zevât acaba Ermeniler'in meşâhîri mi?

– Bilmiyorum.

– Bu levha sembolik mi acaba?

– Ermenilerde sembole pek çok, denize dikkatle bakınız, mutlaka birçok şeyler, yazılar da vardır. Lâkin bunların hepsi beyhûde, sırf hayâlât..

Bunun üzerine hürmetli sansörümüzle, pek nâzikâne vedâlaştık.

İşbu mükâleme 1905 senesi ilkbaharında Petersburg'a gelmiş iki müslüman ile Sansör Efendi arasında cereyân etmiştir. Ben onlardan birisinin hâtırât defterinden istinsâha muvaffak oldum.

11 Kânûnievvel 1909 **Lâ.**

Matbûât-ı Cedîde:

IŞIK

Vatan için istifâdeli âsârdan biri de bu nâm altında Süleymâniye İttihâd ve Terakkī Kulübü tarafından intişâra başlayan mecmûadır. *Işık* köylülerimizden zalâm-ı cehli giderecek ve ihtiyâcât-ı milliyyeyi te'mîn eder sûrette avâmın müdrike-i irfânını tenvîr edecektir. Artık köylülerimiz *Âşık Kerem, Köroğlu, Battâl Gâzî* hikâye ve hurâfelerinden kurtularak medenî bir kavmin mücehhez olması lâzım gelen hissiyyât-ı necîbe ile ârâste olacak **[288]** ve işte o zaman sevgili vatanımız hakīkī meşrûtiyetini kazanacaktır. Zîrâ meşrûtiyette menba'-ı kuvvet millettir.

Milletin her ferdi hukūk ve vezâifini takdîr eder ise onların hey'et-i mecmûasının vücûda getireceği şahsiyet-i ma'neviyye de o nisbette hak ve vazîfesinin eri olur. Bunun içindir ki efkâr-ı avâmı tehzîb keyfiyeti büyük milletlerde mesâil-i hayâtiyyenin başlıcalarından addolunmuş ve evc-i terakkīye i'tilâ ancak bu sûretle kābil olabilmiştir. Lillâhi'l-hamd ve'l-minneh bu lüzûm memleketimizce de takdîr olunuyor. Câ-be-câ açılan İttihâd ve Terakkī mehâfili geceyi gündüze katarak avâma ifâza-i irfâna çalışmakta ve bir taraftan gece dersleri, konferanslar i'tâ, diğer taraftan köylülerin ihtiyaçlarını te'mîn edecek sâde bir lisân ile yazılmış bu kabîl âsâr-ı nâfia neşrine i'tinâ eylemektedir. Maamâfîh hizmet umûmî olmalı. Herkes vüs'u nisbetinde bu emr-i hayra çalışmalı. Köylülere meccânen dağıtılacak şu kıymetdâr mecmûanın ilk nüshası nefîs kâğıda matbû müzeyyen, dilrübâ yeşil bir kap ile muhât olarak 40 sayfadan ibârettir. Mesârif-i tab'iyyesini te'mine medâr olmak üzere yalnız beş yüz nüshası yüz para fiyatla İktisâd Kütüphânesi'nde satılıyor. Muhterem kārilerimize tavsiye ederiz.

Işık'tan Bir Sayfa:

BAYRAK

Biliyoruz ki her devletin kendine göre beğenip kullandığı bir bayrağı vardır. O bayrak o devletin nişânı, alâmetidir. Bir yerde bir devletin bayrağı görülünce artık oraya başka bir devlet giremez; çünkü onun oraya girmeye hakkı yoktur. Eğer girerse bayrak sâhibi olan devleti tanımamış, onun hukūkunu çiğnemiş, ayaklar altına almış olur. Böyle hakkı tanınmamış olan bir devletin de eğer nâmûsu varsa hakkını tanıtmaya kalkışması, tanımayana haddini öğretmesi ve bunun için varını yoğunu fedâ etmesi lâzım gelir. Devletin varı yoğu ise tebeası, devletin bulunduğu memleketin evlâdlarıdır. İşte bunlar canlarını vererek devletlerinin nâmûslarını yerine getirirler; bayraklarının şerefini, nâmûsunu korumuş, onu ayak altına aldırmamış olurlar.

Yeni bayrak bir devletin nişânı olmakla niçin bu kadar büyük, şerefli bir şey oluyor? Nasıl olmasın, bir bayrağın bir yere dikilebilmesi, yani o yerin o bayrak sâhibi olan devletin olması için kim bilir ne kadar canlar verilmiş, kanlar dökülmüştür de o devlet oraya sâhip olmuştur. Meselâ sen bizim Osmanlı bayrağımızı bir yerde dalgalanır iken görünce hatırına gelsin ki o şânlı bayrağımız oraya dikilmek için ecdâdımızın ne kadar kanları dökülmüştür de öyle oraya dikilmiştir; o bayrak sanki onların kanlı kefenlerinden boyanmıştır. Böyle olunca ona nasıl sarılmak, onun şerefini, nâmûsunu nasıl korumak, ona kimsenin dokunmasına meydan vermemek için ne yapmak lâzım geleceğini düşün.

Bak sana bir vak'a anlatayım: Hazret-i Peygamber Efendimiz zamanında bir muhârebede başkumandan Hazret-i Ali'nin birâderi Hazret-i Ca'fer idi. Hazret-i Ca'fer elinde bayrak düşmana hücûm ederken sağ eli kesildi, bayrağı sol eline aldı; sol eli de kesildi, bayrağa sarıldı, en son bayrağın altında öldü; şehîd oldu.

İşte bayrak bu kadar büyük, bu kadar şerefli nâmûslu bir şeydir. Zâten şehîd olmak da bayrağın altında can vermek, ölmektir.

İLM-İ HUKŪK VE *MUKĀYESE-İ KAVÂNÎN MECMÛ'ASI*

Gümülcine meb'ûs-ı muhteremi Mehmed Ârif Bey Efendi tarafından neşredilmekte olan şu mühim eser hakīkaten kütüphâne-i milliyyemizin en büyük noksanını telâfî ediyor. Bu istifâdeli mevzû her nasılsa memleketimizde lâyık olduğu mevkii bulamamıştır.

Vâkıâ vaktiyle mukayese-i kavânînin Mekteb-i Hukūk'ta ders olarak takrîri tasavvur olunmuş ise de her terakkīnin düşmanı olan devr-i Hamîdî buna da mâni olmuş ve binâ-

berîn hukūk müntesibleri en feyizli bir esâs-ı tahsîli kaybeylemiştir. İşte Ârif Bey Efendi şu eserleriyle cebr-i mâ-fâta sâî bulunuyorlar.

Vatanımızda ilm ü ma'rifetin intişârını arzû eden zevât ancak bu kabîl teşebbüsât-ı mebrûreyi teşvîke muvaffakiyetle vecâib-i vatanperverîyi îfâ etmiş olurlar.

Evrâk-ı Vâride

SIRÂTIMÜSTAKĪM GAZETESİNE

Hamiyet-mend Efendim!

Mütâlaası vecd-âver-i kulûb-ı ehl-i tevhîd olan muhterem *Sırâtımüstakīm*'in bu hafta pek mukaddes bir emr-i hayra da'vet etmekte olduğu manzûr-ı nazar-ı ibtihâc oldu.

Londra'daki "Müslüman Cem'iyeti"nin bu mübeccel hizmeti deruhde eylediği anlaşıldı Cenâb-ı Hak sa'ylerini meşkûr ve her husûsta kendilerini mazhar-ı tevfîkāt buyursun, var olsun İslâm'ın böyle gayûr ve hamiyetli efrâd-ı diyânetnihâdı! Bî-nevâlığımıza, aczimize bakmayarak rüfekā ile birlikte mûrâneliği ile ma'kûsen mütenâsib bir muhabbet-i kalbiyye ile tedârik ve takdîmine muvaffak olabildiğimiz beş mecidiyyeyi posta ile irsâl eyledik âit olduğu mahalle itâ ve teslîme lütfen idârehâne-i âlîlerinin kabûl-i vesâtet buyurmaları ricâ olunur efendim.

Gümülcine'de Kayalı Medresesinde Hâfız
Hüsnü Hilmi

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

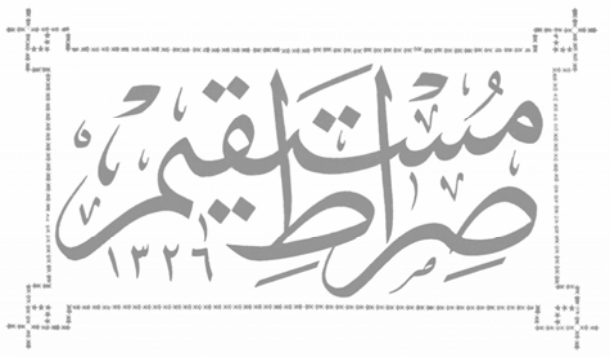

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

13 Ocak 1910 1 Muharrem 328 Perşembe 31 Kânûnievvel 325 **Üçüncü Cild - Aded: 71**

BİR MUSÂHABE

Geçen akşam rüfekâdan biriyle görüşüyorduk. Söz bilmünâsebe Sûre-i Şerîfe-i En'âm'daki esteîzü billâh [1](وَلَا رَطْبٍ يَابِسٍ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ) âyet-i kerîmesine intikāl ve beynimizde bu âyet-i kerîmenin medlûl-i münîfi üzerine bir mübâhase cereyân etti. Bu mübâhase ilmî bir mübâhase olmayıp aklî bir münâzara olduğundan aramızda kalmak lâzım gelirdi. Bu lüzûmu hissetmekle berâber şu satırları karalamaktan kendimi alamadım. Musâhabet-i câriyyenin alâvechi't-telhîs tahrîrinden şu makale vücûda geldi, bahis mühim, bidâa mefkūd olduğundan hatîâtımın hüsn-i niyyetime bağışlanmasını kāriîn-i kirâmın sia-i mürüvvetlerinden beklerim.

Refîkim dedi ki: – Şu âyet-i kerîmenin medlûl-i münîfine nazaran enfüs ve âfâkta cüz'iyât ve külliyâttan ne varsa kâffesi Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda mevcut olmak lâzım geliyor. Halbuki müfredâtını ta'dâda ömr-i beşer kifâyet etmeyen bu kadar eşyâdan Kur'an'da kaç tanesi mezkûr? Kur'ân'ın hey'et-i mecmûasına müdekkıkāne bir nazar atfedecek olursak muhteviyâtının ahbâr u kasastan, tebşîr u inzârdan, muâmelâta müteallik ahkâmdan ibâret olduğunu görürüz. Kur'ân'da şu ta'dâd olunan şeylerden başka bir şey yok. Bidâyet-i nüzûlünden bu âna gelinceye kadar birçok şeyler keşfolundu, birçok hakīkatler meydana çıktı, bunları Kur'ân'ın neresinde bulacağız? Bu âyet-i kerîmenin ma'nâsını bunlara nasıl teşmîl edeceğiz? Vâkıâ bazı kimseler keşfiyyât-ı cedîdeye Kur'ân'da işâret buyurulmuştur, ama biz göremiyoruz, anlayamıyoruz, diyorlar. Ezcümle Sûre-i "Yâsîn"de [2](وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ) âyet-i kerîmesinde vapurlara, şimendöferlere, otomobillere vesâireye işâret vardır, diyorlar. Kezâ bidâyet-i hilkatte arzın şemsten bir cüz' olduğunu, ba'de zamanin ondan ayrılıp fezâda şemsin tevâbiinden olmak üzere bir cirm-i müstakil hey'etinde deverân ettiğini [3](اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا) âyet-i kerîmesinden istidlâl ettikleri gibi daha bunlara müşâbih birçok istidlâlâtta bulunuyorlar ise de bu gibi te'vîlât ve istidlâlât vicdâna kanâat vermiyor, kalbi iskât etmiyor" dedi.

Cevap olarak dedim ki:

– Ortaya yine bir mes'ele çıkardın. Cevap versem söz uzayacak vermesem seni tasdîk ettiğime zâhib olacaksın. Beni müşkil mevkide bıraktın.

– İtirâzımı cevapsız bırakırsan tabîî fikrimi tasdîk etmiş olursun, mâdem ki tasdîk etmiyorsun, demek ki reddine muktedirsin şu hâlde cevap ver. Vereceğin cevaplar ihtimâl ki kanâat-bahş-i vicdân olur da, ben de def'-i şübhe etmiş olurum.

– Ben bu mes'elede söz söylemek salâhiyetini hâiz değilim. Ancak gayret-i dîniyyem bana bu kaydı ber-taraf ettirecek, bu adem-i salâhiyyet beni söz söylemekten men' edemeyecek. Çünkü susarsam hem aklın hükmünü ta'tîl, hem de seni tasdîk etmiş olacağım. Bunun ikisi de benim elimden gelmeyecek. İlimde râcil olduğum için cevapta âcil olmamaklığım iktizâ ederdi. Ne çâre ki gayretim buna mâni oluyor. Zihnime tevârüd eden şeyleri söyleyeceğim, kabul edersen fe-bihâ, etmezsen o da senin bileceğin şey. Yalnız söyleyeceğim sözleri istitrâdî itirâzât ile kesip şîrâze-i efkârımı bozma, silsile-i muhâkemâtımı dolaştırma, itirâzın varsa sözümü bitirdikten sonra der-miyân et.

Evvelâ bu âyet-i kerîmedeki "kitâb-ı mübîn"den maksad

[1] En'âm, 6/59.
[2] Yâsîn, 36/42.
[3] Enbiyâ, 21/30.

levh-i mahfûz **[290]** ve ilm-i ilâhîdir. Kur'ân'ın yalnız ma'nâyı zâhirîsini alanlar kitâb-ı mübînden maksad Kur'ân'dır diyorlar. Bahsi buradan yürütmek mûcib-i tatvîl olur. Biz de ma'nâ-yı ahîri alalım da diğerlerinden sarf-ı nazar edelim. Çünkü öteki ma'nâları alacak olursak cevâba mahal kalmaz, itirâz kendi kendine mündefi' olur. Evvelen şurası ma'lûmunuz olsun ki Kur'an'da aradığınız şeyleri aramak vechen minelvücûh doğru değildir. Dediğiniz tarzda bir kitap kitâb-ı münzel-i semâvî değil, olsa olsa bir kāmûsü'l-ulûm olabilir. Vâkıâ Kur'ân-ı Kerîm ulûm-ı evvelîn ve âhîrîni câmi'dir. Ama sizin dediğiniz tarzda değil. Arzû ettiğiniz şeyleri mahsûl-i fikr-i beşer olan âsâr-ı müdevvenede bulabilirsiniz. Kitâbullâh o âsâra makīs o tertîbe tâbi' değildir ve olamaz. Onun üslûbu, tarzı, tertîbi rahmânîdir insânî değil.

Sâniyen Kur'ân-ı azîmü'ş-şândan –yukarıda söylediğiniz vechile edilen istidlâlât– ne olursa olsun yine istidlâldir. Yani bir nevi' zan bir nevi' hükm-i aklîdir. Olabilir ki hakīkate temâs eder. Olabilir ki etmez. Bu bahsin tafsîlini ulemâ-yı kirâma bırakalım da bahsi kendi nokta-i nazarımızdan yürütelim. Zâten bahsimizin bir bahs-i ilmî olmayıp, aklî bir münâzaradan ibâret olduğunu söylemiştik. Şâyân-ı muâheze olsak bile bu kayıd, muâhezenin bir dereceye kadar şiddetini tahfîf eder.

Evvelâ dest-i îcâd-ı beşerden çıkan âsâr-ı san'atın tabiatta vücûdu ne ise enfüs ve âfâktaki cüz'iyât ve külliyâtın Kur'ân'da mevcûdiyeti de odur. Yani doğrudan doğruya kudret-i fâtıranın yed-i ibdâından çıkmayan mesnûât-ı beşeriyye bi-i'tibâri'l-esâs ve'l-anâsır nasıl âlem-i tabîatta mevcut ise şeref-i keşfi nev'-i beşerin mâye-i mübâhâti olan hakāyık-ı maddiyye ve ma'neviyye de bi-i'tibâri'l-esâs ve'l-anâsır öylece Kur'an'da mevcuttur.

İnsan elinden çıkan lâ-yuâd ve lâ-yuhsâ âsârı esasları itibâriyle tabiatta bu yoktur diyebilir miyiz? Şüphe yok ki diyemeyiz. Bu böyle olduğu gibi o anâsır-ı ibtidâiyyeyi insanların elinde aldıkları suver ve eşkâl-i muhtelifeye nazaran âlem-i tabîatte aramaya kalkışmamız da garib olur. Fikrimi biraz daha izâh edeyim şimdi meselâ bir zırhlıyı, bir şimendöferi, bir gramofonu, bir elektrik veya telgraf cihâzını doğrudan doğruya âlem-i tabîatta bulamadık diye bunların tabiattan hâriç olduğunu başka bir âlemin mahsûlü bulunduğunu kabul ve tasdîk edebilir miyiz. Bunlar hangi şekilde, hangi sûrette olurlarsa olsunlar, ne kadar dekāik-ı acîbe-i san'atı muhtevî bulunurlarsa bulunsunlar, tabiatta mevcut olan anâsır-ı muhtelifenin kuvve-i fikriyye-i beşeriyye ile telfîk ve tensîk ve birer isim ile tevsîm edilmiş suver ve eşkâl-i muhtelifesinden başka bir şey değildir.

Nitekim bunlar fenâ-yâb olduktan sonra yine asıllarına rücû' ederler. Geldikleri yere giderler. Öyle ise bunların âlem-i tabîatta mücmeli âlem-i fikr-i beşerde tafsîli mevcut imiş demek olur. Aklen tahdîd-i mikdârı için imkân mutasavver olmayan masnûât-ı beşeriyye bi-i'tibâri'l-esâs âlem-i tabîatta nasıl mevcut ise kâffe-i hakāyık-ı maddiyye ve ma'neviyye de Kur'ân-ı Kerîm'de öylece mevcutdur.

Şu hâle göre bu âyet-i kerîmenin medlûl-i münîfi tafsîlî değil icmâlî olmuş olur. Eğer tafsîlî olmasına murâd-ı ilâhî taalluk edeydi elimizdeki Kur'ân-ı azîmü'ş-şân nüsha-i muazzamasının hacm-i hâzırı bin kere büyük olması lâzım gelirdi. Cenâb-ı Hak insanda âlem-i ekberi nasıl muntavî kıldıysa hükm-i lâ-tuhsâ-yı ilâhiyyesini de Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda öylece muntavî kılmıştır.

Nitekim Sûre-i Kehf'teki: Maânî-i Kur'âniyye'nin, hükm-i celîle-i sübhâniyyenin sahâife tahrîri için denizler mürekkeb olsa, o maânî, o hüküm bitmeden evvel, denizlerin biteceği, onların bir misli daha getirilse yine tahrîr ve itmâmına kifâyet-sâz olmayacağı ma'nâsını mutazammın olan âyet-i kerîme belki Kur'ân-ı azîmü'ş-şânın şu tafsîle göre mücmel, fakat istinbât-ı tefâsîl-i hakāyık için mü'minînin mürâcaat-gâhı yegâneleri olan bir hazîne-i lâ-tüfnâ-yı irfân-ı her-dû-cihân olduğuna işârettir.

Bu âyet-i kerîme tefâsil-i ilm-i ilâhînin alâ-vechi'l-infirâd bildirilmediğine bu tefâsîlin Kur'ân-ı azîmü'ş-şânda ya sarâhaten veya delâleten beyân buyurulmuş olduğuna delil olabilir.

Burada bir i'tirâz vâriddir. Meselâ biri çıkıp dese ki: Evet mâdem ki öyledir niçin Cenâb-ı Hak bizim için bilinmesi lâbüdd olan hakāyıkı Furkân-ı Hakîm'inde alâ-vechi't-tafsîl bildirmedi?

Buna cevap olarak denilebilir ki: Kur'ân'ı bu sûretle inzâl buyuran Allahu azîmüşşân, oturduğumuz evi, arkamıza giydiğimiz libâsı, el-hâsıl iğneden ipliğe kadar muhtaç olduğumuz şeyleri de yaratabilir idi. Acaba bunları niçin yaratmamış da, sizin sa'yinize, ictihâdınıza muallak bırakmış?

Evvelâ siz buna bir cevap veriniz de, ben de sizin bu suâlinize cevap vereyim. Mâdem ki bunun cevâbı yoktur, onun da cevâbı yoktur. Yarattığı âlemde kānûnunu bu sûretle cârî eden Allah, kelâmında da bu vechile iltizâm-ı i'câz buyurmuş, Kur'ân'dan istinbât edilecek hakāyıkı bizim idrâkimize, ictihâdımıza bırakmış.

Birçok hükemâ sâha-i tabîatta icâle-i efkâr ile binlerle hakāyık istinbât ettikleri gibi bin üç yüz bu kadar seneden beri birçok ulemâ ve urefâ da o sâha-i mukaddesede it'âb-ı fikr ü nazarla nice nice hakāyıka, nice nice dekāyıka destres olmuşlar. Şark ve garpta zuhûr, taharrî-i hakīkate bezl-i sa'y-i nâ-mahsûr eden binlerle erbâb-ı fünûn nasıl bu keşfiyâta zafer-yâb olmuşlar ise binlerle ulemâ ve urefâ-yı dîn-i mübîn dahi butûn-ı maânî-i Kur'âniyye'den lâ-yuad ve lâ-yuhsâ hakāyık istinbât etmişler, bizim göremeyeceğimiz serâiri bize göstermişler, hazâin-i tabîatın muhteviyyât-ı meknûnesini pîş-i nazar-ı istifâdemize döken erbâb-ı fünûn gibi bunlar da Kur'ân'ın meknûnât ve mahzûnâtını bize göstermişler.

[291] Söz sözü açar bu sözleri söylediğim sırada zihnime başka bir fikir lâyıh oldu pek de saded hâricinde olmadığından ondan bahsetmek isterim.

Şimdi bir münkir çıkıp da dese ki adam sende Kur'ân'da keşfedecek hakāyık, gavrına infâz-ı fikre çalışacak dekāyık nerde ki, biz onlardan istinbât olunan hakāyık-ı tâliyyenin vücûduna kāil olalım?

نیست تعمیقی و تحقیقی بلند کودکان خرد فهمش میکنند[1]

[1] "Derin araştırmaya ve incelemeye ne gerek var? Bunu anlayışı çocuklar kadar yetersiz olanlar bile kavrar."

fehvâ-yı malûmunca Kur'ân'ın münderecâtını uzun uzadıya düşünmeye ne hâcet, her bahsini çocuklar bile anlar. Nerde kaldı büyükler?

İşte insanı –sûret-i haktan görünüp– vâdî-i dalâle sürükleyecek yaman bir kılavuz!

Fakat bu mes'ele şuna benzer ki câhil bir adam şu sâha-i bî-intihâ-yı tabîata bakar. Yerdeki gökteki bedâyi-i kudreti görür. Recül-i ümmî sutûr-ı muharrerede ne görürse, sutûr-ı mele-i âlâ olan âsâr-ı kudret-i ilâhiyyede dahi bir nakş-ı zâhirîden başka bir şey göremez. Bu hurûf ve zurûftan hiçbir ma'nâ, hiçbir fehvâ istinbât edemez. Anasından doğdu doğalı onları gördüğü, onlarla ülfet ettiği için bu âsâr-ı kudreti gayet basit, gayet ehemmiyetsiz görür. Evet! Güneş nedir? Ay nedir? Yıldız nedir? Dağ nedir? Taş nedir? İnsan nedir? Hayvan nedir? Böyle binlerle "nedir?"leri bir yere dizecek olsak alacağımız cevap "hiç"ten ibâret kalır!

Fakat semâya bir hey'et-şinâsın, zemîne bir tabakāt âliminin, hayvânât ve nebâtâta o ilimlerde yektâ bir dâhînin, insana bir müşerrihin, bir fizyoloji âliminin gözüyle bakacak olsak acaba bunları nazar-ı basît ile gören bir câhil gibi mi görürüz.

Bir nebâtın ensâcı, bir gözün terkîbi, bir kevkebin tedkîk-i seyri, tahkik-i mâhiyyeti bizi senelerce işgal etmez mi? Şu hâlde câhil bir adam için yok hükmünde olan nice nice hakāyık bizim için de öyle mi olmak lâzım gelir?

İşte hakāyık-ı Kur'âniyye de böyledir. Hâşâ sümme hâşâ bize basit gibi görünen sutûr-ı nûr-â-nûrundan cihân cihân hakāyık istinbât edenler vardır ki yukarıki erbâb-ı fünûna nisbeten bir ümmî, bir câhil ne derekede kalırsa biz de Kur'ân'dan istinbât-ı hakāyık eden o eâzıma nisbeten o derekede belki ondan aşağı derekâtta kalırız.

[1](رحم الله عبدًا عرف قدره ولم يتعد طوره) Bu lâyihayı burada bırakalım da yukarıki bahsi itmâm edelim:

İşin daha tafsîline girişecek olur isek anâsır-ı hakāyıkı yalnız Kur'ân'da değil –sıhhat kaydıyla mukayyed kalmak üzere– kütüb-i münzele-i semâviyyenin kâffesine teşmil etmekliğimiz lâzım gelir. Nev'-i beşerin asırlardan beri tetebbu' ve istiksâ neticesi olarak dest-res olduğu hakāyıkın anâsır-ı mükevvenesi kütüb-i semâviyyedir. İnsanlar düşünmenin tarîkini o kitaplardan öğrenmişler sonra düşünmelerini tevsî' ede ede bu hâle gelmişlerdir. Hülâsa i'mâl-i fikr ü nazarın menşe-i aslîsi kütüb-i semâviyyedir. Burada tarihe karşı bir isyân-ı câhilâneye cür'et ettiğime zâhib olunmasın. Bahis uzamasa Hind'den, Çin'den Japon'dan dahi bahsederdik onu da başka bir musâhabeye bırakalım.

Lâ-yuâd ve lâ-yuhsâ olan âsâr-ı beşeriyyenin kâffesi i'mâl-i fikir neticesi olarak aldıkları suver ve eşkâl-i muhtelifeden dolayı tabiatın malı olmaktan çıkmadıkları gibi hazâin-i ilm ü irfân-ı beşer de menşe i'tibâriyle kütüb-i münzele-i semâviyyenin malı olmaktan çıkamaz.

Hattâ (Gustave Le Bon) bu bahsin şu şıkkını kendi nokta-i nazarından muhâkeme ederek bir eserinde şu satırları yazıyor: "Âlemde meşhûd olan bu tahavvülât nûr-ı akl ile sâha-zîb-i husûl olmamıştır. Hayâlâta mübtenî olan edyân, vesme-i zevâl-nâ-pezîrini medeniyetin kâffe-i anâsırı üzerine vurduğu, insanların ekseriyet-i azîmesini kavânîn-i mahsûsasına tâbi tutmakta devam ettiği hâlde fikr ü nazar neticesi olan meslek-i felsefiyyenin hayât-ı akvâm üzerinde, gayet az bir te'sîri görülmüş, bu mesâlikin kâffesi az bir zaman içinde mahv u nâ-bûd olmuştur. En şedîdü'ş-şekîme devletlerin teşekkülü, medeniyetin hazîne-i müşterekesi hükmünde bulunan bedâyi-i edebiyye ve fenniyyenin zuhûru hep edyânın netîce-i te'sîr-i i'câz-nümâsıdır."

Biz "Gustave Le Bon"un bu sözünü tamamıyla kabul etmeyip yalnız içinden alacağımız kadarını alır isek te'yîd-i müddeâ için bir delil daha kazanmış oluruz.

Bu sözün buraya nakli münâsebet almazdı. Fakat mülâhaza-i sâbıkamız bu adem-i münâsebeti kuvvetten düşürdü. Onun için kitabın bu satırlarını buraya nakilde bir mahzûr görmedik.

Bahis buraya geldikten sonra refîkim sadedi tebdîl ile dedi ki:

– Bazı kimseler Kur'ân-ı Kerîm'in tertîbine itirâz ediyorlar. Müellefât-ı beşeriyyenin telfîk ve tensîkini daha mazbût buluyorlar buna ne diyelim?

Buna verilecek cevap pek kolay! Kur'ân-ı azîmü'ş-şânı tasnîfât-ı beşeriyye ile mukayeseye kalkışmak masnûât-ı insaniyyeyi masnûât-ı ilâhiyye ile mukayeseye kalkışmak demektir. Her aklın bedâheten kabul edebileceği bir hakîkat olmak üzere diyebiliriz ki meselâ bugün enâfis-i masnûât-ı beşeriyyeden birini meselâ bir sarây-ı muallâyı ele alalım. Bu sarayın der ü dîvârı en dakîk, en dil-rübâ nukūş u elvân ile müzeyyen, sahâ-yı imkânda cilve-ger olan havârik-i san'atın kâffesini câmi bulunsun. Hey'et-i mecmûasındaki intisâk, intizâm, tenâsüb akılları hayretlere müstağrak etsin insan saatlerce hattâ günlerce temâşâsına doymasın, acaba bu sarayın bu kadar dekāyık-ı san'atı bu kadar havârık-ı fikreti câmi' olması, onun doğrudan doğruya kudret-i fâtıranın yed-i ibdâından çıkan ve vehle-i ûlâda bizim intizâm dediğimiz ve bütün mükevvenâtın mâhiyyât-ı mahsûsasını ta'yîne, takdîre âlet ittihâz ettiğimiz mikyâsa muvâfık gelmeyeceği bedîhî bulunan anâsır-ı müşkileye tefevvukunu, rüchânını istilzâm eder mi? Çünkü **[292]** o sarayın tahtası, demiri, elvânı, ahcârı el-hâsıl bütün eczâsı hazîne-i tabîattan çıkmış, benî beşerin o anâsırı te'lîfi neticesi olarak o saray vücûda getirilmiştir. Bunun böyle olması onun esasını teşkîl eden unsurun istihkārını istilzâm eder mi? Zevi'l-ukūlden ferd-i âferîde yoktur ki i'mal-i fikr-i beşer neticesi olan o binâyı onun eczâsı olan anâsır-ı muhtelifeye tercih etsin.

O saray olsa olsa benî beşerin üslûb-ı zevkîsine muvâfık, kendi tevsîmine mutâbık olmak üzere bir binâ-yı bedîa-nümâ olabilir; kudret-i fâtıranın, âhenk-i ulvîsi mâverâ-yı ukūlde olan, âsâr-ı san'atın bedâyi'-i kudretinin karşısında bir kütle-i bâride-i eşyâdan intizâm-ı hilkate nisbeten sırf adem-i intizâmdan ibâret olmadığını bize kim te'mîn edebilir? Bizim nefsimize mülâyim, zevkimize muvâfık gelen her şeye muntazam dememiz bize göre sahîh olabilirse de fıtratın her cüz'ündeki intizâmı o endâze ile ölçmeye kalkışmamız sahîh olamaz gibi gelir.

[1] "Allah kendini bilip de haddi aşmayan kişiye rahmet etsin!"

Sözün hülâsası müellefât-ı beşeriyyeyi mikyâs ittihâz edip de Kitâbullah'taki intizâmı onlarla mukāyeseye kalkışmak filân kalfanın eser-i mahâreti olan bir sarayı doğrudan doğruya yed-i kudret-i ilâhiyyeden çıkan âsâr ile mukāyese, onlara tercih etmek demektir. Hâlbuki âsâr-ı ilâhiyye başka, âsâr-ı beşer başka! İşte bunun gibi Kelâmullah da kelâm-ı beşerle mukāyese edilemez çünkü beynlerinde nisbet mutasavver değildir.

Bir kere şu semâvâta bak ta'dâdına a'dâd kâfî olmayan nücûm-ı bî-pâyânı gör. Gûyâ Cenâb-ı Hak bunları hazîne-i lâ-tüfnâ-yı kudretinden almış ve fezâ-yı bî-intihâya altın zerrâtı gibi lâlettayin serpivermiş, evet hakîkat öyle görüyoruz. Şurada görünen şu sekiz yıldızın kimi parlak kimi sönük. Bunların beynlerini hutût ile vasletsek gayr-ı muntazam bir şekil peydâ oluyor. Lâ-yu'âd nücûmdan müteşekkil olan kehkeşân bir tarîk-i nûrânî şeklinde nümâyân! Semânın şu hey'etine bakınca zâhiren karmakarışık bir hâlde olduğu görülüyor.

Bunlar başka bir şekl-i muntazam tahtında da bulunabilirdi. Bizim mahdûd dimâğımızın intizâm nâmını verdiği ve her şeyi ona tatbîk etmek istediği güdük endâzeye uymayan bu hâle acaba ne nâm verebiliriz. İntizâm desek bizim endâzenin gösterdiği nisbet-i hendesiyyeye uymuyor. Demesek bu hiç olmuyor. Evet semâda tesâdüfî olarak zuhûr edivermedikleri i'tikādına mahal veren o nücûm-ı zâhire hakîkatte öyle bir nizâma öyle bir intizâma tâbi'dir ki onu anlamak iktidâr-ı beşerin hâricindedir. Sâni'-i ezelî onları intizâm-ı mahz olmak üzere halk buyurmuş, birisinin kıl kadar medârından inhirâfı farz olunsa bütün dünyâ herc ü merc olur. Semâvâtın çarh-ı intizâmı bozulur: İşte semâda meşhûd olan lâ-yu'âd ve lâ-yuhsâ kevâkibin vaz'iyyât-ı hâzıralarında bizim intizâm nâmını verdiğimiz, bilir bilmez vücûdunu her şeyde aradığımız tenâsüb-i zâhirîye muvâfık olmadığı hâlde bunların hey'et-i mecmûasında öyle bir intizâm, öyle bir intisâk vardır ki akl-ı beşer orada durur. İşte mesâbîh-i semâyı hakîkat olan Furkān-ı Hakîm'in âyât-ı beyyinâtı dahi semâvâtta görülen birtakım enzâr-ı basîtaya karşı hâşâ sümme hâşâ gayr-ı muntazam gibi gelen suver ve eşkâl-i nücûmda mündemic intizâm-ı hârikulâde gibidir. Zâhir-bîn olanlar onları muntazam değil gibi görürler. Fakat adem-i intizâm onlarda değil onu gören gözlerdedir. Nûr-ı imân u irfân ile bakanlar onlardaki intizâm-ı hıred-sûzu vehle-i ûlâda görürler. Hayrân olurlar. Bu intizâmı görmek tevfîke vâbestedir. Saded hâricinde ise de söylemeden geçemeyeceğim bu muntazam görmemek yalnız Kur'ân'a münhasır kalsa iyi. Fakat hilkatin hey'et-i mecmûasını nâkıs gören kâmil gözler var. Bunlar Kur'ân'ı değil hilkati bile beğenmiyorlar. Fakat acaba bu temyîzi nereden getirmişler? Evet bu gibi adamlar hilkate noksan isnâd ediyorlar. Hâl-i hâzıra seyr-i tekâmül diyorlar. Meselâ Leibniz âlemin iyi bir âlem olmadığına, fakat mümkün olan avâlimin en iyisi olduğuna kāil oluyor. Onlar ne derlerse desinler kudret-i kāhire-i ilâhiyye dünyâyı böyle istemiş böyle yaratmış, beğenmeyenler daha iyisini bulsunlar da beni de berâber götürsünler.

Fakat asıl burada şâyân-ı mülâhaza bir cihet var. Acaba hilkate noksan isnâd edenler hilkatin bu noksânını idrâk edecek kemâli nereden iktibâs etmişler? Kendileri de o noksân-ı hilkatin eczâsından oldukları hâlde hilkatin noksânı hakkında verdikleri bu hükmün doğruluğunu bize ne ile te'mîn edecekler? Hâşâ nâkıs olan bir Hâlık'ın mahlûkatı da nâkıs olmak lâzım gelir. Zîrâ (ظل المعوج معوج) eğri bir şeyin gölgesi de eğri olmak zarûrîdir. Eğer kendilerinde hilkatin noksânına hükmedecek bir kemâl varsa onların bu kemâli mutlaka onun fevkinde olan bir kemâlin eser-i îcâdı olmak lâzım gelir. Çünkü nâkıstan kâmil sâdır olmaz. Öyle kâmil vücûdları halk eden bir Hâlık'ın âsâr-ı sâire-i sun' u kudreti de nâkıs olamayacağı der-kârdır.

Hilkate noksan isnâd edenler kendilerinin de nâkıs olduğunu itiraf ederlerse bu hükümleri o zaman hiç sahîh olamaz. Çünkü bir adamın kendi nefsindeki noksanı görmesi için onu görecek, gösterecek bir kemâli hâiz olması lâzım gelir.

Benim fıtratım da nâkıstır demek ben kâmilim demektir. Ben kâmilim fakat eşyâ nâkıstır. Demek mantıkla kābil değildir. Çünkü bir şeyin cüz'ünde tecellî eden kemâlin küllünde tecellîsi bi-tarîki'l-evlâdır.

Yukarıki bahsin neticesi olarak şunu söyleyelim ki:

Bu mürekkebâtın esası nasıl anâsıra müntehî olursa silsile-i efkâr-ı beşer de şerâi-i enbiyâya müntehî olur. İnsanlar maddî ma'nevî neye mâlik iseler bunların kâffesi telkîn-i dînî eseri olan esasların asren ba'de asrin tevsîinden başka bir şey değildir.

Din elden giderse insanlarda fazîlet nâmına bir şey kalmaz. Mebnâ-yı fezâil bir recfe-i müdhişe-i ilhâd ile yıkılırsa o inhidâm-ı müdhişten kalkan **[293]** tozlar, topraklar âlem-i insaniyyetin basar-ı basîretini kör eder. Nitekim bazı yerlerde etmiş. İnsâniyet, hayvâniyet derekesinden aşağı bir derekeye iner. Çünkü hayvânât sevk-i tabîî dâiresinden çıkamaz. Fıtratın kendileri için çizdiği haddi tecâvüz edemez. Hayvanlığını, hasâis-i tabîiyyesini muhâfaza eder. Fakat insanlar öyle değil, onlarda sevk-i tabîîden başka bir kuvvet var. Bu kuvvet kendilerini şaşırtır. Aklın kemâli fezâil-i insâniyye ile, fezâil-i insâniyye de diyânetle kāimdir. Din gidince insanda fazîlet nâmına bir şey kalmaz. Fezâil mahvolunca akıl istinâtgâhını kaybeder. Mahzûrât, mübâhât sırasına geçer. Ortada hiçbir râbıta zâbıta kalmaz. İnsan maddiyâtta bir dereceye kadar yolunu şaşırmasa bile, vicdâniyât itibâriyle zulmet-i dalâl içinde kalır o âlemde bir hatve bile atamaz. Attığı her hatve kendisini gayyâ-yı bî-pâyân-ı hüsrân u helâke yuvarlar. Zaman gelir ki o gibi adamlar hayvanlığa, onun mahsûsâtından olan safvete, rahata râzı olurlar. Onu en büyük saâdet görürler. Fakat maatteessüf o saâdete de nâil olamazlar. Çünkü safvet-i hayvâniyyelerine, bozulmuş, tefessüh etmiş insâniyetleri mâni'-i kavîdir. O insâniyyet-i mütefessihenin iltihâb-ı müdhişi dimâğlarda esernümâ-yı dehşet olduktan sonra vay o âlem-i insâniyyetin hâline! Dîn-i celîlimizin kadrini bilelim, o dâire-i münciyye dâhilinde iktisâb-ı fezâile çalışalım. İşte gerek yukarıki âyet hakkında, gerek onun sevkiyle ondan sonra söylenen diğer sözler burada hitam buldu. Arkadaşım da bir dereceye kadar beni tasdîk eder gibi oldu.

Ferid

Tashîh: [Burada, 70. sayıda yayınlanan "Anglosaksonlarda Fikr-i Hükûmet…" başlıklı makalenin 280. sayfasında yer alan bazı yanlış kelimelerin tashihi yapılmıştır. Biz o makalede kelimelerin doğrularını yayınladığımız için buraya o düzeltmeyi almaya gerek kalmadı.]

HANOTAUX VE İSLÂM

Müslümanların bütün Avrupa siyâsetine karşı sûizan beslemesi, müslüman erbâb-ı siyâsetinin devletlerden hiçbirine i'timâd edememesi, bunların Avrupa-yı Nasrânî'nin mesâlihi kendi mesâlih-i İslâmiyyelerine muhâlif gelir i'tikādında bulunması, el-hâsıl müslümanların ne kadar sadâkatle hizmet ederse etsin içlerinden hiçbir hıristiyan Osmanlı'ya emniyet gösteremeyecek kadar hıristiyanlara karşı i'timâdsız olması ma'rûf bir cerîdenin sâhib-i imtiyâzından, İstanbul'da Paris'te oturan bazı Osmanlılar tarafından Hanotaux'nun kulağına aksetmiş de onun için kendisi kalkmış, Avrupa siyâseti iktisâdîdir, mülkîdir; yoksa dînî bir siyâset değildir, diyor.

Bilmem Mösyö Hanotaux'nun söylemediği müslümanlar kimlerdir? Bu haberleri kendisine veren hangi adamlardır? Eğer bunlar Hindliler ise ecnebî bir hükûmetin tâbiiyyeti altında bulunan bu kavmin gerek hutbelerinde, gerek gazetelerinde hâkimlerine karşı mutî' olduklarını, onların adâletine rabt-ı ümîd ettiklerini, haklarını da yoluyla aradıklarını isbât eder sözlere daima tesâdüf ediyoruz.

Yok, eğer Rusya müslümanları ise onların da hükûmet-i metbûalarına, kezâlik hükûmet-i metbûalarının onlara karşı beslediği i'timâd herkesin malûmudur. Hattâ Rusya hükûmeti müslüman tebeasını Ortodoks mezhebinde olmayan hıristiyanlara bile tercih eder.

Eğer bunlar Afganlılar ise Afgan emîrinin İngilizler'e karşı dostluğu pek ma'rûftur. Bununla berâber bu dostluk emîrin kendi memleketi hakkındaki muhabbetine, mesâlih-i memleketine âit hürmet ve gayretine aslâ münâfî değildir.

Eğer Acemler ise bunların da Rusya siyâsetine karşı ne emin bir uykuda bulunduklarını bilmeyen yoktur.

Eğer Faslılar ise bu zavallılar siyâset denebilecek her şeyden âzâde bulunuyorlar; daha doğrusu hem dine, hem dünyâya âit bütün şuûndan gaflet-i mahz içinde lâ-yenkati' birbirleriyle uğraşıyorlar; birbirlerini öldürüyorlar, birbirlerini soyuyorlar. Kazâ-yı ilâhî zavallıların mevcûdiyetine hâtime çekinceye kadar bu halde devam edip gidecekler.

Şâyet hiçbiri değil de Tunuslular ise Mösyö Hanotaux onları ehil oldukları evsâf ile senâ ediyor; kendilerine mücerret hürriyyet-i dîniyye bahşettiği için Fransa nüfûzunu memnûniyetle kabul ettiklerini söylüyor.

Galibâ Mösyö Hanotaux Osmanlılar'ı kasdediyor; nitekim bakıyye-i kelâmı buna delâlet ettikten başka Osmanlı hıristiyan sözü de bunu okşuyor.

Osmanlılar'dan Mısırlılar'a gelince bunların gerek Avrupalılar'a, gerek hıristiyan Osmanlılar'a adem-i i'timâdını gösterir hiçbir hâli yoktur. Zîrâ Mısır müslümanları müslümanlara has olan mehâkim-i şer'iyye istisnâ edildiği sûrette hükûmetin bütün umûrunda vatandaşları olan Kıbtîler'le müştereken çalışıyorlar. Aralarında da son derecede vifâk hüküm-fermâ oluyor. Her iki tarafın birbirinden dostları var. Diğer tavâif-i Mesîhiyye ile de bu sûretle geçiniyorlar. Ancak bârid bir taassub-ı dînî izhâr eden, yahud yine böyle körkörüne bir taassup sâikasıyla müslümanların menfaatlerini haleldâr etmeye, dinlerine taarruz eylemeye kalkışanlara karşı tâbîî mukabelede kusur etmiyorlar. Bu sözümüze Mösyö Hanotaux ile konuşan sâhib-i imtiyâzdan daha yakın şâhit aramayız. Çünkü bu zât Osmanlı-Rus muhârebesinde müslümanların aleyhinde bulunduktan, Arâbî hâdisesinde yapacağını yaptıktan sonra müslümanlar yine kendilerinin dostu **[294]** olduğunu, kendilerinin hayrına çalıştığını söylemişlerdir ki bunu gazetesiyle bid-defeât makam-ı iftihârda beyân etmiştir. Hâl böyle olur da şu makālât esnâsında bu adam yine müslümanların aleyhinde bulunursa artık Mısır'daki müslümanların Osmanlı hıristiyanlara karşı emniyetsizlikleri nerede kalır? Acaba hiçbir Osmanlı hıristiyan, hıristiyan olduğu için hizmet-i hükûmetten çıkarıldı mı? Hiçbir Osmanlı hıristiyan aynı sebepten dolayı matbaa, gazete te'sîsi, yahud dârü-sınâa inşâsı, yahud ticârethâne teşkîli gibi hukūktan mahrûm bırakıldı mı? Haydi bakalım bize bir misâl getirilsin de görelim. Lâkin bu Osmanlı hıristiyanların Avrupalılar'a karşı tavırları büsbütün başka. Görüyoruz ki bir İngiliz'den azıcık adâlet gördüler mi senâsını göklere çıkarıyorlar; yahud hangi Avrupalı'dan olursa olsun ufacık bir iyiliğe nâil oldular mı teşekkür ede ede bitiremiyorlar. Daha garibini ister misiniz! Bunlardan biri işi için hükûmete mürâcaat edince zararının derecesini tahkîk vazîfesinin bir İngiliz'e havâle olunmasını istiyor. Bunun emsâli pek çoktur. Hattâ şikâyetlerini doğrudan doğruya Lord Cromer'e arz edenlerin adedi az değildir. Hâlbuki lord bir hâkim-i resmî değildir. Pekâlâ! Bu hıristiyan Osmanlılar'ın Avrupalılar'a i'timadına bundan büyük ne delil istersiniz? Gerek Fransızlar'dan, gerek Amerikalılar'dan Mısır'a gelip de mektep açanların gençlerimizi tanassura teşvîk ettiği, birtakımlarını da kandırıp memâlik-i ecnebiyyeye kaçırarak ebeveyninin ciğerini yaktığı daima görülmekle berâber müslümanlar çocuklarını yine bu mekteplere göndermekte devam ediyorlar. Bizim maârif nâzırımız bir vezîr-i müslim olduğu hâlde çocukları Cizvit mekteplerinde okuyor. Kezâlik eşrâftan çoğunun evlâdı Firerlerin mektebine devam ediyor. Artık bundan büyük i'timâd hangi i'timâd olabilir?

Hele Mısır müslümanlarının muâmelât husûsunda Avrupalılar'a i'timâdı o dereceye varıyor ki Avrupalılar bunu sûisti'mâl ederek birçok erbâb-ı servetin mâmelekini elinden alıyorlar; bununla berâber öteki zavallılar hâlâ berikilerine emniyette devam ediyorlar, bu gaflette mümkün olduğu kadar ileri gidiyorlar. Hem de dinlerine, âdetlerine muhâlif husûsâtta bile onları taklîde kalkışıyorlar. Ya siz bunun fevkinde nasıl bir i'timâd istersiniz?

Acaba Mısır'daki ukalâ-yı müslimîn ecnebîlere karşı ale'l-amyâ izhâr olunan bu emniyetin mûcib olduğu ziyânlar kadar azîm hasar görmüş müdürler? Evet, halkın bu yüzden uğradığı sûi-âkıbet meydandadır. Acaba gerek cerîde sâhibinin, gerek Mösyö Hanotaux'nun Avrupalılar'la, hıris-

tiyan Osmanlılara karşı gösterildiğinden bahsettikleri adem-i i'timâd bu mudur?

Mısır hâricindeki Osmanlılara gelince devlet-i Osmâniyye'ye kadar çıkacak olursak görürüz ki vaz' etmiş olduğu nizâm hıristiyan bulunan memâlikin dâirelerinde, mahkemelerinde, hıristiyanları istihdâm ile emrediyor. Hıristiyan me'mûrlar müslümanların nâil olduğu rütbelerin, nişanların kâffesine daha vâsi' bir nisbette nâil oluyor. Hattâ bunlardan birçoğu müslümanların ihrâz edemediği imtiyâzâtı, menâfi'i bile istihsâl ediyor.

Sefâretler, büyük büyük mansıblar hıristiyanlardan hâlî değil. Sultanın rüesâ-yı rûhâniyye haklarındaki iltifâtı, ihsânı, taltîfâtı bunlardan bir kısmını huzûruna kabulü, kendilerine nevâziş-kârâne hitâbı her gün gazetelerde görülüyor. Bu sözümüze de en birinci şâhit olarak cerîde sâhibini gösteririz ki birçok zaman Devlet-i Aliyye'ye karşı bir müslümanın söylemeye cesâret edemeyeceği sözleri söylediği hâlde hıristiyan olmak itibâriyle sultânın mazhar-ı i'timâdı oldu; sarây-ı hümâyûna alındı; rütbelerle, nişanlarla, daha başka sûretlerle taltîf olundu. Eğer bu da hıristiyanlar hakkındaki itimâdın fikdânı ise i'timâd denilen şey nasıl olur bilemem!

Devletin siyâset-i hâriciyyesine gelince Fransızlar sultanın Almanya hükûmetine karşı gösterdiği emniyet ve muhabbetten şikâyet ediyorlar. Hâlbuki Almanya hükûmeti bir hükûmet-i hıristiyaniyye'dir. Zannetmeyiz ki bunlar sultanın bir devlet-i İslâmiyye'ye karşı dostluğundan şikâyete mahal görsünler. Hükûmet-i Osmâniyye'nin İngiltere siyâsetine karşı gayet metîn bir i'timâdı vardı. Sonraları birtakım hâdiseler zâhir oldu ki başlıca Mösyö Gladstone'un siyâsetteki mahâretsizliğinden meydan alan bu hâdisât uzun müddet o i'timâdın haleldâr olmasını îcâb etti. Maamâfîh son zamanlarda i'timâd-i zâilin avdet ettiğini görüyoruz. Ricâl-i devlet arasında Rusya'nın sadâkatine itimâdı olanlar da bulunuyor ki bunlar müslüman oldukları hâlde devletin siyâsetini Rusya siyâsetine imâle arzûsunu besliyorlar.

Benim Hanotaux'ca bilinmesini en ziyâde istediğim cihet şudur ki Devlet-i Osmâniyye'nin Avrupa devletlerine karşı kullandığı siyâset, dînî bir siyâset değildir, hem devletin bidâyet-i zuhûrundan bugüne kadar aslâ dînî olmamıştır. Bu devlet evvelce bir devlet-i fütûhât, bir devlet-i galebe idi; son zamanlarında ise bir devlet-i siyâset, bir devlet-i müdâfaa hâline inkılâb etti. Binâenaleyh Avrupalılar ile olan muâmelâtında dînin zerre kadar dahli yoktur.

Almanya imparatorunun Osmanlı toprağına geldiği zaman gördüğü hürmet herkesin malûmudur. Avrupa'dan İstanbul'a gelen hıristiyan umerâsı mazhar oldukları ta'zîmi kendi memleketlerinde kābil değil göremezler. Müslümanların muhtâç oldukları para bunları ağırlamak için sarf olunuyor. Pekâlâ! Bu fedâkârlıklar onların dostluğunu kazanmak için değil mi? Bu dostluk kazanıldıktan sonra i'timâd hâsıl olmaz mı? Evet, Sultan için resmiyât ile iktifâ ederek ilerisine gitmemek mümkündü; lâkin o bu muâmelesinde resmiyetin derecât ile fevkine çıktı.

Avrupa siyâsetinin hiçbir vechile dînî olmadığını teslîm edersek Devlet-i Osmâniyye'nin Avrupa'ya karşı siyâseti de ayniyle böyledir. Tabîî müslümanlar da devletlerine tâbi'dir.

[295] Şimdi bir mu'teriz çıkıp diyebilir ki: Ermeni vak'aları hâlen hatırlardadır. Bu fâciaların sebebi ise taassub-ı dînî sâikasıyla revâ görülen mezâlimden başka bir şey değildir.

Buna cevâben denebilir ki: Bir tâifenin bazı efrâdına karşı izhâr edilen adâvet gerek o tâifenin bütün efrâdına gerek diğer tâifelere karşı adem-i i'timâdı îcâb etmez. Bununla berâber Ermeniler'den birçoğu hâlâ hizmet-i devlette müstahdemdir. Şu hâl o fecâyiin menşe-i taassub-ı dînî olmadığını pekâlâ gösterir. Zâten memâlik-i Osmâniyye'deki diğer hıristiyanların müslümanlardan daha geniş bir refâh içinde yaşadıklarını gözümüzle gördük. Eğer Avrupalılar biraz insâf etmiş olsalardı, pekâlâ anlayabilirlerdi ki bu diyârda zaman zaman hâdis olan bu gibi harekâtın esbâbı büsbütün başkadır; bunun menbaını Asya'da değil Avrupa'da aramalıdır.

İşte memâlik-i Osmâniyye'deki hıristiyanların ta'lîm, terbiye husûsunda müslümanların da o mertebeye gelmesi temennî olunacak derecede bulunduğunu söylemek bana hiç girân gelmiyor. Pekâlâ! Bu hâl hıristiyanlara karşı sûizan beslediğimize, i'timâdsızlık gösterdiğimize mi delâlet eder? Cerîde sâhibi gibi bir muharrire müslümanları hikâye ettiği tarzda göstermek yakışmaz. Çünkü onun bu hâli hem müslümanların, hem hıristiyanların canını sıkar. Ben öyle zannediyorum ki bu adam müslümanlardan bahsederken karşısına hoşuna gitmeyen bir iki şahsın hayâli çıkmış da onun te'sîriyle bütün müslümanları, bütün müslüman erbâb-ı siyâsetini aynı sûrette tasvîre çalışmış. Mösyö Hanotaux bilmelidir ki müslümanlar hakkında kendine söylenilen sözlerin yahud bazı Osmanlılar tarafından yazılan yazıların hâriçte aslâ vücûdu yoktur; bunlar söyleyenlerin yahud yazanların hayâlinde vücût verilmiş şeylerdir. Binâenaleyh bu gibi esaslar üzerine binâ-yı mütâlaât etmemesi, hakîkat-i hâli bizzât tahkik ettikten sonra söze girişmesi lâzımdır.

Mösyö Hanotaux diyor ki: "Ben müslümanlara hizmet ettiğim hâlde kendilerine dâir yazdığım makaleden dolayı aleyhime yürüdüler; ya hizmet etmeyenlere karşı nasıl davranacaklar bilemem!" Evet, eğer Mösyö Hanotaux nutkunda yalnız siyasetten bahsedeydi, müslümanların Fransa hükûmeti ile olan münâsebetlerinden başka taraflara sevk-i kelâm etmeyeydi, dinin en başlı usûlünden olan iki büyük asla hücûm eylemeyeydi kimse kalkıp da kendisini muâhezede bulunmazdı da mütâlaâtı ancak sıhhat yahud adem-i isâbet nokta-i nazarından tenkîd olunurdu.

Lâkin Hanotaux bununla iktifâ etmeyerek akîde-i tevhîd aleyhine yürüdü; bu akîdenin müslümanlar üzerinde fenâ te'sîrler husûle getirdiğini ileri sürdü. Daha sonra akîde-i kadere sell-i seyf ederek müslümanlar müslüman kaldıkça inhitâta doğru gitmekten geri kalmayacaklarını iddiâya kalkıştı ki bu hareketine karşı hiçbir müslüman rûy-ı rızâ gösteremez. Eğer Hanotaux, müslümanların bugünkü hâliyle usûl-i dîniyyelerinden inhirâflarını zikrederek şuûn-ı hayâtiyyelerini ihmâl eylediklerinden, mesâlih-i zâtiyyelerine karşı gaflet-i mahz içinde olduklarından dolayı kendilerini muâheze ile iktifâ etmiş olsaydı, müslümanların içinde sözlerini hayr-

hâhâne vesâyâ sûretinde telakki edenlerden başka kimse bulunmaz idi.

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

İCTİHÂDA DÂİR

İctihâd ve Şâfiîler:

Irak, Hicâz mekteb-i fıkhîleri artık tamamen teessüs etmiş; her ikisi kendi usûl-i mahsûsaları üzere dâhilen tevessü' etmeye başlamıştı. Sâlikleri kısmen hürrü'l-ictihâd olmakla berâber, mensup olduğu mektebin usûlünü ta'kîb ederler; ictihâdda ol vechile bütün bîtaraflığını hakkıyla muhâfaza edemezdi. İşte bu sûretle iki mektep arasında hayli açıklık husûle gelmişti.

Şam, Mekke, Yemen kıt'alarında olan fukahâ bin-nisbe her iki mektebe karşı az çok bîgânelik gösteriyor; bîtaraf geçinirlerdi. Hele bu hâl Mekke'de hayli ilerideydi. Abdullah bin Abbâs radiyallâhu anhümânın ictihâdda olan meslek-i serbestânesi ashâbının nâsiyye-i irfânlarında Hicazlılar'ın, Iraklılar'ın gözlerini kamaştıracak kadar tecellî etmiş gibi geliyordu. Bununla berâber Mekkeliler Medineliler'den az çok müteessir de olmuyorlar değildi. İmam Mâlik Hazretleri'nin bazı fetâvâsı işitiliyor; cem' u te'lîf buyurduğu *Muvattâ* nâm eserin Mekke-i Mükerreme talebeleri tarafından hıfzedildiği de görülüyordu. Ve maa-zâlik bî-taraflık hepsine galebe çalıyordu.

İşte ahvâl-i fıkhiyye ve ictihâdiyye, vech-i meşrûh üzere devam etmekte iken Kureyş kabîlesine mensup Hâşîmîler'den birisi tahsîl-i esâsîyi Mekke-i Mükerreme'de gördükten, İmâm Mâlik'in *Muvattâ*'ını ezberledikten sonra Medine'ye gelir; müşârünileyh İmâm Mâlik'in huzûrunda kalarak istifâdeye koyulur. Bir müddet sonra o zamanlar Irak mekteb-i fıkhîsinin, ta'bîr-i dîgerle mezheb-i Hanefî'nin merkezi olan Bağdat'a gelir; orada dahi iki sene miktârı kalarak Ebû Hanîfe Hazretleri'nin ashâbıyla mücâlese ve müzâkerât-ı fıkhiyyede bulunur.

İşte bu zât, her iki mektebin her iki mezhebin âyân ve müctehidleriyle hâl-i temâsta bulunarak tetebbuâtını itmâm ettikten sonra Mısır'da "İmâm Ebû Abdullah Muhammed bin İdrîs eş-Şâfiî" ünvân-ı mübecceliyle meydana çıkmış; kendi usûlü dâiresinde ictihâd ederek mezhebini neşretmeye başlamıştı.

* * *

Hazret-i Şâfiî, tetebbuât-ı medîdesi esnâsında her iki mektebin hiç **[296]** bir asıl ve mes'elesine nazar-ı tenkîdini infâz etmeden geçmedi. Mes'eleleri birer birer tedkîk etti. Usûlü, fürûu hep birer birer muhâkemeye çekti. Muhâkemeyi bîtarafâne mi icrâ etti? - Evet.. Fakat kendi usûlü, kendi nizâmâtı dâiresinde… Eslâfça izâh olunmayıp, mübhemce geçiştirilen bazı noktalarda tafsîlât itâ eyledi. Her iki mektepçe, yahud ancak birisi tarafından, mazhar-ı himâye olan bazı usûlü reddetti. Bazen nâdir olarak yeni, ekseriyet üzere iki mektebin vasatında, bazen ikisinden mürekkeb usûl-i ictihâdiyye ve kavâid-i fıkhiyye vaz' eyledi. İşte muhâkemesi şu usûl, şu kavâid dâhilinde cereyân ediyordu.

Ulemâ-yı tâbiînce bazı ehâdîs-i sahîha mechûl kalarak, o mahalde akvâl-i ashâba, akvâl-i meşâyihe, yahud ictihâda mürâcaat edilmiş olduğunu gördü. Son günleri ehâdîs-i sahîha meydana çıkmış; fakat o mahallerde akvâl-i eslâfa tesâdüf edilmekte bulunduğundan ulemâ-yı zaman –Iraklılar, Hicâzlılar– o ehâdîsin ma'tûn olduğuna zâhib olarak kabul etmez, mezheb-i meşâyihi tercih eylerdi. İmâm Şâfiî bu hâli muvâfık bulmadı; bu sûretlerde mutlaka ehâdîs ve sünenin tercihi lâzım geldiğini ileriye sürerdi.

Zaman-ı Şâfiî'de âsâr ve sünen ile berâber akvâl-i ashâb cem' olunuyordu. Fakat bazı âsâr ve sünenin sıhhati meydana çıktığı hâlde bazı akvâl-i ashâb onlara muhâlif geliyordu. İmâm Şâfiî şüphesiz bu hâli de tecvîz etmediğinden akvâl-i ashâbı esâsından kabul etmemeye karar verdi. Hâlbuki akvâl-i ashâb gerek Iraklılarca gerek Hicâzlılarca usûlü dâiresinde bazı şurût ile kabul ediliyordu.

Hicâzlılar, Iraklılarca akvâl-i mütehâlife ve müteârızayı cem' u tevfîk etmek için mazbût bir usûl vaz' edilmiş değildi. Her müctehid kendi ictihâdı vechile bir çâre-i tevfîk buluyordu. İmâm Şâfiî bunun için mazbût olan usûl ve kavânîn vaz' eyledi.

İmâm Şâfiî rivâyet, nakl husûsunda hayli dikkatli ve muhâfazakâr bulunuyordu. Senede, rivâyete, silsileye pek ziyâde ehemmiyet veriyordu. İşte bundan dolayı ehâdîs-i mürseleyi pek mahdûd şurût dâhilinde kabul eyler, "müsned"i mutlaka "mürsel"e tercih ediyordu. Hâlbuki Iraklılar miyânında [1](المرسل فوق المسند) diyenler de bulunmuyor değildi. İmâm Ebû Hanîfe'nin de bu babda mezhebi hayli vüsatli idi. Hicâzlılar, hattâ İmâm Mâlik Hazretleri de bu husûsta o kadar muhâfazakâr değildi. Hele İmâm Şafiî Iraklılarca mazhar-ı kabul olan istihsânı şiddetle reddeder; istihsânın şer'e, dine re'y karıştırmaktan başka hiçbir şey olmadığını söylerdi. İşte bundan dolayıdır ki Şâfiîler, Hanefîler'e "ashâbürre'y" derler. Bir nevi' zemmi müş'ir olan bu ta'bîr şu istihsân mes'elesinden ileri gelmiştir.

Filhakika istihsânda bu nevi' re'y yok değil, var; zîrâ îcâb-ı maslahattan, yahud zarûret ve haracdan dolayı kıyâs hilâfında i'tâ-yı hükm edilir de edilleden birisini teşkîl eden kıyâs nazar-ı i'tibâra alınmaz… İşte bu bir nevi' hüküm bir-re'y oluyor.

Fakat şurası da nazar-ı dikkate alınmalıdır ki bir delîl-i şer'î bulunmadıkça Hanefîler'ce kıyâs terk edilerek istihsâna mürâcaat olunmaz.

İstihsân ta'bîr-i hâdis ise de, asl-ı mâ-sadakı devr-i seleften devr-i ashabdan bittevârüs geliyor. Hulefâ-yı Râşidîn ve ashâb-ı güzîn hazerâtının fetâvâ ve müctehedâtı, kaziyyesi –bâhusûs muâmelât husûsunda olanları– teftîş edilirse birçok istihsânlara tesâdüf edileceği şüphesizdir.

Zâten tarîh-i hayâtta, muâmelâtta menfaat-i meşrûanın

[1] "Mürsel hadis müsned hadise tercih edilir."

ancak istihsân tarîkiyle te'mîni mümkün olan birçok maddeler mevcuttur.

Kıyâsla amel etmek bunun ziyâına sebebiyet verir. İbâdâtta dahi kıyâsa yapışıp kalmak da birçok haraclara müeddî olur. İşte bundan dolayı istihsân selefen ve halefen kabul edilmiş bulunuyordu.

İşte İmâm Şâfiî Hazretleri şu husûsât-ı ma'rûza ile berâber daha birçok noktalarda kendine mahsûs bir çığır açarak usûl-i ictihâdını tahdîd ve ta'yîn eyledi. Kendisi ve ashâbı şu yol üzerinde ilerlediler; çalıştılar… Şâfiî'ye mensûb olmak üzere muntazam, mükemmel bir fıkıh meydana geldi.

Şâfiî radiyallâhu anh tab'an Arap fıtratında serbest bir zâttı. Fikrinde, terbiyesinde şâibe-i taklîd yoktu. Hür düşünüyor, hür söylüyordu. Metânet ve cesâret-i kalbiyyeye, azm ü sebâta mâlikti. Abdullah bin Abbâs radiyallâhu anhümânın tarîk-i ictihâdda hayrü'l-halefi denilmeye sezâ idi.

Fikren, fıtraten bir münekkiddi. Şâri-i A'zâm sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'den mâadâ ashâb ve tâbiîn ve müctehidînden hiçbirinin sözünü bilâ-muhâkeme kabul etmez; muvâfık bulamadığı sûrette reddetmekten de çekinmezdi. Kur'ân'dan, sünnetten başka hiçbir kimseye takayyüdü yoktu. Akvâl-i ashâbı da kabul etmemeye karar vermişti. Tâbiîn ve sâirleri için de hükmü buydu.

Zâtında mevcud fikr-i tenkīd ve serbestî ile berâber dîn-i mübîne, şer'-i şerîfe re'yin karıştırılmasına katiyyen cevâz vermiyordu. Bu noktada pek ziyâde hassâs, son derece müteyakkız davranıyordu. İstihsânı reddediyordu. Sünen ve âsâra bütün mevcûdiyetiyle yapışıyor; bunlara temessük husûsunda pek şiddetli görünüyordu. Hattâ naklin en ince noktalarına varıncaya değin tahlîline gayre[t] eyler; zerre kadar bir istinâd-gâh bulursa onu kabul ederdi. İşte Şâfiîler'ce mazhar-ı kabûl olan mefhûmât bu kabîldendi.

Delîl-i şer'înin müsâadesi kadar ma'kūliyetten de ayrılmak istemiyordu. Birçok mes'elelerde nakil müsâid bulunduğundan hattâ seleflerine muhâlif **[297]** olarak taraf-ı ma'kūlü iltizâm ettiği de görülür.. Fakat akıl, mezhebince ikinci derecede hâiz -i ehemmiyyetti. Binâenaleyh teâruz, tehâlüf esnâsında rüchân mutlaka nakil tarafında kalır. Bir mes'ele gayr-ı ma'kūl da olsa, velev zayıf da olsun, nakle müstenid olmak kâfî görülürdü.

İmâm Şafiî Hazretleri, evvelce dahi arz edildiği vechile Iraklılar ile Hicâzlılar arasında mütevassıt olan bir fikr-i ictihâd ile zuhûr etmişti. Bazen az çok tenkidât icrâ ederek Irak mekteb-i fıkhîsinden, bazen de az çok bir tâdîlât-ı akliyye ile Hicâzlılar'dan ahz u iktibâs eylerdi. Bazen de ikisinin arasında bir yol tâkip eyler, kendi ictihâdını ileri sürerdi.

İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik radiyallâhu anhümâ hazerâtı yeni bir mezhebin müessisleri olmaktan ziyâde eski iki mekteb-i fıkhînin büyük tercümanları itibâr edilip İmâm Şafiî radiyallâhu anh ise müessis-i mezheb tanılmağa sezâdır.

–sonu var– **Kazanlı Halim Sâbit**

HUTBE
– 9 –

الحمد لله الذى كل شئ يتحول ويفنى وهو سبحانه باق على الاطلاق. الحمد لله الذى جعل فى تقلب الليل والنهار عبرة لاهل التوفيق والوفاق. الحمد لله الذى قدر الآجال ويسر الاعمال وحذر من الشقاء والشقاق. الحمد لله الذى منع الردى عمن اقتدى بسيد السادات. استغفره واشهد ان لا اله الا الله ستر على من عصى واحسن لمن اساء. واشهد ان سيدنا محمدا جاء بالهدى منه جاء. اللهم صل وسلم على هذا النبى الكامل الضياء العادل القضاء. وعلى آله وصحبه انصار اليقين وانوار الظلمات وسلم تسليماً كثيرا «اما بعد فيا عبد الله» هذا آخر العام فدبر امرك فالعمر ينقضى عاما بعد عام. هذا ختام آخر اسبوع من هذه السنة و انت فى سنة من الغفلة اومنام. هذا ختام العام فحسن عملك عسى ان يكون لك فيه حسن الختام. هذا تمام ما مضى فاعتبر بما كان واجتهد فيما هو آت. الاله كل ليلة يقول هل من تائب فهل اهتز يوما من هذا المقال عبد وتاب. كتاب الذنوب امتلاء بما خبث وعاب فهل آن ان يملأه احد بما حسن وطاب. زمان الجاهلية كأنه رجع بعد ان مضى وغاب. فأين دمع جرى واين قلب ذاب. وقع البلايا اشتد فأين اليقظة فقد طالت ايام الغفلات. القوة اضمحلت العزائم انحلت النوائب قد حلت فداركو انفسكم قبل الممات. الاسلام تصدع والعدو ويريد ينجمع والشمل كاد يتقطع فالعزم العزم الاهات يا ايها الدمع هات. اتق الله وللحفظ على الاسلام فاتفقوا. اتقوا الله فأعداء الاسلام على ضياعه قد اجتهدوا. اتق الله وانا بالنصر كفيل والله ذو فضل عظيم. قال رسول الله [ص] «اثنتان يَكْرَهُهُما ابنُ آدَمَ: يَكْرَهُ المَوْتَ والمَوْتُ خَيْرٌ لَهُ منَ الفِتْنَةِ وَيَكْرَهُ قِلَّةَ المالِ وقِلَّةُ المالِ أَقَلُّ لِلْحِسابِ »[1]

Ali Şeyhü'l-Arab

MÜBÂHESÂT

Hutbelere Dâir

Ba'desselâm,

Türkçe hutbelerin kabulü veyahud Arapça hutbe kırâat edildikten evvel Türkçe olarak îzâh edilmesi 69 numaralı muhterem *Sırâtımüstakīm*'de münderic bir mektupta bid'at-i seyyie olarak gösteriliyor ve ilâve olunarak, uzun ve halkın anlamadığı bir lisânla kırâat edilen hutbeler cemaatin tenfîrini mûcib olur deniliyor.

Hutbelerin Türkçe kırâat olunması memâlik-i Osmâniyye müslümanları için gayet faydalı bir maddedir. Çünkü hutbeden edilecek istifâdeyi ancak anlamak ve bilmek ile te'mîn edebileceğiz; burada maatteessüf muhterem hatip efendinin fikirlerine iştirâk edemeyeceğimden dolayı teessüf ederim. Hutbelerin Türkçe okunması bid'at-i seyyie olacağı beyân buyuruluyor. Hâlbuki bunda ben bir bid'at göremiyorum, bil-akis bid'at-i hasene görüyorum. İslâmiyet daima terakkī ve teâlîyi ve ilm ü hüneri emreder. Terakkīye taalluk edecek bir husûsu İslâmiyet'in men etmesi zannetmem ki

[1] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, 139.

kābil olsun. Türkçe hutbeler halkın ibâdât ve tâât ile tenvîr-i efkâr ve tashîh-i ahlâkına hizmet edeceği gibi ilm ü hüner ile terakkī ve teâlîye sevk ve teşvîk eder ve nasîhat verir. Hem Hindistan'da Arapça'sından sonra mahallî lisânı ile hutbe kırâat etmek bid'at-i seyyie addolunmuyor da Osmanlı müslümanları için ne sebebe binâen bid'at-i seyyie addedilsin. Hindistan ahâlî-i İslâmiyye'si şüphesiz ki hutbenin kendi lisânları ile kırâat olunmasından pek çok istifâde-i ma'neviyye ve maddiyyeleri olmuştur.

Hüsn-i niyyet ve selâmet-i fikirlerinden emin bulunduğumuz Hâfız Efendi hazretleri mektuplarının kısm-ı sânîsinde kendi kalemleriyle tasdîk buyuruyorlar ki uzun ve halkın anlamadığı bir lisânla okunan hutbeler tenfîr-i ahâlîyi mûcib oluyor. Ve bu vesîle ile birkaç muhtasar hutbe numûnesi yazdılar. Bu hutbeler şâyân-ı takdîr olduğu gibi halkın anlamadığı bir lisânda söylenen hutbeler can sıkmakta olduğunu ayn-ı mahalde tasdîk etmek de mûcib-i teşekkürdür. Binâenaleyh anlaşılıyor ki yalnız Arabî hutbelerin kırâatten sonra yahud hatip hutbeye çıkmazdan biraz evvel "Ey cemâat bugün okuyacağım hutbenin meâli şudur" diye Türkçe tefsîr edilmesi pek büyük fayda te'mîn ettikten başka tenfîr-i ahâlîyi de mûcib olmayacak. İnşâallah an-karîb Türkçe hutbe numûnelerini de, bu mu'teber sahîfelerde görmekle mübâhî oluruz.

Ahmed Câvid

HUTBELER

Hutbeler hakkında bir çok sözler söylendi.. Nihâyet ıslâhı cihetine gidildi. *Sırâtımüstakīm*'in nüsah-ı âhîresinde neşredilen **[298]** numûnelerden, serdedilen bazı mütâlaâttan bu anlaşılıyor.

Fakat teessüf olunur ki kadîm, kadîm olduğu kadar da sakīm bir i'tiyâd hâlâ hutbeler üzerinde icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmıyor! O da seci' esâreti, beliyyesi! Bir kere düşünmeli! Hutbelerden beklenen te'sîr ile tescîin ne münâsebeti var? İhtimâl ki bu tekellüf hatîbi yorduğu kadar, ezhân-ı müstemiînî de teşvîş eder. Hutbelerimiz sanat-ı tescîe o kadar esirdirler ki mevkie münâsib îrâd edilecek âyâtın bile hutbeye sec'en muvâfık olmasına dikkat ederler! Şurasını da arz edeyim ki hutebâmızın okudukları hutbeler kāide-i tescîe hiçbir zaman muvâfık düşmüyor. Herkesin malûmudur ki bir kelimenin, terkîbin, yahud cümlenin tekerrürüyle seci' tahakkuk etmez.

Bir zât-ı muhteremin re'yine göre Türkçe hutbe okumak bir sû-i ibtidâ' imiş! Hâlbuki ben bu kaziyyenin aksini iddiâ ederim: Bir hatîbin a'lâ-yı minberden kavminin anlamadığı bir lisânla hitâbet etmesi bid'at-i seyyiedir. Niçin diye sorarsanız; derim ki: Hazret-i Fahr-i Kâinât aleyh-i efdalü't-tahiyyât Efendimiz hiçbir zaman elsine-i Acemiyye'den biriyle ashâb-ı kirâmına hitâbet buyurmadı. Yok, Aleyhissalâtü vesselâm'ın bir gün Fârisî hutbe okuduğunu bilen varsa çıksın da isbât eylesin! Bid'at demek sünnete muhâlif hareket demek değil mi? Hitâbette sünnet-i seniyye ise mutlak bir lisân ile tekellüm değil, kavm-i muhâtabın mütekellim olduğu bir ifâde ile icrâ-yı va'z, teblîğ-i ahkâm, hattâ umûr-ı memlekete müteallik mesâilden bahistir.

İşte bu ciheti nazar-ı dikkate alan bazı efâzıl-ı hutebâ-yı Mısriyye lisân-ı fasîh-i Arab'ı bile ihmâl ediyorlar. Birkaçının hutbesini dinledim: Avâm şîvesindedir. Onlar değil sec'a, kavâid-i lisâniyyenin mebâdîsi olan i'râba, i'lâle, fülâna riâyet için kendilerini mecbur görmüyorlar. Diyorlar ki: "Hazret-i Fahr-i Resûl bizim devrimizde, bizim muhîtimizde yetişselerdi, ayniyle böyle hareket buyururlardı.

[1](بعثت لاكلم الناس على قدر عقولهم) buyuran zât-ı şerîf elbette tefhîm-i merâm için başka tarîk-i eslem bulamazlardı."

Tegannîye gelince bid'at-i hasene mi demek lâzımdır? İ'tikādımca bu; "üsve-i bid'attir." Hele mihrapta tegannî edip muttasıl çalkanmak –kim ne derse desin!– bilâ-şek müfsid-i salâttır. Sesleri muhtelif perdelerden çıkarmak hatırı için kafayı ayrı, gövdeyi ayrı oynatmak hiçbir vakit muvâfık-ı sünnet değildir.. Muvâfık-ı sünnet olduğunu iddiâ edecek hiçbir ferd-i cerî de yoktur.

M. S[sad]**. Buhârî**

Hâşiye – Yukarıda mihrap sözü geçti de aklıma geldi. Öteden beri zihnimi kurcalayan bir mes'ele var: Umûmiyetle mihraplarımızın üzerinde bir âyet-i celîle mektûbdur: [2](كُلَّمَا دَخَلَ...) bu âyet-i celîlenin buralara yazılmasında ne ma'nâ var? Mücerred mihrâb kelimesini hâvî olduğu için midir? Hâlbuki o mihrâbın bizim mihrâbımızla bir münâsebeti yoktur. Re'y-i âcizânemce bu âyet-i celîle yerine meselâ: [3](فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) yazılsa daha münâsib düşer.

M. S[sad]**.**

KONFERANS

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 1325 târihinde eski Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–ikinci musâhabeden bakiyye–

(Hülâsâ: Nâkıs fiillerin fiil cinsinden mütemmim alması – Nâkıs fiillerin isim cinsinden mütemmim alması – Mürekkeb fiilleri tasnif (isim cinsinden bir şeyle birleşmiş fiiller, fiil cinsinden bir şeyle birleşmiş tam fiiller, fiil cinsinden bir şeyle birleşmiş nâkıs fiiller) – Mütemmimlerin esaslara takaddümü kaidesinin mürekkeb fiillere tatbîki – (Olmak) ve (etmek) mastarları - (İmek) fiili (fi'l-i cevherî) – … Bakiyyesi sonra)

Mürekkeb fiillerin iki tam fiilin birleşmesiyle mürekkeb olanlarını da geçtik. Sıra "gördü idi", "uyumuş imiş" gibi şeylere geldi. "Gördü idi", "uyumuş imiş", "görür ise" di-

[1] Benzer şekilde, Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* Kahire, 1351, c. 1, s. 196.
[2] Âli İmrân, 3/37.
[3] Bakara, 2/144, 149, 150.

yoruz. Tam fiillere bu "idi", "imiş", "ise" kelimelerini uyuntu etmekle ne yapıyoruz? Şüphesiz, basit fiilde olmayan bir faydayı te'mîn etmiş, fiile bir husûsiyet, bir başkalık vermiş oluyoruz.. Bunlarda hikâye gibi, rivâyet gibi, şart gibi sîganın aslında olmayan bir ma'nâ, bir koku hâsıl ediyoruz. Uyuntu ettiğimiz bu "idi", "imiş", "ise" kelimeleri nedir? Bakılsa bunlar da birer fiildir.. Çünkü bunlarda zaman da var, şahıs da var.. Fakat fiil olmak için lâzım olan şeylerden asıl olan ma'nâ unsuru yok.. Asıl ma'nânın unsuru olmadığı gibi, unsursuz olarak varlığı da pek belli değil. Demek ki, bunlar fiil ise bile kırıntı ve nâkıs birer fiil. Filhakika bunlara hâllerine ve gördükleri işlere muvâfık olarak "iâne fiilleri" derler. Bunlardan birincisi "hikâye fi'l-i iânesi", ikincisi "rivâyet fi'l-i iânesi", üçüncüsü "şart fi'l-i iânesi" olduğu da ma'lûmdur.

Mürekkeb fiillerin bu şeklinde ne görüyoruz? "..idi", "..imiş", "..ise" şeklindeki gayet nâkıs, gayet kapalı ma'nâların "gördü idi", "görmüş imiş", "gördü ise" gibi açıldığını, tam bir şekil aldığını görüyoruz. Demek ki bu şekilde, nâkıs fiiller kendi cinsinden mütemmim alıp tamamlamış oluyor. Vâkıâ iâne fiilleri nâkıs fiillerdir. Fakat tam fiilin yanında bu nâkıslık bertaraf olup gidiyor.

Yalnız üç sîgadan ibâret görünen iâne fiillerinin asıl fiil sîgalarından hangileriyle birleştiklerini yoklayacak olsak, hemen cümlesiyle birleştiklerini görürüz. İâne sîgaları o kadar uysal ki mahzûr olmadıkça hemen hemen bütün sîgalarla barışıp bâdaşırlar. Yalnız bunların **[299]** hâl ve mâhiyeti arkadaş oldukları sîgaların hâl ve mâhiyetine mübâyin düşmemeli. Meselâ "geldi imiş" denemez. "Gele ise" ve "gelse ise" denemez. Kezâlik "gelsin idi" ve "gelsin imiş" ve "gelsin ise" de denemez. Çünkü bu sûretlerde iki sîga arasında mübâyenet ve dargınlık var. "Gelsin ise" dendiği varsa da bundaki "ise" başka mâhiyettedir. Bu gediklik geçilince, sîgaların birleşmesi usûlü makine gibi işletilerek, "geldi idi", "gelmiş idi", "gelir idi", "geliyor idi", "gelecek idi", "gele idi", "gelmeli idi", "gelse idi", "gelmiş imiş", "gelir imiş", "geliyor imiş", "gelecek imiş", "gele imiş", "gelmeli imiş", "gelse imiş".. "geldi ise", "gelmiş ise", "gelir ise", "geliyor ise", "gelecek ise", "gelmeli ise" denilir. Sîga isimlerine "hikâye", "rivâyet", "şart" kelimeleri takılarak bunlara sıra ile "hikâye-i mâzî-i şuhûdî", "hikâye-i mâzî-i naklî" ilh, "Rivâyet-i mâzî-i naklî" ilh, "Şart-ı mâzî-i şühûdî" denildiği de ma'lûmumuzdur.

İâne fiillerinin tasrîfinde şahıs unsurları nereye yapıştırılmalı? Akla geleceği gibi vesâir sîgalarda olduğu vechile fiilin, yani mürekkeb hey'etin sonuna yapıştırılmalı. Filhakika öyle yapılıp, "geldi idim", "geldi idin", "geldi idi", "geldi idik", "geldi idiniz", "geldi idiler".. "gelmiş idim" ilh, "gelir idim" ilh, "geliyor idim" ilh, "gelecek idim" ilh, "gele idim" ilh, "gelmiş imişim" ilh, ilh.. "geldi isem" ilh, ilâh deniliyor. Yalnız "hikâye-i mâzî-i şühûdî" ile "şart-ı mâzî-i şü-hûdî"de "geldim idi" ilh, "geldim ise" ilh gibi nâdiren bir sapıklık olduğu oluyor.

İâne fiillerinin ilk heceleri olan "i"lerin çok kere büsbütün atılıp yalnız ikinci hecelerin kaldığını ve bu hâlde cem'-i mütekellimlerdeki "ke"lerin takıldıkları heceler kalın olduğu zaman "ka" olduğunu biliriz. Bunları ortaya döküp sözü bereketlendirmeye mahal yok.

Asıl ma'nâ unsurundan mahrûm gibi gördüğümüz iâne fiilleri bu eksiklikten dolayı fiille yardaklık ediyor. Bu kadarla kalmalı mı? Hakîkat, bunlar bu kadarla kalmıyor.. İsim familyasından bazı kelimelere de hizmet edip onlara zamanca, şahısça bir kullanış veriyor. Hani, ana ma'nâsı geniş fiiller isim familyasından mütemmimler almaz mı? Bunlar da onlar gibi bir nevi' fiil işlekliği gösteriyor. İşte, "su idi", "su imiş", "su ise".. "var idi", "var imiş", "var ise".. "soğuk idi", "soğuk imiş", "soğuk ise".. gibi tasarruflar bu cümledendir. Bu noktada sözü uzatmayalım da bu tasarrufta da "bâdî-i kelâl ü melâl idi" gibi baş ağrıları bulunduğunu hatırlayıverelim.

İâne fiillerinin nefyi "değil" kelimesiyle oluyor. Niçin? Bilmem…

Bulduğumuz misâllere, misâllerde gördüğümüz hâllere bakarak, şimdi mürekkeb fiilleri de tabîî bir sûrette tasnîf ve taksîm edebiliriz. Görüyoruz ki fiil başka bir kelime ile birleşip mürekkeb olduğu vakit, ya isim cinsinden bir şeyle birleşiyor. Ya yine kendi cinsinden bir şeyle birleşiyor.. Kendi cinsinden bir şeyle birleşme hâlinde, ana fiil ya tam bir fiil oluyor, ya nâkıs bir fiil oluyor.. Her iki hâlde de mütemmim yerinde gelen fiil mutlaka daha hâs, yani ma'rûf ta'bîr-i vech ile ehass ve buna nisbetle ana fiil eamm oluyor. Demek ki tahlîl ediyoruz diye bu kadar tafsîl ettiğimiz, mürekkeb fiiller esâsen üç nevi': İsim cinsinden bir şeyle birleşmiş fiiller, fiil cinsinden bir şeyle birleşmiş tam fiiller, fiil cinsinden bir şeyle birleşmiş nâkıs fiiller.

Nâkıs fiillerin isim cinsinden bir şeyle birleşmesini başlı bir nevi saymıyoruz.

Mürekkeb fiilleri böylece tasnîf ettikten sonra buraya dokunan pek ince ve pek yeni bir şeyden bahsetmeden geçemeyeceğim.

O şey ne? Hani, mürekkeb isimler üzerine yürütülen mülâhazalar arasında, Türkçe'de mütemmim kelimelerin esas kelimelerden evvel geleceği hakkında, bir söz söylememiş miydim? İşte onu buraya tatbik edeceğim.

Diyorum ki Türkçe'de bütün mürekkeb ta'bîrlerde ve hattâ sözün tertîbinde mütemmim kelimeler evvel gelir, esas kelimeler sonraya kalır. Bunun mürekkeb isimlerde nasıl olduğunu söyledik. Şimdi de bulduğumuz şu üç nevi' mürekkeb fiillerde bunu arayalım. "Su aldı", "fayda buldu", "hasta oldu" ta'bîrlerinde "aldı", "buldu", "oldu" esastır.. "Su", "fayda", "hasta" kelimeleri bu esasların eksik cihetlerini tetmîm eden birer mütemmimdir. "Aldı" dedik.. Bunda bir eksiklik var.. Aldı.. Ne aldı? Su aldı… Buldu.. Bir eksiklik var.. Ne buldu? Fayda buldu.. Oldu.. Yine eksik.. Ne oldu? Hasta oldu.. Kezâlik "görebildi", "uyuyuverdi" tabîrlerinde "bildi", "verdi" esastır.. "Göre", "uyuyu" parçaları esaslardaki umûmî, geniş, karanlık ma'nâyı biraz açan birer mütemmimdir. Kezâlik "gördü idi", "uyumuş imiş", "görür ise" ta'bîrlerinde "idi", "imiş", "ise" esastır. Bunlar kırıntı ise de

ma'nânın ağırlığı bunlar üzerindedir. Dikkat edersek anlarız ki "yazacak idi" ve "yazacak imiş" sözlerinde esas, mâzîliktir. "Yazmış ise" sözünde esas, şartiyyettir. "Yazacak" ve "yazmış" birer mütemmimdir. Nitekim "sütçü"de esas "çü"-lük yani faâliyettir.. "Kömürlük"te esas "lük"lük, yani mekâniyettir. Çünkü "sütçü"de "satıcılık" esastır. Bu da "çü" ile te'mîn olunuyor. **[300]** "Kömürlük"te mahalliyyet esastır. Bu da "lük" ile te'mîn olunuyor. İşte inceledikçe bu ince iş derinliğini gösteriyor.. Hep esaslar muahhar, mütemmimler mukaddem…

İkinci defa ortaya sürdüğüm incelik, bir yerde yazılmış, okunmuş bir şey değildir, sırf kemterinizin keşfimdir. Bunun derinleştirilmesi ve işlenmesi hâlinde lisânımızca faydalar hâsıl olacağı ümidindeyim. Onun için bunu tekrar nazarlara arz ediyorum.

Burada mürekkeb kelimeler hakkındaki mülâhazalarımız da bitmiştir. Başka bir noktaya daha geliyoruz.

Biliyoruz ki fiilde üç şey var: Asıl ma'nâ, zaman, şahıs… Zamanı bırakıp asıl ma'nâ ile şahsı nazara alalım.. Asıl ma'nâ dediğimiz şey, bir adı da fâil olan şahsın ya bir hâlidir, ya bir işidir. Bunun biri bir teessürdür, diğeri bir te'sîrdir. Fâil bunun birinde, bir şey yapmayıp, sâdece geleni alarak yerinde kalmıştır. Diğerinde, kendini gösterip, yerinden sarkarak bir şey yapmıştır. Bunun biri sâdece bir "olmak"tır, diğeri olmakla berâber bir "etmek"tir. Bunun "olmak" mâhiyetinde olanları "lâzım"dır, "etmek" mâhiyetinde olanları "müteaddî"dir.

Bütün fiil analarını, bütün fiilleri, lâzım ve müteaddî i'tibâriyle iki kelimeye ircâ edip "olmak" ve "etmek" demek mümkündür, bunların ma'nâları dâiresi o kadar umûmîdir, o kadar şâmildir. Bu iki kelimeden biri daha atılmak lâzım gelse elde yalnız bir kelime kalır ki o da "olmak"tan ibârettir. Filhakika "olmak" ma'nâsında sâir fiillerdeki fazlalıklar, husûsiyetler, hudutlar yoktur. "Olmak" aslî, gökler kadar sâf, denizler kadar geniş, geceler kadar karanlıktır. "Doğmak", "ölmek", "ağlamak", "gülmek", "kırmak", "kesmek", "atmak", "tutmak" gibi bütün lâzım ve müteaddî ma'nâlardan birer sıfat alınarak "doğucu olmak", "ölücü olmak", "ağlayıcı olmak", "gülücü olmak", "atıcı olmak", "tutucu olmak", denilmekle her şey olur biter. Demek ki "olmak" ma'nâsı bütün ma'nâları yutan analar anası bir ma'nâdır. Demek ki "olmak" fiili en hakīkī bir fiildir.

"Olmak" ma'nâsı en saf bir ma'nâ olmakla berâber büsbütün hudutsuz değil.. "Oldu" denildi mi, "Ne oldu?" gibi bir şüphe gelmekle berâber, bir varlık ma'nâsı da kendini gösteriyor.. Güyâ ki "oldu" denilince "mevcut oldu" denilmiş oluyor. Hâlbuki bu da bir haddir, bu da bir kayıttır.. Biz ise huduttan, kuyuttan tamamen kurtulmuş, hakīkī, aslî, cevherî bir fiil istiyoruz. Biz bir fiil istiyoruz ki ma'nâsında bu kadar da fazlalık bulunmasın, ma'nâsı büsbütün sudan olsun. Evet, mülâhazamıza göre bir cihetten "olmak", "olunmak", "olucu", "olmuş", "olunmuş" gibi ismiyyete âit döküntüsü, diğer cihetten "oldu", "olmuş", "olur" ilâh.. gibi fiiliyyete âit sîgaları yolunda ve tamâm bir fiili sâir fiillerden mümtâz ve büsbütün başka bir fiil gibi telakki edip de bütün fiillere esas ve merci olacak bir "fi'l-i aslî", bir "fi'l-i cevherî" diye kabul etmek olamaz.

Mülâhaza bu noktaya dayanınca, "idi", "imiş", "ise"den ibâret üç sîgası olan mahûd nâkıs fiiller hatıra tebâdür eder. Evet, bunda zaman ve şahıs var, asıl ma'nâ yok gibi. Bu noksan ise burada bizim aradığımız bir kemâldir. Bundan sîga ve şahıs edâtını attıktan sonra ne kalırsa buna bir "mek" ilâve edince, zâhiren kırıntı ve hakīkatte üssülesas olan bu fiilin mastarı, "imek" sûretinde nâz ederek meydana çıkar. İşte sırf ilmî ve itibârî bir şey olan bu mastarın adı "fi'l-i cevherî"dir.

Şu kadar asır güzel lisânımızın sînesinde kendini saklamış olan bu nâzenin "fi'l-i cevherî", lisân mes'elelerinde pek derinlerde fennî ve mantıkî usûller ile dalgıçlık eden büyük üstâdımız Emrullâh Efendi'nin himmetiyle keşfolunup ilim âlemine ve muhterem millete takdîm ve hediye edilmiştir. Bu kıymetdâr keşif, iki üç sene evveline kadar, "Türkçe Sarf ve Nahiv" ile "Osmanlı Lisânı" ismindeki kitaptan evvel kavâid-nâmelere girmemiş, teessüflere şâyân olarak hâlâ bile lisân muallimlerinden çoğunun mechûlü bulunmuştur.

"Fi'l-i cevherî"nin hâl veya muzâri sîgası "Ben Türküm", "Sen Türksün", "O Türktür", "Biz Türküz", "Siz Türksünüz", "Onlar Türktürler" sözlerindeki "üm, sün, tür, üz, sünüz, türler" parçalarından ibârettir ki bunları "zamîr-i fi'lî" ve "zamîr-i isnâdî" denilen şeyler arasında buluruz. "tür" sûretindeki gāip sîgasına edât-ı haber diyenler, korkulur ki daha epeyce zaman dırlayıp gidecekler.

"Olmak" mastarı kıymetçe "imek" fi'l-i cevherîsine epeyce yakın bir mevkide bulunduğundan "görmüş olmak", "görücü olmak" gibi şeylerden başka "görür olmak", "görüyor olmak", "görecek olmak", "görmeli olmak" sûretinde sâir fiillere karşı bir imtiyâz gösteriyor. Bunlardan başka da "imek" fiilinin eksik kalan sîgalarının yerlerini de dolduruyor.

Tekrar hatırlara koymuş olayım ki bu mülâhazalar, hep gelişi güzel hatıralardan, mâ-hazarlardan ibârettir. İstense bunlara karşı kucak kucak… Kolay kolay itirâz der-miyân olunabilir. Fakat yaptığımız ne bir hod-fürûşluktur, ne bir davâdır. Belki bir hasb-i hâldir, bir kīl ü kāldir. Onun için eksiğine artığına bakılmamalıdır.

Artık epeyce fazla kaçan fiil bahsine de nihâyet verelim de, edâtlar üzerine birkaç söz söyleyip "Tedrîsâtı nasıl yürüteceğiz?" maksadını icmâl ederek lakırdıyı keselim.

[301]

ÂLEM-İ İSLÂM

AHVÂL-İ UMÛMİYYE-İ İSLÂMİYYE VE İSTİKBÂL-İ İSLÂM

İstikbâl, refâh ve saâdet.. Ne kadar tatlı kelimeler…! Tatlı olduğu kadar da zamanımızda modadırlar. Sanki bütün muharrirîn ittifâk etmişler. Daima bundan bahseder dururlar, esnâ-yı mübâhasede âteşîn mütâlaât yürütürler. An-

latmağı hakîkaten cezmetmişler gibi ciddî ve faâl tavırlar takınırlar. Ellerinden gelse mutlaka kāri'lerini ihtiyârlarına bırakmadan bu istikbâle ve bu refâh ve saâdete sürükleye sürükleye götürürlerdi. Fakat efsûs bu ciddiyet yalnız bir tarafa münhasır kalır, bu âteşîn ifâdâtın husûle getirdiği infiâlât hudûd-ı matbûâttan ileri geçemez. Birçok zahmetlerin mahsûl-i mesâîsi olan bu sahîfeler kāri'ler tarafından bir geçici neşe ile okunduktan sonra kûşe-i nisyâna atılır –pek de hakkına riâyet edilirse– toz topraklar altında çürütülür, ihtivâ ettiği maânîsi dahi birkaç dimâğın telâfîf ve teârücünde üç beş dakika takarrür ettikten sonra silinir gider. Fakat o istikbâl yine bâki…! O refâh ve saâdet mâl-i merhûn gibi yine ortalıkta duruyor. Acaba bunlar nedir?

İstikbâl, refâh ve saâdet kelimeleri zikrolunur olunmaz hatırımıza pek çok şeyler geliyor; kalbimizden bin türlü arzûlar kopuyor; dimâğımızda da birkaç nevi' kavimler raks etmeye başlıyor. Fakat bu nedir vehleten tayîn edemeyiz. Lâkin inkâr kabul etmez bir şey varsa o da istikbâl denince Avrupa'nın ahvâl-i hâzırası hatırımıza gelmesidir. Refâh ve saâdetlerine vâsıl olan bir kavmi göstermek istersek mutlaka parmağımızı garba doğru tevcîh ederek: Evet, istikbâllerine mâlik bir kavim varsa onlardır, deriz.

Fakat bu, ne dereceye kadar doğrudur?

İstikbâl, vukūu muhtemel olan her bir felâketten halâs olduktan sonra görülecek bir zaman olduğu gibi refâh ve saâdet de bu istikbâlde hâl-i sükûnette, hâricî ve dâhilî kâffe-i gavâilden müsterîhen bir maîşet geçirmekten ibârettir.

Her bir felâketin önünü almak, hâl-i sükûnette, emn ü râhatta yaşamak, bunlar insanın yekdiğerine besledikleri buğz ve adâvetten vazgeçmelerine vâbeste olup bu da hissiyât birbirine temâs ederek ittihâdın kalben hâsıl olduğu takdirde mümkünü'l-vukūdur. Fakat ortalıkta menâfi' denilen bir şey dolaşıyor, ki bu tenevvü' ettiği takdirde ittihâdın husûlü imkân hâricindedir, zâten insanları buğz u adâvet kaydı altında üzen de bu kuvvetin tehallüfüdür. Binâenaleyh menâfi', tenevvü' ederek ve ortalıkta dolaştıkça ebnâ-i beşer yekdiğerinin hasm-ı cânı kesilir. Bu halde de ne istikbâl görülebilir ve ne de refâh ve saâdet tasavvur olunabilir. İşte benî beşerin bu ni'met-i uzmâya vâsıl olabileceği için ya bu menâfi'-i muhtelife ortalıktan kaldırılmalı veyahud buna te'sîr edecek yani bir mecrâya sevke kādir olacak bir kuvvet bulmalı. Bunun mümkün olup olmadığını bize ancak târîh gösterir. Zîrâ târîh bütün dünyânın tecâribidir. Vâkıa sahâif-i târîhiyyeye bakacak olursak menâfi'leri taban tabana zıt olarak nice zamanlar nehb ü gāretle imrâr-ı evkāt eden birçok kavimlerin, kabîlelerin çarçabuk geçiverdiğini pek çok defalar görürüz. Elbette bu takdirât ve tebeddülâtın bir kuvvete tâbi olduğuna şüphe edilemez. Bundan anlaşılıyor, ki benî beşeri yed-i teshîrinde bâzîçe makamında kullanan menâfi'-i muhtelifeye te'sîr edecek ve bunu bir mecrâya sokarak menfaat-i vâhide hâline ifrâğ eden bir kuvvet varmış.

Zaman-ı câhiliyyette Arabistan şibh-cezîresinde sâkin bi'l-cümle kabâil beyninde kan dâvâları, kısâs hırsları o kadar yükselmişti ki koca Arabistan kıpkırmızı, ateş rengini alarak nesl-i Arab'ın bütün bütün inkıtâa uğraması her gün ve her saat intizâr edilen şeylerdendi. Bu davâlar ve bundan husûle gelen mukateleler hep ağrâz-ı şahsiyye ve menâfi'-i hasîseden tevellüd ederek dîn-i mübîn-i İslâm'ın tecellîsi biraz daha teehhüre uğramış olsa idi hiç şek ve şüphe yoktu ki Arabistan cayır cayır yandıktan sonra kül olacağı gibi bütün kavm-i necîb-i Arab da bu menâfi'-i hasîse ve hissiyyât-ı câhilâne uğruna kurban olacaklardı.

Bereket versin, inâyet-i Rabbâniyye'ye mazhariyetle beynel-akvâm zekâca, insanca mümtâz bir mevkii ihrâz eden bu kavm-i necîb muhâtı bulunduğu felâketten kurtuldu. İslâmiyet ortalığı alt üst eden o menâfi'-i hasîseyi de ortalıktan kaldırarak menâfi' nâmına ancak bir şey bıraktı ki o da menâfi'-i meşrûa-i İslâmiyye'dir. Yalnız bırakmakla kalmadı. Bir de bu menâfi' uğrunda yekvücûd olarak çalışmasını livâ-i İslâm tahtına ilticâ eden her bir müslime vecîbe-i zimmet addetti. Araplar bütün mevcûdiyetleriyle bu tarîk-i müstakim üzerine atılarak ileriye yürümeye başladılar ve bu sâyede sâha-i selâmete vâsıl olarak dünyânın en müterakkī kavmi sırasına geçtiler. Eyvân-ı kisrâda altınlara müstağrak olarak taht-nişîn olan bir zât Arabistan çöllerinde yalın ayak, açık başla gezen bir Arab'ın verdiği hükme boyun eğmeye muztar kaldı. Bunlar fî-zâtihi İslâm'ın mazhar olduğu bir inâyet-i Rabbâniyye ise de, bu inâyet-i Rabbâniyye'ye muhtelif menâfi'lere hizmet etmeyerek menâfi nâmına ancak bir şey tanıdıklarından yalnız İslâmiyet'in satvetini gözettiklerinden dolayı nâil olabildiler. Menâfi bir olunca bittabi ittihat da husûle gelir. Çünkü ortalıkta iftirâkı bâis bir şey kalmaz.

İşte bunlar İslâmiyet'in verdiği kumandaya nokta benokta riâyetle itâat ederek hissiyât-ı uhuvvet gittikçe aralarında tezâyüde başladı. Bunu bir şey pek kolaylaştırıyor idi ki o da İslâmiyet nazarında bir melikin bir abd-i Habeşî ile müsâvî olması idi. İslâm'ın nazarında bunlar yekdiğerine kardeş olarak birbirine kardeşcesine muâmele etmeye **[302]** mecburdular. Buna riâyet etmediği takdirde dine tamâmıyla riâyet etmemiş sayılıyordu. Zîrâ İslâmiyet'in ikinci ismi uhuvvetti. İşte bu gibi kavânîn-i mübeccele sâyesindedir, ki Arablar refâh ve saâdete vâsıl oldular.

Estaîzü billâh:

إِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا...[1]

Târihin şu sayfaları bize pek açık olarak gösteriyor ki insanın vücûdunu tahrîb eden menâfi'-i muhtelifeye galebe çalacak ve bunu bir mecrâya sevk edecek yegâne kuvvet dindir. Ebnâ-i beşerde hissiyyât-ı dîniyye hakkıyla hükümfermâ olursa menâfi'ler hep birleşerek menâfi'-i muhtelifenin îrâs edeceği zarara değil vücûduna mahal kalmaz. İnsan da bu belâdan halâs olarak mutmain bir hâlde yaşar. Bugün Avrupa zâhiren istikbâlleri pek parlak bir kavme benzer fakat emin olalım ki istikbâlleri pek tehlikededir. Zîrâ biribirine uymayan menâfi' bunlarda her şeyin önünde tutulduğun-

[1] Âl-i İmrân, 3/103.

dan her dakika ve her sâniye büyük bir buhrâna yaklaşıyorlar. İhtirâsât vücûdlarından bir parçasını yiyor. Bugün bir Alman bir İngiliz'e karşı silâh bedest olarak harbe müheyyâ olduğu gibi bir Rus da bir Avusturyalı'ya karşı sopa bedest olarak kaybettiği siyâsetlerinin acısını çıkarmaya bir fırsat beklemektedir. Bunlar-dan mâadâ İtalya'nın Avusturya'ya dil-mânde olduğundan dolayı resmî ittifâklara rağmen derûnî bir adâvet beslemekte olduğunu ve arada bir hissiyâta kapılarak bu adâvetin feverân edip hârice çıktığını görürüz. Zâten Fransızların Almanlara karşı Alsas, Loren vakasından dolayı hiçbir vakit silinmeyecek bir intikam besleyerek bunu bil-fiil icrâ için fırsat beklediklerini zikre hâcet görmem. Demek barut ocağının üzerine koyulmuş da ancak işler bir kibritin çizilmesinde kalıyor. Fakat bugün değil de öbür gün...!

Avrupa şeh-râh-ı medeniyyete kadem-endâz olur olmaz dine adem-i riâyet göstermişti. Ve bunu da bazı zâhir-bînler musîb bir fikir telakkī ederek cesâretlerini "Din ile terakkī bir yerde tecemmü' edemez" demeğe kadar vardırdılar. Fakat geçmiş ve geçmek üzere bulunan vukūât-ı târihiyye bunda aldanmış olduklarını peyder-pey meydana çıkarıyor. Evet, terakkīleri, behemehâl Katolik kiliselerinin istibdâdından halâs olmaya vâbeste olduğu inkâr edilemez. Fakat böyle şeylerden halâs olmak için hissiyyât-ı dîniyyeyi bütün bütüne kökünden söküp atmak da lâzım gelmezdi.

Eğer bugün hissiyyât-ı hıristiyaniyye Avrupa'da hakkıyla hüküm-fermâ olsa idi şüphesiz menâfi'ler birbirine bu kadar tezâd teşkîl etmezdi. Kocaman Avrupa tefrîk-i cinse rağmen bütün bütüne bir kitle-i vâhide hâline gelmese bile menâfi'-i muhtelifenin yekdiğerine çarpışmak korkusundan halâs olmuş olurlardı. Ve bunun sâyesinde rahat rahat bütün dünyaya mâlik olarak kendileri tam bir sükûnet içinde yaşarlardı. Zîrâ o vakit ne bir İngiliz kūt-i yevmîsini bir Alman'ın helâk olmasında arardı. Ve ne de bir Alman, menâfiini bir İngiliz'in zararına olmak üzere te'mîne kalkışırdı. Bütün Avrupa hakīkaten bir hıristiyan âlemine dönerek menâfi' nâmına da bir menâfi'-i hıristiyaniyye tanılırdı. Fakat böyle olmadı, her biri kendine mahsûs bir menâfi' arkasından koşmaya başladı. İşte bunun içindir, ki bugün Avrupa, biri rızkını diğerinin helâk olmasında aradığından âb u havâ kadar lâzım olan âsâyişin münhal olmasından tir tir titriyorlar. Aralarında ağrâz o kadar çoğalmıştır, ki âdetâ bunlar birer ucu bir tele rabt edilerek Avrupa'nın her bir köşesine yerleştirilen bombalara benziyor. Bu telin bir tarafının azıcık sarsılması bütün dünyânın alt üst olmasıyla netîce-pezîr olacak. Zâten garbımızda bir Pan-cermen teessüs ederek Almanya ile Avusturya'nın gün-be-gün yekdiğerine sıkışması, şimâlimizdeki Rusların büyük büyük fedâkârlıklara katlanarak bir Panislav teşkîline koşkulanması kendilerini bu tellerin etrâfından bir parça uzak tutmak için yapılan bir nevi tedbîrden başka bir şey değildir.

Fakat burada bir unsur göze çarpıyor, ki o da üç yüz altmış milyona bâliğ olan İslâm unsurudur. Acaba bunlar husûlü mutasavver olan bu hâdisenin bîgânesi midir? Yoksa bu menâfiin İslâmlar'a temâs etmediği noktası olarak bunca iftirâktan İslâm unsuru kendi fâidesini takdir edebilecek mi ve bu sâyede hayatını muhâfazaya muvaffak olacak mı?

Herkesin ma'lûmudur, ki Avrupa, sınâat-i ticâretçe öyle bir hâle gelmiş ki fukarâsını beslemek için behemehâl ma'mûlâtlarına muhtâç olan bir yer aramak mecburiyetindeler. Bu mamûlâtlarına nerede ihtiyâç görülürse fukarâsının erzâkını oradan tedârik ediyorlar. Demek amele sıfatıyla fabrikalarında çalışan milyonlarca fukarâsının ekmeğini veren ticâret ve sınâatten mahrûm bir yerlerdir. Bu yerler olmazsa milyonlarca âile Avrupa'da çırçıplak kalacak.

Bundan anlaşılıyor, ki Avrupa her şeyden evvel böyle bir yer bulmak mecburiyetinde kalıyor. Fukarâsına bunu te'mîn etmediği takdirde açlıktan husûle gelen bir ihtilâlin karşısında bulunuyor, ki bu ihtilâl başkalarına benzemez bir ihtilâldir. Binâenaleyh faydalandıkları yerleri eskisi gibi bırakmak, şeh-râh-ı medeniyyete duhûllerine mümkün olduğu kadar mümânaat etmek ve bunun için envâ-i desâise irtikâb etmek ehass-ı âmâlleridir. İşte bundan dolayıdır, ki bu yerlere girdikleri vakit yek-diğerine ne kadar rakip olarak görmüş olsalar bile ahâlî-i mahalliyye arasına iftirâk tohumu saçarak bunları medeniyetten mahrûm bırakmak husûsunda müttehid bulunurlar, zâten buna mecburdurlar. Zîrâ menâfi'leri iktizâsındandır. İmdi sınâat, ticâretten mahrûm yerlerin kısm-ı a'zamını İslâmlar teşkîl ettiğini zikre bile lüzûm görmüyoruz. Demek Avrupalılar kendi beynlerinde cereyân eden bunca iftirâklara rağmen bir de bu İslâm unsurları arasında sınâatin, medeniyetin taammüm etmemesine sa'y u gayret ediyorlar. Vâkıa böyle midir? Elbette İslâmların şimdiki hâllerini nazar-ı itibâra alırsak hakīkat meydana çıkar. Vâkıa **[303]** milel-i İslâmiyye'nin ahvâlini tedkīk edecek olursak her yerde ayn-ı belânın karşısında olduklarını görürüz, ki o belânın başlıcası kendi aralarındaki gerginliktir. "İslâmiyet ittihâda da'vet ediyor; İslâmiyet uhuvvete da'vet ediyor; İslâmiyet menâfi'nizi birleştiriyor" gibi va'z u nasîhatler vâizler hatipler tarafından hemen her dâim söylenilmekte. Fakat aldıran kim? Yalnız bununla kalmıyor bir de matbûâta aksederek bunca zamandan beri yalnız diyânet cihetince değil belki siyâset cihetince de bu ittihâda, menâfi'lerimizi birleştirmeye muhtâç olduğumuzu sütûnlar dolu bendler, makaleler yazılmakta; fakat nazar-ı i'tibâra alanlar nerede? Ve daha bununla da kalmıyor aramızda bazı hamiyyet-perverân çıkarak bütün ömrünü ve bütün servetini bu ittihâd uğruna hibe ediyor fakat biz İslâmlar.... Evet, biz bedbaht İslâmlar ne ile mukābelede bulunuyoruz? Küfrân-ı ni'met ile ve daha ilerilersek müstebid bir hükûmete jurnal etmekle değil mi? Bu rezâletleri yapan hep kūt-i yevmiyyelerini din ile te'mîn eden şahıslar olduğunu zikredecek olursam garâbetiniz bir kat daha artmaz mı? Ve üzerimize salıverilen desâislerin ve çevrilen fırıldakların kimler tarafından ve hangi büyük kafaların mahsûl-i mesâîsi olduğunu ta'yînde âciz mi kalacağız?

Bugün bu koca millet-i İslâmiyye'nin ta'kîb ettikleri menâfi' o kadar tenevvü' etmiş ki –maâzallâh– beynimizdeki

kuvve-i râbıtanın mevcut olup olmadığına şüphe eder derecesine geliyoruz. İslâmiyet, bu kuvve-i râbıta-i mukaddese bizlerden Türk, Tatar, Arap, Arnavud, Kürd... sâire vesâire gibi ünvânları silerek hepimizi bir yere toplayarak mecmûumuza bir ünvân veriyor, ki o da "İslâm"dır. Ve bununla bütün menâfiimizi bir noktaya cem' etmiş oluyor. Fakat bizler ise… Hâlâ eskisi gibi birtakım ünvânları ileri sürerek kendimize ayrı ayrı birtakım menâfi' te'mînine uğraşıyoruz. Lâkin zannetmem buna muvaffak olalım. Çünkü karşımızda ağzını bir ejder gibi açmış Avrupa'ya bir kümeyi küme hâlinde yutmak nasıl kābil değil ise parçalandığı vakit yutmak da o kadar kolay bir şeydir. Demek istiyorum ki Yunanistan öte tarafta dururken Arnavutlar'ın Türkler'den ayrılıp kendilerine mahsûs bir menâfi' ta'kîb edip de buna muvaffak olmaları bir hayâlden başka bir şey değildir. Başımızın üzerinde İngilizler müterassıd ve müterakkıb bulunmakta iken Araplar'ın sevâd-ı a'zamdan ayrılıp hayatlarını yalnız başlarına muhâfaza edebilmelerini tasavvur eylemeleri akla gelir şeylerden değildir. Kezâlik ehass-ı âmâli nasılsa parmağına kapanı Ruslaştırmak olan Ruslar karşımızda dururken biz Tatarlar'ın da (öyle bir Tatarız, ki maârif-i umûmiyyemiz elif-bâlık) evet biz Rusya İslâmlarının da kendimize mahsûs sanki hâricin muâvenetinden istiğnâ göstererek İslâm menfaati demeyerek "Tatar menfaati" diye mechûl bir noktaya doğru koşmaya başlarsak bu mechûl noktanın mezar olmadığını nereden biliyoruz? Zâten Avrupa'nın bu iftirâklara son derece ehemmiyet vererek büyük büyük teşebbüslerde bulunması -açık söyleyelim- Yemen, Hicâz kıtasında urbâna mavzer tüfenklerin tevzî olunması, Rus Hükûmeti'nin nâşir-i efkârı olan *Novoye Vremya*'nın sanki yangın içerisinde kalmış adam gibi bağırarak ikide birde Panislâm teşekkül ediyor mahvoluyoruz diyerek efkâr-ı umûmiyyenin zihnini tahrîşe çalışması ve bundan makāsıd-ı hasîsesi için bir fayda beklemesi hiç teemmüle hâcet bırakmadan ittihâda olan ihtiyâcâtımızı, hayatımızı ancak ittihâdın husûlü takdîrinde mümkün olacağını alenen gösteriyor, açıktan açığa anlatıyor. Fakat binlerce eyvah ki biz hâlâ anlamıyoruz. Hâlâ kendimizi sekizinci asr-ı mîlâdî mes'ûdiyetinde zannederek yalnız mes'ûdlara yakışan emn ü râhat içerisinde mışıl mışıl uyuyoruz fakat gözümüzü açacak olursak kendimizi garplıların ağzında, çiğnenmek için keskin dişlerinin üzerine koyulmuş bir hâlde görürüz.

Resmî haberlere ehemmiyet vermezsek bugün Yemen'in ihtilâlden cayır cayır yanmakta olduğunu görürüz fakat bunların asıl müşevvikleri kim?... Kocaman İran -bilmem ki hangi alçakların iğfâline kapılmışızdır, arada bir mezheb bürûdeti hüküm-fermâ olduğundan- hatırımıza bile gelmiyor. Bugün İran lukata hükmünde bulunuyor. Hayatı Rus Şark barometrik dilleri daima fırtına üzerinde durmasına vâbestedir. Bütün evlâd-ı Türkün mehdi olmakla berâber vaktiyle medeniyetini bütün âleme gösteren, fütûhâtıyla cihângirliğiyle bütün dünyayı hayrette bırakan Türkistan kıt'a-i cesîmesi ise Asur, Keldan devirlerini hatıra getiriyor ve bunlara hakīkī bir misâl teşkîl ediyor, tarih meraklıları târîh-i kadîmde okumuş oldukları Asur Keldan devrini ameliyâtıyla görmek isterlerse doğru buraya gitsinler, Emîr Tîmûr'un nice ve nice mezâhimlere katlanarak, hesâbını yalnız Allah bilen bir miktarda kanlar dökerek tamîr ettiği bu diyârı bugünde sanki bir yangın geçirmiş.. Sanki bir zelzeleye dûçâr olmuş gibi bir harâbe-zâr hâlinde görür. Ahâlîsi ise sanki Tîh Sahrâsı'nda dolaşıyorlar. Mütehayyirdirler, sersemdirler, bilmek nâmına bir şey varsa o da yalnız inattır. Hak olsun nâhak olsun bir şey akıllarına gelmezse inat etmek hakīkati güneşi inkâr etmek bunların bırakamayacakları bir âdetleridir.

Bunların şimâlindeki Tataristan (Zâten bu isim çoktan silinerek, dâhilî Rusya ta'bîr olunuyor.) Tatarların kendileri ise yeni ayak üzere yürümeye başlamış bir çocuk derecesindedir. Koşuyor, kat'-ı mesâfe etmek istiyor, fakat nereye doğru yürüdüklerini kendileri de bilmiyor… Daha doğrusu bir mechûle, bir karanlığa, bir de din nâmına dolaşan fetvâlara ve bu fetvâları veren mechûlü's-sîmâ müftîlere bakınız olur şeylerden değil…..

Afganistan, Belucistan, Cavaların hâlleri ise bizce bütün bütüne mechûldür.

Acaba bu hâllere neden giriftâr oluyoruz? Cevâbı da pek sâdedir:

[304] Kendi kendiliğimizden, beynimizde ittihâdın temerküz edememesinden.

Birkaç senelerden beri matbûât âleminde Pan-islâm'a dâir makaleler gözüküyor. Hattâ bazen ötede beride ittihâda dâir cem'iyetlerin teşekkül ettiğine dâir ender olmak üzere de havâdislere tesâdüf olunuyor. Fakat yine de bu lezzetli lezzetli makaleler ile sütûnlar dolusu program yazmağın öte tarafına geçilemiyor. Ameliyyât cihetine gelince sormayız!.. Çünkü….. Fakat emin olalım ki karşımızda Avrupa denilen cesîm bir kuvvet bulundukça bizleri ancak bir şey kurtarabilir, ki o da Pan-islâm'dır.

Daima gözümüzün önüne teşekkül etmiş bulunan Pancermen, Pan-islav cem'iyetlerini getirelim bunların teşekkülü zâhiren bu iki ırkın yek-diğerine karşı muhâfaza-i hayat için olsa da fakat aynı zamanda İslâm unsurunu bir daha eski satvetlerini iâde edemeyecek dereceye kadar ezmek için âlet olarak istimâl olunabileceğini hatırdan çıkarmayalım. Ne kadar ihtiyatlı davranırsak o kadar kâr etmiş oluruz. Evet, hayatımızı ancak Pan-islâm sâyesinde muhâfaza edebileceğiz. Zannedersem bizleri bundan men' edecek bir şey yoktur. Siyâsete dokunacakmış. Fakat bu siyâsetin bizim zararımıza olmakla berâber vehm ü hayâl derekesinden ilerlemeyen bir siyâset olduğunu hatırımızdan çıkarmayalım. Çünkü İslâmların yapabileceği Pan-islâm ancak kendilerini müdâfaa için olup hiçbir tarafa fikr-i taarruzu mutasavver değildir. Zîrâ bir dakikalarını bile kaybetmeden asırlarca çalışsalar bile diğerlerine taarruz eder bir kuvvete mâlik olamayacaklar. Onun için bu siyâset ancak bir vehm ü hayâlden ibârettir. Ve bundan dolayı Avrupa'nın mihverinde hiçbir te'sîr bırakmaz. Binâenaleyh bunun içinden bir siyâset aramak Avrupalılar'ın zararına gibi telakki ederek iğbirârlarını mucîb olacak demek pek gülünçtür. Adetâ kendimizi Avrupalılara rakip olur dereceye vâsıl olmuş gibi bir hülyâya kaptırmış oluruz. Fakat şurasını söylemeden geçemem: Av-

rupalılar burada bir şey kaybediyorlar ki o da bu millet-i azîmenin cehâletinden bil-istifâde yutmak fikri. Fakat açıktan açığa kendi zararımıza olan bu fikirleri nazar-ı i'tibâra alarak buna riâyet etmek için kendi hayatımızı tehlikeye koymak da pek o kadar akla sığar şeylerden değil zannederim. İttihat …! Evet, söylemesi pek kolay fakat ameliyât cihetine gelince biraz ağırlaşıyor. Hattâ adem-i muvaffakiyyet ihtimâlâtının tasavvuru bu gâye-i mes'ûdeyi bir Ankā gibi gösteriyor. Fakat mey'ûs olmamalı. Zîrâ esbâbına tevessül edildiği takdirde vücûda çıkmayacak bu âlemde hiçbir şey yoktur. Acaba bunun esbâbı nedir?

مشکلی نیست که آسان نه شود

مرد باید که هراسان نه شود[1]

–mâba'di var– **Troyskili Ahmed Tâceddin**

KONT OLSOVİEV'İN İFÂDÂTI

1 Kânûnisânî târîhiyle Petersburg'tan *Osmanischer Lloyd* gazetesine ber-vech-i âtî yazılıyor:

Rusya Meclis-i Mebûsânı'nda muhâfazakârân fırkasına riyâset eden Kont (Olsoviev) bu son günlerde Panslavizm efkârının aleyhinde mühim nutuklar îrâd etmiştir.

Bu zât evvel-emirde Rusların aksâ-yı şarkta dûçâr oldukları hâl-i esef-iştimâlden bahsetmiştir. Mûmâileyh demiştir ki: "Rusya'nın Mançurya'da dûçâr olduğu kanlı mağlûbiyetler Nasyonalist ve Panslavist fırkalarına ders-i ibret olacak şeylerdir. Fakat hayfâ ki o fırkalar erbâb-ı târihten istifâde etmek istemiyorlar. Rusya politikasının asırlardan beri attığı hutuvât-ı fütûhâtkârâne bundan beş sene evvel dûçâr-ı te'hîr oldu. Rusya hükûmeti aksâ-yı şarkta hâl-i cumhûriyyette bulunan Moğol unsurunun zararına icrâ-yı fütûhât etmişti. Fakat her türlü intizârın hilâfına olarak muhârebe Moğol unsurunun değil, İslav unsurunun uyuşmuş olduğunu göstermiştir. Zîrâ gençleşmiş olan Japonya son derece büyük bir kuvvet ibrâzına muvaffak olmuştur. Şimdi âlem-i İslâm'da da öyle bir tahavvül eseri görülüyor. İrân'da, Devlet-i Osmâniyye memâlikinde icrâ-yı fütûhât emelinde bulunmak 1904 ve 1905 senelerinde Rusya'yı mahvolacak hâle getirmeye bâis olan ahvâlin bir kere daha tekrârına sebebiyet verebilir.

Âlem-i İslâm bugün bir devre-i cedîd-i teceddüde dâhil olmuş bulunuyor. Rusya'nın âlem-i İslâm'ın zararına fütûhât icrâ ettiği burada mevzû-i bahs edilmez. Rusya 450 seneden beri âlem-i İslâm'a karşı tecâvüzkârâne davranmıştır. Bugün Rusya'ya siyâseten ve idâreten lâzım olan yerleri değil, belki etnoğrafi îcâbına muvâfık olan mahalleri işgal etmek lâzımdır. Günden güne gençleşmekte olan Devlet-i Osmâniyye'nin delâletiyle ehl-i İslâm'ın tecâvüze başlayacağı zaman pek de uzak değildir.

Bunun delili bir müddetten beri memâlik-i Osmâniyye'de, İrân'da ve Hindistan'da cereyân eden ahvâldir. Müessir bir kuvve-i nazariyyeye mâlik olanlara mechûl değildir ki asırlardan beri peygûle-nişîn-i atâlet olan Rus ahâlî-i müslimesi yavaş yavaş uyanıyor, bilâhare neticesi iyi olmayacak bir hareket âsârını gösteriyor. Bugünden itibâren Rusya'nın âkılâne politikası bu olmalıdır: Şimdiye kadar yed-i hükmüne geçmiş olan yerleri muhâfaza etmek ve buralarda âsâr-ı medeniyyeti teksîr eylemek."

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] "Bir kolayı bulunmayacak hiçbir zorluk yoktur. Bunun için sadece cesur bir adam gerekir."

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

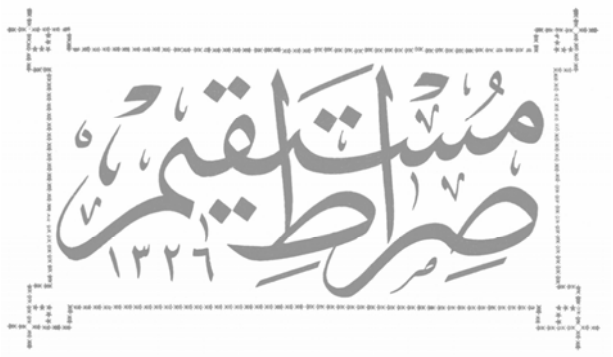

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

20 Ocak 1910 8 Muharrem 328 Perşembe 7 Kânûnisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 72**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Böyle bir sahte ünvânla diyânet-i celîle-i İslâmiyye aleyhinde neşrolunan Türkçe, Mısır'da matbû' bir Cizvit kitabı müsâdif-i ıttılâ-ı âcizî oldu. Lisân-ı ecnebîden mütercem imiş. Taarruzât-ı bî-edebâne, türrehât-ı habâset-kârâne ile meşhûn bulunan bu eser-i kem-ayâr hangi bir mü'minin pîş-gâhına konulsa der-akab kemâl-i teneffür ve istihkār ile yere fırlatacağı âzâde-i irtiyâb ve mütercim-i nâşirine karşı yağdırılacak lânetler de bî-hesâbdır.

Ağyâr ve ecânib cânibinden dîn-i mübîn-i İslâm hakkında ağrâz-ı ma'hûdeden dolayı neşriyât-ı safsatakârâneye devam olunduğu ma'lûm ise de bunun istiğrâb olunacak ciheti yoktur. Fakat bu evrâk-ı habîsenin dîn-i âlî ve Kur'ân-ı Kerîm ile Nebiyy-i zî-şân aleyhi salavâturrahmân Efendimiz hazretleri hakkında gayet müstehiffâne ve müfteriyâne tecâvüzât ve isnâdâtı ihtivâsıyla berâber neşrine tavassut eden şahs-ı bî-vâyenin da'vâ-yı İslâmiyyet'te bulunması ve eser-i bâtılını bir târîh-i hakīkī olmak üzere din kardeşlerine! ithâfla iftihâra yeltenmesi fevkalâde dâî-i hayret ve garâbettir. Bakınız daha dîbâcede ne hezeyânlar savuruyor:

"Hakīkī târih âyîne-nümâ bir fotoğraf levhası gibidir. Böyle olmayan ve târih nâmı verilen kitaplar ya gāfilâne yahud gāfil-şikârâne âsârdandır.

"Hakīkī târih nâmının levâzım ve mahsûsâtını hâiz bir târîh-i İslâmiyyet vücûda getirilerek din kardeşlerimizin pîş-i ıttılâ' ve mülâhazasına arz edilmek lâzımdı. Vücûda getirilerek diyoruz. Çünkü üç mühim lisân-ı İslâm olan Arap ve Fars ve Türk dillerinde yazılmış böyle bir târih bulunmadığını tahkīk ettik. Bu yoksulluğun sebebini ez-cümle müslüman hükümdarlarının istibdâdında aramalı. Târih aksâm-ı ulûmun en ziyâde göz açanıdır. Göz açıklığıyla istibdad ve iğfâlin bir yerde yaşayamayacağı ayândır."

İşte ileride serd ü ityân edeceği mel'anet ve telbîsâtı avâm-ı nâsa yutturabilmek için mütercim-i mütecâsir evvelâ bu mukaddimât-ı dil-firîbâne ile bilcümle tevârîh-i İslâmiyye'yi, vesâik-i ilmiyyeyi nazar-ı i'tibârdan düşürmeye yelteniyor. Siyer ve şemâil-i nebeviyye ile meslek-güzîn ashâbı ve ahvâl-i ciddiyyet-meâl hülefâ-yı izâmı muhtevî olan müdevvenât-ı İslâmiyye ne kadar kadîm ve mu'teber olursa olsun, sened-i sahîh, an'ane-i mevsûle ve mevsûkaya müstenid bulunursa bulunsun onun nazarında lâ-şey menzilesinde imiş. Târih ve siyer-i enbiyâya dâir elsine-i selâse üzerine te'lif olunan âsâr-ı kadîme ve cedîde-i İslâmiyye serâpâ muhâlif-i hakīkat ve mugāyir-i ciddiyyet efsânelerden ibâret addolunurmuş. Niçin? Çünkü bunları ortaya koyan misyonerler değil, belki müslümanlar imiş. Müslümanlar ise asr-ı saâdet-i Peyâmberî'den itibâren kâmilen müstebiddân ve zaleme ellerinde esir ve mecbûr-ı müdâhene imişler, derûn-ı kitapta saçacağı ifk u iftirâlara nazaran efrâd-ı müslimîn dinlerinin esâsı olmadığını, peygamberlerinin "hâşâ" sahtekâr ve mu'cizât-ı celîle ve siyer-i pâk-i Muhammedî'nin düzme şeyler olduğunu bilmezler ve hakāyık-ı ahvâli fark etmezlermiş, cümlesi hayâlâta dalmışlar, gaflet ve cehâlet vâdilerinde pûyân olup kalmışlar [demektir.] [1] (نعوذ بالله من الخذلان و من الكفر بعد الايمان)

İşte bu mücâhir-i bî-iz'ân böyle iddia ediyor. Ne kadar târîh-i İslâm, müstenidât-ı dîniyye var ise hepsi sahtedir, gāfilâne yahud gāfil-şikârânedir, diyor. Yani müdevvenât-ı İslâmiyye'nin bir kısmı câhillerin, ale'l-gafle mûcizât-ı nebeviyyeye hakīkat nazarıyla bakanlar, risâlet-i Ahmediyye'ye sûret-i ciddiyyede mûtekıd bulunanların, kısm-ı dîğeri de

[1] "Allah'ın yardımından uzak kalarak perişan olmaktan ve imandan sonra küfre düşmekten Allah'a sığınırız."

kendileri hakāik-i ahvâle âgâh oldukları **[306]** hâlde âhâd-ı nâsı dâm-ı mekr u iğfâle düşürmek, onları bî-esâs olan i'tikādlarını muhâfaza ile safvetlerinden istifâde etmek fikrinde olanların mahsûl-i aklâmıdır, demek istiyor.

Vay gidi târîh-şinâs!.. Vay gidi vâkıf-ı ahvâl-i nâs!...

Âsâr-ı celîlesiyle bütün âlem-i medeniyyeti tezyîn, müessir-i fâhiresiyle aktâr-ı cihânı tenvîr etmekte olduğu yâr u ağyârın taht-ı i'tirâfında bulunan bil-cümle esâtîn-i ulemâ-yı a'lâmı, ekâbir-i hükemâ-yı İslâm'ı bu dereke-i acz ü mezellete tenzîle çalışmak doğrusu cür'et olunur cinâyetlerden değildir. Fakat terbiye-i dîniyyeden mahrum olan insan bazen zehârif-i dünyaya meclûbiyet, bazen de mahz-ı cehâlet yahud bevvâl-i bi'r-i Zemzem gibi ne sûretle olursa olsun arzû-yı ihrâz-ı şöhret sâikasıyla (el-iyâzü billâh) tüyleri ürpertecek, havsala-i beşere sığmayacak hâlât ve muâmelât irtikâbına da cesâret ediyor.

Binâ-berîn bu cür'et-i câniyâneden dolayı ârız olan hayret ü istiğrâbımızı mülâhazât-ı mezbûre ile tahfîfe gayret ettikten sonra sadede rücû' ediyoruz.

Bâlâda menkūl ibârât-ı sahîfe-i mefâsid-perverâneden üç nevi' iddiâ-yı garîb bâriz olmaktadır ki her biri diğerine müterettib oluyor. (1) Hakīkī târîh-i İslâmiyyet vücûda getirerek din kardeşlere ihdâ etmek isteniyormuş.* (2) Çünkü kütüphâne-i İslâm böyle bir târihten külliyen mahrum imiş. (3) Zîrâ Asr-ı Saâdet'ten beri beyne'l-müslimîn tevâlî eden istibdâd-ı hükümdarân hakk u hakīkat zikr u beyânına meydan vermezmiş.

Yekdiğerini mürevvic olan bu iddiaların hiçbiri doğru değildir. Hele birincinin butlânı meydandadır. Zîrâ vücûda getirdiği, âsâr-ı ecnebiyyeden seçip çıkardığı, bi'l-intihâb tercüme ve neşreylediği şey târîh-i İslâmiyyet değil, bil-akis tahrîf-i İslâmiyyet ve telbîs-i hakīkat garaz-ı fâsidiyle ortaya konmuş en müdhiş bir târîh-i mel'anet, mecmûa-i ekâzîb, her ma'nâsınca bâzîçe-i cehâlet olduğu herhangi sayfasına ednâ mertebe atf-ı nazar ile âşikâr olur.

İşte böyle bir mahsûl-i mefsedet, a'dâ-yı dîn tarafından ihtirâ edilmiş evrâk-ı tezvîr ü mekyedet –iğfâl-i avâm emel-i bâtılıyla– din kardeşlerim ünvân-ı kâzibiyle yâd olunan ahâlî-i İslâmiyye'ye târîh-i hakīkī olmak üzere takdim ve tavsiye olunuyor. Artık bundan daha sahte da'vâ-yı uhuvvet, daha nifâk-cûyâne hareket nasıl olur bilemeyiz.

İkincisi de vâzihu'l-butlândır. Zîrâ kütüphâne-i İslâmiyyet'te elsine-i selâse üzere tedvîn olunmuş bî-nihâye âsâr-ı târîhiyye mevcuttur. Bunların içinde kemâl-i tedkīk ve ciddiyet üzere bîtarafâne yazılmış, yekdiğerini müeyyed ve musaddak binlerce kütüb-i mu'tebere bulunmaktadır. Muhâkemât-ı amîkayı muhtevî *Târîh-i İbni Haldûn* ve mine'l-kadîm Avrupa'da ve âhiren Mısır'da tab' u neşrolunan *Târîh-i Taberî* ve Berlin'de tab'ı ikmâl olunmak üzere bulunan *Tabakāt-ı İbni Sa'd* ile *Târîh-i İbni Esîr* ve *Mu'cemü'l-Büldân* ve *Âsâr-ı Adîde-i İmâm Mes'ûdî* gibi müdevvenât-ı azîme yâr u ağyârın enzâr-ı dikkat ve itibârını, erbâb-ı basîret ü idrâkin i'timâd ve itmi'nânını celb ve istihsâle kâfî olacağı kābil-i inkâr mıdır?

Bilhâssa siyer-i nebeviyye ve ehâdîs-i şerîfe daha karn-ı evvelde esânîd-i sahîha ile zabt u ihâta edilmiş ve bütün tefâsîl ve teferruâta varınca gayet müdekkıkāne bir tarzda bilcümle âfâk-ı İslâmiyye'ye neşr ü ifâza kılınmıştır. Hasâis-i İslâmiyye'den olan ittisâl-i sened sâyesinde edvâr-ı eslâfta güzerân olan vekāyiin kâffesi tamamen mazbûttur. Hiçbir milletin târîh-i kadîminde bu derece intizâm rûnümâ olmamıştır. Eimme-i ehâdîsin akvâl ü ef'âl ve tekārîr-i nebeviyyeyi câmi' olan sünnet ve sîret-i Muhammediyye hakkındaki tedkīkāt-ı mûşikâfâneleri hayret-efzâ-yı erbâb-ı vukūftur. Fakat bu takım âsâr-ı İslâmiyye'den bir tânesini bile eline almamış, ömründe mecâlis-i ulemâ ile teşerrüf etmemiş olan câhilin bu cihetlerden bî-haber kalıp da âsâr-ı ecânibden istifâdeye yelteneceği emr-i tabîîdir. Öyle adamın vücûda getireceği eser de işte böyle yüz karası olabilir.

Üçüncü iddianın butlânı da vâreste-i îzâhtır. Çünkü hükümdârân-ı İslâm içinde cevr ü istibdâd erbâbı bulunmuş ise de mine'l-kadîm tedvîn ve neşredilmiş bulunan tefsir ve hadis ve tarihe âit binlerce kütüb-i İslâmiyye'yi ortadan kaldırmaya teşebbüs eden görülmüş değildir. Zâten bunun dâire-i imkânda olmadığı âşikârdır. Maârif ve hakāik-i İslâmiyye bütün dünyaya intişâr ettiği halde bir iklîmde bulunan bir halîfe yahud bir pâdişâh veya vâlî böyle bir teşebbüs-i mecnûnânede bulunacak olsa idi ne yapmaya muktedir olabilirdi.

Hakīkat-i hâl meydandadır. Her müessirin mâhiyeti âsârıyla belli olur. Daha karn-ı evvelde te'lif olunan kütüb-i siyer ve ehâdîs-i münîfe kâmilen bugün eyâdî-i müslimînde tedâvül etmektedir. İstîlâ-yı küffâr ile bazı memâlik-i İslâmiyye'de hayli âsâr-ı ilmiyye imhâ ve itlâf edilmiş, birçoğu da diyâr-ı ecnebiyyeye götürülmüş ise de ümmehât-ı ulûm-ı İslâmiyye olan âsâr-ı kadîme-i eslâf taammüm-i intişârları hasebiyle taarruzdan masûn kalmıştır. Bilfarz sâir müellefât ve âsâr tamâmen ortadan kaldırılmış olsaydı bile hâiz olduğu tevâtür-i kat'î ve himâye-i Sübhânî sâyesinde mahfûziyeti temîn olunan Kur'ân-ı bâhirü'l-bürhân ile bizzât müelliflerinden bî-nihâye zevât tarafından ahz u telakki edilmiş, bütün cihân-ı İslâmiyyet'te şâyi ve münteşir olmuş bulunan Kütüb-i Sitte-i ehâdîsin temâdî-i mevcûdiyyeti bilcümle hakāik-i dîniyye ve ahvâl-i târîhiyyemizin her türlü şüpheden vâreste olarak alâ-tevâlî'il-âsâr sübûtuna kifâyet edeceği emr-i âşikârdır.

[307] Usûl ve mebânî-i İslâmiyye tamamen ve harfiyyen mazbût olduğu gibi ilel-ebed masûn ve mahfûz olarak kalacaktır. Hiçbir esâs-ı dînîmiz hiçbir sûretle kābil-i tağyîr değildir. Böyle bir tağyîr ve tahvîl tasavvur eden şahıs ah-

---

* Eser-i mezbûrun âlem-i İslâmiyyetçe kabul ve istifâde olunsun, mahz-ı hakīkat diye telakki edilsin maksadıyla neşrolunduğuna ibârât-ı âtiyye de delâlet etmektedir. Dördüncü sahîfede "evsâf-ı matlûbeyi hâiz bir târîh-i İslâmiyyet'i Hollandalı doktor "Dozy"nin âsâr-ı fâzılânesi arasında bulduk. Büyük bir ihâta-i nazar ve derin bir im'ân göstermekle mümtâz ve kat'iyyen bîtaraf bir aklıselim mahsûlü olan bu kitabı Türkçe'ye naklettik" diyor. 7'nci sahîfede şöyle bir tavsiye var: "Bugün ehl-i İslâm için târîh-i İslâmiyyet'ten daha nâfi', mütâlâa ve mülâhazası daha ziyâde kat'iyyü'l-lüzûm bir kitap yoktur, i'tikādındayız. Hurâfât ve iğfâlât ile türlü âsâr-ı gāfilâne veya muğfilânenin mevsim-i revâcı sâye-i feyz-i tekâmülde çoktan geçti."

maku'l-humekā ve echel-i cühelâdır. Meselâ adl ü ihsânın akdem-i vezâif-i İslâmiyye olması Kur'ân-ı Mübîn'de bervech-i sarâhat mezkûr, suver ve keyfiyât-ı icrâiyyesi binlerce ehâdîs-i şerîfe ile sâbit ve meşhûr olduğu hâlde hilâfına hareketi i'tiyâd eden bir şahs-ı müstebid-i cebbâr tarafından bu hakīkat kābil-i setr ü ihfâ olur mu? Yahud îfâ-yı salâta muvâzib olmayan bir recül-i fâsık ne kadar müteneffiz olursa olsun farziyet-i salâvâta dâir âyât ve ehâdîsi imhâ edebilir mi?

Ceberût ve istibdâdın te'sîri olsa olsa müstebidin kendi muvâcehesinde birtakım hakāiktan bahsedenlere bed-muâmele etmekten ibâret olabilir.

Bu nâşir-i mütecâsir ve mütecâhilin maksadı –istibdâd ve tahakküm intişâr-ı maârife adem-i müsâade ile revâc bulacağı kaziyesine istinâden– kulûb-ı sâfiyye ashâbına karşı bir mugālata-i avâm-firîbâne ve telbîs-kârâne serdi ile nübüvvet ve risâlet gibi mebânî-i celîle-i İslâmiyye'yi hedm ü ibtâl, ve tevâtüren sâbit olan siyer ve şemâil-i Muhammediyye ve içinde Kur'ân-ı azîmüşşân dâhil olduğu bütün mu'cizât-ı nebeviyyeyi tezyîf ve inkârdan ibâret olduğu eser-i mel'anet-i pür-habâsetini mütâlaa eden zevâta ihtâra hâcet göremeyiz. Bunun fikr ü i'tikādınca ulemâ-yı İslâm'ın yazıp neşrettikleri kitaplar hep yalan, efrâd-ı müslimînin cezm ve teyakkun ile teşerrüf eyledikleri hakāik-i dîniyye, Dozy düstûruna tevâfuk etmediği için, kâmilen hatâ-ender-hatâ olup yalnız kendisinin pey-rev olduğu Cizvit papazlarının neşr ü ihbâr ettikleri müftereyât ve müzehrefât ayn-ı hakīkat imiş. İhvân-ı dîni(!) olan müslümanlar onların dediğini kabul ve i'tikat ederlerse o vakit ciddî müslüman olabilirlermiş!.....

Bu hâlde nâşir-i mezbûrun asıl ihvânı meslektaşları bulunan, memâlik-i İslâmiyye'ye duhûlü memnû *"Güneş"* nâmı verilen mâhut varak-pâre-i muzlimin ma'hûd muharrirleri ve onların emsâli olduğu bî-iştibâhtır. Kitâb-ı dalâlet-nisâbına da ayn-ı muâmele icrâ olunmak lâzımdır.

[1](ومن الله الهداية والتوفيق)

Manastırlı İsmail Hakkı

LÂF NE KADAR ÇOK DA, İŞ NE KADAR AZ!

İnsan için en fenâ, en bayağı bir sıfat varsa o da yapmadığını söylemek, kendisinin sülûk etmediği bir yola başkalarını irşâda çalışmaktır. Bu sıfatla muttasıf olan adam evvelen câhildir; sâniyen noksanını itirâf ediyor hükmündedir; sâlisen maksadı fenâ, himmeti dûn demektir.

Câhildir, çünkü esâsen ilmi, fazlı olmadığı hâlde böyle bir iddiada bulunursa halk o iddia ettiği ilmin, yahud fazlın zâhirde bir eserini göremeyeceği, yani o adam umûmun nef'ine hâdim bir te'lif meydana getirmemiş, bir hakīkat keşfetmemiş, bir müşkil halleylememiş olmakla berâber herkes müddeâsını tasdîk ediyor zannında bulunduğu için şu hakīkatten gafil oluyor ki insan mesmûâtını meşhûdâta tatbîk etmek fıtratındadır; binâenaleyh işittiğini gördüğüne mutâbık bulmadığı gibi bütün o mesmûâtı sahibinin yüzüne çarpar, bu sûretle herifin da'vâsı kendi aleyhine dönerek halkın nazarından düşmesine sebep olur. Kezâlik kendileri büsbütün muhâlif bir cihete müteveccih oldukları hâlde halkı başka bir gâyete irşâd etmek isteyerek muvaffakiyet ümîdinde bulunanlar şüphesiz gaflet-i mahz içinde kalmış cehl-i mürekkeb erbâbıdır. Zîrâ bilmiyorlar ki ef'âl akvâlden kat kat müessirdir. Evet, söz hem sıdka, hem kizbe muhtemel olduğu için sâmi' kabulde müteredddit bulunur; lâkin iş böyle olmayıp bir emr-i meşhûd olduğu için karşısındakine hakkıyla te'sîr eder, nefsinde bir intibâ' hâsıl eyler de imtisâl için bir hareket husûlünü müeddî olur.

Kendisinde mevcut bir noksanı başkasında görünce ta'yîbe kalkışanlar ise bilmiyorlar ki âharın ayıbını yâdetmek kendisindeki kusûru başkalarına ihtâr etmek demektir.

Öyle ya! Nakīse-i tekebbür ile ma'lûl olan bir adam başkasının kibrini zemmetti mi hiç farkına varmaksızın kendini zemmetmiş olur.

Noksanını itirâf ediyor hükmündedir. Zîrâ kendisinde olmayan bir meziyetin vücûdunu iddia etmek, kendisinin râgıb olmadığı bir meziyete başkalarını tergīb eylemek, kendisinde mevcut meâyibi başkalarına isnâd ile takbîhte bulunmak olsa olsa dinleyenlere kendi fazl u kemâlini anlatmak, halkı irşâd etmek istediği gāyete kendisinin vâsıl olmuş bulunduğunu göstermek, başkaları hakkında ta'yîb ettiği nakāisten nefsinin âzâde olduğunu bildirmektir; tâ ki herkes kendisine ta'zîm etsin de bu sûretle kendisine bazı menâfi' te'mîn eylesin. İşte o adam bu hareketi ile kendisinin hiçbir şeye, hiçbir meziyete nâil olmadığını nefsine karşı söylemiş oluyor. Öyle ya, eğer iddia eylediği kemâle hakīkaten sahip ola idi fazlının âsârı –bu gibi da'vâlara hâcet bırakmaksızın– rif'at-i kadrine, ulüvv-i makāmına şâhit olurdu. Hem o zaman kendisini medh, yahud başkalarını zemmetmeye hiçbir sebep göremezdi. Belki âsâr-ı fazîleti bu maksadı tamâmıyla îfâ ederek kulûbu kendisine doğru cezbederdi. Binâenaleyh her kim evsâf-ı fâzıladan biriyle temeddüh külfetinde bulunur, yahud başkalarının kadrini indirmek sûretiyle izhâr-ı kemâle tâlip olursa işte o adam fazîletten hâlî olduğunu itirâf ediyor demektir. Zîrâ hakīkat kendisine şehâdet etmediği için dinleyenleri iknâ maksadıyla yalana mecbur oluyor.

[308] Maksadı fenâ, himmeti dûn demektir. Zîrâ bu sıfatla muttasıf olan adam fazîlet sahibi olmasını aslâ istemez, kemâle vusûle çalışmaz. Onun istediği her ne sûretle olursa olsun maîşetini te'mînden ibârettir. Böyleleri basit fikirli adamların yanında bulundu mu bütün düşündükleri onların zihinlerini çelmek, saydığı evsâf-ı kâmilenin kendisinde bulunduğuna; başkalarına isnâd ile muâheze ettiği nakāyisten kendisinin münezzeh olduğuna inandırmak bu sûretle bazı âmâl-ı hasîseye vusûl için onların muâvenetlerini te'mîn eylemek yahud hırs u tamâını teskîn için onlardan bir lokma kapmaktır, başka bir şey değildir.

Böyleleri âdetâ dolandırıcılar, hırsızlar menzilesindedir ki aradaki fark isim ihtilâfından ibârettir.

1 "Doğruyu bulma ve başarılı olmada yardım ancak Allah'tandır."

Fiil ile teeyyüd etmeyen sözün en rezil bir vasıf olmasına gelince; çünkü bu hâl fenâlığı bedâheten sâbit olan birtakım evsâfın mevcûdiyetine delâlet eder.

Şâyân-ı teessüftür ki ahâlîmizin çoğunda hattâ kısm-ı a'zamında bu sıfat mevcuttur; daha doğrusu kavlini fiilen isbât eden adam pek azdır. (Bu gibi acı hakîkatleri gazetelere yazmaktan utanıyoruz. Lâkin ağyârın muttali' olduğu bir ayıbı gizlemekte ne fayda vardır? Bunları sayıp, dökmek bir vazîfedir. Öyle ya! Belki bu sûret intibâha medâr olur.)

Evlerin içindeki husûsî meclislere, herkese mahsûs mahallerdeki umûmî mahfillere gidince birçoklarına rast geliyoruz ki aklî naklî bütün ulûmu okumuş; yüksek yüksek kitaplar mütâlaa etmiş, mebâhis-i celîleye vâkıf olmuş; birçok serâir-i fenniyye keşfeylemiş; bundan başka tahsil ile meşgul olduğu zamanlarda şiddet-i zekâ ile kuvvet-i hâfıza ile iştihâr eylemiş olduğunu söyler durur. Kezâlik öylelerini görüyoruz ki hasmını iknâ; tâlibini müstefîd etmek husûsunda kâbına hiçbir âlimin varamayacağı dereceye vâsıl olmuş, kelâmıyla ezhân-ı meyyiteye rûh bahşediyor, fikirlere esrâr-ı kâinâtı birer birer telkin ediyor. Kendilerinde ilim, yahud ta'lîm sıfatı bulunduğu zannolunan her kime sorsanız öyle cevaplar alırsınız ki herkes bu mesleğe sâlik olsa ulûm intişâr edecek, maârif taammüm eyleyecek sanırsınız.

Lâkin bir de nefsül-emri düşününce görüyoruz ki meydanda ne telîfât var, ne tasnîfât, ortadaki birkaç eser de ya ma'nâ cihetinden nâkıs, yahud lafız itibâriyle müellifin maksadı anlaşılmayacak kadar bozuk. Binâenaleyh vücûdu ademine müsâvî. Tahsilde bulunanlar ise uğrunda ömürlerini heder ettikleri maksad-ı muazzezi idrâkten daima âciz. Bu sözümüze delil ise zavallıların başlı başına bir işi başa çıkaramamaları, öğrenmek istedikleri bir sanatı ileri götüremeyerek dâima başkalarına muhtaç olmalarıdır.

Halk içinde öyleleri var ki mesâlih-i âmme hakkında hasb-i hâle girişecek olursanız umûr-ı milletin gavâmızını şerhe başlayarak ne yapılmak, celb-i menfaat def-i mazarrat için hangi vâsıtalara tevessül edilmek lâzım geleceğini, adâlet, ma'rifet, müsâvât gibi rûh-i terakkīyi kâfil olan esbâbı te'mîn için nasıl bir usûl takibi îcâb edeceğini saatlerce anlatır da sonra bu işlerden biri kendisine tevdî olununca bakarsınız ki herif hayırdan alabildiğine uzak, şerre son derece yakın; müsâvât tarafına hiç yanaşmıyor; adâleti kabahat görüyor. Kendi hevesâtından, ağrâzından, başka bir şey düşünmüyor; hem bunu kendisi için bir hak addediyor. Bununla berâber söze, da'vâ-yı hakka gelince evvelki mev'izelerinden hiç utanmıyor. Lisânı talâkat-ı sâbıkasını aslâ kaybetmiyor. Şâyet birisi kendisine azıcık muârız çıkacak olursa mahvına yürümek istiyor.

Yine halk içinde öyleleri var ki beşeriyete isâbet eden bütün musîbetlerin menşei haset, buğz, tefrika, menâfi'-i şahsiyye meyli, menâfi'-i umûmiyyeye karşı mübâlâtsızlık gibi esbabdan ileri gelir gibi sıhhati müsellem birçok sözler söylüyorlar. Eğer hergün bin kişi ile konuşsanız aynı ikrârda bulunarak kendisinin olanca kuvvetiyle ittihâda, îtilâfa mâyil olduğunu, tefrikanın başkaları tarafından îkā edildiğini iddia eder. Lâkin bu muhâvere esnâsında öteden beri gelerek karşınızdaki adamdan ufacık bir hakkını mütâlebede bulunsa, hem de talebinde ne kadar mümkünse o kadar insaniyyet-kârâne davransa bakarsınız ki herif gayzından yılan gibi kıvrım kıvrım kıvranıyor. Kezâlik ihvânından birine ârız olan bir felâketi izâleye yahud bir bîçâreye muâvenete da'vet olunsa derhâl taallüle vâhî birtakım mazeretler serdine başlar. Yahud imtinâ ediyor, istikbâr ediyor, bu benim işim değildir diyor. Şâyet zirâate, sınâate nâfi, yahud terbiyye-i umûmiyyeye müfîd bir emr-i hayra müzâhereti taleb edilse bakıyorsunuz ki işi istihfâf, teklîf edenleri hamâkatle ithâm ederek: Bu işin bana ne âidiyeti var? Avâm ile benim münâsebetim nedir? Allah onları başkaları vâsıtasıyla merzûk etsin diyor. Bu mübârek zât öyle zannediyor ki ülfet, ittihad, uhuvvet gibi gâyetler kendisinin de umûma karşı te'mîn edeceği bir menfaat yahud def'ine çalışacağı bir mazarrat mukābilinde olmayacak sâde başkaları tarafından te'yîd edilecek; daha doğrusu kendisi kimsenin nef'ini düşünmeyecek de herkes bunun faydasına çalışacak... Bunlar ne beyinsiz heriflerdir! Taşıdıkları fikirler ne saçma fikirlerdir! Vâ.. esefâ ki adetleri cidden çok!.. Yine halk içinde öyleleri var ki nâsı, adle irşâd ediyor, insafa da'vet ediyor. Lâkin kendi menfaat-i husûsiyyesine azıcık nâ-muvâfık gelen bir hakkı ayakları altında çiğneyerek maksad-ı mahsûsuna doğru ilerlemekten hiç çekinmiyor. Sonra bu hareketini ya tarafdârânından olduğunu iddia eylediği adl u insafın levâzımından addediyor yahud işi olup bitinceye kadar hamiyyet-furûşluğu vazîfe-i irşâdı bir tarafa bırakıveriyor.

Yine halk içinde öyleleri var ki: Zâlimleri, mürtekibleri, idâresi **[309]** tedbîri bozuk olanları muâheze edip duruyor. Lâkin bakıyorsunuz ki başkalarında muâhaze ettiği rezâilin hepsini birer birer yapıyor. Bunu ef'âlin cây-i muâheze olması başkalarından sudûr etmesi itibâriyle imiş gibi kendisinden sâdır olunca bütün seyyiât hasenâta inkılâb ediyor! Bu saydığımız adamlar dünyada iyi nedir, kötü nedir, doğru nedir, eğri nedir bilmezler, bunların yalnız vaktiyle duyup belledikleri ismini bilirler. Evet bu mâhiyetlerin yalnız ismini öğrenmişler lâkin ma'nâsını anlamamışlar ancak sırası gelince îrâd etmeğe alışmışlar hakîkat-i hâle gelince bu herifler câhil, pespâye, şeref-i insâniyyetten mahrum bir sürü mahlûkāt-ı sâfiledir ki vücûdları hey'et-i ictimâiyye için bir züldür, bunlar hayvâniyyet derekesinden bir parmak yükselememişlerdir. En kat'î hakāyıkı bile itirâf etmezler. Dünyada iyi nâmına hissiyât-ı hayvâniyyelerini okşayacak muvakkat lezâizden mâadâ bir şey tanımazlar hattâ o ânı hazz-ı zâil olduğu gibi o histen de zühûl ederek aynı zevkin tekerrürüne kadar bîhis yaşarlar. Kezâlik kötü nâmına da kendilerine muvakkat birtakım âlâm veren esbâptan mâadâ bir şey bilmezler. O âlâmın eseri kalktığı gibi hiç musâb olmamış gibi olurlar. Aynı âlâmı başkalarında görseler te'sîr-i elîmini derhâtır edip de bîçâreye bir nazar-ı teessüfle bakmazlar. Binâenaleyh bunların indinde bir şeyin hüsn ü kubhu kendilerine nisbetle başka, diğerlerine nisbetle yine başkadır. Gerek mâhiyyet-i hüsn için, gerek mâhiyyet-i kabîh için, gerek hakîkat-i nâfi' için gerek hakîkat-i muzır için bunlarca bir sûret-i sâbite yoktur.

"Maslahat-ı âmme", "menfaat-i umûmiyye", "hukūk-ı vataniyye" gibi ma'nâdan hâlî bir yığın tumturaklı elfâz ezberlemişler, ağızlarında çiğneyip duruyorlar. Bununla berâber söyledikleri yaptıkları işlerin fenâlığından masûn kalacak değillerdir. Cehâletleri hiç şüphe yoktur ki pek fenâ bir âkıbet intâc edecektir. Lâkin biz böyle bir âkıbete muntazır değiliz. İstiyoruz ki iş sözden çok olsun. İstiyoruz ki büyük küçük bütün ebnâ-yı memleket lisânen tahsîn etmekte oldukları fezâili ihrâza, muktezâsınca harekete sa'y etsin de sahibinin söylediği sözlere ehil olduğuna o fazîletinin kendisi şâhidi olsun; şerîate kānûna mutâbık a'mâl-i sâliha meydan alsın; mesâlih bir tarîk-i müstakīm tâkip etsin, herkes ihtiyâr ettiği mesâînin semerâtından hazzını istîfâ eylesin; bu sûretle hem menfaat-i âmme hem menfaat-i hâssa teeyyüd eylesin. Lâkin içi boş sözlere, ma'nâsız tantanalara gelince bunlar şiddet-i acizden neş'et eder ki hiçbir menfaat te'mîn eylemez. İnşâallah bu mevzû üzerine fırsat bulunca yine birkaç söz söyleyeceğiz.

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

İCTİHÂDA DÂİR

İctihâd ve Hanbelîler:

Usûl ve kavâidi vüs'atlice bir ictihâd, az çok bir rey ile karışık kıyâs için meydân-ı fıkhîden bir yer, bir mevki'-i meşrû' vermek istemeyen bir fırka öteden beri muhâliflerine karşı pür-feverân bulunuyordu. Bunlar bütün mesâil-i fer'iyye, bütün mesâil-i fıkhiyyenin ancak nassa, ancak âsâr ve sünene müstenid olması lâzım geldiğini söylüyorlardı. Saîd bin el-Müseyyib ve rüfekāsı, Süfyân-ı Sevrî ve rüfekāsı ve bunların ashâbı bu zümre-i ehl-i sünnetten idi. İşte bu fırka bütün kuvvetleriyle, bütün mevcûdiyetleriyle âsâr ve süneni tetebbu eder, onun meydana çıkmasına gayret eyliyorlardı. Bütün ef'âl, bütün muâmelelerini sünen ve âsâra tevfîk etmeye çalışıyorlardı.

Bunlarca bir fakīh için ictihâddan ziyâde bir muhaddis, bir hâfız olmak daha makbûle geçiyordu. Hele hıfz için pek ziyâde itinâ olunurdu. Âdetâ ilim, hıfzdan ibâretti. İçlerinde binlerce ehâdîs-i şerîfeyi senedleriyle berâber an-zahri'l-kalb okumaya, rivâyet etmeye muktedir olanlar kesretle mevcuttu. Bâlâda dahi anlaşılmış olduğu vechile İmâm Mâlik hazretleri kendi asrında bu ehl-i hadîse riyâset ediyordu.

Fakat vefâtından sonra bazı ashâbı o hazreti imâm ittihâz ederek onun tasavvur buyurduğu gāye-i emeli artık ta'kîb ettiler. Bunlarca İmâm Mâlik hazretleri teveccüh ettiği hedefe vâsıl olmuştu. Binâenaleyh o hazret nihâyet-i ömrüne değin o tarîk-i sünnette ne kadar kat'-ı mesâfe etti ise, işte onu imâm ittihâz edenler o noktada sâbit kaldılar. Bu sûretle Mezheb-i Mâlikî teessüs etmişti.

Fakat göreceğiz ki bu tarîkin tekâmülü için daha pek çok çalışmak îcâb ediyordu. Daha henüz hedefe vusûl vukūa gelememişti. Evet, bir fırka ki o hazretle takayyüd etmemişlerdi, onlar bu tarîkte ilerlediler.. Hep eskisi gibi çalıştılar. Âsâr ve sünenin tetebbuâtında devam ettiler. Irâkîler'den, Hicâzîler'den bir kısm-ı ekserîsinin Ebû Hanîfe ve Mâlik bin Enes radiyallahu anhümâya takayyüdleri bunlar için bir fütûr vermedi. Bil-akis daha ziyâde çalışmalarını, gâye-i emellerinin meydana gelmesi için daha ziyâde gayret etmelerini tevlîd etti. Onlar –Şâfiîler ve Mâlikîler– imâmlarına takayyüdlerini artırdıkça bunlar da daha yukarıya daha esâslı bir nokta-i sâbiteye rabt-ı kalb etmek istiyorlardı.

Şu sıralarda idi ki İmâm Şâfiî hazretleri zuhûr etti. Yine bunlardan bir kısmı Şâfiî radiyallâhu anhı iltizâm ettiler. Mezheb ve usûlünü kabûl eylediler. Bu mezhebe sâlik olanların artık evvelce bulundukları tarîkte ilerlemeyecekleri tabîî idi. Zîrâ bu mezheb bir mezheb-i müstakil olup, onlarca mâzîden uzanıp gelen silsile-i terakkīnin müntehâsı idi. Binâenaleyh onlar için şu nokta-i sâbitede kalmak îcâb ediyordu. Dar, fakat uzun olan o tarîk-i sünneti ta'kîb **[310]** edenler yine nevmîd olmadılar, yine ilerlediler. Fakat artık hayli muvaffakiyâta mazhar olmaya başlamışlardı. İçlerinde bütün bilâd-ı İslâmiyye ve merâkiz-i ulûmda seyr u seyâhat ederek âsâr ve sünnetin tetebbuâtına hasr-ı vücûd eden muktedir, münekkid birçok âlimler geldi. Bir sünnetin, bir hadisin tarîk ve senedini bulmak, vüsûkça kuvvetinin ne derecede olduğunu anlayabilmek için haftalarca, aylarca seyâhati kendisi için bir lezzet, bir vazîfe addeden birçok faâl, müdekkikler yetişti.

Tarih karn-ı sânînin nısf-ı dîğerini sıralamakta iken bu tarîkin nokta-i müntehâsı tekâmüle vâsıl olmak üzere olduğu görülüyordu. Artık ehl-i hadîs ve sünnetin dühâtından olan Abdurrahman bin Mehdî, Yahyâ bin Saîd el-Kattân, Yezîd bin Herûn, Abdürrezzâk, Ebû Bekr bin Ebî Şeybe, Müsedded, Ahmed bin Hanbel, İshak bin Râheveyh, Fazl bin Dekkîn... hazerâtı kibâr-ı tâbiîn zamanından başlamış olan tarîkın, üzerinde bütün terakkī ve tekâmülün tecellî ettiği bir müntehâya vâsıl olduğunu bütün hâlleriyle tebşîr ediyorlardı. Bunlarda bütün sünen ve âsâr toplanmıştı. Hattâ İmâm Ahmed bin Hanbel radiyallâhu anh ehl-i sünnet ve hadisin mazhar olduğu terakkıyât ve tekâmülâta tercümân olarak Müsned'ini enzâr-ı âleme vaz' etmişlerdi.

İşte bu sûretle bir taraftan sünen ve âsârın cem' u te'lîfi tamam olmak üzere iken diğer taraftan bütün mesâil-i fer'iyye, bütün fürûât-ı ameliyye kanâat-ı vicdâniyyelerince sâbit olan usûl-i mertebeye ircâ' ve tatbîk ediliyordu!

Bu usûlden en ön sırada Kur'ân-ı Kerîm geliyordu. Nass-ı Kur'ân vücûh-ı muhtelifeyi muhtemel ise tefsir ve tercüme için sünnete mürâcaat olunurdu.

İkinci derecede sünnet-i Resûl geliyordu, ki sâir mezheblerde olduğu gibi burada uzun uzadıya tenkīdâta lüzûm görülmüyordu: Sünnet-i şerîfe ister meşhûr ve müstefîz olsun; ister olmasın; ister fukahâ-yı selefçe hattâ ashâb-ı kirâmca ma'mûlün-bih olsun, ister olmasın.. Sünnetin bir belde ahâlîsine, yahud ehl-i beyt-i Resûl'e ihtisâsı da ihticâca mâni olamazdı. Elverir ki sünnet olduğu sâbit olsun..

Sonra fukahâ-yı ashâb ve tâbiînin akvâl ve âsârına mürâcaat etmek lâzım geliyordu... Burada dahi Hicazlılar, Iraklılar gibi bazı takayyüdâta tâbi değildiler: Sahâbî, Tâbiî hangi kavimden, hangi belde ahâlîsinden olursa olsun akvâline,

âsârına mürâcaat olunabilirdi. Fakat bu mes'ele hakkında ihtilâf etmişlerse ilimce, vera'ca, hıfızca daha ziyâde ileride, daha ziyâde kuvvetli olanın mezhebi tercîh olunurdu. Esbâb-ı tercîhin mefkūdiyeti sûretine mes'elede olan ihtilâf zikredilirdi.

Bundan sonra Kitap ve Sünnet'in îmâât ve iktizââtına ve kıyâsa mürâcaat eder; böyle de muvaffakiyet hâsıl olmazsa tevakkuf buyururlardı.

İşte ehl-i sünnet ve âsâr-ı fıkhîlerini şu usûl dâiresinde ihzâr ve tertîb ettiler. Bazı noktalarda tevakkufu ihtiyâr ettikleri hâlde şu usûlün hâricine çıkmadılar. Mesleklerinde sâbit-kadem oldular.

İmâm Ahmed bin Hanbel hazretleri bu tarîkte pek ziyâde rüsûh ibrâz etti. Medîd bir sa'yin, sürekli bir tetebbuâtın netîcesi olmak üzere *Müsned*'ini meydana koydu. Bu eser-i güzîn şu mezheb erbâbı için pek yüksek bir tabaka-i muvaffakıyyeti tebşîr ediyordu. Pek uzun bir zamanlardan beri icrâ edilen tetebbuâtın artık müntehâ-yı terakkīye gelerek hitâma ermek üzere olduğunu gösteriyordu.

Filvâki'... Ahmed bin Hanbel hazretlerinin ilimce, hıfızca, mesleğinde rüsûhça akrân ve rüfekāsı miyânında teferrüd etmekte olduğu görülüyordu. Diğer taraftan talebe ve şâkirdânının kesreti onların bu tarîkte olan hazâkat ve mahâretleri, bununla berâber üstâdlarına şiddet-i merbûtiyyet ve teslîmiyyetleri Hazret-i İmâm için bu tarîkte bir imtiyâz-ı ma'nevî te'mîn ediyordu. Artık zaman geçtikçe, bir taraftan akrân ve rüfekāsı azalıyor, öteki taraftan ashâb ve ehibbâsı çoğalıyordu. Kendisi de kemâl-i germî ile sa'y u gayretinde devam ediyordu. İşte bütün bu ahvâl Hazret-i Ahmed'in bu tarîkte mevki-i muallâ-yı imâmete irtikā etmek üzere olduğuna şehâdet ediyordu. Evet, son günleri hakīkaten bu mezhebin imâmı olarak tanınmaya başlamıştı. İşte uzaktan uzağa gelen iz İmâm Ahmed radiyallâhu anhın meslek-i fıkhîsinin bütün safahât-ı tekâmülü irâe ederek bir şahsiyet kesb etmişti.

Artık mezheb-i Hanbelî bed' ediyor... –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

ZEBH-İ İSMÂÎL

Ba'zı dem tertîl edip nazm-ı kerîm-i (Kevser)i
Bir tefekkür eylerim hükm-i celîl-i (Ve'n-har)i
Zevk-i fikret hâl-i istiğrâka sevk eyler beni
Bir muhayyir levhadan bînâ-yı şevk eyler beni
Levha ammâ rü'yeti âteş-zen-i idrâk olur
Akl-ı hikmet-pîşe seyr-i dehşetinden çâk olur
Levha ammâ kibriyâ-yı Hâlık'ın bir levhası
Nâme-i esrâr-ı ehl-i kurbetin bir safhası
Levha ammâ geh olup hayret-fezâ efkârıma
İncilâ eyler şu yolda dîde-i bîdârıma:
Kumlu bir vâdî ki sahnı rîze-seng ü ferşi hâr
Cânibeyni dûş-ber-dûş-i teâlî kûh-sâr
Belki mer'î dağlarından mevzi'-i beyt-i Hudâ
Sath-ı rîgistânı lâkin pây-i merdümden cüdâ

[311] *Cilve-gāhı olmamıştır feyz-i ma'mûriyyetin*
Hâl-i nâ-âbâdı hâlâ yâdigârı hilkatin
Etmemiş bir kûşesinde kimse menzil ihtiyâr
Onda bir mihmân-ı sâirdir semûm-i bî-karâr
Sâha-i huşkunda yok bir cür'a, yâ bir katre âb
Belki hâk-i sîne-çâki görmemiş zıll-i serâb
Her şikâf-ı pehn-i atş-âlûdu gûyâ bir dehân
Rîziş-i bârân için olmuş küşâd-ı âsumân
İhtizâr-ı bâd ile seng-i cibâli inliyor
Kendi sâkittir o efgān-ı hazînı dinliyor
Etmede kühsârının ardında hûrşîd ihtifâ
Sanki olmuş ser-te-ser bir buk'a-i makber-nümâ
Sâkin ü sâkit olan her zerresinde yok hayât
Gālibâ hâmûş-ı mevt olmuş bu yerde kâinât
Yalınız âfâk-ı tengi eylemekte pür-sadâ
Nâle-i kalbe, enîn-i rûha benzer bir sadâ
Bir sadâ ammâ iki dilden hurûşân olmada
İn'ikâsı girye-bahşâ-yı sürûşân olmada
Bir sadâ ki: Yâ büneyy'ezbahuke mâzâ-terâ
Bir sadâ: Rûhî fidâke ente if'al mâ-teşâ
Bir sadâ: Me'mûrum evlâdım! Seni zebh etmeye
Bir sadâ: Memnûnum Allâh'a şehîden gitmeye
Bir sadâ: Oğlum! İtâat etmesi bir dâğ-ı dil
Bir sadâ: Lâkin baba! İsyânı da kābil değil
Bir sadâ: Yavrum! Vedâ et vâlid-i dil-bendine
Bir sadâ: Hakkın helâl et ey peder ferzendine
Zâhir olmakta bakınca çeşm-i hayret-pervere
Ses gelen cânibde dehşet-bahş-ı dil bir manzara:
Dest ü pâyı rişte-i teslîme bağlı bir vücûd
Eylemiş pîşânî-i tekrîmini vaz'-ı sücûd
On iki, on üç yaşında gayr-ı bâliğ bir çocuk
Bîşe-zâr-ı kurba bir şiblü'l-ased, bir yavrucak
Ayn-ı vahdet-bîni sedd etmiş cihân âfâkına
Kalb-i hak-endîşini rabt eylemiş Hallâk'ına
Hâk-i tîre üzre yatmakta vücûd-ı ekmeli
Sanki hâverde amûd-ı subh-ı sâdık müncelî
Vech-i safvet-perveri âlûde-i reml ü türâb
İğtirâb etmiş gibi bir kumlu çölde âfitâb
Söylüyor solgun lebi olmuş da müştâk-ı memât
"Uktulûnî yâ sikātî inne fî katlî hayât"
Titriyor fevk-i serinde tîğ-i âteş-bâr ile
Bir mükerrem pîr-i fânî kendini icbâr ile
Kasd-ı mecbûrîsi etmiş kül gibi sîmâsını
Vechi andırmakta reng-i lihye-i beyzâsını
Bir taraftan çarpıyorken kalbi evlâdım! diye
Bir taraftan âzim olmuş oğlunu zebh etmeye
Bir elin üftâdenin koymuş cebîn-i sâfına
Bir elin vaz' eylemiş şemşîr-i bî-insâfına
Çeşm-i şefkatle bakarken yerdeki ma'sûmuna
Seyf-i cevher-dârı yaklaştırmada hulkūmuna
Dest-i lerzânında seyf ü çeşm-i giryânında yaş
Azmine karşı dilinde bir enîn-i cân-hırâş
İnletirken sîne-i âfâkı, sadr-ı enfüsü
Şöyle bir ma'nâyı ifhâm eylemekte nâlesi
Ki: Eğer mâni'se evlâdım İlâhî! Hıllete

İşte ben çektim kılıç ol mâni'-i kurbiyyete
Âlem-i evsâna i'lân eylemişken vahdeti
İstemez aslâ Halîl'in kayd-ı isneyniyyeti
Nâra düşmekten sıyânet etmemiştim kendimi
Şimdi de zebh eyledim bir dânecik ferzendemi
Aşk-ı feyyâzın yakarken kalb-i mihr-âbâdımı
Ben çekinmem kesmeden bir sevgili evlâdımı
Hüccet-i îzânı olsun emrini tebcîlimin
Kat'-ı hulkūmunda tekbîrâtım İsmâîl'imin
Tek ser-i maktû'una giysin şehâdet âferîn
Varsın olsun ser-bürîde oğlu bir peygamberin
Tek teehhür etmesin infâz-ı fermânın senin
Varsın olsun bir kuzum râhında kurbânın senin
Zebhine evlâdının azm etti artık vâlidi
İşte bismillâh-i ekber ol İlâhî! şâhidi
Cüst-cû eyler gibi destinde bir râh-ı girîz
Azm-i İbrâhîm'e tâbi olmuyor şemşîr-i tîz
Seng-i hârâyı ederken darbesiyle çâk çâk
Kesmiyor ol gerden-i pür-nûru tîğ-i hevl-nâk
Eydî-i pür-ra'şe teşdîd eyledikçe mâlişi
Hissedilmekte o gerden üzre seyfin nâlişi
Ki: Bana kat' etmeyi emreyliyor azm-i Halîl
Mâni'-i kat'ı buna olmakta fermân-ı Celîl
Kabza-i pür-zûr-i hullet durma bir dem kes diyor
Dest-i kudret seyrimi tevkîf edip kestirmiyor
Kesmemek emrin bana vermekte Ma'bûd-ı Melik
Tîğ-i çûpînim eğer olsam da ser-tâ-ser çelik

[312] *Şîve-i takdîre karşı gark-ı hayretken Halîl*
Bir semâvî kebş ile olmakta nâzil Cebraîl
Ki: Sana sad müjde ey peygamber-i âlî-cenâb
Ettin îfâ-yı vazîfe eyleme artık şitâb
İrtibât-ı hubb-ı gayrı sîneden kestin yeter
İşte bir koç olmasın kurbân kuzun mahzûn peder!
İttihâz-ı fidye eyle oğluna olsun mübîn
Remz-i (in sadakt')eyle ma'nâ-yı (neczi'l-muhsinîn)
Nûr-ı pâk-i Ahmed-i Muhtârı hâmil bir cebîn
Olmamak lâzımdır elbet böyle mevzû'-i zemîn
Dest-i teslîmiyyetinden kıl küşâde bendini
Kaldırıp yerden kucaklar muhterem ferzendini
Sûziş-i firkatle yanmakta zavallı mâderi;
Al götür evlâdını bekletme artık Hâcer'i.

Tâhirü'l-Mevlevî

DONANMA İÇİN!

Ku'ûdu serîr-i saltanat ve hilâfete pek büyük zül olan hâkān-ı mahlû'un kurmuş olduğu binâ-yı şidâd-ı istibdâd bir hizbullâhü'l-gālibin hamiyet-i âlem-pesend-i millet-perverânesiyle zîr ü zeber olduktan sonra otuz üç senedir akvâm-ı mütecâvirenin menfaatlerine musîbetten musîbete, tedennîden tedenniye uğrayan bu necîb ümmet, bu muazzam millet her türlü terakkī ve teâlînin bâdî-i müstakilli olan hürriyetin ulviyetini, meşrûtiyetin meşrûiyetini, pâdişâhlarının ne derecelerde hiss-i kerîm-i übüvvet ve şefkatle müteallî buyurulmuş bir timsâl-i müşahhas-ı Osmâniyyet olduğunu hakkıyla takdir ederek kendisinin [1](كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) hitâb-ı izzetine mazhariyet ve liyâkatini isbât edecek birçok fazîletler gösterdi. İşte donanma iânesi de hissiyyât-ı necîbe-i vatan-perverânenin feverân-ı hamiyyetinden neş'et eden âlî bir fütüvvettir. Lâkin erbâb-ı servet ü yesâr sıfat-ı kâşifemiz olan Osmanlılığın îcâb ettiği hamiyet ve mürüvveti isbât ile bir hakk-ı fazl u rüchân kazanamadılar. Acaba erbâb-ı gınâ, mevcûdiyeti, riyâset-i mufahhame-i risâlet-penâhî ile pirâyedâr olan Muâvenet-i Milliyye Cem'iyet-i Hayriyyesi'ne emniyetsizlik gösterip de [2](لَا تَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ) hadîs-i şerîfinin vüsûkuna mı i'timâd etmiyorlar? Yoksa verdikleri iânâtı mahzâ ibtigāen li-merzâtillâh sırren veriyorlar da bizim mi haberimiz olmuyor? Her ne ise verecekleri iâneleri eğer [3](اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ) müsâade-i ilâhiyyesine istinâd ile alâniyeten verirlerse hem kendilerinden aşağı tabakalarda bulunanlara bir tâziyâne-i teşvîk olur; hem de bir müddetten beri kansızlıkla, hamiyetsizlikle ithâm edilen Osmanlılar'ın hûn-ı la'lîn-i hamiyyetlerinin pek ziyâde galeyânda bulunduğunu alenen ibrâz ile hem bizi ve hem kendilerini sûizan isminden kurtarmış olurlar.

Allah ism-i a'zamı anılınca onun azamet-i şânından titreyenler, âyetleri tilâvet edilince imanları artanlar beri gelsinler ve işitsinler ki kulları için daima hayrı irâde ve ihtiyâr buyuran Zât-ı ecell ü a'lâ Hazretleri [4](مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا...) buyuruyor. Bizden karzen para istiyor. Mukābilinde ed'âf-ı kesîresini ihsân buyuracağını vaad buyuruyor. Allahu Teâlâ Hazretlerinden daha doğru söyleyen var mıdır? Bu halde acaba bir mü'mîn mümkün ve mutasavver midir ki Allah'ın hazînetü'l-gayb-ı ihsânından kat kat bedelini vermek murâd-ı inâyetiyle uzattığı yed-i kudretini reddedip de istiğnâ göstersin? Her saâdetin büyüğü rıdvânun minallah değil midir? Hani Allah'ın rızâsını taleb edenler? Hani o ağniyâ-yı şâkirîn ki hasbünallah desinler de rızâ-yı Bârî'yi istihsâl için hem bol bol bezl-i sadakāt etsinler, hem de bunları istisgār ile indallah muâheze olunacaklarından korksunlar!

Ey mütemevvilîn-i ümmet! Görüyorsunuz ki vatanın selâmeti uğruna can vermekten başka sermâyeleri olmayan fukarâ-yı sâbirînin teaffüf ve gınâ-yı kalb ile dişlerinden, tırnaklarından artırdıkları üç beş kuruştan bir şey çıkmıyor! Aman Allah aşkına artık kîse-yi hamiyyetinizin ağızlarını açınız! [5](وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ...) fermânını yerine getirmekten geri durmayınız: Veriniz, veriniz ki bakiyye-i emvâliniz mutahhar, ağniyâ-yı şâkirînden bulunduğunuz müsellem olsun!

(اليَدُ العُلْيَا خَيْرٌ مِنَ اليَدِ السُّفْلَى)[6]

Hamiyetli her ferd-i Osmânî'nin donanmaya iâne vermek emel-i muazzeziyle birçok fedâkârlıklarda bulunduğunu görüp duruyorsunuz da hâlâ bîçâre milleti nâr-ı intizâr ile

[1] Âli İmrân, 3/110.
[2] İbn Mace, *Sünen,* Kitâbü'l-Fiten, 8.
[3] Bakara, 2/271.
[4] Bakara, 2/245; Hadîd, 57/11.
[5] Mâide, 5/2.
[6] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'z-Zekât, 18.

yakıp kavuruyorsunuz! Hâlâ içinizde Averof'un milleti için ibrâz ettiği o büyük hamiyetin binde birine muâdil bir hamiyet sahibi çıkmıyor! Siz bu ittihâd-ı millîye bîgâne kaldıkça biz acaba bunlar da mı o adları batasıca erkân-ı istibdâd gibi hâlâ tekâsür-i emvâl ile iftihâr edip duracaklar diye şüpheye düşüyoruz. Allah için olsun milleti bu şüpheden kurtarınız. Eğer servet yalnız müfâhare için, yalnız fukarâyı kahr için ise yere geçsin!

Allah'ın vüs'at-i kerem ü ihsânına uğrayanlar sia-i mâliyyelerine nisbeten ve Mün'im-i Hakīkī Hazretlerine teşekküren külliyetli iânelerde bulunsalar acaba fakir mi olurlar? Şükür izdiyâd-ı ni'mete sebep değil midir? Şâyed fakir olacağız havfından imsâk ediyorlarsa mutlaka nefsin temâyülâtına, mutlaka şeytanın tesvîlâtına kapılmış oluyorlar.

Cenâb-ı Hakk'ın kemâl-i fazl u kereminden verdiği servet ve gınâyı ketm ile hakkullahı edâdan imtinâ eden erbâb-ı servet ve hisset bilmiş olsunlar ki mahalline masrûf olmayan emvâl ne kendilerine, ne de evlâtlarına hayır değil, şerdir. Muttasıl servet iddihâr edenler azâb-ı elîm ile mübeşşerdir. Likā-yı[1] âhireti idrâk saâdetine mazhar olan bir mü'-min kalb-i selîmden başka hiçbir şeyin revâcı olmayan dâr-ı âhiret için bütün servetini **[313]** ardına mı bırakır? İmânın alâmâtından değil midir ki sahibini tâât u hasenâta tergīb etsin. Yoksa nefisleri için takdîm edecekleri şeyin cezâ-yı cezîlini indallah bulacaklarından emin mi değiller? Yoksa, yoksa alacakları gemileri idâre edecek kaptanların fıkdânından mı korkarak para vermekte tereddüd ediyorlar? Onlar emin olsunlar ki alacakları Dritnoları [2](ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا) irşâd-ı lâhûtiyânesiyle Allah'ın bizim için teshîr etmiş olduğu denizlerde at gibi oynatacak ve ecdâdımıza hayrü'l-halef olup da sancağımızı şereflendirecek kaptanlarımız yok değildir. "Biz Türkler" diye kendisini Osmanlılar'a takdîm eden âlî-cenâb amiralimizin sâye-i feyzinde Avrupalılarla dûş-be-dûş-i i'tilâ olacak birçok kaptanlar yetişmektedir. Artık insaf edelim. Cihân-ı medeniyetten utanalım. Milletçe teşebbüs ettiğimiz bir işi meydana çıkaralım.

[3](قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ) fehvâsınca güftâr u reftârlarından artık sulh u silme temâyülleri olmadığı gün gibi âşikâr olan büyük fikirli komşumuz (!) bize karşı kemâl-i germî ile muhârebe tedârikinde bulunuyor! Zırhlılar alıyor! Girit erbâb-ı isyânı, Girit Yunanistan'a ilhâk olunacaktır diye bar bar bağırıyor da zenginlerimize hâlâ tanîn-i zübâb kadar te'-sîri olmuyor!

Cidd-i vatan imandan cüz olsun, imanın en ednâsı [4](اماطة الاذى عن الطريق) diye tavsiye olunsun da şefkatli mâder-i vatanımızın bir uzv-i mühimmi olan Girit'i çatır çatır koparmak için yolumuza çıkan kuttâ'-ı tarîkın eline kılıç verircesine bir vaziyet alalım! Vatana muhabbet böyle mi olur? Ana hakkı böyle mi ödenir? Enbiyânın meb'ûs olduğu buk'a-i mübâreke; Kâbe'yi, Beyt-i Makdis'i hâvî olan kenzullâh böyle mi muhâfaza olunur? Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmına, İncil ve Tevrât-ı Şerîf'in vesâyâsına böyle mi tevfîk-i hareket edilir?

Geliniz! İâne etmekte isti'câl ediniz! Nâsa birr ü ihsân ile emredip de nefislerinizi unutmayınız! Elbette siz ey zenginler! Bir yere gelseniz Girit'in Yunanistan'a ilhâkına sedd-i âhenîn olacak bir Dretnot değil, birkaç tanesini alabilirsiniz, veriniz! Kendi eliyle bir akçe vermek kendinden sonra bin altına vasiyet etmekten hayırlıdır. Mal ile cihad etmek düşman ile cihad etmekten ahyardır. Cenâb-ı Allah nefislerimizi, mallarımızı cennet ile iştirâya tâliptir. Acaba cennetten iyi bir bahâ, Allah'tan a'lâ bir müşterî olur mu? Günâhlarının ikābından dolayı halâsa çâre arayanlar, müflihûn zümresine dâhil olmaya tâlip olanlar, zamanımızda hakkın kuvvet olduğunu takdir edenler Girit'teki mukaddes hukūk-ı hükümrânîmizin bir an evvel tasdik ve teslim olunduğunu görmek arzû edenler, a'dâmızın şemâtetlerine [5](مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ) ile mukābele etmek isteyenler, Avrupa'nın yaramaz çocuğunu harb ü darbden vikāye ile Avrupa'nın teveccühünü kazanmak, ser-tâc-ı iftihârımız olan (Osmanlı) nâmını âleme hürmet ve muhabbetlerle yâd ettirmek talebinde bulunanlar, donanma iâne-i milliyyesine şitâb eylesin.

Hemen Cenâb-ı Hak iki ısba'-i Rahmânî arasında olan kalplerimizi hayır cihetine imâle buyursun âmîn.

Mekteb-i Bahriyye Muallimlerinden Binbaşı
Sâlih İhsan

ENCÜMEN-İ TERCÜME TEŞKÎLİNİN MAKĀM-I HİLÂFET'E LÜZÛM VE EHEMMİYET-İ ŞER'İYYESİ

Küre-i arzda livâ-i Ahmedî altına tecemmu' eden akvâm-ı muhtelife-i İslâmiyye'nin mütekellim oldukları elsine add ü ihsâdan efzûn ise de başlıcası Arap, Fars, Türk-Tatar, Urdu lisanlarından ibârettir.

Malûmdur ki bu kitle-i muazzama-i İslâmiyye'yi teşkîl eden üç yüz, üç yüz üç elli milyon müslümanın hemen hemen bir rub'unun lehçeleri Türk-Tatar lehçeleridir.

İşte anâsır-ı İslâmiyye'den bu unsur bidâyet-i ihtidâsından beri dîn-i mübînin şân u şerefini i'lâ uğrunda bezl-i mechûd ederek lisanları lisân-ı Kur'an olmadığı hâlde onun edebiyâtında ve ondan iktibâs olunan kâffe-i ulûm u fünûnda pek büyük eâzım yetiştirmiş oldukları vâreste-i beyândır.

Eslâf, ahlâf "rahimehumullah" sultânü'l-elsine olan lisân-ı Arab'ın bir lisân-ı dînî olduğunu ve bütün müslümanların buna şiddet-i ihtiyaçları bulunduğunu pekâlâ keşf ü idrâk ettiklerinden atf edilecek ehemmiyyet-i lâzımede aslâ kusur etmeyip var kuvvetleriyle te'lîfâtlarını lisân-ı Arab üzerine tedvîne şitâbân olmuşlardır.

Ve bâ-husûs o zamanlar lisân-ı Arab'ın bugünkü Fransız lisânı gibi lisân-ı umûmî şeklini alması onların bu babdaki ikdâmâtına epeyce yardım etmiştir. Lâkin lisân-ı mâder-zâd-

[1] Metinde "likâd" şeklindedir.
[2] Hûd, 11/41.
[3] Âli İmrân, 3/118.
[4] "Yol üzerindeki engelleri kaldırmak."
[5] Âli İmrân, 3/119.

larına her nedense lâyık ve lâzım olduğu derecede ihtimâmı vermediklerini lisânımızın hâl-i hâzırı irâe etmektedir.

Kâffe-i akvâm-ı mütemeddine kendi lisanlarına bir "mes'ele-i hayâtiyye" nazarıyla bakarak terakkī ve tevessü'ü için her türlü fedâkârlığı esirgememişlerdir. Hele bu kurûn-ı ahîrede lisana verilen ehemmiyyet-i azîme çok ileri gitmiştir. Çünkü bir kavmin kesb-i kemâl etmesi, mevcûdiyyet-i siyâsiyyesini kazanması zengin bir lisana yani "hızâne-i ulûm u fünûn" ıtlâkına şâyân, edebiyâtı vâsi' bir lisana sâhip olmağa mütevakkıf olduğu erbâb-ı dehâ nezdinde müsellem hakāik-i bedîhiyyedendir.

Ez-cümle akvâm-ı mütemeddineden İngilizler, Almanlar, Fransızların lisanlarını ele alalım; bunlar bundan az vakit mukaddem lisan ıtlâkına lâyık olmayacak bir hâl-i ibtidâîde ve ulûm u fünûndan mahrum bulunuyor iken mesâî-i fevkalâdeleri sâyesinde bugün o derece tekemmül etmiştir ki âdetâ bütün ulûm u fünûn-ı atîka ve cedîdenin tercümânı kesilmişler. Bu lisanlara **[314]** tercüme edilmemiş âsâr-ı ilmiyye ve ahlâkiyye kalmamıştır. Hattâ bu son zamanlarda elsine-i şarkiyye mekteplerinden mezun müsteşrikler ve bilâd-ı Arabiyye'de ulûm-ı dîniyye ve ahlâkiyyemizi tahsil ile uğraşan garblılar o hayret-efzâ sa'y ü ictihâdlarıyla kütüb-i dîniyyemizden *Buhârî-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* gibi daha nice tarihe, siyere, ahlâka, vesâir ulûm u fünûna dâir olup kütüphânelerin köşelerinde atılıp kalmış, hattâ isimlerini bile hâlâ kulaklarımız duymamış âsâr-ı kıymetdârı lisanlarına tercüme ederek benimsemişler ve bir taraftan da muttasıl tercüme etmektedirler.

Biz, ki bin seneden beri bir tahrîrî ve edebî lisana mâlikiz, bu kadar müddet zarfında lisanımızın kelimâtını cem' edip ne mükemmel bir kāmûs, ne de kavâidini bi-hakkın zabt edip muntazam bir sarf, nahiv kitabı vücûda getirmediğimiz gibi; lisan-ı celîl-i Arab üzerine tedvîn edilmiş müellefât-ı dîniyye, ahlâkiyye ve fenniyyemizin çoğu, daha doğrusu hiçbirisi bi-hakkın usûl-i tercümeye âşinâ zevât tarafından lisânımıza nakledilmemiştir.

Hâlbuki elli altmış milyonluk bir cem'iyet-i muhtereme-i İslâmiyye'nin yüzde beşi lisân-ı dînî üzerine muharrer ahkâm-ı Kur'âniyye'yi fehm ü idrâk edebilse de, mütebâkīsinden lisânımıza tercüme edilen âsârı anlamak iktidârını hâiz olanları eslâf ve ahlâfın bu babdaki noksan sa'y ü ictihâdlarının kurbânı olup gidiyorlar.

İşte bundan başka bu müsâmaha ve lâkaydları bugün ulemâmız ve bâ-husûs bizim muhîtimizin ulemâsı nezdinde lisân-ı mâder-zâdımız üzerinde şedîd bir hiss-i nefret uyandırmıştır. Bu zevâtın çoğu az çok lisânımız üzerine yazılan bir eseri alıp mütâlaa etmeye tenezzül etmedikleri gibi, Türkçe eserlerden ferâiz-i dîniyyesini öğrenenlere "Türkiyât ve tevârîh mollası" demek gibi istihzâ-âmîz tabîrlerle söylediklerini sem-i itibâra almazlar. Hattâ mekteplerimizde yarım yamalak okunan nahiv, sarf, coğrafya, hesap... Hülâsa, ilm-i hâlden başka her ne olursa olsun tedrîs olunması aleyhinde, tâbi' ve mahkûmu oldukları hükûmetle hem-dest-i vifâk olarak, ısrâr eylemektedirler. Bilmem bu acıklı, sâf-dilce harekâta ne vakit hâtime çekeceğiz!..

Şimdiye kadar ne olmuş ise olmuş, hiç olmazsa yirminci asırda biz müslümanlar ve bâ-husûs sınıf-ı ulemâmız, milel-i hâkime kendi nüfûz ve idâreleri altında bulunan akvâm-ı mahkûmenin lehçelerini sâha-i âlemden silmek veyahud terakkī ve teâlîsine sed çekmek için gûn-â-gûn hıyel ve desâis ittihâzından geri durmadıklarını görüp dururken, bu gibi mesâil-i hayâtiyye karşısında mütenebbih, müteyakkız olmayışımız hakîkaten her mü'min-i mütebassırın kalbini dâğdâr eden ahvâl-i müessifedendir.

Lisânımızla lisân-ı Arab'ın yekdiğerine olan münâsebât-ı dîniyyesiyle bir lisanla mütekellim "Türk-Tatar" akvâm-ı İslâmiyye'si efrâdının taarrüb etmek ihtimâli olmadığı nazar-ı im'âna alınacak olursa aklen ve mantıken bir ümmetin ulemâ-i edyânı üzerine, lisân-ı dînimiz üzerine telif ve tedvîn edilen kâffe-i dürer-i hakāiki lisânımıza nakl ü tercüme etmeleri derece-i vücûbda olduğu meydana çıkar. Zîrâ [1](فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ) kavl-i celîlinin mantûk-ı münîfince Peygamber-i Zî-şân'ın vâris-i teblîğ ve tebyîni olanlar bu vazîfe-i mukaddese-i dîniyyeyi ancak bu sûretle bi-hakkın îfâ etmiş olurlar. Aks-i hâlde mesâî-i dîniyye ve ilmiyyelerinden mensup oldukları ümmetin kısm-ı a'zamı fâide-mend olamazlar.

Bundan başka lisânımızın bir derece edebiyâtına vâkıf olarak onun üzerine mütercem âsârı okuyup anlayabilecek ehl-i imanı hüküm ve mezâyâ-yı dîniyyemizden mahrum bırakmak revâ-yı hak mıdır? Yoksa ferâiz-i dîniyyenin mâadâsı ahlâk, siyer ve sâir ulûm-ı şer'iyyeye kesb-i vukūf etmek isteyen her müslümana tahsili hayli senelere mütevakkıf olan ulûm-ı Arabiyye'yi öğrenmek farz-ı ayn mıdır? Hayır! Eğer böyle olmuş olsa idi ümmet-i Muhammed'in kavm-i necîb-i Arab'dan mâdâsı üzerine bir emr-i sa'b tahmîl edilmekle, [2](لاخرج فى الدين) düstûr-ı muhkemine muhâlefet edilmiş olurdu.

Şu kadar var ki kelâm-ı celîl-i ilâhîyi, ehâdîs-i nebeviyyeyi fukahâ-i izâmın bunlardan istinbât, istihrâc ettikleri ahkâm-ı şer'iyyeyi bilip nâsa teblîğ etmek bir emr-i dînî-i zarûrî ve bu ise lisân-ı Kur'ân'ı tahsile mütevakkıf olduğundan bir kazâ veya vilâyet ahâlîsine lisân-ı Arab'ın edebiyâtına ve onun üzerine tedvîn edilmiş kâffe-i ulûm-ı dîniyyeye vâkıf ricâl yetiştirmek farz-ı kifâyedir.

İşte bu dakīkayı pîş-i te'emmüle almış olan İbrâhîm Hakkı, Nef'î, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Nedîm, Şeyh Gālib, Cevdet ve Zîyâ Paşalar gibi bazı halef dînen uhdelerine terettüb eden hıdemâtı epeyce ibkā etmişler "rahimehumullah". Asrımızda ise bu ihtiyaç daha ziyâde kesb-i şiddet ederek yalnız âsâr-ı Arabiyye'yi lisanımıza nakletmekle mündefi' olmuyor. Çünkü [3](وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) düstûr-ı ilâhîsine imtisâlin mukaddime-i lâzımesini teşkîl eden bir cihet vardır ki o da garb medeniyetinin netîce-i mesâîsi olan ulûm u fünûna kesb-i vukūf eylemektir. Bu maksad-ı meşrûun az bir zamanda meydana gelerek beyne'l-İslâm taammüm etmesine yegâne çâre-sâz olacak bir tedbîr-i âcil varsa o da teşekkülünü arzû ettiğimiz "Encümen-i Tercüme"dir.

İşte makām-ı hilâfet-i uzmâ kendisine maddeten ve mâ-

[1] Nahl, 16/82.
[2] "Dinde güçlük yoktur."
[3] Enfâl, 8/60.

nen merbût olan müslümanlara karşı olan vezâif-i meşrûasından birisi ve hem de pek mühimmi olan "Encümen-i Tercüme"yi teşkîlde kat'iyyen ihmâl göstermemelidir. Hattâ bu lüzûm, ilim ve fazîletin yegâne hâdimi olan devr-i sâbık evâilinde keşfedilerek bu husûsta bazı zevât tarafından teşebbüsâtta dahi bulunulmuş ise de işe başlar başlamaz derhâl dûçâr-ı indirâs olmuştu.

Hükümât-ı garbiyye terakkī ve teâlîleriyle tev'em olan bu gibi encümenleri bizler vâdî-i gaflette pûyân iken te'sîs etmekle medeniyyet-i fâzıla-i İslâmiyye'yi tedkîke koyuldular.

Bizler ise o medeniyyet-i hakīkīyyeyi beşeriyete, insâniyete ta'lîm eden Nebiyy-i Zî-şânın ümmeti olduğumuz hâlde hâlen onu nâtık âsârı lisân-ı mâder-zâdımıza nakl ü tercüme edememişiz!..

[315] Şunu da temennî ve ihtâr ediyoruz ki "Encümen-i Tercüme" azâlarını akvâm-ı garbiyye lisanlarından başlıcaları olan Fransız, İngiliz, Alman, İtalyan lisanlarına esaslı bir sûrette âşinâ ve usûl-i tercümeye bi-hakkın vâkıf zevât teşkîl etmelidir. Ve bâ-husûs encümenin âsâr-ı Arabiyye tercümesi hey'etini üstâd-ı şehîr Manastırlı İsmail Hakkı ve fâzıl-ı muhterem Hacı Zihni Efendiler ve Babanzâde Ahmed Naîm ve Dârülfünûn müdîri İsmail Hakkı ve dâr-ı mezkûr edebiyat muallimîninden Mehmed Âkif Beyler gibi bi-hakkın usûl-i tercümeye âşinâ zevât teşkîl ederse makâm-ı hilâfet âlem-i İslâm'a hakīkaten büyük bir hizmet etmiş olurdu.

Kırımlı Yakup Kemal

LİSÂN-I ECNEBÎ TAHSÎLİNDE MAHZÛR-I ŞER'Î YOKTUR

Kemâlât-ı beşeriyyeyi kuvveden fiile çıkarmayı arzû eden benî nev'imi iki sınıf üzere buluyorum:

Bir sınıfı lisân-ı Arabî'yi taallüm ile elsine-i sâire tahsilini aslâ nazar-ı ehemmiyyete almıyor. Diğer sınıfı, lisân-ı ecnebîyi öğrenmeye ihtimâm edip lisân-ı Arabî'yi taallümde tekâsül gösteriyor.

Hâlbuki terakkıyyât-ı beşeriyye ve hizmet-i mukaddese-i dîniyye ve vataniyye lisân-ı Arabî ile lisân-ı ecnebîyi dahi tahsile sâik bulunuyor.

Birinci sınıfın lisân-ı ecnebîyi öğrenmekten ibâ ve imtinâlarından efkâr-ı umûmiyyelerinde lisân-ı ecnebîyi tahsilde güyâ bir mahzûr-ı şer'î var imiş gibi bir şey anlaşılıyor.

İkinci sınıfın dahi lisân-ı Arabî'yi öğrenmeye cehd ü ikdâm etmediklerinden lisân-ı Arabî'nin elsine-i sâire üzere sâbit olan fazl ü rüchânını takdir edemedikleri hissolunuyor.

Sınıfeynden her biri bu hâl üzere devam ederler ise birer kanatlı kuş gibi per ü bâl-i kemâlleri nâkıs kalacağından evc-i bâlâ-yı terakkīye vâsıl ve sâid olamazlar.

Bi-kadri'l-imkân terakkıyyât-ı beşeriyyenin gāyet-i kusvâsına bâliğ olamayacakları gibi onlardan matlûb olan hizmet-i celîle-i dîniyye ve vataniyyenin dahi kemâliyle îfâ olunamayacağı vâzıhtır.

Şu hâlde her iki sınıfın tekemmülüne hâil olan şüphelerini hall ü izâle ile müntehâ-yı kemâlât-ı beşeriyyeye tayerâna müstaid bir tâir-i kudsî gibi olmaları husûsuna hass ü tergīb fikriyle lisân-ı Arabî'nin elsine-i sâire üzere rüchânını beyân ve lisân-ı ecnebî tahsilinde aslâ bir mahzûr-ı şer'î bulunmadığını i'lân eder bir makale tahrîrini münâsib gördüm:

(رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا)[1]

Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'in aşîret-i akrebîni bulunan kavm-i Kureyş'in lisan ve lügati indallâh efdal-i elsine ve lügat olduğundan Kur'ân-ı metîn lisân-ı Arabî-i mübîn üzere nâzil ve kâffe-i ümem ve enâm arasında ahkâm-ı celîlesi münteşir olmuştur. (اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا)[2] kelâm-ı celîli ile (أَحِبُّوا الْعَرَبَ لِثَلَاثٍ: لِأَنِّي عَرَبِيٌّ، وَالْكَلَامُ عَرَبِيٌّ، وَلِسَانُ أَهْلِ الْجَنَّةِ عَرَبِيٌّ)[3] hadîs-i şerîfi bu matlabı isbât için kâfî ve vâfîdir.

Bu ecilden lisân-ı Arabî'nin elsine-i sâire üzere fazl ü rüchânı olduğunda iştibâh etmek hiçbir müslimin şânından değildir. Lisân-ı Arab'a âşinâ olan kimse vukūfu sebebiyle esâs-ı dîn-i İslâm olan âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i nebeviyyenin maânî-i zâhiresini fehm ü idrâk edeceğinden lisân-ı Arabî tahsili farz-ı kifâyedir. Öyle ise lisân-ı Arabî'yi taallüm veya ta'lîm eden zevât-ı kirâm veya bu husûslara sarf-ı himmeti tervîc eyleyen evliyâ-yı umûr ind-i İlâhî'de ecr-i cezîle nâil ve erbâb-ı hakīkat nezdinde medh ü sitâyişe mazhar olacakları vâreste-i beyândır.

Lisân-ı ecnebîyi taallüme gelince aklen ve naklen kabîh ve mahzûr değildir. Aklen kabîh olmadığı zâtında ilmin sıfat-ı kemâl, cehlin sıfat-ı noksân olması ulü'l-elbâb için bedâheten malûm bir emirdir.

Sıfat-ı kemâl olan bir şeyi taallümün kabîh addolunmayacağı zarûrîdir.

Naklen kabîh ve harâm olmadığı vücûh-i adîde ile müsbittir. Birincisi: Lisân-ı ecnebîyi taallüm nazar-ı şâri'de müstakbeh olsaydı lisân-ı mezkûru muhtevî kâffe-i elsine ve lügatı Ebu'l-beşer Hazret-i Âdem aleyhi's-selâma ta'lîm ve taallümünü Kitâb-ı Mecîd'inde bî-inkâr nakl ü beyân buyurmaz idi. Hâlbuki ta'lîm ve nakl-i mezkûrun vukūunu âyât-ı Kur'âniyye'den (وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا)[4] âyet-i kerîmesi nâtıktır.

İkincisi: Sûre-i Zümer'de mutlaka ilim erbâbı ile ilmi olmayan kimselerin derecede mütesâvî olmadıklarını tansîs eden esteîzü billâh (هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ)[5] âyet-i celîlesi umûmundan lisân-ı ecnebîye ilmin şer'an memnû olmayacağı bi-tarîki'l-işâre müstefâddır.

Üçüncüsü: Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz'in risâleti Kelâm-ı Mecîd'de (يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنِّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعًا)[6] kavl-i şerîfi mantûkunca kâffe-i nâsa âmm ve (قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَاْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَاْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا)[7] âyet-i kerîmesi mazmûn-ı münîfince Kur'ân-ı mu'ciz-beyânın mislini ityân ile taleb-i muâraza ins ile vâki

[1] Bakara, 2/286.
[2] Yûsuf, 12/2.
[3] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 5/369, hadis no: 5583.
[4] Bakara, 2/31.
[5] Zümer, 39/9.
[6] A'râf, 7/158.
[7] İsrâ, 17/88.

olduğu gibi cin ile de vâki olduğuna mebnî Efendimiz'in risâleti ins ü cinne şâmil ve kâffe-i enâm elsine-i muhtelifeleri üzere Resûlü's-sakaleyn Efendimiz'in kavmidir.

Binâen-alâ-zâlik sûre-i İbrâhîm'de [1](وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ) âyet-i kerîmesi işâret-i seniyyesinden Resûl-i Zî-şân Efendimiz'in tefhîm-i merâm ve tefehhüm-i kelâm husûsunda her kavim ile sühûletle lisanlarına göre mükâleme ve muhâtabe etmek için elsine-i muhtelife ve lügat-ı şettâ sahipleri olan bütün ümem ve enâmın lisanlarına âşînâ olduğu istinbât olunmuştur.

Lisân-ı ecnebîye ilm mahzûr veya mekrûh olsaydı lisân-ı ecnebî dâhil olduğu hâlde elsine-i muhtelifeyi Hüdâ-yı Hakîm Habîb-i Kerîm'ine muttali kılmaz **[316]** idi hâlbuki ilhâm-ı Rabbânî ile kavmi bulunan kâffe-i enâmın lisanlarına Efendimiz'in vâkıf olduğunu zikrolunan âyet-i celîle işâret buyurmuştur.

Dördüncüsü: Risâlet-penâh Efendimiz Zeyd bin Sâbit radiyallâhu anha hitâben, [2](تَعَلَّمْ كِتَابَ الْيَهُودِ؛ فَإِنِّي والله ما آمَنَ يَهُودُ عَلَى كِتَابِي) buyurunca Zeyd bin Sâbit Hazretleri nısf-ı şehr mikdârı bir müddet zarfında Yahudilerin kitâbet ve lügatlerini taallüm ve hattâ Resûlullah Efendimiz'in kavm-i Yehûd'a gönderilecek mekâtîbini lisanlarına göre kitâbet ve onlardan gelen merâsîli Efendimiz için kırâat ettiği senedât-ı sahîha ile Zeyd bin Sâbit Hazretlerinden rivâyeten Buhârî-i Şerîf'te mastûrdur. İşbu hadîs-i şerîften maslahat-ı müslimîn için ecnebî kitâbet ve lügatlerini taallümün cevâz ve meşrûiyeti bi-tarîki'l-işâre münfehim olur.

Beşincisi: Lisân-ı ecnebîyi tahsil câiz ve mübâh olmadığı farz olunsa [3](إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) hadîs-i şerîfinin istilzâm ettiği (الامُورُ بِمَقَاصِدِهَا) yani bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir kaide-i fıkhiyyesi mûcibince ecnebî lisanını tahsilden maksad âdât-ı fâsidelerine sülûk ve ittibâ değildir. Belki terakkıyyât-ı hâzıraya göre fünûn ve sanâyi'-i nefîselerini iktisâbdır. Ecnebînin maârif ve sanâyiini tahsil ise [4](اَلْعِلْمُ ضَالَّةُ اَلْمُؤْمِنِ حَيْثُ ما وَجَدَهَا اَخَذَهَا) hadîs-i hikmet-âmîzi mantûkunca câiz ve mübâhtır. Öyle ise lisân-ı ecnebîyi tahsil dahi câiz ve mübâhtır. Ecnebî hikmet ve san'atlarını tahsilden de garaz, mülk ve vatanı imâr ve din ü milleti ihyâ ve i'lâ etmektir. Bu ise kat'an vâcibdir. Öyle ise müterettibün aleyhi bulunan lisân-ı ecnebîyi taallüm dahi cezmen vâcibdir.

İslâm'ın hakkıyyetine delâlet eden hüccet ve bürhân îrâdı dahi cihâd cümlesindendir. Hüccet ve delâil-i tevhîde da'vet ile cihâdın âsârı mukatele ile cihaddan ekmeldir. Bu ecilden Hazret-i Risâlet-penâh Efendimiz İmâm Ali kerrema'llâhu veche Hazretlerine hitâben [5](لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدِكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ) buyurmuşlardır. Mukatele ile cihâda teşebbüs, ancak ecânib muvâcehesinde delâil-i sâtı'a ve berâhîn-i kātı'a bastıyla onları dîn-i İslâm'a da'vet ile cihâd ettikten sonra müstahsen olur.

Hüccet ü bürhân ile mücâhede ise eseri görülünce mukātele ile cihaddan müstağnîdir. [6](وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِى اٰدَمَ) kavl-i celîli mantûkunca cevâhir-i nüfûs-i insâniyye Hak Sübhânehu ve Teâlâ Hazretlerinin bu âlemde mahlûkat arasında mezîd-i ikrâm ile kendilerini tahsîs buyurduğu cevâhir-i şerîfedir. Zâtlarında fesâd yoktur. Fesâd hemen kendileriyle kāim olan sıfattadır.

Hücec ü berâhîn serdiyle cihad lisanlarını bilmedikçe müteyesser olamayacağından lisân-ı ecnebîyi tahsil farz-ı kifâye olur. Zîrâ farz-ı kifâyenin tevakkuf ettiği şey farz-ı kifâyedir. Şu hâlde farz-ı kifâye olan bir şey nasıl mahzûr addolunur. İşte görülüyor ki lisân-ı ecnebîyi taallümün mesâğ-ı şer'îsi bu vechile de sâbit olmaktadır. [7](اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ اَقْوَمُ).

Bolvadin **Yûnus-zâde Ahmed Vehbi**

* * *

ADÂLET-İ MUTLAKA YOKTUR

Beşeriyet semâlara çıkmış, bulutların sîne-i tezâdından elektriğin necm-i nûrunu -bir ağaçtan meyve iktitâf eder gibi sür'at ve sühûletle- almış denizlere dalmış, dalgaların şâhika-i telâtumunda buhar kuvvetinin amûd-i nûrânîsini bularak –âilesinin kâh maîşet ve muâşeretine bir mîzâb-ı âb kurar gibi kolaylıkla– kâinâtın seyl-i şuûnuna cereyân-gâh-ı ittihâd etmiş; toprağın zîrindeki câzibe kudretini âsumânın fevkindeki âmâl-i tayerân-ı beşere hâdim bilmiş; rûy-ı semâdaki kehkeşânları tarîk-ı terakkıyyâtı önüne meşâil-i sedâd gibi ikâme eylemiş. Fakat terakkıyât ve ihtirââtının yâd-ı ulüvvüyle mübâhî ve mağrûr olan beşeriyet, adâlet-i mutlakayı –o mâhiyyet-i hakīkīyyesi lâyıkıyla bilinememekte elektriğe, o beşerin yed-i zabtına tamâmıyla girememekte buhara benzeyen– adâlet-i mutlakayı bulabilmiş midir?

Zannetmem.

Adâlet-i mutlakayı ne pâdişâh, hâkim, me'mûr nâm-ı muhtelifü'l-mâhiyyeti altındaki eşhâs-ı maddiyyeden biri bulabilmiştir, ne de hükûmet, mahkeme-i parlamen ünvân-ı mütebâyini'l-medlûlü altındaki eşhâs-ı ma'neviyyeden biri! Pâdişâhân-ı selef içinde Selîm-i Evvel gibi visâde-i saltanatı kalb-i millet olan bir Osmanlı hükümdârı kürenin bütün topraklarını kalem-rev-i hükûmetine idhâl etse yine nazar-gâh-ı kanâatini dolduramazken bir âlimin pây-i şebdîzinden sıçrayan çamur parçasını –ser-i terettübüne zîver-i müebbed bilecek derecelerde– iğtinâm edermiş. Bir hükümdarın şân-ı hakkāniyyet-perestîsine bundan mübeccel delil mi olur?

Fakat Selîm-i Evvel dediğimiz bu adl-i müşahhas adl-i mutlak tevsîm ettiğimiz o merdüm-girîz nûrun dest-res-i infilâkātı olabilmiş midir?

Zannetmem!

---

[1] İbrâhîm, 14/4.

[2] Benzer şekilde, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 347.

[3] Buhârî, *Sahîh,* Bâbü Bed'ü'l-Vahy, 1.

[4] (العِلْمُ) kelimesi yerine (الحكمة) ile, İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd, 15.

[5] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* I/332, hadis no: 332.

[6] İsrâ, 17/70.

[7] İsrâ, 17/9.

Meşrûtiyeti her devletin meşrûtiyetinden daha ihtiyar –ve fakat vücûd-ı şebâbî gibi– her devletin meşrûtiyetinden daha zinde olan İngiltere hükûmetinin parlameninde musâdemât-ı efkâr arasında –bazen makbereler zulümâtında fosforların iltimâı kadar donuk, bazen miyâne-i zalâm-ı şebde güneşin zuhûru kadar parlak– bir sûrette bârika-i hakîkatin tulûu görülmüştür. Fakat bu musâdemât-ı efkâr bulutları arasında adâlet-i mutlaka –velev ki bir gölge gibi müşevveş ve muzlim, velev ki bir şerâre [gibi] zaîf ve gayr-ı sâbit bir şekilde olsun– tecellî edebilmiş midir?

Zannetmem!

Hazret-i Ömer'i alalım; mezarındaki kemiklerine Frenkler –salîb-i adâlet gibi– tapar, toprağındaki siyahlıkları, müslümanlar, fikr-i adâlete âit gurûb levhalarının zılâl-i bakiyyesi bilir. Zemîni –yıkılmaktan masûn bir taht-ı saltanat– fezâyı –zabt edilmekten muarrâ bir tâc-ı mübâhât– bilen bu İslâm halîfesine başındaki süslü taç –dûş-i vicdânına yığılmış vebâl-i zulüm gibi– ağır gelirmiş. Altındaki **[317]** taht –pây-mâl edilen hukūk-ı ibâd gibi– nigâh-ı sâibine çirkin görünürmüş.

Düşünmeli ki yalnız hükûmetin esâs-ı âdilini te'sîs değil dinin istikbâl-i âlîsini te'yîd eden bir halîfe nâsıyesi cebîn-i tefekkürünü –bir taşın pek de nevâziş-kâr olmayan elleri arasında– uyuturmuş. Düşünmeli ki huzûr-ı vakārı kayâsireye ra'şe-i mehâbet veren bir halîfenin felâh-ı dîn ü kavm için darabân eden kalbi –etbâının ayaklarından arta kalan topraklar arasında– sükûn bulurmuş. Vücûdu hâk-i uryân, başı seng-i haşîn üzerinde olduğu hâlde bu emîr-i zî-şânın uyuduğunu tarih bize rivâyet ediyor. Fakat, adâlet-i mutlaka, ey nûr-ı fevka's-semâ, Ömer, o halîfe-i âdil-i İslâm bile pây-i istiğnâsıyla kırdığı taht-ı saltanatın enkazı üzerine değil, dest-i adâletiyle tatyîb ettiği kalplerin ta'mîr ettiği gönüllerin bâlâyı ta'zîmine çıksa –ey Adl-i Mutlak– yine sana yetişemez.

Gelelim sadede: Ey mahkemelerin ebvâb-ı her-dem küşâdesi önünde ictimâ eden halk-ı müsted'î, mehîb bir sükûtun cismâniyetleri kadîdleri şeklinde duran şu hâkimiyet kürsîlerinin önünde –sizler, ey müsted'îler– sadâ-yı şikâyet ve tazallümün bir şekl-i adalî ve uzvîsi gibi yükseldikçe o mehâbetli sükût ile bu fecâatli sadânın mev'id-i telâkīsi ancak nisbî bir adâletin sayha ve sâha-i zuhûrudur.

Hâkimiyet kürsîlerinin yeşil renkli çuhaları ile maktûl âilelerinin mazlûm dûdmânlarının kara çehreli sütre-i mâtemleri arasında en kısa tarîk –adâlet-i nisbiyye– tarîk-i muhtasar ve müfîdidir.

Arzıhâller, istid'âlar, tazallüm-nâmeler hetk edilmiş birer bâkire ırzının zıll-i mâtemi ile gasb edilmiş birer masûm hakkının dem'a-i tazallümünden terekküb eylemiş birer midâd-ı beyân ile yazılsa bile –ey giryende vicdân-ı müsted'îler– sizler bu arz-ı hâller mukābilinde mehâkimden hükümler istihsâl eder i'lâmlar alırsınız. Hükümler istihsâl edersiniz ki şümûl-i meâlleri arz-ı hâllerinizin ma'nâlarından daha vâsi' ve daha metîndir. İ'lâmlar alırsınız ki aded-i sahâyifi arz-ı hâllerinizin aded-i kelimâtından daha çoktur. Çünkü mahkemelerin vâsiü'ş-şümûl hükümler verecek muktedir hâkimleri, kesîrü's-sahâif ilâmlar yazacak faal kâtipleri vardır. Fakat adâlet-i mutlakayı öyle bir mahkemeden bekleyiniz ki oraya arz-ı hâlsiz ve isimsiz mürâcaat edilir. İsmi ise mahkeme-i kibriyâdır.

Burada der-miyân ettiğim fikir ve maksad istemem ki sû-i tefehhümden tevellüd eden, ve pây-ı hiddetin zemîn-i ısrâra mütemâdiyen sukūtundan tehassül eyleyen gird-bâd-ı gubâr arasında bir sehm-i i'tirâzın cerîhadâr vürûdu olsun. Maksadımı açık söyleyim: Hiç şüphe yoktur ki şuabât-ı hükûmet içinde adâletin tecellî ve teâlî ettiği yerler mahkemelerdir. Ve yine hiç şüphe yoktur ki hâkimler, redî çehreli, mâsivâ mâhiyetli birtakım gayr-ı meşrû' emeller bir sürü gayr-ı ma'kūl münakkısların firîfte-vicdân mağlûbları olmaktan her zaman müteâlîdir. Fakat bendeniz adâlet-i mutlakanın fıkdânındaki sebebi evvelâ kānûnlara ircâ ederim. Evvelen: her memlekette vâzı'-ı kānûn, muhîttir. Hiçbir yerde –ne bir şahs-ı maddî ne bir şahs-ı ma'nevî– vâzı'-ı kānûn olamaz. Eşhâs-ı maddiyye ve ma'neviyye kānûnların vâzı'ları değil kâtipleridir. Meselâ vâzı'-ı Kānûn-i Osmânî –hasren– muhît-i Osmânîdir.

Şu kaziye teslim edilince adâlet-i mutlakanın müddeiyyât-ı mevcûdiyyetine sorarım hangi muhît o mertebe-i kemâlâta varmıştır ki muhassalası ancak adâlet-i mutlaka olan îcâbât ve ilcââtın cereyân-gâhıdır. Demek ki adl-i mutlakın illet-i fıkdânını evvelâ muhîtlerin –uzak, yakın hiçbir istikbâl için imkân-ı telâfîsi mevcut olmayan– nekāyisinde aramalıdır.

Sâniyen: Kānûnlar muhîtler ilcââtının insanlar tarafından gördüğü telakkīye göre bir şekl-i taayyün alır. Hâlbuki beşeriyyet-i hâzıra bir insâniyyet-i mütekâmile midir ki –telakkīsi ile taayyün eden– kānûnlarda nisâb-ı kemâl bulunsun. Binâenaleyh adâlet-i mutlakanın civâr-ı tecellîsine –Zât-ı Ulûhiyyet'in kurb-i kibriyâsı gibi– beşeriyet yükselmekten âcizdir.

Sâlisen: Hâkimler ki kānûnun bazen yed-i lutf u sıyâneti bazen pây-i kahr u zecridir, hepsi aynı seviyye-i ahlâk ve hilkatte midir. Hâkim vardır ki -hasenât-ı adli izhâr etmektekānûnun yed-i yemîn ü mü'temenidir. Yine hâkim vardır ki –şer ve bedbahtîye delil olmakta– bir yed-i yesâr derekesindedir. Hâkim-i mü'temen bir yed-i yemîn-i sıyânet gibi bir hemzde fikirlere cerîha-dâr kalplere sokulur. Hâkim-i mühîn bir yed-i yesâr-ı sirkat gibi kîse-i zer-i meşhûne, ceyb-i ihsân u âtıfete dalar ve oradan çıkınca begal-i ekâbire dâmân-ı inâyete sığınır. Fakat bugün şerîat nûruyla meşrûtiyet sâyesi imtizâc ederek bir sabâhü'l-hayr-ı hakkāniyyet şeklinde mülkün her tarafını kuşattı. Binâenaleyh hükkâm-ı Osmâniyye, içlerinde –hiçbir müstesnâ-yı mülevves mevcut olmayarak– umûmen *Mecelle*'nin ta'rîf-i ma'rûfuna muvâfık hilkat ve ahlâkta adamlardan intihâb edildi. Lâkin her hâkim kānûnun meâl ve maksadını âile ve muhîtinden aldığı terbiye, meslek ve mektebinde gördüğü tahsil dâiresinde; dimâğındaki tefekkür kudreti, vicdânındaki tahassüs melekesi mertebesinde; nazarına âit hikmet, teemmülüne has vüs'at derecesinde tayîn eder. Hâkim var mıdır ki bütün bu mezâyât-ı insâniyyeyi nefsinde cem' etmiş olsun? Hâkimin

böylesini memleketimizde değil, hârikāt-ı hilkat yetiştiren bir muhît-i muhayyelde de bulamayız.

Midhat Cemal

ÂLEM-İ İSLÂM
"MEKKE-İ MÜKERREME"

Sırâtımüstakīm risâlesine arasıra makale takdim etmeyi kendim için mu'tâd edinmiş ve bunu bir şeref addederidim. Bugünlerde ise meşâgil-i seferiyye ve menâsik-i hacc-ı şerîf dolayısıyla bir şey yazamayışım hazır söylenmiş sözlerin cem'ine beni sevk etti. Bu cümleden olarak Hidîv-i Mısır Abbâs Hilmi Paşa, Emîr-i Mekke, vâli vekîli Emin Bey Efendi hazerâtıyla daha birkaç zevât-ı kirâmın **[318]** bir gece vukū' bulan bir ictimâlarında vekîl-i müşârün-ileyh tarafından îrâd buyurulan nutkun bir nüshasını leffen takdim ediyorum, risâlenin mesleğine tevâfuk ettiği takdirde derc ü neşr buyurulması bâbında.

Üsküplü **Hâfız Ferid**

SÛRET-İ NUTUK

Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyye'nin mihmân-ı zî-şânı, devlet-i muazzama-i Osmâniyye'nin mahbûb-i vicdânı hidîv-i mufahham Paşa Hazretleri!

Bendeniz sâât-i hayâtiyyemde hâtıra-i mübeccelesi ile'l-ebed pâyidâr kalacak olan şu mesûd dakikada iki nokta-i nazardan dimâğ ü vicdânımda uyanan efkâr-ı ulviyye ve hissiyyât-ı necîbenin tesîrâtı altında bulunmaktayım. Bunların birincisi hayât-ı resmiyyemin gâye-i âmâli itibâriyledir ki hilâfet-i İslâmiyye ve hükûmet-i Osmâniyye'nin en pâk ve nezîh anâsır-ı güzîdesinin, on iki milyon Mısırlının timsâl-i ulvîsi olan zât-ı âlî-i hidîvânelerinin şu belde-i mübârekede zât-ı şevket-simât-ı Hazret-i Pâdişâhî ile Devlet-i Aliyye'ye karşı pek büyük bir hiss-i merbûtiyyet ve aşk-ı hamiyyetle perverde buyurdukları hissiyyât-ı ta'zîm-kârâne ve temenniyyât-ı Hudâ-pesendâneyi telakkī eylemekle mübâhî ve mes'ûd oldum. Mekke şehri gibi sıdk u ihlâsın minber-i kudsîsi olan bir belde-i tâhireden yükselen sadâ-yı bülendleri o nidâ-yı hakīkattir ki bunun, bundan on dört asır evvel şu cibâl-i mübâreke arasında tereffü eden esvât-ı celîle gibi samîmî olan tanînleri kızgın kumlu çöllerin, ak köpüklü denizlerin üzerinden bir aks-i sadâ-yı îmân-ı kudsiyyetle, bir sür'-at-i fikriyye ile geçecek; bu sûretle Kahire'nin aşk ve emellerini İstanbul'un âgûş-ı tahassür ve samîmiyyetine tevdî eyleyecek ve bir hayırlı evlâd bir müşfik pederi dil-şâd edecektir. Binâenaleyh bu peyâm-ı âlînin bütün nifâk ve mefsedetlere rağmen te'mîn edeceği zaferi, tevlîd eyleyeceği hayr-ı müstakbeli bütün mevcûdiyyet-i mütefekkire ve mütehassisemle, bütün hürmet-i vicdâniyyemle selâmlarım.

İkincisine gelince: Bu da sırf şahsiyyet-i vicdâniyyemin tebcîl ettiği bir târîh-i mukaddese merbûtiyyet cihetiyledir. Evet, Hazret-i Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in teblîğe me'mûr buyurulduğu Kur'ân-ı Kerîm uhuvvet-i beşeriyyeyi haleldâr eden cinsiyet duvarlarını yıkmış; hatt-ı istivânın ve kutb-i şimâlînin bütün nesillerini, beyaz ve siyah ırkları livâülhamd-i İslâmiyyet'in sâye-i uhuvvet ve ittihâdı altına da'vet eyleyerek birçok vücûdlara bir rûh ifâza etmiş, birçok milletleri ümmet-i vâhide hâline getirmiştir. Bunun içindir ki ihtiyar ehrâmların gölgeleri altında kalbini dinleyen bir Mısırlı'nın aşkı, eski pagodların harâbeleri üzerinde tefekküre varan bir Hindlinin rüyâsıyla hem-âhenktir. Mâverâü'n-nehr kıyılarında beşiği sallanan bir Türk Atlas dağlarında mezarı kazılan birbirinin mâtemiyle dil-hûndur. Biz bu ittihâd-ı iman ve vicdânın füyûz-i kerîmesiyle birbirimizin sürûr ve elemlerimize, ümîd ve emellerimize iştirâk ederiz; birbirimizin eâzım ve dühâtıyla iftihâr eyleriz. Bize bu ders-i uhuvveti, bu rûh-ı ittihâdı veren bugün ihrâm-pûş-i müsâvât oldukları hâlde tavâf buyurduğunuz şu Kâbe-i Muazzama'dır. Kâbe-i Muazzama, üç yüz milyon ihvân-ı dînimizin kıble-gâhı olan bu beyt-i İlâhî tavâf olunduğu zaman her İslâm'ın hâfızasında buraya hizmet eden birçok eâzımın, birçok dühâtın isimleri uyanır ve alel-husûs bunların arasında Kavalalı Büyük Mehmed Ali Paşa'nın sîmâ-yı dindârı göz önüne gelir. Bendeniz de Beyt-i ilâhî['yi] ilk defa tavâf eylediğim vakit böyle oldum. Sizin cedd-i muhtereminiz, bizim mâ-bihi'l-iftihârımız olan o mübârek vücûdu tahattur ettim. Kendisi için perverde edegeldiğim hiss-i ta'zîmi vicdânımda pür-galeyân buldum. Eğer müsâade buyurursanız bu tuhfe-i hürmeti zât-ı âlî-i fahîmânelerine, onun rûh ve dehâsının yaşadığı vücûd-ı muhtereme arz ve ithâf edeyim.

ÂSÂR-I NEFÎSE-İ İSLÂMİYYE

Maârif-i umûmiyye nâzırı Emrullah Efendi eslâf-ı kirâmın kütübhâne-i irfân-ı millete bir yâdigâr-ı güzîni olan pek çok âsâr-ı nâdire ve nefîse-i İslâmiyye'nin bazı Avrupa matbaaları tarafından tab' ve temsîl edildikleri hâlde memleketimizde nüshaları mâdûm denilecek derecede mahdûd olduğunu nazar-ı dikkate alarak o gibi âsârın Matbaa-i Âmire'de tab' ve temsîli için erbâb-ı vukūf ve ihtisâstan mürekkeb bir hey'ete havâle-i keyfiyyet edilmesini tensîb eylemiştir. Mezkûr hey'ete Meclis-i Maârif azâsından Hacı Zihnî Efendi Hazretleri riyâset edecektir.

§ Elsine-i ecnebiyyeden lisânımıza tercüme edilecek kitapların da Matbaa-i Âmire'de tab ve temsîli esbâbı istikmâl kılınacaktır.

ELVÂH-I İNTİBÂH:

Balkan Gazetesi Filibe müftîsi Süleymân Fâik Efendi nazar-ı dikkatine vaz' ediyor:

Müftî Efendi! Sâmia-i vicdânınızı biraz açınız. Bilmeyiz haberiniz yok mu? Süpürge Baba Câmi'-i Şerîfiyle Bey Mescid Câmi'-i Şerîfi partizanlar tarafından ekin anbarı ittihâz edilmiş, ekin deposu yapılmış!

Hâlbuki evkāf-ı İslâmiyye idâresi bu mebânî-i İslâmiyye için eyyâm-ı mübârekede yakılmak üzere yağ veriyor, imâm aylığı, müezzin aylığı ödüyor. Bundan böyle namazı ekinler mi kılacak?

Eğer bu câmiler lüzûmsuz ise, bir fetvâ-yı şerîf ısdâr ediniz de yıkılsınlar daha iyi? Her hâlde bu gibi hakaretlerden, rezâletlerden olsun masûn bırakılmış olur.

RUSYA MÜSLÜMANLARI

Osmanischer Lloyd'un muhâbir-i mahsûsu yazıyor:

Kânûnievvel-i Rûmî'nin on sekizinci günü Aftasov ve Karimov nâmında iki müslüman Rusya'nın (Ufa) şehri mahkemesinde muhâkeme edilmiştir. Bunlar geçen yaz bir kitap neşrederek bunda mekteplerde okunmak üzere Tatar lisanıyla tertip olunan kitapların Rus hurûfuyla yazılıp Tatar hurûfuyla yazılmaması hakkında Maârif Nezâreti'nce ta'mîmen teblîğ **[319]** olunan bir kararın geri alınması zımnında müslümanlara bir arz-ı hâl imzalanması tavsiye olunuyordu. Bu arz-ı hâl Petersburg'a gönderilip nezâretin kararı geri alınmıştır. Lâkin kitabı neşredenler "İttihâd-ı İslâm" fikrini neşretmekle taht-ı muhâkemeye alınarak kitabı neşredenlerin her biri birer aylık kal'a-bendlik cezâsıyla mahkûm edilmiştir.

ANADOLU MÜSLÜMANLARI

Tanîn'in Anadolu muhâbiri Sivrihisar'dan yazıyor:

Müslüman mekteb-i rüşdiyyesi yetmiş yaşından aşağı olmayan, otuz beş kırk senedir muallimlik ettiğini söyleyen, lakırdısını size duyurabilmek için ağzını kulağınıza bitiştiren bir muallim-i evvel ile muhtellü'ş-şuûr, marîzü'd-dimâğ refîkinin taht-ı idâresindedir. İhtiyar muallim tabâbetten, kimyâdan, hikmetten her şeyden bahsediyor. Mekteplerin vazîfesi hükûmete me'mûr yetiştirmek olduğundan sırf buna çalışılmasını, mektepten meselâ bir mal müdîri, nüfus me'mûru çıkarılmasını söylüyor.

Birçok şeyler söylüyor. Fakat hastalığı, ihtiyarlığı hasebiyle evinden ancak ayda bir iki defa çıkābildiğini, vazîfesini ifâdan artık âciz bulunduğunu, her ay aldığı maaşın kendisine haram olduğunu teslim etmiyor. Buraya hiç yanaşamıyor.

Çocuklar içerde oynamakla, itişmekle meşgul, bir gürültüdür gidiyor. Burada nezâfet, tahâret, hıfzus-sıhhaya riâyet gibi şeyler yoktur.

Bunun yanındaki ibtidâî mektebi de böyle, yüzden fazla küçük talebesi olan bu mektebe girilirken –bütün diğerlerinde olduğu gibi– pis ve müteaffin bir hava burnunuzu dolduruyor.

Diğer tarafta, yine bu Sivrihisar'da, Ermeni mekteplerine giderseniz büsbütün başka bir manzara karşısında bulunuyorsunuz. Yeni yapılmış, müteaddid dershânelere taksim edilmiş bir binâ, nâzik bir müdür, sınıflarda tedrîsâtla meşgul dört beş genç muallim, sonra derin bir sükût içinde çalışan talebe görülüyor.

Bu çocuklardan lâlettayin hangi birine sorsanız size her şeyden ma'lûmât veriyor. Hele Türkçe'de bunlardan bazısının Türk çocuklardan pek ileri giderek hatâsız kırâat ve imlâya muvaffak olduklarını görmek kalpte takdirle karışık bir hiss-i te'sîr uyandırıyor.

Daha ötede beş altı yaşlarında kız ve erkek çocuklarına mahsûs bir mekteb-i sıbyân var ki üç dört muallimenin taht-ı terbiyyesindedir. Mektepte en son usûl-i tedrîs ta'kîb olunuyor. Cümlesine yeknesak elbise giydirilmiş olan kız ve erkek çocuklar her şey hakkında oynarken gülerken ma'lûmât alıyorlar.

Bu ziyâretten hem memnûn, hem de İslâm mekteplerinin hâlini düşünerek mahzûn avdet ettim.

Türkiye'de yaşayan anâsır-ı muhtelife arasında terbiyye-i fikriyyece her gün umku tezâyüd eden bu boşluk devam ettikçe îtilâf ve müsâvâtın nasıl teessüs edeceğine bir türlü aklım ermiyor. Bu farkı anlamak için en küçük, hücrâ bir köşedeki muhtelif unsurlara mensup mekâtibi gezmek ve görmek kâfîdir. İslâmlar ve Türkler cehâletlerinde ne kadar musır iseler Hıristiyan vatandaşlar çalışmakta, bilhâssa istikbâl için çocuklarını hazırlamakta o kadar muannid. Burada memleketin âtîsinde alâkadâr olanları cidden endîşelere düşürecek bir tehlike-i ictimâiyye başlıyor. Meselâ yarın ordu bütün evlâd-ı vatandan terekküb edecek, tabîî hukûken müsâvât vazîfeten müsâvâtı tevlîd eyleyecektir, bilmem acaba o vakit karşısında bulunacağımız emr-i vâki' bizi îkāz edebilecek mi?

Emin olalım ki Artin, Yorgi orduya terbiye-i ibtidâiyyeyi, ufak tefek ta'lîmleri öğrenmiş oldukları hâlde geleceklerdir. Hâlbuki Mehmed bunları öğrenmek, anlayabilmek için, üç beş aylık bir zamana muhtaçtır. Binâenaleyh daha kışlaya girerken Yorgi ile Mehmed arasında beş ay var demektir.

Bu tefâvüt yalnız hayât-ı askeriyyeye münhasır değildir. Bil-umûm vezâifte bu tehlike vardır. Buna karşı kemâl-i teessürle itirâf ederim ki taşrada hiçbir şey yapıldığı yoktur. Bilâkis her yerde bir tezebzüb, adem-i emniyyet devam edip gidiyor.

Bu gidişle hâlimiz ne olacak? Kendi kendimizi aldatmak, müdhiş hakīkatleri yaldızlı hûlyâlarımızla mezc etmek hastalığından hâlâ kurtulamıyoruz. Memleketimizi, ahvâl-i ictimâiyyemizi öğrenmemekte, tanımamakta ısrâr ediyoruz. Galibâ tehlikeleri düşünemiyoruz.

Bu esbâb-ı hakīkiyye iyice teemmül edilirse anâsır-ı muhtelife arasındaki âheng-i i'tilâf ve imtizâcın ancak seviyye-i fikriyyede müsâvât teessüs ettiği günden itibâren başlayacağı tezâhür eder. Binâenaleyh hükûmet îtilâf-ı anâsır mes'ele-i hayâtiyyesi için ne kadar sarf-ı mesâî etse bence akîm kalacaktır. Ancak maârife, mekteplere edilecek himmetler memleketi, vatanı tahlîs edebilir. Ve illâ...

HİNDİSTAN MEKTUPLARI

Yirminci Asırda İngiliz Medeniyeti!

Tren Haydarâbâd'a yakın geliyor, bir istasyonda Haydarâbâd polisleri vagona oturdular, herkesin isimlerini ve nereye ineceklerini yazdılar, bize de sordular ve yazdılar, bizim arkadaş beyden hiçbir şeyler sormadılar.

Tren Haydarâbâd'a geldi, ben de çantamı elime aldım çıktım, istasyondan doğru Doktor Tâlib Efendi'nin hânesine gittim. Tâlib Efendi asıl Osmanlı tebeasından ve Anadolu Kürtlerinden, eski bir hekîm-i hâzık imiş. Bombay'dan aldığımız tavsiye ile kendilerine misâfir olduk.

[320] Akşam Tâlib Efendi'yle biraz sohbet ettikten sonra kûşe-i istirâhate çekildik. Gece rahat rahat uyumuşum, sabah kalktım, Tâlib Efendi bize çay getirdi, bir fincan çay içer içmez bir sivil, bir de resmî polisler geldi. Tâlib Efendi'ye dediler:

– Misâfirinizin bize refâkatine müsâade ediniz, ser-komiser cenapları huzûruna taleb ettiler. Misâfirin bütün râhatını kendileri deruhde ediyorlar...

Tâlib Efendi keyfiyyet-i hâli bize söyledi, biz de: Güzel, dedik. Yalnız bir çantamız vardı, elimize aldık. Tâlib Efendi'nin kapısından çıkınca orada silâhlı birkaç polis gözüme ilişti. Hemen üçü sağdan üçü soldan bizi ihâta ettiler, o zaman muteber misâfir olduğumu güzel anladım. O sırada sivil polis on dört yaşlarında bir çocuğu tutarak bir şeyler söyledi. Çocuğun ağlamasına bakmayarak getirdi, benim elimde olan çantayı çocuğun başına yükletti. Ben çantayı çocuğun başından aldım, çocuğa birkaç para verdim. Polise Fârisî lisanında dedim ki:

– Bana istediğin kadar zulmedebilirsiniz, fakat benim eşyâlarım için âlemin evlâdına, azîz çocuğuna zulmetmeye hakkınız yoktur.

Polis sükût etti, çocuk yoluna gitti. Biz de tahte'l-muhâfaza ser-komiser cenapları huzûruna geldik. Ser-komiser kıyâmen bizi istikbâl etti, güzel bir iltifât ile yer gösterdi. Ben hemen Fârisî lisanıyla ser-komiser cenaplarına nasîhat etmekte idim. Meğer ser-komiser cenapları Fârisî anlasalar da söylemeğe bilmezmiş, yanında Fârisî bilir bir adam varmış, hemen getirtti, çaylar fülânlardan sonra tercümân vâsıtasıyla bana dedi ki:

– Vazîfe-i İslâmiyyet, vazîfe-i insâniyyet bizde, sizin gibi adamları ta'zîm ve tekrîm ile mülâkatı îcâb etmiş iken, biz sizi böyle tahkir-âmîz bir sıfat ile istikbâle mecbur olduğumuzu bil-itirâf afvınızı istirhâm ederim. Bu özür kabul olunur özürlerden değildir, maamâfîh tekrar edeceğim, biz ortada bir âlet olduk, ne yapalım birâder size böyle muâmelede mecburuz... buyurdular. O vakit kendimizin mükemmel taht-ı tevkife alındığımızı hissettik, bunun üzerine ben telgrafhâneye gidip Rusya konsolosuna telgraf vermek için ser-komiserden müsâade istedim.

– Evvelâ yerinizi tayin etsinler sonra çekersiniz, dediler.

Biz ser-komiser cenapları huzûrundan çıktıktan sonra, polis idâresinden polis idâresine gittik. İki taraftan silâhlı polisler, mükemmel tantana ile gidiyoruz. Âkıbet (Yûsuf Bâzâr) ta'bîr ettikleri bir yere getirdiler. Orada bize bir hücre verdiler. Hücrenin genişliği üç adım, uzunluğu dört adım. Pencere, filân yok.

Bize dediler: – Burada ikamet edeceksiniz, hücrenin kıymetini de şimdi veriniz.

Ben dedim: – Eğer ben sizin taht-ı tevkifinizde isem, hücre hakkını da verdikten başka bana yiyecek de vereceksiniz; yok benim kendi ihtiyârımda ise, ben kendime münâsib yer bulur, akçesini de veririm.

Artık bizim burada kalacağımız tahakkuk etti, hücre parasını da verdiler, yemek de getirdiler, sonra ben iki polis ile telgrafhâneye gittim, Bombay'da olan Rus konsolosuna telgraf çektim. Tekrar hücreye avdet ettim, korku filân yok. Maamâfîh hayli keyfim bozulmuş. İkindi vakitleri polisleri söğmeye kadar vardım, kavga ettim. Dedim: – Beni hapishâneye götürünüz ben burada yatmayacağım, mâdem mahbûs imişim, merkez hapishâne daha güzeldir...

Sonra akşam vakitleri beni bu hücreden çıkarıp, Mevlevî Envârullâh Sahip dedikleri ulemâdan bir zâtın hânesine getirdiler. Burada dahi tahte'l-muhâfaza bulunuyorum. Kapıda birkaç polis hizmete hâzırdır. Mescide giderim arkamda polis, kütüphânelere giderim arkamda polis.

Ne ise bereket versin Rusya konsolosu bizim telgrafı alır almaz müdâhalede kusur etmemiş; iki günden son bize hürriyet emri geldi. Bu hürriyet de yirminci asra muvâfık hürriyet olup medenî İngilizler hürriyetidir.

Ben Haydarâbâd Deken'de 12 gün ikâmet ettim, fakat hep taht-ı murâkabede idim. Avdetimde yolda dahi resmen polis maiyyetimde bulunuyordu. Maamâfîh polis benim ile Bombay istasyonuna geldikte nısfulleyl saat 3'tü. Polis uyumuş iken ben de kalktım vagondan indim, doğru Şâh Cihân Hoteli'ne geldim. Hemen sabah oldu, saat sekizde polisler bizim arkamıza düştüler.

İşte hürriyet! Acaba bu kadar hürriyet ne içindir? Burada İngilizler'in tuttukları yol kedinin hiddetlenmesine benzer. İngilizlerin bunun ile Hindistan halkına yapmakta oldukları zulümlerini setretmek istiyorlar.

Hâlbuki bütün âlem nazarında müsbet ve malûm şeylerdir. İngiltere hükûmeti nazarında Hindistan halkı cemî'-i hukûk-ı insâniyyeden mahrumdur. Avâm hukûkunu söylemeye hâcet bile yoktur. Hindlilerden ikmâl-i tahsîl etmiş bir zâbit İngilizler nazarında nefer ile müsâvîdir. Hindli büyük bir rütbe sahibi olsa bile, bir yerde hizmet ettikleri hâlde İngiliz kapitanına nefer gibi itâat eder. İngiliz kapitan ona selâm vermezler. İngiliz kapitan ile bir sofrada yemek yiyemez. Maaşları ise sülüs derecesinde ve ilâ-gayr-ı zâlik... Hepsi yirminci asra muvâfıktır. Şurası şâyân-ı taaccübdür ki şu Hindli zâbitler bu hâle hiç arlanmazlar ve gûyâ böyle yapılmak lâzım gelir, diye telakkî ederler.

İşte medenî İngilizler'in Hindistan idâresinden ufacık bir nebze. Nasîb olursa ben bütün ahvâli teftîş ederek yazacağım. Bu gibi muâmeleler Hindistan'da umûr-ı âdiyyedendir.

Abdürreşid İbrahim

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

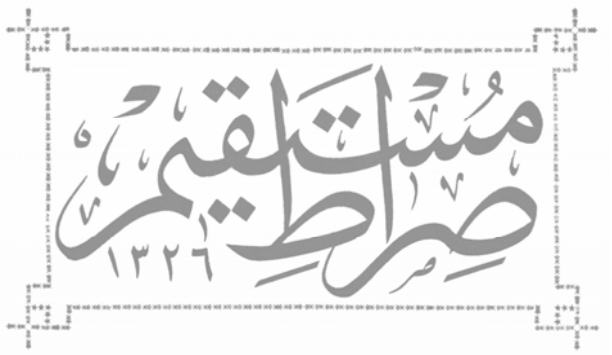

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

27 Ocak 1910 15 Muharrem 328 Perşembe 14 Kânûnisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 73**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâmıyla Neşrolunan Risâle-i Müfteriyânenin Cerh ve İntikādına Dâir

– 2 –

Eser-i mezbûrun yine dibâce denilen "İfâde-i Mütercim" kısmında deniyor ki:

"Tercüme-i eserde ta'kîb ettiğimiz usûl gayet dindârânedir ki aslın tamâmiyyet-i metînesini muhâfaza etmekten ibârettir. Yalnız tarafımızdan metn-i kitâba ilâve olunan dört harftir ki mu'teriza dâhilinde "sallallâhu aleyhi ve sellem" yerine "s.a.", "radiyallahu anh" yerine "r.a." harflerinden ibârettir. Bazı mülâhazât ve ilâvelerimiz hâşiye sûretinde sahâifin nihâyetlerine kaydedilmiş ve zîrlerine "A.C." imzâsı konularak müellifin hâşiyelerinden tefrîk olunmuştur."

Bu ifâdesinde nâşir-i mütecâsir dindârlığını iki şeyle isbât ve irâe ediyor. Evvelâ asl-ı kitapta bulduğu şeyleri aynen ve tamâmen tercüme edip redd ü kabûle dâir mülâhazât-ı zâtiyyesini not olarak kaydedeceğini vaad ediyor. İşâret-i mezbûreyi hâvî hayli notları vardır. Fakat hiçbirinde müellifin kelâmını muâheze etmiş değildir. Elbette! Akl-ı selîm mahsûlü i'tikād ettiği hakīkatlere karşı ne diyebilirdi. Binâenaleyh daima ne kadar vâzıhü'l-butlân olursa olsun onun sözünü te'yîd ve tenvîre çalışıyor, hattâ îcâb ederse âyetler ve hadisler uydurarak tervîc-i bâtıla cehd ediyor.

Meselâ "15"inci sahîfede: "Araplar (kable'l-İslâm) Allâhu Teâlâ yani Hudâ-yı A'zam dedikleri bir zât tanıyorlardı. Allah bizim gibi bir şahsiyete (cismiyete demek istiyor) mâliktir. Kendisine az çok münkād olan mevcûdât-ı mahlûka dâiresinin hâricinde bulunur derlerdi" ibâresinin zîrine mütercim-i dindâr "Bu îtikād-ı evvelîn yani devr-i câhiliyyetteki Arapların bu îtikād-ı fâsidi Kur'ân'ın [1](خَلَقَ الإِنْسَانَ فى صُورَتِهِ...) âyetinde ayân ve pâyendedir"

Sözünü not yapmıştır. Böyle bir âyet acaba Kur'ân-ı Kerîm'in neresinde, hangi sûresinde var imiş. İşte bununla da kendisinin nasıl bir câhil-i cesûr olduğu anlaşılır. Hâlbuki velev bilmeyerek, bilâkayd olsun Kur'ân'dan olmayan bir kelâmı Kur'ân addetmek bir âyet-i kerîmenin Kur'âniyetini inkâr gibi cemî-i mezâhibce küfr-i sarîhtir.

İkinci dindarlığı da nâm-ı pâk-i Muhammedî'ye "sallallâhu aleyhi ve sellem", ashâb-ı kirâmdan bir zâtın ismi yâd olundukta "radiyallâhu anh" işâretini vaz' etmekten ibârettir. Bu işâretler ilâve olununca kelâm hâiz-i tebcîl olacağından zu'm-ı bâtılınca ne kadar açık küfrü, ne derece büyük şenâati muhtevî olursa olsun erbâb-ı mütâlaa nezdinde şayân-ı kabûl görülecek, demek olur ki bu nümâyiş dindarlıktan ziyâde kurnazlık eseridir. Fakat mütâlaaya tenezzül edecek erbâb-ı diyâneti bu derece zâhir-perest ve bî-temyîz farz etmek de her ahmakın kârı değildir.

Nâşir-i mezbûrda zâten biraz şâibe-i akl u dirâyet bulunsaydı âleme böyle en galîz küfürleri yutturmak imkânı olmadığını fark u temyîz eylerdi. Hiç olmazsa şurasını bilmesi îcâb ederdi ki bir müslüman ne kadar câhil olsa Kur'ân-ı Kerîm'in Kelâmullâh olup Hazret-i Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin kullara teblîğe me'mûr olduğunu, kendi tarafından müretteb ve mü'ellef olmadığını cezmen bilir, i'tikād eder. Böyle i'tikād etmeyen kimse müslüman olamaz. Nâşir-i hâsirin her kelâmı ayn-ı hakīkat olmasını iddiâ ve kabûlünü tavsiye ettiği Doktor Dozy ise kitâb-ı mel'anet-nisâbının her sayfasında bî-nihâye küfürler saçıyor ve daima Kur'ân-ı Azîmüşşân'ı tezyîfe yelteniyor. Öyle bir kitâb-ı mukaddes hakkında gayet âdî bir kelâm olmakla berâber Muhammed'in (s.a.) kendi telîfidir, **[322]** diyor. Bilhâssa "156." sayfada Kelâmullâh ile Resûl-i Ekrem Efendimiz hakkında bî-ser ü bün birçok türrehât, gâyet

[1] Hadis olan bu ibarenin aslı (فَإِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ) şeklindedir, bk. Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Birr, 32.

mantıksız kelâm serdettikten sonra bak daha ne hezeyânlar savuruyor:

"Benim fikrim sorulunca ben şuna kāilim ki az ma'rûf kütüb-i kadîme-i Arabiyye içinde Kur'an kadar az hüsn-i zevk gösteren, Kur'an kadar az aslı olan, Kur'an kadar ifrât derece mutneb ve usandırıcı bir kitap tanımıyorum. Hikâyâtında bile pek çok tekerrür vardır. Arab'ın alelumûm san'at-ı hikâyede mahâretleri inkâr olunmaz. Hikâyelerinin kırâati ez-cümle makāmâtta pek çok olarak tesâdüf olunan hikâyelerini okumak hakīkī bir telezzüz-i sanâatkârdır. Bu hikâyelerde her şey bir derece müessir ve hâile-engîz bir sûrette tasvîr olunur. Muhammed (s.a.)in hikâyâtının ekserîsi Tevrât ve Zebûr'da aynen mevcut olup Yahûdîler'den işittiği menâkıb-ı enbiyâyı hikâye ediyor. Mekkeliler'in zevkleri o kadar fenâ değildi. Hind ve İran hikâyelerini dinlemeği Muhammed'in (s.a.) hikâyelerini dinlemekten daha ziyâde severlerdi. O zaman herkesin bildiği san'at-ı nazma Muhammed (s.a.) aşinâ değildi. Binâenaleyh nazmen söylemedi..... Evvelâ kâhinler gibi mukaffâ olarak kısa ibâreler isti'mâl ederdi. Yavaş yavaş bundan uzaklaştı. Lüzûmundan ziyâde uzun ibâreler yaptı. Ve kāfiye husûsunda pek çok tesâmühte bulundu ki hüsniyyât olmak şöyle dursun hakīkī hatâlar teşkîl eder. Bu hatâlar kelâm-ı ilâhî olan bir kitabın gayrı kitapta bulunmuş olsaydı pek şedîd meydân-ı muâhazeye konulurdu. Muhammed (s.a.) lisânda da üstâd değildi. Suûbetle terkîb-i kelâm ederdi. Fikrini ifâde için kelimeleri derhâl bulduğu nâdiren vâki olurdu. Kur'ân'da tesâdüf olunan kesretli tekrarlar bunu kısmen îzâh eder…"

(Bu türlü türrehât-ı bî-edebânenin vuzûh-ı butlânı ileride neşredeceğimiz makālât ile kat kat tezâyüd edecektir.)

İşte bî-pervâ nakleylediği bu kelimât-ı küfriyye içinde geçen nâm-ı akdes-i Resûl'e de (s.a.) işâretini vaz' ile güyâ icra-yı merâsim-i ta'zîmde bulunmuştur(!) Nâşir cenapları memâlik-i Osmâniyye'de bulunan ehl-i İslâm şübbânını, erbâb-ı fikr ü mütâlaayı kendi gibi bî-temyîz ü vukūf bir alay sebük-mağzân zannıyla öyle hülyâ ediyor ki emr ü tavsiye-i telbîskârânesi mûcebince hezeyân-ı mahz olan bu efsânelere kapılarak onlar da mülhid olup dinden çıkacaklar, bu sâyede kendisi milyonlarca liralar sarf ettikleri hâlde Hind'de, Çin'de, Afrika diyârında bulunan müslümanları idlâle kādir olamayan, her türlü fedâkârlıklarıyla berâber hâib ve hâsir kalan misyonerler vesâir nâşirlere karşı ihrâz-ı tefevvukla ser-efrâz olacak, masonlar arasında nâm u şân kazanacak. Heyhât! Emin olsun ki la'n u nefrînden başka kazanacağı yoktur. Mecnûnâne teşebbüsâtın sonu dâima haybet ve hüsrândan ibâret kalır.

Yine o kısımda deniyor ki:

"Bugün ehl-i İslâm için 'Târîh-i İslâmiyyet'ten daha ziyâde nâfi, mütâlaa ve mülâhazası daha ziyade kati'yyü'l-lüzûm bir kitap yoktur i'tikādındayız. Hurâfât ve iğfâlât ile dolu âsâr-ı gāfilâne veya muğfilânenin mevsim-i revâcı sâye-i feyz-i tekâmülde çoktan geçti."

Aferin! Ey mütefelsif-i bî-iz'ân!.. Bu cür'et-i mağrûrâne ki, bütün âlem-i İslâmiyyet'e karşı gayet âmiyâne olan bu tahakkümât-ı bî-şuûrânene ne kadar izhâr-ı hayret edilse azdır. Kemâl-i tehâlükle din düşmanlarından istiâre etmiş olduğun bu zehârif-i kâside, ortaya sürdüğün bu saçma sapan ifâdenle efrâd-ı müslimînin en güzîde sınıflarına ders vermeğe yelteniyorsun. Sen ehl-i İslam'ı senin gibi fevz u felâhtan bî-vâye eşhâs-ı dalâlet-ihtisâstan, ale'l-amyâ perestişkârı bulunduğun Doktor Dozy gibi adüvv-i îmân, en âdî bir yâvegû şarlatandan ders-i diyânet almağa müftekır ve mütenezzil gürûh-ı bî-vâyegân mı sanırsın? Vay şaşkın vay!....

Evet! Hurâfât ve iğfâlâta kapılmakta olanları râh-ı hakīkate irşâd bâbında bezl-i himmet ve inâyet ehl ü erbâbı hakkında gayet memdûhtur. Fakat ehl-i İslâm hiçbir vakit hurâfâta tâbi' olarak vâdî-i iğfâle atılmış, şâh-râh-ı hak ve hakīkatten tebâüd ettirilmiş değillerdir. Akāid ve ahkâm-ı dîniyyeleri yegân yegân berâhîn-i akl u nakle müstenid olarak güneş gibi parlaktır. Dîn-i İslam'da vehm ü hayâle mübtenâ, esâs-ı gayr-ı kavîm üzere müesses bir rükün, nâ-ma'kul bir hüküm değil, hattâ bir nokta-i muzlime bile bulunmaz. Şark ve garba, aktâr ve âfâk-ı âleme zînet-sâz olan ulemâ-yı hikmet-âmûz-ı İslâm [1](انا الله على براهينهم الى يوم القيامة) hazerâtı bütün a'dâ-yı millete, mübtedi'lere, mülhidlere, kâffe-i mücâdilîne karşı her asır ve zamanda münâzarât ve mübâhesât-ı ilmiyyeden geri durmayarak usûl ve fürûa müteallik ahkâm-ı İslâmiyye'nin her noktasını tenvîr ve izâh etmişlerdir. İktişâfât-ı fenniyye ilerledikçe hakāyık-ı dîniyyemiz erbâb-ı basîret ü iz'ân nezdinde iktisâb-ı rüchân u teâlî etmektedir. Terakkıyyât-ı hâzıradan bil-istifâde "matbûât-ı Arabiyye" vâsıtasıyla sarf olunan himmetler sâyesinde ez-cümle *el-Menâr* mecellesinde cereyân etmekte olan muhâverât-ı ilmiyye netâyic-i hasenesi olmak üzere hakāik-ı İslamiyye kat'iyyât-ı riyâziyye gibi bedîhiyât şeklini almış, hiçbir şüphenin meydan bulmasına imkân kalmamıştır.

"Sâye-i feyz-i tekâmülde mevsim-i revâcı zâil oldu" dediğin "âsâr-ı gāfile ve muğfilâne"den lehü'l-hamd dîn-i İslâm'da eser yoktur. İdhâline yeltenen olmuş ise de sevâd-ı a'zam-ı müslimîn arasında te'sîri müşâhede edilmemiştir. O ta'bîrât ve ıtlâkāta bi-hakkın şayân olan senin "büyük bir ihâta-i nazar ve derin bir im'ân ile yazılmış akl-ı selîm mahsûlü" diye tervîcine yeltendiğin, ifrât-ı senâ ve tecâvüz-i hadd ile ayyûka çıkarmak istediğin o ma'hûd Dozy'nin evrâk-ı âlûde-nifâkı gibi âsâr-ı mefsedet-nisârdır ki bütün hâyîde küfürlerle mâlâ-mâldir. Cehil ve mükâbereye mukterin tekzîb ü inkârlardan başka bir hüner ve ma'rifeti hâvî değildir. Serâpâ şantajlıktan ibâret bu ifk u iftirâların hangisi bir delil ve bürhâna benzer, az çok nazar ve iltifâtı câlib olacak bir istinâda mâliktir. Erbâb-ı temyîz ü insâf tamâmen tetebbu edecek olsalar sayfalar dolusu bu hezeyân-nâmenin neresinde akıl ve hikmete, fenn-i mantıka ve kānûn-ı münâzaraya muvâfık bir şâibe-i hakīkat bulabilirler?

Fakat kemal-i cür'et ve inhimâkle vâki' olan bu tavsiye ve iltizâmından da anlaşıldığı üzere senin nazar u îtikadınca:

"Müslümanların anane-i târîhiyyeleri bunu iş'âr ediyorsa da ben buna itimâd **[323]** edemem" kezâlik "buna karşı

[1] "Allah onların hakkı isbat için ortaya koydukları delilleri kıyamet gününe kadar güçlü ve parlak kılsın!"

Muhammed (s.a.) Allah'a bu sözleri söyletmeğe kendisini mecbûr gördü", "Muhammed (s.a.) o esnâda ortaya bir vahiy koduysa da bunun hodgâmlık olduğu âşikâr olduğundan!.." gibi mülhidâne ve mücrimâne sözler akl-ı selîm erbâbına şayân büyük bir eser-i irfân, derin bir im'ân addolunmak iktizâ edermiş, tahayyül ettiğin feyz-i tekâmül de şarlatanlığın revâcından ibâret imiş. Sen kendi vicdânına bunu hakîkat diye kabul ettirebilirsin. Lâkin herhalde emin olmalısın ki bir kâfirin bî-pervâ ve pek tabîî olarak sarf edebileceği zâten malûm olan bu takım bî-asl u esâs kelimât-i küfriyye mü'minlerin muhâfaza-i îmânlarına katiyen halel getirmeyecektir. Bütün mesâîniz beyhûde ve hebâdır.

Manastırlı İsmail Hakkı

ASR SÛRE-İ CELÎLESİNİN TEFSÎRİ

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

Müreccah olan kavle göre bu sûre Mekkîdir. Öyle rivâyet ederler ki İmâm Şâfiî: Kur'ân nâmına yalnız bu sûre nâzil olsaydı insanlara elverirdi, insanlar yalnız bu sûreyi teemmül etmiş olsalardı kâfî gelirdi; dermiş. Muhakkaktır ki ashab-ı kirâmın ikisi bir yere gelince bu sûreyi biri diğerine okumadan diğeri de ona selâm vermeden ayrılmazlarmış. Ashâbın şu âdeti teberrük içindir zannında bulunanlar yanılıyorlar. Zîrâ bu sûre-i güzîni okumaktan maksad içindeki maânîyi husûsiyle hakkı, sabrı tavsiyede bulunmayı karşısındakine ihtâr eylemektir. Tâ ki arkadaşından ayrılmazdan evvel onda bir vasiyyet-i hayr varsa kendine celb etmiş olsun.

Âlem-i hilkatteki eşyâdan, yahud şuûn-ı kâ'inâttan birine yemîn etmek Kitâb-ı İlâhî'de cârî olan âdetullâh muktezâsıdır. Bundaki maksad ise insanlara o cây-ı kasem olan şeye mine'l-ezel mevdû' olan hikmeti ihtâr etmek; şâyed insanlar onda bir nevi' şer tevehhüm etmişlerse hatâ etmekte olduklarını, fenâlığın, şerrin o eşyâda olmayıp o eşyâyı isti'mâl edenlerin yahud o sûrette i'tikād edenlerin kendilerinde bulunduğunu anlatmaktır.

Öyle dinler var idi ki erbâbı gerek bu kâinât-ı zamâniyyenin, gerek onun ihtivâ ettiği mevcûdâtın kevn ü fesâd olduğunu; binâenaleyh saâdet-i hakīkīyye talebinde bulunanlar için bu kevni hakīr görmek, bu kevnin lezâizinden, ezvâkından kaçmak, nefislerini bu âlem-i kevn ü fesâdın fevkında bir âleme tahsîs ve tecrîd etmek îcâb edeceğini zannederlerdi.

İşte Kur'ân-ı mübîn onların bu husûsta külliyen yanıldıklarını açıktan açığa bildiriyor. Kitâbullâh'ta vârid olan bu esâlîb-i kasem o gibi zanda bulunanların hatâlarını kendilerine bildirmek için ihtiyâr olunmuş usûl cümlesindendir. Yani bu eşyâ hikmet-i ilâhiyyeye mazhariyet husûsunda öyle bir mertebede bulunuyor ki Cenâb-ı Hak onunla yemin ediyor; güyâ ki Cenâb-ı Hakk'ın ta'zîmine arz-ı istihkāk ediyor. Artık her şeyin hâlıkı olan bütün mevcûdâtın feyz-i vücûdu kendi vücûd-ı ezelîsi ile kāim bulunan Hallâk-ı azîmin ta'zîmine mazhariyet kadar büyük şeref olabilir mi?

"Asr" zamanın ma'lûm olan bir cüz'üdür ki o da mütekellimin başkalarıyla berâber içinde yaşadığı müddettir; ister bu müddet senelerin adediyle takdîr olunsun da meselâ yüz sene densin, isterse hiç miktârı ta'yîn olunmasın.

Yahud öğle ile akşam arasındaki vakt-i ma'rûftur. Burada her ikisinin de ihtiyârı doğru olabilir. İnsanlar evvelkine sövüp saymayı âdet etmişlerdir. Evet, herkes bulunduğu asırdan müştekîdir. Sırası geldikçe bu asır cehâlet asrıdır; alçaklık, mürüvvetsizlik asrıdır; menfaat-perestlik ahlâksızlık asrıdır; der. Hayra dâir murâd ettiği şeylerin kâffesini de kendisinden asırlarca evvel geçmiş olan zamana isnâd eder. Onun için Cenâb-ı Hak asrın nâmına yemin etmek sûretiyle bu i'tikādın kalplerden silinmesini, insanlar tarafından tahkiri itimâd edilen bir mâhiyetin ta'zîm olunmasını murâd ediyor.

İkinci ma'nâya göre ise asr gerek Kureyş'e, gerek sâir kabîlelere mensup olan işsiz birtakım Araplar'ın Harem'de, yahud sâir mahallerde toplanıp gıybet gibi, ötekini berikini maskaraya almak gibi hiç faydası olmayan şeyler ile iştigâl ettikleri zaman olduğu için zihinlerde, bu zamanın fenâ bir zaman olduğu şerden başka bir işe yaramadığı zannı iyice yer etmiştir. İşte Cenâb-ı Hak bu fenâlığın zamanda olmayıp kendilerinde olduğunu, yoksa o zamanın, yerleri gökleri yaratan Hâlik-ı Azîm'e cây-ı kasem olacak derecelerde, şeref sâhibi bulunduğunu binâenaleyh böyle bir vakti o vaktin şânına yakışacak sûrette geçirmek, ulvî işlerle imrâr eylemek, a'mâl-i seyyie yüzünden musâb olacakları hüsrândan bu sûretle kurtulmak lâzım geleceğini beyân buyuruyor.

Kelime iki ma'nâdan hangisine alınırsa alınsın, buradaki kasem Cenâb-ı Hakk'ın bize îrâd etmiş olduğu bir hakîkati te'kîd için vârid olmuştur ki o hakîkat de insanın hüsrân içinde bulunmasıdır. Bu bir haberdir ki te'kîde muhtaçtır. Zîrâ halkın birçoğunun zannına göre bu sûrede istisnâ edilen a'mâlin, ahvâlin hâricinde öyle işler vardır ki hiç hüsrânı mûcib değildir. Hattâ bu cemm-i gafîrin i'tikādına göre saâdet-i îmân denilen, fezâil denilen kuyûddan vâreste kalmak, hürriyyet-i fikr, hürriyyet-i ef'âl nâmıyla hiçbir fenâlıktan hiç bir fuhuştan geri kalmamak, ukbâda helâki mûcib olsa bile dünyâda nefsin hiçbir hazzını dirîğ etmemek ile olurmuş; yine bu i'tikāda göre ümmetler içinde öyleleri varmış ki efrâdı hevesâta tebeiyyet etmek, şehevâta esir olmakla berâber iktisâb-ı servette devam ettikçe, şevket ve satvet esbâbını te'mîn **[324]** eyledikçe mes'ûd olmaktan geri kalmıyorlarmış; ister bu adamlar imân etsinler, ister etmesinler; ister a'mâl-i fâzılada bulunsunlar, ister bulunmasınlar; ister birbirlerine hakkı, sabrı tavsiye etsinler, ister etmesinler; müsâvî imiş.

İşte bu zannı besleyenlerin adedi her vakit, her yerde sayılamayacak kadar çoktur.

(الَّذِينَ آمَنُوا)'daki harf-i ta'rîf istiğrâk içindir ki (الإنسَان)'daki kavl-i şerîfindeki istisnâ da buna delâlet eder.

Lisân-ı Arab'da harf-i târîf ile olan istiğrâk mantıkıyyûnun kazâyâ-yı külliyyede kullandıkları (küll) lafzıyla olan istiğrâk gibi değildir. (Her ne kadar mantıkıyyûn indinde

istiğrâk için lâm-ı ta'rîf sürekli kabîlinden addedilmiş ise de) lâm-ı ta'rîf nekreye muzâf olup cinsin cemî'-i efrâdına ta'mîm-i hükm kasdolunan "küll"e müsâvî değildir. Bu lâm-ı tâ'rîfden ancak inde'l-muhâtabîn mahûd olan istiğrâk kasdolunur. Çünkü lâm-ı ta'rîf lisân-ı Arab'da ahd ile gerek ferdde, gerek efrâdda cinsin ta'rîfi için gelir. Hiç bir zaman ahdden mufârık olmaz. Kezâlik nahviyyûnun ahd-i zihnî içindir diyerek nekre ile arasındaki farkı ta'yînde izhâr-ı hayret ettikleri lâm-ı ta'rîf de böyledir. (Yani ahdden hâlî değildir) hasâis-i lisâna vâkıf olmayanlar fark lafızda, lafzın icrâ-yı imkânındadır; ma'nâya gelince hiç bir fark yoktur, diyorlar ki bu bir vehm-i fâsiddir. Çünkü bir adam uşağına çarşıdan et al (اشتراللحم من السوق) demiş olsa bundan dünyada bulunan her türlü et, dünyada bulunan her türlü çarşı anlaşılmaz. Belki efendinin kasdettiği, uşağın da satın almağa alıştığı bir nevi et ile oturdukları memleketin esvâk-ı mahsûsası kasdedilmiş olur; her ne kadar biri taayyün etmese de. İmdi ahd ile ta'rîf lâmdan aslâ mufârık değildir. Ahd-i zihnî için gelen harf-i ta'rîf ile ma'rûf isim ile nekredeki ma'nâ arasında fark ise hasâis-i lisânı bilen için açıktır.

Üzerinde ahkâm-ı insâniyye cârî olan, bu gibi şuûnda mevzûubahis edilen insan ise sinn-i rüşde bâliğ, hayrı şerri fârık bulunan insandır; yoksa böyle yerde ne sinn-i mükellefiyete girmemiş çocuklar, ne de mecnûnlar kimsenin aklına gelmez. Eğer (الإنسَان) yerine (كُل الانسَان) denilmiş olsa idi, o zaman bunlara da şâmil olurdu. Lâm-ı ta'rîf kül lafzının edâ ettiği ma'nâyı ancak karîne ile verebilir. Binâenaleyh âyetteki istiğrâk hakîkate masrûfdur ki o da nâsın bütün mükellef efrâdına şâmildir. İster bu efrâd enbiyânın teblîgâtına mazhar olsun, isterse olmasın.

"Husr" lügatte dalâl, helâk, noksan ma'nâlarına gelir. Yapmış olduğu işin insana îrâs ettiği her bir şey husrdur. Hüsrân, hasâret de bu ma'nâyadır. Zîrâ insan o işiyle bir fayda talebinde bulunuyordu. Hâlbuki netîce böyle zuhûr etmeyerek sa'yi kendisini istediğinden mahrûm bıraktığı, bil-akis çekindiğini başına getirdiği için husra ma'rûz kalıyor. Yani kasdında dalâle düşmüş, nefsinin arzûsunu is'âf husûsunda naks göstermiş, rahat taleb ederken ta'aba giriftâr olmuş oluyor. Sana elem veren, seni mahrûm bırakan, nefsinin sıkıntısını, kalbinin ıztırâbını mûcib olan her şey aradığın zevk için bir noksandır.

Sen istirâhat-i kalb, refâh-ı maîşet istihsâli maksadıyla bir iş işler de bil-akis ıztırâba düşer isen kasdında dalâle, sa'yinde hasâra uğramış olursun. Âtîdeki husr mutlaktır; dünyevî, yahud uhrevî kaydıyla mukayyed değildir. Âtî-i sûrede musarrah evsâf ile ittisâf etmeyen her mükellef için gerek bu hayât-ı fâniyyede, gerek onu ta'kîb edecek hayât-ı bâkıyyede hüsrândan bir hisse vardır. Zîrâ yukarıda söylediğimiz vechile sûre Mekkî'dir; Mekkî sûrelerdeki hitâp ise birçok âyetlerde umûmîdir. [1](وَاللَّيْلِ إِذا يَغْشىَ) sûresinde olduğu gibi.

Mısır Müftîsi Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

[1] Leyl, 92/1.

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

يالها منة لقد ضوعف الاجر عليها من جنسها والجزاء

Bu irdâ ne azîm minnet ve lütuf ki bu lütuf cinsinden olarak Halîme üzerine ecr ü mükâfât muzâaf kılındı. Halîme-i Sa'diyye'nin ümîdvâr olduğu bir mukābil-i dünyevî olmaksızın Resûl-i Ekrem'i irdâ etmesi nezd-i Bârî'de aman ne kadar şâyân-ı kabûl bir lütuf imiş ki bu lütfuna yine kendi cinsinden olarak kat kat ecr ve mükâfâtlar ihsân olundu. Öyle bir sâl-i kaht u galâda koyunlar zebûn iken semirdiler, bir katre süt vermez iken mebzûlen süt verdiler, daha bu kabîl nice nimet ü mükâfâtlar ile taltîf olundu. Halîme Hazretlerinin o nevzâd-ı muhteremi irdâ eylemesi nezd-i ilâhîde pek mübeccel bir lütuf olmaya idi hakkında böyle pey-âpey inâyât-ı ilâhiyye pertev-endâz-ı zuhûr olmaz idi.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(يالها) da (ياء) harf-i nidâ ve lâm meftûhtur. (ها)münâdî ve irdâa râci' te'nîsi (فعله) te'vîli iledir. Nidâ ancak âkıle veya âkıl menzilesine tenzîl olunan şeye olup irdâ ise bu kabîlden olmadığına mebnî burada nidâ hakîkati üzere müsta'mel değildir, taaccüb içindir. Arap bir şeyi isti'zâm eylediği vakit ona (عل سبيل التعجب) nidâ eder, güyâ azametine mebnî kendisinden taaccüb olunan şey münâdî sâmi' ve âkıle teşbîh edilmiş oluyor. Nâzım hazretleri de Halîme-i Sa'diyye'nin **[325]** o dürr-i yetîmi irdâ eylemesi yüzünden nail olduğu eltâf-ı celîleye nazar ederek o irdâı isti'zâm eylemiş ve hayret ü taaccübünden nâşî nefs-i irdâa nidâ etmiştir. (منةً) temyîz olmak üzere mansûb ve burada ni'met ve lütuf ma'nâsınadır. (لقد) da lâm mâba'dindeki cümlenin mazmûnunu te'kîd içindir. (ضوعف) muzâafeden mâzî-i mechûl. Muzâafe: Bir şey üzerine bir misli veya emsâlini ziyâde kılmaktadır. (الاجر) nâib-i fâil, (والجزاء) onun üzerine atf-ı redîf tarîkıyle ma'tûf. Ecr: Bir şeyin ivaz ve mükâfâtına denir. Burada (جزاء) ile murâd olan ma'nâ da budur. (عليها)'da zamîr Halîme'ye râci'dir, şu hâlde (على) ma'nâ-yı aslîsi olan isti'lâ içindir veyahud zamîr minnete râcî'dir, bu takdirce (على) ta'lîl içindir (من جنسها) zûuftan hâl ve zamîr minnete râci'.

و اذا سخر الاله اناسًا لسعيد فانهم سعداء

Halîme-i Sa'diyye hakkında zikrolunan niam ve eltâfın râyegân buyurulması Cenâb-ı Hak onu Resûl-i Ekrem Efendimizin irdâı gibi bir fi'l-i cemîle muvaffak kılmasından ve bu da Halîme'nin sebk-i saâdetinden neş'et eylemiş olmakla nâzım hazretleri diyor ki: Allah nâsı bir saîde musahhar kıldıkta onlar da saîddirler. Cenâb-ı Hak insanları bir saîd ve mübâreğin muhabbet ve hizmetine musahhar ve muvaffak kıldıkta o muhabbet ve hizmet sebebiyle onlar da saîd ve ferhunde olurlar, çünkü o saîdin yümn ü saâdeti muhib ve hâdimlerine de şâmil olur. Eserde [2](المَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ مِنَ الْاَكَابِرِ وَان لَمَ يَعْمل يَعْمَلُهُم) diye vârid olmuştur. Meâl-i şerîfi: Kişi sevdiği ekâbir ile berâberdir. Her ne kadar onların a-

[2] İbarenin (المرء مع من احب) kısmı hadis kitaplarında yer alır. bk. Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Edeb, 96.

meli ile amel etmese de, demektir. Yine eserde [1](الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ، وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ) diye vürûd etmiştir. Meâli: Ervâh cümû'-ı müctemia ve envâ-ı muhtelife olup bunlardan âlem-i ervâhta tıbâı birbirine tevâfuk edenleri âlem-i eşbâha duhûl eylediklerinde i'tilâf ettiler ve âlem-i ervâhta tıbâı birbirine tevâfuk etmeyenleri âlem-i eşbâha duhûllerinde ihtilâf ve nefret üzere oldular demektir. Ama bunun hilâfına olarak sâlihin tâlihe ve bil-akis tâlihin sâlihe muhabbeti gibi bazen meşhûd olan ahvâl yâ tâlihte sâlihin sıfâtına muvâfık bir sıfat-ı cemîle veyahud sâlihte tâlihin sıfât-ı habîsesine muvâfık bir sıfat-ı habîse bulunmak sûretiyle beynlerinde lâ-büd bir cihet-i câmia olmasından neş'et eder ve mahzâ bundan dolayıdır ki bazen sâlih ve tâlih arasında üns ü muhabbet hâsıl olur. Rivâyet olunur ki sulehâdan bir zât mülhidlerden birini sevdiği cihetle acaba kendisinde mülhidin sıfâtına muvâfık bir sıfat mı var diye endîşe etmesi üzerine Cenâb-ı Hak o mülhidde hubb-ı âl-i beyt sıfat-ı cemîlesi bulunduğuna o sâlihi muttali' kıldı ki bu sıfat-ı cemîle o sâlihin sıfâtına muvâfık idi. Halîme Hazretleriyle zevcinin ve evlâdının bil-vücûh saâdetleri tahakkuk etti, a'zam-ı saâdetleri olmak üzere şeref-i İslâm ile müşerref olmak bahtiyârlığına da nâil oldular. Kıt'a-i âtiyyede Halîme-i Sa'diyye'nin nâil olduğu saâdete ve bu saâdetin bütün Benî Sa'd kabîlesi efrâdına âmm ve şâmil olduğuna işâret olunmuştur:

لقد بلغت بالهاشمی حلیمة مقامًا علا فی ذروة العز و المجد

وزارت مواشیها و اخصب ربعها و قد عم هذا السعد کل بنی سعد*

Nâzım hazretlerinin hâvî-i hikmet ve mev'ize olan bu beytine ulemâ-i bedî' nezdinde "kelâm-ı câmi'" ıtlak olunur. Kelâm-ı câmî: Bir hikmeti veya mev'izeyi veya bu gibi mesel-i sâir mecrâsına cârî hakâikten birini az bir kelime ile müştemil olan sözdür. Ebû et-Tayyib el-Mütenebbî'nin şu sözü gibi:

و اذا کانت النفوس کبارًا تعبت فی مرادها الاجسام

Cem'inde "cevâmi'ü'l-kelim" denir. Nâzım kuddise sırruhu hazretlerinin sözlerinde kelâm-ı câmi' pek çoktur.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(سخر) teshîrden mâzî. Teshîr: Râm ve münkâd eylemek veyahud muvaffak kılmak ma'nâsınadır. (اناساً) insanın cem'idir ve nâs ma'nâsınadır, nâs onun muhaffefidir (لسعيدٍ) lafzı (لمحبة سعيد و خدمته) takdîrindedir. (فانهم)'de (فاء) cevâbiyedir ki şart-ı cezâ vâki olan cümlenin evvelinde bulunur: [2](اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) nazm-ı celîlinde olduğu gibi (سعداء) saîdin cem'idir.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

İCTİHÂDA DÂİR

İctihâd ve Hanbelîler:

İmâm Ahmed bin Hanbel hazretleri ehl-i sünnet ve âsârın tarîkında usûl ve kavâid itibâriyle ayrıca bir teceddüd irâe etmedi ise de bu tarîkın terakkī ve tekâmülü husûsunda pek büyük yardımı olmuştur. Âsâr ve sünnetin cem' ve tetebbu'u uğurunda vatanı olan Bağdât'tan Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam, Cezîre...ye kadar seyr ü seyâhat etmiştir. Cenab-ı Allah kendisine binlerce hadisi hıfz edebilecek kadar geniş bir kuvve-i hâfıza ihsân eylemiş idi.

Hazret-i imâm eslâf-ı kirâmdan tevârüs tarîkıyle telakkī ettiği usûl ve kavâid-i müteferrikayı tamâmıyla kabul etmekle berâber onları bulundukları mefhûm ve ma'nâ dâhilinde îzâh ederek sâbit bir hâle ifrâğ etmiş idi.

Sonra bütün mesâil-i fer'iyye-i fıkhiyyeyi şu usûl-i sâbiteye ircâ ve mezâhib-i sâbıkanın bazı nukāt-ı muhâlifesini usûlü dâiresinde tenkîd eyledi.

İmâm Ahmed bin Hanbel hazretleri fetâvâsını beş asıl üzerine binâ ediyordu:

1- Nusûs. Bir mes'ele hakkında Kitap ve Sünnet'ten biri mevcut bulunursa mutlaka ona temessük eder. Hilâfında vukūa gelen kavle -gerek sahâbîye, gerek tâbiîye mensup olsun- zerre kadar atf-ı ehemmiyyet etmezdi.

[326] Evvelce zikredilen Fâtıma binti Kays'ın, Ammâr bin Yâsir'in nafaka ve cünübün teyemmümü hakkında rivâyet ettikleri hadislere Hazret-i Ömer'in muhâlefeti sâbit olduğu hâlde, Ahmed bin Hanbel hazretleri onları kabul ediyordu.

Ali, Osman, Talha, Ebî bin Kâ'b, Ebî Eyyûb radiyallâhu anhüm hazerâtı iksâlden dolayı gusül vâcib olmadığına kāil oluyorlardı. Hazret-i Âişe bil-akis guslün vâcib olduğuna dâir hadis rivâyet ediyordu. İbni Hanbel hazretleri bu husûsta da sünnet tarafında kaldı; iksâlden dolayı guslün vâcib olması tarafını tercîh etti.

Muâz ve Muâviye radiyallâhu anhümâ müslimin gayrimüslimden mîrâs alabileceğine kāni bulunuyorlardı. Halbuki İmâm Ahmed bunun hilâfında hadîs-i sahîha tesâdüf etmiş bulunduğundan müslim ve gayrimüslim beyninde mutlaka tevârüs mefkūddur, diyordu.

2- Fetâvâ-i ashâb. Bu mes'ele hakkında ashâbın fetva yahud kavli bulunursa Hazret-i İmâm da bunu kabul buyurur; artık başka bir delil taharrî etmeğe lüzûm hissetmezdi.

3- Ashâb-ı kirâm ihtilâf ederlerse nusûsa en karîb olanını tercîh eylerdi. Bu, malûm olmazsa hiç bir tarafı tercîh etmeden vukūa gelen ihtilâfı beyân buyururlardı.

4- Ehâdîs-i mürsele ve ehâdîs-i zaîfe. Redlerini mûcib bir şey bulunmadıkça bunları kıyâsa takdîm eylerdi.

5- Kıyâs. Evvelki dört usûle ircâ'-ı mes'ele mümkün olmadığı sûrette biz-zarûre kıyâsa mürâcaat ediyordu.

İşte İmâm Ahmed bin Hanbel hazretlerinin bütün usûl-i ictihâdı şu beş maddeye rücû' eder. Fıkh-ı Hanbelî'nin bütün kavâid-i külliyye ve fürûât-ı ameliyyesi şu usûl dâiresinde cereyân eyler, katiyen hârice çıkmaz.

---

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Ehâdîsü'l-Enbiyâ.

* Bahr-i tavîldendir ve meâli Halîme-i Sa'diyye Nebiyy-i Hâşimî'nin hizmeti sebebiyle zirve-i izz ü mecde yükselmiş bir makāma vâsıl oldu, mevâşisi arttı, menzilinde esbâb-ı taayyüş bollandı, nâil olduğu bu saâdet mensûb olduğu bütün Benî Sa'd kabîlesine âmm ve şamil oldu demektir.

[2] Mâide, 5/118.

Zâhire bakılırsa İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Ahmed bin Hanbel hazerâtı beyninde ihtilâf vukūa gelmemek îcap ederdi. Çünkü şu usûl-i hamse eimme-i selâseden hepsince muteberdir. İmâm Şâfiî ise ikinci, üçüncü usûlü re'sen kabul etmiyor; dördüncüde dahi ehâdîs-i mürsele, pek sıkı bazı şurût dâhilinde kabulüne mazhar olabiliyor. Binâenaleyh mezheb-i Hanbelî ile mezheb-i Şâfiî beyninde geniş bir açıklık bulunmak lâzım gelirdi..

Hâlbuki teftîş ve tetebbu' bu mülâhazanın tam aksini irâe ediyor: Yekdiğerine en ziyâde uzak olanlardan birincisi mezheb-i Hanefî ile mezheb-i Hanbelî'dir. İkincisi mezheb-i Malikî ile mezheb-i Hanbelî'dir. Hanbelî ile Şâfiî üçüncü derecede kalır; binâenaleyh bunlar yekdiğerine en yakın olan mezheblerdir.

Nusûs, mezâhib-i erbaaca birinci merci'dir. Hiçbir mezheb erbâbı nas mevcut bulunduğu sûrette başka bir delil aramaz. Fakat nusûsa olan nazarlar mütefâvittir: Hanefîler'in nusûsa olan dikkatleri pek incedir; maânîsini tahlîl ederek gavâmıza infâz-ı nazar husûsunda pek âlî bir makam işgal ederler. Bu cihetten onlara rekābet mümkün olamaz. Lâkin Sünnet'in nusûs sırasına geçirilebilmesi için hayli takayyüdâta tâbi bulundurulması îcâb ediyor. Hanbelîlerce ehâdîs-i sahîhadan ma'dûd bir hadisin Hanefîler'ce bazen ehâdîs-i zaîfe sırasına bile geçemediği görülüyor. İşte bâhusûs şu gibi ahvâl iki mezhebi hayliden hayliye teb'îd ediyor: Hattâ Hanbelîler'in Hanefîler'e karşı bazı ta'n ü teşnî'lerini da'vet ettiği bile meşhûd oluyor.

Nusûsta elfâz ve maânînin iştirâki umûm ve husûs, efrâd ve terkîb, hakīkat ve mecâz... Hep birer menşe-i ihtilâftır. Nâsih ve mensûhlar hakkında vukūa gelen ihtilâflar da sâir avâmilin îcab ettirdiği açıklığa inzimâm ediyor. Mezâhibin arası açıldıkça açılıyor...

Hanefîler bir mes'eleye dâir tetebbuâtları netîcesinde nusûs-ı mu'tebere mevcut bulunmadığına kāni olduktan sonra bittabi' ictihâda ve kıyâsa mürâcaat ediyorlardı. Halbuki mezâhib-i sâirece, bilhusûs rivâyet ve nakil bâbında hayli vâsi bir yol ta'kîb eden Hanbelîler'ce o mes'ele mensûs bulunduğundan Hanefîler mahall-i nasda kıyâs ve re'ye mürâcaat etmekle ithâm olunuyorlardı. Fakat bütün bu açıklığa rağmen Hanefîler, Hanbelîler, Mâlikîler beyninde netîce itibâriyle ihtilâfât-ı fi'liyye Şâfiîler'e nisbeten azdır. Mâlikîler, Şâfiîler, Hanbelîler beyninde ihtilâfât-ı fer'iyye hayli vüs'atle mevcut bulunduğu hâlde İmâm Ahmed bin Hanbel hazretleri, ashâbının ulemâ-yı Mâlikî ve Şâfiî'den istiftâ edebilmelerine müsâade buyurduğu rivâyet olunuyor. Anlaşılıyor ki aradaki şu açıklık, ancak ihtilâfât-ı fer'iyyeden, ancak bazı usûlca ihtilâfâttan neşet etmiyor.

Filvâki İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Ebû Yusûf, İmâm Muhammed, İmâm Züfer... hazerâtı arasında da usûlca, fürû'ca ihtilâfât yok değil. Bununla berâber hepsi birden mezheb-i vâhide nisbet olunuyorlar. Beynlerinde göze çarpacak derecede bir i'tilâf mevcuddur; yekdiğerlerine karşı ta'n ü teşni' ettikleri de görülmüyor.

İşte bütün bu mülâhazalardan dolayı, şu ihtilâfâtın dahi az çok te'sîrini teslîm etmekle berâber açıklık hâdisesinin esbâb-ı ciddiyyesini başka cihetlerden aramak lâzım geldiği şüphesizdir.

Bâlâda arz edildiği vechile Mâlikîler, Şâfiîler, Hanbelîler hepsi bir silsileden ayrılmış; rûhları meslekleri esâsen vâhiddir. Mâlikîler silsilenin bidâyet, Şâfiîler vusta, Hanbelîler nihâyet noktalarında teşe'üb etmişlerdir. Binâenaleyh bu mezhebler arasında zâten bir münâsebet-i ırkıyye mevcuddur. Beynlerinde usûlce, fürû'ca bazı ihtilâfat varmış; olsun beis yok. Çünkü mesleken müttehiddirler. Nasıl ki **[327]** Irâkîler beyninde de şu ihtilâf yok değil; fakat hepsinin mezheb-i Hanefî'de ictimâ etmelerine mâni olmuyor.

Bu hâlde evvelce arz edildiği vechile bilumûm fukahâ ve müctehidîn iki merkeze mensup oluyorlar ki: Irak Mekteb-i Fıkhîsi, Hicaz Mekteb-i Fıkhîsi'dir.

Birinci mektebe mensup olan mezâhib-i meşhûre: Mezheb-i Hanefî, mezheb-i A'meşî, mezheb-i Şu'bî, mezheb-i Hasan-ı Basrî, mezheb-i Müznî, mezheb-i İmâmî, mezheb-i Zeydî, mezheb-i İbâzî..

İkinci mektebe mensup olanlar: Mezheb-i Mâlikî, mezheb-i Şâfiî, mezheb-i Hanbelî, mezheb-i Râhûyevî, mezheb-i Hazî-mî…

Şüphesizdir ki mezâhibin şu sûretle tasnîfi fürûât ve kavâid-i fıkhiyyece ittihâd ederek "Irâkī" ve "Hicâzî" olmak üzere iki teşkîl etmeleri itibâriyle değildir. Belki bütün şu mezâhibin rûhunu teşkîl eden iki usûl-i ictihâd meşhûd oluyor, ki mezâhib tabîatleriyle yekdiğerinden ayrılarak iki silsile, irâe etmelerine sebebiyet veriyor.

Irâkîler kendi usûl-i erbaaları dâiresinde ahkâm-ı şer'iyyenin istihrâc ve istinbâtı için bezl-i mesâî; fıkh-ı İslâm'ın tevsî' ve te'sîsine sa'y u gayret ediyorlardı. Bu sûretle mükemmel bir fıkıh meydana geldi. İşte Irâkîlerce ictihâd:

"Tevsî'-i ahkâm ve te'sîs-i fıkh-ı İslâm için kānûn-ı mahsûs dâiresinde edille-i erba'adan istimdâd etmektir."

Hicazlılar istihrâc ve istinbât-ı ahkâm etmekten ziyâde, ahkâm-ı celîle-i mevcûdeyi usûl-i hamseye tatbîk etmeye sarf-ı mesâî ediyorlardı. İşte bu tatbîkat iki buçuk asra karîb uzun bir zaman zarfında… Nihâyet İmâm Ahmed bin Hanbel hazretlerinin sa'y-ı medîd-i fevkalâdeleriyle hitâma erdi. Binâenaleyh Hicazlılarca ictihâd:

"Ahkâm-ı şer'iyye, fürûât-ı fıkhiyyenin usûl-i hamseye tatbîk ve tevfîkı için kavânîn-i mahsûsa dâiresinde tetebbuât-ı ric'iyyede bulunmaktan ibârettir."

Görülüyor, ki iki mektebin rûh ve esaslarını teşkîl eden o iki ictihâd, mefhûmca hakīkatçe yekdiğerlerine mübâyindirler. İllet-i gāiyyelerinde de mübâyenet yok değil: Birisi te'sîs ve tevsî'-i ahkâm için, ötekisi ahkâmın inde'ş-şer' mu'teber ve mu'teddün-bihâ olması için ictihâd ediyor.

İşte bu mektepler arasında olan bütün açıklık her iki tarafa mahsûs yekdiğerine mukābil iki nevi' ictihâdın kabul olunması noktasına rücû' eder.

Bu iki mektep arasında olan muhtelifât da tetebbuât-ı ric'iyye netîcesinde mazhar-ı kabûl olmayan veyahud başka bir sûretle tezâhür eden mesâilden ibâret oluyor: Hattâ ek-

seriyet üzere Hanbelîler ile Şâfiîler ve Mâlikîler'in beynlerinde vukūa gelen ihtilâfât da şu kabîldendir.

Evet, bu açıklığın arz ettiğimiz gibi iki nevi' ictihâda rücû' etmesi bu iki silsilenin, bu iki mektebin ibtidâ-yı teessüslerinde –meselâ devr-i Mâlikî'de– mübhemiyete hayli boğulmuş, mehtapta bir gölge gibi hafî bir hâlde görülüyordu. Fakat devr-i Şâfiî'de bu ibhâm bu hafâ hayli azaldı. Devr-i Hanbelî'de ise tamâmen zâil olmuştu. Çünkü bu tarîk, silsile-i Hicâziyye teessüs ettiği gibi kalmadı, terakkī, tekâmüle doğru yürüdü. Bit-tedrîc ilerleyerek devr-i Hanbelî'de müntehâsına vâsıl olmuş idi. İşte bu zaman arada olan açıklığın hangi noktadan neş'et etmiş olduğu bütün vuzûhuyla meydân-ı aleniyyete çıkmış idi.

Bütün bunlara rağmen hakîkat-i hâl nazar-ı mülâhazaya alınırsa iki mektep arasında olan açıklığın pek zâhirî, pek sûrî bir şey olduğu anlaşılıyor. Zîrâ bu açıklık vesâit, usûl, meslekler beyninde olan bir ihtilâftan ibâret olup netîce i'tibâriyle hepsi müttehid bir gâye-i emelde, nokta-i vâhidede birleşirler. Evet, yollar başka, fakat hedef vâhid. Birisi te'sîs ve tevsî'-i ahkâm için çalışıyor, ötekisi o ahkâmın şer'an mu'teddün-bihâ olup olmadığını meydana koymak için tetebbuât-ı ric'iyye tarîkıyle nazar-ı teftîş ve muâyeneden geçiriyor. Mektepler arasında açıklığı mûcib ayrılıklar işte bu kadarcık bir şeyden ibârettir. Arada başka hiçbir şey yoktur.

–sonu var– **Kazanlı Halim Sâbit**

NAZM-I EŞ'ÂR HAKKINDA VİCTOR HUGO'NUN BİR MÜTÂLÂASI

Nazm-ı eş'âr; tefekkür, ilhâm denilen iki hâlet-i akliyye neticesidir. Tefekkür bir meleke, bir kudret; ilhâm mevhibe-i mahsûsa-i fıtrattır.

İnsanların kâffesi bir dereceye kadar hâssa-i tefekküre mâlik olabilirler, fakat pek az kimseler nasîbe-dâr-ı ilhâmdır.

Tefekkürde akıl icrâ-yı te'sîr eder, ilhâmda mutâvaat. Zîrâ biri insanın zâtında rû-nümâ, diğeri mevhibe-i âlem-i bâlâdır. Bize bu kuvveti bahşeden, bizden daha kuvvetlidir. Aklın bu iki hâssası şâirin kalbinde yekdiğerine sûret-i kaviyyede merbût olduğu hâlde mütecellîdir.

Bazı ashâb-ı vecd ü hâlin ibâdât ü tâ'ât ile celb-i istiğrâk eylemeleri kabîlinden olarak, şâir de tefekkürüyle ilhâmı da'vet eder.

Perî-i dil-ârâ-yı nazmın ref'-i nikāb-ı ihticâb etmesi, şâirin sükûn, sükût ve cem'iyet-i hâtırla mevcûdiyet-i maddiyyesinden tecerrüd eylemesine vâbeste olduğu gibi, bir âlem-i nevîn-i dîger sûretinde tecellî eden bu âlem-i dâhilîden tamâmıyle müstefîd olması da âlem-i hâriciyle kat'-ı alâka eylemesine mütevakkıftır. Âlem-i maddî ne zaman şâirin nazarından nihân olursa, âlem-i fikr ü hayâl o zaman pîrâye-sâz-ı sâha-i berûz olur. Şuarâya has olan teessür ü heyecân tabîiyet-i âmmenin fevkında bir ulviyet-i mübecceleyi hâizdir.

Kalb evvel-be-evvel, hayâtın îcâbâtından olan meşâgil-i süfliyyeden tasfiye edilmedikçe sünûhât için imkân mutasavver değildir. Zîrâ fikir, üzerindeki bâr-ı alâyıkı atmadan âlem-i bâlâya per-güşâ-yı i'tilâ olamaz. Tarihleri rumûz **[328]** ve serâirle meşhûn olan kavm-i Yehûd ma'bedlerinin hîn-i inşâsında, semâdan nûr-ı ilâhî nâzil olsun diye, ateş yakarlar idi.

Âsâr-ı edebiyyenin bu nokta-i nazardan tedkīk ve muhâkemesiyle ülfet edilmiş olaydı, ihtimâl ki intikād bir şekl-i nevîn ahz ederdi. Nev'-i tefekkürâtını ta'yîn, hakīkī bir şâirin yed-i ihtiyârında ise de mâhiyet-i ilhâmâtını ta'yîn kat'â dâire-i iktidârı dâhilinde değildir.

Şâir alel-ekser meksûb değil, mevhûb olan dehâsının hükmüne tâbi'dir. İnsan şâir olmak haysiyetle söylediği bir söze insan olmak itibâriyle bazı kere bîgâne kalır. Bu söz vehle-i ûlâda garib görünür, fakat belki de doğrudur!

Ne mutlu o kimseye ki dehâ demek olan bu iki kudreti zâtında cem' etmiş ola. Böyle bir adam hangi asırda, hangi memlekette olursa olsun, ister felâket-i âile içinde, ister ihtilâl zamanında –yahud bunların hepsinden ziyâde teessüfe şâyân olmak üzere– bir devr-i lâkaydî ve kadr-nâ-şinâsîde zuhûr etmiş bulunsun, istikbâlinden emîn olmalıdır. Çünkü vakt-i merhûnunda zuhûru muhakkak olan güzîde-gân-ı fıtrattandır. Hâl başkalarının ise istikbâl mutlaka onundur. O zaman, er geç hulûl eder. O fıtrat-ı ber-güzîde de, efkârından gıdâ-çîn, ilhâmâtıyla reyyân olduğu hâlde şâirin: Ey ma'şer-i nâs! İşte benim hâverim, oraya nasb-ı nigâh-ı i'tibâr edin! Mazmûn-ı ulviyet-meknûnunu mutazammın olan sözünü savt-ı bülend ile tekrar ederek o cemm-i gafîrin içinde isbât-ı vücûd eder.

Ferid

MA'HÛD *TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET*'E DÂİR

Sırâtımüstakīm İdârehânesine:

Efendim, hissiyyât-ı dîniyyemi tahrîk eden Doktor Dozy'nin te'lîf edip, "Abdullah Cevdet" nâmında birinin tercüme ettiği *Târîh-i İslâmiyyet* nâm eserin bir reddiyeye olan ihtiyâcını der-pîş-i teemmül ederek ulemâ-yı kirâma hitâben ber-vech-i âtî birkaç söz karaladım. Muvâfık ise sahâyif-i cerîdenizle neşri mütevakkıf-ı re'y-i âlîleridir.

6 Kânûnisânî, 325

Ulemâ ve Müverrihîn-i İslâmiyye'ye

Mahûf, hevl-nâk rüyâ ile memzûc bir uykunun sabâh-ı heyecânında bulunuyorum. Bütün müfekkirât-ı müdrikemi topluyor, ta'akkul ve tasavvur ediyorum ki; gördüğüm bir rüyâ değil, belki bir hakīkat, bir hakīkat-i müdhişe, evet! Bir hakīkat-i müdhişe ve hevl-engîz ki; (300) milyonluk kitle-i muazzama-i İslâmiyyet'in mebnâ-yı esâsîsini, mu'tekadât-ı kudsiyye-i dîniyyesinin erkân-ı asliyyesini tâ temelinden harâb u berbâd ediyor. Sonra buna karşı da bütün bu cemâat-ı kesîrenin istinâd-gâh-ı hayâtiyyeleri, muhâfız-ı ma'neviyyetleri olan ulemâ ve müverrihîn-i İslâmiyye de sükût ile vakit geçiştiriyorlar.

Efsûs, sad-hezâr efsûs! Ki bir taraftan 1300 küsür senelik bir binâ-yı metîn-i i'tikāda baltalar vururlurken, diğer taraftan bu tahrîbât-ı vicdân-sûza karşı ihtiyâr-ı sükût eyleyen ulemâ-yı kirâm ve bilhâssa ulûm-ı müdevvene-i hâzırayı dinin mezâyâ-yı ulviyyesiyle tevhîd iktidârında bulunan o fuhûl-i İslâm'a, ki onlar bugün karşılarında elindeki keskin baltasıyla kat'iyen reh-i azminde mânialar tasavvur etmeksizin yıkıp, savuran bir Doktor Dozy'ye karşı müdâfaa lüzûm-ı âcilini hissetmiyorlar.

Devr-i istibdâdda bulunmuş olsa idik, ihtimâl ki bu gibi müdâfaâtın adem-i serbestî-i matbûât dolayısıyla kābil olamayacağını beyân-ı i'tizârda serd edebilirlerdi. Acaba şimdi ne ma'zeret gösterebilirler?

Şimdi öyle vâsi' bir sâha, bir sâha-i münâkaşa ve mübâheseye mâlikiz ki ilm ü irfânından, milliyet ve diyâneti, muhâfaza husûsunda rehberlik etmekten istinkâf eden muktedirîn medhûller sırasına kaydedilebilir.

Dozy'nin tetebbuât-ı târîhiyyesinden bir kısmını *Târîh-i İslâmiyyet* nâmı tahtında tedvîn ettiğini gören her müteharrî-i hakîkat kalbinde bir hiss-i cüst-cû peydâ oluyor. Acaba ecnebîlerin İslâmlar hakkındaki tedkikāt-ı târîhiyyeleriyle, bizimkiler arasında ne fark var? diyor.

Nihâyet bu arzûya tâbî olup da o tarihi okuyanlar görüyorlar ki; ecdâdımızın karn-ı hâzıra kadar bize kıymet-dâr bir hediye-i ma'neviyye olmak üzere ithâf eyledikleri reh-i müstakīm-i diyânet parçalanıyor, temelinden sarsılıyor.

Eğer kāri', îtikād-ı tâmmeye mâlik ve bin-nisbe de tarihe vâkıf ise onun indinde bu rivâyât ve akvâl pek o kadar te'sîr edemiyor. Ya maâzallah! Bu hasîsadan mahrûm ise birdenbire firîfte-i fikr-i ecânib olarak tutageldiği tarîk-i hakîkat-intimâ-yı diyâneti salıveriyor, daha doğrusu nazarında bir hakîkat sûretinde tecellî eden o akvâl-i müverrihi ahkâm-ı kudsiyye-i İslâmiyye'nin her birinin mefsûhiyetini, asılsızlığını isbât zımnında birer delil ve şâhid makamında îrâd ediyor.

Ey ulemâ ve müverrihîn-i İslâmiyye! Maksad-ı celîliniz millet-i İslâmiyye'yi böyle gözleriniz karşısında ummân-ı bîpâyân-ı rafiziyyete sürüklenmiş görmek değildir, değil mi?

Siz bugün râhber-i ashâb-ı dîn ü îmân tanıldıkça her ferdin sizden bir hakk-ı istîzâhı olduğu gibi ben de olmaktan bilis-tifâde sizden samîmâne istirhâm ediyorum ki: (800) sahîfeyi mütecâviz olan o tarihe belki (1800) sahîfelik bir cevap, vesâika mübtenî i'timâda şâyân delâil ile müveşşah ve müzeyyen bir cevâb-ı şâfî verilsin de o zaman şimdiye kadar ahkâm-ı metîne-i esâsiyyesiyle pâyidâr olan bu dîn-i celîl-i İslâm'ın nâm-ı bülendi bütün ecânibe ve hattâ bu gibi husûsâtta ecânibe tebeiyyet-i za'f hissiyle mütehassis olanlara da imdat edilmiş olsun.

İllâ, bu sükûtunuz nazar-ı ilâhîde ve enzâr-ı müslimînde ilâ-yevmil-kıyâme bâis-i şeyn ü hacâlet olacaktır.

Selânik: Ödemişli **M. Refik**

* * *

[329] **Konferans**

LİSÂN-I OSMÂNÎ TEDRÎSÂTI HAKKINDA

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos 1325 tarihinde eski Mekteb-i Hukûk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.

Hülâsa: Edat – Müstakil edatlar – Gayrimüstakil edatlar – İsim teşkîline yarayan edat – Arabî ve Fârisî kelimelerden yapılan teşkîlât – İsmi isti'mâle yarayan edat – Fiil teşkîline yarayan edat – Fiili tasrîfe yarayan edat –… bakiyyesi sonra)

Edat, isim ile fiilden büsbütün farklıdır. Çünkü isim bir şey gösterir. Fiil, hem bir şey gösterir hem de bu şeyin zamanını ve sâhibini tazammun eder. Edat ise, kendi başına, kendi hesâbına bir şey gösteremez, âlet mesâbesinde kalarak isim ile fiile öteberi meyâncilik ve hizmetkârlık eder. Bunu biliriz.

Edatların isme ve fiile böylece hizmetkârlık etmesinde en evvel göze çarpan bir cihet var.. Bunlar hizmet ettikleri kelimelere ya bitişerek onlarla berâber yürür.. Yâ ki bitişmeyerek onların ilerisinde gerisinde bulunur. Nitekim "sütlük", "sütçü", "sütlü kahve", sözlerindeki "lük, çü, lü" parçaları, etle tırnak gibi yapışma sûretinde, isme bitişmiştir. Kezâlik "sütü", "sütçüyü", "süte", "sütçüye", sözlerindeki "ü, yü, e, ye" parçaları, ayakkabı gibi takılma sûretinde, isme bitişmiştir. Ve kezâ "Süt içildi", "İçeceğim" sözlerindeki "il" ve "di, ecek", ve "m" parçaları, yapışma ve takılma sûretiyle, fiile bitişmiştir. Ama "İştihâ ile içtim", "Sıhhat için içtim", "Fâidesinden nâşî içtim", "Su gibi içtim", "Sütü de içtim; suyu da", "İçerim de, içmem de", "Hem içerim, hem içmem", "Ne içerim, ne içmem", "Ya içerim, yahud içmem", "Yemekten evvel içerim", "Artık içerim", "Erken içerim", "Yazın içerim", "Sabahleyin içerim", "Çok içerim", "Kaynayınca içerim", "Severek içerim", "Seve seve içerim", sözlerindeki "ile, için, den nâşî, gibi, de, hem, ne, ya, yahud, den evvel, erken, yazın, sabahleyin, çok, kaynayınca, severek, seve seve" kelimeleri isme ve fiile bitişmemiş, onların yanında gölge gibi kalmıştır.

Bu misâllere, bu misâllerdeki hâllere nazaran edat, en ibtidâ iki kısım: Bir kısmı muttasıl ve gayr-ı müstakil, bir kısmı munfasıl ve müstakil. Muttasıl ve gayr-ı müstakil edatlar hem kırıntı ve hem oyuntu hâlindedir… Munfasıl ve müstakil edatlar ise kendi başına iş göremese ve oyuntu hâlinde bulunsa da kırıntı hâlinde değildir.

Müstakil neviden olan edatların "ile, sebebiyle, hasebiyle, için, den nâşî, e mebnî, gibi, de, dahi, hattâ, ise, ise de, şâyed, eğer, gerçi, sonra, başka, gâh, bazı, belki, çünkü, bâri, zîrâ, bile, hattâ, işte, artık, daima, aslâ, fakat, hemen, meğer" falân filân gibi hayli efrâdı var. Bunlardan başka "binâenaleyh, binâberîn, ezcümle, liecl, bilihtiyâr, bilâihtiyâr, bi'ssıhhati ve'l-âfiye, maatteessüf, alel-âde, ber-vech-i bâlâ, alâvechi't-tafsîl, hakîkaten, rağmen" vesâire gibi şeyler de bu zümreden.. Hattâ bizim kavâidcilere göre, "evet, hayır, hay

hay, âh, oh, eyvâh, hayfâ, vâh, el-hazer, zinhâr, haydi" gibi nidâlar ve bu kuvvetteki kelimeler de bunlarla berâber.

Söz içinde ma'nâları ta'dîl ve tetmîm etmek yolunda iş gören bu nevi' müfred ve mürekkeb kelimeler, hizmet ettikleri kelimelere alel-âde hâllerde tekaddüm eder. Bunlar onların mef'ûlü olur, zarfı olur, hâli vesâiresi olur. "Âh", "eyvâh" gibi nidâlar ise ma'nâca da müstakildir.. Yanında bulundukları kelimelerin tâbii de değildir. Bunların her biri başlı başına bir cümledir. Bu sebeple bunları kuru birer edat saymak pek doğru değildir.

"Müstakil edat" nâmıyla telakkī ettiğimiz bu nevi' kelimeleri tahlîl etmek gayet uzun ve güç bir iştir. Bunları bu kadarla bırakmak çâresizdir. Bunları bu kadarla bırakıp diğer kısma gelelim.

Asıl edat, lafzı müstakil olmayan edatlardır. Çünkü yalnız bunlar kırıntı hâlindedir, âlet mesâbesindedir. Bu nevi' edatlar, ya isme hizmet eder, ya fiile... Ya a'mâle yarar, ya isti'mâle… Yani bunlar, isme de yapışır, fiile de yapışır… Bu yapışma ile ya yeni bir kelime teşekkül eder, ya evvelden müteşekkil bir kelime maksada göre kullanılır, hülâsa, bunlarla isim teşkîl edilir, tasarruf edilir, fiil teşkîl edilir, tasrîf edilir. Bu sûretle asıl edat diye saydığımız bu sınıf pek tabîî dört nev'e ayırılır: İsim teşkîline yarayan edat, ismi isti'mâle yarayan edat, fiil teşkîline yarayan edat, fiili isti'mâle yani tasrîfe yarayan edat… Bu tasnîf, çocukların zihnini yormayacak sâde bir tasnîftir. Onun için bendeniz bunu tercîh ve tervîc ediyorum. Bunları sıra ile birer birer gözden geçirelim…

Birinci derecede, isim teşkîline yarayan edat… Bunlar takım takım… Bir takımı "lik, lık, ci, li, siz, cek, ceğiz, cak, cağız, ce, si, msi, mtirek, mtırak, deş, daş" gibi bir isimle, bir sıfattan başka bir kelime teşkîline hizmet eder. "Kömürlük", "odunluk", "yeşillik", "karalık", "kömürcü", "odunlu", "kömürsüz", "köycük", "kasabacık", "çocukcağız", "Türkçe", "balsı", "pekmezimsi", "ekşimtırak", "sarımtırak", "yoldaş" gibi. Bunların bazıları pek işlek, bazıları kullanılmaz hâlde metrûk… Bir takımı "m-m, n-n, k-i, nin-si, ..-i, m-miz, n-nız, lerin-leri, li, de, den" gibi birden ziyâde kelimeleri terkiple bir kelime işi gördürmeğe hizmet eder. "Benim kitabım", "senin kitabın", "odanın kapısı", "dağ başı", "onbaşı", "sütlü **[330]** kahve", "dağda bağ", "etten kale", "baştan kara" gibi. Bunlarda da türlü türlü hâller var… Bir takımı "mek, mak, meklik, maklık, me, ma, ş, yiş, m, l, n, ş, t, dır, dırt, dırttır" gibi mastar nevinden kelimelere yardaklık eder. "Görmek", "bakmak", "görmeklik", "bakmaklık", "görme", "bakma", "görüş", "bakış", "görüm", "bakım", "görülmek", "görünmek", "görüşmek", "bakışmak", "bakıtmak", "baktırmak" vesâire gibi. Bunlar da türlü türlü… Bir takımı "ici, ücü, inici, ünücü, n, an, ik, ük, k, ık, uk, ak, ken, kan, gan, ağan, gin, kün, kın, gın, ç" gibi müştak kelimelerden yeni kelimeler çıkmasına vâsıta olur. "Görici", "görücü", "görünücü", "gören", "bakan", "kesik", "düşük", "ürkek", "kırık", "bozuk", "korkak", "döğüşken", "çalışkan", "alıngan", "kaçağan", "gergin", "düşkün", "şaşkın", "dargın", "güleç" gibi. Bunların içinde pek çok şeyler, aralarında pek çok başkalıklar var.

İsimleri cem' hâline getiren "ler" takıntısı da bu nevi' edatlardandır. "ler" edatı bunların aralarına da girer, sonlarına da takılır. "Sütler", "sütlükler", "benim kitaplarım", "odaların kapısı", "sütlü kahveler", "dağ başları", "onbaşılar", "dağda bağlar" vesâire gibi. Bu nevi edatlar, birbirine tedâhül de eder. "Sütsüzlük", "sütlüksüz", "sütlüksüzlük", "sütsüzlükten", "sütsüzlüklerinden" gibi. Son misâlde "siz, lik, ler, i, den" sûretinde beş edat birbirine tedâhül edip yüklenmiştir.

İhtâra hâcet yoktur ki yaptığımız iş, bu nev'in şöyle üstüne ve hatıra gelenlerini söyleyivermekten ibârettir. Yoksa bunların daha pek çok emsâli ve pek çok ince farkları vardır.

İsim bahsinde biraz söylediğimiz vechile, Arabî ve Fârisî kelimelerden bu türlü teşkîlât yapıldığı zaman Türkçe edatlara bedel çokluk Fârisî edatlara tutunup Arabî kalıplara dökülürler.. Fârisî'den "gâh, istân, zâr, sâr, lâh, gede" gibi mekân ve zaman gösteren, "î, î, mend, yâr, nâk, ver, în" gibi nisbet gösteren, "âr, kâr, gâr, ger, bân, vân, vâr, ân" gibi fâiliyet gösteren, "vâr, veş, âsâ, mânend, sân" gibi teşbîh gösteren, "dân" gibi âlet ve "çe" gibi tasgîr gösteren edatları alıp "seher-gâh", "güzer-gâh", "tâb-istân", "Arab-istân", "lâle-zâr", "seng-sâr", "seng-lâh", "mey-gede" gibi "Bağdâdî", "derd-mend", "hüş-yâr" ve emsâli gibi "harî-dâr", "kâm-kâr", "bağ-bân" ve emsâli gibi, "dîvâne-vâr", "mâh-veş", "cennet-âsâ" ve emsâli gibi, "rîk-dân" ve "tarih-çe" gibi binlerce süslü lugatlar ibdâ ederler. Arabî kelimeleri "mef'al, mef'il, mif'âl, fâ'il, mef'ûl, faâl, faîl" gibi kalıplara döküp "mektep", "menzil", "miftâh", "kâtib", "mektûb", "gammâz", "hevîn" gibi genişlikler ihtirâ ederler. Kezâlik masdariyet için "î", ve "yet" edatlarıyla "siyâhî", "hünerverî", "câhiliyet", "âdemiyet" gibi tasarruflar yapmak yoluna giderler. Bizim "ce" yerinde Fârisî'nin "âne" edatıyla "câhil-âne", "tıfl-âne" derler.

Ne yaparlarsa yapsınlar, ne derlerse desinler, burada dikkat edilecek nokta şudur: Böyle mülemma ve süslü ta'bîrlerin i'mâlini lügatçıya ve lügate bırakmalı, isti'mâlinde i'tidâli tecâvüz etmemeli.

İkinci derecede ismi isti'mâle yarayan... edat bunlar ötekilerden daha az ve daha toplu… Mef'ûliyet edatları diye tanıdığımız "i, yi, e, ye, de, den" parçaları bu nev'in en yüzde kerestesi.. Kezâlik sıfatların üstüne gelen "en, pek" kelimeleri de bunlardan.. Gördüğümüz "lik, ci, li, siz, cek, ceğiz, ce" ve "m-m, n-n, n-im, miz,…" kırıntılarıyla, istifhâma yarayan "mi" edatının ve "ile, için, üzere" vesâire gibi müstakil vâsıtaların burada da işleri var. Burada sözü uzatmamak için diyebiliriz ki birinci derecede görülen edatlarla yeni kelimeler meydana gelir, bu kelimeler lisânın demirbaş malı olarak mal defterine, lügat-nâmesine yazılır. İkinci derecedekilerle bu hazır lügatlar söz içinde aşağı yukarı yürütülüp kullanılır, bunlardan istifâde edilir.

Sözü kısa keselim.. Fakat "mi" edatı hakkında bu münâsebet üzerine bir misâlle nazarları celbetmemek haksızlıktır. Çünkü söz içinde şüpheli görülüp de anlatmak istenen noktaya kolayca yapıştırılıveren bu mübârek edatın kullanışı zannolunur ki lisânımıza vergi bir şeydir. Meselâ "İzmir'den birâderden bayramda posta ile mektup almak" gibi bir sözü "İzmir'den mi birâderden bayramda posta ile mektup aldınız?", "İzmir'den birâderden mi bayramda posta ile mektup aldınız?", "İzmir'den birâderden, bayramda mı posta ile mektup aldınız?", "İzmir'den birâderden bayramda posta ile mi mektup aldınız?", "İzmir'den birâderden bayramda posta ile mektup mu aldınız?", "İzmir'den birâderden bayramda posta ile mektup aldınız mı?" sûretinde bu edat sâyesinde her şüpheli noktasından didiklemek ne nâzenîn bir kolaylıktır!

Üçüncü derecede fiilin teşkîline yarayan edat… Bunlar da takım takım.. Bir takımı "l, n, ş, t, dır, dırt, dırttır" gibi bir nazardan fiile, bir nazardan masdara âit.. Bir takımı "ici, inici, ünücü, n, an" vesâire gibi kezâlik bir cihetten fiile, diğer cihetten müştak isimlere ve sıfatlara âit… Bir takımı "di, miş, r, er, ır, ur, ecek, acak, e, meli, malı, se, sin, sün" ve "up, yup, eli, yeli, yalı, ince, yince, dikçe, dıkça, dikte, dıkta, diği, dığı" vesâire gibi sırf fiil teşkîline hâdim. Elbette bunlarda da birçok iş var.

[331] Dördüncü derecede fiilin tasrîfine yarayan edat… Bunlar ismin isti'mâline yarayan edatlara tekābül ediyor gibi… Sanki fiil sîgaları bu nevi' edatlarla isti'mâl yoluna giriyor. Şu farkla ki bunlarda isimleri işleten edatlardan fazla hüküm ve isnâd kuvveti de var. Bu da bunların fi'l-i cevherîden rûh almasından ileri geliyor.

Fiil bahsinde aşağı yukarı dört beş şekil içinde bulduğumuz "zamîr-i fi'lî"ler işte bu nevi' edatlardan ibârettir. Vâkıa zamîrlere "edat" denmek âdet değilse de, bunların kırıntı şeklinde kalan bu nev'ine o nazarla bakmak yanlış bir şey değildir.

Ucundan tutup çektikçe çorap gibi sökülen edat bahsini de burada kesip artık maksadı icmâle başlıyoruz.

–bakıyyesi gelecek hafta–

MÜBÂHESÂT

Taşralarda Hutbe ve Hatibler

Bir vakitten beri muhterem *Sırâtımüstakīm* gazetesinin sütûnlarını revnak-dâr eden hutbeler mes'elesi ekser yerlerde ıslâhına bir sebeb-i hasene olduğunu mevsûkan haber alıyoruz. Fakat bu ıslâh, mesâil-i şer'iyyeye vukūfu olan bazı hatip efendiler tarafından icrâ olunduğu söyleniyor. Taşralarda ise hatipler ve gerek hutbeler o kadar çığrından çıkmış ki bu mübeccel vazîfe birtakım nâehiller yedlerine geçmiş, öyle galat ibâreler, türlü türlü tegannî ve sadâlar ile kırâat olunan hutbeleri istimâ ettikçe insan dûçâr-ı te'essüf oluyor! Bu vazîfe-i mukaddesenin îfâsına me'mûr edilen kimselerde bir kābiliyyet-i vicdâniyye olsa da sâmiînin teneffürünü celbetmeseler… Bu cihet ise külliyen mefkūd. Evvelce bu vazîfe-i mübecceleyi îfâ edenler senelerce tahsîl görmüş, kendisi sınıf-ı belâgatta bir meleke kesbetmiş, söylediği sözde bir te'sîr husûle getirecek talâkata mâlik kimseler îfâ ederlermiş. Acaba ahlâfı bu meslek-i ulvîyi ahîren birtakım ihdâs olunan bid'atlerden muhâfaza edebildiler mi? Heyhât! Bu vazîfe-i mukaddese öyle kimseler elinde kaldı ki evvelki rûhâniyete, o halâvet ve şuaâtına birdenbire bir küsûf ârız oldu. Onun tezyîn ve tenvîr edip de bütün ahlâk-ı seyyieleri hâl-i salâha ircâ eden o hutbeler şimdi öyle bir râddeye geldi ki hemen lafz-ı du'âdan ibâret kaldı. Hâlât-ı sâlifesinden hiçbir eser hissedilmiyor, ziyâ-i hakīkat bidatlar içinde boğulup gidiyor. Bu bidatlar şems-i hakîkatten füyûzât-ı ilâhiyyenin kulûb-ı mü'minîne lemeânına mâni oluyorlar. O mübârek va-zîfe sûistimâl olunuyor. Hatîbin sözü cemaat üzerinde icrâ-yı tesîr etmiyor. Halâvet-i asliyyesinden hiçbir şey hissedilmiyor. Bu kadar te'ennîye sebep nedir? Hatipler mi, hutbeler mi? Kabahat hangi cihette olduğunu insan idrâkten âciz kalıyor. Zaman-ı saâdette hutbeler o hafta içinde cereyân eden şuûn ve ahvâlin bir ma'kes-i hakīkīsinden ibâretti. Bu hâl bir vakte kadar muhâfaza edilebildi. Ehl-i İslâm'ın terakkıyyât-ı fikriyye ve maddiyyesini te'mîn için hatipleri uyanık zevâttan ta'yîn etmeliler. Vazîfe-i hitâbeti îfâ eden zâtın terakkıyyât-ı fikriyyesi cemaat üzerinde fevkalâde âsârını gösterir. Memleketin emniyyet-i istikbâli de buna merbûttur. Cemaati ne gibi şeylerden tahzîr, ne gibi şeylere teşvîk etmek lâzım geleceğini takdir etmek kolay bir mes'ele değildir.

Hatip olan zât memleketin rûhuna ve ahvâl-i âleme vâkıf olmalıdır. Siyâset-i âlemden, ihtiyâcât-ı ictimâiyyemizden bî-haber bulunan bir adam ümmeti ne sûretle müstefîd ve salâha da'vet edebilir? İntibâh-ı İslâm'a en müessir bir sûretle hizmet etmesi lâzım gelen bu mesleğin tensîki âcil ve lâzımdır. Asıl şâyân-ı teessüf olan ciheti hakīkat-i ahvâlin yakın vakte kadar mechûl kalmasıdır. Zamanımız hatiplerinin içinde evsâf-ı mezkûre ile muttasıf olanlar pek nâdir. Birisine o vazîfenin ehli olmadığını söylemiş olsan "Berât-ı âlîşânımı tahkîr ediyorsun!" diye feryâda başlıyor. Hâtır, iltimâs beliyyesi bu ciheti de bozdu. Ekser hatiplerin nâtıkaları pek mahdûd. Hâlbuki ifhâm-ı merâmdan âciz olan bir kimse vazîfe-i hitâbeti nasıl îfâ edebilir? Çünkü söz kadar müessir, söz kadar hissiyyât-ı kalbiyyeyi musavver bir tercümân yoktur. Mâdem ki hutbe va'z u nasîhattir. Öyle ise zamana tâbidir. Ahvâl-i umûmiyyeye mahsûs ve muntazam hutbeler îrâd olunmalı. Bu da söz vâsıtasıyla olabilir. Sözü de cemaatin irfânına göre söylemeli. Sû-i tesîr vukūa getirecek nesâyih memleketin harâbiyetine ve ümmet-i İslâm'ın ahlâklarının bozulmasına sebep oluyor.

Edremitli Balcızâde
Hâfız Mehmed Tâhir

Felsefe-i Hayâtiyyeden:

– 8 –

TENESSÜL Bİ-NEFSİHİ FARAZİYESİ

Tenessül bi-nefsihi denilen ma'rûf nazariye faraziye-i maddiyyûnun bir mütemmiminden başka bir şey değildir.

Bu faraziye en büyük bir müşkil, bir muammâ olan mevcûdât-ı zevi'l-hayâtın menşei mes'elesini halletmek maksadıyla bir lüzûm-ı kat'î üzerine tevellüd etmiş bir mütemmim-i lâzımdır. Burada tenessül bi-nefsihi nazariyesinin esasını ve mübâhesât-ı tenkîdiyyeden husûle gelen netâyici birkaç söz ile teşrîh edeceğiz. Bu nazariyeye göre mevcûdât-ı zevi'l-hayât bi-zâtihî madde-i gayr-ı uzviyyeden iştikak eylemiştir. Yani gayr-ı uzviyyâtın maddesinin mâlik olduğu kuvvetten başka hiçbir şeyin müdâhalesi olmaksızın "hayat" zuhûr eylemiştir. Fakat madde-i hayât-dârın sunî olarak terkîb edilememesi ve Pasteur'un hiçbir zî-hayâtın, hattâ en süflî zerrât-ı hurde-bîniyyenin **[332]** bi-nefsihi madde-i gayr-ı uzviyyeden tevellüd etmeyeceğini gayr-ı kābil-i redd ü cerh bir sûrette isbât etmesi ve tecrübe ve hiçbir hal ve vak'a ile tetâbuk eylememesi bu nazariyenin ne kadar esassız olduğunu gösterir. Pasteur'un şâyân-ı hayret bir sûrette bu nazariyeyi dâire-i ilm ü fenden çıkaracak sûrette redd ü cerh etmesi bütün hükemâyı ve hattâ maddiyyûnu bile murâkabeye vardırmıştır. Bugün bu nazariyeyi yalnız Jena Dârülfünûnu ilm-i hayvânât muallimi Haeckel himâye ediyor ve diyor ki "karbonun, azot ve anâsır-ı mâ ile tesâdüfî olarak imtizâcı protoplazma ve nüveden farkı olmayan bir madde-i şibh-i albüminiyye husûle getirmiştir. Haeckel bu madde-i kimyeviyye-i faraziyyeyi teklifsizce bir şahs-ı zî-hayât derecesine kadar götürüyor ve buna "moner" nâmını veriyor. Haeckel'e göre monerler tenessül bi-nefsihi tarîkıyle tevellüd etmiş eşhâs-ı zî-hayâttır. Fakat tedkîkat ve zuhûrât Haeckel'in tasavvurâtını üç defa ve üç sûretle kat'î olarak tekzîb etmiştir. Şöyle ki:

1) Monerin i'lânı hükemâ-yı maddiyyûnu ser-mest-i sürûr ederek hemen tabiatta bunu keşfetmeye ve bu hayâle bir mevcûdiyyet-i hakīkiyye vermek istediler. (1868)'de Huxley ka'r-ı deryâda muhât mucus hâlinde bî-şekl olarak hayâlî olan moneri bulduğunu i'lân etti ve bunu Haeckel'e ithâf ederek "Bathybius Haeckelii" tesmiye etti. Bu keşif pek büyük gürültüyü mûcib oldu. Tenessül bi-nefsihi her tarafça tastik edilmeye başlandı. Fakat muzafferiyeti pek az devâm etti. Birkaç sene sonra 1879 Haeckel tarafından icâd edilen "Bathybius" yine kendi tarafından tekzip olundu. 1882'de Milne-Edwards bir zî-hayât-ı ibtidâî gibi telakkī edilen şeyin sünger ve zoofitler tarafından ifrâz ve ifrâğ edilmiş ve âlât-ı saydiyyeye yapışmış birtakım mevâdd-ı muhâtiyye olduğunu fünûn akademyası önünde isbât ederek bi-nefsihiye bir darbe-i şedîde indirdi.

2) Bir taraftan Haeckel vahîdü'l-hücerât sınıfından ve fakat nüvesiz birtakım monerler keşfediyordu. Fakat fünûn-ı hurde-bîniyyenin terakkīsi Haeckel'in nüvesiz dediği hücerâtın nüveli olduğunu ve nüvesiz sâhib-i hayât bir hücre olamayacağını isbâtta teehhür etmedi. "Moner" bir zât-ı mevhûm ve Haeckel'in isti'mâl ettiği vesâit-i müşâhedenin kifâyetsizliğinden mütevellid bir eser-i hatâdır.

3) Her şeye rağmen Haeckel inadında ısrâr ediyor ve moneri tenessül bi-nefsihi nazariyyesini canlandırmak için vesâit buluyor. Fakat mes'eleyi sâha-i tecrübiyyeden hârice çıkararak ve arz üzerinde ilk zât-ı zî-hayâtın zuhûru zamanında bi-nefsihi tenessülün vukūa geldiğini iddiâ ile ucu bucağı bulunmaz bir hufre-i amîkaya atarak teftîş ve tekzîbi gayr-ı kābil bir ahvâl-i mâhirâne ile ifâdât-ı müstebidânesini tasdîk ettirmek istiyordu. Filhakika hiç sıkılmaksızın "Her ne kadar bugün tenessül bi-nefsihi vâki olmuyorsa da her halde bidâyette vukūa gelmiş ve bu sûretle bir ibtidâî moner zuhûr ederek mevcûdât-ı sâire ondan tevellüt etmiştir" diyor. Vâ hayfâ ki ilm-i ensâc monerin olmadığını ve fizyoloji âlem-i hayâtın menşeinde böyle bir şeyin bulunmadığını isbât ediyor. Fen isbât ediyor ki bütün zevi'l-hayât üç nevi mevâd ile tagaddî eder: Madenî, azotî, müvellidü'l-mâ-i karbonî. Yine fen isbât ediyor ki yalnız klorofilli olan yeşil nebâtât kuvâ-i şemsiyyeden bilistifâde havanın hâmız-ı karbonunu tahlîl ve karbonu tesbit ve onu müvellidü'l-mâ-i karboniyye teşkîl etmek üzere anâsır-ı mâ ile mezceder. Binâenaleyh yalnız yeşil nebâtât, yahud umûmiyetle klorofil hâssasına müşâbih başka bir maddeyi hâvî olan zevi'l-hayât, mevâdd-ı gayr-ı uzviyyeden kendilerine lâzım olan gıdâlarını tedârik ederek bizzât dâim ü kāim olabilir. Renksiz protoplazmayı hâvî "fetor, mikrop, hayvânât" gibi zevi'l-hayât böylece mutlak sûrette yaşamaya muktedir değillerdir, bunlar yeşil nebâtât tarafından ihzâr edilmiş mâiyyet-i karboniyyeleri sarf u istihlâk ederler. Demek oluyor ki, kürre-i arz üzerinde ilk zuhûr eden zevi'l-hayâta dâir bir nazariye koymak iktizâ ederse fünûnun şu mütâlââtına göre "İlk zî-hayât bir yeşil nebâttır" demek lâzımdır. Haekel'in moner faraziyesi artık bu şerâite göre istinâdsız kalmış olur. Bu albümin kitlesi nasıl kendi kendine dâim olabilir? Klorofilden mahrûm olan bu renksiz moner, tagaddîsi için lâzım olan mâiyyet-i karboniyyeyi veya mevâdd-ı uzviyyeyi nasıl i'mâl edebilir? Taazzuvsuz, bünyesiz, muhâtiyyü'ş-şekl bir zî-hayât tasavvur etmek kolaydır. Fakat böyle bî-şekl bir kitleden zî-hayât yapmaya gelince fizyoloji protesto eder. Filhakika bir zî-hayât taazzuvla berâber bir gâye-i bedîhiyyeye hâdim alâim-i tagaddî ve nesebî izhâr etmelidir ve tekessür hâssasına da mâlik bulunmalıdır. Bir zî-hayât, morfoloji ve fizyoloji nokta-i nazarından ne kadar basit olursa olsun yine en mükemmel bir şahs-ı âlî kadar muhtelittir, muğlaktır. Zîrâ alâim-i hayâtiyye bütün zevi'l-hayâtta aynıdır. Meslek-i maddiyyûn hatâ ile mâlâ-mâl bir meslektir. Bir zararı daha var ise ilm-i hayâtın terakkīsine pâ-bend olmaktır. İllet-i gāiyyeyi ve esbâb-ı fâileyi inkâr ederek ecsâm-ı gayr-ı uzviyye ile mevcûdât-ı zevi'l-hayâtın aynı olduğunu iddiâ etmek müdekkikînin gözlerine perde olarak dâire-i teftîşâtı tahdîd eder ve insanı tenbelliğe sevk eder.

Ankaralı: Ali Rıza

BİN BİR HADÎS-İ ŞERÎF

Câmi' ve şârihi Mehmed Ârif Bey merhûmun necl-i necîbleri Celâleddîn ve Necmeddîn Ârif Beyefendilere.

Sırâtımüstakīm cerîde-i mergûbesinin üçüncü cildinin altmış sekizinci numaralı nüshasında *Bin Bir Hadîs-i Şerîf* câmi ve şârihi **[333]** peder-i mağfûrları Ârif Bey'in tertip ve

neşreyledikleri kitâb-ı mübâreğin hakîkaten bir eser-i muallâ-yı kıymet-dâr olduğunu takdîren, mütemessik-i dîn-i Ahmedî olan ümmet-i nâciyyenin sıdk-ı taviyyet-i diyânet-perverîsine bu nuhbe ve o safha-i garrâyı tevsî' ile onun feyz-i bî-intihâ-yı lâhûtîsinden tezyîd-i feyz-i câvidânî ettirmek ümniyye-i hâlisânesiyle Kudüs ulemâ-yı be-nâmından Neşâşîbî Ali Rızâ Efendi tarafından dest-i tazarru' u niyâz ile taleb-i hâcât eyleyenlerin kulûb-ı hâşiânelerini rûhaniyetle dolduran mektûbunu okudum. Gönlüm öyle ister ki; bu eser-i kıymet-dâr nüsha-i nâdireden inkişâf ederek kulûb-ı safâpezîr-i ehl-i imânı hıdemât-ı ma'neviyye-i rahmet-âvere müstağrak etmek üzere şems-i tâbân gibi dîde-i iftihâr-ı ümmete nevîn bir sütre-i nûr-â-nûr içinde intişâr eylesin. [1](بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ) düstûr-ı celîle-i Cenâb-ı Mustafavîsiyle daima tebcîl-i kadri zımnında nüfûs-ı zekiyye-i mü'minîn ve muvahhidînin kalplerine beşâretli muhabbetler, feyizli sürûrlar ilkā eylesin. Âlem-i âlî-i es'ad-ı İslâmiyyet - bu nûr-ı şa'şaadârdan serâpâ tenevvür ederek ihtiyâcât-ı asra muvâfık ve tekemmülât-ı beşeriyye ve medeniyyeye bâis bilcümle akvâl ü ef'âliyle her bir müslimin sâha-i teceddüde atacağı hatve-i terakkī bilhassa işbu düstûr-ı celîl-i nebevînin o lücce-i azîmet-i hakîkatiyle müterâdif ve muhâzî olsun da garb hükemâ-yı felâsifesi İslâmiyet'in muhkem ve metîn esaslar üzerine ibtinâ eden ahlâk nazariyelerine kesb-i vukūf ile nâm-ı mealî-ittisâm-ı İslâm'ı kemâl-i şerefle takdir eylesinler… Kalbimizde doğan bu yeni amaç mümkinü'l-husûldür. Çünkü; hikmet-i İslâmiyye zâten bizim ahlâk-ı fikriyye-i ictimâîmizde tamâmıyla yer tutmuş, ve istikbâlen de medeniyyet-i âliyyenin gâyesi, kusvâsı olmak üzere gösterilmiştir. Fakat yalnız gayret, himmet lâzım… Bu kabîl hakāyıkı kendimce cüstücû ederken aklıma mektepler geldi. Mekâtib-i îdâdî-i mülkî ve askerîlerde ve vilâyât dârü'l-muallimînlerinde bulunan evlâd-ı vatanın bu nüsha-i kübrâ ile istifâde-i fikriyye ve ahlâkiyyelerini bir kat daha tenmiye edebilecek sûrette işbu eser-i kıymet-dârda münderic ve ehâdîs-i nebeviyyeden müstahrec hikemiyât-ı İslâmiyye'den bilhassa ahlâkî, ticârî, zirâî…. vesâir şuubât-ı ilm ü fenne muvâfık üç yüz kadarını cem'e muvaffakiyetle talebe-i ulûmun enzâr-ı istifâdelerine ulûm-ı dîniyye miyânında vaz'ını münâsib gördüm. Maksad-ı çâkerânem; velev ki mûrâne kabîlinden olsun evlâd-ı vatana karşı mânen borcum olan hizmeti îfâ edebilmektir. Fevâid-i külliyyesi zâhir olan bu maksad-ı hayrın hayyiz-ârâ-yı husûl olabilmesi için merhûm-ı müşârun-ileyhin mahdûm-ı necâbet-mevsûmları Celâleddin ve Necmeddin Beyefendilerden büyük bir sâfiyetle istîzâna cür'et ve cesâret eyler. Ve işbu varak-pârenin lütfen cerîde-i ferîdeleriyle neşrine delâlet ve inâyet buyurmanızı İslâmiyet, ve insâniyet nâmına ricâ ederim efendim.

Görice Cedîd Redif Taburu Yüzbaşılarından Manastırlı

Mehmed Kâzım bin Derviş

* * *

[1] Beyhâkî, *Sünenü'l-Kübrâ,* 20782.

ÂLEM-İ İSLÂM

AHVÂL-İ UMÛMİYYE-İ İSLÂMİYYE VE İSTİKBÂL-İ İSLÂM

– 2 –

İttihaddan, İslâm livâsı altında tecemmu' eden bütün efrâdın fâide ve zararda yekdiğerine şerîk olmak ma'nâsı murâd ise, İslâmiyet'in şarktan garba kadar bu derece tevessü'ü, İslâmların ırkan birkaç kısma bölünerek pek dağınık bir hâlde olmaları, iklîmen yekdiğerinden farklı bulunması hasebiyle ahvâl-i husûsiyyelerinde bir tezâdın teşekkülü…. Ve daha sâir birtakım esbâbın vücûdu bu ittihâdı yek nazarda imkân hâricinde bırakıyor. Evet, yek nazarda diyelim. Çünkü görülen şu esbâb-ı mânia tedkīk edilecek olursa birtakım esbâb-ı sathiyyeden başka bir şey değildir. Olmasa bile İslâmiyet, kendinin kuvvet, azametiyle bunları birer birer esbâb-ı âdiyye derekesine indiriyor. İttihad, hayat mes'elesidir. Hâlbuki İslâmiyet, değil böyle hayâta taalluk eden mesâili taht-ı te'mîne almamak, hattâ ufak tefek şeyleri bile nazar-ı tedkīkinden geçiriyor. Binâenaleyh ittihâda doğru yürüyecek yolumuzda ne gibi müşkilâta tesâdüf olunmak mutasavver ise bunlar âdî bir kusûrdan ibârettir. Ve önümüze Sedd-i İskender çekseler ve çekilse bile İslâmiyet'in kavânîn-i muazzaması önünde bunun kıymeti ancak örümcek yuvası kadar olabilir. Onun için İslâmiyet'in bu kavânîn-i muazzamasını nazar-ı tedkīkimizden geçirerek tarîk-ı ittihâdı bulalım ve bu sâyede daima kulağımızda tanînendâz olan [2](مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ) kavl-i şerîfinin hâmil olduğu itâbından hâsıl olan azâb-ı vicdânîden kendimizi bir an evvel kurtaralım.

(Hiçbir İslâm tasavvur etmiyorum ki bu âyet-i kerîmeyi okuduğu vakit kalbini bir azâb-ı vicdânî istilâ edip de lerzân olmasın.)

Geçende "mağripte yaşayan bir kardeş maşrıkta yaşayan kardeşini matbûât vâsıtasıyla bulabilir" demiştik. Eğer esbâb-ı ittihâdı yalnız şu mübârek matbûâtımıza hasredecek olursak işler pek kolaylaşır. Birkaç âyât ve ehâdîsi karıştırarak onlardan birkaç şey istinbât ederek "bütün millet-i İslâmiyye'yi bir noktaya cem'e yegâne hâdim matbûâttır" diye hüküm veririz. Mes'elenin içinden kolay kolay çıkar gideriz. Fakat mes'ele daha etraflıca düşünülerek ittihâdın kıymetdâr bir şey olduğu kadar bir de husûlü pek müşkil olduğu nazar-ı dikkate alınırsa esbâbını da İslâmiyet'in en büyük erkânı arasından aramak lâzım gelir, ki **[334]** buna nisbeten matbûât tarîk-i ittihâdın kapısı olmaz da belki anahtarı derecesinde kalır.

Matbûâtın insana te'sîri havâss-ı hamseden olan işitmek veyahud görmek vâsıtasıyla icrâ olunup bunlardan –sem' ü basar– hangisi olursa olsun insanda husûle getireceği te'sîr mücerred bir his, mücerred bir meyilden ibâret olup bunlardan bilâhare bir samîmiyet veyahud bir nefret tevellüd eder.

[2] Sâffât, 37/25.

Bunlardan hangisi tevellüd ederse etsin, yalnız sem' ü basar derecesinde kaldıkça kalplerde hakîkî bir samîmiyet veyahud hakîkî bir nefret cây-gîr olamaz. İşte samîmiyetin kalplerde cây-gîr olması için sem ü basar vâsıtasıyla icrâ-yı tesîr eden kuvvetten daha müessir bir kuvvete ihtiyâç messediyor, ki bu kuvvet olsa olsa insanları birbirine daha yakından tanıtan mülâkat, müsâhabe olabilir. Fakat bu mülâkat, müsâhabelere ekseriyetle sâik, matbûât olduğunu da hatırdan çıkarmayalım. O hâlde tarîk-i ittihâdın anahtarı matbûât ise kapısı da mülâkat, müsâhabedir.

Eğer ittihâz edilen meslek, ortalıkta deverân eden menâfi' bir ise esnâ-yı mülâkatta ittihâdın husûlü yüzde doksan dokuzdur. İşte mülâkat esbâb-ı ittihâd olacak kadar mühim bir derecede olduğu için dîn-i mübîn-i İslâm'ın en büyük imâdındandır. Ashâb-ı iktidârdan olan herkesin ömründe bir kere vakt-i muayyende Beytullâhu'l-Muazzam'ı ziyâret etmesi farz kılındı.

Bu ziyâreti farz kılmaktan maksad bittabi insanları boş boşuna birtakım mezâhime dûçâr ederek ve pek çok masraflar yüklettirerek ateş gibi sıcak kum sahrâlarını dolaştırmak değildir. Belki pek âlî maksadlara mebnî farz edilmiştir. Evet, bu kıt'a-i mübârekе üzerinde bütün aktâr-ı âlemde kâin efrâd-ı müslimînin bir yere toplanıp Beytullâhu'l-Muazzam indinde kemâl-i rikkat-i kalble mesâlih-i umûr-ı İslâmiyye'ye dâir müzâkerelerde bulunmak ve bu sâyede ırkan cinsen muhtelif olan bu kadar ümmet-i Muhammediyye'yi yekdiğerine tanıtarak ittihadlarına zemîn hazırlamak için farz kılınmıştır. O hâlde aktâr-ı âlemden her sene Hicaz'a doğru fevc fevc akan huccâc-ı kirâm hazerâtı bütün millet-i İslâmiyye tarafından âdetâ umûr-ı İslâmiyye'yi bakmak için teessüs etmiş kongreye gönderilen birer vekillerdir. Resmen olmasa bile ma'nen bunlara umûr-ı İslâmiyye'ye dâir pek çok şeyler tevdî olunup bu vazîfelerinin edâsı vicdânlarına müfevvezdir. Hattâ haclarının hacc-ı mebrûr olması dahi şu vazîfelerinin edâsına vâbeste olduğu der-hâtır oluyor. Zîrâ hacdan Cenâb-ı Hakk'ın maksadı yalnız taabbüd olmayıp bununla berâber İslâmiyet'e büyük büyük menâfii istihsâldir. Bir iş emrolunduğu vakit bundan kastolunan maksad tamâmıyla hâsıl olmadıkça bu fiilin mükâfâtına nâiliyet hiç mutasavver olmayacağı bir emr-i tabîî olduğundan haccın mebrûr olması dahi hacdan ne gibi maksad kasdolunduysa bi-tamâmihi hâsıl olmadıkça, mutasavver değildir. O hâlde haccın mebrûr olması ibâdetle berâber mesâlih-i umûr-ı İslâmiyye'ye bakıldığı takdirde mutasavverdir.

Burada şâyân-ı dikkat noktalarından biri haccın vakt-i mu-ayyende icrâ olunmasıdır. Eğer hacdan maksad yalnız bu kadar meşâkk u mesârif ihtiyâr ederek yalnız bir ay taabbüd icrâ olunan bir ziyâret olsa hiç şüphe yoktur ki herhangi vakitte olursa olsun icrâsı mümkündür. Ortalıkta buna mâni olacak bir şey yoktur. Fakat böyle olmadı, vakt-i muayyende sâhib-i iktidâr efrâd-ı müslimînin bir yere toplanması farz edildi.

İşte küçük bir teemmül buradaki hikmet-i Rabbâniyye'yi bize bildiriyor. Fakat biz zavallı İslâmlar hangi işimizi teemmülle muhâkeme ile yapıyoruz ki dinimizdeki bu gibi hikmet-i bâhireleri anlayalım, Cenâb-ı Hakk'ın gösterdiği bu gibi vesâilden müstefîd olalım! Hiç inkâr edilemez, ki hac denince zihnimize ancak uzun bir şimendöfer, vapur seyâhati, deve yorgunlukları, bol bol mesârif, esnâ-yı râhda gördüğümüz tahkîr-âmîz muâmeleler geliyor.

Ve bundan ümîd edecek bir şeyimiz varsa o da menâfi'-i uhreviyyedir. Fakat âhiret dünya ile kāim iken bu menâfii neden yalnız menâfi'-i uhreviyyeye hasrediyoruz?

İbâdeti ancak uhrevî menâfiimiz için yapıyoruz, diyoruz. Hâlbuki böyle bir hasra hiç mahal yoktur. Nebiyy-i Zî-şân Efendimiz Hazretleri âhiret için çalışmayı emir buyurmuşsa dünyâyı da meskûtün-anh bırakmamış, demiş ki: "Dünyanız için güyâ ebedî bir hayat geçirecek gibi çalışınız." Elbette körükörüne çalışmak, hiçbir âletsiz ahvâl-i dünyeviyyeyi ıslâh etmek olmaz. Bittabi çalışmanın yollarını göstermiştir, ıslâh için âletler hazırlamıştır. O halde zimmetimize vâcib olan fürûzâtın her biri yalnız âhiretimiz için birer hazırlık olmayıp bir de yegân yegân mesâlih-i dünyeviyyemiz için zimmetimize vâcib edildiğine hamletmeye bizleri ne memediyor? Cehâlet değil mi?

Son zamanlarda bazı hafîfü'l-meşreb materyalistlerimiz haccı yalnız kum sahrâlarında dolaşmaktan ibâret addettiklerinden cesâretlerini "Adam sen de, şu kum Arapları arasında dolaşmaktan ne ma'nâ çıkacak? Bunun yerine uzun uzadı bir Avrupa seyâhati yapılırsa daha kârlı çıkmaz mıyız? Ve daha ibret-âmîz bir seyâhat olmaz mı? demeye kadar ilerlettiler.

Bu saçmaların kimlerin ağızları ile söylendiğini ve hangi büyük kafalı dûr-bîn ecnebîlerin ne gibi hırs ve câhlarına binâen saçtıkları **[335]** tohumlar idüğünü şimdilik bırakalım da yalnız kendi mahsûlât-ı fikriyyeleri olarak kabul edelim ve bu tefevvuhâtlarında kendilerini biraz da ma'zûr görelim. Çünkü materyalistlerdir. Bu gibi akvâl-i mücerrede ancak onların ağzından çıkābilir. Rûhâniyet, ma'neviyâttan bir şey anlamazlar ki semtine uğrayabilsinler. Matmah-ı nazarları ancak kalıpta, zâhirde kalır, öte tarafına geçemezler. Fakat bizler onların şu muhakkirâne baktıkları buk'a-i mübârekeyi Cenâb-ı Hak tarafından inâyet buyrulmuş, dünyevî ve uhrevî istifâde edilecek bir hediye sıfatıyla kabul edelim; istikbâlde vücûdumuzu terbiye edecek gıdâları zer' etmek için mükemmel bir mezraa diye telakkī edelim; eğer İslâmların bir nimet görecekse o nimet şu mezraanın yetiştireceği nimetler olduğunu cidden i'tikād edelim; ve bu nimetlerden pek yakında tagaddî ederek çürümüş, rûhsuz vücûdlarımıza yeni bir hayât verelim; cismimizin kaybettiği kuvvetleri bu gıdâlarla telâfî ederek sağlam bir vücûda mâlik olalım.

Bidâyet-i İslâm'dan bugüne kadar seneler geçti, asırlar geçirdik, fakat bu kıt'a-i mübârekeyi mesâlih-i umûr-ı İslâmiyye'ye bakılacak bir yer ittihâz ederek Cenâb-ı Hakk'ın farz buyurduğu bu hacc-ı şerîften de bil-istifâde ittihâd-ı anâsır-ı İslâm'a dâir bir gûnâ bir teşebbüsâtta bulunmadık. Sebebine gelince: Bidâyet-i İslâm'da millet-i İslâmiyye pek mahdûd olarak bit-tabi' bu gibi esbâba mürâcaâta lüzûm hissedilmiyordu. Büyüyerek birkaç ırka münkasem olduktan sonra ise avâm takımı derin bir hâb-ı gaflete, havâs takımı

ise çıkmaz bir ıyş işrete daldılar. Ecânibin terakkīyât gürültüleri bunları rahatsız etmiyordu. Eski neş'eleri kemâ-kân bâkī idi. Onun için bu silâha sarılıp da… Evet, bu arz-ı mukaddes üzerinde ictimâ ederek hacdan bilistifâde ittihâdın temellerini kurup da el birliğiyle ileriye doğru, terakkīye doğru gitmek akıllarına gelmiyordu. Hiç hissetmeden vücûdları tedrîcî bir inhitât ile çürüyordu. Ve bu çürümüş vücûdlardan tebahhur eden revâ'ih-i müteaffine, bütün âleme intişâr ederek İslâmiyet'in ismi âlem-i medeniyyette unutulmaya başlamıştı. Hattâ bugünkü terakkīlerine İslâmiyet sâyesinde vâsıl olan nankör Avrupalılar "İslâmiyet mâni'-i terakkīdir" diyerek bizim mini mini mültecilerimizi avlamağa kalkmışlar. Fakat bizler hiç aldırmıyorduk; avlanmış olan bu mini miniciklerimize bir nazar-ı nefreti fırlattıktan sonra onlara karşı yapılacak muâmele yalnız şu izhâr-ı nefrettir zu'm-ı fâsidiyle yine eski atâletimize dalıyorduk ve her şeyi unutuyorduk. Hele bunların terbiyesi hâtırımızdan bile geçmiyordu. Bu gibi çocukluk alâimi terbiyenin noksânından olduğu aklımıza bile gelmiyordu. İslâmiyet'in neden böyle tedennîye doğru gittiği anlaşılmıyordu. Fakat şimdi ise her şey anlaşılmaya başladı. Muhâfaza-i hayât, ittihâdla ileriye doğru yürümekle olacağını bugün anlamayan bir adam yoktur zannederim. Binâenaleyh İslâmiyet'in bu ittihâd için gösterdikleri tariklerden hazırladığı âletlerinden istifâde ederek ittihâdın temelini kuralım; elbirliğiyle ileri yürüyelim; ileri, daima ileri…

Troyskili Ahmed Tâceddin

Elvâh-ı İntibâh:

HİNDİSTAN'DA HÜRRİYET-İ MATBÛÂT!

Bu da gayet mühim bir mes'eledir. Umûmiyetle İngiltere hükûmeti taht-ı idâresinde tamâmıyla hürriyyet-i matbûât hükmü cârîdir zannolunur ise, elbette Hindistân'da dahi matbûât hürdür zannolunacağı şüphesizdir. Evet, Hindistân'da da matbûât hürdür, fakat yine bizim dediğimiz gibi yirminci asır hürriyetidir!..

Sünnîler her vakit kendi mezheblerinden başka ne kadar mezheb var ise –Şiî, Râfızî, Bühre, İsnâaşeriyye, Hindî, Parsî vesâire– istediği kadar ta'n ü sebbedebiliyor. Hattâ âlihelerini böyle sebbedecek olursa hiç mâni yoktur. Şîalar, Hindîler de kendilerinden başka mezheblerin cümlesini ne kadar isterse o kadar sebbedebilirler.

Hindistan halkı İngilizler tarafından o kadar güzel terbiye olunmuşlar ki, artık bundan ziyâdesi hiç tasavvur olunamaz. Biri diğerine karşı ifrît gibidir. Gazeteler, risâleler hep biribirinin aleyhindedir. Bunlar yekdiğeri aleyhinde bulundukça hükûmetin memnûn olduğunu bu milletin hamâkatinden hükûmet istifâde edeceğini ve etmekte olduğunu hiç kimse hâtıra bile getirmediği gibi, kimsenin haberi de yok, herkes hürriyyet-i matbûâttan istifâde ediyorum zannediyor. Halbuki hükûmetin ahvâline ve memleketin idâresine dâir bir söz söylemek bile mümkün değildir. Değil matbûâtta, ağızdan bir söz söylediği işitilirse suâl, hüküm, filân yok, hemen ecel cezîresine göndermekte imişler. Hattâ İngiltere parlementosu bu husûsu nazar-ı itibâra alıp, birkaç kereler hükûmetten ne için böyle muhâkemesiz muâmele olunuyor diyerek istîzâhâtta bulunmuş. Hükûmet de diyormuş ki: "Böyle îcâb ediyor" başka bir söz de yok. Kimsenin de bir şey demeye hakkı yok. İşte yirminci asra muvâfık hürriyet!

Hindistan'da bir zamanlar –Rusya'da olduğu gibi– gazete pek çokmuş, şimdi hükûmete kavuk sallamağı iltizâm etmişler, yahûd da "hablü'l-metîn" gibi senede birkaç bin ruble Rusya [İngiliz!] hükûmetinden istifâdesi olanlar kalmış, diğerleri hep kapanmış, bazılarının sâhipleri de taht-ı tevkife alınmış, hattâ şimdiki gazete sâhiplerinden bazıları hükûmete hafiyelik bile ederlermiş. Ama (râcih) ve (nevvâb)ların idârelerini ne kadar iftirâ ve bühtânlar ile sebb ü ta'n ederlerse, o kadar da İngilizler bîçâre nevvâblara gazetelerini gösterip "İşte sizin idârenizden halk şikâyet **[336]** ediyor, siz idâre-i memleket kaidesini bilmiyorsunuz, bize veriniz, biz idâre edelim, size de maaş verelim." diyerek hemen tasallut etmekte imiş. Ama İngiliz idâresine dâir hiçbir söz söylemek câiz değildir, belki bil-akis İngiltere idâresi şöyle iyi böyle iyi diye birtakım medh ü sitâyişte bulunmak lâzım gelir.

İşte hürriyyet-i matbûâtın derecesi! Hıristiyan mezhebine itâle-i lisân etmek için de bir derece vardır.

Ama İslâmiyet'e ve diğer mezheblere ne kadar uzun ve ne kadar ziyâde itâle-i lisân olunursa o kadar makbûl ve meydan o kadar açıktır. Eğer bir adam yeniden bir mezheb davâ eder de meydana çıkarsa, ne gibi mezheb olursa olsun, yalnız iftirâk-ı millete sebep olduğundan meydan açıktır.

Bundan birkaç sene mukaddem Lahor kurbunda Kadyan karyesinde "Allâm Ahmed" nâmında biri zuhûr ederek, nübüvvet davâ etmiş, kendisi beklenen Îsâ olduğunu iddiâ eylemiş, âkıbet kendi cehenneme gitmiş ise de mezhebi bâkī ve Nûreddin nâm halîfesi de mevcuttur. El-ân kırk bin kadar da tebeası varmış, bunların da esas mezhebleri ahkâm-ı Kur'âniyye'yi kâmilen inkâr etmekmiş. Ve bunlardan başka Hindîler arasında dahi mezâhib teceddüd etmektedir. (Ârî) mezhebini dahi tecdîd etmişler, bunların hepsi husûsî risâleler ve gazete sütûnlarında makaleler ile hep biribirine hücûm etmekte imişler. Mezheb çoğaldıkça hükûmetin canına can koşuluyor.

Fakat İngilizler'in mescidlere tasallutuna gelince "Ahmed Nagar" mescidleri gibi âsâr-ı atîka numûneleri olan mesâcid ve kubûr-ı evliyâyı asker için kışla, eyyâm-ı sayfta bazı mescidleri madamaları teneffüs-hâne, tenezzüh-hâne ittihâz edegeldikleri halde bunun hakkında yerli matbûâtın bir kelime söz söylemeye hakkı yoktur. Ahmed Nagar mescidi bundan dört yüz sene mukaddem binâ olunmuş, usûl-i mîmâriyyesi Avrupa mühendislerinin dahi nazar-ı dikkatini celbetmiş âsâr-ı atîkadandır. Cân Bibi Mahâl, Salavât Hân nâmları ile meşhûr makāmât-ı mukaddese-i İslâmiyye el-ân İngiliz zâbitleri için sefâhât-hânedir, lâkin bunun hakkında her kim bir söz söylerse, ecelsiz öldüm demektir. Değil Hindli bir adam için, hattâ ecnebî olsa bile, Hindistan'da

bulundukça bir söz söylemeye hakkı yoktur. Eğer benim bu yazdıklarımı bilseler neûzü billâh… Hâlâ yalnız muharrir olduğumu bildikleri için ne kadar ta'zîb etmektedirler, her gün arkamda üç beş hafiye dolaşmakta olduğunu bundan mukaddem yazmıştım.

İşte yirminci asra muvâfık hürriyyet-i matbûât!

Yukarıda mezkûr Ahmed Nagar mescidleri hakkında birçok Hindliler'e sordum: Niçin beytullâh olan mesâcidin bu sûretle tahkîr olunmasına rızâ gösteriyorsunuz? Ne için bunları matbûât âlemine çıkarmıyorsunuz?

Avâmın böyle bir mescidin vücûdundan bile haberi yok. Havâs ise: Aman böyle şeyleri söylemeyiniz, derler. Bundan başka bu babda izhâr-ı esef eden yahud bir söz söyleyen adam görmedim. Hindistan halkı hakkında hürriyete dâir şunu da arz etmek isterim:

Hindistan'da ister asker, ister polis iki türlüdür: Beyaz ve siyah ta'bîr olunurlar. Beyazlar İngilizlerdir, rütbesi aşağı olsa bile âmirdir. Siyahlar yerli Hindîler'dir. Müslim gayrimüslim hepsi müsâvî. İşte şu polisler elinde iki türlü silâh bulunur: Biri bir buçuk arşın tûlunda kamış sopa… Diğeri yarım arşın tûlunda kalın demir gibi ağır husûsî yapılmış sopadır ki eğer bu sopa ile vuracak olursa hiç şüphesiz ölümdür, fakat ben bu sopanın mahall-i isti'mâlini görmedim. Ama birinci uzun sopa hergün her yerde müsta'meldir. Husûsen mescidlerde Ramazân-ı şerîfte zenginlerin zekât vermesi zamanında bu dayak pek mebzûldür. Ben kendim Bombay'da bulunduğum zaman "Minâre Mescidi" nâm mescid dâhilinde, mübârek ramazân-ı şerîfin 28'inci günü iftârından on dakika evveldi, iki polis şu uzun sopa ile beyâz sakallı bir ihtiyarı dövdüler, yetmiş yaşında olan bî-çâre adamcağız can acısından tahammül edemeyip kendini müdâfaa etmekteydi.

Sonra bazı adamlar araya girip bîçâreyi kurtardılar. Ben vak'ayı bizzât kendim gidip ertesi günü serkomisere söyledim. Zannederdim: Hiç olmazsa mesciddeki polislere tenbîh eder de mescid dâhilinde böyle harekete mâni' olur. Hâlbuki ser-komiser benim taaccüb ettiğime taaccüb eyledi. Bu ise onlarda umûr-ı âdiyyeden imiş.

Sonra *Bombay* gazetesi idâresine gittim, orada vak'a-i hâli kemâl-i taaccüb ve teessüf ile söyledim. Gazete sâhibi dedi: "Biz polis idâresi aleyhinde kat'iyen bir söz yazamayız..."

İşte hürriyyet-i matbûât!

Ben şimdi Hindistan'dan Hicaz'a azîmet ediyorum, ama Hindistan hakkında birçok hakāyıkı sırası gelince âlem-i matbûâta vaz' edeceğim. Şimdi de Hicaz ve mevsim hakkında mufassal malûmât vereceğim husûsen Hindistan hacıları hakkında ve İngiltere hükûmetinin hacılara muâmelesi hakkında tafsîlât-ı âtiyye gelecektir.

Aden **Abdürrreşid İbrahim**

Buhârâ'da Sünnîlerle Şiîler

Petersburg'tan 24 Kânûnısânî tarihiyle keşîde kılınan bir telgraf-nâme meâline göre Buhâra şehrinde Sünnîler ile Şiîler arasında iki gün pek kanlı müsâdemeler vukū' bulmuştur. Buhâra hükûmetinin talebi üzerine âsâyişi iâde etmek üzere bir Rus müfrezesi sevk edilmiştir.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

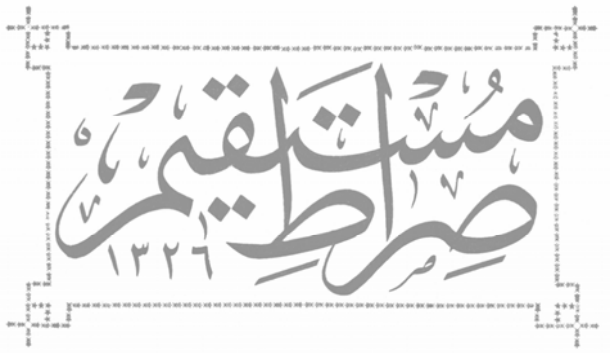

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

3 Şubat 1910 22 Muharrem 328 Perşembe 21 Kânûnisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 74**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir

– 3 –

Yine ifâde-i mütercim siyâkında bî-muhâbâ bak ne deniyor: "Ne kadar anîf olursa olsun, mûtekadât ve hissiyât-ı evvelînimize ne kadar mugâyir bulunursa bulunsun, hakīkat ile yüz yüze gelebilmek cesâretine mâlik olmalıyız. Yiğitlik yalnız düşman karşısına göğüs germek değildir. Hakīkat ve Hakk'ın saltanat-ı samedâniyyesi önünde nefs-i câhilemizin izzet-i bî-izzetini atıp hakīkatin zahm-ı ulviyet-nişânıyla nişanlanmaya kudret göstermeliyiz. Ve asıl böyle bir şecâat-i rûhiyye ile ba-hâdır olduğumuzu isbât etmeliyiz."

Sübhânallah bu adam! Dîn-i mübîne şiddet-i gayzı ve ihtirâsât-ı bâtılası te'sîriyle âdetâ çıldırmış, sağını, solunu kaybetmiş de bî-pervâ, açıktan açığa efrâd-ı müslimîni ilhâda, irtidâda da'vet ediyor. Siyâk u sibâk-ı ifâdesi delâletiyle şu telbîsâtın hülâsa-i müfâdı: Ey müslümanlar sizin mûtekadât-ı kadîme ve hissiyyât-ı samîme-i İslâmiyyeniz serâpâ hatîâttır, hurâfât ve iğfâlâttır. Çünkü siz onları kütüb-i dîniyyenizden aldınız, kendi ulemânızdan telakki ettiniz, onun için vâdî-i cehâlette kaldınız, dîn-i medenîye giremediniz, hakīkī müslüman olamadınız. İmdi geliniz nefs-i câhilenizin izzetini kırınız, bellediğiniz bütün delâili bir tarafa atınız, Doktor Dozy nâmındaki cizvit papazına tâbi olunuz, alelamyâ onun sözlerini tutunuz, *Târîh-i İslâmiyyet* nâmını verdiğimiz bu eser-i fâzılânesine dercettiğimiz türrehât mahz-ı hakīkat biliniz. Zîrâ o akl-ı selîm sâhibi bir profesördür, binâenaleyh lâyuhtîdir. O ne söylerse büyük bir ihâta-i nazar, derin bir im'ânla bîtarafâne söyler. Artık ona karşı niçin denilmez, ondan delil ve bürhân aranmaz. Onun söylemiş olduğu bir söz ne kadar ifk ü iftirâ olursa olsun, Kur'ân'a, hadîse, tevâtüre ve icmâ-i ümmete, el-hâsıl herhangi bürhân ve hüccete, en celî ve en kat'î bedâhete muârız bulunursa bulunsun benim intihâb ettiğim bu eser-i dil-pezîre girince hakīkat olur gider, kabul olunması îcâb eder. Cümleniz yiğit ve bahâdır olunuz, şecâat ve metânetinizi muhâfaza ediniz, âlem-i İslâmiyyet'e karşı ne türlü isnatta bulunursa bulunsun (hâşâ sümme hâşâ) peygamberinize masrû', hepsine riyâ mübtelâsı, hâlâ bulunduğunuz dîne sahte, ihtirâm ettiğiniz Kitâb-ı Kerîm'e de düzme desin, ne kadar istihfâf ederse etsin şecâat-i rûhiyyeniz muktezâsınca müteessir olmayınız, bu zahm-âver hakīkatlere katlanınız, ne lâzım gelir? Varsın bundan sonra mürşid-i hidâyet-penâhınız! Doktor Dozy, merci'-i yegâneniz de onun te'lîfi olan *Târîh-i İslâmiyyet* nâmını verdiğimiz bu kitâb-ı mefsedet olsun. İnsâniyete hizmetimiz hasebiyle ona ve bana dendiği gibi size de yine müslüman denir. Nâm ü ünvânca bir ziyânınız olmaz. Şecâat-i rûhiyyenize bir halel gelmez… demek olur.

Vay! gidi şaşkın vay!... Meclûb-i hevâ bu câhil-i bî-intibâh kıyâs ediyor ki biz bu takım müfteriyâtı, bu çeşit müzahrafâtı yeni işitiyoruz, şimdi duyuyoruz. Hâlbuki bunların ekserîsi kurûn-ı ulâdan beri din düşmanları tarafından tasnî' olunarak fırsat elverdikçe etrâfa savurulmakta, müslümanların idlâli kābil olmayacağı tecârib-i mükerrere ile anlaşılmış olduğu halde İslâmiyet'in taammüm-i intişârına mümânaat için olsun bu türlü isnâdâta lüzûm görülmektedir.

[338] Hakīkat ve Hakk'ın saltanat-ı samedâniyyesi önünde makhûr ve zelîl olanlar işte asıl bu zümre-i süfehâdır ki hurşîd-i hakāik-i İslâmiyye dîde-i za'f-nâk-i basîretlerini kamaştırmış, binâ-berîn dîn-i mübînin berâhin-i kātıa ve hücec-i sâtıasına karşı avâm-firîbâne, yâve-gûyâne safsatalar ve maglatalar ile mukābeleye mecbur kalmıştır.

Bunların bir tâifesi erâcîf-i mel'anet-kârânelerini öyle Doktor Dozy gibi senetsiz, sepetsiz kavl-i mücerred, kuru iftirâ olarak değil, belki bir sürü delîl-i fâsitler ihtirâ ederek,

türlü türlü şüpheler katarak ortaya sürmüşlerdir. Fakat hakāik-i kat'iyye ve berâhîn-i neyyire-i İslâmiyye'ye karşı cümlesi giriftâr-ı haybet ve hüsrân olmuştur.

(يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)[1]

Meselâ sinîn-i ahîrede birçok râhipler, misyonerler, para kuvvetiyle celb olunan bu takım münâfıklar Kâhire'de, İskenderiye'de hayli zaman akd-i ictimâ ederek dîn-i mübînimiz aleyhinde ihtirâ' edilmiş olan müşâgabâta hilye-i hakîkatten âtıla daha birçok türrehât-ı bâtıla ilâvesiyle *el-Hidâye* nâm-ı bâtılı altında dört cilt olmak üzere Arapça bir eser-i dalâlet-perver neşrettiler. Fakat ne kazanabildiler? Hîç-ender-hîç!... Karşılarına Beyrut'ta sâkin Yûsuf Nebhânî nâmında bir âlim-i Muhammedî çıkıp *Nücûmü'l-Mühtedîn ve Rücûmü'l-Mu'tedîn* ismiyle müsemmâ bir kitâb-ı müstetâb telîf ü neşrederek bütün hâinleri mebhût, âsâr-ı bâtılayı berhevâ etti, bıraktı.

Nasıl ki daha akdem (Rahmetullâh) Dehlevî Efendi Hazretleri'nin –Hindistan'da Protestan papazları vesâire ile mükerreren in'ikād eden mecâlis aleniyyede vukū' bulan münâzarât ve mübâhesât-ı şifâhiyyede– serd eylediği berâhîn-i akliyye ve nakliyye ile nesh-i edyân ve tahrîf-i enâcîl ve butlân-ı teslîs ve risâlet-i Muhammediyye ve i'câz-ı Kur'ân gibi mebânî-i mühimme-i İslâmiyyemiz sûret-i kat'iyyede sübût bulmuş, en dehşetli muârızların, kâffe-i i'tirâzâtı def' ü ibtâl olunarak Hind ahâlî-i İslâmiyyesini iğfâl için tertip olunan muhâcemâtın önü alınmıştır.

Müşârünileyh hazretlerinin te'lîfâtından Mısır'da matbû *İzhâru'l-Hak* ile levâhiki bu ahvâl ve hakāikı tamâmen muhtevîdir.[*]

Ancak bu kabîl mübâhesât-ı ilmiyyeyi hâvî âsâr-ı ceyyide ve âliyyeyi din ile alâkadâr olanlar arar, bulur. İstişkâl ettiği hakāik-i gāmizaya bu sâyede âgâh olur. Her okuduğu âsâr-ı dalâlet-şiâra bağlanıp kalmaz.

Zannedersiz ki Doktor Dozy'nin perestişkâr-ı muhlisi olan bu nâşir-i mütecâsir müdevvenât-ı celîle-i İslâmiyye ile aslâ münâsebeti olmadığı gibi Türkçe'ye tercüme olunan *er-Risâletü'l-Hamîdiyye* nâm kitabı da okumuş, anlamış değildir. Çünkü biraz ma'lûmat-ı dîniyyesi olsa, o kitabın mündericâtına olsun vâkıf bulunsaydı dîn-i İslâm'ın gerek maddiyyîne, gerek sâir muârızîne karşı ne derece hâiz-i ulviyyet ve metânet-i delâile mâlik olduğunu öğrenir, her akīde-i İslâmiyye'nin gayet kavî ve kat'î bürhânlara müstenid bulunduğunu anlar da öyle Doktor Dozy'nin, Mösyö …in daha bilmem kimin ifk ü iftirâdân, şetm ü istihzâdan ibâret sefîhâne ve serseriyâne yahud faraziyyât-ı zevâhir-bînâne, avâm-firîbâne sözleriyle akāid-i müslimînin kābil-i tezelzül ü ıztırâb olmadığını ve olamayacağını fark ederdi ve bu sâyede beş on kuruş istifâde arzusuyla dûçâr-ı la'n-i ebedî olmaktan rehâ-yâb olabilirdi.[**]

Perestişkâr-ı mezbûr kendisinin büyük bir ihâta-i nazar, derin bir im'ân göstermekle mümtâz ve kat'iyen bîtaraf[***] bir sâhib-i akl-ı selîm olmasını i'tikād, hadîs-i şerîfte taharrîsi emrolunan hikmet-i dâlle-i adîle her sözüne alel-amyâ itimâd etmekte olduğunu i'lân eylediği Doktor Dozy'nin beyânâtı kâffe-i müslimîn nezdinde de hırz-ı cân edilmek lâzım geleceğini tervîc-i siyâkında tahrîf-i hakāika cür'etle bak daha ne şarlatanlık ediyor:

"Doktor Dozy'ye gayrimüslim ve ağyâr-ı dîn nazarıyla bakıp da sözlerine i'timâdsızlık gösterilmemeli. Çünkü Müslümanlık isim ile namaz ile, oruç ile değildir. [2](الدين معاملة) Din muâmeleden ibârettir. Bütün saât-i hayâtını tedrîs ve mütâlaa ile geçiren ve ibâdullâhın tenvîr-i ezhânına, halka nâfi' olmaya çalışan âlim-i fâzıl Doktor Dozy a'mâl ü âmâli kara âvâre Hamîdlerden bin kat ziyâde müslümandır. [3](خَيْرُ النَّاسِ اَنْفَعهُم للنَّاس), [4] (طَلَبُ الْعِملِ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادة الْف سَنَة) diyen bizim Peygamberimiz'dir. Âlim, fazîlet-kâr olan her ferd müslimdir. Fâsidü'l-ahlâk olan kimse ahfâd-ı Resûlullâh'tan bile olsa müslim değildir. İrfân ve fazîlet bütün edyânı bir dine, hak ve hakîkat dînine ircâ edecektir ve etmektedir. Din muâmeleden ibârettir ma'nâsına olan (الدين معاملة) hadîs-i şerîfi iyice mülâhaza olunursa umumiyet itibâriyle biz müslümanların ne kadar bed-dîn yahud bîdîn olduğumuz anlaşılır."

[339] Meftûn-ı kemâlâtı, meclûb-ı tasnîât-ı bî-gāyâtı bulunduğu iblîs-i pür-telbîs, adüvv-i mücâhir-i İslâmiyyet ma'hûd Dozy'yi âlem-i İslâmiyyet fevkine çıkarmak, onu yegâne bir akl-ı selîm, bir kuvve-i kudsiyye sâhibi, bir dâhî-i bîmüdânî gösterebilmek için bütün ekâbir-i dîn-i İslâm, bilcümle ulemâ-yı a'lâmı muhtevî milyonlar, belki milyarlarca cemaât-i İslâmiyye'yi kendi fikrince muâmeleleri fıkdânın-

[1] Saff, 61/8.

[*] Münâzara-i mezkûre hicret-i seniyyenin "1270" senesinde Ekberâbâd şehrinde *Mîzânü'l-Hak* müellifi Kıssis Fender ve refîki French ile müşârunileyh arasında cereyân etmiş, her içtimâda Müslim ve Nasrânî ve Mecûsî olarak ahâlîden beş, altı yüz kişi hazır bulunmuştur. İngiliz umerâsından bazı zevât ile Raca vekîli müvâcehesinde icrâ olunarak, her celsenin zabıtnâmesi huzzârdan birçok ma'rûf kimselerin imzâlarını hâvî olarak mahfûz ve matbûdur.

[**] Dört cild-i kebîr teşkîl eden kitâb-ı mezkûr tercümesinde ulûhiyet ve nübüvvet ve ahvâl-i âhiret hakkında ne kadar meşkûk ve şübühât vârid olabilirse kâffesi hall ü îzâh edilmiştir. Mütâlâasıyla vâyedâr-ı ma'rifet olan ihvân-ı dîn bu *Târîh-i İslâmiyyet* nâmı verilen evrâk-ı zevr ü bühtânı ellerine almaları daha ifâde-i mütercim tahtındaki tecâvüzât-ı safsata-kârâneyi görmeleri ile mündericâtının ne türlü efsâne, mütercim ve nâşirinin ne kadar bîvâye olduğunu hemen idrâk edecekleri bî-iştibâhtır..

[***] Bu bîtaraflık iddiâsı mücerred bir kat'iyen kaydını ilâve etmekle sâbit olamaz. Demek olur ki mütercimin zu'm-ı fâsidince İslâmiyet aleyhinde seng-endâz-ı i'tirâz olmak bîtaraflık sübûtunda kâfî imiş. Hâlbuki Dozy'nin gayet mutaassıb bir hıristiyan olması meydandadır. Bunu isbât edecek vesîkalar çoktur. Ez-cümle (240.) sayfada "Müslümanlığa giren hıristiyan bizde kendisini ta'mîd ettiren Yahûdîye misâl olarak ilh.", (241.) sayfada "akāid-i Hıristiyaniyye'ye dâir çok bir şey bilmeyen Suriye ve Mısır hıristiyanları için İslâmiyet'e geçmek güç değildi" gibi söylediği sözler adâvet-i dîniyye sâikası ile hareket etmesini isbât eder.

[۲] Abdurrahman Ali el-Hacî, *Sîretü'n-Nebevî,* Dımaşk 1420, 1/122, 435.

[3] Benzer şekilde bk. Fahreddin Râzi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 23, 350.

[٤] Uydurma hadis olduğu ("Tarih-i İslâmiyet" tefrikası, *SM,* 75. sayı) ifade edilmiş.

dan nâşî hazîz-i esefle, fürûmâye ve bî-dîn dereke-i nâdânîsine indirmeye çalışan bu şahs-ı bîvâye ve bî-iz'ânın mâhiyyet-i ma'neviyyesi burada sarfına cür'et ettiği türrehât ile de inkişâf etmektedir.

İmdi her sözden akdem bed-dîn ve bî-dîn olmak fezâhâtına dâir vâki olan şu îtirâf-ı mücrimâne âlem-i İslâmiyyet nâmına kendisine reddolunur. Zâten ikrâr-ı hüccet-i kāsıra olup onunla yalnız mukırr ilzâm edilir, gayrısı hakkında te'sîri olamaz.

Arasına yalan, yanlış birkaç hadis katarak tervîc-i bâtıla âlet eylediği diğer sözleri de fıkra fıkra ayrılarak ber-vech-i âtî iptâl olunur:

(Evvelâ) der-miyân ettiği bir kıyâs-ı fâside nazaran İslâmiyet binâ-yı metîn-i âlîsini baltalamaya yeltenen o müdhiş düşman Dozy hâini de müslüman addolunurmuş. Zîrâ müslümanlık isim ile, namaz ve oruç ile olmayıp tedrîs ve mütâlaaya hasr-ı evkāt ile tahakkuk edermiş, Dozy de saât-i hayâtını tedrîs ve mütâlaa ile geçirmiş, ibâdullâhın tenvîr-i ezhânına, te'mîn-i menâfiine çalışmış. Binâenaleyh namazı, orucu tahkîr eden, îmânı ve insâfı olmayan Doktor Dozy de müslüman, hem de pek çok müslümanlardan bin kat ziyâde müslüman addolunmak lâzım gelirmiş.

Bu kıyâsın her mukaddimesi fâsit olduğundan bizzarûre neticesi de fâsittir. Müslümanlığın kuru isimle sâbit olacağını kim iddiâ edebilir. Her zaman müslüman isim ve şeklinde münâfıklar bulunur. Zamân-ı saâdette reîsü'l-münâfikīn olan habîsin de ismi Abdullah'dı.

İslâmiyet'in ünvân-ı mücerred ile değil, hattâ îfâ-yı savm u salât ile de tamam olacağını biz hiçbir zaman iddiâ etmeyiz, daima itirâf ederiz ki bunlardan başka daha pek çok vezâif ü erkân-ı İslâmiyye vardır, hakkıyla müslüman olabilmek için cümlesini îfâ etmek lâzımdır. Çünkü hiçbir vazîfe-i dîniyye hikmet ve maslahattan hâlî değildir.

(Nasıl ki [1](التعظيم لامر الله والشفقة على خلق الله) ibâre-i cemîlesiyle bütün vezâif ü erkân-ı celîlemizin iki esâs-ı âlî üzerine binâ kılınmış olduğu ifâde buyurulmuştur ki biri evâmir-i ilâhiyyeye ta'zîm ile hukūkullâha mürâât, diğeri de halka ibrâz-ı şefkatle ibtâl-i hukūktan mücânebet eylemektir. Bu iki esâsın birine ibtinâ kılınmamış hiçbir teklîf-i şer'îmiz yoktur.)

Bu hâlde İslâmiyet'te namaz ve oruç gibi ferâiz-i dîniyyenin hiç dahli olmayıp da –her neye dâir olursa olsun– tedrîs ve mütâlâa ile iştigalin kâfî olacağını Müslümanlık'tan sad merhale dûr ahkâm-ı İslâmiyye'yi idrâk ve takdîrden mehcûr şahs-ı mütehakkim-i pür-şurûrdan başka kimse iddiâ edemez.

Namaz ve oruç İslâmiyet'in binâ kılındığı erkân-ı hamseyi teşkîl eden vezâif-i celîleden olduğu zarûriyyât-ı dîniyyeye âşinâ olan her müslümanın bildiği bir hakīkattir. Binâenaleyh esâs-ı İslâmiyyet'i münkir olmayan, dîn-i mübînden bil-külliyye tearrî etmeyen kimse namazı ve orucu lâ-şey menzilesinde tutamaz.

Namazı ve orucu İslâmiyet'ten hâriç bırakıp da erbâb-ı salâtı cehele-i ibâdetkârân ta'bîr-i galîziyle yâd eden, Hallâk-ı Zülcelâl'e îfâ-yı secde keyfiyyet-i meşrûasını, "Ser-bezemîn dem be-hevâ mî-koned" terennümâtıyla istihfâfa yeltenen bir şahıs hiçbir vakit mü'minler ile uhuvvet-i dîniyye davâsında muhıkk olamaz.[*] –mâba'di var–

Manastırlı İsmail Hakkı

"ASR" SÛRE-İ CELÎLESİ'NİN TEFSÎRİ

[2]

Görülüyor ki bu sûre-i kerîmedeki îmân da mutlaktır, hiçbir şey ile mukayyed değildir. Bununla berâber muhâtabın indinde ma'rûf olan ma'nâya mahmûldür. İmdi îmânı umûma karşı olan hitâba en mülâyim gelecek bir sûrette ta'rif için şöyle demelidir: Îmân nefsin hayr ile şerrin, fazîlet ile rezîlenin beynini yakînen fârık olması; bu âlem-i mevcûdât üzerinde hayra râzı olan, lâkin şerre râzı olmayan, fazîleti isteyen, lâkin rezîleyi istemeyen bir Vücûd-ı Mutlak'ın nigehbân bulunduğunu yine o itmi'nân ile bilmesi; mahlûkātı arasından dilediğini esrâr-ı İlâhiyye'sinden bâzısına mahrem ederek bu mümtâz insanları ebnâ-yı beşere tarîk-ı reşâdı göstermek, kulûba hevesât-ı fâsidenin nasıl girebileceğini, ukūla delail-i sahîhanın hangi tarîk ile dâhil olabileceğini bildirmek vazîfesiyle mükellef tutmuş olması da o Vâcibü'l-Vücûd'un âsâr-ı rahmetinden bulunduğuna i'tikād etmesidir; tâ ki beşer o delâil-i sahîhaya teveccüh etsin; o tarîk ile kendisine telkīn olunan hakāyıkı hüsn-i telâkki eylesin; kalbinde hevesât-ı fâsideye karşı açık duran menâfizi kapasın, o gibi hevesâtın ileride me'mûl olan sereyânına da kat'î, ebedî bir azim ile müdâfaada bulunsun.

İşte [2](وَاللَّيْلِ إِذا يَغْشىَ) sûre-i celîlesindeki [3](وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى) kavl-i kerîminin medlûlü olan îmân budur. Yoksa buradaki îmân yalnız bizim şerîatimizde vârid olan tafsîl-i ahkâmı îkâna makrûn olan bir tasdîkten ibâret değildir. Zîrâ hüküm her mekânda ve her zamandaki **[340]** insan üzerine mahmûl olduğu için yalnız Hazret-i Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)'in ümmetine münhasır kalmayarak mâzîde, hâlde, istikbâlde, gelmiş, gelecek, ümmetlerin kâffesine şâmildir. Sûre-i celîlede kelâm-ı ahkâm insandan bir hükm-i âmmın takrîri içindir ki Hazret-i Peygamber'in risâleti de bu âmmın hükmüne dâhil olur. Binâenaleyh, Hazret-i Peygamber'in risâleti kendisine teblîğ olunup da seneden ve delâleten kat'iyyeti sâbit olan nusûsun kâffesini tasdîk etmeyen adam

---

[1] "Allahın emirlerini saygı ile kabul etmek ve Allah'ın yarattıklarına şefkat göstermek."

[*] "Kûy-ı ibâdet-i Hudâ mî-koned" mısraıyla terdîf olunan bu nazım ekâbirden bir zâta isnâd olunur. Eğer sahîh ise bu zât tarafından istihfâf sûretiyle değil, belki namazda vâcibür-riâye olan ta'dîl-i erkânı gözeterek hâşiâne, mutazarrıâne secde etmeyenlere horoz dâne devşirir gibi alel-gafle yatıp kalkanlara karşı huşûa da'vet maksadıyla söylenmiş olabilir. Bu Farça mısraların ma'nâsı: "Ser-be-zemîn dem be-hevâ mî-koned = Yere (secdeye) kapandığın zaman heva vü hevesinden vazgeç o zaman Allaha ibadet etmenin tadına varırsın!"

[2] Leyl, 92/1.

[3] Leyl, 92/6.

gerek umûmiyeti i'tibâriyle bu nassın hükmünce, gerek diğer sûrelerdeki birçok âyette mündemic nusûs-ı tafsîliyye îcâbınca dünyâ ve âhirette hâsir kalır.

Yoksa îmân nâsın i'tikād ta'bîr ettiği o mâhiyyet-i mücerrede değildir ki aklın, vicdânın dahli bulunmaksızın sırf taklîdden ibâret olduğu hâlde bile kabûl edilsin. Zîrâ bu kabîlden olan îmân mürselînin, enbiyânın, risâletini, nübüvvetini tasdîk etmiş olan birçok ümmetleri hüsrândan kurtaramamıştır.

Asıl îmândan maksûd rûhun itmi'nânına, kuvâ-yı rûhiyyenin mu'tekadâta kemâl-i inkıyâdına makrûn olan tasdîktir. Nitekim [1] (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ) âyet-i kerîmesi bu hakīkati sarâhaten nâtıktır. İşte Cenâb-ı Hak tarafından insanların dünya ve âhirette hüsrândan necâtı ebediyen kendisine menût kılınan îmân bu îmândır ki ileride biraz daha izâh ederiz.

Lâkin nâsın babalarından işiterek öğrendiği, bir müslüman çocuğunun kalkıp da ma'nâsını, mâhiyetini anlamaksızın diline doladığı, sevk-i hamiyyetle müdâfaasına kalkıştığı îmâna gelince, –nasıl ki bir hıristiyan, yahud bir yahudi, yahud bir mecûsî çocuğu da bu sûretle yetişir– indellah hiçbir kıymeti hâiz değildir. Nezd-i ilâhîde mazhar-ı kabûl olan îmân ise ancak o itmi'nân-ı rûhtur ki rûh o cevher-i ulvînin kendisine nâzil olduğunu idrâk eder; kezâlik o i'tikād-ı kalbîdir ki samîm-i kalpteki mevkiini yine kalp takdîr eyler. İşte hayât-ı hakīkıyye-i rûh denilmeğe şâyân olan, rûhun bütün levâzım-ı kemâlini ihzâr eden îmân bu türlü îmândır. Lâkin hakīkatte îmân olmadığı hâlde îmân dedikleri mâhiyet, ervâhın bâdî-i helâki olan, insanları girîve-i mahve sürükleyen felâket-i mahzdan başka bir şey değildir.

Sûredeki (صالحات) a gelince: Zevk-i selîmin, tab'-ı müstakīmin reddetmediği birtakım a'mâl-i hayrdır ki havâs ve avâma nef'i dokunan, cümlesinin umûr ve mesâlihiyle hemâhenk bulunan a'mâl-i ma'rûfedir. Bu a'mâlden bir kısmı bütün mahlûkata ifâza-i hayr u ihsân eden Hallâk-ı Kerîm'e karşı arz-ı şükrândan ibârettir; her dîn-i sahîhin mer'iyyet-i ahkâmı zamânında âmir olduğu ibâdet-i sahîha gibi. Bir kısmı da tarîk-i hayrda bezl-i mâl etmek, bî-çârelere muâvenette bulunmak, esnâ-yı hükmde âdilâne davranmak, mazlûmları gadrden kurtarmak gibi tafsîli mûcib-i tatvîl olacak daha birçok harekât-ı marziyyedir. Bir kısmı da emânet gibi, iffet gibi, insâf gibi, ihlâs ve muhabbet gibi evsâf-ı kerîmenin mahall-i sudûru olan melekât-ı fâzıladır.

İşte ister bedene müteallik bir fi'l-i zâhir şeklinde tecellî etsin, ister rûha âit bir vasf-ı bâtınî şeklinde görünsün, bunların kâffesi sâlihât-ı a'mâl cümlesindendir. A'mâl-i melekâta taalluk eder; zîrâ nefs mücâhede ile a'mâle alıştırılırsa artık o a'mâl âdet şeklinde sudûra başlar. Şerâyiin her ümmete âmir olduğu ahkâm da bu a'mâl idâdına dâhil olduğu gibi peygamber gönderilmeyen ümmetlere aklın göstermiş olduğu harekât-ı fâzıla da yine bu a'mâl sırasına girer. Sâlihât-ı a'mâlin öyle esâsları vardır ki bütün ebnâ-yı beşer indinde ma'rûf olup hiçbir ümmet indinde cây-ı ihtilâf olmaz; birkaç satır evvel zikrettiğimiz esaslar gibi. İşte bu nükteye mebnîdir ki o esaslar Kitâb-ı Mübîn'de ma'rûf, ezdâdı ise münker tesmiye edilmiştir. Yani evvelkilerini ervâh-ı selîme kabul ediyor, ötekilerini ukūl-i sahîha inkâr ediyor.

(التواصى) iki şahıstan birinin diğerine bir şey tavsiyede bulunmasıdır. (الحق) bâtıl mukābilidir ki ma'nâsı hemen herkesçe malûm olmakla berâber nâsın kısm-ı a'zamı bu ma'nâyı cüziyyâta hamlederken yanılırlar. Meselâ içlerinden biri kalkar da butlânı pek âşikâr olan bir bâtılı hak sûretinde telakkī etmek ister. Eğer sûredeki hak kelimesi tavsiye eden adamın telakkīsine mahmûl olmak lâzım gelseydi, o zaman ma'nâ şöyle olurdu: Her biri arkadaşına hakkıyetine mu'tekid olduğu şeyi tavsiye ve o tavsiye ettiği şeyi kabul etmesini taleb eder. Hâlbuki bazen muhâtab mütekellimin hakkına kāil olamayacağı için artık tevâsî bir nevi' tenâzu' şeklini alır. Öyle ya, her biri diğerini istemediği bir şeye da'vet etmiş oluyor ki bu da aynıyla nizâ'dır. Binâenaleyh ma'nâyı bu sûretle haml sahîh olmaz. Sahîh olan iki şahıstan her biri diğerine hak i'tikād etmiş olduğu şeyi taharrî ile tavsiye etmesidir ki bu sûretle karşısındakini taharrî-i delâile, asl-ı hakka vusûl için tedkīk-i nazara sevk etmiş oluyor. Eğer muhâtabının bu taharrîsinde dalâle doğru gittiğini görürse delil ikāmesi sûretiyle reşâda çevirecek, istidlâlde taksîrini anlarsa îkāz eyleyecek umûrun bevâtınına nüfûz etmeksizin zevâhiriyle iktifâ tabiatinde olduğunu hissederse im'ân-ı fikr ü nazarda bulunmasını ihtâr edecek. Şimdi bu iki arkadaştan biri diğerine karşı ne gibi vezâifle mükellef ise diğeri de o sûretle kendini mükellef tutacak. Bunlardan her birine tevâsînin farz olması kebîr için mübâh, yahud vâcib olan şeyi sagīr için de mübâh yahud vâcib kılar; şu kadar ki bu hal her birinin âharın hakkına riâyet etmesine mâni olmaz. İmdi sagīrin kebîre karşı olan vasiyeti için kebîrin sagīre olan vasiyetinin edâsındaki tarīkten başka bir tarīk vardır ki her kavim bu tarīki âdâb-ı muhâtabaları îcâbınca bilir.

Tevâsî-bi'l-hak sâlihât-ı a'mâl idâdına dâhildir. Lâfzen zikrolunmasındaki **[341]** nükte, kadrini i'lâ etmek, bunun da başlı başına medâr-ı necât olan bir asıl bulunduğuna işâret eylemektir.

Tavsiyye-i hakta bulunan bir adam kendi vasiyeti ile âmil olmasa bile şu vazîfeyi edâ etmiş olmakla necât bulur, yani necât yalnız tevâsî-i bil-hakka menûttur, zannında bulunmak doğru olamaz. Âyet-i kerîme Kur'an'ın bütün nev'-i kelâma mâ-bihi'r-rüchânı olan tarîk-i îcâz üzerine vârid olmuştur. Yoksa murâd, hak üzerinde olan ve hak ile vasiyette bulunan demektir. Zâten inde'l-ukalâ müsellemdir ki bir şeyi tavsiyede bulunan, halkı bir şeye da'vet eden adam ancak kendisi o şeyden büyük bir nasîb alandır. Öyle ya, bir işi hüsn-i îfâ etmeyen ve hüsn-i îfâ ettiği bir tarafından belli olmayan adam nasıl olur da başkalarını o işi yapmağa da'vet eder. Yahud etse de muvaffak olabilir? Kendileri münkerâttan çekinmedikleri hâlde nâsı ma'rûfa sevk edenlere gelince bu bir da'vet-i sahîha addolunamaz. Zîrâ böyleleri usûl-i da'veti bilmiyorlar. Bunlar bu da'vetlerinde muvaffak olmak şöyle dursun, nâsı îsâl etmek istedikleri gāyetten

[1] Hucurât, 49/15.

büsbütün tenfîr ediyorlar. Kitâb-ı Mübîn'deki hitâb ise inde'l-ukalâ me'lûf ve ma'rûf olan tarzdadır. Zâten (وتواصو) denilip (وأوصوا) denilmemesi şunu beyân içindir ki hüsrândan necât efrâd-ı ümmetten her birinin evvelâ bizzât hakka harîs olması, sonra da her birinin o hakkı kavmine tavsiyede bulunmasıyla kāimdir. Zâten bir kimse hakkı görünce arkadaşına tavsiyede bulunmak ister ise bittabi kendisi de hakkı gördüğü gibi kabul etmek ister. Âdetâ bu ibâre-i cezîlede mü'minlerin hak ile tevâsî etmeleri, kendilerine tevcîh olan vasiyyet-i hakkı kabul eylemeleri mensûstur.

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

İCTİHÂDA DÂİR

Dördüncü Karn-ı Hicrîden Sonra:

İlminden, tetebbuâtından, ictihâdından başka hiçbir mezhebe, hiçbir şahsa takayyüd etmeyen ashâb-ı iktidâr pek ziyâde azalmıştı ve günden güne azalıyordu. Nihâyet bir gün hiçbir sâhib-i cehd ü iktidârın kalmayacağından korkuluyordu. Çünkü artık bunun alâimi görülmeğe başlamıştı.

Evvelleri olduğu gibi, ulûm-ı İslâmiyye, fıkha, mesâî-i ictihâd ve tetebbua münhasır değildi. Artık fıkıh için, ictihâd için birçok mezâhim türemişti: Ulûm-ı Arabiyye, ulûm-ı cedeliyye, ilm-i târîh… İşte ulemâdan olacağı me'mûl birçok zevât ayrılmış; şu ulûm-ı muhdese ve ulûm-ı dâhile ile iştigal etmeye başlamıştı. Bütün bu ulûm için fukahânın dahi az çok rağbetleri olmuyor değildi. İlm-i fıkh en ziyâde ulûm-ı cedeliyyeden, ulûm-ı felsefiyyeden müteessir oluyordu. İlm-i usûl-i fıkh, ilm-i hilâf işte bu teessürün neticesi olarak meydana gelmiş idi. Şuubât-ı ulûm çoğaldıkça sâlik ve mütehassısları dahi o nisbette artıyordu.. Fakat ilm-i fıkh ve ictihâda karşı bu lâkaydlık meydana gelmeğe başlamakla berâber, isti'dâd-ı millî gizli bir sûrette dûçâr-ı inkısâm oluyordu. İşte bu tarihler birisinin mebâdî-i zuhûru, ötekinin ise mebâdî-i idbârı oluyor.

Eimmeden birinin mezhebini kabul eden ulemâ beyninde ilm-i fıkh üzerinde mübâhese ve mücâdele etmek usûlu moda olmaya başladı. Bu hâl gittikçe terakkī etti. Her taraf kendi mezhebine dâir vesâik topluyor; delâil hazırlıyor; her ihtimâle karşı müdâfaa için tedârikâtta bulunuyordu. Hattâ bu hal o kadar ilerledi, ki büyük, küçük hattâ umerâ bile buna iştirâk eder oldular. Âdetâ mübâhese meclisleri o zamanın husûsî "temâşâ"ları sırasına geçti. Tabîî galebe edenler hükümdârlar tarafından nâil-i mükâfât oluyorlardı. Bu hâdise meydân-ı fıkhîde iki türlü te'sîr icrâ etti:

1- Her mübâhis kendi mezhebi dâhilinde tetebbuât icrâ ettikçe, onu müdâfaaya çalıştıkça tabîî olarak mezhebine olan muhabbeti, şiddet-i merbûtiyyeti tezâyüd ediyordu.

2- Mübâhisin kendi mezhebine olan şiddet-i muhabbet ve merbûtiyyeti ve onu müdâfaa için sa'y u gayret etmesinden aksülamel tarîkiyle hasmı kalben ve rûhen tebâüd ediyor, âdetâ taassuba kadar ilerliyordu.

Mezâhib teessüs ettikten sonra bulundukları merâkiz dâhilinde kalmadı. Coğrafya itibâriyle ve daha sâir münâsebât hasebiyle müstaid olduğu cihâta intişâr etti. Mezheb-i Hanefî Mâverâünnehr'e ve Türkistân'a, mezheb-i Mâlikî Mağribîler ve Berberîler ile Endülüs'e kadar ilerlemiş idi. Bu iki memleket müstesnâ olmak üzere Mezheb-i Şâfiî her memlekette bulunuyor; mezheb-i Hanbelî merkez ve havâlisinde intişâr etmiş idi.

Bu mezheblerden hangisi olursa olsun gittikleri bilâdda dîn-i mübîn-i İslâm'ın yegâne bir mezhebi gibi telakkī olunuyor; başka mezâhim dahi mevcut bulunmadığından artık kendi hudûdu dâiresinde müstaid olduğu kadar tevessü' ediyordu. Hele hükûmet-i mahalliyyece de mazhar-ı kabûl olursa büsbütün resmiyet kesb eder; ulemâ ve hükûmet vâsıtasıyla avâma dahi nüfûz ederek müntehâsına vâsıl olur; hattâ taassup derecesini buluyordu. Binâenaleyh o memleketlerde iftâ ve mehâkimin o mezheb üzere cereyân edeceği tabîîdir. Hükûmetçe kazânın infâzını, ahâlîce iftânın kabulünü te'mîn için hâkim ve müftîler mezhebin fukahâ-yı kadîmesinden birine istinâd etmeği mecburî biliyorlardı.

Bağdat, Kûfe, Medine… gibi merâkizde iki sınıf ulemâ mevcut bulunuyordu:

1- Hiçbir mezheble takayyüdü bulunmayıp bîtaraf kalanlar.

2- Mezâhibden birini az çok iltizâm edenler.

[342] Hâriçte ise bîtaraflığını muhâfaza eden ulemâ pek az bulunuyor; bulunsa bile iftâ ve kazâ gibi umûr-ı resmiyyede kullanılamazdı.

Merâkizde olan ahâlî tâ öteden beri istediği âlime mürâcaatla istifâ edebilir. Hangi mezhebe sâlik olup olmadığı ekseriyet üzere nazar-ı itibâra alınmazdı. Mürâcaat olunan fakîh bîtaraf ise telakkī ettiği usûl üzere nusûstan anladığı veyahud eslâftan işittiği vechile, buralarda bulamazsa kendi ictihâdıyla cevap verirdi.

Bu fakih taşralarda olanlar gibi bir mezhebi iltizâm edenlerden ise mezheb dâhilinde taharriyât icrâ eder, ol vechile cevap verirdi. Mezhebinde bir istinâd-gâh bulamazsa eimmesinin akvâlini nas makamında tutarak usûl-i mahsûsasıyla mezhebi dâhilinde ictihâd eylerdi.

İşte bütün şu hâdisât vesâir esbâb-ı hafiyyenin taht-ı te'sîrinde dördüncü karn-ı hicrîden sonra ahvâl değişti. Artık müftîler ve fukahâ içinde bîtaraf olanlara tesâdüf olunmuyordu. Esâsen bulunsalar bile onların fetvâlarına mürâcaat edecek ahâlî, kazâlarını infâz edecek hükûmet kalmamıştı. Mezhebler müstaid oldukları kadar intişâr ettikten sonra takarrür ve resmiyet kesb etmişlerdi. Binâenaleyh "ictihâd fi'ş-şer'" ister istemez bütün meşrûiyetine rağmen müteessifâne ufûl etti. Yerine de "ictihâd fi'l-mezheb" kāim oldu.

İşte bu sûretle meşrû' olan ictihâd yüz üstü terk edilmiş, muhdes olan usûl-i ictihâd bilerek bilmeyerek âdetâ mecbûrî bir sûrette kabul edilmişti. Savâb olan tarîk-i ashâbdan udûl edilerek nusûstan uzaklanılmış idi. Ashâb-ı kirâmın, tâbiîn, tebe-i tâbiîn hazerâtının meslekleri terk edilerek tamâ-

men yeni bir meslek kabul olunmuş idi: "İctihâd fi'l-mezheb."

Bu devirde olan ulemâ ekseriyet üzere usûl ve kavâidde üstâzlarına ittibâ etmekle berâber fürûâtta istihrâc ve istinbâttan geri durmuyorlardı. Tarîklerinde, usûllerinde serbestî de yok değildi. Fakat bununla berâber ictihâdda olan revnak, ziyâ artık sönmeye meyletmiş idi; hareket terakkîye doğru değil tedennîye doğruydu.

Bu meslek birdenbire kabul olunmazdı. Bu bir neticeydi, ki mukaddemâtı eimme hazerâtının kendi asırlarında hafî bir sûrette ihzâr edilmeye başlamıştı. Hele bu hâl Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik hazerâtı devirlerinde epeyce vâzıh bir tarzda anlaşılıyordu. Hazret-i Ebû Hanîfe'nin İbrâhim Hanefî ve rüfekāsını, İmâm Mâlik'in ulemâ-yı Medîne'yi iltizâm buyurmaları bu neticenin ilk mukaddimelerinden addolunabilir. İmâm Şafiî, İmâm Ahmed Hazretlerinde böyle iltizâmlar pek zâhir değil idiyse de, ashâblarının üstâzlarını iltizâmları Ebû Hanîfe ve Mâlik hazerâtının ashâbında olan ittibâdan pek ziyâde faik idi. Ve mâ-zâlik bu iltizâmlar, bu ittibâlar az bir zaman zarfında hayli terakkî etti. İctihad, o evvelce ta'rîf edilen ictihâd-ı eimmenin ashâbı devirlerinden geçmemişti. Bu devirlerde dahi ekseriyet üzere "ictihâd fi'l-mezheb" ve "usûl-i tahrîc" hüküm-fermâ idi. Sonra gelen devirlerde, usûl-i tahriç bütün ma'nâsıyla kuvvet buldu. İctihâd fi'l-mezheb dahi hayli sıkıştı. Hattâ ulemâ-yı tabakāt dahi bu devrin ictihâdlarında ma'nâ-yı hakīkīsini, buna yakın olan bir dereceyi de göremediklerinden ictihâdlarını "ictihâd fi'l-mesâil" diye tabîr etmeye mecbur olmuşlardır. Bundan sonra gelen devirlerde velev pek ziyâde dar olan kayıtlar ile mukayyed de olsun ictihâd ve ta'bîrine şâyân bir mesâîye tesâdüf olunmaz. Bütün bunların makamına "tahrîc" daha sonraları "taklîd" kāim olur.

Bu ta'bîrâtın az çok husûsiyeti var gibi görülüyorsa da, devr-i eimmeden sonra bütün mezâhibin mânen, rûhen aldıkları vaziyet yekdiğerlerine pek ziyâde benzer: İctihâd-ı meşrû'dan uzaklaşmakta aynı tarîki ta'kîb ederler. Onları taklîd-i mahza aynı mukaddemât îsâl eyler. Onun için bu ta'bîrâtı ta'mîm etmekte, vesâir mezhebe de teşmîl etmekte bir beis tasavvur edilmiyor.

Evet, îcâbât-ı zamâniyye ve siyâsiyye ile Irak mekteb-i fıkhîsinden teşe'üb eden Mezheb-i Ca'ferî de, Mezheb-i Zeydî de ictihâd fi'ş-şer' denilebilecek kadar bir vüs'at meşhûd oluyorsa da ictihâd fi'l-mezheb hâlâ devâm ediyor.

İçtihâd fi'l-mesâil… Bu, yeni, muhdes bir ta'bîr. Bu devirde ictihâdın ma'nâ-yı asliyyesinden zerre kadar bir şey kalmamıştı. Fakat buna benzer bir şâibe mevcut bulunduğundan "ictihâd" kelimesini büsbütün atmak münâsib görülemiyor. Binâenaleyh bu devreye "müctehidîn fi'l-mesâil" tabakası denilmiş idi.

Bu tabakada ulemâ seleflerinin merviyyâtlarını fetâvâ ve müçtehedâtlarını kabul ile telakkī ettiler. Diğer taraftan bunları ta'lîm sûretiyle ahlâfa naklediyorlardı. Bir hâdisenin hükm-i şer'iyyesini bilmek için şu mesâil-i menkūle içinde taharriyât icrâ eder, ekseriyet üzere aradıklarını bulurlardı. Şâyet sarîh bir merci' bulamazlarsa fukahâ-yı kadîmenin Kitap ve Sünnet üzerinde yaptıkları ictihâdı şu menkūlâta tatbîk eder; onun iktizââtından, îmââtından istihrâc ve istinbât-ı ahkâm eylerlerdi. Kıyâs da hayli işlerine yaradı. Evet, ahkâm-ı menkūle çok defalar makīsün-aleyhin vazîfesini îfâ edebilirdi. İşte bu sûretle meydana gelen mesail-i fıkhiyye ile menkūl olanlar karıştırılarak birçok kütüb-i fıkhiyye yazıldı.

İşte bu tabakada vücûda getirilen kitaplar sonra gelenler için âdetâ nas gibi telakkī olundu. Ahlâf tarafından bu kitaplar ezberlenir, öğretilir, tahlîl olunur, îmââtı, iktizââtı bulunur…

Bu iştigālât bütün eyyâm-ı tahsîliyyeyi istîâb ederdi. Âsâr ve sünen artık nazar u i'tibârdan sukūt etmek üzere idi. Bütün bunlar taklîde doğru bir hareketti.

[343] Devr-i tahrîc… Edvâr-ı muzlime-i taklîdin ilk safhası… Bu tabakada ictihâd, ictihâddan bir zerre değil, şâibesi bile kalmamıştı. "Mütûnu ke'n-nusûs"[1] bir düstûr-ı a'zam i'tibâr edilerek mütûn nusûs makamına kāim olmuştu.

Devr-i tercîh, devr-i temyîz… İlm-i fıkıh tarihinde pek az münevver iki levha-i siyâh…

Bundan sonra zulmet-i mutlaka devri, bundan sonra ilim için, fıkıh için bir zamân-ı fetret bed' ediyor. –sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

حبة انبتت سنابل و العصف لديه يستشرف الضعفاء

Nâzım hazretleri Cenâb-ı Halîme'nin Resûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem Efendimiz'i irdâ etmesi bereketiyle müşârun-ileyhâ nezdinde ba'del-kaht vüs'at hâsıl olduğu ve kendine kendi ameli cinsinden olarak koyunlarının bol bol süt vermeleriyle mükâfât edildiğini takrîr ettikten sonra şimdi de (لقد ضوعف الاجر عليها) kavlinde zikreylediği muzâafenin ne mertebeye bâliğ olduğunu temsîl tarîkıyle îzâh ederek şöyle diyor: Bu bir tohum tanesidir ki sünbüleler inbât eyledi, hâlbuki ol vakit zuafâ ve fukarâ ekinin henüz gök yaprağına muntazırdılar. Halîme-i Sa'diyye'nin kat kat ecr ü mükâfâtına bâis olan emr-i rıdâı ve bu sebep ile hârikulâde mahsûlât veren ekinleri her başağında yüz habbe olmak üzere kendisinden yedi başak husûle gelmiş tohum tanesine andırıyor, hâlbuki müşârün-ileyhânın kat kat nâil olduğu nimet ve ihsânlar cümlesinden olarak ekinlerinde bu derece feyz ü bereket zuhûra geldiği vakit nebâtât bi'l-külliyye mefkūd olduğu cihetle fukarâ ve zuafâ hubûbâtı görmek şöyle dursun hubûbâtın henüz gök yaprağına muntazır oluyorlar da onu bile göremiyorlardı.

Nâzım hazretleri (حبة انبتت سنابل) sözü sûre-i Bakara'da vâki'[2] (مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ) âyet-i kerîmesinden muktebestir

[1] "Metinler naslar gibidir."
[2] Bakara, 2/261.

ve âtîdeki (سبع) lâfzını hazf eylemesi bu adedin husûsî murâd olmayıp belki onunla mutlak kesret murâd olduğuna tenbîh içindir. Âyet-i celîlenin meâl-i münîfi: Mallarını fîsebîlillâh infâk edenlerin hâl ve şânı (gerek vâcib gerek nefel alel-ıtlâk mallarını vücûh-ı birr ü hayra sarfedenlerin nafakaları) her sünbülesinde yüz habbe olmak üzere yedi sünbüle inbât eden bir tohum tanesine benzer (yani ol tohum tanesine andırır ki ondan bir sâk sürüp yedi dala ayrılır ve her dalın yüz aded taneli bir başağı olur). İnbât eden Cenâb-ı Bârî iken âyet-i kerîmede inbâtın habbeye isnâd buyrulması inbâtın arza ve rebîe isnâdı gibi sebebe isnâd kabîlinden mecâz-ı aklîdir. Temsîle gelince: Kâdı Beyzâvî Tefsîri'nde mastûr olduğu üzere bir tohum tanesinden yedi yüz ve daha ziyâde tane husûle geldiği mısır buğdayında ve karaca darıda ve pek mahsûldâr arâzî buğdaylarında meşhûddur. Bu olmasa bile temsîlde farz ve takdîr kifâyet edip temsîlin sıhhati için mümes-selün-bihin bil-fiil vukūu iktizâ etmez.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(حبة) Mübtedâ-i mahzûfa haberdir ve kelâmda teşbîh vardır, ibâre (هذه الفعلة الصادرة من حليمة كحبة) takdîrindedir. Tarafeynden müptedâ takdîren ve haber lâfzen mezkûr ve edât-ı teşbîh matvî olmakla bu tarîk-i ifâde teşbîh-i belîğdir, yoksa istiâre değildir. Hâ'nın ve bâ-i müşeddedenin fethalarıyla (حبه) habbe kelimesinin vâhidi olarak buğday, arpa vesâir gallelerin tanesine denir. (حب) ism-i cinstir, cem'i habbât ve hubûb ve hubbât gelir. (انبتت) if'âl bâbından mâzî ve habbenin sıfatı, masdarı olan inbât: Bitirmek ma'nâsınadır ve zamîri habbeye râcidir. (سنابل) mef'ûl ve (سنبله)'nin cem'idir. Sünbüle: Ekinin salkımına denir ki Türkçe'de başak ta'bîr olunur. (والعصف)'da (واو) hâliye ve asf mübtedâdır. Aynın fethi ve sadın sükûnuyla asf: Henüz taze ekin yaprağına denir. (لديه) mâba'dine müteallikтir ve zamîr enbetet fiilinden müstefâd olan inbâta râcidir, [1](اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى) nazm-ı şerîfindeki zamîr kabîlindendir. Ledâ: İnde gibi kurb ve huzûru müfîddir ve zurûf-ı mekâniyye ve zamâniyyedendir. Ledelbâb, ledettahkīk gibi, burada olduğu üzere zamîr ile istimâl olundukta âhirindeki (ى) telaffuz olunur: Ledeyhi, ledeyke, ledeynâ gibi. Yây-ı mütekellime muzâf olursa hem telaffuz ve hem teşdîd edilir: Ledeyye gibi. (يستشرف) muntazır olmak ma'nâsına istişrâftan muzâri. (الضعفاء) fâildir ve cümle-i fi'liyye mübtedânın haberidir. Mübtedâya râci' olan zamîr mahzûftur (يستشرفه) takdîrindedir. Zuafâ: zaîfin cemidir. Burada zuafâ ile fukarâ murâddır. –bakiyyesi var–

Bereket-zâde İsmail Hakkı

"Lamartine"den

HAZÂN

Esselâm, ey hadâret-i bâkiyye-i bahâr ile mütetevvic latîf orman! Ey müteferrik çemenzâr üzerinde gunûde sararmış evrâk-ı eşcâr! Esselâm ey sevimli eyyâm-ı ahîre! Tabiatın bu reng-i mâtemi ve ahzânı ile teellümât ü ıztırâbât-ı rûhâniyyem ne kadar da hem-âhenk, enzârımı ne kadar da taltîf ediyor.

Hutuvâtım, sükûn-âbâd vâdîye doğru mütefekkirâne ilerledikçe etrâfımı nazar-ı temâşâdan geçirmek, son defa olarak bir levn-i ısfirâr irâe eden güneşi görmek, neşrettiği hafîf ve zaîf ziyânın **[344]** delâletiyle ayaklarımın ormanın zılâl-i kesîfi içinde meşy ü cevelânını hisseylemek ne kadar da mahzûziyetimi mûcib oluyor.

Evet, hazânın bugünlerinde, tabiatın bu dem-i ihtizâr-ı vâ-pesîninde enzâr-ı teyakkuz ve letâfet-nisârının pûşîde-nikāb olduğu zamanlarda pek başka pek rûh-istînâs bir câzibe buluyorum, bu bir dostun, bir yâr-i cânın vedâını andırıyor, aynıyla mevtin ebediyen kapayacağı dudakların son tebessümüne benziyor.

Ufk-ı hayâtı terke âmâde bulunduğum bir zamanda, ümîdin hâl-i istiğrâk içinde mahv u bî-nişân ettiği uzun günlerimi yâd ile ağlayarak yine bu ormanlara; bu latîf vâdîlere atf-ı nigâh-ı tahassürden bi-hakkın müstefîd ve zevk-yâb olamadığım bu bedâyi-i tabîatı müştâkkāne temâşâdan men'-i nefs edemiyorum.

Ey zemîn-i pîrâye-dâr, ey mihr-i rahşân, ey nazra-firîb vâdîler, ey baştan başa çeşm-i cân ü im'ânı tenvîr eden bedâyi-i tabîat! Lahd-i sükûnumu muhât olan bu yerlerde bir katre sirişk-i şükrân u minnet arz ve ithâfına mecbûr ve medyûnum! Bir muhtazırın meşâmmına hava ne kadar muattar aksediyor, ziyâ ne kadar sâf, güneş ne kadar dilnişîn ve latîf görünüyor!

Ben şimdi zehir ile memzûc olan câm-ı şarâb-ı hoş-güvârı cür'asına varıncaya kadar boşaltmak istiyorum, hayâtımı ihtivâ eden bu sâgar-ı ser-şârın ka'rında belki nûşîn bir katre kalmıştır!. Belki ümîdin dem-i zevâli olan bugünde henüz benim için bir lahza saâdet-i istikbâl mev'ûd ve mukarrerdir!... Belki beyne'l-beşer benim için mechûl bir rûh, rûhumla âşinâlık izhâr ederek bana bir cevap vermek lütfunda bulunur!.

Şükûfe râyihasını nesîme, hayâtını bir şems-i dırahşâna tevdî' ile sukût eyliyor; bu iki sûret de ma'nâ-yı vedâı mutazammındır. Ben de dem-i vâpesîn ve ihtizârda bulunuyorum; ân-ı iğtirâbımda rûhumdan da etrâfa hüzn ü letâfetle memzûc bir âhenk münteşirdir.

Halil Edib

"Milova"dan

ÇİÇEK

Ey muhtazır şukûfe-i vahdet-güzîn, dön
Olmuş idin yegâne bu vâdî için şeref
Bâd-ı şimâl eyliyor evrâkını bugün
Pîrâye-i zemîn iken efsûs hep telef

§

Bizler de ayn-ı hâdiseye ser-nihâdeyiz
Yek-tavrdır, vedâımızın var tevâfuku
Bir yaprağın düşer yere, ayn-ı zamanda biz
Bir zevke elvedâ' deriz bu telâhuku:

[1] Mâide, 5/8.

Der-pîş ile zavallı beşer zâr u dil-harâb
Eyler hemân hakîkate vehminden intikāl
Tevlîd eder hayâl-i bekā şöyle bir suâl:
Ömr-i beşer mi, Zühre midir hâiz-i nisâb?

Halil Edib

KONFERANS

(Maârifin da'vetiyle Ispartalı Hakkı Efendi tarafından 29 Ağustos sene 1325 târihinde eski Mekteb-i Hukūk'ta mekâtib-i rüşdiyye muallimlerine takrîr edilmiştir.)

–ikinci musâhabeden bakiye ve son–

(Hülâsa: Mes'elenin ana çizgilerini tekrâr – Lisânımızın âtîsi için fikirler – Hâtime)

Sözü çok uzattık. Mes'eleyi, toplu tutmaya o kadar çalışmakla berâber, dallandırdık, dağıttık. O hâlde ki asıl maksûd olan cihet, ikinci üçüncü derecedeki tafsîlât arasında, karışacak ve kaybolacak dereceye geldi. Bunun için sözü büsbütün keserken, işin ana çizgilerini bir daha kabartıp yüze çıkarmak fazla olmaz.

Tedrîsâtı nasıl yürüteceğiz? Söz bunun üzerine idi. Evet, tedrîsâtı nasıl yürüteceğiz? Bunda birinci esâsımız sâdelik.. Her ne ki sâdedir, onu alacağız. Her ne ki sâde değildir, onu bırakacağız. Bu esâsa binâen tedrîs işinde her şeyden evvel kitabı bir tarafa koymuş gibi hareket edip, kaideleri lisânın kendi sînesinden çıkaracağız.. Tâliplerimizi bu türlü çalıştıracağız, bu yolda harekete alıştıracağız. Hele, muallim kitabı veya kitapları süzmüş ve elemiş olarak bu usûle dökülecek olursa, işin çorap sökülür gibi kendini göstereceği, kendi kendine kolaylaşacağı şüphesizdir.

İşte bu emniyetle, bu kuvvetle işe girişeceğiz. Her şeyden evvel, söylediğimiz sözlerin birtakım parçalardan hâsıl olduğunu, onları şâkirdlerimizin kendilerine parçalattırarak, göstereceğiz, her soydan sözler bulup bunları ortaya dökerek parça parça, didik didik ettireceğiz. O hâlde ki herkes bir söz karşısında kalınca onu kendi başına söküp parçalarını görmeye göstermeye meleke hâsıl edecek… Kelimeyi taksîm ederken, peşin peşin kelime üçtür, beştir demeyeceğiz. Kelime bizce kaç cins ise, o cinsleri câmi misâlleri, gelişi güzel gibi, fakat bizce evvelden düşünülmüş, hazırlanmış olarak, ileri süreceğiz. O hâlde ki herkes bunların bir türlü değil, üç veya beş türlü olduğunu ayân ayân görecek, bunlara ayrı ayrı adlar takılmasına ihtiyaç hissedecek. Biz o zaman buna şu ismi ve buna şu ismi versek nasıl olur? gibi ufak ufak **[345]** yardımlar edeceğiz… Ta'rîf ezber ettirmeyeceğiz. Kaide ezber ettirmeyeceğiz. Şâkirdlerimizi anlaşılmaz efsûnlar okuyan bakar körler hâline düşürmeyeceğiz. Papağanlaştırmayacağız. Onlar mes'eleleri, kaideleri anlayacak. Anladığını îcâbında anlatacak. Anlayan elbette anlatır, anlatamıyorsa anlamamış demektir… Daima hissettireceğiz ki Türkçe Türkçe'dir. Türkçe'de merâmı Türkçe lügat ile Türkçe kaide ile anlatmak ve yazmak asıldır. Arabî'ye Fârisî'ye dökülmek, tutunmak bid'attir… Sözlerin, cümlelerin mütemmimlerle yavaş yavaş nasıl büyüdüğünü göstereceğiz. Hülâsa, gücü daima kolay cihetinden kavrayıp kolaylaştıracağız.

Bunlardan başka da bazı şeyler söylemek isterdim. Öyle şeyler ki onların her biri ancak bu kadar birer musâhabeye sığabilir. Meselâ cümleye ve cümlenin mütemmimlerine dâir, yazıya imlâya, ponctuation denilen işârât-ı tahrîriyyeye dâir, kırâata dâir, lisânımızın bugünlerde gazeteler ağzına düşen sâdeleştirilmesi işine dâir, birer musâhabe daha yapılabilse, diyordum… Vakit bulabilirsek belki de şu Ramazân gecelerinde bir şey yaparız.

Bugün görüyoruz ki kavâid fikri tezelzülde. Herkes bir akılda, herkes başka bir ictihâda tâbi. Lisân ve kavâid âleminde âdetâ bir anarşi, bir fetret hüküm-fermâ. İş kānûnunu buluncaya kadar bu hâl devâm edecek. Bu da bir inkılâptır. Bu fetret esnâsında işin sevk ü idâresine bakanların, muallimlerin, kalem sâhiplerinin, basîreti lâzımdır. Bunlarda lisânın âtîsi için birtakım esaslı fikirler olmalı. O fikirler nedir? İşte hatıra gelenleri gelişi güzel sıraya koyuyorum: Türkçe kelimelerle anlatılabilen mefhûmları Türkçe söylemek. Olabildiği kadar Arabî ve Fârisî terkîb yapmamak. Arabî ve Fârisî ve Fransızca lüzûmsuz kelimeleri yavaş yavaş taramak, atmak.. Kendi kendine Türkçeleşen lügatleri hüsn-i telakki edip bunların emsâlinin çoğalmasına yol açmak.. Kelimeleri ağızdan çıktığı gibi yazmaya adım adım yaklaşmak.. Türkçe kelimelerin yazılışındaki mantıksızlık üzerine nazarları celb ile mantıka uyan misâllere imtisâl etmek.. Arabî ve Fârisî kelimelerin imlâsında Türkçe'ye daha mülâyim sâde şekilleri tercîh etmek.. Dillere dolaşan lâfzî ve ma'nevî galatları hataları ıslâh u tashîh yolunu tutmak.. Türkçe'de temiz İstanbul Türkçesi'ni numûne tutarak sâdeliğe doğru biraz daha ilerlemek.. Lügatlerin ma'nâlarını tahdîd ü ta'yîne gayret etmek.. Türkçe'nin bir taraftan yeni yeni lâzım lügatler, yeni yeni lâzım ta'bîrler, ıstılâhlar, ulûm-ı müteârife ve kelâm-ı kibâr denilen meşhûr ta'bîrler yolunda müteârif cümleler edinmesine himmetler sarfetmek vesâire vesâire.

Bunların her biri dediğim gibi birer musâhabe ile tafsîl edilmelidir. Fakat bu kadarı da işe yarayabilir. Bunları birer mühim esas gibi hâtırlarda tutmalıyız; sıra düştükçe, zemîn oldukça nakarat gibi tekrar etmeliyiz. Bu esaslara tarafdarlar peydâ etmeliyiz. Böyle yaparsak lisânımız için beklenen kemâl bi-mennihi teâlâ yakın bir istikbâlde kendini gösterir.

Tekrâr ederim ki söz çok uzandı. Fakat zannımca bu mes'ele bundan az sözle anlatılamaz ve anlaşılamazdı. Hâsılı ben de, oruç yerken yakalanan herifin, bu kadar yemesem hiç tutamayacağım, dediği gibi, bu kadar söylemesem hiç söyleyemeyeceğim, diyeceğim. Hani, Hoca Nasreddin – kuyuda gördüğü ayı çıkarmak için konu komşuyu toplayıp sarkıttığı çengelin bir yere takıldıktan sonra kurtulmasıyla herkes sırt üstüne düşerek ayı gökte gördükleri vakit– çok yorulduk ama ayı da yerine getirdik, dememiş mi? Bizimki de hemen böyle. Bilmem ki ayı yerine getirebildik mi?

–son–

MÜBÂHESÂT

Hutbelere Dâir

Sıratımüstakīm'de Tükçe hutbe numûnelerini intizâr eder iken 69 numaralı nüshasında, mübâhesât kısmında, bir zât-ı muhterem tarafından, hutbelerin Türkçe olarak tilâvet edilmeleri aleyhindeki bendini gördüm. Doğrusu taaccüb ettim. Hutbeyi Türkler arasında Türkçe okumak bid'at-i seyyie imiş? Bunda "bazı mehâzîr" de var imiş?!. Lâ havle….

O zât-ı muhterem hutbeden maksad-ı aslî ne olduğunu, şerait-i Cuma esbâbını iyice tedkīk ü ta'mîk buyurmamış olmalıdır ki böyle bir emr-i hayra bid'at-i seyyie nazarıyla baksın. Arap olmayan, ilm ü ma'rifete susamış akvâm-ı İslâmiyye'ye Arapça hutbe okumak ne kadar faydasız ne derece muzır olduğunu der-pîş etmemiş olmalıdır ki, Arapça olmayan hutbe "te'sîrâtını müfevvit" olacağına câhib olsun.

Bilâkis, tecrübe ettim; hüsn-i tesîri görüldü.

Cenâb-ı Fahr-i Kainât Efendimiz Hazretleri tarafından kavm-i Arab'a, lisân-ı kavm üzere hutbeler sâdır olmuş iken, biz de bil-kıyâs akvâm-ı sâire-i İslâmiyye'ye lisânları üzere hitâbete me'mûruz. Arapça bilmeyen Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar arasında Arapça hutbe okuyan hatip efendi, iddiâ ederim, ki bid'at-i seyyieyi icrâ ediyor. Hutbeyi anlamak yalnız Araplar'ın hakkı değil, bütün akvâm-ı İslâmiyye'nin bu şerefle müşerref olmaya hakları vardır. Bilmeliyiz ki, Süryânîce tekellüm eden akvâma, lisân-ı Arab üzere kitap, Arapça risâletini îfâ eden resûl, nebî gelmemiştir.

Saika-i hüsn-i niyyetle bend-i mezkûrunu yazmış olan zât-ı müşârün-ileyh **[346]** unutmasın, ki kiliseler hutebâsı hep tuhaf tegannîlerle, seci'lerle hutbeler okuyorlar. Bu ise ciddî, vakūr olan dînimize yakışmıyor.

Hutbelerden maksad ve merâmı, istifâde-i maddiyye ve ma'neviyyelerini istihsâl için, geçen Ramazandan ibtidâen Türkçe hutbe (mev'ize kısmını) okumağa başladım. Bid'at-i seyyie değil, min-gayr-ı haddin me'mûr olduğum bir emr-i âlîyi hakkıyla, ber-vech-i meşrût îfâ etmekte olduğumu i'tikādım ber-kemâldir. Hattâ bu emr-i hayırda birinci isem iftihâr ederim.

Belgrad'da Bayraklı Câmi'-i Şerîf İmam ve Hatîbi

Mehmed Remzi

MA'HÛD *TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET*'E DÂİR

Sırâtımüstakīm İdârehânesi'ne:

Efendim, *Târîh-i İslâmiyyet* nâm eserin reddiyesi husûsunda ulemâ-yı kirâmın himmetlerini celb maksadıyla birkaç satır karaladım. Muvâfık-ı re'y-i âlîleri olduğu takdîrde mecelle-i mu'teberinizin bir tarafına derci mütemennâdır.

Ulemâ-yı Kirâm!...

Efkâr-ı umûmiyye-i dîniyyeyi teşvîş ve diyânet-i İslâmiyye'yi tezyîf etmek maksad-ı redîânesiyle -Abdullah Cevdet tarafından Türkçe tercüme ve *Târîh-i İslâmiyyet* nâmı tahtında intişâr eden eser-i meş'ûm, bugün kısm-ı a'zâmınızın manzûru olmuş ve müfteriyyât-ı dâllesine vâkıf olduğunuz halde neden bu âna kadar lâubâliyâne davranıyorsunuz. Her ne kadar bu kitabın muhteviyâtı sırf kizb ü iftirâdan ibâret ise de, içimizde birçoğu mesâil, ve hakāyık-ı şer'iyyeyi câhil bulunduğundan bunların bu turuk-ı fâsideye men'-i sülûkleri çâresi nazar-ı dikkate alınarak niçin bir çâre ittihâz edilmedi? Yoksa müdâfaaya lüzûm mu hissedilmiyor?

Lâ-reyb hakīkatten ârî bu iftirâları gören bir sâhib-i dîn ve akl-ı selîm tasavvur olunamaz ki vicdânen muazzeb, müteellim olmasın.

Bu kitâb-ı menfûrun Tıbbiye Mektebi'nde icrâ eylediği sû-i tesîri enzâr-ı hamiyyetinize arz ediyorum. Sâhib-i eser – ki mütercim– bu fikr-i bâtılı Tıbbiye Mektebi'nde neşr ü ta'mîm etmek maksad-ı zâhirîsini iltizâm edip fiyatça da bir nev'-i teshîl göstermiş ve maalesef hezeyân-nâmeyı mütâlaa eden efendilerin ekserîsi o fikr-i sakīme, o re'y-i bâtıla meyilleri müşâhede edilmiştir. Böyle dalâl ve hezeyân-ı vâhîye karşı birçok refîklerimle münâkaşa ve müdâfaada bulundum.

Hepsinin verdiği cevap şu oluyordu:

– Evet! Âlimlerimiz buna karşı ne vakit bir şey yazar ve yazdıklarını aklen ve fennen isbât ederse o vakit biz de hakīkate karşı bir şey demeyiz.

İknâ ve isbâta hâcet yok, zâten bu gibi şeyleri isbâta kalkışmak ma'lûmu i'lâm kabîlinden olacaktır. Bedîhîdir ki hakīkat-i dîniyye hiçbir vakit bozan[?], hizy ve butlân olamaz.

Fakat malûmunuzdur ki (لكل مقام مقال...) vakit başka, söz de başka olmalıdır…..

El-yevm nûr-ı şems-i zâhire ayân olan dîn-i selîm-i İslâm'ın hakīkatine kāil ve musaddık pek çok Avrupa eserlerini ve mütefenninlerini dahi müşâhede ediyoruz. El-hâletü hâzihi görülüyor ki dîn-i mübîn-i Muhammedî'yi lekedâr etmek maksad-ı hâsirânesini ihtivâ etmiş olan şu bâtıl eseri ortadan kaldırmak ve tevlîd ettiği ve edeceği te'sîr-i seyyie karşı lâzım gelen tedâbîri ittihâz etmek, bize rehber ve menâr olacak ulemâ-yı İslâm'ın vezaif-i mühimmesinden olmuştur.

Meşrûtiyetle idâre olunduğumuz hâlde şimdiye kadar ihtiyâr-ı sükût eden âlimlerimize ne diyelim?!... Acaba! Müdâfaaya vicdânen mes'ûl oldukları gibi dînen de mes'ûl olamazlar mı? O kitaba karşı bir cevâb-ı şâfî ve vâfîyi hâvî âsârın neşrini hamâset-i dîniyyenizden intizâr ederim.

Mekteb-i Tıbbiyye'den: **M. Nuri Dücânî**

ÂLEM-İ İSLÂM

AHVÂL-İ UMÛMİYYE-İ İSLÂMİYYE VE İSTİKBÂL-İ İSLÂM

– 3 –

Her ne kadar ser-levhamız umûmî ise de, umûmiyet içerisinde bir husûsiyet olmak üzere, bugün makalemizi yalnız Rusya İslâmlarına hasrederek aralarında dolaşan dedikodulardan bahsedeceğiz. Fakat bunun için evvelâ menşe'lerini anlamaklığımız lâzım gelir, ki

bu sâyede devr-i kadîm ahvâlinin* pek çoğuna kesb-i ıttılâ etmiş oluruz.

Ortalıkta ne kadar dedikodu dolaşırsa bunların asıl menşei rüesâdır. Rüesâ bir şey yapmak istiyor; umûm ise kendine taalluku olduğundan bittabi bu iş hakkında birtakım musîb ve gayr-ı musîb efkâr der-miyân ediyor. Böyle bir müsâdeme-i efkârdan, hakîkatin parlamasına ramak kalmışken –gayr-ı musîb efkârın kesretinden mi, nedendir– nâgehânî o dedikodular vücûda geliyor. Bu sırada eğer rüesâ hakîkaten sâhib-i iktidâr iseler mahâret-i siyâsiyyeleri sâyesinde vücûduna sebebiyet verdikleri bu dedikoduların etrâfını kendileri alarak îrâs edeceği zarardan milleti kurtarmış olurlar. Eğer yoktan bir şey iseler harekât-ı nâ-şinâsânelerîyle daha birtakım dedikodulara sebebiyet vermiş olurlar, ki bundan mutazarrır **[347]** olacak ancak millettir. Demek, bu dedikoduların menşei rüesâ olup âlâmını çeken de millettir.

Bütün âlemde bir intibâh hâsıl olalı beri Rusya İslâmlarının ahvâlini tedkîk edecek olursak görürüz, ki aralarında ardı arkası kesilmeyen birtakım dedikodular deverân ediyor. Bunlar yavaş yavaş efrâd-ı nâsı zehirleyerek aralarına tefrika düşürüyor, âheste âheste inkırâza doğru sürüklüyor.

(Ma'lûm ya! Bir milletin, ne kadar şevket ve azamete mâlik olursa olsun, iftirâka tahammülü yoktur. Aralarına bir kere bu tefrika girince hemen yuvarlanıverir.)

İşte asıl bunların müsebbibleri rüesâ olduğunu anlamak için evvelâ onları teftîş edeceğiz. Tabîî, şahsiyetlerini değil, belki derece-i terbiyyelerini. Çünkü böyle şeylerin şahsiyetle kat'iyen alâkası yoktur. Terbiyeleriyle berâber bir de terbiye-gâhlarını gözden geçirelim. Çünkü insana muhîtin pek ziyâde te'sîri vardır.

Çürümüş, yarısı yere yatmış, tûlu sekiz, arzı yedi arşın cesâmetinde bir binâ tasavvur ediniz. Pencereleri kırık, rüzgâr geçmesin diye deliklerine de yastık, havlu gibi şeyler sıkıştırılmış… Kapısından içeri girer girmez havuz nâmıyla ma'rûf bir sahnesi var. Bir havuz ki bir bataklıktan hiç farkı yok.. Eğer köşelerinden tavattun eden ihtiyâr kurbağalar da kendilerine mahsûs âhenk-dâr sadâlarını salıverirlerse artık bu anda insan tamâmıyla bir bataklıkta olduğuna kesb-i emniyyet eder. Duvara fülâna tutunmadan öte tarafa geçmek mümkün değil. İleriye doğru ihtiyâtsızcasına bir adım attığın gibi hemen arkan üzere düşeceğin şüphesizdir.

Havuz ta'bîr edilen bu kurbağalığın öte tarafı yüz, yüz elli kadar cemm-i gafîrden mürekkeb bir kalabalıktır. Bu kalabalığa ilk defa girmek üzere isen etrâfın birtakım mağaralarda ikâmet edenlere benzer solgun benizli birtakım insanlar tarafından sarılmış ve üzerine de mütevahhişâne nazarlar fırlamış olur. Bu insanları size eski Tatar medrese talebesi ve şimdiki re's-i kârda bulunan rüesâ diye takdîm ederim. Artık bu anda kulağına [1](ولفظاً عمل كرد معناً عمل نه كارد، ورتبة على مقدمة وثلاث مقالات آى واعترض عليه المصنف) gibi birtakım kelimeler şaşkınlara mahsûs bir edâ ile telaffuz edilerek garîb garîb sadâlarla işitilmeye başlar, ki bunların da bir hazırlık olduğunu.. Evet istikbâl-i millet için hazırlık olduğunu beyâna lüzûm yoktur. Bu zevât-ı muhteremenin kendilerini böyle bir kalabalık içerisine sokmaktan yegâne maksadları ve yegâne emelleri istikbâlde re's-i kâra geçerek millete bol bol hizmetler göstermekti.

Malûm olduğu üzere asıl Rusya Tatarların vatanı olarak, bunun uğruna çalışmaya ve siyâsetine karışmaya dünyâlar kadar hakları olsa da, Kazan Ruslar tarafından istîlâ edildiği zamandan beri üzerlerine indirilen bâr-ı azîmin sıkleti bellerini doğrultmaya müsâade etmediğinden ister istemez birtakım zillet ü meskenet içerisinde yuvarlanıyorlardı; meydân-ı siyâsetten gittikçe uzaklaşarak bu âlemden de isimleri silinmişti. Binâenaleyh bunların tasavvur edebildiği re's-i kâr ancak bir şey olup o da rûhaniyettir. Onun için hazırlık da rûhaniyete mahsûs bir hazırlıktır. Vaktiyle felek bizlere ne kadar ters çevrilerek bütün siyâsetimizi altüst etmiş ise de rûhaniyetimize icrâ-yı tesîr edememişti. Binâenaleyh menâsıb-ı rûhaniyye bol bol olması hasebiyle bütün maârifimiz de ancak ulûm-ı dîniyyeye münhasır kalmıştı.

Şimdi diyeceksiniz: Mâdem ki işiniz gücünüz ulûm-ı dîniyye tahsîli olmuş ve bütün ömrünüzü buna hasretmişsiniz, o hâlde medrese köşelerinden mevki-i riyâsete suûd eden zevât-ı muhteremenin ulûm-ı dîniyyede yed-i tûlâ sâhibi olması iktizâ eder. Kendilerinin dahi İslâmiyet'in câmi' olduğu hikem-i bâhire ve hakāik-i kıymet-efzânın halli husûsunda yegâne merci' olmaları lâzım gelir. Çünkü hep uğraştıkları ve hep tahsîlleri ulûm-ı dîniyyeden ibâret. Bütün ömürlerini buna hasretmişler. İnsan ömrünü bir şeye hasredecek olursa elbette o şeyde ihtisâs kesbeder….

Fakat vâ-esefâ ki hakîkat-i hâl, böyle değildir, bizim bu yürüttüğümüz nefsü'l-emrî nazariyelerimizin taban tabana zıddıdır.

Kendilerini bir teşrîh-hâneye götürüp dimâğlarını taharrî edecek olursak yalnız şunları buluruz: Sarf, nahivden birkaç kaide, mantıktan bir iki nazariye, kelâma dâir de şöyle duman içerisinde sathî bir fikir, ilm-i fıkhtan ise adetleri pek mahdûd olmak üzere birtakım mesâil, bundan mâadâ bir deh[?] adet kadar nâ-mütenâhî noktalar buluruz, ki bu da birtakım davâlardır.

Bunlar üzerine bir de kütüb-i mütedâveleden mâadâ kitapların ibâresini hatâsız okuyacak kadar kuvvete de mâlik ise artık o zât asrının ferîdidir. Adet kadar nâ-mütenâhî davâları dimâğından feverân ederek temevvüc ettiği vakit hocamızı bu dalgalar arasında birdenbire kayıp ediveririz. Ama bu kadar malûmât kifâyet etmeyecekmiş, kuru davâların ehemmiyeti yokmuş; İslâmiyet üzerine salıverilen hücumlara ilk evvel ma'rûz kalan rüesâ olduğundan bu hü-

* Devr-i kadîm, Tatar medreselerinin ahvâl-i sâbıkasını altüst eden Rus-Japon muhârebesine kadar geçirdikleri devirdir.

[1] "Kelime lafzen işledi ma'nâ olarak da işlemedi demektir. Eser bir mukaddime ve üç makale üzerine kurulmuştur. Yani, buna musannif itiraz etti."

cumlara göğüs gererek kuvve-i ilmiyyeleri sâyesinde bütün milleti ma'nevî zararlardan masûn bırakmak lâzım gelecekmiş; zimâmları ellerine tevdî' olunan avâmın efkârını da İslâmiyet rûhuyla tenvîr ederek bu mübârek kuvve-i ma'neviyyenin hâmil olduğu siyâsiyâtı, hikmet ve felsefeleri daima gençlerimizin kulaklarına fısıldamak îcâb edecekmiş; binâenaleyh siyâset vâdîsinde bir Bismark, hikmet ve felsefe bâbında ise bir Felâtûn olarak yetişmeleri lâzım gelecekmiş; varsın nefsü'l-emrde öyle olsun fakat hoca efendinin nefsü'l-emr **[348]** ile ne işi var… İslâmiyet'e hangi noktalardan hücum vâki olarak sürülmek istenilen lekenin hangi noktalara isâbet edeceğini birçok ihtimâlâta binâ ederek keşifle ecvibesini hazırlamak birinci vazîfesi iken nâgehâniyyü'z-zuhûr birtakım hücumlar karşısında bulundukça birden bire şaşalıyor. Hattâ bazen oluyor, ki bu hücumlar kendini de zehirleyerek pusulasını şaşırtıyor.

Fırka-i muhâlife esnâ-yı hücumda hikmet ve felsefe vâdîsine saparak İslâmiyet hakkında birçok mugâlatalar yapıyor. Buna karşı bizim reisimiz ebkem… Pek himmet buyurup da seslenmek isterse yüz karalığından başka bir şey yapamıyor. Neden? Çünkü fırka-i muhâlife hikmet ve felsefe vâdîsinde ta'mîk ederek burada İslâmiyet aleyhine bir mugâlata hazırlamakla uğraştıkları vakit bizim din hâmîlerimiz daha [1](الحكمة استكمال النفس) ibâresindeki kavâid-i sarfiyye ve nahviyyeyi tahlil ile uğraşıyorlardı. Felsefe-i dîniyye ile uğraşmaya vakitleri yoktu.

Herif tarihî bir noktaya istinâden dehşetli bir hücuma koyuluyor, buna karşı ise bizim ulemâlarımız tarafından bir sükût…

Reh-i tahsîle kadem-endâz olur olmaz karşısına pek çok ve pek karışık mebâhis çıkarılmıştır, ki zavallı, bunlar arasında gömülmüş kalmış. İçerisinde dolaşırken her şeyi unutmuş, dünyâyı, hattâ âdâb-ı münâzarayı bile. Onun indinde hakîkati itirâf ayn-ı mağlûbiyyet, ayn-ı cehâlet; bir bâtılı iddiâ ve onda ısrâr da ayn-ı galibiyyet, ayn-ı ilmdir…

İşte medreselerimiz bizleri böyle terbiye ediyordu. Kim, ki daha inatçı, sadâsı daha keskin ise; umûmun hüsn-i teveccühü de ona matûf idi ve ismi de "münâzır" ünvân-ı mübecceli (!) terdîf olunarak zikrolunuyordu. Bu bittabi herifin medâr-ı iftihârı oluyordu. Binâenaleyh herkeste bu derece-i inâda vâsıl olmak için bir arzû baş göstermişti ve herkes bu hastalığa tutulmak istiyordu.

Âh!... Keşke bu münâzara nâmı verilen bî-edebâne sebb ü şetimler şu atâlet-hânelerin zulmet-âlûd kûşelerinde gömülerek kalmış olsaydı!.. Bugün dimâğlarımız bu hâle gelmezdi. Şimdi âlâmını da bu kadar çekmezdik. Vâ-esefâ ki tâ zamanımıza kadar devam ediyor. Ahlâkımızı zehirleyerek ümmet-i Muhammedî'yi birbirine düşürüyor. Bazılarımız "Elhamdülillâh artık bu belâdan kurtulduk" demek istiyorlar ama… Tâ a'mâk-ı rûhumuza kadar icrâ-yı te'sîr eden böyle bir sinir hastalığından kolay kolay kurtulmak mümkün mü? Heyhât!.. Henüz bâkī ve ber-devâm. Ancak mecrâsı değişmiş.

Ma'lûm ya! Yirminci asır her şeye yeni bir renk veriyor. Hattâ bazılarını bütün bütüne çarhından çıkararak diğer bir mecrâya sevk ediyor. Artık bu tebeddüle yirminci asır kanûnu desek sezâdır. İşte bizim medrese münâzaraları da bu kanûna tâbi tutuluyor. Devr-i kadîmde münâzara hep eski mantık, kelâm üzerine yürütülüyordu. Şimdi ise mecrâsı değişerek yeni bir mecrâda deverân ediyor, ki o da dindir. Evet, münâzara din üzerinde cârî oluyor. Bir de sahne-i mübâreze tazeleniyor. Devr-i kadîm sahnesi ziyâfet, medrese köşeleri gibi yerlerdi. Şimdi ise, matbûât. Tam yirminci asra muvâfık. Fakat kafalar yine eski kafa… Çünkü görülüyor, ki mevzûubahis olan madde münâzırın seviyye-i irfânının dâhilinde midir, hâricinde midir? Daha böyle bahislerin sırası mıdır, değil midir?.. Buraları nazar-ı i'tibâra alınmayarak dizginler alâ-hâlihi bırakılıveriyor. Elbette böyle münâzaraların pek pahalıya mal olacağı, devr-i kadîm münâzaralarına nisbetle âkıbeti daha tehlikeli olacağı şüpheden vârestedir. Çünkü münâzara, yorgunluktan başka bir netice vermeyen mantık ve elfâza dâir yürütüldüğü esnâda tarafeyn istediği kadar çarpışsınlar, elde edilecek şey ancak bir yorgunluk olup kaybedilecek şey de yalnız vakit idi. Fakat şimdi bu kadarla da kalmaz, belki daha kıymetdâr şeyler kayb edilir ve daha vahîm neticeler tevellüd eder. Çünkü milletin mu'tekadât-ı kudsiyyesi hakkında çarpışılıyor. Elbette bu vakit millet bîgâne kalamaz. Tarafeynin mızrağından fırlamış şerâreler milletin tam ihtisâs noktası üzerine sukût ederek kalpleri cayır cayır yakar. Bunun husûla getireceği âlâm da ister istemez, bilerek ve bilmeyerek bu meydân-ı münâzaraya doğru sürükler. Nifâk nâmına, cidâl nâmına bunlara da bir hisse ayrılır.

Zâten öyle oldu: Bütün ömrünü sefâlet içerisinde geçirmiş ve zâhiren "İslâm" nâm-ı mübeccelini taşıyan bir dîni bugün bu meydân-ı münâzarada isbât-ı vücûd etmiş, kendine bir hisse ayırıyor da birtakım davâlara yelteniyor. Ağzı da bir mikyâs-ı şerîat kesilmiş, din nâmına keyfe-mâ ittefak istediğini sövüp sayıyor. Zâten en müşkili en tehlikeli noktası burasıdır. Çünkü böyle hâller mine'l-kadîm bir milletin inkırâzına mukaddime olagelmiş. Çünkü bir iş, erbâbı olmayanlar tarafından idâre olunursa elbette sonu helâk ve izmihlâldir.

Bunlar hep rüesânın harekât-ı siyâset-i nâ-şinâsânesinden tevellüd eden dedikodulardır, ki mes'ûliyeti de elbette onlara teveccüh eder. Tarih ilk evvel onları pençe-i muâhazesine alacaktır.

Bugün Rusya İslâmları arasında dolaşan dedikodulardan zikre şâyân olanlarından bir ikisini arz edeceğim:

Biri din ve mâverâ-yı dîni yekdiğerine karıştırmak mes'elesidir. Eski medrese diplomatlarından biri bugün "İbâdullâhın kâffesi ister İslâm, ister Nasârâ, ister Mecûsî olsun, rûz-ı mahşerde mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın afvına mazhar olarak azâb-ı cehennemden halâs olacaklar" diye bir davâyı ileri sürüyor. Bu zât da Mûsâ Efendi Bigiyef'tir. **[349]** Ken-

[1] "Hikmet nefsi olgunlaştıran şeydir."

disi gayet fâzıl bir zât olup bu davâsını âyât-ı kerîme ve ehadîs-i Nebeviyye-i şerîfe ile isbât edeceğini de söylüyor. Ne dersiniz buna?..

Elbette ilmî cihetini erbâbına, zamanımızın en güzîde ulemâsına terk edelim de sâhib-i dâvâyı bu gibi davâlara sâik ne olduğunu anlamaya çalışalım. Elbette bunda umûmun istifâde edebileceği bir şey vardır. O maksada mebnî dermiyân olunmuştur. Çünkü maksadsız hiçbir davâ der-miyân olunmaz.

Maamâfîh bizler burada zikre şâyân bir maksad olmak ihtimâlini istib'âd ediyoruz. Bir kere istikbâl-i millet nokta-i nazarından söylemiş diyemeyiz. Çünkü herkesin ma'lûmudur, ki bugün millet-i İslâmiyye'nin terakkıyâtı bu gibi şeylerin bilinmesine vâbeste değildir.

Evet, çehremiz çatık, hepimizde bir düşükünlük hükümfermâ. İşlerimizde de bir durgunluk var. Fakat bunların esbâbı nev'-i beşerden olan Mecûsîlerin rûz-ı mahşerdeki hallerine acıdığımızdan ve onlar için şimdiden bir yevm-i mâtem icrâ ettiğimizden değil, ki bugün bütün efrâd-ı müslimîne böyle bir afv-ı umûmîyi i'lân ederek yüzlerini güldürelim, yevm-i mâtemlerine artık hitâm verelim de herkes bundan sonra işi gücüyle meşgul olsun diyelim. Belki bu düşkünlüklerin esbâbını başka yerden aramak lâzım gelir. Binâenaleyh Mûsâ Efendi'nin bu davâsını istikbâl-i millet için diyemeyiz.

O hâlde?.. O hâlde diyeceğiz ki: Sakīm bir tarz-ı tedrîsin netâyic-i tabî'iyyesidir. Onunçün burada maksad aramak nâfiledir.

Dolaşan dedikodulardan daha birini arzedeceğim: Hele bu pek garîb. Yukarıda dimâğını taharrî ettiğimiz diplomatlardan biri tarih yazmaya yeltenmiş. Hem bizim bildiğimiz gibi vekāyi'-i mâziyyeyi yalnız şöyle olmuş, böyle olmuş demekle değil, belki "üstüvarın"[1] hakīkī ma'nâsıyla... İntikād tarîkiyle…

Bu dîvâneliğe insanın güleceği gelir. Fakat gülmeyelim de zavallı adamcağızın hâline acıyalım. Çünkü zavallının tarih yazmak husûsunda hayâli o kadar büyümüş ki olur şeylerden değil. Herif, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in hayât-ı husûsiyyesi hakkında birtakım şeyler saçmaladıktan sonra, dîn-i mübîn-i İslâm'ın bir dîn-i semâvî olmayıp, yalnız Hazret-i Muhammed'in hîn-i sabâvetinden beri terbiyesine itinâ edilerek daima kendine nebî olacak diye ilkā edilegeldiğinden husûle gelmiş indî kavânîn olduğunu işrâb etmek istiyor.

Eserin bazı yerlerinde nebî olduğunu teslîm gibi bir sahte tavır takınsa da bunun pek riyâ-kârâne ve bir eser-i havf olduğu besbellidir.

Zavallı adamcağız! Birtakım efkâr-ı fâsidesini yutturmak için Resûl-i Hudâ'nın fetânet ve zekâveti hakkında öyle bir lisân kullanıyor ki insan bunu gördükçe kendini en kurnaz bir misyonerin neşriyâtı karşısında bulunduğuna hükmeder. Çünkü Resûl-i Ekrem'in fetânet ve zekâvetinden mübâlağalarla bahsetmek kurnaz bir misyonerin usûlüdür. Bunun altında gizlenen maksad ve bundan beklenen menâfi', İslâmiyet'in bir dîn-i semâvî olmayıp yalnız bir eser-i zekâ olduğunu yutturmaktır. Bir kere İslâmiyet'i dîn-i semâvî sırasından çıkarmaya muvaffak olursa artık öte tarafı kolaydır. Çünkü medeniyet-i hâzıra nâmına ahlâkı bozulmamış bir milletin bir dîn-i semâvîye mütemâyil olacağı ve bunsuz yaşayamayacağı bedîhîdir. Bu sâyede bizim misyoner de maksadına vâsıl olmuş oluyor. Kurulmuş tuzaklar pek yolunda… Değil mi?

Fakat ne çâre, ki bizim koca imamımız pek geç kaldı "İsâbet"in[*] ne vakit te'sîr edebileceğine biraz isâbet edemedi. Çünkü bu gibi saçmasapanlar bugüne kadar misyonerler ağzından kerrât ile merrât ile söylendiğinden kurulmuş bir tuzak olduğu âlem-i İslâm nazarında tamâmen teayyün etmiş, anlaşılmıştır. Bugün misyonerler cem'iyeti, böyle desâis, değil bir imamın ağzından, hattâ kerâmetiyle uçmak derecesine vâsıl olmuş bir şeyhin ağzından söyleseler bile en denî, bütün ömrünü sefâletlerde geçirerek İslâmiyet'in kadrini bilmeyen en âdî bir İslâm'a bile yutturamayacaklarını kendilerine ihtâr ederiz.

Binâenaleyh böyle desâisle uğraşmanın vakti geçmiş olduğunu anlamaya çoktan vakit gelmiştir. Maamâfîh son bir oyun olacağına da emniyetimiz ber-kemâldir. Çünkü Rusya'da böyle şeylere ne ile mukābele olunacağını artık gördüler. Onun için boş boşuna para sarfetmezler zannederim.

Bu safsatalara karşı bütün matbûât pür-ateş kesilmişti. İster cedîd, ister kadîm tarafından protesto sadâları bütün âsumânı gürletiyordu.

Miskin! Bunları işitince kendini müdâfaaya kalkışmasın mı! Keşke sükût ede idi!..

Galibâ kimseye danışmadan cevâba kalkışmış olmalı, damdan yıkılmış gibi oldu: Bizim koca müverrih-i münekkid zannettiğimiz adam meğer *Altıparmak ve Doktor Abdullah Cevdet Tarihlerini* kopya ederekten bu eseri meydana getirmiş imiş. Cesâreti şâyân-ı tebrîktir… Değil mi?

Bugüne kadar, zannetmem, seviyye-i irfânı bu derece olan bir adam böyle bir işe cesâret ettiği görülmüş olsun. Âferîn koca imam!...

Abdullah Cevdet Tarihi'nden iktibâsen yazıyorum, diyor. Eğer burada olan şeylere vicdânen kāni olarak yazmış ise Doktor Dozy böyle muvaffakiyetinden dolayı kendini tebrîk etmelidir. Bu hezeyânları tertip ederken elbette bu kadar muvaffakiyetlere nâil olacağı, Rusya'nın tâ öbür köşesinde tarihten bî-haber bir imamı iğfâl ederek bu hezeyânlarını kopya etmeye kadar yeltendirmekle zavallı imamcağımızın başına kıyâmetler kopartacağı hâtırından geçmemiştir. Şimdi Abdullah Cevdet'e vereceği hediyeleri **[350]** hiç rencîde olmadan versin. Çünkü bu muvaffakiyâtı yalnız onun sâyesindedir. Maamâfîh bu muvaffakiyetlerin pek zâhirî ve pek mahdûd olduğunu da ma'al-iftihâr Doktor Dozy ce-

[1] Metinde (ايستوارك) şeklindedir.

[*] Kitâbın ismi *İsâbet*'tir.

naplarına arz ederiz. Çünkü umûm Rusya İslâmlarının salâbet-i dîniyyeleri fevkalâdedir. Böylelere pabuç bırakanlardan değildirler. Nasıl ki Abdullah Cevdet Türkiye'de lânetlerle mukābele olundu ise Rusya'daki bu vekîlinin de bununla ve daha şiddetle mukabele olunacağı bedîhîdir. Zâten öyle oldu ve olacaktır.

Dahası var: Bu koskoca müverrihimiz tetebbuât-ı fâzılânelerini(!) daha ikmâl edememiş imiş. Bir de Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân hakkında tedkīkatta bulunarak bin üç yüz bu kadar senelerden beri bu Kitâb-ı Celîl hakkında beslenilen fikirleri mümkün olduğu kadar tashîhe çalışacakmış.

Bakalım daha ne hezeyânlar kopya edecek…

Garîbi de şurasıdır ki bazı bulanık sudan av avlamak yolunu ta'kîb eden menfaat-perestân bu herifi de cedidler sırasına idhâl ederek hakīkī erbâb-ı hamiyyeti lekelemek istiyorlar. Ve buna karşı *Yulduz* refîkimizde Cedidî imzasıyla bir zât müdâfaada bulunuyor. Bunun neresi cediddir acaba! Bilmeyiz ki.. Evet, cedîde hamle hiçbir sebep yoktur, ne zâhiren ve ne de bâtınen. Çünkü bir kere kendisi usûl-i cedide mektebinde terbiye olunmayıp Kazan vilâyetinin Çistay İşani Medresesi'nde terbiye olunup sû-i ahlâka mebnî oradan da nefyolunmuş bir heriftir. Kopya ettiğini iddiâ ettiği kitaplardan biri de *Altıparmak* ki hurâfâtla mâlî bir kitaptır. Diğeri *Abdullah Cevdet Tarihi*'dir ki meşhûr misyoner Doktor Dozy'nin kalemiyle yazılmış kitabın tercümesidir. Misyonerlerle cedidcilerin araları nasıl olduğunu anlamak isterseniz Ortodoks misyonerlerinden meşhûr İlminskiy'nin Rus Synod Mahkemesi reisi müteveffâ Payidev Nefisef'e yazdığı mektûbuna bir göz gezdiriniz. İlminskiy'nin hiçbir mektûbu yok ki orada cedidcilerden şikâyette bulunmasın.* Binâenaleyh misyonerlerin âmâline hizmet eden bu herifin cedidcilerle kat'iyen ve kātıbeten alâkası yoktur. Cedidcilerin âmâli misyonerlere hizmet değil, belki bil-akis millet-i İslâmiyye'yi bu baykuşların tırnağı altından kurtarmaktır. Buna ne lâzımsa hepsini yapmaya âdetâ Cenâb-ı Hak indinde ahd ü peymân etmişler gibi fikirlerinde sâbittirler. Zâten Mösyö İlminskiy'nin o vakitki telâşı da buna mebnî idi.

Binâen-alâ-zâlik bu maskeli herif maskesini bırakarak arkadaşları yanına gitsin veyahud İlminskiy'nin hempalarına ilticâ etsin. Çünkü orada daha beşûş bir çehre ile istikbâl olunur.

Bizler harekât-ı mecnûnâneleriyle sahnemizi telvîs eden bu gibi serseri takımından artık bıktık usandık. Artık tahammül edecek yerimiz kalmadı. Çekilsinler, bir an evvel çekilsinler, fakat maskelerini alaraktan. Eğer bu husûsta inat edecek olurlarsa maskelerini biz alarak ne gibi âmâle hizmet eden süprüntüler olduklarını âlem-i İslâm'a irâe edeceğiz ve buna mecburuz. Zîrâ bizim elimizde sahne-i siyâsette böylelerin rollerini îfâ etmeleri hiç işimize gelmez…!

Troyskili Ahmed Tâceddin

* Bu mektupları inşâallah yakında neşredeceğiz.

BUHÂRÂ'DA SÜNNÎLER, ŞÎÎLER

– 1 –

Bu hafta ajansların getirdikleri telgraflar, âlem-i İslâm'ın –maddeten ufak, fakat mânen büyük– hücrâ köşelerinde şâyân-ı teemmül haberler veriyorlar. Edvâr-ı sâbıkada böyle şeylere sokaktaki serserilerin mudârebâtı kadar ehemmiyet verilmez, sahaif-i matbû'âta aslâ geçmezdi.

Din, bizi rabt u tevhîd etmiş iken hâmî-i dîn-i mübînimiz olması lâzım gelen hükûmet-i keyfiyye bizi yekdiğerimizden ayırır; çektiğimiz âlâm u ekdârı kardeşcesine anlatmaya daima bize bir sedd-i sedîd oluyordu.

Hamdü lillâh bugün nâil olduğumuz, hürriyet böyle sedleri esâsından yıkıyor, bütün âlem-i İslâm'ın hâmî-i yegânesi bulunan Osmanlı İslâmları ile bütün anâsır-ı İslâmiyye'yi birleştiriyor. Demek hürriyet-i Osmâniyye, hürriyet-i İslâmiyye'yi daha doğrusu (vahdet-i İslâmiyye)'yi te'sîs ediyor.

İşte Buhârâ İslâmlarının intibâhı son senelerde âlem-i İslâm'da görülmekte olan intibâhlardan biri diyebiliriz. Aktâr-ı İslâmiyye'de olan bu hareketler İslâmların bir devre-i terakkī ve teâliyete sülûklerini, artık dünyâda bir mesâî-i lâyetenâhî ve bir cidâl-i bâ-isbâta mecbûr ve mükellef olduklarını anlamış bulunduklarını gösteriyor. Buhârâ her ne kadar şimdilik küçük ve Rus'un taht-ı himâyesinde bir emâret olarak kalmış ise de a'sâr-ı sâbıkada cihângîrâne bir devlet olarak Asya'nın kısm-ı âzamıyla Avrupa'nın bir kısmına bile icrâ-yı hükûmet etmiştir. Timur gibi cihângirler, Uluğ Bey, Kuşçu gibi hikmet-şinâslar, Fârâbî gibi feylesoflar, yetiştirdiği gibi ehl-i İslâm'ın Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en vâcibü'l-ihtirâm olan Sahîh-i Buhârî'mizin sâhibi İsmâil Buhârî hazretleri gibi muhaddisler, gayr-ı mütenâhî bir sûrette ulemâ, fuzalâ, müctehidîn, fukahâ yetiştirmiş ve birçok hükemânın da tahsîl-gâhı bulunmuştur.

Bugün kısm-ı küllîsi müslim olmak üzere iki milyon nüfûsu vardır ki bunların asl-ı hükûmeti teşkîl edenleri yani emîrleri sülâle-i Timûr'dan bulunan Türklerdir. Hattâ konuştukları lisân bile Türkçe'dir. Fakat kuvve-i teşrîiyye ekseriyâ Tâcikler elinde bulunur ki ahâlînin kısm-ı a'zamı ulemâ ve fuzalâ bu sınıfa mensuptur. Bunların lisânları Fârisî'dir. Muâmelât ve icrâât-ı hükûmet de hep lisân-ı Fârisî üzere olup ta'lîmât ve tedrîsât da yine lisân-ı Fârisî üzeredir. Bugün Buhârâ'nın o muhteşem medreseleri azamet ve terakkıyyât-ı mâziyyelerinin bir timsâl-i mücessemidir. Bugün Buhârîler mevki-i düveliyyelerini gāib ve kuvvetlerini zâyi' etmişler ise de medâris-i **[351]** fâhirelerini zâyi etmemişlerdir. Hemen 15-20 bin talebe o medreselerde tahsîl-i ilâhiyyât ile meşgul bulunurlar.

Fevkalâde zengin olan medreselerinin tedrîsâtını azıcık ıslâh edecek ve fünûn-ı hâzıra ile mezcedecek olurlarsa talebenin mikdârı kat kat tezâyüd edeceğine hiç şüphe yoktur. Yakın zamanlarda başlayan ıslâhât-ı fikrî ve teceddüd galeyânı an-karîb Buhârâ medreselerinin hâlet-i mâziyyelerinin iktisâbını gösteriyor.

Buhârâ'da zikrettiğimiz iki sınıftan başka Türk ırkına mensûb birtakım kabâil bulunduğu gibi bir miktar Yahudi de vardır. Bu Yahudiler dînen son derece serbest bulunduk-

ları hâlde asıl lisânlarını kaybederek Fârisî lisân üzere tekellüm ederler, tarz-ı maîşetleri de katiyen Buhârâlılar'dan fark olunamaz.

Ahâlî-i mezkûreden mâdâ bir de ekseriyâ saray ve daire-i hükûmette kuvve-i icraiyyede bulunan birtakım Şîîler vardır ki asıl burada bahsedeceğimiz bugünkü ihtilâl ve mukāteleye sebebiyet veren sınıf bu kısımdır. Bu Şîîler an-asl sülâle-i Timûr'un muzafferiyetleri hengâmında Horasan ve Mâverâünnehir'de* bir hükûmet-i muazzama teşkîl ettikleri âsâr-ı sâbıkada bugün harâbeleriyle bütün kulûb-ı müslimîni dâğdâr eden, birçok ulemâ-i izâmın maskat-ı re'si bulunan Merv şehrini İrânîler elinden aldıkları zaman oradan otuz bin kadar İrânîleri yani sırf Şîîleri esir ederek Buhârâ'ya nakletmişler, tabîî bunlar ile birçok âdât ve merâsim-i İrâniyye de Buhârâ'ya nakledilmiş bulunmuştur. Bunlar ekseriyâ saray ve devair-i hükûmette hademe olarak kullanılmışlardır. Nihâyet bunları Rus'un Asyâ-yı Vustâ'yı istîlâsından mukaddem yani bütün cihânda kulluk ve köleliğe hitâm verilmezden mukaddem emîrler tarafından tedrîcî bir sûrette azâd edilmişler, yani hür edilmişlerdir. Azâd edildikten sonra saray ve devair-i hükûmetten ihrâç olunmayıp hıdemât-ı sâbıkalarında ibkā edilmişler ve mürûr-ı zamân ile terfî-i rüteb ede ede büyük büyük mansıbları ihrâz etmeye muvaffak olmuşlardır. Buhârâ şehr-i şehîrinin her tarafına intişâr etmişler. Büyük büyük konaklar, kâşâneler vücûda getirerek hayliden hayliye sâhib-i nüfûz olmuşlardır.

Elbise âdetlerinde hep Buhârâlılara taklîd etmişler ise de kalben, ma'nen daima mevlâları bulunan Buhârîler'e bir aduvv-i mutlak kesilmişler, daima memleketi bütün bütüne ellerine geçirmek hulyâlarına düşerek Buhârâ emirlerine, veliahtlarına türlü türlü vesveseler verip birçok mel'anetler, şeytanetler icrâ ederek babayı, evlâda; evlâdı, babaya sevkederek Buhârâ hükûmet-i muazzama-i İslâmiyyesi'ni muhârebât-ı dâhiliyye ile sefîl bir hâlde bırakmışlardır. A'sâr-ı sâbıkada Buhârâ birçok muhâsaralar, mukāteleler görmüş, daima muhkem bir kale ile muhât kalmaya mahkûm olmuş ve bunun yüzünden türlü türlü emrâzın, mühlik vebâların bâzîçe-gâhı Buhârâ olup kalmıştır. Bir taraftan daima yekdiğerini bitirmeye sevk eden ve diğer taraftan Buhârâ hükûmetini zayıf bir hâlete koyan alelekser o Merv kölelerîdir.

Bunlar her ne kadar merâsim ve âdette biraz Buhârîlere taklîd etmeye mecbur kalmışlar ise de hissiyyât-ı mezhebiyyelerini katiyen unutmamışlar, unutmak değil biraz tagyîr bile etmemişlerdir. Bu cihettendir ki daima bunlar mevlâları olan Buhârâ ahâlîsini yani Sünnîleri hâk-i helâka sermek emelinde kalmışlardır. Kendileri daima idâre-i umûr-ı memleket bilmeyen emîrlere izhâr-ı sadâkat göstererek mevâki-i âliyyeyi ele geçirmişlerdir.

Rusya Asyâ-yı Vustâ'yı istîlâ ederek nihâyet Buhârâ üzerine yürüdüğü vakit Buhârîler'in en büyük vezîrleri seraskerleri hep bu Şîîler'den daha doğrusu Merv kölelerinden idi. Buhârîler Ruslar'a karşı yüz binden fazla bir kuvvet ile çıktıkları vakit Ruslar'ın dört topları, ne kadar çölleri yürüye yürüye bütün kuvvet-i müktesebesini zâyi etmiş bir müfreze askerleri General Kaufmann taht-ı idâresinde bulunuyordu.

Buhârâ'yı tarîk-i helâke sevk etmek emelinde bulunan Merv köleleri vaktin emîri Muzafferüddin'i türlü türlü hıyel ü desâyis ve ihâfe ile firâr etmeye mecbur etmişlerdir. Hattâ bütün hazîne ve esbâb-ı harbi almaya bile fırsat bıraktırmamışlardı.

Emîr Vessâm bütün etbâı ve Merv köleleriyle kaçtığı vakit hazîne ve malzeme-i askeriyye düşman elinde kalmaya ramak kalmış iken Mühtedî Osman Bey nâmında bir zâbitin taht-ı idâresinde bulunan beş yüz kadar Buhârî ile hûnrîzâne bir muhârebe ederek Ruslar'ı Zerefşân şehrinden bu tarafa geçirmemişlerdir. Bu fırsattan bil-istifâde an-asıl Kazan Türklerinden bulunan Usta Ali nâmında biri bırakıp kaçtıkları hazîneleri epey bir kısım mühimmât-ı harbiyyeyi düşman elinden tahlîs etmiştir.

İşte Osman Bey'in himmeti sâyesindedir ki bugün Buhârâ yine emâretini muhâfaza edebilmiştir.

İşte bir avuç mücâhidîn ile cansiparâne hûnrîzâne muhârebe ederek memleketini, milletini, dînini muhâfaza eden Osman Bey, Merv köleleri tarafından emîr-i müşârünileyh merhûma edilen tecessüsât ve telbîsât-ı melanet-kârâneleriyle şehîd edilmiştir.

Alelekser deniliyor ki Buhârîler cebânetlerinden dolayı Rus'un bir topundan firâr gibi bir âr-ı şenîi irtikâb ettiler. Bu hüküm katiyen doğru olamaz. Buhârîler merddiler. Hepsi şehîd olmak için orada hazır bulunmuşlardı. Âmirlerinde bozukluk, fenâlık bulunmamış olsaydı Buhârîler muhârebeden hiçbir vakit kaçmazlardı.

Ruslar Asyâ-yı Vustâ'yı birdenbire istîlâ etmeyip tedrîcî bir sûrette istîlâ ettiklerinden, o vakit komşuları bulunan birçok hanlık **[352]** ve emâretler ile muhârebe ede ede nihâyet Buhârâ'ya takarrüb etmeye başladıkları anlaşılmış olduğundan ona göre ihzârât-ı harbiyyede bulunmuşlardı.

–mâba'di var– **Nûr Ali-zâde Gıyâs Hüsnü**

Matbû'ât-ı Cedîde:

DÎN-İ İSLÂM VE ULÛM U FÜNÛN

Âlem-i medeniyyete, cihân-ı ilm ü ma'rifete ebedî üstâdlar yetiştiren medâris-i kadîme-i İslâmiyye'de usûl-i tedrîs değişip de müdâvimlerinin elfâz-ı münâzaâtı içinde bunalmaya başladıkları zamandan itibâren ulemâ-yı İslâm'ın ma'lûmât ve müktesebâtında –umûmiyet itibâriyle– bir tebeddül, bir eser-i inhitât rû-nümûn oldu. Evvelce din hep ilim ile müterâfık giderken sonraları bu iki refîk-i samîmî yekdiğerinden cüdâ düştü. Mukaddemâ din ilme, ilim dine istinâd ettirilerek ulemâ-yı İslâm bütün cihân-ı ma'rifete meydan okuyorken bir sıra geldi ki düşmanların seng-i îtirâzları altında ezildiler kaldılar. Her şeyi, bütün hakāyık-ı dîniyyeyi yalnız sarf ve nahiv, yalnız kadîm bir mantıkla isbât ve mü-

* Ceyhun Nehri'nin sevâhil-i şimâliyyesini teşkîl eden ve Seyhun Nehri'ne kadar imtidâd eden kısma Mâverâü'n-nehr tesmiye olunur.

dâfaa mümkündür, zannettiler. Halbuki diğer taraftan ulûm u fünûn günden güne büyük bir tecelliyâta mazhar oluyordu; ulûm-ı riyâziyye ve felekiyye, ulûm-ı ictimaiyye ve felsefiyye, ulûm-ı tabîiyye, tabâbet, teşrîh… de yeni yeni keşfiyât ve terakkīyât vücûda geliyordu. Âlem-i ilm ü fendeki bu keşfiyyât-ı bedîa-nümâ, bu terakkıyyât-ı hayret-fezâ edyân aleyhinde müdhiş cereyânlar husûlüne bâdî oldu; çünkü o âfâktaki mu'tekadât-ı dîniyye ilm ü fenle kābil-i tevfîk ü te'lîf değildi. Bunun üzerine büyük büyük mezhebler, meslekler zuhûra geldi; bâtıl olmakla berâber müntesipleri çoğaldı; çünkü edyân-ı sâire ulemâsı onlara müdâfaadan âciz kaldılar, dinlerini o ulûm u fünûna tevfîk edemediler, birçoğu da o gürûha iltihâk etti. İşte bu sırada ulemâ-yı İslâm ortaya çıkarak bütün hakāyık-ı mübeccele-i İslâmiyye'yi ilm ü fen nokta-i nazarından tahlil ve teşrîh ederek her lisânda eserler neşredecek ve İslâm'ın akl u hikmet, ilm ü fen üzerine müstenid ve bütün insanlar için ittibâı elzem bir dîn-i sahîh-i umûmî olduğunu bütün cihâna tanıtacaktı. Terakkıyât ve teceddüdât müşâhede olundukça hakāyık-ı İslâmiyye'nin izdiyâd-ı inkişâfını ortaya koyacaktı. Fakat vâhayfâ ki o ulemâ nâmını taşıyan zevât tamâmıyla âlemden bî-haber, tamâmıyla ilm ü fenden mahrûm idiler; ne o keşfiyâtı ta'kîb ederler, ne de o cereyânlara, o itirâzlara akıl erdirirlerdi; onlar daima kurûn-ı vustâ mesâlik-i felsefiyyesinin itirâzlarını okurlar ve şimdi nâm u nişânları kalmayan gürûh-ı felâsifeye, fırak-ı dâlleye o zaman verilen cevapları tekrâr etmekle vazîfelerini ikmâl etmiş i'tikādında geçinirlerdi. Müslümanları böyle âtıl, münzevî, yalnız geriye doğru hareket eder bir kitle-i za'f u meskenet hâlinde gören düşmanlar "İslâmiyet, mâni-i terakkīdir" diye etrâfa zehirler saçmaya başladılar. Bu maraz-ı dalâletin daire-i sirâyeti tevessü ede ede tâ memleketimize, mekteplerimize kadar geldi; o saf kalpli; o hakka karşı daima kâmil bir îmân ile münevver temiz yürekli müslüman evlâtlarını da bu vebâ-yı ma'nevîye musâb eyledi. Diğer taraftan ahlâksızlık da bu ahvâle inzimâm ederek nihâyet beyne'l-İslâm öyle bir batın yetişti ki bugün dînin hâricî düşmanlarından evvel onların hidâyetine çalışmak mecburiyetinde kalındı.. Bunun mes'ûliyyet-i ma'neviyyesi kime âittir?... Tamâmıyla himmetsizlik eden, îfâ-yı vazîfeye müsâraat göstermeyen ulemâ-yı İslâm'a!... Onlar elfâz münâkaşaları içinde boğulmayacaklardı, ulûm u fünûnun bütün keşfiyât ve terakkıyâtını ta'kîb ederek cihânın her ne tarafında olursa olsun her bir hakīkī hatve-i terakkīnin İslâmiyet'e takarrüb olduğunu zamanın, efkârın icâp ettiği delâil ile isbât edeceklerdi. İslâmiyet'in mâni-i terakkī değil, bütün nev'-i beşer için hâdim-i teâlî olduğunu bütün erbâb-ı fenne onların nokta-i nazarlarına göre isbât ederek kendi nazariyeleri, kendi sözleriyle kendilerini ilzâm edeceklerdi. Fakat ne çâre ki onlar da ekseriyetle hakīkatten cüdâ düşmüşlerdi!.. Şimdiye kadar bu maksad-ı âlîye dâir pek çok eserler yazılmak lâzım gelirken sadra şifâ-bahş olacak yalnız *Risâle-i Hamîdiyye Tercümesi* gibi birkaç eser ortaya konabilmiştir.

Ulûm u funûn-ı hâzırada en ziyâde hâiz-i nisâb-ı şöhret tanılan zevât iltizâm-ı sükûtla himmetsizliklerini izhâr edip durmuşlardır. İşte evlâtlarımız bu maraz-ı ma'hûd ile musâb, pek az olan mütefekkirimiz bu ahvâl-i teellüm-nümûn ile giryân iken bugün bir doktor, hamiyyet-i İslâmiyyesi ile şöhret-şiâr bir hekîm-i hâzık, Milaslı İsmâil Hakkı çıkıp, *Dîn-i İslâm ve Ulûm u Fünûn* ünvânıyla İslâm'ın ahkâm-ı celîle-i mühimmesini ilm ü fenne tatbîk ederek bir eser neşrediyor. Mahzûn gönüllere yeniden neşe, giryân kalblere ümîd veriyor, muzlim vicdânlara nûr serpiyor. Dînini sevenler İslâmiyet'e böyle hizmetin yolunu bilerek ibrâz-ı mesâî ederler, Hakk'ı sevenler kulluğunu böyle îfâ ederler. Bu da ulemâ-yı kirâm için şâyân-ı imtisâl bir hareket, ve bir intibâhtır. Dinsizlik cereyânlarının önüne durmak isteyen rüesâ-yı dîn, yirminci asrın silâhı olan ilm ü fen eslihası ile mücehhez olarak meydân-ı mübârezeye çıkmalıdır. Ancak o sûrette –eskiden olduğu gibi– muvaffakiyet bizde kalır.

Bu eser-i mühimmin şimdilik mündericâtını yazmakla iktifâ ediyoruz. Sırası gelince bazı parçalarını da nakledeceğiz. Müellif-i muhteremini tebrîk eder ve diğer erbâb-ı fennin de bu eser-i hayra tebeiyet etmelerini temennî ederiz.

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

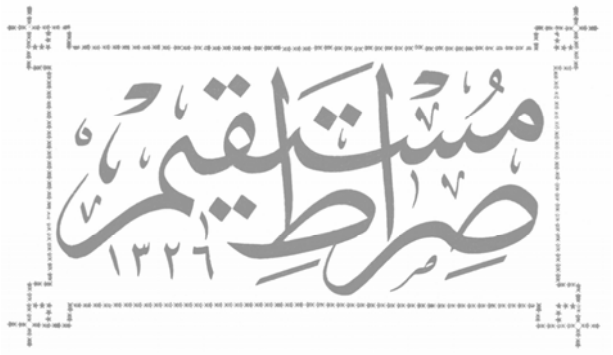

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

10 Şubat 1910 30 Muharrem 328 Perşembe 28 Kânûnisânî 325 **Üçüncü Cild - Aded: 75**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâle-i Menhûsasına Dâir

– 4 –

İfâdât-ı sâlifemizi hâric-ez-saded tevehhüm ederek şu sırada bize karşı "söyleyene bakma, söylediğine bak" meâlindeki (لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال) tavsiyye-i hakîmânesi müddeî-i makālin iman ve İslâm'ından bahsetmenin zâid ve bî-lüzum olmasını muktezîdir" diye bir suâl tevcîh olunabilirse de cevâbı gayet âsândır.

Evet! Biz de teslîm ederiz ki doğru söz söylemek mü'min ve muvahhid olmaya mütevakkıf değildir. Ancak İslâmiyet perdesi altından münâfıkāne kelimât-ı tezvîriyye sarfıyla iğfâl-i avâma tasaddî eden bir mutasallifin bi-gayr-ı hakkın tahassun etmek istediği mevki-i âlîye lâyık olmadığını beyândan da hiçbir vakit geri duramayız. Öyle bir şahsın mevki ve mâhiyeti ta'yîn ve teşrîh olunmak iktizâ eder ki ne garazla idâre-i makāl ettiği tebeyyün etsin, herkes de ona göre davransın.

Diyânet-i İslâmiyye aleyhinde neşrolunan âsâr-ı ecnebiyyeyi bîtarafâne olarak tercüme edip erbâbının enzâr-ı dikkatine arz edenlere ulemâ-yı müslimîn aslâ gücenmezler. Belki böyle bir fesat vukūunu ihbâr ile îcâb eden müdâfaayı ortaya koymaya bâis olacaklarından nâşî memnûniyet ihrâz ederler. Fakat âmme-i nâsı iğfâl garaz-ı fâsidiyle "Ben de müslüman olduğum hâlde icrâ ettiğim taharriyât ve tedkīkāt neticesi olarak bu neşriyâtı ayn-ı hakīkat bularak kabul ediyorum siz de kabul edin" diye tervîc-i ebâtîle yeltenenlerin sû-i niyyet ve maksadlarını izhâr için teşrîh-i mâhiyyetlerine mecburiyet hissedecekleri zarûrîdir. Çünkü ümenâ-yı dîn-i mübîn bu yolda hareket etmeyecek olsalar vazîfelerini ihlâl etmiş olurlar.

2) İslâmiyet'in mücerred tedrîs ve mütâlaa-i kütüb, menâfi-i ibâda sa'y ile tamâmiyeti bahsine gelince bu iddianın hiçbir sûretle kābil-i tashîh olmadığı âşikârdır. Husûsen ulûhiyete, esâs-ı nübüvvete iman ve i'tikādı olmayan ve İslâmiyet aleyhinde hiçbir iftirâdan geri durmayan bir müsteşrik mücerred kütüb-i İslâmiyye'yi mütâlâa etmiş olmakla nasıl müslüman addolunabilir? Hâlbuki iman ve İslâm ta'bîrleri beyninde ma'nâ-yı ıstılâhî itibâriyle terâdüf olmasa bile telâzüm-i sübûtunda iştibâh yoktur. Müslim olan kimsenin îfâ-yı vezâif-i dîniyyede taksîr ve tekâsülü olabilirse de ahkâm-ı ilâhiyyeye inkıyâd-ı kalbîsi, her hükm-i şer'îyi icmâlen olsun kabul etmesi lâzımdır. Bu inkıyâd ve kabulde vâsıta-i teblîğ olan Nebiyy-i Zîşân'ın nübüvvet ve risâletini kudsiyet ve nezâhetini yakînen bilmek, cezmen tasdîk etmekle vücûd bulur. Binâen alâ zâlik risâlet-i Muhammediyye'yi tasdîk etmeyen bir şahıs mü'min olmadığı gibi müslim de olamaz.

Mütercim-i mezbûr da bu cihetin farkına vararak ma'nâ-yı ıstılâhîce müslim ta'bîrinin Doktor Dozy gibi adüvv-i İslâmiyyet olan bir şahsa sâdık olamayacağını anlamış olmalı ki naklettiği bir hadîse istinâden ma'nâ-yı dîger mülâhazasıyla sıhhat-i ıtlâk iddiasına cür'et ediyor. O hadîsin doğrusu[1](الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ)dir. Fakat merkūm Dozy böyle zehr-âlûd bir eser-i menhûs yazmasından dolayı eliyle ve diliyle müslümanları ne mertebe rencîde-hâtır ettiği meydandadır. Hattâ elinden gelse kim bilir daha neler yapardı. Bu hâlde onun şerr-i dest ve âfet-i lisânından müslimler selâmet buldular mı ki bâri bu ma'nâca müslim addoluna**[354]**bilsin. Hem de Hıristiyanlık'ta bu mertebe mutaassıb bulunan herif ne ma'nâca olursa olsun kendisine müs-

[1] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Îmân, 3.

lüman ıtlâk olunmasına muvâfakat etmeyeceği der-kârdır. Zâten müslümanlara karşı mütercimin yaptığı bu nümâyişler i'lân-ı cehl ü hamâkatten başka türlü telakkîye şâyân değildir.

Elhâsıl tedrîs ve mütâlâa hakāik-i İslâmiyye'ye dâir bile olsa itikād-ı hakkıyyete iktirân etmedikçe hiçbir kıymeti hâiz olamaz. İbâdullâhın nef'ine tavassut etmekte hüsn-i niyetten ârî oldukça bir fayda tazammun etmez. İman ve ihlâs dâiresinden dûr olarak rızâ-yı Bârî taharrîsinde olmayan kimselerde ise hüsn-i niyyet fikdânı emr-i tabîîdir. Fakat bundan dolayı zannetmeyiz ki bu makūleler müteessir veya mahcûb olurlar, bilâ-tereddüd hükmederiz ki mütercim-i bî-iz'ân nazarında İslâmiyet aleyhinde küfürler saçmak, ehl-i İslâm'ı kābil olduğu kadar hayret ve heyecâna düşürmek de menâfi'-i ibâda masrûf mesâîden ma'dûddur. Bu hâlde ibâdullâh ta'bîriyle murâdı kimler olacağı vâzıhan anlaşılır. Ancak makāle-i sâlifemizde inbâ olunduğu üzere bunların bu türlü emelleri bi-inâyetillâh haybet ve hüsrân ile neticelenmektedir.

Ağleb-i ihtimâle nazaran Dozy denilen herif yaptığı şarlatanlıkların müslümanlarca nazar-ı nefretle telakki olunarak te'sîr-i matlûbu hâsıl etmeyeceğini hissettiği hâlde zu'munca kendi milletdaşlarının menâfiini vikāye, dîn-i İslâm hakkındaki nefretlerini tezyîd ile muhâfaza-i milliyyetlerine gayret arzûsuyla bu eser-i pür-dalâli kaleme almış, dekāik-sencân-ı müslimînin enzâr-ı ıttılâ' ve temyîzlerine ma'rûz olup da rüsvâ-yı enâm olacağını hatırına getirmemiştir. Bu hâlde memâlik-i İslâmiyye'ye girmeyerek diyâr-ı ecnebiyyeye münhasır kalsaydı ehven-i şer addolunurdu.

Fakat çoktan beri kemîn-gâh-ı fırsatta müterassıd bulunan nâşir-i bî-temyîz lede't-taharrî bu evrâk-ı tezvîri eline geçirmesiyle beraber tavâif-i müslimîn aleyhine bir silâh-ı mekîdet olmak üzere der-akab tercüme ve neşrine ictisâr etmiş, şerâre-i mel'anetin âfâk-ı İslâmiyye'ye intişârına vâsıta olmuş, maahâzâ özrü kabahatinden büyük olmak kabîlinden evvelâ "Benim maksadım din kardeşlerimin pîş-i ıttılâ'larına hakīkī bir târîh-i İslâmiyyet takdîmidir" diye hayırhâhlıktan dem vurmuştur. Şimdi de tenvîr-i ezhân, te'mîn-i menâfi' sözlerini katarak mefsedet-i vâkıasını kat kat artırmış oluyor. (خذله الله / hazelehu'llah)[1]

Halbuki kendisinde zerre kadar dirâyet ve hüsn-i niyyet bulunan bir zât müntesib olduğu dîn-i mukaddesin Peygamber-i zîşânına, Kitâb-ı Kerîm'ine karşı kantarsız küfürler, lisân-ı edebe yakışmayan iftirâlar ve bühtânlarla mülevves ve müdennes böyle bir evrâk-ı habîseyi bi'l-intihâb tercüme ve neşir ile düstûr-ı diyânet ittihâzını tavsiye etmek şöyle dursun müdâfaa gibi bir emel-i meşrû hâmil olmadığı hâlde eline almaya bile tenezzül etmeyeceği âzâde-i beyândır.

Gerçekten bîtaraf olup zerre kadar sâhtekârlığı kabul etmeyen birtakım ecnebî târih-şinâsları, elsine-i şarkıyye ulemâsı tarafından neşrolunmuş birçok târîh-i İslâmiyyet kitapları, Hicâz ve Mısır seyâhatnâmeleri işitiyoruz ki bunların birkaçı lisân-ı Arabî'ye de tercüme olunmuştur. Ezcümle Mısır Maarif Nâzır-ı esbakı merhûm Ali Mübârek Paşa ma'rifetiyle Fransızca'dan Arapça'ya tercüme olunan "Sidyo" tarihi manzûrumuz olmuştur ki bunun bâis-i istifâde ve bîtarafâne olduğu mütâlâasıyla müstebân olur. Fakat nâşir-i mezbûrun çoktan beri gözettiği fırsat-ı fesâdı ehl-i İslâm'ın istifâde-i ha-kīkiyyelerini mûcib olacak böyle âsâr-ı erbâb-ı insâftan birini tercüme ile elde edemeyeceği, belki gerçekten tenvîr-i ezhâna hizmet edilmiş olacağı cihetle bu takım âsâr-ı ciddiyye onun nazarında tercümeye değil, mütâlâaya bile şâyân görülemeyeceği tabîîdir. İşte yalnız bu cihetleri nazar-ı dikkate alanlar onun ne çeşit mahlûk olduğunu anlamakta tereddüd etmeyeceklerinden gerek kendisi, gerek metbû-ı dalâlet-meşbûu olan Dozy gibi eşhâs-ı fitne-engîzânın, yazmış olduğu [2](خَيْرُ النَّاسِ اَنْفَعهُم للنَّاس) hadîs-i şerîfine mi yoksa [3](شر الناس من يضر الناس) fermûde-i âlîsinde mezkûr zümre-i süfehâya mı dâhil olacaklarını ta'yînde güçlük çekmezler.

Bu hadîsle beraber bir de (طَلَبُ ٱلعِملِ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادة الْف سَنَة) hadîsini yazmıştır. Fakat bu sonraki hadîs, mevzû olup sâhib-i risâlet Efendimiz'e iftirâ-yı mahzdır. Bir saat taleb-i ilmde bulunmak bin sene ibâdet etmekten efdal imiş hâşâ!... Bunun doğrusu [4](طَلَبُ العِلْمِ سَاعَةً خَيْرٌ مِنَ قِيَامِ لَيْلَةٍ وَطَلَبُ الْعِلْمِ يَوْماً خَيْرٌ مِنْ صِيَامِ ثَلاَثَةِ أشهر) olup İbn Abbâs (radiyallahu anh) rivâyetiyle böyle bir hadîs-i zaîf vardır. Buna nazaran bir saat taleb-i ilmde bulunmak bir gece kıyâmından, bir gün taleb-i ilme devam etmek de üç ayın nâfile sıyâmından efdal oluyor. İlim şâmilü'n-nef' bir ibâdet-i müteaddiyye olmak hasebiyle ibâdât-ı sâireye nisbeten bu kadar bir efdaliyeti hâiz olabilir. Fakat şüphe yoktur ki bu fazîlet de erbâb-ı îmân ve takvâya göredir.

(اَلْحِكْمَةُ ضَالّةُ الْمُؤْمِنِ اَيْنَمَا وَجَدَهَا اَخَذَهَا) hadîs-i şerîfinin de[*] lâfız ve ma'nâsını, mevâki-i şümûlünü müslümanlar daha iyi bilirler ki buna ve bunun gibi ehâdîs-i şerîfeye imtisâlen Aristoteleslerin, Büzürcmihrlerin, Sokrat ve Bukratların, kable'l-İslâm güzerân olan bütün hükemânın âdâb ve ahlâka, fenn-i mantık ve tabâbete, usûl-i idâreye dâir sözleriyle intifâdan geri durmadıkları gibi terakkıyyât-ı sınâiyye ve sâireye müteallik bulunan gayrimüslim erbâb-ı fünûn ve ashâb-ı tecârübün âsârını tercüme ve mütâlâa ve kendilerinden tederrüs ile müstefîd olmaktan da çekinmezler. Fakat ellerinde bulunan desâtîr-i hükm-i şer'iyye sâyesinde husûsâtın hiçbirinde hiçbir ferdin sözüne ale'l-amyâ kapılmazlar. Peygamber-i zîşânımız [5](أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ) ve [6](اطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ) gibi düstûr-ı hikmet olan ehâdîs-i münîfesiyle bizi tesviyye-i umûr-ı dünyâ ve tanzîm-i ahvâl-i memleket husûsunda mu-

[1] "Allah onu perişan etsin, süründürsün!"

[2] Benzer şekilde bk. Fahreddin Râzi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 23, 350.

[3] "İnsanların en kötüsü diğer insanlara zarar verendir."

[4] Süyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, 8063.

[*] Hikmet her mü'minin sil'a-i dâllesi, kaybetmiş olduğu kıymetli bir metâı olup onu nerede bulmuş olsa ahzedebilir. [Benzer şekilde, İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd, 15.]

[5] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Fezâil, 38.

[6] Beyhâkî, *Şu'abu'l-Îmân*, Mukaddime, 16.

hayyer bırakmış, **[355]** Çin diyârından bile fevâid-i ilmiyye, sanâyi-i medeniyye celbini emr ü fermân buyurmuşlardır.* Âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdîs-i nebeviyyede tevcîh ve senâ buyurulan "hikmet" dîn ve dünyâca nâfi olacak, fevâid-i ma'neviyye veya iktisâdiyye te'mîn edecek her kavl ü fi'le şâmil ise de bizim hâriçten isticlâb ve iktifâsına lüzûm görebileceğimiz akvâl ü ef'âl-i nâfia yalnız dünyâya âit olan aksâm ve teferruâta münhasırdır. Dine ve esâs-ı temeddüne dâir hikmetler hiçbiri Kitâb-ı Kerîmimiz ile sünen-i seniyye-i Nebeviyyemizden hâriç kalmak ihtimâli yoktur. Bu beyânımıza karşı münâkaşaya cür'et edebilmek insanın bi'l-külliyye basar ve basîretten mahrûm olmasına mütevakkıftır. Binâen-alâ-zâlik buna dâir tafsîl-i kelâmı addederiz.

Doktor Dozy'nin perestişkâr-ı ma'hûdu ise dîn-i mübîn ahkâmına, hattâ nübüvvet ve risâlet gibi en birinci esaslarına mübâyin kelimât-ı küfriyyeyi taraf-ı risâlet-penâhîden tavsiye buyurulan hikmetler idâdına idhâl ile hadîs-i mezkûru da sû-i isti'mâle cür'et, sâhtekârlığa gayret etmesi büyük bir şenâattir. O kadar büyük ki dünyada bunun fevkinde fezâhatkârâne şarlatanlık vukū' bulmamıştır, dense becâdır. Abd-i mü'mine taharrîsi tavsiye buyrulan hükm-i âliyye içinde onun imân ve İslâmiyet'i selb ü imhâ edecek şeylerin vücûdunu en çılgın dîvâneler bile tahayyül edemeyeceği âşikârdır.

3) (الدين معاملة) ibâresiyle dermiyân ettiği hadîsin aslı yoktur.** Olsa bile onun anladığı gibi dîn-i mübîni muâmele-i sırfadan ibâret kılmak ma'nâsına mahmûl olamaz. Belki maksad [1](الصلوة عماد الدين) gibi ehâdîs-i şerîfe delâletiyle ahkâm-ı muâmeleyi de dinden hâriç bırakmamak, ibâdât gibi muâmelât-ı dünyeviyyenin de ehemmiyetini ifâde etmek olacak.

Bir de cür'ete bakın ki hadîs dediği bu ibâredeki "muâmele"yi hüsn-i muâşere ve kendince neden ibâret ise o ma'nâca terbiyye-i ictimâiyyeye hamlediyor da bütün müslümanları bundan hâlî görerek hey'et-i umûmiyye itibâriyle, bilâ-istisnâ cümlesini bed-dîn ve belki bî-dîn addeyliyor. Onun nazarında müslümanlar yalnız namaz kılmak, oruç tutmak bilirlermiş, bilcümle tavâif-i Hıristiyaniyye ve Mûseviyye vesâirenin âşinâ bulundukları "muâmele"ye müslümanların hiçbir ferdi âşinâ değilmiş, bizler kâmilen terbiye-i ictimâiyyeden mahrûm, sulh-perverlikten uzak bir alay bedhû, sitîze-cû kimselerden ibâret imişiz.

Aramızda bulunan sâir milletleri, cemaatleri hep terbiyeli adamlar farzettiği hâlde müslümanları gayet vahşî, hüsn-i imtizâc u îtilâftan mütehâşî göstermeğe kalkışıyor. Bunun bu hâli müslümanlığı mâni-i temeddün ü terakkī addetmeye yeltenen düşmanlara katılmak*** onların menâfiine çalışmak değil de nedir.

Böyle bir bühtân-ı azîmi irtikâb ise menâfi'-i maddiyyeye meclûb olan süfehâ-yı nâstan başka kimin kârıdır?

Sâir milletlerde olduğu gibi bizde de böyle bed-ahlâk ve menfaatperest kesânın vücûdunu inkâr etmiyoruz. Fakat lehü'l-hamd pek az olduklarını bilmekle mütesellîyiz.

Manastırlı İsmail Hakkı

ASR SÛRE-İ CELÎLESİNİN TEFSÎRİ

"Sabr" ise bütün ahlâk-ı fâzılanın anasıdır ki Kur'ân-ı Kerîm'de yetmiş yerde zikrolunmasını mertebe-i fazîletini gösterir bir delil olmak üzere îrâd ederler. Bu adedi tayin o kadar büyük bir fayda te'mîn etmez; bize lâzım olan Kitâbullah'ta sabrın senâ ile zikrolunduğunu, erbâb-ı sabrın fevz ü felâh ile tebşîr edildiğini söylemekten ibârettir.

Sabır nedir? Sabır rûhun bir melekesidir ki: Tarîk-i hakta tahammülü müşkil olan şedâide katlanmak, nefsin hoşlanmadığı meşakkatlere râzı **[356]** olmak ancak o meleke sâ-

* Bu evâmir-i celîleye ittibâen eslâf-ı kirâmımız mevti, ahvâl-i âhireti hâtırlarından çıkarmamakla berâber umûr-ı dünyâyı da aslâ mühmel bırakmamıştır. "Ümîdvar olmak ümmetim için Allah'ın bir rahmetidir" ma'nâsındaki (اما الامل رحمة من الله لامتى) hadîs-i şerîfini umûr-ı nâfianın her şubesine tatbîk ile hiçbir vazîfelerinde tekâsül etmiyorlar. Bugün çeşm-i mübâhâtla görmekte olduğumuz mebânî-i âliyye, ilm ü ma'rifete dâir âsâr-ı hâlideleri onların her iki ciheti hüsn-i idâre etmelerinin dâimî şâhidleridir. Eğer sa'y u emel kavâid-i şer'iyyesi vâcibü'r-riâye tutulmuş olmasaydı bu te'sîsât-ı nâfiaya değil, âdî şeylere bile teşebbüs etmezlerdi. Çünkü izdivâcla evlâd yetiştirmek, zirâat ve ticâret umûruyla iştigal etmek de tab-'ı beşerîye mevdû-ı ilâhî olan emel neticesidir. Fakat mürâât-ı hukūk şartıyla meşrûd. Nasıl ki hadîs-i mezkûrun âhirinde tasrîh buyurulmuştur. (*Câmi-i Sagīr*'e bak) Bu ümmetin erbâb-ı basîreti daima "Yarın ölecek gibi âhirete, ebedî kalacak gibi dünyaya çalış" meâlindeki hadîs-i şerîfi düstûr-ı hareket ittihâz etmektedir. Lâkin maatteessüf sonradan peydâ olan birtakım câhil-i bî-vâyeler şer'-i enverin irşâd u tavsiyesi hâricine çıkarak atâlet ve tekâsüle revâc vermişler, âdetâ ruhbâniyete karîb bir yol tutmuşlardır. Gûyâ bu takım teşebbüsât-ı nâfia ile iştigal menhiyyün-anh olan "tûl-i emel" eseri imiş. Hâlbuki tûl-i emel mezmûm lezâiz-i âcileye inhimâk, yalnız umûr-ı dünyeviyyeye istiğrâk ile ahvâl-i âhireti bi'l-külliyye ferâmûş etmekten ibârettir. Tefrît ile ifrâtın ikisi de mezmûm olup itidâli gözetmek muktezâ-yı hikmet olduğu herkesin bildiği bir hakīkattir. Bu mes'eleyi tenvîr eden ehâdîs-i şerîfenin biri de (خيركم من لم يترك آخرته لدنياه ولا دنياه لآخرته) "Sizin en hayırlınız ahiretini dünyası için, dünyasını da ahireti için terketmeyendir" hadisidir ki itmâmıyla berâber ma'nâ-yı münîfi başka eserlerimizde tavzîh olunmuştu. [Münâvî, *Feyzü l-Kadîr*, c. 3, 6665.]

** (الدين) lafzıyla başlayan hadisler bizim bildiğimiz *Câmi-i Sağīr*'deki (الدين النصيحة) yani dîn-i İslâm'ın en büyük rüknü herkese hayır-hâhlık, gıll u gıştan âzâdeliktir. Bir de (الدين ميسر) yani dîn-i mübîn sühûlet-i tâmmeyi hâvî, bî-lüzûm tekellüften ârîdir. Hadîs-i şerîflerinden ibârettir.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, 700, 13809, 29774.

*** Nasıl ki "İrfân ve fazîlet bütün edyânı hak ve hakīkat dînine ircâ edecektir" demesi de buna îmâdır. Câhil zannediyor ki ulûm u fünûn tekâmül ve taammüm edince edyân-ı sâire gibi dîn-i İslâm da inkırâz edecek, bütün dünya dinsizliğe karar verecektir. Şu hakīkati fark edemiyor ki bilcümle teferruâtına varınca ulûm-ı hakīkıyyeye mutâbık olan dîn-i mübînimiz terakkıyyât-ı ilmiyye ile tezelzül değil, tezâhür etmektedir.

yesinde mümkün olabilir. O hâlde sabır öyle bir haslettir ki bütün hasletlerin kemâli ona taalluk, daha doğrusu ona tevakkuf eder. Sabrın fikdânı, yahud zaafı kadar büyük musîbet insan için tasavvur olunamaz. Efrâdında seciyye-i sabr kesb-i zaaf etmiş olan bir ümmetin her şeyi zayıf olur; esbâb-ı kuvveti külliyyen biter. Buna misâl olarak bugünkü akvâm-ı müslimeden bilfarz birindeki noksân-ı ilmi îrâd edelim: İşte nazar-ı im'ân ile bakacak olursanız bu felâketin sebebini de sabrın zaafında bulursunuz. Zîrâ görüyoruz ki şuûbât-ı ilmden birine intisâb eden adam o şubede ihtisâs sâhibi olacak kadar uğraşmaya, mesâil-i gāmizayı tahkik için yorulmaya kendisinde sabır göremiyor. Malûmâtını tahkik derecesine vardıramadığı için firâş-ı taklîde yan gelip yatıyor. Hiçbir meşakkate, hiçbir mücâhedeye ma'rûz kalmak istemeyerek eslâfın mesâîsine tazim etmekle, onların geceli gündüzlü çalışmış olmalarını lisân-ı hürmetle yâd etmekle kendi atâletinden mütevellid kusûrunu örtmüş oluyor. Hâlbuki selefe karşı hakīkī bir hürmet beslemiş olsa idi, onu kendine rehber ittihâz eylerdi; onun mesleğine sâlik olurdu; tarîk-i taharrîde ihtiyâr ettiği metâibin bir kısmına olsun katlanırdı; eslâf nasıl kendilerinin mâsum olamadıklarına mu'tekid iseler o da onlar hakkında aynı i'tikādı beslerdi.

Şimdi böyle bir adamın bir şey öğrendiği farz edilse bile halkı malûmâtından haberdâr etmeye, bildiğini onlara öğretmeye sabretmeyeceği gibi kendindeki fezâili tâmîm için vesâit taharrîsine de kalkışmayarak daha birinci muârazada evinin bir köşesine büzülerek bir takımlarının dediği gibi halkı Allah'a bırakır, kendisi hiç meşgul olmak istemez. Bir tâlib-i ilm bir sene yahud iki sene devam eder; sonra tahsîl güçlükleri yüz göstererek dersi bırakır yahud okuduğunu hakkıyla anlamak husûsunda müsâmahakârâne davranır; yahud babası mesârif-i tahsîli kısmak isteyerek oğlunu kendisi için daha kârlı zannettiği diğer bir sanata sevkeder; oğlu da artık taleb-i ilmden vazgeçerek vâdî-i cehle dalar ki bu felâketlerin hepsi sabrın zaafından ileri gelir.

Tama'kâr bir adam malını bezledemez; muttasıl bir taraftan biriktirmek için mücâhede eder durur. Birçok hayırlı işler zuhûr ettiği hâlde cümlesinden i'râz ederek hiçbirine on para olsun veremez. Bu sûretle vatanına, milletine zulmetmiş; kavmini, ümmetini pençe-i fakr u helâke bırakmış olur. İşte bu adamın elini bağlayan sebebi tedkīk edecek olursak sabrındaki zaaftan başka bir şey bulamayız. Evet bu adam vâhimesinde dolaşıp, günün birinde üzerine çökmekle kendisini tehdit eden zarûretin hayâl-i mehîbine karşı durabilecek bir sabra, bir metânete mâlik olaydı, hem kendisini hem de kavmini öldüren bu mühlik hastalık ile bu hırs ile mâlûl olmazdı.

Bir müsrif şehevât-ı nefsâniyyesi uğrunda birçok paralar heder eder; bir hevesine mağlûb adam muharremâtın içine dalar. Nihâyet mâmeleki biter, hâli fenalaşır; izzet zillete, servet sefâlete inkılâb eder ki bunların kâffesi hevesât-ı nefsâniyyeye karşı sabretmemekten, nefsi mezleka-i helâke atılmaktan alıkoyamamaktan başka bir sebebe tâbi değildir. Eğer o adam temâyülât-ı nefsâniyyesine karşı mücâhede husûsunda sabr u metânet göstermiş olsaydı, malı elinden gitmez, kendisi de bu felâkete düşmezdi.

Elhâsıl bütün rezâili saymak, cümlesinin esbâb-ı evveliyyesini araştırmak istemiş olsak ya sabrın zaafında yahud fikdânında karar kılarız; kezâlik bütün fezâili tâdât etmek ve fezâilin mâ-bihi'l-hayâtı olan menbaı taharrî eylemek murâd etsek yine sabra varırız. Pekâlâ, mevkii bu kadar âlî olan bir haslet Kitâb-ı İlâhî'de bilhassa zikrolunmaya iktisâb-ı liyâkat etmez mi? "Hak" ilmin medâr-ı hayâtı, itmi'nânın mâ-bihi'l-karârı, aklın bâis-i yakīni olduğu gibi "sabr" da fezâilin yegâne sebeb-i celbi, rezâilin en kavî dâfii, sâlihât-ı a'mâlin başlıca vâsıta-i mevcûdiyyetidir. O hâlde böyle celîl iki asl-ı a'mâl-i insâniyye arasında bilhassa zikrolunmak sûretiyle şânı i'lâ edilmeye cidden şâyândır; tâ ki nüfûsun nazar-ı im'ân ve ikbâli bunlara celbolunsun da işe bütün amâlin salâhını kâfil olacak bu iki aslın ihrâzından başlansın.

Şu söylediklerimizi nazar-ı im'âna alanlar âyet-i kerîmedeki hakkın ne olduğunu anlar ki o da –zikrolunan evsâfı nefsinde cem' edenler istisnâ edilmek şartıyla– bütün insanların hüsrân içinde bulunmasından ibârettir. Bununla beraber biraz daha izâhât vereceğiz.

Bizim beyân etmiş olduğumuz ma'nâya göre iman nüfûs-ı beşeriyyenin etvârından bir tavırdır ki insâniyet bulunduğu sû-i hâlden kurtulmak için o tavra yükselmiştir.

Nüfûs-ı beşeriyye şehevâta meyl husûsunda behâim gibidir. Bir farkı varsa geçmişteki bir zevkini tekrâr istihzâr etmek, âtîdeki hazzını temsîl edebilmekten ibârettir. Binâenaleyh ülfet etmiş olduğu lezâizi istihsâle, müstakbelde o lezâizin birkaç katını te'mine matûf olan hırsı itibâriyle sâir nüfûs-ı hayvâniyyeye tefevvuk etmektedir. Her nefis hevesâtının matûf olduğu gāye-i zevki tahsîl için kuvâsını istimâl eder. Şimdi efrâd-ı beşerin her biri kendisi için lezîz, yahud nâfi' tahayyül ettiği bir şeyi elde etmek, nâhoş yahud muzır telakki ettiği bir şeyi mahveylemekten başka bir şeyi düşünmezse bundan büyük ne fenalık tasavvur olunabilir? Öyle ya arzû ettiği şeyi başkasının elinde görünce gasbetmek için hücûm edecek yahud kendisine muzır addeylediği şeyi mahv için savlette bulunacak.

Bu muhâcimin tecâvüzünü men' için ise hücûma ma'rûz olan şahsın kuvvetinden başka mâni de yok. İçlerinden hiçbiri de hayrın, yahud şerrin, fazîletin yahud rezîlenin aslını musaddık değil. Herkesin indinde hayır hoş, yahud nâfi gördüğü şeyden ibâret, ama o şey başkası için fena, yahud muzır olmuş, bu cihet kendisince müsâvî.

[357] İmdi böyle azîm bir asla, yani hayır ile şerrin beynini temyîzden ibâret olan asla şuûru lâhık olmadığı farzolunan nüfûs-ı beşeriyye için bundan büyük mahrûmiyet, bundan büyük felâket mutasavver midir? Kim bu asla iman etmez, kim sûre-i Leyl'de vârid olduğu vechile "hüsnâ"yı tasdîk eylemezse şüphesiz hüsrân-ı mübîn içinde kalır. Bu asla şuûru lâhık olmayan her ferdin dalâlden, sûihâlden hissedâr olması pek tabîîdir. Sonra diğer efrâda karşı olan muâmelâtında bittabi haksız davranacağı için kendisine isâbet eden ezâ onlara da isâbet eder; binâenaleyh azâb-ı derûn içinde, ıztırâb-ı vicdân içinde kalır. Bütün bir ümmetin bu hüsrândan nasîbi ise ferdin nasîbinden kıyâs kabul etmeyecek kadar büyük olur.

Bu âlem-i kevnde her bir hareket, her bir amel kendine

müntehî olan o kuvve-i uzmâya, o kudret-i fevka'l-hayâle, o hikmet-i sâmiyyeye, o saltanat-ı kāhireye iman etmeyen, mâsivânın bu azamet-i hıred-fersâya musahhar olduğunu teslim eylemeyen adamın nazarı kāsır, basîreti zayıf, vehmi azîm, itimât ettiği esas pek mütezelzildir. Karşısında gördüğü kuvvetlerin her birini mevcûdiyetine masdar zanneder; şuûn-ı hayâtiyyesinde sâhib-i tasarruf görür. Kendisine sebebini anlamadığı şer isâbet edince yine o kuvvetler arasından hatırına gelen birini sebeb olmak üzere tahayyül eder; yahud emeği sebk etmeksizin bir hayır isâbet edecek olursa vâhimesi o hayır için ale'l-amyâ bir menba' icat eder. Binâenaleyh nazarında ilahlar çoğalır; turuk-ı esbâb münsedd olur. Artık şuûn-ı hayâtiyyesinde i'timâd sahîh olmayacak şeylere istinâda başlar. Bu ise putperestliğin menşe-i zuhûrudur ki ukūl-i beşeriyyenin fesâdına, efrâda akvâma nâzil olan ve hâlâ nâzil olmakta bulunan hüsrâna sebebdir.

Lâkin gördüğümüz bütün kuvvetlerin bir kuvvetten sâdır olduğuna, o kuvvetin de bir irâdenin tedvîr etmekte olduğu nizâma tâbi' bulunduğuna iman eden, kezâlik tesâdüf edeceği hayrın yahud şerrin sebebine vâkıf oluncaya kadar taharrîde bulunmak yahud işi mukadder esbâba vardırmak her bir âkıl için vâcib olduğuna i'tikād eyleyen adam şüphe yoktur ki bu dâlâlin şerrinden emin kalır; kâinâtta mevcûd olan eşyânın kâffesi nazarında müsâvî görünür. Cümlesinin İlâh-ı Vâhid'e âit olup bu husûsta hiçbirinin diğerine karşı bir imtiyâzı olmayacağını, arada bir fark varsa hasâis-i sâire itibâriyle olacağını yakinen anlar. Kalbi her taraftan sükûnet-yâb olur; o kuvve-i vâhideye itimâdı artarak a'mâl ü ef'âlinde onun vaz' etmiş olduğu kānûn-ı ezelînin kat'iyen hâricine çıkmaz, esbâb u müsebbebâtın tâbi' olduğu nizâmdan ibret alarak huzûr-ı hâtır ve itmi'nân-ı kalb içinde demgüzâr olur, kudret-i ilâhiyyeden anlayabileceği mertebeyi anladıktan sonra hiçbir şeyden korkmaz olur.

Bu hikmet-i sâmiyyenin insanlar arasında doğru yolları gösterecek, şükûk ü şübehât perdelerini açacak mübeşşirler, münezzirler zuhûrunu îcâb edeceğine iman etmeyen; o mümtâz mahlûkların dâvâ-yı risâletlerini te'yîd eden delâile karşı göz yuman adam bu mürşidlerin vesâteti olmaksızın istihsâli müşkil yahud büsbütün muhâl olan birtakım ma'rifetlerden, hakīkatlerden mahrûm kalır; şuûn-ı hayâtiyyesinden birçoğunu anlayamaz; ef'âlinin kısm-ı a'zamında tarîk-i savâbı göremez. Hayra çalışmak isterken şerre düşer, menfaat ümîd ettiği yerden zarar görür. Pekâlâ bundan büyük hüsrân ne olabilir?

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

Târîh-i İslâmiyyet'e Dâir

MUSÂHABE

Arkadaşım:

– Ma'hûd *Târîh-i İslâmiyyet*'i okudun mu?

– Hangi *Târîh-i İslâmiyyet*?

– Doktor Dozy isminde biri vaktiyle bir *Târîh-i İslâmiyyet* yazmış, bunun feyzinden memleketi müstefîd etmek için sâhib-i hayrın biri de lisânımıza tercüme etmiş. Bu kitap İslâmiyet hakkında, gayet müdhiş intikādâtı ihtivâ, okuyanların bünyân-ı i'tikādını zîr ü zeber ediyor. Her hâlde mütâlâası elzem bir kitap, şimdiye kadar okumadığına teessüf olunur.

– Evet *Sırâtımüstakīm*'de de bu kitap hakkında bazı şeyler gördüm. Merak ettim. Okuyacağım. Çok şey! İslâmiyet hakkında müdhiş intikādâtı ihtivâ, mebnâ-yı akīde-i nâsı zîr ü zeber ediyormuş ha? Olabilir. Fakat herkes için değil. Öyle olur olmaz sademât ile devrilen mebnâ-yı i'tikādın zâten temeli yok demektir. Her binâ bir olmaz. Bazısı ufak bir sadme ile yıkılır. Bazısı ne kadar müdhiş sademâta uğrasa yine pâ-bercâ-yı istikrâr olarak kalır. Ancak insanın kendisinde hüsn-i niyyet olmalı. Mebnâ-yı i'tikāda vurulacak en müdhiş darbe insanın o binâyı yıkmak hakkındaki azm-i mahsûsudur. Her sadmenin önüne geçilir. Fakat bu sadmenin önüne kimse geçemez. Azim onun i'mâr ve muhâfazasına masrûf olursa teveccüh eden her sadme boyunun ölçüsünü alır. Geldiği yere gider.

– Ben onu bunu bilmem, kitap müdhiş vesselâm insan okudukça altüst oluyor. Lakırdı ile iş olmaz. Reddedilmeli, cevap verilmeli, yoksa…

– Oo! Dozy'nin semmiyât-ı küfr-âlûdunun "doz"u sana da fena te'sîr etmiş, âdetâ muvâzeneyi kaybettirmiş! O kadar telâşa lüzûm yok, kendine gel. İslâmiyet, bidâyet-i zuhûrundan bu ana gelinceye kadar binlerle Dozy'lerin hücûmuna ma'rûz olmuş, göğüs germiş, o binâ öyle kolay kolay yıkılmaz.

– Evet doğru. Fakat kuru lafla da iş olmaz. Bir şey hakkında vârid olan itirâz onun müdellelen reddiyle def' edilebilir. Yoksa kavl-i mücerred redd-i dâvâya hüccet olamaz.

[358] – Ben reddedilmesin demedim ki! Bu sözleri söylüyorsun, mâdem ki bu kitap İslâmiyet hakkında intikādât-ı müdhişeyi ihtivâ, bünyân-ı akīde-i nâsı zîr ü zeber ediyormuş, ulemâ-yı izâm hazerâtı için reddi ehemm-i vecâib, akdem-i ferâizdir. Onlar dururken seninle ben mi reddine kıyâm edelim? İş bize kaldıysa vay hâle! Hudûd-ı vatana tecâvüz eden bir düşmana karşı hepimizin silâh-be-dest olarak müdâfaaya şitâb etmesi farz olduğu hâlde, hudûdullahı tecâvüz eden, harîm-i pâk-i iman u i'tikādımıza kirli ayakkābılarıyla girmek isteyen bir düşman-ı dînî olanca kuvvetimizle def' ü tenkîl etmek, fezâil-i insâniyye nâmına kalbimizde hüküm-fermâ olan hissiyyât-ı mübeccelenin menşe-i aslîsi olan dîn-i celîlimizi son dereceye kadar müdâfaa eylemek kâffe-i ferâizden akdem olduğunu onlar bilmezler mi? Yalnız ümîd ederim, demekle iktifâ etmem. Sana kaviyen söylerim ki bu düstûr-ı dalâlin muhteviyât-ı muzırra ve mudıllesi yakında müdellelen redd ü cerh edilir. Demek siz bu kitabı okudunuz öyle mi?

– Evet okudum!

– Peki nasıl buldunuz?

– İyi bulmadım. Neşvemi kaçırdı, safvet-i kalbiyyemi ihlâl etti. Keşke okumasaydım. Kendim için demem ama, muhâkemesi, ma'lûmat-ı dîniyyesi noksan olanların i'tikādını sarsacak mâhiyette buldum. Fikren metânet-i matlûbeyi hâiz olmayan gençler üzerinde fevkalâde sû-i te'sîr icrâ edeceği bence muhakkakāt-ı kat'iyyedendir.

Onun için nûr-ı iman ile numûne-nümâ-yı bihişt-i berîn olan birtakım kulûb-ı sâfiyye zulmet-i küfr ü ilhâd ile hemhâl-i nîrân olmadan reddine himmet edilse dine yani bize büyük bir hizmet edilmiş olur. Yine bu kitabı okuyanların dâire-i îmân u i'tikāddan çıkmaları yüzde doksan dokuz diyebilirim.

– Sözleriniz beni de ürkütür gibi oldu. Fakat kendi hesâbıma değil, evlâd-ı vatanın hesâbına. Çünkü ben dinsizliğe âlem-i insâniyyeti tehdîd eden âfât-ı müdhişenin en dehşetlisi nazarıyla bakanlardanım. Kendi evlâdımı, tanıdığım bildiğim kimseleri o varta-i hüsrâna, o mezleka-i hizlâna düşmekten dâima tahzîr, dinsizliğin tazammun ettiği vehâmet-i müdhişeyi olanca kuvvetimle tasvîr ederim. Mâdem ki ezhân-ı âmmeye böyle bir zehr-i kātil saçılmış, bunun pâdzehri bulunmalı, te'sîri izâle edilmeli. Onu erbâbına terk ile şu dîn-i cedîd-i medeniyyet olan dinsizlik hakkında birkaç söz söylemek isterim. Halka nasîhat vermek mutâdım değildir. Hattâ söyleyeceğim sözlere muhtaç bir kimse bile tasavvur etmem. Ancak muktezâ-yı hal beni bu husûsta birkaç söz söylemeye mecbur ediyor. Söyleyeceğim sözler belki bu kitabın müdâfaasına kadar bir tedbîr-i ihtiyâtî, bir tedbîr-i vâkī olur, ama sen söylediğim sözlere sâde suya sözler, ibtidâî fikirler diyeceksen zarar yok. Öyle söyle. Muhtel olan bir mizâc için sâde suya çorbadan muvâfık bir gıdâ olmadığı gibi mu'tel olan bir kalbe de bu gibi sâde suya fikirlerin bazı kere çok hüsn-i te'sîri olur. Kırk bir derece harâret içinde yatan bir hastaya külbastı yedirilirse harâreti sıfırda kararı verir. Onun için benim sâde suya fikirlerim de maraz-ı ilhâd gibi bir hummâ-yı muhrikaya tutulan yahud tutulmak istidâdında olanlar için faydadan hâlî değildir zannederim.

Bak birâder ben sana fikrimi söyleyeyim: İnsan gıdâ-yı maddîsinin iyisine fenasına nasıl dikkat ederse, gıdâ-yı ma'nevîsi demek olan efkâr u ma'lûmatının sahîh u fâsidine de öylece dikkat etmelidir.

Aldıklarını bulduklarını midelerine dolduran şikem-perestân âkıbet maraz-ı imtilâ ile bîzâr, bunun neticesi olarak nasıl zebûn-ı âlâm-ı bî-şumâr olurlarsa her gördüklerini, her işittiklerini yine kıtık yastık doldurur gibi kafalarına doldduranlar da âkıbet o uzv-ı mühimm ü nâziki rahnedâr ederler. İmtilâ-yı mide hafif bir müshil, üç beş gün kadar bir himye ile mündefi' olur. Şâyed mündefi' olmaz da hastalık, hayât-ı ebediyyeye nisbeten lâ-şey hükmünde olan bu hayât-ı fâniyyenin hitâmıyla neticelenirse hiç olmazsa ondan ötesi halelden masûn kalır. Hâlbuki dimâğın imtilâsı imtilâ-yı mideye benzemez. İmtilâ-yı midenin bir müshil ile def'i mümkündür demiş idim. İmtilâ-yı dimâğın bin müshil ile def'ine imkân yoktur. Adam Toptaşı'nda hücre-nişîn-i ıztırâr olur, bunun neticesi ise pek vahîm yani hüsrân-ı ebedîdir. Eğer Dozy'nin sözleri de böyle bir imtilâ-yı dimâğı tevlîd edecek mâhiyette ise vay okuyanların hâline!

Kuvve-i hâzımesinden emin olmayan bir kimse ekl ü şürb husûsunda ihtiyâta nasıl riâyet ederse, kuvve-i temyîziyyesinin selâmetinden emin olmayan kimse de bu gibi hazmı, temsîli güç fikirleri dimâğına doldurmamalı. Çünkü mes'ele mühim, âkıbet vahîmdir.

Aklın garîb hâlâtı vardır. Elindeki vesâit mükemmel olmazsa insana fâhiş hatâlar irtikâb ettirir. Akıl, hükmündeki isâbeti te'mîn için pek çok şeylere muhtaçtır. Mebde ve meâda taalluk eden mesâil-i mühimmede akıllarını hüsn-i isti'mâl edemeyenler pek de hakīkate te'mîn-i vusûl edemezler. Büyük büyük zararlara uğrarlar. Fakat garibdir. Herkes her şeyde aczini itirâf eder de, mesâil-i dîniyye gibi mebâhis-i âliyyede kat'an aczine kāil olmaz. Hakîm-i zû-fünûn kesilir. Meselâ birisine bir şarkı söyle, dersiniz. Mûsikīye intisâbım yok, der. Şu saatimi tamir ediver, dersiniz. Saatçi değilim, demekten çekinmez. Sonra Allah var mı yok mu? diye sorarsanız, sersiz bünsüz birçok şeyler söyler. İnsanı sorduğuna soracağına pişmân eder. Din husûsunda cerî, cesûr olanlar işte hep bu kabîldendir.

Âlemde bedîhî gibi görünen pek çok şeyler vardır ki nefsü'l-emr ile taban tabana zıttır. İnsan sırf aklının, sırf hissinin muktezâsına mağlûb olursa bu gibi şeyleri bilâ-tereddüd kabul eder. İnsâf **[359]** edelim. Kozmoğrafya kitaplarında okumamış olaydık bir gün bedâhet derecesinde bir hakīkat-i sâbite olmak üzere arzın hareketini mi kabul ederdik, yoksa güneşin hareketini mi? Hiç şüphe yok ki güneşin hareketini kabul eder idik. Çünkü vehle-i ûlâda zihnimize şu fikir tebâdür ederdi: Adam sen de gören göz şâhid ister mi?

İşte Pekâlâ görüyoruz ki hareket eden güneştir. Bunda düşünecek, tereddüd edecek ne var? Arzın hareketi nasıl kabul olunabilir? O koca kitle, dağlarıyla denizleriyle bir kere yerinden oynayıp bulunduğumuz noktanın aks-i cihetindeki noktaya müteveccih olursa üzerinde ne var ne yok hepsi tepe taklak olur gider. İşte size aklın bedâheten sübûtuna hükmettiği bir hakīkat-i kâzibe!

Fakat biz bunun bir hakīkat-i kâzibe olduğunu "Galile" ile "Newton"dan işittikten, aşağı yukarı sözlerinin bu'd-ı mücerrede nisbeten ma'nâ getirir sözlerden olmadığını anladıktan sonra bildik. Mes'ele yalnız bizim ictihâd-ı aklîmize kalmış olaydı ihtimâl ki ilelebet güneşi döndürür, arzı yerinde durdururduk. Akıl için bu imkân-ı hatâ her şey hakkında vardır. İnsan aklının bir mes'ele hakkında verdiği bir kararı istînâf, hakkı temyîz etmeden kabul ederse neticede aldanır. Akl-ı vâhidin ictihâdı hüccet-i sahîha olamaz. Akıl kendi gibi milyonlarla akılların mahsûl-i ictihâdıyla mücehhez, müsellah olmasa idi bugün her şey hakkında böyle birçok yanlış hükümler verir idi.

İşte âkıl, hâzım olan bir adam aklının bu gibi hükümlerini daima ihtiyât ile telakkī eder; vücûh-i ihtimâlâtı nazar-ı dikkatten dûr tutmaz. Meselâ bundan birkaç sene evvel bir adam çıkıp da dünyâda ecsâm-ı kesîfeden nüfûz eden bir ziyâ varmış diyecek olsa, hikmet-i tabîiyyeye karşı mecnûnâne bir isyâna cür'et ettiğinden dolayı ihtimâl ki ağzına iki tokat vurulurdu.

Şu sözleri söylemeden maksadım her şeyde bâ-husûs me-bâhis-i dîniyyede iltizâm-ı teennînin vücûbunu tavsiyeden ibârettir. Çünkü dûçâr olunacak zarar hiçbir zararla kābil-i kıyâs değildir. Alel-ekser cezası âhirete de kalmaz. İnsan dünyâda belâsını bulur. İsimlerini şer ile yâdetmek mahzûru olmasa burada birkaç kişinin inkâr u ilhâd yüzünden şu son

zamanlarda dûçâr oldukları avâkıb-ı müdhişeden bahsederdim; fakat ne lâzım.

Bugün Avrupa maddeten ne kadar terakkī ediyorsa ma'nen de o kadar tedennî ediyor. Bu tedennînin sebebi de dinsizliktir. Zîrâ edyân-ı bâtıla dinsizlikten ehvendir. Hele şu son zamanlarda dinsizliğin âlem-i insâniyyete açtığı rahneler bütün Avrupa ukalâsını düşündürmeğe başladı. Dinsizlikte cem'iyyât-ı beşeriyye için mehâzîr-i azîme mütâlâa eden bu feylesofların bazıları edyân-ı mevcûdeden birini kabul etmemekle beraber cem'iyyât-ı beşeriyyenin akāyid-i dîniyyeden mücerred olarak bekāsına imkân görmüyorlar. Terakkıyât-ı asriyyeye muvâfık yeni ve "reforme" yani ıslâh edilmiş bir dinin vücûb-i te'sîsine kāil oluyorlar. (Fakat bu dinin kuvve-i te'yîdiyyesi nedir bilmem) bunlardan kimi bu lüzûmu sarâhaten beyân ediyor, kiminin mütâlâa-i âsârından bu netice çıkıyor. Bu husûsta iltizâm-ı ifrât edenler i'tikādına göre bu din mevzûât-ı beşeriyyeden olacak, bütün esasları kat'iyyet-i riyâziyye derecesinde birtakım istidlâlât-ı akliyyeye müstenid bulunacak; hâric ez-havâs olan âlem-i mücerredâtın daha doğrusu bu âlemin bizim göremediğimiz safahâtının serâirine "ispiritizm"in iânesiyle kesb-i vukūf edilecek; cennet, cehennem vesâire gibi şeyler âlem-i maddiyâttaki keşfiyât-ı fenniyye sırasına geçecek, bunların vücûd veya ademi, inkârına mecâl kalmayacak sûrette isbât edilecek; Cenâb-ı Hak ile doğrudan doğruya –fakat onların tensîbi vechile– münâsebâta girişilecek; onun bizden gizlediği serâir meydân-ı alâniyyete çıkacak, ortada gizli kapaklı bir şey kalmayacak, dünya ve âhiret bu dîn-i cedîd vâzı'larının arzûsuna, irâdesine muvâfık sûrette tensîk edilecek, Cenâb-ı Hakk'a hâşâ sümme hâşâ işte din senin peygamberler vâsıtasıyla teblîğ ettiğin dinler gibi değil medeniyetin terakkıyât-ı hâzırasına muvâfık ve böyle olmalı denecek. Bu fikrin, ne dereceye kadar doğru olduğunu siz ta'yîn ediniz. Fakat şurası muhakkak ki bugün bütün ukalâ dinsizlikle cem'iyyât-ı beşeriyyenin devamı, bekāsı mümkün olmadığına kāil.

Çünkü insaniyet lafzının tazammun ettiği ma'nâ din ile kāimdir. Şimdi bir mûteriz çıkıp dese ki: Evet öyle söylüyorsun ama ben birçok adamlar biliyorum ki hiçbir din ile mukayyet olmadıkları hâlde en mütedeyyin adamlar kadar fazîletkâr. Buna ne diyelim?

Evet doğrudur, birçok adamlar kendilerini herkesten yüksek bir seviyede göstermek, bu sûretle ihrâz-ı şöhret etmek için dinsiz olduklarını i'lân ediyorlar. Bana kalırsa bu gibi iddiaların hepsi bir gösterişten başka bir şey değildir. Onların cümlesi son nefeste tövbeye niyet etmiştir. Başları sıkılınca yine herkesten ziyâde "Amân yâ Rab" derler. Zamân-ı serrâda böyle i'tikādlar çok görülür. Fakat vakt-i darrâda o i'tikādda sebât edecek erbâb-ı metânetin adedi gayet mahdûddur. Hatta Avrupa ulemâsından meşhûr "Litre"nin firâş-ı ihtizârda bir katolik papazı celb edip kendisini vaftiz ettirdiğini bir kitapta görmüştüm. Hâlbuki bazı vukūât aks-i kazıyyeyi müeyyid olsa bile bu davâ için bir hüccet-i sahîha teşkîl etmez. Çünkü cem'iyyât-ı beşeriyye idrâkât-ı mütefâviteden müteşekkil, onu teşkîl eden efrâd her şeye müstaid, her şeye kābildir. Hoş zâten bir dinsizin fazîlet dediği, muktezâsına tevfîk-i hareket ettiği kāide-i sâbite de telkīn-i dînî eseridir ya. Din tapayı attıktan sonra ne fazîlet kalır, ne bir şey. O kimse fart-ı mükâberesine binâen dini inkâr ediyorum zanneder. Fakat bu inkârıyla beraber yine dinin gösterdiği yola sâlik oluyor; haberi yok!

[360] Yoksa dinsiz bir adam için ne fazîlet vardır. Ne de vicdan. Bunların vücûdunda ısrâr ederse dâvâsı kavl-i mücerredde kalır.

O gibi adamlar fazîlet nâmına nefislerinde hüküm-fermâ olan hissiyyât-ı mübecceleyi kendi mahsûl-i ictihâdları sanırlar. Muhîtin, âdetin, terbiye-i ibtidâiyyenin taht-ı te'sîrinde bulunduklarını unuturlar. Bunların hâli suyun içindeki sepete benzer, suya atılmış olan bir sepet, derûnundaki suyu kendi malı zanneder. Sudan çıkarılınca emr ber-aks olduğunu anlar.

سبد در آب چون پر می نماید
نماند قطرۂ کردر بر آید

Hakīkī bir dinsizin âtîdeki sözleri müddeâmızı te'yîd için güzel bir delil olabilir:

"Bu kadar bülehâ vâye-mend-i ni'met-i ikbâl oldukları hâlde, niçin birtakım ashâb-ı akl u nühâ şedâid-i gûnâ-gûn ile perîşân-hâl oluyorlar?

"Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar nebâtât ve hayvânât gibi hareket edecek iken, fikirlerini fena bir terbiyenin, herze ve hezeyândan ibâret bir felsefenin, çürümüş köhneleşmiş edyânın, telkīn-kerdesi olan bir hiss-i vazîfe ile perverde, bu sûretle ahmakçasına fedâ-yı nefs ediyorlar. Bunun neticesi ise nev'-i beşerin mahv ü inkırâzı demektir. Şu hâlde biz de kemâl-i cesâretle mekteb-i tabîata girmeli, oradan ders-i sülûk almalıyız. O mektep öyle bir mekteptir ki aslâ insanı aldatmaz, aslâ yalan söylemez. Çünkü orada insan beyhûde sözlere, muhayyel masallara değil vukūât-ı sahîhaya müstenid bir ta'lîm, bir terbiye görür. Kim ki şedâide karşı silâhı mükemmel ise, yaşamaya ancak onun lâyık olduğunu öğretir. Azmimize hâil olan endîşelerden mümkün olduğu kadar tez kurtulmalıyız, bir kere bakınız tabiat hayvânâta hiç bu gibi endîşeler vermiş mi? Hayvânât her gün birçok sirkatler, birçok katiller îkā ettikleri hâlde türrehâttan ibâret olan kavâid-i ahlâkiyyemizi onlar hakkında tatbik ve icrâ, bu sûretle kendilerini müttehem etmek aslâ hatır u hayâlimizden geçmiyor. Vicdân denilen şey köhne bir i'tikād-ı bâtılın son hayâl-i bî-meâlidir! Onu mahv ü nâ-bûd etmek için bir nazar kâfîdir."

Benim fikrimce bu adam Hakīkaten şâyân-ı takdîrdir. Çünkü dinsizlik ne demek olduğunu bi-hakkın anlamış. Çünkü kendi malı olmayan fezâili kendine mâl etmeye kalkışmak, hem dinsiz hem de fazîletkâr geçinmek ne odur, ne de budur. Dinsiz olunca böyle olmalı. Şimdi gelelim dinsizlerin hâline: Dinsiz bir adam gayet karanlık bir gecede fırtınaya tutulmuş, yelkensiz, dümensiz, safrasız bir gemi gibi bu ummân-ı havâdisin emvâc-ı müdhişesi arasında çalkanır durur. Nihâyet sâhil-i selâmete ermeden dehşetli bir kayaya çarpıp parça parça olur.

Eğer dinsiz olmak ezvâk-ı mümkine-i beşeriyyeden istenildiği kadar hisseyâb olmak maksadına müstenid ise emin olmalı ki Cenâb-ı Hak aslâ buna meydan vermez. Sû-i i'ti-

kād ashâbının dimâğından isti'dâd-ı telezzüz hâssasını derhâl nez' eder. Din gittiği dakikada insanın gözüne bir siyah gözlük takılır. Dünya insanın nazarında bir zindân-ı belâ kesilir. Bütün mevcûdâtı simsiyâh görmeye başlar. Âfâk, bir kemend-i âteşîn gibi boğazına geçmek için dakika-be-dakika darlaşır. Kalp her türlü mezâyâ-yı insâniyyeden tearrî eder. Dinsiz, âilesi efrâdına kendisini me'kel ittihâz etmiş bir alay mahlûkāt-ı muzırra nazarıyla bakar. Benî nev'ine karşı hiçbir muhabbet hiçbir şefkat hissetmez. Buhrân-ı küfr ü ilhâd bütün eczâ-yı bedeniyyesine sereyân eder. Nevmi azâb, yakazası endîşe-i bî-hesâb olur. Kuşların nagamât-ı cân-fezâsı girîv-i mâtem, ezhâr-ı nev-bahârın hande-i inkişâfı girye-i derd ü elem gibi gelir. Nereye baksa çîn-i cebîn-i la'n ü nefrîn görür. Bütün mevcûdâtın kendisine diş gıcırdatmakta olduğuna hükmeder.

İlletsiz, gâyetsiz, sâhipsiz, ma'nâsız gördüğü bu âlem nazarında bir levha-i mâtemî-reng-i belâ kesilir. Onun için, fazîlet bir lafz-ı bî-ma'nâ, vicdân kayd-ı tahzîr-i bülehâ, muhabbet bir maraz, şefkat ukūl-i kāsıra mahsûsâtından vehmî bir arazdır. Din gidince bünyân-ı fezâil yıkılır, hissiyyât-ı mübeccele nâmına kalpte, dimâğda ne varsa hepsi birer birer çekilir. Sâha-i kalb, bomboş, tam takır kalır. O sâhayı tenvîr eden ne kadar şule varsa hepsi söner. Onun yerine pâyânı olmayan bir meydan, göz gözü görmeyen bir zindân kāim olur. O zindânın her tarafından mübhem, mûhiş, müdhiş sadâlar aksetmeye başlar. İşte buna zulmet-âbâd-ı küfr ü ilhâd, derler ki aynıyla cehennemdir. Orada insanın dimâğına istîlâ eden efkâr-ı i müdhişe-i muzlimede o cehennemin âteşîn tâziyâneli zebânîleridir. Cenâb-ı Hak dinsizlere azâb-ı ekberin numûnesini burada bu sûretle gösterir. Bu buhrân-ı aklî ve asabînin neticesi ne olmak lâzım geleceği ise herkesin malûmudur.

1820 târîhinde Fransa'da dinsizlik yüzünden her sene bin beş yüz kişi intihâr ettiği hâlde el-yevm sekiz on bin kişi intihâr ediyor. Mecânîn bu hesaptan hâriçtir.

Olayım kayddan âzâde deyen kayda düşer
Deliden uslu haber nâle-i zencîr verir

Hayâtın şedâidine ancak din ile mukāvemet edilir. Dünyânın lezzeti de bu his ile kāimdir [1](اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى) nazm-ı celîlinin medlûl-i münîfi vechile insanı bu dünyâda öyle kayd-ı teklîften âzâde, başıboş gezdirmezler. İnsan maddeten nasıl birtakım kuyûd u şurûta tâbi ise mânen de öyledir. Bizim görmediğimiz bir kuvvet daima bize nigerândır.

Dünyâ dinsizlerin nazarında bir levha-i siyeh-reng-i belâdır demiştim. Bunu ben demedim o şirzime-i hâsirenin pîşvâyanından olan "Jules Soury" söylemiş. Bakınız âlemi nasıl görüyor: "Âlemde boş ve faydasız bir şey varsa o da sunûf-ı nebâtât ve hayvânâttan birtakım tufeyliyâtın, bu seyyâre-i süfliyyenin **[361]** sathında bir madde-i jeng-âlûd gibi zuhûr etmesi, bir müddet lâbis-i kisve-i vücûd olduktan sonra adem-âbâd-ı fenâya çekilip gitmesidir.

"Adîmü't-teessür ve fakat mevcûdiyeti hasebiyle zarûriyyü'l-vücûd demek olan, hal ü şânı eczâsı beyninde bir mübâreze-i şedîdeden, teaddîden, hîleden, insanı telh-kâm etmek husûsunda merâret-i memâttan bed-ter bir aşk u muhabbetten ibâret bulunan bu âlem-i vücûd, insan gibi şuûr-ı nefsî hâssasıyla mecbûl nüfûs-ı müdrike nazarında bir rüyâ-yı şeâmet-intimâdan, adem bin kere kendisine müreccah bir hayâl-i küdûret-meâlden başka bir şey değildir.

"Tabiat bizi yarattıysa, biz de onu birtakım nuût-ı mâfevkal-kemâl ile tezyîn ve tevşîh, pûşîde-i endâm-ı dil-ârâmî olan ridâ-yı şa'şaa-peymâ-yı dest-gâh-ı endîşemizde nesc eyledik!!"

(Zihî lutf u mürüvvet! Feylesofun tabiata bu sûretle tahmîl-i bâr-ı minnet etmesi Nef'î'nin bir kasîdesindeki şu beyti andırıyor ise de davâca ondan çok yüksektir.

Haşre dek âb-ı hayât-ı sühan bâkīdir
Andırıp zinde kıla nâm-ı Süleymân Hân'ı)

"Kalb-i beşeri memnûn ve mahzûn eden hayâl-i bî-meâl yine onun mahsûl-i fikr-i icâdıdır. Zulmetten, sükûttan ibâret olan bu kâinâtta daima bîdâr ve peymâne-keş-i zehr-âbe-i ekdâr olan yine insandır. Zîra âlemde hâssa-i tefekkür ona münhasır gibidir. İnsan şimdiye kadar i'tikād ve muhabbet ettiği şeylerin cümlesinin bâhirü'l-butlân, hüsn ü cemâl, hayr u kemâl gibi ma'kūlât-ı sırfa ile bütün ulûm u fünûnun hilye-i hakîkatten ârî ve suhriyyâttan nişân olduğunu henüz anlamaya başladığı gibi birçok zaman ma'bûdlarla kahramanlara taabbüd perdesi altında sâde-dilâne nefsine perestiş ettikten sonra ümîd ve i'tikād misüllü şeylerden tecerrüd eyleyerek bizzât tabîatın da hiç-ender-hiç olduğunu, zâhirî bir nümâyişten, bir mekr ü iğfâlden ibâret bulunduğunu hissetmeye başladı!"

İşte dinsizlerin kâinât hakkında fikri, nazarı! [2](خذ ما صفا دع ما كدر)

Ferid

MEKTUP

Muhterem Efendim

Târîh-i intişârından beri büyük bir fikr-i terakkī ve teâlî ta'kîb eden ve her bir hatve-i terakkīsinde nâil-i emel olan *Sırâtımüstakīm* bugünlerde hakīkaten bir enmûzec-i bedî' oldu. Bu kadar zamandan beri kendisinden beklemekte olduğum hatve-i tekâmülü artık bu andan itibâren attı. Öyle ya, bin şu kadar seneden beri şa'şaa-i nûrâniyyeti ufk-ı vesî'-i medeniyyeti kaplayan şu mübârek din, bu mukaddes tarîk-ı necât, böyle Dozyler'in bilmem kimlerin pây-ı tahkīri altında ne için ezilsin? Dün bizim ma'rifetimizden, bizim şa'şaa-i medeniyyetimizden tenevvür ederek şu âlem-i terakkīye kadar suûd edebilen erbâb-ı felâsife-i ecnebiyye, bugün attıkları müteaddid seng-i ta'rîzlerle, bu dîn-i ulvînin a'mâk-ı ma'neviyyetini ne için lekedâr etsinler? Vurmak istedikleri hançerler ve cefâlarıyla ne için bu muazzam milleti dâğdâr etsinler? Avrupalılar, kıtaât-ı atîka mütemekkinleri binlerce seneler sa'y u gayret ederek bulamadıkları bütün

[1] Kıyâme, 75/36.

[2] "Hoşuna gideni al, beğenmediğini bırak!"

bu terakkıyât u teâliyât-ı hâzıra-i fenniyye ve ictimâiyyeyi mücerret İslâmiyet'ten almadılar mı? Bir vakitler Endülüs mektepleri birer dârülirfân-ı umûmî değil mi idiler? Yine o İslâmiyet değil midir ki hiçbir propagandaya ihtiyaç göstermeden, hiçbir sâiye lüzûm görmeden ilerledi, yükseldi, o dereceye geldi ki bugün livâ-yı Muhammedî'nin sâye-i felâhında bulunanların adedi üç yüz milyona bâliğ oluyor.

Fakat, evet maat-teessüf, sonradan bu millete ârız olan bir illet-i rûhiyye sâikasıyla ve birçok esbâbın taht-ı te'sîriyle, bütün bu yek-vücûd kitle-i azîme ayrıldı, parçalandı, her bir azâsı bir iklîme, bir arza dağıldı. Avrupalılar'ın medeniyetteki terakkîleri, her bir şeyi kabulde olan faâliyetleri o şeyi derhâl kendilerine temessül ederek benimsemeleri yüzünden bîçâre müslümanların arasına nifâklar girdi. Bütün bu nifâklar Avrupalıların arayıp da bulamadıkları esbâbdan birisiydi. Kendileri de derhâl bunu takviyeye azmeylediler. Bütün o şa'şaalar söndü, bütün o lem'alar mahvoldu. İslâmlar öyle bir hâle geldiler ki birbirini tanımamaya, birbirlerini işitmemeye başladılar. Hattâ bir müslüman kendi mevcûdiyet-i milliyyesini, kendi mevki-i ictimâîsini Avrupa'dan öğrenmeye başladı. Avrupalılar da bunu ni'me'l-vesîle buldular. Yalan yanlış birçok eserlere *Târîh-i İslâmiyyet* süsü vererek mevki-i intişâra koydular. Artık bunu okuyan bîçâre müslümanların hâline acımamak gayr-ı kābildir.

Bütün bu sözleri yazmaktan maksadım şu iki haftalık *Sırâtımüstakīm*'i işgal eden bir mücâdele-i dîniyyedir. Evet Doktor Abdullah Cevdet'in tercüme eylediği Doktor Dozy'nin bir eseri içindir. Yukarıdaki bütün ifâdelerimde ihtimâl ki bâdî-i tenkīd efkâr u mülâhazât vardır. Fakat emin olunuz ki eğer efkârımı öyle üç satıra sıkıştırmak gayretinde bulunmasaydım, belki beş yüz sahîfelik bir eser-i mühim kaleme almak îcâb edecekti. Her hâlde bu sözlerim bâdî-i tenkīd olmamalıdır. Eğer yazılarım da *Sırâtımüstakīm* sahîfelerinde yer tutacağını bilmiş olsam bütün efkârımı makaleler tarzında ifrâğ eder; hâl-i hâzırdaki ictimâiyâtımızda, iktisâdiyâtımızda, hattâ dinimizde, ahlâkımızda, siyâsetimizde mâlik olduğumuz noksanları o büyük büyük rahneleri birer birer pîş-i enzâra takdîm ederdim. Bütün bu suâllerle ulemâmızı tahrîk ederek binlerce hakāyıkın sahne-i sübûta vaz'ına vesîle olurdum. Ne fayda ki bu ümîdim gayet zayıf bulunduğundan böyle bir mektupla ben de fikrimi bir dereceye kadar îzâh edebilmek cesâretine düştüm.

İki haftadan beri muallim-i muhteremim Manastırlı İsmâîl Hakkı Efendi'nin **[362]** *Târîh-i İslâmiyyet* hakkında müdâfaalarını okuyorum. Muallim-i muhteremin cümlece ma'lûm olan vukūf-ı küllîsi ile böyle mühim bir mes'eleyi redd ü cerhe teşebbüsü bu âcizi, belki bu dinin hakīkī hâdimlerini cidden mesrûr u handân eyledi. İşte bu münâsebetle âciz bast-ı efkâra cür'et-yâb oldum. Muallim-i muhteremin, Abdullah Cevdet hakkında söylediklerine bütün kalbim ve bütün mevcûdiyetim ile iştirâk ederim. Şimdi münâkaşa edecek bir nokta görüyorum:

Böyle eserler Türkçe'ye tercüme edilsin mi, edilmesin mi?

Bana kalırsa derhâl buna bir cevap verilmek lâzımdır: Evet eğer kābilse Avrupa'da İslâmiyet'in aleyhinde yazılan bütün eserler tercüme edilsin, fakat bu eserler Abdullah Cevdet'in yaptığı gibi parlak bir mukaddime ile âlem-i İslâmiyyet'e dolma olarak yutturulmağa kalkışılmasın. Belki ulemâmızı teşvîk ederek reddiyelerini yazdırmaya muvaffak olmak, belki:

"Ey müslümanlar! Siz üç yüz milyon olduğunuz hâlde; dininiz şöyle muhkem, böyle doğru diye iddia eylediğiniz hâlde; bakınız, bir Avrupalı size ne kadar bühtânlar ediyor, sizin o sâf, o nezîh dininize ne hezeyânlarla hücûm ediyor. Nasıl sükût ediyorsunuz? Müdâfaa ediniz! Hakīkat hiçbir zamanda perde-i hafâda kalamaz…"

Dedirtmek için tercüme edilmelidir. Evet evvelâ dertlerimizi bilmeliyiz. Bir tabip gibi olmalıyız. Yanına gittiğimiz hastanın bütün ahvâl-i rûhiyye ve maddiyyesini saatlerce tedkīk ederek mükemmel bir teşhîse koyulmalıyız. Ondan sonra tedâvîsine çalışır isek muvaffak olacağımız pek kat'îdir. Öyle ise biz de muhîtimizden bîgâne kalmamalıyız. Avrupalıların aleyhimizdeki bühtânlarına, ifk ü iftirâlarına kulaklarımızı kapamamalıyız. Çünkü bu bir aczin meâl-i tasdîkinden başka bir şey değildir. Hâlbuki biz bu dereceye tenezzül eder miyiz! Hâşâ. O hâlde eserler tercüme edilmeli. Ve müdâfaaları da derhâl erbâb-ı ilm ü ma'rifet tarafından yazılmalıdır.

Muallim-i muhterem makalesinin bir yerinde binlerce kitaptan bahsederek İslâmiyet'in nâ-mütenâhî tarihlerini zikrediyor ve artık İslâmiyet'in tarihe ihtiyâcı olmadığını söylüyor. Ah, ey üstâd-ı muhterem, bilmiş olsan… Evet bütün şu hâl-i hâzırdaki gençlerimizin a'mâk-ı kalbiyyelerine bir sokulmuş olsan, hele şu mekâtib-i âliyyemizin herhangi birisine bir kulak vermiş olsan Abdullah Cevdet'i belki mazûr görürsün. Ahlâk-ı milliyyemiz sönüyor. Bugün mektep sıralarını işgal eden binlerce genç parlak fikirli şübbân-ı vatan İslâmiyet'in daha henüz bir kelimesini bilmiyorlar. Belki İslâmiyet'e öyle bir nazar-ı nefretle bakıyorlar ki insan bütün bu sukūt-ı milliyye karşısında titrememek, gözlerinden kanlı yaşlar akıtmamak kābil olmuyor. Ah acıyalım, ileride mukadderât-ı milleti ellerine teslim edeceğimiz bütün bu erbâb-ı münevvereye bütün kalbimizle, bütün rûhumuzla acıyalım. Ahlâksız bir millet mahkûm-ı zevâldir. Lisânsız bir kavim her vakit dûçâr-ı izmihlâldir. Dini, ahlâkı, lisânı dûçar-ı inhitât olan bir millette hissiyyet ü muhabbet-i vataniyye aramak muvâfık-ı akl u hikmet midir? İçtimâiyâtımız, mevcûdiyet-i milliyyemiz bir tûfân-ı velvele-engîze tutulmuş, parçalanmak derekesine takarrub etmiş bir sefîneye benziyor. Uyumayalım, evet uyumayalım; bu gençlerimiz, bu nev-resîdegân-ı ilm ü irfânımızı şu mukaddes vatanımızın goncalarını iyi besleyelim, terbiye-i fikriyyelerini mükemmel verelim; ki ictimâiyâtımızdaki şu tedennî-i serî' birden bire mübeddel-i terakkī olsun. Öyle ise evvelâ esbâb-ı sukūtu ta'yîn edelim.

Mülkümüzde otuz seneden beri binlerce tazyîkāta rağmen ulûm u fünûn terakkī eyledi, fen olanca şiddetiyle ilerledi. Bugün hakīkaten erbâb-ı fenne mâlik bulunuyoruz. Maatteessüf fennin bu terakkıyâtına göre yani erbâb-ı fennimizin tezâyüdüne göre hocalarımızda, ulemâmızda bir terakkī görülemedi. Daha doğrusu erbâb-ı fen çoğaldıkça

hocalarımız tedennîde son bir sür'atle ilerliyorlardı. Bütün buna bir de terbiye-i vâlideyndeki tekâsül inzimâm eyledi. Çocuklarımız doğar doğmaz mürebbiyeler ellerinde bulundu. Peder ve vâlide vazîfelerini dünyâya evlâd getirmekten ibâret buldular. Alafranga nâm-ı mel'ûnu altında her şeyi yaptılar. Çocuklar büyüdü. Mekteplere girdiler. Türkiye'de âsârın mefkūdiyetine, ben de bu husûsta dâhil olduğum hâlde, karar verdiler. Hikmetleri, kimyaları, tabakātı, bütün âsâr-ı fenniyyeyi Fransızca'dan okumaya mecbur oldular. Bu ulûm u fünûn onları biraz da felsefeye sokmak istedi. İşte biraz da atıp tutmak devri var. Gustave Le Bon'ların, Camille Flammarion'ların, Dozy'lerin bittabi eserlerini de okudular. Hâlbuki Türkçe bir eser-i dîni yoktur, dediler. Âsârın pekçoğu Arabî, Fârisî kaleme alınmışlardı. Kısas-ı Enbiyâ, Târîh-i Cevdet, Naîmâ, İbn Haldun vesâire vesâire tarihlere kaldılar. Bunları da ya okudular ya okumadılar. Ekserîsi okumadılar. Ne için okumadılar? Burasını da sükûtla geçemeyeceğim.

Evvelâ kitaplar zamanlarına göre makbûldür, kānûnunu tahattur etmediler. Meselâ birçok kitaplar okudular. Orada meselâ teşekkülât-ı arz hakkında garib akla, mantığa, fenne sığmaz fikirlere tesâdüf ettiler. Bir de ilm-i hey'etin bugünkü terakkīyâtını göz önüne getirdiler. Tereddüde düştüler. Burası yalan olursa her yeri de yalandır, deyiverdiler. Birisi çıkıp da:

– Yâhû vâkıa o kitap öyle yazıyor ama bu üç yüz sene evvelki mes'eledir. Dünya o zamanları hakīkaten bilinemiyor, böyle zannediliyordu. Fakat bugün öyle değil böyledir, denerek Kur'ân ile hâl-i hâzırı isbât etmedi. [1](وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا...) ilh. âyet-i kerîmesini lâyıkıyla tercüme ve tefsîr edip de Hey'et'i ehâdîs veya Kitâb-ı Celîl ile isbât etmedi. O hâlde bir mütefennin ne yapmaz.

Avrupalılar bize hurâfât-perver diyorlar, masalcı diyorlar; kim ne söylerse söylesin ben, yalnız, evet yalnız bu fikirlerini kabulde muztar kalıyorum, çünkü hurafâtın pek çoğunu hâcelerimiz kürsîlerde **[363]** söylüyorlar. Bugün hiç kim olur ise olsun herhangi bir hocayı dinlemiş bulunur ise bulunsun, derhâl bir şey istidlâl eder: Evet zannederim ki fen başka, din büsbütün başkadır. Yani ahkâm-ı celîle-i Furkāniyye ve ehâdîs ile fennin hâl-i hâzır terakkīyâtı arasında birbirini redd ü cerh eden büyük bir zıddıyet vardır, der. Hâlbuki bugün fen kat'iyen sâbit ve muhakkaktır. Olsa olsa (neûzu billâh) Kur'ân hadis yanlıştır der. En sonra bunun yanlışlığı da ulûhiyete isnâd, akl-ı selîme muhâlif olduğundan Allah kelâmı değildir, der içinden çıkar. Nitekim böyle binlerce kişiyi dinlemişimdir. Şu meslekte on beş senedir çalışıyorum. İslâmiyet'in rûhlarda olan tenevvü'ünü öğrenmek en birinci emeldir. Bugün binlerce hakāyık altında doğrusu eziliyorum. Acıyorum şübbânımıza, erbâb-ı kemâlimize, bu yeni yetişen fakat her dem tesemmüm eden genç dimâğlara acıyorum. Bir de ulemâmızın uykusunu, atâletini pîş-i dikkate alıyorum. Artık müellim, kut-bahş seylâbeler gözlerimden dökülmeye başlıyor.

Yâ Rabbî! Ne vakit ulemâ-yı dînimiz de fenni arîz u amîk mütâlâa edecekler. Erbâb-ı fen ile bu ulemânın arasında ne vakit bir sulh kongresi akdolunacak? Bu iki şeyin ayrı ayrı olmadığı ne vakit bildirilecek? Ne vakit hakīkī erbâb-ı felsefe yetiştireceğiz? Ne vakit hakāyık-ı İslâmiyye'yi bütün cihân-ı ma'rifete neşredeceğiz?

Ben istiyorum ki ölmeden bunları göreyim de gençlerimizin enzârına vaz' ederek: Bakınız bütün bu edillelere ne diyeceksiniz? diyeyim. Vâkıa şahsım itibâriyle elhamdülillah bunlara kādirim. Fakat bu hal ne için taammüm etmemeli; ne için bu noksanlarımızı görmemeliyiz? Bugün Avrupa'da binlerce eserler vardır. Mümkünse onlar hep tercüme edilmeli, hepsinin de müdâfaaları verilmelidir. Bu teşekkülât-ı zî-hayât maddesi o kadar merâk-engîz bir şekle girmiştir ki biraz fen görmüş bir kimsenin bunu tedkīke yeltenmemesi gayr-ı kābildir. Bu esas üzerine materyalizm çıktı, pozitivizme olanca kuvvetiyle yürüyor. Despotizm de aynı hatvelerle terakkī ediyor. Schopenhauer'ın fikr-i bâtılını bile binlerce kişi kabule yelteniyor. Bütün bunlar hakkında şimdiye kadar Ahmed Midhat Efendi'nin bir *Müdâfaa*'sı, bir de *Beşâir-i Muhammediyye* gibi birkaç eser yazılabilmiştir. Bu hal böyle devam ederse ben kendi nefsime ahlâk-ı milliyyemizi ebediyen kaybediyoruz diyeceğim geliyor.

Dinime olan fart-ı ibtilâmdan ahlâk-ı milliyyemize vurulan darbelerin nereden geldiğini öğrenmek sevdâsı bende bir hastalık hükmüne geçmiş olduğundan her kimin yanına sokulsam derhâl mîzân-ı tedkīki onun a'mâkına infâz ettirir, hissiyât-ı dîniyyesini anlarım. Bir ramazan gelir câmiden çıkmam, fakat her gün bir yerde kalmam, muttasıl vâizleri tartarım. Sonra anlarım ki vâizler hakīkaten vazîfelerini bilmiyorlar nasara-yensuruyu henüz bitiren zât-ı muhterem [2](اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَا) diyerek ortaya çıkıyor, meydân-ı müsâbakaya atılıyor.

Dünyâda i'tirâf en müdhiş en güzel bir tarîk-i vicdânîdir. Evet i'tirâf edelim ki biz bütün bu felâketlere kendimiz sebep olduk. Biz bütün o felâketlerin kusûrunu anlayacaktık hastalığımızı teşhîs edecektik de şimdi tedâvîye o sûretle başlayacaktık bana kalırsa muvaffak olamadık. Kim ne söylerse söylesin işte tarih meydanda.

Âh hakīkat ne kadar acıdır. Fakat ne kadar zehr-nâk bulunur ise bulunsun, ben onu aslâ saklayamam. Bir vakitler merkum diye hitâp eylediğimiz Prut kıyısında ölümünü, mahvini bağışladığımız Rusya bizden ne müdhiş intikam aldı. İşte şimdi en büyük düşmanımız, şimdi siyâsiyâtta meveddetine kuvve-i ilmiyye ve terakkıyyât-ı fenniyyede muâvenet medyûn olduğumuz Fransa bir zaman bir mültecî değil miydi? Nâ-mütenâhî kitle-i mehîbesiyle ticâretimizi elimizden almaya çalışan Almanya bir vakitler ma'dûmdan başka bir şey miydi? Bir vakitler bir Pomeranyalı ile bizi mukayese etmek tenezzülünde bulunmayan Avusturya ne idi? Nerede o Viyana muhâsaraları? Nerede o satvetler? Onlar hep söndü? Hep ufûl etti. Biz bilemiyorduk. Terakkīyâtı tüfeğin namlusunda zannetmiştik. Bilmiyorduk ki hâriç-

[1] Yâsîn, 36/38.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm 10.

te daima harple meşgul bir devlet dâhilen bir inhitât-ı ictimâîye mahkûm olur. Burada bahis siyâsete dökülüyor. Bu ise sadedin hâricindedir. Şunu söylemek isterim ki: "Kişi ne yaparsa kendine yapar."

İşte muhterem hocamdan temennî ettiğim, şu Târîh-i İslâmiyyet mes'elesine son derece ehemmiyet versinler, bu ricâmı sizin vesâtetinize mürâcaat ederek icrâ ediyorum. Anlasınlar ki bugün şu sahne-i medeniyet-i İslâmiyyemizi teşkîl eden erbâb-ı münevverenin yüzde doksanı râh-ı dalâlettedir. Onlar yollarını şaşırmış bîçârelerdir. İrşâd etmeli. Nûr-ı bârika-i İslâmiyyet'i ve onun bütün safahât-ı lem'apâşını izhâr ederek tarîk-i necâtı onlara göstermelidir. Bu da ulemâmızın üzerine düşen, hem pek mühim, bir vazîfedir.

Bütün bu mütâlâalarımdan ifrât u tefrît anlaşılmasın. Taassubu kaldıralım demekten maksadım da dinin ziyâını tabiî tecvîz değildir. Eğer maksad şerîat-ı mutahhara-i İslâmiyyet'in noksâniyeti olsaydı yukarıdan beri devam edilen feryâda hiç lüzûm görülmezdi. Taassup yine olmalı, fakat merhûm Şeyh Muhammed Abduh'un dediği taassup olmalı. Şübbânımızı elimizde tutmanın yolunu bulalım. İleride onlar vatanın en muhterem, en mübeccel müdâfileri olacaklardır. O hâlde terbiye-i milliyyelerini takviye, terbiye-i fikriyyelerini tenvîr edelim. Hep bütün bu reddiyeleri, bütün bu îzâhâtı mümkün olduğu kadar açık bir sûrette yazalım, avâmımız da anlasın. Öyle zâtlar bilirim ki *Sırâtımüstakīm*'i elimde gördükleri zaman:

– Hâlâ mı eski kafa?

derler. O bîçâreler mecnûndurlar. Onları tarîk-i savâba idhâl edeceğim diye uğraşmak istihzâlarını da'vetten başka bir te'sîr icrâ etmez. O hâlde ben hülâsaten şunu söyleyebilirim ki elsine-i ecnebiyyede yazılmış İslâmiyyet aleyhindeki bütün kitaplar Türkçe'ye tercüme edilmeli. Sonra onlara **[364]** mufassal reddiyeler müdâfaalar kaleme alınmalı. Bu sûretle milletimize lâyık olduğu bir şerefi vermeye çalışmalıyız.

İşte bütün bunları neşredecek en güzel ve en birinci vâsıta *Sırâtımüstakīm*, bence pek muhterem ve muazzez tanıdığım o müessisleridir. İnşâallah bunları hiçbir zaman pîş-i dikkatlerinden dûr etmezler ve bütün bu husûsât için *Sırâtımüstakīm*'lerini tezeyyün ederler.

İşte Manastırlı İsmâîl Hakkı Efendi hazretleri tarîk-i mücâhedede ilk hatveyi attılar. Ödemişli M. Refîk Bey'in de bihakkın şâyân-ı dikkat hitâbı beni mesrûr eyledi.

Ne vakit ulemâ-yı kirâmımız elsine-i ecnebiyye tahsîl ederler ve ne vakit fünûnun kâffesine az çok âşinâ olurlar ise, ne zaman fenden tevahhuş yerine büyük bir sâik olurlar ise o zaman anlayacağım ki bu millet artık terbiye-i milliyye ve ictimâiyyesini kayıp etmeyecektir. O zaman anlayacağım ki ulemâmız bi-hakkın veresetü'l-enbiyâ imiş. Bunu ancak zaman gösterecektir. Kütübhâne-i millîmiz ne zaman birçok müdâfaalarla dolarsa o zaman mevcûdiyet-i milliyyemizi göğsümü gere gere bir Avrupalı'ya söylemeye kalkışacağım.

Müntesibîn-i Fenden

Vâsıf

MÜCTEHİDLER YETİŞTİRELİM

Mütercimi: A[ayın]**. F. Salâh**

İctihâd lügatta cehd ü meşakkati tahammül ma'nâsınadır, ıstılâhta ahkâm-ı şer'iyye-i fer'iyyeyi delâilinden istinbât için bezl-i makderet etmekten ibâret olmakla müctehid; o ahkâmı istinbât muktedir olabilecek derecede sâhib-i meleke olan zâta ıtlâk olunur.

Ömeru'bni'l-Hattâb Efendimiz hazretlerinin Ebî Mûsa el-Eş'arî'ye (الفهم الفهم عند ما يتلجج فى صدرك ممالم يبلغك فى كتاب الله ولا سنة النبى صلى الله عليه وسلم) kavl-i âlîleriyle[1] tavsiye ve kasdettikleri ictihâddır. Yani bir müslime bir emr-i dinî hâdis oldukta evvelen Kitâbullah sâniyen Sünnet'e ittibâ' edilir ve ol mes'ele hakkında Kitap ile Sünnet'te bir sarâhate dest-res olunamayınca ictihâd olunur. Bu hâle nazaran ictihâd İslâmiyet'in her müslime tahmîl ettiği bir farîzadır. Fakat erbâb-ı usûle ve fukahâ-yı kirâma ma'lûm olduğu üzere farz kılınan bazı tekâlîf-i şer'iyye aczin tahakkuku hâlinde sâkıt olacağından ve şerâit-i ictihâdı cem' ü ihâtadan ulemâ-yı zamâne âciz bulunduğundan zarûret-i acze binâen bu farz-ı kat'î de sâkıt olmuştur.

Sadr-ı İslâm'da ekser-i ulemâ şerâit-i ictihâdı hâiz olup avâm ise onları taklîd ederlerdi. Fakat sonradan şerâit-i ictihâd teyessür-nümâ-yı husûl olmamaya başlamış olduğundan müslimînin kâffesi âmme menzilesine tenezzül ederek taklîd ile mükellef oldular.

Bu iddia muvâfık-ı nefsü'l-emr değildir. Bizce taklîdin, bâb-ı ictihâdın seddiyle aklı ta'tîl etmenin esbâbı ikidir:

1) Kurûn-ı vustâdaki ulemânın mugâyeret-i fikriyyeleridir. Çünkü ulemâdan birinin bir mes'elede ahkâm u şerâitine tevfîkan vâki olan ictihâdında diğerleri –ilmen daha dûn mertebede oldukları hâlde bile– mahzâ taklîd ü mütâbaatı izzet-i nefs ü vakārlarına yediremediklerinden muârız kesilmiş ve bu sûretle lügat-i Arabiyye'de melekesi olmayan birtakım eâcim bu zümreye iltihâk ederek ihrâz edemedikleri o mertebe-i kusvâ erbâbına, erbâb-ı ictihâda tetâvül etmeğe başlamış olduklarından bâb-ı ictihâdı sedden ahsen bir vesîle bulunamamıştı.

Evvel zamanlarda ekser düvel-i İslâmiyye'nin lisân-ı Arabî ile mütekellim olmamaları sebebiyle ictihâda lâyık olduğu mertebe ehemmiyet verilmiyor ve bâb-ı ictihâdın seddinde bir fevkalâdelik görülmüyordu.

2) Bir siyâset-i câhilânedir. Bu siyâsetin rûhu ve mürevvicleri o vakitki yani dört yüz târîh-i hicrîsi hudûduna doğru zuhûr eden mülûk-i İslâmiyye'nin istibdâdıdır. Bu siyâsette din, ahkâm-ı dîn aramamalıdır, zîrâ bir müstebidin arzûsu, meyli, belki de menfaati bu babda âmil-i yegânedir. Bâb-ı ictihâd küşâde bulundukça hâkimiyet-i mutlakaya nâil olamayacaklarını, usûl ü nusûs-ı kat'iyyeden ahkâm u teâlîm-i şer'iyye istinbât ederek cumhûru ilzâm ve dine, ahkâm-ı dîne münkād edecek müctehidler bulundukça vakit vakit o ahkâm-ı dîniyye ve teâlîm-i şer'iyyeye inkıyâd ve mütâbaat mecburiyetiyle müstebiddâne hükümrân olamayan o mü-

[1] "Allah'ın kitabında yer almayan ve Resulünün sünnetinde bulunmayan bir konuda hareket ederken, kalbine doğanla amel etmede çok dikkatli ol!"

lûk-i müstebide; ulemâ-yı câhilenin muâraza ve akvâlleriyle nûrunu itfâ etmiş oldukları bâb-ı ictihâdı elleriyle büsbütün kapadılar.

İctihâd bir sirâc-ı hidâyet ve bir bâb-ı nûr u rahmettir.

Hazret-i Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye hitâbı ve bundan daha sarîh olarak risâlet-meâb Efendimiz'in Hazret-i Muâz'a olan kavl-i ma'rûf ve meşhûru bizim için bir delîl-i kâfîdir.

İctihâdın müslimîne farz olması bir emr-i kat'î olup bunda ihtilâf yoktur. Asıl ihtilâf aczin tahakkukuna mebnî bu farzın sukūt edip etmemesindedir. Burasını anlamak için evvelâ şerâit-i ictihâdı anlayalım ki onlar da dörttür:

1) Maânî ve aksâmıyla beraber ilm-i Kitâb'a vukūf
2) Metin ve senediyle beraber ilm-i Sünnet'i bilmek
3) İlm-i mevârid-i icmâı bilmek
4) Vücûh-ı kıyâsı bilmek

Şimdi hiçbir asrın bu şerâiti hâiz müctehidlerden hâlî kalmadığını muârızlarımıza söyleyecek olursak hemen vâdî-i inkâra saparlar bâis-i esefimizdir ki Hazret-i Osman'ın şehâdeti zamanından beri İslâmlar bu gibi ihtilâfâtta medâr-ı istinâd olacak kuvveti, tezâmun-ı dînî için zarûrî olan o kuvve-i kübrâyı kaybederek bu sûretle bir devr-i ihtilâle girmiş oldular, o mecâmi'-i dîniyye o cem'iyât-ı ilmiyye nerede kaldı?

[365] İşte bunun içindir ki, farîza-i ictihâdın sukūtu bahsinde muârızlarımıza mülâyemet ve mümâşât ederek bu bahsi muhtasar geçmekle beraber bir suâl îrâdından vazgeçemeyiz:

Suyun fikdânına mebnî farz-ı vudû sâkıt olursa da tûl-i müddet teyemmüm ile edâ-i salât etmek ve su taharrîsine sa'y eylememek câiz olur mu?

Alacağımız cevap hiç şüphe yoktur ki câiz değildir. Husûsiyle suyun bulunması ihtimâli mevcut olursa, binâenaleyh biz deriz ki mecmû-ı ümmete nisbetle farîza-i ictihâd-şerâit-i lâzımeyi hâiz zevâtın adem-i vücûduna binâen sâkıt olmuş farz edelim. Fakat evlâdımızı mertebe-i kusvâ-yı ma'rifete îsâl edecek, bu hâl-i atâlet ve derece-i inhitâttan yavaş yavaş kurtarabilecek bir ta'lîm-i ciddîye mazhar kılmak vücûbu bedîdârdır. İşte bu sâyededir ki tedrîcen vukū' bulacak teâlî ve tekâmül ile bu asırda olmazsa herhâlde gelecek asırda şerâit-i ictihâdı hâiz ve ictihâda kādir, evet artık o farîza-i mukaddeseyi îfâ edebilecek adamlarımız yetişir. Yetişince de kendimizi mecburiyet-i taklîdden, aklımızı da hâl-i muattaliyyetten kurtarmış oluruz. Hakkā ki biz müslimler ictihâda muktedir değilsek mertebe-i ictihâda vusûl vesâiline mâlikiz.

Müctehid olabilmek için bâlâda beyân olunan şerâit-i erbaayı biz başka bir üslûb ile üç şeyde hasredebiliriz:

1) Lügat-i Arabiyye'yi, elsineyi tullâba hâkim ve akl u müfekkirelerine râsih olacak bir ta'lîm-i sahîh ve ciddî ile öğrenmek.

2) Kur'ân-ı Kerîm ile sahîh sünneti ve a'mâl-i sâlifîn ile neş'et-i İslâm'ın tarihini –vehm ü te'vîl ve terdîd ile dûçâr-ı tezelzül olmayacak derecede– bilmek

3) Safâ-i nefs, ihlâs-ı kalb, tahâret-i hulk, isti'dâd-ı fıtrat.

Eğer bu üç şeyi ihâta edebilecek bir neslin yetişmesinden me'yûs olacak olursak kendimizi hayvânât-ı ucemâ menzilesine indirmiş ve bizim dîn-i mukaddesimiz ile millet-i İslâmiyyemize memât ile hükmetmiş oluruz.

Eğer evlâdımızı bu mertebe-i kemâle îsâl edebilmek için ulûm-ı müstahdeseden istiâne etmek tarîki bizim için lâ-büd ise işte "fenn-i usûl".. Fakat her şeyden evvel ictihâd ve istinbâta yardım için fehm ü ihâtası kolay, emsilesi kesîr amelî risâleler telîfine, kavâid-i ilmiyyeyi amelen tatbîke çalışmalıyız.

Biz ma'şer-i tüllâb-ı müslimînin en büyük ve nâ-kābil-i tahammül musîbetlerimizdendir ki fenn-i tefsîr ve hadîsi, ilm-i usûlü şurûh u havâşîsiyle tederrüs ve bu babdaki tahkikāt u tedkīkāt ile ömrümüzü izâa ettiğimiz hâlde o kitaplar müelliflerinin anladıklarını başka bir sûretle anlamaktan veya bir re'yi başka türlü görmekten memnû olalım.

O hâlde o âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i şerîfe ile mesâil-i usûliyye ile bizi neden bu kadar işgal ettiniz? suâlini üstâzımıza soracak olursak tefsir, hadis okumak hayr u bereketi îrâs ve kalbe nûrâniyet ilkā eder cevâbını alırız. Eğer üstâzımız daha fatîn ve dâhî ise bunlar yani tefsir ve hadis; zihinleri tenvîr ve nahiv, lügat, belâgat, fıkıh, mantık, kelâm gibi diğer ulûm u fünûna müteallik mesâili tezkîr ettiğiçün tefsir ve hadis okuyanlar ulûm-ı sâireyi kavâidine tatbîkte meleke peydâ ederek daha basîr ve "râsih fi'l-ilm" olurlar, cevâbını verir.

Buna nazaran tefsir ve hadise dâir müdevvenât dînimizi bize anlatacak kütüb-i ilmiyye değil birtakım tatbîkat kitapları demektir.

Maahâzâ tefsir ve hadis bahsini bir tarafa bırakalım ilm-i usûle ne diyelim yâ? Neden onun tahsîliyle bu kadar müddet it'âb-ı nefs ve izâa-i ömr ettik. Bir de "ilm-i usûlün semere ve gāyeti saâdet-i dîniyye ve dünyeviyyeyi ihrâz edebilmek için tâkat-i beşeriyye dâiresinden ahkâm-ı Rabbâniyye'yi ma'rifetten ibârettir" diyorsunuz o hâlde ömrümüzü sarf ile öğrendiğimiz bu ilmin beyân ettiğiniz bu semeresine vâsıl, evet saâdet-i dîniyye ve dünyeviyyeye nâil olmak için tâkatimizi bezl ile ahkâm-ı Rabbâniyye'yi öğrenmeye neden terk etmiyorsunuz? Hiç şüphe etmiyoruz ki üstâzın cevâbı medîd bir sükût olacaktır.

Bu sûretle ilm-i usûl öyle bir ağaca benzer ki ilmen ümmet ve felâsife-i fukahâ birtakım müşkilât iktihâm ederek onun garaz u tenmiyesiyle uğraşmış oldukları hâlde meyveleri idrâk edince iktitâf etmeyiniz demişlerdir.

Niçin o meyveleri iltikāt etmeyelim? O semereleri iktitâf etmeyeceksek neden bize de size de fâidesi olmayan işlerle hem bizi hem kendinizi yordunuz?

Hâsılı kelâm ictihâda mümânaat edenler zaman-ı hâzırda şerâit-i ictihâdı hâiz kimse bulunmadığını iddia edebilirler ise müslimînin artık ictihâd vesâiline dest-res ve kavâid-i usûliyyeyi tatbîke muktedir kılacak derecede bir tahsîl görmek iktidârından mahrûm olduklarını söyleyemezler.

Ümmet-i İslâmiyye'ye takdîm olunacak en büyük ve en faydalı hizmet mehâfil-i dîniyye ve medâris-i ilmiyyemize bu sûret ve usûl-i tahsîli te'sîse çalışmaktan ibâret bulunacak ve bu da ulûm-i taklîdiyyenin tarîkat-ı ma'hûde üzere tahsîlinden daha kolay olacaktır. Hepimiz görüyoruz ki ulûm-ı tak-

lîdiyyeyi tahsîl edenler bütün ömürlerini bu uğurda sarf ettikleri hâlde –pek azı müstesnâ olmak üzere– bir fâide-i kat'iyye elde edememişlerdir. Birçokları da ulemâ-yı taklîde ulemâ ıtlâkını câiz görmedikleri gibi ulûm-ı taklîdiyyenin kelâm içinde kelâm ve evhâm içinde evhâmdan başka bir şeyi müfîd olmadıklarını söylüyor ve ulemâ-i taklîdden münevverü'l-fikr olanlar hiç şüphe yok ki ulûm-ı sâireyi de tahsîl edenlerdir diyorlar. Ulûm-ı taklîdiyye ümmet-i İslâmiyye'yi bu cidâl-gâh-ı hayâtta diğer akvâma ve milel-i sâireye karşı gayet harec ü hatar-nâk bir mevkide durdurdu: Evet eslâfımızın, mütekaddimîn-i fukahânın görmedikleri birtakım turuk ve şürekât-ı ticâriyye teessüs, muâmelât-ı nâs tebeddül ve birtakım ahvâl teceddüd etmiş ve mukaddimînin ictihâd ve takrîr ettikleri ahkâmın tatbîki kesb-i usret etmiştir.

[366] Nikât-ı sevâim, ahkâm-ı rikâz, rakîk ve mükâteb ile nikâhlarına mütaallik ahkâm; hudûd-ı şer'iyye, zinâya şehâdet, kat'-ı tarîk, cihâd, irtidâd ahkâmı, ribâ, sarf ahkâmı, cinâyât u diyât mesâili nerede kaldı?

Bu inkılâb-ı azîm ve tebeddül-i küllîye bir nazar-ı lâ-kaydî ile bakarak ve omuzları silkerek [1](لاحول ولاقوة الا بالله) demek ve bu sûretle mühmel bir küme insandan ibâret kalmak mı? Yoksa (تحدثون ويحدث لكم) kavl-i me'sûruna mürââten ve [2](يَا اَيُّهَا الَّذِينَ امَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ) kavl-i şerîfinden itti'âzen hâdisât ve teceddüdât-ı vâkıaya bir nazar-ı hakîmâne ve müdekkikāne ile bakarak bazı ahkâmı bir delil ve hüccete ibtinâen terk ve vâkıât-ı hâdiseyi muktezeyât-ı zaman u maslahata göre usûl ve kavâid-i şerîata tatbîk etmek mi muktezâ-yı dîn ü vera'dır?

Bir de sorarız ey üstâz-ı fakāhet-simât!

Siz hem filân imam filânca kitabında şöyle demiş ve tilmîzi filânca zât da hâşiyesinde böyle tahkik etmiş diyor hem de o imâmın ictihâdına ve tilmîzi olan şeyhinizin tahkīkātına mugayir birtakım işlerle meselâ mehâkim ve mecliste, birtakım şürekât-ı iktisâdiyye vesâir husûsât-ı dünyeviyye ile iştigal ediyorsunuz. Acaba bu hal neden ileri geliyor? Hiç şüphe yok ki kütüb-i atîkada zamân-ı te'lîfleri ilcââtına tâbi' olarak münderic ahkâm-ı fer'iyyenin tatbîki imkânsızlığından neş'et ediyor. Çünkü mürûr-ı zamân ile tabâi-i insaniyye tegayyür etmiş, telîf olundukları zamanda yani edvâr u a'sâr-ı sâlifede tehaddüs etmeyen birtakım vâkıât u hâdisât zuhûr eylemiştir.

Ezmânın tegayyürüyle ahkâmın tegayyürü inkâr olunamayacağı esası dahi kavâid-i şer'iyyemiz îcâbâtındandır.

Muâmelât-ı nâsa taalluk eden bu vâkıât ve husûsât hâdise-i ticâriyyede medâr-ı amel ve hüküm olacak birtakım ahkâm-ı şer'iyyeyi delâil-i dîniyyemizden istinbât etmezsek o vakit bu muâmelât hakkında ne şer'-i şerîfe muvâfık bir hüküm verebiliriz, ne de bu a'mâlden hâsıl olacak nemâya, kazanca –pek vâsi' ve semâhatkâr olan şerîat-ı garrâmıza nazaran– helâl diyebiliriz.

Ulemâ-i mütekaddimîn, ilm-i usûlün semeresini istinbât-ı ahkâm olarak gösterdikleri hâlde müteahhirîn-i fukahâmız istinbât-ı ahkâma cevaz vermiyor. Fakat zamân-ı eslâfta tehaddüs etmemiş bir mes'ele hakkındaki hükm-i şer'î sorulacak olsa cevap bulunamıyor. Mucîb bu tevakkuf ve acziyle şerîat-ı garrânın ol babda bir hükmü ihtivâ edemeyecek bir derecede zayıf olduğunu söylüyor. Ve o mes'elenin sâillerin arzûlarına veya Avrupa kānûnlarına nazaran hâll ü tesviye edilmesini vâcip kılıyor.

İşte İslâmiyyet'e bundan büyük tahkīr, şerîat-ı garrâya, sâhib-i şerîata karşı bundan büyük küfrân-ı ni'met olur mu?

Yoksa edyânın âhiri ve cemi' ezmân u a'sârda ihtiyâcât-ı beşeriyyenin kâffesini câmi' ve zâmin olan dîn-i celîlimiz durur iken o mesâili hall için başka bir dinin sahâif-i ahkâmını mı karıştıralım?

Diğer müteşerri'lerin, kānûn vâzı'larının aklen bizden daha mütefevvık ve hükmen daha sahîh olduklarına zâhib olalım da nefsimizi hacr ve ni'met-i ilâhiyye olan aklımızı ta'tîl mi edelim?

Bahşâyiş-i Rabbânî olan din ve aklı imâte ve nûrlarını ıtfâ edip de bunun indellâh mûcib-i sevâb ve nezd-i İlâhî'ye vusûl için yegâne tarîk olduğunu nasıl iddia ederiz.

İşte bu mes'ele karşısında lâl ü mebhût kalacak ve lüzûmsuz hiddet ü şiddet gösterecek olan muârızları muharrir-i makāle insâfa da'vet eder. Ve onun da muâsırîn-i fukahâ için değil ümmet-i müstakbele-i İslâmiyye için tarîk-i ictihâdın lüzûm-ı temhîdini tasdîk ederek istinbât u ictihâda muktedir kılacak bir ta'lîm-i ciddînin te'sîsine sa'y u gayret etmelerini teklîf eyler.

el-Mağribî

"CEYŞÜ'L-USRE" NASIL TECHÎZ EDİLDİ?

Medine-i Tayyibe, hicret-gâh-ı Fahrü'l-Mürselîn ve reşkendâz-ı sipihr-i berîn olmadan evvel orada şehr-i şehîrin ahâlî-i kadîmesinden olan ve Hazret-i Mevlânâ tarafından:

دو قبيله اوس خزرج نام داشت
يك ز ديكر جان خون آشام داشت

beytiyle tarîf buyrulan Evs ve Hazrec kabîleleri bulunuyordu. Vaktâ ki o belde-i güzîn, dârü'l-karâr-ı Hâtemü'n-nebiyyîn olmak şerefini kazandı; yekdiğerinin kanını içecek kadar vahşiyâne bir hırs-ı intikam besleyen bu iki kabîle efrâdı arasındaki münâferet ve nifâk, nâşir-i tevhîd ve âmir-i ittihâd olan Peygamber-i sâhib-reşâdın feyz-i irşâdıyla dindârâne bir müzâheret ve ittifâka tebeddül etti.

Şu ittifâk-ı dindârâne ve ittihâd-ı müzâheret-kârâne sevkıyle hemen tarfetü'l-ayn denebilecek bir zamanda Hicaz'ın vahşî çöllerinden âvâze-i işrâk imhâ ve ıssız dağlarında Kelimetullâh i'lâ edildi.

Efrâdı ma'dûd ve dâiresi sûr-ı Medine ile mahdûd bulunan dîn-i İslâm bu sâyede aktâr-ı Cezîretü'l-Arab'a intişâr eyledi. Ekall-i kalîl olan müttehid muvahhidlerin [3](كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ) vaz'ında yek-dilâne hareketlerinden [4](تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى) tefrikasından kurtulamayan kabâil-i müşrike fırkaları dağılmaktan başka çâre bulamadılar.

[1] "Allah'tan başka kimsede güç ve kuvvet yoktur!"
[2] Tahrîm, 66/6.
[3] Saff, 61/4.
[4] Haşr, 59/14.

Ehl-i İslâm, kılıçlarıyla rüûs-ı ebdânı değil, rüesâ-yı tuğyânı kesti; oklarıyla sudûr-ı nâsı değil makām-ı vesvâsı deldi; mızraklarıyla kalplerden kan değil, kalplere iman akıttı.

Nûr-ı seher gibi yükselen ve yükseldikçe etrâf u âfâkı parlatan dîn-i mübîn, lemeât-ı feyz-â-feyziyle yedi sekiz sene zarfında hîre-sâz-ı müşrikîn oldu. Perdâne menişân-ı ezel, o nûr-ı tâbânın etrâfına koşuştu, şeb-pere tab'ân-ı takdîr ise vahşet-engîz ve zulmet-âmîz yerlere savuştu.

Dokuzuncu sâl-i hicrînin Recebi idi ki mevsimin yaz olması **[367]** münâsebetiyle Hicaz güneşi suhûr-ı cibâli yakıp eritecek derecede tâb-efşân oluyor, havaların kurak gitmesi zemîn-i rîgistânın feyz-i inbâtını kestiğinden Medine'de müdhiş bir kaht hüküm sürüyordu.

Hâlâ bile belde-i tayyibenin servet-i yegânesini teşkîl eden hurma mahsûlâtı henüz salkım hâlinde bulunduğundan muhtâcîn-i ahâlî, meyvelerin husûlünü müştâkāne bekliyordu. Bu esnâda idi ki Şâm tarafından bir kafile geldiği ve zeytinyağıyla un getirdiği şehr-i tayyibede duyuldu. Herkes şu kervanın vürûdundan istibşâr ettiği ve âilesine nafaka tedâriki için koştuğu sırada kafilenin muvahhiş bir haberi de hâmil bulunduğu işitildi. Lahm, Cüzâm, Âmile, Gassân gibi kabâil-i mütenassıra-i Arab'ın Rûm kayseri Herakl'a "Medine'de iddia-yı nübüvvet eden Muhammed öldü, ashâbı ise dûçâr-ı kaht oldu, Medine'yi teshîr etmek ve Mu'te vakasının intikamını almak için tam fırsattır" mealinde bir mektup göndermeleri üzerine Herakl Kubâd nâmındaki serdârı kırk bin kişilik bir ordu ile sevk etmiş, bu orduya zikrolunan kabâil de iştirâk eylemiş. Dehşetli bir kuvvet olarak Belkā mevkiine kadar gelmişler!

Şu haber, hakîkaten nasîbedâr-ı iman olmayan münâfıkîn ile karîbü'l-ahd bulunan bazı müslimîni tedhîş etti. Yeni müslümanlar, böyle teçhîzâtı mükemmel ve efrâdı kesîr bir orduya mukābele ve zafer kābil olamayacağını düşünüyor, münâfıklar ve bilhassa reisleri olan Abdullah bin Übeyy bin Selûl habîsi "Muhammed Rûmlar'la muhârebe etmesini oyuncak mı sanıyor, ben daha şimdiden gerek onu, gerek ashâbını esîr edilmiş ve iplerle bağlanmış bir hâlde görüyorum" hezeyânâtında bulunuyordu.

Ey ümmet-i Muhammed!

Bilirsiniz ki târîh, tekerrür-i vekāyiden ibârettir. Dikkat ediniz! Bin üç yüz on dokuz sene mukaddem, Medînetü'r-Resûl'ün uğradığı azim teshîre bugün vatanımız da ma'rûz bulunuyor. Şimâl tarafımızda henüz krallarına taç giydiremeyen Bulgarlar, cenûbumuzda daha birkaç yıl evvel darbe-i te'dîbimizi yiyen Yunanlılar, bir kısım memâlikimizi istîlâ etmek istiyor. İçimizde bulunan vatan-ı Osmânî'nin nân u nimetiyle perveriş-yâb olduğu hâlde a'dâ-yı vatana gayretkeşlikten kurtulamayan bazı alçak münâfıklar da bu istîlâyı teshîle uğraşıyor, düşmanlarımızı haklı göstermeğe çabalıyor.

Biz bunlara karşı lâkayd kalabilecek miyiz? Aslâ! Kalırsak ne olur bilir misiniz? Âtiyyü'z-zikr itâb-ı ilâhînin muhâtabı olmuş oluruz.

Bahsi ta'kîb ediniz:

Vatan muhabbetinin imandan ileri geldiğini ve muhâfaza-i vatana her mü'minin me'mûr olduğunu ümmet-i merhûmeye ta'lîm buyuran Peygamber-i vatanperverimiz, fırka-i teslîsin cem'iyyet-i tevhîd üzerine olan şu azmine mukābele için tekmîl ashâb-ı îmânın harbe hazırlanmalarını emrettiler. Fermân-ı Peygamberî Medine ahâlîsince bizzât fem-i saâdetten tebellüğ edildiği gibi mütecâvir-i kabâil-i müslimeye tahrîren teblîğ olundu. Fedâkârân-ı müslimîn fevc fevc belde-i mukaddeseye gelip toplandı. Hepsi hıfz-ı dîn için îcâb ederse ölmek ve hudûd-ı vatana mütecâvizâne atılacak adımlara cesediyle mânia teşkîl etmek emelini besliyordu.

Fakat menfaat-i şahsiyyesi, gayret-i dîniyye ve hamiyyet-i vataniyyesine galip olan bazı kesân ağırca davranıyor. Ve orduya iltihâk etmeyi, mezâhim-i seferi göze alarak düşmanla çarpışmayı kerîh görüyordu.

Böyleleri hakkında [1](مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ) hitâb-ı celîli nâzil oldu.

Müslümanlar!

"Size ne oldu ki fîsebîlillâh muhârebe için toplanın, denildiği vakit ağır davranıyorsunuz? Yoksa naîm-i âhiret dururken hayât-ı dünyâya mı râzı oluyorsunuz? Dünyânın metâ-ı hayâtı âhirete nisbetle kalîl ve ehemmiyetsiz bir şeydir" meâlinde olan bu âyet-i kerîmeyi nazar-ı dikkate alalım. Böyle bir itâba uğramamak için hudûd boylarına koşalım. Lâkin şimdilik buna hâcet yok. Lutf-ı ilâhî ile askerlerimiz serhadlerde birer şîr-i jiyân gibi kükreyip duruyor. Âvâze-i şecâatleri, kilâb-ı a'dâyı uzaktan uzağa av'aveye mecbur ediyor. Elhamdülillâh asâkir-i beriyyemiz mükemmel. Noksan ve muhtâc-ı teâvün bir şey varsa o da kuvve-i bahriyyemiz. İşte bir sebîl-i ilâhî. Bu yolda ağır davranmayalım. Nakden iştirâk sûretiyle donanmamıza yardım edelim. Pîşvâyân-ı dîn olan ashâb-ı güzînin üsve-i hasenesine iktidâya me'mûr değil miyiz? Onlar da mâlen bedenen fedâkârlıktan geri durmadılar.

Bakınız:

Ortalıkta kaht u galâ hüküm-fermâ olmasından ve hurma mahsûlâtının henüz iktitâf edilememesinden efrâd-ı müslimînin çoğu zarûrete mübtelâ, hattâ zâd-ı sefer tedârikinden bile âciz bulunuyordu. Nebiyy-i Kerîm aleyhi ve aleyhissalâtü vetteslîm Efendimiz, agniyâ-yı mü'minînin fukarâ-yı müslimîne yardım etmesini ve Müslümanlığın Hıristiyanlığa karşı çıkaracağı şu ordunun teçhîzâtına iâne edilmesini fermân buyurdular ve "Cennet Ceyş-i Usre'yi teçhîz edenler içindir" mealinde olmak üzere [2](مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ) tebşîrinde bulundular.

(Teçhîzi usret ve müşkilâtla mümkün olabilen şu orduya "Ceyşü'l-usre" deniliyordu.)

Ashâb-ı kirâm, Resûlullâh'ın emr ü tebşîri üzerine âdetâ kerem ü semâhat müsâbakasına çıktı. Sıddîk-i Ekber hazretleri dört bin dirhemden ibâret olan cemî'-i mâmelekini; Fârûk-ı âzam, emvâl-i mevcûdesinin yarısını bu ordunun teç-

[1] Tevbe, 9/38.

[2] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Vesâyâ, 34.

hîzi için îsâr etti. Cenâb-ı Osman ise dokuz yüz deve, yüz at verdikten sonra beherine bir altın sarf etmek üzere on bin kişiyi teçhîz eyledi. Daha sonra da bin altın getirip pîş-gâh-ı Muhammedî'ye döktü ve iltifât-ı cihân-derecât-ı Peygamberî'ye nâil oldu.

[368] Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri'nin "Resûlullâh'ı gördüm ki gecenin ibtidâsından sabâha kadar mübârek ellerini kaldırmış, İlâhî ben Osman'dan râzıyım sen de râzı ol diye duâ buyuruyorlardı" dediği kütüb-i ehâdîste zikrolunuyor.

Kezâ mâl-dârân-ı ashâbdan Abdurrahmân bin Avf kırk okka altın, Abbâs bin Abdilmuttalib ile Talhâ bin Ubeydillâh mâl-i kesîr ve Âsım bin Adiyy el-Ensârî yüz deve yükü hurma iâne etti. Ebû Ukayl Ensârî isminde hamiyetli bir fakir ise bir gece sabaha kadar su çekmek şartıyla elde edebildiği iki sâ' hurmanın birini orduya terk eyledi.

Nisvân-ı müslimîn de bu husûsta ricâl-i mü'minînden geri kalmadı. Hepsi kulaklarından küpelerini, boyunlarından gerdanlıklarını, kollarından bileziklerini, ayaklarından halhallarını çıkarıp iâne olmak üzere gönderdiler.

İşte şu müttehidâne ve fedâkârâne teâvün sâyesinde otuz kırk bin kişilik bir ordu teçhîz edilerek Sipehsâlâr-ı enbiyâ aleyhi ve âlihi efdâlü't-tehâyâ Efendimiz hazretlerinin maiyyet-i seniyyelerinde Tebük mevkiine kadar gitti ve koskoca bir Rûm devletine hudûd boyunda meydan okudu.

Orada epeyce müddet tevakkuf buyurulduğu hâlde düşmanla telâkī edilmedi. Çünkü ordu-yı hümâyûnun Medine'den hareketi duyulmuş ve evvelce Mu'te vakasındaki seyf-i İslâm'ın acısı henüz unutulmamış olduğundan gerek Rûmlar, gerek mütenassır Araplar ordu-yı müslimînin satvet ü mehâbetinden ürkerek geri dönmeye mecbur olmuştu.

Tebük'te yirmi gün kadar ikamet ve Eyle hükümdârı Yuhanna'dan senevî üç yüz ve Cerba ile Ezrah beldeleri ahâlîsinden yılda yüz altın cizye alınmak üzere musâleha akdedilerek şanlı bir sûrette Medîne-i Tâhire'ye avdet olundu.

Ey ümmet-i merhûme!

Bilirsiniz ki: Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve âlihî ve sellem Efendimiz [1](علیکم سنتی وسنة خلفاء الراشدین) hadîs-i şerîfiyle kendi âdât-ı seniyyelerine ve hulefâ-yı râşidînin harekâtına ittibâımızı emretmiştir.

Yine ma'lûmunuzdur ki [2](اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم) fermân-ı kerîmiyle âsumân-ı hidâyetin nücûmu olan ashâb-ı güzîne iktidâ etmek mûcib-i hidâyet olduğunu haber vermiştir. İşte Hulefâ-yı Râşidîn ve sâdât-ı ashâb-ı güzîn i'lâ-yı Kelimetullâh ve hıfz-ı belde-i Resûlullah için teşkîl edilen bir ordunun teçhîzine ne kadar fedâkârâne çalıştıklarını öğrendik, Hazret-i Osman hakkında şeref-vâki olan iltifât ve daavâtı okuduk.

Ey ağniyâ-yı millet!

Siz de o iltifât ve daavâta mazhar olmak istemez misiniz? Emvâl-i dünyeviyyenin îsârıyla niam-i uhreviyye kazanmak arzu etmez misiniz? Tabîîdir ki böyle bir şeref-i uzmâyı arzû etmeyen olamaz. O hâlde muhtâc-ı tekemmül bulunan donanmaya iâne ediniz.

Emin olunuz ki bunun için vereceğiniz mebâliğ, cennetten yer mübâyaasıçün papalara verilen paralara katiyen benzemez.

Bu [3](اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ) nazm-ı celîli mûcebince Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn ile ibâd-ı mü'minîn arasında vukūa gelecek bir bey' u şirâdır.

Ey fukarâ-yı ümmet!

Siz de bir gecelik mesâîsinin nısfını fî-sebilillâh iâne eden Ebû Ukayl hazretlerini taklîd edemez misiniz? O, Ebû Ukayl ki verdiği iânenin kılletinden herze-guyân-ı münâfıkînin hedef-i istihzâsı olmuş, lâkin ulüvv-i cenâbını takdîren "İâne i'tâsıyçün semere-i gayretlerinden mâadâ bir şeyi olmayanları münâfıklar istihzâ ediyor. Hâlbuki Allah onlarla istihzâ eder ve onlar için azâb-ı elîm vardır" meâlindeki [4](وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ) tehdîd-i Rabbânîsi nüzûl etmiştir.

Bir günlük - semere-i sa'yinizin yarısıyla memdûhîn-i ilâhiyyeden olmaya can atmaz mısınız? Bedîhîdir ki bunun için bir yevmiyenizi değil, birçok günlük kazancınızı fedâ edersiniz. O hâlde vereceğinizin kılletinden çekinmeyerek iâneye iştirâk edin. Cenâb-ı Hak [5](مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا) buyuruyor. Azlar, ind-i ilâhî'de bereket peydâ eder, sevâbı çoğalır.

Ey millet-i necîbe!

Zenginlerimiz Hazret-i Osman'a, fukarâmız Cenâb-ı Ebû Akîl'e tatbîk-i hareketle fedâkârlıkta bulunsun ki ashâbın iânetiyle teçhîz edilen ordu-yı saâdetin Rûm hudûdunda Rûm devletine meydan okuduğu gibi teâvün-i millî ile alınacak (yâdigâr-ı millet) de geride, o emvâc-ı muhavvife arasında bîkes bir kazâzede gibi çırpınan cezîremize[6] saldırmak isteyen canavarlara karşı tefevvuk-ı bahrîmizi te'mîn etsin, satvet ü şevket-i milliyyemizi göstersin.

Bir zaman donanmalarımızın husûsî bir cevelân-gâhı olan Bahr-i Sefîd'in beyaz köpüklerini yararken sagîr-i cihângî-rânesiyle yaygaracı ve şımarık bir kavim olan Yunanlıların kulağına:

Tâ altı asırdan beri târîh-i beşerde
Evsâf-ı hamâsetle adı şanlılarız biz
Yunanlılara şöylece ihtâr ederiz ki
Şark'ı Roma'yı mahveden Osmanlılarız biz

âvâze-i tahaddîsini îsâl etsin. Bâkī:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى[7] وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى[8]

Tâhirü'l-Mevlevî

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü'l-İlim, 16.
[2] Fahreddin Razi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* 1420, Beyrut, 2, 252.
[3] Tevbe, 9/111.
[4] Tevbe, 9/79.
[5] En'âm, 6/160.
[6] Girit adası.
[7] "İyilik ve takvada yarışınız!" Mâide, 5/2.
[8] "Doğrulara uyanlara selâm olsun!" Tâhâ, 20/47.

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

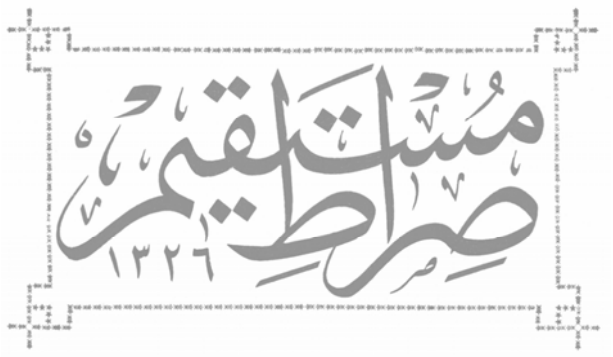

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

17 Şubat 1910 7 Saferü'l-Hayr 328 Perşembe 4 Şubat[1] 325 **Üçüncü Cild - Aded: 76**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

[– 5 –]

Nâşir-i mütecâsirin "ifâde-i mütercim" ünvânı tahtındaki ebleh-firîbâne sözleri makālât-ı sâlifemizde teşrîh olunarak mâhiyet-i hakīkīyyesindeki gışâve-i tezvîr ref' ve agrâz-ı bed-hâhânesi kābil-i setr ü te'vîl olmadığı meydân-ı alâniyyete vaz' olundu. Artık bundan böyle Dozy'nin akāid-i İslâmiyye hakkındaki isnâdâtının fıkra fıkra redd ü ibtâline şürû' ediyoruz.

Sâbıkan ifâde kılındığı üzere isnâdât-ı mezkûrede zerre kadar şâibe-i hakîkat olmadığı gibi hiçbir iddiânın da delil ve bürhâna benzer bir şeyle te'yîd olunduğu yoktur. Belki öteden beri dîn-i mübîn aleyhinde neşriyatta bulunan misyonerlerin akvâl-i mücerrede, tahkīmât-ı cidâl-kârânesi hücec-i kat'iyye menzilesinde telakkī olunduktan başka en büyük istinâdgâh noktası "Müslümanların a'nane-i târîhiyyesi böyle diyorsa da benim buna itimâdım yoktur" gibi inat ve mükâbere ibrâzından ibâret olduğu meydandadır. Tükenmekten muarrâ en vâsi' sermâyesi de "İftirâ ediniz, iftirâ ediniz! İftirâların tevâlîsiyle zihinlerde izler kalır" makāl-i mel'anet-iştimâline riâyeten ifk ü iftirâdan ibârettir. İşte Dozy cenapları bu sermâye-i kâsidi bol bol sarf ederek üssü'l-esâs-ı nübüvvet ve risâlet olan vahy-i Rabbânî, Kur'ân-ı Kerîm-i Samedânî aleyhine ölçüsüz, endâzesiz küfürler, bühtânlar saçmış savurmuştur.

Ancak mebnâ-yı İslâmiyyet'i hâl-i tufûliyyetinde bir ilm-i hâl-i sagîr kırâatiyle muahharen birkaç tarih parçaları mütâlâasına münhasır kalıp da esâs-ı dînden, siyer-i pâk-i Hazret-i Nebevî'den bî-haber olan şahs-ı bî-iz'ân, bi'l-iltizâm bî-taraflığı i'lân olunan bir ecnebî doktor lisânından bu takım tezvîrâtı işitmesiyle mahz-ı hakîkat kıyâs edeceği, mâyesi de biraz bozuk oluverince zâten zayıf olan imanı dûçâr-ı tezelzül olacağı emr-i tabîîdir.

Binâen alâ zâlik tezvîrât-ı vâkıanın cerh ü iptâliyle fesâd-ı melhûzun önünü almaya bezl-i mesâî erbâb-ı iktidâra farîza-i zimmet olmuştur.

Eser-i mezbûrda doğrudan doğruya sıfât-ı ulûhiyyete, hakāik-i nübüvvet ve risâlete âit münâkaşât bulunmadığı cihetle biz de bu mebâhis-i âliyyeye dâir tedkīkāt ile iştigâl etmeyeceğiz, *Risâle-i Hamîdiyye* tercümesini okuyanları şimdilik bundan müstağnî addediyoruz. Ancak saded-i aslîye şürû'dan akdem risâlet-i Ahmediyye'ye müteallik şükûk ve şübehâtı dâfi' bir mukaddime temhîdine lüzûm görmekteyiz. "Ve minallâhi'l-hidayeti ve'r-reşâd."[2]

Mukaddime

Nübüvvet – İnsanları hayır ve salâha irşâd ile te'mîn-i saâdetleri için cânib-i ilâhîden ıstıfâ buyurulan zât-ı şerîfin sıfat-ı aliyyesidir. Bu ıstıfâ-yı Rabbânînin alâmet-i bâhiresi bu iddia ile irşâd-ı enâma kıyâm eden zâtın medâr-ı ıslâh-ı umûmî olacak malûmât ve kemâlât-ı hârika ile teferrüd etmesi, zaman halkının vâsıl olabildiği terakkıyyât-ı ma'neviyyede cümlesine hâiz-i rüchân olup hiç kimseden istimdâda müftekır olmamasıdır.

Istıfâ-yı mezkûrun faydası –mücâzât ve mükâfât-ı uhreviyyeyi teyakkunla– ihrâz-ı haşyet ve ıslâh-ı niyyet vâsıta-

[1] Metinde sehven Kânûnisâni yazılmıştır.

[2] "Doğruya ulaşma ve hakīkate erişme ancak Allah'ın yardımıyladır."

sıyla efrâd-ı beşeriyyenin terbiyye-i ahlâkiyyeleri süratle ilerlemektir. Zîrâ onların zâhiren ve bâtınen müstakīm ve sâlih ve hukūk-ı vâcibeye mürâ'î olmaları nübüvvetin delâlet ettiği yevm-i âhire iman etmelerine mütevakkıftır.

[370] Yekdiğerine irtibât-ı tâm ile murtabıt bulunmaları ile beraber burada imân-ı billâh kaydı terk, yalnız yevm-i âhire iman zikrolunuyor. Çünkü ma'rifet-i zât ve sıfât-ı ulûhiyyet tahsîl edebilmek için insanın akl-ı selîme mâlikiyeti kâfîdir, delâlet-i enbiyâya ihtiyaç yoktur. Ama dâr-ı âhiretin kat'iyet-i sübûtu ihbâr-ı enbiyâ sâyesinde bilinmektedir.

Binâenaleyh te'sîs-i nübüvvetten maksad-ı aslî yevm-i âhiri tasdîke sevk ve irşâd ile nâsın ahvâl-i husûsiyye ve umûmiyyelerini ıslâh etmekten ibârettir. Zîrâ onlar yüzler, belki binlercesine cehd ü gayret etmiş olsalar ıslâhât-ı mutlûbeyi kendiliklerinden elde edemezler.

Enbiyâ-yı izâmın en güzîde ve müctebâsı, bin üç yüz bu kadar seneden beri âlem-i İslâmiyyet'in ez-dil ü cân metbû' ve muktedâsı bulunan Peygamber-i zî-şânımız Muhammed Mustafâ "sallallahu aleyhi ve sellem" Efendimiz hazretlerinin nübüvvet ve risâletleri safahât-ı ekvânın her zerresinde parlamakta olan âsâr-ı feyz-bahşâ-yı inâyât-ı sübhâniyye şehâdetiyle hûrşîd-i cihân-tâb gibi bâhir ve bedîdâr olmasına mebnî isbât ve îzâh külfetinden tamamen âzâde bulunmaktadır.

İslâmiyet'in ulviyetini nâtık bulunan bu şehâdet-i kātıa-i kevniyye tevâlî-i a'sâr u edvâr ile teceddüd ve teâlî ettikçe risâlet-i Muhammediyye'nin kudsiyyeti revnak-pâş-ı sudûr-ı erbâb-ı basâir olmakta devam ediyor.

Binâen alâ zâlik bugün çâh-ı muzlim-i cehl ü nâdânînin en derin zâviye-i ka'riyyesinde bunalmış, menâbi' ve mecârî-i zülâl-i İslâmiyyet'e vukūftan bîgâne kalmış olanlardan başka hiçbir ferd bu husûsta giriftâr-ı tereddüd olamaz.

Mehâsin-i İslâmiyyeden bu mertebe gâfil ve câhil olan kesân-ı bî-iz'ân ise ulûhiyet-i mukaddesede bile dûçâr-ı hayret oluyorlar.

İşte esâtîn-i hükemâ ve esâtize-i ulemânın ulûhiyet ve nübüvvet isbâtı vâdîsinde icâle-i aklâm, idâre-i kelâma mecburiyet hissetmeleri mahzâ bu nevi' insanların ahvâlini mülâhazadan münbaistir. Biz de bu ma'zerete müsteniden şu evrâkta hayât-ı Muhammediyye, siyer-i sâmiye-i nebeviyyeden bâis-i istifâde-i ihvân, bâdî-i tezâyüd-i itmînân olacak sûretle bahsediyoruz. Zikredeceğimiz şeyler alel-ekser münkirleri tebkît ve ilzâma medâr olan ahvâle münhasırdır.

Evvelâ Nebiyy-i zîşân Efendimizin hil'at-ı nübüvveti iksâ buyurulmaları hengâmında güzerân olan ahvâl-i akvâm u ümem velev icmâlen olsun göz önüne alınmak iktizâ eder ki i'mâr-ı âlem, ıslâh-ı şuûnât-ı Benî Âdem husûsâtındaki müessir-i meşkûre-i mes'adet-perverânesi, bi'set-i mübârekelerinin fevâid-i lâ-tuhsâsı enzâr-ı uli'l-i'tibârda tamâmen âşikâr olsun.

Birçok asırlardan beri beynennâs hüküm sürmekte bulunan teşaub-i ârâ ve taaddüd-i ehvâ te'sîrât-ı dehşet-efzâsıyla müşâgabât-ı dîniyye, münâzaât-ı mezhebiyye çoğalmış, nûr-ı hakîkatin intimâsıyla âfâk-ı âlemi zulmet kaplamışdı, âlemde nevi nevi bid'atler ve türlü türlü fırkalar peydâ olarak bil-hassa İbâhiyyîn ve Dehriyyîn mezhebleri revâç bulmaktaydı. Tesvîlât-ı şeytâniyye ile her emr-i bâtıl ayn-ı hak tanılır, heyâkil ve evsân, suver ve sulbân* ma'bûd diye tapılırdı. Sun'-i beşerle vücûd bulan temâsîlde ulûhiyet farz olunur, lâhûtun nâsûta hulûlü mahz-ı hakīkat tevehhüm edilirdi.

Avâm-ı beşer rüesâ-yı rûhâniyyede rubûbiyet sıfatıyla nâibiyyet, saâdet ve şakāvet-i uhreviyyeleri bâbında keyfe mâ-yeşâ hâkimiyet vücûdu i'tikādında bulunarak şân-ı rüesâyı fevkalbeşer i'lâ ile makamlarına karşı mebhût olup kalmışlar, onlar da bu i'tikād-ı sahîften istifâde ile ittibâ'-i mezheblerini dereke-i süflâya indirmişler, menâfi'-i şahsiyyelerine muvâfık ahkâm-ı hıll ü hurmet vaz' ederek tuğyân ve tecebbürün derece-i kusvâsına varmışlardı. İttibâ, cehâlet-i âmiyâne içinde boğularak selâsil-i zillet ve esâretle bend edilmiş, rüesâ metâmi'-i nefsâniyyelerini istîfâ, huzûzât-i behîmiyyelerine tevessülde her kayıddan âzâde kalmış idi.

Binâberîn aslı yoktan birtakım müşkilât-ı mezhebiyye ihdâs ederek müşâcerât-ı daime tevlîd, nüfûs ve emvâl-i halk üzerine vesâit-i gûn-â-gûn ile tasallutlarını tezyîd ederlerdi. Memâlik ve büldânın her tarafında kâin ahâlî bu ahvâl-i pür-ehvâlden hâlî değillerdi.

Bilâd-ı Arabdaki vahşet ve cehâlet ise bütün cihâtını ihâta etmiş, orası her yerden ziyâde her fenâlığa cilvegâh olmuştu, beyne'l-kabâil gasb u gārât, sefk-i dimâ gibi a'zam-ı cinâyât, sû-i i'tikād, redâet-i ahlâktan mütevellid her türlü seyyiât ortalığı kaplamış, hiçbir mahalde rahat ve âsâyiş kalmamıştı. El-hâsıl bütün dünya yeni baştan ıslâha muhtaç bir hâle gelmişti. Bu ifâdâtımız tahlîlât-ı şi'riyye, tasvîrât-ı vehmiyye değil, belki bilâ-şüzûz bütün erbâb-ı vukūfun ittifâkına mukārin, tevârîh-i umûmiyyenin şehâdetiyle sâbit, gayr-ı kābil-i inkâr hakāik-i kat'iyye cümlesindendir.

İşte dünyâ ve mâ-fîhâ kâmilen hâlât-ı vahşiyâne ve müstebiddâneye inhimâkle giriftâr-ı şûriş ve hizlân, hayret ve dalâleti artıracak zulümât-ı hâile içinde ser-gerdân olan akvâm ve ahâlî ellerinde kalmış, her türlü şürûr ve âfâta cilvegâh olarak şîrâze-i intizâmdan çıkmış bulunduğu âvân-ı zucret-iktirânda iksîr-i rahmet-i Hudâ, Cenâb-ı Sultân-ı Enbiyâ "aleyhi ekmelü't-tehâyâ" Efendimiz mehd-ârâ-yı âlem-i şuhûd oldular.

Bi-hikmetillah yetîm olarak neş'et edip tehzîb ve terbiyelerine i'tinâ edecek pedere mâlik olmadıkları gibi kendilerini îkāz ve irşâd eyleyecek muallim ve nâsiha da aslâ mukārin olmamışlardır. İçlerinde okur, yazar kimse pek nâdir olan kavim ve kabîlesi efrâdı gibi kendisi de ümmî idi, fakat

كفاك بالعلم فى الا مى معجزة

فى الجاهلية و التأديب فى اليتم

nazm-ı âlîsi müfâdınca hârika nev'inden olarak mebde-i tufûliyyetlerinden itibâren gayet edîb ve halūk oldukları gibi vahy ü ilhâm-ı Hudâ sâyesinde hakāik-ı ulûma da âşinâ kılınmışlardı. Binâenaleyh bazı asfiyâ-yı ümmeti gibi kendi haklarında "ümmîlik" evsâf-ı mâdiheden ma'dûd olmuş ve bu vasıfla enbiyâ-yı sâlifînden kesb-i imtiyâz etmiştir.

* Zamm-ı sad ile salîbin cemi'dir.

[371] Erbâb-ı cidâl ve inkâr berâhîn-i kātıa-i nübüvvete karşı başka diyecek bulamadıklarından mükâbere vâdîsine saparak kırâat ve kitâbetle iştigâl ve bu vâsıta ile tahsîl-i kemâl buyurmuş olmalarını iddiâ etmişlerse de bu iddiânın butlânı vücûh-ı âtiyye ile zâhir ve âşikârdır:

1) Ânifen ifâde kılındığı üzere gayet ender kimseler ba'de'l-istisnâ kavim ve kabîleleri hep ümmî, kırâat ve kitâbetten bî-behre oldukları emr-i muhakkaktır.

(هُوَ الَّذِی بَعَثَ فِی الْأُمِّیِّنَ رَسُولًا)[2] (مِن أَنفُسِهِمْ)[1] nazm-ı celîli ile de daha o zaman i'lân buyurulmuştur. Kendisinin yetimliği ve fakirliği de bu îtiyâd-ı umûmîye ilâve olunduğu halde taallüm-i kitâbet ve kırâaate dâî bir sebep gösterilemez. Hemşehrîleri içinde ekall-i kalîl olan eşhâsa münhasır, o zaman halkınca zâid ve gayr-ı müsmir addolunan cihete sarf-ı evkāt edeceğine kendisi gibi akl u kiyâset sâhibi bir zâtın te'mîn-i maîşete çalışması daha ma'kūl değil midir?..

2) Ta'lîm-i kırâat ve kitâbet az vakit zarfında elde edilemez. Muntazam bir dâr-ı tahsîl bulunmayan zaman ve mekânda ise daha ziyâde müşkil olur. Bu halde bilâ-mûcib öyle bir arzuda bulunmuş olsalardı katlanacağı ziyâde meşakkatten başka iştigâlleri herkesçe malûm olmak, hiç olmazsa bir defa görülmek îcâb etmez miydi? Ümmîliklerini alâ rüûsi'l-işhâd i'lân ettikleri halde hiçbir muârız zuhûr etmemesi iştigâl-i mezkûrun adem-i vukūuna delîl-i kat'î olmaz mı?

(Bu hakīkatin i'lânına dâir[3] (وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ) nazm-ı celîlinde irtiyâbı mübtelîne tahsîs ile ümmîliğin şart-ı esâsî-i nübüvvet olmadığı da ifâde buyurulmuştur. Ma'nâ-yı şerîfi: Habîb-i Ekremim! Kur'ân'dan evvel sen kitap okumaz, elinle yazı yazmazdın. Böyle olmasaydın mübtiller dûçâr-ı irtiyâb olmağa yol bulurlardı. Ama muhık ve münsıf olanlar bu halde de senin risâletinde tereddüd etmezlerdi. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'e me'haz olabilecek bir kitabın ortada mevcut olmadığını herkes bilir.)

3) Kendisine bu yolda emek sarf etmiş bir kimse bulunsaydı Resûl-i Ekrem hazretlerinin onu gayet muhterem tutarak ashâb-ı kirâmına tercîh etmesi, hattâ o kimsenin bu hizmetle teşerrüf ettiğini bazı akrânına olsun söylemesi emr-i tabîî idi. Böyle bir muâmele veya muhâvere vukūu isbât olunmak kābil midir?

4) Gerek hâne-i saâdetlerinde, gerek hâriçte bir şey yazmak için kâğıt ve kalem tedârik ettikleri görülmüş değildir. Hîn-i taallümlerinde müşâhede olunmamak ihtimâli farz olunsa bile ba'de'n-nübüvve şuûnât-ı mühimmede yazacağı şeyler –yazarken olmasa bile yazdıktan sonra olsun– behemehal velev merak ve tetebbu' edenlerden bir kişi tarafından müşâhede olunmak lâzım gelirdi. Böyle bir müşâhede iddiâsına dâir velev rivâyet-i zaîfe der-miyân eden var mıdır?

5) Vukūu farz olunan böyle bir taallüm eğer ileride da'vâ-yı nübüvvet maksadına zerîa kılınmak fikriyle ihtiyâr edilmemiş idiyse o halde ketm ü ihfâsı değil, bilâkis iftihâren i'lân ve izhâr edilmesi iktizâ ederdi. Çünkü bunun bir meziyet olduğu kābil-i inkâr değildir. Yok, eğer iddiâ-yı nübüvvet ve risâlet maksadıyla olması farz olunuyorsa böyle bir tedbîr ve hîlekârlığın ilelebet hâl-i kitmânda kalması nasıl tecvîz olunur?

Tedâbîr ve hiyel ihtirâ'ına âşinâ, bil-vücûh mücerreb ve dânâ olan en büyük siyâsiyûn-ı felâsifenin tertip etmiş oldukları hiyel ve desâyis bile mürûr-ı zamânla meydana çıkmış, âlemde hiçbir sırr-ı nihân mektûm kalmamıştır. Bu halde kendisine has bir menzil ve me'vâsı olmayıp bir müddet amcası Ebû Tâlib nezdinde, muahharen Hatîcetü'l-Kübrâ hânesinde sâkin olarak hiçbir vakit gözden nihân olmayan Nebiyy-i Zî-şân Efendimizin hâriçle taalluku âşikâr olan herkesin merâk ve teftîşini câlib bulunan tedbîr-i mefrûzları ebediyyen mestûr kalmak, alâ-tevâli'l-ezmân hiçbir serrişte zuhûr etmemek tasavvur olunabilir mi?

El-hâsıl ol hazretin yetimlikleri gibi ümmîlikleri de emr-i sâbit ve kat'î, kābil-i iştibâh olmayan bir hakīkattir. Muârızların hilâfına dâir iddiâları hezeyân-ı mahmûm nev'inden başka bir şey olamaz.

Bununla beraber vilâdet-i seniyyelerinden itibâren hiçbir lâhza himâye-i Sübhâniyye, vikāye-i Samedâniyyeden mahrûm kalmamış, haklarında eltâf ve inâyât-ı Rabbâniyye tevâlî edegelmiştir. Nasıl ki sûre-i Duhâ'nın hâvî olduğu[4] (أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى. وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى. وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى.) âyât-ı celîlesinde bu ahvâl kendisine tezkîr buyurulmuştur.

İşte mahzâ bu sâyede envâ-ı dalâl ve evhâm, fesâd-ı ahlâk-ı akvâm ile âlûde ve bütün hakāik-ı ilmiyye pûşîde bulunan devr-i fetret ve hengâm-ı câhiliyyette, hem de putperestlik gibi emr-i bâtıla münhemik ve hurâfât-ı mahzâya mu'tekıd ve mütemessik bir kavim ve aşîret içinde imrâr-ı hayat eden bir zâtın bulunduğu muhîtin te'sîrât-ı seyyiesine kapılması muktezâ-yı hâl ve âdet iken hâlât-ı şâyia ve âdât-ı kabîhadan evvel ol hazretin zât ve sıfâtında zerre kadar nâçîz bir eser görülmemiş, nekāyisten ma'dûd cüz'î bir leke zuhûr etmemiştir. Belki ehil ve ekāribinin bulundukları sîrete tamâmen muhâlif, onların hatt-ı hareketlerine külliyyen mübâyin bir meslek-i hakîmâne ve müstakīmâne ittihâz ve iltizâm buyurarak mebde-i tufûliyyetleri zamanından i'tibâren vicdân-i pâklerini rehber-i reşâdet edinmiş, ferd-i âferîdenin kavl ü fiiline mütâbaat etmemişlerdir.

Daha mebde-i ömürlerinde vesenîlik mebgūzları olup bir defa olsun saneme taptığı, amcalarına iştirâkle ma'bûdât-ı bâtıla ihtifâlâtında bulunduğu görülmüş değildir. Kavim ve aşîreti şürb-i hamr ile sekrân, ingımâs-ı şehevât ile müstağrak-ı isyân olurlardı. Kendisi onlardan uzaklaşıp daima inkâr-ı kalbî üzere bulunurdu.

Onlar abes ve bî-fâide şeylerle iştigâl, mesâil-i vâhiyyeden dolayı bazen nâire-i harbi iş'âl ederlerdi. Ol hazret ise aslâ iştirâk etmez, onlarla beraber bulunmazdı.

[372] Bir beyit veya kasîde inşâdı üzerine muâsırları vecde gelerek raks ederler, hora tepelerdi. Fakat kendisi

[1] Âli İmrân, 3/164.
[2] Cum'a, 62/2.
[3] Ankebût, 29/48.
[4] Duhâ, 93/6-8.

aslâ müşâreket buyurmazdı. Bu halde şân-ı vâlâ ve sîret-i mübârekeleri neden ibâretti?

Resûl-i Ekrem'in şan ve sîretleri de pek âlî idi. De'b-i şerîfleri ciddiyyet ve istikamet, seciye-i seniyyeleri sıdk u emânete mülâzemet idi. Bu secâyâ-yı girân-bahâları daha reyeân-ı şebâbetlerinde ma'rûf olmağla bütün kabâil arasında sâdık ve emîn ünvânlarıyla mümtâzdı. Me'kel ve menâkih gibi umûr-i tabîiyyede de ifrât-perverliği yoktu. Meselâ bir genç ne kadar mühezzib ve münevverü'l-fikr olsa hevesât-ı nefsâniyyeden tecerrüd edemez, ol hazret ise devre-i şebâbetlerini yaşlı bir kadın ile imrâr etmiş, ilk zevceleri Cenâb-ı Hatîce ile yirmi seneden ziyâde müddet birlikte yaşamış, müşarün-ileyhânın vefâtına kadar başka kadın tezevvüc etmemiştir. (Sonraki tezevvücleri hep bir hikmet ve maslahata mebnî vukū' bulduğunu izâh edeceğiz.)

Kable't-tezevvüc dahi kemâl-i iffet ve tahâret üzere olup bir genç kadına ibrâz-ı aşk u muhabbet gibi münkerâttan bir şey irtikâb ettiği yoktur.

Efrâd-ı kabîleleri ise aşk-ı zenân ve ibtilâ-yı şehevâtta galeyân ile gayet ma'rûflardır. Nasıl ki kasâid-i meşhûreleri de buna şehâdet etmektedir. Alelekser kasâid-i kadîme-i Arab belagatin "teşbîb" dedikleri sanat yani ma'şûkanın mehasin-i evsâfını zikre mübâderet ile bed' olunduğu ma'lûmdur. –mâba'di var–

Manastırlı İsmail Hakkı

ASR SÛRE-İ CELÎLESİ'NİN TEFSÎRİ

Allah'a karşı olan imanını fakat bizim bu beyân ettiğimiz tarzdaki imanını kaybeden adamın giriftâr olacağı hüsrânın en ufak derekesi kudret ve azameti ekvânı muhît olan Kādir-i Mutlak'a kemâl-i i'timâddan ileri gelen kuvve-i azimden mahrûm kalmasıdır; mahrûm kalacağı nimetin en hafif derecesi de şedâide ma'rûz olduğu zaman rûhun en büyük medâr-ı istinâdından cüdâ düşmesidir, musâb olacağı hasarın en nâçiz mertebesi ise hevesât-ı müşettitte arasında mütehayyir kalarak teveccüh etmesi îcâb eden veche-i kemâli gösterecek hâdîden nâ-ümîd olması, içinden çıkamayacağı bir şebistân-ı hayrete düşmesidir.

Artık hangi mahrûmiyet bundan büyük olabilir? Ayn-ı mahrûmiyetten ümmetler de efrâd gibi nasîbedâr olur.

A'mâl-i sâliha alelekser îmân-ı sahîhe tâbi olur. Bununla beraber halk içinde şu zannı da besleyenler vardır ki: İman ef'âle te'sîri olmayıp bâtında kalan bir hayâli, bir mâhiyyet-i mücerredeyi ifâde eder bir kelimedir; yahud bir şahsın diğerinden medâr-ı temeyyüzü olmak üzere ittihâz etmiş olduğu i'tikāddır; bir müslimin kendisinin ehl-i tevhidden olduğuna, Hazret-i Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in ümmetinden bulunduğuna i'tikād ederek milel-i sâireden temeyyüz etmesi gibi. Kezâlik her dinde bulunan insanların o dinden zannettikleri her şeye i'tikād etmekle beraber kendilerini o dinin muktezâsınca harekete mecbur görmemeleri gibi. Böyle bir iman sâhibini hüsrândan kurtarmaz. Şüphe yoktur ki necât için amel-i sâlih lâzımdır. A'mâl-i sâlihayı ise yukarıda icmâlen beyân ettik. Bu a'mâli edâ etmeyenlere gerek dünyâda gerek âhirette teveccüh edecek hasar kadar büyük hasar olamaz. Hüsrâna o ma'nâyı verdikten sonra bittabi anlaşılır ki o, imanı kaybedenlerin amel-i sâlihi terk eyleyenlerin kâffesine şâmil olacaktır; ister bunlar kendilerine enbiyâ tarafından teblîğ vâki olduğu halde gösterilen doğru yoldan sapmış olsunlar; ister ehl-i fetret denilen takımdan bulunsunlar; yahud bugüne kadar hiçbir da'vete mazhar olmasınlar, müsâvîdir. Zîrâ ayet-i kerîmedeki hüsr, hüsr-i âhiretle mukayyed olduğu gibi, hüsr-i âhiret de ebediyetle tahdîd edilmiş değil; âyâtın sarâhatinden şu çıkıyor ki mü'minlerden olmayan, yahud a'mâl-i sâlihada bulunmayan hâsirdir, yani dalâlettedir, yahud hirmâna mahkûmdur.

Bunun ise hangi zamanda, hangi mekânda olursa olsun; hangi hal üzere bulunursa bulunsun, bütün sunûf-ı beşere şâmil olacağında şüphe yoktur.

Sûre-i celîlede ümemin, efrâdın hüsrândan necâtını kâfil olabilecek erkânın ikisi zikrolunduktan sonra diğer iki rükün daha vârid olmuştur ki bunlardan her biri efrâdın teâvünüyle tamam olabilir. Ferd-i vâhid için müstakillen onları edâ kābil değildir. Bu iki rükün ise tevâsî bil-hak ile tevâsî bis-sabrdır. Zîrâ tevâsî ancak müteaddid eşhas tarafından olabilir. O halde adedi ne kadar çok olursa olsun efrâd-ı ümmet için her biri tanıdığı sâir efrâda hakkı taleb ve iltizâm ile bütün şuûnunda sabr u metâneti ihtiyâr ile vasiyette bulunmadıkça hüsrândan necât yoktur. Eğer şahs-ı vâhid bu vazîfeyi edâ eder de başkasına vasiyette bulunur, lâkin diğerleri onun îfâ ettiği bu farîzadan geri durur ise cümlesine behemehâl dünyâda hüsrân gelecektir. Zîrâ bir ümmetin kısm-ı a'zamı haktan, hakka da'vetten gafil olur; kalplerdeki seciye-i sabr u metânete zaaf tareyân ederse hiç şüphe yoktur ki o ümmetin üzerine bâtıl müstevlî olur; efrâdın azmi zayıf düşer; hâli fenâlaşarak nefsini girîve-i helâk ü izmihlâle düşürmüş olur [1](وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً). Lâkin âhirete gelince oradaki hasar yalnız farîza-i vasiyyeti edâ etmeyene, yahud o vasiyeti dinlemeyene kabul etmeyene âit olur. Eğer o vasiyeti îfâ eden adam sözünün mesmû' olması için muhtaç olduğu vesâili elde etmez de muhâtabının adem-i kabûlü kendisinin nasîhat husûsunda ittihâz ettiği tarîkten ileri gelirse, yani o nesâyihi başka bir yolda edâ ettiği takdirde kabûlü me'mûl olursa, o zaman âhiretteki hasardan kezâlik onun da hissedâr olması lâzım gelir. **[373]** Münkerâtın taammümünü gördükleri halde ağzını açmayan, önünü almak için kendilerinde hiçbir hareket görülmeyen bir ümmet hakkında hangi necât mutasavver olabilir? Münkerât ise efrâdın fesâdını, ümmetlerin izmihlâlini mûciptir.

Tevâsî' bil-hak ile tevâsî bis-sabra iki emir dâhil oluyor ki biri emir bil-ma'rûf diğeri nehiy anil-münkerdir. Zîrâ hak ile vasiyette, hakka da'vette bulunan adam bâtıldan nehy etmedikçe bu vazîfeyi tamamıyla edâ etmiş olamaz. Kezâlik a'mâl-i sâlihanın meşakkatlerine sabr ile tavsiyede bulunan

[1] Enfâl, 8/25.

adam a'mâl-i rezîlenin mesâvîsini, a'mâl-i hasenenin terkinden husûle gelecek avâkıbı beyân etmedikçe maksûda zafer-yâb olamaz. İşte Cenâb-ı Hak emir bil-ma'rûf nehiy anil-münkerden ibâret olan bu iki rüknü de tevâsî bilhak tevâsî bis-sabr rükünlerine tevdî eylemiş; efrâdından her biri hisse-i istitâatına düşecek miktarda bu farîzayı edâ etmeyen bir kavim için dünya ve âhirette hüsrândan necât olamayacağını bize takrîr etmiştir. Îrâd eylediği kısım ile de bu haberi bize te'kid buyurmuştur ki ne bu haberde tecevvüz vardır, ne de zımnındaki emirde müsâmaha. İmdi hüsrândan kurtulmak isteyen her bir ümmete şu farzı edâ etmek vâcib olur ki o da hayrı tavsiye, şerri nehiyden, yahud tevâsî bil-hak ile tevâsî bis-sabrdan ibârettir. Eğer bir ümmetin ahlâk ve âdâtına ârız olan bir inkılâb netîcesi olarak hayr-hâhâne vesâyâyı kerîh görmek, veyahud tevâsî bil-hayr farîzasını edâda müsâmaha göstermek felâketi meydan alırsa bu hal o ümmete hasarın teveccühüne, dünyada zillet ve helâkin, âhirette nedâmet ve azâbın vürûduna bir delildir.

Ümmetin böyle bir müsâmahasını gördüğü halde ıslâhından âciz olduğuna binâenaleyh meydandaki fenâlığa yalnız kalben buğz etmek sûretiyle kendisinin hüsrân-ı dünyevîden olmasa bile hüsrân-ı uhrevîden kurtulacağına kāil olmak hiç kimse için câiz olmaz. Bugünkü müslümanlardan bir kısmı, husûsiyle ulemâ sınıfı buna zâhib olmaktadır. Halbuki bu zehaplarında pek büyük hatâ ediyorlar. Avâma karşı daima nasîhatte bulunmadıkça onların işmi'zâz göstermelerine bakmayarak doğru yolu her zaman beyân eylemedikçe bu vazîfesizliğin îcâb edeceği mes'ûliyetten, yani mahzâ sözlerinin mesmû' olmaması, halkın kendilerinden yüz çevirmekte bulunması özrüyle ukūbet-i ilâhiyyeden necât bulacaklarını zannetmeleri ne büyük hatâdır!.. İşte va'd-i ilâhî sâdık, haber ise müekkeddir; te'vîle hiç yol yoktur. Bu ulemâdan bir kısmı [1](مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ) hadîs-i şerîfi ile ihticâc etmek istiyorlar. Lâkin bize kalırsa deriz ki emir bil-mârûf nehiy anilmünkeri terk husûsunda bu hadîs-i şerîf ile ihticâc sahîh değildir. Zîrâ rü'yeti hâlinde bir münkeri tagyîr bir emr-i hâssa taalluk eder ki o da muayyen bir şahıstan sudûr eden muayyen bir münkerdir. Halbuki bazen bir sebeb-i mahsûstan dolayı muayyen bir şahsa karşı edilecek muâmelede müsâmaha cihetine gidilir: Meselâ zaleme-i mülûktan, yahud umerâdan birine bunu terk et, bunu yapma çünkü münkerdir; yahud şunu yap zîrâ ma'rûftur, demek şöyle dursun, size evlâ olan şu yapmış olduğunuz işi yapmamaktır, yahud keşke şunu yapmayaydınız, gibi bir söz söylemek bile muhtemel değildir. Çok zamanlar bu kabîlden bir söz o zâlimin tehevvürüyle kāilin helâkine sebep olur.

Lâkin emir bil-mârûf nehiy anil-münker yalnız böyle mahdûd bir dâire dâhilindeki münkerin tağyîrini talebe münhasır değildir. Belki câmilerde, yollarda, çarşılarda, meclislerde, husûsî ictimâlarda, el-hâsıl ahbâb ile vukūa gelen musâhabelerde îrâd edilecek va'z ü nasîhati de şâmildir.

Buna ise herkes kendi miktârına göre kudret-yâb olabilir, o halde alel-ıtlâk emir bil-mârûf nehiy anil-münker farîzasını edâdan âciz olduğunu zannetmek kimse için mümkün olamaz. Zîrâ şu beyân ettiğimiz vücûhun kâffesinden âciz bir adam nasıl bulunabilir ki aczin bu derekesine hayvanlar bile varamaz.

Şu kadar var ki gerek ulemâya, gerek ulemâdan görünenlere bu farîzayı edâ için hâlin, zamanın, ihtilâfât-ı akvâmın îcâb ettiği vesâili de elde etmek vâciptir. Bu vesâitin en birincisi kendilerinin târîh-i sahîhi, akvâmın sûret-i zuhûruyla ikbâl ve izmihlâllerinden bâhis ulûmu, ilm-i ahlâkı, ilm-i ahvâl-i rûhu, el-hasıl efkâr-ı bâtıla kulûba nasıl yol bulur, akıl ile hakkın beyni nasıl tevfîk olunur, menâfi'-i dünyeviyye ile menâfi'-i uhreviyye nasıl birbirine takrîb, nefisler şerden cihet-i hayra doğru ne sûretle imâle edilir, buralarını anlamak için lâzım gelen ulûmu öğrenmektir. Eğer bunların kâffesini öğrenmezler ise halkın vebâlini kendileri yüklenmiş olurlar. Da'vâ-yı acz de bir fayda te'mîn etmez. Zîrâ kīl ü kāl ile münâkaşa-i elfâz ile o kadar zaman heder ediyorlar ki ulûm-ı sahîhada tebahhur eylemelerine bâliğan mâ-belağ kâfîdir. İşte kendileri de selef-i sâlihin tutmuş olduğu meslek dâhilinde taleb-i ilm etsinler, Cenâb-ı Hak onlara zahîr olmağı kâfildir. Lâkin emr-i ilâhîyi edâdan âciz kalmalarına sebep olacak bî-lüzûm mebâhis ile ifnâ-yı hayât ettikleri için nezd-i ilâhîde şâyân-ı kabûl bir özürleri olamayacaktır. Daha doğrusu bunlar mazeretlerinin kabul olunmasını değil, üzerlerine bir belâ-yı âsumânînin nüzûlünü beklemelidirler! Hattâ emir bilmârûf nehiy anilmünker farîzasını bi-hakkın edâ etmek, halkı bâtıldan alıkoyup hakka, mülevvesâttan men' edip tayyibâta sevk eylemek için insanın arz üzerinde seyr ü sefer etmesi, kalkıp kürenin tûlünü arzını ölçmesi, âsâr-ı ecnebiyye içinde mensûb olduğu millete nâfi' şeyler var ise ahz, muzır şeyler varsa müdâfaa için ecnebî lisânları öğrenmesi îcâbât-ı zamâneden olsa ulemâ için bu husûsta olanca istitâatlerini sarf etmek vâcib olur. Zâten birinci karn-ı hicrîden dördüncü karn-ı hicrîye kadar gelip geçmiş **[374]** eslâf içinde ulemâ-yı asrın bu husûsta üsve ittihâz edecekleri ne kadar büyük adamlar vardır! Yoksa mahzâ işin kolay tarafına gitmek için buna muhâlif olarak iltizâm edilen düşüncelerin kâffesi bir yığın şeytânî vesveselerdir ki Kur'ân'ın maânî-i beyyinesine nazar-ı im'ân atf etmekten ulemâmızı alıkoyar, rahmet-i Rahmân'a mazhariyetten mahrûm bırakır.

Merhûm Şeyh Muhammed Abdûh
Mehmed Âkif

İSTİKBÂL İSLÂMLARINDIR... İSLÂMİYET'İNDİR

Kānûn-ı azamet-i hilkatin ihtivâ eylediği esrâr-ı lâ yetenâhiyyenin asırlardan beri büyüyüp gelen mihr-i ma'rifetle tenvîr edilebilen nukūt-ı muzlimesi arasında nazarlarımızda münkeşif ve müncelî olan bir hakîkat.. Bir hakîkat-i ulviyye

[1] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Îmân, 20.

var ise o da azamet, heybet-i ilâhiyye.. Kuvvet ve kudret-i samedâniyyedir.

Her zerrede hayret-bahş-ı ukūl nice kavânîn gizleyen bu azamet, bu kudrete karşı beşeriyet zânû-be-zemîn-i tahayyürle i'tirâf-ı acze şitâbân oluyor.

Öyle kavânîn-i mükemmele.. Öyle desâtîr-i muazzama ki beşeriyet onların tedkīk ve tetebbu'uyla nokta-i âlü'l-âl-i medeniyyete vusûl için çabalıyor.. Hakīkate tekarrüb için uğraşıyor.

Şüphe bir nûra doğru koşmaktır
Hakkı tenvîr ukūl için haktır

diyen bir Türk şâirinin bu büyük sözüne işte beşeriyet bugün imtisâl-i harekete uğraşıyor.

Evet!.. Sütre-i ebsârımız esrâr-ı hilkat ve hayâtı bize göstermek lütfunda bulunmadı. Onun için bir nûr.. Bir nûr-ı ulûhiyyet.. Bir nûr-ı ehadiyyete doğru koşuyoruz. Çünkü "Hakkı tenvîr, ukūl için haktır."

Tedkīk ve tetebbu'uyla beşeriyetin nokta-i kemâle doğru suûduna sebep olacak bu kavânîn, mahkûm-i acz ü cehâlet olan milel ve akvâmı ziyâ-yı hayât-bahşâsıyla canlandırıyor.. Uyandırıyor.. Onları da tarîk-ı temeddüne sokarak süratle hatve-endâz olmalarını emrediyor. Zîrâ bir zaman gelecek ki bu hakāyık-ı ulviyyeye âşinâ olmayan bir ferd kalmayacaktır. Çünkü âyîne-i âlem bize mahkûm-i atâlet olan bir milletin pâyidâr olduğunu göstermiyor. Cümlesi hufre-i inkırâzın vâdî-i muhavvefine doğru sukūt ile nâ-bûd olmuşlardır.

İşte nokta-i hakīkate doğru koşa koşa bir zaman gelecek ki kamerin parlak şuââtıyla münevver bir gecede kubbe-i eflâkin manzara-i hayret-bahşâsıyla gaşyolan bir çiftçi tarlasının bir köşesinde dürbünüyle, teleskobuyla bu azamet, bu heybete nigerân olacak. Kitâb-ı âleme yeni bir hakīkat, yeni bir kānûn ilâvesi için uğraşacak. Herkes tedkīk ve tetebbu'-i âleme koyulacak. Nice terakkıyât-ı mühimme ile bugün vücûduna ihtimâl tasavvur edemediğimiz hakāyıka dest-res olunacak. Sükkân-ı semâ ile konuşulacak, onlarla hembezm-i vifâk olarak kesb-i ülfet ve ünsiyyet edilecek. Beşeriyetin bugün önüne geçemediği gayr-ı kābil-i şifâ emrâz-ı vahîmenin her birine birer dârû-yi âcil keşf ü ensâl-i âtiyye-i beşerin emn ü istirâhatlerine müteallik husûsât onlar doğmadan istihzâr olunacak. Hepsi, hepsi için çalışılacak, hepsi vücûda gelecek, muhît-i medeniyyete duhûl ile merkez-i medeniyyetin o cân-fezâ, o rûh-efza manzara-i bedâyi'-nümûnuna hayretle karışık bir inşirâh ile atf-ı enzâr edilecek... Vel-hasıl tam ma'nâsıyla hakīkat enzâr-ı beşeriyyet önünde arz-ı çehre-i ibtisâm eyleyecektir.

Fakat işte bir büyük söz ki onu hiç hâtırlarımızdan çıkarmayalım:

"Her hatve-i terakkī hudûd-ı İslâmiyyet'e tekarrübdür"

Öyle ise tasavvurâtımızın husûlü ânında –ki nokta-i âlü'l-âle vusûl-i beşerdir– âlem, küre-i İslâmiyyet'in ziyâ-yı latîf-i safâ-bahşâsıyla münevver olacak, beşeriyet o nûr-ı hakīkīden istifâza-i hakīkat eylecektir. İslâmiyet'in üssü'l-esâs-ı metîni terakkī, daima terakkī değil midir?...

Öyle ise işte o nokta-i âlü'l-âl.. Evet, beşeriyetin çabalaya, çabalaya gitmek istediği o nokta-i hakīkat, esrâr-ı hilkat ve hayâtı keşifle azamet ve kudret-i Rabbâniyyeye karşı kuvvet ve kudret-i beşerin menzile-i hîçîde olduğunu anlamak; acz-i beşeri idrâk etmektir.

Bugün henüz, deryâ-yı bî-pâyân olan ulûmun kenarına vâsıl olanların nokta-i hakīkate doğru pervâz etmeleri için bir şehper-i ihtişâm keşfolunamadı.

İşte o şehper-i ihtişâm İslâmiyet'in desâtîr-i mübîni arasından bütün âlem-i medeniyyeti hayretlere gark ederek çırpına, çırpına çıkacak ve enzâr-ı beşeriyyet önünde sahne-i hakīkati bütün kuvvet ve şa'şaasıyla tecellî ettirecektir.

Bunu büyük bir i'timâd, bir i'timâd-ı kavî ile söylüyorum.

Zîrâ kānûn-ı azamet-i hilkatin tedkīk ve tetebbu'uyla tedvîn edilen ve bugün kütübhâne-i irfân-ı beşeri tezyîn eyleyen ulûm u fünûn-ı hâzıranın kesb-i hakīkat etmiş nazariyât ve düstûrâtından bir noktası bile 1300 sene evvel beşeriyetin nokta-i kemâle vusûlü için rehber olmak üzere âlem-i gaypten gönderilen Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın ihtivâ eylediği hakāyık-ı ulviyyeye mübâyin düşmemiş ve belki te'yîd ve tevsîk eylemiştir.

[1](...وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ...) nazm-ı celîliyle bize aradığımız hakīkat-i ulviyyenin o kitâb-ı meknûnda mündemic olduğunu ihbâr buyuran ulûhiyet, yine bizi o sâha-i tedkīk ve tetebbu'umuza vaz' eylemiş olduğu nice bin âyât-ı beyyinât ile hakīkate doğru koşmakla mükellef kıldığı için büyük bir i'timâd ile diyoruz ki bu kitâb-ı ulviyyet-nisâb ukde-i esrârı çözecek, muammâ-yı hilkat ve hayâtı halledecek, binâenaleyh İslâmiyet envâr-ı şa'şaadârıyla âlemi ihâta eyleyecektir.

[375] Evet.. Yakın bir âtî bu parlak günlerin şuûn ve vekāyi-i hayret-efzâsına masdar olacaktır.

Filhakika ulûm-ı tabîiyye ve felsefiyyenin meşhûd-i bâsıra-i hayretimiz olan terakkıyyâtı sâyesinde fikr-i dinînin en mühlik düşmanları olan maddiyyûn iskât olunmakta ve mahlûkat ve mükevvenâtın madde ve kuvvet gibi iki yed-i amyâ-yı tabîattan müteşa'ib değil, belki kudret-i bâliğa-i samedâniyyesine ukūl-i beşerin ihâtası mümkün olmayan Hâlık-ı Vâhid'in eser-i sun-i ulûhiyyeti olduğu yine Avrupalılar tarafından müdâfaa edilmektedir.

Evet.. Ulemâ-yı rûhiyyûn, Sâni' ve Mübdi'-i Ezel'in kuvvet ve haşmet-i lâ-yemûtunu fennin bugünkü terekkıyâtıyla tasdîk ediyorlar. Kavânîn-i lâ-yetegayyer tabîatın, bir tesâdüfün sâha-i cilveger-i zuhûra attığı bir düstûr-ı azamet-nümûn olamayacağını, tesâdüfün bunda icrâ-yı ahkâm edemeyeceğini ef'âl-i hayâtiyyenin kānûn-ı tekemmülün mihanikî bir teâmülü olamayacağını ve binâenaleyh mevcûdiyet-i beşeriyyenin hayât-ı ebedî ve kemâlât-ı sermedîye mazhariyetle mümtâz olduğunu delâil-i kaviyye ile ortaya koyuyorlar. Öyle ya.. Madde ve kuvvet ma'raz-ı teceddüdât olduğu ve binâberîn cism-i maddîmiz envâ-ı tekallübât ve tebeddülâtla tahavvül eylediği halde şahsiyetimizin idâmesi ne ile tefsir olunur?.. Ve husûsiyle madde-i uzviyye-i dimâğiyyemizin mazhar-ı teceddüdât olduğı fennen sâbit iken

[1] En'âm, 6/59.

hâtıramızın pâ-ber-cây-ı sebât olmasını ne ile izâh etmeli?.. Şüphe yok ki bizi idâre eden, cism-i maddîmizin gayrı ve tahallülât-ı uzviyyeden masûn ve mahfûz bir kuvve-i hârikulâde, bir cevher-i masûnü'l-indirâstır. Öyle ise madde, vâsıtasız hayâtı sâha-i kevne atamayacağı gibi bu cevher-i müessirden iftirâkı hâlinde dahi eczâ-yı ferdiyyesine bit-tahallül münkasem olacağı vâreste-i reyb ü gümândır. İşte o şahsiyetimizi, şahsiyet-i ma'neviyyemizi idâme eden cevher, (rûh)tur.

Hezârân ye's, hüzün, keder!.. Ki bütün bir hakāyık 1300 sene evvel Furkān-ı Mübîn ile pîş-gâh-ı tedkīk ve tetebbu-i beşere vaz' olunduğu halde vâdî-i müdâfaa-i hak ve hakīkate sell-i seyf-i hâme ederek atılanlar yine Avrupalılar oluyor. Fennin o hayret-bahş-i ukūl nazariyâtını tetebbu eyleyenler.. Netâyicini bu hakāyık ile tevfîke uğraşanlar yine Avrupalılar oluyor.

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın muazzam düstûrları arasından bu hakāyıkı ortaya koymaya, onları fennin hakīkat kesb eden nazariyâtıyla tevfîke kimse cehd ü gayret etmiyor. Yâ Rab nedir bu inhitât-ı ilmî!.. Yok mu?.. Bir yed-i beyzâ-yı cânfezâ ki vech-i münîr-i İslâmiyyet'i şa'şaa ve azametiyle enzâr-ı yâr u ağyâr önünde göstersin... Şarktan garba, şimâlden cenûba kadar nûr-ı mübîn-i İslâm ziyâ-yı hayât-bahşâsıyla âlemi istîlâ eylesin... Of!... Yok mu?.. Bir mütefekkir-i İslâmî ki kitâb-ı âlemin sahîfe-i evvelinin bâlâ-yı azametini tuğrâ-yı garrâ-yı İslâmiyyet'le tevşîh ve tevsîk eylesin...

Bütün bu hazâin-i âmâle kavuşmak.. Evet; karîb ve muhakkaku'l-vukū' olan bu saltanatlı günleri görmek için artık o devre-i atâletin üzerine bir pûşîde-i nisyân çekerek âtîye.. istikbâle doğru tevcîh-i enzâr eyleyelim. Şimdiden dört el ile birer meş'ale-i fenn ü ma'rifet tutmaya cehd edelim. Zîrâ:

İstikbâl İslâmlarındır... İslâmiyet'indir.

Evet .. artık âmiyâne fikirlerden .. esâtîr ve hurâfâttan .. kuyruklu yıldızlarla teşe'ümden .. köşe bucaklarda fal baktırmaktan .. *Nasreddin Hoca* .. *Kan Kal'ası* hikâyelerinden vazgeçelim de hakīkati .. daima hakīkati ... araştıralım. Pîşgâh-ı tedkīk ü tetebbu'umuza vaz' olunan âsâr-i beyyinâtı tetebbu' edelim... Yürüyelim.. Nokta-i hakīkate doğru pervâz için yürüyelim.

Dârü'l-Fünûn-ı Osmânî'ye Mensûb

Hasan Fehmi

DİNSİZLİK DE BİR MARAZ-I RÛHÎDİR

– Muhâsebe muharriri Ferid Bey'e–

Kardeşim, 28 Kânûnisânî 1325 ve 75 numaralı *Sırâtımüstakīm*'de; musâhabenizi okudum. Ne güzel müdâfaa, ne tatlı yazılar...

Hakīkaten bütün varlığımızı, mevcûdiyet-i milliyyemizi, dînîyyemizi rahnedâr edecek ve belki yeni yetişmek üzere bulunan gençlerimizin, yeni, taze olduğu kadar da işlenmemiş bulunan fikirlerini bozacak; karanlık uçurumlara, göre, göre bile bile yuvarlatacak olan doktor.. Hayır doktor değil dinsizliğin kondüktörü bulunan Dozy'nin; İslâmiyet lafz-ı celîli altında toplanmış olan milyonlarca belki daha fazla bir mecmaı gücendirecek, bazılarını da perîşan bir izmihlâle sevk edecek olan sâf bir mefsedetle meşbû' yazılarına karşı yürüttüğünüz musâhabeyi kendimce, benim fikrimce pek güzel, pek doğru, hem de pek haklı buldum.

Hele orada Jules Soury ve buna tebaiyyet gösterenlerin ne nazarla bu kâinâtı görebildiklerinden bahsedişiniz ayn-ı hakīkattir. Hem öyle bir hakīkat ki: Bugün fennin, tıbbın iki kere iki dört edercesine âlem-i medeniyyete fırlatıvermiş olduğu doğruluklardandır.

Beşer hilkati îcâbı tabîîdir. Gözleri görür, kulakları işitir; burnu, hiss-i şâmmesi vâsıtasıyla kokuları anlar; bir şeyin lezzetini hiss-i zâikasıyla duyar; bacakları ile yürür; elleriyle bir şey kaldırır; tutar; atar, îcâbında yine bu âlet-i müdâfaasıyla kendini himâye, vikaye eder.

Kalbi, vücûdunu irvâ ve iskā eden damarların adedini doldurmak, o heykel-i hayâtînin cân-ı hakīkīsi olan kanı her tarafa mütesâviyen ve mütekâfiyen sevk edebilmek için, muayyen vakitlerde, zamanlarda muntazaman ve mütefâsılan atar.

[376] Mide, hazmını bilir; karaciğer hâsıl edeceği şekerin, gudeydât ifrâz ve ifrâğ edeceği mâyiânın miktârını tanır, fazlasından tevakkī eder. Akciğerler dakikada kaç şehîk ve zefîr icrâ edeceğini ve ne miktar müvellidü'l-humûza alıp ne kadar hâmız-ı karbon tard edeceğini kendisine vârid olan pis kanı ne sûretle tasfiye edeceğini pek ezelden ta'lîm etmiştir.

Em'â harekât-ı devriyyesinin uzviyete bir menfaati olduğunu takdîr ederek icrâda kusûr etmez. Hazmolunan yemeklerin ne miktârı massolunacak, ne miktârı kana karışacak ve ne miktârı hârice tard olunacak malûmdur.

Belki rûhun; hâvass-ı hamsenin ve daha beşerin izhâr-ı acz ettiği, bilemediği nice merâkizin makarrı; pek nâzik bir uzv-ı mühim olan dimâğ; vukūât-ı hayât-ı dâhiliyye ve hâriciyyeyi hissederek bizi haberdâr eder.

Şimdi bunlardan birinin ifrât veya tefrîte varması yahud bu hâl-i tabîî diye gördüğümüz, tanıdığımız ahvâlin başkalaşması bittabi bir hâl-i marazîden başka bir şey olamaz. Fenn-i hâzır da böylece kabul ediyor.

Bugün her düşünen, her uğraşan teslîm eder ki: Kâinâtı Jules Souryler gibi ifrât derecede görenler; dini Dozyler gibi ehemmiyetsiz addedenler bir maraz-ı aklî ile me'ûf olduklarına şüphe istemez.

Çünkü: Fen, mâdem ki yürümeyi hâl-i tabîî addedip de felci, hiç yürüyememezliği bir maraz diye telakki ediyor; o halde beşeriyetin tâ ibtidâsından beri mevcûdiyetini gördüğümüz, okuduğumuz, işittiğimiz dinliliğin bir hâl-i tabîî ve bunun hâricinde olan dinsizliğin de bir hâl-i marazî olduğunu kabulde tereddüd etmez.

Bazen beşer mübtelâ olduğu emrâz-ı asabiyye veya akliyye netîcesi tabîatının hâricinde görür, işitir, konuşur; bazen de tek bir hayâl-i muzâaf olarak göze çarpar. Bu bir galat-ı hissî olduğu gibi dini de hiç olarak görmek havâss-ı tabîiyyesinin bir tagayyürât-ı maraziyyeye dûçâr olduğunu ifhâm eder.

O halde beyne'l-beşer tanıyabildiğimiz, görebildiğimiz ve bizde, mahkeme-i kübrâ-yı adâlet olan dimâğımızda; yer etmiş, iz bırakmış olan ahvâl-i tabîiyyeden bellediğimiz hâlâtın bir şekl-i âhara inkılâbı nasıl bir maraz ise pek eski hattâ her şeyden eski olan dini de bir nazar-ı nefretle görenler emrâz-ı asabiyye, akliyye ve rûhiyye müntesibîn ve mütehassısları indinde bir mecnûndan farkları yoktur.

Bunlar ancak âlemde, her şeyde kendilerini görürler; kendi fikirlerini beğenirler; fikir-i uzmâlık benlik bunlarda temerküz etmiştir.

Binâberîn bunların sözleri hem kānûnen hem de şer'an makbûl olmadığı gibi beşeriyete bu maraz-ı şibhü's-sârînin sirâyetine bi't-taklîd meydan vermemek için tecrîd edilerek kendi menfaatlerine tedâvî olmak içindi. İkâmetgâhları olan dârüşşifâya göndermekten başka, fikrimce çâresi yoktur zannederim.

"Makriköy" ***Giridî D. S**[sad]**. K**[kef]*

TEBYÎN-İ HAKİKAT

Sırâtımüstakīm'in geçen haftaki nüshasında tıbbiyeden (M. Nuri Dücânî) isminde bir efendi tarafından serd edilen mütâlaât küliyyen hilâf-ı hakīkat olduğu gibi kısm-ı askerîde de bu isimde hiçbir efendi yoktur. Tabâbet bütün ulûm ve fünûnun esas ve mâderidir. Biz tıp talebeleri hasbe'l-meslek fen ve felsefenin her bir cihetlerini okumuş, onlarla tenvîr-i zihin etmiş olduğumuz için, her türlü hakīkati idrâk edecek bir dimâğa, mütefekkir, münevver bir dimâğa mâlik bulunduğumuz için dîn-i celîlimizin edyân-ı sâireye olan rüchâniyyetini ve aralarındaki fark-ı azîmi takdîr edenlerdeniz. Binâenaleyh hakkımızda vâki olan şu isnâdâtı kendi nâmımıza şiddetle reddederiz.

Umûm Tıbbiye-i Askeriyye Talebeleri

ÂLEM-İ İSLÂM

EDHEM RUHİ BEY'İN TEVKİF VE TAHLİYESİ

Hemen her nüshasını hukūk-ı İslâmiyye'yi müdâfaaya hasreden Filibe'de münteşir *Balkan* refikimizin muharrir-i muktediri mücâhid-i şehîr Edhem Ruhi Beyefendi'ye karşı Bulgar hükûmeti tarafından evvel ve âhir revâ görülmekte olan muâmelât-ı i'tisâfiyye bu son günlerde her türlü hudûd-ı tahammülü tecâvüz etti. Koca mücâhidin nihâyet tevkifine kadar gidildi.

Bulgar hükûmet-i hâzırasının tavır ve mişvâr-ı garîbi ve muâhedât ile müemmen hukūk-ı İslâmiyyeyi lâ-şey telakkī ederek mahv ü izâasını dâhil-i dâire-i iktidârı farz etmekte olması malûm ise de âlem-i medeniyyete karşı hukûk-ı muhtereme-i beşeriyyete bu derecelerde açıktan açığa taarruza cür'eti me'mûl ve muntazır olmadığından Edhem Ruhi Bey kardeşimizin tevkifi haberi muhîtimizde azîm hayretler, teessürler husûle getirmiş ve bu hayret ve teessür çok geçmeden muhık bir hiddete münkalib olarak Edirne ve İstanbul'da ictimâlar, telgraflarla mürâcaatlar vukū' bulduğu gibi hükûmet-i Osmâniyyece de tecâvüzât-ı vâkıadan dolayı teşebbüsât-ı tebaa-perverânede bulunulmuştur. Nihâyet Bulgar hükûmeti yapılan yolsuzluğu şekl-i kānûnîye ifrâğ ederek bidâyeten ittihâz olunan tevkif karârını esbâb-ı kānûniyyeden dolayı istînâfen fesh ettirmek sûretiyle bir girîzgâh-ı halâs bulmuştur.

Âlem-i İslâmın teessürlü birkaç gün geçirmesine sebebiyet veren şu vak'a-i müessifenin ledüniyâtına nüfûz ile mes'eleyi tedkīk edelim. Bulgaristan serâpâ **[377]** partizanlık illetiyle musâbtır. Mevki-i iktidâra geçen her fırka muhâlifi farz ettiği fırkaları ve onlara zahîr gördüğü bîtaraf zevâtı hırpalamakla te'mîn-i mevki' edeceğine kānidir. İşte bu cümleden olarak *Balkan* refikimizin Bulgarların menâfi'-i hakīkiyyesine muvâfık olan neşriyât-ı bîtarafânesi fırka agrâzının mahsûl-i ilkāâti addolunarak Edhem Ruhi'ye karşı hiss-i adâvet-perverde edilmekte ve âsârı da ara sıra tevkif, iz'âc, tehdîd sûretleriyle tecellî eylemektedir. Hukūk-ı İslâmiyye'yi muhâfaza husûsundaki vezâifini hakkıyla takdîr edemeyen Filibe Müftîsinin ahvâlini tenkīden *Balkan* sütûnlarında meşhûd olan fıkarât Bulgar hükûmet-i hâzırasınca bittabii hoşa gitmeyerek meclûbu bulundukları Müftî Efendi'nin matlûb olan muhâfaza-i mevki'i teşebbüsâtına müzâheret gösterilmekdedir. Müftî Efendi hazretleri ise bu son günlerde *Balkan* neşriyâtından pek ziyâde müteessir olmuşlar ve hattâ idârehânemize bile *Balkan* gazetesi aleyhine âtîdeki varakayı göndermişlerdir:

Tekzîbnâme ve Beyân-ı Hakikat

Fî 7 Kânûnisânî Sene 1325 tarih ve 72 numaralı *Sırâtımüstakīm* gazetesinin üç yüz on sekizinci sahîfesinde "Elvâh-ı İntibâh" serlevhası altında *Balkan*'dan iktibâsen yazılan makaleyi okudum. Mezkûr makalede Filibe'de kâin Süpürge Baba Câmi-i şerîfiyle Bey Mescid Câmi-i şerîfi partizanlar tarafından ekin anbarı ittihâz edilmiş olduğu gösteriliyor. Halbuki Bey Mescid Câmi-i şerîfine hiçbir kimse tarafından ekin vesâire konmamıştır. Yalnız tarihten bir hafta mukaddem tuğyân-ı miyâh sebebiyle Filibe'nin karşı yakasında nâmüskâr, musallî, âbid bir müslümanın anbarında üç yüz kîle mikdârı zahîresi su altında kalır. Mûmâileyhin ıslanan zahîresinin kısm-ı küllîsini insâniyet nâmına Bulgar komşuları hânelerine kabûl edip sererler. Ve aslâ cemâati olmayan ve Süpürge Baba Câmii demekle ma'rûf olan câmiin tabutluk mahalline de bir miktârını kurutmak üzere mûmâ-ileyh müslüman serer. Bu yapılan muâmeleden bidâyeten malûmâtım da yok idi. Eğer malûmâtım olmuş olsa idi böyle bir felâketzede din kardeşime oturduğum hânenin bir odadan başka mahallerini kâmilen vermeye râzı idim. Binâenaleyh böyle nâgehânî bir beliyye ve âfât zamanlarında insanların yekdiğerine muâvenet etmeleri vecîbe-i zimmet olduğu da âşikârdır. Hattâ bundan iki gün mukaddem şehrimizde Şehâbeddîn Paşa merhûmun binâ eylediği imâret kubbeleri altında oturmakta bulunan kırk dokuz nüfûsu hâvî on iki hâne ahâlî-i müslimenin bir hafta evvel nüzûl eden bârândan üzerlerinde olan kubbeler ansızın düşüp sokak ortasında sefîlâne ağlamakta olan fukarâlara şimdilik bir yer tedârik olununcaya kadar mesken olmak üzere cemâat hey'eti uzun derin müzâkereden sonra çâr-nâ-çâr cemâati olmayan iki câmie mezkûr

on iki hâne halkı yerleştirmeye karar vermiştir. Belki mezkûr fukarâya karşı cemâat-i İslâmiyye'nin şu hareket-i müstahsenesini de mâyesi garazkârlıkla yoğrulmuş olan *Balkan* gazetesi başka bir kalıba sokarak münekkidâne yazmaktan çekinmeyecektir. Fakat ben emînim ki ber-vech-i bâlâ yapılan muâmele, muâmele-i insaniyyetkârî ve muvâfık-ı şer'-i şerîftir. Hakîkat-i hâl bundan ibâret olduğunu arz ile gazetenizin bir köşesine dercini ricâ ederim.

Müftî ve Nâib-i Filibe
Süleymân Fâik

Tanîn refîkimizin istihbârâtına göre hükûmete karşı resmî şikâyet dahi efendi-i mûmâileyh cânibinden vukū' bulmuş ve zavallı Edhem Ruhi Bey müretteb bir sanîanın mağdûr-ı ihâneti olmuştur.

Balkan neşriyâtını aleyhte görenler esbâb-ı şikâyeti izâle etmeli, İslâmları rencîde etmekten çekinmelidirler. Edhem Ruhi Bey Bulgar hükûmetinden bir lütfa muntazır olmadığı gibi müftî olmayı dahi aslâ hâtır ve hayâlinden geçirmemiştir. Bütün feryatları mütevâliyyen hukūk-ı İslâmiyyeye indirilmekte olan darabâtın aks-i teellümâtıdır. Mâamâfîh Edhem Ruhi Bey'in fıtraten mütehallik bulunduğu hayırhâhlık hissiyâtıyla Bulgaristan hükûmet-i hâzırasını îkāz husûsunda da haylice hizmeti sebk etmiştir. Bugün Bulgaristan'ın Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ile îtilâfı sâyesinde te'mîn edeceği birçok fevâid vardır. Bulgar hükûmetinin meslek-i hâzırı ise bu fevâidin başkaları tarafından iktitâf edilmesine müsâit bir tarzda bulunuyor. Edhem Ruhi bütün mevcûdiyetiyle bu dekāyıkı vatanını seven, menâfiini takdîr eden Bulgarların enzâr-ı ibret ü intibâhına vaz'a çalışmış, fakat efsûs şu doğru sözler avâkıb-bîn olmayan hadîdü'l-mizâc zevâtı böyle çocukcasına teşeffîlere sevk eylemiştir.

Edhem Ruhi Bey *Veçerna Poşta, Dnevnik* gazetelerinin bî-ser ü bün olan neşriyâtının Bulgarlığa îrâs edeceği mazarrâtı teşrîh ve böyle faydasız sebb ü şetmden yine Bulgarların mutazarrır olacağını *Balkan* sahîfelerinde delâil-i adîdesiyle tebyîn ve tavzîh eylemiştir. Eğer bu iki gazetenin neşriyâtına karşı Osmanlı matbûâtı da mukabele tenezzülünde bulunsa idi bugün her iki komşu arasında derin derin uçurumlar hâsıl ve ümîd-i teveddüd ve itilâf büsbütün zâil olacaktı. İşte Edhem Ruhi Bey Bulgaristan hükûmeti için bir mes'ele-i hayâtiyye olan şu noktaya hükûmetin nazar-ı dikkatini da'vetten hâlî kalmıyor ve ser-kârda olan zevâtın Bulgaristan'ı nasıl bir mehlekeye sürüklemekte olduklarını enzâr-ı uli'n-nühâya kâffe-i safahâtıyla arza muvaffak oluyordu. Nihâyet Edhem Ruhi mükâfât yerine zindân ile mukabele gördü. Ve bu ihânete de bir din kardeşi âlet olmak mazhariyetiyle musâb oldu. Yalnız burada bizi mütesellî eden bir cihet varsa o da memleketini hakkıyla seven Bulgaristan'ın dûrendîş evlâdı yapılan mezâlime teessür husûsunda bizimle hem-his bulunuyorlar ve şu hâlleriyle her sûretle şâyân-ı esef olan bu kabîl hatâların tekerrür etmeyeceği hakkında ef'ide-i müteessiremize reşha-pâş-ı itmi'nân oluyorlar.

Yeni Gazete Refîkimizin
3 Safer 328 Tarihli
Nüshasından Aynen:

ÂLEM-İ İSLÂMA BİR TEBŞÎR

Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül

İnfilâk-ı meşrûtiyyetten beri âsâr-ı müteaddidesiyle isbât-ı mevcûdiyyet eden, kavâm-ı dîne, selâmet-i umûmiyyeye, hayr-ı vatana ciddî ve hakīkī hizmetler gösteren ricâl-i ilmiyye, defter-i hasenâtına dün yeni bir sahîfe-i mefharet daha ilâve ettiler. Hakīkaten itirâf etmelidir ki verese-i enbiyâ olan ulemâ-yı dîn-i mübîn, sehâb-ı istibdâdın âfâk-ı bilâd-ı İslâmiyye'den çekildiği günden beri, mesâlik-i sâire erbâbına birçok hüsn-i misâller göstermişler ve iş görmek için istikmâl-i vesâite muntazır olup da hayli zaman maktûü'l-amel **[378]** durmadan ise hüsn-i niyyet ve ulüvv-i himmetle hârikalar icat edilebileceğini isbât etmişlerdir.

Sadr-ı meşrûtiyyette birer cenîn-i sâkıt gibi zuhûr edip zuhûru ânında ufûl eden müessesât içinde biz "Cem'iyet-i İlmiyye-i İslâmiyye"den başka muhâfaza-i mevcûdiyyet eden ve en buhrânlı zamanlarda memleketi buhrândan kurtarmaya çalışmak ve efrâd-ı halkı nokta-i sâlime-i hakīkate cem' ü ircâ etmek sûretiyle, bu varlıklarını bi-hakkın isbât eden hiçbir zümre-i irfân görmedik.

Beyânü'l-Hak'lar, *Sırâtımüstakīm*'ler ilmî ve dînî mecmua olmakla beraber kendileri için ilk hatvede ta'yîn ettikleri meslek-i ciddiyyet üzere kemâl-i azm ü sebât ile yürümekte dâimdirler. Ve itirâftan çekinmeyiz ki bu sebatlarıyla bütün ilmî, edebî ve siyâsî cerîde ve mecmualara mâ-bihi'l-imtisâl olacak bir numûne göstermiş oldular.

Müntesibîn-i ilmiyyeyi baştan başa mutaassıp bilerek bunlarda kat'iyyen isti'dâd-ı tenevvür görmek istemeyenler, ziyy-i ilme bürünmüş bazı nâdân kimselerin dalâlini ulemâyı hakīkiyyeye dahi haml ü teşmîl dâiyesinde bulunanlar ve hattâ haddi daha ziyâde tecâvüz ederek; dinin mâni-i terakkī, hâil-i medeniyyet olduğunu iddiâ edecek derece-i ilhâda gidenler, insafları var ise bugün, âsâr-ı zâhire ile mertebe-i kemâli istidlâl tarikine giderler de bu silsile-i isnâdâtı olduğu yerde bırakıp hakkı teslim ederler.

Hükûmet-i mutlakanın en ziyâde zulm-i kahhârânesine hedef olan meslek-i ilmînin bütün darabât-ı kahr u tedmîre rağmen muhâfaza-i hayât etmesi, mensûbîni için az şeref değildir. Filvâki bu tarîkin ciddî bir himmet-i ıslâhkârâneye ihtiyacı var. Zâten bu hakīkatin itirâf olunmasından, mâzîdeki mâ-fâtın cebir ve telâfisi azm-i Hudâ-pesendânesinden nâşîdir ki, kemâl-i hulûs-i bâl ve sâfiyyet-i kalb ile teşebbüs edilmiş bunca âsâr-ı himmet ile karîrü'l-ayn-ı mübâhât oluyoruz. Noksan görülüyor ve fakat derhâl ikmâli çârelerine tevessül ediliyor.

Âlem-i İslâmiyyet, vatan-ı Hilâfet ulemâ-yı dînimizden çok büyük hizmetlere muntazırdır. Vücûdlarıyla iftihâr ettiğimiz ve fakat ma'dûdiyetlerine müteessif olduğumuz birkaç fâzıl zevâtın tezâyüd-i emsâline muhtâcız. Medâris-i ilmiyyenin bu hâle getirilen teşkîlâtı bu ümniyenin te'mînine kâfî olamazdı. Vatanın birçok efrâd-ı zekiyyesi, âlem-i İslâm'ın

müstaid-i tenevvür birçok dimâğı, bî-sûd bir gûşiş-i medîd ile müdrikelerini ibtâl eden o tarz-ı tahsîl değil bu asr-ı terakkîde, bundan üç yüz sene evvel için bile bir meslek-i sâlim addedilemezdi. Nitekim görülüyor ki selâtîn-i mâziyye ahdindeki mükemmeliyeti idrâk etmek için oldukça gayret lâzım. On beş yirmi sene tahsîl-i ulûm uğrunda fedâkârâne ifnâ-yı vücûd edildiğine mukâbil hasıl olan netîce himmet-i masrûfenin, sinîn-i mesâînin ehemmiyetine muâdil gelemiyor. Hemen –birkaç hârika-i istisnâiyyesinden kat'an nazar– denilebilir ki zamanların bir hayli kıymetli kısmı bî-semere kalıyor, heder olup gidiyor.

Teşekkür olunur ki müntesibîn-i fâzıla-i ilmiyye bu sinîngüzâr yaralarına kendi elleriyle merhem-sâz olmaya teşebbüs ettiler; kendi derdlerine yine kendileri çâre buldular. Sırf Şeyhülislâm Efendi hazretleriyle Ders Vekîli efendi hazretlerinin vesâir ulemâ-yı kirâmın niyyet-i âlî-himmetâneleriyle, dün Tâbhâne Medresesi'nde îfâ edilen merâsim-i müteyemmenenin, târîh-i İslâmiyyet'te bir devre-i intibâh ve terakkī küşâd edeceğine kāiliz. Kısm-ı mahsûsumuzda derc eylediğimiz fihrist-i dürûs, çeşm-i im'âna gösteriyor ki atılan adım pek azim-kârânedir. Teşebbüsün celâlet-i kadri, bir ciddiyyet-i müstakarra ve müstemirreye iktirân ederse iktitâf edilecek semere pek parlak olacaktır.

Telâhuk-ı a'vâm ile daha amelî bir rütbe-i tekâmül ihrâz edeceğine şüphe olmayan bu program, şimdiki halde fedâkâr ve muktedir muallimlerin mevcûdiyet ve taaddüdüne lüzûm gösteriyor. İleride medâris-i İslâmiyye'ye tatbîki mukarrer olan bu silsile-i ulûm içinde öyle mühim şubeler var ki bunların bütün erbâb-ı ihtisâsını tarîk-i ilmî ricâli arasından tefrîk kābil olamayacağını tahmîn etmekteyiz. Zîrâ memleketimizin bilcümle ashâb-ı irfânı bu yolda sarf-i nakdîne-i himmet ü hamiyyet eylemelidirler.

Bilhassa Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin, böyle münhasıran ricâl-i ilmiyye tarafından teşkîlât-ı umûmiyyesi ihzâr edilmiş, âtî-i tekâmülü taht-ı te'mîne alınmış bir teşebbüs uğrunda muâvenet-i lâzımesini dirîğ eylemeyeceğini ümîd ederiz. Hükûmetin bu husûstaki fedâkârlığı, vatana birçok hayırlı unsurların yetişmesine bâdî olacak ve bu yüzden hem vatan-ı Osmânî'ye, hem de cihân-ı İslâmiyyet'e hizmet edilmiş olacaktır.

Siyâset-i dâhiliyyelerinde mübâlâtsız görünen akvâmın; meslek-i hâricîleri için ne kadar dindâr göründüklerini sanâdîd-i mezhebiyyenin neşriyyât ve telkinât-ı dînîyyelerinden ne derece istifâdeye çalıştıklarını nazar-ı itibâra alacak olursak, bu vâdîdeki ihmâl ve gafletimiz affolunmaz dereceleri de geçtiği anlaşılır. Biz bu hatâmızı ancak medârisin ıslâhı için atılan şu kat'î adımın hüsn-i ta'kîbi ile tazmîn ve ta'mir edebileceğiz.

Biz meâşir-i İslâmiyye'nin necâh ve terakkīsi için yegâne tarîkin, habl-i metîn-i irfâna temessük eylemekten ibâret olduğuna kāni olduktan sonra, medâris-i ilmiyyenin ıslâh ve terakkīsine bütün azm-i vicdânîsiyle rabt-ı kalb etmeyecek hiçbir ferd tasavvur edilemez, bu husûsta îrâd edilecek birçok şevâhid-i nakliyye ve akliyyeden başka, memleketimizi bir nazar-ı nakkād ile tedkīk etmiş ve akvâm-i şarkıyye ve İslâmiyye'nin rûhuna infâz-ı nazar ettiğini âsâr ve mütâlaât-ı münteşiresiyle isbât eylemiş olan Mösyö (Mismer) nâm zâtın serd ettiği ifâde-i âtiyyeyi erbâb-ı fikr ü basîretin enzâr-ı mülâhazasına arz etmekle iktifâ ederiz:

– Şarkın terakkī ve tekâmülü ve akvâm-ı İslâmiyyenin seviyye-i irfânının derecât-ı kemâle imkân-ı teâlîsi, Avrupa mekâtibini taklîd ile değil; medâris-i mevcûde-i ilmiyyelerinin ıslâhıyla kābil olabilecektir." Fa'tebirû...

* * *

[379] Bir Resm-i Müteyemmen

Bi-minneti'l-kerîm Makām-ı Meşîhat-ı Ulyâ ve Ders Vekâlet-i Celîlesince bilumûm medâris-i ilmiyye ve İslâmiyye'de tatbîk edilmek üzere tanzîm edilen cedvel-i dürûsa ve ez-ân cümle ulûm-ı riyâziyyenin ta'lîm ve tedrîsine bed' ü mübâşeret vesîle-i müteyemmenesiyle, dün cennetmekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin âsâr-ı mübâreke-i hayriyyesinden bulunan Tâbhâne Medresesi'nde bir resm-i bihîn icrâ kılınmıştır. Mezkûr Tâbhâne Medresesi'nin dershânesi icâzet tehniyesinde olduğu gibi halı, kilim ve koltuk sandalyeleriyle tefrîş ve tezyîn olunmuş ve duvarlara sancaklar ta'lîk edilmişti. Bu resm-i müteyemmene ricâl-i ilmiyye, fuzalâ-yı be-nâm ile vükelâ ve nüzzârdan münâsib görülenleri, rüesâdan bazı zevât da'vet edilmiş ve taraf-ı âlî-i fetvâ-penâhîden kendilerine tezkireler irsâl olunmuş, bazılarına da telgrafla beyân-ı ma'lûmât edilmiştir.

Alessabâh medresenin kapısından itibâren dershâneye kadar olan mahalde talebe-i ulûm efendiler saf-beste-i ihtirâm olmuşlardı. Kapının hâricinde ise lâ yuad zevât hazır bulunuyor idi. Polis ve belediye me'mûrîni temîn-i intizâm vazîfesini îfâya çalışıyorlardı.

Saat dörde çeyrek kalarak Şeyhülislam Efendi hazretleri, müteâkiben ayân reis-i muhteremi Said Paşa hazretleri, Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa hazretleri, biraz sonra ulemâ-yı zevi'l-ihtiram, daha sonra Meclis-i Meb'ûsân reis-i sânîsi Mustafâ Âsım Efendi hazretleri, vükelâ-yı fihâm ve bilâhare Sadrâzam Paşa hazretleri dershâneye gelerek ahz-ı mevki etmişlerdir. Bu resm-i âlîde ayân, mebûsân ve eşrâftan da pek çok zevât hazır bulunmuşlardır.

Buhûrdânlardan bir ıtr-ı sâf u dil-ârâ intişâr eylediği halde bi-iznillâhi teâlâ derse bed' olunarak Batumlu Hâfız Süleyman Efendi ile, Fatih Câmi-i şerîfi imâmlarından Filibeli Arab Mehmed Efendi taraflarından birer aşr-ı şerîf kırâat edilmiş, bunu müteâkip meşâhîr-i ulemâdan ve Fatih dersiâmlarından Gürcü Hâfız Mehmed Said Efendi hazretleri tarafından Buhârî-i Şerîf tedrîsine ibtidâr kılınmıştır. Müşârünileyh hazretleri bir minderde kāid ve alelusûl biniş lâbis oldukları ve pîşgâhlarında bulunan rahlede Sahîh-i Buhârî bulunduğu halde tefsire başlamışlardır. Mehmet Said Efendi hazretlerinin tefsir eyledikleri hadîs-i şerîf,

(إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ)[1]

1 Buhârî, *Sahîh,* Mukaddime, Bâbü Bed'u'l-Vahy.

idi. Malûmdur ki bu hadîs-i şerîfin mutazammın olduğu ma'nâ-yı ulvî birçok asırlar tamâmıyla keşf ü tefsir olunamamış iken, nihâyet cennet-mekân Kānûnî Sultân Süleymân hazretlerinin devr-i saltanatlarında şeyhülislâm olup, hem müşârün-ileyh cennet-mekân hazretlerinin eb-i ziyy-i satvetleri Yavuz Sultân Selîm-i Evvel hazretlerinin müsteşâr ve mu'temeni bulunan Ebussuûd Efendi hazretleri buna muvaffak olmuşlardır.

Mehmed Said Efendi hazretleri hadîs-i şerîfi tefsir eyledikten ve derse hitâm verdikten sonra ders vekil-i muhteremi Hâlis Efendi hazretleri umûma hitâben medâris ve maarif-i İslâmiyye'nin icmâlen tarihçesini ve sonraları nasıl ve ne sebeple şems-i tâbân-ı ilmin âfâk-ı İslâmiyye'den zevâl ü gurûbunu ve ulüvv-i himmetin takāsuruyla umûm bilâd-ı İslâm'da hiref ve sanâyi, servet ve kuvvetin hareket-i kahkariyye ile dereke-i esfeliyyete sukūtunu ve bu yüzden bu kadar milyon müslümanların nasıl zillet ve meskenete giriftâr ve a'dâlarının istîlâsıyla esâret ve hakarete dûçâr olduklarını mücmelen beyân ve ba'd-ez-în telâfî-i mâfâta el birliğiyle ve kemâl-i cidd ü ihtimam ile sa'yın vücûbunu mutazammın ve gayet belîğ bir nutuk îrâd eylemişlerdir. Müşârün-ileyh hazretlerinden sonra Sadrâzam Hakkı Paşa hazretleri îrâd-ı nutka başlayarak, evvelce maârif-i İslâmiyye'nin terakkī ve tekâmülüne son derece gayret ve himmet olunduğunu ve bu fikre hükûmet-i Osmâniyye'nin de vaktiyle iştirâk eylediğini, husûsiyle Hazret-i Fâtih'in bir hükûmet maârifsiz bekā-pezîr olamayacağını takdîr eyleyerek gayet metîn ve rasîn esaslar üzerine ibtinâ edilmiş bir dâire-i maârif teşkîl ve bu gibi darüt-tedrîsler te'sîs ettiğini ve bunların da levâzım-ı sâire-i hükûmet gibi ihmâl olunarak hâl-i tezebzübe dûçâr olduğunu beyân eyledikten sonra teşebbüs-i hâzırın pek büyük bir menfaat temîn edeceğini söylemiş ve gayet uzun sürüp maatteessüf zabtı kābil olamayan bu nutukta şu sözleri de sarf eylemiştir. "Kendimce düstûr ittihâz eylemiş olduğum (إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) hadîs-i şerîfi mantûk-ı münîfince, ki resm-i küşâda bu hadîsin kırâatiyle ibtidâr olunmuştur, bu işin maârifimiz için pek faydalı olacağını bundan da istibşâr ediyorum."

Sadrâzam Paşa hazretlerinin nutuklarından sonra Meclis-i Mebûsân'ın reis-i sânîsi Mustafâ Âsım Efendi hazretleri zemîn ve zamana muvâfık gayet müessir ve vecîz bir nutuk irat etmişlerdir. Bundan sonra Meclis-i A'yân reisi Said Paşa hazretleri kıyâm ederek ulemâ-yı İslâmiyye'nin terakkıyyât-ı fenniyye ve medeniyyeye ne büyük, ne âlî hizmetler ibrâz buyurmuş olduklarını müeyyid gayet belîğ bir nutuk irat eylemişlerdir.

Badehu Maârif Nâzırı Emrullah Efendi hazretleri de bir mufassal nutuk söyleyerek maârif nâzırı olmak sıfatıyla, bu mes'elede en ziyâde kendisinin alâkadar olduğunu ve bunu pek büyük bir memnûniyetle telakki eylediğini ityân ve terakkiyyât-ı garbiyyeden bahseyledikten sonra böyle âlî bir teşebbüsün sâiki hükûmet olmak lâzım gelirken sırf ulemâ-yı kirâm hazerâtı tarafından tasavvur ve icrâ edilmesinin maârif-i Osmâniyye için bir fâl-i hayr addolunacağını beyân ve müteşebbislere teşekkür eylemiştir.

Nutukların hitâmından sonra ulemâdan bir zât tarafından müessir bir duâ kırâat edilmiş ve bunun ile resm-i bihîne nihâyet verilerek huzzâra şerbetler kahveler ikrâm olunmuştur.

İşbu resm-i âlînin tasavvur, tertîb ve ihzârı için günlerce iştigal etmiş olan ders vekîli Hâlis Efendi hazretlerinin bu babda **[380]** vukū' bulan mesâî ve ikdâmâtı bilcümle huzzâr tarafından pek büyük teşekkürlere lâyık görülmüştür. Filhakika müşârün-ileyh hazretlerinin gerek ders cedâvilinin tanzîm ve tertîbi ve gerek resmin ihzârı hakkında ibrâz buyurdukları himmet-i fevkalâde tebrik ve teşekkürlere lâyık olduğundan biz de burada kendilerine teşekkürü vecâibden addeyleriz.

* * *

Ders Vekîli Hâlis Efendinin Nutku:

Elhamdülillâhi Rabbil-âlemîn vessalâtu vesselâmu alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecmaîn.

Bugün bir maksad-ı mübeccelin icrâ-yı resm-i iftitâhı için huzzâr-ı kirâmın ictimâ ettiği şu dershânede beş asır mukaddem yine aynı maksad üzerine ictimâ vukū' bulmuştu. Ol vakitte de bütün eâzım-ı millet, bütün erbâb-ı iktidâr bu kubbenin altında ahz-ı mevki' eylemişler, senelerce fâhiş bir taassubun, mücessem bir cehlin te'sîri altında ezilen bu beldede maârif-i İslâmiyye'nin ilk çerâğını îkād eylemişlerdi. Satvet ve şevketin, en sağlam istinâdgâhı maârif olduğunu, İslâmiyet'in bütün ma'nâsıyla inkişâf-ı tâmmı ilim ile mümkün olacağını takdîr eden Cenâb-ı Fâtih hâzırûn miyânında bulunuyor ve îkād olunan bu nûr-ı maârifin daima mütezâyid bir şa'şaa ile pâyidâr olması esaslarını fâtihâne bir azm ile ihzâr ve teyîd eyliyordu.

Evet Cenâb-ı Fâtih, Fâtih'teki sekiz darülfünûnu te'sîs ve bunların idâdîsi makamında olan tetimmeleri ve tahsîl-i ibtidâîye mahsûs olan medâris-i hâriciyyeyi inşâ eylemezden bir az evvel bu darülfünûnu teşkîl eylemiş ve ilk dersine kendileri de halka-i tedrîste bulundukları halde bu dershânede başlanılmış idi. Mâzîye âidiyeti cihetiyle i'zâm ediliyor zannedilmesin. Bu dârülfünûnlar öyle kavî esaslara vaz' edilmişti ki, biz bunları istikmâl değil, olduğu gibi muhâfaza edebilseydik, o vakitteki nisbet-i terakkī ve medeniyyemizi şimdiki mevkiine düşürmezdik. Bütün aktâr-ı İslâmiyye'deki erbâb-ı iktidârdan mürekkeb bir hey'et-i tedrîsiyyenin tertîbiyle bu darüttahsîller dört devre-i tahsîle tefrîk edilmişti ki, okuyup yazan yani tahsîl-i ibtidâîsi bulunan bir tâlib, evvelâ, "ibtidâ-yı hâric" nâmı verilen medreselerde ikmâl-i tahsîl eyler, burada isbât-i ehliyyet ettikten sonra "ibtidâ-yı dâhil" denilen ikinci devre-i tahsîle terakkī eyler. Burayı da ikmâlden sonra "mûsıla" nâmı verilen tetimme medreselerine terfi eylerdi. Burada da silsile-i ulûmu tekmîl eyledikten sonra arzû ettiği şube-i ilmde kesb-i ihtisâs için, "sahn" nâmı verilen bu dârülfünûndan birine kabul olunabilirdi. İhtiyâcın gösterdiği lüzûm üzerine fünûnun müstakillen tahsîli îcâb etmekle Kanûnî, Süleymâniye Medreseleri'ni te'sîs etmiş; hadis, tıp, riyâzî ve tabîî mütehassıslarını yetiştirmek esaslarını ihzâr eylemiştir.

Bu dârülfünûnlara mahsûs ayrıca "tetimmeler" yani "mûsıla"lar teşkîl edilmiş ki ibtidâ-yı dâhil ve hâricde ma'-

lûmât-ı umûmiyye ta'bîr-i hâzırıyla ma'lûmât-ı idâdiyye tahsil edilir; buradan arzû eden tıb ve fünûn-ı riyâziyye ve tabîiyye tahsîli için Süleymâniye tetimmelerine gider, arzû eden de ilâhiyât ve hikemiyât, fıkıh, hadîs ve edebiyyât-ı Arabiyye tahsîli için Fâtih tetimmelerine nakleylerdi. Bu tetimmelerde ikmâl-i tahsîl ile isbât-i ehliyyet edenler mülâzım nâmını alır ve ismi o vakitki Rûznâmçe-i Hümayûn'a kaydedilerek hükûmetçe hâiz-i resmiyyet olurdu. Kudret-i ilmiyyesini isbât eden bu mülâzımlar mensûb oldukları dârülfünûnlara senelerce devam ederek mesleklerinde kesb-i ihtisâs eyledikten sonra içlerinden iktidâr ve kemâllerini telîfleriyle münâzaralarıyla isbât edenler daha doğrusu hakîkaten kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkıkîn olanlar müderris rüûsuna nâil olurlar ve hâric itibâr edilen medreselere müderris tayin olunurlardı.

İşte beş asır evvelki maârifimiz böyle sağlam ve rasîn esaslara vaz' edilmiş ve edvâr-ı tahsîliyye arasındaki aheng-i ittisâl bugün hayretlerimizi celb edecek bir sûrete rabt olunmuş ve erbâb-ı ihtisâsın tayin ve tefrîki için şimdiki maârif memleketlerinde ittihâz edilen (tez) imtihânı usûlü bizde beş asır evvel tatbîk edilmekte bulunmuştur.

Bir milletin sehpâ-yı saâdeti ki mekârim-i ahlâkiyye, kudret-i fikriyye ve satvet-i maddiyyeden ibârettir, birine târî olan hastalık der-akab diğerlerine sârî olur ve yekdiğerinin sukûtunu tesrî' ile o milleti bulunduğu evc-i saâdetten en acz-âver bir mevkie tenzîl eyler. Hey'et-i ictimâiyyemizin bu sehpâ-yı saâdetine on birinci asırda ârız olan hastalık sebebiyle bütün bünyân-ı rasîn-i milliyemiz inhilâle yüz tuttuğu ve bir tekâmül-i ma'kûs ta'kîb eylemeğe başladığı sırada te'sîs edilen şu bünyân-ı maârif de sarsılmış ve en evvel tedrîsât miyânından hikemiyât kaldırılarak yavaş yavaş fünûn-ı müsbete fezâ-yı İslâmiyyet'ten tebâüd eylemiş, âfîtâb-ı maârif artık şarkı bırakarak, daha şâ-şaalı bir sûrette garptan tulûa başlamıştır. Garb terakkī ede ede bugünkü hâle vâsıl olmuş, memleketimiz ise gide gide bir mahşer-i cehl ü nâdânî hâlinde kalmıştır.

Hakîkati beyândan ictinâb etmeyelim, fikrimizi serbest söyleyelim, yekdiğerimizi aldatmayalım. Acı acı hakîkatleri umûmun enzâr-ı intibâhına mekşûf bir sûrette arz eyleyelim ki hatâmızı anlayabilelim. Çünkü hatâyı anlamak hakîkate doğru ilk adımı atmak demektir.

Evet! Biz şiddetli bir inhitâtın esiriyiz. Mevcûdiyyet-i milliyemiz dehşetli zincirlerle bağlanmıştır. Bugün biliyoruz ki bu zincirleri kırmak, bu inhitâta göğüslerimizle mukâvemet ederek bu memleketi feyz-â-feyze sevk etmek üzerimize mütehattim bir vazîfe-i dîniyyedir.

Bi-mennihi'l-kerîm Umum Medâris-i İslâmiyye'de Neşr ve Ta'mîm Olunmak ve On iki Senede İkmâl Edilmek Üzere Bu Kere Tertîb Olunan Ulûm ve Fünûnun Cedvelidir:

Seneler	Sabah Dersleri	Öğle Dersleri	İkindi Dersleri
Birinci sene	*Emsile, Binâ, Maksûd*	Ta'lîm-i Kur'ân, Tecvîd, Sarf-ı Osmânî, Muhtasar Hesâb, Hat ve İmlâ	*Ta'lîmü'l-Müte'allim*
İkinci sene	*Avâmil, İzhâr,* Kavâ'id-i i'râb	Ta'lîm-i Kur'ân ve Tecvîd, Hesâb, İmlâ, Fârisî	Fıkh-ı *Merâkı'l-Felah*
Üçüncü sene	*Kâfiye, Şerh-i Câmî, Muğni'l-Lebîb, Alâka, Şâfiye*	Hesâb, Mebâdî-i Hendese, Coğrafya, İnşâ	Fıkh-ı *Mültekā*
Dördüncü sene	*Câmî, Muğni'l-Lebîb, Vaz'-ı İsâgocî, Şâfiye*	Hendese, Coğrafya, Târîh-i İslâm, İnşâ	Fıkh-ı *Mültekā*
Beşinci sene	*Fenârî*, Ferâ'iz, Arûz ve Kavâfî, *Elfiyye*	Coğrafya-yı Umûmî, Cebir, Usûl-i Terceme ve Mükâleme	Muhtasar-ı Me'ânî
Altıncı sene	Şemsiye ma'a'l-*Kutub, Mu'allakāt, Kasîde-i Bür'e, Bânet Su'âd*	Hikmet-i Cedîde, Cebir, Belâgat-i Osmâniyye, Usûl-i Terceme	Muhtasar-ı Me'ânî
Yedinci sene	*Kutub,* Şerh-i Akāid, Âdâb-ı Münâzara, *Makâmât-ı Harîrî*	Mevâlîd, Kozmografya, Hikmet, Kimya	Usûl-i *Şerhü'l-Menâr* ve *Şerhü'l-Vecîz*
Sekizinci Sene	*Meşârık,* Şerh-i Akāid, Usûl-i Hadîs, *Makāmât-ı Harîrî*	Mevâlîd, Kozmografya, Usûl-i Sakk	Usûl-i *Şerhü'l-Menâr* ve *Şerhü'l-Vecîz*
Dokuzuncu sene	*Meşârık, Hikmet-i Sa'diyye,* Usûl-i Hadîs, *Hammâse*	Siyer, Târîh-i İslâm	*Tefsîr-i Kādî*
Onuncu sene	Celâl-i Tuhfe, İsnâ Aşeriyye, *Hammâse*	*İzhârü'l-Hakk, Muhtasar-ı Fasl*	*Tefsîr-i Kādî*
Onbirinci sene	*Tefsîr-i Kādî, Sahîh-i Buhârî* veya *Müslim*	*İzhârü'l-Hakk, Muhtasar-ı Fasl*	*Hidâyetü'l-Fıkıh*
Onikinci sene	*Tefsîr-i Kādî, Sahîh-i Buhârî* veya *Müslim*	*Milel Nihal*	*Hidâyetü'l-Fıkıh*

Ey huzzâr-ı kirâm! Satvet ve saâdet-i İslâmiyye ve milliyemiz ki teyîd ve teyîdine dînen mecburuz, mevkūfun-aleyhi olan esbâbına teşebbüs etmek dahi üzerimize farz-ı ayndır. Din bu evâmirini en yüksek sesle asırlardan beri mensûbînine tefhîm ediyor. Din feryâd ediyor ki: Satvet ve saadet mekârim-i ahlâk üzerine müsteniddir. Benim kavânînim, mekârim-i ahlâkınızın itmâmı ve secâyâ ve ahvâl-i rûhiyyelerinizin hakîkaten insanlığa **[381]** lâyık bir şekle ircâı üzerine müessestir. Geliniz, hepiniz bu noktada birleşiniz, vazîfe-i dîniyyenizi îfâ ediniz, din [1](الدين هو العقل ولادين لمن لا عقل له) kelâm-ı ulviyyet-nisârıyla akl-ı insanîye en büyük bir pâye veriyor ve bizi kemâlât-ı akliyyemizin tezyîdine

[1] "Din akıldan ibârettir. Aklı olmayanın dini yoktur."

ve idrâkâtımızın en yüksek mevkilere is'âdına sevk ediyor. Biz ise aklın vesâit-i tekemmülüne mürâcaat şerefinden kendimizi mahrûm bırakıyoruz.

Din emrediyor ki; ecr ü mesûbât-ı ma'neviyyenin onda dokuzunu emr-i ticârette arayınız biz ise kendi ticâretimizi her yerde başka ellere teslim etmişiz. Satvetin diğer cihetten istinâd ettiği servetten bütün bütün tecerrüd etmekte bulunuyoruz. Evet! Bu dîn-i celîl-i Muhammedî ki edyân-ı sâire gibi yalnız i'tikādât ve ibâdâta münhasır olmayıp bütün hâdisât-ı ictimâiyyemizi her asırda hükmü cârî her zamann ihtiyâcına kâfî kavânîn-i metîne ile taht-ı te'mîne almıştır, gerek ibâdât ve i'tikādâtın ve gerek ictimâiyyâtın mütevakkıf bulunduğu bütün ulûm-ı müdevveneyi sâha-i tasarrufumuza geçirmeye âmirdir. Dinimizin netîce-i lâzımesi olan bu hakîkat bugün düşünülmüyor. Ve ta'kîb edilmiyor.

Fakat mebde-i İslâmiyyet'e yakın olan asırlara, rûh-ı İslâmiyyet'in emrâz-ı ictimâiyyeden ârî bulunduğu zamanlara atf-ı nazar edecek olursak bu hakîkatin bugünkü cihân-ı medeniyyeti hayretlere dûçâr eden tecellîlerini görmemek kābil olamıyor. İbtidâ-yı İslâm'daki ulûm ve fünûna olan rağbetler müessesât-ı ilmiyye ve hayriyye teşkîlindeki sa'y u gayretler, revâku'l-hikmeler, beytü'l-hikmeler, dârü'l-irfânlar, milyonlarca kitaplar ve kütüphâneler te'sîsi insanlığın değil, yalnız dînimizin ulûma karşı verdiği teşvîkin netâyicidir. Bunları arzdan maksadım âsâr-ı eslâfımızla iftihâr etmek değil nasıl bir halef olduğumuzu anlatmaktır.

Medâris-i İslâmiyyemizin usûl-i tedrîsini ıslâh ile beraber fünûn-ı hâzıraya âit dersleri ilâve ediyoruz. Kaviyyen ümîd eyliyoruz ki az zaman zarfında telâfî-i mâfât ederek maârif-i İslâmiyyemizi zamanla mütenâsib bir hâl-i mükemmeliyyete ifrâğ edeceğiz. Fakat bu ümîdimizin husûle gelmesi; şu teşebbüsümüzün sâha-i tekemmüle îsâli pek büyük muâvenetlere gayretlere mütevakkıftır. Biz her türlü gayret ve fedâkârlıklara âmâdeyiz. Hükûmetimizin muâvenetinden de emîniz. Cenâb-ı Hak'tan ise ümîdimiz ber-kemâldir.

* * *

Said Paşa Hazretlerinin Nutku

Efendilerim,

Deminden îrâd-ı makāl buyuran zevât-ı kirâmın beyânât-ı hakîmânelerine bir şey ilâve edemem, müsâadenizle yalnız bir iki söz söyleyeyim: [1](الحمد لله الذى انقذنا بنور العلم من ظلمات الجهالة) millet-i İslâmiyye envâr-ı ulûmla tenevvüre ve o vâsıta ile zalâm-ı cehli izâleye dinen me'mûrdur. Bunun içindir ki düvel-i sâlife-i İslâmiyye neşr-i ulûmu kâffe-i hâcâta tercîh etmişler ve maâş ve maâdımız için saadet ve selâmete ilim ile nâil olmuşlardır. Medâris-i İslamiyye'de ulûm-ı riyâziyye dahi tedrîs olunacağı beşâretiyle mübeşşer olduk. Riyâziyât zihni ıslâha ve muâmelâtı sahîh düstûrlara binâya sebep olduğu için bu teşebbüs teşekküre ehak olduğu gibi, ulemâ-yı sâlifenin eserlerine de muvâfıktır. Zîrâ nısfunnehârın mesâhası, hall-i gayr-ı muayyen usûlünün icatı, usturlâbın sahîh eser-i irtifâ almaya kâfî hâle ifrâğı, müsellesât-ı müsteviyye ve küreviyyenin icadıyla felekiyyâta tatbîki, cebirde işâret istimâli, küsûr-ı a'şâriyyenin ihdâsı ve usûl-i terakkīsi, hendeseyi Mekteb-i Tıbbiyye'ye tatbik ile mebhas-i ziyâ-yı hendesî te'sîsi, felekiyâtta dâire-i husûfun meylinin tayin ve tashîhi, Bağdad, Şam, Merâğa, Semerkant'ta rasathâneler inşâsı, bunlarda müsellesât-ı küreviyyenin icat ve ikmâli, ilm-i cebrin ihyâsı, menâzırın icrâsı... Hep ulemâ-yı İslâmiyye'nin himmetleri eseridir. **[382]** Devlet-i Osmâniyye de devr-i îtilâsında bu meslek-i âlîye iktifâ etmişti. Lâkin sonraları tezekkürü mûcib-i âlâm olan ahvâlden dolayı tevsi-i ulûm vecîbesine itinâ olunamadı, bu defa ilmin ihyâsı fikrinin hayat bulması teşekkürât-ı azîmeye müstehaktır. Kuvve-i icrâiyye bu husûsta mesâî-i kâmile sarf edeceğini vadediyor. Kuvve-i kānûniyyenin de kendine taalluk eden vazîfeyi tamâmen îfâ edeceğine şüphe edilmemelidir.

Efendilerim

Selâtîn-i Osmâniyye'nin a'zamlarından olan Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân-ı Sânî İstanbul'un fethiyle beraber bu dârülulûmu te'sîs buyurmuşlar. Birkaç asır sonra hey'et-i devletin ve ulemâ-yı kirâmın bu medresede ictimâlarını fâl-i hayr adderim. Malûmunuzdur ki Hazret-i Fâtih ve cüyûş-ı mansûresi âlem-i vücûda gelmezden evvel onlar mefhar-ı enbiyâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ Efendimizin medîha-i risâlet-penâhîlerine mazhar olmuşlardır. Binâenaleyh, o hüdâvendigâr-ı maâlî-âsârın nâm-ı azamet-ittisâmlarını bugün bu mahfilde tebcîl etmeği de bir vecîbe addediyorum. Ulûm-ı şettâda yed-i tûlâsı müsellem olan müfti'l-enâm hazretlerine zaman-ı me-şîhatlerini medârisin tekemmülü fikrini ta'kîb ettiği için mensûb olduğum Hey'et-i A'yân nâmına kendilerini tebrîk ederim.

* * *

(Diğer nutukların maalesef zabtı kābil olamadığından derc edilememiştir. Dest-res olduğumuz halde, onların da neşredileceği tabîîdir.)

Buhârâ Muhâbir-i Mahsûsumuzdan:

BUHÂRÂ VAK'A-İ ELÎMESİ

Muharremin 11'inci günü Buhârâ'da ser-zede-i zuhûr olup dört gün imtidâd eden vak'a-i müessifeye dâir hilâf-ı hakîkat rivâyât şüyûu ihtimaline mebnî hâl-i temâsta bulunduğum vak'anın kâffe-i safahâtını *Sırâtımüstakīm* kārilerinin enzâr-ı tedkīkine vaz' etmeği münâsip gördüm. Menâbi-i mevsûkadan istihsâl eylediğim malûmâtın sıhhatini her sûretle te'mîne hazır bulunduğumdan Dârü'l-Hilâfe'ce mes'ele başka sûretle telakki olunmuş ise tashîhi mütemennâdır.

Vak'anın birinci günü – ki Muharrem'in on birinci Cumartesi gününe musâdiftir – Buhârâ'da bulunan Şîîler âdât-ı kadîmeleri vechile vezâif-i dîniyyeden addettikleri mâtem merâsimini icrâ için reisleri olan Kuş Beyi[*] tarafından şehrin

[1] "İlmin nuruyla cehâletin karanlıklarını ortadan kaldıran Allah'a Hamd ederim."

[*] Sadrâzam demektir.

hâricinde tayin olunan talim meydanında toplanırlar. Bu merâsimi seyir için birçok ahâlî ile beraber iki yüz kadar da Taşkend ve Hokand talebesi oraya gider. Şîîler icrâ-yı âyîn ederken Hokand talebesinden biri her nasılsa kendini zabt edemez, güler, Şîîler bunu istihzâya haml ile âyîne karşı bir hakaret telakki ederler. Gülen zâtın üzerine hücum ederek evvelâ darb ve cerh; ba'dehu itlâf ederler. Mes'elenin kesb-i vehâmet ettiğini gören sâir talebe bu hücumdan müteessir olursa da adedi binlere bâliğ ve her biri kılıç ve hançerlerle müsellah olan muhâcimîne karşı gelmeğe cesâret edemediklerinden derhâl şehre dönüp medreselerdeki talebeyi keyfiyetten haberdâr ederler. Fakat hakîkati tahrîf sûretiyle ber-vech-i âtî ifâdâtta bulunurlar:

– Arkadaşlar, talîm meydanında icrâ-yı âyîn eden Şîîler üzerimize hücum edip rüfekamızdan dördünü itlâf eylediler. Kalkınız ehl-i sünnetin, belki İslâmiyyetin hukūkunu müdâfaa ve muhâfazaya şitâbân olunuz...

Talebe ise esâsen Şîiyyete karşı adâvet-perverde etmek sûretiyle yetiştirilmiş olduğundan bu tahrîz ve tehyîcin semerâtı der-akab iktitâf olunur. Odununu, tîşesini, sopasını kazmasını yakalayan kendini sokakta bulur. Evvelâ Attarlar Çarşısı'na hücum edilir, üç dört dükkân yağma ve tahrip ve Şîîlerden birkaç kimse cerh ve bir şahıs da katledildikten sonra bütün sokaklara yayılırlar. Nerede bir İranî rast gelirlerse itlâf ve tecâvüz ede ede nihâyet Rîkistân'a[**] kadar hücum ederler. Bunu gören Kuş Beyi talebenin şu hareketini şahsına karşı da bir taarruz şeklinde telakki ederek mukabele için askere emir verir. Asker, ihtârât-ı mümânaatkârânesini is'âf etmeyen talebe üzerine ateş eder. Muhâcimlerden bazısı yaralanır. Tam bu esnâda A'lem ve Şebka müftîleri mahall-i vak'aya yetişir. Meydanda mecrûhen yatmakta olan dört talebenin maktûliyetleri tahakkuk ettiği takdirde kısâs icrâ olunacağını vaad ve ifhâm ederek şûriş içinde bulunan talebeyi bir dereceye kadar teskîn ve dağıtmağa muvaffak olurlar.

Maamâfîh hâl-i iğtişâş akşama kadar devam eder. Akşam talebe medreselere çekilir. Fakat tam gece yarısında sokaklarda zuhûr eden münâdîler ortalığı tekrar velveleye verir:

– Ey müslimîn! Ey talebe! Haberiniz olsun, Şîîler silâhlanarak Cûybâr'da toplanmışlar, sabah erkenden üzerinize hücum edecekler.. tarzında vâki olan münâdî i'lânları üzerine bütün gece şûriş ve gulgule ile geçer.

İkinci Gün Pazar: Erkenden bütün talebe Medrese-i Mîr-i Arab ile Mescid-i Kelân beynindeki meydana toplanarak tedâfüî ve tecâvüzî muhârebe planları hazırlamakla meşgul olurlar. İşin başka bir renk almakta olduğunu gören müftîler âkıbeti vahîm cereyânın önüne geçmek için Erîke-i âlîye teveccüh ve orada bulunan Kuş Beyi ile müzâkere-i keyfiyyet ederek Kuş Beyi İranîleri, müftîler de **[383]** talebeyi teskîn için sözleşirler. Müftîler oradan talebenin mecmaı olan Mîr-i Arab meydanına gelip nesâyih-i lâzımede bulunur. Ve katillerin müstehak oldukları cezâya behemehâl çarptırılacağını vadederek talebeyi tekrâr dağıtmaya muvaffak olurlar. Hattâ dershâneler bile küşâd olunarak tedrîse başlanır, lâkin Kuş Beyi'nin vadine rağmen öğleye doğru muhâliflerin Nakīb, Cûybâr, Hıyâbân medreselerine hücum ederek külliyetli miktarda talebeyi katl ü cerh ettikleri haberinin şüyûu üzerine talebe yine dershâneleri terk ederek ellerine her ne geçerse bi'l-istishâb iki bin kadar cemm-i gafîr hâlinde Hıyâbân tarafına şitâbân olurlar. Hıyâbân etrâfını askerin taht-ı muhâfazaya aldığını görmekle beraber yine hücumdan geri durmazlar.

Kadı olan reis ve müftîlerin mahall-i vak'ada teskîn için sarf ettikleri gayret tamâmıyla akîm kalır. Mukatele bütün şiddetiyle devam eder. Telefât en ziyâde talebe cihetinde görülür. Çünkü muhâlifler tüfenk, tabanca gibi mükemmel silâhlarla müsellah oldukları halde talebe yalnız sopa ve balta ile müdâfaa-i nefs ediyorlardı. Mahall-i vak'ada süvârî ve piyâdeden mürekkep üç yüz kadar asker mevcut ise de onlar da teskîn-i mukateleye muvaffak olamadıkda, daha doğrusu makāmât-ı âliyyeden müstereddidâne aldıkları evâmire binâen kat'î bir hatt-ı hareket tayin edemez bir halde bulunuyorlardı. Maamâfîh şâyân-ı teessüftür ki hiss-i tefrika asker arasına da girmiş ve âsâyişi muhâfaza ile mükellef oldukları halde onlar da yekdiğerine ateş etmeğe başlayarak netîcede tarafeynden on kadar zâyiât olmuştu.

İşte mukātele böylece kesb-i iştidâd ederek İrânîler bütün büyük konakların duvarlarını istihkâm ittihâzı sûretiyle ateşlerine devam ettiler. Bir aralık üç dört İrânîyi takiben elli kadar talebe bir çıkmaz sokağa girer. Bunu gören İrânîler derhâl etrâfı ihâta ederek üzerlerine bil-hücûm ateşe başlarlar. Beri taraftan Sünnîler tahlîse yetişinceye kadar talebeden yalnız biri hayâtını muhâfazaya muvaffak olur, bâkisi tamâmen hâk-i helâke serilir. İrânîler maktülleri konaklarına çekip gizlemekte ve mecrûhları da içeriye alıp katletmekte idiler. Bu sûzişli manzara da akşama kadar devam eder ve bugünkü mukatelenin netîcesinde Sünnîlerden 140, Şîîlerden 60 râddelerinde telefât vukūa gelir. Mecrûhlar ise bittabii daha fazladır. Akşam üzeri her iki taraf maktul ve mecrûhlarını meydanda bırakarak çekilir. Talebe Mîr-Arab, Gönüldâş ve Dîvân Beyi gibi cesîm ve metîn medreselerde tahassun ederek geceyi orada geçirir. Gece yarısında Cenâb-ı Âlî'nin[*] emriyle teskîn-i ihtilâle me'mûr olan Nasrullah Bey pervâneci medreselere gelir.

Ve bu gece Erîke içerisinde bulunan Şîîler oradaki Sünnîleri kılıçtan geçirirler ki hep me'mûrîn-i hükûmettir.

Üçüncü gün Pazartesi: Sabahleyin tekrâr mevâki-i muhtelifede mukātele baş gösterir. Cenâb-ı Âlî'nin emriyle yeni Buhârâ'daki Rus konsolosunun maiyetinde bulunan iki yüz Rus askeri Buhârâ'ya dâhil olarak Rus bankasını ve ticârethâneleriyle diğer mevâki-i mühimmenin muhâfazasına me'mûr olur. Ve Cenâb-ı Âlî'nin emriyle Kermine'den

[**] Buhârâ'nın bir kısmının ismidir. "Erîke" tabîr ettikleri cesîm kalelerle muhât kasr-ı şâhâne oradadır ki şimdiki halde Kuş Beyi'nin ikametgâhı ve hükûmet konağıdır.

[*] "Cenâb-ı Âlî" hazret-i emîre mahsûs bir ünvândır. "Zât-ı Şâhâne" tabîri gibi.

gelmiş pervâneci Nasrullah Bey müftîleri ve başka eâzım-ı ricâl-i devleti cem' ederek hazret-i emîrin vesâyâsını yani mehmâ-emken mukāteleyi teskîne sarf-ı gayret eylemelerini irâde ettiğini teblîğ eyler. Lâkin bugüne kadar nâire-i harb dâire-i iştiâlini tevsi etmiş etrâftaki kasabalara ve köylerde de mukatele bütün şiddetiyle hüküm-fermâ bulunmuş olduğundan böyle va'z ü nasîhatlerle bu vaka-i müessifeye çâre-sâz olmak güç belki gayri mümkün idi. Binâenaleyh bu kabîl teşebbüsler kârgîr ve müessir olmamakta ve innâ fe innâ vekāyi-i facîa zuhûr ve her adımda bir adam maktûl ve b-î-rûh olarak yuvarlanmakta idi. Hıyâbân tarafındaki Şiîler o tarafta tesâdüf ettikleri her şahsı Sünnî zannıyla katleylemekte ve beri taraftaki Sünnîler de önlerine çıkan her zîrûhu Şiî zannıyla hâk-i helâke sermekte idiler bugün de akşama kadar böyle devam etti. Hattâ geceleyin bile ara sıra tüfenk sadâları ve cân-hırâş naralar Buhârâ muhîtini şu velvele içinde boğmakta idi. Nihâyet akşam üzeri tekrâr Cenâb-ı Âlî'nin emriyle on iki top ile 1100 Rus askeri Semerkand'dan gelerek Buhârâ'ya dâhil olduklarından ertesi gün için bir dereceye kadar âsâyiş temîn olunmuş ve geceleyin bu asker münâsib görülen mahallere yerleştirilmekle beraber kısm-ı küllîsi Hıyâbân tarafında İrânîlerin muhâfazasına me'mûr olmuş idi.

Dördüncü Gün Salı: Sabah kalktığımız zaman Şiîler mahallesinin Rus asâkiriyle, Sünnîler tarafının Buhârâ asâkiriyle kâmilen ihâta ve işgal edilmiş olduğunu gördük. Mâhazâ bugün de ufak tefek vukūâttan hâlî olmadı. Bugünkü vekāyiin en mühimini teşkîl eden hâdise etraftaki köy ve kasabalardan binlerce ahâlînin Şiîleri katliâm etmek üzere Buhârâ'ya müteveccihen yola çıkmalarıdır. Bereket versin ki ulemâ-yı Buhârâ öne atılarak güç hal ile bunları teskîne ve mevtınlarına iâdeye muvaffak oldular. Bugün akşama doğru yapılan hesâba göre Sünnîlerin zâyiâtı yüz doksana bâliğ olduğu halde İrânîlerden maktûl düşenler yüzü tecâvüz eylememekte idi. Bunun sebebi ise işâret ettiğimiz vech üzere İrânîlerin müsellah olması ve diğerlerinin sopadan başka bir alet-i taarruzları bulunmamasıdır.

Beşinci Gün Çarşamba: Sabahleyin Kermine'den[**] Velîahd Âlim Hân Efendi Buhârâ'ya muvâsalet etti şehzâde hazretleri güzârgâhının her iki cânibinde saf-beste-i ihtirâm olan ahâlî; Şiîlerden gördükleri mezâlim ve eziyetleri tadâd eylemekte ve bu vaka-i fecîanın da başlıca müsebbibleri Şiîlerin reîsleri olan Kuş Beyi Mîr Âb, kumandan Seyyid Alî olduğunu **[384]** ağlayarak arz edip bunların azlini taleb ve istirhâm eylemekte idiler. Biraz zaman sonra Taşkend vâlîsinin nâibi general ile yeni Buhârâ'daki konsolosun nâibi Haydar Hâce Efendi Buhârâ'ya gelip tekmîl sokakları ve medreseleri dolaşarak ahâlîye ve talebeye Kuş Beyi'nin azlolduğunu ve Mîr Âb ile Seyyid Alî'nin de hazret-i emîr tarafından müstehak oldukları cezâ ile tecziye edileceklerini teblîğ eylediler. Bu teblîgat-ı sükûn-bahşâ üzerine ahâlîde biraz sükûnet görüldü.

Altıncı Gün Perşembe: Sabahleyin nâib-i vâlînin delâletiyle, bugüne kadar tarafeynden ne kadar telefât olmuş ise keen lem yekün hükmünde tutularak bunun için ahâlîden kimsenin mesûl tutulmamasına ve bundan sonra hangi taraftan bir katl veya cerhe sebebiyyet verilecek olursa mütearrız tarafın mesûl tutulacağına dâir bir vesîka tanzîm olunarak bütün müftîler ile İrânîlerin eâzımı tarafından imzâ ve tahtîm olundu ve şu sûretle vaka-i elîmenin tamamıyla önü alınarak asıl müsebbib olan müşevviklerin taharrîsine şürû edildi ve gecenin hulûlüyle beraber Kuş Beyi taht-ı muhâfazada Kermine'ye hazret-i emîrin huzûruna götürüldü.

Yedinci Gün Cuma: Sabahleyin bâ-emr-i Cenâb-ı Âlî Çâr-cûy vâlîsi Mîr cenâbları gelerek muvakkaten Kuş Beyi'nin yerine oturdu. Ve Cuma namâzına kadar kadı kelân, reîs, on iki müftî ve tüccâr ve muteberândan başlıcaları, Yahudilerin büyükleri ve İrânîlerin pîşvâları Mîr ile nâib-i vâlînin delâletiyle erike-i âlîde toplanıp yekdiğeriyle barıştılar. Ve bundan sonra maâzallah böyle bir hâdisenin adem-i tekerrürü için bütün mevcûdiyetleriyle çalışacaklarını taahhüt ederek dağıldılar.

İşte yedi gün zarfında geçirdiğimiz kanlı vak'aların hülâsası bundan ibârettir.

Hiç bir mü'min tasavvur edemeyiz ki şu vak'ayı okuyup da dil-hûn ve müsebbiblerine lânet-hân olmasın. Bilhassa bütün müslümanların belki tekmîl insanların yekdiğeriyle ittihâd ve ittifâk edip an-asıl bir ana ve babadan olduklarını nazar-ı i'tibâra alarak kardeşce yaşamaya cehd ü sa'y eyledikleri bir zamanda Buhârâlılar'ın böyle bî-ma'nâ ihtilâflarla yekdiğerin kanını dökerek şerîât-ı İslâmiyye'de kātıbeten memnu olan gāret ve tahrîbe cür'et ederek muazzez memâlik-i İslâmiyye'yi pâ-mâl-i huyûl-i ecânib etmeleri ne cân-güdâz bir musîbettir.

Buhârâ'da Sünnîlik ve Şiîlik ihtilâfı o kadar ilerlemiştir ki her an böyle bir hâdisenin zuhûruna intizâr edilebilir. Bu hâle bazı telkinât-ı câhilâne sebebiyet vermekle beraber hükûmetin dahi bu husûsta pek büyük hatâları vardır. Ricâl-i hükûmet hep Şiîlerden terekküb ettiğinden Buhâra'nın asıl sâhipleri olan Sünnîler daima mazlûm ve mağdûr olmakta ve aralarında lâzıme-i müsâvât temîn edilememektedir. Birçok hânedânlar İrân'dan firâra muztar kalan tarafdârân-ı istibdâdın hükûmete bi'l-intisâb taassup ve cehâletlerini Buhârâ'ya tatbîk etmekte olmaları yüzünden mahv u nâ-bûd oldular. Hükûmet kasasına toplanan mebâliğin kısm-ı âzamı da Meşhed'deki tekyelere sarf olunmakta ve bir kısmını da serkârda bulunan zevât nâmlarına ecnebî bankalarına tevdî edilmektedir.

Mevâîd-i ahîreye nazaran bu zâlim hâkimlerin kâffesi azlolunup yerine diğerleri tayin olunacaktır. Ahâlî şimdi bununla mütesellîdir. Lâkin bizim bugün en büyük derdimiz Taşkent'ten gelen nâib-i vâlînin hâlâ Erîkede câ-nişîn-i mevki' olması ve Rus'un 1300 askeriyle 12 topu Buhârâ'nın câbe-câ mevâki-i muhtelifesine yerleştirilmekte bulunmasıdır. Acaba! Rus askeri ne zaman avdet edecek diye bütün Bu-

[**] Kermine, Buhârâ'nın cenûbunda doksan kilometre mesâfede kâin küçük bir kasaba olup el-hâletü hâzihi Emîr Abdülvâhid hazretlerinin mahall-i ikāmetleridir.

hârâ ahâlîsi endîşede bulunuyor. Ve bir an evvel Rus askerinin çekilmesini istiyorlar. Görülüyor ki ihtilâl-i vâki' dînî olmaktan ziyâde siyâsî bir şekil almıştır. Kuş Beyi'nin ihtilâl esnâsındaki hıyânet ve teşvîki tezâhür etmekte ve İrânîlere külliyetli mikdârda esliha ve cephâne tevzî' ettirmiş olduğu vesâik-i adîde ile meydan-ı sübûta vâsıl olmaktadır. Bundan mâadâ Kuş Beyi tarafından vak'adan mukaddem kendi nâmına İngiliz bankasına elli bin lira tevdî' olunduğu gibi tevâbi'leri tarafından da ecnebî bankalarına külliyetli meblağlar tevdî edilmiş olması ma'nîdâr addolunuyor. Hükûmetin Rusya askeri hakkındaki teblîgâtı âtîdeki fıkradan ibârettir:

"İğtişâş tamamen teskîn olunduktan sonra Rus askerinin Buhârâ toprağından çekileceği resmen umûm ahâlîye i'lân olunur."

Bazı civâr kasabalarda ve köylerde henüz ara sıra katl ü cerh vukūâtı haber alınmakta ise de oralarda Şîîlerin nâdir ve ahîren ta'yîn olunan zevât ise emr-i idârede mutabassır ve muktedir bulunduğundan sükûn ve âsâyişin tamamen iâde edileceği me'mûl-i kavîdir.

Şunu da ilâve edelim ki bu hâdiseden iki gün mukaddem usûl-i kadîm taraftârı olan Müftî Mehmed Râzık hazretleri ile terakkī-perverlerin reîsi Müftî İkrâm cenâbları barışmış esnâ-yı vak'ada ise A'lem Gıyâseddin Müftî ile Müftî İkrâm cenâbları aralarındaki ihtilâfı bertaraf etmişlerdir.

Re's-i kârda bulunan müftîlerin bilhassa Buhârâ'nın muhterem üstâdları Müftî Mehmed Râzık ile Müftî Mehmed İkrâm hazerâtının ihtilâfın vehâmetini bi't-takdîr akd-i muvâhât eylemeleri bütün âlem-i İslâm'ı memnûn ve mahzûz edecek vekāyi'-i sârredendir. Bundan sonra el ele vererek ta'mîm-i maârif ve ıslâh-ı mekâtib ve medâris için çalışacakları derkârdır. Binâenaleyh böyle elîm ve cân-hırâş hâdiselerin vukūuna imkân kalmayacağı husûsâtında bu ittifâk ve itilâf bir berâat-i istihlâl addolunabilir. Muvaffakıyyetlerini Cenâb-ı Hak'tan tazarru' ederiz. Zîrâ bu ve emsâli mülk ü milleti tahrîbe bâis olan ahvâl-i müessifenin yegâne sebebi cehâletle ahlâksızlıktır. Asıl illet bunlardır. Tedâvîye buradan başlamak iktizâ eder. Cehl ne nisbette zâil olursa âlem-i İslâm o derecelerde müterakkī olur.

Maârif, maârif daima maârif!..

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

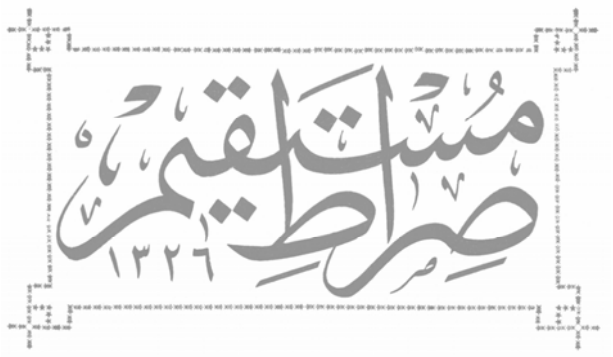

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

24 Şubat 1910 14 Saferü'l-Hayr 328 Perşembe 11 Şubat 325 **Üçüncü Cild - Aded: 77**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 6 –

Maahâzâ zamanını atâletle geçirmeyip bir aralık kesb ve ticâretle iştigal buyurmuş, teşebbüs-i şahsîden hâlî kalmamışlardır. Daha sonraları halvette ibâdet, münâcât-ı cenâb-ı ehadiyyete hasr-ı himmet etmekteydi. Kırk yaşını ikmâl edince dûş-i hümâyûnlarına hil'at-i risâlet iksâ buyuruldu. Bunun üzerine halkı Hakk'a da'vete başladı.

Kâinâtın bütün zerrâtına varınca cühelâ-yı nâsın isnâdına cür'et ettikleri mâlâyânîlikten, kâffe-i nekāisten münezzeh ve mukaddes bir Sânii, bir ilâh-ı Zülcelâl'i olduğunu takdir, müddeâsını hücec ve berâhîn ile tenvîr buyurdu. Her husûsta akl u fikr istimâlini emir, taklîd-i âmiyâneden zecr etti. Kâffe-i efrâd-ı beşere hürriyet i'lânıyla rüesâ-yı din ve dünyaya perestiş derecesinde huzû' ve inkıyâdı kaldırdı, doğrudan doğruya Cenâb-ı Bârî'den istiâne, ancak dergâh-ı ilâhîye ilticâ fikrini te'sîs eyledi.

Şerîat-ı münevverelerinde her insan için –kimseye mûris-i zarar olmamak şartına riâyetle beraber– gerek rûhun, gerek kuvâ-yı bedeniyyenin her matlûbunu i'tâya mezûniyyet verilmiş, tezehhüdde mübâlağaya, âyîn-i ruhbâniyyete değil! Belki her insan mâdâmü'l-hayât sa'y u amele, şart-ı mezkûra riâyet kaydıyla bütün âzâyı ve kuvâ-yı mevdûayı mâ-halaka lehinde tasrîfe tergīb olunmuş, tayyibâtın kâffesi ibâha ve habâsetten hâlî olmayan şeyler tahrîm kılınmış, her husûsta adl ü ihsâna riâyet ve dince muhâlif bulunanlara muâmelât-ı hasene ib-râzıyla bezl-i müsâlemet, ma'kāl ve mülâyim olan arzûlarına muvâfakat, hengâm-ı harpte bile ahkâm-ı İslâmiyyede ta'mîk-i fikr maksadıyla mürâcaat eden eşhâsı dârü'l-İslâm'a kabûl ve siyânet emir buyurulmuş ve kabûl-i diyânet için cebr ü ikrâh îkāına müsâade gösterilmemiştir.

(Hakîkat-i hal zikrolunan minvâl üzere olduğu şu âyet-i kerîmelerden de müstebân olmaktadır:

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»*

«هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعا»[1]

«كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا»[2]

«كُلُواْ مِمَّا فِي الأَرْضِ حَلاَلاً طَيِّبا»[3]

«وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا»[4]

«وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ»[5]

«إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ»[6]

«وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُواْ»[7]

«وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْناً»[8]

«وَإِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ»[9]

«لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»)[10]

---

* Tayyibât-ı rızk burada müstelezzât ile tefsir olunmuştur. [A'râf, 7/32]

[1] Bakara, 2/29.

[2] A'râf, 7/31..

[3] Bakara, 2/168.

[4] Hadîd, 57/27.

[5] Secde, 32/9; Mülk, 67/23.

[6] Nahl, 16/90.

[7] Mâide, 5/2.

[8] Bakara, 2/83.

[9] Tevbe, 9/6.

[10] Bakara, 2/256.

El-hâsıl ol zât-ı sütûde-sıfât (aleyhi ekmelü't-tahiyyât) min-kıbelillah mazhar olduğu füyûzât sâyesinde akl-ı insânî-yi kayd-ı esâretten, rüesâya karşı iltizâm-ı ubûdiyyetten tahlîsle efrâd-ı beşeriyyeyi vâye-dâr-ı hürriyet kılacak, âlem-i insâniyyeti evc-i âlâ-yı salâh u kemâle mûsıl olacak mebâdî-i selîme, siyâsiyât-ı kavîme, ahlâk-ı fâzıla ve ibâdât-ı sâliha ve muâmelât-ı kâmile, gayet mu'tedil ve terakkîye müsâid usûl-i metîne te'sîs ve teşrî' buyurmuş, ancak bu fırsata nâil ve bu vesâite mâlik olduktan sonra akl-ı isti'dâd-ı fıtrîsini ibrâzla iktisâb-ı maârife bezl-i mesâî, nev'-i beşer şâh-râh-ı temeddün ü terakkîye sülûkla ihrâz-ı teâlî edebilmiştir.

[386] İşte mahzâ İslâmiyet sâyesinde memâlik-i şarkıyye kemâl-i sür'atle, târîh-i âlemde misli nâ-meşhûd hârikulâde bir sûretle hâiz-i nisâb-ı umrân u medeniyyet olmuş, garbiyyûn ise füyûz-ı medeniyyetin bu esaslarına –feylesoflukla müftehir bazı kesânın mütecâhilâne iddiâlarına rağmen– şarkta işrâk eden envâr-ı İslâmiyyet'in şuâât-ı garba vüsûlünden sonra güç hal ile ihtidâ edebilmiştir.

Rüesâ-yı rûhâniyyenin inkisâr-ı nüfûzlarından evvel, ihtilâlât-ı hûn-rîzâne ile kazanılan ıslâhât-ı siyâsiyyeden akdem Avrupa'nın güzerân olan ahvâl-i târîhiyyesine vukūfu olanlar –insaf ederlerse– bu hakīkati teslimde tereddüd etmezler.

Elhâsıl bütün dünyanın ıslâh-ı ahvâl ve intizâm-ı umûru hep Nebiyy-i Ümmî Efendimiz'in te'sîsine muvaffak buyurduklukları kavâid-i İslâmiyye ve mebânî-i ma'delet-kârâne sâyesinde vücûd bulduğu kābil-i iştibâh olmayan hakāik-i kat'iyye cümlesindendir.

Beyânât-ı sâlife ile ümmîliği emr-i muhakkak olan bir zâtın mu'cizât-ı kevniyye-i bî-nihâyesi nazar-ı mütâlaaya alınmasa bile bu âsâr-ı hârikaları ortada parlayıp dururken minindillâh mürsel, inâyet-i sübhâniyyeye mazhariyetle mübeccel olmalarını inkâra musır olan insafsızlar ne türlü kaçamak yolları bulabilirler. Hakīkat-i hâlin mertebe-i bedâhete vüsûlüyle beraber hâlâ inkâr ve te'vîle sapılmakta olması akl-ı selîme hayret vermektedir. Ol hazretin ümmîliği kābil-i inkâr olmadığını fark edenlerin bir kısmı onu teslîm ile beraber lâletta'yîn bir şahıstan şifâhen telakkī-i ma'lûmât etmiş olmasını iddiâya yelteniyorlar. Bu iddiâ eskiden beri ortada sürünmekle beraber mülâhazât-ı âtiyye ile butlânı âşikâr olur.*

Resûl-i Ekrem Hazretlerinin bu tarîkle telakkī-i ma'lûmât etmiş olmaları vârid-i hâtır olan herhangi ihtimâle binâ edilecek olsa birçok mehâzîr-i akliyyeyi istilzâm etmesine mebnî umûr-ı mümkineden ma'dûd olamaz. Binâenaleyh her ihtimâle göre bâtıl olduğu tebeyyün eder. Mehâzîr-i mezkûreyi ta'yîn edebilmek için ihtimâlât-ı mefrûzayı göz önüne almak lâzımdır. Şöyle ki telakkī-i mezkûr yâ kable'n-nübüvve yahud ba'de'n-nübüvve vâki' olur. Kable'n-nübüvve vukūu farz olunduğu takdirde ya vatan-i aslîleri olan Mekke ve civârında, yahud hariçte, memâlik-i sâirede vukūu iddiâ olunur.

Kable'n-nübüvve hâricen vukūu ihtimâlindeki butlân vâreste-i îzâhtır. Çünkü ol hazret kavm ü kabîlesi, bilcümle Mek-ke ahâlîsi arasında ma'rûf ve matmah-ı enzâr-ı enâm bulunduğu cihetle müddet-i medîde gaybûbet etmesi onlara hafî kalamazdı.

Eğer böyle bir gaybûbetleri vâki' olsaydı asr-ı mübâreklerinde bulunan husemâ-yı dîn tarafından ortaya atılarak iştibâh için mecâl-i vâsi' açılırdı. Kendileri ta'lîm-i Rabbânîden başka menba-i feyzi, medâr-ı istinâd-ı irfânı olmadığını her zaman neşr ü i'lân buyurdukları hâlde ferd-i âferîde böyle bir ihtimâl-i telakkī der-miyân edememiştir.** Resûl-i Ekrem'in kable'n-nübüvve yalnız Şam cihetine iki seferleri vardır, biri zamân-ı bülûğlarından akdem amcaları Ebû Tâlib, diğeri sâl-i hayâtlarının yirmi beşincisinde Cenâb-ı Hatîce'nin gulâmı Meysere ile birlikte olarak vukū' bulmuştur. Bu seferlerin hiçbirinde kafileden ayrılmamış, kimse ile husûsî mülâkatta bulunmamıştır.

Bir de –ânifen zikrolunduğu üzere– yetîm ve bîkes ve emr-i maîşeti gayr-ı vâsi' olan, kendisini fazîlet-i ilme irşâd

---

* Asr-ı Saâdet'teki münkirlerin bazısı ta'yîn-i şahs ederek iddiâ-yı ta'lîm etmişlerdi. O da Cebr isminde bir gulâm-ı Rûmî veya Yesâr isminde kılınç imâl eder bir demirci imiş ki Resûl-i Ekrem hazretleri esnâ-yı mürûrunda, Tevrat veya İncil okurken bunları dinlermiş, yahud dîn-i İslâm'a girmiş olan Âiş isminde ehl-i kitaptan bir gulâm veyahud Selmân-ı Fârisî Hazretleri imiş ki (وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبِينٌ) [Nahl, 16/103] âyet-i celîlesinin esbâb-ı nüzûlü hakkında bu rivâyetler der-miyân olunmuştur. Ma'nâ-yı şerîfi: Biz alet-tahkīk biliyoruz ki münkirler ona Kur'ân'ı melek değil, beşer ta'lîm eder, diyorlar, düşünmüyorlar ki ta'lîmine imâle-i kelâm ettikleri şahsın lisânı A'cemîdir. Onu ne kendisi, ne onlar anlayabilirler. Kur'ân-ı Kerîm ise lisân-ı Arabî üzere olup biraz teemmül ile ma'nâsı zâhir olur. Bu hâlde beynlerinde nasıl ittihâd iddiâ olunabilir!

Yahud Resûlümüz o şahsın okuduğu kitâb-ı A'cemîden bir ma'nâ anlamış olsa bile o ma'nâyı böyle bir beyân ve fesâhati hâvî kelâm-ı Arabî'ye tahvîl edemez, demektir. Hâsıl-ı müfâd: İ'câz-ı Kur'ân yalnız ma'nâ cihetiyle değil belki hem maânî-i şerîfesi, hem elfâz-ı celîlesi itibâriyledir. Onlar da şundan bundan işittikleri maânîyi Kur'ân-ı Kerîm'e nazîr ve muâdil olabilecek bir kelâm-ı mûciz kisvesine ifrâğ etsinler bakalım, demek olur.

Bu ma'nâya göre ibtâl-i ta'n için mesûk bulunan sonraki cümlelerde berâ-yı ilzâm, farz ve teslîme binâ-yı kelâm edilmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in nuhtevî bulunduğu ulûm-i kesîreyi taallüm etmek öyle yolda geçerken okunan, ma'nâsı gayr-ı müstebîn bulunan kelâmı dinlemekle mümkün olmayıp belki fâiku'l-akrân bir üstâz-ı kâmile mülâzemet, müddet-i medîde ahz ü telakkîye himmet ile kābil olabilir.

(Bu kābiliyet de tâlibin şerâit-i lâzımeyi kâmilen hâiz bulunmasına mütevakkıftır.) Kur'ân-ı Kerîm'in kudsiyetine münkirlerin bu türlü i'tirâzât-ı rekîke ile ta'na kıyâm etmeleri de onların gâyet aczlerine, başka diyecek bulamadıklarına şehâdet etmektedir. (*Tefsîr-i Beyzâvî*)

** Halbuki o asırda acı, tatlı her ne söylenmiş ise kâffesi zaptedilmiş, hattâ daha mühim itirâzları Kur'ân-ı Kerîm'den hikâye olunarak cerh u iptal kılınmıştır.

Doktor Dozy de 164'üncü sahifede bu ciheti itirâfla şöyle diyor: "Ulemâ dîn-i Muhammed (s.a.)in hakkında hasımlarının ne düşündüklerini, ne söylediklerini kemâl-i safvetle bize bildiriyorlar. Ekseriyâ birçok celî hakîkatleri ihtivâ eden o acı istihzâları bile meskûtun-anh geçmiyorlar. Meselâ ilh.." Fa'tebirû..

edecek müeddib ve hâmîsi bulunmayan bir zât böyle bir fikri nereden alabilir ki tahsîl-i ulûma kıyâm etsin, o sırada kendince en mühim ve emr-i tabîî olan gâile-i maîşet ve umûr-ı ticâret mühmel bırakılarak gözüne görünmez olsun. Hattâ ecnebî memâlikinde sâkin ve ırk ve mezhebce mübâyin olan bir zâtın mesleğine tâbi' olarak onun mine'l-kadîm müteâref, âbâ ve ecdâddan müntakil i'tikādât-ı me'lûfeye mugâyir ta'lîmâtını tamâmen kabûle mecburiyet hissetsin.

[387] Akla, âdete, kānûn-i tabîate külliyen mugâyir, farz-ı muhâle şebîh böyle en baîd ihtimâllere vücûd verebilmek için insan bütün hissiyâttan tecerrüd etmek iktizâ eder.

Elhâsıl Resûl-i Ekrem'in sâir diyâra azîmet etmiş olmaması, taallüm için külfet-i azîme ihtiyârına dâî bulunmaması hâricen taallüm vukū' bulmadığına delîl-i kâfîdir, başka türlü mevânî' ve mehâzîr serdine hâcet yoktur.

Mekke-i Mükerreme ile civârında sâkin bir kimseden telakkī-i maârifte bulunmaları da vücûh-ı âtiyye ile iptâl olunur:

1) Böyle bir telakkī ale't-temâdî gizli tutulmak mümkün olamazdı, behemehâl müşâhade vukūuyla malûm olurdu. (Bu babdaki kıyl ü kālin ne mâhiyette olduğu bâlâda îzâh olundu.)

2) Muallim farz olunan şahıs abede-i evsândan olsa putperestlik aleyhinde söz söyleyemez, Tevrat'ta, İncil'de, sâir kütüb-i semâviyyede mezkûr akāid-i muvahhidîne âgâh olamazdı. Eğer tâife-i Yehûd'dan olsa Hazret-i Îsâ (a.m.) ile vâlidesinin vekāyi'-i sahîhasını beyân edemez, müşârünileyhimânın fazl u nezâhetleri i'tirâfında bulunamazdı. Nasrânî olsa İsa'nın ulûhiyetini, salb ve katl vak'asını ekānîm-i selâse i'tikādını inkâr edemez, tahrîf-i kütüb ve ibtidâ-i ruhbâniyyet gibi Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevî olduğu fezâyih-i Nasrâniyye'yi kāle alamazdı. Hiçbir dine müntesib olmayan mübtediînden biri olsaydı kendisi hadd-i zâtında ma'rûf olmak, Resûl-i Ekrem hazretlerine telkinâtta bulunmasına medâr olacak bir alâka-i târîhiyyesi bilinmek lâzım gelirdi.

3) Böyle bir muallim-i hakîm farz olundukta ibtidâ eylediği dîn-i cedîde bizzât kendisi da'vet etmek, yahud kulûb-ı nâsta mehâbet husûle getirecek şiir ve hitâbet veya câh u servetle ma'rûf ve a'vân ü ensârı kesîr bir zâtı tavsît eylemek daha ma'kūl ve münâsib olup dururken hadd-i zâtında ümmî ve bîkes bir yetîmin ta'lîm ü terbiyesine hasr-ı evkāt, bî-lüzûm tekellüfât ihtiyâr etmesi akl u hikmete sığmaz.

4) Muallim-i mezkûrun ümmî bir zâtı bu mertebe tehzîble akāid-i âbâ ve ecdâdını tahvîl, aslâ işitmediği vahiy ve nübüvvet ve tenzîh ve tevhîd mesâilini zihninde tesbît edip kendisini bu yolda bir i'tikad-ı samîmîye mazhar kılabilmek için gayet muktedir, hârikulâde bir hakîm olması iktizâ eder. Böyle bir hakîm-i bî-hemtâ ise gayet iştihâr ile müştehîr olmak emr-i zarûrîdir. Halbuki Mekke ve civârında değil bilcümle bilâd-ı Arab'da bu derece hâiz-i kemâl bir zât işitilmiş değildir.

Devr-i câhiliyyette güzerân olan hutebâ ve şuarâ-yı Arab'ın en bâlâ derecede olanları da ma'lûmumuzdur, bunların hayli parlak sözleri bulunur. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'deki usûl ve mebânî-i âliyye gibi medeniyet-i sahîhaya esas olacak, saâdet-i hakīkīyye te'mîn edecek düstûr-ı hikmet ıtlâkına şâyân bir kelâm, kat'î bir beyân sâhibi bir hakîm-i Arabî bilmiyoruz. Tevârîh-i edebiyye ve kütüb-i muhâderât meydandadır. Böyle bir hakîm-i bî-nazîrin vücûduna vâkıf olan var ise ihbâr etsin. Yoksa öyle farz u tevehhüm ile da'vâ kazanılmaz.

5) Bu muallim neden dolayı nefsini ketm ü ihfâ etsin, niçin bir kimseye olsun Hazret-i Resûl'ün ta'lîm ve tezhîbinde bulunduğunu açmasın, kezâlik kābil midir ki kable'n-nübüvve muallimi bulunan zâta Resûl-i Ekrem bezl-i ihtirâm etmediği hâlde o zât buna katlansın, ifşâ-yı esrâr edip de zümre-i münâfıkīne iltihâk etmesin.

Gerek hariçten, gerek dâhilden olması mefrûz bir kimseden taallüm-i nebevî vâki' olmadığı şununla da katiyen ma'lûm olur ki Resûl-i Ekrem hazretleri kırk yaşına bâliğ olup da min indillâh me'zûn ve me'mûr olmadıkça izhâr-ı da'vâ buyurmadıkları gibi kasas u hikâyât ve ahkâm u i'tikādiyâta dâir kimseye harf-i vâhid der-miyân etmemişlerdir. Hadd-i zâtında ümmî olan bir zâtın fırsat buldukça şundan bundan istimâ' ile cem' ve telfîk edeceği ma'lûmât-ı mütenevviayı defter-i hâtırâta bedel kuvve-i hâfızasına tevdîe mecbur olacağı derkârdır. Mahfûzâtın zihinde takarrürü ise ale't-temâdî bahs ü müzâkereye tevakkuf etmektedir. Bu hâlde eğer ma'lûmât-ı nebeviyye mahz-ı simâ' ile telakki edilmiş, medâr-ı tezekkür olacak hiçbir kayd-ı işârete iktirân etmemiş derme çatma malûmâttan ibâret olsaydı mürûr-ı zamânla zihninden dökülüp saçılması, da'vâ-yı nübüvvet hengâmında hâliyyü'z-zihn kalması emr-i tabîî olurdu.

Bir de böyle azîm bir da'vâya kendiliğinden kıyâma hazırlanan kimse davâsını tasrîh etmeyerek evvelce bir mikdar mümârese ve tecrübede bulunmak emr-i zarûrîdir ki o esnâda cây-gîr-i zamîri olan azm ü niyetinden arzûsu hilâfına bazı nişâneler bâriz olur. Ba'dehû tedrîcî sûretle da'vâsını ortaya koyabilir. Yoksa Resûl-i Ekrem hazretleri gibi [1](فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ) nazm-ı şerîfi vefkınca ömrünün tamam kırk senesini kavm ü kabîlesi arasında kemâl-i sükût ve sükûnetle geçirip de günün birinde –evveli de âhiri kadar– kavî ve metîn bir da'vâya birdenbire kıyâm edemez.

Kezâlik böyle bir emel ve arzûda, fikr ü endîşede bulunmuş olsalardı –erbâb-ı cidâl ve mükâberenin zu'm ettikleri gibi– senenin on bir ayını rahat ve sükûn ile geçirip de yalnız Ramazan aylarında inzivâya çekilmekle te'mîn-i merâm edemezlerdi.

(Halbuki bu inzivâ mes'elesi de tamâmen doğru değildir belki gār-ı Hirâ'ya âmed-şüde başlamaları nübüvvetten altı ay evvel güzerân olan müddete münhasırdır. Daha evvel bütün evkāt-ı mübârekesini âilesi içinde imrâr ederdi.)

Hem de iddiâ olunan fikr ü endîşeye tutulmak insanın aklını, bil-cümle havâssını, kuvâ-yı idrâkiyyesini zabt ü ihâta edeceğinden kendilerinin bir meşgale-i dâime, büyük bir telâş içinde bulunmalarını herkesin hissetmesi iktizâ ederdi. Maahâzâ böyle bir telâş ve ıztırâb-ı dâimî iz'âcâtı arasında

[1] Yûnus, 10/16.

imrâr-ı hayât etmekte olsalardı kendisinde envâ'-i eskām **[388]** peydâ olarak, bilhâssa –âtîde bahs ve iptâl olunacağı üzere– Dozy gibi a'dâ-yı hakîkatin azv ü isnâd ettikleri hysteria (sekîr illeti) istîlâ ederek büsbütün vücûddan düşmesi, kuvâ-yı dimâğiyyesinin giriftâr-ı inhitât olması lâzım gelirdi. Evvel-âhir kendileri ilhâmât-ı Rabbâniyye ve irşâdât-ı Sübhâniyyeye mazhar kılınmasalardı meşhûd ve ma'lûm olan sabır ve metânet-i hârikāneleri devam edemez, o hakîmâne tedâbirin icrâ ve îfâsına muktedir olamazdı.

Tahsîl ve taallümün ba'de'n-nübüvve olması ise aslâ mutasavver değildir. Çünkü nübüvvete âit ahkâm ve hakāik bilinmediği, enbiyânın hâiz olması zarûrî bulunan evsâf u kemâlât ihrâz edilmediği hâlde da'vâ-yı nübüvvete nasıl kıyâm olunur; evvelâ hiçbir şey taallüm etmiş olmayan bir şahs-ı ümmî nübüvvet ve risâleti ne tarîkle tasavvur edebilir! Aslı yoktan böyle bir da'vaya ictisâr edince bilinmesi lâ-büd olan hakāik ve dekāiki kendisine tamâmen ta'lîm edecek bir üstâz-ı kâmil bulacağını ne ile kestirebilir?

Sâniyen bâlâda zikrolunan mehâzîr-i akliyye bu takdîre göre daha ziyâde kesb-i vuzûh etmektedir. Meselâ zât-ı risâlet-penâhîde böyle bir iftikar ve ihtiyaç farzedildiği takdîrde ba'de'n-nübüvve bazı zevât ile halvet etmesi, bir defacık olsun bir kimseden taallümde bulunması müşâhede olunacak ve böyle mühim ve mâ-bihi'l-istinâd tedrîsâtta bulunan muallim bil-cümle ashâba tafdîl, hattâ vasiyet-i hilâfetle kadri tebcîl olunmak bir emr-i tabîî olacak idi.

Elhâsıl ashâb-ı kirâm içinde Resûl-i Ekrem'in emirlerine inkıyâddan istinkâf eyleyen, meclis-i saâdetlerinde bulunarak kelimât-ı hikem-gāyâtından istifâdeye müsâraat göstermeyen bir ferd bulunmadığı emr-i kat'îdir. Makām-ı risâlete arz-ı ta'zîmât bâbında kâffesi yeksân idi. Hiçbir sahâbî bu vazîfede taksîr ve tekâsül etmezdi. Eğer te'sîs-i nübüvvet husûsunda hizmet-i vâkıa, belki inâyet-i hârikası sâyesinde teferrüd etmiş bir üstâz, bir müdîr bulunsaydı böyle müsâvâta katlanmaz, imtiyâz-ı mahsûs talebinden geri durmazdı. Halbuki hiçbir vakit böyle bir da'vâ-yı teferrüde kıyâm eden olmamıştır. Cümle ashâb-ı kirâmın ikrâr ve i'tirâflarıyla sâbittir ki onların me'haz-i ulûmları Kitâbullah ile ehâdîs-i nebeviyyeden ibâretti. İçlerinde Kitap ve Sünnet'ten muktebes bulunan ulûmun gayrı bir ilim ile mümtâz bir ferd ma'rûf değildi.

Bir de eğer bil-farz asr-ı nebevîde böyle bir hakîm-i zîşân, muallim-i adîmü'l-akrân mevcut olsa idi Resûl-i Ekrem hazretlerinin i'lân-ı risâlet buyurmalarından evvel ilim ve felsefe ile müştehîr olmak îcâb etmez miydi? Elbet! O hâlde bu derece iktidâr ve ehliyet sâhibi bir zât kendi menâfiini takdirde o kadar bî-temyîz tahmîn olunabilir mi ki kendi nefsini ma'dûm menzilesine tenzîl edip de da'vâ-yı nübüvveti şâkirdine terk etsin. Makām-ı risâlete karşı îfâsı zarûrî olan tebcîlât ve ihtirâmâtı kendi tarafına celbetmeyip de ihtiyâr-ı zâtîsiyle fevt ederek her şeyden mahrûm kalsın. Gözleri kör kulakları sağır eden şiddet-i taassuba giriftâr olanlar buna da ihtimâl verebilirler. Öyle ise bu kadar şeyi düşünebilecek idrâke mâlik olmayanlara artık "Allah akıllar versin" demekten başka çâremiz yoktur. –mâba'di var–

Manastırlı İsmail Hakkı

ASR SÛRE-İ CELÎLESİ'NİN TEFSÎRİ

Şimdi îrâdı mu'tâd bir mes'ele kalıyor ki nereye gitsem, nerede bulunsam hiç istemediğim halde hall ü îzâhı için birçok ibrâma hedef oluyorum. Bu mes'ele de kesb ve ihtiyâr mes'elesi, ef'âl-i ihtiyâriyyenin abde, yahud Hâlık-ı abde nisbeti mes'elesidir. Tabîî inkâr edemem gerek Müslümanlık için, gerek müslümanlar için bundan hatarlı bir mes'ele olamaz. Şu kadar var ki zamanın, hâdisâtın inkılâbı bu azîm mes'elede insanların kıble-gâh-ı hakîkate teveccüh etmesine, Kitâbullah'a, isr-i Nebî'ye mürâcaat eylemesine pek büyük medâr olmuştur.

İnsanlarda bu içinden çıkılmaz mes'eleye dalmak için görülen inhimâk da sabrın zaafı, yahud fıkdânı envâından bir nevidir. Vicdân şehâdet eder, his de bu şehâdeti te'yîd eyler ki: Bir adam eliyle kılıcını kaldırsa da başkasına vurup öldürse işte kātil odur. Vak'ayı gören, haber veren "Filân filânı öldürdü, yahud vurdu, yahud tecâvüzde bulundu" der, binâenaleyh ef'âlin hangi ibâddan sâdır olmuşsa ona nisbeti lâzım geleceği mübâhaseye, münâzaraya muhtaç mesâilden değildir.

Kur'ân'da [1](بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ), [2](وَمَا أَصَابَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ) gibi birçok âyât-ı kerîme var. Sonra [3](وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ) âyeti de var ki bununla ihticâc ediyorlar.

Eğer buradaki (تَعْمَلُون)'dan murad bizzât ameldir demiş olsak yine amel insanlara nisbet edilmiş olur. Zâten şerîatin bütün ahkâmı bu asıl üzerine kāimdir. Öyle ya, eğer abdin fiili kendisine âid olmasa idi o fiil ile mükellefiyeti bâtıl olurdu. Zîrâ bir şahsın kudreti hâricinde bir işi işlemeye da'vet olunması, kezâlik irâde ve ihtiyârının müdâhalesi olmayacak bir teklif ile mükellefiyeti ma'kūl olamaz. Eğer kātilin fiili kendi fiili olmasa idi cezâ-yı kısâs mümteni' olarak bizim için o cezânın kâfil olduğu hayât kalmazdı. İmdi akıl, şerîat, his, vicdân abdden sâdır olan fiil abdin kendi fiilidir hükmünde müctemidirler. Bütün eşyânın Cenâb-ı Hakk'a râci' olması, kezâlik mümkinâtın vücûdu Cenâb-ı Hakk'a nisbeti i'tibâriyle olup bu istinâd olmadıkça mümkinât için mevcûdiyet mutasavver olamaması delil ile sâbit hattâ bedâhet derecesine vâsıl olan şeylerdendir. Bunun **[389]** gibi sözler kudret-i ilâhiyyenin azameti bahsinde daima îrâd olunur. Eğer Allah ister ise bize vermiş olduğu kudret-i ihtiyârı selb eder ki her gün gördüğümüz bir hâldir. Meselâ bir şeyi tedbîr ederiz de sonra onu elde edeceğimiz zaman evvelce hesap etmediğimiz birçok mânialar zuhûra gelir. Kezâlik bir işe başlarız da ikmâline kudretimiz yetmez. Bu mesâilin hiçbirisi

[1] Mâide, 5/105 ve muhtelif âyetlerde.
[2] Şûrâ, 42/30.
[3] Sâffât, 37/96.

cây-ı nizâ' değildir. İlm-i ilâhînin olmuşa, olacağa şümûlü delil ile sâbit olan, erbâb-ı diyânet indinde şüphe götürmeyen hakāiktandır.

Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi bildiği gibi yaratmış olduğuna i'tikād etmek, insanın kendince de bedîhî olduğu üzere nefsinden sâdır olacak a'mâlin yine kendisine nisbetini ikrâr eylemek, nefsinde vücûdunu hissettiği ihtiyârı isti'mâl sûretiyle emr-i ilâhîyi yerine getirip menhiyâttan sakınmak müslime vâcip olur. Bundan daha ilerisine infâz-ı nazara kalkışmak üzerine gerekmez. Zâten müşriklerin [1](لَوْ شَاء اللّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلاَ آبَاؤُنَا وَلاَ حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ) tarzındaki iddiâları taraf-ı Hakk'tan merdûd olduğu gibi ma'nâsı mütevâtir birçok ehâdîs-i şerîfe insanları kadere, esrâr-ı kadere dalmaktan nehyetmiştir. Eğer abd bi-hakkın sabretmiş olsa idi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için ta'yîn etmiş olduğu hadde gelince orada tevakkuf ederdi de insanlara min-tarafillâh gösterilen hudûd-ı ilâhiyyeyi teaddî için böyle inhimâk göstermezdi. Ben bu mes'ele hakkında daha fazla söz söyleyecek değilim. Çünkü o zaman sâbirîn zümresinden çıkmış, esrâr-ı kadere dalanların arasına katılmış olurum.

Sâika-i hevese tebeiyetle abdin fiili olmadığına i'tikād lâzımdır, vehminde bulunan kimse Kitâbullah'a muhâlefet etmiş, Resûlullâh'a karşı isyan göstermiş olur. Sözümde Allah'a istinâd etmek şartıyla söylerim ki böyle bir vehme kāil olan adam dîn-i ilâhîden hurûc etmiş, şerîat-i ilâhiyyeyi muattal bırakmış olur. O hâlde mü'min-i billâh olan bu sözü söylemekten hazer etmelidir. Cenâb-ı Hakk'tan niyâz ederim ki cümlemizi salâhımızı mûcib a'mâle sevk etsin; fazl u kerem-i ilâhîsi sâyesinde bize tevâsî bil-hak, tevâsî bis-sabr için tevfîk versin.

Şimdi bazısının hatırına şöyle bir suâl gelir: Eğer bu sûre-i celîlede zikrolunan şey efrâd-ı mükellefînden her biri hakkında cârî bir hüküm ise, eğer bu sıfâtı hâiz olmayan insan dünyada, yahud âhirette yahud her ikisinde bir nevi' hüsrâna mahkûm ise, eğer bu sıfatlardan büyük mikyâsta nasîbedâr olanlar bu hüsrândan yakayı kurtarıyorsa nasıl oluyor da bu dünyada mes'ûd birçok gayri mü'minler, saâdetten mahrûm mü'minler görüyoruz? İşte meselâ Japonyalılar'ın hâli meydandadır ki kendileri putperesttirler. Kezâlik Avrupalılar'ın kısm-ı a'zamı gözümüzün önündedir ki içlerinden pek çoğu ne Allah'a, ne peygamberlere inanmıyorlar. Haydi bakalım bunlara mü'min olan akvâmı meselâ müslümanları bir mukayese et?

Bu suâli şöyle def' ederiz: Göz önündeki akvâmın bir kısmında görülen saâdet-i zâhiriyye uzaktan serâbın parıldamasını andırır ki yanına yaklaşılınca hiçbir şey olmadığı görülür. Max Nordau bir eserinde şöyle söylüyor: "İnsanlar öteden beri hakīkati aramışlar, daima da aramaktadırlar. Lâkin aradıkları gâyetten hiçbir zaman şimdiki kadar uzak değildiler. Hangi âilenin kapısını çalıp da bu yuvaya saâdet uğradı mı diye sorsan içeriden gelen bir ses: İster isen bir başka kapıyı çal, aradığın şey bizim evimize uğramadı, der."

Müellif bu sözleri neden sonra söylüyor biliyor musunuz? Bütün Avrupa akvâmının bulundukları hâli, o hâlin saâdete, mahrûmiyete nisbetle mevkiini zikrettikten, ahvâl-i umûmiyyeyi icmâlen bildirdikten, üzerlerine çökecek mesâibi saydıktan, medeniyette kendilerine yetişemeyen akvâmı bile acındıracak, onların isrine iktifâdan vazgeçirecek kadar elîm bir mevcûdiyet içinde bulunduklarını söyledikten sonra müellif bu felâketlere sebep olarak garplıların haktan tebâüdünü, bâtıla temâyülünü, taleb-i servette sabr u kanâatten mahrûmiyetini, hevesât-ı şehvâniyye arkasında pûyân olarak bu sâikin bütün evâmirine karşı müfrit bir mutâvaatını îrâd ediyor.

Bütün bunların menşei kendilerinin her şeyi yaratan, zevi'l-hayâtın rızkını kâmil olan, mevhûb oldukları kuvvet mikdârınca kesbleri esbâbını takdîr eden İlâh-ı Vâhid'e i'timaddan mahrûmiyetleridir. Eğer aynı felâketin Japonlar'ı ne kadar müteessir ettiğini, putperestlikten mütevellid olup ruhta itmi'nân, kalpte sükûndan eser bırakmayan evhâmın onları ne kadar müteellim ettiğini bilmiş olsa idin bu kavmin mes'ûdiyetine hükmetmek senin için biraz zor olurdu.

Şâyet onlarda saâdetten bir eser varsa o da tevâsî bissabrın, yahud emânet gibi, sıdk gibi, ulüvv-i himmet gibi, ihkāk-ı hak gibi i'tilâ-yı şâna, iktisâb-ı izzete medâr olup Cenâb-ı Hak tarafından bu hayât-ı fâniyyedeki saâdete vesîle ittihâz olunan bazı a'mâl-i sâliha sâyesindedir. Mü'min olanların –eğer varsa– hâline gelince bu da âyât-ı kerîmede vârid olan hükme muhâlif değildir. Zîrâ hiçbir âkıl: Saâdet, servetten, refâh-ı maîşetten ibârettir; isterse kalp âteş-i ye's ü elem ile yansın demez; saâdetten böyle bir ma'nâ anlamaz. Belki saâdet rûhun sükûnu, kalbin rahatı, vicdânın itmi'nânı, insanın eline geçen mâl-i helâle hakīkī bir sûrette kanâati, arzû ettiği şeyi istihsâl için çalışması, sa'yin yolunu bilerek sonra mesâîsinin müsmir olması için kendisini o yola sevk eden Hâdî-i Hakīkī'ye rabt-ı kalb etmesiyle kāimdir.

Hiç şüphe etmem ki hangi kıt'ada bulunursa bulunsun, hangi **[390]** kavmin içinde zuhûr ederse etsin, ta'rîf eylemiş olduğumuz tarzdaki bir mü'minde sen böyle bir itmi'nân bulacaksın. Lâkin demin îrâd eylediğimiz mesel müslümanların umûmiyeti hakkındadır. İşte hiçbir lâimin levminden korkmamak şartıyla söylüyorum ki bunların içinde bi-hakkın mü'min olan; a'mâl-i sâlihada bulunan, tevâsî bil-hak, tevâsî bis-sabr farîzalarını yerine getiren hem kendi nefsinden hem Hâlık'ından hoşnûd olacağı gibi saâdetten mahrûm bir tâife içinde bulunsa o yine mes'ûddur; süfehâ-yı kavm ile muhât olsa o yine hakîmdir. Şekāyı yani hirmân-ı saâdeti ancak başkalarının ervâhına müntabi' eşkâlinin kendi âyîne-i kalbine in'ikâs eden sûretleriyle tanır. Bakiye-i müslimîne gelince eğer hâsir iseler hüsrânları şu dört rüknü kaybetmiş olmalarından nâşîdir.

Öyle ya! İmanı ele alırsak bunlar onun yalnız lafzıyla, bir de babalarından analarından tevârüs etmiş oldukları ibârât ve suver ile iktifâ etmişler; ma'nâ-yı îmândan hiçbir şey kalplerinde, rûhlarında yer etmemiş. Tevhîd-i Bârî husûsunda en ileri gideni bile vesîle gibi, vâsıta gibi hiçbir sûretle te'yîd-i Hudâ'ya mazhar olmayıp sırf kendi ihtirâı, kendi tezvîri

[1] En'âm, 6/148.

olan birtakım esâmî ve elkāb altında işrâkte en önde bulunuyor.

A'mâl-i sâlihaya gelince avâm-ı müslimînin kâffesinde, havâssının kısm-ı a'zamında görülen haset, adâvet, azamet, cehâlet, atâlet, gibi nekāisle nasıl cem' ü telîf olunabilir?

Tevâsî bil-hak, tevâsî bis-sabra gelince meydanda bundan da hiç eser görülmüyor. Meydandaki münkerâtı görüyorlar, akāide girmiş fesâdı hissediyorlar da herkes gördüğüne, duyduğuna karşı sükûtu muhâfaza ediyor. Güyâ aralarında irtibât-ı dînî yokmuş, güyâ dinlerinde hayır-hâhâne nasîhate dâî nusûs vârid olmamış. Şâyet biri diğerine haklı bir nasîhatte bulunacak olsa beriki kıyâmeti koparıyor, kendini kadri tenzîl edilmiş, hakkına hürmet olunmamış telakkī ediyor. Başkaları da bu zavallı nâsihin hareketini takbîh eyliyor. Pekâlâ; bu hâldeki bir kavim hüsrânda kalmaz da ne olur?...

Eğer bu kavim dine rücû' etse de şu dört asl-ı metîni îfâ eylemiş olsa görürdünüz ki Cenâb-ı Hak [1] (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لاَ يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا) tarzındaki va'd-i ilâhîsini edâ ederdi de evvelce beyân buyurmuş olduğu [2] (وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ), [3] (إِنَّ اللّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ) sûretindeki tehdîd ve inzârın ihâtasından müslümanlar masûn kalırdı. –son–

Merhûm Şeyh Muhammed Abduh
Mehmed Âkif

MENÂKIB-I SENİYYE

–mâba'd–

واتت جده وقد فصلته وبها من فصاله البرحاء

Halîme onu memeden keserek ceddine götürdü, halbuki Resûl-i Ekrem'in memeden kesilmesinden nâşî Halîme'de şiddet-i teellüm var idi. Halîme-i Sa'diyye o tıfl-ı muhteremi memeden kestikten iki veya üç ay geçmesi üzerine beyt-i âtîde zikrolunan sebepten nâşî ceddi Abdülmuttalib Hazretlerine götürüp teslim etti ve fakat Resûl-i Ekrem'in rıdâı hasebiyle nezdinde hayrât ve berekâtın tevâlîsini müşâhede eden Halîme müddet-i rıdâın nihâyet bulmasından dolayı zâten pek müteellim iken büsbütün müstağrak-ı âlâm u ekdâr oldu.

* * *

Halîme'nin Resûl-i Ekrem'i ceddine iâdesi iki kere vukūa gelmiştir. Birincisi Resûl-i Ekrem Efendimiz iki yaşını doldurduğu zamandı. Bunun sebebi bir şîr-hâr müddet-i rıdâını ikmâl ettiği zaman onu velîsine iâde eylemek murdı-alarca mu'tâd olmasıydı. Halîme de âdet vech ile Resûl-i Ekrem'i iki yaşını doldurdukta Abdülmuttalib hazretlerine iâde etmiş ise de müşârun-ileyh hazretleri Halîme'ye Resûl-i Ekrem'in firâkı girân geldiğini görmesine ve bu aralık Mekke'de zuhûr eden vebâdan selâmeti mülâhazasına mebnî tekrar Resûl-i Ekrem'i Halîme'ye vermişti. İkincisi Resûl-i Ekrem Efendimiz iki yaşını bitirip üzerinden iki veya üç ay daha geçtiği vakit şakk-ı sadrı için gelen melâike-i kirâmı Halîme tâife-i cin zanneylemesiyle o vakit vukū' bulmuş ve bu defa Resûl-i Ekrem'i cedd-i emcedi; nezdinde ibkā edip Halîme'ye iâde eylemediğinden Halîme hazretleri müteessir olarak Habîb-i Hudâ'dan müfârakat eylemişti.

Nâzım hazretlerinin (وقد فصلته) kavline nazaran bu beyitten birinci iâde zihne tebâdür ediyorsa da beyt-i âtîde (اذ احاطت به) cümlesiyle vâki olan takyîde veya tâlîle ve bundan bir beyit sonra dahi (فارقرته كرهًا) diye Cenâb-ı Halîme'nin Habîb-i Hudâ'dan müfârakat eylediğini tasrîh etmesine göre maksadı ikinci iâdeyi zikr ü beyân olmakla bu beyit zâhirinden sarfedilip ikinci iâdeyi hâkî olmak üzere şerh edildi.

Bir rivâyete göre Halîme-i Sa'diyye Resûl-i Ekrem'i ceddine değil vâlidesine götürmüştü. Fakat ced asıl olduğundan ve bir de Resûl-i Ekrem'in vâlidesi cedd-i emced-i nebevî ile müşâvere etmedikçe bir şey yapmadığından nâzım hazretleri belki bu mülâhazaya mebnî olmalıdır ki cedd-i pâk-i Resûl'ü zikreylemiştir.

[391] **Beyân-ı i'râb ve lügāt:**

(اتت) (اتت به) takdîrindedir ve mahzûf olan (باء) ta'diye içindir (وقد فصلته) hâliyedir. Fasl: Çocuğu memeden kesmek ma'nâsınadır. (وبها)nın (با)sı zarfiyet içindir. Zamîr Halîme'ye râci' ve câr maalmecrûr mukaddem haber. (البرحاء) muahhar mübtedâ ve cümle hâl-ba'de-hâldir. Bürehâ: "bâ"nın zammı ve "râ"nın fethiyle cem' vezninde müfreddir ve şiddet-i renc ü elem ma'nâsınadır (من فصاله)de (من) ta'lîl içindir. Ve fisâl: Çocuk memeden kesilmek ma'nâsınadır.

اذ احاطت به ملائكة الله فظنت بانهم قرنا

Halîme onu ceddine bir vakitte götürdü ki ol vakit melâiketullâh onu ihâta etmiş ve Halîme de onları şeyâtînü'l-cin sanmış idi. Yahud melâike-i kirâm Resûl-i Ekrem'in etrafını kuşatmış ve Halîme de bunları tâife-i cin zanneylemiş olduğundan Resûl-i Ekrem'i cedd-i emcedine götürdü demektir. Hâsılı Cenâb-ı Halîme o tıfl-ı muhteremi cedd-i emcedine götürüp teslim ettiği vakit melâike-i kirâm onun şakk-ı sadrı için etrafını kuşatmışlar idi, müşârun-ileyhâ ise bunları şeyâtînü'l-cin sanıp Resûl-i Ekrem'e ezâ ve cefâ edecekler korkusuna düştüğünden bir şey isâbet edip âile-i muhteremesi nezdinde mesûl olmamak için onu hemen Abdülmuttalib hazretlerine teslime müsâraat eylemiş idi.

Beyân-ı i'râb ve lügāt:

(اذا) zarfiyet veya ta'lîl içindir. (فظنت)de zamîr Halîme'ye râci'dir. (بانهم)da (باء) zâiddir. (قرناء) karînin cemidir. Karîn şeytan ma'nâsına da gelir ki burada o ma'nâyadır.

ورأى وجدها به ومن الوجد لهيب تصلى به الاحشاء

Halîme'nin Resûl-i Ekrem'e vecdini cedd-i emcedi gördü, bir hâlde ki o vecdden neş'et eden ateş ile Halîme'nin

[1] Nûr, 24/55.
[2] Nûr, 24/55.
[3] Ra'd, 13/11.

derûnu yanıp tutuşuyordu. Cenâb-ı Halîme o tıfl-ı mübâreği iâde eylediği zaman Abdülmuttalib hazretleri onun Resûl-i Ekrem'e fart-ı muhabbet ve taallukundan mahrûku'l-fuâd olduğunu müşâhede etti.

Beyân-ı i'râb ve lügât:

(ورأى) nın zamîri cedde râci'. (وجد هابه)de birinci zamîr Halîme'ye, ikincisi Resûl-i Ekrem'e râcidir. Vecd: Şiddet-i muhabbet ve taalluk ma'nâsınadır. Ve kendisinde ma'nâ-yı taalluk bulunmak hasebiyle (به) ona müteallikdir. Ehl-i tarîk ıstılâhâtından olan (وجد) bu ma'nâdan me'hûzdur. (ومن الوجد) cümlesi hâliyedir ve Cenâb-ı Halîme'nin Resûl-i Ekrem'e şiddet-i garâmını beyân için îrâd olunmuştur (من) ta'lîl içindir. Ve câr maal-mecrûr mukaddem haber ve (لهيب) muahhar mübtedâdır. Lehîb: Burada ateş ma'nâsında müsta'meldir. (تصلى) mübtedânın sıfatı ve burada muhterik olur ma'nâsına fiili muzâri. (الاحشاء) haşânın cem'idir. Haşâ: Asâ vezninde a'zâ-yı cevfiyyeye denir: Bağırsak ve böbrek ve ciğer gibi. –bakiyesi var–

Bereket-zâde İsmail Hakkı

İCTİHÂDA DÂİR

–mâba'd–

Şu edvâr içinde birçok âsâr meydana getirildi binâenaleyh kütüb-i fıkhiyyenin yukarıdan aşağıya doğru sıralanmış birkaç tabaka teşkîl etmesi lâzım geliyor. Âsâr-ı müteahhire daima âsâr-ı mütekaddimeye taklîden tahrîr edilmiş bulunduğundan, bin-nisbe mütekaddim olanların ötekilere nazaran daha ziyâde kıymet-i fıkhiyyeyi ve ilmiyyeyi hâiz olmaları îcâb eder. İctihâd fi'l-mesâil devrinde yazılan bir eser-i fıkhî kıymet-i ilmiyye nokta-i nazarından ictihâd fi'l-mezheb devrinde meselâ İmâm Muhammed tarafından yazılan bir esere rekabet edemeyeceği şüphesizdir.

Fakat mes'ele müteahhirînce böyle telakkī olunmuyor, fikr-i taklîd, füyûzât-ı fıkhiyyeyi o kadar tazyîk, o kadar tahdîd ediyordu ki âsâr ve sünenden marzâ-yı eslâftan en baîd, en uzak olan kütüb-i fıkhiyye, mevki-i tedâvüle kabul olunuyor. İşte bu hal de taklîdin bütün ma'nâsıyla teessüs ve istikrârına pek ziyâde yardım eder. Artık bu sûretle zulmet-âlûd bir devr-i taklîd, bir devr-i cehâlet başlar.

Geriye doğru olan hareket-i tedrîciyye ile nihâyet nokta-i idbâra vusûl vukūa gelmiş, taklîd bütün ma'nâsıyla icrâ-yı hüküm etmeye başlamış idi. Fikr-i taklîd ezhân-ı ulemâda bütün kuvvetiyle yerleşmiş; artık bunun aleyhinde bir söz söylemek câiz değildi. Çünkü ulemâ buna kāni idiler; buna iman etmişlerdi.

Zâten bu devirlerde yetişen ulemâ ictihâddan pek baîd bulunuyorlardı. Ortalıkta onların fikirlerini okşayacak hiçbir eser mevcut değildi. Kur'ân-ı Kerîm, âsâr ve sünen, sevâb ve ibâdetten başka bir niyetle okunmuyor; onlar bilâ-ma'nâ elfâz kabîlinden bir şey itibâr olunuyordu. Tedâvülde olan kitaplardan birçoğu kendileri sağı solu fark edemeyen mukallidler tarafından cem' u tertîb edilmiş; kīl ü kālden ibâret bir şeyler idi. Sönük fikirleri îkād edebilecek bir müşevvik görülmüyordu.

Ulemâda görülen bu sönüklük, bu atâlet-i fikriyye hükümdarların, ümerânın da hiç canlarını sıkmıyordu. Çünkü efkâr-ı ulemânın kapalı olması onların menfaatleriyle tevâfuk ediyordu.

Binâenaleyh ulemânın hükûmet-i emâret tarafından îkāz olunmak ihtimâli de mefkūd idi.

İşte bu sûretle hükümdar ve ümerâ nâib-i Resûlullâh, ulemâ ve fukahâ da veresetü'l-enbiyâ olarak kemâl-i istirâhatle geçinip gidiyorlardı.

Artık eskisi gibi değil, hükûmetle ilim barışmış idi. Vaktiyle yalan bahâneler icat edilerek envâ-i işkencelere atılan, şefkatsiz cellâtların elinde ta'zîb olunan ulemâ ve fukahâ, artık rahatı bulmuşlardı. Bu devir bir devr-i sükût ve istirâhat idi. Cesâret edip de bu sükût ve istirâhati kim ihlâl edebilecekti?

[392] Tasavvur ediniz, ki mütefekkir olan bir zât, bir âlim, ulemâ-yı sâlifenin, ashâbın, Hazret-i Peygamber'in mesleğini, tarîkini der-hâtır eyler ve onların nokta-i nazarlarını tekrar keşfeder de sonra meydana koyarsa muâsırlarınca bu, nasıl telakkī olunurdu? -Hüsn-i kabûl ile mi?... Hayır; tarih bunu kat'iyen tekzîb eder. Târîh-i İslâm bu babda kaydettiği yüzlerce fâciayı enzâr-ı temâşânıza vaz' eder. Bu gibi birçok zâtlar, rahatlarının ihlâl olunmak istenildiğini gören ulemâ, hırs ve menfaatlerinin tahdîd olunmak üzere olduğunu düşünen pâdişâhlar tarafından tezenduk ettiği bahâne edilerek zulüm ve itisâflar altında mahvedilmez mi idi?.. Târîh-i İslâmiyyet'in münevver sahîfelerini zulmetlere boğan bu gibi sahne-i fecâyi' insanları mütehayyir bırakır…

İşte âlem-i İslâmiyyet'in selâtîn ve umerâsı, ulemâ ve fukahâsı.. nokta-i nazarlarını kaybetmiş, fakat müttefikan menfaat-i şahsiyyelerini ta'kibe koyulmuşlardı. İslâmiyet de merkezden ayrılmış bir seyyâre gibi nokta-i mechûleye doğru yuvarlanıyordu.

Bu esnâlarda idi, ki başkaları, nokta-i nazarlarını, gâye-i emellerini, ta'yîn ettikten sonra bütün kuvvetlerini pazuya vererek bir isti'câl-i fevkalâde ile ilerliyorlardı. Her dakika, her sâniyede bizi fersahlarla geride bırakıyorlardı..

Biz yine mes'eleyi hakkıyla anlayamıyorduk; hep gidiş, o eski gidiş idi..

Bir vakitler inân-ı İslâmiyyet, müntehâ-yı nazarları ma'lûm, imanları kuvvetli olan ulemâ ve fukahâ-yı müctehidînin yedinde olarak küre-i arzın en uzak köşelerine kadar îsâl eyledikten sonra bütün bu hasletlerden mahrûm birtakım umerânın yed-i zâlimânelerine geçmişti. Fakat bu herîfler yine azim-perver ulemânın, fukahânın nazar-ı tenkîdlerinden, tarassutlarından kurtulamadılar. O büyüklere karşı i'lân-ı harb ettiler; onlar için her türlü ezâ ve cefâyı tecvîz eylediler. En şefkatsiz, en vicdânsız cellâtlar onlara musahhar kılındı. Bütün bunlara rağmen ulemâ hazerâtı meslekleri-nde sebât ettiler. Son demlerine, son nefeslerine kadar mücâdelelerinde devâm buyurdular…

Fakat bu iman, hakīkate karşı bu inanış, kulûb-ı ulemâda olan eski rüsûhunu tedrîcî bir sûrette kaybetmeye baş-

ladı. Bu hal-i esef-engîz mağlûbiyete doğru bir hatve idi. Evet, mağlûbiyete doğru… Nihâyet bir iki devri müteâkib ulemâ, fukahâ tamâmen mağlûb olmuşlardı. Bu mağlûbiyet taklîd ile başlamış, "Bâb-ı ictihâd mesdûddur" cümle-i meş'ûmesinin elsine-i ibâda düşmesiyle resmen i'lân olunmuştu.

İşte görülüyor ki "terakkıyât-ı İslâmiyye" ile "ictihâd" birlikte tulû' edip, birlikte gurûb ederler. Meş'ûm olan "taklîd" ile "idbâr-ı İslâm" dahi tarihimizin ufk-ı siyâhîsinden iki zulmet-i menhûse gibi beraber olarak zuhûr ediyorlar.

Devr-i menhûs-i taklîdin başladığı tarihten itibâren âlem-i İslâmiyyet için maddî, ma'nevî bir devr-i idbâr bed' ediyor..

Ulemânın bütün malûmâtı. Daha doğrusu bütün mahfûzâtı bir sürü kîl ü kâlden, dedikodulardan ibâret kalır. İlim, fazîlet kesret-i mahfûzât ile kîl ü kâl de iksâr ile takdîr olunmaya başlar. Medreselerde olan tahsîl şu akvâlin hıfzına hasredilir. Gittikçe fikirlerde olan nûr, ziyâ azalır. Bu hal batnen-ba'de-batnin devâm ettikçe efkâr-ı ulemâda bir uyuşukluk hâsıl olur. Bir insan, bir müslüman için kalp, rûh mesâbesinde olan istiklâl fikri, tamâmen söner, i'timâd alennefs dahi zerre kadar kalmaz, tamâmen biter.. Artık ulemâ hâib ve hâsir olarak geceye dâhil olurlar. Artık bunların kuvve-i hayvâniyyelerinden mâadâ bir kuvvetleri, bir nüfûzları kalmaz. Nihâyet zümre-i avâma iltihâk eder, giderler..

İşte bu sûretle müslimîn, füyûzât-ı İslâmiyye'den tamâmen mahrûm kalıyorlar. Menâbi'-i envâr-ı İslâmiyyet ile müslimînin arası açılıyor. Zamanına göre, mekânına göre hidâyet-i İslâmiyye'den istifâde, envâr-ı Kur'âniyye'den istinâre olunmadıkça İslâmiyet batnen ba'de batnin za'fiyete dûçâr oluyordu. Bugün âlem-i İslâm'da görülen bütün za'fiyet işte böyle tedrîcî bir sûrette vukūa gelmiştir.

Hülâsa benî beşer için vebâ gibi, kolera gibi ortalığa çöken taklîd belâsı da zihinlerini, fikirlerini tesmîm ederek ulemâyı mahvetti. Bu sûretle ilim de kalktı. Netice olmak üzere İslâmiyet de hâmîsiz, bî-kes, bî-vâye kaldı…

Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin mu'cize tarîkıyle, fakat kemâl-i sûzişle yanarak yakılarak bir tahzîr olmak üzere

إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبِضُ العِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ العِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ العِلْمَ بِقَبْضِ العُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا[1]

buyurmuşlardı. İşte bu hadîs-i şerîfin sıhhati sübûtu tamâmen meydana çıktı. Çünkü hadîs-i şerîfte ihbâr olunan keyfiyet-i müessife ayniyle vukūa geldi. O mukaddes İslâmiyet, zebûn mukallidlerin elinde kaldı. Onu a'dâya karşı müdâfaa edebilmek değil, zillet ve meskenetleri içinde boğulup kalmış olan bütün kuvvetlerini sarfederek, İslâmiyet'in kudsiyetini, ulviyetini setretmeye çalışırlar. İslâmiyet'in hikmetini kûşe-i ibhâma atmak, ilmini kîl ü kâl ile tahdîd etmek, kavâid-i hukūkiyyesini zâlim göstermek istiyorlar, İslâmiyet'in âciz, şerîatin kāsır olduğuna kāil olmak güyâ bir iyilik, güyâ bir ittikā sayılırmış gibi şu hâllerinde ısrâr ediyorlar. İslâmiyet güyâ efkâr-ı insaniyyeyi tahdîd ederek müstaid olduğu terakkıyâta mazhar olmasına mâni oluyormuş gibi göstermek arzû ediyorlar… Sözleri, özleri, eserleri hep bu ahvâl-i esef-iştimâle delâlet ediyor. İşte bu zümre-i gāfilîn "rü'ûs-ı cühhâl"dir. **[393]** Cehâlet bunları azdırmış? Kendileri de âlemi azdırıyorlar..

Beliyye-i taklîd, bizi ve ma'neviyâtımızı o kadar ezdi. O kadar söndürdü, ki artık dînimizin milletimizin buna tahammülü kalmadı. Mukaddes dînimiz, dillerde destân necîb milletimiz bâzîçe-i âlem oldu.

Devr-i taklîd başlandıktan sonra milletimizde azîm iftirâklar husûle geldi. Kuvvet inkısâma uğradı. Asâkir-i İslâmiyye nereye giderse mağlûb oldu. Çünkü hem hükûmetin hem tebeanın kuvve-i ma'neviyyeleri sönmüştü. Umûr-ı idâre evvelkisinden ziyâde ecnebî ellere düşmüş, İslâmiyet'in nokta-i nazarı tamâmen kaybolmuştu. Cengiz, Hülâgû vak'aları bütün bu hâli meydân-ı aleniyyete ihrâc etti. Artık merkez-i İslâmiyyet'te kuvvet mevcud olmadığı anlaşıldı.

Bunları müteâkıb memâlik-i İslâmiyye'de bir izmihlâl, bir indirâs hissolunmaya başladı. Birçok vilâyetler merkezden ayrıldı. Çünkü merkezdeki kuvve-i maddiyye zaifleştiği gibi, yek dîğerlerini rabteden kuvve-i ma'neviyye de âdetâ yok denilecek bir hâle gelmişti. Merkezden ayrılmış olan o parçalar gitgide a'dâ tarafından bel' edildi. Sonraları memâlik-i İslâmiyye işte şu gördüğünüz esef-nümûn hâllere düştü.

İctihad ile terakkıyât-ı İslâmiyye'nin, taklîd ile idbâr-ı İslâmiyyet'in beynlerinde pek samîmî bir münâsebet mevcuttu. Bu hal bir eser-i tesâdüf değildi. Zîrâ tarihte tesâdüf olmaz, vukūât-ı târîhiyye mutlaka hafî bir silsile teşkîl eyler. İctihâd devrinde İslâmiyet'in teâlîsi, taklîd devri başladığı gibi âlem-i İslâm'ın idbâra meyletmesi, taklîd arttıkça bu hâlin dahi tezâyüd etmesi, hülâsa bir tarafın teessürüyle ötekisinin müteessir olması bu ma'nâların beyninde ne derecede kavî bir merbûtiyet mevcud olduğunu meydana çıkarır. Zâten öteden beri arz edilmekte olan mukaddimeler, fıkralar bu hakîkati lüzûmu kadar izâh etmiştir.

İşte âlem-i İslâmiyyet maddî ve ma'nevî, ikiyüzlü bir mağlûbiyete dûçâr edildikten sonra artık tâb u tüvânı kesilerek ağyârın, daha doğrusu düşmanların âgūş-ı himâyetine atıldı. Onlar tarafından o sûretle himâye, o sûretle tedâvî olunuyordu, ki ilâç diye yutturdukları zehirler, ağular az çok sağlamca kalan cihetlerini dahi uyuşturuyor, bütün bütüne iptâl ediyordu. Bu sûretle âlem-i İslâmiyyet hem dâhilen hem hâricen öyle kemiriliyordu, ki artık mahv u inkirâza doğru yürüyordu. Evet, mahv u izmihlâl, mahv u inkirâza doğru…

Bugün de öyle bir hâle gelmişiz ki bundan sonrasına ne din tahammül edebilir, ne millet..

"Fıkhımız şu bulunduğu hâliyle hayât-ı ictimâîmizi idâre edemiyor; nâkıstır, lüzûmu vechile istihrâc ve istinbât ede-

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlim, 34.

rek tevsî' edelim" deniliyor. Fakat aldıran yok. Bâb-ı ictihâdın mesdûdiyeti ileriye sürülerek kütüb-i mevcûde ve havâşîlerinde olan kîl ü kâlin toplanılması lüzûmu ihtâr olunuyor. Bu sûretle de ictihâda da lüzûm kalmıyormuş…

Fakat kimin ne zoru var ki o boş zahmetleri ihtiyâr ederek çıkmaz sokaklara sapsın. Bu kîl ü kâlden birçoklarının kâil ve senedleri de malûm değil. Birçokları da vech-i gayr-ı meşrû' üzere istihrâc olunmuş. Daha doğrusu o kîl ü kâllerin hepsi de belki ancak yüzüncü vâsıta ile bir sened-i şer'îye istinâd edebilir. Bugün mevki-i tedâvülde bizzât müctehidîn-i kirâm hazerâtına müstenid pek az kütüb-i fıkhiyye mevcuddur. Bu kîl ü kâli ibâdâtımızda, muâmelâtımızda düstûr ittihâz etmek bir mukallidin diğer mukallide taklîdinden başka hiçbir şey de değildir.

Şu hâlde ne yapmalıyız? İhtiyaç, hayâta taalluk ediyor; onun için mühim. Bir gün, bir saat te'hîri câiz değil. Binâenaleyh vakit geçirmeden hemen îcabına tevessül olunmak lâzım. Fakat ulemâ sâkit. Çünkü bu iş ictihâddan başka bir tarîk ile hallolunacağa benzemiyor. Halbuki bâb-ı ictihâd mesdûd!

Düşünülüyor ki bütün bu müşkilâta rağmen mes'elenin kolay ciheti de var. Frenk hukūk-şinâsânınca bâb-ı ictihâd mesdûd değildir. Binâenaleyh onlardan fıkh-ı İslâm'a dahi vukūfu olan bir müctehid da'vet olunup da ictihâda taalluku olan cihetlerin düşünülmesi ona havâle olunursa iş kesb-i sühûlet eder. Hele ulemâ-yı kirâm hazerâtı da câiz görülmeyen bir işi –ictihâdı– irtikabdan kurtulurlardı. İşte böyle yapılmalı deniliyor. Ne çâre... İhtiyâca karşı gelinemez; yapılır; hem de pek tabîî olarak…

Ey, "Bâb-ı ictihâd mesdûd"dur diyen ulemâ-yı kirâm! İşte sizi böyle müşkil bir zahmetten kurtarırlarsa iyi edilmiş olur değil mi? Ne dersiniz?

–sonu var–

Kazanlı Halim Sâbit

Lamartine'den:

MEVT

Es-selâm ey mevt, ey müncî-i semâvî! Sen bana hiçbir zaman o mahûf ve musîbet-engîz çehrenle görünmezsin; medîd bir zamandan beri sana isnâd olunan dehşet ve haşyete ben aslâ kāil olamam. Bâzû-yı mukāvemet-sûzun, dest-i pür-zûrun benim nazarımda bir seyf-i muhribi hâmil değildir; nâsiyende zulümden hiçbir nişâne; bakışlarında bîgânelikten, hiyânetten bir eser göremiyorum. Beşerin âlâmını izâle etmek, ıztırâbâtına devâ-sâz olmak için sen bir Rabb-i Rahîm tarafından me'mûr ve meb'ûssun, sen insanları helâk etmez, halâs eylersin! Yed-i semâ-seyrindeki o ilâhî meş'aleden çeşm-i cân fürûzândır. Gözüm yorulup da ziyâya karşı kapandığı zaman; sen daha sâf, daha rûşenâ bir subh-ı safâ ve saâdet şeklinde yetişir, müjgânımı açar, müstağrak-ı envâr edersin. Ümîd-i bekā **[394]** seninle beraber gelir ve bir makbere üzerinde canlanarak refîk-i iman ve vicdân olur ve işte o mes'ûd demde enzâr-ı iştiyâkım daha latîf bir âleme ma'tûf bulunur! Gel, artık gel, gel de beni bu alâik ve selâsil-i cismâniyyeden kurtar. Gel, kapanıp kaldığım mahbesi aç; gel, bana kanatlarını iâre et neden gecikiyorsun? Görülüyor ki, nokta-i ezel ü ebedim; medâr-ı menşe' ve maâdım olan bu sitâre-i mechûle doğru benim müteâzim, benim mütemâyil bulunmaklığım muktezî.

Beni o sitâreden kim uzaklaştırdı? O râbıtadan kim ayırdı? Ben neyim? Ve ne olmaklığım iktizâ eder? Ölmek üzere bulunuyorum da henüz doğmak ne demek olduğunu bilmiyorum. Akıl nâmına mihmânım olan ey nedîm-i rûh u nâ-peydâ; senden istîzâhâtım da pek bî-sûd, bana ifâza-i hayât etmezden evvel cilve-gâhın hangi semâ idi? Hangi kudret, ne gibi bir irâde seni bu bî-sebât küreye fırlatıp atıverdi? Seni bu mahbes-i tîn-âlûde kapayan nasıl bir eldir? Ne türlü revâbıt-ı hayret-efzâ, ne gibi münâsebât-ı hafiyye ecsâmı seninle, seni ecsâm ve ebdân ile birleştirdi?.. Rûh, hangi gün maddiyyâttan tecerrüd eyleyecek? Hangi bir lâne-i safâ ve kâşâne-i saâdet-bahşâ için arzı terk edeceksin? Her şeyi unuttun mu?. Makbere-i sükûna çekilip de yeniden hayâta mazhar olduğun zamanda mı böyle nisyân içinde bulunacaksın?.. Geçireceğin devre-i sâniye-i hayât yine bunun aynı mı olacak? Yoksa âgūş-ı ebediyyete, menba ve mevtınına ric'atle alâik-i fâniyyenin her türlüsünden serâzâd ve hukūk-ı ebediyyene nâiliyyetle matlabınca kâm-rân ve zevk-yâb olabilecek misin?

Hedef-i âmâli ezvâk-ı dünyeviyye ve nefsâniyyeye ma'tûf ve maksûr ve o esas üzerine mevzû' olan hakîm-i Yunanî Epikür felsefe ve mesleğine tâbi' bulunanlar, bu mes'elede şöyle bir feryat koparacaklardır: "Ne vâhî ümîd!. Tedkîk-i tabîate nefsinde az çok kudret hisseden bir mahlûk; dimâğ nâmına vücûd-ı beşerin bir noktasına gizlenmiş bir çizgi görebilir; akıl denilen cevher ise o şekl ü hattın tarz-ı nümüvvüdür. Böyle bir şeye mi aldanıyor, mağrûr oluyorsun? Ne cinnet!. Bir kere etrafına bak: Her ibtidâ için bir intihâ; her inkişâf için bir fenâ muhakkak. Her şey bir gâyete müteveccih, her şey ölmek için doğuyor. Hudâreti sufrete tahavvül eden çemen-zârda çiçeklerin de sarardığını görüyorsun; şu orman içinde her sâkından, her varakından hayâtın cereyânı göze çarpan cesîm ağaçların; senelerin sıklet ve tehâcümüne tâb-âver olamayarak sonunda çürüyüp kurudukları, hâk ü kiyâha münkalib oldukları da işte meydanda. Bin-nihâye enhârın kuruduğu, hattâ semâvâtın.. semâvâtın da bir renk-i ısfirâr irâe eylediği açıktan açığa manzûrun oluyor.

"Evet, zamanın bizi keyfiyyet-i neş'et ü zuhûrundan haberdâr etmediği bu sitâre; güneş dediğimiz bu cirm-i münîr bile mâil-i inhitât u zevâl. Fenâya inkılâb eden insanların hâlâ ve sükûna makar olan tabakāt-ı semâviyyede kendileri için ebedî bir subh-i saâdetin tulûuna intizâr eylemeleri ne kadar beyhûdedir; o aradıkları günü aslâ göremeyeceklerdir! Baştanbaşa etrafında hüküm-fermâ olan tabiatta açıkça

görüyorsun ki, a'sâr a'sâr üzerine, gubâr gubâr üzerine yığılmış. Zaman; daha ilk hatvede istinâd ettiğin, güvendiğin şeyi de heder edecek. Tekmîl mevcûdiyetin tâbût nâmına bir tahta pâreden ibâret. Böyle bir hâlin nesine güvenilir? Beşeriyete hâs olan bu cinnet, hakîkatte mâ-fevka't-tahayyüldür! Zavallı insan, umk-ı mekābirde yeniden hayât bulacağına kāni, en sonra atılacağı girdâb-ı felâket içinde mahv u kem-nâm olacağını mülâhaza etmiyor da ebediyet tasavvurunda bulunuyor!"

Sizin bu iddiâ ve feryâdınıza bir diğeri de şöyle cevap verebilir: Ey kürre-i arza hâkim geçinmek isteyen hükemâ! Beni bu hatâ içinde terk ediniz; ben bu türlü bir hayâtı seviyorum; ben ümîd-vâr olmak isterim. Zâten pek zayıf olan ukūl-ı beşer, o derece teşevvüşâta ve mugālatâta mütehammil değil. Evet, akıl bu merhalede sükût eder; fakat his denilen hâssa-i mümtâze size i'tâ-yı cevâbdan âciz kalmaz. Kendi hesap ve mülâhazâtıma gelince: O zamanki pîş-i nazar-ı im'ânımda tecellî eden bu bî-pâyân tabakāt-ı semâviyyeyi, her biri başka başka bir tarîk-i sâbit ta'kîb eden bu ecrâm-ı muzîeyi; fezâda hükümrân olan esîrin tesâdüm ve temâsıyla eşyâya sârî hayâtı şümûl-i nigâh-ı i'tibâr eylerim. O zaman ki, arzın sâmia-çâk bir tarrâka ile rehîn-i fenâ ve inhidâm olduğunu işitirim. O zaman ki, kürre-i devvârın şümûstan tebâüdle hâl-i infirâdda kaldığını, ebnâ-yı beşerin ebedî bir zalâm içinde giryân olduklarını görürüm. O zamanda ki, bu hüzn-engîz ve dehşet-resân menâzirden nişâne olmak üzere her tarafım bir herc ü merc ve halâ ile, sademât-ı mevt ve hüsrân ile muhât bulunur: Ben işte o zaman pâ-ber-zemîn kıyâm olarak o hâdisât-ı müdhişenin îrâs edebileceği haşyete karşı pâk ve nezîh bir kalp ve iman ile o bir yığın enkāza tahavvül eden avâlimin fevkında ebedî bir fecrin tulûuna intizâr etmek, sermedî bir saâdetin tecellîsinden ümîd-vâr bulunmak isterim!.

Halil Edib

EVRÂK-I VÂRİDE

Muhterem *Sırâtımüstakīm*'in geçen haftaki nüshasında müntesibîn-i fenden Vâsıf imzâsıyla münteşir ve *Târîh-i İslâmiyyet* ismindeki kitaptan bahsi mutazammın makalede mekâtib-i âliyye talebesinin hissiyât ve ma'lûmât-ı dînîyyeden bî-nasîb olduklarına ve *Târîh-i İslâmiyyet*'i hüsn-i telakkī ve kabûle pek meyyâl bir mâhiyette bulunduklarına dâir bir fıkra müsâdif-i nazar-ı hayret oldu. Hüsn-i niyyetle hareket ettiği zannolunan muharrir-i makālenin bu isnâd-ı tevehhüm-kârîsini mekâtib-i âliyye talebesinin hissiyât-ı umûmiyyesine vâkıf olmamasına ve ihtiyatsızlığına **[395]** atfeylemekle beraber bu babda bir iki cümle söylemek îcâb ediyor:

Bir iki ferdin hareketi nâsıl bir hey'et-i ictimâiyyenin mîzân-ı makāsıdı olmak îcâb etmezse mekâtib-i âliyyeye mensûb bir, nihâyet iki kişinin telakkī-i dîndeki hatâları binlerce ferdin şahsiyet-i ma'neviyyesini temsîl eden mekâtib-i âliyye nâmı için bir şâibe olamaz.

Mekâtib-i âliyye talebesi umûmen bu şâibeden teberrî eder ve teâlî-i dîn husûsunda en kavî bir unsur olduğunu ve olacağını beyân ile isnâdât ve tevehhümât-i mesrûdeyi sûret-i kat'iyyede reddeyler.

Mekâtib-i Âliyye Müdâvimîni Nâmına

İbrahim Alâaddin

AÇIK MEKTUP

Sırâtımüstakīm vâsıtasıyla Belgrad'da Bayraklı Câmii Şerîfi hatîbi Mehmed Remzî Efendi hazretlerine:

Es-selâm, ey fikr-i münevver, ey hamiyyet-i mücesseme sâhibi fâzıl-ı muhterem!

İlk defa olarak Türkçe hutbe okumaya ve Türkçe söyleyen ora ehl-i İslâmı'nın kulûbunu tenvîre ve hutbedeki maksad-ı celîlden istifâdeye ibtidâra muvaffakiyetinizi *Sırâtımüstakīm*'in yetmiş dördüncü nüshasında kemâl-i fahr u mesârla okudum. Bu babdaki himmet-i dindârânelerine maat-tebrîk teşekkür ederim. Fakat ol babdaki tebşîrâtınızın ikmâlini yani ilk defa meşrûtiyete ve zamana muvâfık okuduğunuz Türkçe hutbenin aynen sûretini *Sırâtımüstakīm*'de görmek ve karîrü'l-ayn olmak emel-i mahsûsundayım bâkī ve minellâhi't-tevfîk.

Ahmed Cavid

Matbû'ât-ı Cedîde:

MA'NEVİYÂT-I ASKERİYYE DERSLERİ

Avâmı tenvîr ve ifâza-i irfân esbâbını te'mîn bizim için mesâil-i hayâtiyyedendir. Bu vâdide atılacak her adım azîz vatanımızın beşâret-i selâmetidir. Bütün emellerimizi, mesâîmizi bu gāye-i mes'ûdeyi te'mîn edecek esbâbı i'dâd ve tehyieye hasretmeli gece ve gündüz bunun için çalışmalıyız. Geçen nüshalarımızda *Işık* risâlesi münâsebetiyle bu lüzûmu yine mevzûbahis etmiş, avâmın tehzîb-i ma'neviyyâtını *Âşık Kerem* hikâyelerinden, *Köroğlu* masallarından, *Kan Kalesi* hurâfelerinden beklemenin vatana karşı ne derecelerde azîm bir cinâyet olduğunu îzâh eylemiştik.

Işık risâlesi bu husûsta ta'kîbi iktizâ eden yolu tenvîr etti. Avâma yazılacak eserlerde ne gibi mevzûlar intihâbı lâzım geleceğini gösterdi. Fakat çi fâide eserin dâire-i intişârı arzû ettiğimiz derecelerde tevessü' edemedi. Hayr u nef'i mahdûd bir muhîte münhasır kaldı.

Bu hafta yine bu mevzûda kaleme alınmış istifâdeli bir eserin intişârını görmekle bahtiyâr oluyoruz. İsmi sernâme ittihâz olunan bu eser-i güzîde bir askerimizin mahsûl-i kilk-i bedâyi'-nüvîsidir. Feyizli bir müessesenin mürebbi-i irfânı Mekteb-i Harbiyye alayı üçüncü bölük kumandanı olan müellif Ömer Fevzî Bey eserini gayet sâde her türlü tekellüf ve tasannudan âzâde bir üslûp ile yazmış ve hattâ bazı tasvîrleri sehl-i mümtenî tabîrine bi-hakkın mâ-sadak olmuştur. Şu himmetinden dolayı müellif-i muhteremi bütün samîmi-

yetimizle tebrîk eder ve daha bu kabîl nice nice âsâr-ı nâfiayı kütüphâne-i millîye ithâfa muvaffakiyetlerini eltâf-ı ilâhiyyeden temennî eyleriz.

Eser kırk ders üzerine müretteptir. Her ders başlı başına bir kenz-i fazîlettir. Müellif el-hâletü hâzihî en mühim ihtiyacımızın tehzîb-i ma'neviyât olduğunu derin bir nüfûz-ı nazarla teyakkun etmiş "Ma'neviyât askerin rûhudur" düstûrunu ser-nâme-i makāl ittihâz eylemiştir. Nitekim müellif "Maksad"da da bu esası teşrîh ederek diyor ki "Askerin rûhu ma'neviyâttır, ma'neviyâtsız asker bir kalıptır. Ma'neviyâtı bozuk bir asker ise muzırdır. Efrâdı harbe hazırlamak evvelâ kuvâ-yı ma'neviyyesini sonra kābiliyyet-i maddiyyesini ihzârla olur. Çünkü müessir maneviyyâttır." Ma'neviyât bir milletin nâzım-ı saâdeti olduğundan bu düstûrun hükmü bütün efrâd-ı millet hakkında muteberdir. Bâhusûs Osmanlı milleti bir millet-i müsellehadır. Lede'l-hâce her ferd askerdir. Binâenaleyh bilfil vazîfeyi yapanla her zaman için yapmaya namzet bulunan arasında fark yoktur.

Havâss; müktesebât-ı irfâniyyesi sâyesinde ma'neviyâtını tehzîbe muvaffak olur. Fakat zavallı avâm; fıtrî, Hudâdâd olan isti'dâd-ı meâlîsini terbiye ve tenmiyeye muvaffak olmayarak bil-akis ma'neviyâtını yıpratan zehirli hurâfe ve efsânelerin te'sîrât-ı fecîa-i mütetâbiasına zebûn kalarak hasired-dünya vel-âhire sırrına mazhariyetle mahvolur gider. Bizim için ne elîm bir netice ne müessif bir âkıbettir ki bîçârelerin ma'neviyâtını tehzîb şöyle dursun hudâyî nâbit bir hâlde bile muhâfazaya muvaffak olamıyoruz. Hâkimiyyet-i milliyyeyi alkışladığımız hâlde efrâd-ı milleti hâiz bulunduğu hukūk ve vezâifi fârik bir mertebeye is'âd edemiyoruz. Ca'lî ahvâlden, taklîdden bir türlü kurtulamıyoruz. Bütçemizdeki maârif tahsîsâtımız hâlâ bir milyon lirayı bulamadı. Vatanın her köşesinde el'ân hâkim-i mutlak cehâlettir. Ümîd-i terakkī mahzar-ı dehşetinde daima lerzândır. Bu acı hakīkatleri teemmül etmeli i'mâl-i fikirden bir an hâlî kalmamalıyız. Zavallı avâmımıza, köylülerimize acımalı şâh-râh-ı terakkīye îsâl için onlara her sûretle rehber olmalıyız.

İşte bu ümniyedir ki bizi lisânımızın müktesebât-ı ihtişâmiyyesinden bile fedâkârlıkta bulunmaya, tahassüsât-ı bedâyi'-perverânelerimizi ayaklar altına alarak lisânın son derecelerde sâdeleşmesi fikrine tarâftar ediyor. *Sırâtımüstakīm*'deki lisân neşriyâtı hep bu maksadı te'mîn içindi fakat bî-sûd münâkaşalar arasında gâye de heder olup gitti.

Şimdi (ما لا يدرك كله لا يترك كله) esasına[1] ittibâ ile bâri **[396]** sâde bir lisân ile yazılmış âsâr-ı nâfiayı tâmime ve bu kabîl âsârın adetlerini teksîre çalışalım *Işık*, *Ma'neviyât-ı Askeriyye Dersleri* risâlelerinde mezâyâ-yı matlûbeyi buluyoruz. Köylerimizin en hücrâ noktalarına kadar bu eserleri îsâl etmek, *Âşık Kerem*'leri, *Âşık Garîb*'leri, *Arab Zencî, Şâhmerân*'ları artık harîm-i saâdet ü terakkīmize sokmamak cümlemize bir vecîbe-i hamiyet ü gayret olmalıdır. *Işık*'tan bir iki numûne nakletmiş idik *Ma'neviyât-ı Askeriyye Dersleri*'nden birkaç parçayı muhterem kārilerimizin enzâr-ı kadr-dânîlerine arz eyliyoruz:

[1] "Tamamı elde edilemeyen bir şey bütünüyle terk olunmaz."

Askerin Yüreği

S- Ne askerisin?

C- Osmanlı askeriyim!

S- Yüreğinde ne var?

C- Allah korkusu, nâmûs gayreti, vatan muhabbeti!

S- Allah korkusundan ne doğar?

C- İnsanca bütün iyilikler!

S- Nâmûs gayretinden neler doğar?

C- Askerce cesâret, sebât, itâat!

S- Vatan muhabbetinden neler doğar?

C- Sadâkat, fedâkârlık, birlik, kardeşlik!

S- Aklında ne var?

C- Vazîfelerim!

S- Neye çalışırsın?

C- Milletin silâhının hakkını vermeye, vatanıma borcumu ödemeye!

S- Silâh milletin nesidir?

C- Pençesidir!

S- Silâhını bozan ne olur?

C- Millletin kolunu koparmış olur!

S- Vatan milletin nesidir?

C- Anasıdır, mayasıdır!

S- Vatanına düşman dokunursa ne olur?

C- Irzıma dokunmuş olur, yüreğimin başı sızlar!

S- Asker buna tahammül eder mi?

C- Asker nâmûs için yaşar ve bu uğurda ölür!

S- Düşmana arkasını çeviren ne etmiş olur?

C- Anasını düşmana çiğnetmiş olur!

S- Nöbetçi çekilir mi?

C- Çekilmez, devrilir!

Vatan - Askerin Anası

S- Evdeki anandan büyük anan kimdir?

C- Vatanımdır!

S- Asker! Vatanın neresidir?

C- Osmanlı ülkesidir!

S- Vatanını ne için o kadar çok seversin?

C- Çünkü benim insanca varlığım, nâmûsum, nâm u nişânım ona bağlıdır. Evim, yerim, yurdum bütün malım mülküm, ecdâdım, ahfâdım, onun kucağındadır, köyün dibindeki kara orman, soğuk pınar, köyün başındaki çiçekli dağ, yeşil ova, dumanlı tepe, hep onun göğsündedir. Sütümü, ekmeğimi, suyumu o verir. Havasıyla, güneşiyle, gölgesiyle bizi ve hayvanlarımızı o besler.

Nâmûsla yaşamak için vatanın bağrı selâmette her yanı emniyette bulunmalı; yoksa vatansız insan babası bellisiz adama benzer!

S- Asker! Kardeşlerin kimlerdir?

C- Din, mezheb ayırt edilmeksizin Osmanlı sancağının saâdet ve felâketinde benimle birlik olan ve büyük anamız vatana aynı zamanda muhâfızlık edip borcumuzu ödediğimiz vatandaşlarımdır.

Osmanlılar Nasıl Büyüdü - Vatan Kıymeti

S- Asker! Ecdâdın Osmanlılar buraya nasıl geldiler?

C- İtâat kuvvetiyle, adâlet yoluyla!

S- Ecdâdının mezarı nerelerdedir?

C- Anadolu'nun bir ucundan Rumeli'nin diğer ucuna kadar her adımda bir şehit yatar. Denizler, adalar Osmanlı kanı kokar. Vata-

nımın taşı; ecdâdımın kemiği, toprağı vücûdlarının külçesi ve toprağın yaşı kahramanlar kanıdır. Bu yerlerin her karışı; ağaçların her dalı; Osmanlı vücûduyla, insan azâsıyla ölçülür tartılır, pahalıdır. Hangi noktasına düşman tırnağı dokunsa taşından toprağından ecdâd iniltisi gelir!

Fedâkârların Yetîmleri Millete Evlâd, Köye Emânettir

S- Köyün en kıymetli çocukları kimlerdir?

C- Gâzi evlâtları şehid torunlarıdır. Hele birkaç göbekten soyunda şehid olursa!

S- Bunlar ne muâmele görürler?

C- El üzerinde taşınırlar evimizin karşı komşusu teyzemgilin babası Sivastopol Muhârebesi'nde, kocası Plevne'de, kardeşi Bosna'da şehid olmuştu. Çocuğa üç şehidler tosunu derler, herkes sever, okşardı. Onun bu itibârına çok kıskanırdım. Bu muhârebe yerlerinin en çok aklımda kalması da o çocuktandı!

S- Şehidler yetimlerine kimler bakar?

C- Millet! Hem şehidin çocuğu yetim olmaz ki, onu bütün millet evlât edinir, eksiklik göstermez. O evin bütün hizmetini isteye isteye bütün köylü üzerine almıştır!

Helâl Ekmek Nasıl Yenir

S- Helâl ekmek yemek için ne lâzım?

C- Vatana candan sadâkatle hizmet lâzım!

S- Helâl ekmek yemeyen ne olur?

C- Hırsız, alçak, sütsüz olur. Evlâdı da sütü bozuk hayırsız olur. Kendi hem kendinden hem de evlâtlarından felâket, acı görür, cezâ çeker!

Sancak

S- Osmanlı sancağı milletin nesidir?

C- Birleşme noktasıdır. Kardeşlik sargısıdır. Fedâkâr ecdâdımızın şerefli günler berâtıdır!

S- Alay sancağı alayın nesidir?

C- Alayın birlik ve şeref sargısıdır. Nâmûs direğidir. Baş tâcıdır!

S- Vatanın nesidir?

C- Duvağıdır.

S- Sancak düşmana teslim olunur mu?

C- Hayır, son nefer tarafından son nefese kadar, muhâfaza olunur. Ümîd kesilince bezi yakılır direği de o alayın nâmûsuna şâhit kalmak için meşhedi başına dikilir!

Muhârebeler Meydanı - Yiğitler Harmanı

S- Hangi yerlerin ismi seni coşturur?

C- Osmanlıların kendilerini gösterdiği büyük muhârebe yerlerinin!

S- Birkaç tanesini say bakalım?

C- Gelibolu Geçişi, Filibe Baskını, Sırpsındığı Baskını, Kosova Muhârebesi, Varna Kavgası, Mohaç Cengi, Malta Fethi, Kanije Muhârebesi, Hanya Fethi, Kandiye Fethi, Beyrut Muhâsarası, Kırım Cengi, Sivastopol Muhâsarası, Plevne Müdâfaası, Zivin Müdâfaası!

S- Buralarda ne oldu bitti?

C- Buraları Osmanlı kanıyla senelerce sulandı, bu illerde Osmanlı kokar ne çemenler bitti. Osmanlılar buralarda nice kahramanlık örnekleri gösterdi!

Kara Fâtıma Kadın

S- Kara Fâtıma Kadın kimdi?

C- Erzurumlu bir Osmanlı kadınıdır. Düşman ordusu Erzurum'u muhâsara ettiği zaman, Kara Fâtıma Kadın Azîziye Tabyasındaki Osmanlı askerleriyle beraber idi. Askere su, yiyecek getiren, askerin yaralılarını omuzunda taşıyan, yaralarını saran bir Osmanlı anası idi.

Hücûm ile zorla Osmanlı elinden tabya alınmaz olduğunu anlayan düşman hîle yoluna sapmış ve gece yarısı askerimizin koğuşu yakınına bir nefer sokarak **[397]** tüfenk attırıp koğuşun lambasını söndürmüş ve askerimizi sabaha kadar yekdiğerini düşman zannıyla birbirine kırdırdıktan sonra gelip rahatça tabyayı zabtetmişti.

Fakat bu acıya dayanamayan, öc almak derdine düşen Fâtıma analığımız; hemen Erzurum'a dönmüş orada boş bulabildiği çoluk çocuk ihtiyar Osmanlıları başına toplamış tüfenk yokmuş evlerden balta, satır aldırmış topladığı bu bir avuç Osmanlıyı önüne katarak Azîziye Tabyasına hücûm etmiş, düşmanın gülle kurşun yağmurları Fâtıma Kadın'a yüz çevirtmemiş ve girdiği tabyada doğramadık düşman komamış. Tabyayı cesed yığını altında tekrar zabt ile şehîdlerinin intikamını almış bir dişi arslan idi!

S- Dişisi böyle olan Osmanlılar'ın erkeği ne olur?

C- Arslan olur arslan!

S- Erzurum'daki şehid mezârlığında yalnız erkek gönüllüler mi var?

C- Hayır nice kadın fedâîlerle karışıktır!

S- Vaktiyle Girid Muhârebesine giderken bir Osmanlı gönüllüsü karısına ne demişti?

C- "Karı ben gidiyorum, bizim oğlan büyürse arkamdan gönder" demişti.*

S- Böyle azmi büyük, fedâkâr milletin sırtı yere gelir mi?

C- Gelmez…! Gelmez.!.. Gelmez…!

ÂLEM-İ İSLÂM

AHVÂL-İ UMÛMİYYE-İ İSLÂMİYYE VE İSTİKBÂL-İ İSLÂM

– 4 –

Afganistan:

İnkılâb-ı Osmânî'nin ilk günleriydi; bütün millet-i İslâmiyye ile Makām-ı Hilâfet beynindeki kuvve-i râbıta-i ma'neviyyenin şiddetini bi-hakkın takdir eden bazı erbâb-ı siyâset-i ecnebiyye bu inkılâbın umûm millet-i İslâmiyye'ye te'sîrden hâlî kalmayacağını kalben tasdîk ettikleri gibi lisânen de "Osmanlılar'ın intibâhı umûm millet-i İslâmiyye'nin intibâhıdır" demekten vazgeçmemişlerdi.

Bunların vaktiyle bazı dûr-endîş siyâsiyûnun müfekkiresinde büyüyen birtakım ihtimâlât-ı mevhûmenin matbûâta akseden meş'ale-i kâzibesi gibi telakki olunmuştu. Çünkü üzerimize yaslanarak tırnaklarını tâ a'mâk-i kalbimize indirip en hassâs noktasını bile tahrîbe uğraşan garplılar böyle şeylerde pek müteyakkızâne davranarak intibâh-ı İslâm'a ve bunun netîce-i tabîiyyesinden olan ittihâd-ı İslâm'a rağmen ne yapmak ve ne gibi fedâkârlıklara katlanmak lâzım gelirse

* Bu fedâkâr bilâhare oğluyla da Kandiye'de birleşmiş olup orada medfûndur.

hepsini yapacakları hatırımıza geliyordu: İntibâh-ı Osmânî hudûdun öte tarafına geçip de âlem-i İslâm'da büyük bir te'sîr icrâ edeceği zâhir-i hâle nazaran akla sığmaz şeylerdendi.

Vâkıa İnkılâb-ı Osmânî'den şimdiye kadar bir buçuk sene geçtiği hâlde sahâif-i vekāyi-i İslâmiyye'nin kısm-ı a'zamına atf-ı nazar edecek olursak yine eskiden daha fecî birtakım ahvâl-i müessifenin karşısında bulunduğumuzu görür müteessir oluruz.

Maamâfîh ender olmak üzere bu dûr-endîş siyâsiyûnun hakîkī bir dûr-bîn diplomat olduklarını isbât edecek vekāyie de tesâdüf olunur. Filhakika bu haberler, her bir tavır ve vaziyetimizi taht-ı tarassutta bulundurarak cüz'î harekâtımıza büyük büyük ma'nâlar veren; yekdiğerimize olan az bir temâyül-i tabîîmizi sütûnlar dolusu ihtimâlât der-miyân ederek tefsirlere kalkışan; habbe kadar hatâlarımızdan kubbeler yapan; el-hâsıl üzerimize atf-endâz olan nazarları bir dürbîn camı kesilerek bütün vekāyi'imizin sûreti dimâğlarına bu dürbin vâsıtasıyla intikāş edip muhâkemelerini de buna göre yürüten menbalardan taraşşuh ettiği için birtakım mübâlağalardan hâlî kalmayacağı der-hâtır oluyor ama… Fakat rûhâniyete olan i'tikād-ı kâmilimiz Osmanlılar'la sâir milel-i İslâmiyye beyninde mevcut rûhî olan münâsebet-i kaviyyeyi nazar-ı i'tibâra aldırarak Osmanlıların intibâhı behemehâl umûm millet-i İslâmiyye'nin intibâhını mûcib olacağı kaziyesini bilâ-i'tirâz kabul ettiriyor. Binâenaleyh bu dûr-endîş diplomatlara deriz, ki evet, bundan sonra bilumûm millet-i İslâmiyye'nin, bütün kuyûdâta rağmen, üzerlerindeki ridâ-i atâleti atacak vakitleri artık geldi. Çünkü bunlarla rûhen müttehid olan Osmanlılar işte atıyor. Osmanlıların sâir millet-i İslâmiyye'ye nisbeti cism-i vâhidi teşkîl eden azâların yekdiğerine nisbeti gibidir.

Cisimde müteessir olan şey ancak rûhtur; o hâlde Osmanlılar'ın intibâhı bütün rûh-ı İslâm'ın intibâhı demektir. Binâenaleyh fikrinizde pek isâbet ediyorsunuz. Bugün hamd olsun bütün millet-i İslâmiyye hâl-i intibâhtadır.

Ahvâl-i fecîa-i müessife maddesine gelince: Bu da bir nevi' emâret-i intibâhtan malûm a! İntibâh demek, derin bir hâb-ı gafletten peydâ olarak kendine gelmek beşeriyete rücû' etmek; etrafında dolaşan birtakım ahvâl-i sakīmenin vehâmetini takdir etmek; vücûdundan bir kısmı muztarib olduğu vakit, husûle gelen âlâmı duyabilecek bir hâle gelmek demektir.

Bazı ırk oluyor, ki böyle bir hâlin karşısına birdenbire çıkıverince itidâlini kaybederek ahvâl-i sakīmesini yoluyla ıslâh edemiyor. Telâfî-i mâfât niyetiyle hâl-i ibtidâîdeki ebnâ-i beşerin tahammül edemeyeceği birtakım fedâkârâne teşebbüslere mübâşeret ediyor. Fakat bunlarla derece-i beşeriyyeleri beyninde daha dağlar olduğundan bittabi bütün bu hareketler aks-i te'sîr icrâ ederek dediğimiz ahvâl-i fecîa-i müessife husûle geliyor. Eğer bu ahvâlin bir intibâh eseri olduğunu nazar-ı i'tibâra almak îcâb ederse me'yûs olmamak ve belki de memnun olmak lâzım gelir. Çünkü su birtakım i'vicâcât husûle getirerek mecrâsını bulur.

Bugün yukarıda zikri geçmiş dûr-endîş diplomatların fikrinin sahîh olduğunu doğrudan doğruya isbât edenlerden biri Afganistan'dır.

Afganistan'ın ef'âl-i âtiyyesi öyle memnûniyet-bahş bir hâlde gidiyor ki buna kesb-i ittilâ eden her bir müslimin yüzü gülmemek kābil değil. **[398]** Bugün Afganlılar her ne kadar millet-i İslâmiyye'nin yabancısı ise de siyâset nokta-i nazarından gerek mevki-i coğrafîsi hasebiyle ve gerekse zekâ ve faâliyetleri itibâriyle millet-i İslâmiyye'nin âtîsi için pek mühim bir unsurdur. Bunu hakkıyla anlamaklığımız için elli sene mukaddem Asya-yı Vustâ'da kaybettiğimiz siyâset, ancak şu mübârek ırkın pek dağınık ve zayıf bir hâlde olduğundan dolayı elden kaçırıldığını der-pîş etmekliğimiz kifâyet eder zannederiz. Merhûm Emîr Abdurrahmân Han hazretleri âhir ömründe müyesser olduğu muvaffakiyyâta o vakit dest-res ola idi Rusların Türkistan'daki mağlûbiyetleri muhakkak idi. Zâten bunu Emîr Abdurrahmân hazretleri dest-i mübârekleriyle yazdıkları târihte birçok hakāik-i muknia ile isbât ediyor.

Bugün Afganistan'ın mevki-i coğrâfîsi gözden geçirelecek olursa millet-i İslâmiyye'nin kuvvetli bir Afganistan'a ne kadar ihtiyâcı olduğunu kendi kendinden tebeyyün eder.

Afganistan Pamir Yaylaları'nın kurbunda dört tarafı üzerinden bâd-ı semûm geçmiş diyâr-ı İslâm-ı gurbet-âsâ ile muhât bir vaziyette bulunuyor. Şimâl kısmına bundan mukaddem birkaç defa ahvâlini anlatmakla kulûb-ı müslimîni yaraladığımız yedi milyon nüfûs-ı İslâmiyye'yi hâvî Türkistan kıt'a-i cesîmesi tesâdüf ediyor. Şarkında ise vaktiyle Emîr Timûr'un yüz binlerce mücâhidîn-i İslâmiyye'yi yoluna kurbân eden Hindistan kıt'a-i azîmesi bulunuyor ki o vaktin bir yâdigârı olmak üzere bugün elleri ayakları İngilizler tarafından bağlı yetmiş milyon nüfûs-i İslâmiyye'yi hâvîdir. Cenûbunda Belucistan hükûmet-i İslâmiyye'si olup şimdilik ahvâli bir dereceye kadar bize mechûl ise de son zamanlarda İngilizlerin yed-i tegallübüne geçmesinden pek de memnun edecek bir hâlde olmadığı anlaşılıyor. Garp ciheti kâmilen İrân ile muhât olup bunun da ahvâl-i hâzırası gözümüzün önündedir. O hâlde Afganistan yüz milyona bâliğ bî-çâregân-ı İslâm'ın tâm orta bir yerinde bulunuyor. Buradaki terakkī ve intibâhın kuvve-i ma'neviyye-i İslâmiyye ve ihtilât-ı beyne'l-beşer sâyesinde bütün civâra sirâyet edeceği tabîîdir. Bu sirâyeti daha bir şey kolaylaştırıyor ki o da Afganistan'ın bugünkü zimâm-ı umûr-ı devleti "Şark Bismarkı" nâmıyla ma'rûf Emîr Abdurrahmân han Hazretlerinin mahdûmu Habîbullâh Han hazretleri gibi genç bir dâhî-i siyâsînin elinde bulunmasıdır. Öyle bir hükümdar, ki ehass-ı âmâli menâfi'-i İslâmiyye'dir. Nezd-i şâhânelerinde Afganistan'la komşu memâlik-i İslâmiyye'nin terakkīsi beyninde hiçbir fark yoktur. Afganistan'ı nasıl ma'mûr bir hâlde görmek arzû ederse sâir diyâr-ı İslâm'ı da o sûrette görmek ehass-ı âmâl-i şâhâneleridir. Binâenaleyh o civâr memâlik-i İslâmiyyesi'nin terakkīsi için hiçbir türlü fedâkârlıktan çekinmeyecektir. Etrafını kuşatmış bu yüz milyon bî-çâregân-ı İslâm'ın hâricin te'sîrinden başka hiçbir vakit kendi kendinden bu sefâlet ve bu zillet u miknet içerisinden başlarını kurtaramayacakları meydandadır. O hâlde yegâne ümîd, garp-

lıların boğazına pek o kadar sığmayacak bir hâl-i mükemmeliyyete gelen Afganistan'ın hârice dest-i muâvenetini uzatabilecek bir dereceye gelmesidir. Bugün millet-i İslâmiyye buna cidden muhtaçtır. Hattâ hayâtı iktizâsındandır.

Afganistan'ın Makām-ı Hilâfet-i İslâmiyye'ye olan vaziyet-i siyâsiyye-i hâzırası Avrupa matbûâtına nazaran fevkalâde memnuniyet-bahş bir hâldedir. Petersburg gazetelerinden biri bu husûstan bahsederken diyor ki "Bugüne kadar Afganistan hakkında perverde olunan fikirler, istibdâd altında ezilerek her türlü terakkīyât ve teceddüdâttan mahrûm, inkılâb-ı Osmânî'nin de hiçbir te'sîri olmadığından ibâretti. Fakat bugünkü hâli bunun aksini bildiriyor: Afganistan hükûmeti ıslâhât-ı harbiyyesi husûsunda Türkiye'ye mürâcaat ederek memleketine muktedir genç Türk zâbitleri da'vet ediyor. Türkiye de icabet ederek muallim sıfatıyla zâbitân göndermeye karar vermiş."

Buna dâir Rusya İslâm matbûâtında birçok bendler görülüyordu. Fakat Osmanlı matbûâtı sükûtla geçirdiğinden aslı olup olmadığına şüphe ederek mahâfil-i siyâsiyye-i ecnebiyyede ilimleri kadar vesî' bir mikyâsta yürütülen birtakım ihtimâlât-ı mevhûme-i nazariyyeye hamlediyorduk. Maamâfîh aslı olacağını da kaviyen me'mûl ederiz. Çünkü Afganlıların eskiden beri Osmanlılar'a ne kadar merbût olduklarını biliriz!

Vaktiyle Afganistan, Hamîd'in kanlı parmaklarından yakasını kurtarabilerek vatanlarını terke mecbur olan bazı şübbân-ı vatanın ümm-i müşfiki olmuştu. Bu bahtiyâr memleketin vatan-perver hükümdâr-ı a'zamı Habîbullâh Han hazretleri de peder-i rahîmi olmuştu. Kahire'de orada burada muzmahil bir hâlde bulunan zâbitân-ı Osmânî'ye karşı âgūşunu açarak: Geliniz evlâdlarım! Kıymetiniz Yıldız Hâkimi indinde hiç ise benim indimde büyüktür. Vatanınızdan cüdâ olmuşsunuz… Efsûs ne horîd! İşte size bir vatan daha diyerek hakīkaten de pederâne muâmeleler ediyordu. Da'vetnâmeler vâsıtasıyla Afganistan'a celbediyordu. Binâenaleyh Petersburglu refîkimize, bu zâbitân celbi, Osmanlılar'la Afganlılar'ın ihtilâtı mes'elesi yeni bir şey olmayıp eskiden beri mevcuttur. Bu ihtilâttan tevellüd edecek menâfiin büyüklüğüne gelince: Devlet-i Aliyye'nin merkez-i İslâm olup Afganistan'ın da milleti-i İslâmiyye indindeki ehemmiyeti bâlâda mezkûr vechile olduğunu nazar-ı i'tibâra alırsak pek kolay takdir ederiz.

Zâbitân-ı Osmânî orada re's-i kârda bulunarak Afganistan'ın saâdeti için çalışınca Afganlılar'ın Osmanlılar'a ne derecelerde takarrüb edeceği malûmdur.

Afganlılar Osmanlılarla ihtilâta başladıktan sonra samîmiyet o dereceye varmıştır ki hattâ kendilerini Osmanlılar'ın bir cüz-i mühimmi diye i'tikāda başlamışlardı. Zâten bu, Hazret-i Emîr'in bir nutkunda sarâhaten mezkûrdur.

Bu nutkun bizce ehemmiyyet-i fevkalâdesi olduğundan burada zikredeceğiz. Hazret-i emîr buyuruyorlar ki:

[399] – Afganistan, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin bir küçük kardeşi makāmında ve siyâset-i şarkiyyede sağ kolu mesâbesindedir.

Binâenaleyh Afganistan'ın kesb-i kuvvet etmesi Türkiye'nin tezyîd-i satvet ve şevketine esbâb-ı asliyyeden biri olabilir. Bu cihetle her Osmanlının böyle mühim bir maksadın husûlü için son dereceye kadar bir hiss-i samimiyyet ve hamiyyet ile çalışması tabîî olup buna emniyetim ber-kemâldir.

Asırlardan beri hâb-ı gaflet ve atâlete dalmış akvâm-ı İslâmiyye'nin ahvâl-i esef-iştimâllerine pek ziyâde müteessifim. Biz öyle olmayalım. Medeniyet-i hakīkīyye-i İslâmiyye'nin neşr ü ta'mîmi için hiçbir himmet u gayreti dirîğ etmeyeceğime sizler dahi emin olunuz. Vatanım vatan-ı İslâm'dır. Hep beraber çalışalım.

İşte büyük, âlî bir hükümdâr-ı İslâm'ın kendisi kadar büyük ve kendisi kadar kıymetdâr ve pek çok ma'nâları hâvî olan nutk-ı âlîleri, bu sözler umûm millet-i İslâmiyye'nin hâl-i esef-âverine acıyarak bu büyük kalpten nebeân ederek döküldüğü vakit kim bilir… Bizim Yıldız mahlûkātı İslâmiyet'i daha ne sûretle baltalayacaklarını düşünüyorlardı. İslâmiyet'in başına yaptıkları birtakım rezâletleri ne sûretle ikmâl edeceklerine yol arıyorlardı. Makām-ı Hilâfet-i İslâmiyye'yi gasben işgal eden hükümdâr-ı zâlim de etrafına birtakım nâmussuzları toplayarak zulmüyle, gadriyle dünyaları yakıyordu. Erbâb-ı nâmûs ise çekilmiş gitmiş idi. Bazıları dediğimiz vech üzere Asya'nın tâ öbür köşesine kadar çekilerek İslâmiyet'in terakkī ve teâlîsine hasr-ı himmet etmiş bir hükümdâr-ı âlî-şânın etrafına toplanıyorlar da, İslâmiyet'in terakkīsine orada çalışıyorlardı. Bu hükümdâr-ı a'zam da İslâm ve avâlim-i İslâm'ın terakkīsine medeniyyet-i hakīkīyye-i İslâmiyye'nin neşr ü ta'mîmi için hiçbir himmet ve gayreti dirîğ etmeyeceğine dâir bunlara söz vermek kadar bir eser-i tenezzül ve terahhum gösteriyordu. Fakat bu vakit bu büyük kalbin a'mâk-ı tahassüsâtında bir ukde mevcuttu. Nezâkete pek ziyâde riâyetkâr olduğundan bunu hârice çıkarmak için cebr-i nefs edemiyordu. Bu ukdede şüphesiz Makām-ı Hilâfet'le doğrudan doğruya münâsebet peydâ etmek kābil olmayıp, terakkıyyât-ı İslâmiyye uğrunda üç beş tane mağdûrîn-i siyâsiyyeden başka kimse ile bi-hakkın çalışamayacağı idi. Fakat 10 Temmuz târîh-i mukaddesi bu ukdeleri birer birer hallediyor. Çünkü idâre-i Makām-ı Hilâfet hakīkī İslâmların ellerine geçiyordu. 11 Nisan târîh-i muazzamı ise maksad-ı âlîye doğru bir hatve attırıyor. Çünkü Makām-ı Hilâfet, İslâmiyet'in, insaniyetin adüvv-i ekberi olan o mülevves şahsın yed-i gāsıbânesinden tahlîs edilerek sâhib-i meşrûuna iâde ediliyor. Artık bundan sonra terakkıyât-ı İslâmiyye'ye çalışanların muîni hâl-i izmihlâlde bulunan birtakım mağdûrîn-i siyâsiyye değil belki âlem-i siyâsette pek parlak mevkileri ihrâz edenlerdir. Binâenaleyh ba'demâ şübbân-ı vatan Afganistan'a giderse vatanlarından mağdûren gitmeyecekler, belki me'mûren gidecekler. Orada yapılacak ıslâhât programları da bir iki kafanın mahsûlü tefekkürü olmayacak bi-mennihi'l-kerîm merkez-i İslâmiyyet'te müctemi bir ümmet-i mütefekkire-i mü'minenin zübde-i ictihâdâtı olacaktır. Zâhir-i hâlde bundan yalnız Afganistan istifâde edeceği zannolunur ise de hakīkat-i hâlde

Makām-ı Hilâfet istifâde edecektir. Ve daha doğrusu bütün millet-i İslâmiyye…

Osmanlı Hükûmeti bir saltanattan ziyâde bir Hilâfet'tir. Siyâset-i İslâmiyyesi her şeyden kuvvetli ve mukaddestir. Çünkü üç yüz altmış milyon kadar ebnâ-i beşer bu siyâsete kalben merbût, taht-nişîn olan zât-ı âlî-şân da Halîfe-i Resûlullâh tanıldığından âlem-i İslâmca bütün ma'nâsıyla muhterem i'tikād olunur, fakat acı acı itirâf ederiz ki bu merbûtiyet ve bu i'tikādın bugüne kadar siyâsete te'sîri hiç mesâbesindedir.

Sebebi ise pek zâhirdir! Bütün millet-i İslâmiyye'nin sanki ittifâk etmişler gibi derin bir hâb-ı gaflette dalmış olmalarıdır. Eğer bunlar İslâmiyet rûhuyla terbiye olunmak şartıyla uyanacak olur ise Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin siyâsetine ne derecelere kadar te'sîr edeceği vâreste-i îzâhdır. Binâenaleyh millet-i İslâmiyye'nin İslâmiyet rûhuyla terbiye olunarak uyanması hükûmet-i Osmâniyye'nin pek büyük siyâseti iktizâsındandır. Elbette bu siyâsetin elden kaçmaması için pek çok yardımcılara ihtiyaç messetmesi hissetmesi inkâr edilemez. O hâlde …? İşte Afganistan….!

Zâten Hazret-i Emîr: "Afganistan Devlet-i Aliyye'nin siyâset-i şarkiyyesinde sağ kolu mesâbesindedir" kavl-i siyâsîsi buna işâret idi. O hâlde eğer hükûmet, hakîkaten Afganistan zâbitân göndermeye karar vermişse kendisini bütün mevcûdiyetimizle alkışlarız. Yok, eğer boş boğaz gazetecilerin şâyiâtından ibâret ise bu husûsta nazar-ı dikkatini celbederiz.

Troyskili Ahmed Tâceddin

ŞUÛN-I İSLÂMİYYE:

Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî bu hafta farîza-i Cuma'yı Dolmabahçe'de Vâlide Câmii Şerîfinde ba'de'l-edâ îfâsına muvaffak oldukları hatm-i şerîfin duâsını Hırka-i Saâdet Dâire-i Fâhiresi'nde icrâ etmek üzere Topkapı Sarây-ı Hümâyûnu'nu teşrîf buyurmuşlardır.

Emânât-ı Mebrûke-i Risâlet-penâhî ziyâret olunduktan sonra Şeyhülislâm Efendi hazretleri ile Enderûn-ı Hümâyûn huffâzı tarafından hatm-i şerîf duâsı tilâvet olunmuştur. Ba'dehu Emîrü'l-Mü'minîn Efendimiz Bağdâd Kasr-ı Hümâyûnu'nu teşrîf ile bir müddet istirâhat buyurmuşlar ve ikindi ezânı okunması üzerine tekrar Hırka-i Saâdet Dâire-i Celîlesi'ne azîmetle edâ-yı salât eylemişlerdir. Ferâşet-i Şerîfe vekîli Seyyid Sâfî Efendi'nin orada bulunduğu mesmû'-ı âlî olması üzerine müşârün-ileyhi **[400]** huzûr-ı mülûkânelerine kabûl ve iltifât-ı mülûkâneleriyle be-kâm buyurmuşlardır.

İkindi namazından sonra saat on buçukta avdet-i şâhâne vukū' bulmuştur. Mevkib-i Hümâyûn'un güzer-gâhına tesâdüf eden vapurlardan merâsim-i ihtirâmiyye icrâ edilmiş ve asker ve ahâlî tarafından "Pâdişâhım çok yaşa" ve reh-güzerde bulunan ecnebî seyyahları cânibinden "hurrâ" nidâları kemâl-i şevk ü sürûr ile tekrar olunmuştur.

Topkapı Sarâyı'ndaki Bâbüssaâdetişşerîfe'nin iç tarafında ve Arz Odası'na karşı bir vaziyette ve kapının ciheteyninde mevzû' iki levhanın beherinde on yedi Osmanlı hükümdâr-ı zî-şânın esâmî ve târîh-i cülûs ve müddet-i saltanatları hâkî olup pâdişâh-ı nev-câhımız efendimiz hazretlerinin nâm-ı muhteremleri ve târîh-i cülûsları için bu levhalarda fazla bir mahal kalmadığından ayrıca bir levha tersîmine karar verilerek işbu vazîfe Enderûn-ı Hümâyûn beylerinden Hattât Hâfız İbrahim Efendi'ye havâle olunmuş ve mûmâ-ileyh evvelce kibâr-ı evliyâullâhtan Akşemseddin Efendi tarafından tertîp edilmiş olan mezkûr levhalar gibi bir levha vücûda getirmiş ve dâire şeklinde olan bu levhaya on yedi defa "Hân es-Sultân" ve mahall-i mahsûsuna da "Hân es-Sultân Muhammed" ibâresini ve en ortasına dahi "Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali" esâmî-i muhteremesini vaz' eylemiştir. İşbu levha Arz Odası'nın önüne ve Bâbüssaâde'ye karşı bir mevkie ta'lîk olunmuştur.

Edirne Vâlîsi Hacı Âdil Bey Efendi hazretlerinin Meclis-i Umûmî-i Vilâyet'te îrâd eylemiş oldukları nutkun vâli-i müşârün-ileyhin huzûr-ı hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet'de şeref-i müsûle nâiliyeti sırasında [1](كلام الملوك ملوك الكلام) mantûkunu müeyyid müsâdif-i nazar-ı memnûniyyet olan beyânât-ı âliyye-i Cenâb-ı Hilâfet-penâhîye dâir olan aksâmı Edirne'de münteşir *Âfitâb* gazetesinde manzûrumuz olmakla aynen ber-vech-i zîr naklolunur:

"Hey'et-i muhteremeye vermekte olduğum malûmât ve tafsîlâtın en mühimmi, en mukaddesi zât-ı Hazret-i Pâdişâhîye mülâki olmaklığım, şeref-i müsûle nâiliyetimdir. Bunu bir vecd-i iftihâr ve bir hiss-i mübâhât ile söyleyebilirim:

Huzûr-ı Hümâyûn'da, şeref-i müsûle nâiliyyetimden Cenâb-ı Şevket-meâbın bir hâl-i nevâziş ve bir tarz-ı pederânede olmak üzere fermân-ı hitâbetine ma'rûz bulundum. Ma'rûzât ve teşekkürât-ı ubûdiyyet-mendâne ve memlûkânemi takdîm ettikten sonra vilâyet dâhilinde bulunan tebea-i sâdıkalarının ahvâlinden istimzâc buyurdular. Cevâb-ı ma'rûzumda: "Nâm-ı hümâyûnları elsine-i ihtirâmda deverân ettikçe, eski acılara bedel evlâd-ı vatanın zât-ı hümâyûnları gibi müşfik ve meşrûtiyet-perver bir peder-i meâlî-küstere mâlik olmalarından mütevellid inşirâh-ı kalbiyyeleri ber-devâm oldukça tebea-i mülûkânelerinin mes'ûdiyetleri ber-kemâldir. Ol kadar ki merkez ve mülhakatça nerede ism-i şâhâneleri bir ihtirâm-ı mahsûsla yâdolunursa bilâ-tefrîk cins ü mezheb hâzirûnun kalplerinden hissiyyât-ı şükr ü muhabbet feverân ediyor" tarzındaydı.

Şu ma'rûzâtım zât-ı hümâyûnlarınca son derecede mûcib-i mahzûziyyet oldu ve mübârek gözleri dolu dolu oldu diyordular ki: "Ben vatanımı severim onlar da vatanlarını severler ve bunun için beni severler". Zât-ı şâhânenin şu iltifât-ı müşfikânesinden cür'et alarak: "Bir aralık Edirne'yi teşrîf-i şâhâne vukū' bulacağı hakkındaki rivâyetin sekene-i memleketi mesrûr ve dil-şâd ettiğini ve cümlenin kudûm-i mülûkânelerine muntazır bulunduğunu" arz ettim.

"Bu sene Bursa'ya kadar olan seyâhatim; orası ecdâdımın mehd-i zuhûru ve Devlet-i Aliyye'min ilk pâyitahtı olmasından münbais idi. Edirne dahi kezâlik ecdâdımın iktisâb-ı nâm ü şân ettikleri bir mahal ve ikinci pâyitahttır. Herhalde oraya da gideceğim. İnşâallah sonbahara doğru bu seyâhati icrâ edeceğim" buyurdular.

Ve bu vaad ve fermân-ı şâhânelerini müteâkip mütebessimâne "Nasıl orada barınabilecek bir yer var mı?" suâlini îrâd buyurdular

[1] "Sultanların sözleri, sözlerin de sultanıdır."

bendeniz de "Bütün efrâd-ı milletin sîne-i sadâkat ve muhabbetleri zât-ı şâhâneleri için birer fark-ı ta'zîm ve ihtirâm teşkîl eder. Maamâfîh hükûmet ve belediye dâireleri vardır. Zât-ı hümâyûnlarını i'zâz ve irâha için bütün mevcûdiyetimizle iltizâm-ı i'tinâ edilmesi tabiîdir" dedim. Bu ma'rûzâtım üzerine "Nasıl olsa olur. Ecdâdım dahi çadır altlarında dem-güzâr olmuşlardır" buyurdular ve bu hitâb-ı hümâyûn bendenizi gaşyettiği ve huzûr-ı hümâyûndan infikâk zamanı dahi hulûl eylediği için bir cür'et-i mahsûsada bulunarak (mübârek dest-i şâhânelerini takbîl ü telsîm edebilmekliğime müsâade taleb eyledim) bu ma'rûzâtım ilk önce bir işâret-i mahviyetkârâne ile kabul buyurulmamak istenildi. Fakat tekrar istirhâm edince "O hâlde: Geliniz musâfaha edelim, musâfaha sünnet-i seniyye-i nebeviyyedir" fermânıyla ellerini uzattılar. Ve bendenizle umûm vilâyet ahâlîsine duâ buyurdular.

Bu râsime-i musâfahayı kemâl-i şevk ve hubûr ile icrâ ettikten ve ömr-i şâhânelerine duâhân olduktan sonra huzûr-ı hümâyûndan çıktım. Hemen Cenâb-ı Hak ömr-i hümâyûnlarını müzdâd ve firâvân buyursun.

Bu mülâkātın şerefi şahsıma değil vilâyet ahâlîsine râci' bulunduğu için işte size tafsîlen ihbâr eyledim.

Vâlî beyefendi hazretleri bu menkıbe-i müsûl ve mülâkātı hikâye buyurdukları esnâda hâzirûn Zât-ı Şâhâne'nin gerek teşrîf-i hümâyûnlarının şeref-vukū' bulacağı haber-i meserretinden, gerek lisân-ı hümâyûndan şeref-sudûr eden kelimât-ı meâlî-gāyâttan son derecede bir vecd-i ihtisâsâta müstağrak kalmışlardır."

§ Lisân-ı Kur'ân olmak hasebiyle bil-umûm ehl-i tevhîd için lisân-ı resmî mesâbesinde bulunan Arapça'nın dahi Türkçe gibi hükûmetçe lisân-ı resmî olarak kabul edileceğini *el-Arab* refîkimiz tebşîr ediyor. Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hilâfet-i kübrâ-yı İslâmiyye'yi hâiz bulunduğundan Arapça'nın lisân-ı resmî-i Hilâfet ittihâzı pek münâsiptir. Bu tasavvurun bi-mennihi'l-kerîm karîben hayr-ârâ-yı husûl olduğunu görmekle bahtiyâr ve müftehir oluruz.

§ Mısır'da meşrûtiyet i'lânı için Hizbülvatanî Cem'iyeti Hidiv nezdinde teşebbüsâtta bulunmuştur. Muârızlardan reîsü'n-nuzzâr ahîren suikaste hedef olarak vefât etmiştir. Terakkī cereyânının önüne geçilemeyecek, er geç Mısır nâil-i meşrûtiyyet olacaktır.

§ Hindistan için İngiltere hükûmeti tarafından meşrûtiyete şebîh bir şekl-i idâre esası ihzâr olunuyor.

§ Bosna'da Kānûn-i Esâsî bu hafta i'lân olunmuştur.

§ Petersburg'ta inşâ olunacak câmi-i şerîfin karîben vaz'-ı esâs merâsimi icrâ olunacaktır. Merâsime Osmanlı ve İrân sefâretleri iştirâk edecekleri gibi Buhârâ Emîri hazretleri velîahtlarıyla birlikte bizzât hazır bulunacaklardır. Vilâyât mu'teberân-ı İslâmiyyesi, matbûât müntesibleri da'vet olunmuştur. Bu emr-i hayrın husûlü için Emîr müşârün-ileyh cânibinden sebkeden himemât ve muâvenât-ı nakdiyyeden dolayı bütün âlem-i İslâm müteşekkirdir.

§ Rusya'nın dördüncü Duma'sı için intihâb kānûnu ıslâh olunarak daha fazla İslâm azâ intihâbına muvaffakıyet hâsıl olacağı istibşâr olunmuştur.

§ Rusya'da en çok nüfûslu aşîretlerden olan Kırgızlar'ın göçebelikten sarf-ı nazar ederek köyler te'sîs etmek üzere müsâade-i resmiyye istihsâline teşebbüs ettikleri müstahberât-ı sârredendir.

§ Bu sene huccâc miyânında *Times* gazetesi tarafından bir muhbir bulundurulduğu ahîren tahakkuk etmiştir.

[401] § Rusya medâris ve cevâmiindeki cihâtın ehil olarak teayyün eden ulemâya verilmeyip alâ-tarîki'l-irs evlâda intikāli ve münhallâtın dahi yine neslen hâiz-i rüchân bulunan zevâta tevcîhi sûretiyle müesses teâmülden ve tanılan imtiyâzâttan dolayı Rusya mehâfil-i İslâmiyyesinde büyük heyecân vardır.

Rusya Kırım'ı istilâ ettiği sıralarda ahâlî-i mahalliyyeye i'tâ eylediği imtiyâzât miyânında ulemâ-yı mevcûdeye ruhbân hukūkunu tanımış idi. Bunların nesli Rusya kānûnları mûcebince imtiyâzdan müstefid olduklarından Rusya'da sınıf-ı ulemâ ikiye bölünmüştür:

1. İmtiyazlı ulemâ (Duhovni Zvania)

2. İmtiyazsız ulemâ (Hîn-i istîlâda peder ve cedleri hakk-ı imtiyâzı ihrâz etmediği cihetle kendilerine bu hukūk tanınmayan kısım)

İmtiyazlı ulemâdan vergi alınmaz. Değnek kamçı cezâları haklarında tatbik olunmazdı. Asker olmazlar, hânelerine asker iskân olunamaz, kendilerinden bedel-i iskân dahi alınamazdı. Menâsib-i rûhâniyye tesmiye olunan vezâif-i meşrûiyye münhasıran kendilerine âid idi.

İşbu ulemânın evlâdı fetvâ, câmi hizmetleri, evkaf vazîfeleri kānûn îcâbınca behemehâl kendilerine teveccüh olunacağını bildiklerinden tahsîl-i ilme aslâ çalışmaksızın nâil-i menâsıb olmakta, öte taraftan vücûduyla hakīkaten bütün âlem-i İslâm'ın iftihâr edegeldiği eâzım-ı ulemâ hiçbir menfaat-ı dünyeviyye elde edemeyerek zelîl bir vaziyette kalmakta idiler. Şüphesiz ki bu ahvâl-i müessife Rusya'da yevmen-fe-yevmâ ulûm-i İslâmiyye'nin indirâs ve inkirâzını müeddî olmaktadır. Bugün ulemâ-yı nesliyye ulemâ-yı hakīkīyyeye hiçbir vakfı bulunmamak hasebiyle tesâhub edilmeye lüzûm görülmeyen hidemât-ı şer'iyyeyi bırakmışlar cüz'î menfaat-i dünyeviyyesi mahsûs olan vezâif-i şer'iyyeden hiçbirinin bu ehil zevâta tefvîzine rızâ-dâde olmamışlardır. Ve teyakkun ile çâresine bakacak Kırım ricâli miyânında kimse bulunmamış ve pek çok fedâkârlıklarla istihsâl olunan imtiyâzât-ı nâfia bile ümmet-i İslâmiyye'ye cehl yüzünden bir belâ-yı mübrem olmuştur. İşte âlem-i İslâm'ın son asırlardaki uyuşukluğu netâici…

Ahkâm-ı şer'iyyeye muvâfık olarak imtiyâz istihsâli mümkün iken bu cihete yanaşılmamış, Rusya'nın ruhbânına kıyâsen tanımak istediği hukūku aynen kabûl etmek sûretiyle şer'-i şerîfe karşı mübâlâtsızlık gösterilmiştir.

Menâfi'-i 'âcileyi saâdet-i âcileye tercîh ederek Kırım'ın harâbîsine sebebiyet verilmiş ve Kefevî gibi eâzım yetiştiren bir muhîtin ezimme-i ulûmu dürüst imlâ yazmaktan bile âciz cehelenin eyâdî-i keyfiyyesinde mel'abe olarak bırakılmıştır.

Ulemânın böylece ikiye inkisâmı ittifâkı nifâka, muhabbeti hasede, talebi tekâsüle, ilmi cehle çevirmiş ve Kırım'ı da gayyâ-yı cehâlete sürüklemiştir.

Maamâfîh terakkī ve tekâmülü hiçbir kuvvet durduramayacağından bu kuyûdun fiilen temâdîsi kābil olamamış,

bugün her türlü müşkilâta rağmen 1500 şer'î hizmetin ancak üç dört yüzü ulemâ-yı nesliyyede, mâadâsı ulemâ-yı şer'iyyede kalmıştır. Ulemâ-yı nesliyye bu defa nâil-i merâm olmak için hükûmeti tavsît ve teslît ediyorlar ve muhâfaza-i hukūk dâiyesinde bulunmakla mütesellî oluyorlar. Düşünmüyorlar ki te'mîn edecekleri hukūk ve imtiyâzât nedir? Rusya kānûnlarında kamçı değnek cezâsı kalmamış olduğundan bu imtiyâz tabîî mevzûbahis olunamaz. Vergi ve asker kānûnları ise bugün bilâ-istisnâ bütün Rus tebeası hakkında mer'îdir. Şu hâlde imtiyâz olarak hidemât-ı şer'iyyeye münhasıran nâiliyet keyfiyeti kalıyor. Hükûmet kuvvetiyle bunun te'mîni hâlinde ise birçok cevâmi ve mesâcid ve medâris ve müessesât-ı İslâmiyye'nin muattaliyeti lâzım gelir. Bu gaye ise intibâh-ı İslâm'ı arzû etmeyenler için arayıp arayıp da bulunamayacak nimetlerdendir. Nitekim Rusya hükûmeti tarafından bu son günlerde verilen emirlerde altı aya kadar ulemâ-yı şer'iyyenin vazîfelerinden çıkarılarak yerlerine ulemâ-yı nesliyyeden zevât intihâbı lüzûmu ihtâr edilmiştir.

Hükûmet altı ay sonra şu kararını mevki'-i icrâya korsa hâlin ne olacağı hakkında Rusya ukalâ-yı İslâmiyyesi endîşede bulunuyorlar. Ulemâ-yı nesliyyeyi îkāz ise müstahîldir. Zîrâ menâfi'-i dünyeviyyeden başka gözlerine bir şey görünmüyor. Nihâyet cehâlet, ihtirâs, istibdâd yüzünden altı ay sonra zavallı İslâmların yegâne ellerinde kalan câmileri de kapanacak, değerli milliyet-perver âlimleri vazîfelerinden mahrûm kalacak, çocukları ümîd-i istikbâlleri birkaç kuruş uğruna mahv u tebâh olup gidecek. Ulemâ-yı nesliyye de te'mîn-i hukūka muvaffakiyetle (!) dil-şâd ve be-kâm olacak.

بئس المطاعم حين الذل تكسبها
القدر منتصب والقدر مخفوض[1]

§ Devletlü necâbetlü Selâhaddin Efendi hazretlerinin kerîme-i muhteremeleri devletlü ismetlü Behiye Sultan hazretleriyle Viyana Sefâret-i Seniyyesi Ateşe Militeri Erkân-ı Harbiyye Binbaşısı İsmail Hakkı Beyefendi hazretlerinin ve şehzâde-i müşârün-ileyh hazretlerinin diğer kerîme-i muhteremeleri Rukiye Sultan hazretleriyle Evkāf-ı Humâyûn Nâzırı Şerîf Haydar Beyefendi hazretlerinin mahdûmları Şerîf Abdülmecid Bey Efendi hazretlerinin emr-i mesnûn-i akidleri şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhî mûcebince ve bin bir kîse mihr-i muaccel ve bin bir kîse mihr-i müeccel tesmiyesiyle şeyhülislâm devletlü semâhatlü Hüseyin Hüsnü Efendi hazretleri hâzır oldukları hâlde teyemmünen Dolmabahçe Sarây-ı Hümâyûnu'nunda icrâ edilmiştir.

Itre-i tâhire-i Nebeviyye ile sülâle-i muhtereme-i Âl-i Osmân arasında hâsıl olan şu müsâhereti âlem-i İslâm büyük meserretle telakkī edecektir. Cenâb-ı Hak müteyemmen buyursun âmin.

§ Tesalya Yenişehri müftîsi Yunan mâliyesine bir meblağ borçlu olduğu **[402]** bahânesiyle taht-ı tevkife alınmıştır. Mûmâileyh müftî efendi kendisinden taleb olunan vergiyi evvelce tediye etmiş olduğunu beyân ile tevkifine karşı protesto ediyor.

Osmanlı sefîri Nâbî Bey bu mes'eleden dolayı Yunan Hâriciye Nezâreti nezdinde şiddetli protestolarda bulunmuş ve mütecâsirlerin te'dîbini taleb eylemiştir. Bu fuzûlî tevkiften dolayı bütün Yenişehir müslümanları fevkâlâde müteheyyic bulunuyorlar.

§ Fas Emîri hazretlerinin Fransa'dan vukū' bulacak istikrâzın şerâitine karşı irâe buyurdukları âsâr-ı muhâlefetten dolayı iki hükûmet arasındaki münâsebetin gerginleştiği haber alınmıştır.

Fransa hükûmeti tarafından 48 saat müddetli bir ultimatom teblîğ olunacağı rivâyet olunuyor. Bu ultimatom bir te'sîr göstermediği hâlde Fransa tedâbir-i şedîde ittihâz edecek, bilhâssa Dârü'l-Beyzâ gümrüklerini işgal eyleyecektir. İttihâz olunacak tedâbirden el-Cezîre mukarrerâtına tevfîkan evvel-emirde devletler haberdâr edilecektir.

Müstakīm bir siyâset ta'kîb olunmayarak tahassüsât-ı yevmiyyeye göre ta'yîn-i meslek usûl-i sakīminden âlem-i İslâm pek ziyâde mütezarrır olmuştur.

Ümîd ederiz ki Emîr hazretleri bütün makāsıd ve ef'âlinde terakkıyât-ı İslâmiyye'yi gaye ittihâz etmek sûretiyle dâhilî ve hâricî lâ-yetegayyer bir siyâset ta'kîb ederler de âlem-i İslâm'ı hergün bir sûretle dâğ-dâr-ı teellüm etmekte olan bu müz'ic üzüntülerden kurtarırlar.

§ Abdullah Cevdet Bey'in dîn-i İslâm aleyhindeki *Târih-i İslâm* nâm eserinin memâlik-i Osmâniyye'ye men'-i duhûl ve intişârı matbûât kānûnunun otuz beşinci maddesi hükmüne tevfîkan Meclis-i Mahsûs-i Vükelâca taht-ı karâra alınmıştır.

§ Geçende Afrika-yı merkezîde seyâhat ederek İslâmiyet'in sûret-i intişârı hakkında tedkīkatta bulunan Doktor Karl Kuhn, Reuters Ajans vâsıtasıyla İngiliz gazetelerine şu mektubu göndermiştir:

"Hiç şüphe yoktur ki İslâmiyet Afrika'da süratle intişâr etmektedir. Hattâ daha garîbi Avrupalılar Afrika'nın neresinde neşr-i medeniyyete teşebbüs ediyorlarsa İslâmiyet mutlaka orada kök tutmaktadır. Birçok zamandan beri İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasında münâzaun-fîh olan birçok yerler müslüman erbâb-ı ticâretiyle, müslüman ulemâsının gayretiyle İslâmiyet'in taht-ı nüfûzuna girmiştir. Bugün nüfûz-ı İslâmiyyet Sudan'ın her cihetinde ve garbî, şarkî ve cenûbî Afrika'da tevessü' etmektedir. Afrika yavaş yavaş büyük bir müslüman memleketi hâline girmektedir. Yalnız Habeşistan ile Uganda, Cenûbî Afrika ve İngiltere'nin Afrika-yı şarkî müstemlekesi ahâlîsi lafzen hıristiyandır. İslâm mühtedîlerinin büyük bir taassuba düşerek Avrupa menâfiine münâfî harekâtta bulunmaları her vakit mümkündür.

Merkezî Sudan'da bulunan Yağan kabâili Avrupalıları pek sevdiğinden hıristiyan edilmesi ve bu sûretle İslâmiyet'in intişârına karşı kuvvetli bir sed vücûda getirilmesi imkân dâhilinde olduğundan hemen buna teşebbüs edilmelidir." Fa'tebirû…

[1] "Alçakça kazanılan rızıklar ne kötüdür, kader alnına yazılmışken, rızık da belirlenmişken."

TEKZÎB

Hasarı yalnız maddî zararlara inhisâr eden ve lillâhi'l-hamd ve'l-minneh nüfusça hiçbir zâyiâtı mûcib olmayan Çırağan harîk-i müessifinden dolayı Halîfe-i Zî-şân-ı İslâm hazretlerinin güyâ ağladıkları yolunda Rusya matbûât-ı İslâmiyyesinde intişâr eden havâdisin katiyen asl ü esası olmadığı ve âlât-ı mûsikiyyenin bi'l-umûm mekâtib-i İslâmiyye'ye kabûlü hakkında güyâ hatt-ı hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî isdâr buyurulmuş olduğuna dâir Kazan'da münteşir *Yulduz* refîkimiz İstanbul'dan aldığı haberin leîm bir maksad için hâssaten ihtirâ edilmiş erâcîften bulunduğu cihetle tekzîb olunur.

MATBÛÂT-I İSLÂMİYYE:

Matbûât hayât-ı akvâmın tercümân-ı hakîkat-beyânıdır; bir milletin terakkī ve teâlîye âzim, yahud inhitât ve izmihlâle mahkûm olduğunu gösteren mir'ât-i hakīkī ancak matbûâtıdır. Binâenaleyh arzın bütün kıtaâtına yayılmış üç yüz milyonluk koca bir âlem-i İslâm'ın ne hâlde bulunduğunu anlamak muntazaman matbûâtını tedkīk ve ta'kîbe tevakkuf eder.

Bunca asırlardan beri birbirinden cüdâ düşen bu kadar milyon kardeşlerin yekdiğeriyle tanışarak, birleşerek, hep birlikte dîn-i celîlimizin vaz' buyurduğu medeniyet-i hakīkiyyeden bi-hakkın müstefîz olmalarını gâye-i emel edinen Sırâtımüstakīm, bu haftadan itibâren bütün matbûât-ı İslâmiyye'yi tedkīk ve ta'kîbe başlıyor. Dârülhilâfe ma'şer-i İslâm'ın merkez-i kulûbu bulunması hasebiyle bu gibi teşebbüsât bizim için bir vecîbe-i dîniyyedir. Daima makāsıd-ı âliyyeye vusûl için küçükten başlayarak tedrîcî bir sûrette ilerlemek muvâfık-ı hikmet ve maslahat bulunduğundan, biz de bu maksad-ı ulvî için şimdilik bir kısm-ı mahsûs açarak tarîk-i azmimizde bir hatve daha atıyoruz. Elhamdülillâhillezî bi-ni'meti tetimmu's-sâlihât.[1] Âtiyen bu babda daha vâsi' mikyâsta bezl-i mesâî olunması hakkında tekarrür eden hatt-ı hareketin rehîn-i muvaffakiyyet olmasını eltâf-ı sübhâniyyeden tazarru' ve niyâz eyleriz.

Bahçesaray'da (Kırım) münteşir *Tercüman* gazetesi Girid mes'elesinden bahisle diyor ki:

Niçin Girid'in bir avuç balıkçısı ile zeytincisi adanın ehl-i İslâm'ını **[403]** kırar keser, canlarını kurtarmak için terke mecbur eder de "Dur!" diyecek insaniyet görülmez?

Niçin bir avuç Yunanlı koca bir Avrupa'nın sözünü dinlemez ve yüz bulmuş çocuklar gibi kimseye rahat vermez de yine ses çıkaran bulunmaz.

Niçin Girid Adası'na geniş imtiyâz ve muhtâriyet vermeye hâzır bulunan Osmanlı hükûmetinin konferans teklifine lâzımınca kulak verilmez?

Şikâyetlerinden sonra düvel-i hâmiyenin tereddüdleri esbâbını teşrîh ederek Rusya politikasına karşı ber-vech-i âtî ifâdâtta bulunuyor:

İşbu dört hükûmetten üçünün matlabı, politikası bizce o kadar ehemmiyetli değildir; varsın yanlış yolda bulunsunlar; fakat Rusya politikası böyle değildir; Rusya politikasını doğru; nâfi hem Rusya için nâfi' görmek istiyoruz.

İşler böyle giderse Osmanlı Milleti ve daha doğrusu Osmanlı müslümanları düvel-i hâmiyyeden ümîd keserler ve Girid kangrenin ancak kızgın demir ile tedâvi edileceğine kanâat hâsıl ederler, diye korkuyoruz.

Sulhperver ve sulha muhtaç olan Osmanlıların cümle devletler ve milletler ile ve bâ-husûs yakın komşuları olan Rusya ile dostlukta bulunmaktan gayrı emelleri görülmüyor? Avrupa'nın büyük politikasına karışmayıp öz işleri ile meşgul bulundukları meydandadır. Lâkin –çâre ne– eğer düvel-i hâmiye Girit edepsizliğini men'e vakit bulamazlar ise Türkler bunun çâresini kendileri bulacaklarını düşünmek lâzımdır.

Sûret-i mahkûmânede yaşamaktan ise sûret-i hâkimânede ölmekten korkmayacak kadar gençleşmiş Türkler; bir değil beş eceldan korkmayan ordular; kulaklarındaki küpelerine kadar millete fedâ eden bugünkü hanımlar Bâb-ı Âlî politikasını başka yola çevirirler diye havf ediyoruz.

Gaflet etmeyelim; Avrupa'nın azamet ve iktidârlarını bilen ve gören Türkler zaaf ve çâresizliğini dahi biliyorlar, görüyorlar. Bosna-Hersek mes'elesinden sonra anlaşılmayan ne kaldı?

Bîtaraflığı (isolotion volantaire) sulh-perverliği ile hakkı hak olmayacağını anlayan Türkiye âciz kalmaz; çoktan beri Berlin'den uzanan kola kolunu uzatıp "şimdiye kadar üç idiniz; bu saat dört olduk" dediği ile Girit mirit işlerinden eser bile kalmaz!

Biz diyorduk ve diyeceğiz; Osmanlıları Almanya'nın kucağına, üç devlet ittifâkına sürmek, sevk etmek gibi, siyâset Rusyaca büyük zarardır; her ne kadar geçmiş zamanlarda güzel olan Iliada'nın kara gözlerine meftûn isek de daha ciddî ve derin muhabbetimiz Rusya'dadır.

Buna binâen Girid mes'elesinde Rusya politikasını açık ve ciddî sûrette İstanbul mesleği tarafından görmek istiyoruz, çünkü Rusya'nın faydasını bu tarafta görüyoruz.

Yine *Tercüman* gazetesi Buhârâ mes'elesinden bahis ile diyor ki:

Novoye Vremya'da Türkistan'dan gelmiş büyük bir me'mûrun fikr ü mülâhazası dercedilmiş. Teessüflü Muharrem vâkıaları Taşkent törelerinin dikkatini celb ü tahrîk ettiği anlaşılıyor. Türkistanlı "me'mûr" verdiği malûmâtta Cenâb-ı Âlî'nin her sene İngiliz bankasına dört milyon ve daha ziyâde ruble yatırdığını haber vererek artık Buhârâ emâretinin senevî nizâmî bütçesi tertip edilmek ve bu defterin mevâddı Türkistan vâlî-i umûmîsine, Rusya'nın siyâsî acentesine ve Buhârâ ahâlîsine i'lâm olunmak lüzûmunu der-miyân ediyor.

Birçok hükümdarların İngiliz bankasında kara günlük akçeleri hıfzettirmekte oldukları mestûr şeylerden değil ise de biz "me'mûrun" i'lânına i'timâd edemiyoruz. Bütçe cihetine gelince bunun ehemmiyetini herkes gibi bildiğimiz hâlde Buhârâ'nın ihtiyâcı yalnız bundan ibâret olmadığını dahi biliyoruz.

[1] "Bize, faydalı işleri tamamlama nimetini bağışlayan Allah'a hamdederiz."

Hazırda ve kanlı vâkıalardan sonra değil kemâl-i âsâyiş ve rahat zamanında Buhârâ ve Rusya hakkında hayır-hâhâne yazdıklarımız şeyler okuyanların hatırında olsa gerektir ki Buhârâ idâresi köhne usûl köhne nizâm üzeredir, bugün lâzım olan Buhârâ hazînesine göz dikmek değildir; Buhârâ'da tensîkat ve teceddüdât-ı hasene ve lâzıme icrâsına hayır-hâhâne çalışmaktır.

Bakü'de münteşir *Sadâ* gazetesi İslâm'ların mevcûdiyet-i iktisâdiyyesinden bahisle diyor ki:

Bütün ecnebî milletler küre-i arzın karalarını demiryollar, şimendöfer katarları, telgraflarla ihâta edip örümcek yuvası gibi sarıp alıyorlar. Yüksek yüksek dağlar gibi vapurlarla, gemilerle zîr-i pençe-i teshîrlerine geçiriyorlar. Bununla da kanâat etmeyerek havalara çıktılar! İşte şöyle ki, bütün İslâm âlemine insanlar arasında maîşet ve muâşeret için cihânda yer kalmayacaktır, müslümanlar için dünyada ne karada, ne sularda yaşayacak yer bulunmayacaktır! Şu hâlde nerede yaşayacağız? Yaşamak için bize yer kalmayacak!..

İslâmların bütün memleketleri, karaları ecnebî devletlerin, sermâyedârânın demiryolu ve telgraf kumpanyalarına, denizleri de seyr-i sefâin şirketlerine gidecektir; bunlar hep tedrîcî onların taht-ı temellüküne, tasallutuna girecektir, yavaş yavaş biz de şöylece hey'et-i beşeriyye arasından insanların muâşeret-gâh-ı umûmîsinden sıkılıp çıkacağız da, bütün diğer milletlere hammâl olacağız, onların hizmetkâr ve bekçileri olacağız!

Hâl-i hâzırda ise bütün hey'et-i milliyyemizin dörtte üç kısmı şu saydığımız hâlde bulunuyorlar. Fakat işimiz böyle giderse, çok vakit sürmez bir gün gelir de bütün hey'et-i İslâmiyye, bütün ümmet-i Ahmediyye ecnebîlere esir düşüp umûmen ve ebediyen onların bendeleri olacaklardır!

Bu hâller, bir hâyâlât, bir tasavvurât değildirler; gözümüz önünde bulunan hakāik-i bedîhiyyedendirler! Çünkü asrımızda medenî devlet ve milletler sulhan muhârebe politikası ileriye sürüyorlar. İstîlâ-yı sulhî fütûhât-ı harbiyyeden daha şiddetli bir istîlâdır; işte bütün İslâmlar her yerde iktisâdî mağlûbiyetlere boğularak kendilerini esârete teslim edeceklerdir!

Zâten etmişiz, hâl-i hâzırda iktisâden müstakil bir devlet-i İslâmiyye göremeyiz ve hiçbir yerde iktisâden hür bir İslâm unsuru bulamıyoruz!

Vaktiyle Mısır General Konsolosluğu'nda bulunan ahîren Lordlar Kamarası'na me'mûr olan Lord Cromer'in eser-i ma'lûmundan bahseden *Tercüman* gazetesi:

"Almanya'nın en siyâset-âşinâ ulemâsından birisi de birkaç ay evvel hemen aynı ifâdâtta bulunmuştu. Bu zâta göre de: Fransız ve Ruslar yanlış bir siyâset-i istîmâriyye ta'kîb ediyorlar, müslüman milletler temsîl olunamaz, onları hüsn-i idâre edebilmek için İslâm'ın pek diri olduğunu unutmamak, müslümanların şahsiyyet-i dînîyye ve milliyyelerine ihtirâm eylemek lâzımdır…" istitrâdında bulunuyor.

Astrahan'da münteşir *İdil* gazetesi, Sırbistan velîahtının Bulgaristan Kralı Ferdinand'ı ziyâreti münâsebetiyle yazdığı bendde diyor ki:

İmdi biz, livâ-yı Muhammedî altına toplanmış akvâm-ı müslime ve hükûmât-ı İslâmiyye'ye bir nazar edelim: Her ne kadar âlem-i İslâm'da denizler hâkimi bir İngiltere, karalar mâliki bir Rusya, ticâret ve sanâyi'de en âlî derecelere çıkmış bir Almanya, bir Fransa kadar şân u şevkete mâlik bir İslâm hükûmeti yok ise de, yine mevcutların Bulgarya ve Sırbiye gibi oldukça medenî sayılan hükûmetlere nazaran nüfûs ve arâzîce beş on misli fazla olduğu da kābil-i inkâr değildir. Türkiye hükûmeti **[404]** devr-i istibdâdda askerce, kuvve-i harbiyyece ikinci derecedeki devletlerden ma'dûd ise de, şimdi birinciler sırasına geçti. hal böyle iken, bilmem ne sebebe mebnîdir; gizli bir hükûmet mi var biz anlayamıyoruz, yoksa bir maslahat-ı siyâsiyye mi mevcut biz idrâk edemiyoruz; memâlik-i muhtelifedeki akvâm-ı müslime, bâ-husûs ricâl-i hükûmet ve başta bulunan hükümdârân birbirleriyle tanışmağa, ülfet ve muhabbet kesbetmeye, münâsebât-ı dostâne te'sîsine, husûsiyle hânedân aralarında kız alıp vermek ile karâbet-i sıhriyye husûlüne çalışılmıyor?.. Parmakla sayılacak kadar mahdûd olan İslâm hükûmetleri; Türkiye, Fas, İran. Afganistan; Türkiye'de meşrûtiyet i'lân olunur olunmaz yekdiğeriyle tanışmak esbâbına teşebbüs edecek yerde birbirine âsâr-ı husûmet ibrâz edip durmaları.. Mısır hâkimlerinin öteden beri hükûmet-i metbûaları olan Türkiye'ye hasım bulunmaları… Ve bâ-husûs âlem-i İslâm'da vücûda gelen büyük inkılâplardan sonra da hükümdârânın te'sîs-i münâsebât husûsundaki müsâheleleri… Doğrusu pek taaccüb ve teessüf olunacak hâllerdendir.

Evet, bugünkü ahvâle nazaran, şân u şevketleri sönmüş, ecnebîler tarafından hâricî ve dâhilî hukūk-ı siyâsiyyeleri mahvedilmiş İslâm hükûmetlerinin siyâsî nokta-i nazarından birleşmeleri, aralarında muâhedeler akdetmeleri faydasız, belki zararlı ve gülünç bir harekettir. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan kardeşliği izhâr ve takviye için dinî cihetten, medeniyet ve insaniyet nokta-i nazarından İslâm hükümdarlarının, hiç olmazsa velîahdlarının birbirlerini ziyâret etmeleri lâzım değil mi? Avrupa hükûmâtının büyüklerinden kat'an-nazar, Bulgarya, Sırbiye gibi küçük hükûmetlerin hükümdârânı birbirini ziyâret edip der-âgūşlar, musâfahalar eyledikleri hâlde İslâm hükümdarlarının bu musâhelâtında ne gibi bir siyâset, ne gibi bir hikmet bulunduğuna akıl ermez!.. Rusya hükûmetinin düvel-i İslâmiyye'ye bugünkü nazarı dostâne ve müsâlemet-kârâne bir tarzda olduğundan İslâm hükûmetlerinin birbiriyle münâsebât-ı dostânede bulunmaları hem Rusya için faydalı; hem de bizim için matluptur…

Kazan'da münteşir *Yulduz* gazetesi Bosna Meşrûtiyeti'nden bahis ile diyor ki:

Avusturya, Bosna ve Hersek vilâyetlerine idâre-i meşrûta verecek diye yazılmış idi. Nizâm-nâmesine nazaran bu senenin meclis-i millîsi 92 azâdan mürekkeb olacaktır. Bu azânın yirmisi Avusturya hükûmeti tarafından tayin kılınacak bâkisi de ahâlî tarafından intihâb olunacaktır.

Mecmû âzâlar içinde müslümanlardan yalnız 29 kişi, Ortodokslardan 36, Katoliklerden 21, Yahûdîlerden 2 kişi bulunacak. Bundan başka Avusturya hükûmeti, rûhânî sınıfına mensup olmayanlardan dört kişi daha intihâb edecektir, fakat bunların hangi milletten olacağı malûm değildir.

Türk coğrafya kitaplarına nazaran Bosna'da müslümanlar sülüsten ziyâdedir. Böyle olduğu hâlde ne için Avusturya hükûmeti

müslüman azâların adedini tahdîd etmiştir. Bu da elbet bir sîyâsettir.

Âlem-i İslâm'da

Rusya cerîdesinin 31 Kânûnievvel 1909 tarihli nüshasında böyle gürültülü bir ünvân ile gayr-ı ma'lûm. O... Efendi küçük bir makale dercettirmiş. O... Efendi'nin ne maksadla bu makaleyi yazdığını bilmek bizce ehemmiyetli değil; ancak *Rusya* gibi Rusya hükûmetinin yarı resmî bir cerîdesine –ki muharrirleri arasında Mösyö Sirumyasnikov gibi şarkı pekiyi tanıyan zâtlar da vardır– böyle bir saçmanın girebilmesine şaşıyoruz.

Bakınız O... Efendi neler haber veriyor:

"Türkiye'de Meşrûtiyet'in i'lânını müteâkib mâverâ-yı Kafkas müslümanları eski zamanların avdet edeceğini âdetâ ciddî olarak düşünmeye, tahayyül etmeye başladılar."

Hangi eski zamanların, sekiz on âciz hanlıklar mı?

"Lâkin, Tatarların cümlesini böyle bir hayâl arkasından koşuyorlar, diye ithâm insafsızlık olur. Bereket versin ki bunlar ahâlî arasında hiçbir nüfûzu hâiz olmayan bir şirzime-i kalîle-i hayâl-perverândır."

Oh, el-hamdülillâh! O hâlde bahse de değeri yok…

"Hiç kimseden gizli bir şey değil: İstibdâddan kurtulmuş Genç Türkler iki müslüman devletin birleşmesine kemâl-i ciddiyyetle çalışıyorlar. Bir defa Devlet-i Osmâniyye ile İran birleşti mi derhâl diğer ahâlî-i müslimeyi de mezkûr hey'ete ilhâk eyleyecekler ve bu sûretle cesîm bir Devlet-i İslâmiyye vücûda getireceklerdir ki artık Avrupa'nın bu hey'et-i mu'azzama karşısında mağrûr başını eğmekten başka çâresi kalmayacaktır."

Biz Türk gazetelerinde ittihâd-ı İslâm efkârından sarf-ı nazar hattâ efkâr-ı İslâm'dan bâhis bir fasıl bile bulamıyoruz, O... Efendi keşfiyâtının menâbiini gösterse fenâ olmazdı.

"Za-kafkasya müslümanları bu projeyi pek ciddî telakki ederek, dindaşlarına ibrâz-ı muâvenetten geri kalmıyorlar ve fikr-i mezkûru matbûât vâsıtasıyla, ahâlî arasında dağıtmaya çalışarak işbu gayet kuvvetli müslüman imparatorluğunun müstakbel hayâtını pembe renklerle mülevven tasvîr eyliyorlar. Bereket versin ki ahâlî hayır-hâhlarının efkârını anlamamakta taannüd ile onların asabî sayhalarına hiç kulak asmıyor. Kemâl-i itmi'nân ile iddiâ olunabilir ki tabakāt-ı münevvere arasında gittikçe şiddetlenen bu propagandadan avâm-ı ahâlî aslâ mesûl değildir."

Lâkin bu ne demek? Hem mâverâ-yı Kafkas müslümanları yani ahâlî dindâşlarına yardım ediyor, hem de "Bereket versin, ahâlî hayır-hâhlarını hiç anlamak istemiyor."!

Makalesinin nihâyetinde muharrir efendi biraz insafa gelip şöyle diyor:

"Zannederiz ki şimdi ahâlînin ihtiyâcât-ı hakîkıyyesini iktinâh ile bu gibi Rus Devleti'nin hayât ve asâyişi aleyhine çevrilmiş neşriyât-ı cinâyet-kârânenin önünü alacak en muvâfık bir zamandır. Maamâfîh bu maksada hizmet edenler, efkâr-ı münevvere ashâbının Genç Türkler'e tamâmen tebeiyet eden küçük bir kısmından ibâret olduğunu kayda müsâraat eyleriz. Vekāyi'-i ahvâlden ettiğimiz istintâcâtın doğru olup olmadığını ise yakın bir istikbâl gösterir."

Anlaşıldı: Cinâyet-kârâne neşriyâtta avâm-ı halk değil, efkâr-ı münevvere ashâbı ve onun da ufak bir cüz'ü bulunurmuş. Bununla beraber, muharrir, izhâr-ı insaf ile istintâcâtın sıhhat ve isâbetinde şüpheye düşüyor. Ortada fol yok yumurta yok iken bu gıdgıdaklara ne lüzûm vardı? Eğer *Rusya* hey'et-i tahrîriyyesinin müslüman gazetelerini ta'kîbe hâhişi yoksa, bâri Kafkasya'da Rusça neşrolunup müslüman hayâtını irâe eden matbûâtına bir göz salsın: Henüz bahsettiğimiz makale gibi şeyleri dercetmek ortaya kargaşalık çıkarmaktan başka hiçbir semere vermez.

"Kırım: *Tercüman*"

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

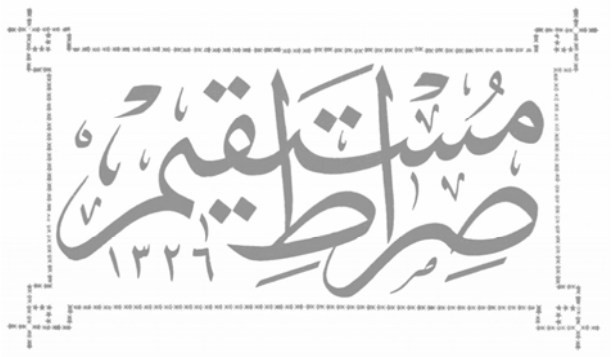

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyâttan ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	80	40	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ:
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

3 Mart 1910 21 Saferü'l-Hayr 328 Perşembe 18 Şubat 325 **Üçüncü Cild - Aded: 78**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 7 –

Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerinin filhakīka ümmî olup hiç kimseden şifâhen telakkī-i ma'lûmâtta bulunmadıkları sûret-i kat'iyyede sâbit olunca teblîğ-i Kur'ân ve te'sîs-i şerîata muvaffakiyetleri artık min indillâh mürsel ve te'yîdât-ı samedâniyye ile mübeccel olmalarından başka atfolunacak bir cihet kalmıyor. Bu babda daha ziyâde itmînân tahsîli için tavk-ı beşerî fevkinde, mertebe-i i'câza bâliğ bulunan belâgat-i Kur'âniyye'yi de düşünmeliyiz.

Çünkü ol hazret ahd-i celîllerinde mevcut bülegā-yı Arab'ın en birinci medâr-ı fahr u mübâhâtları olan nazım ve nesir, inşâ ve hitâbet ile aslâ iştigal buyurmamış, onlar ile müsâbakaya rağbet ederek sanâyi-i kelâmiyyenin hiçbirinde hâiz-i iştihâr olmamış. Hattâ o zamanlarda gayet ma'rûf birer encümen-i dâniş hükmünde olan sûk-i Ukâz gibi meşherlerde de nâdiren görülmüşlerdi. Kable'n-nübüvve telaffuz buyurdukları kelimât içinde derece-i nihâyede hâiz-i belâgat addolunacak bir kelâm-ı şerîfleri mervî değildir. Bu hâlde hârikulâde bir belâgati hâiz olan Furkān-ı Kerîm hangi kuvvet ve kudret ile neşir buyuruldu, onda görülen üslûb-ı i'câz-kârâne ne sâyede ihtirâ edilebilirdi. Öyle bir üslûb-i âlî ki evveli ile âhiri beyninde belâgat-i hârika itibâriyle zerre kadar fark bulunmuyor, her kısmı i'câzda yeksân oluyor.

İnsandan sâdır olan her kelâm ise siyâk-ı vâhid üzere olamayıp daima tederrüc tarîkiyle tekâmül ihrâz eder, ilk inşâ olunan kelâma nisbeten tederrüb-i tâmdan sonra inşâ edilen kelâmlar daha parlak, daha belîğ oluyor. Bu tenâsüp ve ittihad kelâm-ı ilâhîye hâstır.

Bir de bülegā-yı Arab bizzât tanzîr-i Kur'ân-ı Kerîm'e kādir olamadıkları gibi nübüvvetten evvel veya sonraki kelimât-ı nebeviyyenin birini dermiyân ederek işte bu da mertebe-i i'câza vâsıldır, Kur'ân'dan farkı yoktur, diyemediler. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm tebliği hengâmında Resûl-i Ekrem hazretleri daha ziyâde itinâ üzere bulunmuyorlardı.

Her âyet-i celîle akīb-i vahiyde nasıl tebliğ edilirse öyle kalırdı, sonradan rücû'la bazı kelimâtı tarz-ı âhara tahvîl edilmezdi; bazen aynı zamanda kendi kelimât-ı şerîfelerini de der-miyân buyururlardı. Fakat aradaki fark ve tefâvüt yine gün gibi âşikâr görünürdü. Şurası da mülâhazadan dûr edilmemeli ki eğer Kur'ân-ı Kerîm kendi kelâmı olsaydı kābil-i tanzîr olmadığını ne sûretle cezm edebilirdi? Cemî'-i nâsın –velev yekdiğerine zahîr ve muîn olsalar– bir kısa sûresine bile nazîre ityânından âciz kalacaklarını [1](قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَاْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَاْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ...الخ) fermûde-i sübhânîsine istinâden câzim bulunmasaydı bütün bülegā-yı Arab'a meydan okuyabilir mi, hattâ [2](فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ) teblîğāt-ı kat'iyyesiyle kendilerini tevbîh ve tehdîd edebilir miydi?*

Da'vet-i ilallah vezâifine ibtidâr eylediği hengâmda havl ü kuvvetinden tamamen ârî idi. Halk ise me'lûfları bulunan âdât ve itikādâta meftûn. **[406]** Gönüller da'vet buyurduğu dîn-i cedîde adâvetle meşhûn idi. Kendileri kemâl-i şiddetle onların efkârını tesfîh, taptıkları esnâmı tenkîs etti, bundan dolayı o kadar şedâide mülâki, tehâcümât-ı süfehâya ma'-

[1] İsrâ, 17/88.

[2] Bakara, 2/24.

* İcâz-ı Kur'ân mes'elesinin künh ve hakīkatine vâkıf olmak arzûsunda bulunan kāriîn *Risâle-i Hamîdiyye* tercümesinin cild-i evveline mürâcaat edebilirler. Binlerce nüshası basılıp neşredilmiştir.

rûz oldular ki tesbît-i ilâhîye mazhar, câzim-i necâh u zafer olmayan bir zâtın bu ahvâle karşı sabr u metâneti muzmahil, pâ-yi azm ü mukâvemeti mütezelzil olmamak mutasavver değildi.

Vekāi-i harbiyye ve sâirede a'dânın tertip eyledikleri en müdhiş mekâidden katl ü istîsâl maksadıyla icrâ ettikleri tarassudât-ı desîse-kârâneden 'ısmet-i ilâhiyye sâyesinde necât buldu. [1](وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ) Sırr-ı celîli her zaman âşikâr oldu. Ümmet ve ashâbına tebliğ buyurduğu feth ü nusret, çâr-aktâr-ı cihânda ihrâz-ı miknet ve te'sîs-i hilâfet tebşîrâtı harfiyen tahakkuk etmiş, ahvâl-i gaybiyyeye müteallik bilcümle ihbârât-ı seniyyeleri âsârı aynen müşâhede kılınmıştır.

Meselâ müddet-i muayyene zarfında Rum'un kavm-i Fars'a galebesi "sûre-i Rûm" ibtidâsında ihbâr buyurulduğu vechile zuhûr etmişti.* Halbuki o sırada kendilerinin gāyet-i zaafı ve düşmanlarının kemâl-i kuvveti hasebiyle Rumların galibiyeti aslâ me'mûl edilmezdi. Resûl-i Ekrem hazretleri de mevâki-i bilâd ile ahvâl-i vekāi-i ümeme binâ-yı hükm eden ricâl-i siyâsiyyeden değildi, tekzîb ve istihzâya medâr olabilecek bir hüküm i'tâsına mecburiyeti de yoktu. Binâenaleyh kendi re'y ve mülâhazalarıyla böyle bir ihbârda bulunmuş olmaları tasavvur olunamaz.

Hasbelîcâb vukū' bulan gazevât-ı nebeviyyenin her biri delâilü'n-nübüvve cümlesinden bir hârikayı, bir mu'cize-i uzmâyı ihtivâdan hâlî değildir. Meselâ Bedir ve Uhud vak'aları Furkān-ı Kerîm'de beyân buyurulan pek çok havâriki muhtevî olduğu gibi Ahzâb vak'a-i azîmesi de dünyâda misli görülmemiş bir hârika-i bedîa olup risâlet-i Ahmediyye'nin şevâhid-i sâtıasındandır. Hâiz olduğu inâyet-i samedâniyyeyi tezkîr için [2](يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا) âyet-i celîlesi inzâl buyurulmuştur. O hengâmda müşriklerin kâffesi tavâif-i Yehûd ile bi'l-ittifâk müslimîni mahv u istîsâl fikriyle Medîne-i Münevvere'yi cemî'-i cevânibinden kuşatmışlar, Resûl-i Ekrem Hazretleri de şehrin etrâfına az müddet zarfında hendek kazıtmış ve mahsûr oldukları hâlde yirmi günden ziyâde mukâvemette bulunmuşlardı. Muahharen Cenâb-ı Bârî bir gece kulûb-ı a'dâya ru'b-ı azîm ilkāsı ve dehşetli bir rüzgâr taslîti ile cem'iyetlerini perişân eyledi, [3](وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ) fermûde-i sübhânîsi vefkınce mukāteleye hâcet olmaksızın mü'minler halâs oldu.

İslâmiyet'in –âsâr-ı te'yîdât-ı Rabbâniyye olan– bu takım parlak muzafferiyyâtını da Doktor Dozy gibi ashâb-ı îtisâf ve mükâbere tesâdüfe haml ile te'vîle yelteniyorlar, bu sûretle de kendilerini maskara ediyorlar.**

Sultân-ı Enbiyâ hazretlerinin ta'lîmiyle iştigal etmiş bir muallim-i mahsûs bulunmadığı tahakkuk etmesi üzerine bazı mübtilîn o esnâda Mekke'de bulunan Yehûd ve nasârâdan istimâ' ve telakkī eylediği ma'lûmât-ı müteferrikadan bir şerîat-ı cedîde tanzîm etmiş olabileceğini iddiâ etmişlerdir.

Bu iddiânın butlânı da erbâb-ı basîret nezdinde bilvücûh hüveydâdır. Evvelen: İ'lân-ı nübüvvet esnâsında Mekke-i Mükerreme'de bulunan ehl-i kitap hey'et-i ictimâiyye içinde pest-pâye, âdî işlerle müştegil cehele-i avâmdan, eşhâs-ı ma'dûdeden ibâretti. Bunların birkaçı köle olup Kureyşîler'e hizmet eder, bir ikisi de demircilik gibi bazı sanâyi-i âdiyyede bulunurdu. Mekke'de bulundukları en nâzik zamanlarda Resûl-i Ekrem hazretlerine nâzil olan âyât-ı Kur'âniyye'nin ehemmiyeti ise gayri münkerdir. Böyle en mühim siyâsiyâtı muhtevî teblîğāt-ı nebeviyyenin bu takım cühelâ-yı nâstan müsterak olmasını hangi akl-ı selîm tecvîz edebilir?

Sâniyen: Arap Yehûd ve nasârâsından iltikāt olunan ma'lûmât-ı müteşettite şerîat-i âliyye-i İslâmiyye'nin hâvî olduğu intizâm ve metâneti kâfil olabilir mi? İslâmiyet'in mebnâsı bu nevi' şeylerden ibâret farzolundukta bedâhet-i akl ile butlânı sâbit olan hurâfât-ı âmiyâneden tamamen ârî kalabilmesi ne sûretle tevcîh olabilir? "Hâşâ" onların iddiâ ettikleri gibi olsaydı o zamanlardan itibâren bugünlere kadar Yehûd ve Nasârâ beyninde şâyi bulunan eâcîb-i esâ-

---

[1] Mâide, 5/67.

* Âyet-i mezkûre şöyledir (غُلِبَتِ الرُّومُ. فِى اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ) [Rûm, 30/2-4] Diyâr-ı Arab'a en yakın bir mahalde (Horan civârında) Rumlar kavm-i Fars'a mağlûp oldular. Fakat dokuz sene tamam olmazdan evvel galip geleceklerdir. (بضع) ta'bîri kinâyât-ı adedden olup 3'ten dokuza kadar olan merâtibe mütenâvildir. Bu âyetin nüzûlü üzerine ehl-i kitâbın galebesine iyi nazarla bakmayan Mekke müşriklerinden Übey bin Halef galebe-i mezkûreyi muhâl addederek Ebûbekir es-Sıddık hazretlerine istersek seninle münâhabe edelim (bahs tutuşalım) dedi. İhbâr-ı ilâhîde şüphesi olmayan müşârün-ileyh derakab muvâfakat etmekle on deve üzerine üç sene müddetle münâhabe ettiler. Resûl-i Ekrem istihbâr edince (بضع) ta'bîrinin dokuza kadar ihtimâlini Hazret-i Ebûbekir'e ihtâr ile müddeti temdîd ve deve miktârını tezyîd etmesini teklîf etti. Bunun üzerine tarafeyn deveyi yüze, müddeti dokuza iblâğ ettiler.
Müddet-i mezkûre tamam olmadan Hudeybiye vakası esnâsında kavm-i Fars'ın kayser-i Rum'a mağlûbiyeti tahakkuk etmesiyle Ebûbekir hazretleri develeri Übey bin Halef'in veresesinden ahzetti. Çünkü kendisi Uhud Gazvesi'nde telef olmuşidi. Fakat develer Resûl-i Ekrem'in emriyle tasadduk edildi. Rivâyet-i ma'rûza sahîh olmağla fukahâ-yı Hanefiyye indinde dâr-ı harbde icrâ olunan ukūd-ı fâsidenin cevâzına delil kılınmaktadır. Şâfiiyye ise bu akdin tahrîm-i kumardan evvel vukūuna istinâd ile cevap verirler. Bu âyet-i kerîme ihbâr ani'l-gaybı ihtivâsı hasebiyle delâilü'n-nübüvveden ma'dûddur. AH [elif, he] (*Beyzâvî*)

[2] Ahzâb, 33/9.

[3] Ahzâb, 33/25.

** "Vaktaki bir gece kış mevsiminde Medine'de kesîrü'l-vukū' olduğu üzere bir fırtına, bir kasırga koptu. Rüzgâr ve yağmur ateşlerini söndürdü, çadırlarını devirdi, Ebû Süfyân "Kaldırın ordugâhı hele ben gidiyorum" diye bağırdı ve alelacele Mekke'ye avdet etti. Kalanı da onu ta'kîb etti." Dozy, sahîfe 114.
(Zerre kadar akl u insâfı olan bir kimse mümkün değil böyle bir söz sarf edemez. Her vakit zuhûru mu'tâd olan bir fırtına azm-i tâmla, kat'î bir fikirle ictimâ etmiş lâ-ekall on bin kişiden mürekkeb bir ordunun inhizâm ve perîşânîsine esbâb-ı mûcibe olabilir mi?)

tirden, meselâ bin beygir kuvvetini hâiz olan makine gibi hareketle cesîm binâları devirmesi, pûlâd gibi zincirleri koparması **[407]** ile berâber kendi saçlarıyla vukū' bulan bende esîr ve nâtüvân olması gibi vehmiyâtı hâvî Şemsûn Gâzî [Samson] kıssası misillû bâtıl efsânelerden, mes'ele-i lâhûtiyyedeki adâlîl-i îtikādiyyeden, salb ü katl ve teslîs gibi azviyyât-ı sahîfeden, hattâ Cenâb-ı Hakk'ın Hazret-i İbrâhîm'i ziyâretle kavm-i Lût'a dâir ma'lûmât alması, bazı enbiyâ ile musâraa "güreş" etmesi, avâkib-i umûru takdir edemeyerek nev'-i insânı halk ettiğine nâdim olması kabîlinden Tevrât'ta mezkûr türrehât-ı acîbeden hâlî kalabilir miydi.

İnsan i'tikād-ı savâbla sözlerine kapıldığı kimselerin alelekser hatâlarına da iştirâk etmek emr-i tabiîdir.

Kezâlik mesâil-i fenniyyedeki galatât-ı ma'rûfeden bir şeyin Kur'ân-ı Kerîm'de veya ehâdîs-i sahîhada bulunması îcâb ederdi. O zamanlarca şâyi', kütüb-i semâviyyeye mensup i'tikādlar içinde şahs-ı ümmînin aldanacağı hurâfât pek çoktu. Meselâ şemsin filân zât için bir müddet vukūfu veya birkaç derece cihet-i şarka doğru rücû'u iddiâ olunuyordu. (Kütüb-i semâviyyeye isnâd olunan bu faraziyenin inşikāk-ı kamer mûcize-i celîlesine kıyâsı maa'l-fârık olduğu *Risâle-i Hamîdiyye* tercümesinde müberhenen îzâh olunmuştur.)

Kezâlik hayyelerin türâb ile tagazzî etmesi[*] Aden kıt'asında Şeddâd'ın cennet-i âlâya nazîre olmak üzere bir şehr-i dilârâ binâ etmesi ve o şehrin el-ân gözden nihân olarak mevcut olması ma'kūl görülürdü.

Devr-i fetrette cühelâ-yı kavmi içinde imrâr-ı hayât eden ümmî bir zât dine âit mesâil-i mütedâvilenin sahîh ve fâsidini temyîze kādir olabilir mi ki fâsidlerinden tehâşî ile te'sîs edeceği şer'e yalnız sahîh olan aksâmı derc etsin.

O sıralarda şüyû' bulan hurâfât, münteşir olan ârâ-yı fâside ise o mertebeye varmıştı ki en müdekkik âlimler için bile içinden çıkmak kābil olamazdı.

Sâlisen: Ehl-i kitâbın mekr ü tagşîş âdetlerini bilen, onların semen-i kalîl mukabelesinde envâ-i tahrîfâta ve iftirââta cür'et etmekte olduklarını cezmeden bir zât o makūle kimselerin beyânâtına i'timâd, bilhâssa cühelâsından telakkī edeceği perîşan sözleri mahz-ı hak i'tikād eder de min indillah münzel olması iddiâsında bulunur mu? Medine'de bulunan en büyük âlimlerini bile tahmîk ile kitaplarının hâvî olduğu hakāik-i dîniyyelerini fehm ü idrâkten âciz bulunduklarını beyân ve avâm mezheblerini celb ve iğfâl için ne türlü i'mâl-i desâis ettiklerini i'lân buyurduğu hâlde rüchân-ı akl u irfânı müsellem-i enâm olan Nebiyy-i Zîşân Efendimiz onların akvâline itimâd etmiş olabilir mi?

Râbian: Aklen ve âdeten kābil olur mu ki ümmî bir zât hurâfât ile mahlût hikâyât-ı İsrâiliyye'yi tertîbât-ı lâika ve şübehâtı izâle edecek tafsîlât-ı lâzımeden hâlî olarak âhâd-ı nâstan istimâ' sûretiyle ahz u telakkī edip de ümmetlerin târîh-i hakīkīlerine, enbiyânın sûret-i da'vetlerine vâkıf olsun ve mahzâ bu sâyede tertîb-i ezmine ve ta'yîn-i emkineye riâyetle berâber havâdis-i mühimmenin tefâsîlini, ümem-i sâlifenin eâzım-ı ricâlini ve her birinin sergüzeşt-i ahvâlini zikr ü beyân edebilsin. Hattâ vekāi-i azîmeye dâir bazı bilâdın mevki-i coğrafîsini de göstersin. (Nasıl ki gark-ı Firavun kıssasında [1](فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ) nazm-ı celîli ile Bahr-i Ahmer'in Mısır'a nisbetle mevkiine işâret buyurulmuştur), kendisine ve kavmine bil-külliyye bîgâne olan kasas-ı mâziyyenin bir tânesini yazmaya iktidâr-bahş olacak taallüm ve derrâsında bulunmamış iken beynlerinde takdîm ü te'hîr îkā etmeyerek, hâdisâtı birbirine katmayarak tertîb-i tabiî üzere hem de münâsebât-ı vâkıayı fevt etmeksizin Yusuf ve Mûsâ, İbrâhim ve Lût (aleyhisselâm) kıssaları gibi kısas-ı tavîleyi serd ü ityân eylesin.

Okumak, yazmaktan bî-behre avâm-ı nâstan birini mülâhaza edelim. Meselâ câhil bir Fransızla hayli müddet musâhabede bulunan âdî bir Türk veya Arap ondan Fransa tarihine müteallik bir alay malûmât-ı müteferrika ahzetmekle bize Fransızların târîh-i sahîhini takrîr edebilir mi? Hiçbir husûsta galat ve evhâma kapılmayarak onların bil-cümle ârâ ve efkârını, mebânî-i mu'tekadâtını, edvâr-ı sâlifedeki meşâhîr-i ricâlini ve ezmân ve mevâkii tayin, vekāyi beynindeki irtibâtı muhâfaza ile berâber ibret alınacak en mühim sergüzeşt-i ahvâlini zikr ü beyâna kādir olabilir mi? Heyhât, heyhât!.

Kur'ân-ı Kerîm ise ülül-i'tibâra ibret ve terbiye-i ictimâiyye te'sîsinde muhsenâtı bâis-i hayret olacak derecede kısas ve ahvâl-i sâlifîni serd ü ityânla berâber münâsebet düşürdükçe akāid-i İslâmiyye'nin delâil-i akliyyesine hidâyet ve muhâlifîni tebkît edecek beyânât-ı kat'iyyeye işâret etmektedir. İbâdât-ı İslâmiyye ve evâmir ve nevâhî-i Kur'âniyye'nin her biri kalb-i insânı tathîr ve nefs ü bedeni ıslâh nokta-i mühimmesine müteveccih olup tamamen mer'î tutulmaları sâyesinde ahvâl-i dîn ü dünyâ fevkalâde kesb-i intizâm edeceği kābil-i iştibâh değildir.

Şerîat-ı İslâmiyye'yi şerâyi'-i sâlifeye mukāyese edeceğimiz fasl-ı mahsûsta tebeyyün edeceği üzere cümlesi asl-ı vâhidden teşa'ub ediyorsa da kable'l-İslâm ma'rûz oldukları tahrîfât-ı azîme sebebiyle ol derece teşettüt hâsıl olmuştu ki bir ümmî zâtın sa'y u gayreti ile değil bütün ukalânın ictimâ' ve ictihâdıyla bile ta'dîl ü ıslâh çâresi bulunamazdı. Yeniden vahy-i ilâhîye ihtiyâç emr-i âşikâr idi.

Manastırlı İsmail Hakkı

Hâşiye:

Ve mine'l-garâib… İntikād u ibtâline bezl-i gayret etmekte olduğumuz sahte *Târîh-i İslâmiyyet* hakkında *Tasvîr-i Efkâr* sâhibi Ebüzziyâ Beyefendi hazretleri tarafdarlık etmeye başladı. İki mâha karîb müddet içinde **[408]** gazetesine menâfi'-i umûmiyyeye âit yazacak bir şey bulamayıp da bilmem ne sâika ile heyecân-ı fevkalâdeye giriftâr olarak o eser-i mel'aneti himâye vâdîsinde geçen gün iki sahîfe dol-

[*] Tevrât'ın "Sifru't-Tekvîn" kısmında hayyeye hitâben şöyle bir âyet vardır: (وتراباً تأكلين فى كل ايام حياتك) [Hayatının her gününde toprak yerler] Hâlbuki hayye ale'd-devâm değil, aslâ turâb ekletmez.

[1] Şuârâ, 26/60.

duracak uzun bir baş makale dercettirdi. İşte o makale-i acîbede:

Evvelen; eser-i mezbûrun hükûmet-i seniyye tarafından men' olunmasına pek harâretli sûrette itirâz ediyor, vükelâyı devleti bu men'a sâik olan kuvve-i ma'lûme-i diyâneti kuvve-i mechûle! ta'bîriyle ehemmiyetsiz gösteriyor, sebeb-i kâfî addedemiyor.

Sâniyen; İ'lân-ı resmîde Abdullah Cevdet Bey'in eser-i te'lîfi ta'bîri olmadığı hâlde "Bu eser onun telifi olmayıp Doktor Dozy'nin telifidir. Cevdet Bey bi'l-intihâb bunu tercüme ve neşretmekle sâhib-i eser addolunamaz" diyor.

Sâlisen; Bu eser bir müdekkıkin, üç Dârü'l-Ulûm muhâbir ve müntesibi olan meşhur bir tarih mualliminin himmetiyle vücûd bulmuş, gayet vâkıfâne ve bîtarafâne olarak hiçbir fikr-i garaz-kârîye, hiçbir niyyet-i gayr-ı hâliseye ve kat'an bir fikr-i tenkîd ve muâhezeye ibtinâ etmemek üzere yazılmış bir eser-i güzînden başka bir şey değilmiş, hattâ kendisi iki gece zarfında tekmîl kitabı mütâlaa ile bilmediği şeyleri hep öğrenmiş.

Râbian; Aslâ kendi eseri addolunmadığı hâlde Cevdet Bey'in bu eser sâyesinde ecell-i derecât mesûbâta nâil olacağını tahmin ediyormuş. Çünkü sırf millet-i İslâmiyye'ye bir hizmet-i dîniyyede bulunmak maksadıyla bu eser-i güzîni bi'l-intihâb tercüme ve neşretmiş imiş.

Hâmisen; Ebüzziyâ Bey hazretleri Cevdet Bey'in diyânet ve fatânetini bildiği cihetle yalnız dîn-i İslâm aleyhinde bulunmayacağına emin imiş. Çünkü bir insan ne kadar hür olursa olsun kendi dinini tashîf sadedinde irâd-ı efkâr edemezmiş. Fakat serd-i felsefiyyâtla umûm edyân hakkında tenkidât icrâ olunabilirmiş, bu muâmele mugayir-i diyânet değilmiş.

Sâdisen; Cevdet Bey serâpâ dîn-i mübîn-i İslâm aleyhinde olması farz edildiği hâlde bile mahzâ redd u cerhine teşebbüs edeceklere bir zemîn-i tedkîk hazırlamış olan bu eserini… yok, Doktor Dozy'nin tercüme olunan kitabını neşretmesi sâyesinde "Rahmetullah" Efendi ile Kâtib Çelebî derecesinde şâyân-ı tebcîl olmak iktizâ edermiş. Çünkü müşârün-ileyhimâ hazerâtı da redd-i Nasârâ hakkında büyük himmetler sarf etmişlerdir.

Cevap

1) Vükelâ-yı devleti bu hizmet-i dîniyyeye sâik olan kuvve-i mechûle ta'bîr olunan bâis-i kavî her neden ibâret olursa olsun hadd-i zâtında gayet âlî ve muhterem olduğu bizce musaddaktır. Çünkü geçenleri hesâba katmadığımız hâlde bugün mevcut olan üç yüz elli milyon müslümanların dinlerini, peygamberlerini, kitâb-ı mübâreklerini ve muazzez, mukaddes tanıdıkları bil-cümle erkân ve şeâir-i celîlerini tâ esâsından hedm ve tağyîre, tezyîf ve tahkîre âlet ittihâz olunan bir eser-i mel'aneti ortadan kaldırmak makām-ı celîl-i Hilâfet-i İslâmiyye'nin vekilleri bulunan zevât-ı kirâmın en birinci vazîfeleri olduğu câ-yı iştibâh değildir. Onlar böyle hareket etmeyecek olurlarsa bütün memâlik-i İslâmiyye'nin herc ü merc hâline tahavvül edeceğini bilirler.

2) Tercüme ve neşr ile vücûd bulan bir kitap mütercim ve nâşirinin eseri addolunamayacağı iddiâsı pek gülünç bir efsânedir. Telif müellifin, tercüme mütercimin eseri olduğu âşikârdır. Bir de mâdem ki bu eserde Cevdet Bey bi-vechinmâ müessir değilmiş, neden dolayı mesûbât-ı uhreviyyenin ecell-i derecâtına lâyık görülüyor? Bu muâmele de hadîs-i neâmeye şebîh başkaca bir garâbet-i tahakkümiyye teşkîl ediyor.

3) Doktor Dozy'nin birkaç Dârü'l-Ulûm'a müntesib, meşhur bir tarih muallimi olması intikād-ı İslâmiyyet husûsunda bîtaraflığını hiçbir sûretle isbât edemez. Mâdem ki kendisi mutaassıb bir nasrânî görünüyor ve mâdem ki bilâmûceb dîn-i âliye karşı tecâvüzâtta bulunuyor. Hangi delil ile ne türlü karâin ile fikr-i garaz-kârî ve niyyet-i gayr-ı hâliseden, fikr-i tenkîd ve muâhezeden ârî olduğunu vicdân-ı münevver kabul edebilir. Mes'elenin asıl can yeri işte burasıdır. Hak ile bâtıl bu noktada seçilir.

O eser-i mel'aneti okuyan bir mü'min-i muvahhid daha baş taraflarında seyyid-i kâinât, sürûr-ı mahlûkat "aleyhi ekmelü't-tahiyyât" Efendimiz Hazretlerine (hâşâ sümme hâşâ) sar'a ve cünûn isnâdıyla bütün hâlât-ı seniyye-i vahy ü risâletin hayâlât-ı bâtıla addolunduğunu görür de hangi vicdânla bîtarafâne yazıldığını kabul eder. Sonra mütâlaaya devam ederek bütün siyer-i şerîfeyi tahrîfle ağza alınmayacak iftirâları müşâhede edecek olursa hâlâ mı o eser-i merdûdun fikr-i garaz-kârâne ve sû-i maksadla değil, belki niyyet-i hâlisâne ile tercüme ve neşredilmiş olmasına kāil olur?

4) Kitâb-ı mefsedetin ne maksadla tercüme ve neşrolunduğu en bâlâsındaki (İfâde-i Mütercim) zîrinde izhâr olunmuştur. Orada mündericâtın ayn-ı hikmet ve mahz-ı hakîkat olması der-miyân edilerek bilumûm müslümanlara kabulü tavsiye edilmiş ve şâyet ulemâ-yı İslâmiyye tezyîfine kıyâm eder diye medâr-ı intikād olacak kütüb-i İslâmiyye hiçlik mertebesine tenzîle çalışılmış olduğu hâlde Ebüzziyâ Bey hazretleri mütercim-i mütecâsir ile üstâdlık alâka-i mübecceleşiyle beynlerinde mün'akid hubb u müvâlâta riâyeten bundan bahsetmeyerek te'vîlât-ı bârideye sapıyor, bu kadarla da kāni olmayarak nâşir-i mûmâ-ileyhi eâzım-ı ulemâyı dîn derecesine is'âda çalışıyor.

5) Hakîkat-i hal bütün safahâtıyla kendisini gösterip dururken ibrâz olunan hüsn-i şehâdetin hiç hükmü olamaz. Bil-akis sûizan tevlîdine bâdî oluyor. Hattâ fıkra-i ahîre iyice teemmül olunursa maatteessüf bu zan kuvvet buluyor. Çünkü bilcümle edyânı iptâle sâî olan kimse bittabi kendi dinine de ibrâz-ı adâvet etmiş olur. (Böyle mülâhazât-ı felsefiyye yerin dibine geçsin).

6) Bu kıyâsa karşı "Eyne's-serâ mine's-süreyyâ"[1] demekten insan kendini alamıyor. (Fesübhânallah) dîn-i mübîni i'lâya himmet eden hâdimlerine hedm ü tahrîbine sâî olanlar müsâvî tutuluyor.

[409] "Rahmetullah" Efendi hazretleri mukaddemâ bi'l-etrâf ifâde kılındığı üzere husemâ-yı dîn-i Ahmedî ile münâzara meclisleri teşkîl ederek onları ilzâm ve tebkît ile ilelebet ibkā-yı nâm etmiş, fezâil-i bî-nihâyesi malûm Hacı Halîfe merhûmun eser-i dil-pezîri de küfriyâtı nakil ve tervîcle imlâ

[1] "Süreyya yıldızı nerede yeryüzü nerde?" anlamında deyim.

edilmeyip bazı edyân ve mezâhibin garâib-i ahvâl ve adâtını hâkî bulunmuştur.

Bunların hiçbiri dîn-i mübîn aleyhine neşriyât-ı fesâdiyyede bulunmuyor. Dozy'nin şerrü'l-halefi ise bütün müzahrefât-ı küfriyyeyi bir yere toplayıp tervîcine gayret ediyor, avâm-ı müslimîni ulemâdan tenfîr ile idlâle çalışıyor. Bâtıl sözlere daha ziyâde revâç vermek için âyetler ve hadîsler de uyduruyor.

Nasıl ki hem-meşreplerinden bir muharrir de vaktiyle [1](كل شئ يرجع الى اصله) ibâresini âyet zannedip bir gazeteye yazdığı makalenin başında kendisini mazhar-ı tevfîk-i ilâhî göstermek arzûsuyla "Bu âyet-i kerîmenin ma'nâsını müfessirîn-i kirâm anlayamamışlardır, asıl ma'nâ şundan ibârettir ki!...." diye tafra-fürûşluğa kıyâm ile kendisini rüsvâ-yı enâm etmişti. Bu eski sahîfeler karıştırılsa meydana daha neler çıkarılır. Şimdilik sözü bu kadarla keselim.

İ.H.

AÇIK MEKTUP

Ebüzziyâ Tevfik Efendi'ye

Efendim,

Abdullah Cevdet Efendi'nin tercüme etmiş olduğu *Târîh-i İslâmiyyet*'i müdâfaa hevesiyle yazıp, gazetenizin başına geçirdiğiniz uzun etekli, geniş kollu makaleyi, tanıdıklarımdan birinin ihtârı üzerine, okudum.

O takrîz-i belîğin, mu'tâd-ı kadîminiz vechile, lafız, ibâre münâkaşasıyla meşgul olan kısmını geçiyorum.

"Bugünkü günde hiçbir müslim, ne kadar hür-endîş olursa olsun, mütemessik olduğu dinin aleyhinde hâme-rân-ı tenkîd olamaz" tarzındaki hükm-i kat'înize, ne yalan söyleyeyim, inanacağım gelmiyor. Nasıl inanayım ki vazîfe-i vekâletini dûş-ı kifâyetinize aldığınız, "diyânet ve fatânetini bildiğiniz" Abdullah Cevdet Efendi elindeki tercümesiyle sizi tekzîb edip duruyor!

Evvelâ şunu söyleyeyim ki bendeniz kimsenin akîdesine müdâhale etmek, kimsenin telakkiyât-i vicdâniyyesini teftişte bulunmak itiyâdında değilim. Zâten Müslümanlık hiçbir ferde başkalarının i'tikâdını teftîş hakkını vermemiştir; vicdân casusluğunu Kur'ân sarâhaten men' eder. Âhâd şöyle dursun, Peygamber'de bile kulûb-i ümmet üzerinde murâkabe hakkı yoktur. Kim ben müslümanım derse, nezd-i Risâlet'te müslüman tanılır.

Demek isterim ki şahsını şimdiye kadar hiç görmediğim Abdullah Cevdet Efendi acaba mü'min-i muvahhid midir? Yoksa mülhid midir? sorup öğrenmek aklıma bile gelmemişti. Zâten bu seviyedeki adamların imânından bir şey kazanmayan Müslümanlık tabîî ilhâdından da aslâ müteessir olmaz.

Ancak siz ne söylerseniz söyleyiniz, Müslümanlığı esâsından sarsmak, râbıta-i vahdeti koparıp atmak maksad-ı sarîhiyle yazılmış bir eseri tercüme eden; fakat zannettiğiniz, yahud zannettirmek istediğiniz gibi "Bakınız ey müslümanlar! Yabancılar dininiz hakkında neler söylüyor! Bunları görünüz, okuyunuz da ona göre müdâfaada bulununuz.." diyerek değil, "Ey müslümanlar! Din diye sarıldığınız mâhiyetin ukûl için, efkâr için ne müdhiş bir kayıt olduğunu anlayınız. Daha ne zamana kadar böyle hurâfâta esir olup kalacaksınız?" nidâ-yı tezyîfi her kelimesinden yükselen bir adamı müslüman, yahud müslümanlık muhibbi tanımakta ma'zûrum. Çünkü demin de arz etmiştim ya! Bendeniz zâhirciyim.

Abdullah Cevdet Efendi'nin yine zât-ı âlînizden mervî olan fatânetine gelince, ayıp değil â buna da aklım yatmıyor: Zîrâ bu memleketin selâmeti ekseriyyet-i mutlakayı teşkîl eden müslim unsurları râbıta-i İslâm ile birbirine sımsıkı bağladıktan sonra gayrimüslim akvâmı da râbıta-i vataniyye ile o ekseriyete ilhâk etmektedir. Bu o kadar basit bir hakîkattir ki ihâtası pek geniş bir zekâya tevakkuf etmez.

Pekâlâ! Abdullah Cevdet Efendi Dozy'nin yaptığı bir kör baltayı eline alır da Arnavud'u Türk'e, Türk'ü Arab'a Arab'ı Laz'a, Laz'ı Kürd'e, Kürd'ü Çerkes'e, Çerkes'i Gürcü'ye sımsıkı bağlayan; hem de aradaki cinsiyet münâzaâtını bertaraf edecek sûrette bağlayan bu tek râbıtayı kırmaya çalışırsa, bu sersemliğiyle eser-i fetânet mi göstermiş olur?

Abdullah Cevdet Efendi'nin tercümesi, elli seneden beri merâk ettiğiniz hâlde bir türlü öğrenemediğiniz, Vehhâbîliği size öğretmiş de onun için pek münşerih olmuşsunuz! Bir kere ummân-ı irfânınızın böyle bir katrenin imdâdına arz-ı iftikar etmeyeceği bizce müsellemdir; sâniyen efendimiz bir hakîkate muttali olacaksınız diye zihn-i ma'sûm-ı İslâm nâmütenâhî sümûm ile zehirlesin mi? Sâlisen Vehhâbiliği sordunuz da size izâh edecek kimse çıkmadı mı?

Yedi yüz yirmi iki sahîfelik eseri iki gecede bitirmişsiniz de gayet vâkıfâne; bîtarafâne yazılmış bir te'lîf-i güzîndir, buyuruyorsunuz. Sonra "Serâpâ isnâdât-ı garaz-kârâne ile mâlî bile olsa redd u cerhine teşebbüs edeceklere bir zemîn-i tedkîk hazırlamış olacağı için" Abdullah Cevdet Bey'e büyük bir pâye veriyorsunuz.

Siz bu sözünüzle eseri şöyle dursun, mütercimin mukaddimesini bile okumamış, yahud anlayacak kadar i'mâl-i fikr buyurmamış olduğunuzu i'lân ediyorsunuz! Acaba Vehhâbiliğin mâhiyetini de elli dakika zarfında böyle mi anladınız?

Hele müteahhirîn içinde en ziyâde hürmet ettiğim fâzıl-ı halûk Rahmetullah merhûm ile Cevdet Efendi arasında yürütmek istediğiniz **[410]** muvâzeneye, mukayeseye şaştım da kaldım. *İzhârü'l-Hak* sâhibi Müslümanlığı müdâfaa ederek hakkını ağyâra teslim ettiriyor, onlara mübârek elini öptürüyor; Cevdet Efendi senâ-kârınız ise bize hayatımıza kasteden bir düşman-ı İslâm'ın elini öptürmek istiyor!

Yunus'la farkı rifatin beyne's-semâi vessemek![2]

Kâtib Çelebî merhûmun tercüme ettiği *Târîh-i Nasârâ* da müddeânızı te'yîd etmez zannederim, şâyet mütercim-i merhûm tercümesinin başına Cevdet Efendi gibi bir mukaddime-i istihsân yazmış olsaydı o zaman yerden göğe kadar hakkınız olurdu.

[1] "Her şey aslına döner."

[2] "Aralarında gökyüzü ile suyun derinliklerinde yaşayan balık arasındaki kadar fark var!"

Kitabın men'i husûsunda Meclis-i Vükelâ'ca verilen karârı tedkîk bana taalluk etmeyeceği için geçiyorum. Yalnız telkîh-i cüderî gibi husûsâtta bile hükûmetin müdâhale-i cebriyyesini hürriyete karşı tecâvüz addetmeye zihnim yatmıyor.

Makalenizin bir kısmında "Hükûmet men' etmiş olmasaydı biz bu kitabı görmeyecek, işitmeyecek idik. İlân olunur olunmaz bir nüshasını edinmeye tab'an bir inhimâk hisseyledik, buldurup aldık, çünkü görmek ve hakîkati bilip halka da bildirmek erbâb-ı neşriyyâtın vezâif-i esâsiyyesindendir" buyuruyorsunuz.

Tercümenin İstanbul'da intişârı bir buçuk sene oldu. Yalnız muhît-i Osmânî'de değil, bundan âlem-i İslâm'da kıyâmetler koptu, kör gördü, sağır işitti. Antalya meb'ûs-ı muhtereminin, husûsiyle hakîkati bilip de halka bildirmek vazîfesiyle muvazzaf olduğunu söyleyen bir sâhib-i neşriyyâtın işten haberdâr olmaması hoş görülebilecek gafletlerden olmasa gerek.

Haydi bunu geçelim, lâkin siz hakîkati böyle mi anlarsınız? Zavallı halkın tenvîr-i fikrine böyle mi hizmet edersiniz? Bir Dozy peydâ oluyor, Peygamber hakkında söylemediğini bırakmıyor. Sonra bir Abdullah Cevdet geliyor, o sözleri bize mahz-ı hakîkat göstermek istiyor. Bundan münfail olan âlem-i İslâm'a karşı da efendimiz çıkarak Dozy'nin sözleri hakîkat, Abdullah Cevdet Efendi tercümân-ı hakîkattir, hizmeti ise Rahmetullah'ın mücâhedesi kadar büyüktür diyorsunuz!

Hüsnü Âtıf isminde bir tabip arkadaşım vardı ki vaktiyle Abdullah Cevdet Efendi ile aynı mektepte, aynı sınıfta olduğunu söylerdi. Pek sevdiğim bu zât ile konuşurken söz bazen edebiyata intikāl ederdi. O zaman Hüsnü Âtıf Cevdet Efendi'nin bazı şiirlerini okur, mütâlaamı sorardı.

– Birâder! Doğrusunu istersen ben bu adamın sözlerinde o kadar yükseklik görmüyorum. Karîha yoksulu, selîka züğürtü bir heveskâr. Bugün çocuklar var ki çok daha düzgün şiir söylüyorlar.

– Haydi bu sözünü kabul edeyim. Fakat şurasını bilmelisin ki Cevdet'in meziyeti yalnız edipliğinden ibâret değildir. Fünûna vâkıftır. Husûsiyle şimdi Avrupa'da tahsil ediyor. Günün birinde vatanına dönerse göreceksin ki ne kadar ulûm, ne kadar fünûn getirecek!

– Ona diyeceğim yok. İnşâallah büyük bir adam olur da memleketimizin birçok ihtiyâcâtını te'mîn eder. Benim demek istediğim, kābiliyeti olmadığını görse de şâirliği bırakıp daha nâfi' şeylerle uğraşsa…

İşte senelerden beri musâhabesinden mahrûm olduğum o yâr-i cân ile daima aramızda bu gibi muhâvereler geçtiği için ben yüzünü hâlâ görmediğim Cevdet Efendi'yi garptan birçok hamûle-i fünûn ile gelecek diye on yıl kadar bekledim. Filhakika Cevdet Efendi elindeki *Târîh-i İslâmiyyet* tercüme-i rekîkiyle çıkageldi! Zavallı Hüsnü! Hem kendini, hem beni aldatmışsın! Dozy'nin eserini senin Abdullah Cevdet'inin lisânından kıyâs kabul etmeyecek kadar düzgün bir lisân ile tercüme edecek çocuklar bulayım. Beklediğin bu mu idi?

"Hiç yapacak, görecek, mevki-i tatbîk ve icrâya koyacak iş kalmamış, vatan te'mîn-i mes'ûdiyyet edecek kavânîn ile lebrîz olmuş ve mülkün her köşesi salâh u selâmete müstağrak bulunmuş gibi Meclis-i Vükelâ kitap men'iyle meşgul oluyor." buyuruyorsunuz. Pekâlâ! Acaba Antalya meb'ûs-ı muhtereminin, *Tasvîr-i Efkâr* sâhibinin pîş-i azminde hiç teşebbüs edilecek iş kalmamış mı ki *Târîh-i İslâmiyyet* gibi bir tezvîr-nâmeye altı sütunluk takrîz yazıyor; Abdullah Cevdet Efendi'yi tutup ekâbir-i ümmetten Rahmetullah'ın yanına çıkarmak istiyor?

Evet, Cevdet Efendi bu eseri yalnız tercüme etse idi, yani ne muâheze, ne istihsân yolunda kendisinden bir söz söylemese idi kimse bir şey demezdi. Lâkin mütercim öyle hezeyânlar istifrâğ ediyor ki böyle bin takrîz-i belîğ ile yaldızlansa yine ümmet-i merhûmeye yutturulamaz efendim!

Mehmed Âkif

AÇIK MEKTUP

Ebüzziyâ Tevfik Efendi'ye

267 numaralı *Tasvîr-i Efkâr*'ın ser-sütununda ma'hûd *Târîh-i İslâmiyyet* hakkındaki makaleniz mütâlaa olundu.

Orada "Şimdi umûm ebnâ-yı memlekete sorarım! Ve hattâ bu kitabın men'ine Meclis-i Hâss-ı Vükelâ'yı sevk eden kuvve-i mechûleden suâl ederim! Şu Vehhâbî mezhebi ve onun sebeb-i zuhûru ve el-yevm bulunduğu hal u mevki hakkında bana ve benim gibi öğrenmek isteyenlere Türkçemizde hangi kitaba mürâcaat etmek lâzım geleceğini lütfen tayin ve işâret buyursunlar" diye bir suâl îrâd buyurmuşsunuz. Âcizleri de ebnâ-yı memleketten bulunduğumdan, 1296 senesinde Kırkanbar Matbaasında tab olunan Eyüp Sabri Paşa merhûmun 288 sahîfeden ibâret Türkçe *Târîh-i Vehhâbiyyân* nâm kitabına ve yine paşa-yı merhûmun *Mir'ât-i Haremeyn* ile *Cezîretü'l-Arab* nâm âsâr-ı nefîselerine ve *Târîh-i Cevdet*'e mürâcaat buyurmalarını tavsiye ederim.

Rüsûmât Müdîriyet-i Umûmiyyesi'ne Mensup

Nazmi

[411] MA'HÛD *TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET*'İN EN MÜHİM NOKTASI HAKKINDA BİR İKİ SÖZ

Herhangi bir şeye i'tirâz yahud taarruz eden bir şahsın evvel-be-evvel nazar-ı dikkate alacağı cihet taarruz ettiği şeyin en nâzik en hassâs noktasına hücûm etmektir. Çünkü o nokta zedelendikden sonra nukūt-ı sâire tabiatiyle hükümden, ehemmiyetten sâkıt olur.

Meydân-ı mübârezede yekdiğerine karşı sell-i seyf eden iki kişi daima birbirinin can noktasını hedef-i taarruz ittihâz eder. Çünkü galebenin en kestirme tarîki budur. Meselâ hasmından biri elindeki kılıncı karşısındakinin kalb-gâhına sokmaya muvaffak olursa, âzâ-yı sâirenin kuvveti, metâneti, selâmeti kaç para eder? İsterse bir adamın kolundaki kuvvet bin beş yüz okkalık bir cismi top gibi yerinden fırlatacak de-

recede olsun kalbinden cerîhadâr olduktan sonra, kolundaki kuvvetle ne iş görebilir?

İşte İslâmiyet'e taarruz etmek, akıllarınca onu çürütmek isteyenler de daima bu noktayı nazar-ı dikkate alıyorlar. Yani onlar da dinin en nâzik en hassâs noktasına vurmak, fürû'-ı İslâmiyyet'e âit mesâil-i sâireyi bu sûretle bis-suhûle yıkmak istiyorlar.

Din-i Celîl-i İslâm'a ayn-ı suht ile bakan bu mu'terizler daha doğrusu bu mütearrızlar siyer-i nebeviyyeyi yegân yegân nazar-ı tedkîk ve muhâkemeden geçiriyorlar.

Hazret-i Peygamber'in kâffe-i meâlîyi, kâffe-i fezâili zâtında cem' ettiğini, kizb şânından olmadığını, bütün ahvâlinin bütün ef'âlinin numûne-i mekârim, hülâsa-i fezâil olduğunu görüyorlar. Ef'âl-i Peygamberîden bazılarına taarruz etseler bile o gibi taarruzları aksini iddiâya mecâlleri kalmayacak sûrette def' ediliyor. İsnâdât ve îtirâzât-ı vâkıalarının garaz, taassup, adâvet gibi rezâilden münbais olduğu eski paçavra gibi yüzlerine vuruluyor; utanır gibi oluyorlar fakat İslâmiyet'e, onun vâzı'-i celîli olan zât-ı âlî-i risâlete karşı kalplerinde perverde eyledikleri hiss-i husûmet [1](كَالْمُهْلِ يَغْلِى فِى الْبُطُونِ. كَغَلْيِ الْحَمِيمِ.) nazm-ı celîlinin medlûl-i münîfi vechile içlerinde nühâs-ı müzâb hâlinde bir dakika galeyândan hâlî kalmıyor. Akıllarını, fikirlerini, muhâkemelerini dâire-i i'tidâl ve istikametten çıkarıyor. Bu gibi adamlar galeyân-ı nâire-i udvân ile akıllarına kasrî bir istikamet veriyorlar. Hah! Şimdi mes'elenin can alacak noktasını bulduk şimdi İslâmiyet'in işini bitirdik diyorlar. Yani rükn-i rekîn-i dîn-i mübîni yıkmaya, Hazret-i Seyyidü'l-Mürselîn'ini hâşâ sümme hâşâ sar'a illetiyle malûl göstermeye kıyâm ederek kendilerinin cinnet derecesini fersah fersah geri bırakan maraz-ı taassupla, maraz-ı hıkd ü hasedle musâb olduklarına bürhân gösteriyorlar.

İşte *Târîh-i İslâmiyyet* müellifi Doktor Dozy de rüfekâsı tarafından ta'kîb olunan mesleğe sülûk ile kitâbının otuz altıncı sahîfesinde şu yolda idâre-i lisân ediyor "Evvelleri ulemâ Muhammed (s.a.)'in hastalığının sar'a olduğu i'tikādında bulunuyorlar idi. Fakat Muhammed (s.a.)'in tercüme-i hâlinin son muharriri "Sprenger" ki yalnız müsteşrik değil tıpta da doktordur. Muhammed (s.a.)'in hastalığına "histerya-yı adalî" nâmını veriyor. Muhammed (s.a.)'de olduğu derecesine vâsıl olunca, bu hastalığa, bizim memleketlerimizde bazen kadınlarda ve daha ziyâde nâdir olarak erkeklerde tesâdüf olunur.

"Hastalık, hamlelerden feverânlardan ibâret idi. Hamle, hafîf olduğu vakit, bu hastalığa hâs olan o takallüs ve inbisât-ı adale arazları görülüyor idi. Dudaklar ve dil titriyor idi. Gözler bir müddet gâh bir tarafa gâh diğer tarafa dönüyor idi…… ilh.."

Târîh-i İslâmiyyet tercümesinden naklettiğimiz şu parçanın gerek mâkabli, gerek mâba'di mütâlaa edilecek olursa, muallim Dozy'nin Hazret-i Peygamber'e hasta, gördüğü yahud onun i'tikādınca gördüm zannettiği şeylere de hastalığın neticesi olan dalâlet-i histen mütevellid bir hayâl-i bîmeâl demek istediği anlaşılır.

İşte kitabın en mühim noktası hattâ rûhu burasıdır. Çünkü İslâmiyet'in mebnâ-aleyhi, üssül-esâsı bu sûretle çürütüldükten sonra ondan ötesi kendi kendine çürüyecek temelsiz binâ gibi yıkılacak!

Öyle ya, hâşâ sümme hâşâ sar'a veya cünûn gibi bir illetle ma'lûl olan bir vâzı'-ı şerîatin, mübtelâ olduğu marazın bir şekl-i hâricîsinden, fürû-i avârızından başka bir şey olmaması lâzım gelen dininin, ne hükmü, ne ehemmiyeti olabilir? Çünkü vâzıı marîz; vaz' ettiği din de netîce-i maraz!

Re'yine itimâd ettiğim birçok kimselere bu iddiânın butlânını isbât için çâre nedir? diye sordum. Cümlesi şu cevâbı verdiler:

Filhakika bu kitabın en rûhlu yeri burasıdır. Bu davâ yalnız muhâkemât-ı akliyye ile def' edilemez. Bunun reddi için ilel-i asabiyyeden yed-i tûlâ sâhibi bir tabîbe mürâcaat etmeli. Buna fennen ne yolda cevap verilmek lâzım geleceğini ondan sormalı; İslâmiyet'in hey'et-i umûmiyyesi hakkında der-miyân olunan itirâzâta gelince bu itirâzât, bu intikādât, bundan evvel birçok fuzalâ tarafından nasıl def' edildiyse yine öylece, belki daha etraflı, daha mükemmel bir sûrette def edilebilir.

Bana kalırsa bu cihet mûcib-i külfet, âtîdeki sûret daha ziyâde muvâfık-ı akl u hikmettir.

Meselâ muallim Dozy hayatta olup da kendisine sorulsa idi ki: Muallim cenâbları siz bir din ile mütedeyyin misiniz? Dozy'nin bu suâle vereceği cevap ikiden hâlî olamaz idi. Yani yâ mütedeyyinim, yahud değilim diyecekti.

Mütedeyyinim demiş olmasına nazaran kendisine şu yolda bir suâl îrâd edilebilirdi: Mâdem ki mütedeyyinsiniz şu hâlde Hazret-i Mûsâ'nın **[412]** Tûr-i Sînâ'da Cenâb-ı Hak ile mükâleme ve zât-ı ulûhiyyetinden telakkī-i vahy etmesi, dehşet-i tecellîden yere düşüp saatlerce kendine gelememesiyle bizim peygamberimizin, Allah'ın bir mahlûku, bir vâsıta-i tebliği olan Cibrîl-i Emîn'i görmesi, ondan telakkī-i vahy etmesi, vahy-i ilâhînin te'sîriyle hâne-i saâdetlerine gelip "Aman beni örtün" demesi beyninde ne fark görüyorsunuz? Hazret-i Mûsâ için imkânını kabul ettiğiniz bir şeyin Hazret-i Muhammed için imkânını kabulde ne hak ile tereddüd ediyorsunuz?

Neden Hazret-i Mûsâ'ya bu tecellîye mazhariyetinden dolayı masrû' demiyorsunuz da bizim peygamberimizi böyle bir nakîse ile tavsîf ediyorsunuz?

Eğer Hazret-i Peygamber'in Cibrîl'i gördüm, telakkī-i vahy ettim demesi hakk-ı âlî-i risâlet-penâhîlerinde böyle bir tevcîhi müstelzim oluyorsa bu tevcîhin kendilerinden iki bin üç yüz şu kadar sene evvel gelen Hazret-i Mûsâ'ya da teveccüh etmesi lâzım gelirdi.

Mâdem ki Hazret-i Mûsâ hakkında böyle bir isnâdda bulunmuyorsunuz Hâtemü'n-nebiyyîn hakkındaki bu cür'etiniz İslâmiyet'e karşı fevkalâde bir husûmet perverde etmenizden başka neye hamlolunabilir? Hem öyle bir husûmet ki aklınızı, insâfınızı, muhâkemenizi zîr ü zeber etmiş!

Enbiyâ-yı zî-şân içinde hangi peygamber var ki bu sû-

[1] Duhân, 44/45-46.

retle mazhar-ı vahy-i ilâhî olmasın bunların hepsine hâşâ sümme hâşâ masrû' mu diyeceksiniz? Mecnûn mu diyeceksiniz, mâdem ki diyemeyeceksiniz niçin bizim Peygamberimiz'in hakkında böyle bir isnâdda bulunuyorsunuz? Hazret-i Âdem'den bi'set-i seniyyeye kadar gelip geçen enbiyânın izhâr ettikleri havârika, mazhar oldukları tecelliyâta karşı ihtiyâr-ı sükût edip de, Hazret-i Peygamber'e karşı ne hak ile bu kadar cür'et-kârâne idâre-i lisân ediyorsunuz; dindâr olduğunuz cihetle mahsûsât-ı enbiyâdan olan bu havâriku'l-âdâtı kabul etmeniz lâzım gelmez mi? Enbiyâ-yı sâire için mümkün olan bir şey neden bizim Peygamberimiz için muhâl olsun? Şu hâle nazaran Peygamberimiz'e isnâd-ı marazda ısrârınız aklınızın noksanına, insâfınızın fıkdânına delâlet etmez mi? Sizin bir marîz-i taassup olduğunuzu göstermez mi? Bilmem Mösyö Dozy kendisinin dindâr olması itibâriyle irâd olunan bu suâle ne yolda cevap verirdi! Şimdi bir de ikinci ihtimâle yani Mösyö Dozy'nin hiçbir din ile mütedeyyin olmaması ihtimâline göre idâre-i lisân edelim.

Eğer Flemenkli muallim hiçbir din ile mütedeyyin değilse burada nazar-ı itibâra alınacak iki nokta vardır. Yani bütün enbiyâya karşı böyle bir isnâdda bulunur ise yalnız dîn-i İslâm'ı değil edyân-ı semâviyyenin kâffesini çürütmek istiyor demektir.

Yok, enbiyâ-yı sâireye karşı bu gibi isnâdâtta bulunmayıp da yalnız Hazret-i Peygamber hakkında böyle bir isnâda cür'et ediyorsa münhasıran İslâmiyet'e karşı bir hiss-i husûmet perverde ediyor demektir.

Şıkk-ı evvele yani enbiyâ-yı sâireye de bu gibi nekâyisi isnâd etmiş olması ihtimâline göre münâkaşa dâiresinin muhîti fevkalâde büyür; edyân-ı semâviyyeyi inkâr eden ne kadar feylesoflar varsa hepsi o dâirenin içine girer. Mes'ele bu şekli ahzettikten mâhiyeti değişir yani inkâr-ı mutlak âlemine karşı, edyân-ı semâviyyenin hak olduğunu isbât gibi bütün feylesoflarla, bütün münkirîn ile çarpışmayı istilzâm edecek bir münâkaşa-i uzmâ kapısı açılır. Mesâlik-i muhtelife-i felsefiyye sâlikîninin, istinâd-gâhları olan delâil-i akliyye ve fenniyyeyi zîr u zeber edecek edille-i akliyye ve fenniyye ikâmesi lâzım gelir.

Dozy şerâresinden zuhûr eden bu yangın bütün âfâk-ı felsefiyyeye istîlâ eder. Çünkü zât-ı mes'ele, tabîat-ı maslahat bunu iktizâ eder.

Çünkü edyân-ı semâviyyenin hak olduğunu esâsından isbâta kalkışmak Dozy'ye inhisâr etmez ve edemez. Bahis bu şekle girdikten sonra yukarıda dediğimiz gibi bütün mesâlik-i felsefiyye erbâbıyla çarpışmak lâzım gelir.

Bu bahiste ise Dozy cenâblarının ehemmiyeti kalmaz. *Târîh-i İslâmiyyet* müellifi bütün felâsifeyi muhît olan o dâirenin içinde bir nokta, bir sivrisinek gibi kalır.

Hem o zaman yalnız dîn-i İslâm'ın hak olduğunu isbâttan hiçbir şey çıkmaz. Yalnız o cihete hasr-ı mesâî etmek bir binânın temelini atmadan kiremidini koymağa kalkışmağa benzer ki aklen muhâl ve belki noksân-ı akla dâlldir.

Çünkü mes'elenin bir netîce-i kat'iyyeye iktirânı için bütün münkirîni muhît olan o dâirenin karşısına, ne kadar edyân-ı semâviyye varsa hepsini muhît olacak bir dâire çizilecek o dinlerin aklen kabulünde tereddüd edilen mahsûsâtı birer birer nazar-ı tedkîk ve muhâkemeden imrâr, reddine imkân kalmayacak sûrette isbât edilecek. Şimdi bir mûteriz çıkıp da: Mes'eleyi amma büyüttün, sadedden amma çıktın biz Dozy'nin kitabından onunla mübâhaseden bahsediyoruz, sen davâyı kâinâta sirâyet ettirdin bu nasıl söz, nasıl fikir? diyecek olsa mu'terizin bu sözü vehle-i ulâda haklı gibi görünür. Halbuki değildir. Çünkü bu da'vânın Dozy'ye karşı delâil-i kat'iyye ile isbâtı bütün münkirîn-i felâsifeye karşı isbâtı demektir. Bu mes'elede şahıs taayyün edemez. Çünkü mes'elenin şekli tabîî olarak kesb-i umûmiyyet eder. İş bu dereceye geldi mi, hilkat-i Âdem'den bi'set-i seniyyeye kadar güzerân olan ahvâlin kâffesi birer birer tedkîk, muhâkeme edilir ki, bu kadar vâsi' ve mühim bir bahiste yalnız muallim Dozy'yi değil bütün Avrupa hükemâsını muhâtab ittihâz etmek zarûrîdir.

Edyân-ı semâviyye bir silsile, son halkası da dîn-i İslâm'dır. Bu silsileye -esâsı itibâriyle- ister yukarıdan dokunulsun, ister aşağıdan, bu temastan hepsinin bâ-husûs en son halkasının daha ziyâde müteessir olacağı bedîhîdir.

Hâl böyle iken münkir-i edyân farz edilen Dozy'ye karşı yalnız dîn-i İslâm'ı müdâfaaya kalkışmak şu misâlin aynı olur.

Meselâ dolu bir hazînenin içindeki su, hâriçten derûnuna düşen **[413]** herhangi bir şeyden dolayı safvetini kaybetse, içinden bir maşraba su almakla hey'et-i mecmûası tasfiye edilmiş olur mu? Yapılacak şey, ya o suyun hepsini tasfiye etmek, yahud alâ-hâlihi bırakmaktır.

İşte *Târîh-i İslâmiyyet*'in hey'et-i umûmiyyesi hakkında söyleyeceğim söz bu idi. Kitabın en ehemmiyetli bir noktasının böyle basit bir sûrette reddedilmesi belki bazı kimselerin hânde-i istihfâfını celbeder. Çünkü aklî, hikemî, fennî münâkaşât yok. Davâ pek basit bir cevap ile reddediliyor. Emekle elde edilmeyen bir şeyin ise halk nazarında ehemmiyeti yoktur. Benim gayet basit olan bu fikrimin de ayn-ı sûretle telakki edileceği bence muhakkakāttandır. Arzû edeydim, bu bahsi başka bir kalıba dökerek beş on sahîfe yazı yazabilirdim. Fakat lüzûm görmedim. Çünkü mesleğim neticeye en kısa yoldan gitmektir.

Benim fikrimce bu kitabın kalb-gâhı bu noktadır. Kalp rahnedâr edildikten sonra âzâ-yı sâirenin selâmetinden hiçbir fâide hâsıl olmadığını burada yine tekrar ederim. Şu redd-i basit ile kitabın en mühim noktası tezelzüle uğruyor zannederim. Çünkü Dozy Peygamber'e isnâd-ı kizb etmeyip kendi nübüvvetine kendi de kāil idi diyor. Eğer davâya bu noktadan başlamış olsa idi. Bu hâtıra Dozy'ye karşı tabîî bir cevâb-ı savâb olamazdı.

Ferid

İCTİHÂDA DÂİR

Bir ümmet, bir kavim hiçbir vakit fikr-i ictihâddan hâlî kalmamalıdır. Bu fikir sönerse o ümmet, o kavim için inkırâzdan, izmihlâlden başka hiçbir şey tasavvur olunmaz. Bir milletin terbiye-i ictimâiyyeleri ancak fikr-i ictihâd ile hadd-i

kemâle erer. Medeniyetlerin terakkīsi dahi efkâr-ı ulemâda ictihâdın rüsûhuyla mütenâsib bir tarzda ilerler, efkârına atâlet çökmüş bir kavim inkırâza mahkûmdur.

Vaktiyle ümmet-i İslâmiyye'de sevk-i ihtiyaçla fikr-i ictihâd uyanmış idi. Evvelce arz edildiği vechile bu fikr-i ictihâd, ictihâd terakkī etti. Hem de bildiğimizden ziyâde, arz ettiğimiz vâsi' miktârda terakkī etti. Zamân-ı ashâbda ictihâd için bir had tasavvur olunmuyordu. Fakat sonraları gittikçe mecrâsı darlaştı. Bir mahdûdiyet içine alındı. Ahvâl-i müslimîn dahi fikr-i ictihâdla berâber terakkī etti; yine ictihâdla berâber tedennîye yüz tuttu.

Fahr-i kâinâtı aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz hazretlerinin [1](خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، - قَالَ عِمْرَانُ فَلاَ أَدْرِي: أَذَكَرَ بَعْدَ قَرْنِهِ قَرْنَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا - ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ وَلاَ يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذُرُونَ وَلاَ يَفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ) ve sâir bu mazmûnda olan ehâdîs-i şerîfesi işte şu arz olunan hakāika işâret olarak şeref-vârid olmuştu. Hazret-i Peygamber Efendimiz ümmet-i İslâmiyye'nin fikr-i taklîd ve cehâletten dolayı düşecekleri vartayı nûr-ı nübüvvetle evvelce keşfetmiş bulunduğundan yanarak yakılarak bu gibi ehâdîs-i şerîfeyi ısdâr buyuruyorlardı.. Fakat emrî değil tahzîr sûretiyle… Mümkün müdür ki ol Hazret nokta-i nazarlarına vâsıl olmadan ümmet-i İslâmiyye'nin inkırâzlarına sebebiyet verebileceğini kestirdiği menhûs taklîd ile emretsin. Belki (ثُمَّ إِنَّ بَعْدَكُمْ قَوْمًا يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ) fıkra-i celîlesi ümmetin beliyye-i taklîd ile hayırsız, emniyetsiz bir hâle geleceklerini ihtârla zımnen intibâha da'vet buyuruyordu. (وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ) cümle-i zeyliyyesi de bu maksadı te'yîd eder..

Hele vukūat bu mes'eleyi büsbütün izâh etti. Bu ehâdîs-i şerîfenin sıhhat ve sübûtları hattâ bi-tarîki'l-mu'cize ihbâr edilmiş oldukları da bütün vuzûhuyla meydana çıktı.

Ümmet-i İslâmiyye nasılsa bu ehâdîs-i şerîfeyi nazar-ı dikkate almadı. Açılmış bir çığırı kaybetti. Tarîk-i ictihâdı bırakarak taklîde saptı. Âlem-i İslâmiyyet mahv u inkırâza yaklaştı. Bütün bu hal gözümüzün önünde dururken: "… Hadd-i zâtında zamanın müctehidden hâlî kalması vukūunu farz ve takdir etmekten aslâ muhâl lâzım gelmez. İmdi zamanın müctehidden hulüvvü mümteni' olsa idi imtinâ'ı iktizâ ederdi, muhâl lâzım gelirdi; halbuki bunu mûcib bir emr-i hâricî mefkūd…" gibi sözlerin ne hükmü kalır? Zamanımızın hikmetinde, felsefesinde dahi biriyle "imkân, imtinâ', muhâl-i aklî"lerin bir ehemmiyeti kalmamış iken, bu mes'ele-i şer'iyyede bâ-husûs dîn-i İslâm'ın, şerîat-ı garrâ-yı Muhammediyye'nin rûhu mesâbesinde olan ictihâd hakkında, hele bâb-ı ictihâdın mesdûdiyeti hakkında böyle "imkânlara, muhâl-i aklîlere…" sarılmak pek soğuk düşer, işte beliyye-i taklîd bizi şu derekelere kadar indirdi de şöyle zâhir, pek zâhir yanlışlıkları da hissedemez bir hâle geldik. Yâ Rab! Bir milletin bir kavmin ulemâsı, ileri gelenleri şu kadar bilgisizlik ibrâz ederlerse, o millet, o kavim nasıl yükselir…

* * *

İhtiyaç tecessüm etti… İctihâda olan ihtiyaç canlandı, artık buna ehemmiyet vermemek, bunu takdir etmemek bizi pek büyük tehlikelere ilkā edebilir. Bu hakīkat bütün vuzûhuyla meydana çıktı: Vaktiyle tarîk-i savâbtan cüz'î bir inhirâf işte bizi şu uçurumlara kadar sürüklemiş idi; ramak kaldı işi anlamadan mahv u müzmahil olacak idik.

Artık kavmimizde, milletimizde ziyâ-yı İslâmiyyet'i söndürmek istemez isek, İslâmiyet'i seviyor isek şu bulunduğumuz hâl-i mezellet ve dalâleti temessük ederek geriye doğru mâzîye doğru dönmek lâzım. Evet, tâ Asr-ı Saâdet'e, asr-ı ashâb ve tâbiîne kadar; Hazret-i Peygamber'in hayriyetini ihbâr buyurduğu kurûna kadar… İhbâr buyurduğu kurûna kadar…. Mâzî-i İslâmiyyet'in tâ sadrına kadar yükselelim de bizzât envâr-ı nübüvvetten, bizzât ashâb-ı kirâm ve tâbiîn-i izâm İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Ahmed bin Hanbel… hazerâtının **[414]** derslerinden ilimlerinden istifâde ve istifâza edelim. Şu bulunduğumuz hal, bizi hiçbir vakit münevver bir istikbâle götüremez. Biz bu husûsta, ancak dinimiz, şerîatimiz husûsunda mâzîye dönelim, hem de pek kadîm bir mâzîye….

Tarih, dönmez, tarihte rücû' yoktur diyorlar. Fakat biz dönelim. Biz rücû' edelim. Fakat hak için, savâb için.. Hak, savâb mâzîde olsa da dönülür, alınır. Şakāveti, cehâleti sürüklendiğimiz yolun üzerinde istikbâlde olsa da almayalım.. Hak, dâîma haktır. Bâtıl daima bâtıldır.

İctihâd, vaktiyle İslâmiyet'i evc-i bâlâ-yı ulviyyete çıkardığı gibi, bugün de İslâmiyet ancak şu sâyede kurtulur, tekrar şu sâyede müstaid olduğu makām-ı muallâ-yı teâlîye irtikā eder; tekrar eski kudretini, eski satvetini bulur.

Biz müslümanlar terakkıyyât-ı ma'neviyyemizi mâzîde, terakkıyyât-ı maddiyyemizi istikbâlde aramalıyız… Bizim için en mühim düstûr-i hareket budur.

* * *

Her gecenin bir gündüzü, her usrun iki yüsrü oluyor. Ümîd ederiz ki asırlardan beri müstemirren devam eden şu zulmet-i cehâlet, şu fetret-i ilm artık kalkar; nûr-ı İslâmiyyet tekrâr tulû ederek, münevver bir sırât-ı müstakīm açılır. Ahâlî-i İslâmiyye de sevinir, şâd u hândân olur.

Vukūât-ı târihiyye ehâdîs-i sâlifeyi tasdîk etmişti. Şüphesizdir ki [2](لاَ تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ، يَأْتِيَهُمْ أَمْرُ اللَّهِ) hadîs-i şerîfini dahi tekit eder. Biz buna bütün samîmiyetimizle imân ederiz. Zâten ihtiyaç evvelce mukaddimede arz edilen ihtiyaç, artık pek ziyâde kesb-i şiddet etti. Bunun daha fevkı olamaz…

Eminiz ki Hazret-i Allah, artık müslümanlarda, İslâmiyet'te olan şu sönüklüğü, şu fetreti izâle eder. Eminiz ki hak üzerinde sebât eden mücâhidler, müctehitler İslâmiyet'in imdâdına yetişir de İslâmiyet'in gaye-i âmâlini ve nokta-i nazarını tayin ederek kemâl-i sabr u sebâtla ahâlî-i İslâmiyye'yi, umûm insanları oraya, saâdete, saâdet-i mutlakaya doğru sevk eder.

İşte o zaman envâr-ı İslâmiyyet bütün âlem-i insâniyyeti tenvîr, zulmet-i cehâlete, şakāvete galebe, zulmeti, haksızlığı mahvetmiş olur.

1 Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Menâkıb, 29.

2 Benzer şekilde, Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İ'tisâm.., 10.

İşte o zaman dîn-i mübîn-i İslâm [1](...وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ ...) ve [2](...لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ) âyât-ı Kur'âniyyesi'nin sırrına mazhariyetle gâye-i kemâle ermiş; insâniyet de müteveccih olduğu hedefe vâsıl olmuş, saâdeti bulmuş olur… –son–

Kazanlı

İbni Sâbir: Halim Sâbit

Şimdiye kadar târîh-i ictihâda dâir bir eser yazılmamış olduğu malûmdur. Bu babda ilk, fakat pek küçük bir hatve olmak üzere âcizâne birkaç makale yazıldı. Bunlarda sırf tercüme ve nakil usûlü ta'kîb olunmayıp mümkün mertebe vesâik-i ma'lûmenin yardımıyla mechûlât-ı târîhiyyeye intikal usûlü esas ittihâz edilmiş olduğundan esnâ-yı istintâcda ihtimâl ki bazı zühûl ve hatâlar vâki olmuştur. Binâ-berîn ilim nâmına erbâbı tarafından bu bâbda vukū' bulacak tenkidât-ı muhıkka kemâl-i memnûniyyetle telakkī olunacaktır.

H. S.

Victor Hugo'dan:

ETFÂL

Bütün bu çocukları orada, kendi hal ve âlemlerinde bırakınız; enfâsımla büyüyüp yükselen habâb-ı kebûd-reng ü se-mâvîyi bu mini mini mahlûkatın nefehât-ı mâsûmânesi mi ihlâl edecek? Bunu size söyleyen kim? Seslerinden, sadâ-yı pâlarından, oyunlarından, feryâdlarından şiir ve ilhâm perî-lerinin tevahhuş eyleyeceklerini size kim haber verdi? Geliniz çocuklar, hepiniz birden topluca geliniz.

Şöyle yanıma yaklaşınız, etrâfıma toplanınız, gülünüz, koşunuz, nağme-sâz olunuz!. Nazarlarınız rûhumu şûle-i zerrîn ile taltîf etsin; latîf sadânız sâât-i pelâlime şevk-bahş olsun! Bu dünyâda hâriçten aksedip de silsile-i efkârımızı perîşan ve âheng-i tasavvurât ve beyânımızı ihlâl etmeyecek; bizleri ibtisâma heves-nâk eyleyecek bir şey varsa o da sizin şe-mâtetiniz, sizin o lâhûtî nağamâtınızdır!

Bu masûmâne şemâteti, bu esvât-ı tarab-engîzi ihlâle tasaddî etmek ne müessif, ne elîm keyfiyettir! O cem'iyyet-i tıflâneden hîn-i mübâadetimizde kalbimizin daha nezîh, daha sâf ve latîf hissiyât ile meşhûn bulunacağına nasıl kāil olabilirsiniz? Hûnîn ve âteşîn tahayyülâtım arasında nazar-ı iştiyâkıma ilişen bu lepiska saçlarla mütetevvic sevimli başların bana haşyet-resân olacağını nasıl olur da zannedebilirsiniz?

Sükûn ve vahşete makarr bir hânede geçirilen hayat nazarınıza daha câzib, daha latîf mi görünüyor ki, o sûreti etfâlin zümre-i şetâretine, şemâtet-i mâsûmâne ve şevk-âverine tercîh ediyorsunuz? Bu fikirden, bu nazariyeden uzaklaşınız; beşeriyete hâs olan hiss-i rahm ü rikkat öyle bir hâle rızâ gösteremez. Muzlim bir semânın inkişâf ve tenevvürü nasıl güneşin hıyât-ı şuâ ve iltifâtına arz-ı iftikar eylerse, kalb-i şâir de ayn-ı iftikarda bulunur. O kalbe inbisât ve incilâ bahşeden de tebessüm-i tıflânedir!

Geliniz, geliniz çocuklar! Bahçeler, hâlî avlular, merdivenler hep sizi bekliyor! Tahtalar üzerinde, tavanlarda, sütunlarda şâdî ve şetâretle koşunuz, sıçrayınız! İnfilâk-ı sabâh, melâl-i gurûb gibi **[415]** tahavvülât aslâ vazîfenizde olmasın; siz hemen sahârîde uçuşan arılar, kelebekler gibi cüst ü çâlâk cevelân ediniz, terâne-perdâz olunuz! Ey evân-ı sa'd-iktirân-ı tufûliyyet ü şebâb! Hangi semte, hangi noktaya müteveccih isen şevkim, saâdetim, rûhum, nağamâtım da o noktaya müteveccih ve o isri muakkibdir.

Garibdir ki, peygûle-i sükûn ve inzivâda işitilebilen âdî sözler, intizâmdan ârî laklakiyyât asamm ve gılzet-âkîn kalplere âheng-dâr bir sûrette akseder. Vecd ü istiğrâk içinde bulunan bir rûh ise; rüzgârın, emvâcın, evrâk-ı eşcârın, tabiatta hâkim olan sâir bil-cümle âsârın akis ve şemâtetinden notalar teşkîl eyler, gizli bir konser vücûda getirir. Bu noktadaki tehâlüf-i isti'dâd ve tecelliyât hayret-efzâdır.

Benim nazariyem, benim fikrim pek başkadır: Dünya ne olursa olsun, insanlar ne hâlde yaşarsa yaşasınlar, istikbâl ne tavır ve istidâdda bulunursa bulunsun; bu suver ü eşkâl ister mensî kalsın, ister yâd u ihyâ edilmek istenilsin, hiçbiri vazîfemde değil. Gerek mükedder bir hâlde bulunayım, gerek mütesellî, Cenâb-ı Hak ne sûret yaşamaklığımı irâde buyurmuş ise bütün âmâlim şu noktaya maksûr: İnsanların arasında ancak şemâtet-i etfâlin hüküm-fermâ olduğu bir hâne dâhilinde bulunmak, daima hayat ve şetârete makarr olan öyle bir âşiyânede yaşamak isterim.

Halil Edib

AÇIK MEKTUP

Musul Meb'ûs-ı Muhteremi Fâzıl Efendi'ye

Âlem-i İslâm için mesâil-i hayâtiyyeden ma'dûd olan bir mühimme hakkında nazar-ı dikkat-i fâzılânenizi celbetmeyi vecâib-i hamiyyetten görüyoruz: Pekiyi bilirsiniz ki: Asırlardan beri âlem-i İslâm; a'dâsı tarafından hâssaten icat olunan ve sebeb-i tefrika ve teşettüt-i efkâr olan akvâl ü ef'âlden pek ziyâde mutazarrır olmuştur. Bugün her mü'min vüs'ü derecesinde bu esbâb-ı tefrikayı izâleye ve beyne'l-müslimîn teşettüt-i kelimeyi mûcib olacak akvâl ü ahvâlden tevakkīye vicdânen mükelleftir. Ahyâr-ı ümmetten ma'dûd olan meb'ûsân-ı millet için bu mükellefiyet bi-tarîki'l-evleviyye sâbittir. Halbuki geçen Cumartesi günü Meclis'ce Yemen'e dâir cereyân eden müzâkerede îrâd buyurulan bazı

[1] Saff, 61/8.
[2] Saff, 61/9.

kelimât bu lâzımeye tamâmıyla mugâyirdir. Siz o gün hiçbir ıztırâb-ı vicdânî hissetmeksizin bî-muhâbâ Yemen kıt'asında mütemekkin ihvân-ı müslimînden bir kısm-ı mühimminin diğer mü'min kardeşlerine karşı hissiyyât-ı adâvet ile mütehassis bulunduklarını der-miyân ettiniz. Merkez-i ulûm olan Buhârâ'yı cehl ü udvân yüzünden bir şûre-zâr-ı vahşete çeviren Sünnî ve Şiî tefrikalarını Dârü'l-Hilâfe'deki Meclis-i Şûrâ-yı Millî'de Sünnî ve Zeydî diye tanzîr edercesine olan bu sözlerin Meclis-i Millî'mizin ta'kîb etmekte olduğu meslеğe muhâlefetini ve câmi'a-i İslâmiyye muktezeyâtına mugâyeretini ve in'ikâs edeceği muhîtlerde husûle getireceği te'sîrât-ı sakīmeyi düşünmek istemediniz.

Mâmafîh (Yemen'de Zeydiyyü'l-mezheb olanlar fırsat buldukça Sünnîler aleyhine kıyâm ederler) tarzında olan bu ağır ithâmâtın iki milyon halkı ne derecelerde rencîde edeceğini bilâhare teemmül ederek bu efkârı tatmîn eyleyecek sûrette i'tâ-yı tarziyyeye ve hâsıl olacak sû-i tefehhümleri izâleye müsâraat göstereceğinizi hamiyet-i İslâmiyyenizden intizâr ediyorduk. Fakat sükûtunuzla müddeiyâtınızın isâbetine kāni olduğunuz anlaşılıyor. Ve bin-netîce ahvâl-i rûhiyye-i İslâmiyye'den gafil bulunduğunuz tahakkuk ediyor. Evet devr-i istibdâdın Zeydîler'in kalbinde husûle getirdiği cerîhaların tedâvîsiyle uğraşıldığı sırada bir millet vekîlinin bu cerîhalara nemek-pâş olması ne ile tefsîr olunabilir? Şüphesizdir ki mûcib-i kanâati olacak bazı delâile dest-res olmuş demektir. Şu hâlde sorarız ki böyle bir hükm-i kat'îyi verecek istitlââtınızın mâhiyeti nedir?

Mücerred Yemen'in hâl-i hâzırı ise müştekî olanlar yalnız Zeydî tevsîm ettiğiniz kısm-ı ahâlî midir? Hükûmete karşı der-miyân olunmakta olan metâlib-i erbaaya Şâfiiyyü'l-mezheb olanlar iştirâk etmiyor mu? Dört milyon Yemenli bu dört şeyde müttefik ve müttehid bulunmuyor mu?

1- Hudûd-ı şer'iyyenin Yemen'de tamâmıyla tatbîki,

2- Me'mûrların hâric ez-kānûn muâmelât-ı keyfiyyelerine nihâyet verilmesi ve emzice-i mahalliyyenin ve ahâlînin ahvâl-i rûhiyyesinin daima nazar-ı dikkatten dûr tutulmaması esbâbının te'mîni,

3- Tekâlif-i şer'iyyeden mâadâ olan vergilerin afvı ve mükerrer cibâyete meydan verilmemesi,

4- Sâdât ve ulemâ ve rüesâ-yı aşâyirin kadîmen olduğu vech üzere muhterem tutulması ve lede'l-îcâb me'mûriyetlerde istihdâmları.

İşte görülüyor ki bu taleblerin mezhebe bir gûnâ taalluku yoktur. Zeydîler'in hükûmete derece-i irtibâtına gelince: İrtibâtlarının samîmiyetini San'â'yı bir-rızâ Gâzî Muhtar Paşa'ya teslim ile isbât etmişlerdir. Bundan büyük bir bürhân olamaz. Teşevvüşât-ı hâzıraya bil-fiil iştirâk noktasında da Zeydîler teferrüd etmemişlerdir. Bütün Yemen bu dâ-i udâl-i müessif ile musâbdır. Şâfiiyyü'l-mezheb olan İdrîs'in harekâtı da meydandadır. Bir de Sünnîlik, Zeydîlik ne demektir? Sünnî lafzından nasıl bir medlûl anlıyorsunuz? Ve bu medlûlden ayrılık, gayrılık gibi bir fark çıkarmaya nefsinizde nasıl bir salâhiyet buluyorsunuz? Kur'ân-ı Azîmüşşân'a, sünnet-i Resûlullah'a mütemessik ehl-i îmânı câmia-i İslâmiyye'den hâriç tutmak mı istiyorsunuz?

Ey meb'ûs-ı muhterem (وكلهم من رسول الله ملتمس) esâsını[1] unutmayınız ve câmia-i İslâmiyye'nin Kitâbullah ve Sünnet-i Resûlullah olduğunu daima nazar-ı i'tibârda **[416]** tutunuz. İslâmlar arasında mûcib-i tefrika olacak sû-i tefehhümler husûlüne sebebiyet vermekten tevakkī ediniz. Rızâyı Bârî ve irşâd-ı Nebevî'ye mugâyir olan şu siyâset-i muzırranın sakāmeti kirâren mirâren bit-tecrübe anlaşılarak tevhîd-i kelimeden başka çâre-i necât-ı İslâm bulunmadığı hakīkati artık bugün gün gibi âşikâr oldu. Şarkan ve garban bütün anâsır-ı İslâmiyye her türlü sû-i tefehhümleri aradan kaldırarak birleşmeye, livâ-yı Muhammedî altında toplanmaya sâî bulunuyor. Merkez-i Hilâfet'te müctemi' muhterem bir Meclis-i Millî'de bu kabîl faydasız sözlerle ashâb-ı cidd ü sa'yin mesâîsini işkâl etmeyiniz. Bil-akis bu gâyeyi te'mîne iştirâk ile talâkat ve fesâhetinizi te'lîf-i beyne medâr olacak husûsâtta isti'mâl ediniz. Ancak bu cihete masrûf olacak himemât ile ihvân-ı mü'minîn ve müntehiblerinizi dilşâd edersiniz. Âlem-i İslâm'ı müttehid ve müterakkī görmek arzûsuyla meşhûn tahassüsât-ı kalbiyyemize tercümân olan şu ifâdâtın samîmiyetine emin ve mutmain olunuz.

Yemen

San'a Meb'ûsu **Es-Seyyid Hüseyin bin Ali Abdülkādir**

San'a Meb'ûsu **Es-Seyyid Ahmed bin Yahyâ el-Kebsî**

Evrâk-ı Vâride:

SIRÂTIMÜSTAKĪM
RİSÂLE-İ MUHTEREME-İ DÎNİYYESİNE

Efkâr-ı İslâmiyye'yi tesmîm etmek ve bu sûretle İslâmiyet içinde tefrika ihdâs eylemek için Avrupa'da bazı âsâr neşredildiği yeni bir şey değildir. Tabîîdir ki bunların çoğunun tercümesine tenezzül olunmamıştır. Tercüme olunan eserler ise birer reddiye ile kāillerinin yüzlerine çarpılmıştır. İşte o tercüme olunmayan âsâr miyânında, arayıp, arayıp da Doktor Dozy tarafından yazılan bir eser-i garaz-kârâneyi bi'l-intihâb tercüme eden ve tercümesi kifâyet etmemiş gibi mütâlaât-ı hâinânesini de ilâve ve birtakım dolambaçlı cereyânlar sûretinde süsleyerek tab' u neşrine ictisâr etmekle berâber ehl-i İslâm'a tuhfeten tavsiye ve takdîm eyleyen Doktor "Abdullah Cevdet" nâm bed-hâhın *Târîh-i İslâmiyyet*'ini gördüğümüz günden beri âr u hicab-ı insâniyyet ve İslâmiyet'i bî-pervâ çiğnemesinden dolayı beyne'l-İslâm hâsıl olan teessürâta iştirâk eylemiş ve çoktan beri bu babda hissiyyât-ı İslâmiyyemize tercümân olacak bir reddiye ile ta'dîl-i teessürât zımnında ashâb-ı hamiyyet u fazîletin himemât-ı dindârânesine medd-i nigâh-ı ibtisâr etmiş idik:

Ahîren üstâd-ı muhterem, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hazretleri eser-i mezkûrun mâhiyetini risâle-i muhteremelerinde anlatmaya başlar başlamaz emelimizdeki isâbetin te'sîrât-ı hasenesiyle siyrâb olduk. İnşâallahu Teâlâ tevâlî edecek makālât-ı âtiyye-i fâzılâneleriyle tecelliyyât-ı İslâmiyye'nin bir kat daha kadri tebeyyün edecektir.

[1] "Onların hepsi Allahın Resülünden iltimas beklerler."

Lâkin yine bu vesîle ile risâle-i muhteremelerinin yetmiş beş adetli nüshasında mezkûr kitap hakkında dercedilen diğer mektuplarda Abdullah Cevdet'in harekât-ı ma'lûme-i nâ-becâsı takbîh olunduğu sırada memleketimizde şu eser-i menhûsun tesîrât-ı seyyiesine uğrayacakların evvelâ mektepliler ve mekâtib-i âliyye talebesi olacağı zikr ile endîşe ediliyordu:

Fil-hakika; yakın zamanlarda böyle bazı kendini bilmez ve fakat livâ-i İslâmiyyet gölgesinden bir adım dışarı atamaz nânkörler bu münevver ve müesses min indillah olan dinimizi lekelemek için ber-vech-i mesrûd Avrupa'dan li-garazin taraşşuh etmiş fikirleri kendi fikirlerince güyâ bir felsefe-i zâtiyye add ve dinsizliği de bir süs ittihâz ile şu memleket-i İslâmiyye'de epeyce ileri geri söylenmişlerdi. Hiç şüphe yoktu ki bu zâtî süslere istibdâdın da gereği gibi yardımı oluyordu.

Vâ-hayfâ ki, nice sâf-dilânın böyle herze-gûyâne kapıldığı da müşâhede olunuyordu. Evet, bu bîçâre, ulûm-i İslâmiyye'den belki hasbeten-lillâh iki kelime bilmiyordu.

O zaman, ulemâdan iki zât bir yere gelemezdi ki hakîkati vechen mine'l-vücûh bildirsin veya neşretsin; ashâb-ı hamiyyetten iki zât birleşemezdi ki bir fâzıla mürâcaat edip de bu gibi işlerin men'ine sâhip arasın. Mâ-hâsıl bu vatan hâb u hüsrân ile geçen o günlerde hiss-i İslâmiyyet'ten muarrâ çok adamlar besledi, yine bu vatan sâhib-i fazl u irfân nice adamlar kaybetti.

Müdâfaasız olan meydanlarda onlar kendi hesaplarına güyâ serâpâ-cünbân oldular. Lehülhamdü velminneh meşrûtiyet; bu safsata modalarını esâsından tahrîb etti. Bu gürûh-ı bed-bîni tahcîl edecek erbâb-ı hakāika ve biz tâlibîn-i ilm ü irfâna şimdi nice zemînler küşâd olundu.

Biz mekteplilerin ve bilhâssa mekâtib-i âliyye talebesinin bu safsatalara aldanmak şâibesiyle lekelenmek ve mektup sâhiplerinden Vâsıf Efendi'nin:

"Hele şu mekâtib-i âliyyemizin herhangi birine kulak vermiş olsan Abdullah Cevdet'i belki mazûr görürsün, ahlâk-ı milliyyemiz sönüyor bugün mektep sıralarını işgal eden binlerce genç, parlak fikirli şübbân-ı vatan İslâmiyet'in daha henüz bir kelimesini bilmiyorlar. Belki İslâmiyet'e öyle bir nazar-ı nefretle bakıyorlar ki insan bütün bu sukūt-ı milliyye karşısında titrememek gözlerinden kanlı yaşlar akıtmamak kābil olmuyor" gibi sutûr-ı endîş-âverânesine biz Osmanlı Dârülfünûnu İslâm talebesi âlet olmak şöyle dursun, hem Vâsıf Efendi'nin efkârını reddeder ve umûmumuz özü, sözü, kalbi vicdânı pâk, kavî müslüman oğlu müslüman olduğumuzu, İslâmiyet medeniyât-ı insâniyyenin timsâl-i ebedîsi bulunduğu ve İslâmiyet'in, Peygamber-i zîşân sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin aleyhinde Doktor Dozy'yle berâber müfteriyâtta bulunan Abdullah Cevdet gibi (İslâm nâmını taşıyan dinsizlerin) dini şeklinde mekteb-i ilm ü irfânda böyle efkâr-ı İslâmiyye'yi tesmîm edecek ve beyne'l-İslâm tefrika ihdâsını mûcib olacak eserleriyle iğfâl olunmayacağımızı ve her zaman bu gibi mülevves âsâra nazar-ı nefretle bakacağımızı ve inşâallahurrahmân muhterem muallimlerimizden daha pek çok hakāyık-ı âliyye taallüm ve tederrüs ederek bu imâd-ı **[417]** nâ-kābilü'l-indirâsı İslâmiyet'in her birimiz daima müdâfî-i müstakilli olduğumuz ve olacağımızı ve tederrüs eylediğimiz ulûm u fünûn ile hakāyık-ı İslâmiyye'nin nazarımızda bir kat daha teâlî eylediğini alenen beyân ve vecâib-i hakīkati ityân eyleriz. Fî 5 Şubat Sene 325

İmzalar:

Mekâtib-i Âliyye Nâmına

Dârülfünûn Hukūk şubesi müntehî sınıfından Alâaddin Cemil, Dârülfünûn Edebiyat şubesinden mezun Hukūk şubesi müdâvimlerinden Ahmed Nûrî, Dârülfünûn Sanâyi'-i Nefîse şubesinden Mimâr-zâde Mehmed Ali, Mekâtib-i Âliyye'den Celâl, Hukūk müntehî sınıf talebesinden H. İbrâhîm, Hukūk ikinci sene müdâvimlerinden Hâmî Osman, Mekâtib-i Âliyye nâmına A. Kemâlî, Tıbbiyye'den İsmail Hakkı, Mekteb-i Hukūk müntehî sınıfından İbrâhîm Alâaddin, Mekteb-i Hukūk'tan Ali Cemal, Hasan Tahsin, Hasan Fehmi, Tıbbiyye'den Beşiktaşlı Ali Rıza, Mehmed Nûri, Nihâd, İhsân, Hüseyin Kâzım, Ahmed Râgıb, Mekâtib-i Âliyye nâmına S. Gâlib, Hukūk'tan Kâzım, Nûri Âli, Hüseyin Hüsnü, Nûri, Bursalı Süleyman Fehmi, Şamlı İbrahim Hakkı, Mekteb-i Hukūk'tan Nâhid, Dârülfünûn'dan Süleyman, Sanâyi'-i Nefîse'den Nizâreddin, müntesibîn-i Hukūk'tan İbrahim, Mekteb-i Hukūk'tan Mehmed Safiyüddin, Mekteb-i Hukūk'tan Yusuf Suâd, Dârülfünûn Edebiyat şubesinden mezûn Hukūk şubesine müdâvim Mehmed Necâti.

ÂLEM-İ İSLÂM

Fas

Ajans telgraflarından anladığımıza göre Fas emîrî hazretleri kemâl-i nefretle reddeylediği Fransa'nın istikrâz şerâitini bu defa tamâmıyla kabul eylemiştir.

İşte netice; tahassüssât-ı yevmiyyeye müstenid siyâsetlerden şikâyet vesîlesiyle geçen haftaki temennîmizde muhık olduğumuzu gösteriyor. Abdülhamîd-vârî olan bu kābil politikalar elbette böyle hacâletle neticelenir. Teessüf olunur ki Fas hükûmeti el-ân mevki'inin vehâmetini takdir edemiyor, ecânibin ne derecelerde matmah-ı enzârı olduğunu düşünmek istemiyor.

Fas ricâl-i hükûmeti, teemmül etmelidirler ki; hâl-i hâzırlarının devamını Fransa ve Almanya menâfiindeki tezâd te'mîn ediyor. Fakat bu vaziyet tûl-i müddet temâdî edemez. Birgün olur ki ihtilâf mübeddel-i îtilâf olur. Nitekim son hafta vekāyii o günün pek yaklaşmış olduğunu inkâr kabul etmez sûrette enzâra çarpıyor.

Ajans telgrafları İspanyalılar'ın dâire-i nüfûzunda bulunmak hasebiyle bin-nisbe me'mûnu'l-gāile bulunan nukātın Almanya cânibinden emîr-i merhûm Mulây Hasan hazretleri tarafından kendilerine terk edilmiş olduğu iddiâsıyla işgale başlanıldığını haber veriyor.

İspanya tabîîdir ki elinden kaçırmakta olduğu yağlı parçadan dolayı müteessir ve mütelâşî olacak -nitekim protestolarda bulunmuştur- fakat zaafı dolayısıyla (el-hükmü li-

men galebe)[1] düstûr-ı lâ-yetegayyerine ser-fürû etmeye mecbur kalacaktır. Maamâfîh İspanya'nın zâyiâtı nihâyet bir inkisâr-ı hayâlden ibâret olacağından asıl hançerin Fas'ın kalbine saplanacağı der-kârdır.

Almanya böyle bir teşebbüste bulunmak için şüphesizdir ki Fransa'nın muvâfakatini hafiyyen bir karşılık te'mîn ederek istihsâl eylemiştir. Afganistan'dan mâadâ hükûmât-ı İslâmiyye hakkında mebzûlen istimâl edilmekte olan tamâmiyyet-i mülkiyye kaziyesini Fas için taht-ı te'mîne alan el-Cezîre mukarrerâtının ahkâmı iki kuvâ arasında mütesâviyen ihlâl olunursa tabîî bir sızıltı zuhûr etmez. İmzâ sâhipleri kendileri iz'âc olunmamak şartıyla her şeyi hoş görüyorlar. Avrupa'nın muvâzenesindeki ehemmiyetinden hukûk-ı düvel ulemâsının kemâl-i âb u tâb ile bahs ve teşrîh edegelmekte oldukları Berlin Muâhedesi ahkâmına karşı son zamanlardaki tecâvüzât ile netâici meydandadır: Bir iki şedîdü'l-meâl nutuk, mütelâşiyâne telâkîler, sıkı fıkı müzâkereler, zayıfa sabr u tahammül tavsiyesi ve kuvvetli bulunmamasından dolayı serzenişler, kuvânın böbürlenmesi üzerine Avrupa'nın fidye-i sulhu olmak üzere emr-i vâkiin tasdîki ve nihâyet parlementolarda teşebbüsât-ı vâkıayı sulh-i âlem için bir zımân-ı kavî göstererek i'lân-ı mübâhât…

Fas hükûmeti Paris ve Berlin muâhedelerinin bu yoldaki avâkıbını ve el-Cezîre mukarrerâtının namzed bulunduğu netâic-i mümâseleyi der-pîş ederek ibret-bîn ve mütebassır olmalı ve memleketi şâh-râh-ı terakkîye îsâl edecek ıslâhât için bir an evvel teşmîr-i sâk-ı gayret etmelidir. Yoksa ahvâl ve istikbâl pek muzlimdir. Hükûmât-i mevcûde-i İslâmiyye'nin en kadîmi bulunan Fas Devleti'nin yirminci asırda milyonlarca nüfûstan mürekkeb olduğu hâlde taht-ı esârete girmesi bütün âlem-i İslâm'a gayr-ı kābil-i iltiyâm bir cerîha olur.

Emîr Abdülhafîz hazretlerinin zekâ ve basîretlerinden ümîd ederiz ki Fas'ın geçirmekte olduğu şu buhrânlı dakikalarda deruhde eyledikleri vazîfenin derece-i mes'ûliyyetini takdir ederler de bir ikinci Ebû Abdullah es-Sağîr olmaktan hazeren muhâfaza-i mevcûdiyyet için îcâb eden tekâmülât-ı maddiyye ve ma'neviyyeyi te'mîn edecek esbâb ve vesâile bir an evvel teşebbüs buyururlar.

Tunus

Hafta içinde intişâr eden rüfekāmızın istihsâl ve neşreyledikleri malûmâta göre Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin eyâlât-ı muhtâresinden bulunan Tunus ile Trablusgarb vilâyeti beynindeki hudûdun lüzûm-ı tahdîdinden mütevellid Fransa ile aramızda tahaddüs eden ihtilâfın bu defa devletimizin nokta-i nazarı muhâfaza olunmak sûretiyle neticelendiği anlaşılmaktadır.

Hükûmetimizin bu mes'elede Fransa'yı muhâtap tanıyamayacağından dolayı Tahdîd-i Hudûd Komisyonu'na Tunus tarafından me'mûr olacak zevâtın vâlî-i eyâlet cânibinden ta'yîni iktizâ edeceği esâsına dâir olan nokta-i nazarını Fransa hükûmeti kabul eylemiştir.

[418] Devletimiz tarafından Tunus'a bahşolunan fermân iktizâsınca vâli tahdîd-i hudûda dâir mukāvele akdine me'zûn olmadığından vehleten şu karar devletimizce fermânın lehimize olan bir hükmünü iskat ve dolayısıyla istinâd etmekte olduğumuz esâsın tarafımızdan nakzini intâc eder bir hal şeklinde telakki olunabilirse de fermândaki o kaydın metbû ile tâbi arasında dâhilî umûrda ittihâz olunan bu kabîl tedâbîr-i hudûdiyyeye şümûlü olmayıp Tunus Beyi'nin istiklâl-i hâricîye taalluk eden hükûmât-ı ecnebiyye ile muâhede akdine masrûf bulunmasından nâşî şu hareketimizle fermânın hükmüne katiyen halel târî olamayacağından havâdisin sıhhatı hâlinde kabinemiz bin-netîce ihrâz-ı muvaffakiyyet etmiş demektir.

Buhrânlı bir sırada pek çok keşmekeş-i gavâil arasında bu kadarcık olsun bir muvaffakiyet te'mîni de müstelzim-i şükrândır.

Ma'lûmdur ki Tunus Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'ye tâbi' bir eyâlet-i İslâmiyye'dir. Mahûd Cezâir Beyi Hüseyin Dayı'nın tokadı mes'elesinden tevellüd eden Cezâir felâketinden sonra devlet Afrika'daki hukūkunu bir kat daha muhâfazaya sâî olarak Tunus'a ve Trablusgarb'a asker ve politika me'mûru olmak üzere Rüstem Paşa'yı göndermiş ve Kuloğlu nâmındaki idâre-i mahalliyyeyi kaldırmış idi. Hattâ Trablusgarp'ta vilâyet teşkîlâtı bu sıralarda yapılmıştır. Gösterdiğimiz şu dikkat ve teyakkuz ol zamanlar dahi Tunus'un istiklâlinden bahsetmekte olan Fransa hükûmetinin işmi'zâzını mûcib olmuş ve fakat Tunus'un devlete olan revâbıtı inkâr olunamaz derecede zâhir u iyân olduğundan ve devletin muhârebâtta Tunus'tan asker bile almakta olduğu cümlece meşhûd bulunduğundan şu işmi'zâz bir şekl-i maddî-i îtirâz iktisâ edememiştir. Maamâfîh Fransa hükûmetinde görülen bu garib hâlet-i rûhiyye hükûmetin bir kat daha mes'eleye nazar-ı dikkatini celbetmiş ve müstakbelen her türlü sû-i tefehhüme mahal kalmamak üzere Tunus Beyi Sâdık Paşa'ya bir me'mûriyet fermânı gönderilmiştir ki bu fermânda:

1- Vâliliğin verâset esâsı kabul olunmak sûretiyle Sâdık Paşa'nın uhdesinde bırakıldığı ve hall vukūunda vâris-i ekberin vezâret ve müşîriyet pâyesiyle makām-ı vilâyete nasbolunacağı.

2- Hutbe ve sikkenin nâm-ı Hümâyûn'a olacağı.

3- Sancağın renk ve şeklinde kalacağı.

4- Tunus'un muhârebâtta kemâ-kân devlete muâvenet vazîfesiyle mükellef bulunacağı.

5- Revâbıt-ı mevcûde âtiyen dahi mu'teber tutulacağı.

Sarâhatleri mevcut olduğu gibi emâretin mine'l-kadîm vermekte olduğu verginin afvını ve vâlinin azl ve nasb-ı me'mûrîn ve hükkâma ve icrâ-yı adâlete salâhiyetini ve mevâdd-ı siyâsiyye ve harbiyye ve tağyîr-i hudûddan mâadâ ahvâlde düvel-i ecnebiyye ile mukāvele akdine de me'zûniyeti muhtevî bulunmaktadır.

Devlet Tunus'taki vaziyetini şu sûretle ta'yîn edince Fransa hükûmeti artık hoşnutsuzluğunu ketme lüzûm gör-

[1] "Daima galibin hükmü geçerlidir."

meyerek fermânın Tunus'ta kırâatine mâni olmağa kalkışmış ve fermânı îsâle me'mûr Haydar Efendi merhûmun -Viyana sefîri- karaya çıkmasını men eylemiştir. Biz bu mümânaata o zamanda aldırmamış İngiltere'nin muâvenetiyle karaya çıkarak fermânı okutmaya muvaffak olmuş idik. Fakat sonradan siyâset-i hükûmete ârız olan tezebzübden dolayı Fransa hükûmeti meydanı geniş bularak Tunuslulara haddinden fazla ikrâzâtta bulunmuş ve nihâyet Mısır'da olduğu gibi borçların tekessürü dolayısıyla iktisâden Tunus'a tahattîye muvaffak olmuştur. İmdi hâsıl olan şu muvaffakiyetten sonra Fransa hükûmeti için yapılacak şey fiilen müdâhale esbâbını ihzârdan ibâret kalıyordu. Cehlimizle bu fırsatı dahi rukabâya te'mînde gecikmedik. Vatanımızda biddefeât müşâhede olunduğu gibi yine bir câhil aşîret beyi taşkınlıklar göstermeye başlamış ve derhâl Fransa hükûmeti bu aşîret beyinin güyâ Cezâir'e olan tasallutâtını men' bahânesiyle Tunus arâzîsinde takib-i eş[ki]yâya koyulmuştur.

Biz mes'eleyi anlamak dâiyesinde iken Fransa hükûmeti vâliyi sıkboğaz etmek sûretiyle Bardo Mukāvelesi'ni akdettiriyor. Ve güyâ bu mukavele ile Tunus Eyâlet-i Osmâniyyesi Fransa hükûmetinin himâyesini kabul etmiş oluyordu. Biz böyle bir neticeyi tabîîdir ki kabul edemezdik. Bermu'tâd gasb-ı vâki'den dolayı siyâsî vâveylâlarda bulunduk. Protestolar ettik. Tunus Beyi hukūk-ı düvel nazarında akdine me'zûn olmadığı bir şeyi kabul etmiştir. Binâenaleyh ke-enlem-yekündür dedik. Fakat efsûs kuvvetin taht-ı te'yîdinde bulunmayan bu kabîl itirâzât hukūk-ı düvel ulemâsı muhîtinden başka bir ma'kes bulamamış ve nazariyât-ı ilmiyye ve müdevvenât-ı hukūkiyyenin bizim ile berâber olmasına ve yapılan haksızlığın te'vîl kabul etmez sûrette celî ve âşikâr bulunmasına rağmen kuvvetimizin fıkdânı başımızda Abdülhamid belâ-yı mübreminin bulunması hasebiyle harekât ve muâmelât-ı gasbiyye durdurulamamıştır. Nihâyet devr-i istibdâd mesâil-i sâirede olduğu gibi bu mes'eleyi de ilâve eylediği kör düğümlerle meşrûtiyete devr eylemiştir.

Maamâfîh Abdülhamid'in devr-i menhûsunda Fransa'nın buradaki Tunuslular üzerinde hakk-ı himâyesi kabul olunmamış ve hattâ şimdiki Tunus vâlisinin Fransa'yı ziyâretinde merâsim-i mukteziyye sefîrimizin delâletiyle vukū' bularak yeniden bir sûimisâl teşkîline meydan verilmemiştir. Şimdi Fransa hükûmeti mevcûdiyetinden bahsettiğimiz kör düğümleri çözmekten ise büsbütün kat'ını istemekte kabinemiz de çözmeye sâî bulunmaktadır.

Hükûmetin meslek-i hâricîsi hakkında karîben icrâsı mütevâtir istîzâha cevâben ihtimâl ki Sadrâzam Paşa hazretleri sadra şifâ verir malûmât ile mes'eleyi enzâr-ı umûmiyyeye vaz' buyururlar.

DEVR-İ ÂLEM

Hindistan'ı tekmîl cevelân ettikten sonra Hicâz-ı mağfiret-tırâza, Hindistan hacılarıyla berâber azîmet eyledik. Hindistan'daki pisliğin ne derecede olduğunu mukaddemâ yazmıştım. Hindistan hacıları hakkında vereceğim **[419]** ma'lûmâtı sonraya te'hîr ederek şimdilik şunu arz edeceğim: Binmiş olduğumuz vapur alel-âde 14 mil süratle seyreder bir vapurdu. Derûnunda bin yüz elli kadar hacı olduğu hâlde vapur üzerinde yerler o kadar vâsiydi ki üçüncü mevkide bile çok yerler açıktı. Maamâfîh vapur me'mûrları Hindistan halkının pisliğinden o kadar korkarlarmış ki, birinci mevki kamaralarıyla üçüncü mevki beyninde tefrîşâtça hiçbir fark yoktu. Kamaraların mefrûşâtı kâmilen toplanmıştı. Böyle muâmele yapmakta ma'zûr imişler. Çünkü kamaralar hacılar tarafından pislenmiş, her yere, hattâ salonlara kadar odunlar doldurulmuş ve her bir köşesinde de mangallar yakılmış, karma karışık bir hâle gelmişti. Biz de niçin birinci kamaraya para verdiğimizi bilemeyerek geldik, yalnız biz değil, otuz kadar birinci kamara yolcularının hepsinde bu hâl-i beht ü hayret nümâyân oluyordu. Bundan mâadâ vapur tayfaları ve hizmetçiler nazarında dahi birinci mevki yolcusu ile üçüncü mevki yolcusu arasında bir fark yoktu. Hepsi aynı tahkirâmîz muâmeleye ma'rûz bulunuyorlardı. Hattâ üçüncü mevki yolcularına biletlerine bakarak ne kadar su verirlerse, birinci kamara yolcularına aynı muâmelede bulunuyorlardı. Ne ise bu cihetten müsâvâta riâyet olunuyordu. Yalnız fiyat üç kat.

Derken Bâbımendeb'den geçerek Kamrân Tahaffuzhânesi'ne geldik. Burada İngiliz pençesinden geçeceğimizi tasavvur etmekteydik, fakat bizim mütâlaamızda hatâ oldu, Osmanlı tahaffuzhânesi Osmanlı doktorları ve me'mûrları imiş. Fevkalâde iltifâtlara nâil olarak kemâl-i istirâhat ile yedi gün vakit geçirdik, hattâ Japonyalı refîkim Ömer Efendi (Yamaoka) da tahaffuzhânenin intizâmından mütehayyir kaldı.

İntizâm ve hacılara ihtirâm hakîkaten fevkalâdeydi, hele doktorları arasında dahi Şükrü Osmân, Fûâd ve Şükrü Mehmed Beyler gayet nâzik nâmuslu ve ciddî adamlardı, rüşvet kapısını katiyen kapatmışlardı.

Hüccâc-ı müslimîn ile karantina mevkiinde müddet-i ma'lûmemizi geçirdikten sonra Kânûnievvel'in birinci günü Kamrân'dan hareket ederek arz-ı Hicâz'a teveccüh eyledik, 3 Kânûnievvel'de Cidde-i Mübâreke'ye gelerek, bazı ehibbâ ile mülâkattan sonra sadîk-i kadîm ve dost-ı hakīkīmiz olan İsfendiyâr Efendi'nin hâne-i devletlerinde biraz istirâhat ederek alelacele hazırlanmış hayvanlara râkiben Mekke-i Mükerreme'ye azîmet eyledik. Elhamdülillâh sümme elhamdülillâh, kemâl-i istirâhat ile 4 Kânûnievvelde tavâf sa'ylerimizi bi'l-itmâm Mevlânâ eş-Şeyh Muhammed Murad Efendi hâne-i devletlerine mihmân olduk.

Ertesi günü ales's-sabâh Cenâb-ı Mevlânâ eş-Şeyh Abdullah Züvâvî vesâir sâdât-ı Mekke'den bir hayli zevât ziyâretimize geldiler, biz de bir gün istirâhatten sonra vâlî-i vilâyet-i Hicâz Mehmed Emin Bey cenâblarını ve emîr-i Mekke-i Mükerreme Şerîf Hüseyîn cenâblarını ziyâret ettik, ertesi günü Mısru'l-Kahire Evkaf Nâzırı Ahmed Hayri Paşa cenâblarıyla Hidîv Dîvânı Reîsi Şefîk Paşa cenâblarını ziyâret ettik ve bir çok ulemâ-i Mısır ile de kesb-i muârefe ve meveddet eyledik.

Kânûnievvel 6'da vâlî-i vilâyet Mehmed Emin Bey cenâbları bize iâde-i ziyâret etti ve bugünden itibâren ben Harem-i Şerîf'te va'za çıkıp Türkî ve Arabî lisânlarında hutbeler okumağa başladım, hergün ba'dezzuhr hutbelerimiz devam etti. Hâzirûn iki üç bini mütecâvizdi. Umerâ ve zâbitân da geliyorlardı.

Bu sene Hicâz-ı mağfiret-tırâz umûmen emn ü râhattadır. Garâibden olmak üzere birinci defa olarak, Japonyalı müslüman Ömer Efendi (Yamaoka) refîkim cenâbları havl-i Ka'be'de tavâf ederek edâ-i hâc şerefine de nâil oldu.

Ömer Efendi (Yamaoka) hemen otuz yaşını ikmâl etmiş bir gençtir: İngiliz, Rus, Çin, Kore lisânlarında mükemmel mahâreti olduktan mâdâ, Fransız, Nemse lisânlarında dahi biraz tekellüm eder, vazîfe-i resmiyyesi de Japonya pây-i tahtı olan Tokyo Dârülfünûn Mektebi'nde lisân-ı ecnebî muallimliğidir.

Demek Ömer Efendi birinci Japonyalı hacıdır.

İkinci Mektup

Mekke-i Mükerreme'de bu sene sıhhat-i umûmiyye berkemâl olup, değil emrâz-ı sâriyye, hattâ âdî nezle gibi hastalıklar bile yoktur. Maamâfîh ihtiyâten beş gün karantina tayin olunmuştur.

Hacılar karantinaya hiç râzı değiller, her tarafta husûsâ Hindistan hacıları çok şikâyet etmektedirler. Maamâfîh bu infiâlât yalnız sözde olup, öte tarafa geçemiyor. Kable'l-Arafât şikâyetnâmeler yazmak fikri dolaşıyordu. Arafât'tan inildiği gibi hemen her şey unutuldu, bazılarımız Cidde'ye bazılarımız da Medine'ye azîmet tedârikinde bulunarak nefsî nefsî oldu gitti. Şikâyetnâmeleri tertip edecek adamlar olmadığı gibi arkasından ta'kîb edecek adamlar da çıkmadı. Karantina hakkındaki hacıların şikâyetleri asıl karantina hakkında değil, belki karantina bahânesiyle yapılmakta olan tecâvüzât ve tahkirâta karşıdır.

Kânûn-i sıhhıyye mahdûd olmayıp umûmen bilâ-istisnâ herkese şâmil olmalıdır. Bir yerde hastalık olursa, karantina da herkes için ales-seviye tayin olunmalı. Halbuki Hindistan'dan akın akın gelip gitmekte olan vapurlar arasında hacı vapurundan mâdâ hiçbir vapura karantina teklif olunmuyor. Rusya'dan her hafta İstanbul'a vapurlar geliyor, hiçbirine İstanbul'a duhûle mümânaat olunmadığı hâlde hacılar vapuruna mümânaat olunuyor. Ber-mûceb-i kānûn bir memlekette hastalık olursa, o memleketten çıkmış yolculara bir kere karantina müddeti tayin lâzım gelirken, Petersburg'da, Bombay'da hastalık olduğu zamanda hacıdan mâadâ yolculara karantina değil tebhîr bile etmiyorlar. Halbuki hacılara ikişer kat karantina teklif olunuyor: Tûr'da, Beyrut'ta, Feodosya (Kırım'da bir şehirdir) da karantina oluyor. İşte hacılar şu hâllerden şikâyet ediyorlar.

[420] Bu sene Hicâz'a rahmet çok. Her tarafta şiddetli yağmurlar olup emn ü râhat, bereket ümîd edilmektedir. Bazı ifrâtçılar gazete sütunlarında vâli vekîli Mehmed Emin Bey ve Şerîf Hüseyin hakkında revâ gördükleri birtakım tefevvühâta rağmen umûmiyetle Hicâz ahvâlinde âsâr-ı salâh görülmektedir: Râtib Şerîf Avn zamanında otuz beş mecidiyelere kadar çıkan deve ücretleri şimdi birden bire on sekiz mecidiyeye tenzil olunmuştur; suların kesreti, sokakların nezâfeti başka senelere kıyâs olunmayacak bir hâldedir; Mekke-i Mükerreme'de muntazam sûrette mekâtib-i sıbyân açılmış ve hâlen açılmaktadır. An-karîb bedevî çocuklarına mahsûs mektepler açılacağı taht-ı karâra alınmış ve esbâbına teşebbüs olunmuştur. Ve başka cihetlerden dahi ıslâhâta başlanmakta olduğu görülüyor. Medîne-i Münevvere'den gelmekte olan hacı kafilesindeki vukūâtta Mekke Şerîfi'nin hiç dahli olmayıp, ancak delillerden gelmiş bir kusur, yahud terbiyesizlik olduğu muhakkaktır.

"Kazan: *Beyânü'l-Hak*" **Abdürreşid İbrahim**

ARNAVUTLUK'TA HURÛF MES'ELESİ VE HURÛF-I ARABİYYE'NİN HÜKÛMETÇE KABULÜ

Resmî *Kosova* gazetesinden aynen alınmıştır:

Geçende yazdığımız bir makalede hükûmet-i müstebidde-i zâile tarafından cesâret-i ma'neviyyeleri öldü[rü]lüverip medeniyetin evc-i bâlâ-yı terakkīye suûd ettiği şu zamân-ı terakkī-nişânda kendileri bir vahşet-i mutlaka içinde yaşattırılmak istenilen ve filhakika fikren ve ma'nen tenevvür edenleri binde bir derecesinde bile bulunmayan Arnavut kavm-i necîbi inkılâb-ı mes'ûdu müteâkip şehrâh-ı medeniyyette ne derece geri kalmış olduklarını görerek iktisâb-ı maârife fevkalâde izhâr-ı hâhiş etmiş oldukları uzun uzadıya yazılmıştı.

Ancak işin nereden başlanılması îcâb edeceği câ-yı teemmül olduğundan evvelâ Arnavut lisânının cem' ü tedvîni için icrâ-yı teşebbüsâta lüzûm görülmüş ve Arnavut mebûsânı ile efkâr-ı münevvere ashâbı ikiye ayrılarak bir kısmı kırk elli sene evvel Şemseddin Sâmi Bey merhûm gibi bazı dühât tarafından Latin hurûfundan bilistiâne Arnavut lisânı için ihtirâ edilen Latince yani akvâm-ı garbiyye lisânları gibi soldan sağa doğru yazılan hurûfu sühûlet-i ta'lîminden nâşî tercîh ve kabul ettikleri halde diğer kısmı umûm akvâm-ı İslâmiyye'nin, kendileri ne lisân ile mütekellim olurlarsa olsunlar emr-i ta'lîmi ve taallümü hurûf-ı Arabiyye ile icrâ ettiklerini ve diğer tarafça iddiâ edildiği veçhile bu yüzden bidâyet biraz sufûbet görülse bile câmia-i İslâmiyyet haysiyetiyle hurûf-ı Arabiyye'nin Arnavut lisânının tedvîn ve ta'lîmi için kabulü zarûrî olduğu nazariyesini pîş-gâh-ı enzâr-ı basîrete koymuş ve tarafeynce bu babda îrâd edilen edille ve şevâhid efkâr-ı ahâlî arasında pek şedîd cereyanlar husûle getirmişti.

Halbuki münâkaşât ile beyhûde yere izâa-i evkāt edilmekte olduğu vesâir vatandaşlarımız şeh-râh-ı terakkīde bilâ-teehhür kat'-i merâhil ettikleri enzâr-ı dakīka-bînânı celbettiğinden bu babdaki ihtilâfâtın serîan izâlesiyle mekâtib programlarının kendi kabul etmiş oldukları hurûf ile tertîbi için her iki taraf makām-ı celîl-i sadârete mürâcaat ettikleri gibi her iki nevi' hurûf leh ve aleyhinde de her tarafta mitingler akd olunmaya ve telgraflarla makāmāta iş'ârâta başlanılmış idi.

Filhakika bu keşmekeşler arasında kıymettâr vakitlerin ziyâı mûcib-i teessüf olduğundan Maârif Nezâreti 23 Kânûnisânî 325

tarihli bir telgrafnâmesiyle Arnavut lisânında her iki hurûf ile eserler telif ve neşredilmiş olup hurûf-ı elifbâiyye lisânın bir cüz'ü bulunduğuna ve bir lisânın tahrîr-i kelimâtı için kabul edilmiş olan hurûfun isti'mâli mücâz bulunduğuna binaen ashâb-ı lisân tahyîr edilmiş ise de iş yine sükûnet-yâb olmamıştır.

Çünkü tarafeyn kendi fikrini kabul ettirmek için iddiâlarında ve mitingler akdinde musır bulunuyordu. Şimdi işi fasledecek cihet, ekseriyetin arzû eyleyeceği hurûf üzerinde temerküz edecek idi ki işte bu netice de ahîren hâsıl oldu. Hükûmetçe de Arnavut lisânının hurûf-i Arabiyye ile ta'lîm edilmesi kabul edildi. Maârif Nezâreti şu telgrafnâmesiyle keyfiyeti Arnavutluk vâlilerine iş'âr etmiş, vilâyetimiz îcâb eden mahallere teblîgat-ı lâzıme icrâ eylemiştir. Telgrafnâme sûreti şudur:

Kosova Vilâyetine

Numara 61068

23 Kânûnisânî sene 325 tarihli telgrafnâmede mekteplerde Arnavutça ta'lîmi için isti'mâl edilecek hurûfun intihâbını hükûmet ashâb-ı lisânın ihtiyârına terk ve bu husûsta bîtaraf bulunmuştu. O vakitten beri vilâyetinizden vâki' olan iş'ârât-ı mütevâliyyeden hurûf-i Arabiyye'nin hemen umûmiyetle kabul olunduğu ve ahâlî hemen kâmilen Latin hurûfu istimâli aleyhinde bulunduğu anlaşılmış olmakla dâhil-i vilâyette Arnavutça tedrîs olunan mekteplerde bu lisânın münhasıran hurûf-i Arabiyye ile ta'lîm olunması iktizâ edeceği beyân olunur.

6 Şubat Sene 325 Maârif Nâzırı Emrullah

İstihbârâtımıza nazaran hükûmetin işbu mes'eleyi bu yolda kabulü üzerine Arnavut lisânının hurûf-ı Arabiyye ile tedvîni hakkında tanzîm edilmiş olan muhtelif elif-bâ kitapları bit-tedkîk erbâb-ı fazl u kemâlden ve lisân-ı mezkûrun gavâmızına vâkıf zevâttan Manastır Müftîsi Kalkandelenli Receb Cûdî Efendi'nin telif etmiş olduğu elif-bâ maksada muvâfık görülmüş olup ve tedrîsâtın onunla icrâsı kararlaştırılmıştır.

Medîd birtakım münâkaşât ile izâa edilen kıymetli vakitlere cidden acırız. Her saat ve dakikamız o kadar kıymettârdır ki ta'rîf kabul etmez. Terakkînin istirkâb olunduğu ve her milletin dev adımlarıyla ilerlediği bir zamanda bulunuyoruz. Böyle bir ahd-i meşrûtiyyet ve adâlette Arnavut kardeşlerimizin süllem-i terakkînin kademe-i evveliyyetinde bulunuşlarına can u gönülden teessüf olunurdu. Fakat kendileri hâiz oldukları zekâvet-i müfrite sâyesinde zâyi ettikleri zamanı inşâallah az vakit içinde tazmîn edeceklerine ümîdimiz ber-kemâldir.

RUSYA İSLÂMLARI

Saint Petersburg'tan *Osmanischer Lloyd*'a yazıldığına nazaran iki seneden beri Rusya'nın dâhilî politikasında meşhûd olan aksülamel, otuz milyonu mütecâviz İslâmlar üzerinde bir te'sîr husûle getirmekten hâlî kalmamıştır. İslâmlar, hal ü mevkilerinin günden güne kesb-i müşkilât ettiğini görünce bittabi adem-i hoşnûdî izhâr ediyorlar.

Müslümanları en ziyâde dilgîr eden, ibtidâî mekâtibin ahvâl-i hâzırasıdır. İslâmlar her zaman kanûna itâat ederek harekât-ı ihtilâl-kârâneye hiçbir zaman iştirâk eylemedikleri cihetle beş sene evvel birçok mektepler küşâd etmelerine mezûniyet verildi. Bugün ihtilâlciler mağlûp oldukları cihetle hükûmetin İslâmların ettiği hidemâta ihtiyâcı kalmadı. Pek vâhî bahânelerle İslâm mekâtibi seddediliyor. Mektepleri kapamak için en ziyâde **[421]** tatbîk edilen usûl, İslâm muallimlerinin ehliyetli olmadığını bahâne etmek tarîkidir. Bundan mâadâ ittihâd-ı İslâm için propaganda yaptıkları bahânesiyle de ekseriyetle mekâtib seddediliyor. Rusları en ziyâde düşündüren şey Tatarlarda fikr-i milliyyetin tevessü' etmesidir. İslâmlar arasında harekât-ı milliyye bilhâssa gazetelerde görülmektedir. Kazan ve Ejderhan vilâyetlerinde matbûât büyük terakkîye mazhar oldu. Burada intişâr eden başlıca cerâid *Pelenemuk* ve *Sişarim* gazeteleridir. Kitap neşredenler de şu son zamanlarda tezâyüd etti. Kazan'da bir Tatar tiyatro ve kütübhânesi te'sîs edildi.

İslâmlar, Rusya meşrûtiyetinin şekl-i hâzırından memnun değillerdir. 30 milyon İslâm'ın Duma'da ancak 9 meb'ûsu vardır. Halbuki hakkaniyete riâyet edilse doksan meb'ûsu olması lâzımdır. Maamâfîh bu dokuz meb'ûs da fevkalâde sarf-ı gayret ediyorlar. Reisleri olan Has Mehmedov fevkalâde cesûr, zeki ve büyük bir nâtıkaya mâliktir. İslâmlar Rusya'da günden güne tezâyüd etmektedir. 1905 senesinden beri beş sene zarfında 53 bin Ortodoks İslâmiyet'i kabul etmiştir. Bu miktar, hükûmetin işine gelmediği zaman tebdîl edilen resmî istatistiklerden alınmıştır. Bu sebeble muhtedîlerin miktârı daha fazla olması me'mûldür. Bununla berâber Rusya İslâmları fedâkârlıkları ile temeyyüz etmişlerdir. Saint Petersburg'ta bir câmi inşâsı için açılan iâne defteri yekûnu, 320 bin rubleye bâliğ ve daha lâzım gelen 200 bin ruble de derdest-i cem' bulunmuştur. Câmi, Kronverskiy'de güzel bir mahalde Buhârâ emîri tarafından ihdâ edilen bir arsa üzerinde inşâ edilecektir. Şubat'ın on altıncı günü Buhârâ emîri, birçok müslümanlar ve bazı ricâl-i devlet hazır olduğu hâlde vaz'-ı esâs resmi icrâ olunmuştur.

PETERSBURG'TA CÂMİ İNŞÂSI

Yine Petersburg'tan
Osmanischer Lloyd'a yazılıyor:

Rus pâyitahtında pek çok İslâm bulunmaktadır. 28,000 İslâm burada bir mahalle teşkîl etmişlerdir. Bittabi bu yirmi sekiz bin kişi içinde sınıf-ı kibâra mensup birçok zevât olduğu gibi artist, muharrir, tâcir ve erbâb-ı san'at da bulunmaktadır. Bu kadar kesretli bir cemâatin bir mabedi olmaması şâyân-ı nazardı. Bu hal İslâmlar'ın arasında ittihad ve muhâdenet esaslarına mugayir olduğu, birçok İslâmlar'ın menâfi'-i müşterekelerine âit husûsâtta lâkayd kalmalarına sebebiyet verdiği nazar-ı dikkate alınmış ve Buhârâ Emîri bu babda teşebbüsâtta bulunmayı vazîfe addederek mezheb işlerine bu vazîfeyi îfâya şitâb etmiştir.

1903 senesinde Emîr, câmi inşâsı için İslâm cemâatine gayet güzel bir mevkide bir arsa ihdâ etti. Kronverskiy Prusya civârında bulunan bu arsayı emîr üç yüz bin rubleye iştirâ etmişti. Câmiin inşâsı için lâzım gelen mebâliğin nısfı cem' edilmiştir. Câmiin vaz'-ı esâs resmini halîfe ve sultânın Saint Petersburg'u hîn-i ziyâretinde icrâ etmek tasavvur

edilmişse de bu hâlin büyük teehhürâta sebebiyet vereceği nazar-ı dikkate alınarak bu resmi icrâ için Buhârâ Emîri'nin da'veti karâr-gîr oldu.

Emîr'in tahta kuûdunun yirmi beşinci sene-i devriyyesine tesâdüf eden Şubat'ın on altıncı gününde vaz'-ı esâs resminin icrâsı karârgîr oldu. İnşaat 1911 senesinde hitâm bulacaktır. Câmi, Semerkant'taki câmi sisteminde, iki minâreli ve bir murabba şeklinde inşâ edilecektir. Câmi üç bin kişi istîâb eyleyebilecek ve kadınlar için de bir mahall tahsîs olunacaktır. Câmie bir müezzin ve iki imam me'mûr edilecektir.

Vaz'-ı esâs resminin yevm-i icrâsında câmi inşâ edilecek mahal gayet güzel bir sûrette tezyîn edilmiş ve birçok zevât da'vet olunmuştu. Emir'den mâadâ Ufa ve Orenburg müftîleri, Saint Petersburg Cemâat-i İslâmiyyesi Reisi Atâullâh Bâyezîdî vesâir birçok İslâm muteberânı ile Osmanlı Sefîri Turhan Paşa ve sefârethâne me'mûrîni, İran sefîri ve sefârethâne erkânı hazır bulunmuşlardı, Duma'daki İslâm meb'ûsları reisleri Has Mehmedov ile birlikte isbât-ı vücûd ettikleri gibi Petersburg kışlasındaki İslâm zâbitânı da merâsimde hazır bulunmuşlardır.

Saat ikiye doğru emîr gelmiş ve Başmüftî Sultanov tarafından bir duâ kırâat edildikten sonra müşârunileyh ilk taşı Ufa müftîsi ikinci, Osmanlı sefîri üçüncü taşı vaz' eylemişlerdir. Ba'dehu tekrâr duâlar edilmiş ve müteâkiben med'üvvîne bir ziyâfet keşîde edilmiştir. Bu resm, hâzirûnda ve İslâmlar üzerinde büyük bir hüsn-i te'sîr husûle getirmiştir.

TABOLSKY AHÂLÎ-İ MÜSLİMESİNİN HÂLİNE BİR NAZAR

Bugün Tambov vilâyetinde dört yüz bine karîb ahâlî-i müslime mevcuttur. Maîşetlerini ticâret, sınâat ve bir de balık saydiyle te'mîn ediyorlar.

Tabolsky ahâlîsi umûmiyetle maârifin kıymetini takdir edemeyen bir kavim olup karyelerde mescid, medrese gibi şeylere ender olmak üzere tesâdüf olunuyor.

Çocukların dârü'l-irfân olan mekteplere gitmesi ancak sinn-i rüşdlerini geçtikten sonra nasîb oluyor. Bu da evlâdlarına bir eser-i terahhum göstermelerinden ileri geliyor. Zu'm-ı fâsidlerince çocuğu küçük yaşından mektebe vermek zulüm imiş. Mektebin kapıları kışın nısfı geçtikten sonra açılıyor. Velîlerinin fikrince çocuğu terbiye etmek eline bir cüz'-i şerîf vererek ancak "Haydi mektebe..!" demekten ibâret olup öte tarafı nesyen mensiyyen bırakılıyor.

Bazen bu muhîtten açık fikirli, tahsile heveskâr talebe çıkmakta ise de bunların da istikbâlleri karanlıktır. Çünkü bir kere böylelerini vilâyetimizde terbiye edecek, mektep, medreseler yoktur. Hârice çıkmak **[422]** isterlerse para lâzım. Muâvenette bulunan, güzelce tarîk-i tahsîli gösteren zevât da nâdir… Zavallı talebe bittabi kendi kuvvetiyle para kazanarak sonra tahsile muvaffak oluyor. Bundan sonra da iş tâliin vereceği hükme mevkuf: Eğer tâlii yardım ederek güzel, muntazam mekteplere rast gelebilirse maksadına vâsıl oluyor. Aks-i hâlde ihtiyâr ettiği zahmetler, sarfettiği bunca emekler boşa gidiyor.

İşte bugün Tambov vilâyeti imamlarının hepsi böyle yetişmiş zevât-ı muhteremedirler.

Bu Tambov İslâmlarının ahvâl-i rûhiyyelerine gelince: Gayet sâde-dil olmakla berâber hod re'ydirler. Kısa fikirli olduklarından istikbâli hiç düşünmezler. Her şey arzûlarına tâbidir. Bir şeyi arzû ederlerse iyi olsun fenâ olsun mutlaka yaparlar. Bu arzûlarından döndürmek kâbil değil. Döndürmek için birtakım delâil serdiyle uğraşmak da nâfiledir.

Maamâfîh kendilerinde diyâr-ı ecnebîye giderek ticâretle meşgul olmak gibi bir haslet eskiden beri mevcuttur. Zâten Sibirya'nın en zengin şehirlerinden olan Tomsk, Irkutsk, Barnavul şehirlerine herkesten evvel kadem-endâz olan bunlardır.

Bundan yarım asır mukaddem dâhilî Rusya'dan Sibirya'ya giden emtia hep bunların elinden geçerdi. Hattâ bugünkü Tomsk milyonerlerinden Koktirin Puşkinon Ruslar bunların hizmetinde idi. Fakat cehâlet bu nimetlerin hepsinden mahrûm bırakarak işi aksine çevirdi. Dün Koktirinler bunlara hizmetkâr iken bugün bunlar Koktirinlere bütün mevcûdiyetleriyle hizmet ediyorlar.

Nice vakitlerden beri çalıştıkları Sibirya kıtasında bugün bunlar hiçbir şeye mâlik değil, hattâ meskene bile. Sebebi de "Burası bizim vatanımız değildir. Binaenaleyh mesken filân gibi şeylerin ne lüzûmu var" gibi pek sathî bir fikirden başka bir şey değildir. Fakat dâhilî Rusya'dan gelen kardeşlerimiz hamd olsun böyle vâhî fikirlere kendilerini kaptırmadılar. Beş on sene zarfında kendi himmet ve gayretleri sâyesinde sermâyeye, meskene, her şeye mâlik olarak bugün Sibirya'da mevcûdiyetlerini gösterebiliyorlar.

Filhakika bunların Sibirya'ya gelmeleri ihtiyârlarıyla olmayıp -hak ve nâhak- sürgün tarîkiyle idi. Bazıları ihtiyârıyla olsa bile tüccâr sıfatıyla olmayıp belki amele sıfatıyla idi. Binaenaleyh cehâletin bunlara da sirâyet ederek bugünkü terakkîlerini altüst etmesinden korkuluyor. Zâten bütün işlerini güçlerini müsrif, işbilmez, beceriksiz baybeççelerine (mahdûmlarına) bırakarak kendilerinin bir emniyet içerisinde visâde-i atâlete yaslanmaları bu korktuğumuz zamanın pek yakında hülûl edeceğini bildiriyor.

"Kazan: *Beyânü'l-Hak*"
Tomsk'da Muallim **Ahmed Toktabayef**

NEŞR-İ İSLÂM

Rusya'da hürriyet-i dîniyyenin i'lânından beri İslâmiyet büyük muvaffakiyetlere nâil olmaktadır. Neşr-i İslâm Rusya'da ve bilhâssa Rusya'nın şimâl-i şarkîsinde kemâl-i ciddiyyetle icrâ olunmaktadır.

İslâmlar buralara pek çok mektepler küşâd ederek fevc fevc İslâm mübelliğleri (misyonerleri) gönderiyorlar. Ve bu sâyede pek çok köylüler İslâmiyet'i bilâ-i'tirâz kabul etmektedirler. Yerli ahâlî de ahkâm-ı dîn-i Muhammedî'nin ulviyetini teslîm ederek İslâmiyet'i kabul ediyorlar.

(Novoye Vremya)

HAMİYYET-İ DİNDÂRÂNE

Londra'da (British Museum) Kütüphânesi'nde bulunan ve *İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkīsi ile Hayât-ı Hazret-i Muhammed* nâmıyla bir İngiliz âlimi tarafından İslâmiyet'i müdâfaa maksadıyla bundan 250 sene evvel yazılan eserin mesârif-i tab'iyyesine medâr olmak üzere Londra'daki din kardeşlerimiz tarafından cem' edilmekte olan iâne için 69. nüshamızda açtığımız ve muhterem kārilerimizin iştirâkine ümîdvâr bulunduğumuz iâne defterinin kabdaki i'lânlardan maa'l-mesâr müstefâd olduğu vechile başkalarınca hilâf-ı intizâr addolunacak sûrette az bir zaman zarfında matlûb olan mikdârı ihtivâ etmesinden dolayı bu hafta kapattırılmasına lüzûm hâsıl olmuştur. Kārilerimizin şu tesârü'-i milliyyet-perverânelerine arz-ı teşekkür eder ve evvelki haftaya kadar cem' olunan 4210 kuruşun Galata'da İngiliz Postahânesine Halil Hâlid Bey nâmına teslim olunarak 5050 numaralı makbûzunun dahi leffen Mîr-i mûmâ-ileyhe irsâl kılındığını ve geçen haftaya âit olanın dahi der-dest-i irsâl bulunduğunu beyân eyleriz.

TEBŞÎR

Âlem-i hukūkumuzun en mübeccel sîmâ-yı fazl u irfânı olan mahkeme-i temyîz reîs-i evvel-i muhteremi Hacı Emin Bey Efendi hazretleri encümen-i adliyyenin riyâset-i tahrîrâneleriyle pîrâye-dâr olduğu zamanlarda mesâil-i mu'dille-i kānûniyyenin ârâ-i sâibe-i üstâdânelerinden muktebes suver-i hilyesini tazammun eden mukarrerâtının bir kitap şeklinde neşri husûsu için telâmîz-i irfânları cânibinden mütevâliyen vukū' bulmakta olan istirhâmâtı ahîren is'âf buyurmuşlardır.

Mütehassısîn-i erbâb-ı hukūkun azîm meserretlerle telakkī edeceği şu beşâreti karîben eserin intişârını tebşîr ile itmâma muvaffakiyetimizi eltâf-ı ilâhiyyeden tazarru ve niyâz eyleriz.

–Üçüncü Cild'in Sonu–

Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

YAZAR İNDEKSİ[1]

A. Hamdi: 117
A[elif]. Y.: 27
A[ayın]. F. Salâh: 342
Abdülebed Süreyyâ, Beyrut: 127
Abdürreşid İbrahim Efendi, *Beyânü'l-Hak*, Kazan: 149, 179, 194, 204, 225, 248, 300, 315, 396
Ahmed Câvid, Sâbık Karahisâr-ı Şarkî Mutasarrıfı: 173, 279, 372
Ahmed Naim: 36
Ahmed Süreyyâ, Sındırgılı, Mekteb-i Hukūk müntehî sınıfından: 165
Ahmed Tâceddin, Troytskili: 73, 101, 133, 146, 176, 192, 206, 223, 282, 313, 325, 374
Ahmed Toktabayef, Kazan, *Beyânü'l-Hak*, Tomsk'da Muallim: 399
Ahmed Vehbi, Yûnus-zâde, Müderris, Bolvadin: 11, 53, 68, 221, 237, 296
Ali er-Rehavî el-Hüseynî, Emîr: 150
Ali Rıza en-Neşâşibî, Kudüslü: 99, 239
Ali Rıza, Ankaralı: 115, 129, 142, 161, 175, 218, 236, 311
Ali Şeyhü'l-Arab, Arpacılar Câmi'i Hatîb Vekîli: 126, 141, 158, 198, 199, 217, 247, 263, 279
Âlimcan el-İdrîsî, Sibiryalı: 70, 104
Ayaz, Kazanlı: 14, 44, 56
Bâhirü's-Sakafî, Müderris-zâde, Köprülülü: 200
Balkan: 299
Beyânü'l-Hak: 118
Bigmuhammed Taşmuhammeden, *Vakit*: 210
Bir Hukuk Talebesi: 253
Buhârâ Muhâbiri: 359
Cemâleddin Afgânî: 84, 38, 64
D. S[sad]. K[kef]., Giridî, Makrıköy: 353
Ebû'l-Ulâ, Mardinî-zâde: 39, 41
Emin Bey, Mekke Vâli Vekîli: 299
Emin, Hatîb-zâde, Trabzon Meb'ûsu: 38, 64, 84
Eşref Edib, Sirozlu, Hâfız: 5, 21, 49, 93
Ferid, Hâriciye Tercüme Odası Mümeyyizi: 22, 50, 76, 79, 107, 123, 157, 172, 186, 215, 233, 245, 261, 272, 308, 336, 388
Hâfız eş-Şeyh Mehmed el-Celvetî, Koca Mustafa Paşa Câmi'-i Şerîfi Hatîb Vekîli: 248
Hâfız Ferid, Üsküblü, Selânik'den: 100, 299
Hakkı, Dârülfünûn-ı Osmânî İlâhiyât ve Edebiyât Şubeleri Müdürü: 46
Halil Edib: 323, 371, 392
Halil Hâlid, *Sabah*: 255
Halim Sâbit, Kazanlı, İbni Sâbir: 81, 91, 155, 169, 182, 197, 212, 228, 243, 258, 278, 291, 306, 321, 369, 390
Hasan Fehmi, Dâru'l-Fünûn-ı Osmânî'ye Mensûb: 351
Hilmi, Gürünlü, Bâyezîd Dersiâmlarından: 188
Hilmi, Tunalı: 24
Hüseyin Câvid, Kafkasyalı: 7
Hüsnü Hilmi, Gümülcine'de Kayalı Medresesinde Hâfız: 271
Ispartalı Hakkı Efendi: 66, 85, 99, 111, 130, 144, 162, 201, 220, 264, 309, 324
Işık: 270
İbrahim Alâaddin: 27, 109, 142, 157, 372
İbrahim, Beylerbeyli, Sâbık Etfâl Hastahânesi Ser-tabîbi: 217, 234
İlhâmi: 7
İsmail Hakkı, Bereket-zâde, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından: 10, 20, 35, 48, 61, 78, 125, 138, 169, 23, 260, 305, 322, 368
İsmail Hakkı, Manastırlı, A'yândan: 1, 287, 302, 317, 332, 347, 363, 383

[1] Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazarının adı yanında verilen mâlûmâttır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca kendilerinden iktibasta bulunulan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

Kebsî, San'a Meb'ûsu: 392
Kosova gazetesi: 397
Kurye Doryan gazetesi: 75
Lâ [Lâedri]: 267
Lamartine: 123, 323, 371
M. Ali Münir, Beyrut: 79, 184, 213, 232: 106
M. Nûri Dücânî, Mekteb-i Tıbbiyye'den: 325
M. Refik, Ödemişli, Selânik: 308
M. S[sad]. Buhârî: 208, 280
el-Mağribî: 342
Medine Kazanlı Talebesi Cem'iyeti, *Vakit*: 119
Mehmed Âkif, Dârülfünûn-i Osmânî Edebiyât-ı Osmâniyye Muallimi: 3, 18, 31, 51, 62, 62, 76, 83, 96, 109, 121, 136, 152, 167, 185, 199, 214, 227, 227, 242, 257, 276, 289, 304, 319, 334, 350, 366, 387
Mehmed Kâzım bin Derviş, Manastırlı, Görice Cedîd Redif Taburu Yüzbaşılarından: 312
Mehmed Remzi, Belgrad'da Bayraklı Câmi'-i Şerîf İmam ve Hatîbi: 325
Mehmed Reşad, Sultan: 151
Mehmed Sâhib, Pîrî-zâde, Şeyhülislâm: 16
Mehmed Tâhir, Edremitli, Balcızâde Hâfız: 311
Midhat Cemâl: 126, 297
Milova: 323
Muhammed Abduh: 3, 18, 31, 62, 83, 96, 109, 121, 136, 152, 167, 227, 242, 257, 276, 304, 319, 334, 350, 366
Muhammed İnşâullah, Lahor, *Vatan* gazetesi sâhibi: 252
Muhyiddin bin Hacı Emin, İstanbul: 174
Mûsâ Kâzım, A'yândan: 5, 21, 49, 93
N.Y.,: 12
Nâci: 58
Nazmi, Rüsûmât Müdîriyet-i Umûmiyyesi'ne mensup: 388
Novoye Vremya: 399
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü: 329
Osman Fahri: 171
Osmanischer Lloyd: 266, 286, 300, 398, 398
S[sad]. A[ayın]. İbrahimov: 147
Sadâ, Bakü: 256
Sâlih İhsan, Mekteb-i Bahriyye Muallimlerinden Binbaşı: 293
Sırâtımüstakīm: 15, 29, 71, 75, 89, 90, 91, 118, 119, 125, 128, 134, 135, 139, 150, 181, 196, 209, 210, 241, 251, 256, 265, 266, 270, 299, 316, 330, 354, 372, 377, 380, 394, 395, 400
Siroz Askerî Kulübü: 59
Şâmil Bey, Vezîr-zâde: 210
Şerefeddin: 51, 63, 65, 97, 110
Tâhirü'l-Mevlevî: 6, 157, 185, 292, 344
Tanin: 300
Tasvîr-i Efkâr: 239
Tercüman, Kırım: 12, 382
Umûm Tıbbiye-i Askeriyye Talebeleri: 354
Vakit: 118, 119, 135
Vâsıf, Müntesibîn-i Fenden: 339
Veled Çelebi: 261
Veliyullah Enverî, Sibiryalı: 30, 43, 55, 72
Vicdânî: 23
Victor Hugo: 308, 392
Yakup Kemâl, Kırımlı: 159, 294
Yeni Gazete: 355
Züfer Kāsımî, Permli: 147

Kendini **"Dinî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyye"**
olarak tanıtan ***Sırâtımüstakîm***,
yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sırâtımüstakîm, Eşref Edib, Ebü'l-Ulâ Mardin
ve bilhassa Mehmed Âkif beylerin idaresinde sürdürdüğü yarım asırlık yayın hayatında,
devrin pek kıymetli isimlerinden oluşan yazarlarıyla
din, ilim, fikir ve siyaset tarihimizin aynası olmuştur.

Günümüz okuyucularının hizmetine sunduğumuz ***Sırâtımüstakîm***'in,
yakın geçmişin bazı karanlık sayfalarını aydınlattığı gibi, günümüzün ve geleceğimizin
çözülemeyen meselelerine de ışık tutacağını, bu arada
araştırmacılara ve konuyla ilgili geniş kitlelere faydalı olacağını ümit ediyoruz.

BAĞCILAR BELEDİYESİ